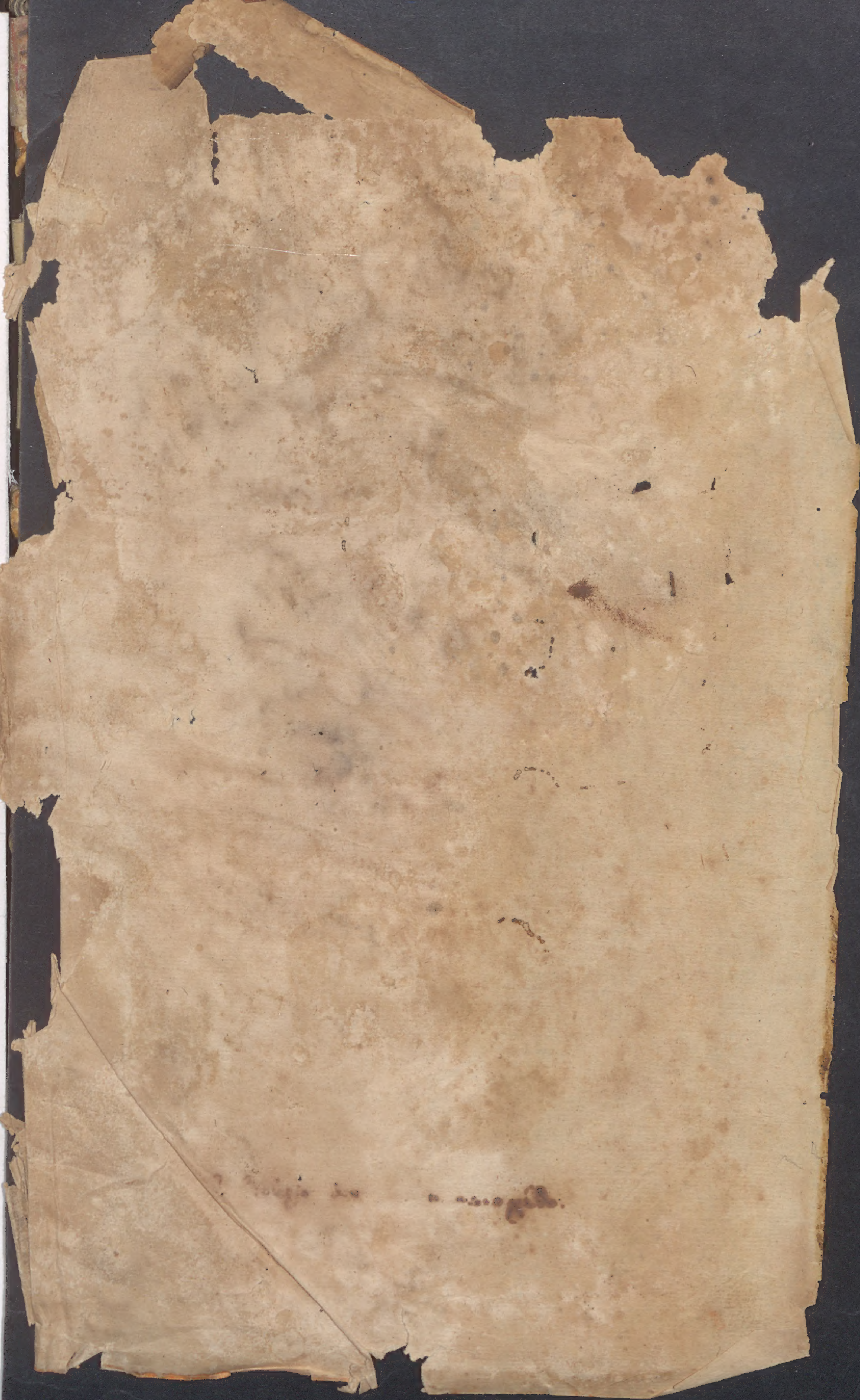

BIBLIOTECA UNIVERSITARIA * SEVILLA

BIBLIOTECA UNIVERSITARIA * SEVILLA

EPISTOLÆ PAVLI ET ALIORVM APOSTOLORUM

PAVLI ET ALIORVM APOSTOlorum ad Græcam veritatem castigatę, & per Reuerendissimum Dominũ Dominum Thomam de Vio, Caietanum, Cardinalem sancti Xisti, iuxta sensum literalem enarratæ. Recens in lucem editę.

Apud Iod. Badium Ascensium. & Ioan. Paruum. & Ioannem Roigny. M.D.XXXII.

queda este Libro espurgado por orden del Santo tribunal.
Fr. Alonso de Leon

INDEX commẽtariorum Thomæ de Vio Caietani cardinalis sancti Xisti in Epistolas Pauli & aliorum apostolorum.

A

permittunt.ad Ephes.v.cxxviii,D.

Auaritia appellatur simulacrorum cultus, eo ꝙ auarus colit aurum & argentum quemadmodum colens simulacra: conueniunt siquidem in materia & in affectu, aurum ipsum deo præponentes.ad Thess.iii.clvi,A.

B

BArbarum esse est esse relatiuum, & nullus homo est absolute barbarus: quoniã in omni genere sunt homines in idiomate cõmunicantes: ac per hoc inter se nullus est barbarus.i.ad Cor.xiiii.lxxix,B,C.

Barbarus est audiens loquentem & ediuerso quum seinuicem non intelligunt.ibidem.

In baptismo gratia dei confertur animæ vt signaculũ quoddã ꝓmissę hęreditatis æternę a spiritu sctõ: quẽadmodũ si inter hoĩes adoptionis tabella signo notariorum & testium aut ipsius adoptantis anulo signaretur. Ad Ephes.i.cxxix,D.

Belial sonat absq̧ iugo.ii.ad Cor.vi.cii,C.

Benedicere spũ est laudare deũ aliena lĩgua ex dono spiritus.i.ad Cor.xiiii.lxxix,B.

Bñdicere deo ẽ bñfacere.ad Eph.i.cxxvii,K

Benefacere inimico in particulari non pręcipitur nisi in necessitatis articulo.& tũc pręcipitur quod necessarium est tribui dicendo ciba illum: potum da illi.quoniam pręcepta dei rationabilia sunt vt naturæ & indigẽtiis subueniatur.ad Rom.xii.xlii,E.

Blasphemia cõtra deũ, turpis sermo contra seipsũ & mẽdaciũ cõtra ꝓximũ vniuersa oris peccata comprehendunt.ad Coloss.iii.clvii,A.

Boni gratia nullum malum faciendum est, & multo minus libet facere mala vt euitemus peiora.ad Rom.iii.ix,I.

Bonum spirituale & bonum corporeum in hoc differunt: ꝙ bonum spirituale non est ita meum quin alterius sit (quoniam suapte natura absq̧ dãno meo cõe est) bonũ aũt corporeũ ꝓprie est ita meũ ꝙ nõ alterius: & si alteri communicatur a me tollitur.i.ad Cor.x.lxix,I

Bonus non fuit qui malos tolerare non potuit.i.ad Cor.xiii.lxxvii,D.

C

CAlicis vsus est communicatio sanguinis Christi bibentibus: quia tantum sacramentaliter sumentibus est sanguinis Christi cõicatio sacramentaliter tm̃: sumẽtib⁹ aũt sacramẽtaliter & spũaliter est sãguinis Christi cõicatio sacramẽtalis & spũalis.i.ad cor.x.68,F

Caput mysticũ alicuius est quod gerit vicẽ capitis respectu illius: quoniã caput est mẽbrũ perfectius vniuersos sensus habens: & est velut omnium actionũ gubernator & propterea etiam vir mulieris caput dicitur: vtpote longe perfectior & ipsius gubernator & alia pulchra quę sequuntur.ad Cor.xi.lxx,I.

Causę extrinsecæ sunt duæ: finalis & efficiens.ad Rom.viii.xxvi,E.

Cæli tertii nomine intellexit Paulus supremum cælum: quoniam in sacra scriptura triũ cęlorum fit mentio, infimum est cęlum aereũ, medium est cælum, tertium est aquæ omnes quę super cęlos sunt: empyreũ siquidẽ cęlum a posterioribus traditum nullibi in sacra scriptura inuenitur.ii.ad Cor.xii.cxiii,C.

Cœna domini quomodo antiquitus reprępsentabatur.i.ad Cor.xi.lxxii,B.

Cœnæ dominicę reprę sentationi, duo abusus admixti alter ꝙ vnus alium non expectabat: secundus ꝙ diuites epulis abundantes ad satietatem & ebrietatem vsq̧ comedebant & bibebant: pauperibus autem nihil mittebant.i.ad Cor.xi.Ibid.C,D,E.

Charitas iuxta textũ Grę cum.i.ad Co.xiii. dilectio nominatur.i.ad Cor.xiii.lxxv,B.

Charitas quãtum est ex parte temporis nescit casum: quę tamen perditur ex peccato mortali.i.ad Co.xiii.lxxvii,E.

Charitas est maior reliqs duabus virtutib⁹ theologicis, principatꝰ em̃ fidẽ mouẽdo ad credendum oĩa: & spem mouendo ad sperandum omnia &c.i.ad Cor.xiii.lxxvi,A.

Christus sicut mediator est dum hominibus a deo dona conferunꝰ, ita mediator est in actione gratiarum. vnde ecclesia in orationibus suis semper adiungit per dominum nostrum Iesum Christum &c.ad Rom.i.ii,B,C.

Christus nisi resurrexisset, homines a peccatis suis iustificati non fuissent; quoniam non credidissent.ad Rom.iiii.xiiii,B.

Christi iustificatio in cruce suapte natura fuit in omnes homines quoniam ipse est caput totius ecclesię a principio mundi vsq̧ ad finem: & propterea ipsius meritum est suapte natura meritum omnium quantum ad sufficientiam. ad Rom. quinto.xvi,F.

Christus nullum vnq̃ habuit in seipso peccatum sed peccatum induit: assumendo similitudinem carnis peccati.ad Rom.viii.xxiiii,C.

Christus ꝙ sit finis legis etiã Iudæi incredu li fatentur: dum dicunt prophetas vsq̧ ad Mesiam prophetasse.ad Rom.x.xxxv,I.

Christus non elegit ea quæ sibi secundum naturalem affectum voluntatis placebant, sed quæ summe displicebant ad ædificationem ecclesiæ.ad Rom.xv.xlvi,D.

nubem gloriæ efficient: quemadmodum vidimus in cælo in illa parte quæ vocatur via lactea. Ad Ephe. iiii. clxiii, B.

Corpora humana in resurrectione induent ab extrinseco dono incorruptibilitatem & immortalitatem, & non in aliam intimam transibunt naturam. i. ad Corinth. xv. lxxxvi, D, E.

Creaturæ nomine omnis natio, omnis hominum conditio appellatur. Ad Ro. viii. xxvi, C.

Creatura omnis quantumcunque immortalis immo etiam beata, alicui subiacet mutationi. i. ad Timoth. vi. clxxvi, G.

Credendi tota ratio est deus, qui omnis quę credimus reuelator creditur vniuersæ quoque spei nostræ ratio est deus, qui beatitudinem promisit nec minus vniuersæ dilectionis nostræ ratio deus est, quem super omnia & in omnibus diligimus, i. ad Cor. xiii. lxx, D.

Credere est donum dei gratuitũ. Ad Ephes. secundo. cxxxi, G.

Cultus disparitas absolute inter coniuges est quædam illegalitas: non solũ coniuges adinuicem referendo sed etiam ad prolem: & alia pulchra quę sequuntur. primę ad Corinthiorum. vii. lxi, I

Cymbalum quid. i. ad Cor. xiii. lxxvi, D.

D

Delectatio naturalis nihil aliud est quàm quies in bona dispositione. primæ ad Corinth. xii. lxxv, G.

Delictum peccatum est a præceptis affirmatiuis declinans. Ad Galat. vi. cxxvi, D.

Demeritum & incredulitas hominum non tollit veritatem dei q̃uis quandoque tollat executiones quæ secundum eorum merita futurę erant: vt pœnitentia Niniuitarum Niniues subuersionẽ sustulit. Ad Ro. iii. ix, E.

Dæmones ob euidentiam factorum coacti mysteria fidei credunt, sed non ad iustitiam. ad Rom. x. xxxvi, G.

Dæmones principum huius seculi appellatione intelliguntur. i. ad Cor. ii. lii, K.

Dæmones habitare in aere, admittitur. ad Ephe. ii. cxxx, K.

Dęmones esse spiritus aereos credibile est & naturali philosophię consonum. ad Eph. ii. ib.

Dei inuisibilia quę in seipsis videri nõ possunt, ab aliis conspici possunt per ea quę a deo effecta sunt: vt causa per proprios effectus cõspicitur. ad Rom. i. iiii, A.

Deus relucet in effectis ab eo velut in speculis: & quemadmodum requiritur ad vidẽdum relucens in speculo intuitus speculi, ita ad cõspiciendum deum per ea quæ facta sunt intellectio factorum a deo requiritur. & alia multa pulchra de hoc. ad Rom. i. ibidem, B.

Deo soli naturale est nosse quod est deus: quoniam ipsi soli naturale est videre deum in seipso: angelis autem & hominibus non nisi p effecta conspicere deum datum est naturali facultate. ad Rom. i. ibidem, C.

Deus benedictione laudis benedicendũs est. ad Rom. primo. v, B, C.

Deus notitia approbationis eas tantum petitiones nouit quę sunt secundum deum: & propterea eas approbat quia sunt secundum deum. ad Rom. viii. xxix, D, E.

Deum etiam ipsi philosophi confitẽtur esse extra & supra vniuersum. i. ad Cor. lxvi, A.

Dii multi quo sensu dicantũ. i. ad Corĩt. viii. lxiiii, B.

Deus proprium principium nostrarum operationum a Paulo accommodatur (cuius est intime efficere etiam ipsa nostra opera, non sine nobis sed in nobis, non sine causis secundis, sed in ipsis causis secundis) ad illorum stultitiam tollendam qui causis secundis proprias actiones subtrahebant, ex eo quòd deus efficit omnia. i. ad Corinth. xii. lxxiiii, C.

Deus nihil intuetũ nisi in seipso deo, sed ille intuitus est longe clarior q̃ videre facie ad faciem: & eminenter in se includit quicquid perfectionis & claritatis est in videre facie ad faciem intelligibili intuitu. i. ad Cor. xiii. lxx, C.

Deus aliter est pater Iesu Christi: & aliter pater misericordiarum: quia Iesu Christi est pater naturalis, misericordiarum vero est pater voluntarius: quoniam illum genuit ex sua essentia sibi consubstantialem: istas vero generat sua voluntate. i. ad Cor. i. lxxxviii, B.

Deus qui cor intuetur, factũ non diligit sed cor pensat: cuius est hilaritas vel tristitia, cuius est esse spontaneum vel coactum. ii. Cor. ix. cvii, E.

Deus non simpliciter misericors sed diues in misericordia describitur eo ꝙ nulla ex parte deest aliqua miserendi efficacia, sed omni carens superiore & omnium creator ac dominus potest quemcunque & quantumcunque misericordiæ effectũ exercere. ad Ephes. ii. cxxxi, B.

Deus quamuis omnia creauerit, ac per hoc rerum omnium rationes angelis manifestauerit & rerum naturas intelligendas porrexerit hominibus, reseruauit tamẽ in arcano suo notitiam certis temporibus agendorum: iuxta illud: non est vestrum nosse &c. ad Ephes. iii. cxxxiii, I, K.

Deus secundum se nomine caret; quoniam

Fornicationis nomine Paulus vt genere vtitur ad adulterium:incestum & huiusmodi.ad Corinth.v.lvii,I.

Fornicatio simplex apud Gētiles peccatum non reputabatur. Ad Corinth. vi. lx,B. Ad Thessa.iiii.clxii,A.

Fundamentū Apostoli & prophetæ appellantur posteriorum respectu,Christus autem simpliciter & absolute fundamētū extat:quoniam nullus vnq̄ saluatus est, nisi in fide Iesu Christi.Ad Corin.iii.liiii,K.

G.

GLoriatio iustificatorū quo ad bona animæ futuram gloriā respicit: quo ad bona vero corporis prȩsentem afflictionem: ita ꝙ non glorientur de bonis corporis:aut exteriorum rerū:sed de afflictionibus tam in corpore q̄ in rebus.Ad Roma.v.xiiii,D.

Glorificationis diuinæ materia fidei cōfessionem cum mandatorum euangelicorū obedientia cōplectitur:vt obedientia effectus cōfessionis describitur.Ad Corin.ix.cviii,B.

Gemitus ineffabiles illi dicūtur:quorū termini ad quos tendūt, sunt nobis incogniti: & alia pulchra quæ sequuntur. Ad Roma. viii. xxix,B.

Generatio est finis primus coniugii:fornicatio vitanda secundum est bonum: licet in esse naturali non est bonum hominem esse solum: quoniam naturalem multiplicationem tollit: in esse autem spirituali bonum est vxorem nō ducere:quoniā ex coniugio vitȩ spirituali impedimentum præstatur.Ad Cor.vii.lxi,A.

Gratia ratio est omnium donorum beneficium sine meritis,pax autem fructus omnium gratiarum.Ad Ro.i.ii,A.

Gratia dei tunc opera efficit:cum homo cooperatur gratiæ hominis cooperantis est dicere gratia dei,quæ est mecū:homo vero etiā vacans potest dicere:gratia dei quæ est in me. ad Cor.xv.lxxxii,A.

Gratiȩ dei potentia existentis in hominib⁹ quantum ad executionem in imbecillitatibus nostris proficitur quoniā in prosperitatis statu propria hominis potentia augetur, exercetur & perficitur:potentia vero gratiȩ dei nihil aut parū cognoscitur,appetitur,& requiritur:in statu autem aduersitatis diuinæ potentiæ executio habetur,appetitur:& cognoscitur non secundum liberationis ab aduersitatibus: sed secundum effectum roborationis animi ad omnia vincēdum propter deum. ad Cor.xii.cxiii,H.

Gregorius in primo dialogorū refert quēdam Gregorium mouisse montem,ad Corin. xiii.lxxvi,F.

H.

HEbræorum genus ab Heber. cuius tēpore sectȩ diuisæ sunt,processisse ex eo apparet,ꝙ etiam Abraham Hebrȩus appellatur. Ad Cor.xi.cxii,C.

Hellenorum appellatione, quod est cognomen Græcorum etiam Gentiles veniunt. Ad Roma.iii.ix,K.

Hȩreses in Grȩco vsu sectȩ appellātur:quoniam Græci appellant hȩresim Platonicā,Peripateticam, Stoicam &c.quas Itali dicūt sectam Platonicam, sectam Peripateticam &c. ad Cor.xi.lxxii,A.

Hypocritȩ sunt,qui pietatē in apparētia ꝓfitentur:sed pietatis potentiam non exercent: quoniam negant illius intimam vim,quȩ per opera exercetur:& in sola apparentia pii existunt.Ad Timo.iii.clxxxi,A.

Homines ꝙ ex peccatoribus iusti fiunt,duo concurrūt scilicet gratia dei & iustitia dei. ad Roma.iii.xi,A.

Hominem ad iustificandū primū ex parte dei gratia cōcurrit: deinde ex parte Christi iustitia redemptionis:& demum ex parte nostri fides in sanguine Christi: & gratia primū locū tenet:vtpote causa secundi & tertii, secūdum autem ita est gratiæ: quod tamen rationē iustitiæ dei constituit: tertium scilicet fides applicatio est & coniunctio vtriusq; nobiscum. Ad Roma.iii.Ibidem,D,E.

Homo quantumcunq; se in bonis operibus moralibus & cerimonialib⁹ exerceat:nunq̄ tamen per hoc peccatorū remissionem consequitur:sed secundum habitus operum in operibus & in seipso iustificatur: & ꝓpterea habet virtutū merita:vnde glorietur, sed non apud deum: apud quē adhuc peccati ratione implicitus remanet.Ad Roma.iiii.x,I,K.

Homines sine lege Moysi cognouerūt non solū homicidia,& similia esse peccata:sed etiā interiores actus:vt in libris philosophorū patet:sed non cognouerūt peccatum secundum primam rationem culpæ,quæ est offensa dei: nec secundum primum pœnæ reatū:quo meretur dānationem æternam:quod per legē cōmuniter est cognitum.Ad Rom.vii.xx,H,I.

Homo interior appellatur superior animi pars:eo quòd operationes suas in seipso intus perficit absq; corporis organis: exterior autē homo secundū partes sensitiuas tam interiores q̄ exteriores:eo ꝙ carnalib⁹ officiis immersæ sunt.Ad Rom.vii.xvii,I.

tia quæcũq; animi ex carne tã propria q̃ propinquorũ proueniẽs: inquinamentũ vero spiritus appellatur immũditia quæcunq; animi ex spiritualibus proueniẽs: qualia sunt honor, gloria & huiusmodi. ad Cor. vii. cii, I.

Insipientia sapientiæ est cõtraria, quę recte iudicat secundũ vltimũ finem iuxta supremã causam quę deus est. Ad Roma. i. iiii, E.

Intellectus human⁹ naturali lumine de deo cognoscit, ꝙ est vnus princeps omnium, actus purus, æternus &c. oppositum autem tenẽtes philosophię & Paulo Apostolo contradicunt: & hoc conditionibus multiplicatis, videlicet tanq̃ deus aliquid habeat de illo quod cognoscimus, non vt est simplicissimus in se &c. pulchra quæ sequuntur. Ad Roma. i. iii, G.

Intellectum habẽs, sicut habet quicquid est visus, auditus, gustus, odoratus & tactus: ita possessor spiritualium omnium corporalium possessor est: experientia enim testatur, quòd possessoribus spiritualium princi pes & quæcunq; corporalia sunt subiiciuntur: vt sanctorum gesta legenti patet. Ad Cor. vi. ci, H.

Irregularis secundum antiquam legis cerimoniã corpus aqua munda abluebatur: postquã aqua sacra aspersus fuerat. Ad Hebræos x, cci, E.

Israelitæ Pauli tempore Iudæi nominabantur, sicut & hodie: quoniam ipsi Iudæi genus suum magnificabant. Ad Roma. ii. vii, G.

Iudaicum cognomen a tribu Iuda ad omnes tribus Israel deriuatum fuit: ab eo tempore quo tribus Iuda in tanto precio habita est: vt concessum sit ei redire in Hierusalem, & sub Cyro Persarum templum reædificare: & extunc Israelitę redeuntes ad terram promissionis a Gentilium principibus Iudæi appellati fuere. Ad Rom. ii. Ibidem.

Iudæorum ex obstinatione duę maxime vtilitates percipiũtur: quas in litera vide. ad Roma. xi. xxxviii, E.

Iudæi omnes vti creditur prope finẽ mũdi, in quo erit vita ex mortuis, ad Christũ reducentur. ad Roma. xi. Ibidem.

Iudicia pręsentis vitæ non sunt ad puniendum: hoc enim futuræ vitæ iudiciis reseruatur: sed ad promouendum spirituale bonum vel in eo qui punitur, vel in ecclesia. Ad Cori. xiii. cxv, G.

Iurabãt olim homines per maiores se: vt Ioseph per salutem Pharaonis: & Dauid: viuit dominus. Ad Heb. vi.

Iurãdi modus apud antiquos q fuerat: deus autẽ iurat per seipsum. Ad Ro. xiiii. xliiii, K.

Iustitia operis a iustitia dei in hoc differt ꝙ iustitia operis iustificat tm̃ opus illud; cuius est, & secundum illius operis habitum operantem, iustitia autem dei hominem absolute iustificat. ad Rom. iii. x, E.

Iustitia dei est redemptio facta per Christũ non iustitia nostra: quoniam ipse Iesus Christus verus deus est. ad Rom. iii. xi, C, D.

Iustitia ex fide est iustitia Christi communicata nobis per fidem: hac enim iustificamur, & hanc gentes credendo apprehenderunt. ad Rom. ix. xxxiiii, K.

Iustitia dei est iustitia satisfactionis deo pro humano genere per Christi mortẽ, & hęc appellatur iustitia ex fide, seu iustitia fidei: iustitia autem legis est ipsa præceptorum legis obseruatio: iudicialium. s. cerimonialiũ & moralium. ad Rom. x. xxxv, H, I.

Iustitia dei in deo est, qua deus iustus est: iustitia dei in reprobis est iusta reproborum punitio: iustitia dei in Christo est meritũ Christi: sufficiens etiam ad satisfaciendum pro nobis, & ad nos iustificãdũ. ad Cor. v. xcix, I.

Iustitiæ arma metaphorice appellãtur duæ iustitiæ actiones: altera habens vim armorum defensiuorum videlicet a malo declinare: altera habens vim armorum offensiuorum, videlicet facere bonum. ad Cor. vi. ci, A, B.

Iustus dicit̃ nõ a iustitia, q̃ est virtus ad alterũ, sed a iustitia, vt est recta dispositio totius animi: secũdũ quã frequẽti vsu in sacris literis iustus ab iniusto distinguitur, hoc est bonus secundũ deũ ad differentiam in peccato mortali existentis. ad Rom. i. iii, B, C.

Iusto quemadmodum naturale est gaudere de iustis operibus tam suis q̃ aliorum, & liberali de liberalitatibus & similibus: ita naturale est amori mundano gaudere de mundanis operibus: & carnali de carnalib⁹ & proprio de sibi conferentibus, siue iusta, siue iniusta fuerint. ad Co. xiii. lxxvii, B.

L

Laudare seipsum regulariter est insipientiæ, in aliquibus autem euentibus necessarium est, vt homo seipsum laudet: & tũc homo secundum rei veritatem sapientis officium exercet. ad Cor. xi. cx, E.

Laus propria non reddit hominem vere laudatum in rei veritate: sed laus hominis a deo proficiscens hominem vere laudatum reddit, quoniam gloriatio propria tunc a deo proficiscitur: quãdo in dño fit: qñ ratione dei, secũdũ deũ: propter deum homines de donis dei gloriantur. ad Ro. x. cx, C.

autem erudita non solum spiritum sed mentẽ distincte contemplantem diuina mysteria eleuãre &c. docta q̃ sequũtur. ad Cor. xiiii. ibi. F.

Orationes aliorum peccantibus ex ignorantia vtiles sunt, vnde & dominus orauit: pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. ad Romanos. x. xxxv, G.

Orationes publicas, quę ad ecclesię ædificationem audiente populo dicuntur: melius est dici lingua communi clericis & populo q̃ dici latine. ad Co. xiiii. lxxix, H.

Orationes ecclesiæ nunq̃ aliquid temporale petunt in ordine ad spirituale: vt patet discurrendo per orationes quadragesimales & dominicales, ad Philip. iiii. cxlviii, I, K.

Ordo atq; lex diuinę prouidẽtiæ hoc habet, vt ea quæ disposuit deus se facturũ mediantibus causis secundis adimpleat: quatenus in nobis habitans gemitibus ineffabilibus pro sanctis postulat. ad Rom. viii. xxix, G.

Osculũ pacis inter missarum solẽnia ex antiquo ecclesiæ more datur. ad Cor. xiii. cxv, I.

P

PActum diuinum cum Abraham Genes. xvii. de circuncisione in Mesiæ aduentu consummatum perfecte est: ita vt absoluti sint a fœderis vinculo ac pœna filii Abraham &c. quę sequuntur. ad Cor. vii. lxii, G.

Panis fractione primęuo illo tempore ecclesiam vsam fuisse connumerando populũ etiã actus apostolorum testantur ad imitationem Christi, qui acceptum panẽ benedixit: fregit & dedit discipulis: postea autem ecclesiæ vsę sunt hostiis sigillatim quas frangere nõ oportet. ad Cor. x. lxviii, G.

Pascha prout ab Hebræo deriuatur: transitũ significat: prout autem a Græco passionẽ importat. Ad Co. v. lviii, D, E.

Passiones animi dicuntur ira, tristitia, delectatio, cupiditas immoderatæ: quæ etiam affectus dicuntur. ad Ro. vii. xx, F.

Passio quęlibet corporis mortificationis species est. ad Rom. viii, xxxi, D.

Passionis nomen apud theologos vsurpatũ est ad significãdum animi passiones. ad Thessal. iiii. clxii, B.

Pastorem ecclesiæ non sufficit probatum esse intus & foris operarium absq; erubescẽtia: sed oportet vt verbum euangelizet veritatis absq; obligatione aliqua & auditoribus distribuat non declinando ad dextram vel ad sinistram. ad Timoth. ii. clxxix, H.

Paulus Apostolus an binomius fuerit: vel Saulus a principio: & temporis processu Paulus nominatus fuerit, & alia multa de hoc. ad Roma. i. i, A, B.

Paulus a parum secundum grammaticos diminutiuum est. ad Rom. i. i, C.

Paulus apostolus ad apostolatum vocatus fuit. ad Rom. i. ibidem, C.

Paulus apostolus Hebræo sermoni assuetus erat quoniam in Gręco sermone substantiuũ verbum sępissime subintelligit. ad Corinth. quarto. lvii, B.

Paulus apostolus primus Corinthiis fidem Christi prædicauit. ad Cor. ix. lxv, B, C.

Paulus apostolus non fuit conuersatus cum Christo in carne passibili existente: vidit tamẽ ipsum in carne immortali in statu domini: data sibi potestate qualibet in cælo & in terra: iuxta illud, nouissimo autem tanq̃ abortiuo visus est & mihi: licet visionis tempus nõ sit. ad Corinth. ix. lxv, A.

Pauli apostoli anima an raptus tempore a corpore separata fuerit. ad Cor. xii. cxiii, C.

Paulus apostolus vixit vsq; ad quintumdecimum Neronis annum: sed an post Romę captiuitatem ad Philippẽses reuersus fuerit, nõ clare constat: licet in fine secũdæ ad Timothęũ epistolę coniiciatur q; reuersus fuerit. ad Philip. ii. cxliii, I.

Paulus apostolus de tribu Beniamin: in qua erat Hierusalem ciuitas regia: & diuini cultus fuit: Hebręus non autem Samaritanus, secta vero Pharisęus, erat enim Pharisęorum secta politica & præcipua inter Iudæos ad differentiam sectæ Essęorum: quæ politica non erat: vt pote sine coniugio more monachorum. ad Philip. iii. cxlvi, H.

Paulus apostolus an vxorem habuerit: disputare superfluum est: cum ex epistolis suis nihil certi habeatur: licet ex aliquibus locis vnusquisq; cogatur non ratione demõstratiua, sed sensu valde rationabili q; Paulus vxorem habuerit: quod non solum multi Græcorum affirmarunt, sed etiam ex Ignatii epistolis manifeste patet. ad Philip. iiii. cxlviii. G. &. i. ad Corinth. vii. lxi, C, D.

Paulus apostolus a fine adolescentię: q̃ vsq; ad vigesimumoctauum annum extẽditur: vocatus ad prędicandum creditur: quoniam eodẽ quo Christus mortuus est: adolescẽs ĩ Stephani lapidatiõe describit. ad Phile. i. clxxxviii, A.

Paulinus Nolanus hominis se seruũ fecit pro filio viduę redimẽdo. ad Corin. vii. lxii, I.

Paulus apostolus an esset apostolus Christi: q; Corinthii in dubium verterent: vnde thahitur. ad Corinth. ix. lxv, C.

Cæsaris Hierosolymis erat:nam quartus decimus annus a cõuersione Pauli: sextus saltem: aut septimus annus imperii Claudii fuit:quoniam Tyberio qui annis viginti duobus cum dimidio imperauerat successit Caius imperãs annis tribus & mẽsibus octo: cui Claudius successit: decimo octauo autem vel decimo nono anno imperii Tyberii Paulus conuersus est: cum prædicationem Ioannis Baptistæ constet anno quintodecimo imperii Tyberii incœpisse.ad Galat.ii.cxviii,G.

Persecutio nulla adhuc fuerat a Romanis principibus contra Christanos mota tempore quo Paulus epistolam posteriorem ad Corint. scripsit:quoniam cõstat primam mouisse Neronẽ:sub cuius imperii principio Paulus Romam iuit.ad Corinth.vi.ci,E.

Perfecti quicunq; in hac vita ad terminum meriti nunq̃ perueniunt:sed semper amplius mereri possunt.ad Philip.iii.cxlvii,I.

Pietas cultum ac officium parentibus exhibet:sanguine iunctis:patriæ:eiusq; beneuolis: & breuiter pietas ad faciendum alteri bonum tendit quod diuini officii est maxime imitatiuum.& homini difficile : cum non nisi ad bonum proprium inclinetur. ad Timoth.quarto.clxxii,K.

Plagarum modus quamuis ex lege esset iuxta delicti mensuram,inhibitum tamen erat quadragenarium numerum plagarũ excedere. ii. ad Corinth.xii.cxii,F.

Plagiarii sunt fures hominum in mancipia vel vendenda: vel redimenda ab ipsismet captis,seu sibi coniunctis.ad Timot.i.clxviii,I.

Potestas ecclesiastica nihil potest aduersus bonos mores: immo nec aduersus meliora bona: qualia sunt consilia Christi:quoniam hoc non esset posse in ędificationem:sed in destructionem spiritualem.ad Cor.x.cix,C.

Postulare inferioris est:vnde & filio dei non cõuenit:nisi ratione humanę naturæ: & ideo ipse in nobis habitans secundum actus nostros postulat.ad Rom.viii.xxix,A.

Præcepta affirmatiua minus malũ est q̃ negatiua:quia negatiua nullã excusationem admittunt:vtpote obligatiua semper & ad semper: & peccatũ cõtra ea non committitur nisi agendo.affirmatiue autem obligat pro loco & tempore & peccatum contra ea sola obmissione committitur.ad Galat.vi.cxxvi,D.

Pręcepta omnia obligant ad peccata: sed nõ ad mortalia nisi gratia materię,contra charitatem dei,sui ipsius,aut proximi.ad Thessal. vltimo.clxvii,E.

Prędicare quę dei sunt: aut quæ sunt diuini consilii nullus recte attentat nisi a deo missus. sicut nullus missus a rege absq; temeritate regiũ cõsiliũ p̄dicare potest.ad Ro.x.xxxvi,K.

Prædicatores inter bonos & malos euãgelii hoc interest:q; mali notitiã tm̃ dei tradunt:boni autem manifestant etiam diuinæ notitiæ odorem,id est suauitatem: appetibilitatem delectabilitatem &c.ad Cor.xci,D.

Prædicatores euangelium Christi in quæstũ vertentes Paulus corripit quoniam longe a mercenariis lucris veri Christi prædicatores esse debent.ad Cor.ii.xci,G.

Prędicatores quęstus damnat apostolus Petrus:qui Christiani populi deuotione ad quæstum abutuntur:& qui ignoranter:aut temere prędicare audent:q; soluentes carlinum aut ducatum pro vocata indulgentia plenaria,sũt in eo statu ac si tũc baptizati fuissent:& similiter qui liberãt animã vnã a purgatorio: qm̃ hæc mõstra sunt:& negociatores de Christiano populo:nescit Christiana religio hęc figmẽta:sed adinuentiones eorum sunt,qui in auaritia fictis verbis de Christianis negociantur, abutẽtes illis ad q̃stũ.Petri.ii.ccxviii,I,K.

Prælatorum partes sunt authoritate pręesse:laborare opere monere doctrina. ad Thessal.v.clxiii,I,K.

Prælatis maxime misericordia necessaria est tanq̃ loco dei: cui propriũ est misereri vt prosint.ad Timot.i.clxviii,C.

Presbyteri & episcopi appellatione idẽ gradus a Paulo significatur:neutrũ siquidẽ horũ nomen est ordinis,sed potius officii:episcopus secũdũ proprietatẽ:senior secũdũ trãslationẽ: qm̃ cõiter senior aliis ĩtẽdit.ad Ti.i.clxxxiiii,E

Pręsciẽtia dei euẽtuũ rerũ nõ pręcedit diuinã p̄diffinitionẽ euẽtuũ eorũdẽ,sed illã sequitur:prius em̃ nõ tẽpore sed ratiõis ordine deus volẽdo hos euentus diffinit, q̃ illos fore sciat: immo totus q; sciat illos fore est quia volẽdo illos diffinit,& alia pulchra quæ sequuntur.ad Rom.viii.xxx,A,B.

Primogenitus filius dei in multis fratribus quõ metaphorice dicatur.ad Ro.viii.xxix,I.

Propheta quo ad cognoscendi modum caret euidentia rerum:quas pręnũciat:exẽplum patet de Esaia:quod per te vide.ad Corint.xiii. lxxviii,G.

Prophetis multis caremus quorũ libri Regum seu Paralipomenon meminerunt.ad Corinth.vi.cii,H.

Prophetas multos in testamento nouo fuisse:immo Paulum apostolum fuisse p̄phetã ex

R.

S.

spirat: mouet ac impellit illos, in quibus habitat. Ad Roma. viii. xxv, C, D.

Spirit⁹ sanct⁹ secundũ Apostolũ est sapientia dei de his quę excedũt totum vniuersum: spiritus autẽ mundi est spiritus infra vniuersi latitudinẽ cõprehensus. ad Cor. ii. liii, D, E.

Spiritus sanctus Apostolis infusus certã notitiã donorũ dei in illis causauit: quoniã sicut Hieremias certã habebat notitiã, ꝙ deus misisset eum, affirmans in veritate misit me dominus: ita Apostoli certam habebant notitiã ꝙ fides, spes, charitas & alia dona grata eis a deo data erant. Ad Cor. ii. liii, G, H.

Spiritus sancti manifestatio non est, nisi ad id quod confert: vt ex dictis Pauli colligitur: ex quibus confutantur abutentes sacris quibuscunq; siue psalmis, siue aliis ad quęcũq; vana efficienda. Ad Cor. xii, lxxiiii, D.

Spiritus sancti voluntas pro ratione redditur: quoniã spiritus sanctus est verus deus: & solius dei est facere prout vult: reliqua autem voluntatem habentia suę voluntatis regulam habent, soliq; deo propriũ ꝙ illi sua voluntas regula existat. ad Corin. xii. Ibidem, H.

Spiritus sapiẽtiæ spiritus est notitiæ diuinorum. Ad Ephe. i. cxxix, I.

Spiritus sanctus licet sit productus deus inuisibilis: non tamẽ imago dei inuisibiliter: sed vt spiritus vt amor dei inuisibilis quia filius ex modo suæ productionis ꝓducitur vt similis: vtpote vnus ab vno per modũ verbi intellectualis: spũssanctus ex modo suę productionis nõ ꝓducitur vt similis: vtpote vnus a duobus per modum amoris. Ad Col. i. cli, A, B.

Spiritus & anima penes officia differũt, vna siquidẽ res est & anima & spiritus: sed anima secundũ officiũ viuificãdi corpus dicitur: spiritus vero secundũ officiũ intelligẽdi & volẽdi spiritualia: quã animę partẽ philosophi mentem appellarunt. Ad Thessa. v. clxiiii, A.

Spũs seu illa ps, quę mẽs appellat̃: ex intellectu & volũtate integrat̃. ad Thes. v. clxiiii, C.

Stipẽdia sustentationis euãgelizantibus & instituentibus debentur ab iis qui instruũtur: in cibo scilicet potu, vestibus & reliquis necessariis. Ad Gala. vi. cxxvi, I.

Subuentionũ appellatione intelligitur ordo eorum qui in ecclesia dei operibus misericordiæ vacant. Ad Cor. xii. lxxv, I.

T.

TEmplũ dei Christiani dicunt nõ secundũ materiã sed secundũ officiũ actiue & passiue: passiue quidẽ quatenus in illis deus habitat: actiue vero quatenus in seipsis in suorum cordiũ penetralibus colũt deũ fide, spe, & charitate in quo officiũ non solũ tẽpli, sed sacerdotum in tẽplo exercent. Ad Cor. vi. cii, D.

Tẽpus pñsentis vitæ est tẽpus misericordiæ: futurę autẽ est acti iudicii: & ꝓpterea horrendũ est peccatorẽ incidere in vita alia in manus dei viuentis quibus in hac vita optandũ est in eiusdem dei manus suscipi. Ad Heb. x. cci, K.

Tẽtationes ꝙ homo sufferre possit, infiniti modi sunt, quibus deus vtitur: aliquãdo enim facit euenire aliquem occursum extrinsecum, siue impediẽdo tentationes, siue adiuuãdo tentatos & modo intus in corpore: modo in animo motus aliquos ad hoc cõferẽtes, modo angelicas exhibet excubias, modo gratias aliquas in anima efficit. ad Cor. x. lxviii, A.

Tentationes ad posse sufferre deus de euentibus necessariis prouidet, in arbitrio autẽ tẽtatorũ est sufferre velle, sat est enim fidelitati diuinę, vt tribuat posse sufferre: velle aũt sufferre & ipm̃ sufferre: alterius gratię est q̃ electis cõfert̃: & nõ est oĩb⁹ cõis. ad Cor. x. Ibi. D

Thessalonicẽses primi fuerunt Gentiles, qui pro Christi fide afflicti sunt: quoniam adhuc persecutio ab Imperatoribus contra Christianos mota non fuerat. Ad Thessa. i. clxvi, H.

Terrã promissionis Iosue & Chaleb vtpote deo accepti ingressi sunt, Moyses aũt & Aarõ ac cęteri exclusi fuere. Ad Corin. x. lxvii, F, G.

Testamẽtum nouũ a veteri in hoc differt ꝙ vetus testamentũ est litera constans ex pręceptis legis, nouum autẽ est spiritus fidei, spei, & charitatis &c. ii. ad Cor. iii. xcii, G.

Testamentũ vetus occidit tum augẽdo concupiscentiã, tũ addẽdo pręuaricationẽ. Nouũ autẽ viuificat, tum ferẽdo secũ vitam gratiæ, tum adiuuando infirmitatem nostram & domando concupiscentiam tum operando meritorie ad vitam æternam. ii. ad Cor. iii. xcii, H.

Testamentum vetus est dispositio terrenæ hęreditatis vtpote terræ ꝓmissionis cũ abundantia bonorum temporalium: nouũ vero testamentum est dispositio hæreditatis cęlestis, quæ æterna est. ii. ad Cor. iii. Ibidem.

Testamentum nouũ non est lex aliqua scripta: sed est lex infusa mentibus & in cordibus scripta. Ad Heb. viii. cxcviii, G.

Timor diuini intuitũs solus retrahit ab interna animi deordinatione. Ad Rom. iii. x, D.

Traditionibus Apostolorum per sermonem habemus Apostolorum symbolum, habemus signare nos signo crucis, habemus festiuitatẽ diei Dominicæ, per sacrificium altaris &c. ii. ad Thess. ii. clxvi, I.

V.

FINIS.

AD CAROLVM QVINTVM, ROMANORVM IMPERATOREM &c. THOMAS DE VIO CARDINALIS SANCTI XISTI.

Nter præclarissimas animi tui dotes plurimas tua singularis ab vniuersis prædicata religio, coegit me vt Commentarios in Pauli aliorumq; Apostolorum epistolas nuper editos tibi dicarẽ, quo & religiosum opus talis tantique Cęsaris splenderet nomine, & officium meum quod persoluere nequiui veniendo ad maiestatis tuæ manus osculandas vel sic supplerem. Et quoniam intẽtionis meę fuit sensum dumtaxat germanum prosequi, ideo Apocalypsim Ioannis omisi: fateor enim ingenue me non penetrare illius mysteria iuxta sensum literalem. Suscipe itaq; humanissime princeps munusculum hoc solita benignitate: & in eo me seruum deditissimum complectere. Vale fœlix semper Auguste.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI SIXTI: IN OMNES DIVI PAVLI ET ALIORVM APOSTOLORVM EPISTOLAS COMMENTARII. ET PRIMVM IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS. A

AVLVS.) Expoſito textu quatuor Euãgeliſtarum, occurrunt epiſtolæ Pauli. Et in primis ad Romanos. Quæ prima ſui diuiſione diuiditur in ſalutationem, & narrationẽ, ibi, primum quidem. ¶ Incertum eſt an a principio Paulus fuerit binomius, an a principio nominatus fuerit Saulus B & progreſſu temporis nominatus fuerit Paulus. Ex eo em̃ ꝙ ipſe ſemper Paulum ſe nominat in omnibus ſuis epiſtolis, apparet ꝙ nominatus fuerit Paulus a pricipio: alioquin nouo nomine ſe nominans, ambiguum ſe reddidiſſet. Vnde & Petrus nouiter appellatus, nominat ſe, Simõ Petrus. Et cõſequenter Paulus debuiſſet ſe nominare, Saulus Paulus. Ex eo vero ꝙ in Actibus Apoſtolorum vſqꝫ ad. xiii. capitulum, immo vſqꝫ ad conuerſionem Sergii Pauli Proconſulis ſemper nominatur Saulus, & ex tunc incipit a Luca nominari Paulus, apparet ꝙ Pauli nomen a Proconſule acceperit. ¶ Vndecũqꝫ autem nominatus fuerit Paulus, conſtat ꝙ regio nomine (ſcilicet Saul ſeu Saulus) vti noluit ſed nomine humili. C Paulus enim diminutiuum eſt a parum ſecundum grammaticam. Inde ſiquidem paulum, paululum, pauxillum &c. SERuus Ieſu Chriſti.) Seruus quicquid eſt, domini ſui eſt. totũqꝫ ſe eſſe Ieſu Chriſti ſignificat. VOcatus apoſtolus.) Nõ eſt ſenſus, noĩatus apoſtolus, ſed accitus apoſtolus: hoc eſt vocatus ad apoſtolatũ. Non meipſum feci apoſtolum, ſed ad apoſtolatũ vocatus ſum, Act. ix Vas electionis eſt mihi iſte vt portet nomen meum &c. SEgregatus in euangeliũ dei. Act. xiii. Dixit ſpiritus ſanct⁹, Segregate mihi Barnabam, & Saulum in opus ad quod aſſũpſi eos. Ita ꝙ meminit vtriuſqꝫ rei geſtę. Et primę electionis, dicendo vocatus apoſtolus: & ſubſecutę ſegregationis ad prædicandũ euangelium, dicendo ſegregatus in euangeliũ dei. QVOD ante promiſerat.) Vnuſquiſqꝫ poteſt fingere euangeliũ dei eſſe id quod ipſe annunciat. Et propterea ad huiuſmodi fictiones & adinuentiones excludendas, declarat conditiones euangelii ad q̃uod prædicandum ipſe eſt miſſus. Declarat autem non eſſe humanum figmentum, nõ eſſe nouiter adinuentum aut ex improuiſo ortum, ſed olim promiſſum, a deo. PER prophetas ſuos.) D Citat teſtes promiſſionis diuinæ prophetas, non idolorum, ſed ſuos: hoc eſt qui indubie fuerunt prophetæ eius. IN ſcripturis ſanctis.) Promiſſio hæc diuina per prophetas, demãdata eſt ſcripturæ: vt excludatur omnis figmenti ſuſpitio. Et non in quibuſcũqꝫ ſcripturis, ſed in ſcripturis ſanctis, mundis ab omni errore, ab omni admixtione. Et intendit ad literam ſcripturas q̃ apud Hebræos appellantur ſcripturæ ſanctæ: vtpote mundæ ab omni permixtione humani ſenſus. Et hæ ſunt libri veteris teſtamenti quos canonicos appellamus. Magna eſt euangelii commendatio, ex hoc ꝙ promiſſum eſt a deo per eius prophetas in ſanctis ſcripturis. Nulla ſiquidem ſecta immo nec ipſa vera fides patrum legis Moſaicæ ſimili prærogatiua donata eſt. DE Filio ſuo.) Materia euangelii explicatur. Refertur enim hoc quod dicitur de filio ſuo, ad id quod dixerat in euangelium dei. Declarat ſiquidem quid annunciat euangelium dei. ¶ QVI factus eſt ei.) Superfluit pronomen ei. Et ſi verbũ verbo reddẽdum eſt, non eſt legẽdum qui factus eſt, ſed, E FActo ex ſemine Dauid ſecundũ carnem.) Intẽdit apoſtolus, materiam euangelii declarare eſſe filium dei ſecundũ duas naturas & ſecundum duos aduentus. Et propterea incipit explicare ſimul naturam humanam & primum aduentum filii dei. Et hinc apparet beatam virginẽ ex qua natus eſt Ieſus, ex ſemine Dauid deſcendiſſe: alioquin non eſſet verum ꝙ Ieſus ſecundum carnem factus eſſet ex ſemine Dauid. QVI prædeſtinatus eſt filius dei.) Legẽdũ eſt. DEfinito filio dei.) Verbum verbo reddendo. Et oportet propter hæreticos, textum ipſum Pauli (non interpretes) exponere. Aiunt enim Arriani & ſimiles. Paulus dicit ſic, quicquid expoſitores interpretentur. Eſt itaqꝫ ſenſus literalis ꝙ factus ſecũdum carnem ex ſemine Dauid, eſt definitus,

F determinatus,decretus filius dei.¶Et bene nota ꝙ nō dicit,facto filio dei,sed definito filio dei.
Filius siquidē dei factus est filius hoīs,quū verbū caro factū est ex semine Dauid:& filius hoīs
factus ex semine Dauid definitus est filius dei.Declaratur enim per hoc,decretū definitūq; esse
vt filius hoīs sit filius dei.Per quod excluditur etiā error dicētium duas in Christo hypostases:
alterā filii dei,alteram filii hominis.Nam si duę essent hypostases,falsum esset ꝙ filius homi-
nis definitus esset filius dei.Et hæc sint dicta concurrendo cum facientibus punctū in hac sen-
tentia.Mihi enim videtur secūdum planum literę sensum nō esse ibi quodcuq; pūcti genus fa-
ciendū:sed pendēte sensu continuandū cum sequētibus. IN virtute.)Nō sumitꝛ hic virt⁹ vt di
stinguitur contra vitium:sed vt distinguitur cōtra imbecillitatē seu impotentiā.Et est sensus,ī
potestate seu potentia. SEcundum spiritum.)Eadē ꝓpositio superius interpretata scđm (quū
dictum est secundū carnem)& quæ ponitur in principio euangeliorum(quū dicitur scđm Mat
G thęū seu Ioannem)habetur hic:& ꝓpterea optime quadrat scđm spiritū. SANctificatiōis.p.
sanctitatis,ex resurrectione mortuorū.)Non dicit in resurrectione eius a mortuis,sed ex resur
rectione mortuorū:vt intelligamus ꝙ de statu consurgente ex generali resurrectione mortuo-
rum loquitur.Literalis itaq; sensus est secundus Christi aduentus definitus in potentia executi
ua non qualicunq; sed scđm spiritum sanctitatis,Ita ꝙ nō est sensus ꝙ definitus est filius dei,
sed ꝙ definitus est filius dei in hoc.s.in potentia non ad creandum cœlum aut terrā sed in po
tentia secundum spiritum sanctitatis,in potentia conformi spiritui sanctitatis.sanctitatis autē
non qualiscunq; sed ex resurrectione mortuorum:hoc est sanctitatis congruę statui qui erit ex
resurrectione mortuorum.¶Et ꝙ iste sit sensus intentus ab Apostolo,patet primo ex eo ꝙ iā
dixerat de filio suo,iam dixerat filiū dei:& diuinā naturā filii significauerat.Et propterea non
erat opus ad significandam diuinā naturā filii dicere definito filio dei:sed bene opus erat de-
H clarare quæ potentia executiua decreta erat filio dei in carne.Apparet secundo ex eō ꝙ filius
dei omnipotens est,& ad nullam definitur potentiā ex diuina natura,& nulla eius potentia im-
peditur ex humana natura:ac per hoc male sonat,dicere ꝙ est definitus filius dei in potentia,
nisi ad diuinæ dispositionis ordinem de potentia exequenda in statu illo resurrectionis referatꝛ.
Et est sensus ꝙ ille filius eius factus ex semine Dauid secundū carnem, decretus est filius dei in
potentia:hoc est decretus est ad vtendum filiatione dei in potentia non creandi mundū,nō vio
lentiæ & armorum,sed consona spiritui sanctitatis.Et vere Iesus qui in primo aduentu appa-
ruit humilis scđm carnē,decretus est vt veniat scđm diuinā potentiā cōgruā spiritui sanctita-
tis futuræ in statu resurrectionis mortuorū.Non poterat breuius simul & clarius describi po-
tentia qua vtetur Iesus in secundo aduentu,q̄ describere eā ex authoritate filii dei & ex cōgrui
tate ad spiritū sanctitatis quæ erit ex resurrectione mortuorum.Sub hac enim potentia cōpre
I henduntur omnes actiones tum iustitiæ(siue puniendo siue præmiando)tū gratię renouatio-
nis mundi & perpetui status &c.Apparet & tertio:quia sic semper huiusmodi participia(.s.fa-
cto & definito)referuntur secundū suauissimā literæ cōstructionē ad illđ ablatiuū,de filio suo.
IESV Christi dn̄i nostri.pro,Iesu Christo dn̄o nostro.) Explicat eñ Apostolus qđ dixerat de
filio suo,facto,definito,apponēdo propriū nomen,Iesu:& nomen dignitatis,Christo:& nomen
potestatis,dn̄o nostro.¶PER quē accepimus gratiā.)Dixerat se vocatum ad apostolatū & se-
gregatū in euangeliū dei,sed nō dixerat per quē.& ꝓpterea modo explicat.Et dicit accepimus,
cōnumerans se aliis Apostolis.Et dicit gratiā,ad excludendū merita ꝓpria:ad significandū ꝙ p
Iesum ex gratia acceperunt salutē. ET Apostolatum.)Nō solum per ipsum accepimus q̄ sunt
gratiæ internæ,sed etiā officium Apostolatus. AD obediendū.pro,ad obedientiā,fidei.)Fru-
ctus officii Apostolici primus describitur ꝓpaganda obedientia fidei:hoc est ꝙ gētes obediāt
K fidei.Ad hoc eñ missi sunt,& ad hoc studuerūt Apostoli,vt insererēt obedientiā fidei,vt red-
derēt hoīes obediētes fidei,vt in captiuitatē reducerent oēm intellectū in obsequiū Christi.IN
oībus gentib⁹.)Extēsio fructus explicatꝛ nō in vna regione,nō in Aphrica aut Asia,sed in oībus
gētib⁹.PRO noīe ei⁹.)Finis tū officii apostolici tū fruct⁹ obediētiæ gentiū describitꝛ,nō nomē
ꝓpriū,non fama aut gloria Pauli & Apostoloꝝ,sed notitia & gloria Christi. In quib⁹ estis &
vos vocati Iesu Christi.) Vocati nō est participiū sed nomē.Nec significat noīati,sed acciti seu
accersiti.Et est sensus.Inter quas gētes estis & vos accersiti ad cōsortiū Iesu Christi.¶Forte ge-
nitiuus Iesu Christi referꝛ ad obedientiā fidei.Ita vt sit sensus.Ad obedientiā fidei Iesu Christi
in omnibus gentibus in quibus estis & vos vocati.¶OMNIbus qui sunt.pro,existentibus,Ro-
mæ.)Ecce ad quos scribit.Non dicit omnibus Romanis sed omnibus existentibus Romæ : ne

Sparsis per orbem Romanis, sed ecclesię quæ in loco vrbis Romæ erat (siue ex Romanis si A
ue ex peregrinis constanti) explicet se scribere. DIlectis dei.) Duabus cōditionib⁹ discernit ad quos scribit ab aliis Romæ existentibus. Altera est dilectionis diuinæ: qua. s. deus diligit eos, volendo eis tantum bonū quantum est æterna beatitudo. Et dilectis non est participium sed nomen. Altera est. VOcatis sāctis.) Hoc est accitis ad sanctitatē. Nomen siquidem est vocatis significans vt supra: vt intelligant quos deus diligit, vocare etiam ad sanctitatem, non ad immunditiam morum, superstitionum, errorum &c. GRAtia vobis & pax.) Ecce salutatio cōtinens extrema dona primum, scilicet & vltimum. Gratia ratio est omnium donorum, beneficium est sine meritis: pax autem fructus est omnium gratiarum. A DEO patre. Deest. nostro, & domino nostro.) Superfluit nostro. IESV Christo.) Ne gratiam aut pacem ab homine imprecari videatur, adiungit a deo. Et ne difficile aliquid a deo obtinendum significet, adiungit patre no-
stro: vt paterno affectu audito in deo, facile esse beneficium existimetur. Et vt omnia simul a B
deo & Iesu Christo fieri significet, addidit & domino Iesu Christo.

PRIMVM quidem.) Post salutationem inchoat narrationem. sed anteq̄ ad Epistolæ materiam veniatur, præmittit descriptionem suiipsius erga existentes Romę. In salutatione siquidem describendo p̄sonam salutantem, descripserat seipsum erga omnes gentes: nunc autem cōsequenter describit seipsum specialiter erga existentes Romę, ad quos scribit. Et ꝓpterea dicit primū: hoc est anteq̄ ad materiā Epistolę p̄ueniat. GRAtias ago.) A quinq; actionib⁹ suis describit seipsum erga illos. Prima est gratias agere deo. Et hęc respicit dona diuina illis iā collata. DEO meo.) Sic describit seip̄m erga existētes Romę, vt simul seip̄m aperiat qualis est erga deū. Et hoc immiscet ad vtilitatē eorū. Dicendo em̄ deo meo, significat deum esse suum fide, spe, charitate. PER Iesum Christum.) Quēadmodum Iesus Christus mediator est dum confe-
runt a deo dona hominibus, ita mediator est in gratiarum actione. Vñ & ecclesia semp adiun- C
git orationib⁹ suis, p dñm nostrum Iesum Christum. Merita siquidē Iesu Christi recognoscēda sunt in gratiarū actione, q̄ nobis obtinent cōferri diuina dona. PRO oībus vobis.) Hoc est loco vestri, tanq̄ reputans dona vobis collata tanq̄ ꝓpria. vel ꝓ oībus vobis dilectis dei & vocatis sanctis, tanq̄ materia gratiarū actionis. QVIA fides vestra annunciatur in vniuerso mundo.) Huic scđo sensui magis quadrat hęc ratio. Ideo gratias ago deo p vobis oīb⁹ tanq̄ donis dei, qa fides vestra annunciatur in vniuerso mundo, quia tanti doni odor spirat in vniuerso mundo, vtilis est vniuerso mundo: vtpote prouocans vndequaq; ad fidē. Primo autē sensui magis quadrat legere q fides vestra annunciatur in vniuerso mundo. Explicat em̄ materiam gratiarū actionis esse famā fidei eorum vtilem vniuerso mundo. Roma enim tunc tēporis caput erat mūdi. Et ꝓpterea fama Christianę fidei Romæ existentis diuulgabatur ad vniuersos, & vtilis erat vniuer-
sis. ¶TEstis em̄ mihi est deus.) Hac scđa describit se actione: q̄ est semp in specie orare p aduē- D
tu suo ad eos. Et ad hoc (siue narratiue siue inuocatiue) affert deū testem: qui solus potest esse huius actionis testis. Et si verbum verbo redderetur, apparet q narratiue Paulus hæc dicit. Legēdum siquidē esset testis enim meus est deus. Vbi narrat deū esse testē, non inuocat: ac p hoc non iurat. ¶CVI seruio.) Dictio Gręca specialē illam seruitutē significat q̄ soli deo exhibetur, quam theologi latriā solēt appellare: sed nos in lingua latina caremus ꝓprio vocabulo. Et hic iterum Paulus immiscet qualis est ipse apud deū. IN spiritu meo.) Ad differentiā seruiētium deo exteriori tm̄ seruitute. IN euangelio filii ei⁹.) Ecce exterior actio in qua seruit ex intimo corde: bona. s. annunciatio filii dei tanq̄ rei annunciatæ. QVOD sine intermissione memoriam vestri facio in orationibus meis.) Aduerte q nō dicit absolute sine intermissione, sed in orationibus meis: ad significandum q qñcunq; orabat, nunq̄ intermittebat facere memoriā seu mētionem
existentium Romæ. OBsecrans. pro, rogans.) Ecce scđa actio. SI quo modo tandem aliquādo.) E
Inculcatio hæc aduerbiorum, continuatum affectum significat. PROsperum iter habeam ī voluntate dei veniendi ad vos.) Qualificat Apostolus petitionem suam, implendam secundū voluntatem dei: quę omnia disponit suauiter. ¶DEsidero enim videre vos.) Ecce tertia actio. VT aliquid impartiar gratię spiritualis. pro, donum spirituale.) Et ꝓpterea legendū est. vt aliqđ impartiar vobis donū spirituale. Nō em̄ vane desiderabat eos videre, sed ad cōmunicādū eis aliqđ spirituale donū, sciētię eoꝝ q̄ spectant ad fidē & mores &c. AD cōfirmandos vos.) Gratiarum actio, recepta respicit bñficia: oratio autē & desideriū vidēdi, respicit recipiēda firmitatis bñficia. ID autē est simul cōsolari in vobis p eā q̄ inuicē est fidē vestrā atq; meā.) Parcit Paulus futuro fructui: ne offendantur existētes Romæ a quasi p̄sumēte & arrogāte sibi officiū firmādi illos:

F Ne inquam in principio epistolæ offendiculum hoc incurrerent, quum dixisset ad confirmandum vos, tanq̃ moderando subiũgit propriam consolationem in eis per mutuam fidem. Nec propterea minuit quam dixerat firmitatem: quoniã ipsa confirmatio eorũ, futura erat materia consolationis Pauli. Et quoniam cõsolari in passiua sumitur significatione qua caret, legendum esset accipere cõsolationẽ. ¶NOlo autem vos ignorare fratres: ꝙ sæpe proposui venire ad vos, & prohibitus sum vsque adhuc.) Quartam actionem apponit, scilicet ꝙ proposuit ire ad eos. VT aliquẽ fructum habeam in vobis sicut & in cæteris gentibus. Ista particula quo ad sensum iungenda est cum illa, sæpe proposui venire ad vos. Declarat enim quorsum: vt scilicet aliquẽ fructum habeam in vobis sicut in cæteris gentibus. Inter has enim interposita est illa particula. Et prohibitus sum vsq; adhuc. Prohibitum autem intellige occupationibus aliis apostolicis. GRAEcis ac Barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum.) Explicat impedimenta pro-

G hibentia ex eo ꝙ debitor est ex iniuncto sibi officio apostolatus, omnibus. Describit autem oẽs penes duas differentias. Altera est linguę, dicendo Græcis ac Barbaris. Lingua siquidem Gręca tunc tẽporis erat velut lingua cõmunis oĩbus. Et propterea barbaros qui non intelliguntur distinguit cõtra Græcos: vt hinc cõprehendat oẽs nationes tam cõmunicantiũ in lingua q̃ non cõmunicantiũ. Altera est penes mẽtem, dicendo sapientibus & insipientibus: hoc est doctis & indoctis. Siue intelligas de doctrina philosophica, morali & huiusmodi, siue de doctrina veræ sapiẽtiæ secũdũ deũ. vtrisq; enim debitor erat apostolus. ¶ITA qđ in me.) Subintellige est. Infert siquidẽ apostolus ex supradictis (ꝙ sine intermissiõe orat, ꝙ desiderat videre, ꝙ sæpe ꝓposuit & impeditus est vsq; adhuc) infert inquã quintam actionẽ suam erga existentes Romæ, ꝙ quãtum in me est, quãtum est ex parte mei. PROMptum est & vobis qui Romæ estis euãgelizare.) Putãt multi substantiue accipiendum esse promptum, pro promptitudine. Ita vt sit sen-

H su s. quãtum in me est, promptitudo adest. Sed parui refert adiectiue vel substantiue legere. Sensusẽ est ꝙ quãtum in me est, paratus sum & vobis qui Romæ estis euangelizare. Ita ꝙ hæc quinta actio dispositio est ad agẽdum potius q̃ actio. NON eẽ erubesco euangelium. Deest, Christi.) Reddit rationem suæ promptitudinis, excludẽdo internum impedimẽtum. Potuisset forte quispiam computare inter impedimenta internas passiones, quæ maxime tollunt promptitudinem. Et quia euangelium Christi est euangelium crucifixi (qui Iudæis est scandalũ, gẽtibus autem stultitia) ideo passio erubescentiæ præcipuum tenet locum ad impediendum prõptitudinem euangelizandi Christum. Prędicare enim ea quæ existimantur stulta & ignominiosa, annexum habet timorem vituperationis passiuæ, qui erubescentia dicitur. Et propterea Paulus profitens se promptum ad euangelizandum etiam Romæ Christum, exclusum à se impedimentum erubescentiæ profitetur: vt solus externis impedimentis prohibitus intelligatur.

I VIRtus enim dei est.) Hic proprie incipit epistola quantũ ad materiam propriam. vnde & in his verbis vniuersam epistolę materiam comprehendendo ꝓponit. ¶Sed aduerte prius viã qua ingreditur Paulus materiam epistolę: artificiosa siquidem est. Incœpit a principio describẽdo salutãtis psonã se apostolum vocatũ & segregatum ad euãgeliũ Christi: deinde describẽdo seipsum in specie erga existẽtes Romæ, desideriũ, orationem, propositũ atq; promptitudinem demum ad euangeliũ Christi declarauit. vt hinc ingrederetur ad euangeliũ materiam huius epistolæ: hoc est ad rem euangelizatam, ad rem annunciatam euangelio, quę est materia huius epistolę. Vnde & cõtinuo apponit coniũctionẽ enim, ad significandũ ꝙ res annũciata euãgelio excludit oẽm erubescẽtiã. ¶Quũ dicit itaq; virtus est enim & subauditur proculdubio euãgelium (nã est sensus, euangeliũ enim est virtus) intellige euangeliũ secundũ rem euangelizatam, secũdum rem annunciatam euãgelio. Et sumitur virtus pro potestate seu potẽtia, vt oppo-

K nit imbecillitati seu impotẽtiæ: & nõ vt virtus distinguit cõtra vitiũ. Nec dicit potẽs est enim, sed potẽtia est eẽ vt intelligam᷒ rẽ annũciatã euãgelio, nõ solũ esse potẽtẽ sed esse ipam potentiã, nõ hoĩs, nõ cælorũ aut angelorꝝ sed dei. IN salutẽ.) Ecce ad qđ est euãgelica potẽtia. s. ad salutẽ. Vere ad hoc venit filius in mundũ vt saluet mundũ, vere potẽtia euãgelica ad salutẽ tendit, non ad perditionẽ. quicũq; eẽ perdũtur, ex seipsis pdũtur, qui autẽ saluantur, ex sola hac potentia saluãtur. OMNI credenti.) Absq; exceptione aliqua (conditionis, sexus, qualitatis &c.) dicitur omni credenti. [redacted] IVdæo.) Deest coniunctio ꝙ. PRImum & Græco) Executio saluatiõis describitur ordine quodã: ꝙ scilicet inchoauit in natione Iudęorũ. Et hoc patuit ad sensũ. nã Iesus Christ᷒ psonaliter pdicauit Iudæis: & apostoli primũ pdicauerũt Iudęis, ꝓpter qđ primi credentes fuerũt Iudæi: ipsi. s. apostoli, & innumera alia multitudo,

Et quia Iudæorum fidem secuti sunt immediate Græci,ideo dicit Iudæoq; primum & Græco. A
Ita φ duplex ordo executionis significatur. Alter inter Iudæos Grecosq; ex vna,& reliquas na
tiones ex altera parte. Alter inter Iudæum & Græcum,inter se. Et hic quidem ordo significaẗ
ex ipso ordine nominandi Iudeũ ac Græcũ: ille vero tum ex illo aduerbio primũ. Nõ enim di
cit Iudeo primũ & deinde Græco,qđ significaret ordinẽ inter Iudæũ & Græcũ tm̃mõ: sed di-
cit Iudeoq; primum & Greco,clare cõprehendendo sub primũ vtrunq;.tũ ex geminata coniun
ctione,dicendo Iudeoq; primum & Græco: hoc est primum tum Iudæo tũ Græco. Quũ enim
dixisset in salutẽ omni credenti,subiungit executionis ordinem esse inchoando & a Iudæo & a
Græco ad reliquos oẽs. Iudæo quidem vtpote fide Abrahæ & ꝓphetarum pollẽte: Græco aũt
vtpote sapientiã quærente. Et secundum rei gestæ ordinẽ prima natio credẽs post Iudeos fuit
natio Græcorũ. In qua primũ cognominati sunt Christiani: qđ Græcum constat esse nomẽ. Et
licet iste fuerit executionis ordo,literalis tñ sensus appellatione Græci intendit gentilẽ,a Græ B
co nominatũ ꝓpter dictam rationẽ: qa.s.gentium salus a Græca incœpit natione. Et significaẗ
ad literam ordo executionis inter Iudæum & Grecum hoc est gentilem: quia idem Paulus ꝓpo
nit qđ postea tractat. Non constat autem in tota hac epistola aliquam specialem de Grecis mẽ
tionem fieri: nisi quum paulo ante dictum est Græcis ab Barbaris. sed fit specialis tractatus ĩfe
rius de primatu salutis Iudæorum respectu gentium,tum tpe tum dignitate: vt patet a cap.
ix.vsq; ad.xi. Est itaq; literalis sensus. Iudæoq; primum,tpe & dignitate:& deinde Græco,id est
gentili. Ita φ gemina coniunctio,pariter sine merito electas ambas nationes,primũ vero ordi-
nem executionis & dignitatis hic habitum significat. IVstitia enim dei.) Non dicit iustitia sed
iustitia dei: ad differentiam tum iustitiæ humanæ,tum iustitiæ legis,circũcisionis & cuiuscũq;
alterius. Et est sensus. Iustitia dei,hoc est iustitia qua homo iustus est apđ deum. Iustus dico nõ
scđm quid,sed simpliciter & absolute. Iustus rursus non a iustitia q̃ est virtus ad alterum: sed a C
iustitia vt est recta dispositio totius animi.scđm quã frequenti vsu in sacris literis iustus distin
guiẗ ab iniusto: hoc est bonus scđm deum,ad differentiam existentis in peccato mortali. Hęc iu
stitia dei (vt inferius declarabiẗ) appellaẗ alias iustitia fidei. IN eo reuelatur.) In eo.s.euãgelio.
Probat enim φ euangeliũ scđm rem annunciatam est potestas salutaris omni credenti: qa ĩ euã
gelio reuelatur iustitia dei,qua homines iusti sunt apud deum,qua homines saluantur. EX fi-
de in fidem.) Potest hoc referri tã ad verbũ reuelaẗ (& est sensus. Reuelaẗ ex fide in fidẽ,ex fide
patrũ veteris testamẽti in fidẽ hoĩm noui testamẽti) q̃ ad nomẽ iustitia. Et est sensus φ dei iusti-
tia ex fide in fidẽ,hoc est ex fide veteris testamẽti in fidẽ noui testamẽti reuelaẗ in euangelio. Et
vtrũq; est verũ. Euãgeliũ nanq; Christi ex fide patrũ ꝓficisciẗ,fidẽq; patrũ firmat,manifestatq;
iustitiã patrũ esse iustitiã eiusdẽ fidei. Neq; eñ diciẗ ex fide ĩ fidẽ,ad significãdũ diuersas fides,
sed ad significandũ successionẽ credẽtiũ scđm eãdẽ fidẽ. Nec vacat mysterio reuelatio ex fide in D
fidẽ,seu reuelatio iustitię ex fide in fidẽ. Explicaẗ eñ ꝑ hoc φ euangeliũ qđ erat occultũ ĩ fide pa
trũ,detegit & in manifesto ponit in fide filioꝝ. Quod ipse Paulus efficit ĩ hac epistola,qđ Iesus
in euãgelio manifestat. SIcut scriptũ est.) apud Abbacuc.ii. IVstus aũt ex fide viuit.pro,viuet)
Tres res in hac authoritate scripturę ordinantur.s.vita,iustitia & fides. Ita φ cõstruiẗ.vita ex
iustitia quæ est ex fide. Et complectitur quodammodo omnia quæ proposuerat. Et punctanda
esset litera sic. Iustus autem ex fide (ita φ determinetur non vndecunq; iustus sed iustus ex fide)
est ille qui viuet,vita proculdubio salutis æternæ. Et excluditur per hoc a vera vita,tum nõ so
lum quicunq; iniustus,sed etiam quicunq; quomodolibet iustus non ex fide. tum habẽs fidem,
non tamen ex fide iustus: qualis est habens fidem mortuam,fidem informem.
¶REuelatur enim ira dei.) Proposita materia epistolæ,incipit per partes singulas tractare. Et
primo quidem tractat illam particulam,reuelatur enim in eo iustitia dei,vsq; ad.v.ca.ibi,iustifi E
cati igitur ex fide. ¶Vbi pro aliquali notitia progressus epistolaris,scito intentionẽ apostoli esse
tractare de euangelica gratia seu potentia. Et inde deprimere tum Ethnicos tum Iudeos: mõstrã
do eos esse pares relatos ad rem euangelicã,prerogatiuis tñ multis penes modũ ꝑferẽdo Iudeos.
Vñ a principio vsq; ad finẽ prerogatiuas aliquãs interserit Iudæorũ. Ad prosequendum autẽ hãc
suam intentionem proposuit φ euangelium est potentia dei in salutem omni credenti &c. Intẽ
dens quasi pro themate hæc proponere:& postea sigillatim proposita enucleare. ¶Incipiẽs ita-
que ab illa particula reuelatur enim in eo iustitia dei,declarat primo ipsam reuelationem ex re-
uelatione punitionis contrarii. Contrariatur siquidem manifeste iniustitia iustitię dei. Et ideo a
reuelatione punitionis iniustitiæ tam in gentibus quàm in Iudæis incipit simili stylo, scilicet

F proponendo,prius velut summarium quoddam huiusmodi punitiõis,& deinde per partes exe= quendo.Summarium siquidem est,reuelari iram dei super impietatem & iniustitiam hominũ qui veritatem in iniustitia detinent.Et appellatur ira dei iustitia vindicatiua, metaphorice no minata ira. DE cælo.)Potest referri vel ad vindictam:vt significetur vindicta de cælo,ad diffe rentiam vindictarum quas facit deus per homines.Ira siquidem dei de cælo vindicta est æternę dãnationis.Vel potest referri ad verbũ reuelatur.vt qđ prius dixerat,reuelatur in eo(.s.euã= gelio)modo explicet reuelationem euangelicã esse a deo. SVper oẽm impietatẽ & iniustitiã) Impietas species est iniustitiæ.a specie ascendit ad genus.Nominãda autẽ fuit hæc species pro pter magnitudinẽ criminis.Impietas enim cõtraria est pietati:q̃ parẽtibus,patriç, eorũq; bene uolis cultum officiũq; exhibet. HOminum eorũ qui veritatẽ dei.)Superfluit dei. IN iniustitia detinent.)Causam impietatis & iniustitiæ taliũ hominũ tangit esse detinere veritatẽ in iniu=
G stitia.ita ꝙ ex hoc ꝙ detinẽt veritatem in iniustitia,efficiũtur iniusti & impii.Detinere autem veritatem in iniustitia,est occludere veritatem notam in intellectu velut seris iniustitiæ in vo luntate:ita ꝙ intellectum verum claudunt iniqua voluntate.Detinent inquã ne exeat ad affe= ctus & opa conformia veritati notæ.Hoc enim proprie est detinere veritatem in iniustitia,hoc est iniuriari veritati notæ.Et hinc patet ꝙ non de quacũq; veritate est sermo , sed de veritate diuinorum:cui maxima irrogatur iniuria ,eo ipso ꝙ iniuste detinetur ne cognoscatur ab aliis, ne veneretur affectibus verbis & operibus. QVIA quod notũ est dei.)Intendens probare veri tatis detẽtionem,inchoata approbatione ꝙ veritas diuinorum est illis nota.Detineri siquidem nõ potest quod non habetur.inchoat autem a notitia cõmuni fidelibus & infidelibus:quoniam inchoat executionẽ ab iniustitia Ethnicorũ seu gentiliũ.Et dicit quod notum est dei,ad differen tiã earũ conditionũ dei q̃ ignotę sunt:vtputa ꝙ est trinus & vnus,& alia quorũ intellect⁹ hu=
H manus non est aliquo modo capax.Vt intelligamus per notũ dei significari id quod naturali lu mine humani intellectus cognoscit de deo:puta ꝙ est vnus,princeps oĩm,actus purus, ætern⁹, & cętera huiusmodi.MAnifestum est in illis.)Hoc est in intimis ipsorũ.Et bñ nota dici manife stũ est,cõtra eos qui nulla putant ratione demonstrata esse ea quæ sunt de deo,ꝙ non solum cõ tradicũt philosophiæ sed apostolico textui.Nã si manifestum est , demonstratum esse oportet. DEVS enim illis manifestauit.)Nõ dicit reuelauit,ne lumẽ gratiæ immisceat:sed dicit mani festauit,vt diuinum concursum mediãte lumine naturali(quod dei donũ est)significet. INuisi bilia enim ipsius.)Subiũgit modum quo deus illis manifestauit.Et est modus naturalis intelli gentię ex effectu. Inuisibilia,hoc est inuisibiles conditiones,ipsius dei.Et dicit inuisibilia plurali ter q̃ prius dixerat quod notũ est dei,& nunq̃ dixit deus:quia quemadmodũ ex eo ꝙ res illa sim plicissima ꝙ deus est,non nota est nobis sub sua illa vnica & simplicissima ratione sed multiplica
I tis conditionibus(puta ꝙ est actus purus,ꝙ est immutabilis,ꝙ est æternus & similia)dicit plu= raliter inuisibilia dei,ita ex eo ꝙ collecta vniuersa notitia quã de deo habemus non cognoscim⁹ deum,hoc est illã rem simplicissimã vt in se est,sed tanq̃ habentem aliquid qđ de illo cognosci= mus,dixit quod notum est dei.Humanus siquidem intellectus rem simplicissimã natus est co= gnoscere distinctis rationibus & per modũ rerũ compositarũ. A CREAtura mundi.) Ecce de= clarat respectu cuius dixit inuisibilia.Nulla enim diuina conditio est inuisibilis omnino : quo= niam omnes sunt visibiles deo.sed conditiones dei sunt inuisibiles creaturæ mundi, non alicui sed cuilibet.Nullus enim intellectus creatus tantæ est facultatis naturalis vt possit videre deũ. Et propterea conditiones dei dicuntur inuisibiles a creatura mundi. ¶Potest tamen hic textus aliter punctari:vt hoc quod dicitur a creatura mundi,non referatur ad inuisibilia dei, sed refe= ratur ad verbum conspiciuntur.vt sit sensus,conspiciuntur a creatura mundi. Et sic creatura
K mundi intelligitur limitari per id quod subiũgitur.s.intellecta.Est eñ sensus. p ea q̃ facta sunt intellecta a creatura mundi:vt nõ oporteat vagari p oẽm mũdi creaturã,sed eam tñ cuius est intelligere.Et cõprehendit nõ solos hoĩes,sed oẽs creaturas habẽtes intellectũ.De oĩbus siquidẽ verũ est quod hic dicit.Et sic restat infinite dictũ inuisibilia dei:quia in rei veritate sunt in se= ipsis inuisibilia naturali facultate cuiuscũq; intellectus creati. ¶Scito tamen cum his ꝙ dictio Gręca anceps & ad creaturam vel creationem.Et propterea aliqui interpretes legũt a creatio= ne mundi.Magis tamen quadrare videtur legere a creatura mundi:ex eo ꝙ subditur. PER ea q̃ facta sunt.)In quibus comprehenditur creatio mundi.Ecce modus quo diuina conspici ab aliis possunt.s.per ea quæ facta sunt.Aperte per hoc dicẽs ꝙ inuisibilia dei,quæ in seipsis videri non possunt,ab aliis possunt cõspici p ea q̃ facta sunt q̃ sunt effecta a deo:vt causa cõspicit p effect⁹

proprios. INtellecta.)Dictio Græca pręsentis est tẽporis,nõ pteriti:sed nos caremus partici- A
pio passiuo pręsentis tẽporis.Declarat modũ quo per ea quæ facta sunt cõspiciũtur diuina.Mo
dus est per ea quæ facta sunt intellecta in præsenti,non sensata,nõ imaginata,nõ superficiete-
nus cognita sed penetrata intellectu.Et est simile quũ quis videtur per speculũ qđ videt. Deus
eñ relucet in effectis ab eo velut in speculis.Et quemadmodũ requiritur ad vidẽdũ reducẽs in
speculo,intuitus speculi:ita ad cõspiciẽdum deũ per ea quæ facta sunt,requiritur intellectio fa-
ctorum a deo.Et proprie loquitur vtendo præpositione per,dicẽdo p ea quę facta sunt intelle-
cta:qm̃ proprie loquẽdo deus non cõspicitur in creaturis factis quẽadmodũ res conspicitur in
speculo:sed per ipsa effecta quũ intelligũtur,ascẽdimus ad cõspiciendũ cõditiones ipsius dei:pu
ta φ est æternus,φ est actus purus &c.Vnde magis simile exẽplũ est,quũ ex diligentius perspe
ctis artificiatis cõspicimus artẽ quia effecta sunt:& qui perspicacius artificiata pcipit,melius &
plus artis q̃ effecit conspicit. CONspiciuntur.)Quæ prius dixit inuisibilia modo dicit cõspici B
p ea quæ facta sunt intellecta,vt intelligamus hinc duos modos manifeste cognoscẽdi. Alterũ
p modum visionis seu intuitus rei in seipsa.Et penes hunc dixit inuisibilia.Alterũ per modum
clare quidẽ sed tamen in alio videndi:sicut videmus res in speculo,sicut conspicimus artem vi-
dendo effecta ab arte.Et penes hunc modum dicit conspiciuntur. ¶Si quęris quomõ angeli &
reliquę superiores nobis intelligentię conspiciunt deum per ea quæ facta sunt intellecta. In prõ
ptu est responsio,φ intuendo seipsas factas a deo intelligentię conspiciunt deum : loquendo de
naturali cognitione de qua est sermo. Sempiterna quoq₃.pro,φ,eius virtus & diuinitas.)Nõ
sufficit Paulo dixisse in genere φ inuisibilia dei conspecta sunt,sed explicauit in specie tria,sci-
licet sempiternitatẽ,potentiam,& diuinitatẽ.Et denominauit tã potentiã q̃ diuinitatẽ sempi-
ternã,ad differentiam nouorum deorũ aut cuiuscunq₃ nouę potentiæ.Quis formalius adiecti
uum sempiterna intelligatur determinare solã potentiã:vt explicentur tria de deo nota.Primũ C
in genere,inuisibilia dei,scilicet φ est incorporeus,immaterialis,vnus,viuẽs,intelligẽs, beatus ĩ
seipso.Deinde in specie potentia eius sempiterna quatenus potestas:vtpote & q̃ nunq̃ exhauri
tur faciẽdo,& q̃ potest sempiternum facere effectũ.Et demum essentia eius,dicẽdo & diuinitas.
Quã ideo vltimo supputat,qa ex aliis cõditionib⁹ & potẽtia sempiterna nobis nota est.Mani-
feste quidẽ quantũ ad hoc φ est,& quantum ad multas conditiones negatiuas & positiuas. Ex
quib⁹ tñ oĩbus simul iunctis nescitur quid est ꝓprie loquẽdo.Nec mirũ:quia soli deo naturale
est nosse quid est deus.Qm̃ ipsi soli naturale est videre deũ in seipso:ãgelis eñ & nobis nõ nisi
per effecta conspicere deũ datũ est naturali facultate. Et distinxit inter potentiã dei & diuinita
tẽ:nõ φ duæ res sint dei potentia & dei diuinitas,sed ꝓpter superius dictã rationẽ:quia.s.multi
plicatis rationib⁹ res illa vna atq₃ simplicissima q̃ est deus & eius quęcũq₃ cõditio(potẽtia, sa-
piẽtia &c.)innotescit nobis.Est itaq₃ cõspecta diuinitas dei qa conspectũ est φ est actus purus D
ab omni potentialitate,a qua nullũ aliud ens exẽptum est:φ est ipsum esse nulla participatione
essendi sed p essentiã,in seipso subsistẽs,a quo pẽdet vniuersitas entiũ. ITA.pro,in hoc,vt sint
inexcusabiles.)Et est sensus.vt sint inexcusabiles in hoc,inferius subiũcto. QVIA.pro,φ,quũ
cognouissent deũ non sicut deũ glorificauerũt.)Ecce in quo reddũtur inexcusabiles, ecce quo-
modo veritatẽ in iniustitia detinẽt:habendo in intellectu notitiã,& non glorificãdo ipsum vt
deũ.Et spectat hæc negatio glorificationis tũ ad verba laudis,tũ ad facta sacrificiorũ & cultus.
AVT gratias egerũt.)Altera negatio gratiarũ actionis.Cognoscẽtes siquidẽ de deo summam
excellentiã,tenebant glorificare:& cognoscẽtes illius liberalissimã beneficentiã in oẽs,tenebant
gratias agere. SED euanuerũt.pro,sed vani facti sunt.)Nõ solũ peccauerũt omissione,sed etiã
operæ internæ intentionis & affectus.Factum enim esse vanũ , est redditũ esse studiosum eorũ
q̃ vana sunt,eorum quæ friuola sunt:qualia sunt fama,honor,& gloria hũana,cũ reliq̃s trãsito E
riis.Significat eñ p hoc peccatũ philosophoꝶ quo affecti fuerũt ad hũanã gloriã & similia fri-
uola. IN cogitatiõib⁹ suis.)Materia affect⁹ ad vana,ratiocinatiões acuteq₃ mẽtis cogitationes
dicunt.Ac si aptius dixisset φ acumẽ ingenii eorũ quo ascẽderũt ad notitiã dei,fuit illis mate
ria delectationis in gloria humana,qua facti sunt vani:& vnde deũ glorificare debebãt & gra-
tias agere,inde in propriã vanitatẽ ruerunt. ET obscuratũ est insipiẽs cor eorũ.) Ex culpa tũ
omissæ glorificationis dei & gratiarũ actionis,tũ admissi affect⁹ ad ꝓpriã gloriã subsecuta de-
scribit pœna obtenebratiõis cordis.Et appellat cor eoꝶ insipiẽs rõne culpæ vtriusq₃. Ita φ sen-
sus est.Et cor eorũ insipiẽs.i.ĩtimũ eoꝶ insipiẽs,nõ glorificãdo nec gr̃as agẽdo,& affectũ ad va
na(isipiẽtia eñ cõtraria ẽ sapiẽtię,q̃ recte iudicat scdm vltimũ finẽ,scdm sũpmã causã q̃ de⁹ẽ)

F obtenebratum est, pœnam incurrit obtenebrationis, priuationis lūminis quo resipisceret a culpa sua. Et dixit hoc ad tollendam admirationem hominum circa huiusmodi iniquam detētionē veritatis apud philosophos. Tollitur siquidem admiratio ex hoc ꝙ iusto dei iudicio obtenebratum est intimum eorū postq̄ affecti ad propriā gloriā, deo negauerunt glorificationē & grarū actiões. DIcētes em̄ se esse sapiētes.) Superfluūt duę particulę: em̄ & se. Verū ꝓnomē se coact⁹ est addere interpres ad exprimendū sensum. Nec est sermo de quocūq; dicere: sed de dicere ꝓfitē do. Declarat siquidem Paulus quod dixerat, vani facti sunt in cogitationibus suis: dicendo profitentes se esse sapientes. vt intelligamus cogitationes eorum esse cogitationes sapiētiæ quam profitebantur. STVLti facti sunt.) Hoc est incurrerunt contrarium sapientiæ verę: vtpote disponentes contraria iis quæ disponenda erant a vera sapientia. vnde & hæc contraria subiūgit. ET mutauerunt gloriam incorruptibilis dei.) Ecce actiones stultitiæ. Et est sensus. Muta
G uerunt gloriam debitam incorruptibili deo. IN similitudinem. pro, in similitudine.) Nō em̄ significatur terminus ad quem mutationis, non est sensus ꝙ mutauerint gloriam debitam deo in similitudinem &c. tanq̄ in terminum in quem mutata sit gloria dei. Sed mutatio gloriæ debitę deo, absq; termino ad quem significatur in textu: & similitudo describitur concurrens tāq̄ occasio mutationis, tanq̄ res in qua occasionem sortita est mutatio gloriæ deo debitę. Est enim planus literę sensus ꝙ colendo simulacra siue hominum siue animalium mutauerunt gloriam debitam deo. Et vere sic fuit. q̄uis enim philosophi non figurarint deum nec dei gloriam simulacris hominum & animalium, quia tamen hęc simulacra colenda fecerunt aut coluerunt, mutauerunt gloriā deo debitam. Mutauerunt autem tum subtrahendo: quoniam hinc subtracta est gloria deo debita genere humano. tum impendendo alteri gloriam deo debitam. Gloria enim sacrificiorum soli deo debetur. IMAginis.) Ad explicandum de qua similitudine est sermo, ad
H iungit imaginis: vt intelligamus ꝙ de similitudine per modum imaginis est sermo. CORruptibilis hominis, & volucrum & quadrupedum & serpentium.) Omnia genera animalium cōplectitur hac triplici differentia instrumentorum ad motum progressiuum.

PROpter quod tradidit illos deus.) Pœnam tanti sceleris commissi contra gloriam dei subiungit. Quum autem audis deum tradidisse illos in subiuncta, intellige ꝙ tradidit subtrahēdo gratiam, retractiuam a subiūctis desideriis & factis. IN desideria. pro, in concupiscentiis, cordis. pro, cordium, eorum in immunditiam.) Ecce pœna congrua. Ipsi siquidem eleuati fuerant in notitiam dei, & noluerunt consequenter se disponere secundum illam notitiam: & propterea meruerunt subiici parti sensitiuę. Congruum siquidem est vt qui noluerunt vti celsitudine intellectus, subiiciantur vilitati & ignominiæ sensuum. Nec sunt derelicti in concupiscētiis propriorum cordium: sed (quod peius est) in illis concupiscentiis propriorum cordium quæ ten
I dunt ad immunditiam: quæ sunt vilissimę. Et merito: vt qui desideria munda ex diuina notitia prodeuntia refutarunt, in concupiscentias immundas tradantur vt subditi illis. ¶ Vbi nota ratione significatę rei scriptum esse, tradidit illos in concupiscentiis: vt ex hoc ipso intelligeretur deum tradere derelinquendo illos in propriis concupiscentiis. Et significanter dicitur cordium: quoniam praui hominis non vnum est cor, sed contrarii, sunt appetitus. VT contumeliis. pro, ignominia, afficiant corpora sua in seipsis.) Explicat in actibus exterioribus quod dixerat, in immunditiam: declarando se loqui de immunditia venerea, non quacunq; sed ignominiosa, hoc est contra naturam: vt magis explicabit. Describit autem eam ab ignominia, quia vere ignominiosa est: vt omnes nationes testantur. Et apponitur vt congrua pœna subtractæ gloriæ deo: vt pro subtracta gloria deo, incurrant ignominiam propriorum corporum. Et dicit in seipsis, ad differentiam huiusmodi ignominię quæ infertur quandoq; in hostes ad fœdandum
K eos. Significat enim ꝙ incurrerunt hanc pœnam vt amicorum, vt conciuium, vt suorum corpora fœderarent tali ignominia. QVIA commutauerunt. pro, qui transmutauerunt, veritatem dei.) Accumulat crimen crimini anteq̄ explicet in specie pœnam quam descripsit in genere. Dixerat ꝙ mutauerunt gloriam dei: adiungit modo aliud crimen ꝙ mutauerūt veritatē dei hoc est veritatem notam eis de deo. Veritatem siquidem dei in seipsa mutare non potuerunt: sed veritatem dei sibi notam mutauerunt. IN mendacium. pro, in mendacio.) Similis est em̄ constructio similisq; sensus superiori particulæ, quum dictum est mutauerunt gloriam dei in similitudine imaginis. Non enim significatur terminus ad quem mutationis: non dicitur ꝙ mutauerint veritatem in mendacium, sed dicitur ꝙ in mendacio, hoc est ꝙ vtendo mendaciis mutauerunt veritatem dei. Vtendo siquidem falsis doctrinis, mutauerūt veritatem notam de

deo.mutauerunt autem tum adimendo ea quæ intellectus diuini aut potentię sunt,nam ex mē- A
daciis philosophorum subsecutum est ꝙ quę vere nota erant de deo,aut in dubium versa sunt,
aut ignota aliis remanserunt.tum fingēdo ea quæ propria sunt deo,cōuenire aliis. In his enim
mendaciis veritas diuinorū prius nota,mutata est aut in ambiguū aut in negationē apud ho-
mines. ET coluerūt & seruierunt.)Hic insinuatur mendacium fuisse in hoc ꝙ finxerunt nu-
men quoddam in partibus mundi,siue corporeis siue incorporeis.Et dico finxerunt:quia clare
dicitur in mēdacio non in falsitate,vt intelligamus non solum falso sed mēdaciter hoc est ex in-
dustria falsum dixisse:dicēdo creaturas habere aliquid diuinitatis seu esse deos, deberiq; illis
cultum.Et duos actus explicat.alterū venerationis,alterū seruitutis. Et est sermo de seruitute
latriæ:hoc est soli deo debita.Et similiter est sermo de veneratione diuina. CREaturæ.)Ecce
aliud crimen.Prius descripserat crimen colentiū imagines hominū:volatilium, quadrupedum
& huiusmodi:modo describit crimen colentium creaturas:puta solem,lunā,elementa,dęmones
& huiusmodi.Vtraq; enim idolatria orta videtur a philosophis. prima quidem a formantibus B
imagines signorū cęlestium:puta arietis,cancri,librę &c.altera autē a dicentibus deberi cultum
partibus mundi beneficis seu animatis anima mundi. POtius q̄ creatori.pro, præter eum qui
cōdidit.)hoc est prętermisso deo qui cōdidit creaturas. huiusmodi enim prętermissio complet
rationē inexcusabilis criminis.Tolerabile siquidem fuisset venerari creaturas, sub creatore ta-
mē: sed venerari eas prętermisso creatore,oīno inexcusabile est.¶Aduerte ꝙ iuxta duas omis-
siones(scilicet non glorificauerunt nec gratias egerunt)subiunxit duo opera, scilicet mutaue-
runt gloriam in similitudine imaginis,& mutauerunt veritatem in mendacio seruiendo crea-
turæ prętermisso creatore.hoc enim directe opponitur gratiarūactioni deo debitæ: sicut illud
gloriæ deo debitæ. QVI est benedictus.)benedictione laudis. IN secula amen.)hoc est vere.

PROpterea tradidit illos deus.)Incipit explicare in specie pœnas. IN passiones. pro,in affe-
ctus,ignominię.)Affectus actuū ignominiosorū,appellat affectus ignominię. NAM fœminę C
eorū immutauerunt naturalē vsum in eū vsum qui est contra naturā.)Intellige sexus. SImi-
liter autē & masculi relicto naturali vsu fœminę,exarserunt in desideriis suis. pro, in concupi-
scentia sua,inuicē:masculi in masculos turpitudinē operantes,& mercedē quam oportuit erro-
ris sui in seipsis recipientes.) Sicut merces merito respondet in bonis, ita transfertut etiam ad
mala:& pœna quā meruit error,dicitur merces erroris.Ita ꝙ pro eo ꝙ errauerunt subtrahen-
do debitam deo gloriā,puniti sunt huiusmodi ignominiis. ET sicut non probauerunt deū ha-
bere in notitia.)hoc est & sicut nō laudauerunt factis deum illis notum,non laudauerunt factis
tantum beneficiū ꝙ haberent in sua notitia deū.quod est eos non egisse gratias deo, quod est
eos neglexisse tantū beneficiū. TRAdidit illos deus in reprobū sensum.pro,in reprobā men-
tem.)Declarat congruitatē pœnę subiunctę:ex hoc ꝙ quēadmodum ipsi habentes notitiā dei
non vsi sunt illa,probādo factis illā,ita deus tradidit illos in mentē reprobā:hoc est reprobatio- D
ne dignam:hoc est eligentē reproba.Congruum enim est vt sicut ipsi reprobarūt deū notum,
ita incurrant mentē reprobam. VT faciāt ea quę non cōueniunt.)Declaratur in exterioribus
actibus reproba mens. REpletos omni iniquitate.pro,iniustitia.) Reliquit interpres hos ac-
cusatiuos construendos post pronomen illos. MAlitia,fornicatione.) Trāspositio est nominū.
nam in textu prius nominatur fornicatio & deinde malitia. AVAritia.) Nō proprie sumitur
vt opponitur liberalitati:sed vt est pars iniustitię qua homo plus sibi vsurpat q̄ iure cōueniat.

NEquitia.pro,vitio.)seu vitiositate. PLEnos inuidia,homicidiis)pro,cæde,cōtentione,do-
lo,malignitate.pro,malo more,susurrones,detractores,deo odibiles.pro,dei osores,cōtumelio-
sos.)seu potius iniuriosos. SVperbos,elatos.)seu potius gloriosos. INuentores malorū,parē-
tibus non obediētes,insipiētes,incōpositos,sine affectione.pro,sine dilectionis affectu,absq; fœ-
dere.pro,fœdifragos,sine misericordia.Qui quum iustitiam dei cognouissent. pro, qui iustitiā E
dei cognoscentes,non intellexerunt quoniā qui talia agunt,digni sunt morte,non solū qui ea fa-
ciunt,sed etiā qui consentiunt faciētibus.) Corrupta est litera:nec habetur sensus significatus
in textu ab Apostolo.Debet legi sic,QVI iustitiā dei cognoscentes ꝙ qui talia agūt digni sunt
morte,non solum ea faciūt sed etiam cōsentiunt facientibus.)Vbi patet planum sensum literę
esse ꝙ isti supradicti cognoscentes dei iustitiam(hanc scilicet qui talia supradicta agunt digni
sunt morte)nihilominus non solum ipsi hęc morte digna faciunt,sed etiā consentiunt aliis ea-
dem morte digna facientibus.Vbi ex duplici capite crimen horum philosophorum exaggera-
tur,primo ex hoc ꝙ cognouerunt secundū diuinam iustitiam agētes talia esse dignos morte.se-

F cēdo ex hoc ꝙ non solū adducti sunt vt ipsi facerent hæc mala, sed vsqueadeo exorbitarunt vt consentirent ꝙ alii facerent similia. minus enim malum fuisset si ipsi mala hæc perpetrassent, & tamen reprehendissent alios hæc facientes. Dum enim non solum ipsi faciunt sed aliis cōsentiunt, efficiuntur tanq̄ docentes ꝙ hæc sint licita. & sic trahunt secum genus humanum in huiusmodi vitia quasi licita.

CAPVT II.

ROPTER quod inexcusabilis homo omnis qui iudicas.) Ex hoc ꝙ profitentes se esse sapientes non solum faciunt sed etiam consentiunt aliis vt faciant digna morte, vniuersum hominum genus infectum esse Apostolus significasse se aperit. inde inferens inexcusabilem esse omnē hominem iudicem aliorum: alioquin non inferret cū prępositione causalitatis, dicendo propter quod. Et vere rationabile est vt sapientibus non solum mala agentibus sed aliorū mala probantibus, omnes fuerint mali. Et propter hoc inexcusabilis redditur omnis homo iudicans alium. ❡Apostrophando itaq; ad omnem hominem iudicis officio fungentem, dicit propter quod inexcusabilis es &c. Vbi aduerte ꝙ quum Apostolus tractet illā particulam reuelatur enim in eo iustitia dei, ab opposito (scilicet iniustitia) & proposuerit ad hoc summarie ꝙ reuelatur ira dei super omnem impietatem & iniustitiam hominū eorum qui veritatem in iniustitia detinent, & hactenus exequendo hoc per partes declarauerit in professoribus sapientię quo pacto veritatē in iniustitia detinent & qua dei ira puniti sunt, modo consequenter idem declarat in iudicibus. post sapientes siquidem mundi, primū locum tenent iudices terræ. Et propterea sicut sapientes dixit inexcusabiles, ex propria sapientia collata cum operibus, ita iudices cōuincit inexcusabiles ex proprio iudicio collato cum eorū factis. retinent siquidem & isti iudices veritatem quam H norunt in iniustitia: dum illa vtuntur iudicando alios in iniustitia propriorum factorum. IN quo enim alterum iudicas, teipsum condemnas.) hoc est ipse actus iudicii quo alterum iudicas, est tua condēnatio. non formaliter sed virtualiter: quoniā continet cōdemnationē tui. Et ꝙ hoc sit verū, probat. EAdem enim agis quę. pro, qui, iudicas.) hoc est quia tu qui iudicas facis eadem quę fecit reus a te iudicatus. ex hoc enim clare sequitur ꝙ sententia contra illum, cōtinet condemnationem tuam: hoc est sententiā seu pœnam quam tu mereris. Si enim tu adulter iudicas alterum adulterum, iudiciū illud continet pœnā quā tu mereris. ❡Sed occurrit hic quæstio. quid est illud a quo inexcusabilem dicit Apostolus iudicē facientem similia iis quæ iudicat. nam si illud est impœnitentia, videretur sequi ꝙ alii excusabiles essent ab impœnitētia. Si vero illud est noua culpa ex hoc ꝙ iudicat existēs in simili crimine, sequeretur ꝙ iudex quantūcunq; ex officio & iuste iudicaret adulterū, si ipse cōmisisset adulterium faciendo iustitiā de nouo pec I caret. quod videtur durum. ❡Solutio est ꝙ inexcusabilis est a licentia suorum criminum. ex hoc enim ꝙ iudicat adulterum, redditur omnino inexcusabilis ab allegando ꝙ fuerit deceptus a sapientibus, putādo esse licitum. iudicando enim alium, dicit quoq; seipsum dignum simili pœna. Et hæc est differentia inter iudicem & alios: quòd iudex iudicando excludit a se omnem excusationem, alii autem non iudicantes non excludunt a se omnem excusationem. Et cum hoc inexcusabilis quoq; redditur a noua culpa quam contrahit iudicando perseuerans in eodem crimine. Vnde & Paulus verbo præsentis temporis vtitur, dicendo eadem enim agis qui iudicas. Nec hoc est durū: quoniā si turpe est doctori quum culpa redarguit ipsum, multo turpius est iudici. Nec propterea inferas nouū peccatū mortale. non enim omnis culpa est peccatū mortale. SCImus enim quoniā. pro, ꝙ, iudicium dei est.) Ne iudex aliquis excipere possit ꝙ est exemptus a legibus & legū pœnis, ac per hoc non esse eandē rationem de ipso & de subdito: & K propterea iudicādo subditū non damnare seipsum, quia alia ratio est de ipso & alia de subdito. Ad tollendā inquam huiusmodi exceptionē, reddit rationē eius quod dixerat ex certitudine diuini iudicii aduersus omnes talia faciētes: siue sint iudices siue subditi. SEcundū veritatem in eos qui talia agunt.) Iudicia humana sunt secundū potestatem & subiectionē: & propterea principes remanēt indēnati. Iudiciū autem dei est secundū veritatē meritorum. & propterea quum iudices in veritate habeāt merita dānationis, remanet iudiciū dei aduersus eos. Et dixit hęc, nō solū ad reddendā rationem dicti: sed ad manifestandā diuinam vindictā aduersus iudices, sicut manifestauerat eandē aduersus sapientes. EXistimas autē hoc o homo qui iudicas eos qui talia agunt & facis ea, quia. pro, ꝙ, tu effugies iudicium dei.) Differentia inter vindictam aduersus sapiētes & vindictam aduersus iudices est, ꝙ illa in præsenti etiam vita inflicta est (vt patet

ex supradictis)ista autem differtur ad futuram vitam.& propterea ex duobus capitibus (scilicet ex parte intellectus vel ex parte voluntatis)dilationem diuinæ vindictæ nõ paruipendendam docet.Et incipiens ab intellectu,dicit.existimas autem,non credendo futurum post mortẽ diuinum iudicium:quod est peccatũ infidelitatis.Hæc enim est prima radix qua iudex promittit sibi impunitatẽ. AN diuitias bonitatis.pro,benignitatis,eius.) Altera radix spectat ad voluntatem,contemnentem,pro nihilo habentem,diuitias,hoc est abundantiam,magnã copiam, benignitatis,dũ deus differt punire & cõtinue effluit in homines quãuis malos abundantes fructus benignitatis feracis bonorũ. ET patientiæ.)hoc est tolerantię respectu malorũ nostrorũ quæ fecimus. ET longanimitatis.)in longum protrahentis vindictam.Hęc enim tria experimur in deo respectu peccatorũ in pręsenti vita. CONtemnis,ignorãs.)Non est legendũ ignoras sed ignorans. QVOniam.pro,ꝙ,benignitas dei.)ferax cõtinue bonorum. AD pœnitentiam te adducit.pro,ducit.)id est prouocat. SEcundum autem duritiam tuam.)Durũ est quod non cedit tangenti.& translatum est ad animũ:vt dicatur durus qui prouocatus tãta benignitate,nõ emollitur,non cedit diuinæ prouocationi.Et intendit per hoc declarare ꝙ dilatio vindictæ ex parte quidem dei fit propter bonũ peccatorũ,vt prouocentur ad pœnitentiam:sed ex abusu,sed ex parte hominũ impœnitentium est ad cumulũ pœnę.ET impœnitens cor.)Si verbum verbo reddendum est,legendum esset,& impœnitibile cor.vt durum dicatur relatũ ad diuinam prouocationem:impœnitibile autem relatum ad male facta.vt nõ solum non pœniteat, sed tam alienum a pœnitentia sit vt pœnitere non possit.Quod in obstinate perseuerãtibus apparet.Non tamen per hoc intelligas ligatas manus diuinæ gratiæ:sed pessimam indurati dispositionem. THEsaurizas.)Græcam dictionem reliquit interpres:quum potuisset Latine dicere recondis. TIbi.Deest,ipsi,iram.)ad explicandum hominem singularẽ non suę speciei sed sibiipsi accumulare malum pœnæ,appellatum iram. IN die irę.) Explicat tempus vindictæ a tribus.primo ab ira,dicendo in die iræ:hoc est in die iustitiæ vindicatiuę sine misericordia. ET reuelationis.)Ecce secundum:hoc est detectionis & in manifestum deductionis quæcunqꝫ erãt crimina occulta.Hæc enim est secunda conditio illius diei. IVsti iudicii.)Deest &.Legendum est. ET iusti iudicii dei.)Tertia siquidem illius diei conditio est iustum iudicium diuinũ: hoc est non secundum allegata & probata sed secundũ iustitiam dei.Vnde tanq̃ hoc declarans subiungit. QVI reddet vnicuiqꝫ secundum opera eius.)Hoc est iustum iudicium dei.Et aduerte ꝙ more suo Paulus explicat per partes quod dixit summarie, reddet vnicuiqꝫ secundum opera eius. IIS quidem qui secundum patientiam boni operis.) Patiẽtia non dicitur boni operis obiectiue(quoniam patientiæ obiectum non est bonum sed malum)sed causaliter:hoc est ratione boni operis ad differentiam patientiæ ratione mali operis:puta furti, adulterii & huiusmodi. Describit siquidem Apostolus patientes mala,ratione boni operis. ita ꝙ claudit in iis vtranqꝫ partem:scilicet facere bona opera,& pati mala propter bonum opus. Ex his enim duabus partibus integratur perfectio vitæ Christianæ,integratur vita electorum. GLOriam & honorẽ & incorruptionem quærentibus,pro,quęrũt.) Alioquin nomen relatiuum qui careret verbo ad quod referretur.Et est planus sensus ꝙ iis qui secundum patientiam boni operis quærunt gloriam apud deum, & honorem cœlestem,& incorruptionem carnis futuram in resurrectione. VItam æternam.)Construitur hoc accusatiuum cum verbo reddet,antepositio.Ita quòd sensus est, reddet vitam æternam iis qui quærunt &c. IIS autem qui sunt ex contentione.) Ecce secunda pars.Quemadmodum descripsit bene operantes,ab omnibus partibus,ita modo describit male operantes ab omnibus manifeste partibus mali operis.Describit nanqꝫ eos a tribus:scilicet ex eo ꝙ non adhęrent veritati,ex eo quòd adhærent iniustitię,& ex contentione qua exterius pugnant contra veritatem.vt ex his extremis,illis quidem in bono opere,istis autem in malo opere, reliquos intelligamus. Appellantur qui sunt ex contentione, illi qui secundum animum constant ex hoc quòd contendunt aduersus Euangelicam veritatem,tanquã eorum consistentia fundetur super contentionem. ET qui non acquiescunt. pro, obtemperant,veritati.) quod est peccatum omissionis valde necessarii. CREdunt. pro, obtemperant, autem iniquitati.) Seu iniustitiæ. quod est peccatum manifesti operis iniqui. IRA & indignatio, tribulatio & angustia. pro, indignatio & ira , pressura & angustia.) supple erit post hanc vitam. Et duo prima se tenent ex parte diuinæ iustitiæ. indignatio quidem censuram indignos diuino consortio hos habentem, ira vero ipsam punitiuam iustitiam significat. Reliqua vero

F duo qualitatem iudicii seu pœnę tangunt. nam pressura subtilitatem examinis ad similitudinẽ
pressionis, vel pœnam ad similitudinem pressorũ & in angustia locali positorum explicat. Ex
his enim corporalibus similitudinibus pœnas inferni Paulus describit: vt cogitemus ibidẽ ani-
mas cruciandas velut in angustia & velut in pressura, quorum neutrum consumit & tamẽ cru
ciat. IN omnem animam hominis operantis malum.) Dixerat duo, alterũ est vnicuiq;: alterũ
secundum opera eius: Et declarauit secundũ opera tã bona q̃ mala: supererat vt declararet vni-
cuiq;. & propterea modo declarat illud, dicendo in omnem animam: hoc est aduersus omnẽ ani-
mam, absq; aliqua exceptione. Et dicit animã: vt intelligamus non expectari resurrectionẽ cor-
porum in punitione operantium malum. IVdæi. Deest ꝙ, primum & Græci.) Quemadmodũ
salus Euangelica primũ data est Iudæo & Gręco, ita vindicta primũ datur Iudęo & Gręco ma
le operanti. Et videtur primum non ordinem executionis sed ordinem gradus significare. Acsi
G dictum fuisset, potissimum & Iudæi & Gręci: vt qui prius acceperunt donum, grauius punian
tur: vtpote magis ingrati. GLOria autem & honor & pax omni operanti bonũ.) Quemadmo
dum vnicuiq; male operanti vindictam descripsit, ita vnicuiq; bene operanti præmium descri-
bit eadem seruata adiectione: scilicet. IVdeoq; primũ & Gręco.) Vt parem vindictæ & pręe-
mii respectu vniuscuiusq; & specialiter respectu Iudæi & Gręci regulam intelligamus. NON
enim est acceptio personarũ apud deum.) Reddit rationem totius iudicii descripti (scilicet red
det vnicuiq; secundum opera eius) quia non est acceptio personarũ apud deum. Cõsidera ꝙ lo-
quitur de deo iudice quatenus est iudex, nõ quatenus est donator, sed quatenus est reddẽs vni-
cuiq; ius suum. acceptio siquidem personarũ vitium est contrariũ iustitiæ: & non habet locũ in
liberalibus donis. Et propterea Paulus de iudicio loquens, dicit ꝙ reddet vnicuiq; secundũ ope-
ra eius, quia non est apud deum personarum acceptio siue respectus: vt textus Græcus sonat.
H Et vocatur acceptio siue respectus personarũ vt persona opponitur causę: ita ꝙ non ad causam
meritoriã sed personam intuitus iudicis fertur. & propterea crimen est, vitians iudicium. quod
ad merita causę tantum spectare debet. QVIcunq; enim sine lege peccauerunt.) Intendit Pau
lus amplius stabilire doctrinã huius capituli qua dixerat ꝙ deus reddet vnicuiq; secundũ opera
eius, ad quod attulerat rationem quia non est apud deum respectus personarum. Probat siqui-
dem modo hoc vltimo dictum: ex hoc ꝙ quicunq; sine lege peccauerunt, hoc est peccauerunt si-
ne offensione legis scriptæ a Moyse. SIne lege peribunt.) hoc est sine imputatione ꝙ legẽ scri
ptam transgressi fuerint peribunt in diuino iudicio. ET quicunq; in lege peccauerũt.) hoc est
peccando offenderunt legem scriptam Moysi. PER legem iudicabuntur.) hoc est iudicabun-
tur etiam per demeritum transgressionis legis. Et intendit directe per hanc differentiam quòd
diuinum iudicium erit secundũ merita operum & sine vllo respectu personarum: vsqueadeo vt
I Gentiles non subditi legi Moysi peccãtes non punientur ꝙ transgressi fuerint legem, & Israeli-
tæ subiecti legi Moysi peccantes, puniẽtur de transgressione legis. Hinc enim clare habetur ꝙ
nullus est respectus personarũ apud diuinum iudicium: sed secundum merita reddet vnicuiq;.
NON enim auditores legis iusti sunt apud deum.) Ratio cõtextus potest accipi duplex. Al-
tera secundũ verba literæ: vt scilicet reddatur ratio vltimo dicti, scilicet & quicunq; in lege pec
cauerunt per legem iudicabuntur. redditur enim ratio huius ex hoc ꝙ non sufficit audire legẽ
sed oportet seruare illam. Et iuxta hunc contextum obrepit sequens doctrina de iustitia Genti-
lium, occasione huius probationis. ¶ Altera ratio contextus spectat ad implicite dicta. Quum
enim dictum est, quicunq; sine lege peccauerunt sine lege peribunt, significatum simul est eius
contrarium, scilicet quicunq; sine lege bona opera fecerunt sine merito legis iustificabuntur, &
similiter quum dictum est, & quicũq; in lege peccauerunt per legẽ iudicabuntur, significatum
K quoq; est illius cõtrarium, scilicet & quicunq; in lege bene operati sunt per meritum legis iusti-
ficabuntur. contrariorum siquidem eadem est scientia. Ita ꝙ quum modo subiungitur nõ enim
auditores legis, explicatur ratio meriti factorum. quod est principale intentum Pauli. Parui au
tem refert vtro modo introducatur textus. nam sensus semper redit idẽ, ꝙ apud deum non pen-
satur auditus legis sed factum. ꝙ apud deum non pensatũr persona audiens legẽ sed factum. Et
propterea habetur ratio tum iudicii eorum qui peccauerunt in lege, tum iudicii cõmunis om-
nibus secundũ facta. SED factores legis iustificabũtur.) Esset hic magna questio aduersus do-
ctrinã eiusdẽ Apostoli, si nõ haberetur ratio materiæ de qua est sermo: quoniã expresse inferius
ipse dãnabit dicentes iustificari hoẽs ex operib⁹ legis, cuius cõtrariũ sonat hęc litera. Sed cessat
quæstio, perspiciẽdo ꝙ tractatur hic de diuino iudicio reddẽte vnicuiq; secundum opera eius: ac

per hoc tractatur non de meritis absolute, sed de meritis operū. Constat autē ꝙ loquēdo de meritis operum, verissime dicitur ꝙ factores legis iustificabūtur apud deū. subintelligitur siquidē quātum est ex ratione operū. Nec excluditur per hoc meritum fidei: quod superexcedit meritū operis. Appellantur autem factores legis, nō cōditores legis sed factis exercentes ea quę sunt legis, siue sciant legē scriptā siue nō. ℂQVVM enim gētes.) Nota prudēs lector textū progredi iam quarto adiiciēdo coniunctionē enim vt intelligamus progressum fieri reddēdo semper rationem rationis, & percipiamus stare semper in eadē materia sermonē. Probat itaq; ꝙ factores legis iustificabuntur apud deum, ex hoc ꝙ Gentiles facientes opera legis iustificabuntur apud deum. Vbi licet intueri artē Pauli: simul declarantis propositā materiam & exequentis officia modo deprimendi modo erigēdi tum Gētiles tum Iudęos. Quū enim potuisset declarare ꝙ factores legis iustificabūtur, ex operibus multorū veteris testamenti, elegit ex industria declarare hoc ex operibus Gentilium: vt quia iam depresserat gentes (tum in sapiētibus extendēdo vsq; ad fœminas, tum in iudicibus) modo erigat eas. Verū altior adhuc est ratio huius artis: vt scilicet iustitias legis Mosaicę monstret esse non nisi iustitias operū, ex hoc ipso ꝙ possunt fieri a gētibus quæ nec legē nec circūcisionē habent. QVAE legē.) scilicet Moysi scriptā. NON habent.) supple vt legē: hoc est quū nō sint subditi legi Moysi. Lex enim Moysi nō est data vniuerso generi humano. sed Israelitis tantū: iuxta illud, nō fecit taliter omī nationi. NAturaliter.) hoc est sine legis adminiculo, naturali lumine rationis. EA quę legis sunt faciunt.) Non dicit omnia quę legis sunt faciunt, sed indefinite ea quæ legis sunt: vt intelligamus ꝙ de moralibus quę lumine naturali innotescūt loquitur, nō de cęrimonialibus nec iudicialibus legis. Ea igitur quę legis sunt, intellige non solū honorare parētes, nō furari, nō adulterari, & hmōi, sed etiā colere vnū deū, & reuereri nomē eius. hęc enim sunt moralia quę legis sunt, hęc sunt quę naturali lumine gentes faciunt. ℂEt bene nota ꝙ aliud est facere ea quę legis sunt, aliud est meritorie facere ea quę legis sunt. Apostolus dicit primū, & non dicit secundū. Primū enim significat seruare pcepta moralia quantū ad substantiā opis: secundū autē adiūgit seruare quantū ad modū operādi, & adiūgit modū excedentē vires naturalis luminis & humanę facultatis. ℂRursus nota ꝙ Apostolus nō dicit etiā de moralib⁹ (quę naturali lumine innotescunt) ꝙ omnia, sed dicit ea. Et hoc ideo librandū est, quia naturaliter facere omnia moralia quę legis sunt, est hoīs sani: qualis nō est homo in naturalib⁹ cōstitutus post lapsum naturę in primo parēte. facere autem naturaliter aliqua moralia q̄ sunt legis, cōuenit etiā homini imbecilli: qualis est homo post lapsum primi parētis. ℂEt hęc sint notata ꝑpter q̄stiones theologorū ex hoc textu. Hinc em̄ neq; habetur ꝙ meritorie respectu vitę æternę, neq; ꝙ oīa moralia gētes naturaliter facerēt, quāuis singula quę legis sunt naturaliter facerēt. in hoc em̄ ęquales erāt Gētiles Iudęis quaten⁹ ex lege pendebāt. Eiusmodi. pro, ii, legē nō habētes.) Cōstructio est de significato, trāsiēs ad particulares hoīes Gētiles: vt intelligamus hinc exceptionē aliquorū particulariū a prius dānato genere Gētiliū. IPsi sibi sunt lex.) Carētes lege scripta docēte pręcepta moralia, ipsimet secundū naturale lumē supplent vicē legis sibiipsis: ꝑ quāto vtūtur recta rōne naturali vt regula suarū affectionū suarūq; operationū. QVI ostendūt opus legis scriptū in cordib⁹ suis.) hoc est qui ostēdunt factis & verbis opus legis (scilicet nō furari, nō mœchari, nō occidere, nō periurare, colere deū, honorare parētes, seruare fidē, & reliqua hmōi) tanq̄ scriptū, a ratione naturali firmatū, in cordibus suis. ℂEt scito ꝙ scriptū non est participiū sed nomē: ad significandum ꝙ monstratur ab his opus legis tanq̄ quid decretum ac fixum in cordibus suis ad similitudinem legis scriptæ.

TEstimoniū reddente illis. pro, simul testificante.) Superfluit enim illis. CONscientia ipsorum.) Foris verbis & factis mōstrant opus legis scriptū in cordibus suis: intus vero huius legis in corde scriptæ testimoniū reddit consciētia ipsorum. ET inter seinuicem, cogitationum accusantium aut etiam defendētium. pro, & inter seinuicem cogitationibus accusantibus aut etiā defendentibus.) Inter conscientiam & cogitationes accusantes vel defendentes hæc est differentia. ꝙ conscientia sonat applicationē sciētię ad factum seu faciēdum, examinādo illud an factum vel non factum, an bene an male factum, & similiter an faciendum an non faciendum, bene vel male. cogitationes autem accusantes vel defendētes sunt velut partes hinc & inde ad conscientiæ examen concurrentes, velut allegātes rationes pro & cōtra ex rationibus naturalibus. Sunt enim quandoq; cogitationes defendentes: excusando factum ex aliqua circunstantia secundum rectam rationē. & similiter sunt cogitationes accusantes, cōuincēdo ꝙ secundū rectā rationē est male factū. hmōi enim cōsciētia cū his cogitationib⁹ testis est internę legis. IN die quū iudica-

F bit deus occulta hominum.) Merita cōsciētiæ & cogitationū accusantium aūt defendentium intellige describi in die quo iudicabit deus occulta hominum. intendit enim Apostolus ꝙ in illo die librabuntur apud diuinum iudiciū merita cōsciētiarū & rationum accusantiū seu excusantium. & propterea meminit occultorū. huiusmodi enim occulta sunt in hac vita in cordibus hominū. SEcundū Euāgelium meum.) hoc est a me prędicatū. Et dicit hoc ne intelligeres ex propriis prophetare de futuro iudicio. PER Iesum Christū. Refertur hęc particula ad verbū iudicabit. Est enim sensus. in die quum deus per Iesum Christū iudicabit. pater enim omne iudicium dedit filio hominis. & ipse est qui cōstitutus est a deo iudex viuorū & mortuorū. Et sic patet ꝙ factores legis apud diuinum iudiciū iustificabūtur quantū est ex meritis operū propriorum. ¶SI aūtē. pro, ecce. tu Iudęus cognominaris.) Declarauit ꝙ factores legis iustificantur apud deū ex operibus Gentiliū: declarat modo idem ex malis factis Iudęorū, audientiū quidem legē sed nō facientiū secundū eam. In quo simul incipit deprimere Iudęos: & similis criminis arguit crimini iudicū. Vbi etiam nota artem Pauli ꝙ ad erigendas gentes deprimēdosq́ Iudęos respectu diuini iudicii penes opera, affert mala opera Iudęorū & e diuerso bona opera Gētilium. ita ꝙ quo ad opera bona vtitur Gentibus: quo ad mala vero vtitur Iudęis. Et rationabiliter: quia difficile apparebat laudare gentes de bono opere. Monstrat itaq; nō ex professione legis sed ex factis dānari Iudęos: incipiens a prærogatiuis Iudæorū. Inter quas prima describitur generis: dicendo ecce tu Iudęus cognominaris. Tēpore Pauli Apostoli Israelitæ nominabantur Iudęi, sicut & hodie. Et propterea vsitato nomine vtitur dicendo Iudęus, loco nominis generis. magnificiebāt siquidem Iudęi genus suū. Rationabile autem est ꝙ cognomē Iudaicū a tribu Iuda deriuatum sit ad omnes tribus Israel, ab eo tēpore quo tribus Iuda in tāto precio est habita vt cōcessum sit ei redire in Hierusalē & reædificare tēplum &c. sub Cyro rege Persarū. ex tūc

H enim Israelitę redeūtes ad terrā promissionis appellati vidētur Iudęi a principibus & magnatibus Gentilium. Et sic deriuatū est Iudaicū cognomē ad omnes Israelitas vbicūq; essent. ita ꝙ vsq; hodie vocātur omnes Iudęi. Et tali etiā nomine appellātur a scriptoribus Gētilibus. ET requiescis in lege.) Requiescis inquā intellectu tam circa credenda ꝙ̄ circa agēda. Quę est secūda prerogatiua. ET gloriaris in deo.) legislatore & culto a te. Quod ad tertiā prerogatiuā spectat. ET nosti voluntatē eius.) Ecce quarta: qua cōmendatur notitia reuelatorū depēdentium ex sola diuina volūtate, quale est mysteriū Mesię & huiusmodi. ET ꝓbas vtiliora. pro, eximia.) vt multis videtur esse legendū. INstructus per legē.) Et est quinta prerogatiua: quę Iudæus prefertur Gētili in hoc ꝙ Gentilis probat ea que sunt necessaria, Iudęus autē probat etiā egregia in operibus, quæ etiā possunt dici vtiliora: qualia sunt bona supererogationis. Quāuis etiā hoc possit referri ad specialia opera dei, ad speciales rationes diuinorū operū: quę velut res egre-

I gię laudatę sunt a Iudęis. Et dicit institutus, hoc est viua voce instructus cōformiter ad legem: ad explicandam notitiā legis quantum ad verū & spiritualem sensum qui explicabatur a doctoribus viua voce. vt intelligamus prerogatiuā Iudęorū fuisse non solum habere legem scriptā, sed etiā erudiri in sensu illius viua voce. CONfidis teipsum.) Descriptis prerogatiuis quinq; adiungit quinq; actiones quas Iudęus ex his sibi arrogat. DVcem esse cęcorum.) Metaphoricus est sermo. Et respondet primę prerogatiuæ. Ex hoc enim ꝙ Iudęus erat, confidenter profitebatur se esse ducē Gentiliū cęcorum: hoc est impotentium dirigere gressus proprios. confidit enim Iudęus exhibere se ducem taliū sola directione, fac sic & fac sic. LVmen eorū qui in tenebris sunt.) Secūda actio illuminatiua Gentilium capaciū rationis. vnde non cęci sed in tenebris describuntur: & nō duce sed lumine indigentes. Et hęc illuminatio respondet secūdæ prerogatiuę, scilicet requiescis in lege. ex lege enim cōfidit Iudęus illuminare Gentiles, lumē quærētes.

K ERVditorem insipientium.) Tertia actio: quę eruditio est nō amentiū, sed priuatorū sapientia, sed errantium in iis quę sunt sapientiæ quæ de deo est. Vnde & hęc eruditio respondet tertiæ prærogatiuæ, scilicet gloriaris in deo. ex deo siquidem noto Iudęis, cōfidit Iudęus eruditorem se esse errantiū in notitia dei. MAgistrum infantiū.) non corpore sed mēte, egentiū adhuc lacte ad disciplinā. Et respondet hęc quarta doctrinæ actio quartę prerogatiuę, scilicet nosti voluntatem dei. ex notitia siquidē diuinę voluntatis prima rudimenta tradēda sunt. HAbentem formam, pro formationem, scientiæ & veritatis in lege.) hoc est habentem rationem formandi alios secundū notitiam legis & secundū verū sensum legis. Et directe respondet hæc actio formationis quītæ ꝓgatiuę: qua institutꝰ Iudęus est in sensu legis viua voce a doctoribꝰ. ¶QVI ergo aliū doces, teipsum nō doces, q̄ ꝑdicas nō furandū, furaris, q̄ dicis non mœchandū, mœcha-

ris.qui abominaris idola,sacrilegiũ facis.)Reprehensiue legẽda videntur hęc omnia subiuncta. A
Ita ꝙ ex his infert detestabilẽ peruersitatẽ.quam primo asserit in genere: dicẽdo qui ergo aliũ
doces teipsum non doces.Deinde explicat in speciebus duabus offensarum proximi. quo ad res
quidem de furto:quo ad personas autẽ de adulterio.Et duabus cõtra deum. quarũ prima est sa
crilegiũ:altera vero transgressio legis:nõ qualiscũꝗ,sed talis ac tãta vt cedat in dehonestatio-
nem dei,dicendo. QVI in lege gloriaris,per præuaricarionẽ legis deum inhonoras.pro,deho-
nestas.)Et proprie videtur significari vel ex contẽptu vel frequens vel notabilis seu scãdalosa
trãsgressio legis:vt hoc crimẽ distinguatur contra alia supradicta crimina.huiusmodi enim cri
men est illud quod proprie causat vt deus a Gentilibus dehonestetur. Vidẽtes enim Gẽtiles ꝙ
qui gloriantur in lege dei,contemnunt illã factis despiciuntꝗ deũ,putãt nõ esse vera quę de il-
lo dicunt profitentes dei legem.vnde & ad hoc affertur authoritas scripturæ. NOmen enim
dei per vos.pro,ꝓpter vos,blasphematur inter gẽtes.)ratione dicta.Et sumpta est hęc autho-
ritas ex Esa.lii.c.& Eze.xxxvi.Quod hodie ad literã verificatur apud exteras nationes videtes B
abundare scelera Christianorum. Sicut scriptũ est.) CIRcuncisio quidem prodest.)Duo sunt
prima principia Iudæorum. alterum est lex Moysi:alterum circuncisio data Abrahæ. Et pro-
pterea postꝗ probauit hactenus apud diuinum iudiciũ facta pensari,ex eo ꝙ non legem sed ope
ra secundum legem tam in Iudæis ꝗ in Gentilibus diuinum ponderat iudicium:modo idẽ mõ-
strat declarando similiter in Gentilibus & Iudęis relatis ad circuncisionẽ. Ita ꝙ sicut referendo
vtrosꝗ ad legem scriptam,probauit non esse apud diuinum iudiciũ respectũ personarũ sed fa-
ctorum,ita referẽdo vtrosꝗ ad circũcisionẽ,idẽ probat:vt quẽadmodũ depressit Iudęos æquã-
do illis Gentiles quo ad merita factorũ legis,ita eosdẽ deprimat æquando illis Gentiles quo ad
facta circuncisionis.Et tendit ad altiorẽ finem,scilicet ꝙ iustitia circuncisionis nõ est nisi iusti-
tia operis ex simili ratione,scilicet ex hoc ꝙ Gentiles assequi possunt factis iustitiam circunci-
sionis,& circuncisio sine factis non prodest. CIRcuncisio quidem prodest,si legem obserues.) C
Aduerte hic ꝙ sensus verborũ ex ratione dicendi intelligitur.& propterea hęc Pauli verba,cir-
cuncisio quidem prodest,ex ratione dicendi libranda sunt.constat autem quòd ratio dicendi est
e regione distinguere,hinc Iudæos circuncisos inde Gentiles in pręputio secundum lumen na-
turale.nam manifeste explicatur,& iudicabit id quod ex natura est præputiũ.Ex hoc enim ma
nifeste habetur ꝙ sermo præsens est de circũcisione & pręputio absolute:& nõ pro statu in quo
erant tunc Christiani cõuersi ex Iudęis & Gentilibus.Et propterea verũ dicit Apostolus, abso
lute loquẽdo & circũcisio prodest(proculdubio ad æternã salutem)si legẽ obserues factis: circũ
cisio enim signũ erat cuiusdã professionis.vnde & ad Gala.scribit,testificor omni circũcidenti
se quoniã debitor est vniuersę legis.Et sicut dicim⁹ ꝙ professio põtificatus aut religionis ꝓdest
si factis cõprobatur,ita Apostolus dicit ꝙ circuncisio mãdata Abrahę prodest si legẽ obserues.
SI autem pręuaricator legis es,circũcisio tua pręputiũ facta est.)hoc est circũcisio tua carna- D
lis versa est in pręputiũ:hoc est nihil habet meriti sicut nec præputiũ. Et declarauit per hæc ꝙ
sicut lex ita circũcisio nihil prodest sine meritis factorum. SI igitur pręputium iustitias legis
custodiat.)Intellige morales:vt prius declaratum fuit.Et appellatione pręputii intellige Gen-
tiles in naturalibus. NONne præputium illius in circuncisionem reputabitur?) Quasi dicat,
etiam:hoc est,nonne Gentilis ille meritũ habebit tanꝗ circuncisus? Sicut superius monstrauit
Gentiles esse factores legis,ita modo monstrat eosdẽ habere meritum circuncisorũ. ET iudi-
cabit id quod ex natura est pręputium.)hoc est Gẽtilis secundũ lumen naturale. LEgẽ cõsum-
mans.)hoc est moralem iustitiam legis adimplens. TE?) Accusatiuum te construitur cũ ver-
bo iudicabit.Est enim sensus,& id quod ex natura est pręputium legẽ cõsummans iudicabit te,
proculdubio cõparatiue: sicut viri Niniuitę surgent in iudicio & condẽnabunt generationem
istam. QVI per literã & circuncisionem pręuaricator legis es.) Dicit per literã ratione legis E
scriptæ: & dicit circuncisionem ratione carnalis circũcisionis.Et est sensus,condemnabit te qui
profitendo legem scriptã & profitendo circũcisionẽ pręuaricator quo ad facta es legis. NON
enim qui in manifesto Iudęus est.)Reddit rationẽ vtriusꝗ æqualitatis inter Iudęos & Gẽtiles
penes facta.Et primo tãgit professionem legis Mosaicę,dicẽdo,non enim qui in manifesto,hoc
est publica ꝓfessione Iudęus est.Suspensus est sermo sine verbo principali vsꝗ ad calcẽ. NEꝗ
quæ in manifesto in carne circuncisio.) hoc est neque publica professio carnalis circuncisio-
nis. SED qui in abscondito Iudæus est.) hoc est sed qui factis obseruat iustitias morales quæ
sunt in lege Iudæorum.Et talis appellatur ab Apostolo in abscondito Iudæus, pro quanto

F non profitetur se Iudęum sed factis est vere obediens legi datæ a deo Iudæis. ET circuncisio cordis.) non carnis: quæ scilicet tollit superflua a corde. IN spiritu non litera.) Non sufficit dicere circuncisio cordis, sed adiecit in spiritu non litera: ad declarandum circuncisionem carnalē esse non solum circuncisionem carnis, sed spectare ad literam vt litera distinguitur contra spiritum. Q̄ꝫ enim sit carnis habuit ab Abraham: ꝙ autem sit literæ, habuit a Moyse qui primus scripsit illā. Quo contra circūcisio dicitur cordis contra carnē: & dicitur in spiritu, hoc est in spirituali sensu intellecta, contra literam, ne intelligeres circuncisionem præceptam in lege, habitā a gentilibus voto etsi non facto: vel habendā voto fuisse aut fore ab omnibus. CVius laus nō ex hominibus sed ex deo est.) Vsq; ad hunc locum suspensus fuit sermo: hic autem verbū principale subintelligitur verbum substantiuum est: dicendo est cuius laus non ex hominibus sed ex deo est. Ita ꝙ est sensus, non qui in manifesto Iudæus, nec quæ in manifesto circūcisio, sed qui Iu
G dæus in abscondito & cordis circuncisio est cuius laus nō ex hominibus sed ex deo est. hinc pendet tota ratio: ꝙ scilicet a deo laudatur nō legis aut circuncisionis carnalis professor, sed qui facto & interno spiritu Iudæus & circuncisus est. Diuina siquidē laus nō humana est quę veris meritis respondet. Et per hæc depressit Paulus Gentiles dupliciter: & ratione sapientium & ratione iudicum. depressit quoq; Iudæos dupliciter: tum quo ad legem tum quo ad circūcisionem sine factis: monstrando gentiles æquales eis secūdum merita factorum. Et hęc omnia dixit declarando reuelatam iram dei in Euangelio super omnes qui retinēt veritatem in iniustitia. declarauit siquidem iram & contra sapientes & contra iudices & contra omnes etiam Iudęos reddendo vnicuiq; secundum opera eius.

CAPVT III.

H QVID ergo amplius Iudæo est?) Postq̄ illam particulam, iustitia enim dei reuelatur in eo, declarauit ex contrario (scilicet in iustitia punita & puniēda a deo) & mira arte declarauit simul ex deficiēte iustitia, scilicet iustitia operis, in qua quodāmodo æquati sunt Gentiles Iudęis, modo directe declarat ipsam iustitiam dei reuelatā in Euangelio ex parte ipsius iustitię dei. Introducit autem ad hoc mouēdo quęstiones circa prius dictam æqualitatem Gētilium & Iudęorū quo ad iustitiam operis. ¶Et mouet quęstiones duas, alterā spectātem ad tēpus legis: dicendo, quid ergo amplius Iudæo est. iam enim dictum est ꝙ pro cognomine populi Israelitici vtitur nomine Iudęi. Tempus autem quo Israelitę inceperunt esse populus, idem fuit cū tēpore legis. Est itaq; quæstio prima. si Gentilis sine lege assequitur iustitiam operum legis, quid plus habet Iudæus populus ex lege? Altera autem quæstio spectat ad circuncisionem dicendo. AVT quę vtilitas circūcisionis?) Et est similis primæ. si Gentilis absq; circūcisione assequitur
I iustitiā & meritū operum quę assequitur circuncisus, ad quid est vtilis circuncisio? MVLtum per omnem modū.) Respōdet Paulus vtriq; quęstioni. primo summarie & in genere, duo dicēs: & ꝙ multū & ꝙ per omnem modum: hoc est ꝙ multo plus, multum vtilitatis habet Iudęus, habet circūcisus supra Gentilē, & hoc non solū vno modo sed omni modo. Quid autē sit hoc multum, & qui sint isti om̄es modi, inferius narrādo prerogatiua Iudęorū (quæ vsq; ad finē epistolę extenduntur) declarabit. PRImum quidem.) Incipit in speciali declarare multum ac modū. Et aduerbium primum, ordinem enumerationis significat. subiūget enim multas alias Iudęorū prerogatiuas. QVIA. pro, ꝙ, credita sunt illis.) Superfluit illis. ELOquia dei.) Ecce magna prerogatiua qua Iudęus pręstat Gentili: quia nō Gentili sed Iudaico populo credita, hoc est cōmissa, sunt eloquia dei. lex enim Mosaica & prophetię datę sunt a deo populo Iudaico & nō Gētili. QVID enim si quidā illorū non crediderunt.) Contra hanc prerogatiuam Iudaici populi
K potest obiici ꝙ licet deus crediderit illi populo sua eloquia, reuelādo ei quę facturus erat, hac tamen prerogatiua reddiderunt se indignos: quia multi Iudęorū nō crediderunt diuinis eloquiis: vt clare patet in libris sacrę scripturę. Hanc inquam obiectionem excludit Apostolus, nō defendendo indignitatē: sed defendendo perseuerantiam diuinæ veracitatis non obstante indignitate incredulorū. Et propterea subdit. NVNquid incredulitas illorū fidem.) hoc est fidelitatē, veracitatem. sumitur enim hic fides pro fide qua fiūt dicta. DEI euacuauit. pro, euacuabit.) hoc est tollet, abolebit. ABsit.) Assertio cum horrore est. horrendum siquidem est vt incredulitas hominum tollat fidem diuinā, tollat a deo vt faciat dicta a se. EST. pro, sit.) seu fiat. AVtem deus verax: omnis autem homo mēdax.) Aduerte ꝙ imperatiui modi est sit seu fiat. Et sicut horrendo dixit absit, intendens asserere, ita modo intendens quoq; asserere deprecatiuo mo

do subiungit ꝙ deus sit seu fiat verax,quantumcunq; omnis homo sit seu fiat mendax. Potest A
tamen imperatiue legi:vt significetur imperium ad interpretes sacrę scripturæ, vt fiat deus
verax,omnis autem homo mendax:hoc est vt in interpretandis diuinis eloquiis,intelligāt sem
per deum esse veracem,quantumcunq; oporteret cointelligere omnem hominem mendacem.
SIcut scriptum est.)in psalmo.li. VT iustificeris in sermonibus tuis.)Aduerte ꝙ Paulus affert
authoritatem psalmi iuxta interpretationē Gręcā.Sensus tñ in idem redit.Iustificari eñ in ser
monibus nihil aliud est q̄ iustum fieri in dictis:quod est facere dicta,quod est esse veracem.Et ad
literam psalmus loquit̄ de omni iustificatione in sermone:q̄ nihil aliud est q̄ facere dictū.Quo-
modo autē hęc sentētia construat̄ cū reliquis psalmi,scripsimus ibi. ET vincas quū iudicaris.)
In Hebręo hæc sententia verbū verbo reddēdū habet̄.Propterea iustificaberis in loqui tuo,mū
daberis in iudicare tuo.In Græco tamen hoc textu habetur & vincas quū iudicaris,passiue.Et
est sensus ꝙ dū verax es faciens dicta,vinces aliorū iudicia,censentiū ꝙ nō facies dicta.Et fuit di B
recte ad propositū apostoli,tendentis ad hoc ꝙ demerita & incredulitas hominū vincunt̄ a ve-
racitate diuina.Ita ꝙ quantūcunq; secundū humana iudicia non essent seruanda ꝓmissa ꝓpter
demerita hoīm,veracitas tñ diuina vincit oīa.¶Aduerte hic ꝙ hæc doctrina est vera & intelli
genda in iis quę dicūtur a deo absolute:non autē in iis quę dicunt̄ ratione meritorū humanoꝝ.
Vñ Hier.xviii.dicit deus.Repēte loquar aduersus gētē & aduersus regnū vt eradicē & destruā
& disperdam:si egerit pœnitentiā gens illa pœnitētiā agā & ego sup malo qđ locutus sum &c.
Vnde hæc a theologis dicunt̄ dicta secundū comminationem:illa autē secundum prædestina-
tionē.In illis autē intellige incredulitatem & demerita hoīm non euacuare fidē dei: qm̄ in illis
solum habet locū fides dei:quandoquidē illa sola deus dicit ex se.Quæ enim dicit comminando
aut ꝓmittēdo scđm merita mutabilia,nō dicit scđm se sed secūdum illa merita: & ꝓpterea illis
mutatis nō mutat̄ veracitas dei.Simpliciter ergo & absolute loquēdo,verissimū est ꝙ demeritū
& īcredulitas hoīm nō tollit veracitatē dei:q̄uis tollat qñq; executiones q̄ erant futuræ secun- C
dū eorū merita:vt pœnitentia Niniuitarū sustulit Niniues subuersionē,& sic de similibus.
SI autem iniquitas.pro,iniustitia,nostra iustitiam dei commendat.)Aduerte ꝙ textus iste po-
test dupliciter introduci.Vel per modum quęstionis nascentis ex dictis.& sic quæstio in litera
non soluit̄,sed insoluta relinquitur:vt patet intuenti textum.Vel per modū exclusionis falsi sen
sus qui ex verbis psalmi allatis percipi posset.& sic oīa quadrant.¶Et propterea sic exponēdo
textū scito ꝙ sup coniunctionē vt(quum dictū est vt iustificeris)& multo magis iuxta Hebręū
sup coniunctionem propterea,fundari potest falsus sensus.Adiungitur eñ illa coniūctio vt seu
ꝓpterea.ad cōmissum peccatum.nā quum dixisset tibi soli tibi peccaui & malū corā te feci,ad-
iunxit vt iustificeris,seu propterea iustificaberis.Hinc eñ intelligi posset ꝙ peccatū nostrū es-
set directe ad commendationē diuinę iustitiæ,propter illā coniunctionē vt seu ꝓpterea.Et hunc
sensum vtpote falsum intendit excludere apostolus.Et ꝓpterea ꝓponit hunc sensum cū aduer- D
satiua coniūctiōe dicēdo,si autē iniustitia nostra iustitiā dei cōmēdat:vt hic sensus dicit.QVID
dicemus?)Ecce inconueniēs:quia sequitur ꝙ caremus respōsione,quid dicemus:quasi dicat,ni-
hil habemus quod dicamus.NVN quid iniquus:pro,iniustus,est deus qui infert iram?)Mani-
festat quare non habemus quid dicamus,ex hoc ꝙ consequēter loquendo oporteret dicere deū
esse iniustum:vtpote qui infert vindictam peccatorum commendantium iustitiā ipsius dei.Nul
lus enim princeps iuste punit quæ fiunt in laudem ipsius principis:ac per hoc deus non iuste
puniret iniustitiam nostram si iniustitia nostra commendat iustitiam dei.Hoc inconueniens in-
terrogatiue subiungit,tanq̄ manifeste falsum & vitandum. SEcūdum hominem dico.) hoc est
secundum humanam disceptationem loquor.Scio enim non esse vertendum in quæstionem an
deus sit iustus. ABsit.)Horrentis est etiam audire deum iniustum. ALIOquin quomodo iu-
dicabit deus hunc mundum?)Superfluit hunc.Et humanæ disceptationi satisfaciendo,affert ra E
tionem ab officio iudicandi mundum ꝙ in deo nō inuenitur iniustitia.Iudex enim non tantum
huius aut illius sed mundi,oportet ꝙ sit iustus:quum sit supremus iudex, hoc est dicens ius.
Oportet enim primum dicentem ius,suapte natura ab omni esse iniuria eleuatum: sicut pri-
mum alterans oportet esse inalterabile,& primum mouens oportet esse immobile. SI enim ve
ritas dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius.)Quemadmodum deduxit inconueni-
ens(scilicet ꝙ deus dicendus esset iniustus)ex illo falso sensu in materia iniustitiæ nostræ & iu
stitiæ dei,ita modo deducit inconuenientia sequentia ex eodem falso sensu applicato ad mate-
riam mendacii nostri & veritatis diuinæ.Et distincte deducit in materia iniustitiæ ac iustitiæ,

F & in materia mēdacii ac veritatis: quia vtraq; materia introducta fuerat. Materia quidem in iustitiæ nostræ & iustitię dei, in authoritate allata ex psalmo: materia vero mendacii & veritatis, in ipsius Pauli verbis. Sit deus verax, omnis autem homo mendax. Excludit itaq; eundē falsum sensum in materia mendacii nostri relati ad diuinam veracitatem. Referendo ipsum falsū sensum pro antecedente conditionalis, cuius consequens est inconueniens ad quod deducit. Est siquidem conditionalis ista. Si in meo mendacio veritas diuina abundauit in gloriam: hoc est creuit secundum gloriam, effecta est gloriosior. totum hoc est antecedens. Et subditur consequens primū. QVID adhuc & ego tanq̄ peccator iudicor?) hoc est non debeo ego mendax iudicari tanq̄ peccator, sed tanq̄ promotor glorię diuinæ veritatis. Quod constat esse manifestum inconueniens & falsum, igitur antecedens ex quo sequitur est falsum. ET non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala vt veniant bona?) Alterū inconueniens
G ex eodem antecedente & sensu cōsequens subiūgitur vniuersale. s. licere facere mala vt eueniāt bona. Et hoc subdit nō simpliciter sed vt impositū doctrinæ apostolicæ. Prædicantibus siquidē apostolis ꝙ vbi abūdant delicta superabūdat gratia dei, & similia, nō defuerūt peruersi sensus homines q imponerēt apostolis ꝙ docebāt faciēda esse mala vt eueniāt bona. ꝑpter quos arguendos fecit Paulus hic quasi digressionē tractādo hæc. Cōstat autē hoc falsum & horrendū, sequi ex illo falso sensu. s. iniustitia nostra & mendaciū nostrū cōmendāt iustitiā & ꝓmouēt gloriam veritatis diuinæ. Ex hoc enim sensu habet̄ ꝙ hæc licita sunt ad gloriā dei: & similiter licita sunt alia mala vt eueniāt bona. ¶Intellige nouicie ꝙ scđm sanā verāq; doctrinā peccata nō sunt eligēda vt media ad quēcūq; bonū finē: quia suapte natura repugnat peccato ꝙ sit eligibile. Et ꝓpterea nec ꝓpter se nec ꝓpter aliud bonū est eligibile. Et ꝓpterea hūc sensum dānat apostolus quē ꝑuersi acceperāt. s. ꝙ iniustitia nostra esset mediū ad cōmēdandū iustitiā dei, & similiter mē
H daciū nostrū esset mediū ad augmentū gloriæ diuinę veritatis: & vniuersaliter ꝙ mala culpæ sint media faciēda ad hoc vt eueniāt bona. Cū hac tñ sana doctrina intellige quoq; verū esse ꝙ peccata sunt materia diuinæ iustitiæ, ꝙ mēdaciū nostrū est materia diuinę gloriæ. Sicut crimina latronū & parricidarū sunt materia iustitiæ iudicis humani, & sunt occasiones glorię iustitię eius. Et sunt qñq; materia mīę principis: vt patet. Quū ergo dixit ꝓpheta vt iustificeris & similia, nō significatur tributū esse mediū cōgruū ad finē: sed incursam esse materiā in qua sua perluceret veracitas & similia. Sicut q cōmisit parricidiū & petit veniā a principe, vt supluceat in tāto crimine potentiæ eius sublimitas soluta a lege. ¶Aduerte & tu erudite lector ꝙ qa vitatio mali peioris est quoddā bonum, & eiusdē est rationis cū bono quo ad iustū & iniustū, honestū vel inhonestū (vt etiā philosophi senserūt) ideo eadē doctrina qua horremus facere mala vt eueniāt bona, eadē horrere debemus facere mala vt euitemus peiora. Euitare eñi peiora qđ
I dam bonum est, & multo minus bonū q̄ euenire bonū. Et propterea si ꝓpter bonum non est faciendum malū, necessario sequitur ꝙ nec propter vitandum maius malū. Vnde & Paul⁹ subdit. QVOrum dānatio iusta est.) Et relatiuū quorum refert facientes mala vt eueniant bona. Nec putes cōtrariū sensisse Gregorium, aut Toletanū concilium in. xiii. dist. decreti. Sed Gregorius conditionaliter loquitur (cōditione pendente non ex parte rerum: sed ex parte hoīs) dicēs. Si omnino nullus sine peccato aditus patet. Nō enim datur ꝑplexio ex parte rerū: sed contingere potest ex parte hominis, nescientis euadere, nō vidētis aditum euadēdi absq; aliquo peccato. Et in illo casu consulit secundum indulgentiā, eligere minus malū: vtens authoritate apostoli de vxore propter fornicationem vitandam. Conciliū autē Toletanū nō docet eligere minus peccatū, sed solutionē minoris nexus seu vinculi. qđ constat sine peccato fieri: vt patet in exēplo de solutione iuramenti vel malę promissionis. Nulla ergo ratione faciendum est malū vt eueniat
K bonum quodcunq; vitationis peioris, absolute loquendo secundum apostoli doctrinam. QVID ergo?) Post responsionem datā ad primā quæstionē de prærogatiuis Iudęorū, mouet aliam quæstionē nascentē ex data responsione qua dictū est ꝙ multum omni modo collatum est Iudæo amplius q̄ gentili. Hinc enim surgit alia quæstio. quid ergo, hoc est quid ex hac responsione infertur? PRAEcellimus eos?) superfluit eos. Et explicat quęsitum: an. s. ꝓcellimus nos Iudæi. Est itaq; quęstionis sensus. sequiturne ex dictis ꝙ nos Iudęi ꝓcellimus, ꝓculdubio alios. Et est sermo de ꝓstantia qua homo pręstat alteri non secundum aliquā ꝓrogatiuā, sed simpliciter & absolute. NEquaquam.) Ecce responsio ad hanc quęstionē. CAVsati. pro. ꝓcausati, enim sumus Iudęos & Græcos oēs sub peccato esse.) hoc est qa attulim⁹ prius causam hui⁹ negatiuæ & est ꝙ tā Iudæi q̄ Gręci oēs sub peccato sunt. Hinc apparet primo ꝙ appellatiōe Hellenorum

(quod est cognomen Græcorũ) Paulus intẽdit gentiles. vel quia vocabulũ extẽditur ad signi- A
ficandos gẽtiles vt Hieronymus censet: vel quia eiusdẽ rationis sunt Græci e regione Iudęo-
rũ, cum reliquis gentilibus. Apparet secundo ꝙ de peccato actuali Paulus loquitur dicens oẽs
esse sub peccato: quoniam de illo peccato loquitur quod prius dixerat inesse Iudæis & gentili-
bus, dicente ipso præcausati enim sumus &c. Constat autem ꝙ hactenus nõ est locutus nisi de
peccatis actualibus. Intendit itaq; ex hoc ꝙ commune est Iudęis & gentilibus sub peccato esse,
haberi ꝙ Iudæi non præstant simpliciter & absolute gentilibus, q̃uis præstent secũdum aliquas
prærogatiuas. ¶Significantius autem dicit sub peccato esse, & non dicit peccatores esse aut pec
casse. Intendit enim significare & significat ꝙ commune est Iudæis & gentilibus manere sub
peccato ab ipsis patrato: vt clarius manifestabit. SIcut scriptum est.) non in vno sed in multis
sacræ scripturę locis. Nam quæ subduntur ex diuersis scripturæ libris sumpsit Paulus: sed igno
rans nescio quis adiunxit hæc psalmo decimoquarto, vt ibi diffusius declarauimus. QVIA. B
pro, ꝙ, non est iustus quisq̃. pro, ne vnus quidem.) Hoc sumptum est ex septimo capitulo Ec-
clesiastis. Et est sensus (vt ibidem subiungitur) ꝙ non est homo qui non peccet. NON est in-
telligens.) Hoc cum aliquibus sequentibus sumptum est ex psalmo decimoquarto, vbi dici-
tur vt videat si est intelligens aut requirens deum, omnes declinauerũt &c. Et sicut negata est
omnimoda iustitia in voluntate, ita negatur omnimoda prudentia. NON est requirens deũ.)
totaliter. OMNES declinauerunt.) a recto. Simul inutiles facti sunt.) ad consequendum fi-
nem æternum. NON est qui facit bonum.) supple sine peccato. NON est vsque ad vnum.)
inclusiue. Nullus enim purus homo excipitur. ¶SEpulcrum patens est guttur eorum.) Hoc
ex quinto psalmo sumptum est. Et hactenus negationes & recessus a recto & bono commemo-
rauit: modo vero accedendo ad malum, quæ committuntur mala in locutione commemorat.
Incipiens a turpiloquio, comparando guttur eorum sepulcro patenti: ac per hoc fœtẽti. LIN-
guis suis dolose agebant.) Mendax quomodolibet sermo, dolosa lingua describitur. VEnenũ C
aspidum sub labiis eorum.) Hoc ex psalmo. cxl. sumptum est. Et sermo nociuus significatur a
similitudine veneni in supremo culmine: scilicet aspidum, quod dicitur incurabile. QVO-
rum os maledictione & amaritudine plenum est.) Hoc sumptum est ex psalmo decimo, vbi di
citur cuius maledictione os plenum est & amaritudine. Et appellatur os plenum maledicentia
imprecatiua & detestatiua, & similiter amaritudine erga alios: dum & imprecantur mala aliis
& execrantur aliorum facta: & quod peius est amaritudinem aliis sua lingua ingerunt, nõ hinc
aut inde sed vndique. plenum enim amaritudine, effluit vndique. ¶VELOCES pedes eorum
ad effundendum sanguinem.) Hæc cum aliquibus sequentibus ex Esaiæ quinquagesimono-
no, cap. sumptum est. Post peccata omissionis & oris adiungit peccata operis, inchoando a pes-
simo contra proximum opere: homicidio scilicet. Et non simplici sed cum velocitate pedum, cũ
festinatione ad humani sanguinis effusionem. CONtritio.) hominum aliorum. ET infœ- D
licitas.) hominum aliorum. IN viis.) hoc est variis studiis & operibus. EORVM.) ad
hoc student vt opprimant immo conterant alios & ad miseriam deducant. ET VIAM pacis
non cognouerunt.) notitia practica & affectiua: sed solis seditionibus aut bellis student. Tol
lunt itaque vitam, res, honoresque atque pacem. ¶NON est timor dei ante oculos eorum.)
Hoc sumptum est ex psalmo tricesimosexto. Et in hoc vno omnia peccata cogitationis seu cor-
dis comprehenduntur: vtpote in quo consistit frænum omnium internorum motuum. Solus
enim timor diuini intuitus retrahit ab interna animi deordinatione: quũ hoĩes oẽs lateat.
SCIMVS autem ꝙ quæcunque lex loquitur, iis qui in lege sunt loquitur.) Applicat allata ex
scriptura ad Iudæos. Appellatione legis intellige vniuersam scripturam veteris testamenti. Et
est sermo de iis quæ indeterminate dicuntur in scriptura, ad differentiam eorum quæ speciali
ter de aliqua natione dicuntur: vt apud Esaiam onus Tyri, onus Babylonis, & similia. VT E
omne os obstruatur.) Quorsum hæc scripta sint, declarat ex fructu. Ideo enim declarantur o-
mnes esse sub peccato, vt obstruatur omne os, tam Iudæorum quàm gentilium præsumentium
de propria iustitia. ET subditus fiat omnis mundus deo.) Quamuis mundus vniuersus ve
lit nolit subiiciatur deo, hæc tamen scripta sunt vt sponte, vt laudabiliter vniuersus mundus
se subijciat deo pro iustificatione gratuita: seu (vt alii interpretantur) vniuersus mundus ob-
noxium se reddat deo pro iustificatione. QVIA. pro, propterea ꝙ, ex operibus legis non iusti-
ficabitur omnis caro coram eo.) Inter iustitiam operis & iustitiam dei hæc est differentia: ꝙ

F iuſtitia operis iuſtificat tantùm illud opus cuius eſt & operantem ſecundum habitum illius o
peris: iuſtitia autem dei iuſtificat hominem abſolute. Et hoc eſt dictu quòd iuſtitia operis non
iuſtificat hominem abſolute: quoniam non delet peccata, ſed relinquit hominẽ in peccatis quæ
fecit. Iuſtitia autem dei iuſtificat hominem abſolute: quoniam delet peccata quæ inuenit in ho
mine. Et penes hanc diſtinctionem (quam manifeſtius Apoſtolus ſubiunget) verificat quę nũc
dicuntur & dicta in præcedenti capitulo. Quum enim dictum fuit ꝙ factores legis iuſtificabũ
tur apud deum, intellige de iuſtificatione hominum ſecundum opera: quum autem modo dici
tur ꝙ ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro coram eo, intellige de iuſtificatione ho
minis abſolute. Et dicit omnis caro, ad comprehendendum omnem nationem, ſiue Iudæam ſi
ue gentilem: quam ſuperius iuſtificari dixerat ſecundum facta. PER legem enim cognitio pec
cati.) Probat ꝙ lex non iuſtificat, quia per legem habetur cognitio peccati. Et ſumitur cognitio
G vt opponitur remiſſioni. Ita ꝙ eſt ſenſus, per legem habetur cognitio nõ autem remiſſio pecca
ti. Iuſtificatio autem abſolute oportet ꝙ ſit cum remiſſione peccati.
NVNC autem.) hoc eſt tempore Meſię. SIne lege.) hoc eſt abſq; iugo legis Moſaicę. IV
ſtitia dei.) diſtincta a iuſtitia operis: de qua in principio dictum eſt, iuſtitia enim dei in eo reue
latur. MAnifeſtata eſt.) In die Pentecoſtes, & deinceps manifeſtata eſt ſine iugo legis veteris
iuſtitia dei, iuſtificans hominem abſolute. ¶Et ſignificantius dicit manifeſtata eſt, & non dicit
creata aut facta eſt: quoniam iuſtitia dei fuit ab initio iuſtificans omnes ſanctos, & non eſt de
nouo facta: ſed eſt de nouo manifeſtata. Erat ſiquidem iuſtitia fidei in patribus, erat & in aliqui
bus gentilibus: vt patet de Iob. Sed erat tanquàm occulta, tum quo ad rem creditam: ſcilicet Ie
ſum Chriſtum, tum quo ad promulgationem: quoniam non erat mundo promulgata. TEſti
ficata a lege & prophetis.) Ne iuſtitiam dei tanquàm rem nouam fingere aut introducere vi
H deretur, appoſuit quòd eſt teſtificata a lege Moyſi & prophetis: vt etiam ex teſtimonio legis &
prophetarum declaret non ex operibus legis (hoc eſt non ex iuſtitia quorumcunque operum
moralium, cærimonialium & iudicialium) iuſtificari ſimpliciter & abſolute homines, ſed ex iu
ſtitia dei. IVSTITIA autem dei per fidem Ieſu Chriſti.) Dixerat iuſtitia dei, & dixerat ex fi
de in fidem: ſed non explicauerat materiam fidei, non explicauerat modum quo iuſtitia dei no
bis iungitur. Et propterea vtrunque modo explicat: dicendo, Iuſtitia autem dei per fidem. Ecce
modus quo applicatur nobis iuſtitia dei. IESV CHRISTI.) Ecce materia fidei. IN omnes
& ſuper omnes qui credunt in eum.) Superfluit in eum. Et vere ſuperfluit: quoniam eſt in o
mnes & ſuper omnes qui credunt: vt intelligamus iuſtitiam dei per fidem Ieſu Chriſti eſſe fuiſ
ſe & fore in omnes & ſuper omnes qui credunt. Et nom quemlibet ſaluari in fide ſua, ſed iuſti
ficari tantùm per fidem Ieſu Chriſti. Huiuſmodi enim iuſtitia dei ſemper fuit ſic: ſed modo eſt
I manifeſtata, teſtificata a lege & prophetis. ¶Dicit autem in omnes & ſuper omnes: ad ſignifi
candum extenſionem iuſtitię dei erga omnes, & cum hoc ſuperioritatem. Supereminet enim iu
ſtitia dei per fidem Ieſu Chriſti, iuſtitiis operum. NON enim eſt diſtinctio.) Probat id quod
dixerat in omnes & ſuper omnes: quoniam non eſt diſtinctio in hoc. OMNES em̃ peccauerũt.)
Hinc videre potes antedictam differentiam eſſe de intentione apoſtoli. Ex hoc enim ꝙ commu
ne eſt omnibus (tam Iudęis q̃ gentilibus) peccaſſe, probat apoſtolus iuſtitiam dei per fidem Ieſu
Chriſti in omnes & ſuper omnes: aperte ſignificans ꝙ per iuſtitias operum nec Iudęi nec genti
les iuſtificabantur iuſtitia remittente peccata: ſed ſola iuſtitia dei per fidem Ieſu Chriſti hoc fie
bat: vt clare ſubiunget. ET egent. pro, carent, gloria dei.) Siue per gloriam dei intelligas glo
riam cæleſtis patriæ, ſiue magis ad literam gloriam apud deum. Qui enim peccauit, quouſque
remittatur ei peccatum, non laudatur: non clarus eſt apud deum. Et dixit hoc directe ad diffe
K rentiam glorię quæ habetur apud homines quum quis quàmuis olim peccauerit, iuſtitias ope
rum exercet. Talis enim caret gloria dei ex hoc quòd non eſt conſecutus veniam peccati, quàm
uis habeat gloriam hominum. Et hunc eſſe ſenſum literalem, in ſequenti patere poteſt capitu
lo: vbi de Abraham dicetur quòd ex operibus gloriam quidem habet ſed non apud deum.
IVSTIFICATI gratis per gratiam ipſius.) Dictio interpretata iuſtificati, participium eſt
paſſiuum præſentis temporis, quo lingua latina caret. Et propterea aliqui interpretes vertunt
iuſtificantur. Et dicit quòd omnes peccauerunt & carent gloria apud deum: iuſtificantur au
tem, hoc eſt ex peccatoribus iuſti fiunt, gratis, hoc eſt non ex operibus ſed gratuito. Et ne quæ
ras cuius eſt hoc gratuitum beneficium, explicat per gratiam ipſius, ſcilicet dei. Vbi clare ex
plicatur: iuſtitiam dei iuſtificantem peccatorem, non ex operibus ſed per gratiam dei habe

ri. PER redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu.) Declarat rationem iuſtitiæ dei ex interue niente redemptione hominum facta per Ieſum Chriſtum. Vbi aduerte ꝙ in hoc ꝙ homines ex peccatoribus fiunt iuſti, concurrunt gratia dei & iuſtitia dei. Ita ꝙ non concurrit ſola gratia: quæ tunc ſola concurreret quando deus remitteret peccata ſine aliqua ſolutione. Sed hoc deus nunq̃ fecit neque facit: ſed gratię ſuæ inſerit iuſtitiam ſuam. quam totiens apoſtolus nominat iuſtitiam dei. Et modo explicat ꝙ iſta iuſtitia conſiſtit in redemptione: hoc eſt in ſolutione pre cii quam fecit Ieſus ad abſoluendum nos a captiuitate ſeu ſeruitute peccati. ¶At ſi contra hoc inſtetur, ꝙ hæc duo ſibiinuicem aduerſantur: ſcilicet ꝙ ſimus iuſtificati gratis per gratiam dei, & ꝙ ſimus iuſtificati per redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu. Nam ſi per redemptionem, er go non gratis: & ſi per gratiam, ergo non per iuſtitiam redemptionis. Solutio eſt ꝙ ſcriptura ſa cra non dicit nos iuſtificari per ſolam gratiam, ſed per gratiam ſimul & iuſtitiam, ſed vtranque dei: hoc eſt per gratiam dei & iuſtitiam dei, & non per iuſtitiam hominum. Et propterea toties B apoſtolus repetit iuſtitiam dei. Ita quòd gratia dei non excludit iuſtitiam dei, ſed iuſtitiam ho minum. Redemptio autem facta per Chriſtum, iuſtitia dei eſt, non iuſtitia noſtra, quia ipſe Ie ſus Chriſtus verus deus eſt. ¶Et ſignificanter non dicit quæ eſt facta a Chriſto Ieſu, ſed quę eſt in Chriſto Ieſu: vt redemptionem non rebus aut pecunia factam, ſed exiſtentem in carne & ſan guine & anima ipſius intelligeremus. QVEM propoſuit deus propitiatorem.) Dictio Grę ca anceps eſt ad propitiatorium maſculino vel neutro genere: quoniam eſt accuſatiui caſus. ma gis tñ quadrare ꝓpoſito videt̃ maſculinũ genus: vt ſit ſenſus, quẽ propoſuit deus placatorẽ. Et poſuit hoc ad ſignificandum quòd redemptio Ieſu Chriſti non minuit ſed potius auget gra tiam dei erga nos: vt intelligamus ex diuina gratia non ſolum dari nobis veniam, ſed etiam da ri nobis placatorem. Et propterea ex parte dei introducit huiuſmodi redemptorem, dicendo, Quem propoſuit deus propitiatorem ſeu placatorem, proculdubio redimendo. PER fidem C in ſanguine ipſius.) Paulatim explicat myſteria. In principio enim dixerat, ex fide in fidem: poſtea explicauit per fidem Ieſu Chriſti. Modo dearticulando clarius explanat fidem mortis Ieſu Chriſti: dicendo per fidem in ſanguine ipſius. Fides enim in ſanguine Ieſu, eſt fides quæ innititur morti quæ per effuſionem ſanguinis Ieſu fuit. ¶Et aduerte tria per, attuliſſe apoſto lum in hac ſententia. Primum dicendo per gratiam ipſius, ſecundum per redemptionem, & tertium per fidem in ſanguine. vt intelligamus ad iuſtificandum nos concurrere primum ex parte dei, gratiam: deinde ex parte Ieſu Chriſti iuſtitiam redemptionis: & demum ex parte no ſtri fidem in ſanguine Ieſu Chriſti. Et gratia quidem primum tenet locum: vtpote etiam cau ſa ſecũdi & tertii. Secundum autem ita eſt gratiæ ꝙ tamen rationem iuſtitiæ dei conſtituit. ter tium (ſcilicet fides) applicatio & coniunctio eſt vtriuſque nobiſcum.

AD oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ.) Iunguntur hæc verba cum pręcedentibus, ſcilicet in ſangui ne ipſius. Et ſubiunguntur ad reddendam rationem quare in ſanguine ipſius, quare deus po ſuit Ieſum placatorem in ſanguine ipſius Ieſu. Et explicatur ratio, ſcilicet ad oſtenſionem iuſti tiæ ſuę, ſcilicet dei. ad demonſtrandum enim iuſtitiam diuinam ſtatuit deus Ieſum placare deũ in proprio ſanguine, tanquàm ſoluendo precium redemptionis humanæ. PROpter remiſſio nem præcedentium delictorum.) Subditur hic ratio iuſtitiæ eius. Et eſt remiſſio pręcedẽtium delictorum, ad hoc vt remitterentur præcedentia delicta exegit iuſtitia diuina huiuſmodi ſu pradictam redemptionem: alioquin remiſſio delictorum non eſſet fructus iuſtitiæ diuinæ. Vbi clariſſime videre potes quod ſuperius diximus de intentione apoſtoli, in hoc differre iuſtitiam dei a iuſtitia operum: quòd iuſtitia operum non eſt remiſſiua præcedentium delictorum, iu ſtitia autem dei eſt remiſſiua præcedentium delictorum. ¶Et ſignificanter appoſuit pręceden tium: vt intelligamus etiam præteritorum hominum ante aduentum Chriſti peccata. Propter E quod declarandum apertius ſubiungit. IN SVSTENTATIONE, pro, tolerantia, dei ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuę in hoc tempore.) Dixerat ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ propter re miſſionem præcedentium delictorum: ſubdit modo rationem quare inter præcedentia delicta & oſtenſionem iuſtitiæ diuinæ interceſſit tantum temporis ſpatium. Et explicat quòd ratio eſt tolerantia diuina qua præcedentia delicta tolerauit ad hoc vt in hoc tẽpore a ſe diffinito oſten deret iuſtitiam diuinam. Et ne quæras quorſum iſta tolerantia dilatiua iuſtitiæ, ſubiungit ra tionem. VT ſit ipſe iuſtus & iuſtificans eum qui eſt ex fide Ieſu Chriſti.) Superfluit Chri ſti. hoc eſt propter duo ſimul implenda. Alterum eſt vt ſit in executione ipſe deus iuſtus, & non ſolum miſericors ſeu gratiam conferens. Et hoc directe eſt ratio oſtenſæ diuinæ iuſtitiæ. Al

F terum est vt sit iustificans eum qui est ex fide Iesu. Et hoc directe respicit diffinitionem iustitiæ
ad tempus hoc, scilicet mortis IESV: ad hoc vt iustificetur homo a deo non qualitercunque
sed ratione fidei in sanguine IESV. Oportuit enim expectari ipsam mortem IESV in qua exe-
cutioni mandata est redemptio & placatio. Et expectari autem fide: quia oportet omnes qui iu
stificantur, esse, hoc est constare secundum mentem & animum, ex fide IESV. ¶VBI est ergo
gloriatio tua?) Superfluunt duæ dictiones: scilicet est & tua. Ita quòd legendum est. VBI
ergo gloriatio?) Infinite infert, arguendo, vbi ergo gloriatio? Et est sermo de gloria iustitiæ.
Infert autem ex dictis: scilicet quòd propter remissionem præcedentium peccatorum posuit
deus placatorem Iesum in fide sanguinis ipsius. Hinc enim excluditur omnis gloria humanæ
iustitiæ. Et sermo iste quàmuis communis esse possit Iudæo & gentili, dirigitur tamen directe
ad Iudæum, de quo mouerat quæstionem an excelleret: quique gloriabatur de iustitia legis a
G deo acceptę per Moysen. EXCLVSA est.) scilicet gloriatio. PER quam legem?) Interro-
gatiue legendum est. FACTORVM?) Interrogatiue legendum est. Legem factorum appel-
lat legem Moysi, & quo ad moralia & cærimonialia & iudicialia: quoniam erat lex operum, si-
cut & quælibet alia lex scripta. Et in hoc etiam comprehenditur lex naturalis: quę similiter est
lex factorum. NON.) Ecce responsio quo ad partem negatiuam. SED per legem fidei.)
Et est responsio quo ad partem affirmatiuam. Legem fidei appellat vniuersam structuram pri
us dictorum concurrentium ad iustitiam dei iustificantem homines. ¶Si quæris quo pacto lex
fidei distinguitur a Paulo contra legem operum etiam moralium: quum etiam fides in genere
operum comprehendatur. Credere enim opus est nostrum. Solutio est ꝙ credere in eum qui iu-
stificat impios, innititur iustitiæ alienæ, scilicet dei per Christum: reliqua vero opera innitun-
tur iustitiis propriis: vt scilicet quodlibet opus secundum se bonum est, & bonum reddit haben
H tem. & ideo iustitia fidei distinguitur contra iustitiam operum.
ARBITRAMVR enim. pro, igitur, iustificari hominem per fidem sine operibus legis.) Ex-
plicat clarius intentam conclusionem ex præmissis, dicendo. Arbitramur igitur iustificari ho-
minem per fidem sine operibus legis, iustificantibus. Non enim intendit excludere opera legis
de quibus supra dixit quod factores legis iustificabuntur apud deum. Non intendit inquam
excludere ab executione sed a iustificatione: hoc est a virtute iustificatiua hominis absolute:
quod est dicere a virtute remissiua peccatorum. De tali enim iustificatione est sermo. AN
Iudæorum deus tantùm?) Directe affertur hæc ratio aduersus cærimonialia & iudicialia præ
cepta legis Moysi: quoniam hæc erant propria Iudæis. Moralia siquidem communia erant illis
& gentibus. Et intendit ꝙ si ad iustificandum hominem requirerentur opera legis iudicialia &
cærimonialia, in quibus tanquàm propriis gloriabantur Iudæi, sequeretur ꝙ Iudæorum tm̃ es-
I set deus, supple iustificator. Et propterea ad hoc excludendum dicit, an Iudęorum deus tãtùm.
Sicut modo vere dicimus ꝙ credentium tantum est deus: quoniam solos credentes iustificat.
NONNE & gentium? immo & gentium.) Et rationem subdit. QVANdoquidem vnus est
deus.) Ex hoc ꝙ vnus atque idem deus est qui fide iustificat tam Iudæos q̃ gentiles, manifestat
ꝙ deus est & Iudęorum & gentilium: hoc est ꝙ non oportet gentiles effici Iudæos, non oportet
eos subire iugum legis Moysi ad hoc vt iustificentur. QVI iustificat. pro, iustificabit.) Futu-
ri est temporis, ad significandum perseuerantiam. hoc est ꝙ non modo tm̃, non pręteritos aut
pręsentes tm̃, sed semper in hoc perseuerabit ꝙ iustificabit fide. Et dixit hoc in futuro, quia iã
dixerat de præterito, propter remissionem pręcedentium delictorum. Circuncisionem ex fi-
de.) hoc est circuncisos non ex ipsa circuncisione sed ex fide superius explicata. ET præputiũ.)
K hoc est gentiles perseuerantes incircuncisos. PER fidem.) eandem: & non per iustitias operum
moralium. ¶Legem ergo destruimus per fidem:) Interrogatiue legendum est. Mouet em̃ ad-
uersus dicta quęstionem: tanq̃ ex his sequatur ꝙ fides destruat legem Moysi. ABsit. (Respõsio
est horrentis. SED legem statuimus.) hoc est firmamus. Aduerte hic ꝙ quum fides Iesu Chri
sti semper fuerit explicite vel implicite in omnibus qui consecuti sunt remissionem peccatorũ
ab initio mundi, ex hoc ꝙ commendatur & declaratur virtus fidei ad iustificandum, nõ destruit
nec aboletur lex Moysi (alioquin oportuisset legem Moysi nunq̃ habuisse locum apud fideles)
sed declaratur ꝙ nec in lege nec in operibus legis est vis remissiua peccatorum. & ꝓpterea opti-
me Paulus horret dicendo absit. Quod autem subdit, sed legem statuimus (hoc est firmamus)
non est sic intelligendum ꝙ per hanc doctrinam firmitatem aliquam lex Moysi acceperit: sed
ꝙ commendata fides redundat in fulcimẽtum legis. Et vere sic est, nam nisi fides fulciret legẽ,

vacillaret & nutaret in mentibus hominum tanq̃ humana adinuentio: vt patet ex hoc ꝙ talis A
habetur lex Moysi apud infideles.

CAPVT IIII.

QVID ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carne?) Mouerat in principio capituli tertii quæstiones duas: alteram de Iudæo, alteram de circuncisione. Et soluta prima quæstione modo intendit tractare secundam: scilicet quæ vtilitas circuncisionis. Vnde & resumit eam in patre circuncisionis Abraham, sub aliis verbis: dicendo quid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem: hoc est secundum carnalem circuncisionem. Ita ꝙ secundum carnem refertur ad verbum inuenisse. Et emergit hæc quæstio ex dictis: scilicet ꝙ non ex operibus sed ex fide Iesu Christi iustitia dei est in omnes & super omnes. Hinc enim quæstio cõsurgit, quid ergo Abraham inuenit secundum circuncisionem in B
carne, si non inuenit iustitiam dei? ¶SI enim Abraham ex operibus legis iustificatus est.) Respondet quæstioni, primo negatiue quo ad iustificationem: hoc est quòd per circuncisionem non est iustificatus. Et ad hoc declarandum assumit conditionalem cuius antecedens est, Abraham ex operibus iustificatus est: consequens autem est. HAbet gloriam. pro, gloriationem, sed non apud deum.) Quia enim circuncisio carnalis inter opera est, ideo comprehendendo etiam circuncisionem & reliqua moralia opera assumit ꝙ si Abraham est iustificatus ex operibus siue moralibus siue cærimonialibus, habet quidem gloriationem (quoniam ex operibus iustis habet vnde glorietur) sed non apud deum: quia remanerent adhuc delicta eius. Quantumcunque enim (vt prius dictum fuit) homo exerceat se in bonis operibus moralibus & cærimonialibus, nunq̃ tamen per hęc consequitur remissionem peccatorum: sed iustificatur tantum in operibus & in seipso secundum habitus operum. Et propterea habet merita virtutum vnde C
glorietur: sed non apud deum, apud quem remanet adhuc inglorius ratione peccatorũ. QVID enim dicit scriptura?) Proposita conditionali, progreditur a destructione consequentis authoritate scripturæ. Consequens fuerat, non habet gloriationem apud deum, hoc intẽdit destruere, monstrando ex authoritate scripturæ veritatem sui contrarii: scilicet ꝙ Abraham habuit iustitiam apud deum. CREDIDIT Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam. Ex Genes. decimoquinto. cap. sumpta est hæc sententia. In qua apparet quòd fides Abrahæ reputata est illi ad iustitiam apud deum, ita quòd iustitia apud deum nõ ex operibus sed ex fide imputata est Abrahæ. EI autem qui operatur.) Declarat ex inducto textu differentiam intentam inter iustitiam ex operibus & iustitiam ex fide. Declarat autem hoc dupliciter. Primo ponderando verba scripturę: scilicet credidit & imputatum est. Deinde confirmat authoritate Dauid. Et vtitur ratione tali. Operanti merces non gratuito sed ex debito datur: non operanti autem sed D
credenti, gratuito imputatur fides eius ad iustitiam: ergo Abraham non ex operibus sed ex fide iustificatus est. Vide singula. EI autem qui operatur.) hoc est qui per opera meretur, siue moralia siue cærimonialia &c. MERCES non imputatur secundum gratiam, sed secundũ debitum.) Hæc vniuersalis est clarissima. EI vero non operatur.) Non dicit qui contraria operatur, sed solum negat merita operum: hoc est etiam si non operetur, etiam non concurrentibus meritis operum. CREDENTI autem in eum qui iustificat impium.) remittendo peccata. REputatur. pro, imputatur.) Interpres mutauit vocabula: modo imputatur, modo reputatur. quum tamen Paulus eodem vtatur vocabulo. Quod potius significat imputari q̃ reputari, significat em̃ ascribi, attribui. FIdes eius ad iustitiam.) In hoc ipso ꝙ fides imputatur ad iustitiã, significatur ꝙ nõ ex debito, non ex merito cõfertur iustitia: cuius oppositũ dictum est de operãte. Ita ꝙ inter credentem & operãtem elicit Paulus differentiã: ꝙ credens non meretur, ꝙ E
credẽti nõ debetũr iustitia, ex hoc ipso ꝙ scriptura dicit ꝙ fides eius imputatur ad iustitiã. Operans vero inquantũ operans, ex debito sortitur mercedem iustificationis suæ, nõ remissiuę tamen peccati: vt sæpe dictum est. SEcundum propositum gratię dei.) Hæ quatuor dictiones superfluę sunt: adiunctæ forte ab aliquo ad explicãdum quid importat imputari fidẽ ad iustitiã: vere siquidem importat gratuitã iustitię collationẽ. ¶SIcut & Dauid dicit.) Confirmat idem authoritate Dauidis: primo explicãs sententiam quæ habetur ex verbis Dauidis ad propositũ, subiungendo. BEAtitudinem hominis.) supple esse, CVI deus accepto fert. pro, imputat.) Idẽ em̃ est vocabulũ apud Paulum. IVstitiam sine operibus.) Hæc sunt apostoli verba, dicta a Dauide quo ad sensum, verba autem ipsius Dauidis subiunguntur. BEATI quorum remissæ

F sunt iniquitates.)Et est sermo de beatitudine in spe.Remissæ autem iniquitates dicuntur quo ad offensam secundum quam iniuria illata est deo. ET quorũ tecta sunt peccata.)Quo ad turpitudinem actuum:ne scilicet eorum turpitudo redundet amplius in eos qui peccauerunt: hoc est ne sint amplius turpes. BEAtus vir cui non imputabit dominus peccatum.) ad reatum æternæ pœnæ.Ex his omnibus & specialiter ex hoc vltimo (scilicet non imputatione peccati) accepit apostolus Dauidem dicere ꝙ deus imputat institiam sine operibus,ita ꝙ beatum illum reddit.Nullius enim operis nostri mentio a Dauide fit,sed solius diuini operis remittentis, tegentis & non imputantis. ℭBEAtitudo ergo hæc.)Applicat authoritatem Dauidis ad propositam materiam de iustitia Abrahę. IN circuncisione tm̃ manet.)Superfluunt duę dictiones,scilicet tm̃ manet. AN etiam in præputio.)Ex hac Dauidis authoritate arguit ad propositam materiam,quærẽdo an hęc promulgata a Dauide beatitudo habeat locum in solis circuncisis an etiam in non circuncisis.Et statim probat ꝙ habet locum in non circuncisis, ex tempore quo fides Abrahę reputata est ei ad iustitiam:quia scilicet tunc temporis hoc fuit quando Abraham non erat circuncisus,sed adhuc erat in prępútio.Et progressus literæ est clarus, primo repetens quod dictum est,scilicet, DIcimus enim quia.pro,ꝙ,reputata est fides Abrahę ad iustitiam.)& deinde dicens, QVOmodo ergo reputata est.) Inquirit statum Abrahæ. IN circuncisione.) hoc est in statu circuncisionis. AN in prępútio?)hoc est in statu prępútii.Et subdit responsionem clarissimam.NON in circũcisione sed in ꝑputio.)vt patet Geñ.xv. ET signum accepit circuncisionis.) Postq̃ respondit negatiue quo ad iustificationem quęstioni motæ quid inuenit Abraham in carnali circuncisione.Respondet modo affirmatiue:hoc est declarat quid assecutus est Abraham per circuncisionem,declarat quę vtilitas circuncisionis. Oportebat enim non solum dicere quid non confert,sed etiam quid confert. Et explicat vtili-
H tatem circuncisionis esse vtilitatem signi.Et hoc accepit apostolus ex Geñ. xvii.cap. Vbi clare dicitur a deo ad Abraham de circuncisione.Et erit in signum pacti inter me & vos.Ita ꝙ Abraham accepit carnalis circuncisionis signum:hoc est circuncisionem in signum. SIgnaculum iustitię fidei quę est in præputio.)Superfluit est.Per hoc ꝙ circuncisionem accepit in signum pacti fœderis inter deum &c.Accepit ipsam in signaculum,hoc est tanq̃ characterem seu impressam notam,non cuiuscunq; rei sed iustitię habitę ex fide in præputio.Ita ꝙ circuncisionem dicit non solum signum distinctiuum populi asciti a deo,sed etiam in specie esse velut characterẽ iustitiæ imputatę Abrahę in prępútio quia credidit deo.Hæ sunt igitur duæ vtilitates circuncisionis,hæc sunt quę consecutus est Abraham in circuncisiotie carnali. VT sit pater omnium credentium per prępútium.) Ex re significata signaculo circuncisionis (scilicet iustitia fidei imputatæ Abrahæ in prępútio) deducit apostolus veram paternitatem Abrahę tam respe-
I ctu incircuncisorum q̃ circuncisorum.Et primo respectu incircuncisorum:dicendo vt sit pater omnium credentium per præpuputium,vt ab ipso secundum fidem generentur omnes credentes incircuncisi: vtpote imitantes fidem Abrahę adhuc incircuncisi.Et hæc paternitas sit illis vtilis,sicut fuit vtilis fides ipsi Abrahæ:scilicet. VT reputetur & illis ad iustitiam.) illorum credere,sicut reputatum fuit Abrahæ patri. ET sit pater circuncisionis.) Ex eadem re significata sit etiam verus pater,non carnalis sed spiritualis circũcisionis:hoc est circũcisorũ.NON iis tantum qui sunt ex circuncisione.)Corruptus est textus. Legendum est. IIs qui non tantum sunt ex circuncisione.) Sola enim carnali circuncisione Abrahæ secundum legem gaudentes illi sunt qui tantum sunt ex circuncisione:hoc est qui solum constãt ex hoc ꝙ sunt circuncisi.Quos apostolus non comprehendit inter filios Abrahæ:immo ad differentiam talium dicit. Iis qui non tantum sunt ex circuncisione,subiungendo. SED & iis qui sectantur vestigia fi-
K dei quæ est in prępútio patris nostri Abrahę.)Superfluit verbum est.Ecce quorum in circuncisione est pater Abraham.Non sufficit enim ad huiusmodi filiationem ꝙ sint circũcisi,sed oportet ꝙ imitentur fidem quam habuit Abraham in præputio.Hæc vera paternitas Abrahę respectu vtrorumq; deducitur ex re cuius signaculum est circuncisio:scilicet iustitia fidei Abrahę in prępútio.Et dixit hoc ad excludendam proprietatem quam sibi Iudæi vsurpabant paternitatis Abrahæ respectu circuncisionis:hoc est ꝙ Abraham sit proprius pater circuncisorum. Ex hoc enim ꝙ non sufficit circuncisio ad hoc vt sit quis filius Abrahæ, sed exigitur imitatio fidei Abrahæ,habetur ꝙ paternitas Abrahę non est carnalis,non est legalis secundum circuncisionem,sed est spiritualis consistens formaliter in generatione filiorum in eadem fide: quæ generatio communis est circuncisis & incircuncisis.ℭNON enim per legem promissio Abrahæ

aut semini eius vt heres esset mundi.)Coniunctio enim testatur ꝙ hæc particula inducitur ad A
probandum prædicta: scilicet ꝙ Abraham ratione iustitię fidei est cõmunis pater credentium
tam circuncisorũ q̃ incircũcisorum. Et quum prius hoc probasset ex iustitia imputata Abrahę
tempore quo erat in pręputio, modo hoc probat ex promissione facta Abrahę iam circũciso: vt
arctius ad idem cogat Iudęos. promissio siquidem hęreditandi mundum facta legitur Abrahæ
Gen. xxii. in illis verbis, in te benedicẽtur omnes gentes. In ipsius enim Abrahę semine (scilicet
Mesia, benedictæ sunt vniuersæ nationes quum Mesias prius per fidem & demũ per regnũ cõ
stitutus est hęres, non terræ promissionis, nõ Asiæ, non totius terrę, aquæ aut aeris, sed mũdi:
iuxta illud. quem cõstituit hæredem vniuersorũ. Et apte ex adimpletione promissæ hæredita-
tis probatur paternitas Abrahę. nam in suo semine futurus erat hęres: ac per hoc illo modo cõ
probatur pater quo futura erat hęreditas. Quum itaq; dicit promissio nõ per legem, non sub-
auditur participium facta, sed participium adimplenda: vt clare cõprobat subiuncta ratio. af- B
fert enim pro ratione ꝙ promissio facta Abrahę de hęreditate mundi, non erat adimplenda per
legem Moysi. SED per iustitiam fidei.) cõmunis tam circuncisis q̃ incircũcisis ad imitationem
fidei Abrahę. ℂ SI enim qui ex lege hęredes sunt.) Ecce ratio partis negatiuę: scilicet ꝙ nõ per
legem adimplẽda erat promissio. Et est ratio ducens ad incõueniens, immo ad contrariũ adim-
plendę promissionis. Si enim qui ex lege, hoc est qui subditi sunt legi Moysi, constituti sunt hę-
redes mundi. EXInanita est fides.) Ecce inconueniens contrariũ promissioni hęreditatis. eua
cuata est fides (qua fiunt dicta) a veracitate. ABolita est promissio.) Addit promissio supra
fidem. fides enim spectat ad executionẽ promissionis: promissio autẽ prior est. Et propterea au
gendo incõueniens dicit non solum euacuari fidem, sed etiã aboleri seu irritari promissionem.
Quomodo autem vtrunq; sequatur, manifestat subiungẽdo. LEX enim irã operatur.) hoc est
lex enim punit, operari enim iram est efficere vindictã. Et hanc actionẽ legis probat subiungen C
do. Vbi enim non est lex, nec pręuaricatio.) Supple imputatur ad pœnã. Vtrunq; horum cla-
rum ex se est. nam mediũ legis (quo scilicet lex trahit homines) est pœna. Et experiẽtia testatur
ꝙ in locis seu in actionibus exẽptis a lege pręuaricatio nõ imputatur ad pœnam. Quocirca vis
rationis consistit in hoc ꝙ quia legis est punire, immo quia proprium legis est punire, ad legem
spectat exhęredare, indignos hęreditate priuare illos: ac per hoc ad legis actionem consequitur
non adimpletio promissionis. priuatis enim hęreditate nõ est adimplenda promissio. & sic exi-
nanitur fides, & aboletur promissio ex propria actione legis. IDEO ex fide.) Supponit Apo-
stolus sufficientem diuisionẽ, aut per legem aut per fidem adimplenda est promissio: & exclusa
lege tanq̃ propria actione tendente ad contrariũ, infert a sufficienti diuisione, ideo ex fide. Et ta
men subiungit accommodã rationem quare per fidem adimplenda est promissio, subiungendo.

VT secundum gratiam firma sit promissio omni semini.) Lex scripta nõ solum minuit pro- D
missionem puniẽdo, sed etiã non nisi secundũ rationem debiti implet promissa: & hoc etiã solis
subditis. Quo cõtra fides quemadmodũ est dispositio hominis ad hoc vt deus illi promittat ita
est firmatiua promissionis: ex iisdẽ enim res firmatur ex quibus fit. Vnde quum promissio fa-
cta Abrahę fuerit ex fide, optime quadrat vt fide quoq; firmetur executio. Rursus quum ita fi
des disponat ad promissionẽ vt non ex debito sed ex gratia fuerit promissio, consequens est vt
etiam adimpletio firmetur fide vt sit firma secundum gratiam: ac per hoc omni semini. Reddit
ergo rationem quare ex fide, tangendo hęc omnia. Dicendo enim vt secundũ gratiam, excludit
debitum. fides enim imputatur ad iustitiam secundũ gratiam. Dicendo autem firma sit, tangit
actum congruum fidei. Et dicendo omni semini, comprehendit tam sub lege q̃ sine lege: vt ipse
met declarat, subiungendo. NON ei qui. pro, quod.) refertur enim semen neutri generis. EX
lege est solum: sed & ei qui. pro, quod, ex fide est Abrahę qui pater est omniũ nostrum.) scilicet E
credentium. SIcut scriptum est.) Gen. xvii. QVIA patrem multarũ gentium posui te.) Ver
ba hęc sunt dei ad Abrahã, scripta ibidem. ANte deũ cui credidisti. pro, corã deo cui credidit.)
Nõ sunt verba hęc sumpta ex Genesi, sed sunt adiecta a Paulo ad exponendũ quali paternitate
deus posuit Abraham patrem multarũ gentiũ. exponit siquidem ꝙ nõ paternitate carnali quę
est coram hominibus, sed paternitate spirituali quæ est corã deo cui ipse Abraham credidit, po
situs est pater multarũ gentium. Hæc est enim paternitas qua Abraham est pater omnium cre
dentium. QVI viuificat mortuos, & vocat ea quę non sunt tanq̃ ea quæ sunt.) Si verbũ ver-
bo reddendum est, legendũ esset. & vocat non entia tanq̃ entia. Primũ horum duorum (scilicet
qui viuificat mortuos) miraculum significat rei gestę: quoniam tunc viuificauit ad generandũ

F tam mortuum corpus Abrahę q̃ mortuam matricem Sarę.hoc enim fuit quum deus dixit,pa-
trem multarũ gentium constitui te.Alterum vero(scilicet & vocat nõ entia tanq̃ entia)ad p-
missos filios multarũ gentium spectat.inter eos enim quidã futuri erant filii secundũ carnem,
quidã vero nõ:& tamẽ deus vocat nõ entia tanq̃ entia,vocat nõ filios Abrahę tanq̃ filios Abra
hę:vt in hoc ipso significetur paternitas spiritualis. QVI cõtra spem in spem credidit.)Grę-
ci textus nõ omnino concordant in verbis:veruntamen sensus in idẽ redit,legendo. QVI prę-
ter spem in spe credidit vt fieret pater multarũ gentium.) Significatur enim ad literã ꝙ præ-
ter spem naturæ credidit se fore patrẽ multarũ gentium in spe diuinæ promissionis. Vbi occur
rit quęstio quonã pacto Paulus nunc nũc dixit Abraham patrem omnium nostrum quia pater
multarum gẽtium positus est,loquẽs proculdubio de paternitate spirituali, modo autem eun-
dem Abrahã dicit fore patrẽ multarũ gentium mediãte generatione carnali.nã proculdubio de
G generatione carnali loquitur,quum dicit ꝙ pręter spem in spe credidit:immo & expresse sub-
iũgit de mortuis corpore eius & vulua Saræ.¶Solutio est ꝙ Abrahę paternitas spiritualis ad-
implenda pręcipue erat per fidem Christi:Christus autẽ secundum carnalẽ generationem pro-
missus erat filius Abrahę per Isaac.& propterea ad paternitatem spiritualẽ Abrahę exacta est
fides carnalis generationis Christi ex Abrahã per Isaac. Vnde hęc duo non sibi inuicem aduer
santur,sed magis cohęrent:vt ex hoc ꝙ sperabat generando filium se futurum patrem multarũ
gẽtium,intelligamus ꝙ sperauit generando Christum se fore patrem omniũ credentiũ. SEcun
dum ꝙ dictum est ei.)Superfluit ei,Applicat Apostolus ad spem Abrahæ quũ nonagintanouẽ
esset annorũ ea quę longe ante fuerãt reuelata eidem. Et ad hoc significandum dicit secundũ ꝙ
dictum est:hoc est secundũ ꝙ dictũ fuerat præterito tempore. SIC erit semẽ tuum.)Hęc ver-
ba fuerũt dicta a deo Abrahę.c.xv.pręmittente,suspice cęlũ & numera stellas si potes.his enim
H dictis subiunxit,sic erit semen tuũ scilicet innumerabile ad similitudinẽ stellarum. SIcut stellæ
cęli & arena maris.)Hę sex dictiones superfluę sunt. ET nõ infirmatus est in fide.)Superfluũt
verbũ est & præpositio in. NEC cõsiderauit.)Continuãda est oratio. Et nõ legendum nec,sed
nõ.Ita ꝙ textus est. ET nõ infirmatus fide,nõ considerauit corpus suũ emortuum quũ iã fere
centũ esset annorũ,& emortuã vuluã Sarę.)Sentẽtia est clara legẽti historiã scriptã Geñ.xvii.
&.xviii.& intelligenti ꝙ est sermo de mortuo quo ad generandũ,& ꝙ nomine vuluæ non pudi-
bundum muliebre sed quæ a medicis vocatur matrix intelligitur. ¶At si obiiciatur contra hęc
Pauli verba,non cõsiderauit emortuum corpus &c.ꝙ Abraham cõsiderauit hęc.nam scriptum
est Geñ.xvii.ꝙ Abraham audita promissione filii ex Sara cecidit super faciem suã & risit, & di
xit in corde suo,nunquid cẽtenario nascetur filius & Sara nonagenaria pariet? In quibus verbis
apparet Abrahã minus credidisse considerãdo hęc.¶Solutio est ꝙ Abraham ab initio illius re-
I uelationis nõ perceperat esse reuelationẽ assertiuã:& propterea contulit secum(reuerenter ta-
men)impedimẽta naturę tam in se q̃ in Sara.cõtulit autem non minus credendo aut dubitãdo
de promissione dei,sed percõtando sensum diuinorũ verborũ an vere ad significandũ hoc quod
sonabãt dicta essent.Cuius signũ est ꝙ subiungit scriptura deum postea dixisse,vere Sara vxor
tua pariet tibi filiũ.& tunc Abrahã non considerauit vt dicit Apostolus &c. Ita ꝙ verba Apo-
stoli referẽda sunt ad tẽpus cõpletæ reuelationis. IN repromissione.pro,in promissione.) seu
ad promissionem. ETiam dei nõ hęsitauit diffidentia.)Ex subiũctis verbis,ideo & reputatum
est illi ad iustitiã,habetur ꝙ hic est sermo de promissione scripta Geñ.xv.quãdo dictũ est ei. sic
erit semen tuum.& credidit Abraham deo & reputatum est ei ad iustitiã.Postq̃ enim commẽ-
dauit fidem Abrahę absq̃ aliqua vacillatione quum.xcix.esset annorũ, commẽdat modo fidem
K Abrahę etiã absq̃ vacillatione.quum longe prius fuerat ei facta promissio ꝙ semen eius foret
innumerabile sicut multitudo stellarum.Et adiunxit hanc commendationẽ, ne forte commẽda-
tio posterioris fidei interpretaretur minoratio prioris fidei:pręsertim quia posteriorem fidem
commendauerat,recolendo priorem reuelationẽ. Ad excludendam itaq̃ hãc sinistram interpre
tationem,commendat magis fidẽ Abrahę in prima promissione seminis eius innumerabilis.vn
de & plus dicit subiungendo. SED cõfortatus est fide.)Ibi dixerat nõ infirmatus fide:hic dicit
confortatum fide. DANS gloriam deo.)Ipsum credere deo,est dare gloriam deo tanq̃ veraci
& potenti adimplere. PLEnissime sciens.pro,certus factus.)seu certificatus,ꝙ quęcunq̃ pro-
misit deus,potens est & facere.Et insinuatur per hoc ꝙ visio hęc nõ fuit simplex visio, sed cum
effectu certificationis potẽtiæ supernaturalis dei specialiter ad adimplendã illã promissionem.
Abraham siquidem ante illam visionẽ certus erat de potentia dei supernaturali in genere: sed

tunc certior est effectus in specie de supernaturali potẽtia dei respectu illius promissionis adimplẽdę. IDeo & reputatũ est illi ad iustitiã.)Nõ est autem scriptũ tantũ propter ipsum, ꝙ imputatum est illi ad iustitiã: sed & propter nos, quibus imputabitur credẽtibus in eũ qui suscitauit Iesum Christũ dñm nostrũ a mortuis.)Repetit fidẽ similem fidei Abrahæ esse nõ respectu cuiuscũq; crediti, sed Iesu Christi resuscitati a deo. Et rationẽ rei creditę subiũgit. QVI traditus est propter delicta nostra.)hoc est qui traditus est morti a deo, a seipso propter delicta nostra delẽda, iã enim dictũ est ꝙ sanguis Christi est preciũ redẽptionis nostrę a seruitute peccati. A

ET resurrexit ꝑpter iustificationẽ nostrã.)Nisi Christus resurrexisset nõ fuimus nos iustificati a peccatis nostris, quãuis mortuus fuisset & soluisset preciũ pro nobis: quoniã non credidissemus. Sed ex eo ꝙ resurrexit credimus: ac per hoc peruenit ad nos iustificatio. & propterea dicitur ꝙ resurrexit propter iustificationẽ nostrã: hoc est propter hoc vt perueniret ad nos iustificatio. Et aptissime imitatores fidei Abrahę imputatę ad iustitiã remissiuã peccati, surrogat credentes in deũ per mediatorẽ Iesum iustificantẽ nos a peccatis: vt fides fidei, imputatio imputationi, & iustitia iustitię respõdeat. B

CAPVT V.

IVSTIficati igitur ex fide.) Declarata illa particula, iustitia enim dei reuelatur in eo, declaratur modo illa alia ibidẽ proposita: scilicet virtus seu potentia enim dei est in salutẽ omni credẽti. tractat autẽ hoc vsq; ad capitulũ nonum. Vnde & in principio huius capituli proponit salutẽ in quatuor bonis quæ habent iustificati ex fide per Iesum Christũ, tractaturus per hęc capitula, hęc quatuor bona quę habemus per gratiã annunciatam Euãgelio. in hoc enim manifeste apparet ꝙ Euangeliũ secundum rem Euangelizatam potẽtia dei est in salutem omni credenti. PAcem habeamus. pro, habemus, ad deum.)Hoc est primũ bonum ex quo constat salus iustificatorum ex fide. ex statu siquidem inimicitiæ ad deum, translati sunt in statũ pacis ad deum: vt scilicet viuant cum deo tanq̃ pacẽ habentes: vt solent viuere homines apud principes ad quos habent pacem, PER dominum nostrum Iesum Christum.) Declarat mediatorem pacis. PER quem habemus.)Legendũ est habuimus: & deest coniũctio &. Ita ꝙ legẽdum est. PER quem & habuimus, accessum.)seu aditum. Declarat Iesum mediatorẽ nõ solum pacis iustificatorum, sed etiam accessus seu aditus in ipsam gratiam iustificationis: vt intelligamus vnum atq; eundem mediatorem in via & in termino: hoc est in accessu & in pace subsecuta. PER fidẽ. pro, fide.) Explicat siquidem modũ accessus fuisse fide. Ita ꝙ per Iesum vt mediatorem, fide, hoc est credendo, habuimus accessum. IN gratiam istam.)scilicet iustificationis. Iam enim dictum est ꝙ ex diuina gratia fides imputatur ad iustificationem. & propterea fide aditũ habuimus in gratiam istam iustificationis. IN qua stamus. pro, stetimus.)Paulus in persona iustificatorũ perseuerantium loquitur, connumerans se illis (vt vere erat vnus ex illis) nõ absq; mysterio: sed vt percipiamus quòd de iustificatis similibus sibi verificantur hæc quatuor bona, & non de imperfectis quanuis iustificatis: vt hinc quilibet Christianus discat quantum sibi deest iustificationis perfectæ. contemplando enim hæc iustificatorum bona, videmus imperfectiones nostras. C D

ET gloriamur in spe gloriæ filiorum dei.)Superfluit filiorum. Secundum bonum ex quo cõstat salus credentium quod habent iustificati, est hoc: scilicet gloriari in spe gloriæ dei. Et directe gloriatio hæc respicit cælestis patriæ gloriam, quam iustificati sperant. illa enim proprie est gloria dei quæ speratur a nobis. Ita quòd hoc secundum bonum non solum comprehendit spem diuinæ gloriæ adipiscendę in cælesti patria, sed etiam gloriationem & velut iactantiam quandam nostram in tali spe. In qua gloriatione significatur securitas assequendi rem speratam. NON solum autem.)Supple hanc gloriationem habemus. SED & gloriamur in tribulationibus. pro, afflictionibus. Ecce tertium bonum salutis nostræ quod habẽt hic iustificati: scilicet gloriari in afflictionibus. Prima gloriatio est respectu futurę in alia vita fœlicitatis, hęc autem est respectu præsentium malorum pœnæ. Rursus prima gloriatio est ratione animæ sperantis: hæc autem est ratione corporis & reliquorum exteriorum bonorum. Insinuat siquidem Apostolus per hæc quòd gloriatio iustificatorum quo ad bona animæ respicit futuram gloriã: quo ad bona vero corporis respicit præsentem afflictionem. ita ꝙ non gloriantur de bonis corporis aut exteriorum rerum. sed de afflictionibus tam in corpore quàm in rebus. ¶SCIẽtes.) Manifestat vtranq; gloriationem dupliciter: scilicet ex tempore spiritus sancti & ex parte filii dei. Manifestat autem rationem quòd gloriatio vtraq; non est vana, sed est bene fundata, firma & certa. Procedit vero primum declarando, artificioso progressu inchoans ab afflictionẽ E

F quę est materia secundę gloriationis:& trāsiens per spem quæ est materia primę gloriationis: & perueniens ad charitatem dei per spiritumsanctum,quæ est ratio stabiliens vtranq; gloriationem. Vide singula. Q2 tribulatio,pro,afflictio,patientiam operatur.)Intellige materialiter & occasionaliter.afflictio enim materia est patientię & est occasio vt patientiæ virtus exerceatur:sicut copia rerum est materia liberalitatis & occasio exercendæ liberalitatis. PAtientia autem probationem,vt causa effectum.Siue probatio sumatur pro experimentum facere,siue pro illius termino,qui est laudatio seu cōmendatio.Patientia siquidē vtrunq; efficit.nam & experimentum facit animi patientis,& probatum seu laudatum reddit animū sufferentem. PRObatio vero spem.)occasionaliter cōfortando & augendo spem.probatus enim animus, & roboratur & augetur in spe glorię dei. SPES autem nō confundit.pro,non pudefacit.) hoc est non afficit hominem verecūdia,non facit vt pudeat hominem suę spei.Ad hoc enim tendit vis pro-
G gressus.nam diligenter intuenti,artificiose Paulus reduxit vtranq; gloriationem ad spem.Et de ipsa dicit ꝙ nō facit hominem pudere,proculdubio suæ spei. QVIA charitas.pro,dilectio,dei diffusa.pro,effusa,est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis.) Efficeret spes vt puderet nos spei quā habemus de gloria,nisi haberemus firmitatem nostrę spei.Huiusmodi autem firmitas vt possimus assequi gloriam dei,pendet ex amore dei erga nos.certum est enim ꝙ deus potest & scit cōmunicare gloriam suam nobis:sed in hoc pēdet totum an velit illā nobis:quod est amare nos ad illā.Et propterea solidum spei fundamentum ex dilectione dei erga nos manifestat:dicēdo quia dilectio dei.Et quoniam dilectio dei erga nos,distinguitur secundum genera bonorum quæ nobis vult deus (alia est enim dilectio qua vult deus nobis bona naturalia,& alia qua vult nobis bona supernaturalis gratię & beatitudinis)ideo ad differentiā dilectionis diuinæ qua cōdita sunt corda nostra,subiūgit.effusa est in cordibus nostris,hoc est lar-
H giter collata est secundū suos effectus & similitudinē,in cordibus nostris, in intimis animarum nostrarum.Et modum effusionis subiungit:dicēdo per spiritum sanctum,non per spiritum naturę.Et ne ambiguum quid aut opinatū suspiceris,subiungit qui datus est nobis. acceperat siquidem Paulus(sicut & alii Apostoli & iustificati perseuerantes in principio ecclesiæ)spiritum sanctum cum tanta donorum supernaturalium affluentia.vt experirētur in seipsis dilectionem dei effusam in propriis cordibus,tum in multis donis supernaturalibus, tum in præcipuo dono similitudinis dilectionis dei: hoc est dilectionis eorum erga deum. Vnde patet ꝙ primnm fundamentum spei explicat dilectionem dei erga nos,large effusam in nobis per spiritum sanctum habitātem in nobis.in quo clauditur reciproca dilectio nostra erga deum tanq̄ pars effusionis.

VT quid enim Christus quum adhuc infirmi essemus.) Dictio interpretata vt quid,anceps est ad adhuc vel etiam seu præterea.Et quod dicitur quum adhuc infirmi essemus, verbū ver-
I bo reddendo, legendum est existentibus nobis infirmis.Quo fit vt varia sit textus interpretatio:dum quidam legunt,adhuc enim Christus existentibus nobis infirmis.Et referunt illud adhuc ad participium existentibus.ita ꝙ sensus est, quia Christus existentibus adhuc nobis infirmis.Alii autē legunt,pręterea seu etiā seu amplius enim Christus existentibus nobis infirmis. Et est sensus.præter hoc quod diximus de dilectione dei erga nos per spiritū sanctū,subest alia ratio:quia Christus existētibus nobis infirmis &c.Vsitata dicitur dictio hęc in hoc vltimo sensu,quum continuatur ratio rationi.quēadmodum scriptores Latini vtuntur præterea seu amplius seu etiā.Et sensu meo satis quadrat huic loco.addit enim ad idem rationem ex parte Christi,rationi dictę ex parte spiritus sancti.Clarior tamē lectio esset si legeret. pręterea quia Christus existētibus nobis infirmis:hoc est impotētibus(proculdubio secundū animā)ad opera salu-
K tis. SEcundū tempus.)Dictio interpretata tēpus,plus significat q̄ tempus. significat enim tēpus opportunū:eo modo quo dicimus de aliquo,qui quū oportuit tum aduenit,ꝙ venit in tēpore,significātes ꝙ venit tēpore cōgruo,tēpore quo oportuit.Intēdit enim & significat Paulus ꝙ Christus tēpore cōgruo,tēpore quo oportuit(ita ꝙ nec tardauit nec pręuenit)redemit nos morte sua. PRO impiis mortuus est.)Collige tres conditiones.prima est indigentiæ humanæ,significatę per infirmitatem:secunda est congruitas tēporis:& tertia est impietas hominum. Et appellātur homines impii impietate versus cæleste patrē & patriā. VIX enim pro iusto quis moritur.pro,morietur.)Librat Paulus pro impiis,ex eo ꝙ rarus inuenitur qui moriatur pro iusto. & si rarus aut nullus inuenitur qui moriatur ꝓ iusto, cōsequens est vt nullus inueniat̄ qui moriatur ꝓ impio. NAM pro bono forsitan quis audeat.pro,audet,mori.) Vniuersus iste sermo intra latitudinē mortis volūtarię subeundę pro altero homine,intelligendus est.Ita ꝙ dua-

bus cõditionibus vallatur. Altera est vt quis eligat mori, & hoc ad differentiã præliantiũ. præliantes enim nõ eligunt mori, sed pugnant vt vincãt, malentes euadere si possent. Altera est vt eligatur mors ꝑ altero, hoc est salute alterius. propterea enim dicit ꝙ rarus aut nullus est qui pro iusto moriatur. pro bono autẽ, hoc est pro viro autẽ non solũ iusto sed etiã supererogationis bonis prędito, forsitã inuenietur aliquis audẽs eligere mortẽ. verbi gratia pro saluãdo Elia forte inuẽtus fuisset eligẽs mori, sed pro saluando homine quocũq; iusto vix inuenietur qui eliget mortẽ. Et in hoc cõmendatur Christus qui elegit mori, non pro bono nec pro iusto, sed pro impiis. ¶COMmendat autẽ charitatẽ suam deus in nobis. pro, in nos. Vim rationis intentę, narrato facto Christi explicat ꝙ hac etiã alia via dilectionẽ suam erga nos deus commẽdat. In priore siquidẽ ratione declarata est charitas dei erga nos penes intima in nobis: in hac autẽ ratione declaratur penes extrinseca, qualis est mors Christi. QVOniam quũ adhuc peccatores essemus secundũ tẽpus Christus pro nobis mortuus est.) Manifesta est charitas hęc: & manifestata amplius ex dictis. Et superfluũt illę duę dictiones secundum tẽpus. MVLto igitur magis nũc iustificati in sanguine ipsius.) Ecce alterũ fundamentũ spei, satis clare deductum in litera. Ad spem enim spectat qđ dicitur. SALui erim⁹ ab ira.) hoc est a vindicta vltimi iudicii. PER ipsum. Si enim quum inimici essemus, recõciliati sumus deo per mortem filii eius, multo magis recõciliati, salui erimus in vita ipsius.) Collige prudẽs lector quatuor nomina humani generis in hac ratione. appellantur siquidem infirmi, contra potentiã: impii, cõtra bonã voluntatẽ: peccatores, cõtra rectitudinẽ mentis: & inimici cõtra statum in quo cõditi sunt. Et multiplicat argumenta. nã vbi prius argumẽtatus est ex contrarietate qualitatũ nostrarũ (penes hęc ꝙ si pro infirmis, impiis, peccatoribus ac inimicis &c.) modo colligendo arguit ex contrarietate mortis & vitæ ipsius Christi: ꝙ si mors Christi tantum valuit pro inimicis, multo magis vita Christi qui resurrexit valebit pro iam recõciliatis ad salutẽ æternã quam sperãt. Hoc est enim solidum spei nostrę fundamentũ. ¶Nõ solum autem.) Respectu duplicis gloriationis antedictæ & fundatæ dicit nõ solũ. intendẽs siquidẽ adiungere quartũ bonum quod iustificati ex fide habẽt, continuat dicẽdo non solũ autẽ: scilicet gloriamur in tribulationibus. SED & gloriamur in deo.) Tertia hęc est gloriatio. Ita ꝙ primum bonũ prouenieẽs iustificatis est pax ad deũ. & huic adiũgitur triplex gloriatio. prima in spe gloriæ dei: secunda in afflictionibus: & tertia in deo. Et per hęc cõstituuntur quatuor bona iustificatorũ, per quę Euangeliũ potentia dei est ad salutẽ efficiendã. Tantũ autẽ differt gloriatio in spe glorię dei a gloriatione in deo, quantũ differt gloria dei a deo, quantũ distat effectus a causa. nã quã speramus gloriã dei effectus dei est: vtpote ipsa cęlestis patriæ beatitudo. gloriantur autem iustificati non solum ratione speratæ beatitudinis, sed ratione ipsius dei (in quo totius salutis summa cõsistit) qui est pro ipsis. Ex his talib⁹ tamq; magnis bonis iustificatorum apparet ꝙ de effectib⁹ iustificationis nõ qualitercũq; sed (si dicere licet) in summo Paulus loquitur. Hi enim effectus non sunt proprie loquẽdo in omnibus iustificatis, vt patet: sed quantũ est ex parte iustificationis, sunt in oĩbus iustificatis stantibus (hoc est perseuerãtibus) nisi impedimentũ ipsimet ponãt. Propter quod significãter dixit in qua stetimus: vt scilicet significaret iustificatos pseuerãtes, nõ qualitercũq; sed sicut ipse Paulus & sibi similes perseuerabãt. ad hoc enim in prima persona loquitur cõnumerans se aliis iustificatis stãtibus habẽtibus huiusmodi dona: vt pretactũ est. PER dominũ nostrũ Iesum Christũ.) Idem mediator in hac vltima gloriatione describitur: quia ipse est ratio ꝙ gloriemur in deo. PER quẽ nunc.) Tẽpus demõstratur noui testamẽti. REconciliationem accepimus.) de statu inimicitiæ in statũ pacis mutati. PROpterea sicut per vnũ hominem.) Hic incipit tractare prędicta quatuor bona iustificatorũ: inchoans a pace. Vnde dicit propterea, hoc est propter hanc recõciliationem quam accepimus faciendã. recõciliationis siquidem terminus pax est. Et quum pax significet non actionem aut passionem, sed bonũ tranquilli status, intendit Apostolus describere pacem iustificatorum a statu contrario (hoc est a statu peccati) & aperire iustificatos consecutos statum pacis per Iesum Christũ a statu peccati, tali ordine. Primo enim ostẽdit liberatos esse a peccato, deinde ab augmento peccati, postea ab extrinseca occasione augẽdi peccatum quæ est lex Moysi, & demũ a lege peccati, quãuis nõ ex parte carnis: vt sic patefaciat a cõtrario quãtum bonũ assequũtur iustificati. Declarat itaq; cõmunem hominũ statum in peccato assumẽdo vnã similitudinẽ cuius altera pars differtur, adeo ꝙ videtur textus mancus. nõ tamen est mancus: sed inchoata similitudine prosequitur hoc membrum, vsquequo resumendo hoc membrum explicet aliud membrum similitudinis, ibi, igitur sicut per vnius delictum. Maneat ergo suspen

ſum in mente lectoris aduerbium ſicut,quantum ad id in quo tenet ſimilitudo: & interim adā
uertat eruditus lector Paulum excludere ea in quibus nō tenet ſimilitudo.Quod vt clarius pe
netres,ſimilitudo intenta eſt inter delictum primi hominis & iuſtitiam Chriſti:& anteq̄ decla-
ret penes quid verificetur ſicut,excludit duo in quibus nō verificatur ſicut.& propterea mācus
apparet ſermo:qui in veritate nō eſt mancus,ſed ſuſpenſus propter dictas excluſiones medias.
Et dicit per vnum hominem(ſcilicet Adā)quum tamē duo fuerint homines,primi parētes ſci-
licet Eua & Adam:quia pro nihilo ſupputat mulierē.vt hinc intelligamus ꝙ ſi Adā nō peccaſ-
ſet,quāuis Eua peccaſſet nō fuiſſet propterea infectum genus humanum. PECcatum in hunc
mundū intrauit.)Superfluit hunc.Certū eſt ꝙ de peccato Adæ eſt ſermo. Quod quū fuerit ſi-
mul actuale ac originale,vtroq; modo vtitur illo in hoc loco Paulus,dicendo enim per vnū ho-
minem intraſſe peccatū,quatenus originale eſt tractat:nam actuale prius per Euā, & prius per
G diabolū intrauerat. ET per peccatū mors.)In Geneſi clare habetur. in quacūq; die comederis,
morte morieris:hoc eſt neceſſitatem moriendi incurres. Et ſic per peccatū ſecuta eſt pœna mor
tis.Et ex hac pœna iterum apparet ꝙ de peccato Adæ quatenus originali,eſt ſermo. nā pœna
mortis inflicta ei pro tota poſteritate,teſtatur peccatum cuius eſt pœna imputari ei & toti po
ſteritati. ET ita in omnes homines mors pertranſiit.)Non ſuffecit Paulo dixiſſe hęc duo(ſci-
licet peccatū & mortē)per vnū hominem intraſſe in mundū:ſed ne ſuſpicareris intraſſe quidem
hęc in mundū ſed nō ſparſa in omnes,adiunxit ꝙ ſic non ſolū intrauerunt hęc in mūdum ſed in
omnes homines.Et hoc retrogrado ordine ſubiungit:inchoando ſcilicet a morte,dū dicit.& ita
in omnes hoīes mors pertrāſiit. Subſequēter vero redit ad peccatū:dicēdo. IN quo omnes pec
cauerunt.)Dictio Græca interpretata in,anceps eſt ad propter vel in. Et propterea vtroq; mo
do poteſt legi:vel propter quod omnes peccauerūt,vel in quo omnes peccauerunt. Et ſi legitur
H in quo,ſcito ꝙ coniunctio harū dictionum in Gręco parit ſenſum quodāmodo vnius aduerbii
ſeu coniunctionis.Ita ꝙ idem eſt ſenſus legendo propter quod & in quo. Teſtis affertur Cice-
ro,qui has iunctas dictiones interpretatur in eo ꝙ. Et hic ſenſus aptiſſime quadrat cōtextui &
vero ſenſui.nam ſignificatur mortē pertranſiſſe in omnes in eo ꝙ omnes peccauerunt, hoc eſt
propter hoc ꝙ omnes peccauerūt.Ita ꝙ ſignificatur mors cōmunis omnibus ratione peccati cō
munis omnibus:ne intelligeres mortis quidem pœnā communē omnibus,peccatū autē nō cō-
mune omnibus.Nō ſic vult intelligi Paulus:ſed pœnā mortis cōmunem oībus ratione peccati
cōmune oībus. VSq; ad legē enim.)Declarata cōmunitate tam peccati q̄ mortis,ſubiungit di
uerſos ſtatus vtriuſq; in mūdo.Alter eſt ab Adā vſq; ad Moyſen:alter poſtea. Et quāuis vtrūq;
ſtatum ſimul patefaciat,pro quāto manifeſtato vno manifeſtatur ex cōſequenti alter,directe ta
men & explicite modo proſequitur ſtatū ante legē:poſtea autē proſequetur ſtatū ſub lege, ibi,
I lex autem.¶Ratio autē quare Paulus proponit non ſolū peccatū primi hominis ſed diuerſos il
lius ſtatus,eſt duplex.Altera eſt vt hinc patefaciat per gratiam Chriſti liberari homines nō ſo
lum a peccato ſed ab abundantia peccati quę fuit ſub lege. altera eſt vt hinc occaſionem habeat
patefaciendi ꝙ gratia Chriſti ſicut liberat ab abūdantia peccati ita liberat a iugo legis quæ eſt
occaſio augmenti peccati.Differentia itaq; implicite & ex conſequēti hic prælibata eſt duplex.
& quo ad peccatum quidem differentia conſiſtit penes imputationem & non imputationē,non
penes eſſe.Et propterea dicit ꝙ vſq; ad legem,quod comprehendit tempus primi ſtatus. PEC-
catum erat in mundo.)Ita ꝙ Moyſes qui tradidit hoc peccatū in Geneſi,nō finxit hoc peccatū,
ſed erat ſparſum in mūdo ita ante legem ſicut poſt legē extenſum eſt:& in hoc nō eſt differētia.
PECcatum autē non imputabatur quū lex non eſſet.pro,peccatum autem nō imputatur lege
non exiſtente.)Ecce differentia ex cōmuni ratione legis declarata. Commune eſt omni loco ac
K omni tēpori ꝙ non exiſtente lege,cuius eſt punire, peccatum non imputatur ad pœnā: & pro-
pterea habetur iſta differentia in propoſito ꝙ nō exiſtēte lege Moyſi,peccatū quod erat in mū
do cōmune omnib9 nō imputabatur ad pœnā.minus dicit: quia nec cognoſcebatur. Adueniēte
autem lege Moyſi,peccatū quod erat in mundo imputatū eſt ad pœnā:declarante hoc lege. eſt
enim ſermo de imputatione humana. SED regnauit mors ab Adā vſq; ad Moyſen.)Ecce dif-
ferentia quo ad mortem.Et cōſiſtit in hoc ꝙ ab Adā vſq; ad Moyſen mors regnauit, poſtea ve-
ro habita eſt pœna.Ita ꝙ mors nō reputabatur pœna peccati,ſed velut habēs regnū iure natu-
rę in omnes.adueniente autē lege Moyſi cognita & habita eſt pœna peccati cōmunis humano
generi. ETIAM in eos qui non peccauerunt in ſimilitudinem. pro,in ſimilitudine,pręuarica-
tionis Adæ.) Ad clare explicandum communitatem peccati in omnibus abſque exceptione

tam paruulorum q̃ iustorum dicit etiã in eos qui nõ peccauerũt in similitudine preuaricatio- A
nis Adę. Paruuli enim etsi peccatũ habẽt, non tamen peccauerũt simili trãsgressione trãsgres-
sioni Adę: quoniã nunq̃ peccauerunt actualiter. Iusti quoq; etsi peccauerunt etiã actualiter, nõ
tamẽ peccauerunt simili transgressione transgressioni Adę: vtpote qui nunquã transgressi sunt
actuali peccato pręceptum dei: qualis tamẽ fuit transgressio Adę. nam diuinũ præceptum sibi
factum transgressus est. QVI est forma futuri.) Gręca dictio anceps est ad futurũ in mascu-
lino vel neutro genere: sicut & Latina. Et propterea potest esse sensus duplex. Alter est, qui est
typus seu figura futuri Adę, hoc est Christi. inchoata siquidem est similitudo sicut per vnum
hominẽ &c. Et tenet figuratio penes hoc ꝙ Adam fuit pater peccati & mortis, Christus autem
pater iustitię & vitæ. Alter est, Adã est typus, hoc est velut forma exẽplaris, futuri peccati: qm̃
ab eo deductũ est peccatũ totius humani generis velut a typo exprimitur forma. Vtrũq; est ve
rum: elige lector sensum quẽ vis. In vtroq; tamẽ sensu futurũ dicitur respectiue non ad tempus B
Pauli sed Adę. SED nõ sicut delictũ ita & donũ.) Anteq̃ (vt dictũ est) explicet similitudinem,
excludit similitudinẽ quo ad vtrũq;, scilicet & quo ad peccatũ & quo ad mortẽ. Et prima dissi-
militudo cõsistit referẽdo hinc peccatũ Adę ad limitatã pœnã (scilicet mortẽ) inde vero refe-
rendo gratiã Christi ex gratia dei ad exuberandũ in donũ: vt intelligamus longe dissimile esse
donũ per Christũ collatũ humano generi, morti illatę humano generi per delictũ Adæ: quoniã
mors certa quędã pœna est, donũ autẽ Christi immẽsum est. Et ad hoc inferuntur causę tantæ
redũdantię duę, altera prĩcipalis scilicet gratia dei, altera instrumẽtalis, scilicet gratia Iesu Chri
sti hominis. ℭVide singula. Sed nõ sicut delictũ. Nota aduerbiũ sicut: quoniã dissimilitudo ex-
plicatur penes modũ. Ita & donũ: supple Christi. ℭSI enim vnius delicto multi mortui sunt.)
Ecce modus quo delictũ infert mortẽ, ꝙ scilicet delictũ vnius (Adæ) tam potẽs fuit ꝙ cõstituit
mortuos multos: multitudinẽ. s. humani generis. MVLto magis.) Ecce principiũ dissimilitu- C
dinis multo maiori potentia. GRAtia dei & donũ.) E regione mortis ponit hęc duo, gratiam
dei & donũ, ad cõprehendendũ omnia tam extrinseca q̃ intrinseca beneficia diuina collata hu-
mano generi per Christũ. IN gratia vnius hoĩs Iesu Christi.) Contra delictum vnius hominis
(scilicet Adę) locat gratiã vnius hominis Iesu Christi: vt quãto potẽtior est gratia delicto, quã-
to excellentior est Christus Adã, tanto clarior appareat dissimilitudo. IN plures. pro, in mul-
tos.) Nulla significatur differẽtia penes multitudinẽ hominũ: quoniã hinc & inde describũtur
multi. ABundauit. pro, exuberauit. Et non sicut per vnũ peccatum, ita & donum.) Interpretes
addiderunt aduerbiũ & coniunctionẽ, scilicet ita &. Et nescio quo errore legitur peccatum, pro
qui peccauit. Legendum itaq; est sic. ET non sicut per vnũ qui peccauit, donũ.) Et est sensus.
& donũ non est sicut per vnũ qui peccauit. Altera similitudo excluditur. Et consistit dissimilitu
do in hoc, ꝙ peccatum Adę vnius meruit diuinũ iudiciũ in condemnationẽ: donum autẽ Chri- D
sti multis respondet delictis in iustificationẽ. Intẽdit enim magnificare donũ Christi ex hoc ꝙ
respondet sufficienter innumerabili multitudini delictorũ humani generis: cõdemnatio autem
Adę, vnius tantũ hominis delicto respõdet. Vnde & dicit. NAM iudicium quidem.) diuinum
scriptum in Genesi contra Adam. EX vno.) scilicet peccante. IN condemnationem.) ibi la-
tam. GRAtia. pro, donũ.) supple Christi. AVtem ex multis delictis.) ex multitudine delicto-
rum humani generis. IN iustificationẽ.) multitudinis hominũ. ℭSI enim vnius delicto mors
regnauit per vnum.) Tanq̃ colligens vtranq; dissimilitudinem ad amplius explicandũ & adiun
gendum, format argumentũ: ꝙ si vnius delicto mors regnauit per vnũ. MVLto magis abun
dantiam. pro, exuberantiam, gratiæ.) proculdubio diuinæ. ET donationis & iustitiæ. pro, &
doni iustitiæ, accipientes.) Dicit doni iustitiæ contra peccatum diffusum per vnum. IN vita
regnabunt.) contra regnum mortis. PER vnum Iesum Christum.) contra vnum Adam. E
IGitur sicut per vnius dictum.) Declaratis dissimilitudinibus resumit inchoatam similitudi-
nem vt integret illam. IN omnes homines.) Ecce vis similitudinis ꝙ delictum Adæ fuit de-
lictum in omnes homines suapte natura redundans: quoniam peccauit quãuis vnus. tamẽ vt ca
put naturę humanæ. Quod autem dicit in omnes homines, intellige puros homines: ad differẽ-
tiam illius qui homo & deus simul est. IN condemnationem.) Vtrunq; dicit: & ꝙ delictũ Adę
fuit in omnes homines, & ꝙ fuit in condẽnationem, vt explicet amborum communitatem, scili-
cet delicti & condemnationis: hoc est pœnę. SIC & per vnius iustitiam. pro, iustificationem.)
Declarat similitudinem proportionalem, e regione delicti vnius hominis locans iustificationem
etiã vnius proculdubio Iesu Christi. IN omnes homines.) Suapte natura iustificatio Christi

F in cruce fuit in omnes homines: quoniam ipse est caput totius ecclesiæ a principio mūdi vsq; ad finem.& propterea meritum ipsius est suapte natura meritum omniū quātum ad sufficientiā. IN iustificationem vitæ.)E regione condemnationis ponit non vitā sed iustificationē vitæ: quoniam in hoc tempore per meritum Christi non consequimur vitam corporis sed iustificationem vitæ,sed iustificationē vitalē etiam scd̄m corpus in futuro seculo. SIcut enim per inobedientiam vnius hominis)Explicat similitudinem a specie peccati.& quod totiēs delictū Adæ nominauit,modo speciem delicti patefacit fuisse inobedientiā. Et apte inobedientia appellatur peccatum Adę,quoniam non fuit peccatum ex obiecto seu materia. Comestio enim illa fuit nō ex se mala,sed quia prohibita.& propterea inobediētię ascribitur. PECcatores cōstituti sunt. pro,sumus,multi.)Non solū explicat speciem delicti Adę,sed etiam explicat modum quo delictum illud imputatur reliquis:dicendo ꝙ sumus cōstituti peccatores.vt absq; vlla ambiguitate
G intelligamus non solū pœnam peccati,sed peccatū ipsum omnes nos incurrisse per inobedientiā vnius. Vbi clarissime explicatur peccatum originale. dicendo enim ꝙ per inobedientiam vnius sumus constituti peccatores,apertissime significat ꝙ per illam inobedientiam concepti sumus peccatores. Dicendo siquidem constituti sumus,manifestat ꝙ sine operibus nostris constituti sumus peccatores per illius inobedientiam:quod est omnes nos habere peccatum originale.vnde & cōmemorauit seipsum Paulus in hoc multitudini humanæ. ITA & per vnius obeditionem.pro,obedientiam.)proculdubio qua factus est obediens vsq; ad mortem,mortē autem crucis. IVsti constituentur multi.)etiam sine propriis operibus: vt patet in baptismo.Ita ꝙ sicut per hoc ꝙ homines generantur ab Adam constituuntur peccatores,ita per hoc ꝙ generantur a Christo per baptismum constituuntur iusti.¶Et ex hac Pauli doctrina habes non solum peccatum originale cōmune omnibus hominibus,sed etiam iustitiā Christi communē omnibus ho-
H minibus: ac per hoc infantibus.alioquin potentius esset peccatum Adę, iustitia Christi:quia illud extenderet se ad infantes,& iustitia Christi non se extenderet ad illos.cuius oppositum Paulus docet aperte.Et hęc nota pro baptismo infantum. LEX autem subintrauit.) Verbū verbo reddendo legendum esset,lex autē præteraduenit. Intendit enim & significat malā conditionem aduentus legis.malā autem dico,hoc est pręter intentionem.Lex siquidem quāuis sancta & ex intētione data a deo ad bonum,quo ad illū tamen effectum subiunctum (scilicet abundantiam peccati)aduenit præter intentionem:quoniam nō ad hoc dedit eam legislator vt abūdaret peccatum.Et propterea Paulus intendens tractare de lege quo ad hunc effectum,formalissime locutus est,dicens.lex autē pręteraduenit,Cōtinuatur itaq; hęc particula superiori particulę qua dictum est,vsq; ad legem enim peccatum erat in mundo.ibi enim cœpit Paulus tractare diuersos status peccati,scilicet ante legē & sub lege.& declarato ibidem statu peccati ante
I legē,post prosecutas dissimilitudines & similitudines peruenit ad alterum mēbrum status peccati,scilicet sub lege. VT abundaret delictum.) Ecce effectus prędter intentionem, ecce status peccati sub lege.Abundaret autē fructificādo.delictum enim originale abundauit plus fructificando sub lege:vt inferius Paulus declarabit.¶VBI autem abundauit delictum,superabundauit & gratia.)Superfluit &.Ecce ratio quare Apostolus tractauit diuersos stat⁹ peccati: ante legem & sub lege.Quia enim tractat de peccato vt a quo per Christum liberati sumus,par fuit vt monstraret ꝙ sumus liberati & a peccato & ab augmento seu abundantia peccati.& propterea oportuit statum peccati ante legem & statū abundantię peccati sub lege patefacere:vt sicut ex statu peccati manifestauit gratiam Christi,ita ex statu abundātię peccati manifestet superabūdantem gratiam Christi. VT sicut regnauit peccatū in morte.pro,in mortem.) Aduerte ꝙ in statu ante legem dixerat,regnauit mors:modo in statu sub lege, dicit regnauit peccatū in mor
K tem.Nam tunc peccatum non cognoscebatur,& mors quasi regnans reputabatur:sub lege autem cognitis peccato & mortis pœna,non regnauit mors sed existimata est pœna. regnauit tamen peccatum:quia abundauit peccatum.& regnauit in mortē:quia regnauit ad multiplicandam mortem,adiungendo mortē animę morti corporis. ITA & gratia regnet per iustitiam.) E regione ad regnum peccati abūdantis sub lege locat gratiā contra legē & iustitiam contra peccatum.vt etiam intelligas nō sic abundare gratiam vt excludat iustitiā:sed sic vt regnet in hominibus noui testamenti per iustitiam fidei. IN vitam æternā.)Hinc apparet ꝙ intēdit ęternam mortem quum dixit regnauit peccatum in mortem.non enim gratia regnat in perpetuitatem prȩsentis vitæ,sed in vitam illam quæ ex se est ęterna. PER Iesum Christū.) Ecce mediator per quem superabundat gratia & regnat in vitam æternam.

CAPVT VI.

A

VID ergo dicemus.)Duo simul officia exercet Paulus.Nam & efficaciã doni Christi respectu peccati quis abundantis explicat:& solicitus est ad excludendam calumniam imponentium ei quod doceret facienda mala vt venirent bona.vnde & hinc occasionem accipit continuandi textum.Dixerat enim quod vbi abundauit delictum,superabundauit gratia.& poterat quispiam ex hoc bono fructu & fine(scilicet vt abundaret gratia)licentiam accipere multiplicãdi peccata vt abũdaret gratia.Hanc itaque licẽtiam excludẽs,subdit quid ergo dicemus. MAnebimus in peccato vt gratia abũdet?) Hęc est licentia. Vbi nota quod manere in peccato & multiplicare peccatũ,pro eodem vtitur:quoniam mutuo se inferũt.Patet autem quod pro eodem vtitur:quoniã quod prius dixerat abundare peccatũ,modo appellat manere in peccato. & hinc habes quod hæc duo inuicem se inferunt. ABsit.)Horrẽtis est.QVI enim.)Superfluit enim. MORtui sumus peccato.)Datiui casus est peccato,tã hic quam inferius vbi millies repetitur similis sermo variis verbis.Rationẽ reddit duplicem ex ipsa abũdantia gratię quod non est manendũ in peccato.Ita quod intendit patefacere quod repugnat rationi seu causæ abũdantiæ gratiæ manere in peccato.Propter quod assumit duos effectus abũdantis gratiæ cũ suis causis:ex quibus format duas rationes.Alter est quod nos mortui sumus peccato.Et penes hũc effectũ primo procedit:intendens quod sicut Christus mortuus est vitę mortali &c.ita percipientes abundantem gratiã ex morte Christi,mortui sunt peccato.Mortuus enim alicui,non viuit amplius illi,non sentit illi,nõ fructificat illi:ac per hoc mortui peccato dicũtur & sunt qui non fructificant peccato , qui vita subiecta rationi non viuunt peccato. QVOmodo adhuc viuemus in illo?) Optimum argumentum consequenter ad mortem.Sicut enim mortuus non redit ad vitam pristinam,ita mortuus peccato nõ debet amplius viuere peccato:alioquin nõ vere mortuus est aut nõ vere officium mortui exequitur.❡AN ignoratis fratres.)Supfluit fratres. Declarat assumptũ.s.quod mortui sumus peccato.Quia QVIcunque baptizati sumus in Christũ Iesum.) Ad differentiã baptismi Ioãnis dicit in Christũ Iesum.Et affert baptismũ ad probãdum quod mortui sumus peccato : vt intelligamus in baptismo cõferri abundantiam gratię tantã vt moriamur peccato. IN mortem ipsius baptizati sumus?)Græcus textus anceps est tã hic quam inferius ad in morte vel in mortẽ.Sed hic nihil refert:quoniã & in similitudine mortis Christi & in virtute mortis Christi baptizati sumus. CONsepulti enim sumus cũ illo per baptismũ in morte.)seu mortẽ. Ex sepultura declarat mortẽ,ex ritu baptizandi:quia.s.qui baptizatur sub aqua ponitur:ac per hoc similitudinẽ gerit eius qui sepelitur,qui sub terra ponitur.Quia itaque sepeliri nõ est nisi mortuorum,ex hoc ipso quod in baptismo sepelimur assimilamur Christo sepulto,seu quũ sepultus est.Hoc enim significat consepulti enim sumus cũ illo per baptismũ.Quod autẽ addit in morte seu mortẽ, vel similitudinẽ explicat quod sepulti sumus tanquam cõmortui:vel vim baptismi explicat quod est in mortẽ peccato,hoc est quod facit nos mortuos peccato.Quẽ sensum accusatiuus casus sonat.s.in mortẽ. vt intelligamus baptismum non præsupponere nos mortuos peccato,sed efficere nos mortuos peccato:& in hoc esse dissimilitudinem inter mortem & sepulturã nostrã,& mortem & sepulturam Christi.Christus enim prius mortuus est & deide sepultus:nos autẽ dũ baptizamur ĩ morte Christi,sepelimur in mortem:hoc est dum sepelimur reddimur mortui peccato.Et hic videtur sensus directe intẽtus a Paulo.❡VT quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam patris.)Declarato modo quo mortui sumus peccato,declarat sequelã debiti non viuendi posthac in peccato.Declarat autẽ prosequẽdo assimilationẽ ad Christũ.vt quomodo Christus ex sepulcro surrexit non ad pristinæ vitæ conditiones sed per gloriã patris: hoc est per gloriosam & ad gloriosam vitã.Prior enim vita Christi fuit vita per infirmitatem carnis inter ignominias & vilitates multas: de sepulcro autẽ surrexit,hoc est ad vitam venit,non per infirmitatem carnis exigendam sed per patrie gloriam perseueraturam.Tangendo enim causam,describit cõditiones vitæ gloriosæ.ITA & nos in nouitate vitæ ambulemus.) Vita Christi gloriosa in quam surrexit,noua vita fuit.Et propterea Paulus non dicit ita & in gloriosa vita ambulemus:sed sobrie moderatus est similitudinem non quo ad gloriã sed quo ad nouitatẽ imitandã: vt qui non possumus imitari gloriã vitæ Christi,imitemur nouitatem.SI enim cõplantati facti sumus similitudini mortis eius.) Ordo literæ est.si enim facti sumus complantati similitudini mortis eius. Et cõplantati non est participiũ,sed vim habet nominis verbalis.Et intendit Paulus aperire facultatẽ eius quod immediate dixerat,in nouitate vitæ ambulemus.Et quoniam ambulare in vita

B C D E

F noua, proficere est in vita gratiæ. ideo nouam metaphoram assumpsit significantem huiusmo
di profectum: Assumpsit autem metaphoram complantatarum arborum: tanq̃ mors Christi sit
vna arbor & eiusdem resurrectio sit altera arbor. Et intendit ac dicit ꝙ si facti sumus tanq̃ con
plantati Christo mortuo, erimus simul complantati Christo resurgenti. Et quoniã cõplanta
tionis similitudo si ad cõplantationem proprie spectetur minus cõgruit ꝓposito (nã ex hoc ꝙ
vna arbor simul plãtatur alteri, vim ex altera nõ trahit) ideo cõplantatio ꝓ insitione hic posita
intelligitur. Trãsfertur enĩ apud Græcos vocabulũ hoc ad significandũ insitionẽ, ea ratiõe quia
quod insitũ est arbori alteri cõplantatũ est illi, pro quãto in eandẽ coit plãtã. In cuius sensus si
gnum nõ dicit cõplantati cũ morte. Et quantum ad sensum recte interpretati sunt qui pro cõ
plantati dixerunt insititii. Est enĩ sensus ꝙ si sumus facti insititii assimilatiõe ad mortẽ Christi
erimꝰ quoq; insititii assimilatione ad resurrectionẽ eius: si habemꝰ vim ex morte eius velut insi
G ti, habebimus quoq; vim ex resurrectione eius, sicut ramus insitus vim habet a plãta cui est ĩsi
tus. SImul & resurrectionis erimus) Supple similitudini cõplantati. Et hæc cõplãtatio est illa q̃
facultatẽ nobis p̄bet ambulandi in nouitate vitę: qm̃ præbet facultatẽ ꝓficiendi. Cõplantatio
enim resurrectioni Christi, vim trahit ex Christi resurrectiõe ad vitã similẽ nouę vitę Christi.
HOC scientes quia, pro, ꝙ, vetus homo noster.) Prima ratio nõ manendi in peccato vt abundet
gratia, sumpta est ex hoc effectu abundantis gratiæ ꝙ nos mortui sumus peccato: hęc autem
secunda ratio sumitur ex parte eorum quę sunt peccati. Et bene nota ꝙ non dico ex parte pec
cati, sed ex parte eorum quæ sunt peccati: qualia sunt cõsequentia ad peccatum, siue sint malæ
inclinationes, siue reatus, siue quouis alio nomine appellentur reliquiæ peccati. Et dicit ꝙ non
solũ nos mortui sumus peccato, sed etiã vetus homo noster: hoc est reliquiæ peccati in nobis.
Quicquid enĩ ex peccato illatũ est nobis secũdũ animũ, totũ vnico vocabulo vetustatem Paulus
H appellauit. Et merito: quoniã vetustas defectus est, præter intentionẽ est, & in coordinatiõe ma
li cõtinetur: & scd̃m veritatẽ ab antiquo peccato primi parentis nobis inest. Quũ itaq; dicit ve
tus homo noster, animũ nõ scd̃m substantiã sed scd̃m vetustatẽ ex peccato cõtractã significat.
SImul crucifixus est.) Aduerbiũ simul referẽ tũ ad tp̃s quo mortui sumus peccato, tũ pręcipue
ad crucifixionẽ Christi. ac si dictũ fuisset, simul cũ Christo crucifixus est. Non dicit mortuus est
sed fixus cruci est: vt intelligamus ꝙ q̃uis nos mortui simus peccato, vetus tñ hõ noster nõ est
mortuus sed est crucifixꝰ. Et quidẽ ꝙ nõ sit mortuus experimur. vnde & inferius clamabit Pau
lus, infœlix ego homo &c. Sed est velut fixus cruci, impeditus ab operibꝰ vetustatis. Et vt hanc
conditionẽ nõ mortis sed crucifixionis clarius explicaret, subiũgit duos fructus seu fines huius
crucifixionis. Alter est. VT destruatur corpus peccati.) Quantũcunq; p baptismum mortui si
mus peccato secundum animam, nostrũ tamen corpus remanet corpus peccati. vnde & inferius
I dicit, video aliã legem in membris meis repugnantem legi mẽtis meæ. Ad destruendum autem
corpus nostrum, non secundum substantiam sed secũdum ꝙ est peccati, vetus homo noster cru
cifixus est: hoc est diminutio & impedimentum ex cruce Christi præstitum animo nostro secũ
dum id quod habet vetustatis, ad hoc præstitum est vt redũdet ad destruendum etiam in cor
pore id quod est peccati. Quod fit continue subiiciẽdo carnẽ spiritui ex Christi cruce. VT vl
tra non seruiamus peccato.) Ecce alter fructus seu finis: cui subordinatur pręcedẽs. ad hoc enĩ
destruendũ est corpus peccati vt vltra nõ seruiamus peccato. Nõ dicit vt vltra non peccemus
(quũ hoc sit impossibile scd̃m p̄sẽtẽ statũ) sed dicit vt vltra nõ seruiamꝰ peccato, tanq̃ serui dño.
Et p hunc finẽ possibilẽ in hac vita modificauit anteriorẽ finẽ. s. destruere corpus peccati. Hoc
enim videẽ impossibile in pręsenti statu, sicut & nõ peccare. Sed destruere quantũ exigitur ad
hoc vt non seruiamus peccato, nõ est impossibile: sed communicatum multis viris perfectis.
K QVI enim mortuus est, iustificatus est a peccato.) Allatis duabus rationibus ꝙ non est manen
dum in peccato vt gratia abundet, quia ratio abundantis gratiæ tam in nobis q̃ in veteri no
stro homine repugnat mansioni in peccato, prosequitur modo Paulus sigillatim singulas ra
tiones, descendẽdo ad res ipsas. Et primo primam. ℭ Vbi aduerte ꝙ prima ratio (scilicet ex hoc
ꝙ mortui sumus peccato per baptismum &c.) est ratio secundũ formã sermonis, magis sonans
vinculũ professionis & debitum ex professione cõsurgẽs q̃ rem ipsam. nã sonat ritum baptismi
in similitudinẽ mortis & sepulturæ Christi ex huiusmodi assimilationibus: queadmodum si di
ceremus profitentibus ꝙ induti sunt veste nigra, ꝙ prostrauerũt se pronos in terrã, & similia.
Modo autem prosequitur huiusmodi mortem & vitam explicando res ipsas. Et ꝓpterea dicit.
qui mortuus est, iustificatus est a peccato. Ecce res baptismi, ecce res mortis. s. iustificatio a pctõ.

vt ex ipsa iustificatione pcepta,metaphora mortis nostræ ad similitudinē mortis Christi ple= A
nius intelligatur & pcedatur.SI autem mortui sumus cum Christo.),Proportionaliter intelli=
ge,illum mortuum vitę priori,nos mortuos peccato.CREdimus.) Quod prius dixerat debitū
ex suscepto baptismo,modo explicat futurum ex gratia Christi. Et propterea dicit credimus,
iam iustificati & mortui cum Christo indubitanter confidimus. QVIA.pro,ꝙ,& viuemus cū
illo.)vita gratię.Et dicit viuemus cum Christo,q̄uis in cælis existente: quoniā confidimus ꝙ
vita nostra hic conuersatio erit cælestis.Et nihilominus sicut mori cū Christo,est imitari mor=
tem eius,ita viuere cū Christo est imitari nouitatem vitę eius.Et rursus sicut mori cum Chri=
sto,est inniti morti Christi,ita viuere cū Christo est inniti vitę Christi,qua viuit & regnat.
¶SCIENtes ꝙ Christus.)Prosequēdo explicat conditiones nouę vitæ imitandæ. REsurgens.
pro,excitatus,ex mortuis.)Christus enim non resurgit sed resurrexit.IAM non moritur,mors
illi vltra non dominabitur.)Interpres eandē dictionē varie interpretatus est.Vtrobiqꝫ enim in
textu Græco habetur idem.p̄ter hoc ꝙ præsens mutatū est in futurū.Legendū itaqꝫ est.NON B
amplius moritur,mors illi non amplius dominatur.)Et excludit a Christo excitato a mortuis
duo.s.actualem mortem & dominiū mortis in eum.Et non suffecit excludere mortem: quoniā
cōmune erit omnibus hominibus post iudicium vniuersale non amplius mori,sed non erit cō=
munis omnibus exemptio a dominio mortis.Dominabitur enim mors tunc in omnibus illis q
pœnas continue dabunt,& nunq̄ morientur.Ad excludendū omnem itaqꝫ possibilē pœnalita=
tem adiunctum est.mors illi non amplius dominatur.Sunt enim pœnalitates de dominio mor=
tis.¶QVOD enim mortuus est.)Declarat ex causis ppriis mortis & vitę Christi cōditiones di
ctas.Et primo ex causa mortis:quia qđ mortuus est Christus.PECcato mortuus est semel.)hoc
est peccato tollēdo sufficit mortuum esse semel.Vbi simul tangit causam mortis Christi fuisse
tollere peccatum,& sufficere ad tollendum peccatum ꝙ semel sit mortuus.Et hoc non aliter p= C
bauit:quoniam hinc sufficientia mortis Christi,inde imbecillitate peccati notoriis existentib⁹,
per se notum est velut ex terminis ꝙ sufficit semel mortuum esse.In idem autē redit sensus(q̄=
uis non ita clare)si legat̄ in neutro genere.quod enim mortuū est.s.in Christo,peccato mortuū
est semel.Vtranqꝫ siquidē lectionē textus Grecus admittit.QVOD autē viuit,viuit deo.)Hic
apparet punctandū esse vt punctauimus.nam sicut dicit quod autē viuit,ita ante dixit qđ em̄
mortuus est:& quēadmodū modo subiungit viuit deo,ita tunc subiunxit peccato mortuus est.
E regione peccati causæ mortis Christi,locat deū causam vitę nouę in quam Christus resurre=
xit:vt intelligamus ratione ab oppositis ꝙ Christus mortuus est consone ad peccatū moriēdo
semel,& similiter viuit consone ad deū viuēdo semp.Deus enim quantū ex se est,indeficiēs est
author,finis & ratio vitæ:ac per hoc qui viuit deo,indeficientē rationem vitæ habet.Quo cōtra
qui morit̄ ad tollendū peccatum,eoipso ꝙ peccatū abstulit,nullā habet rationem iterū morien D
di. ITA & vos existimate.)Vnico aduerbio similitudinis cōplectit̄ omnia supradicta de Chri=
sto tam mortuo q̄ excitato a mortuis.VOSipsos mortuos quidem esse peccato.) Non sufficit
esse mortuum peccato,sed oportet reputare se mortuum esse peccato,oportet ita se habere ī vi=
ta & actionibus suis tanq̄ reputātem se mortuum peccato.Ita ꝙ huiusmodi existimatio nō spe=
culatiua sed practica sit.Perinde ac si dictū fuisset.Existimate in vita,moribus & vniuersis acti
bus vestris vosipsos mortuos esse peccato,ita(hoc est sicut)Christus mortuus est semel sine redi=
tu ad mortem,sine mortis dominio.VIuentes autem deo.)indesinenter quæcunqꝫ sunt vestræ
vitæ exercentes propter deum,ad honorem diuini nominis &c.IN Christo Iesu.Deest,domino
nostro.) hoc est innitentes non propriis viribus sed meritis ac præsidio Christi Iesu domini
nostri,cui cura est de nobis.

NON ergo regnet peccatum.)Prosequitur spectantia ad secundam rationem de crucifixo no E
stro veteri homine.Et quoniam dixerat ꝙ abūdante sub lege peccato regnauit peccatum,e re=
gione modo dicit ꝙ crucifixo veteri nostro homine (quod est diminuta ratione peccandi hinc
& inde existentibus nobis mortuis peccato)consequens est sic vos habere vt non regnet pec=
catum.Non dicit vt non sit peccatum,sed vt non regnet peccatum,vt non teneat principatum
& dominium.IN vestro mortali corpore vt obediatis concupiscentiis eius.)Desunt duę dictio
nes.Legendum est.VT obediatis ei in concupiscentiis eius.) Et pronomen ei fœminini est ge=
neris in Græco:hoc est refertur ad peccatum.Pronomen autē eius neutri est generis: & refert̄
ad corpus.Dixerat superius,vetus noster homo crucifixus est vt destruatur corpus peccati vt
vltra non seruiamus peccato:explicat modo corpus peccati esse corpus mortale,& seruire pc̄tō,

F esse seruire peccato secundum concupiscentias corporis. Et sicut ibi ita & hic modificando ad iungit, vt obediatis &c. exigit enim vt peccatum non regnet in corpore mortali, non totaliter excludendo a regno (quum hoc sit impossibile in hac vita) sed sic excludendo a regno vt subtrahatur obedientia peccato secundum concupiscentias corporis. Obedientia enim seruitutis est species. Ac si apertius dixisset, Non exigo exterminari regnum peccati a corpore vestro, sed exigo subtrahi ei obedientiam: voluntariã. s. obsecutionẽ in concupiscentiis corporis. vt q̃uis corpus peccati concupiscat, vos tamen non obediatis peccato in huiusmodi concupiscentiis. Vbi apte vtrunque coniungit. s. concupiscentias corporis & peccatum: vt intelligamus pro tanto esse malum obedire concupiscentiis corporis, pro quanto sunt velut præcepta peccati. Et hoc ad differentiam earundẽ affectionum quatenus sunt naturales. NEque exhibeatis, pro, exhibete, membra vestra.) Obedire actus est interior voluntatis: exhibere autem membra, actus est exterioris executionis. Vtrunque Paulus prohibens adiungit. neque exhibete membra vestra. ARma iniquitatis

G peccato.) Peccatum (vtpote ex se inualidum & impotens) eget vt armetur ad exercendas iniquitates. armatur autem quum membra quæ ad naturæ officia condita sunt transferuntur in obsequium peccati. Hoc est enim ipsa membra fieri arma peccati, reddentia ipsum validum & bellicosum. Et adiungit iniquitatis ad explicandam iniustitiam exhibitionis. exhibere enim arma iniquitatis, ex suo genere est iniustum. ¶SED exhibete vos deo tanq̃ ex mortuis viuentes, & membra vestra arma iustitię deo.) Iuxta duo quæ dixerat (scilicet vos & membra vestra) respectu peccati, ambo repetit exhibenda deo. PECcatum enim vobis non dominabitur.) Vide disparitatem peccati relati ad mortale corpus nostrum, vel relati ad nos. De peccato enim relato ad corpus mortale, monuit nos vt studeamus ne regnet in nostro mortali corpore sic vt obediamus ei in concupiscentiis corporis: de peccato vero relato ad nos, baptizatos &c. Asserit quod

H non dominabitur nobis. nec solum asserit, sed pro ratione affert præmoniti studii: significante hoc cõiunctione enim. Ita quod ex hoc quod peccatum non dominabitur vobis, facultas studẽdi vt peccatum non regnet in vestro mortali corpore sic &c. significatur. Hanc autem assertionem (scilicet quod peccatum non dominabitur vobis) probat subiungendo. NON enim sub lege estis, sed sub gratia.) Quadrat hæc ratio sententiæ quam supra dixit quod sub lege regnauit peccatum, ex opposito enim sequitur quod non sub lege careat dominio peccatum. Et quoniam clare Paulus vtitur lege contra gratiam, & esse sub lege vt opponitur ad esse sub gratia, aduerte primum quod appellatione legis intelligitur lex Moysi: vt patet ex eo quod subdit legem dicere non cõcupisces, lex autem Moysi non secundum partem (puta pręcepta cærimonialia aut iudicialia) sed integra, includendo etiã moralia. vt conuincunt dicta verba, non concupisces. cõstat siquidẽ morale esse hoc negatiuũ legis præceptũ. ¶Aduerte secundo differentiã inter esse sub lege, & debitũ ser-

I uandi aliqua quæ continẽtur in lege: quoniã valde distant inter se. nã esse sub lege est esse subditum legi: vt patet. teneri autem ad seruandum multa quę continentur in lege, potest aliunde ortum vinculumque habere. Et stat cum absolutione seu libertate a lege: vt patet de gentilibus. qui tenebantur ad seruandum moralia (honora patrem tuum, non occides, non cõcupisces &c.) nõ ex eo quod subiecti essent legi Moysi in qua hæc pręcepta cõtinentũr, sed aliunde. s. ex regula naturalis rationis exigente hæc. Paulus non dicit, non tenemini ad quęcunque continentur in lege, sed dicit non estis sub lege: vt intelligamus nos baptizatos absolutos quidem a subiectione legis Moysi, non tamen propterea liberos a vinculo seruandi multa quæ continentur in lege. nam & sumus obligati tum quo ad culpam & offensam dei: tum quo ad pœnam & reatũ ęternæ damnationis. ¶Aduerte tertio quod esse sub lege vt opponitur ad esse sub gratia, est nomẽ status legalis: qui integratur ex tribus conditionibus. prima est subiectio hominis legi Mosaicæ.

K Secunda est negatio diuinæ gratiæ adiutricis: pro quanto lex pręcipiebat sed per sua opa quęcunque non afferebat gratiam adiutricem: vt patet ex dictis superius a Paulo, quod ex operibus legis nemo iustificatus est. Tertia hinc consequens est quod homo sub lege relinquebatur sibiipsi: vtpote non adiutus interno dono diuinæ gratiæ. ¶Nec per hæc intelligas nouicie quod Iudæi ante Christi aduentum sub lege existentes caruerint gratia, quoniam hoc non dicimus: sed intellige quod ex illo statu non habebant gratiam: sed habebant gratiam qui illã habebãt, ex participatiõe status noui reuelandi per Christum. Participabant autem statũ noui testamẽti fide & deuotiõe ad mediatorem dei & hominum Mesiam. Et patent nihilominus duæ vltimę conditiones: quæ cum explicantur vocabulo esse sub lege, ex ipsa oppositione ad esse sub gratia. Constat nanque quod esse sub gratia, nomen est status hominum sub diuinæ gratiæ vmbra protectione ac

dono quo intus viuimus spirituali vita. Et ex hoc ipso ꝙ opponitur ad esse sub lege, monstrat negationem gratię sub lege. Vnde iungẽdo hæc duo (scilicet non estis sub lege sed sub gratia) & significatur status exemptus a legis iugo diuina fultus gratia, & ratio redditur quare peccatum vobis non dominabitur: quia scilicet non estis in statu abundantis peccati, negationis gratiæ, vobisipsis relicti, sed in statu protectionis ac doni diuinæ gratię. Hinc enim fit vt peccatũ non habeat dominium super nos, super voluntarias vires & actiones nostras. A

QVID ergo? peccabimus quoniã non sumus sub lege sed sub gratia?) Duo bona ex Christi gratia respectu legis collata nobis dixerat. Alterũ est abundantia gratiæ: alterũ exẽptio a lege. Et respectu primi mouerat & soluerat quęstionem, nũquid manebimus in peccato vt abũdet gratia? modo mouet quæstionem similẽ respectu secundi, nunquid pecabimus quia exẽpti sumus a lege. Significanter autem dicit peccabimus, & nõ dicit transgrediemur præcepta legis. Soluto enim a lege non est timenda transgressio præceptorum legis, sed cauendum est ne peccet: peccare siquidem est a rectitudine rationis obliquas efficere actiões. Vt hinc intelligamus ꝙ de iis quæ sunt secundum se peccata loquitur: qualia sunt mala moraliter. Et est ratio quęstionis, ne quispiam intelligeret licitum esse baptizatis in Christo Iesu operari mala moralia ex eo ꝙ non sunt sub lege. ABsit.) Responsio horrentis est. ¶AN nescitis quoniã. pro, ꝙ cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obedistis.) Rationem responsionis reddit. Et consistit in hoc ꝙ peccare reducit hominem in seruitutem peccati, recte autem viuere ducit in seruitutem iustitiæ & dei. vt hinc intelligamus ꝙ exemptio a lege per donum Christi contrariatur peccato & ediuerso: recte autem viuere, consonat exemptioni a lege & ediuerso. Inchoat itaq; velut a communi conditione actionum nostrarum voluntariarum: ꝙ scilicet cui homo se subiicit obediendo, in illius emergit seruum. Et specificans in vtroq; genere subdit. SIVE peccati ad mortem, siue obeditionis. pro, obedientiæ, ad iustitiam?) Vbi disparitas nonnulla interuenit: quoniam in genere malorũ nominantur duo. s. peccatum, & pœna peccati mors. in genere vero bonorum e regione peccati locatur obediẽtia: e regione vero mortis nõ locatˀ p̃mium vitę, sed iustitia. Et apte quidem peccato opponitur obedientia (quoniam peccatum omne est inobediẽtia aliqua) morti vero opponitur iustitia: vt intelligamus ꝙ non de morte corporis sed de morte animæ est sermo (morti siquidem animæ opponitur vita iustitiæ) & perpendamus ꝙ actualis peccati pœna est mors animæ: quemadmodum ex opposito, actualis obedientiæ præmium præsens est animam viuere vita iustitiæ. Stat ergo vis assumptæ huius propositionis in hoc: ꝙ si homo semetipsum exhibet ad obediendum peccato, ex hoc ipso fit seruus peccati ad mortẽ: & similiter si exhibet se ad obediendum (hoc est ad obsequẽdum) deo, ex hoc ipso fit seruus obedientiæ ad iustitiam. GRAtias. pro, gratia, autem deo.) Subsumit minorem quo ad ipsos quibus scribit Romanos: dicendo. Gratia autem deo, supple fit seu debetur. gratia enim pro gratiarum actione sumitur. ¶Vbi nota ꝙ quum maiorem huius argumenti proposuisset absolute, minorem subsumit addendo gratiarum actiones deo: vt intelligamus non ex propriis studio ac viribus sed ex dono dei illos obedisse secundum formã euangelicã: iuxta illud Oseę. xiii. perditio tua ex te, salus aũt ex me. Q꞉ fuistis serui peccati, obedistis autẽ ex corde.) Non est materia gratiarũ actionis ꝙ fuistis serui peccati absolute, sed iunctum cũ sequenti obedientia: hoc est ꝙ translati estis de seruitute peccati, obediendo non fide sed ex corde. IN eam formã doctrinę) hoc est scd̃m eam formã doctrinæ. IN quam traditi estis.) Græcus sermo hunc modum loquẽdi admittit, latinis ineptum: sed ratione mysterii immutatum. Significatur enim ꝙ non tã euãgelicæ doctrinæ forma tradita est hominibus q̃ homines traditi sunt formæ doctrinæ euangelicæ: vt euangelicæ doctrinæ formatio principatum ac dominium in homines obtinere significetur, & non ediuerso. LIbertati autem a peccato, serui facti estis iustitiæ.) Et est casus datiui iustitiæ. Iuxta duo assumpta in maiore (scilicet actionem & statum consequentem) duo similiter subsumpsit. primo actionem, obedistis in eam formam &c. modo statum consequentem ad huiusmodi obedientiam, scilicet exemptionis a peccato & seruitutis seu addictionis ad iustitiã. Ex quibus omnibus habes prudens lector quam summam viuimus responsionem, scilicet ꝙ peccare reddit hominem seruum peccati, euangelice vero viuere reddit hominem seruum iustitiæ. HVmanum dico.) Quum arctius exigendum esset officium, temperando tamen mandatũ humano more dico. PROpter infirmitatem carnis vestræ.) Ecce ratio moderationis. Et intendit manifestius explicare quo ducit peccatum & quo ducit euangelica obediẽtia. Ea autem est necessitas subiunctæ huius monitionis: vt quia superius duo mandauerat (alterum exhibete vos

B C D E

F deo:alterum & membra vestra arma iustitiæ deo)postq̄ prosecutus est primum: declarando ꝙ
cui vos exhibetis ad obediendum &c.modo prosequitur secundum,& propterea dicit. SICVT
enim exhibuistis membra vestra.)Ad executionem exteriorem quæ per corporea mēbra fit,ma
nifeste hoc spectat.Et dicendo sicut,monet modum proportionalem tam penes cogitationes q̄
affectus,studia & vigilantias,quibus vsi sunt ad exhibendum membra propria. SERVIRE im
munditiæ.) Hinc apparet quòd de peccatis venereis loquitur. ET iniquitati.) Adiungit spe
ciei genus,augendo orationem.Et nihilominus propter specialem turpitudinem venereorum,
meminit specialiter immunditiæ,tanquàm sit peculiaris quædam fœditas membrorum. AD
iniquitatem.)Refertur hoc vtrique prędictorum.Et est sensus, ad iniquitatem consumman-
dam.Affectatæ siquidem immunditię & vniuersaliter iniquitati exhibentur membra seruien-
tia ad consummandam iniquitatem,vel ad iniquitatis statum incurrendum.ITA.)proportio-
G naliter.NVNC.)baptizati & addicti iustitiæ.EXhibete mēbra vestra seruire iustitiæ in san-
ctificationem.)E regione tam immunditiæ q̄ iniquitatis locat iustitiam:e regione vero ad ini-
quitatem locat in sanctificationem.Fruct⁹ siquidem iustitię actualis quę per mēbra exercet,est
sanctificatio:hoc est mundum fieri,mundus status.Monet itaq; vt simili proportionaliter dili
gentia,studio,affectu,vigilantia &c.nunc exhibeant membra corporis ad seruiendum cognitæ
iustitiæ ad executioni mandandum bona opera in sanctificationem,in mundificationem pro-
priam,in assecutionem status mundi,de quo scriptum est,beati mundo corde.CQVVM enim
serui essetis peccati,liberi fuistis iustitiæ.)Et est casus datiui iustitiæ.Et est sensus ꝙ,status ser
uitutis peccati exemit vos a iustitia.Liber enim iustitię appellatur exemptus a iustitia : in quē
.s.iustitia non dominatur,& quē forte iustitia nulla frenat.Proposita nanq; monitione tam hu
mana,subiungit conditiones partiū.s.hinc peccati,inde iustitię.vt innotescat q̄ humanum fue
H rit non plus exigere.Et prima conditio penes statum seruitutis describitur: secūda vero penes
fructum,dicendo.QVEM ergo fructum habuistis tunc in illis,in quibus nunc erubescitis?)Nō
solum seruitus peccati eximit a iustitia sed fructum inducit annexam semper habentem pœni-
tudinem immo & turpitudinem:dicendo in quibus nunc erubescitis.Tertia autem conditio pe
nes finem describitur,subiungendo.NAM finis illorum mors est.)Intellige finem illorum,non
intentum ab hominibus peccantibus,sed finem ad quem suapte natura ducunt peccata.Mors
enim tum animæ tum æternę damnationis,finis est proportionatissimus peccatis. NVNC
vero liberati a peccato,serui autem facti deo,habetis fructum vestrum in sanctificationem:finē
vero vitam æternam.)Ordinate tres conditiones oppositas e regione ponit,satis claras. Nam
contra statum de quo dixerat,serui peccati liberi fuistis iustitiæ,directe opponit,liberati a pec-
cato serui autē facti deo.Contra id vero quod dixerat,quē ergo fructum,opponit habetis fru-
I ctū vestrū in sanctificationem.Cōtra id demū quod dixerat,nam finis illorū mors est,opponit fi-
nem vero vitam æternā.STIpendia enim peccati mors.)Memor Paulus similitudinis pręassū-
ptę(quum dixit,nec exhibete membra vestra arma iniquitatis peccato)meminit modo stipēdii,
dicēdo stipendia enim peccati mors.Exhibentibus siquidem arma peccato,stipēdia debētur a pec
cato.Nō recedens ergo a membrorū officiis,& simul declarans quod dixerat finis illorum mors
finem vero vestrum vitam ęternam:explicat ꝙ merces quę a peccato redditur tanq̄ stipendium
iis qui membris suis illud armant,qui membris suis illi militant est mors,tam animæ(quę con-
sistit in separatione animæ a deo)q̄ æterni cruciatus:quę cōsistit in pœnis inferni.Et hoc de pec
cato actuali loquendo,nam comprehendendo etiam peccatum originale,inter stipendia peccati
est etiam mors corporis.Gratia,pro,donum,autem dei vita ęterna.)Non dicit ꝙ stipendia iu-
stitię vita ęterna,sed donum dei vita æterna:vt intelligamus non ex nostris meritis sed ex gra
K tuito dei dono assequi nos pro fine vitam æternam.Propter quod & subdit. IN CHRISTO
Iesu domino nostro.)Ecce meritum,ecce iustitia cuius stipendium est vita æterna: nobis autem
est donum ratione ipsius Christi Iesu.

CAPVT VII.

N Ignoratis fratres.)Dixerat superius,nō estis sub lege:nec hoc manifestaue-
rat,sed statim quęstionē tractauit nunqd ex hac libertate peccabimus?Tractata
itaq; quęstione manifestat quod assumpserat.s.non estis sub lege.Et ad hoc ma-
nifestandū inducit regulā generalē de lege,satis notā iis qui assueti sunt viuere
sub lege. SCIentibus enim legē loquor)ꝙ lex in hoīe dn̄atur quāto tp̄e viuit.)
Hæc est regula generalis.In qua verbū viuit anceps est ad hominē vel ad legē,

Veruntamen parui aut nihil refert ad vim sensus.nã in eundẽ sensum redit vtraq; cõstructio. A
Si enĩ intelligitur quanto tẽpore viuit lex,hoc est habet vim coactiuã,verum dicitur.Et simili-
ter si intelligitur quanto tẽpore viuit homo,verũ dicitur:dũmodo intelligas de vita nõ naturæ
sed de vita status. Quanto tempore enim homo viuit in statu militari,dominatur in eo lex mi-
litaris:& quanto tẽpore homo viuit in statu cõiugali dominatur in eo lex cõiugii:& sic de simi-
libus.Hoc autem constat in diem redire cũ prius dicto,quanto tempore viuit lex.Cessante siq-
dem statu coniugali in homine,non viuit amplius illi lex coniugii.Et q̃uis hęc coincidentia ve-
ra sit,subiuncta tamen in textu astruunt ꝙ viuit refertur ad hominẽ.Nam tam in exemplo de
muliere coniugata q̃ applicãdo ad principale intentũ,subsumitur mutatio status hominis sub
lege:secũdum quam mutationem iudicat Paulus exemptionem a lege.Est itaq; sensus regulæ,
ꝙ lex dominatur in homine quãdiu homo viuit secundum illum statum quẽ dirigit lęx.NAM
quę sub viro est mulier,viuente viro alligata est legi:si autẽ mortuus fuerit vir eius,soluta est
a lege viri.Igitur viuente viro,vocabitur adultera si fuerit cum alio viro:si autẽ mortuus fue- B
rit vir eius,liberata est a lege viri:vt non sit adultera, si fuerit cum alio viro.) Manifestat re-
gulam ab exemplo mulieris coniugatę,quę soluitur a lege ex mutatione status. Et quum mul
ta suppeterent exempla,elegit hoc Paulus,quoniam iuxta hoc exemplum intendit manifestare
intentum principale.Litera satis clara est.In qua interpres aliquas dictiones addidit non noci-
uas.¶Aduerte tamen caute lector ꝙ hęc Pauli verba intelliguntur regulariter:secus vero in ca
su.Sciebat Paulus,sciunt & docti in lege Moysi(quos alloquitur)ꝙ secundum legem verum est
regulariter ꝙ mulier alligata est quanto tempore viuit vir eius:& cum hoc sciunt ꝙ in casu li
belli repudii secundũ legẽ mulier soluta erat a lege viri etiã viuente viro.Paulus enim legis re
gula vtitur,tacẽs exceptiones casuales. ¶ITAq; fratres mei.)Applicat ad propositũ tã regulã
q̃ exemplum.ET vos mortificati estis legi.)Nõ vsquequaq; applicat exemplũ explicite.In exẽ-
plo siquidem sunt velut quatuor personæ.s.lex,mulier, vir eius,& vir alter cui mortuo primo C
iungi poterat.in hac autem applicatione lex quidẽ est:& similiter loco mulieris sunt baptizati:
loco secundi viri est Christus qui resurrexit a mortuis.sed loco primi viri insinuatur mors,quũ
subiungitur,ad fructificãdũ morti.Mulier enim fructificat marito.Quum itaq; dicitur,& vos
mortificati estis legi,non introducitur lex tanq̃ vir primus,sed more suo Paulus proponit con
clusionem intentã:dicendo ꝙ vos baptizati mortificati estis legi Moysi.Hęc est enim conclu-
sio ad quã tendit.Et idem est dicere vos estis mortificati legi,& dicere vos estis exempti a lege.
ipsa enim mortificatio exemptio est.PER corpus Christi.)non per vestra opera , sed per mortẽ
quam sustinuit corpus Christi.Mors siquidem Christi reddit oẽs baptizatos mortuos legi: q̃d
est mortificare eos legi.VT sitis alterius qui ex mortuis resurrexit.)Alludit ad exemplum in-
ductum,Sicut coniugata per mortem viri mortificatur legi cõiugii,vt licite sit alterius viri,ita
vos per mortem Christi mortificati estis legi Mosaicę vt sitis alterius,s.noui hominis qui resur D
rexit a mortuis.VT fructificetis.pro,vt fructificemus,deo.)Et hoc ad idem exemplum spectat.
Mulier enim secundo viro iuncta illi fructificat.& sic nos fructificemus deo,non morti.

QVVM enim essemus in carne.)Hactenus narrauit:modo probat ex differentia inter vtrunq;
statum.Et quem prius appellauit statum sub lege,modo appellat statum carnalem:quoniam vt
superius dixit & infra declarabit,lex præteraduenit vt abundaret peccatum:& esse sub lege vt
opponitur ad esse sub gratia(vt prædeclaratum est)claudit in se negationem gratiæ, & homi-
nem sibiipsi in sua carnalitate relictum.Nec dicendo quum enim essemus in carne,loquitur de
esse substantię(quoniam etiam baptizati sunt in carne secundum substantiam)sed loquitur de
esse in carne secundum statum:hoc est quum essemus in statu pure carnali,absque adminiculo
gratiæ.talis enim erat status sub lege. PASsiones peccatorum.) Censent multi legendum esse,
affectus peccatorum.Et certe confert claritati literæ,quo ad rem tamen significatã nihil refert: E
quoniam tam passiones q̃ affectus significant eas quas passiones animi dicimus:iram, tristitiã,
delectationem,cupiditatem &c,immoderatas.Tales enim proprie sunt passiones peccatorũ,af-
fectiones peccatorum,morbi animi,& huiusmodi.QVAE per legem erant.) Si legitur affectus
peccatorum,legendum consequenter est qui per legem erant,nam relatiuũ non refertur ad pec-
cata,sed ad passiones.Modus autem quo affectus peccatorum erant per legem, inferius a Paulo
declarabitur:pro nunc autem sufficiat nosse ꝙ modus est quia nitimur in vetitum. Affectiões
siquidem animi nostri vetante lege excitantur ad peccãdum: & propterea describũtur esse per
legem.Est enim sensus ꝙ passiones peccatorum erant per legem excitatæ.OPErabantur in mẽ

F bris nostris.) Affectiones siquidem animi propter hoc ꝙ cum corporali sunt mutatione, operā
tur intus mouendo membra nostra, siue irascendo, siue timendo, siue concupiscendo &c. VT
fructificarent morti.) hoc est vt membra nostra fructum facerent non deo sed morti. Ecce con
ditio status sub lege: ꝙ scilicet ex hoc ꝙ eramus in pura carne: affectiones immoderatæ occasio-
ne legis excitatę operabantur non solum in animis nostris sed etiam in membris nostris vt fru
ctus proferrent morti animæ & ęternæ damnationis. ℭ Vbi erudite lector percipere potes ra-
tionem ex statu carnali & occasione legis. ℭ NVNC autem.) Ecce conditio noui status per
Christum. SOluti sumus a lege mortis.) Corrupta est litera. Legendum est morientes. Ita ꝙ
integra litera est. SOluti sumus a lege morientes in qua detinebamur.) Et participium moriē
tes refertur ad soluti. Ita ꝙ sensus est. nunc autem a lege in qua detinebamur soluti sumus mo
rientes. E regione eius quod dixerat quum essemus in carne, dicit nunc autem morientes: & e
G regione eius quod dixerat affectus qui per legem erant, dicit soluti sumus a lege in qua detine
bamur. Et intendit ꝙ morientes in baptismo peccato & iis quæ peccati sunt (quod fit per virtu
tem mortis Christi) soluti sumus a lege Moysi in qua detinebamur crescentibus passionibus.
ITA vt seruiamus in nouitate spiritus.) Non sumus soluti a lege vt licentiam carnis habea-
mus, sed vt seruiamus in nouitate spiritus. Et dicit hoc contra id quod dixerat, operabantur in
membris nostris ad fructificandum morti. Nec solum dicit in nouitate, sed in nouitate spiritꝰ:
vt intelligamus nouitatem spiritualem, nouitatem vitę secundum spiritum: cuius est tendere
ad suprema bona. ET non in vetustate literę.) Directe contra legem Moysi dicit hoc: nō de-
trahendo illi, sed declarando statum eius esse statum vetustatis. quod est verum tum ratiōe ve
tustatis quam relinquit in homine, non conferendo gratiam: tum ratione vetustatis quam oc-
casionaliter excitat seu auget. Vt intelligamus ex hac differentia inter nouitatem spiritus &
H vetustatem legis scriptę (quæ propterea litera appellatur) repugnare statum quem adepti su-
mus per Christum, statui sub lege: quemadmodum nouitas spiritus repugnat vetustati literę.
QVID ergo dicemus.) Post q̄ declarauit ꝙ baptizati non sunt sub lege, ex imperfectis condi-
tionibus status sub lege repugnantibus perfectis conditionibus status sub gratia, quæstionem
subiungit. LEX peccatum est?) hoc est nunquid lex mala est? Et est occasio quæstionis, tum
quia dictum est ꝙ lex præteraduenit vt abundaret peccatum. tum quia dictum est ꝙ affectus
peccatorum qui per legem erant operabantur in membris nostris ad fructificandum morti. Ex
his enim apparenter prima fronte videtur ꝙ lex est mala: & propterea mouit quæstionem ad
excludendum hunc sensum. ABsit.) Horrentis est. SED peccatum non cognoui nisi ꝑ legē)
Siue vniuersaliter de peccato siue specialiter de aliquo peccati genere (puta actus interioris) fit
sermo, sensus est ꝙ peccatum quatenus est offensa dei, quatenus puniendum est a deo, non co-
I gnoui nisi per legem. nam sine lege Moysi (de qua est sermo, vt patet ex subiunctis) cognoue-
runt homines non solum homicidia & similia esse peccata, sed etiam interiores actus, vt patet
in libris philosophorum. sed non cognouerunt peccatum secundum primam rationem culpæ
qua est offensa dei, nec secundum primum reatum pœnæ quo meretur ęternam damnationē.
Hoc enim per legem communiter cognitum est. Et dico communiter ad differentiam aliquorū
fidelium extra legem: qui diuinitus fuerunt instructi. Et est sermo de notitia non tam specu-
latiue q̄ practice: qua illa quæ sunt per legem vetita cognoscimus vt non attentāda a nobis. Hu
iusmodi enim notitiam directe parit lex etiam quo ad illa quæ prius nota erant esse mala. nam
per legem tm̄ cognoscuntur vt vitanda, quia punienda. medium enim proprium legis est pœ-
na. Lex itaq; parit notitiam peccati vt vitandi, vt puniendi. ℭ NAM concupiscentiam nescie-
bam.) Probat ab exemplo in vno speciali genere peccati. Et affert peccatū internæ concupiscen
K tię: in quo manifestius apparet vis legis notificantis. Nam nulla lex humana punit actus inte-
riores Vnde dicendo nam concupiscentiam nesciebam, non intendit de ipsa concupiscentia ab-
solutę: sed de ipsa vt peccatum punibile. Et est sermo de concupiscentia tam rei alienę q̄ venerea:
vt patet ex authoritate legis, subiunctæ, NISI lex diceret non concupisces.) Hinc clare appa-
ret ꝙ de lege Moysi loquitur: in qua scriptum est Exod. xx. hoc pręceptum. OCCAsione autē
accepta.) Non dicit occasione autem data (quoniam lex non dat occasionem peccandi) sed dicit
occasione accepta: quia ex notitia habita per legem occasionem accepimus peccandi. PECca-
tum.) Ecce quis accepit occasionem. Et nomine peccati significatur fomes internus: hoc est) infe
rior pars animi tendens ad bonum delectabile secundum sensum seu mundum. Hæc enim pars
appellatur peccatum multiplici ratione. tum causaliter, vel quia est causa peccati, vel quia est

effectus peccati primi parentis.tum formaliter,pro quanto est pars peccati originalis.Hæc in= A
quam pars animi appellata peccatum,est illa quę accepit occasionem. PER mandatum.)nō vt instrumentum,non vt medium ad hoc adhibitum,sed vt per contrarium depellēdum. ¶Quod vt clarius intelligas,aduerte ꝙ quia naturale est vnicuiꝗ insurgere in suum contrariū approximatū sibi(vt patet in naturalibus,calore scilicet & frigore)& lex vetans concupiscere,est velut contrarium approximatum parti animi cōcupiscenti,repręsentatur concupiscenti animo præceptum legis vt contrariū libertati eius:ac per hoc occasionem accipit irruendi in pręceptum: & sic nititur ad concupiscentiā vetitā per mandatū.Vbi cernere potes ꝙ concupiscens animus non vtitur mandato vt instrumento aut medio ad concupiscendū,sed occasionem concupiscendi accipit,tanꝗ defendens libertatem cui cōtrariatur mandatū.Et hoc ne oporteat repetere,sit dictum pro semper. OPEratum est in me omnē concupiscentiam.) omne genus cōcupiscētiæ; B
habet enim multas partes concupiscentia.Vnde & in Exodo dicitur,non cōcupisces vxorē proximi tui,non bouem,nō asinum,nō ancillam &c.Et est sermo de cōcupiscētia actuali.nitēs enim animus pro libertate,a nullo frenatur concupiscentia:sed quādoꝗ quod prius non concupiscebat,ægre ferens per mandatū coerceri,incipit concupiscere.¶SIne lege enim.)Coniūctio enim cogit me ad interpretandū Pauli verba vt rationem eius quod dictum est,scilicet ꝙ peccatū occasionem accepit per mandatū operandi concupiscentiam.Et propterea altius repetenda occurrunt:pręnotando ꝙ Paulus duas vitas & duas mortes inducit in his verbis scilicet vitam peccati,vitam meā,mortem peccati,& mortē meam.Vitamꝗ meā & vitam peccati contrarias ponit:atꝗ ita ordinat vt vita mea sit mors peccati,& vita peccati sit mors mea.hęc enim clare in textu lucent.¶Reddit itaꝗ rationē eius quod dixerat de lege Moysi ex gestis in principio humani generis. Creatis siquidem deus primis parentibus antequam mandatum daret de nō comedendo fructum arboris illius vetitę,homo sine lege viuebat,& peccatum mortuum erat. Qꝫ C
homo quidem viueret tunc vita boni moris & sine lege,ex hoc constat ꝙ de statu eius ante factum sibi pręceptum est sermo.Qꝫ vero tunc peccatum mortuum fuerit,ex eo patet ꝙ pars illa inferior animi quę causa peccati in nobis est,& propterea peccatum appellatur,mortua erat quantum ad hoc ꝙ exiret in actum peccati.erat enim velut sopita per donū iustitiæ originalis, in qua creatus est homo,Ex primo itaꝗ statu hominis per locum a maiori probat intentum: dicendo.sine lege enim hoc est ante mandatum aliquod positiuum. PECcatum.)hoc est inferior pars animi quatenus ad peccandū est. MORtuum erat.)velut mortuum sopitum erat per iustitiam originalem.¶Ego autem.)In persona humani generis loquitur. VIuebam.)vita spiritus & corporis absꝗ necessitate moriēdi,vita contraria vitæ peccati. SIne lege aliquādo.)in illo primæuo statu sine lege positiua etiā a deo lata. SED quū venisset mandatum.) in quacūꝗ die comederis ex ea arbore morte morieris.hoc enim fuit lex seu mādatum legis positiuæ,diuinæ tamen. PECcatum reuixit.)Sopita pars animi ad peccandum reuixit. Nec dicit reuixit eo D
ꝙ antea peccando vixerit:sed quia descripserat peccatum mortuum,nec moritur nisi quod viuit,oportuit dicere ꝙ reuixit.mortuum enim viuere est reuiuere. ¶Verificatur autem reuiuere sicut verificatur mortuum,per priuationem vitæ actualis peccati,non quā habuerat sed quā habuisset.Nisi enim affuisset donum iustitiæ originalis, sensualitas hominis exisset in actū peccandi:quod est actuale viuere peccati.cuius priuatione dicitur mortuū peccatum:& cuius acquisitione modo dicitur quo reuixit.Vixit enim cōcupiscētia in homine audito præcepti nomine, cur pręcepit vobis deus &c. EGO autē mortuus sum.pro,fui.)Vita siquidē peccati fuit mors mea.nam vita peccati fuit ipsum actuale peccare.quod fuit mors & animę & corporis:quia anima mortua est spiritualiter,& corpus incurrit necessitatem moriendi. ET inuentum est mihi mandatum.)diuinum. QVOD erat ad vitam.)animæ & corporis datū a deo. HOC est ad E
mortem.)animę & corporis.Modus autem quo quod erat ad vitā versum est in mortem, subiungitur,vt directe applicentur dicta ad propositum. NAM peccatum.) hoc est inferior pars animi causa peccati. OCCAsione accepta per mandatum.)modo superius exposito. SEduxit me.)Ad literā deceptus est homo occasione accepta ex pręcepto.inde enim incepit deceptio vnde incepit appetitus libertatis,scilicet cur præcepit vobis deus.Et homo quidem seductus est in muliere,& abductus est a via recta in Adā.quam abductionem dictio interpretata seduxit proprie significat. ET per illud occidit.) Ad literam mortem animæ & corporis intulit inferior pars animi per mandatum excludendum,velut contrarium libertati eius. ¶Nec huic obstat ꝙ mulier dixerit,serpens decepit me:quoniā interna deceptionis causa fuit peccatum: hoc est infe

F rior pars animi,concupiscens delectabile,dęmon autem est causa extrinseca. ITAq.) Manife
stato intento(q occasione accepta inferior pars animi vertit mandatū prohibens peccatum,ad
peccandū)concludit responsionem ad quęsitū,q lex non solum non est peccatum sed est sancta.
LEX quidem sancta.) De vniuersa Moysi lege dicit q est sancta:quia est dicās homines deo.
ET mandatum sanctum.)In specie singula genera pręceptorū legis describit,incipiens a cęri
monialibus:dicendo mandatum sanctum,relationem ad deum mundam significans. ET iu
stum.)quo ad iudicialia. ET bonum.) quo ad moralia. QVOD ergo bonum est, mihi fa
ctum est mors?)Prima quęstio fuerat de malo culpę quęrēdo quid ergo dicemus lex peccatum
est?hæc quæstio secunda de lege,est de malo pænę.mors enim tam animæ q̄ corporis,malū pœ
næ est.Quę dicit quod ergo bonum est,tum vt de præceptis moralibus(quæ præcipue secun
dum se bona sunt,ac per hoc remotissima ab illatione mali)quæstionem hāc intelligamus. tum
G quia ipsa ratio boni aduersatur ad efficere malum. Et est ratio quæsiti id quod supra dictū est
q per mandatum occidit me.Ne ergo quispiam intelligeret mādatum legis versum esse velut
in instrumentum occidendi mouit hanc quęstionē.¶ABsit.)Horrentis est. SED peccatum vt
appareat peccatum per bonum operatum.pro,operans,est mihi mortem.) Inter animū concu
piscentem vetita & animū concupiscentem illamet non vetita,hoc interest. q non vetitus ani
mus concupiscit simplici appetitione:vetitus autem animus concupiscit vetita nō simplici ap
petitione,sed vt appareat liber,sed vt appareat vis eius,sed vt appareat quid ipse est,certat enī
velut pro propria gloria contra mandatū restrictiuum libertatis eius. Et hoc est quod Paulus
dicit,sed peccatum vt appareat peccatum,hoc est pars illa animi prona ad peccandum vt appa
reat quid ipsa est,vt monstret se liberam,per bonum,hoc est per mandatum quantumcunq bo
num depellendum tanq̄ contrarium suę libertati,est operans mihi mortem. In quo apparet q
H bonum non est versum mihi in mortem: sed pronitas ad peccandum vt appareat in sua liber
tate,insurgit ad excludendum bonum:& sic operatur mihi mortem. ¶Vbi nota q efficere mor
tem mihi,cōmune est pronitati ad peccatum tam sine mandato q̄ cum mandato: sed ad proposi
tum Pauli erat declarare modū quo concurrente mandato:nō ipsum mandatum sed libido pec
candi efficit mortem. VT fiat supra modū peccans peccatum per mandatū.)Dictio interpre
tata peccans,non est participium sed adiectiuum quo lingua Latina caret.Cuius loco fingūt ali
qui peccaminosum:alii interpretātur scelestius.In Gręco sonat ac si diceretur infirma infirmi
tas.ita q quemadmodū diceretur vt infirmitas fiat supra modum infirma per mandatum, ita
dicitur vt peccatum fiat supra modum seu per excessum,id est excessiue, habens peccatum oc
casione mandati.Et describitur ac declaratur per hoc proprius effectus occasionis acceptæ ex
mandato:q scilicet non est peccare sed excessiue peccare,declarando id quod proposuerat. lex
I autem præteraduenit vt abundaret peccatum. SCImus enim.) Coniunctio enim ad redden
dam rationem vtriusq refertur,scilicet q lex est bona,& q peccatum(hoc est inferior pars ani
mi ad peccandum prona)est quod seducit & occidit.Quod autē dicit scimus,in persona sapien
tum dicit. QVIA.pro,q,lex spiritalis est.)Lex Moysi lex spiritualis dicitur,quia est regula
tiua spiritus:hoc est superioris partis hominis.ad hoc enim tendunt præcepta moralia legis.
EGO autem carnalis sum.)Contra spiritualitatē legis,e regione distinguit se carnalem:vt in
telligamus q quēadmodum lex tendit ad id quod est spiritus,ita ego tendo ad id quod est car
nis.Et ne sit quæstio quo sensu Paulus vtitur se,quum dicit ego autem carnalis sum, subiūgit.
VEnundatus.pro,vēditus,sub peccatū.)vt hinc intelligamus q vtitur se ex illa parte qua vē
ditus est sub peccatū:hoc est qua seruus est peccati.Est itaq sensus q ego secundū inferiorē ani
mi partem carnalis sum,ad ea quę carnis sunt tendo.Secundū enim hanc partē animi homo ve
K lit nolit seruus est peccati:homo quantūcunq iustus.& secundū eā dicitur fomes peccati.Dicit
autem venditus:vt intelligamus hominē non esse conditū in seruitute peccati, sed esse vēditum
in seruū peccati.A quo autē fuerit vēditus,nō explicat:quoniā constat hominē vēdidisse seipm
vilissimo precio concupiti delectabilis in primis parentibus.Qui enim facit peccatum,eoipso se
constituit seruū peccati.quod est vendi sub peccatum,referēdo ad precium cōcupiti delectabilis
seu vtilis propter quod homo peccat. QVOD enim operor nō intelligo.)Probaturus sigilla
tim tria pręmissa,pręponit tanq̄ basim omniū cōditiones hoīs iusti:penes hoc q non est simplex
sed cōpositus ex duob⁹ principiis:mēte scilicet & carne,spiritu & peccato,hoc est fomite. Quo
circa cōiunctio enim omniū fundamentū afferri significat,in duabus cōditionibus testantibus
hominē esse tanq̄ duos,scilicet operari præter intellectum & inobedientiā ac cōtrarietatē ope

ris ad volũtatẽ. Dicẽdo enim quod enim operor nõ intelligo, se operari sine imperio intellectus aperit: & dicẽdo nõ enim quod volo ago, inobedientem se sibi volẽti describit: & dicẽdo sed qđ odi malũ hoc facio, contrariũ se sibi odienti seu volenti testatur. Sapiẽter autẽ Paulus ex Actibus docet principia interna: & ex eo ꝙ pręter intellectum & præter ac contra volitiones homo multa operatur, monstrat hominẽ constare ex cõtra sese pugnãtibus. ¶Et nihilominus hac eadem particula textus vtitur Paulus ad probandũ illam particulã, ego autem carnalis sum. hoc enim probat ex hoc ꝙ operatur pręter intellectum, Rationalis siquidem hominis quatenus rationalis est, operatio est per intellectũ. & propterea ex hocipso ꝙ nõ intelligo id quod operor, ex hocipso ꝙ operor absꝗ imperio intellectus: experior me esse carnalẽ. Nec indiget probatione nos operari absꝗ imperio intellectus: quoniam experimur in nobis multas appetitiones animi multasꝗ cogitationes absꝗ imperio intellectus ꝑuenientes ex inclinationibus animi ad propria delectabilia. hoc est enim esse carnalẽ. Attamẽ Paulus ꝓbat, subiungens. NON enim qđ volo bonũ, hoc ago.) Supfluit bonũ. Manifestat se operari pręter intellectũ, ex hoc ꝙ non operatᷓ secundũ voluntatẽ. Intellectus enim mediãte volũtate imperat. SED quod odi malũ, illud facio.) Superfluit malũ. Ex vtroꝗ actu (scilicet velle & nolle) manifestat quę experimur quotidie in nobis: dũ sensualitas & nõ facit quod volumus & facit quod nolumus, variis appetitionibus. SI autem quod nolo illud facio.) Ex hoc vltimo dicto (hoc est ex cõtrarietate operis ad velle) postq̃ probauit se carnalẽ, probat ꝙ lex est spiritalis. Et scito ꝙ vis medii termini cõsistit in contrarietate voluntatis ad opus: sed procedit ex parte velle, in eo quod dicitur si autem quod nolo. Ex hoc enim quod ego nolo id quod facio secundũ carnẽ, manifeste sequitur ꝙ voluntas mea cõcors est legi: quę etiã prohibet id qđ facio ego carnalis. Et propterea optime infertur. CONsentio legi quoniam. pro, ꝙ, bona est.) Nota artem progressus. Nõ dicit consentit voluntas sed cõsentio. postq̃ enim seipsum distinxit in cõtrarios (scilicet se intelligentẽ ac volentẽ, & se operantem) intendit locare se simpliciter & absolute in loco sui intelligentis & volentis, & excludere se simpliciter & absolute a loco sui operantis, attribuendo locũ illum non sibi sed peccato in carne habitãti. Ita ꝙ vbi hactenus tanq̃ confundens se vsus est se vtrinꝗ, modo distinguẽs ordinans & resoluens in propria principia, vtitur se secundum id quod est & non secundũ id quo æger est: quod nõ est esse, sed priuatio, sed morbus, sed peccatum. & propterea dicit cõsentio ego simpliciter & absolute. ¶Vbi & alterũ nõ minoris artis aduerte ꝙ vbi superius se cõtra legẽ locauerat, dicendo lex spiritalis est ego vero carnalis sum, modo ex parte legis se locat dicẽdo consentio legi ꝙ bona est. Simpliciter siquidẽ & absolute homo secundũ id quod est consentit legi, attestatur ꝙ lex est bona, dũ vult contrariũ eius quod caro infecta operatur: quoniam sicut hoc velle est bonũ ita lex habens idẽ velle est bona. Ita ꝙ ab intimis mẽtis & volũtatis testimonium perhibemus ꝙ lex est bona. NVNC autẽ iam operor illud.) Vbi probauit ꝙ lex est bona, vbi locauit se ex parte legis, ne etiã locares ipsum quoꝗ absolute ex parte carnis, separat se absolute a loco seu parte carnis seu sui operantis. Dicendo nunc autẽ, tẽpus iustificati hominis significat nũc: & pronomẽ ego demõstrat se non secundũ quid (vt superius demõstrauit, quum dixit ego carnalis sum) sed simpliciter & absolute, secundũ id quod est, & propterea vere dicit ꝙ non ego operor illud inuoluntariũ. SED quod inhabitat in me peccatum.) Ecce operãs opus pręter intellectum & voluntatẽ, non sum ego causa inuolũtarii operis, sed peccatũ habitans in me. Appellatur peccatũ habitãs, pronitas inferioris partis animi ad peccatũ. quæ peccatũ dicitur & est, quia est pars originalis peccati, quæ remanet etiã in baptizatis & iustis ac sanctis viris. Quę etsi naturalis est, pro quanto natura sensitiua naturaliter tendit ad bonum sensibile (quod frequẽter cõtrariatur bono rationali) est tamẽ peccati originalis pars, pro quãto destituta est fręno originalis iustitię. ex hac enim priuatione volũtaria volũtate primi parẽtis, habet rationem peccati: & remanet in baptizatis & iustis sub ratione effectus inflicti & pœnæ peccati originalis: sicut & mortalẽ esse. Nec desinit appellari peccatũ, vel quia est causa peccati, vel potius quia est ex peccato: sicut litera manu mea scripta, vsitato vocabulo appellatur manus mea: dicẽtibus omnibus de litera, ista est manus illius. Et dicitur inhabitans, quia ista destitutio per modũ non hospitantis sed habitantis manet & perseuerat in nobis cõtinue. SCIO enim.) & certa scientia & experimẽto. Probat qđ immediate ante dixerat scilicet ꝙ peccatũ habitãs in me operatur inuoluntariũ. QVIA. pro, ꝙ, nõ habitat in me (hoc est in carne mea) bonũ.) Ex hoc ꝙ bonũ gratię habitãs in spiritu nõ habitat in carne, probat ꝙ peccatũ habitãs in carne, operatur hmõi inuolũtaria. Bonũ siquidẽ gratię diuinæ per baptismũ inhabitat in superiori parte hominis: non

F autẽ in inferiore animi parte quę appellatur caro. Et propterea verissime dicit se scire & experiri ꝙ in se, hoc est in carne sua, nõ habitat bonum gratiæ. ℭ Vbi clare vides ꝙ exponit se carnalem reiiciendo in carnem & excludendo a se absolute se carnalem. & ex hoc ꝙ bonum gratię diuinæ non reformat carnẽ sicut reformat mentem, relinquitur caro deordinata, relinquitur fomes peccati. NAM velle adiacet mihi.) Probat hoc vltimo dictũ (scilicet ꝙ bonum nõ habitat in carne mea sed in mente mea) ex hoc ꝙ velle adiacet mihi: hoc est facultas volẽdi bonum est in me iustificato. PERficere autem bonum non inuenio.) hoc est facultatem exequendi bonum spectans ad partem inferiorem, non inuenio. Hoc est enim quod sub aliis verbis Christus dixit. spiritus quidem promptus est, caro autem infirma. Et ꝙ hoc sit verum, probat ab actionibus, vtendo superius dictis. NON enim quod volo bonum hoc facio. sed quod nolo malum hoc ago.) Superius hanc inobedientiam & hanc contrarietatẽ explicauerat sine bono & malo:
G modo applicat inobedientiam ad bonum & contrarietatem ad malum: quoniam ex his euidenter patet ꝙ quanuis velle bonum & nolle malum sit in facultate mea, perficere tamẽ bonum & cauere malum non inuenio in carne executiua: hoc est in patre inferiori animi. inuenitur enim inobediens quum volo bonum, & cõtraria (vtpote faciens malum) quum nolo malum. SI autem quod nolo illud facio.) Resumendo vltimo dictũ arguit ad concludẽdum scilicet ꝙ nõ ego sed inhabitans in me peccatum operatur malũ inuoluntarium. Et optime ex contrarietate facti ad nolle, infert. IAM nõ ego operor illud, sed quod habitat in me peccatũ.) Ex eo nanq; ꝙ ego nolo malũ aliquid, sequitur ꝙ ego non operor illud: ex eo vero ꝙ illud malum facio, hoc est exequor secundũ partem inferiorem, sequitur ꝙ habitans in me peccatum operatur malum illud. ℭ Recole hic ꝙ ex hacmet propositione, ex hacmet cõtrarietate (significata dicẽdo, si autẽ quod nolo illud facio) Paulo superius intulit, cõsentio legi ꝙ bona est: & modo infert ꝙ non ego operor
H ror malũ sed habitãs in me peccatũ. contrarietas enim ista ex parte superiori infert & cõcordiã legi & negationẽ operandi malũ: ex parte vero inferiori infert ꝙ peccatum habitans in me est id quod operatur malũ quod nolo. INuenio igitur legẽ volenti mihi facere bonũ.) Nõ satis fuerat ex cõditionibus iustificati hominis declarare legem esse bonã, sed oportebat ex eisdem declarare legẽ esse spiritualẽ: quum hoc propositũ fuerit. Et propterea modo infert ex eisdem conditionibus contrariis spiritualitatẽ simul & necessitatem legis. Spiritualitatẽ quidem, inferendo, inuenio igitur legem mihi volenti facere bonum. Iam enim patet ex superioribus ꝙ ego volẽs facere bonum sum ego secundum spiritũ. Et propterea ex hocipso ꝙ mihi volẽti facere bonum inuenio legem, apparet ꝙ lex est spiritualis: alioquin inuenirem legẽ contra me volentem facere bonũ: sed nõ inuenio legẽ contra me sed mihi volẽti facere bonũ, hoc est spirituali: igitur lex spiritualis est, vtilis est mihi spirituali. Necessitatem autẽ subiungendo. QVOniam mihi malũ
I adiacet.) Ideo inuenio legem vtilem mihi spirituali, quia malũ mihi adiacet: necessitas siquidẽ legis est ex parte mali mihi adiacẽtis. Si enim bonũ gratię esset in vtraq; parte iustificati hoĩs, inueniret quidem homo spiritualis legem vtilem, sed nõ necessariam ex parte cõtrarietatis in homine: sed ex eo ꝙ malum adiacet etiam iustificato, lex inuenitur tanq̃ frenum, ad cohibendũ pronitatem ad peccandum. CONdelector enim legi dei secũdum interiorem hominem.) Rationem reddendo vtriusq; vltimo dicti, progreditur ad declarandum quod reliquum erat, scilicet vẽditus sub peccatum. declaratis duobus prioribus, scilicet lex spiritualis est, & ego carnalis sum. Q; enim verum sit, inuenio legẽ mihi volẽti bonum facere, hinc patet quia cõdelector legi dei secundũ interiorẽ hominem: hoc est secundũ mentẽ, secundũ spm̃. Et appellauit superiorem partẽ animi interiorẽ hominẽ, eo ꝙ operationes suas perficit intus: in seipsa scilicet absq; organis corporeis. intellectus enim & voluntas supereminent separati ab vniuerso corpore. Et ꝑ op
K positum exterior homo vocaretur homo secũdum partes sensitiuas tã interiores q̃ exteriores, eo ꝙ carnalib[9] officiis immersę sunt. ℭ VIdeo autẽ aliã legẽ in mẽbris meis.) Ecce partes exterioris hoĩs, ecce ex quibus cõponitur exterior hõ. s. mẽbra carnalia tã interna q̃ externa. REpugnantẽ legi mentis meę.) Lex dei & lex mẽtis meæ sunt cõcordes. nã per legem mentis meæ intelligit naturalẽ legẽ inditam menti: lex autẽ in membris, est ipsa ordinatio affectuum carnalium ad delectabilia & vtilia secundum sensum. huiusmodi enim inclinatio lex nominatur quia est tanq̃ lex naturalis partis sensitiuæ quatenus sensitiua est. Repugnat autem hęc lex legi mentis: quia inclinatio partis sensitiuæ tendit ad bonũ vtile ac delectabile secundũ sensum, inclinatio autem mentis & spiritus tendit ad bonũ secundũ rectam rationẽ & spirituale. Constat autẽ ꝙ hęc duo bona sępe sibiinuicẽ aduersantur: vt experientia testatur. Et ꝑpterea verissime dicit

Paulus quãuis iustificatus & sanctus. video aliã legem in mẽbris meis repugnãtem legi mentis A
meæ. ET captiuantem me in lege peccati quę est in membris meis.) Ecce quod dixerat venditus sub peccatum. Considerare libet quòd quemadmodum ex parte animi superiore meminit duarum legum (scilicet legis dei, & legis mentis meæ) ita ex parte quoque inferiori meminit duarũ legum, scilicet legis membrorum meorum & legis peccati. vt lex carnis e regione legis mentis, & lex peccati e regione legis dei docetur. Et sicut lex mentis subdit hominẽ legi dei, ita lex carnis subdit hominem legi peccati. Et quãuis tam lex carnis q̃ lex peccati sit in membris meis vt Paulus clare dicit, differũt tamẽ in hoc: ꝙ lex carnis est naturalis, est inclinatio naturalis virium inferiorũ ad propria bona: lex vero peccati est pœna peccati originalis, & est deordinatio earundẽ viriũ derelicta ex perditione iustitiæ originalis. Distinguũtur ergo lex carnis & lex peccati nõ materialiter nõ subiecto, sed formaliter & penes principia: quia illa a natura, ista a peccato, illa inclinatio est, hęc priuatio. vnde & illa captiuũ me reddit sub ista, vt Paulus dicit. B
Et vere: quia inclinatio naturalis partis sensitiuæ in bonũ delectabile secundum sensum, reddit me captiuum sub peccato. Scrutare modũ quo peccauerunt primi parentes, & videbis ꝙ nos peccamus sicut & illi: quos naturalis inclinatio ad delectabile bonum duxit in seruitutem peccati. Conuenit autem legis nomen huic pœnæ peccati, quia tanq̃ lex a peccato edita ad peccandum ducit. illo tamen modo quo priuatio fræni ducit, scilicet licentiando seu remouendo prohibẽs. Sensualis itaq; inclinatio captiuum reddit hominem iustum sub lege peccati, dum inuitum malis appetitionibus subiicit in primis motibus inuoluntariis. INfœlix ego homo.) Hinc apparet clarius ꝙ in persona iustificati hominis locutus est. nã affectus huiusmodi suspirantis ægre ferendo statum carnis, manifeste affectus est non solũ iustificati sed sancti viri: miserũ se profitentis ratione affectuũ carnaliũ, & suspirantis pro liberatione. Vnde & dicit. QVIS me liberabit de corpore mortis huius?) In textu Græco pronomen huius anceps est ad corpus vel mortis. Ita ꝙ potest legi de corpore mortis hoc: vt significet hoc corpus esse corpus mortis. Et potest legi de corpore mortis huius: significando ꝙ non suspirat vt liberetur a corpore absolute, sed a corpore mortis huius: hoc est a corpore quatenus est ministrans mortem hanc. est enim nonnulla mors pati huiusmodi sensuales motus. Et est sensus. ex quo donum gratiæ Christi nõ me liberat ab hac carnis cõditione mortifera, quis me ab illa liberabit? quasi dicat nullus. Et verum dicit pro statu præsentis vitæ. propter quod dicit me iustificatum, de quo loquitur. C
GRAtia dei. pro, gratias ago deo, per Iesum Christum dominum nostrum.) Non significatur gratia dei liberans sed gratiarumactio. ne paruipendentis iustificatum statum suũ propter miseriam carnis, & desperati voce dictum intelligeres infœlix ego homo quis me liberabit, subiũgit gratiarumactiones deo per Iesum: vt ex hoc ꝙ gratias agit deo per Iesum intelligamus beneficium esse vocẽ hanc: intelligamus beneficium dei per Iesum Christũ collatum esse vocẽ dictam. Et vere beneficium magnũ est, ꝙ homo iustificatus non solũ cognoscit sed æstimat quod carnis in se videt, vt miseriam & æstuat desiderio rei cõmuniter impossibilis, nõ simpliciter sed in hac vita. Huiusmodi enim velleitas accensa vt homo totus seruiat deo meritoria est: & vtilis est ad magis ac magis recedendũ a seruitute carnis. Est itaq; sensus. quanuis ex parte carnis miserum & non liberandum in hac vita cognoscam me, de hoc tamen ipso ꝙ æstimo hanc miseriam & æstuo desiderio libertatis gratias ago deo per Iesum Christũ. quia hoc est beneficiũ collatum mihi ex dono gratię Iesu Christi reformantis mentẽ meam, ideo gratias ago deo per Iesum Christũ quia ipse mediator est: vtpote per quem consecutus hoc mentis beneficiũ sum. D

¶IGItur egoipse mente seruio legi dei, carne autem legi peccati.) Conclusio ista cõfinium est præcedentium & subsequentium. Transire siquidem hinc incipit Paulus ad monstrandum donum pacis quod iustificati per Christum habent ad deum. extendi ad liberandum a lege peccati: extendi autem per voluntarium vsum legis spiritus. Ita ꝙ vbi hactenus declarauit donum Christi non liberare iustificatos a carne, nobis inuitis operante motus præter intellectum, modo consequenter intendit docere quod donum Christi in iustificatis efficit in carne, voluntario interueniente vsu ipsius doni. Et propterea ex dictis infert ambarum libertatum actiones & fructus: dicendo quòd ex dictis sequitur in me iustificato esse duo principia inclinatiua ad contraria, mentem scilicet & carnem: ac per hoc ego iustificatus, mente inclinor ad seruiendum voluntarie legi dei, carne autem inclinor ad seruiendum voluntarie legi peccati. & vtrunq; clarum est. E
¶Crediderimq; ego hanc particulam aptius iungi & effici principium capituli sequentis quàm finem præcedentis: quoniam materiam sequentis inchoat.

F CAPVT VIII.

IHIL ergo nunc est dãnationis.) Quũ in antedictis docuisset iustificatos per donũ Christi nõ carere malo carnis pugnãtis aduersus spiritũ, ne donũ Christi putares imperfectũ vt donũ legis antiquæ (eo ꝙ iustificatis in Christo & sectantibus iustitiam legis diuinæ per Moysen datæ, cõmune apparet mente seruire legi dei carne autem legi peccati, cõmune est habere carnẽ & spiritum cõtra seinuicẽ pugnantes) ideo subiungit differentiã inter iustificatos in Christo ambulantes secundũ spiritum, & sectantes legem dei ambulãtes secundũ legem. Et consistit differentia in hoc ꝙ in illis nihil cõmittitur dãnabile propter donum Christi tam externum q̃ internum: in istis cõmittuntur multa dãnabilia, propter impotentiã legis vigente carne: vtpote nõ cõferente lege gratiã & nõ dãnãte pc̃m̃ in carne. Intẽdit itaq; p nullã dãnationẽ nullũ actũ
G quo meremur dãnari: vt patet ex eo ꝙ nõ dicit hoc de existẽtib⁹ in Iesu Christo, sed ambulãtib⁹ in Iesu Christo secundũ spiritum: qđ manifeste sonat exercitium operum nostrorũ. Et dixit hoc ad differentiam primorum motuũ qui sunt etiam apud iustificatos in Christo: vt intelligamus illos nõ esse materiã damnationis, vt intelligamus illos non contrariari exemptis ab omni condemnationis merito. primi enim motus non reddunt sanctos viros damnabiles, tum ob eorum imperfectionem, tum quia absorbentur a copia sanctarũ actionum continuarum. Et dicit nunc vt intelligamus ꝙ de prȩsentis vitȩ statu loquitur: ne intelligeres ꝙ ratione status futurȩ beatitudinis excludit omnẽ damnationẽ ab istis. IIS qui sunt.) Superfluit sunt. IN Christo Iesu qui.) Superfluit qui. NON secundũ carnem ambulant.) Desunt tres dictiones. SED secundum spiritũ.) Vnica est in textu Pauli oratio: sed interpres distinxit in duas. Paul⁹ enim habet, iis qui in Christo Iesu nõ secundum carnem ambulant sed secundũ spiritũ. quanuis ad sensum
H non interfit. Ne oĩbus iustificatis in Christo cõmunem intelligeres exemptionẽ ab omni dãnatione, explicauit quibus illa cõuenit: vt intelligamus hanc exemptionẽ non seruari cum operibus quibuslibet, sed cũ continuo progressu, nõ secundũ carnales affectus sed secundum spiritus inclinationẽ: & hoc in Christo Iesu. Et dixit in Christo Iesu, ad differentiã sectatorũ legis diuinæ secluso Iesu. Et dicit ambulãt, vt cõtinuũ vitæ rectȩ nõ statum sed progressum exclusa negligentia ac desidia significet: ad differentiã Christianorũ qui ab omni dãnatione exẽptos parũ curant se seruare. Et adiũgit negationẽ operum carnaliũ ad confutationem hæreticorũ ambulantium secundũ spiritum simul & carnẽ: dum opera carnalia perficiunt sub prætextu spiritus. Et adiungit negationi operum carnaliũ opera secundũ spiritũ, ad excitationẽ tepentiũ quibus magnũ videtur ꝙ abstinent a prosecutione carnaliũ: vt intelligamus non sufficere ad euitandã omnẽ dãnationẽ abstinere a carnalibus, sed oportere proficere in spiritualibus. ¶LEX enim spi
I ritus vitȩ in Christo Iesu.) Quinta est hȩc lex inter nominatas hic a Paulo. nam quatuor prænominatis (scilicet legi dei, legi mentis meȩ, legi mẽbrorũ seu carnis, & legi peccati) modo superadditur lex spiritus vitȩ in Christo Iesu. Et est ordo. lex spiritus, nõ cuiuscũq; sed spiritus vitȩ, hoc est spiritus vitalis, spiritus viuificãtis, spiritus ferentis secũ vitã: vitæ autẽ nõ naturalis sed vitȩ in Christo Iesu, vitȩ qua viuimus in fide, spe, dilectione & imitatione Iesu Christi. Et apposuit hoc ad differentiã legis dei per Moysen, quã appellauerat legẽ spiritualẽ. Ac si apertius dixisset. quãuis vtraq; sit lex spiritus, ista tamẽ de qua loquor est lex spiritus vitȩ in Christo Iesu, illa non: vtraq; est spũs sancti vt actoris, vtraq; est spũs nostri directiua, sed hȩc est spiritus sancti quatenus est viuificator noster in Iesu Christo, quatenus habitãdo in nobis viuificat nos in Iesu Christo. Et est ista lex ordinatio, dispositio dominiũq; spũs sancti in nobis ꝓueniẽs ex spiritu sancto viuificãte nos in fide, spe & dilectione Iesu Christi. De hac siquidẽ ordinatione veri
K ficatur quod subditur. Vbi erudite lector cerne q̃ proprie probat nihil dãnabile cõmitti ab ambulantibus in Christo secundũ spiritũ, ex efficacia legis spiritus viuificãtis in Iesu Christo. LIberauit me a lege pc̃i.) Pronomẽ me demõstrat ipsum in Christo ambulantẽ nõ secundũ carnẽ sed secundũ spiritũ. personã siquidẽ taliũ induit. Nõ dicit liberauit me a corpore mortis huius: de quo superius suspirauerat, quis me liberabit de corpore mortis huius. nã a corpore hui⁹ mortis nemo in prȩsenti vita liberatur: a peccati autẽ lege liberãtur oẽs baptizati ambulãtes scđm spiritũ: dum absoluũtur a dñio peccati super ipsos, ab obligatione cõformandi volũtarias suas operationes legi peccati. a quo vinculo non absoluebat lex. Spiritus enim sanctus viuificans nos in Iesu Christo, ordinat ita intus animos nostros vt tali auxilio fulti legem peccati non sequamur, ob cuius doni priuationem sectantes legem, sibiipsis derelicti, velut subditi peccato, fere

cogũtur cõformare opera sua voluntaria legi peccati. ET mortis.) Nõ dicit liberauit a mor te, sed a lege mortis. quæ lex ipso Paulo inferius exponente ex permanẽtia in morte. nã lex mor tis, lex mortẽ sequens, est mortuũ perseuerare mortuum, est de morte non esse reditum ad vi tam. Et ab hac lege liberati sumus per spiritum sanctum habitantẽ in nobis: vt patet inferius. A

NAM quod impossibile erat legi.) Multa more suo Paulus ꝓposuit in hac materia ambulan tium secundũ spiritũ in Christo Iesu. & propterea more quoq; suo intendens singula proposita declarare, incipit a primo scilicet nihil dãnationis est ambulãtib⁹ in Christo &c. & directe pro bat per Christũ effectum esse vt nihil dãnabile incurramus: quod lex Moysi efficere nequiuit. Et vt clarius hęc intelligantur, duo quantũ ad propositũ spectat subordinata sunt quæ lex ne quiuit efficere. Alterũ est dominiũ spiritus super carnẽ: alterũ hinc cõsequẽs, est perfecta præ ceptorũ legis executio. Ratio autẽ quare lex neutrũ horũ potuit, subiũgitur. IN quo infirma batur per carnẽ.) hoc est in eo ꝙ impotens erat ratione status carnalis. lex enim Moysi quanuis spiritualis esset (hoc est ad regulandũ spiritũ hominis data a deo) quia tamen nõ adiuuabat in tus per gratiã, lex erat infirma & imbecillis ob statum carnalẽ hominũ in quo relinquebat illos. ex hac enim legis imbecillitate clare patet prouenire ꝙ lex nõ poterat efficere illa duo quæ ex plicauimus. DEVS filiũ suum mittẽs in similitudine carnis peccati.) Dictio interpretata mit tens participiũ est pręteriti tẽporis actiuum, quo Latini carẽt. & propterea ad seruandũ & par ticipium & tẽpus, aliqui interpretes verterũt (& recte) actiuũ in passiuum, legendo sic. deus fi lio suo misso in similitudine carnis peccati. Nõ dicit in similitudine carnis: quia missus est in ve ra carne, & nõ in similitudine carnis, sed determinat qualitatem carnis de qua loquitur, adiun gendo peccati: quia missus est non in vera carne peccati, hoc est subiecta peccato, sed in similitu dine carnis quę subiecta est peccato. Caro siquidem nostra caro peccati est postq̃ Adam pecca uit: filius autẽ dei missus est in carne simili carni nostrę subiectæ peccato, pro quanto missus est in carne passibili & mortali. per has enim conditiones caro Christi in hac vita fuit similis carnis peccati. nam caro ex peccato subiecta est passionibus & morti: vt patet in princip. Geñ. ET de peccato dãnauit peccatũ in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis.) Aduerte in primis ꝙ nec in Gręco nec in Latino apparet ordo literę perfectus: nisi vtendo coniũctione & pro etiã, vel simili æqualente coniunctione. Appositam siquidem intelligimus cõiunctionem ad signifi candam sequelam alterius beneficii: vt scilicet notemus deum non tantum misisse filium suum in similitudine carnis peccati, sed & de peccato dãnasse peccatũ in carne. Et nihilominus sensus remanet obscurus. apparet autẽ penetrando causas proprias rerũ. & resoluẽdo effectus in pro prias causas (vt tantum decet doctorem) ꝙ quia dixerat legẽ imbecillem ob carnem ad iustifica tionem implendam, quę impletur in ambulantibus in Christo, affert modo ex parte Christi ef ficaciam super carnem, vt iustificatio legis impleatur in nobis ambulantibus in ipso &c. Et quũ multis mediis hanc efficaciã potuisset monstrare Paulus, elegit hanc viã: quoniam in hac expli catur propria causa subactę carnis nostrę a deo per Christũ, non via potẽtię sed iustitię. In hoc ipso itaq; ꝙ filius dei habuit in hac vita carnem similem carni peccati, constat quòd filius dei ve stitus est peccato, seu personã induit peccatũ habentis, multo magis q̃ indutus vestes laruamq; Cęsaris induit personã Cæsaris: quãto caro passionibus mortiq; subiecta signum cõmunissimũ est hominis peccatũ habentis. nec in aliquo fefellit nisi in Christo. Vnde quum dicitur de pec cato, significatur peccatũ nõ inexistens sed indutũ. est enĩ sensus & de peccato induto. Christus enim nullũ vnq̃ habuit in seipso peccatũ sed induit peccatum assumẽdo similitudinẽ carnis pec cati. Et quẽadmodum reddendo singula singulis, Christus mortẽ sua mortẽ nostram destruxit, & vita sua immortali vitam nostram reparauit, ita peccato induto ex similitudine carnis pecca ti damnauit peccatũ in carne. hoc enim est effectus in proprias causas resoluere. Et hinc habes ꝙ Paulus meminit missi in similitudine carnis peccati, tum ad explicãdum modũ quo Christus induit peccatũ, tum ad explicandũ innocentẽ carnẽ Christi damnantẽ peccatũ in carne nostra. Aptissime siquidẽ peccatũ in carne nostra dãnatur merito innocẽtis carnis indutę pctĩ: sicut mors merito mortis. Intẽdit enĩ ꝙ sicut Christus sua morte meruit destructionẽ mortis nostrę, ita in hoc ꝙ voluntarie induit pctĩ in carne simili carni pcti meruit dãnationẽ peccati in carne nostra. Nec intercessit meritũ tantũmodo, cõsequens assumptã carnẽ (prius enim assumpta est caro, & deinde meritũ est voluntariũ sustinẽdi indumentũ peccati in Christo iam homine) sed intercessit actio dãnatiua: sicut moriẽdo nõ solũ interfuit meritũ, sed actio diuina destruẽs mor tẽ. Propter qđ Paulus attribuit dãnationis actionẽ non Christo, sed deo per Christi carnẽ indu

F tam peccatō.dicit enim ꝙ deus misso filio &c.damnauit peccatum in carne:vt intelligamus diuinam actionem dāno afficientē peccatū in carne nostra,& ex tali carne filii sui, & ex merito induti peccati.Nec dixit extinxit sed dānauit peccatū in carne:quia loquitur respectu nostri, qui ambulamus per spiritum &c.in carne siquidē nostra dum hic sumus,non est penitus per Christum extinctum peccatum(nam remanet fomes)sed est damnatum,est addictū dāno. damnari enim est iudicialiter addici dāno:& peccatum in carne nostra(hoc est in baptizatis omnibus)ex iustitia innocētis carnis Christi sub iniuria peccati induti damnatū est, addictū est extinctioni. sed extinctio nō perficitur in hac vita:sed satis est ꝙ interim subiectū & affectum est dāno diminutionis tali ac tanto vt iustificatio legis impleretur in nobis ambulātibus.Et nō dicit vt iustificatio impleretur in nobis,sed vt iustificatio legis,proculdubio Mosaicę.vt intelligamus ꝙ de iustificatione(hoc est perfecta executione legis)loquitur:quā lex obstante carnis peccato indē
G nato & vigente non poterat perficere.¶Et ꝙ de ista iustificatione fit sermo, patet ex eo ꝙ subdit hanc iustificationem nō adimpleri in omnibus baptizatis,sed in ambulantibus secundū spiritum.Hinc enim duo habentur.& de qua iustificatione loquitur scilicet quę ambulantibus in Christo secundum spiritum propria est:quæ est perfecte adimplere pręcepta legis,proculdubio quo ad moralia.& modus quo damnatio facta peccati per Christum sortitur hunc effectū, perducitur ad hunc finem qui est iustificationem legis impleri in nobis.habetur enim hinc ꝙ modus est,ꝙ mediante lege spiritus ambulatio fit.Ita ꝙ dānatum est peccatum in carne nostra per meritum Christi,dum damno extinctionis addictum est & subiectus fomes,ita vt in ambulantibus secundum spiritū impleatur legis iustificatio.quod constat fieri per donū internę gratię per Christū habitæ.Ita ꝙ concurrere significantur duo dona Christi. alterum ex parte carnis, quod principaliter in hac ratione intendit,scilicet ꝙ peccato induto in carne simili dānatum est
H peccatum in carne nostra.alterū ex parte spiritus tanꝗ modus perducēdi donum carnis ad talē effectum:qui est plena legis iustificatio.¶Declarata itaqꝫ materia,collige sensum.Patefacit Paulus ꝙ ambulantes in Christo secundum spiritū,nihil cōmittunt dānabile,quemadmodum ambulantes secundū spiritum in lege,cōmittebant aliquid damnabile:quia plena adimpletio legis quam lex propter statum carnalē efficere nequibat.efficitur in ambulantibus in Christo secundum spiritū.Efficitur autem hoc modo:quia statum carnalē quem lex tollere nō poterat deus abstulit in nobis misso filio suo in similitudine carnis peccati:ac ꝑ hoc de pctō induto dānauit, iustę addixit damno extinctionis & affecit dāno diminutionis peccatū in carne nostra, quod faciebat statū carnalem,vt sic iustificatio legis impleretur in nobis: hoc est vt facultatem etiam ex parte carnis minus impediētis haberemus implendi iustificationes legis, & sic nulli in nobis damnationi locū relinqueremus,quāuis primi motus insurgant. QVI non secundū carnē am
I bulamus sed secundū spiritum.)Explicat quos demōstrat pronomen nobis:vt explicite cōcludat intentum quod proposuerat.¶QVI enim secundū carnem sunt.) Declarat differentiā ambulantium secundū carnem ab ambulantibus secundū spiritum,vt notitiā terminorum quibus vtitur explicet.Vnde quū dicitur qui secundū carnē sunt,& similiter quū subditur qui secundum spiritū sunt,nō est sermo de esse substātiali,sed de esse morali.nā sensus est.ꝙ animū habēt dispositū scđm carnē: & similiter ꝙ animū hn̄t dispositū secūdū spm̄. Quę carnis sunt sapiūt.) Dictio interpretata sapiūt,a qua deriuatur nomē verbale quod inferius interpretatur modo sapientia,modo prudentia,proprie significat aliquid sub genere cognitionis: cui nulla Latina dictio apparet respondens.Et quoniam vtuntur ea ad significandū adiūctum affectū animi.ideo nulla occurrit propinquior interpretatio ꝗ cura & curare.vt sensus sit,quæ carnis sunt curant. ¶Et similiter quum subiūgitur quæ sunt spiritus sentiunt,adimendū est sentiūt:quia in textu
K Gręco nullū verbū habetur:sed subintelligitur idem verbū.Cura enim actus est intellectus adiunctus animi affectui.Et verissima est differētia ꝙ dispositi in animo secundū carnem, vacant curæ spectantiū ad carnem,vtiliū ac delectabiliū:dispositi autem in animo secundū spiritū,vacant curæ spectantiū ad spiritū:honestorum scilicet & vtilium ac delectabiliū ad spiritū. QVI vero secundū spiritum sunt,quę sunt spiritus sentiūt.Nam prudentia carnis mors est.)hoc est mortem infert animæ & damnationis æternæ.Scito ꝙ prudentiæ nomē propinquū est dictioni Gręcę prędictę,& consonat sensui intento.nam ad intellectum spectat ex affectu ad finē.vnde prudētia carnis est ratio hominis affecti ad carnem vt finem.qui enim finem habet carnem, cogitat,ratiocinatur,cōsulit,iudicat,pręcipit relatiue ad carnem. Et simile est proportionaliter de prudentia spiritus. PRVdentia autem spiritus,vita & pax.) Rationem reddit cōgruentis

actionis. Ex eo enim ꝙ cura seu pudentia carnis mortifera est, habetur ꝙ congruit dispositis in animo carnaliter. caro siquidem ipsa mortifera est. Et similiter ex eo ꝙ cura seu prudentia spiritus infert vitam animæ & pacem animæ, habetur ꝙ congruit habentibus animũ spiritualem. nam ipse spiritus, vitę & pacis parens est. QVOniã sapientia. pro, cura.) seu prudẽtia. CARnis inimica est deo. pro, inimicitia est in deũ.) Vt intelligamus curã carnis non esse actũ naturæ qui potest bene & male fieri, sed esse peccatũ quod non potest bene fieri, dixit ꝙ est inimicitia ĩ deũ. LEgi enim dei non est subiecta.) Ecce manifesta inimicitię ratio. Nõ dicit, deo non est subiecta (qm̃ etiã peccata subduntur dei potestati) sed legi dei negat esse subiectã: vtpote formã legis non suscipientẽ. NEC enim potest.) Ne putares ꝙ quãdoq; subiiceretur legi dei, excludit hoc posse. incõpossibile siquidẽ est vt coeant forma legis & peccatũ. QVI autẽ in carne sunt.) Subiungit habẽtes prudentiã carnis esse carnales secũdum animum: vt patefaceret ꝙ non solũ ipa cura carnis sed etiam ipsi carnales inimici sunt deo. DEO placere non possunt.) Hoc nõ est intelligendum sicut de cura carnis, sed intelligendum est formaliter: hoc est quatenus sunt in tali statu carnali secundum animum. sic enim deo placere non possunt. Cum quo tamen stat ꝙ per diuinam gratiam possunt mutari de esse secundũ carnẽ, hoc est de dispositione carnali animi. & sic possunt placere deo. Vos autẽ in carne non estis, sed in spiritu.) Hinc clare apparet non loqui Paulũ de esse in carne secũdũ substantiã. nam cõstat Romanos quibus scribebat, fuisse tũc in carne secundũ substantiã. & tamen dicit eis, vos aũt in carne non estis: hoc est non estis secũdum animũ carnales sed spirituales. Et simili ratione dicit vos, qua hactenus dixerat nos, dicendo vt impleretur in nobis qui non secundum carnem ambulamus &c. Loquendo siquidẽ modo in prima pſona & modo in secũda, significat cõmunẽ esse hãc dispositionẽ etiã aliis non apostolis. Quis etiã ex industria hoc dixerit, vt ex seipsis ĩtelligerent Romani qui qualesq; sunt quos appellauit esse secundum spiritum: ne putarent altius quid latere sub hac appellatione.

SI tamen.) Postq̃ Paulus declarauit duo eorum quæ in principio capituli proposuit (.s. nihil damnationis est, & ambulantes secundum spiritum non secundum carnem) modo declarat tertium. s. lex spiritus vitę in Christo Iesu. Declarat autem hoc, simul rationem reddendo quare ipsi Romani sunt in spiritu & non in carne. Et rationem reddit sub conditione, dicẽdo si tamen: vt intelligant Romani ꝙ ad non esse in carne sed in spiritu, non sufficit fuisse baptizatos (quales omnes ipsi erant) sed exigitur ꝙ perseueret spiritus sanctus. Et ꝓpterea vtendo verbo pſentis tẽporis & vocabulo inhabitationis vtitur subdẽdo. SPIritus dei habitat in vobis.) Dicẽdo spiritus dei, aperit ꝙ quũ dixit lex spiritus, sermo fuit de spiritu dei habitante non hospitãte in animis hominum. Et propterea dicit habitat. Nisi enim per modum habitantis quiescat in animo, efficacem legem in homine non sortitur: ac per hoc non habet locum lex spiritus. ¶ SIQVIS autem spiritum Christi non habet, hic non est eius.) Particula illa, lex spiritus vitæ in Christo Iesu, declaranda erat non solum quo ad spiritum, sed etiam quo ad vitam in Christo Iesu. Et propterea ad eius declarationem subiungit ꝙ vita in Christo Iesu. est per habere spiritum Christi: vt intelligamus eundem esse spiritum dei & spiritum Christi, nec haberi spiritum dei nisi habeatur spiritus Christi: hoc est ꝙ nunq̃ spiritus dei habitat in nobis nisi iungat nos Christo. Vnde pronomen eius demonstrat spiritum dei. Est enim sensus ꝙ siquis spiritũ Christi non habet, hic non est spiritus dei, vt templum in quo habitat spiritus dei. Et iuxta hũc sensum directe habetur ꝙ spiritus sanctus habitans in hominibus, est spirit⁹ vitę in Christo Iesu; quoniam est spiritus Christi in nobis. ac per hoc iungit homines Christo, proculdubio secũdum animã: secundũ credere, sperare, diligere, imitari &c. Dicitur autẽ & est spiritus sanctus spirit⁹ dei: quia a deo de⁹ est, & ad deũ nos inspirat, mouet ac impellit habitans in nobis, spiritus autẽ Christi quia & a Christo ratione diuinæ naturæ est. & Christi merito ab ipso est nobis datus, & ad Christũ inspirat mouet ac impellit illos in quibus habitat. ¶ SI AVTEM Christ⁹ in vobis est.) Declarat illud aliud propositũ (scilicet liberauit me a lege peccati) cõtinuãdo sensus cõsequẽter se habẽtes. Et pro eodẽ vtitur Christ⁹ in vobis est, & spũs Christi in vobis est: qm̃ de esse in animo est sermo: in quo idẽ est esse Christũ & esse spiritũ Christi. nam Christus habitat in animo per eãdem fidẽ, spem & charitatẽ: & similiter spiritus sanctus qui est dei & Christi habitat in nobis per eandem fidem, spem & charitatem. CORpus quidem mortuum est propter peccatũ) Breuitati studens Paulus, similes nos Christo describit ex Christo inhabitante in nobis: vt quẽadmodũ Christus habuit corpus mortaleq; & spũm viuum, ita corpus nostrũ est mortuũ, hoc est mortale, spũs vero viuus. Sed dissimilitudo est penes causam: ꝙ corpus nostrũ

A B C D E

F est mortuum propter peccatum proprium. peccatū enim originale est cōmune peccatū omniū hominum excepto Christo. SPIritus vero viuit. pro, vita, propter iustificationē. pro, iustitiā.) Et hic quoq; est dissimilitudo penes causam: quia vita spiritus Christi non pēdet a iustitia, sed ab initio beata fuit: vita vero spiritus eorum in quibus habitat Christus est propter iustitiam Christi, qua satisfecit deo soluendo precium redemptionis humanę. propter illam enim iustitiam extrinsece & per participationem eius intrinsece est vita eorum in quibus habitat Christus. Et hoc est liberatos hos esse a lege peccati: vt superius declaratum est. ℭSed pro litera aduerte ꝙ spiritus est nominatiuus quum dicitur spiritus vero vita: & subintelligitur est. Et verificatur de spiritu nostro in actu: hoc est actualiter operante. spiritus quidem noster credens, sperans, diligens, prudens, est vita gratiæ, propter iustitiam Christi participatam ex habitatione Christi in nobis. ℭQꝫ si spiritus eius.) Declarat particulam vltimo propositam (scilicet liberauit me a lege mortis) cōtinuādo nihilominus cōsequenter se habentes sensus. Vbi recole in principio capituli quinti proposita fuisse quatuor bona quæ habent iustificati ex fide Iesu. & aduerte ꝙ illorū quatuor primū (scilicet pacē ad deū) ab illo loco hucusq; Paulus declarauit: manifestando ꝙ per donū Christi liberati sumus a peccato originali, ab abundātia peccati actualis, a seruitute legis Moysi & a lege peccati. modo aūt tria reliqua (scilicet ꝙ gloriamur in spe glorię dei, ꝙ gloriamur in tribulationibus, & ꝙ gloriamur in deo) intendit declarare: simul continuando & declarando quomodo lex spiritus vitæ in Christo Iesu, liberauit nos a lege mortis. Intendit enim patefacere ꝙ per spiritum dei & Christi habitantem in nobis consequimur hęc tria. Quorum primum coincidit cum liberatione a lege mortis. Et propterea simul declarat ꝙ lex spirit⁹ habitantis in nobis, liberauit nos a lege mortis, & ꝙ tribuit nobis gloriari in spe gloriæ dei. immortalis enim vita præparata nobis post resurrectionem est liberatio a lege mortis,

H & est gloria dei in cuius spe gloriamur. Vnde a spiritu dei inchoat, dicendo ꝙ si spiritus eius, proculdubio dei. QVI suscitauit Iesum a mortuis.) Iesus quatenus homo suscitatus est a deo: quatenus vero deus suscitauit seipsum. HAbitat in vobis.) Totum hoc est antecedens propositionis conditionalis, cuius cōsequens subiungitur. QVI suscitauit Christum Iesum a mortuis.) Relatiuum qui refert deum. Et est sensus, deus qui suscitauit Iesum Christum a mortuis. VIuificabit & mortalia corpora vestra ꝑpter inhabitantem spiritum eius in vobis.) Iuxta duo assumpta in antecedente (scilicet habitationem spiritus dei in nobis, & suscitationē Iesu Christi a mortuis) duo quoq; infert in cōsequente scilicet viuificationem nostrorum mortalium corporum, & hanc ex suscitatione Iesu Christi: & causam iustificationis, & hanc ex inhabitante spiritu dei in nobis. Reddit enim causam futurę immortalitatis nostræ ex concomitātia qualitatis corporis ad qualitatem spiritus. ex quasi naturali sequela donorum in corpore

I ad dona spiritus vitæ corporis ad vitam spiritus. vt quia spiritus dei qui suscitauit Iesum (hoc est & datus a deo per suscitationem Iesu, & spirans & impellens ad deum non qualitercunq; sed quatenus suscitauit Christum Iesum a mortuis) habitat in vobis) ideo cōsequens esse oportet vt illemet deus qui suscitauit Iesum, propter dignitatem dicti spiritus habitantis in vobis viuificet tempore congruo mortalia corpora vestra. sic enim donis spiritus correspondebunt dona corporis: sic enim resurrectio Christi cōmunicata prius in nobis fide, spe & charitate spiritus sancti habitantis in nobis, communicabitur postea in corpore: sic demū nos qui in carne positi tantum dignitatis obtinuimus ꝙ spiritum sanctum habitatorem habuimus secundū animam, etiam secundum corpus propter dignitatem tanti habitatoris viuificabimur. Hāc enim rationem ad literam sonat textus, reddendo rationem immortalitatis futuræ propter inhabitantem spiritum eius in nobis. ℭQuum autem dicit viuificabit, intellige non de solius vitæ dono (quo

K niam viuere commune erit in futuro sęculo tam bonis q̄ malis) sed intellige viuificationē perfectā, quę excludit omnem passibilitatē. Sola enim talis viuificatio liberat totaliter a lege mortis. Nam sub lege mortis erunt damnati: q̄uis non quo ad hoc ꝙ moriantur iterum, sed quo ad hoc ꝙ continue patientur. quod est continue mori. Viuificatio autem corporum propter inhabitantem spiritum sanctum excludet non solum mori sed quodcunq; pati, non solum in actu sed in potentia. reddet enim corpora immortalia & impassibilia. ℭNec dicit corpora vestra mortua sed mortalia, ad comprehendum omnes. Quod dico ꝑpter illos qui in secundo Cristi aduentu inuenientur viui. nam illorum corpora non mortua sed mortalia viuificabūtur. ERgo fratres debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus) Ex tot differentiis dictis inter carnem & spiritū, & ex tot donis spiritus ad liberādum nos ab iis quæ sunt carnis, infert cui ex dua

bus in nobis partibus simus debitores:vt hinc progrediatur ad manifestandum modum quo di A
ctam viuificationẽ cõsequimur,quoue gloriamur in spe gloriæ dei.Causa enim dicta est spiritꝰ
sanctus habitans in nobis:modus autẽ est operari secũdũ spiritũ.Et propterea debitũ talis opẽ
ris infert. SI enim secũdũ carnẽ vixeritis,moriemini.) Ex fructu operis probat debitum no
strum non carni sed spiritui.fructus enim vitę carnalis describitur mors,& animę & corporis se
cundũ æternam passionem. SI autem spiritu.) Intellige spiritu sancto habitãte in spiritu ve
stro:seu(quod idem est)spiritu vestro fulto spũ sancto. FActa.pro,actus carnis mortificaue
ritis.) Contra viuere secundũ carnẽ:opponit spiritu mortificare actus carnales.Nõ dicit oc-
cideritis sed mortificaueritis:vt intelligamus cõformem doctrinã superius dictis.Actus siqui-
dem carnales extinguere non possumus sed mortificare,tum insurgentes cõpescẽdo,tum ne in-
surgant domando carnem:& continue exercendo ea quæ sunt spiritus vel ad spiritum. VIue
tis.) Ecce fructus contrarius.Et est sermo de vita animæ & corporis beata. ℭQVIcunq; eñ B
spiritu dei aguntur. Probat hoc vltimo dictum: ꝙ si spiritu actus carnis mortificaueritis vi-
uetis.Probat autem ex parte spiritus,iungens huiusmodi viuere cũ gloria filiorum dei.tendit
enim vt dictum est,ad declarandum ꝙ per donũ Christi habemus hoc bonum quod est gloriari
in spe gloriæ dei.Et propterea probat ꝙ viuetis,probando ꝙ estis filii dei.vita enim beata est fi
liorum dei.ℭQuum audis spiritu dei agũtur,caue ne furorem intelligas,ne velut amentes agi
homines a spiritu dei intelligas:sed obedientiã talem ac tantam spiritus nostri exhiberi spiritui
sancto habitanti in viris perfectis vt parendo agantur obsequentissimi a spiritu sancto habitan-
te in eis,agitur aũt non solum inuitus aut nescius, sed etiã promptissime obsequens. Et iuxta
hunc modum sancti viri dicuntur agi a spiritu dei. HI sunt filii dei.) De filiis adoptiuis est
sermo.Et apte iungit hæc duo:esse filios dei,& agi spiritu dei.nam filiorum est tam obsequen
tissimos se exhiberi patri vt agantur spiritu patris;vt operentur ad nutum patris.ℭNON eñ C
accepistis spiritum seruitutis iterum in timore.) Probat eos qui agũtur spiritu dei esse filios
dei:ex hoc ꝙ spiritus dei habitans in illis est spiritus adoptionis,& non spiritus seruitutis & ti-
moris quẽadmodum fuit status veteris legis.Ex hoc enim ꝙ dicit iterum monstrat se loqui re-
spectiue ad acceptionem legis veteris.tunc enim prima vice acceperũt a deo spiritũ,sed seruitu
tis in timore.Seruitutis quidem legalis,& in timore tum extrinseco:quoniã ad literam territi
sunt tonitruis sonantibus,adeo vt resilirent & dicerent Moysi nõ loquatur nobis dominus ne
moriamur &c.Et interno:quoniã non acceperunt per legem gratiam, sed in timore transgre-
diendi & pœnas incurrendi sibiipsis dimissi sunt.Nec huiusmodi spiritus seruitutis & timoris
donum gratię gratum facientis significat:sed motionem diuinam ad acceptandam legem. Nõ
sic nunc vobiscum agitur inquit Paulus:sed vos ideo dixi filios dei quia nõ accepistis hac secũ-
da vice spiritũ seruitutis in timore,non estis moti a deo ad acceptandam seruitutem legis sine D
gratia. SED accepistis spiritum adoptionis filiorum dei.) Superfluit filiorũ. Contra spiri-
tum seruitutis in timore,e regione locat spiritũ adoptionis:hoc est spiritum filiorũ adoptiuo-
rum:hoc est accepistis spiritũ sanctũ in vobis habitantẽ ad mouendũ vos ad actiones consonas
filiis dei adoptiuis.Nec opus fuit dicere spũm amoris,seu adoptiõis in amore, sicut dixerat ser
uitutis in timore:qm̃ adoptio filiationem ponit & amorem,tãto exactius quãto adoptio gra-
tuitam fert filiationẽ excitãtem amorẽ versus adoptantem. IN quo clamamus Abba pater.)
Abba syra dictio est:pater vero latina ex græcis tamen mutuata.& idem significant. Et quia
pater casus est nominatiui,rationabile est vt Abba quoq; sit casus nominatiui. Nec dicit in
quo dicimus(quod cõmune est Christianis omnibus)sed in quo clamamus, magnitudine affe-
ctus,quod est proprium vere filiorũ:vt ex hoc ꝙ clamamus(hoc est affectu magno profitemur)
in spiritu sancto,pater pater,signũ habere cognoscamus internũ ꝙ accepimus spiritũ adoptio-
nis.Nã si non esset adoptionis spiritus,non inspiraret nobis tam cõfidenter appellare deum pa E
trem.Et geminatur patris nomen ad significãdũ firmitatem ac certitudinem fiducię.ℭIPse eñ
spiritus.) supple sanctus habitans in nobis. TEstimonium reddit.pro,contestatur, spiritui
nostro ꝙ sumus filii dei.) Ecce ratio clamoris:hoc est magnæ confidentiæ recognoscendi deũ
vt patrem.ℭVbi aduerte ꝙ in textu græco non est directe illemet sensus quẽ latinus interpres
sonat:quoniam gręcus sonat duos contestes(scilicet spiritum sanctum & spiritũ nostrũ)de ea-
dem re: scilicet ꝙ sumus filii dei.latinus autẽ vnum testẽ(scilicet spiritũ sanctum)testificantẽ
non nobis sed spiritui nostro ꝙ sumus filii dei.Et ꝗuis vtrũq; sit verũ & in idẽ redeat: quia ta-
men Paulus grece scripsit,ille est literalis sensus quem gręcus textus sonat: scilicet ꝙ spiritus

F fanctus conteftis eft fpiritui noftro,ambobus teftificantibus nobis ꝙ fumus filii dei. Teftimo-
nium hoc ꝙ fpiritus fanctus reddit fimul cum fpiritu noftro de hoc ꝙ fumus filii dei, internū
effe fignificatur ex eo ꝙ ab vtroꝗ interno fpiritu perhibetur nō aliis fed nobifipfis. Et quoniā
teftimoniū hoc nō eft de poffibili fed de facto(hoc eft nō eft de hoc fcilicet ꝙ poffumꝰ effe filii dei
fed eft de hoc ꝙ filii dei fumꝰ)ideo donū fpeciale eft. Nā teftimoniū ꝙ poffimꝰ effe filii dei,inter
teftimonia cōīa filii cōpræhēditur:teftimoniū aūt ꝙ ego fum filius dei,fpeciale donum eft. Et
quoniā nulliꝰ teftimonii effectꝰ eft videre feu fcire rē teftificatā fed credere(nō eñ inducitur te
ftimonium,fed lumen aut ratio euidentiam faciens,ad hoc vt videatur aut fciatur res:fed te-
G ftimonium inducitur ad hoc vt credatur res teftificata,ad hoc vt videatur effe credendum fic
effe quod teftificatur)ideo ex hoc teftimonio fpiritus fancti & noftri ꝙ fumus filii dei,non in-
telligas me videre aut fcire,fed credere ꝙ fum filius dei,fed videre effe mihi credendum ꝙ fum
filius dei. ¶Media autem quibus vtitur fpiritus fanctus,quę affumit fpiritus fanctus fimul cū
noftro in teftimonium ꝙ fumus filii dei,funt regulariter duo. Alterum eft amor dei prom-
ptus ad obfequendum fpiritui fancto. quem efficit fpiritus fanctus in iis qui fpiritu dei agun-
tur:alioquin non agerentur fpiritu dei,nifi forte ad momentum. Alterū eft experta continua-
tio diuinæ gubernationis:cuftodiendo a damnabilibus,illuftrando,infpirando,excitando,mo-
uendo,fouendo & huiufmodi. Nam quum experimur tam prompte nos diligere deum, & tali
tantaꝗ cura gubernari a deo,teftimonium a fpiritu fancto & noftro habemus fufficientiffimū
ad hoc vt credamus ꝙ fumus filii dei. nam ex hoc teftimonio clare videmus credendum nobis
H effe ꝙ fumus filii dei. At fi non tantum profecimus vt teftimonium hoc habeamus a fpiritu fan
cto & noftro,ftudeamus ad efficiendum in nobis promptitudinem exequendi quę fpiritus funt
& mortificandi quę carnis ac mundi funt,ne defimus gratiæ tanti teftimonii. ¶SI autem fi-
lii & hæredes.) adhoc enim adoptatur quis in filium vt fit hæres. HAEredes quidē dei.)
Quum hæres non fit nifi mortui,quo pacto Paulus dicit dei hæredes : quum deus immortalis
fit:Solutio eft. Hæreditare inter homines duas habet conditiones:alteram perfectionis, alterā
imperfectionis.nam perfectionis eft ꝙ hæres vniuerfa bona patris acquirat ac poffideat vt do-
minus:imperfectionis vero eft ꝙ ad hunc effectū mors interueniat patris. Quā oportet interue
nire:quia vniuerfitatis bonorum non poffunt effe ambo fimul domini fine damno alterius:pu-
ta patris,expoliantis fe libertate domini,ex hoc ipfo ꝙ afcifcit filium in condominum omniū.
Quocirca filii dei funt hæredes dei,fecundum ꝙ hæreditas perfectionem, feclufa imperfectio-
I ne fignificat.nam filii dei fuper omnia bona dei conftituuntur domini abfꝗ vllo detrimēto dei
patris;& quod plus eft abfꝗ vlla diminutione in quolibet hærede. COhęredes autem Chri-
fti.) De Chrifto homine eft fermo:fub cuius pedibus omnia fubiecta funt. Cohęredes autem
non partitione fed communione hęreditatis decreti fumus. SI tamen compatimur.) Inferit
ꝙ gloriamur in affectionibus,ei quod eft gloriamur in fpe glorię dei,vtrunꝗ bonum fimul tra
ctando:quoniam per afflictiones affequimur gloriam filiorum dei. Nec fumitur compati pro
commiferari,fed pro fimul pati,pro fimul fuftinere afflictiones & preffuras. Simul autem rela
tiue ad Chriftum. Eft enim fenfus. Si tamen fimul compatimur : hoc eft fi imitando Chriftum
patimur afflictiones mundi. VT & conglorificemur) Hanc enim conditionem appofuit co
hæredibus Chrifti:vt fcilicet fint fimiles Chrifto in vita ifta qui inftituti funt cohęredes Chri-
fti in vita futura. EXiftimo enim.) Obuiat querelis de hac appofitione tanꝗ dura:ꝙ fci-
K licet oporteat pati in hac vita propter confequendam hæreditatem in futura.obuiat autē pa-
tefaciendo ꝙ præfentes afflictiones non funt condignæ ad gloriam futuram. Nec dicit exifti-
mo opinatiue,fed cognitionem quam habet manifeftādo.dictio fiquidem græca rectius inter-
pretata fuiffet reputo feu arbitror,vt certa cognitio explicata fuiffet. Q; non funt cōdignæ
paffiones huius tēporis.) hoc eft nō hę vel illę,fed vniuerfaliter quæcunꝗ paffiones:hoc eft af
flictiones,cruciatus,tormenta &c.non vnius horæ aut diei fed totius huius temporis. AD
futuram gloriā.) Non dicit ad pœnam peccatorum fed ad futuram gloriam:ne contradicat
Iob dicenti,vtinam appenderentur peccata mea a quibus iram merui,& calamitas quam patior
in ftatera,quafi arena maris hęc grauior appareret,Iob. vii. Rurfus nō dicit,nō funt condigni
actus meritorii,nō eft cōdigna patiētia meritoria ad futurā gloriā:fed dicit non funt condignæ
paffiones : ne contradicat fibiipfi fcribenti ad Timo. Bonum certamen certaui, curfum con-
fummaui, fidem feruaui, in reliquo repofita eft mihi corona iuftitiæ quam reddet mihi
dominus in illa die iuftus iudex. Significatur itaꝗ ꝙ paffiones ipfę quatenus tales funt,nō me-

rentur de condigno futuram gloriam.quod est dicere malum passionum huius temporis non esse par bono futuræ gloriæ,sed multo min⁹ esse malū quod patimur in hoc tēpore,bono futuræ gloriæ.Hinc est sensus literalis. QVAE reuelabitur in nobis.) Quanuis textus græcus anceps sit ad in nobis vel in nos,contextui tamen magis quadrat in nobis,ad significandum gloriam quę in futuro manebit in nobis.Erit em̄ intus in animis & in corporib⁹ nostris inexistēs: ad differentiam gloriæ præsentis.quæ cum clara sit fama cum laude,non in nobis sed in aliorū actibus consistit.Et dicit reuelabitur:quoniam tunc manifesta fiet gloria sanctorum quæ nunc occulta est velut in radice in eorum meritis. NAM expectatio.) Deest vna dictio.Legendū est.NAM anxia expectatio creaturę.) Duplici ratione intendens probare hoc vltimo dictum (scilicet ꝙ passiones huius temporis non sunt cōdignę ad futuram gloriam) primo probat ex vehementia appetitus seu expectationis ipsorum apostolornm.Et consistit vtraq; ratio in hoc, ꝙ expectatio anxia communis tam omni nationi q̄ apostolis(quæ scilicet simpliciter & absolute viget in illis)est expectatio gloriæ adoptionis,& non boni quod tollitur per passiones hui⁹ temporis quas patienter sustinent expectando illam adoptionis gloriam.Ex hac enim vehemētia expectationis communi tum omni nationi tum Apostolis, signum in hac vita habemus, contestans ꝙ passiones præsentis temporis non sunt condignę ad futuram in nobis gloriam. Et artificiose Paulus magnitudinē futuræ glorię ex magnitudine non puræ appetitionis sed expectatiuæ,non alicuius vnius sed communis tum omni nationi tum apostolis,docet: quoniā magnitudo boni quod est finis & obiectum appetitus,ex vehementia communi non velleitatis sed expectationis cognoscitur,secundum veræ philosophiæ rationem.¶Vide singula.Significanter dicitur expectatio,non solum ad excludendum velleitatem(quæ est etiam impossibiliū)sed etiam desideriū dubii adhuc hominis de futuro bono.expectare enim est hominis certificati de futuro bono.Et nō de qualicunq; expectatione sed de anxia expectatione loquitur: vt ex ipsa anxietate maximam vehementiam expectationis describat.expectatio nāq; anxia importat tam vehemens desiderium vt semper seipsam solicitet & mœrorem pariat ob carere re expectata.Poterat siquidē Paulus alio vocabulo vehementiam expectationis significare, sed maluit per anxietatem illam significare:quoniam magnitudinem affectus nostri erga bonum,solicitus mœror maxime testatur:vt ad sensum experimur.Creaturæ vero nomine quum cōstet non intelligi creaturam omnem(vt testantur angeli beati:quibus constat hęc subiuncta nō cōpetere)& in euangelio inueniamus omnis creaturę nomine omnem nationem significatam(dicente Christo prædicate euangelium omni creaturæ)consequens est;vt quadret sacre scripturæ quod quadrat cōtextui præsentis literæ:scilicet creaturæ nomine nationē omnē,conditionē omnem hominū appellari.Et appellatur omnis cōditio seu natio hic(quemadmodum & in euāgelio)creatura,ad explicandū rationē qua de ipsis nationibus est sermo : scilicet ratione eius quod habet a deo creatore.excluditur enim per hoc nomen quidquid pcccati est in natione & cōditione quacūq; hominū,& cōsequenter quicquid comitatur pcccatū.Et est sensus. anxia expectatio nationū secūdū id quod habent a creatore, nō secūdū id quod habēt admixtū pcccati. REuelationem filiorū dei expectat.) Et in hoc clauditur negatiua:ꝙ scilicet creaturę anxia expectatio nō tendit ad bonū huius temporis, quo priuant passiones huius temporis. Ex hoc enim ꝙ tēdit indubia expectatione ad statum manifestationis filiorum dei,manifeste sequitur ꝙ non tēdit ad bonū præsentis tēporis:ac per hoc manifeste habetur ꝙ anxia expectatio creaturæ præfert futurā gloriā bonis præsentis temporis,quod est mala præsentis temporis minoris esse q̄ bonum futurę glorię.¶VAnitati enim creatura subiecta est:non volens,sed propter eum qui subiecit eam in spe.) Superfluit eam.Probat ex causa extrinseca primum ꝙ anxia expectatio creaturæ expectat manifestum statum filiorum dei.Extrinsecę autē causę sunt duæ:finalis & efficiens.& propterea vtrāq; tangit.Finalem quidem,dicēdo propter eū: scilicet deum. effectiuam vero dicēdo qui subiecit.Et iuxta tria assumpta(scilicet expectationē, anxietatē, & gloriā filiorū dei) tria quoq; affert:scilicet spē,qua probatur expectatio.& statum subiectum vanitati,cōtrariū glorię adoptionis.vanitatis em̄ nomine cōstat in scriptura intelligi varietates huius temporis tā contrarias quibus oēs subiicimur.& modū:scilicet nō volēs sed propter deū,ad probandum anxietatem.Et dicitur non volens,non solum quia nec ex appetitu aut electione voluit,sed potius quia nō placet creaturæ status iste:nō voluntarie manet in statu isto, sed propter deū vt finem promerendum.¶Et est sensus ac vis probationis:ꝙ quia creatura subiecta est vanitati huius temporis(sub qua clauduntur omnia bona & mala temporalia) & talē

F statum habet creatura non volens(si enim ei placeret iste status, non esset vera anxia expectatio futuri status) sed hunc statum sustinet proter deum tanq̃ finem promerẽdum. & quia ipse deus statuit hanc subiectionem non semper duraturam sed in spe transeundi ad ipsum, ad statũ gloriæ filiorum dei, ideo ex hoc optime infertur ꝙ creaturæ expectatio anxia est ad statum gloriæ adoptionis. Nam hinc habetur ratio expectationis ex statuta sibi spe. hinc habetur ratio anxietatis, ex eo ꝙ caret sperato: vtpote non volens subiecta cõtrario statui ad promerendum deum. QVIA & ipsa creatura liberabitur a seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum dei.) Probat ex causa intrinseca idem. directe tamen tendit hęc probatio ad probandum illud, scilicet expectatio creaturæ: & eius probationem, scilicet subiecit in spe. Probat siquidem ex futura liberatione creaturæ ab intrinseco corruptionis malo. Minus dico, immo ab vniuersa seruitute corruptionis. sumus enim nunc non solum corruptibiles sed serui corruptionis. Cu-
G iuslibet siquidem mali non solum incursus sed timor quædam corruptionis seruitus est: quandoquidem velimus nolimus subiicimur corruptionis dominio. Adueniente autem gloria filiorum dei, liberabimur ab hac seruitute, translati in libertatem non solum a corruptione & corruptionis iugo, sed(quod amplius est) in libertatem talem: scilicet gloriæ filiorum dei. quæ longe plus continet q̃ libertatem a seruitute corruptionis. ¶SCImus enim ꝙ omnis creatura ingemiscit & parturit vsq; adhuc. pro, congemiscit & cõparturit vsq; nunc.) Postq̃ declarauit causas extrinsecas & intrinsecas anxię expectationis creaturæ, declarat modo ipsam anxiam expectationem creaturæ ab effectu anxietatis manifestante vehementiam summam expectationis. Et quoniam sermo eius fuit non de hac vel illa creatura sed communiter, ideo explicat modo tum omnem creaturam tum communem anxietatem, dicendo congemiscit & comparturit. Ex autoritate autem certæ notitiæ quam Apostoli & similes pastores curam geren-
H tes ecclesiarum habent manifestat dicendo. scimus, nos Apostoli ꝙ omnis non aliqua creatura, hoc est natio ratione eius quod habet a deo, congemiscit & comparturit, conuenit in hoc effectu expectationis ꝙ prorumpit in gemitum & dolorem velut parturientes expectando gloriam adoptionis, ex hoc enim ꝙ carere expectata gloria, infert illis hos effectus, manifeste monstratur vehemens valde seu anxia expectatio. Et attulit similitudinem doloris partus non ratione causæ(scilicet quia venit hora eius) sed ratione fructus expectati: ad significandum dolorem in spe fructus. Aduerbium autem nunc, demonstrat tempus hoc præsentis vitæ, perinde ac dixerit durante præsentis vitę tempore. vsquequo nanq; durat hoc tempus, congemiscit & comparturit omnis natio, non omnis nationis quilibet homo expectando gloriam filiorum dei. Nulla siquidem natio, nulla conditio, nullus gradus, nullus status, nullus sexus, nulla ętas rationalis, ab hac anxia expectatione excipitur: vt testant̃ martyria: testaturq; perfectio
I spiritualis inuenta vigens in qualibet hominum conditione, in quolibet statu, in quolibet sexu &c. NON solum autem illa.) Alteram apponit rationem ex simili anxia expectatione in Apostolis. quam manifestat ex eodem effectu, scilicet cõgemiscendi: vt ex testimonio quoq; primatum incomparabilitas glorię ad passiones huius temporis innotescat. SED ET nos ipsi, primitias spiritus habentes.) Ad similitudinem primitiarum fructuum terrę describuntur maiora spiritus dona(nam primitiæ sunt magis desideratę preciosę ac gratę: vnde & deo dicabantur) vt significaret ꝙ preciosora & quæ magis desiderabilia sunt ab hominibus, quęue sunt deo magis grata spiritus sancti dona habuerunt Apostoli. Et dixit hoc, vt ex tanta Apostolorum celsitudine testimonium de magnitudine gloriæ autoritatem haberet maiorem. ET ipsi intra nos gemimus pro, congemiscimus, ¶Communis siquidem significatur Apostolis gemitus: non exteriori sono, sed interna promptitudo prorumpens in actum gemendi.
K ADoptionem filiorum dei expectantes.) Interpres addidit ad maiorem explicationem duas dictiones. s. filiorum dei. Legendum est, adoptionem expectantes. vbi tum rationem congemitus tam ipsorum q̃ omnis creaturæ explicat esse expectationem adoptionis. tum tempus congemiscendi explicat esse tempus expectationis: vt intelligamus ꝙ toto tempore hoc congemitus est ob carere expectata adoptione.

REdemptionem corporis nostri.) Nisi appositiue subiunxisset redemptionem corporis nostri, fluctuasses quo pacto Paulus dicit se & alios expectare adoptionem, qui dixit iam accepisse nos spiritum adoptionis & esse filios adoptionis: sed modo ex eo quod dicendo expectantes adoptionem, appositiue explicat redemptionem corporis nostri, omnem tollit ambiguitatem: explicando quod adoptio expectata dicitur, & est quantum ad corporis redemptio-

tum ad corporis redemptionē. Corpus siquidē nostrum quod vsq; ad resurrectionis gloriā deti- A
tinetur sub captiuitate & dñio corruptiōis, redimetur secūdū effectū liberationis exsoluto pri⁹
in cruce pcio, quū resurget aut fiet īmortale p donū gloriæ ad quā adoptati sum⁹ hæreditādā.
SPE enim salui facti sumus.) Probat simul duo, alterum est φ congruit huiusmodi expecta-
tio statui salutis nostræ: quia saluati sumus a Christo in spe non in re hæreditatis æternę, hinc
enim manifeste habetur consonantia expectationis ad statum salutis nostrę in hac vita. Alterū
(quod principalius intendit Paulus) est quod superius dixerat, si tamē cōpatimur vt & cōglori
rificemur. Quem cōtextum vt eruditus lector penetret, cōferat huius particulæ conclusionē
scilicet per patientiam expectamus) cum verbis illis, scilicet si tamen compatimur adhuc non
probatis: & cū omnibus interpositis in textu. Perspiciet siquidem φ postq̄ cōditionem illam ad
iecit (scilicet si tamen compatimur) statim non probauit sed obuiauit, ne dura haberetur con-
ditio adiecta. Obuiauit autem monstrando impares esse passiones huius temporis ad futurā in B
nobis gloriā ex anxia expectatione tum omnis creaturę tum Apostolorū. Vnde ordo ipse con
textus exigebat, vt cōpleta obuiatione rediret, immo prosequeretur probādo adiectam condi-
tionem: scilicet si tamen cōpatimur vt simul glorificemur. Et hanc conditionem adiectam dire-
cte probat, afferēdo pro ratione quia spe salui facti sumus. Dupliciter potest aliquis saluari, vel
φ immediate transferatur in rem termini: vel φ mediante statu spei transferendus sit in rē ter-
mini. Christus non saluauit nos primo modo (quia nec ipse seipsum saluauit primo modo, sed
voluit per merita peruenire ad gloriā suam) sed secundo modo. Et vtrūq; dicit, scilicet & φ sal
ui facti sumus (hoc est salutis statum non acquisiuimus sed ab alio habuimus: hoc enim passi-
ua locutio significat) & φ non in re termini sed in spe donati sumus statu salutis. hinc enim in-
choat Paulus ratione ad probandum si tamen compatimur. Vnde subiungit. SPES aūt quæ
videtur, non est spes.) Ratio textus consistit in duabus illationibus: spe salui facti sumus: er- C
go φ non videmus speramus, ergo per patientiam expectamus, probat primam illationem ex
hoc φ spes, hoc est res sperata quę videtur non est spes: hoc est non speratur. Et hoc probat sub
dendo. NAM quod videt quis, quid sperat?) Legendum est. QVID etiam sperat?) Si-
gnificatur enim φ non est amplius locus spei accedente visione. SI autem quod non videm⁹
speramus, per patientiam expectamus.) . Hæc secūda illatio absq; probatione relinquitur pro
constanti. ℭVide singula. Quæstio in primis occurrit circa veritatem assumptorum: eo φ
rei speratæ nō repugnat videri. Speratur enim regnum Romanum quod videtur, speratur ma
gnum pręmium propositum aliquibus militibus &c. quod videtur. ℭNec satisfit quęstioni, di
cendo φ sermo pręsens est de spe Theologica: quoniam Paulus manifeste probat ex communi
bus omni spei: vt clare testantur vniuersalissima verba eius. nam quod videt quis, quid etiam
sperat. ℭSolutio est φ res sperata integratur ex duobus: scilicet ex ipsa re quandoq; præexistē D
te (puta deo, regno, ciuitate & huiusmodi) & ex consecutione rei. Speratur enim consecutio re
gni seu ciuitatis: & similiter consecutio dei. Et hęc consecutio est propriissime res sperata. spe
enim directe tendimus ad regnum vt consequendum: & sic de aliis. Et de hac re sperata loqui-
tur Paulus, dicens quod non videtur. Vnde non intendit dicere φ res pręexistens ad quam cō
sequendam tendit spes, non videtur: sed φ res sperata formaliter (hoc est consecutio sperata)
non videtur. Videre autem & videri in proposito, cōmune est visioni tam oculis corporis q̄ ocu
lis mentis. Et est sensus φ consecutio quæ speratur non euidenter cernitur: quia quod euiden-
ter conspicitur habendum, hoc est φ habebitur, ex hoc ipso φ euidenter cognoscitur φ erit, per
dit rationem ardui, perdit rationem difficilis: ac per hoc non amplius subest spei. consecutio
enim quantuncunq; in seipsa ardua si euidenter cernitur φ erit, iam secura est, iam non habet
rationem difficilis, iam non speratur. Vnde dux exercitus quum pugna eo deducta est vt euidē- E
ter non probabili coniectura conspiciat cōsecutionem victorię, non amplius sperat victoriam,
sed alio animi affectu (scilicet amore, desiderio ac inchoata delectatione) prosequitur illā. ℭEt
per hæc patet φ vis primæ illationis constat ex ꝓpria conditione rei quę speratur: quoniam
fundatur super arduitatem consecutionis. Ex hoc enim φ consecutio q̄diu speratur est ardua, se
quitur φ non est visa: hoc est non euidenter nota φ erit. si enim euidenter cōspiceretur φ erit, de
fineret esse ardua illi a quo videtur: vtpote euidenter secuta. ℭSecunda autem illa illatio absq;
probatione in textu sub forma conditionalis posita, difficultatem habet: quia formalis nō appa
ret ex eo φ non tenet in omni materia. Sperant siquidem Imperatores exercituum, victo-
riam quam non vident, & tamen non expectant illam per patientiam. Nec latuit Paulum

F hoc,immo inter has duas illationes differentiam ex modo loquendi insinuauit: dum primam
tanq̃ formalem ex communi ratione spei probauit: vtendo tam spe absolute (spes quæ videtur
non est spes, q̃ sperantibus communissime, quod videt quis quid etiam sperat. Hanc autem in-
ducit applicando ad nos, dicendo si autem quod non videmus speramus: vt hinc intelligeremus
ꝙ hanc introducit descendendo & applicando ad materiam propositam: scilicet ad nostram spẽ
hæreditatis diuinæ. vt intelligamus illationem primam esse ex communibus communem: hanc
esse propriam propositæ materiæ, & fundari non super spem absolute, sed super spem contra-
ctam ad materiam propositam. Et propterea q̃uis non sit formalis de spe absolute, est tamen for
malis de spe contracta ad materiam propositam. ¶Quod vt penetres, scito ꝙ in communi lo-
quendo ex hoc ꝙ consecutio sperata non videtur, sequitur ꝙ non est euidenter secura: ac per
hoc est anceps difficili periculo subiecta. Et hinc sequitur ꝙ oportet sperantem ad pericula supe
G randa paratum esse: sed quia ista promptitudo ad pericula superanda, non vno sed multis mo-
dis potest esse, nam potest esse vel per magnanimitatem aggrediendi: vt contingit in huiusmo
di regnis temporalibus quæ homines propriis actionibus consequuntur. vel per patientiam sus
tinendi omnia mala ne impediatur consecutio tanti boni: vt contingit in bonis speratis non ex
propriis actionibus sed ex dono alterius: quale est bonum quod nos speramus) ideo non ex com
munibus spei inquantum spes, sed ex contracta & applicata spe ad hęreditatem diuinam spe-
ratam a nobis, intulit Paulus per patientiam expectamus. Sperando enim ancipitem multis pe-
riculis consecutionem non nostris ingenio viribus atq; actionibus, sed ex dei dono habẽdã, opor
tet nos expectare ab alio (deo scilicet) per patientiam tolerando mala periculorum omnium. pa
tienter siquidem tolerando mala huius temporis, superamus difficilia pericula consecutionis.
Et sic probauit adiectam conditionem si tamen compatimur vt & conglorificemur, ex hoc ꝙ
H spe salui facti sumus: spe inferente non videri consecutionem speratam, & consecutione spera-
ta non visa a nobis inferente expectationem per patientiam.
¶SIMILITER autem & spiritus adiuuat infirmitatem nostrã. pro, infirmitates nostras.) Hic
incipit tractare bonum quartum iustificatorum, scilicet gloriamur in deo: continuando simul
præcedentia. Nam quum declarauit ꝙ per spiritum sanctum gloriamur in spe gloriæ dei, quia
est spiritus adoptionis, subiungit consequenter modo ꝙ quemadmodum est spiritus adoptio-
nis simili modo est spiritus adiutorii infirmitatum nostrarum. Vt ex hoc ꝙ est spiritus ado-
ptionis, filiationem dei habere nos intelligamus: ex hoc vero ꝙ est spiritus adiuuans infirmita
tes nostras, progressum nostrum adiuuari ab eodem spiritu cognoscamus. Et ꝙ sicut per spiri-
tum sanctum inhabitantem in nobis pro quanto est spiritus adoptionis gloriamur in spe glo-
riæ dei, patientes, ita per eundem habitantem in nobis spiritum sanctum, pro quanto et spiri-
I tus adiuuans imbecillitates nostras gloriamur in deo. Et apte hoc officium spiritus habitantis
in nobis distulit explicandum post ostensam necessitatem patiendi cum Christo: vt intelliga-
mus spiritum sanctum adiuuare infirmitates nostras non solum circa bona agenda, sed etiã cir
ca mala toleranda. Modus autem quo adiuuat (tum ex parte nostri, tum ex parte dei exequen-
tis) subiungitur. NAM quid oremus sicut oportet nescimus.) Non saltat Paulus ab adiutorio
imbecillitatum ad ignorantiam orationis: sed ex hoc quòd supplet spiritus sanctus ignorãtiam
orationum nostrarum, probat spiritum sanctum adiuuare imbecillitates nostras: vt doceat nos
non nostris ingenio viribus aut operibus posse adiuuare infirmitates nostras, sed mediante ora
tione expectare adiuuari a deo. Quia itaque prima arma nostra ad auxiliandum imbecillitati-
bus nostris sunt orationes, ideo ex supplemento harum, spiritum sanctum, spiritum esse adiuto
rii declarat. ¶Quod autem dicitur nescire nos quid oremus sicut oportet, intellige modum si-
K gnificatum per sicut oportet ex parte rei pętendę. Et est sensus ꝙ quamuis sciamus quid oremus,
non tamen scimus modum quo res petenda expedit seu necessaria est nobis. Verbi gratia sci-
mus ꝙ petendą est salus æterna, sed nescio modum quo salutem ęternam oportet seu expedit
communicari mihi, acquiri a me. Infiniti enim sunt modi quibus potest acquiri: & modus qui
est vtilis vni non est vtilis alteri: & credimus quandoq; modum aliquem esse nobis vtilem qui
secundum veritatem non expedit nobis. vt patet de Paulo qui petiit angelum Satanæ auferri a
se, putans talem modum esse sibi vtilem, & tamen non erat in veritate ei expediens. Ignoran-
tiam itaq; particularium modorum expedientium singulis edocet, dicendo ꝙ ignoramus quid
oremus sicut oportet: vt hinc indigentiam adiutorii spiritus sancti significet. ¶Intellige au-
tem ignorantiam respectu eorum quorum tam affirmatio q̃ negatio stat cum salute æterna: &

non respectu eorum quę sunt de necessitate salutis:qualia sunt credere,sperare,diligere deum A
ac proximum propter deum,misericordem,patientem,benignum,pœnitentē mansuetumq́ esse,& similia.Hęc enim scimus esse petenda sed expedientes seu necessarios mihi ad cōseruationē & profectum horū modos,euentus,occursus & huiusmodi,in particulari ignoro. & propterea nescio quid orem sicut oportet me illud assequi. SED ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.)Ecce supplementum quo modo salutis æternæ nobis incognitos spiritus sanctus postulat pro nobis.¶Caue hic in primis ne argumentū sumas ꝙ spiritus sanctus nō est deus:eo ꝙ postulare pro nobis,repugnat deo:quoniā postulare est inferioris. vnde & filio dei non conuenit nisi ratione naturę humanę. Non enim intendit Paulus ꝙ ipse spiritus sanctus in seipso seu secundū seipsum orat aut postulat:sed ꝙ in nobis habitans, secundum actus nostros postulat.Quod perinde est ac dicere,postulantes nos facit:seu ad postulandum nos mouet, postulationes nobis inspirat.¶Et ꝙ hic sensus sit intentus a Paulo,conuincitur ex verbis subiunctis:scilicet gemitibus inenarrabilibus.Oportet enim aut fateri ꝙ spiritui sancto secundum se B
conueniāt gemitus inenarrabiles(quod est ridiculū)aut ꝙ de postulatione in nobis quę fit nostris gemitibus inenarrabilibus,est sermo.Et appellantur gemitus ineffabiles,gemitus illi quorum termini ad quos tendunt sunt nobis incogniti.propterea siquidem ineffabiles dicuntur & sunt,quia nobis eorum materia ad quam tendunt ignota est.quę enim sunt nobis ignota,sunt etiam nobis ineffabilia.Experimur autem in nobis tales gemitus,quum ardēti desiderio orantes petimus dirigi seu duci ad æternā salutem & similia,nescientes quid nobis de occurrētibus magis expediat.Talibus siquidē gemitibus nobis ineffabilibus, quia nescimus particulares terminos,particularia remedia seu adminicula ad quæ impetranda tendūt,spiritus sanctus postulat pro nobis:quoniam spiritus sanctus habitans in nobis dirigit eos ad vtilia nobis impetrāda.

QVI autem scrutatur corda,scit.pro,sciuit,quid desideret spiritus.)Dictio interpretata desideret nō est verbum sed nomen in Græco:& est illamet dictio superius interpretata pruden- C
tia,sapientia,sensus,affectus,cura,cogitatio a diuersis interpretib⁹. Vnde & hic diuersitas est: alii quæ prudentia spiritus,alii quis sensus spiritus,alii quis affectus spiritus,alii quę cura spiritus interpretantur.Sed parui refert ad sententiam:quia in eandem coeunt.est enim sensus ꝙ deus scrutator cordium sciuit quo in particulari tendit cura spiritus sancti sic in nobis postulantis.Vana quidem esset spiritus sancti cura postulare nos facientis tanq̄ in cōfuso,nisi adesset deus a quo petitur,intelligens quid in particulari intendit obtinere spiritus sanctus in nobis ꝑ nobis.¶Et dicit sciuit in præterito,ne noua aliqua notitia in deo credatur. Et est sermo de notitia approbationis.quo cōtra dicitur fatuis virginibus,nescio vos.Est enim sensus ꝙ deus cognouit approbādo id quod intendit petere spiritus sanctus per nostros ineffabiles nobis gemitus.¶Meminit autem dei secundū officium scrutandi corda,quia approbare petita in particulari,pendet ab exacta notitia cordium in profundissimo eorum.oportet nāq́ illum qui mihi de D
vere expedientibus prouidet,nosse cor meum quid faceret in illo euētu & quid in alio: & quid post alterum tertiumq́ ac deinceps euentum,non in hac vel illa materia, sed in omnibus occursibus,alioquin cōtingeret aliquā inutilem aut nociuam quāuis per accidens petitionem admittere seu prouisionem efficere.Et hic incipit fructus supplentis spiritus sancti: nihil enim prodesset ad auxilium imbecillitatum nostrarum postulare pro nobis nisi postulatio approbaretur. hæc enim approbatio,est ex parte dei initiū adiutorii quo spiritus sanctus dicitur adiuuare nos postulando illud. QVIA secundū deum postulat pro sanctis.)Hinc apparet ꝙ de notitia approbationis sermo est,dicendo sciuit quæ prudentia spiritus.nam falsa esset hęc redditio causæ si de simplici notitia esset sermo.simplici siquidem notitia nouit deus postulationes etiam quæ non sunt secundum deum:sed notitia approbationis solas nouit petitiones quę sunt secundum deum:& ideo approbat eas quia sunt secundū deum.Reddit itaq; rationem quare deus ab æter E
no approbauit quę postulat spiritus sanctus in nobis, quia spiritus sanctus postulat secundum deum pro sanctis.Vnico verbo(scilicet secundū deum)significat Apostolus vniuersa petita sicut oportet:hoc est quæ omnibus consideratis sunt necessaria cuiusq́ sancti saluti. Quod enim prius dixerat sicut oportet,modo dicit secundum deum.Et cōtinet quicquid secundū diuini ordinis dispositionem in veritate singulis sanctis expedit. SCImus autem quoniam.pro,ꝙ.)Nō enim redditur ratio primi dicti(vt cōtinuatio per coniunctionem autem insinuat) sed quum dixisset secundum deum,declarat quid significatur per hanc formam secundum deū.& propterea optime continuatur textus,legendo scimus autem ꝙ diligentibus deum, OMnia cooperātur

F in bonum.) Textus Gręcus anceps est ad omnia in nominatiuo vel accusatiuo: & rursus ad co=
operantur pluraliter vel cooperatur singulariter. Interpres intellexit in nominatiuo omnia &
pluraliter cooperantur. Legere autem omnia in accusatiuo & cooperatur in singulari, vndique
quadrat tum sententię tum cõtextui. Est enim sensus, scimus autē ꝙ deus cooperatur omnia in
bonum diligentibus deū &c. Et hic sensus quadrat sequenti statim rationi, nā quos pręsciuit &
prædestinauit. Certum est enim ꝙ deus subintelligitur dicēdo pręsciuit & prædestinauit. & ita
deus ꝙ non spiritus sanctus: quum expresse subiungatur filii sui. Quadrat & præcedentibus,
quum dixit qui autem scrutatur corda sciuit &c. nam constat ꝙ deus ibi subintelligitur. Et simi
liter quadrat vltimo dictæ formæ: scilicet secundum deum. asserit siquidem Paulus se cum aliis
Apostolis scire quid est hoc secundum deum. Et declarat illud nobis, quòd scilicet deus coopera=
tur omnia in bonum diligentibus deum &c. Iuxta hanc enim formam petit spiritus sanctus in
G nobis pro sanctis: & simul explicat ex parte dei scrutatoris cordium executionem adiutorii im=
becillitatum nostrarum quod spiritus sanctus efficit petendo in nobis. vt hinc perpendamus ad
hoc dirigi inenarrabiles gemitus nostros a spiritu sancto vt executioni mandet deus hoc: scili=
cet cooperari omnia in bonum sanctis. habet enim diuinæ prouidentiæ lex atꝙ ordo vt etiam
quæ disposuit deus se facturum, adimpleat mediantibus causis secūdis: de quarum numero est
spiritus sanctus quatenus habitans in nobis postulat gemitibus ineffabilibus pro sanctis. ¶Et
dicendo omnia, nihil excludit spectantium quomodolibet ad singulos sanctos. sermo enim prę=
sens directe est de sanctis distributiue, & non de vniuersa collectione sanctorum: ad cuius bonū
non est dubium deum omnia ordinare, etiam infernum. nam & ad gloriam sanctorum cedet in
fernus. Sed sermo præsens est de singulis sanctis: de quorū quolibet licet verificetur illud Euā=
gelicum super omnia bona sua constituet eum, præsentis tamen textus intentio directe tendit
H ad hoc quòd deus etiam in hac vita coefficit omnia quomodolibet expectantia ad sanctū quē=
cunꝙ, siue quomodolibet redundantia in illum, in bonum illius. ¶Dicit autem cooperatur &
non dicit operatur: vt intelligamus gratiam dei non solam sed simul cum libero electorum arbi
trio coefficere ad bonum electorum. ¶Et dicit diligentibus deum, ad differentiam sanctorum
pro quando non sunt diligentes deum. restrictio enim fit dicendo diligentibus deum. Vnde non
oportet quæstiones mouere de iis quæ occurrerunt Paulo, Augustino, & similibus antequā es=
sent in statu diligentium deum: textu ipso expresse restringente ad diligentes deum. IIS qui
secundum propositum vocati sunt sancti.) Superfluit sancti. & vocati non est participium sed
nomen: perinde ac si diceretur ascititii. Altera conditio restrictiua adiungitur: vt non de om=
nibus diligentibus deum sed de solis illis qui ascititii sunt secundum propositum diuinum in=
telligatur. Vbi perpendere potes has duas conditiones ad hoc iunctas vt altera alterā restrin=
I gat. nam status diligendi deum restringit ascititios: vt non de pręde stinatis secundum omnem
eorum statum sed secundum statum quo diligunt deum sermo pręsens intelligatur. & similiter
non de omnibus diligentibus deum, sed de solis illis qui sunt diligētes deum & prædestinati ser
mo præsens intelligatur. Multi enim sunt quandoꝙ in statu diligendi deum qui tamē non sunt
prædestinati. & de his non dicit ꝙ deus cooperetur omnia in bonū illis: sed tātummodo haben=
tibus ambas conditiones simul. Quid autem sit diuinum propositum, statim Paulus subiungit.
NAM quos præsciuit & prædestinauit, pro, & prædefiniuit, conformes fieri. IMAginis
filii sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus.) Aduerte circa literam differentiam inter
coniunctionem horum duorum (præsciuit & prædefiniuit) & reliquorum subsequētium. nam
in reliquis subsequentibus habetur semper relatiuum quos & pronomen hos: dicendo, quos au=
tem prædefiniuit hos vocauit, & quos vocauit hos & iustificauit &c. coniungendo autem hæc
K duo nullum pronomen in textu Græco inuenitur: ita quòd non dicitur, quos præsciuit hos &
prædefiniuit, sed dicitur quos præsciuit & prædefiniuit. vt ipsa differētia mysterium aliquod
insinuet. ¶Aduerte deinde quòd in reliquis verba (vocauit, iustificauit, glorificauit) absolute
sine apposito aliquo dicuntur: hæc autem duo habent appositum, scilicet conformes imaginis
filii sui &c. ¶Aduerte tertio quòd non dicit conformes imagini in datiuo, sed imaginis in ge=
nitiuo. & ita habetur in Græco. Non enim significantur conformes imagini filii dei. esset enim
conformitas huiusmodi ad filium dei mediata: quia esset conformitas imagini eius, & median=
te imagine conformitas ad ipsum. sicut siquis fingeretur conformis statuæ Cæsaris, esset con=
formis Cæsari mediate: & vere diceretur conformis imagini Cęsaris. Et hunc in proposito sen=
sum nescirem intelligere: quoniam nescio aliquam imaginem filii dei cui sancti decreti sint cō=

formes, sed sensus est, cōformes inter se ratione imaginis filii dei. Hoc enim quadrat veritati & doctrinæ Apostolicę. i. ad Cor. xv. quemadmodum gestauimus imaginem terreni gestabimus & imaginem cęlestis, hominis Christi. Ad explicandum enim in quo sunt decreti conformes, subiungitur imaginis: hoc est secundum imaginē seu ratione imaginis secundum vsum Gręcæ constructionis, nō cuiuscūq; sed filii dei. Decreti sunt enim omnes cōformes secundū hanc imaginē pro quāto ad imitationē filii naturalis omnes erunt filii dei, vt ipse filius dei sit primogenitus in multis fratribus. ¶Aduerte quarto ꝙ quum Paulus more suo proposuerit scimus ꝙ diligentibus deum &c. modo subiungit declarationem singularū particularū: incipiendo ab illa, scilicet propositum. ¶His prelibatis, scito ex theologia speculatiua differentiā inter scientiā dei quatenus est rerū absolute, & quatenus est rerū euētuum. nam quāuis vtraq; sit æterna, prima tamē non presupponit deū velle creare res: secunda autē præsupponit deum velle creare res. Et hinc sequitur ꝙ prescietia horum euentuū (scilicet cōformes esse inter se sanctos secundū imaginem filii dei vt sit ipse primogenitus &c.) nō precedit diuinā predefinitionem eorundem euentuū, sed sequitur illā. prius enim (nō tempore sed rationis ordine) deus volēdo definit hos euentus q̄ sciat illos fore: immo ratio ꝙ sciat illos fore, est quia volēdo definit illos. ¶Nō significat itaq; Paulus prescientiā esse rationē predefinitionis, sed ecōuerso predefinitionem esse rationē præscientiæ. Et ne intelligeres prescientiā esse rationē predefinitionis, abstinuit a pronomine: vt dictum est. Si enim dixisset quos presciuit hos & predefiniuit, intellexisses ordinē inter prescientiam & prædefinitionem similē subsequentibus: sed abstinendo a pronomine, iungēdoq; simul, insinuauit mysteriū alterius ordinis. insinuauit hęc esse simul tempore immo æternitate, & alterum inter se ordinem habere q̄ subsequentia inter se significantur habere. Est itaq; sensus. dixi secundū propositum: nam quos presciuit cōformes &c. & predefiniuit, hoc est etiā prius predefiniuit q̄ presciret: vt prepositio posita ante definiuit referatur non solū ad definitos sed ad prescientiam, dispari tamen ordine. nam ad illos ordine durationis, ad istam ordine quasi causalitatis. probando siquidē ꝙ secundum propositū dixit hęc, ad cōfutandum dogma eorum qui primum salutis nostrę locum tribuunt diuinæ presciētię futurorū, qui prescientiā meritorū ponunt rationē definitionis diuinæ: ad cōfutandū inquam hęc, primum nostræ salutis locum tribuit diuino proposito, dicendo iis qui secundū propositum. Et probando hoc manifestat quòd diuina definitio conformium filio dei, prior est diuina præscientia eorundem, dicens, nam quos præsciuit & prædefiniuit, hoc est etiam prius quàm præsciret definiuit. ¶At si opprimeris a maiestate tam alti sensus, potes planiore vti sensu: exponendo præscientiam de præscientia approbationis, vt quemadmodum dicendo qui autem scrutatur corda sciuit quæ prudentia spiritus loquitur de scientia approbationis, ita nunc loquatur de præscientia approbationis. Et sic planus est omnibus sensus quòd quos præsciuit præscientia approbationis, non solum approbauit, sed etiam prædefiniuit: quod maius est. nam definitio adiungit firmitatem approbationi. ¶Consistit autem imago conformitatis ad filium dei, in duabus conditionibus. Altera est participatio gloriæ filii dei secundum quòd homo beatus &c. & hæc conditio comprehendit corpus nostrum configuratum corpori claritatis Christi, & animam nostram similem animæ Christi in gloria &c. Altera est participatio gloriæ filii dei secundum quòd est filius dei. & hæc conditio est quòd nunc sumus filii dei, tandem autem apparebit gloriosa hæc filiatio. Et hanc conditionem esse principaliter intentam a Paulo hic, apparet ex eo quòd loquitur de filio dei & de fratribus. ¶Primogenitura vero filio dei attributa inter multos fratres, non proprio sed metaphorico sermone est intelligenda: quia tam secundum diuinam quàm secundum humanam natiuitatem naturalem. est non solum primogenitus sed vnigenitus, ac per hoc carens fratribus. Vnde dicitur primogenitus in multis fratribus secundum assimilationem ad primogenitum inter multos fratres: quòd ipse filius dei & multi alii sunt filii dei, ac per hoc multi fratres ipsius filii dei. & quia ipse est prius cæteris genitus, ei attribuuntur iura similia iuri primogeniti: vt scilicet fratres alii sint sub ipso, & ab ipso alantur, & huiusmodi. hæc enim dignitas Christi significatur respectu nostri, per hoc ꝙ definitus est primogenitus in multis fratribus. Et dixit hoc, ne errares intelligendo nos cohæredes Christi ex æquo, quum dixerat cohęredes autem Christi, explicat enim ꝙ sumus cohæredes Christi vt primogeniti inter omnes fratres. quod est dicere Christum quidem esse hæredem vniuersorum: & sub ipso & per ipsum nos esse cohæredes, nos participare bona diuinę hæreditatis. hæc enim lex primogenitorum in principibus etiam hodie apparet.

A B C D E

F QVOS autem prędestinauit.pro,prędefiniuit,hos & vocauit.)interna vocatione.Declarata siquidem illa particula,secundum propositum,declarat consequenter illam aliam vocati. Differentia autem inter vocare & prædefinire ac pręscire manifesta est.nam vocatio,in tempore fit: pręscire autem & prædefinire ab æterno fuerunt,& exequendo prędefinitionem, vocat. ET quos vocauit,hos & iustificauit:quos autẽ iustificauit,illos & magnificauit.pro,glorificauit.) Quæstiones duæ occurrunt.Altera est circa verba præteriti temporis in huiusmodi executionibus(vocauit,iustificauit,glorificauit)quum executiones istæ futuræ sint.℄Solutio est quòd executiones istæ respectu multorum sunt præteritæ & respectu multorum sunt futuræ. multi enim iam sunt vocati,iustificati,& glorificati:multi quoq; supersunt vocandi,iustificãdi & glorificandi.Par autem fuit vt doctrina a certioribus quæ iam facta sunt traderetur.& propterea vtitur verbis præteriti temporis. ℄Potest nihilominus dici ꝙ propter certitudinem futurarũ
G executionum significantur absolute in præterito:sicut prophetæ faciunt.℄Altera est circa veritatem harum executionum.nam falsum constat esse ꝙ quoscunq; iustificauit illos & glorificauit:quum multi iustificati ceciderint a iustitia & sint damnati.℄Solutio est duplex. Vel penes differentiam inter vocatos & iustificatos simpliciter vel ad tẽpus:& ꝙ hic est sermo de vocatione & iustificatione simpliciter:obiectio autem procedit de vocatis & iustificatis ad tẽpus. tales enim sunt qui a iustitia cadentes damnantur.Vel penes differẽtiam inter vocationem & iustificationem vt sunt executiones prædefinitionis aut vt sunt secundum se quædam diuina dona:& ꝙ sermo præsens est de istis quatenus sunt executiones diuinę prędefinitionis:sic enim verissimum est ꝙ omnes iustificati sunt etiam glorificati.obiectio autem procedit de iustificatione & vocatione vt sunt quædam gratiæ,non vt sunt executiuæ diuinæ prædestinationis. ℄Dicendo itaq; hos & iustificauit, declarat illam particulam diligentibus deum, iustificamur
H enim fide per dilectionem operante. Et dicendo hos & glorificauit, declarat bonum ad quod omnia pro electis deus coefficit. QVID ergo dicemus ad hæc?) Declarat illam particulam deus cooperatur declarando efficaciam diuinæ cooperationis pręmittendo stuporem seu contrarię linguę exclusionem. Quid ergo dicemus ad hæc?hoc est quid ergo dicemus contra hæc? quasi dicat nihil.vel qd ergo dicemus aspicientes ad hæc quasi dicat:non dicendũ sed stupẽdũ nobis est spectãtibus ad hęc. SI deus pro nobis:quis contra nos?)hoc est si deus coefficit nostrũ bonum tot modis:tanta efficacia.quis contra nos: quis contra bonũ nostrum supple pręualebit quasi dicat nullus.Qui etiam proprio filio suo.(Superfluit suo.Non pepercit.)hoc est nõ abstinuit ab exinanitione & afflictione ꝓprii filii.Sed pro nobis oĩbus)electis. TRAdidit illũ.)Liberali dono dedit illum.Quomodo non etiã cũ illo oĩa nobis donauit pro donabit?)Animaduerterat Paulus quod pręallegata ratio tot donorũ nõ efficaciter inferebat deum omnia cooperari
I in bonum electis sed deũ illis cooperari in bonum,& propterea vt efficaciter concluderet ꝙ oĩa: adiunxit quod deus liberaliter donauit etiã filium pro electis:vt hinc inferret sicut & infert. ꝙ omnia cum filio electis donata sunt:ac per omnia in bonum electorum disposita sunt. Et dicit in futuro donabit, ad significãdum quod cõsummata executio boni in quod omnia electis cooperatur deus,nõ est in pͥsenti sed in futuro statu glorię. QVIS accusabit aduersus electos dei.) Obuiat obiectioni possibili fieri propter peccata commissa ab electis,multi enim electorũ multa crimina commiserunt,propter quę obiicere posset aliquis quod remanent puniendi:vt sic impediretur glorificatio eorum.Et directe dicuntur hæc verba propter illam sequelam,quos autẽ iustificauit illos & glorificauit.Quis inquit accusabit,quis erit accusator præteritorum criminum aduersus electos dei,vt non glorificentur?quasi dicat nullus.Et rationem subdit. DEVS qui iustificat.)hoc est deus(non homo,non angelus)qui iustificat,qui iustos facit electos ex pec
K catoribus. QVIS est qui condemnet?) Verbum verbo reddendo legendum est.quis condemnans? deo iustificante electos ab omnibus eorũ criminibus quis condemnans erit? quasi dicat nullus. ℄Vbi aduerte quòd excludit tam accusatorem quàm iudicem condemnantem, ex hoc quòd deus est qui iustificat:quoniam nullus relinquitur accusationi aut cõdemnationi deo iustificante locus. Quia tamen posset quispiam obiicere quòd Christus comparebit accusator & condemnator(accusator quidem,quia contra præcepta eius fecerunt:sicut & Moyses accusator Iudæorum dicitur Ioan.v.condemnator vero quia ipse est constitutus a deo iudex viuorum & mortuorum)propter hanc inquam obiectionem subiungit. CHRIstus qui mortuus est,immo qui & resurrexit,qui. Deest.&,est ad dexteram dei,qui etiam interpellat.pro,postulat, pro nobis?)Totum hoc sub vno puncto interrogatiuo legendum est. Est enim sensus, nunquid Chris

stus electos accusabit aut condemnabit, qui contulit nobis hæc beneficia, qui habet has conditio- A
nes? Quasi dicat, hæc beneficia, hæ conditiones testantur ꝙ non. ¶Vbi aduerte ꝙ vltima ver-
ba (scilicet pro nobis) respiciuntur ab omnibus & singulis quatuor beneficiis: qui mortuus est
pro nobis, qui resurrexit pro nobis, qui sedet in dextera dei pro nobis, qui postulat pro nobis.
Et pronomen electos demonstrat. QVIS ergo nos separabit a charitate Christi. pro, dei.) Et
superfluit ergo. Recole superius propositorum & dictorum: & perpende ꝙ quum tractauerit
bona quę habent iustificati tria (scilicet pacem ad deum, gloriationem in gloria dei, & gloria-
tionem in deo) modo tractat quę supererat gloriationem in tribulationibus. Diuisit nanq; Pau
lus hunc tractatum de gloriatione in afflictionibus inserēdo partem illius (scilicet necessitatem
patiendi) cum secundo bono, scilicet gloriamur in gloria dei: & partem alteram (scilicet ipsam
gloriationem) inserendo quarto bono, scilicet gloriamur in deo, quod modo tam diffuse decla-
rauit, ex hoc ꝙ deus omnia nobis cooperatur in bonum: definiendo, vocando, iustificādo, donā-
do filium &c. Fecit autem hāc partitionem, vt intelligamus per spiritumsanctum & quatenus B
est spiritus adoptionis & quatenus est spiritus adiuuans imbecillitates nostras postulando, cō
surgere in nobis gloriationem in afflictionibus, comitem aliarum duarum gloriationum in hac
vita. Per modum itaq; quæstionis tractat gloriationem nostram in afflictionibus: mouendo sci
licet & soluendo quæstionem an aliquis separabit electos a charitate dei. Quocirca pronomen
nos, demonstrat electos. & a charitate seu dilectione dei significat dilectionem dei erga electos.
Narrata siquidem tanta erga electos dei dilectione vt prædefiniuerit, præsciuerit, vocauerit,
iustificauerit, glorificauerit, ac filium proprium donauerit, omnia in bonum eorum vertendo,
aptissime subiungit quæstionem quis nos separabit a dilectione dei, tali ac tanta? intendens (vt
subiungit) quòd nullus, nulla vis separabit electos a dei erga illos dilectione. Separarentur au-
tem si ab illius effectibus (scilicet fide, spe, charitate, patientia, reliquisque virtutibus) finali-
ter caderent. TRIBVLATIO?) Mota quæstione quis, discurrit inducendo interrogatiue se- C
ptem malorum genera: ad quæ mala omnia quæ hoc tempore pati possumus reducuntur. vt
perpendamus quòd tractat de gloriatione electorum in tribulationibus. Et tribulatio seu affli-
ctio vniuersos comprehendit cruciatus secundum pœnam sensus, seu dolorem sensibilem citra
mortem. AN angustia?) priuans libertate corporis. AN fames?) priuans cibo. AN nudi-
tas?) priuans vestimento. AN periculum?) quod timorem ponit imminētis mali. AN per-
secutio?) Quæ tertio loco in textu Græco sita, nescio a quo apud Latinos translata sit in se-
xtum. Et ponit persecutio perseuerantiam actionis contra electos. AN gladius?) priuans vi-
ta. SICVT scriptum est.) electos pati. in Psalmo. xliiii. Et citauit scripturæ testimonium, ne
hic per mala discursus superfluus putaretur. QVIA propter te.) deus. quia tui sumus cul-
tores. MORtificamur.) Electi loquuntur deo. Et quæcunq; patiendo in corpore, mortificari D
se dicunt: quia quælibet passio corporis species est mortificationis. TOta die.) Continuitas
significatur perseuerans. AESTimati sumus.) Malo corporis adiungitur malum vilipensio-
nis talis ac tantæ. SICVT oues occisionis.) hoc est vt occidere nos, æstimetur vtile ad vitam
hominum, sicut occisio ouium in macello vtilis est ad vitam hominū. Et vere sic æstimati sunt
Christiani primitiui: vt patet legentibus historias. ¶SED in his omnibus superamus. pro, su
peruincimus.) Respondendo quæstioni, declarat gloriationem nostram in tribulationibus: non
contentus dicere vincimus sed superuincimus. Vere gloriatio nostra est in his non aliquib⁹ sed
omnibus, non vincere sed plus quàm vincere. est enim plus quam vincere, superare mala &
gaudere patiendo mala. Quod impletum legimus in Apostolis & martyribus multis.

PROpter. pro, per, eum qui dilexit nos.) Non significatur causa finalis, sed efficiens adiuuan-
do & cooperando. Et quadrat dilectioni dei erga nos. nam deum diligere nos, est ratio facien- E
di nobis bonum, est enim dilectio qua deus diligit, efficax. Et ex hac particula apparet quòd
de dilectione dei erga nos dixit, quis nos separabit a charitate dei? Eadem siquidem dilectio pro
causa affertur nostræ superuictoriæ, qua non separamur ab ipsa dei erga nos dilectione. ita ꝙ
non nostris viribus, non nostra charitate, sed adiutorio gratuito dei superuincimus: vt intel-
ligamus non habitualis gratiæ, sed dei adiuuantis gratuito, hanc superuictoriam nostram ef-
fectam esse. Hoc enim significatur dicendo, per eum qui dilexit nos.
¶CERtus sum. pro, persuasus sum, enim.) Non enim de certitudine euidentię sed de certitu-
dine persuasionis (quam cōstat esse certitudinem fidei) est sermo. Nec explicat a quo persuasus
est: quoniam ab authore fidei constat hanc persuasionem esse. Q; NEq; mors, neq; vita, neq;

F angeli neque principatus neque virtutes.) Quatuor differentias rerũ explicat Paulus quibus pręcipue attribui posset vis separandi electos a charitate dei. Prima est differentia vitæ & mortis, vita siquidem summum est appetibile, & mors vltimum terribilium. Sub quibus duobus comprehenduntur reliqua appetibilia & refutabilia. ¶Secunda differentia est spiritualium substantiarum secundum tres diuersitates, scilicet angelos, principatus & virtutes. Et angelus quidem nomen est infimarum substantiarum spiritualium: principatus autem nomen est ordinis illarum quæ pręsunt prouinciis: virtutes demum nomen est supremi ordinis spiritualium substãtiarum ministrantium seu exequentium. Et quemadmodum per mortem & vitam excludit omnes creatas causas finales, ita per differentiam harum substantiarum excludit omnes creatas causas effectiuas spirituales. Quas ternario comprehendit numero, vt omnes includi intelligãtur. numerus enim ternarius perfectionis est. ¶Nec obstat quòd de sanctis angelis & nõ solum
G de damnatis spiritibus hæc intelligantur: quoniam non dicitur quòd velint separare nos a charitate dei, sed quòd non possint. quod est verissimum. ¶Tertia differentia est penes tempus. NEQVE instantia neque futura.) De præteritis enim nulla poterat esse ambiguitas. Et hęc differentia temporis quoniam specialem ingerit difficultatem & facilitatem, & communissima est causis omnibus, merito adiecta est. Magni siquidem refert præsentibus vel futuris allici: & similiter præsentibus vel futuris terreri. magni refert præsentem vel futuram esse actionem, esse formam, esse materiam. NEQVE fortitudo.) Superfluit. Et nescitur quis addidit: quum in textu Græco non inueniatur. ¶NEQVE altitudo neque profundum.) Quarta differentia est penes differentias vniuersi corporei secundum celsitudinem & profunditatem. videturque quòd Paulus differentias tantum eas assumpserit quæ attenduntur penes communia omnibus hominibus: qualia sunt mors & vita, substantiæ spirituales, tempus & vniuersum corporeum. Ita
H quod sub altitudinis nomine intelliguntur superiora corpora, profundi vero inferiora. NEQVE creatura alia.) More eorum qui computatis præcipuis subiungunt clausulam generalem vt intelligatur quod de omnibus intendunt, Paulus subiungit neque creatura alia: vt hinc intelligamus quod nullam excipit creaturam. POterit.) Superius dixerat de facto, quis nos separabit: & similiter de facto, sed in his omnibus superuincimus. modo vero loquitur de possibili, dicendo poterit. Ita quod non solum negat creaturam quamcunque separare electos a charitate dei, sed negat posse separare. Et ratio est in promptu: quia charitas dei erga nos est suprema causa, superior omni creatura, superans potentiam cuiuscunque creaturæ. NOS separare.) Pronomen nos demõstrat electos. Et est sermo de separatione totali, non de separatione ad tempus. quæ non est contraria dilectioni dei erga electos: vt patet de lapsu Petri. A CHAritate dei.) actiua: hoc est a charitate dei erga nos. QVAE est in Christo Iesu domino nostro.) tanquam in mediatore & exe-
I cutore ipsius charitatis dei erga nos: vt intelligamus non solum similem esse Iesu Christi erga electos charitatem charitati diuinę, sed etiã in ipsius Iesu mysterio opere passione resurrectione &c. adimpleri charitatem dei erga electos.

CAPVT IX.

VERItatem dico in Christo, non mentior: testimonium mihi perhibente conscientia mea in spiritu sancto.) Non saltat, nõ noua inserit Paulus: sed postquam tractauit proposita in principio (scilicet quod Euangelium quo ad rem euangelizatam, potestas dei est in salutem omni credenti) consequenter tractat reliqua ibidem proposita (scilicet Iudęoque primum & Græco, cum adiuncta authoritate, iustus ex fide viuet) in his tribus capitulis. Et in hoc quidẽ capitulo declarat modũ simul & causam quo & quare primũ tum Iudæo tum Gentili est in salutẽ. Et
K modus est: quia paucis Iudęis profuit, Gentibus vero cõmuniter. causa vero ex parte dei est diuinum propositũ: ex parte vero exequentiũ, est quia Gentes cõfisę sunt in fide Christi, Iudęi vero in iustitia legis. ¶Ruinã itaque Iudęorũ cõiter paucis exceptis proponit cõdolendo: ne videatur ex malo ad Iudęos affectu loqui. Et Christũ ac spiritũ sanctũ testẽ inducit cum propria cõsciẽtia. animi enim mei solus deus est cõscius. Et quoniam ad integritatẽ veri sermonis duo exigũtur (alterum ex parte rei quę dicitur: quod scilicet sic sit. alterũ ex parte dicẽtis, scilicet quod nõ mẽtiatur. nam cõtingit, & absque mẽdacio proferri nõ verũ in re, & mentiẽdo dicere quod in re verũ est) ideo Paulus vtrunque cõprehendit. & ex parte rei dicit veritatẽ dico in Christo: hoc est illam cuius Christus est cõscius. & ex parte sui dicit non mentior. QVOniam. pro, quod. tristitia mihi.) Ecce res dicta. MAgna.) intensiue. EST & cõtinuus dolor.) non ad horã sed perseuerãs. CORdi meo.)

non superficietenus, sed in corde, in intimis animi mei. ¶OPtabam enim.) Simul manifestat A
materiam & causam tantæ tristitiæ in se: afferendo statum Iudæorum cõmunem olim sibi. Talis enim Iudæorum status materia est tantæ tristitiæ. Et quoniam ipse statum illum valde dilexerat, ideo magna subsecuta est tristitia. quum enim videmus ruinam rei valde amatę, dolemus valde. Reddendo itaq; rationem magnæ in se tristitiæ, simul patefacit maeriam tristitię esse illam quæ olim fuit sibi maxime dilecta. ¶Vbi & nota modestiam. Intendit dicere causam tantę tristitiæ esse, ꝙ Iudęi eligunt anathemata esse a Christo. modeste loquens, dicit hoc implicite: explicando ꝙ ipsemet elegit olim anathema esse a Christo: vt ex ipsius crimine intelligamus cęterorum Iudęorum perseuerantium in Iudaismo, peccatum simile. Nec dicit opto modo habẽs sancta desideria, sed optabam seu optaui olim in statu Iudaismi. EGO ipse.) vt intelligamus loco desiderii successisse dolorem ex eo ꝙ est ipsemet. ANAthema esse a Christo.) Græca dictio dicitur anathema significans per translationem separatum, quemadmodum deo dicata separata sunt a communi vsu. elegit siquidem Paulus olim in Iudaismo separationem a Christo B
potius q̃ separationem a Iudaismo. Vnde absolute & non ad tempus anathema se esse a Christo dicit se optasse. PRO fratribus meis.) Aperit ipse Paulus zelum suum quem habuerat in Iudaismo contra Christum, fuisse propter Iudæos: ne scilicet Iudęi a statu Iudaismi tanq̃ seducti transirent ad statum Christianum. Iudæos siquidem fratres suos appellat: vtpote ex eodem patre, scilicet Iacob. QVI sunt cognati mei secundum carnem.) hoc est (si dicere licet) congeneres, ex vno genere secundũ carnem. Quos cõsanguineos appellantes, nõ oportet addere secundum carnẽ. QVI sunt Israelitę.) Explicat a communi patre generis carnalis nomen. ¶QVOrum adoptio est filiorum.) superfluũt duæ vltimæ dictiones: est filiorum. Incipit exponere priuilegia Iudęorum: vt tanto maior materia significetur tristitiæ, ex maiori perditione: & simul primitas Iudæi secundum dignitatem priuilegiorum diuinorũ explicetur. Vtraq; adoptio fuit Israelitarum: & vetus Exo. iiii. primogenitus meus Israel. & noua, nõ est bonum sumere panem C
filiorum & dare canibus, & rursus Apostolis Israelitis dicit Iesus, filioli adhuc modicum &c. ET gloria.) Vtraq; similiter gloria Israelitarum fuit, tum vetus: apparente gloria domini apud illos, & super tabernaculum, & in monte Sina, & in columna &c. tum noua: quum apparuit gloria Christi coram tribus Apostolis. ET testamentum. pro, & testamenta.) Ipsemet Paulus ad Galatas duo explicat testamẽta, alterum vetus in monte Sina: alterum nouum, quod Christus fecit. Et vtrunq; constat Israelitis datum. ET legislatio.) Lex nanq; vetus cõstituta est ad Israelitas: & similiter lex Euãgelica per Christũ Israelitis data est tam verbo q̃ spiritu in Pentecoste. ET obsequium. pro, & cultus.) Nam & vetus cultus diuinus & nouus ad eucharistiæ sacrificium baptismiq; ritum, datus est Israelitis. ET promissa. pro, & promissiones.) tum tot bonorum, & præcipue Mesię, tum æternæ vitæ & resurrectionis a Christo. In his enim omnibus priuilegiati sunt Israelitę. nam & vetera propria eorum fuerunt: & noua primum fuerunt. Ita ꝙ D
per eos ad alios deriuantur. quod ad ipsorum magnam spectat dignitatem: & maiorem mõstrat esse Israelitarum iacturam. QVOrum patres.) Septimum priuilegium Israelitarum propriũ ac maximum postremo scribitur: ꝙ scilicet Christus natus est ex eorum patrib[9], ꝙ Christus secundum carnem est frater eorum. EX quibus est.) Superfluit est. CHRIstus secundum carnem.) non secundum totum id quod est, nõ secundum diuinam sed humanam naturam. QVI est.) Verbum verbo reddendo legendum est. EX quibus Christus secũdum carnem, ens super omnia deus benedictus in secula: amen.) Hic est primus locus in quo habemus a Paulo, Christũ esse deum: hoc est ꝙ explicite appellat Christũ deum, non qualitercunq; sed super omnia benedictum in secula amen. vt nulla relinquatur Arrianis exceptio: quũ hę conditiones non nisi de summo deo verificẽtur: & de solo summo deo fas sit hęc dicere. ¶Non autem. pro, non sic autem.) supple Israelitæ optant anathemata esse a Christo. Qꝫ exciderit verbũ dei.) a veracitate adoptionis Israel. NON enim omnes qui ex Israel sunt, hi sunt Israelitæ.) Interpres addidit pro claritate vtrobiq; sunt: & loco Israel posuit Israelitæ, sensum magis q̃ verba sectatus. E
Intentio Pauli est patefacere ꝙ ob tantam ruinam Iudęorum, non est diminuta veracitas diuinæ promissionis, quia Israelitæ quotcunq; ruentes nõ sunt in numero Israelitarum quib[9] facta est promissio: quia nõ sunt filii ꝓmissionis sed carnis. Quũ ergo dicit nõ omnes qui ex Israel, intelligit secũdum carnem descendũt. & quum subdit hi Israelitę, intendit hi computantur Israelitæ. NEq; qui, pro, quia. semen sunt Abrahę, omnes filii.) Similis est sensus ꝙ non propterea quod carnaliter descendunt ab Abraham, ideo omnes tales computantur filii Abrahę. SED in

F Isaac vocabitur tibi semen.)Ne putares sine scripturæ authoritate inducere Paulum hanc distinctionem inter descendentes tam ex Israel q̃ ex Abraham, ꝙ aliqui computantur in filios & aliqui non,attulit authoritatem Geñ.xxi.in qua expresse non omnes filii Abrahę sed Isaac tantum in semẽ asciscitur. ID est non qui filii carnis,hi filii dei.)Iuxta duos patres (scilicet Israel & Abraham)exponit sensum distinctionis dupliciter,ad idem tamẽ. primum inter filios carnis & filios dei.& hinc habet ꝙ non omnes descendẽtes carnaliter ab Israel sunt filii adoptiui dei: ac per hoc adoptio diuina respectu Israel non defecit ex ruina multorum filiorum Israel secundum carnem: vtpote nõ filiorum adoptionis diuinæ. SED qui filii sunt promissionis.) Ne locum inquirendi relinqueret qui sunt filii dei(declarat hoc,dicendo ꝙ sunt filii promissionis.ita ꝙ contra filios carnis,filios promissionis distinguit. Nec opus est laborare circa sensum distinctionis:quoniam ipse Paulus ad Galat.iiii.explicat Ismahelẽ natum secundũ carnem, Isaac ve-
G ro per promissionem.¶Res gesta patet in Genesi,vbi promittitur conceptio natiuitasq́ Isaac a deo. Nec sis adeo rudis,vt dubites Isaac carnaliter conceptum & genitum.Sed differentia consistit in hoc ꝙ Ismahel secundum carnem pręcise:Isaac autẽ non præcise secundum carnẽ, sed ratione diuini miraculi promissi a deo,miraculose enim restituta est virtus generatiua tã Sarę q̃ Abrahę promittendo filiũ Abrahę ex Sara. AESTImãtur in semen.)Vitio scriptorum legitur æstimantur pro existimantur seu reputantur.Non sat fuit Paulo distinguere in re,sed etiã in reputatione:vt hinc haberet ꝙ oẽs Israelitæ ruentes nõ reputantur in semen Israel & Abrahæ:ac per hoc ob illorum perditionẽ nihil perit veracitatis diuinę.Igitur filii Abrahę & Israel distinguuntur in filios carnis & filios dei,qui sunt filii promissionis: qui soli reputantur in semen Abrahę & Israel.Hoc est quod intendit & dicit Paulus. ¶PROmissionis enim verbũ hoc est.secundum hoc tempus veniam,& erit Saræ filius.) Probat filios promissionis ex verbis do-
H mini Geñ.xviii. NON solum autem illa.)Superfluit illa.Ne electio diuina inter filios Abrahæ solos scripta credatur,affert diuinam quoq; electionẽ inter filios Isaac:vt ex his duobus testimoniis credatur quam docere intendit diuina electio inter filios Israel,quorum tam magna pars ruit.Non solum autem in Sarę filio apparuit diuina promissio. SED & Rebecca.) vxor Isaac. EX vno cõcubitu habens Isaac patris nostri.)Corrupta est litera,nã in textu Græco nec habetur concubitu, nec potest dictio illa coniũngi cum ex vno: quia vno est generis masculini, & casus genitiui pro ablatiuo,dictio vero interpretata cõcubitu quæ significat cubile est generis fœminini & casus accusatiui,& regitur a participio habens.Legendum est. EX vno cubile habens.)Sed ambiguitate nõ caret an Isaac in genitiuo positum quoq; sit loco ablatiui,& iungatur cum ex vno,ita ꝙ litera sit ex vno cubile habens Isaac patre nostro:an legendũ sit,ex vno cubile habens Isaac patris nostri.Si omnes illi genitiui mutantur in ablatiuum, excluditur plu-
I ralitas patrum respectu plurium filiorum Rebeccę,identitasq́ patris & matris respectu duorũ filiorum explicatur.Si vero in genitiuo relinquitur Isaac patris nostri,magis quadrat explicatio ꝙ electus sit vnus filius.ita ꝙ non solum ex vno filio Abrahę(nempe quem genuit illi Sara)sed etiam ex vno filio quẽ genuit Rebecca habẽs cubile Isaac patris nostri,electio diuina patet.Honesto autẽ vocabulo a loco(hoc est cubili)actum matrimonii significauit:vt discamus de venereis pudice loqui.Iuxta hunc siquidem sensum non solum pater Isaac, sed etiam vnus filiorum electus significatur.Et quadrat huic sensui coniũctio enim subiũcta dicendo. ¶QVVM enim nõdum nati fuissent.)Redditur siquidem manifeste ratio vnius filiorum electi.Et dicit hoc ad excludendum præsagium futurorum ex hora natiuitatis. AVT aliquid boni egissent aut mali.)Adiunxit hoc ad excludendum errorem tam ponentium circulum animarum,q̃ opinãtium animas creatas prius q̃ infundãtur corporibus,& in illo priori aliquid boni aut mali egisse.VT
K secundum electionem propositum dei maneret.)Anteq̃ proferat authoritatem scripturæ,reddit rationem illius.Quam magis explicat subiungendo. NON ex operibus.)filiorum. SED ex vocante.)deo. DIctum est ei.)scilicet Rebeccæ.Geñ.xxv. QVIA.pro,ꝙ,maior seruiet minori.)Non eget expositione locus iste,sed applicatione mentis:ad quam ipsemet Paulus explicauit rationem.Nihil enim aliud ex hac authoritate Paulus intendit,nisi ꝙ hinc apparet,ꝙ nõ ex operibus nostris sed ex volũtate dei eligentis & vocantis vnus elegitur & alter reprobatur. Et quoniam hęc authoritas mõstrat vnum præeligi alteri, adiungit alteram authoritatem,testantem de eisdem ꝙ vnus eligitur & alter odio habetur. SIcut scriptum est.)Malac.i. IAcob dilexi,Esau autem odio habui.)Vbi aduerte ꝙ odio habere non sonat solam priuationem dilectionis,sed significat velle malum.Et propterea dura quæstio occurrit quo pacto verificatur ꝙ

deus velit malum alicui non ex operibus illius. ¶Solutio est ꝙ deus ab æterno vere quosdã eligit & quosdam reprobat, quosdam diligit & quosdã odio habet: pro quãto quibusdã ab æterno vult conferre opem gratiæ suæ & adiuuare illos vsq; ad gloriam æternam, quosdam autem ab æterno quoq; vult permittere sibiipsis, nec adiuuare eos gratuito auxilio quod electis decreuit conferre. Et hoc est deum illos odio habere, hoc est deum reprobare illos nõ ex operibus. Cum quo tamen stat ꝙ nullus damnatur nisi ex propriis operibus. nec sententia siquidem nec executio damnationis fit anteq̃ huiusmodi reprobi peccent. Nec ex hac æterna dispositione diuina potest inferri iniustitia in deo, sed libertas summa, qm̃ neutris tenet, & ex sua mera libertate pendet velle dare gratuitum bonum aliquibus, & velle non dare aliquibus, sed permittere eos in suis naturalibus. QVID ergo dicemus?) Animaduertit Paulus quã tetigimus quęstionem a multis inferendam. Et propterea pręuenit eos, mouendo eandẽ quæstionẽ. NVN quid iniquitas apud deum?) Apparet enim prima fronte ꝙ velle vni malum & alteri bonum absq; quacunq; diuersitate meritorum, iniustitiæ sit. ¶ABsit.) Horrẽtis est respõsio. MOysi enim dicit.) Exod. xxxiii. MIserebor cui misertus sum, pro, cuius misereor, & misericordiã præstabo cui miserebor. pro, & miserabor quem miseror.) Primũ eñ verbũ est misereor, secũdũ aũt miseror. Et hoc quidẽ affectionẽ animi cõdolẽtis proprie sonat: illud autem ad effectus gratuiti collationẽ trãsfertur, quũ in miseria aliqua constitutis confertur. Et ad hoc inducitur hęc autoritas, vt libertas diuina tam ad miserendum q̃ ad miserandum explicetur. Dicendo siquidem miserebor cuius misereor, monstrat effectum misericordiæ se daturum non omnibus sed illis quorum miseretur: hoc est quorum eligit misereri ab æterno. Et similis sentẽtia est de miseratione. quæ non cadit in deum nisi metaphorice: sicut ira & reliquæ passiones aliæ. Et ponitur in deo respectu malorum nostrorum, illud autem respectu bonorum gratuitorum secundũ literalẽ sensum Exodi: penuria vocabulorũ vtẽte misereri, quod etiã passionis animi cõstat esse verbũ. Tota ergo responsio consistit in manifestando libertatem dei: quoniam cõstat iniustitiã non habere locum in mere gratuitorum collatione & negatione: iuxta parabolam euangelicã. an nõ licet mihi quod volo facere? tolle quod tuũ est. IGItur nõ volẽtis.) hoc est non operũ internorum. NEq; currentis.) hoc est neq; operum exteriorum. SED miserentis est dei.) supple electio: hoc est ꝙ homo sit electus. ¶DIcit enim scriptura Pharaoni.) Exod. ix. Postq̃ enim Paulus autoritate scripturæ monstrauit non esse iniustitiam in deo in hoc ꝙ aliquos eligit, nunc consequenter autoritate quoq; scripturæ monstrat non esse iniustitiam in deo in hoc ꝙ aliquos odio habet seu reprobat. QVIA in hoc ipsum excitaui te.) vt dimittas populum meum: hoc est ideo excitaui te per Moysen & Aaron vt dimittas populum meum. VT ostendam in te potentiam meam.) Acsi apertius dixisset. non ideo excitaui te vt cum effectu dimittas (scio enim te non dimissurum) sed ideo excitaui te ad dimittendum vt ostẽdam in te potentiam meam, per tot miracula & submersionem tãdem tui & tuorum. ET vt annuncietur nomen meum in vniuersa terra. Quod & subsecutum est. Ex qua autoritate habet Paulus non iniustam sed bonam dei voluntatem etiam in intentione & gubernatione reproborum, quum illos excitat & ordinat ad demonstrationem potentiæ suæ & gloriæ nominis sui etiam illis nolentibus. ERgo cui. pro, cuius, vult miseretur, & quem vult indurat.) Concludit cõsistere negocium tam electionis q̃ reprobationis in velle ipsius dei. Et nota ꝙ vtrobiq; ponit actum positiuum voluntatis diuinæ: & quæ superius nominauit dilectionem & odium, modo vtrunq; nominat velle. Et vt declaratum est, vtrobiq; cõcurrit velle diuinum: sed in electione velle diuinũ habet pro volito hominem cum gratuito auxilio vsq; ad æternã gloriam: in reprobatione aũt habet pro volito hominẽ cum dimissione suiipsius in suis naturalibus. In hoc enim volito clauditur negatio gratuiti auxilii ad vitã æternam, clauditur permissio casus. Et propterea dicit ꝙ illius miseretur cuius vult misereri: & similiter illum indurat quem vult indurare. Indurare autem intellige relinquere hominem sibiipsi. Ita ꝙ sensus est. illum relinquit sibiipsi homini quẽ vult sibiipsi homini relinquere. DIcis itaq; mihi.) Mouet Paulus aliam quęstionẽ quæ nascitur ex dictis. QVID adhuc queritur.) Non a quęro quęris. sed a queror quereris dictio hæc formatur. Itaq; ꝙ non est sensus quid adhuc interrogatur: sed quid adhuc cõqueritur. & subauditur deus. Et dicit adhuc, significans perseuerantiam querelę diuinæ quam per prophetas & apostolos continue exercet. Significatur enim ꝙ non remanet deo locus querelę de perditione reproborum. Et rationem subdit, in persona disputantis contra deũ. VOluntati enim eius quis resistit. pro, restitit?) quasi dicat nullus. Ex hoc enim ꝙ fit voluntas dei tã in repro-

F batione q̃ in electione, ex hoc ꝙ nullus vnq̃ restitit volũtati ei⁹ (nã electus processit secundũ electionẽ dei, & reprobus processit secundũ reprobationem adimplendo voluntatẽ dei) consequẽs est ꝙ deus non habet vnde conqueratur de perditione reproborum. ¶ Vbi aduerte ꝙ quum dicitur voluntati enim eius quis restitit, pronomen eius monstrat ꝙ in præcedenti particula (scilicet quid adhuc quæritur) subintelligitur deus. alioquin subiunxisset volũtati em̃ dei: sed subiungendo pronomen eius, deus repetitur. ¶ O homo.) Deest vna dictio: quã alii interpretantur vere, alii quinimo, alii atqui. & deinde subiungitur o homo. Dupliciter cõfutat Paulus hãc quęstionem. Primo arguendo præsumptionis. TV quis es qui respondeas deo. pro, contra respondens deo?) Præsumptionis esse dicit ꝙ homo non solum respõdeat sed ex aduerso respõdeat deo. huiusmodi siquidem verba quid adhuc deus conqueritur, nihil aliud sunt q̃ responde re deo eligenti & reprobanti, tanq̃ si homo homini ex aduerso respondeat inquirendo causam

G querelę: arguendo contra, quia fit quod vult. NVNquid dicit figmentum ei qui se finxit.) Superfluit se. QVID me fecisti sic?) Probat crimen præsumptionis ab exemplo operis figuli: vt intelligamus perinde esse hominem quęrere a deo rationem voluntatis eius acsi figmentum respondeat figulo cur me sic fecisti? homo siquidem figmentũ est dei. An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidẽ vas in honorem, aliud vero in contumeliam?) Diceret forte aliquis ꝙ si figmentum haberet rationẽ diceret figulo, cur me sic fecisti? Et propterea rationẽ præsumptuosi huius dicti subiungit liberam potestatẽ figuli ex eodẽ luto faciendi vas vnum ad honorabiles vsus (puta ad bibẽdum) alterum vero inhonorabiles: puta ad feces. Ex hac enim libera potestate irrepræhensibilis mõstratur figulus: & querela figmẽti monstratur non fundata super ius aliquod. ¶ Q si. pro, si aũt, deus) Vbi prius repressit pręsumptionẽ hominis audẽtis quodãmodo imputare deo superfluã querelã, soluit quęstionẽ, red

H dendo rationẽ ex parte finis: & declarando diuersitatẽ actionis diuinæ hinc & inde. Et pri⁹ patefacit finem propinquum reprobationis: dicendo. VOlens ostendere irã.) Obiectum diuini velle non describitur ita, (hoc est vindicatiua iustitia) sed ostendere illam. Quod directe spectat ad gloriam dei inter creaturas, & ad vtilitatem creaturarum: quibus monstratur in re hic diuinæ bonitatis radius, qui est iustitia vindicatiua. Quæ in hac vita non monstratur, tũ quia non exercetur a deo in hac vita: quoniam præsentis temporis pœnæ non sunt congruæ peccatis, tum quia illa paruula vindicta quæ quandoq; fit in hac vita a deo, non aperte monstrat se esse iustitiam dei, sed aliis causis ascribitur. Vindicta enim reproborum mõstrabit deus vniuersis & singulis iustitiam suam vindicatiuam. Vnde & nunc quia mõstratur hæc iustitia, nõ glorificatur deus vt vindex: sed tunc glorificabitur vt iustus vindex. ET notam facere potentiã suam.) Hic est alter finis propinquus similis prædicto, quia scilicet vult de⁹ notificare in ope

I re potentiam suam. Q̃uis deus exercuerit potentiam suam creando & miracula faciẽdo, & exerceat continue conseruando ac gubernando vniuersum, hominibus tamen non fit euidenter nota potentia dei: quum autem rebelles præceptis suis reprobos subiiciet æternis pœnis inuitos, notam euidenter omnibus etiam ipsis incredulis faciet potentiam suã. Quæ notitia & creaturis vtilis, & diuinæ est gloriæ in creaturis. glorificabitur enim tunc deus potens. SVstinuit in multa patientia.) Nota verba: quoniã hinc pendet quęstionis solutio, hinc patefit ratio querelę diuinæ. nam significatur ꝙ peccata quæ reprobi committunt ratione quorum exercẽda est vindicta & potentia diuina manifeste, non sunt volita a deo. Non dicit ꝙ propter hos fines voluit aut fecit vasa iræ: sed dicit sustinuit. quæ enim volumus, non toleram⁹ patienter, sed probamus. Et longe plus significatur q̃ deum non velle illa: quoniam significatur ꝙ sustinuit, ꝙ permisit illos peccare, non qualitercunq; sed in multa patientia, non statim exterminãdo vt me

K rentur: quod gratiæ est vt homines mutabilis voluntatis spatium haberent mutandi voluntatem a patrandis criminibus. VAsa iræ.) Alludendo ad similitudinem diuersorum vasorum figuli dicit vasa iræ. Et vere reprobi sunt vasa iræ. sunt enim contentiua in seipsis diuinæ iustitię vindicatiuæ: quoniam in eis locabitur sicut aqua in vase. huiusmodi enim vasa sustinet patienter deus in hac vita. APTA. pro. aptata, in interitum.) Non dicit quæ deus aptauit in interitum, sed dicit aptata in interitũ: vt intelligamus ꝙ ab eodẽ sunt vasa iræ a quo sunt apta ta in interitum. proculdubio æternę mortis. Constat autem ꝙ propriis peccatis, propriis meritis quę deus non vult sed sustinet patienter, reprobi sunt vasa vindictæ. non enim deus prius est vltor q̃ homo sit peccator. & consequenter a seipsis reprobi sunt vasa aptata suis meritis in interitum æternum. ¶ VT.) Deest copulatiua coniunctio. Legendum est. ET vt ostenderet

diuitias gloriæ suæ) Post propinquos reprobationis fines diuinamq; circa reprobos tolerātiā subiungit finem propinquum electionis, consistentē similiter in ostensione. Sed vbi in reprobis determinatum quid monstratur, in electis per diuitias multitudo & abundantia bonorum spectantium ad gloriam dei præpare electis significantur. IN vasa misericordiæ) proculdubio diuinæ, sicut reprobi vasa iræ. QVAE præparauit in gloriam) Vide differentiam. Totum quod est electorum attribuitur deo, ipse præparator gloriæ, ipse præparator vasorum ad gloriam. In reprobis autem aliquid ascribitur deo: scilicet velle ostendere iram & potentiam & patienter tolerare, aliquid nō deo sed ipsis: scilicet agere tolerāda ob quæ sunt vasa iræ & aptātur in interitum. Aduerte erudite lector q̄ tota hæc particula (si autem deus volens &c.) manca apparet, & q̄ subintelligi exigat aliquid cōfutans respondentem deo: puta vana est obiectio tua. Ex his em̄ libratis elucet falsum esse q̄ reprobi faciant placita volūtati diuinæ, super quod fundabatur obiectio. & propterea merito deus per prophetas & apostolos continue conqueritur de iniuriis quæ sibi irrogantur a peccantibus: vt pote quę deus non vult facientibus. & cum his omnibus deus ad bonos fines omnia disponit ¶ Anteq̄ ad reliqua procedatur, occurrit cōtinuę hominum curiositati de prędestinatione & reprobatione respondere. Aiunt enim, si ego sum de numero electorum, tandem ita erit in re q̄ saluus ero: & similiter si sum de numero reproborum, tandem ita erit q̄ damnatus ero. Et tollendo responsiones theologorum subiungitur, non est mihi curę an necessario an contingenter sic eueniet: satis est mihi q̄ sic erit, quocūq; modo id erit. Et propterea nihil ad hanc curiositatem distinctio de sensu composito vel diuiso, seu de necessitate consequentię vel consequentis. non curo vt dixi de necessario vel contingenter: sed vt propono nosse velim an vera sint quę propono. ¶ Respondeo q̄ dupliciter possumus in hac curiosa quęstione loqui, vel inchoando ab iis quę se tenent ex parte dei & descendēdo ad nos: vel econuerso inchoando ab iis quę se tenent ex parte nostri & ascēdēdo ad deum. Si inchoam⁹ a deo, profitemur primo q̄ de⁹ ab ęterno elegit singulariter hūc & illū, quia sic ei placet, secundo q̄ electio huius infallibiliter (non dico necessario sed q̄ tandem) habebit effectum suum: scilicet salutem istius. Inchoando vero a nobis, profitemur primo q̄ quilibet est liberi arbitrii ad bonum & malum eligendum, secundo q̄ quilibet faciens q̄tum in se est ad salutem consequendam ęternam, saluus erit per diuinam gratiam. Quo pacto autem seu quo vinculo, quo glutino ascensus & descensus iungātur, non apparet, nam ascendendo deficit gradus cōiungēs hanc nostram libertatem & securitatem (q̄ faciendo quantū in nobis est, diuina non deerit gratia saluans) cum ęternitate & immutabilitate, diuinę electionis, quę habet q̄ soli electi saluantur. Et similiter descendēdo ab ęterna immutabili & efficaci diuina electione deficit gradus cōiungens cum his nostris libertatibus securitatibus. Et propterea non est mirum si non quietamus intellectus quærentium & inducentium inconuenientia: scilicet faciat quisq; quod vult, tādem implebitur electio: & similia horrenda. Quocirca ad curiositatem dico illa esse vera ex parte diuinę electionis seu reprobationis, sed non esse vera sola, sed associata aliis veritatib⁹ ex parte nostri: scilicet q̄ sumus liberi arbitrii, q̄ faciendo quod ex nobis est erimus per diuinam gratiam salui, & q̄ nostris meritis saluamur aut damnamur nos adulti. Et quum obiicies coniunge hęc vera simul, respondebo me scire q̄ verum vero non est contrarium, sed nescire hęc iungere: sicut nescio mysterium trinitatis, sicut nescio animā immortalem, sicut nescio verbum caro factum est, & similia, quę tamen omnia credo. Et sicut credo reliqua fidei mysteria, ita credo & hæc mysteria prędestinationis & reprobationis. Meum est tenere quod mihi certum est (scilicet vti libero arbitrio & reliquis bonis mihi a deo concessis omni studio ad consequendam vitā æternam) & expectare vt videam in patria mysterium diuinæ electionis mihi modo ignotum: sicut & reliqua fidei mysteria. Hęc ignorātia quietat intellectum meum. QVOS & vocauit Deest, nos.) Explicat vasa misericordię, cōnumerando seipsum aliis. NON solum ex Iudęis sed etiam ex gentibus.) Vnitatē significauit pronomine nos in electis ac vocatis ex vtraq; natione: vt doceat vocatos tam ex gentibus q̄ ex Iudęis esse filios promissionis, esse filios dei, esse eos qui computantur in semine Abrahę & Israel. SIcut in Oseę dicit.) circa primum & secūdum capitulum. VOcabo non plebem meam plebē meā, & non dilectam dilectam.) Propter electos ex gentilibus affertur hęc autoritas, qua significatur q̄ gentilium populus qui non erat populus dei secūdū cultum, nec dilectus ad dona gratię, vocabitur populus dei & dilectus a deo: vt experientia testatur. ET non misericordiam cōsecutam, misericordiam cōsecutam.) Tota hæc particula superfluit, Adiuncta est forte ab aliquo qui legit hanc particulam in Oseę: &

F nõ aduertit ꝙ loco eius Paulus dixerat & nõ dilectã dilectã. ET erit.) Prosequit̃ Paul⁹ verbã
Oseę.& faciendũ est punctũ ibi,& erit.significat ꝙ erit hoc quod subiungã.) IN loco vbi di-
ctum est eis non plebs mea vos,ibi vocabuntur filii dei viui.pro, viuentis.) Non solũ prophe
tatur mutatio gẽtilium de non populo dei in populum dei,de non dilecto in dilectum. sed etiã
prophetatur identitas loci.ita ꝙ absq; transmigratione locali ipsarum gentium mutabuntur
in filios dei.Et dixit hoc propheta ad differẽtiam Iudęorum qui in determinato loco(scilicet
in Hierusalẽ, in terra promissionis tantũmodo)habebãt integritatem diuini cultus & obser-
uationis legalis.Acsi apertius diceret.absq; eo ꝙ transmigrẽt in Iudęam,absq; eo ꝙ veniant in
Hierusalẽ,gẽtiles in suis propriis locis erũt populus dei,dilectus a deo,filii dei viuentis.Et est
hæc sententia eadẽ cũ illa quã dixit dñs Samaritanæ:venit hora qñ nec in Hierosolymis nec in
mõte hoc adorabitis patrẽ,spũs est deus &c.) ¶Esaias autem clamat pro Israel.) ca.xx.Dixe-
G rat ex Iudęis & gentibus: & postq̃ ex scriptura declarauit illam particulam ex gentibus,decla-
rat ex scriptura quoq; illam particulã ex Iudęis.& inducit Esaiã clamãtem,clamore suspirii seu
doloris propter paucitatem electorum ex Iudęis. SI fuerit numerus filiorum Israel tanq̃ are-
na maris, reliquiæ saluæ fient.) Coniunctio si non tenetur conditionaliter, sed aduersatiue.
Et est sensus.q̃uis fuerit numerus filiorum Israel tanq̃ arena maris, reliquiæ saluæ fient : hoc
est tam pauci salui fient vt sint similes reliquiis,quæ paucæ communiter sunt.Reliquiarum si-
quidem nomine solemus appellare residua quasi fragmenta.Intendit enim ad literam signifi-
care paucitatẽ electorũ ad Christi fidẽ ex Israel, q̃uis populus Israel esset innumerabilis tanquã
arena maris. VERbum aũt.pro,enim.) Prosequitur Paulus autoritatem Esaiæ.Vbi aduer
te non errorem sed obscuritatem textus latini: quia interpres vsus est vocabulo verbi quod est
neutri generis,similem habens nominatiuum accusatiuo.poterat remouere hanc obscurita-
H tem dicendo,sermonem enim quoniam verbum accusatiui casus est. CONsummãs & abbre-
uiãs.(Vtrũq; est nominatiui casus.& significatur deus perficiens & cõcidens sermonem.Di-
ctio siquidẽ Græca interpretata abbreuians, concidẽtẽ significat proprie.& transfertur ad ab-
breuiantẽ:quia concidendo fit abbreuiatio. IN AEquitate.pro,in iustitia.) Ratio subiungi
gitur reliquiarũ ex hoc ꝙ deus iustitia exigente concidit & perficit sermonẽ suũ.ipsa siquidem
derelictio innumerabilis populi Israel saluãdo tam paucos ex eis:concisio est ex iustitia proce-
cedens meritorum eorum qui derelinquuntur:& est perfectio sermonis diuini de iustitia eius.
QVIA verbum breuiatum faciet dominus super terram.) hoc est quia sermonem concisum
& sic breuiatum in paucorum salute faciet dominus super terram ex sua gratia.Et redditur ra
tio salutis reliquiarum.postq̃ reddita est ratio derelictionis tãtæ multitudinis.¶ET sicut præ
dixit Esa.ca.i.Nisi dominns sebaoth.) Hebręa dictione vtitur Paulus.& significat virtutũ:
I non vt virtus est nomen moralis habitus,sed summæ potestatis. REliquisset nobis semen.)
Diuina gratia commedatur in hoc ꝙ etiam paucos saluauit. QVAsi Sodoma facti essemus:
& sicut Gomorra similes fuissem⁹.) Merita Iudęorũ similia meritis Sodomę & Gomorrę per
hoc significatur: ad cõmẽdãdã diuinam gratiam relinquentem gratuito semen,saluantem gra
tuito aliquos.¶Quanuis etiam hoc possit referri ad diuinam seruationem innumerabilis po-
puli relicti,pro quanto non est deletus in hac vita sicut Sodomitę & Gomorręi deleti sunt.De
relictum siquidem est semen eorum non ex eorum meritis sed ex diuina gratia: vt quãdoq;(in
fine scilicet mundi)fructificet Christo. QVID ergo?) Interrogãdo intendit concludere.
Et sensus,quid ergo ex allatis vis inferre?Et statim subiungit responsionem. DIcemus.pro,
dicimus,ꝙ gentes.) & reliqua.Aduerte iterum erudite lector ꝙ ideo dixi apparere(non dixi
esse)defectiuam literam ab illa particula si autem deus volens: quoniam non desunt dicentes
K perspicaciter pendere literam ab illo loco vsq; ad hæc verba quid ergo.Ita ꝙ ordo literæ est.si
autem deus volens ostendere & reliqua,quid ergo, supple dici potest aduersus eum. Apparet
enim ex dictis confutatam argumentationem,& rationabiliter deum eligere ac reprobare. Et
deinde subditur quid nos intelligimus rationis esse ex parte gentium & Israel: dicendo dicim⁹
ꝙ gentes. QVAE non sectabantur iustitiam.) vtpote sine cultu dei & sine lege.

APprehenderunt iustitiam.) Et declerando qualem subiungit. IVstitiam autem quæ ex
fide est.) Interpres addidit est. Quæ sit iustitia ex fide,superius declaratum est. est enim
iustitia Christi, communicata nobis per fidem. hac enim iustificamur : & hanc apprehen-
derunt gentes credendo. ¶ISRAEL vero sectando legem iustitiæ.) Quæ est

lex Moysi: quę præcipit iustitiam,& in his quæ sunt ad deum in tribus primis præceptis, & in his quæ sunt ad hoies in reliquis præceptis. IN legem iustitiæ non peruenit. pro, pręuenit.) ¶Vbi nota duo. Primum q sermo est de multitudine innumerabili populi israel. De hac enim dicitur q in legem iustitiæ non præuenit. Secundum q Paulus vtitur metaphora euntium ad terminum aliquem ad quem alter præoccupat alterum. & gentes introducit euntes non sectando præcepta iustitiæ,& tamen appręhendentes iustitiam fidei: Israelitas vero eũtes seruãdo pręcepta legis,& tamen non præuenerunt gentiles. quum appareat q debuissent præuenire: vtpote expeditiores per præcepta legis incedentes. Et dicit non præuenit: vt intelligamus populum Israel quandoq licet sero, peruenturum: scilicet quum intrauerit plenitudo gentium a qua præuentus est. ¶Quod autem dicit in legem iustitiæ, potest dupliciter exponi. vel intelligendo per legem iustitiæ, iustitiam quæ est ex fide. vel (quod magis quadrat vsitatis verbis Pauli) intelligitur plena executio ipsius legis Moysi: de qua in præcedenti ca. dixit, vt iustificatio legis impleretur in nobis. Et est sensus q Israel sectando legem præceptorum iustitiæ, non pręuenit gẽtiles ad plenam obseruationem præceptorum iustitiæ. Et hoc est verum: quia adhuc non peruenerunt ad huiusmodi plenam obseruationem: vt superius monstratum est, gẽtiles autem mediante fide peruenerunt ad plenam obseruationem legis iustitiæ. Itaq gentiles non solum apprehenderunt iustitiam Christi, sed etiam præuenerunt ad plenam obseruationem legis iustitię. Nec propterea mutatur terminus quo tendunt gentes & quo Israel: quoniam hęc duo (scilicet iustitia ex fide & plena legis obseruatio) mutuo sese inferunt: vt in præcedenti patet cap. non enim aliter q̃ per iustitiam fidei, q̃ per legem spiritus vitę in Christo iustificatio legis impleri potest. Sed Paulus ex industria seruata identitate termini secundum rem: descripsit vnũ atq eundem terminum sub diuersis rationibus, vnicuiq secundum aspectum & intentionem suam correspondentibus. gentiles quidem ad iustitiam Christi, Iudęi vero ad plenam legis obseruationem tendunt directe. ¶QVAre?) Querit causam huius disparitatis. QVIA non ex fide.) Reddit rationem disparitatis. primo ex radice: dicendo quia nõ ex fide, Israelitę iuerunt. SED quasi ex operibus. deest legis.) Radicalis ratio disparitatis est: quia Israelitę nõ fundarunt gressum animi sui super fidem, sed progressi sunt tanq̃ fundantes iter suũ super opera legis. Et apposuit quasi seu tanq̃, ad significandum affectum Iudęorum citra exclusionem fidei a mentibus eorum. Sicut enim videmus superbos Christianos absq perditione fidei operari tanq̃ confidentes in seipsis ratione affectus ad seipsos, ita describit Paulus Israelitas q̃uis habentes fidem vnius veri dei &c. affectum tamen suum fundantes non ex parte fidei sed ex parte operum legis: quum tamen præcipuum fundamentum debuisset esse fides. OFFENderũt enim in lapidem offensionis. pro, offendiculi.) Manifestat disparitatem ex ipso progressu. Iam enim dictum est q iuxta metaphoram itinerantium loquitur. Et propterea quid subsecutum est in itinere ex antedicta radice, modo affert: aperte monstrans rationẽ non præueniendi, quia impegerunt in itinere in lapidem offendiculi, qui Christus est. Et vere impegerũt in suam ruinam, dum occurrentem Christum, infidelitatis actu attigerunt. SIcut scriptum est.) Affert testimoniũ scripturæ ex Esaia. Vbi aduerte q tam prima q̃ vltima pars subiũctæ sentẽtiæ sumpta est ex Esa. xxviii. ca. media autem pars sumpta est ex Esa. ca. viii. Nec sumpta sunt verba omnino: sed partim verba partim sensus. ECce pono in Sion lapidẽ.) Hæc est prima pars. Et loquitur de⁹ de Christo. ecce fundo lapidẽ in Sion, ecce pono fundamẽtalẽ lapidẽ in Sion. Ad literã enim Christus in Iudęa & ex Iudęis originem duxit. vbiq tantum prędicauit: & in Hierusalem crucifixus est ac resurrexit. OFfensionis. pro, offendiculi, & petram scandali. pro, offensionis.) Hæc est media pars. Vbi in Hebręo haberi dicitur lapidẽ percussionis, loco eius quod nos habemus offensionis. Sed hoc parui refert. Christus enim est lapis & offensionis & percussionis & offẽdiculi. nam est in quem potest impingi & in quem impingitur,& a quo percutitur in ipsum impingẽs. Quæ omnia impleta videmus in Iudæis cęcitate & induratione percussis, ex eo q infidelitatis motu impegerunt in Christum. ET omnis qui credit in eum non confundetur. pro, non pudefiet.) Hanc vltimam particulam Paulus ex industria non attulit secundũ verba sed sensum: vt scilicet exponeret sensum prophetię. In Esaia siquidem habetur qui credit nõ festinet vt videat hoc. Paulus exponit non pudefiet: vt intelligamus prophetam idem significare metaphora festinantis ad videndum. monendo enim q credens non festinet ad videndũ, timorem tollit confusionis seu verecundiæ. Qui enim festinat ad videndum quod credit, solicitus est ne forte aliter sit: & timet pudore seu verecundia affici credendo. Et propterea prophe

F ta monens ꝙ credens non festinet ad videndum hoc, securum enim reddit ꝙ non pudefiet cre-
dens & expectās. Vt itaq; nos liberaret Paulus a labore intelligendi prophetam, posuit ipse nō
verba sed sensum. Et per hoc habet ꝙ Christus ita est incredulis lapis offensionis & petra scan-
dali, ꝙ tamen credentibus in eum est salus credita & expectata: ita ꝙ nullus credens in eū eru-
bescet de expectatione sua.

CAPVT X

FRAtres voluntas quidem cordis mei,) Quum declarasset euangelium esse in
salutem Iudęis & gentilibus (verum paucos ex Iudęis electos, multos autem ex
gentibus) & ex parte gentium ac Iudæorum reddidisset quandam rationem ꝙ
gentes ex fide, Iudæi vero tāq̄ ex operibus legis progressi sunt, prosequitur mo
G do hanc rationem casus Iudæorum: monstrans ignorantiam habere annexam,
non tamen excusantem. hoc enim intendit in hoc capitulo: inserens declaratio-
nem illius in principio propositæ particulæ, iustus ex fide viuet. Et merito: quoniam ratio Iu-
dæorum, iustitiæ innititur. ¶ Inducturus autem ignorantiam Iudæorum, modestissime affert
eam vt rationem orandi pro ipsis. peccantibus enim ex ignorantia vtiles sunt aliorum oratio-
nes. vnde & dominus orauit. pater ignosce illis quia nesciunt quid faciunt. Ad hoc enim spectat
ꝙ Romanam ecclesiam alloquens (ex Iudæis & gentibus conflatam) explicat eis duas conditio
nes suiipsius Pauli erga Iudæos qui non sunt conuersi ad Christum. Prima conditio est volun-
tas cordis: hoc est propensus animus ad salutem eorum. ET obsecratio ad deum fit pro illis.
pro, & deprecatio ad deum pro Israel, est ad salutem.) Secunda conditio est ꝙ preces effundit
pro Israel, non desperatas sed salutares. hinc enī ingreditur ad propalādā ignorantiam eorum.
H TEstimonium enim perhibeo illis.) Reddit rationem quare preces pro Israel sunt ad salutē,
Q; emulationem quidem dei habent.) Superfluit quidem. Et hæc emulatio laudabilis est.
SED non secundum scientiam. pro, cognitionem.) hoc est habent zelum dei sed non regula-
tum necessaria cognitione. & hæc est Iudæorum ignorantia. IGNOrantes enim iustitiam
dei & suam. Deest. iustitiam, quęrentes statuere, iustitiæ dei non sunt, pro, fuerunt, subiecti.)
Iustitiam secat Paulus in iustitiam dei & iustitiam legis: quam appellat iustitiam propriam Iu-
dæorum. & dicit Iudæos ignorare iustitiam dei & studere ad statuendum iustitiam legis. Et ne
inuoluatur lector obscuritate terminorum, recolat superius dicta, ꝙ iustitia dei est iustitia sa-
tisfactionis deo pro humano genere per mortem Christi. Et hæc appellatur iustitia ex fide seu
iustitia fidei. Iustitia vero legis est ipsa obseruatio præceptorum legis, iudicialium, cęrimonia-
lium & moralium. Hanc dei iustitiam quam solus Christus exercuit, Iudæi increduli ignoraue
I runt, & sectando legem Moysi quęrunt stabilire iustitiam præceptorum legis tanq̄ sufficien-
tem ad salutem sine iustitia dei per Christum facta. Hic est sensus præ oculis habendus in ista
materia. Et propterea de illis dicitur, ꝙ iustitiæ dei non fuerunt subditi: hoc est noluerūt subiici.
Subiicitur enim quilibet iustitiæ dei, credendo in Christum, & non aliter. FInis enim legis
Christus ad iustitiam omni credenti.) Ne intelligeremus has duas iustitias disparatas & tāq̄
e regione separatas aut confictas absq; testimonio scripturarum subiungit ordinem. Minus di-
co, probat ex ordine causæ finalis inter has iustitias particulam vltimo dictam scilicet iustitiæ
dei non fuerunt subiecti. huiusmodi siquidem ordo significatur dicendo ꝙ Christus est finis le
gis, non qualitercunq; sed ad iustitiam communicandam omni credenti. Et quid: m ꝙ Christus
sit finis legis, etiam increduli Iudæi fatentur: dum dicunt prophetas vsq; ad Mesiam prophe-
tasse. Q; vero Mesias per propriam iustitiam saluet omnes credentes, forte Iudæi increduli ne-
K gant: sed hoc Paulus superius manifestauit. Et per hoc ꝙ Christus finis est ad quem ordina-
tur lex vt omnis credens consequatur iustitiam, probatur ꝙ Iudæi non fuerunt subditi iusti-
tię dei. nam repellendo finem legis Christum, repulerunt iustitiam dei. Hæc more suo Paulus
proposuit, declaraturus singula.

MOyses enim scripsit. pro, scribit.) Leui. xviii. Simul declarat dictas duas iustitias & ea-
rum ordinem ex autoritate Moysi. QVOniam.) Superfluit quoniam. IVstitiam quæ
ex lege est.) Hæc sunt verba Pauli, non Moysi. prædeclarat enim subiuncta Moysi verba de-
scribere iustitiam quæ ex lege est. QVI fecerit.) Deest coniunctio ꝙ. Legendum est. Q;
qui fecerit hæc homo! viuet in eis.) & non in ea. Et est sensus ꝙ faciens secundum præcepta
legis viuet in illis: hoc est vitam temporalem habebit. ad differentiam enim futurę vita

dicitur in illis. Et hoc est quod intendit Paulus ex hac autoritate habere: ꝙ scilicet iustitia legis A
præstat præsentem vitam, dum præstat viuere in preceptis legis. Iustitia autem dei præstat sa
lutem æternam: vt subiunget. ¶ Perspicacius autẽ intelligitur viuet in illis, hoc est secundum il
lorum merita: ad differentiam vitæ simpliciter & absolute. ¶ Et hoc directius quadrat Paulo:
iuxta superius dicta ꝙ factores legis iustificabuntur, non simpliciter sed quantum est ex operi
bus. ¶ QVAE autem ex fide est iustitia sic dicit.) Aduerte ꝙ Paulus nõ inducit Moysen di-
centem quæ subiunguntur, sumpta ex Deute. xxx. ca. sed inducit iustitiã quæ est ex fide loquẽ-
tem, non sine mysterio. Sciebat siquidem verba ista aperte dici in persona Moysi: sed quoniam
acutissime vidit ꝙ hæc dicebantur ratione iustitiæ fidei, ideo induxit iustitiam fidei dicentem
quæ pro ipsa dicuntur. Quod vt penetres, considera diligentius textum Deuter. & perspicies
ꝙ quum Moyses in scriptis redegisset legem continentem tot præcepta (tum moralia tum cę-
rimonialia tum iudicialia) prædixit populo ꝙ si recederet a deo dispergeretur per orbem, & cũ B
hoc vbicunque essent per orbem dispersi, si ex toto corde reuerterentur ad deũ, deus reduceret eos
de captiuitate, dispersione &c. Et de hac mentis conuersione ad deum ex toto corde & ex to-
ta mente diligendo eum loquens, dicit hæc quæ Paulus affert. ¶ Vbi perspicax lector intueri fa
cile potest ꝙ ad differentiã iustitiæ legis Moyses scripsit hæc de iustitia internæ conuersionis
ad deũ. & illam (scilicet legis iustitiã) pendere ex ista & ordinari ad istã, satis significat, scriben
do sequelã illius ex ista: ꝙ quum ad deum conuersus fuerit, seruabit cærimonias & iudicia &c.
& liberando vsque adeo istam vt inexcusabiles ab ista vbicunque forent prædiceret. Intendit enim
Moyses ad literã ꝙ quis dispersi per orbem possint excusari a iustitia legis scriptæ, propterea
ꝙ carerẽt ea, non tamen possunt excusari a iustitia quæ est ex interna conuersione ad deũ: quo-
niam hæc non est distans loco, sed est prope quemlibet in corde & ore ipsius. Nec est dubiũ quin
hæc sit finis totius legis scriptæ: & propterea tantopere a Moyse ponderata. ¶ His si adiunxe- C
ris distinctionem Pauli inter iustitiam legis & iustitiam dei quæ ex fide est, videbis ꝙ ad literã
Moyses loquitur de iustitia ex fide, de iustitia quam Paulus appellat dei. Et si vltra progressus
consideraueris ꝙ iustitia ex fide etiam ante Moysi tempora implicite saltem erat iustitia ex fi-
de Christi (nullus enim vnq̃ saluatus est sine fide Christi explicite vel implicite) videbis ꝙ non
digreditur Paulus explicando hanc dictam a Moyse esse iustitiam ex fide quam Apostoli prędi
cant applicando ad Christum. ¶ Hanc autẽ distinctionẽ si prę oculis habueris, habebis clarum
intellectum diuersarum scripturarum de iustitia seruantium legem. Nam quandoque scriptura
loquitur de ipsa lege secundum se solã. & sic de ea dicitur & ꝙ nullus vnq̃ iustificatus est ex ope
ribus legis, & ꝙ qui fecerit pręcepta legis viuet in illis: & similia multa imperfectionis. Quan-
doque autẽ est sermo de lege iuncta internę iustitię fidei. & sic de ea dicitur, si vis ad vitam ingre
di serua mandata: & similia promittentia vitam æternam obseruãtibus legẽ. NE dixeris in D
corde tuo.) Pręceptum negatiuum velut latum a iustitia fidei introducitur, spectans ad cor,
in quo est sedes iustitiæ fidei. QVIS ascendet in cęlum?) In Deutero. tanq̃ refugium repu-
tatum necessarium quidem sed impossibile prohibetur: Paulus autem tanq̃ refugium incredi-
bile prohitum dicit, exponendo de Christo, quum subiungit, HOC est Christum deducere.)
Et est sensus. quis ascendet in cælum ad deducendum Mesiam. Quod est dubitare seu impossi-
bile reputare deum fieri hominem: hoc est enim ascendere ad deducendum Christum. AVT
quis descendet in abyssum: hoc est Christum a mortuis reuocare. pro, reducere.) Et est sensus.
quis descendet in abyssum ad reducendum Christum a mortuis. quod est dubitare aut impos-
sibilem reputare resurrectionem Christi ex mortuis. Ita ꝙ in his duobus mysterium incarna-
tionis verbi & resurrectionis Christi (in quibus reliqua fides cõprehenditur) negatur. Quod
quia secũdũ sensum mysticũ Paulus ex Deute. traxit, ideo nõ inducit Moysen loquẽtẽ. Nec mi E
reris Paulum afferre quis descendet in abyssum. quũ in Deute. legatur quis transfretabit. quo-
niam Hebręi quam interpretes transfretationẽ vocãt, descensionẽ in abyssum (hoc est in pro-
fundas aquas) appellant: iuxta illud, qui descendunt in mare in nauibus &c. ¶ SED quid dicit
scriptura?) Superfluit scriptura. Quoniã primum dictum fuit negatiuum, subiũgit, sed quid
dicit. ac si dixisset sed quid affirmat. PROpe. Deest. te, est verbũ in ore tuo & in corde tuo.)
Hęc sunt verba Deute. de verbo internę conuersionis ad deum. prope te est, in promptu vbicũ-
ꝙ fueris apud te est, non est opus libris aut transmigratione aliqua, verbum inquã corde cre-
dendũ & ore cõfitendum. HOC est verbum fidei quod prædicamus.) Hoc de quo loquitur
Deutero. inquit Paul⁹, est verbũ fidei quod nos apostoli Christi prędicamus. non prędicamus

F nouū aliquid,sed illū idē quod Moyses tantopere commendauit,quod vbiq; apud omnes pro pinquū inuenitur .Q2 si cōfitearis.) Declarat illa verba Deutero.In ore tuo & in corde tuo, quo ad materiam tunc implicite significatam. In ore tuo dominum Iesum.) Duobus nominibus integrum incarnationis mysterium significat.Dicendo dominum, diuinitatem:dicendo Iesum,humanitatem significat.Perinde ac dixisset.si confitearis verum deum,Iesum verum hominem. ET in corde tuo credideris ꝙ deus illum suscitauit a mortuis.) Mysterium mortis resurrectionis & gloriæ Christi his verbis compræhendit. SALuus eris.) De iustitia legis dictum est,viuet in eis:de iustitia fidei dicitur,saluus eris.vt intelligamus ęternam salutem dari per istam:per illam vero vitam præsentē.Et per hoc declaratum est illud iustus autē ex fide viuet. CORde enim creditur ad iustitiam.) Declarat eadē verba(scilicet in ore & in corde) ex parte necessitatis.explicando ꝙ oportet corde credere ad habendam iustitiam quæ appella-
G tur iustitia dei & iustitia fidei.Et attribuitur cordi credere.tum ad excludendam fictionem simulantium se credere.tum ad significandum ꝙ a voluntate imperatur credere conferens iustitiam.Et hoc ad differētiā fidei coactę:qualis est in dęmonibus,qui coacti ab euidētia factorum credunt mysteria fidei.sed non ad iustitiam. ORE autem confessio fit ad salutem.) Necessitas confitendi veritatem creditam etiam sermone vocali explicatur necessitas salutis.Quando enim oportet loqui ad salutem seruandam,tunc necesse est ore cōfiteri:alioquin qui me erubuerit coram hominibus,& filius hominis erubescet eum coram angelis dei. DIcit enim scriptura.Esa.xxviii.superius quoq; inducta. OMnis qui credit in eum non confundetur.pro, nō pudefiet.) Et repetiit hoc ad declarādū hoc quod assumpserat,ꝙ si credideris saluus eris.futura siquidem salus credentis explicatur dicēdo,ꝙ omnis qui credit non pudefiet. NON enim est distinctio Iudæi & Græci.pro,Iudæiq; & Græci.) hoc est gētilis.Prosequitur declarando
H illam particulam,omnis.Et hoc vt declaret quod superius proposuit scilicet ad iustitiā omni credenti.Iam enim declarauerat & duas iustitias & ordinem earum,adiuncta necessitate iustitiæ dei.Tractat itaq; modo vniuersalitatē dicēdo ꝙ non est distinctio Iudæi & gentilis,quo ad fructum fidei:hoc est iustitiam & salutem ex fide habendā.Quāuis enim quo ad multa priuilegia distinctio sit inter Iudęum & gentilē, quo ad fructum tamen fidei non est distinctio Iudęi & gentilis.Et hoc probāt. NAM idem dominus omniū,diues in omnes qui inuocant illum.) Tangitur in hac ratione tum identitas domini Iudęorum & gentilium.tum affluentia diuitiarum ipsius domini erga omnes inuocantes ipsum.Vtraq; enim conditio exigitur.nam quantuncunq; quis affluat diuitiis satis ei est cura de sibi subditis:& similiter quantuncunq; idē sit domin⁹,excusatur si non affluit diuitiis vsq;adeo vt in omnes subditos possit effundere.Vtraq; itaq; conditione iuncta,probatur non esse distinctionem circa fructus fidei ex parte dei.OMnis
I enim quicunq; inuocauerit nomen domini, saluus erit.) Quum prius autoritate scripturæ declarasset salutē credentis:modo cōsequenter declarat salutem confitentis.Et propterea trāsit a credentibus ad inuocantes.inuocatio enim confessionis est species.Et affert autoritatē Ioelis. ii.de inuocantibus.hæc enim verba,omnis quicūq; inuocauerit nomen domini saluus erit,scripta sunt Ioelis.ii. QVOmodo ergo inuocabunt.) TRActata illa autoritate Deuteronomii quo ad illas particulas,in ore tuo & in corde tuo, tractat consequenter quo ad illam particulā, prope te est:simul declarando quod ipse Paulus adiūxerat scilicet quod prædicamus.Declarat enim necessitatem prædicationis Apostolicæ,qua verbum fidei est prope quemlibet. Declarat autem prædicationis necessitatem inchoando ab vltimo scilicet a confessione oris sub inuocationis nomine:dicendo.Quomodo ergo inuocabunt. IN quē non crediderūt?) Inuocatio enī præsupponit fidem. QVOmodo autē credent ei quē non audierunt?) Secundum cōmunē
K cursum credere pręsupponit auditionē corporalē.q̄uis deus qn̄q; intus doceat sine exteriori auditu:vt docuit Paulum. QVOmodo autem audient sine prædicante?) Hinc clare patet ꝙ de auditione exteriori est sermo,sicut & de prædicatione. QVOmodo vero prædicabūt nisi mittantur?) Supple a deo.prædicare enim quę dei sunt,quæ diuini consilii sunt, nullus recte attentat nisi missus a deo:sicut nullus nisi missus a rege,absq; temeritate cōsiliū regiū prædicare pōt. SIcut scriptum est.) Affert ad hoc vltimum autoritatem Esaię.lii.Q2 speciosi pedes euangelizantium pacem euangelizantium bona?) Ex speciositate seu pulchritudine pedum declarat ꝙ mittuntur.nam siue affectus siue progressus significentur per pedes, ex hoc ipso ꝙ pulchri sunt,omnem habent rectæ rationis proportionem & formam : qua nisi mitterentur constat ꝙ carerent.Vnde quotquot præsumpserunt aut præsumunt euangelizare,tan

dem fallaces inuenti sunt: vt & Christus dixit Apostolis, sicut me misit pater & ego mitto vos. A
¶Per pacem autem & bona, vniuersa materia Euãgelica significatur: vt facile est applicare.
¶SED non omnes obediunt, pro, obedierunt, Euangelio.) Quod ideo subiũgit, vt inserat declarationem illius particulæ propositæ scilicet iustitię dei non fuerunt subiecti, hoc est enim quod modo explicat ꝙ non omnes obedierunt Euãgelio: quanuis per prędicatores Euangelicos verbum fidei prope quẽlibet sit, nõ tamen omnes obedierunt Euangelio. Et dicit obedierunt: quoniam credere in Christum, obedientia quædã est intellectus imperati a volũtate affecta paci & Euangelicis bonis. ESAIAS enĩ dicit.) cap. liii. DOmine quis credidit auditui nostro?) Quãuis in Esaia non habeatur domine, quia tamen, LXX. addiderunt hanc dictionem, Paulus secutus interpretationem, LXX. attulit, domine quis credidit auditui nostro? Et est sensus, domine quis credidit auditis a nobis dicentibus? appellat enim Esaias auditũ nostrum (hoc est prophetarum) auditionem populi ex ore prophetarum. ¶Quanuis etiam pronomen nostro, monstrare possit deum & prophetam. Et sic auditio populi ex ore Esaiæ ex parte dei, appellatur auditus noster. ¶Et dicitur quis credidit, non quasi dicat nullus, sed quasi dicat pauci Iudæorum. B
ERgo fides ex auditu.) Hinc clare apparet ꝙ non de auditione passiua ipsius Esaiæ (qua scilicet ipse audiuit a deo) sed de auditione passiua populi, qua scilicet populus audiuit ab Esaia, dixit quis credidit auditui nostro. nam constat ꝙ ex auditu populi a prophetis nascitur fides. ¶Vbi & nota ꝙ fides vt (dicitur ad Ephe. ii.) donum dei est, & non creaturæ, quo ad ipsam voluntatem credendi ipsumqꝫ credere in deum. Verũ quo ad explicationem horũ credibilium determinate, fides est ex auditu, audiendo siquidem doctrinam Euãgelicã, discimus quæ sunt nobis determinate credenda. Vnde & Cornelius Centurio dono fidei iam credens in deum, misit pro Petro, & ab eo didicit quę sibi erant determinate credenda: vt patet in Actibus Apost. & sic est de similibus. AVditus autem per verbũ Christi, pro, dei.) Auditus populi deriuatur a verbo dei C
reuelato Prophetis atqꝫ Apostolis: vt de primo ad vltimum fides ex verbo dei non hominũ intelligatur procedere quo ad determinationem credendorum. Ita ꝙ fides vtrinqꝫ est a deo. vnde nulla hominum authoritate possunt credenda noua introduci: sed ea tantum explicari quæ per verbum dei reuelata sunt Apostolis & Prophetis. ¶SED dico, nunquid non audierunt?) Ne excusatio afferretur dicendo verbũ fidei non esse prope omnes, adiũgit auditum prædicationis Apostolicæ extensum esse ad vniuersum orbẽ. Et ad hoc vtitur verbis psalmi: subiungendo.
ET quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.) Quod dicit in omnem terram, in omnẽ plagam terrę intellige: nec oportet arctare hũc textum ad singulas terras. Et similiter qđ dicit in fines orbis terræ, intellige de finibus habitabilis terræ nostræ quartæ: lato vocabulo per fines intelligendo extremas regiones. ¶Et hoc dixerim vtendo hac authoritate ad tempus Pauli. quod tamen nõ oportet: sed sufficit sic esse in decursu temporis. nam sic sufficit intelligere prope quemlibet esse verbum fidei: quod intendit Paulus. ¶Nec obstat authoritas Psalmi, quoniam ad literã non loquitur de Apostolorum prędicatione sed de corporeis cęlis, nec in Hebræo habetur sonus sed filum seu linea. Verũ quia Apostoli cęli sunt spirituales, mystico sensu vsus Paulus applicauit hoc ad Apostolos: vsus cõmuni apud Græcos textu, & propterea dixit sonus eorum. SED dico nũquid Israel non cognouit.) Postq̃ tractauit plene verba Deuter. ad declarandum rationẽ casus Iudæorum, redit modo ad prosequẽdum inexcusabilitatem casus. Dixerat enim ꝙ ignoranter ceciderũt, ne autem ignorantia excusans intelligeretur, subiungit modo ipsam ignorãtiam non excusare, quia habuerunt in promptu vnde cognoscerent. habuerunt enim verba prophetarum ex quibus potuerunt cognoscere euangelizata ab Apostolis, esse vera. Quum itaqꝫ dicit nunquid Israel non cognouit, hoc est non cognoscere potuit? PRImus Moyses dicit.) Primus tempore inter scriptores sacrę scripturę: primus authoritate inter prophetas: iuxta illud Deuter. vlti. & non surrexit propheta vltra in Israel sicut Moyses &c. EGO ad ęmulationem vos adducã. pro, prouocabo, in non gentem. pro, in non gente.) Verba hæc ex Deuter. xxxii. sumpta sunt. vbi nos habemꝰ, ego prouocabo eos in eo qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Et est sensus ꝙ tantum boni conferam ego deus non genti, hoc est gentilibus, ꝙ prouocabo Israelitas ad inuidiam. Et similiter quod sequitur. D E
IN gentem insipientem in iram vos mittam. pro, & in gente insipiente irritabo vos.) Ex inuidia siquidem nascitur ira. & propterea subiungitur, cõmouebo vos ad iram ob magnitudinem boni quod cõferam genti insipienti. Gentiles siquidem appellantur tum non gens tum gens insipiens: pro quanto sine lege diuina viuebant. hinc enim & peruersum iudicium de iis quę secũ

F dum deum sunt(quod insipietia est)incurrerunt,& dignitatem generis humani secundũ rectæ rationis vsum perdiderunt:propter quod dicũtur non gens. ¶Dicitur autẽ deus prouocare ad inuidiam & cõmouere ad iram,nõ excitando ad peccatum, sed largiendo gentilibus bona vnde occasionem inuidiæ & iræ Iudæi accipere possunt.Per hanc enim authoritatẽ intendit Paulus prędicta esse duo a Moyse:& exaltationem gentiũ & casum Iudęorũ. Quorũ vtrunque quũ viderent Iudęi adimpletũ,cognoscere poterãt impletã prophetiam. ¶ESaias autẽ audet & dicit.) cap.lxiiii.hoc est audenter dicit in persona dei. INuentus sum a non quærentibus me.) Salus gentilium prædicitur.& gentes non quærentes deum cultu & iustitia appellantur,ad differentiam Iudæorum diuino cultu & iustitia legis quęrentium deum. PAlam apparui. pro,manifestus factus sum,iis qui me non interrogabant.) Magnitudinem gratiæ collatæ gẽtilibus describit inuentionem a non quærentibus,manifestationem non interrogantibus:vt totũ diuinę gra-
G tiæ ascribatur,& status gentium ante susceptam fidem Christi declaretur diuersimode a Moyse & Esaia. ¶AD Israel autem dicit.)lxv.cap. Quod dicit ad Israel,quantum ad sensum verborũ ad pro contra sumitur.aduersus enim Israel hęc quę subiunguntur dicit.Quanuis directio sermonis ad increpationem Israelis sit. TOta die.)Verba sunt dei apud Esaiam.& tota die,id est toto tempore. EXpandi manus meas.)cõferendo beneficia tot tanta & talia. AD populum non credentem.)ad populum incredulũ.Appellatur populus Israel,populus incredulus: vt experientia testatur. SED.pro.&,contradicentem mihi.)Superfluit mihi.Non solum Israel incredulus est Mesię,sed contradicit,impugnat quantum potest veritatem diuinam de Iesu Christo misso ad salutem mundi.Per has scripturas intendit Paulus patefacere quod Iudæi potuerunt cognoscere tam salutem gentium quam ruinam propriam quam vident subsecutam in aduentu Iesu Christi,prophetatam esse in sacris prophetis.Ita quod pręter Euangelicam prędicationem habẽt
H scripturas testes vnde ignorantia eorum redditur non excusans eos.

CAPVT XI.

ICO ego.)Prosequitur casum Israel ex parte dei. Postquam enĩ descripsit ipsum ex parte ipsorũ Iudæorum, modo prosequitur eundem ex parte dei:declarando ex diuina gratia non esse repulsum totum populum Israel.Et hoc per modum quæstionis introducit,subiungẽdo. NVNquid deus repulit populum suum?)supple totum. ¶ABsit.) Responsio est horrentis. NAM & ego.) Tripliciter probat responsionem.primo ex seipso non repulso. ISRAELita sum.)genere. EX semine Abraham.)Hoc addidit ad explicandum quod est Israelita non tanquã proselytus,sed naturali genere. DE tribu Beniamin.)ad magis certificandum suum genus. NON repulit deus plebem suam quam pręsciuit.pro,pręcognouit.) Ne obiiceretur quod hirun-
I do non facit ver,probat secũdo ratione scilicet quia deus pręcognouit populũ suum Israel. Vbi clare vides Paulum vti cognitionis nomine pro notitia approbationis.nã sensus est quod ideo non repulit deus populum quia pręcognouit notitia approbationis, quia semel approbauit illum ideo non repulit ipsum ex integro. ¶AN nescitis in Elia quid dicit scriptura.) Probat tertio ab exemplo multitudinis:afferendo historiam scriptam.iii.Reg.xix. satis claram. QVEMadmodum interpellat.pro,colloquitur.)seu postulat. DEVM aduersus Israel?Domine prophetas tuos occiderunt,altaria tua suffoderunt:& ego relictus sum solus,& quærunt animã meam. Sed quid dicit illi diuinum responsum?)Superfluit diuinum.Et responsum,interpretatum clarius esset oraculum. REliqui mihiipsi septem milia virorum qui nõ curuauerunt genua. pro, genu,ante Baal.Sic ergo & in hoc tempore reliquię secundũ electionem gratiæ dei saluæ factæ sunt.)Superfluũt duę dictiones,dei salue.Ita quod litera est.reliquię secundũ electionẽ gratię factę
K sunt:sed interpres ad claritatem sensus addidit duas illas dictiones.Paulus tamen absque illis docet quod in hac conditione temporis,reliquiæ,hoc est pauci Iudęorũ velut reliquiæ, factæ sunt secundum electionem gratiæ:hoc est factæ sunt conformes electioni gratuitæ, factæ sunt prout diuina electio gratuita disposuit eas esse. SI autem gratia.)Et est casus ablatiui gratia: & significat,si autem ex gratia. IAM non ex operibus.)Et est sermo de proprio effectu gratiæ. ALIOquin gratia non iam est gratia.)sed merces seu præmium. Et deest in Latino textu integra vna sententia. SI autem ex operibus,non iam est gratia:alioquin opus non iam est opus.) E regione siquidem distinguit opus & gratiã:& quod datur gratuito ad id quod datur ex opere,nam quod datur ex opere merces proprie est:iuxta illud,voca operarios & redde illis mercedem. Quod autem datur gratuito,liberaliter datur & non ex debito. Quia si hæc confundimus,

gratia non est gratia,& opus non est opus.perdunt enim rationes proprias.Quorsum autē hęc adiecerit Paulus,declarat quęrendo. QVID ergo.)hinc dicitur? Et statim subiungit responsionē. QVOD quęrebat.pro,inquirit,Israel,hoc non est consecutus.) Recole superius dictum in fine capituli.ix.ꝙ Israel sectando legem iustitię quærit salutem.ad illud enim respiciunt hęc verba,quod inquirit Israel hoc nō est cōsecutus.Inquirit enim quasi ex operibus legis: vt ibidē dixit.& propterea hoc nō est consecutus:quia assecutio ista est ex gratia & non ex operibus. A
ELEctio autem cōsecuta est.)Contra inquisitionem per opera,opponit electionem ex gratia.Et propterea dicit ꝙ electio reliquiarum consecuta est,salutem. CAEteri vero.)nō electi. EXcæcati sunt.)Ecce pœna excęcationis internæ,qua non viderunt iustitiam dei factam per Christum, SIcut scriptum est.)Esa.xxix.DEdit illis deus spiritum compunctionis.)vbi litera nostra habet,miscuit vobis dominus spiritum soporis.Nec diuersus est sensus prophetę & Pauli. nam compunctio sumitur hic pro percussione,sicut etiam in Euāgelio dicitur ꝙ vnus militum latus Christi lancea pupugit.& in Apoc.videbunt eum qui eum pupugerunt. Et propterea in idem redit spiritus soporis & spiritus compunctionis.spiritus siquidem soporis est spiritus hominis tanꝙ sopore affecti: & similiter spiritus cōpunctionis est spiritus hominis tanꝙ percussi. Cōmune siquidem est vtrisꝙ(scilicet soporatis & percussis)tanꝙ extra se esse & fere exanimes. Hunc autem esse literalem sensum,sequentia & hic & apud prophetā testantur. nam tanꝙ priuatio sensus concomitans subiungitur. OCVlos vt nō videāt & aures vt non audiāt.)Hæc sumpta sunt ex.vi.c.Esa.conflauit enim Paulus ex vtroꝙ loco sententiam vnam. Ad spiritum siquidem similem percussis,consequitur habere oculos & nō videre,aures & non audire:vt experientia testatur in corpore.Et proportionaliter describit statum interiorē animi, quòd velut percussi,sunt sopiti ita vt nec oculis mentis nec auribus mentis vtantur ad videndū & audiendum mysteria Mesiæ.Ascribitur autem deo infligere hęc omnia, quia hæc omnia facit negatiue:non tribuendo scilicet eis gratiam. VSꝙ in hodiernum diem.)Verba sunt Pauli: quia experientia teste perseuerare videbat velut sopitum genus Iudęorum erga mysteria Mesię. ❡ET Dauid dicit.)psal.lxix. FIat mensa eorū coram ipsis.) Superfluit coram ipsis.quanuis in textu psalmi habeatur. IN laqueū,& in captionem.pro,venationem. Hęc quę hic dicuntur optatiue,in Hebręo habentur in futuro indicatiui:sed Paulus vsus videtur interpretatione cōmuni.Et est sensus.fiet mensa,fidei Iudęorum(hoc est sacra scriptura, quæ est mensa credulitatis eorum) illis in laqueum. Ordo pręposterus.fiet illis in venationem,& deinde in laqueum. B C
ET in scandalum.)hoc est offendiculum,ad impingendum. ET in retributionem illis.)hoc est iuste prout exigunt eorū merita.Sacra enim scriptura quę data est Iudęis ad fomentū fidei, ad illuminandum eos circa credenda,versa est propter peccatum Iudęorum illis in laqueū ligantē eos ne credant Mesię.& similiter in venationē velut persequentē eos ad idem.& similiter in offendiculum.Et ratio subditur. OBScurentur oculi eorū ne videant.)hoc est quia obscurabuntur interni oculi eorum ne videant,ne perspiciant in sacris literis iam verificata mysteria Mesiæ. ET dorsum eorum semper incurua.)Hoc est etiam imperatiuū in Hebręo. Vbi habetur, & lumbos eorū continue fac labi.In quo significantur Iudęi quasi pondus ferentes,& pressi pondere,continue labentes.Et vere premuntur continue maiori pondere peccatorū:ac per hoc semper incuruantur. DIco ergo,nunquid sic offenderunt vt caderent?) Superfluit sic. Et finis, vt caderent exprimitur.tum ad excludendum vtilitatem,tum ad excludēdum reparationem.Ita ꝙ sensus est.nunquid impegerunt vt caderent absꝙ vtilitate? & similiter vt caderent absꝙ reparatione?Iuxta vtrunꝙ siquidem sensum Paulus respondet. ❡ABSIT.) Horrentis est responsio iuxta vtrunꝙ sensum.❡Aduerte quòd a tempore Christi duo extrema & vnum medium distinguenda sunt.Alterum extremum est delictum Iudęorū incipiens a persecutione & occisione Christi,alterum est plena conuersio Iudęorum ad Christum quæ erit in fine mūdi. medium vero conuersio aliquorum ex Iudęis ad fidem Christi.Paulus itaꝙ ex extremis conditionibus intendit procedere,& declarare ex vtilitate extremorum vtilitatem etiam medii.Et a primi extremi vtilitate inchoat dicens. SED illorum delicto.)Simul vtrunꝙ sensum tractat, quia verificatio vtilitatis,infert veram quoꝙ esse reparationem:vt patebit.Describit itaꝙ vtilitatem (tum gentium tum Iudęorum)concomitantem casum Iudęorū. Et vtilitas quidem gētium significatur subiungendo. SAlus gentibus.) Vbi expresse dicitur ꝙ Iudęorum delicto salus gētibus:sed non explicatur verbum:puta est aut fit.Et potest intelligi verbum substantiuū,referēdo ad delictū quo occiderunt Christum,ex illo enim delicto salus gentiū est,occasionaliter. Nec D E

F illud delictum est extra rationem casus Iudęorum: quoniam illud fuit meritoriũ ruinæ Iudęorum. Et potest intelligi verbum seruatur: quoniam ex delicto perseuerantis pertinaciæ Iudæorum seruatur salus gentium. nam sicut diuina prouidentia propter salutẽ gentium dispersit Israel per vniuersum mundum multis antea seculis, vt quum prędicaretur Mesias per Apostolos aliosq; Christi discipulos, testes essent Iudęi ipsi dispersi ꝙ promissus est Mesias eorum patribus &c. ita ordinat obstinationem Iudęorum ad seruandam fidem gentium. Duas siquidem maximas vtilitates ex illorum obstinatione percipimus. altera est fides librorum sacrorũ, altera est promissio Mesię. Si enim omnes Iudęi cõuersi essent ad Christum, putaret iam mundus adinuẽtionem Iudęorũ fuisse approbare istos quos habemus libros veteris testamenti: & similiter crederetur humanam fuisse adinuentionem ꝙ fuerit promissus Mesias. Sed vbi inimici Christi Iudæi perseuerant, & testãtur nullos alios apud patres fuisse libros canonice sactos nisi istos, & vsq;
G hodie expectãt Mesiã, tollitũ oĩs humana suspitio ꝙ Christiani confixerint authoritatẽ sacrę scripturæ aut promissionẽ Mesię. tollitur & omnis obliuionis occasio cuicũq; posteritati de crucifixo Christo, & aliis huiusmodi: quorum memoria periculo obliuionis subiaceret nisi Iudæorum obstinata natio inimica Christo perseueraret. Ex illorum itaq; delicto salus gentiũ & est & seruatur: occasionaliter tamen. VT illos æmulentur.) Ecce vtilitas Iudęorum. Si verbum verbo reddendum est, legendum est ad æmulari ipsos. Et pronomen ipsos non cõgruit secundũ grammaticam cum nomine gentibus: quoniã neutri generis est apud Græcos, & ipsos masculini. vnde Iudæos demonstrare videtur, qui demõstrati fuerant pronomine illorum. Perinde ac si dictũ fuisset, ad hoc vt Iudæi æmulentur, proculdubio gentes. Hæc siquidem est vtilitas Iudęorũ concomitans eorum casum. Quemadmodum enim casum Iudęorum diuina prouidentia ordinat in salutem gentium vtilitatibus dictis, ita etiam ordinat salutem gentium in salutem ipsorum Iu-
H dæorum, vt æmulatione gentium excitentur ad salutem. tum aliqui particulares interim, tum demum omnes. Hæc more suo Paulus proponit, & postea singula declarat, incipiens ab vltimo scilicet vtilitate æmulantium Iudęorum. ℭSI autem delictum illorum, diuitiæ sunt mundi.) Dicendo mundi, monstrat ꝙ de delicto Iudæorum vtili vniuerso mundo loquitur: & non solum de delicto Iudęorum vtili gentibus. Constat autem delictum Iudęorum ditans mundũ esse occisionem Christi. ET diminutio eorum diuitiæ gentium.) Diminutio Iudęorum intelligitur vel pœna qua obstinati Iudęi diminuti sunt a vera cognitione scripturæ: vel pars minima Iudęorum conuersa Christum. Iuxta vtrunq; siquidem intellectum verificatur ꝙ diminutio Iudęorum sunt diuitię gentium. Et iuxta primum quidem iam declaratum est. iuxta secundũ vero clare patet: quia Apostoli & primi ecclesię patres pars minima Iudęorum, ditarunt gentes diuitiis spiritualibus. QVANto magis plenitudo eorum!) Quum duo præmisisset (scilicet de
I delicto & de diminutione) non tamen dicit quanto magis non delictum seu innocentia seu iustitia, contra delictum: quia sine morte Christi patrata delicto Iudęorum careret mundus diuitiis spiritus. sed tantũmodo dicit, quanto magis plenitudo, cõtra diminutionem. Et argumentũ est formale ꝙ si diminuta pars ditat gentes, quanto magis integrum genus Iudęorum ditaret gẽtes. Per se loquendo argumentum quadrat & cõcludit: quanuis per accidens nocuisset gentibus conuersio omnium Iudęorum, propter causas supradictas. ℭEt vtitur hoc argumento Paulus, ad significandum quantum per se loquendo vtilis sit mũdo conuersio Iudæorum ad Christum, quantum vtilis sit gentibus, ꝙ Iudęi saltem æmulatione veniant ad Christum. Et dicendo plenitudo, monstrat ꝙ ex vltimi extremi conditione procedit. ℭVObis enim dico gentibus.) Apostrophat ad gentiles, hoc est cõuersos ad fidem ex gentilibus. QVANdiu. pro, inquantum.) sic enim sonat textus Gręcus. Verum illud inquantum, anceps est ad quãdiu & ad qua-
K tenus. magis tamen quadrare videtur proposito quatenus. QVIdem ego sum gentium Apostolus.) Apostolatum Pauli respectu gẽtium, nominatũ legimus primum in Hierusalem quum Paulus esset cum aliis Apostolis: vt scribitur ad Gal. ii. Destinatus tamen Apostolus gentium a spiritu sancto, ex Actibus Apostolorum colligitur: vbi Paulus missus a spiritu sancto, primitias gentium obtulit deo Sergium Paulum Proconsulẽ. Et in conuersione ipsius Pauli a Christo, dictum est Ananię de Paulo, Vas electionis est mihi iste vt portet nomẽ meum corã gentibus. Ita ꝙ primum in officio Pauli nominatæ sunt a Christo gentes: non tamen sole. subditur enim & filiis Israel. Dicitur itaq; Apostolus gẽtium, quoniam præcipuum officium eius erat circa salutẽ gentium. MINIsterium meum honorificabo. pro, glorifico.) Quod duplici ex capite verificatur. Tum ex parte salutis gentium. in hoc enim ꝙ promouebat salutem gentium, glorificabat

ministerium suum.& ipsa aucta salus gentium,maior erat occasio æmulationis Iudęorũ. Tum A
ex parte generis sui.in hoc enim ꝙ commendat conuersionem Iudæorum tam vtilem esse gen-
tibus,glorificat ministerium Apostolatus sui ad gentes.Et hinc quoq; augetur occasio æmula-
tionis Iudæorum: vt saltem videndo Paulum Iudęum tantum fructum proferre in gentibus,
excitentur sancta inuidia ad Christum.Vtriq; siquidem capiti congruit quod subiungitur. SI
quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam.) hoc est Iudæos. ET saluos faciam ali-
quos ex illis.)Clare apparet ꝙ ex extremis venit ad medium.vtilitas enim Iudęorum proposi-
ta fuit æmulatio,tam futura in extremo q̃ media quę quotidie in aliquo fit. ❡SI enim amis-
sio eorum reconciliatio est mundi.)Declarat superius dictum, scilicet ꝙ si delictum eorum di-
uitiæ sunt mundi.Ibi dixit delictũ,hic dicit amissio quæ est effectus delicti.Ibi dixit diuitię sunt
mundi:hic explicat diuitias mundi:dicendo reconciliatio est mundi. Et quoniam ibi nihil inde
intulit proprium correspondens,ideo nunc declarando explicat. QVAE assumptio nisi vita B
ex mortuis?) Et est sensus.quid aliud est adiũctio totius Israel ad Christũ nisi vita ex mortuis,
nisi status qui erit ex resurrectione mortuorum?Argumentum siquidem procedit ad maius ex
maiore.si enim perditio Iudęorum tanti boni(scilicet reconciliationis mundi)occasio est,repa-
ratio eorũ multo maiori bono reseruatur scilicet vitæ ex mortuis, credimus enim Iudæos om-
nes prope finem mundi(in quo erit vita ex mortuis)reducendos ad Christum. QVod si de-
libatio sancta.)Dictio interpretata delibatio,anceps est etiam ad primitias: & frequẽter inter-
pretata inuenitur primitiæ.& quadrat proposito legere. SI autem primitię sanctę, & massa.)
Quadrat siquidem contextui ꝙ de principio massę intendit loqui Paulus. constat autem ꝙ pri-
mitiæ frugum sunt principium massę.& propterea optime arguit,si autem primitiæ sunt san-
ctæ,etiam massa est sancta.Intendit enim ex hac metaphora dicere ꝙ quia principium Iudæorũ
est sanctum,tota quoq; massa Iudæorũ habet vnde sit sancta:sicut in lege oblatis ac per hoc san- C
ctificatis primitiis frumentis deo,vniuersa massa panis quæ postmodum fiebat habebat vnde
esset sancta.Et hoc idem clariori metaphora subiungit. ET si radix sancta.& rami.) Supple
sancti sunt.Et intendit per has metaphoras ꝙ vniuersum genus Iudęorum habet tanq̃ legalem
& naturalem sanctitatem:quãuis de facto ad tempus careat illa.Metaphora enim primitiarum
& massæ legalitatem,metaphora vero radicis & ramorum naturalitatem monstrat sanctitatis.
Et dixit hęc omnia non ad aggrauandum delictum Iudęorum,sed ad monstrandũ tam legalem
q̃ naturalẽ habilitatẽ Iudęorum ad hoc vt iungãtur Christo.tractat enim de eorũ adiunctione
demũ futura. SI autem aliqui ex ramis fracti sunt.)Declarat vnum modum quo delictum Iu-
dæorum salus fuit gentibus scilicet ꝙ surrogati sunt gentiles in ramos patriarchalis radicis lo-
cõ fractorum ramorũ scilicet Iudęorum.Surrogati enim sunt gentiles in filios Abrahę,in filios
Israel quibus facta est promissio salutis per Mesiam: & sic fractio ramorũ naturalium cessit in sa- D
lutem ramorũ insitorum.Et intellige hęc de facto.nam de possibili loquendo etiam si nõ essent
obstinati Iudæi,etiam si nõ essent fracti naturales rami,insiti fuissent gentiles. TV autem.)
Gentiles alloquitur. QVVM oleaster esses,insertus es in illis,& socius.pro,& cõparticeps,ra-
dicis & pinguedinis oliuæ factus es.)Oliua sumitur pro arbore. NOLI gloriari aduersus ra-
mos.)Reprehendit gentiles ne glorientur aduersus Iudęos ex vtilitate consecuta in ipsis genti-
libus. SI autem gloriaris.)aduerte ꝙ. NON tu radicem portas,sed radix te.)Prius inhibuit
gloriationem aduersus ramos ex conditionibus ramorum:quia illi naturales,ipsi insiti.Et quo-
niam hoc non sufficiebat ad reprimendam gloriationem aduersus ramos,ideo adiungit irrefra-
gabilem rationẽ ex parte radicis.Ac si apertius dixisset.si permittitur tibi gloriari aduersus Iu-
dæos ramos,animaduerte ꝙ radix Iudæa quoq; est: & ipsa te portat,non tu ipsam: & sic cessabit
gloriatio tua aduersus Iudęos.Patriarchę siquidem & prophetę,radicis locum tenẽt: & ipsi sus- E
tinent viridem veritatem fidei omnium ramorum. Vnde alibi Paulus dicit,superædificati su-
per fundamentum Apostolorum & Prophetarum. ❡DICIS ergo.)Prosequitur dearticulate
disputationem cum gentilibus, afferens verba eorum gloriationis aduersus Iudæos. FRActi
sunt rami vt ego inserar.)Respondet Paulus. BEne.) hoc est probo quod dicis. veruntamen
aduerte quę subiungo. PROpter incredulitatem.pro,incredulitate,fracti sunt: tu autem fide
stas.pro,stetisti.)Considera rationem fractionis illorum & rationem insitionis tui. NOli al-
tum sapere,sed time.) Hinc excluditur superbia & incutitur timor. SI ENIM deus naturali-
bus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem & seueritatem dei.
In eos quidem qui ceciderunt seueritatem dei: in te autem bonitatem dei, si permanseris in bo-

F nitate, alioquin & tu excideris. Sed & illi si non permanserint in incredulitate, inserentur. potens est enim deus iterum inserere illos. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis hi qui secundũ naturam, inserentur suæ oliuæ!) Textus est satis clarus cũ similitudine oliuę & oleastri: penes quas arbores intellige quod dicitur secundũ naturam & contra naturam. Et est aliquid proportionaliter simile in Iudæis & gentibus: pro quãto Iudæi habent sanctitatẽ tanq̃ naturalem & legalem. gẽtiles autem neutro modo. ¶NOlo enim vos ignorare fratres mysterium hoc.) Quod tot metaphoris hactenus descripsit, mysterium futuræ tandem salutis Iudæorum modo explicat. VT non sitis vobismetipsis sapientes. pro, vt non sitis apud vosipsos prudẽtes.) seu potius elati. Dictio enim Græca anceps est, & ad elationem animi quandoq; spectans, quãuis quod est partis cognoscitiuæ significet. Et vere proposito satis quadrat significari hoc mysterium futurum ad reprimendam
G elationem gentium aduersus Iudęos. QVIA. pro, q, cęcitas ex parte contigit in Israel.) Non est hoc mysterium, sed quod sequitur. DOnec plenitudo gentium intraret. pro, intret: & sic omnis Israel saluus fieret. pro, fiet.) Duas nouas res pandit hoc mysterium declaratum. Altera est temporalitas cęcitatis populi Israel. per hoc enim scitur q nõ est perpetua, sed ad tempus, scilicet donec intret plenitudo gentium. Altera est q completo hoc tempore nõ aliqui Israelitæ, sed omnis Israel qui tunc inuenietur saluus fiet. SIcut scriptum est.) Esa. lix. VEniet ex Siõ qui eripiat, pro, eripiens: & auertat. pro, auertet, impietatem. pro, impietates, a Iacob.) Mesias prędicitur venturus ex *Sion*: hoc est de stirpe Dauidis. Sion enim appellata est ciuitas Dauid: & in ea erat sedes regia regni Dauidis. Eripiens autem dicitur ad significandã difficultatem liberandi Iudęos a sua perfidia. Effectus autem significatur manifeste dicendo q auertet impietates, nõ paupertatem & quæcunq; reliqua corporis mala sed peccata: non ab vno aut multis sed a Iacob,
H ab vniuerso populo Israel. ET hoc illis a me testamentum, quum abstulero peccata eorum.) Aduerte q Paulus expositiue adiunxit hęc verba, quum abstulero peccata eorum. In Esaia siquidem sic legitur. veniet ex Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, hoc foedus meum cum eis. nec amplius ibi habetur. Verum Paulus ad declarandam conditionem noui testamenti, ad differentiam veteris, adiunxit declarationem q tunc esset nouũ foedus inter deũ & homines quum veniret ad auferendum peccata. Primũ nanq; foedus fuit in monte Sina, quũ non abstulit peccata, sed corporalem seruitutem Israelis ab Aegyptiis. SEcundum Euãgelium quidem inimici.) Rationem reddit tantæ intercapedinis qua differtur adimpletio huius promissi ad populum Israel. Et dicit q Iudęi habent duas conditiones relati ad deum. Altera est q secundum Euangelium, hoc est secundum formam Euangelicæ fidei ac doctrinæ, sunt inimici ipsius dei. PROpter vos.) gentiles: hoc est ratione salutis vestræ quæ ex Iudęorum casu est &
I seruatur: vt prædeclaratum est. Altera conditio est. SECundum electionem autem.) hoc est prout substant diuinæ electioni qua elegit in fide omnes saluare. CHArissimi. pro, dilecti.) sunt a deo. PROpter patres.) propter merita patrum, propter promissiones diuinas dispositas patribus eorum. SINE poenitentia. pro, impoenitenda, enim sunt dona & vocatio dei.) Interpres addidit sunt. Paulus enim quantum reor assuetus Hebræo sermoni sæpe loquitur sine copula verbali. Probat electionem diuinam erga Iudęos in fine, immobiliter firmã: quia dona dei & vocatio dei (intellige ex electione procedentia) sunt impoenitẽda, sunt quorum deum nunq̃ poenitet. Et dixit hoc, ad differentiam donorum & vocationum quæ non procedunt ex electione: sed sunt tantum secundum præsentem iustitiam, vel sunt dona spectantia ad corpus seu res exteriores. Huiusmodi enim effectus quia destruuntur, sunt velut poeniteda. ita quòd deus ad similitudinem poenitentis se habet respectu illorum: iuxta id quod scriptum est, poenitet me
K fecisse hominem. ¶SIcut enim aliquando & vos non credidistis deo.) Declarat tanq̃ vicissitudinem quandam diuina prouidentia dispositam in hac dilata conuersione Iudęorum. Quam vt clarius perspicias, pone ante mentis oculos hinc progressum conuersionis gentium habere tres terminos (scilicet infidelitatem gentium pro termino a quo: erant enim infideles, misericordiam consecutam pro termino ad quem. & incredulitatem Iudæorum pro occasione vt declaratum est) inde vero progressum conuersionis futurę Iudęorum, similiter secundũ tres terminos scilicet incredulitatem Iudęorũ pro termino a quo, misericordiam consequendã pro termino ad quem, & misericordiam quam consecutę sunt gentes pro occasione conuersionis Iudęorum. Superius enim iam dictum est vt Iudęi æmulentur, vt prouocentur ad æmulandum salutem gentium. Hæc Paulus in hoc textu assimilatiuo horum progressuum, hinc gẽtium inde Iudæorum

secundum hos terminos explicat: incipiens a progressu gentium, quia assimilat progressum Iudęorum progressui gentiũ penes hos terminos. Dicẽdo enim gentibus non credidistis, terminũ a quo mõstrat. NVNC autẽ misericordiã cõsecuti estis.) Ecce terminus ad quẽ. PROpter incredulitatem, pro, incredulitate, illorum.) scilicet Iudęorum. Ecce medium occasionale. ITA & isti.) scilicet Iudęi. NVNC non crediderũt.) Ecce terminus a quo. IN vestram misericordiam, pro, vestra misericordia.) Ablatiuus est, & est mediũ occasionale. Est enim sensus occasione vestrę misericordię: hoc est vt prouocentur vestra misericordia. Ideo enim permissi sunt Iudæi non credere in Christum, vt exemplo misericordiæ cõsecutæ a gẽtilibus prouocarentur ad Christum: vt fiet in fine mundi, & quotidie in aliquibus fit. VT & ipsi misericordiam consequantur.) Ecce terminus ad quem. CONclusit enim deus omnia, pro, omnes, in incredulitate, pro, in incredulitatem: vt omnium misereatur.) Rationem ex parte dei huiusmodi progressuum quo ad peccata permissa reddit, attribuendo deo ꝙ conclusit permissiue omnes tã Iudæos q̃ gentiles in peccatũ infidelitatis, quasi in quoddã rete: ad hunc finem vt vtrorumq; misereatur, subleuãdo a misero infidelitatis statu, & consequẽter a miseria pœnarũ debitarũ infidelib⁹. A B

O ALtitudo.) Hactenus reddidit Paulus rationem diuinæ electionis, reprobationis, vocationis, permissionis &c. Et ne putares intentionis eius fuisse cõpletam doctrinã tradere de huiusmodi operibus dei, subiungit eorum incõprehensibilitatem. Subiũgit autem admirationis exclamatione, vt etiam ex modo loquendi propriam fateatur ignorantiam: dicendo, o altitudinẽ, hoc est celsitudinem. Dictio tamen Gręca significat etiam profunditatem. DIuitiarum sapientiæ.) Deest &. Legendum est. ET sapientiæ & scientiæ, pro, cognitionis, dei!) Admiratur sublimitatem non sapientiæ & cognitionis sed diuitiarum tum sapientiæ tum cognitionis diuinæ: vt diuitiarum nomine immensam copiam tum sapientiæ tum cognitionis diuinæ significaret. Balbutiendo siquidem vt potest, excelsa dei resonat. profunditas enim diuitiarum immensitatem intensiuam & extensiuam tam sapientiæ q̃ cognitionis diuinæ circumloquitur. Differẽtia autem inter sapientiam & cognitionem est similis differentię inter speciem & genus. sapientia siquidem species est cognitionis: significans illam speciem cognitionis qua supremum fit iudicium & ordo disponitur. Vnde a specie ad genus ascendit: & non solum diuinorum iudiciorum & ordinum rationes, sed vniuersaliter totius diuinæ notitiæ admiratur immensas diuitias. C

QVam incomprehensibilia, pro, inscrutabilia, sunt iudicia eius.) Explicat effectum sapientiæ: nam sapientiæ effectus sunt iudicia. Et hæc admiratur tanq̃ inscrutabilia: quoniam nulla creatura sufficit ad scrutandum ex integro rationes diuinorum iudiciorum. ET inuestigabiles vię eius!) Negatiue tenetur in. Et est sensus. & nõ vestigabiles viæ eius. Viæ dei (gratia scilicet & veritas: ad quas reducuntur vniuersæ viæ domini) non solum ab hominibus, sed nec ab angelis vestigari possunt. intellige perfecte. ¶QVIS enim cognouit sensum, pro, mentem, domini! aut quis cõsiliarius eius fuit!) Probat quæ dixit. Et directe quidem primo probat altitudinẽ, deinde diuitias. Concomitanter autem probat etiam inscrutabilia iudicia, & non vestigabiles vias. horum enim rationes prima sunt: ac per hoc probatis primis, probata sunt & hęc. Altitudinẽ itaq; probat authoritate Esaię. xl. vbi habetur clare secunda pars huius sentẽtiæ. Sed prima sub aliis verbis. Nam litera nostra habet quis adiuuit spiritum domini! Noua ex Hebræo interpretatio habet, quis direxit spiritum domini! Paulus affert quis cognouit mentem domini! Et vere quadrat quis direxit, cum disiunctione aut quis consiliarius, ad excludendum tam superiorem dirigentem q̃ parem consulentem. Et quia hic sensus quadrat cõtextui Pauli (quandoquidẽ per hęc duo directe probatur celsitudo: excluditur enim & superior & par) ideo cum Paulus dicit cognouit, de cognitione approbationis superiori propria intelligendus est: tãto verius quanto dictione Græca hic posita vtuntur quandoq; ad significãdum statuere seu decernere. hoc enim redit in idem quod dirigere: & superioris est notitiæ. AVT quis prior, pro, ante, dedit illi & retribuetur ei!) Hæc sententia sumpta est ex Iob. xli. & inducta ad probandum diuitias. Non enim esset plenitudo diuitiarum dei si quis ante dedisset illi, si debitor esset alicui pro prius acceptis. In hoc enim ipso minus habens inueniretur, si aliquis ante dedisset illi, si aliquis ius haberet petẽdi restitutionem. Quo contra ex hoc ꝙ nullus potuit ante dare illi, nihil deesse diuitiis propriis comprobatur. QVOniam ex ipso.) Dupliciter plenitudo diuitiarum comprobatur. Primo ex negatione indigentiæ ab alio. & hinc iam probatum est ex dicta sententia Iob. Secundo ex effusione in alios. & hinc modo subiungitur probatio: dicendo, quoniam ex ipso, effectiue. D E

ET per ipsum.) formaliter forma exemplari. ET in ipso, pro, & in ipsum.) finem. SVNT

F omnia.) Interpres addidit sunt. Paulus enim sine verbo declarat diuinas diuitias vsqueadeo ꝙ ex ipso efficienter, & per ipsum exemplariter, & in ipsum finaliter, nõ aliqua sed omnia. Et vere subaudiri potest verbum substantiuum sunt: & quodcũq; aliud verbum huiusmodi subseruiens causalitatibus. IPSI honor & gloria.) Superfluit honor cum coniunctione. IN secula seculorum.) Superfluit seculorum. Subaudi verbum substantiuum tam est q̃ sit. AMEN.) Terminantis est tractatum propositum de Euangelio ꝙ virtus dei est in salutem omni credenti Iudæoq; primum & Gręco &c.

¶CAPVT XII.

BSECRO. pro, adhortor, itaq; vos fratres.) Incipit hic Paulus morali doctrina instruere Romanos. Postq̃ enim instruxit de gratia Euangelica, consequẽs fuit vt, de vsu gratiæ illos instrueret, qui moralis est. Et inchoat ab vsu corporum propriorum. PER misericordiã. pro, miserationes, dei.) Hortatur siquidem eos per modum adiurantis miserationes diuinas illis collatas: vt efficacior reddatur exhortatio. VT exhibeatis corpora vestra.) Ecce vsus corporũ propriorum. HOstiam.) Hortatur vt corpora nostra vertamus in sacrificiũ, ad hunc enim vsum declarat data corpora Christianis. VIuentem.) Prima conditio huius hostiæ describitur viua, ad differentiã martyrum: qui corpora sua exhibẽt hostiam occidendã. Acsi apertius dixisset, non loquor modo de vsu corporũ vestrorũ ad sacrificiũ per martyrium, sed vt vtamini corporibus vestris in sacrificium viuens! hoc est dum hanc degitis vitam, exhibete corpora vestra hostiam! SANctam.) Secũda conditio est munditia, proculdubio ab inquinamentis peccatorũ.
DEO placentem.) Tertia conditio est exercitatio operum quæ secundum se grata sunt deo.
RAtionabile obsequium vestrum.) Dictio interpretata obsequium, latria est, quam cultũ soli deo debitum intelligimus sonare. Et propterea legẽdum est. RAtionabilem cultum vestrũ.) Sensus tamen in idem redit: quoniã non est ad propositum sermo de cultu diuino generaliter: sed directe ad propositũ Pauli, est loqui de cultu diuino in exhibendo corpora nostra hostiã viuentem, sanctam, deo placentem. Et significatur per hanc conditionem ꝙ non sufficiunt sacrificio corporum nostrorum prędictę cõditiones nisi addatur & hæc quarta. nã quãuis homo vtatur corpore suo cum munditia ab iis quę sunt secundũ se peccata, & cum operibus quæ sunt secundum se grata, nisi addatur ratio relatiua, contingeret cultum nostrum in hac hostia esse minus rationabilem. Verbi gratia, si Episcopus aut doctor cæteris seruatis minus consideraret impedimenta maioris vtilitatis vacando sacrificio corporis, irrationabilis esset cultus. Et sic de similibus respectibus quos oportet cõferre rationem quum offert corpus suũ deo, castitate, abstinentia, vigiliis, laboribus & aliis huiusmodi. ET nolite cõformari. p, & ne cõformamini, huic seculo.) Post vsum corporis immediate sequitur vsus exteriorum rerum. De quibus vnico verbo dicit & ne conformamini huic seculo, in vsu rerum temporalium, pecuniarũ, honorum, & id genus reliquorum. Quid sit autem cõformari huic seculo, quotidiana experiẽtia docet. est enim conformari in affectu & vsu prout homines affecti huic seculo, afficiuntur & vtuntur. SED reformamini. pro, transformamini, in nouitate.) Superfluit in. SENsus vestri. pro, mentis vestræ.) Duo difficilia proposuerat, scilicet vsum corporum in sacrificium, & negationem conformitatis huic seculo in vsu rerum. Et propterea ad monstrandam facilitatem explicat modũ quo vtrunq; fieri potest, scilicet per redundantiam nouitatis quã habent in mente ad transformandum eos in hos vsus. Quanuis enim ambo vsus difficiles sint absolute, non tamen difficiles sunt renouatis mente per diuinã gratiam: quoniam ex illa mentis nouitate deriuatur transformatio hominis in nouum vsum corporis & rerũ. Pręsupponens itaq; Paulus Romanos iam mente renouatos per gratiam diuinã quam tantopere superius tractauit, monet modo vt illa mentis nouitate transformentur, transeant in nouam formam vtendi tam corpore q̃ rebus. VT probetis.) hoc est vt experimento sentiatis. QVAE sit voluntas.) Superfluit sit. DEI bona.) hoc est volens bona. ET beneplacens.) Nõ solum vult voluntas dei bona, sed etiam quantum est ex se, grata seu suauis est omnibus. ET perfecta.) Tum quia nihil ei deest, tũ quia ad perfectionem adducit quęcũq; vult bona. Et describit per hęc fructũ vtriusq; vsus. Declarat siquidem ꝙ per huiusmodi vsus corporũ & rerum perueniunt homines ad internũ gustum tam bene dispositum vt tanq̃ sentiendo experimento cognoscant voluntatem dei bonam, & ita bonã vt nulli malã, & bene placentem, quasi suauem gustui, & perfectam, nõ deficientẽ sed fouentem atq; ad perfectionem ducentem. Quod est in hac vita inchoare vitã cælestem. hoc enim in patria beati

perfecte habent: sed viatores tales experiuntur vtcunque illud. Oportuit enim tam difficilibus mandatis fructum adiicere preciosum in hac vita, DIco enim per gratiam quæ data est mihi.) Post vsum corporis & rerum, ad vsum donorum quæ quisque a deo accepit transit. Et intẽdit per gratiam sibi datam apostolatum suum. Et præmittit hoc, quoniam ad modeste cogitare moniturus est: ne quis ei obiiceret quod tu excedis modestiam, quod non tuum est ordinare nostra arguereque nos. ad occurrendum siquidem huic obiectioni, pręmittit quod loquitur ex autoritate non vsurpata sed data sibi. Quę vere gratia est: quia nõ ex meritis sed gratuito a Christo est ei collata. OMnibus qui sunt inter vos.) nullo excepto, gentili aut Iudęo. Et dixit hoc, quia in pręcedenti capitulo apostrophauerat ad gentiles, ne quis putaret quod ad solos gentiles loqueretur. NON plus sapere.) Dictio ter hic interpretata sapere, est illa qua frequẽter hic vtitur Paulus: de qua superius diximus quod significat actionem partis cognoscitiuę, quam Latina lingua proprio non explicat vocabulo. Vnde fit vt cogitare, curare, sentire, sapere, & prudentię atque elationis nomina assumantur. Inter circunloquendum igitur quamuis nec sapere nec sentire significetur, magis tamen videtur vtẽdum sentire: ea ratione quia sapere sonat actum virtutis, sentire autem (non exteriori sensu sed intellectu) sonat actum indifferentem ad virtutem vel vitium. Legendum itaque esset. NON supersentire quam oportet sentire, sed sentire ad modestũ esse.) Sic enim habet textus Græcus, quamuis communiter interpretetur ad sobrietatem seu modestiam. Prima culpa circa vsum donorum, quędam superbię species est applicata ad actionem intellectus, quæ significatur per supersentire. Non dicit Paulus super sentire de seipso aut de alio: vt intelligamus in omni materia (hoc est siue de se siue de alio, siue de vsu doni: & hoc directe est ad propositum) non esse supersentiendum. Et ad quid referatur præpositio super, explicat ipsemet subiungẽdo quam oportet sentire: hoc est quam exigit donum, officium, ministerium & huiusmodi. Et ne in sola prohibitione excessus sisteret monitio, adiungit affirmationem modi sentiendi, quum dicit, sed sentire ad modestum esse. Ecce limes vt cogites, sentias, & iudices infra limites modestiæ tibi congruæ. Si dixisset ad modestiam, latior relinqueretur campus: sed dicendo ad modestum esse, arctat ad modestiam cuique cõgruã. aliquid est enim modestum viro quod non esset modestum mulieri: & aliquid est modestum doctori, quod non est modestum discipulo. ET vnicuique.) Superfluit &. Iungitur siquidem hæc particula immediate pręcedenti explanat enim tum quod de vsu donorum diuinorum loquitur, tum rationem non excedendi sed modestiam seruãdi. SIcut deus diuisit mensuram fidei.) Ecce materia scilicet diuisa dona dei. Ecce mensura inter excessum & defectum secundum quam seruatur medium. Appellat autẽ diuina dona diuisam a deo mensurã fidei, eo quod primum donum est fides, & reliqua dona sunt quędam mensurę primi doni. Mensurę autem quia ad mensuram dantur: solo Christo excepto, de quo scriptum est, quod non ad mensuram illi datur. Iubet itaque quod nullus supra mensuram doni sibi dati in fide Iesu Christi supersentiat in vsu donorum. Hic enim excessus valde nociuus est cuicunque collegio, etiam prophano: vt experientia testatur. SIcut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent.) Probat ex similitudine naturalis corporis seruandam esse huiusmodi mensuram. Similitudo autem est clara. ITA multi vnum corpus sumus in Christo.) Non vnum corpus naturale, sed vnum corpus mysticum. Ita quod quantuncunque multi, omnes tamen sumus vnum corpus mysticum in Christo: hoc est in fide, in spe, in charitate, in imitatione, & (quod summum est) in spiritu Christi. Christus enim est velut anima viuificans spiritu sancto totum corpus mysticum. SINguli autem alter alterius, pro, inuicem, membra.) Non solum sumus vnum corpus relati ad Christum, sed etiã singuli relati inter nos mutuo, sumus inuicem membra: hoc est quemadmodum membra naturalia eiusdem corporis non solum vniuntur in corpore vno, sed etiam inter se membra sunt inuicem membra (oculus enim videt pedi & manu reliquisque membris: & econuerso manus operatur oculo & pedi &c. & sic de aliis) ita singuli Christiani sunt inuicem mẽbra, vnus enim operatur alteri & ecõuerso. Hæc est enim sanctorum cõmunio. ¶HAbentes autem donationes secundum gratiam quæ data est nobis differentes.) Dixerat de membris naturalibus, omnia autem membra non eundem actum habent. & huic simile nondum explicauerat in corpore Christi mystico. Et propterea modo explicat hanc similitudinem: declarando quod sic singuli sumus inuicem membra, quod non habemus eadem dona, sed dona diuersa. Ita quod nomen differẽtes est accusatiui casus, & refertur ad donationes. Et est ordo literæ, habẽtes autem donationes differentes. Interponitur autem secundum gratiam datam nobis: vt intelligamus tam dona quam differentiã

F donorum esse secundum gratiam nobis datam, & non esse ex meritis nostris sed ex gratuitã diuina distributione. ¶SIue prophetiã.) Explicat in specie diuersa dona dei gratuita, mẽbris Christi collata: & simul explicat modestiam seruandam in vsu eorum, inchoans a dono prophetiæ. SEcundum rationem fidei.) Dictio Greca interpretata rationem, analogiam significat: hoc est rationem proportionalem. Optimus vsus doni prophetię est semper inspicere ad ea quę proportionata sunt fidei. Prophetas enim declamantes ratione quadrantiũ fidei, pseudo prophetas potius q̃ prophetas habeto. Et quoniam vana & indecentia a proportione Christianæ fidei discrepant, omnes vaticinantes talia abiiciẽdi sunt. ¶SIue ministerium.) Ecce donũ officii. IN ministrãdo.) Ecce vsus: vt scilicet & ministret & cõtẽtus sit ministratione. SIue qui docet.) Ecce donum doctoris. IN doctrina.) Ecce vsus: vt scilicet doceat, & sat sit ei docere. QVI exhortatur.) Ecce donum gratiæ exhortatorię. IN exhortando.) Ecce vsus: vt sci
G licet exhortetur, limites exhortationis non excundo. QVI tribuit.) Ecce donum facultatis, qua potest donare res vel officia. IN simplicitate) Ecce vsus: vt scilicet simplici corde, non tan q̃ redhibiturus, aut ad aliquid machinans donet. QVI præest.) Ecce donũ quo aliis præeest. IN solicitudine, pro, in studio.) Ecce vsus oportet enim præsidentẽ studiosum esse ad ea quæ ei incũbunt. QVI miseretur.) Ecce donũ quo & potest misereri & exercet misericordię opera. IN hilaritate.) Ecce vsus. Subuenientem siquidem miseris iubet Paulus non mœste, non quasi fastidio habentem miseros, sed hilariter subleuare miserias: quia ex parte miserẽtis perficitur affectus. & ex parte miseri recipitur cum cõsolatione subleuatio. Et scito ꝙ in Gręco participia sunt, qui docet, qui exhortatur & reliqua. Ita ꝙ clarius sonat dona textus Gręcus: dicendo docens, exhortans, tribuens, præsidens, miserens, quæ interpres Latinus resoluit in verbum & relatiuũ. ¶DIlectio.) Et hoc donũ est. SIne simulatione.) Ecce vsus dilectionis. ODIEN
H tes.) Et hoc donum est. MAlum.) Ecce vsus odii: vt scilicet vtamur eo versus malũ. propria enim materia odii est malum quod est vere malum. ADhærentes.) Et hoc donum est. BOno.) Ecce vsus adhæsionis. CHAritatem. pro, charitate fraternitatis.) Ecce donum, dilectio fraterna. INuicem diligentes.) Ecce vsus. Iubet Paulus vt fraternum amorem extendamus ad omnes mutuo: quod est Christianos omnes inuicẽ se diligere vt fratres. HOnore.) Ecce donum. INuicem præuenientes. pro, præcedentes.) Ecce vsus honoris, vt vnusquisꝗ præcedat alterum honorando actiue. SOlicitudine. pro, studio.) Ecce donum. NON pigri.) Ecce vsus. oportet enim studio vti absꝗ pigritia in exequendo. SPIritu.) Ecce donũ. FERuẽtes.) Ecce vsus: vt non ferueat caro sed spiritus, vt vtamur spiritu ad feruendum in spiritualibus. DOmino.) Et hoc magnum donum est, recognoscere deum dominum. SERuientes.) Ecce vsus. SPE. Ecce donum. GAVdentes.) Ecce vsus. spes enim q̃uis annexam habeat af
I flictionem ratione dilationis, absolute tamen vt respicit rem speratam, gaudium parit: & proprius vsus eius inquantum spes, est gaudere. IN tribulatione.) Superfluit in. Et parui refert legere tribulationem vel afflictionem vel pressuram. mala siquidem huius mũdi significantur. Et hæc inter dona dei sunt. vnde & superius dictum est gloriantes in tribulationibus. PAtientes.) Ecce vsus, non a patiendo, sed a patientiæ virtute. ORAtioni.) Ecce donum. INstantes. Ecce vsus assiduitatis. NEcessitatibus sanctorum communicantes. ¶Hospitalitatem.) Et hoc donum est. SEctantes.) optimus vsus. ¶BEnedicite.) Vsus pręponitur hic.) PERsequentibus vos.) Et hoc dei donũ est. Iubet enim vt persecutoribus vtamur ad benedicẽdum eis: hoc est ad imprecandum eis bona. BEnedicite & nolite maledicere. pro, & ne maledicite.) Exaggerat Paulus mandatum hoc, prohibendo quascunꝗ maledicentias (siue imprecãdo siue detrahendo, siue conuicium aut contumeliam dicendo) sed iterum mandando benedicentiam.
K ¶Occurrit tamen hic quæstio quo pacto Paulus prohibet ne maledicamus persequẽtibus nos: quum ipse Act. xxiii. maledixerit persecutorẽ suum. percutiet te deus paries dealbate. Solutio est ꝙ Paulus non imprecando, sed arguendo & prædicando diuinam iustitiam verba illa dixit: vt manifeste testantur subiuncta verba. Non prohibemur autem hoc mandato quin arguendo & diuinam prædicando iustitiam, mala futura persecutoribus prænunciemus, & culpas pręsentes reprehendamus. Quæ duo Paulus fecit. a quibus abstinuisset ob reuerentiam gradus, si sciuisset illum summum sacerdotem. GAVdete cum gaudentibus.) Vti gaudentium bono, iubet gaudendo. Et flere cum flentibus.) Similis est sententia. IDipsum. pro, idem, inuicẽ sentientes.) Optimus vsus sensus interni cuiuscũꝗ collegii est vt idẽ mutuo sentiant. sola em̃ hac ratione concordia seruatur. NON alta sapientes. pro, sentientes.) Impedimentum idem sen-

tiendi est altũ sentire. Et est sermo de alto respectiue:hoc est altius q̃ oporteat,q̃ deceat,q̃ expe- A
diat. SED humilibus consentientes.) Dictio interpretata cõsentiẽtes,quia est participiũ pas-
siuum præsentis tẽporis,nõ potuit Latine vna dictione significari.Et propterea circunloquẽdo
legẽdum est. ACcõmodantes vos.) Sic enim seruatur tẽpus præsens:& accõmodari per pro-
nomen vos in accusatiuo significatur.Ita ꝙ literalis sensus est,sed humilib⁹,hoc est abiectis seu
infimis,vos ipsos accõmodantes.hoc enim tollit impedimẽtum alta sapiendi.& est fomentum
concordiæ. NOlite esse prudẽtes apud vosmetipsos.) Verbum verbo reddẽdo legendũ esset,
ne sitis prudentes.Et hoc ad perfecte tollendum impedimẽta discordiæ.Putant aliqui imprudẽ
tiæ esse accommodare sentire suum minoribus & infimis.Et propterea huic opinioni obuiãdo,
adiungit.nõ sitis prudẽtes apud vosmetipsos.Et est simile præcepto illi,ne innitaris prudentiæ
tuæ. NVLli malum pro malo reddentes.) Reddere malum pro malo proprie est ex intentio
ne reddere malum:ita ꝙ intentio tendit ad malum alteri reddendum.Et est actus illicitus cui- B
cunq;.Et per hoc monet non vti actu reddẽdi(qui proprie est actus iustitiæ)hac intentione sci
licet ad malum,q̃uis alter mereatur.debet enim reddi malum sub ratione iusti,quãdo redditur
licite. PROuidentes bona non tantum corã deo,sed etiã omnibus hominibus.) Sex dictiões
sunt superfluę scilicet non tãtum corã deo sed etiã.Monet vsum prouidentię vt habeat ꝑ ma-
teria bona & nõ mala.nec solum terminetur prouisio ad bona,sed etiã ad bona corã omnibus
hominibus:hoc est ad bona quæ sint talia vel coram omnibus habeant vnde sint bona: ad dif-
ferẽtiã eorum qui prouidẽt quidem bona sed non talibus circunstantiis vallata vt corã omni-
bus habeãt vnde appareant bona,sed locum relinquunt suspicionibus alicuius mali admixti.Et
quoniã valde difficile est hoc seruare respectu omnium hominum,ideo Paulus adiungit. SI fie
ri potest.) Instruit enim per hoc vt prouideamus secũdum vires bona corã omnib⁹.Et si fie-
ri nequit vt omnibus videantur bona,relinquamus ipsis curã. QVOD ex vobis est.) Quod C
pro quantum.Et superfluit est.in veritate tñ subauditum. CVM omnibus hominibus pacem
habẽtes.) Vsus pacis cũ omnibus præcipitur quãtũ est ex parte nostra.vsus em̃ pacis pẽdet nõ
solum ex nobis sed ex aliis:qui cũ hoĩbus pacis nolunt pacẽ,sed vtuntur inimicitia aut persecu
tione & huiusmodi. NON vosmetipsos defendentes charissimi.pro,vindicantes dilecti.) In-
ter vindictã & reddere malũ pro malo hoc interest:ꝙ reddere malũ pro malo est formaliter &
ex intentione velle malũ reddere: vindicare autẽ est materialiter quidẽ malũ,formaliter aũt iu
stum velle reddere.Vnde & vindicare est actus iustitiæ:velle autẽ malum est actus odii.Nõ suf
fecit Paulo inhibere nulli malum pro malo reddẽdum,sed etiã inhibuit nõ vosmetipsos vindi-
cantes. ¶Et qm̃ inhibitio illicitorũ est.hinc clare patet illicitũ esse qđ ꝓhibet. Sed bene nota qđ
ꝓhibet.Nõ em̃ dicit nõ vindicãtes,sed nõ vosipsos vindicãtes:ad significãdũ ꝙ ꝓhibet hoĩem
ꝑ seipsum ꝓpriã exercere vindictã.Cũ quo cõstat ꝙ possit exercere vindictã brachio ꝑtoris vel D
principis.Nec princeps trãsgressor est huius mãdati quia priuatorũ seu reipublicæ vlciscitur in
iurias etiã si fuerint cõmissę contra personã propriã:quoniã non ipse priuat⁹ sed autoritate pu
blica principẽ vlciscitur.Et adiungit dilecti,ad demulcendum Romanos in hoc præcepto com-
muniter cõtrario humano impetui. SED dare locum irę.) Duplex potest esse sensus. vel ce-
dite iræ iniuriãtium. vel reseruate locum iustitiæ vindicatiuæ:que non est virtus priuatorum
sed publica fungẽtiũ potestate.Vtrũq; em̃ horũ fit abstinẽdo ab vltione ꝑ nosipsos. SCRIptũ
est enim.) Deute.xxxii.MIhi vindictã.pro,vindicta,& ego retribuã, dicit dñs.) Superfluit
&,affert autoritatẽ ex cantico Moysi.vbi clarius legimus,mea est vltio & ego retribuam.Pro-
priam sibi deus asserit esse vltionẽ:qui solus omnium vindictas exercere põt,qui solus nihil re-
linquit impune.Ipsi ergo deo saltẽ reseruandã censet vindictã:cui proprium est omnia mala pu
nire. SED si esurierit.) Superfluit sed. INImicus tuus,ciba illum:si sitit,da potum illi.) Sũ E
pta est hæc sententia ex prouer.ca.xxv.Superius dixerat vt benedicerent iniuriantibus: modo
mandat vt etiã benefaciãt illis.¶Sed aduerte ꝙ non absolute sed in articulo necessitatis hoc mã
datur: dicendo si esurierit,si sitit, vt intelligamus ꝙ inimico in particulari benefacere non præ-
cipitur nisi in articulo necessitatis,Et tunc præcipitur quod necessarium est tribui:dicendo ciba
illum,potum da illi.Non enim dicit dita illum,exalta illum, præcepta siquidẽ dei rationabilia
sunt,vt subueniatur naturæ & indigentiis. HOC enim facies,carbones ignis congeres super ca
put eius.) Duplex potest esse sensus.Vel referẽdo ad reseruatã deo vindictã.& sic est sermo
prænunciatiuus augendæ vindictæ quãto inimicus fit amico ingratior ex beneficio cibi & po
tus,vt queãdmodũ prius monuit non vindicandũ quia deus vindicat,ita modo moneat esuriẽ-

F tē inimicū pascendum:quia per hoc non minuitur sed augetur vindicta diuina inimici quaten⁹ inimici.de tali enim est sermo. Vel significando occasionem conuersionis inimici ab inimicitia ad amicitiam. Nullum siquidem medium accōmodatius est ad prouocandum amorem q̄ benefi cium spōtaneum tempore necessitatis conferre.& sic sermo iste ratione mandati affert ex natu ra beneficii:quia scilicet cōgregabit velut prunas super caput,incētiuas causas amoris erga te. in ipso inimico. Et hic sensus valde quadrat tam prouerbiorum textui q̄ Paulo apponenti con iunctionem enim.dicens hoc enim faciens:vt intelligamus rationem reddi mandati. NOli vin ci.pro,ne vincaris a malo,sed vince in bono malum.) Omni ex parte Paulus consulit. Appa ret hominibus filiis huius sęculi,ꝙ succumbere quoddam est non vlcisci: & insuper benefacere esurienti inimico. Quo contra Paulus monstrat oppositum:& ꝙ tam vlcisci q̄ nō pascere inimi cum esurientem est succumbere malo,est vinci a malo. Vilissimus & debilissimus hostis est ma

G lum non solum inimicitiæ,sed quodcunqꝫ malum:vtpote quod nihil est,quod exosum omnib⁹ suapte natura est. victoria autem est,bona voluntate,bono affectu atqꝫ beneficio superare ma lum inimicitiæ. Acsi apertius dixisset,Si turpe putatis succumbere ac vinci,hoc ipsum ego mo neo vt non vincamini a malo,sed vincatis in bono malum.

CAPVT XIII

MNIS anima.) Postq̄ Paulus instruxit Romanos circa vsum corporis,rerū & donorum dei,prosequitur instructionem circa vsum libertatis respectu prin cipum. Cauet siquidem ne occasione libertatis cōsecutæ per Christum, Roma ni exemptos se putēt a iurisdictiōne principum sæcularium. propterea enim in struit eos vt subditi sint sęcularibus principibus. Et significātius dicit omnis anima,quum debuisset dici:omnis homo:vt intelligeremus non solum res no

H stras,non solum corpora nostra,sed etiam animas debere subiici principibus sæcularibus in iis quæ possūnt legitime imperare. Et dicēdo omneis,neminem excepit. POtestatibus sublimiori bus.pro.præcellētib⁹,subdita sit.) Nō dicit potestatibus sed potestatib⁹ pcellētib⁹,ad differētiā potestatū tyrannicarum:hoc est eorum qui nō vere sunt domini sed tyranni. Eorum siquidem potestates sunt potestates,sed non sunt potestates præcellentes:sed potestates hostiles, pote states latronicæ. Ad differentiam enim hostilium potestatum,dicit potestatibus pręcellentib⁹: vt intelligerent non mandari sibi vt omnis anima subiiciatur potestatibus tyrannicis,sed pote statibus pręcellentibus. & vt vno verbo dicatur potestatibus legitimis. NON est enim pote stas nisi a deo.) Quāuis hæc sententia solitaria vera sit vniuersalissime,ad propositum tamē Pauli non est nisi arctata ad potestatē de qua est sermo:hoc est potestatem præcellentem,pote statem legitimam. nam ex hoc quod est a deo,probat ꝙ necessario debemus illi subiici. constat

I autem hanc rationem non habere locum si applicaretur ad omnē quomodolibet potestatē. non est enim necesse vt subiiciamur potestati hostili,quæ tamen est etiam a deo. Subintellige igitur præcellens. Ita ꝙ sensus est. non est enim potestas pręcellens nisi a deo. Et hoc(ne oporteat re peti)in subsequentibus subintelligatur. QVAE autem sunt. Deest.potestates.) Totum hoc subiectum est enunciationis. A deo ordinata,pro,ordinatę sunt.) Prius dixerat omnes pote states pręcellentes esse a deo:modo adiūgit easdē esse quoqꝫ ordinatas a deo. vt intelligamus nō solum potestates ipsas quantum ad earum substantiam esse a deo,sed etiam quantum ad sub ordinationem aliorū ipsis. ad potestatis siquidem ordinē spectat subordinatio aliorum: alio quin sine ordine esset potestas. ¶ ITA qꝫ qui resistit.pro,resistēs,potestati,dei ordinatiōi resistit. pro,restitit.) Infert Paulus ꝙ resistens potestati præcellenti,dum putat se resistere homini,in veritate tamen restitit ordinationi dei. Describit autē participio pręsenti resistentiā potestati,

K resistentiam autē dei ordinationi verbo pręterito:quia dum illa ex intentione fit,post factum comprehenditur a scientia fuisse cōmissam resistentiam in dei ordinationem. QVI autem re sistunt pro,restiterunt,ipsi sibi dānationē acquirunt. pro,sibiipsis iudicium sument.) Non so lum culpam cōtra dei ordinationem,sed etiā pœnam ex demerito patratæ resistētiæ describit. Et qm̄ pręnunciat sumpturos iudicium sibiipsis,& in hac vita sæpe hoc nō verificat, ideo de di uino iudicio sermo iste loquit. nihil.n. impune diuinū relinqt iudiciū. Cōstat aūt ꝙ sumere iudi ciū,est accipe qđ sibi iure ꝓ merito debet. ¶ NAM principes.) Occurrit tacite obiectioni. qua rōne tu dicis aīa potestatib⁹ pręcellētibus subiiciat,ingerēdo nobis timorē sęcularium potesta tū:quū lex euāgelica sit lex amoris,& Christianis solus deus timēdus sit. Huic inquā obiectioni obuiat Paul⁹:dicēdo in substātia ꝙ principes sęculares nō sunt ad timorē bonis sed malis:ac ꝑ

hoc non sunt timendi veris Christianis non solum nomine sed re. NON sunt timori boni ope A
ris sed mali.pro,non sunt timor bonorũ operũ sed malorum.) Et verum dicit quãtum est ex natura extremorũ scilicet principatus & operum.Secus autẽ euenit sæpe ex abusu: vt patet in martyribus,qui propter bona opera a principibus puniebantur.sed non ex natura operũ erat timor si quis erat in aliquibus,sed quia principes abutantur potestate.Et iuxta hunc sensum intellige subiuncta. VIS autem non timere potestatẽ?bonũ fac.) Quod autẽ interserit. ET habebis laudẽ ex illa,) relatiue verificatur.dũ enim mala opera puniuntur,laudantur bona.ipsa ẽm punitio malorũ,laus est bonorũ. DEI ẽm minister est.) Rationẽ reddit quare principes nõ sunt timor bonorum sed malorum operũ,ex hoc ꝙ sunt ministri dei:ac per hoc imitantes deũ. TIbi in bonum.Si autẽ malum feceris,time.non enim sine causa gladium portat.) Dei enim minister est,vindex in irã ei qui male agit.) Ecce ad quid est minister dei,ad vindicandum,ad iustitiam vindicatiuã exercendam in punitionem eius qui male facit.Et hinc apparet quo sen- B
su dictum sit,omnis anima potestatibus præcellentibus subiiciatur:scilicet pro quãto princeps minister dei est.In iis ẽm quæ præcipit exhorbitãs a ministerio dei,null9 ei subiicitur. IDEO ꝙ necessitate subditi estote.pro,ideo ꝙ necesse est subiici,non solum propter iram.) hoc est punitionem quam potest inferre princeps. SED etiam propter conscientiam.) Et hæc est conclusio principaliter intenta.IDEO enim & tributa prestatis.pro,penditis.Postquã instruxit de subiectione principibus debita in genere,modo descendit ad speciem tributorum,deducẽdo ex eodẽ fonte debitum tributorum. MInistri enim dei sunt,in hocipsum seruientes.pro, inseruientes.) Manifestat illam cõmunẽ causam vtriusꝙ(scilicet subiectionis & tributorum)esse hanc scilicet ꝙ ministri dei sunt principes inseruientes in hocipsum,dei ministerium.ex eo nãꝙ ꝙ incumbunt diuino ministerio,debemus tanꝗ stipẽdia eorũ,soluere tributa illis. REDdite ergo omnibus debita.) Monstrato debito & subiectionis & tributorum, mandat extendendo executionẽ iustitię quo ad oĩa debita oĩb9 respectiue.CVI tributũ,tributũ:cui vectigal,vectigal:cui ti- C
morem,timorẽ:cui honorem,honorẽ.) Enumerat in specie quatuor,tributũ,vectigal, timorẽ & honorẽ.Nec caret quęstione quod dicitur de timore.quum in vero Christiano locum nõ habeat debitum timoris respectu principum:vt ipsemet Paulus nunc docuit. ¶Solutio est ꝙ Paulus non dicit Romanis ꝙ debeãt timere,sed ꝙ cui debẽt timorem reddant timorem.ita ꝙ præsupposito debito timoris præcipit timere:hoc autẽ sanctum est pręceptum,pręsupposito ꝙ aliqui Christiani agant malum: quod in tanta multitudine inevitabile est.dixerat enim si malum agis time.Posset nihilominus timor offendendi intelligi.minus proprie namen timor habet ꝓ materia malum culpę.¶NEmini quicꝗ debeatis nisi vt inuicẽ diligatis.) Ne multitudo debitorum homini onerosa appareret,debita omnia monstrat esse vnum tantum debitum. Et propterea summando omnia debita cuicunꝙ nomini,dicit ꝙ nemini quicꝗ debeant nisi vnum sci- D
licet inuicem diligere.Et hoc probat subiungẽdo. QVI enim diligit proximum.pro,alterũ, legem impleuit.) Optima ratio:quia in hoc vno impletur vniuersa lex.Et ꝙ hoc sit verum,probat inductiue discurrẽdo per singula præcepta legis. NAM non adulterabis.) Deest pronomen illud.Legendum est.NAM illud non adulterabis:non furaberis,non falsum testimoniũ dices,non concupisces,& si quod est aliud mãdatum,in hoc verbo instauratur.pro,summatur.) seu consummatur:hoc est summatim colligitur. DIliges.) Deest videlicet.Legẽdum est. VIdelicet diliges proximum tuum sicut teipsum.) In hoc vno præcepto scripto Leui.xix.contineri oĩa,intendit probare Paulus.Sensus autẽ huius præcepti ad literã est vt diligas proximum tuum,& diligas illum eo modo quo diligis teipsum:hoc est amore amicitię,quod est velle illi bonum honestum,bonum vtile,bonumꝙ delectabile propter illum,non propter te:sicut vis tibiipsi bona hęc propter teipsum.In hoc enim sensu si impletur hoc mandatũ,vniuersa lex ad pro E
ximum impleta est.¶DIlectio proximi.pro,proximo.malum nõ operatur) Manifestat Paul9 probationem assumptam scilicet ꝙ omnia mandata in hoc vno continentur,ex hoc ꝙ dilectio (supple amicitiæ)non operatur malum proximo.Minus dicit & plus significat.nã non solũ non operatur malum alteri,sed etiam efficit illi bonum. Verum quia efficere bonum nõ semper est in potestate diligentis,ideo non dixit dilectio efficit bonum proximo,sed dixit non operatur malum proximo:quod semper & vbiꝙ est in potestate diligentis.Et in hocipso quod est non operari malum proximo,clauditur non subtrahere bonum debitum quando & vbi potest.nã subtrahere debitum bonum,est operari malum.Non est ergo diminuta sed totum complectens debitũ hęc ratio. PLEnitudo ergo legis est dilectio.) Si obiicis ꝙ dñs dixit non in hoc vno sed in duo-

F bus mandatis(dilectionis scilicet dei & proximi)pendere legem & prophetas, scito dupliciter questioné solui. Primo ꝙ Paulus loquitur de lege relata ad homines: quoniam tractat de debitis homini. Cuius signum est ꝙ non attulit nisi præcepta debitorũ hominibus: dñs vero loquit de lege absolute. Et hic videtur sensus literalis. nã de dilectione dei superius docuerat. ¶Pôt nihilominus dici ꝙ in mandato dilectionis proximi, clauditur mandatum dilectionis dei sicut causa in effectu. Vel ꝙ Paul⁹ nõ dicit plenitudo ergo legis est dilectio proximi, sed dilectio: vt proportionaliter significaret ꝙ quẽadmodum dilectio proximi implet vniuersa debita homini, ita dilectio dei implet vniuersa debita deo. vt sic proportionaliter omni ex parte concludatur, plenitudo ergo legis est dilectio. ¶ET hoc.) Aduerte ꝙ pronomen hoc, non potest referri ad nomen tempus in textu Græco, nam alterum est generis masculini, alterũ neutri. Et propterea cõmate punctuandum est pronomen. Exaggerat siquidem Paulus adimplendum esse hoc præce

G ptũ mutuæ dilectiõis ex parte oblatæ opportunitatis. Est itaꝙ sensus. & hoc tãto magis adimplere debemus. SCIENtes tempus.) Tẽporis nomen hoc in loco accommodum tempus significat, tanq̃ occasionem dans recte operandi. Sicut etiam quũ offertur nobis congrua occasio alicuius negociationis, consueuimus dicere ecce tempus: intẽdentes non tam tempus q̃ occasionẽ congruam. QVIA hora est iam nos de somno surgere. pro, excitari.) Metaphora vtitur noctis & diei, somni & vigiliæ: comparans statum culpæ nocti & somno, statum vero gratiæ, vigiliæ & diei. Et quoniam negligentia ex parte status culpæ se tenens sicut somnus cõgruit nocti, & tempus gratiæ ex parte diei velut diei principium se tenet (clarus enim dies vsꝙ ad futurã vitam non erit) ideo tanq̃ principiũ diei sit, dicit quia hora est iam nos de somno negligẽtiæ excitari. Intendens ꝙ quia scimus occasionem nobis dari ex tẽpore vt abiiciam⁹ nocturna, oportet nos sectari diurna per quæ impletur vniuersa lex. NVNC enim proprior est nostra sal⁹ q̃ quũ

H credidimus.) Dictio q̃ non est nomen relatiuũ sed aduerbiũ respondens cõparatiuo propior. Assignat rationẽ accommodi temporis ex maiore propinquitate salutis modo q̃ quãdo incœpimus credere. Et verificatur propinquitas maior. tum secundum tempus: quia continue accedimus ad mortẽ in qua erit nostra salus. tum secundum dispositionẽ meritorum: quia cõtinue ꝓficimus in meritis. Consistit itaꝙ ratio surgẽdi ab omni neglectu, quia propinquiores sumus saluti ęternę modo q̃ quũ incœpim⁹ surgere a peccato, credẽdo, in Christum. ¶NOX præcessit.) peccatorũ nox iã præteriit. DIES aũt appropinquauit.) deis clarus ęternæ salutis appropinquauit ꝑ gratiã. Et vere appropinquauit nobis: qm̃ in nobis iã inchoauit, & incremẽta cõtinue suscipit si nos nõ desimus gratiæ dei. ABiiciamus ergo opa tenebrarũ.) Ex hoc ꝙ nox ꝓcessit, cõgrue infert abiectio operũ cõueniẽtiũ tenebris. ET induamur arma lucis.) Ex hoc ꝙ dies appropinquauit, ꝙ iã est aurora, cõgrue infert induamur arma lucis. Opera luci cõsona appella

I uit arma lucis: quia nõ solũ sunt opera, sed sunt arma. Et dixit hoc ad differentiã operũ tenebrarũ. nã peccata quę sunt tenebrarũ opera (quia omnis qui male agit odit lucẽ) sunt tm̃ opera nostra. AEternæ autẽ salutis meritoria opera (quæ appellant arma lucis) nõ solũ sunt opera luci cõsona, sed sunt arma, tũ defensiua tũ offensiua hostiũ, virtute diuinæ gratię. SIcut in die honeste ambulem⁹.) Vna dictio est sicut. Cõsequẽter adiungit pręceptũ ambulandi contra quietẽ somni. & præceptum modi: dicẽdo honeste sicut in die, hoc est quẽadmodũ exigit dies hominẽ cõposite incedere. Quãuis enim nox sit somni tp̃s, si tm̃ contingit nocte ambulare minus cõposite incedimus. tãq̃ nox licẽtiã tribuat qualitercunꝙ eundi: sed in die morale est omnibus se cõponere, tanq̃ dies exigat honestatẽ cõpositę personę. NON in comessationibus & ebrietatib⁹, nõ in cubilibus & impudicitiis, non in cõtẽtione & ęmulatione.) Ecce opera tenebrarũ, quorũ prima duo sunt gulę: duo sequẽtia sunt venereæ rei. Cubilia em̃ honesto vocabulo op⁹ venereũ

K significant impudicitiæ aũt lasciuias tactuũ. Duo vero vltima q̃uis alterius sint naturę, cõcomitantur tm̃ prædicta. tã contentio siue lis (verbo vel facto) q̃ inuidia interna, crapulationes & venerea comitatur: vt experientia testatur. & propterea inter opera nocturna computãtur. SED induimini dñm Iesum Christũ) Ecce arma lucis, imitari opa dñi Iesu Christi. Postq̃ em̃ per baptismum induti sumus meritis Christi, oportet nos imitatione operum induere nos Iesu Christi patiẽtia, mansuetudine, humilitate, charitate &c. ET carnis curam ne feceritis in desideriis pro, in concupiscentias.) Non prohibet carnis curam haberi, sed ad talem finem scilicet ad cõcupiscentias. Sufficere debet Christiano prouidere carni ad necessitates, ad commoditates secũdum rectam rationem: & non extendat prouidentiam carnis vt concupiscentię poscunt.

CAPVT XIIII

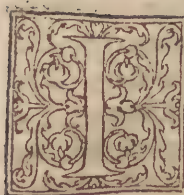
NFIRmum autem in fide.) Superfluit in. Prosequẽs Paulus instructionẽ vsus gratiæ, instruit in hoc capitulo vsum gratię erga infirmos fide, quo ad duo, scilicet & quo ad actus animæ qui sunt discernere & iudicare, & quo ad executionẽ operis habentis annexum scandalum. More autẽ suo prius proponit, declaraturus post ea proposita. Infirmum fide (non corpore) appellat eum qui minus adhuc instructus in libertate fidei, reputat aliqua sibi illicita quæ tamen secundum fidei libertatẽ licita sunt. Talis enim ideo infirmus fide dicit, quia minus est firmatus in iis quę sunt libertatis fidei. ASsumite.) hoc est adiungite vobis. Non solum non esse eiiciendos, sed etiã iubet adiungendos aliis Christianis. vult enim eos foueri ipsa adiunctione, vt proficiat in fide. NON in disceptationibus cogitationum. pro, nõ ad diiudicationes disceptationũ.) Ne intelligerent Romani assumendos esse huiusmodi infirmos ad discernẽdum disputationes hinc inde prohibet hoc expresse Paulus, volens illos assumi absq; huiusmodi iudicio disputationũ. Quare autẽ hæc dicat, inferius subiungit. Hæc sunt quæ proponit summarie. ALIVS enim credit.) Incipit declarare proposita, inchoans a primis terminis: scilicet quẽ appellat infirmũ fide, simul explicans materiã disceptationum. Declarat itaq; infirmũ fide, assignando differentiam inter infirmum & firmum in materia intenta. Et de firmo quidem dicit. alius enim credit. SE manducare omnia.) Superfluit se. Nec culpandus est interpres ꝙ obscure transtulit: quia sic iacet in textu Græco. Sensus tamen est, ꝙ alius credit edenda esse omnia. Et hic est firmus fide, qui libertate fidei fultus credit quæuis esse edenda, nullam faciens differentiã inter cibum & cibũ. QVI autem infirmus est.) non corpore sed fide. OLVS mãducet. pro, olera mãducat.) Ecce quẽ appellauit infirmũ fide, qui discernit inter cibũ & cibum, discernit inter carnẽ & carnem. & propterea dicit, manducat olera: inter quæ nulla est discretio. Et hinc apparet ꝙ de Iudæis loquitur cõuersis ad Christum: quorum aliqui integri fide, comedebant oĩa quantũcũq; prohibita essent in lege Iudæorum. alii autẽ infirmi fide, abstinebant ab esu animalium immundorum apud Iudæos: apud quos quia nullũ olus immũdũ erat, ideo describuntur vesci oleribus. IS qui manducat, non manducantẽ non spernat.) Declaratis primis terminis cum materia, declarat cõsequenter quod subiunxerat prohibendo, nõ in diiudicationibus. Hãc eñ particulã modo prosequitur: inhibendo firmo despectionem infirmi: dicendo, is qui manducat non manducantem non spernat. Deinde inhibendo infirmo iudicium firmi, quum subiũgit. ET qui non manducat, manducantẽ non iudicet.) AEqua lance librat Paulus vtrũq;. pronus est enim integer fide (qui omnibus vescitur) ad spernendum scrupulosos: & ecõuerso pronus est abstinens, ad temerarie iudicandum quasi voracẽ vescentem indifferẽter omnibus. DEVS eñ illũ assumpsit.) Prosequitur monitionẽ infirmi vt non iudicet firmum, ex hoc ꝙ deus illum firmum assumpsit: hoc est sub suo adiũxit dominio. Vbi diligẽtius aduerte ꝙ non est hic sermo de dominio cõmuni quo deus dñs est omniũ, nec de dominio speciali quo est dñs eorũ qui ei spõte seruiunt: sed est sermo de dominio specialissimo, quo solus deus est dñs occultorũ cordis. Ad quod dominium spectat iudiciũ operũ secũdum se licitorũ, inquãtum pendẽt ex corde operantis. Vnde ad hoc dominiũ spectãt integri fide indifferenter vescentes oĩbus: pro eo bono, ne an malo aĩo hoc faciant. Quo ad hoc eñ soli⁹ dei sunt serui, soli diuino iudicio reseruant: nec pñt a quouis hoĩe iudicari. De hoc itaq; dñio ac iudicio intellige textũ hunc. TV quis es qui iudicas alienũ seruũ?) Ad similitudinẽ alieni serui describit homo firm⁹ qui iudicat vorax, non discernẽs inter cibos. DOmino suo stat aut cadit.) Occurrit obiectioni excusantis temeritatem iudicii ꝓpter vtilitatẽ fratris. Acsi aperti⁹ dixisset. nõ tua interest: nã alien⁹ seruus domino suo stat. q̃diu stat, & dño suo cadit, si caderet. Hæc tñ de alieno seruo applicata ad ꝓpositum nõ sic sunt intelligẽda, vt nostrũ stare prosit deo, aut cadere nostrũ noceat deo: qm̃ vtrũq; est falsum, loquẽdo de deo secundũ se: & vtrunq; est verũ loquẽdo de gloria dei ad extra. hæc enim suscipit augmẽta & decremẽta. STAbit autẽ. pro, stabiliet aũt.) In fauorẽ firmorũ adiũgit hoc Paulus. Et merito: qm̃ de⁹ propẽsus est ad ꝓmouẽdũ cõcessa bona. POtẽs est eñ de⁹ statuere illũ.) Ne intelligeres ꝙ ꝓpriis virib⁹ aut etiã meritis stabiliatur homo, diuinã affert potẽtiã: vt intelligam⁹ ꝙ sola diuina potẽtia cõcedit perseuerãtia. nulla siquidẽ est in hoĩe virt⁹ sufficiẽs ad hoc: vt patet ex eo ꝙ quilibet viator põt cadere. hoc. n. reseruat diuinæ gubernationi. potẽtissimę ad pseruãdũ ne cadam⁹. ¶NAM ali⁹. pro alius quidẽ iudicat diẽ inter diẽ. pro, iuxta seu ad seu præter. DIEM, ali⁹ iudicat oẽm diẽ.) Explicauerat firmũ & infirmũ in materia cibi, explicat, modo eosdem in materia dierũ. In his enim duobus apud Iudęos discretio constituta erat;

F nam & secreti sunt cibi mundi a cibis immundis,& dies seruiles a diebus nō seruilibus. Discernens enim inter diem & diem, appellatur iudicans diem ad seu iuxta seu pręter diem: qui autē omni die indifferenter vtitur, dicitur iudicans omnem diem, quasi æquās omnem diem. Sicut enim dictum est, de Iudęis conuersis est sermo iste: quorū aliqui libertatem Christianā a legis Moysi institutis sectabantur, aliqui vero seruabāt sabbatū, institutū in lege Moysi. & hęc sunt materiæ disceptationum de quibus scilicet disputabant. VNVSquisq; in suo sensu abūdet. pro, vnusquisq; propriæ menti satisfaciat.) Neutros vituperat aut damnat Paulus. Et rationem subdit. QVI sapit diem, domino sapit.) Deest hic contraria: videlicet. ET qui non sapit diem, dño nō sapit.) Vterq; militat dño, tam iudicās inter diem & diem q̄ æquās omnē diem. ℭVbi aduerte q̧ dictio interpretata sapit, est illa dictio spectās ad partem cognoscitiuā, quæ forte adhuc non inuenit vocabulū proprium latinū. Vnde dici potest qui cogitat, qui sentit, qui curat diem &c. ET qui manducat, dño mādūcat: gratias enim agit deo. & qui nō mādūcat, dño non manducat, & gratias agit deo.) Aduerte prudens lector q̧ prima ratio circa manducationē sumpta ex similitudine alieni serui, propria fuit cōtra temerariū iudiciū: hæc aūt communis est, & contra iudicium & contra despectionē in materia cibi, & similiter in materia dierū. Et propterea omnia hic Paulus complectitur: monstrans vniuersa hęc quatuor posse absq; peccato fieri, modo referantur ad deum. ℭEt q̧ hoc sit verum, declarat ex similibus scilicet viuere & mori. Possumus enim tam vita q̄ morte vti relatiue ad deum. & pari ratione possumus & manducare & abstinere & discernere & æquare dies, vti relatiue ad deum. Minus dico: quoniam Paulus non loquitur de posse sed de facto. Et merito: quoniā loquitur in prima persona, vt intelligamus q̧ de sibi similibus (hoc est in dei gratia & charitate constitutis) loquitur. tales enim se & sua omnia dedunt deo. Et propterea de his dicit. NEmo enim nostrum sibi

H viuit. & nemo sibi moritur.) hoc est dictu q̧ nullus nobis similis, nullus vere Christianus vita sua vtitur propter se, sed eā dirigit ad dei gloriā: & similiter null⁹ eligit mori propter se sed propter dei gloriam. Et iuxta hūc sensum intellige sequentia. SIue enim viuimus, domino viuimus: siue morimur, dño morimur.) Ex quo infert. SIue ergo viuimus siue morimur, dñi sumus.) Ex quo tā vitā q̄ mortē nostrā propter deū dirigimus, consequens est q̧ nosipsi sumus non nostrimet sed domini. Quod & congruit fini ipsius Christi. IN hoc enim Christus mortuus est & resurrexit, vt & viuorū & mortuorum dominetur.) Ex vtraq; via concludit Paul⁹ nos esse Christi. prius enim conclusit ex hoc q̧ domino viuimus & morimur: modo autem idē infert ex hoc q̧ Christus ad hocipsum mortuus est & resurrexit vt dominus sit viuorum atq; mortuorum. Aduerte q̧ in textu Latino post resurrexit: deest & reuixit. Quod adiūxit Paulus ad significandum q̧ non surrexit iterum moriturus quemadmodum Lazarus: sed q̧ resurrexit

I ad hoc vt reuiueret. TV autē quid iudicas fratrem tuum?) Declarata immunitate a peccato in vniuersis his quatuor, rationem cōmunē aduersus omnes tā iudicantes q̄ spernentes in vtraq; materia affert. Et primo alloquiť infirmum. tu aūt infirme in vtraq; materia, quid iudicas fratrē tuū firmū? Deinde alloquiť firmū. AVT tu quare spernis fratrē tuū.) infirmū? OMnes em̄ stabimus ante tribunal Christi) Ex eo q̧ cōmune erit omnibus puniri si peccamus, monet omnes abstinere a peccato temerarii iudicii & despectionis. ℭNec cōtrariatur hæc Pauli sententia verbis domini promittentis, sedebitis super sedes duodecim &c. Vtrūq; siquidem est verum nam omnes sistemur Christi iudicio quo ad pœnā vel præmiū: non omnes autem stabunt, sed quidā sedebūt & quidam stabunt quo ad discussionem. Quorū em̄ merita omni sunt exceptione maiora, sedebūt: mediocres aūt & imperfecti (vt pote discutiendi) nō sedentes sed stātes prędicūtur. In relatione ergo ad pœnā & præmiū Paulus loquitur. ℭSCRIptum est em̄.) Esa.

K xlv. VIuo ego dicit dñs.) Vbi textus habet in memetipso iuraui. Sed idē est: quia iste erat iurādi modus tūc tpis. hoīes em̄ iurabāt, viuit dñs: de⁹ aūt iurat per seipsum, viuo ego. Reliqua sunt clara: QVOniā mihi flecteť oē genu, & oīs lingua cōfitebiť deo. Itaq; vnusquiq; nostrum pro se rationē reddet deo. Nō ergo ampli⁹ inuicē iudicem⁹. SED hoc iudicate magis.) Postq̄ instruxit in infirmitate fidei cauenda esse iudiciū temerariū & despectionē, modo instruit vt caueant ab executione operis habētis annexū scādalū. Et cōtinuat iudiciū iudicio. Nō exerceam⁹ iudicia personarū, sed iudicate hoc potius, sed trāsite ad iudiciū operis. Et explicādo qualis opis subiungit. NE ponatis offendiculū fratri vel scādalū.) Inter offendiculū & scādalū nescio differētiā nisi Grecæ & Latinæ dictiōis. Et ꝓpterea Latine legēdū cēsent. OFfensionē fratri vel offendiculū.) vt offensio referať ad opus faciēs statim impactionē, offendiculū vero ad op⁹ qđ pōt

patere impactionem. Quum enim aliquis præsentibus infirmis quos nouit scãdalizari ex sua co- A
mestione comedit, ponit offensionem: quum vero absentibus talibus hoc facit, ponit offendicu-
lum, quoniam in primo casu simul est actus & offensio: in secundo autem potest sequi & nõ se-
qui impactio. Et dicendo ne ponatis, explicat ꝙ non de credere aut iudicare, sed de executione
operis loquitur, hactenus enim tractauit actiones animi, quę sunt credere, iudicare & spernere,
modo autem descendit ad facta. SCIO & confido, pro, & persuasus sum, in domino Iesu, quia,
pro, ꝙ, nihil cõmune per ipsum.) Determinat Paulus se secundũ Christi scientiã nosse nihil esse
cõmune, hoc est immundũ. Vtitur vocabulo apud Hebręos solito, ad significandũ immundum:
vt etiã hinc perpendamus de qua materia loquitur. Dictio autẽ interpretata per ipsum, anceps
est ad per ipsum vel per se. Et si legitur per se, refertur materia. Et est sensus. nullus cibus, nullũ
tempus est immundũ per se: hoc est secundum se. omnis enim creatura dei bona est. Si autem le-
gitur per ipsum, refertur Christus. Et est sensus ꝙ per Christũ nihil est immũdum. donauit si- B
quidem Christus omnes hac libertate legaliũ: & nullum cibum vetuit, nullũ tẽpus discreuit.
NIsi ei qui existimat aliquid cõmune esse, illi cõmune est.) Secundũ se seu per Christum nihil
hmõi est immundum: veruntamen ex cõscientia alicuius reputãtis aliquẽ cibum immundũ, illi
redditur immũdus. Ita ꝙ absolute nullus cibus est immũdus, relatus autẽ ad consciẽtiam existi-
mantem immundũ, aliquid est immũdũ illi. Cibus enim nõ propter conscientiã redditur im-
mundus: sed illi redditur immũdus, redditur illicitus ex propria cõscientia. Hinc habes a Paulo
ꝙ conscientia erronea ligat. Et in promptu est ratio: quia habet illud pro illicito. ¶SI autem
propter cibum.) Monet quadruplici ratione ad id quod ꝓposuit, scilicet ne ponatur offendiculũ
fratri. Prima ratio ex parte dilectionis debitę fratri se tenet. Si autẽ ꝓpter cibũ. FRAter tuus
contristatur, iam nõ secundum charitatẽ ambulas.) Et est sensus. Si propter tuum cibũ indiffe-
rentem frater tuus infirmus fide contristatur, tanq̃ videns aliquid illicitum, tu qui nõ curas de C
tristitia eius nõ ambulas secundũ dilectionẽ qua debes prosequi fratrem, qua debes cauere ne
tristitia illum afficias. Tristitia enim quoddam malum est. ¶NOli cibo tuo illum perdere. pro,
ne cibo tuo illum perdas, pro quo Christus mortuus est.) Secunda ratio ex parte dilectionis ex-
hibitæ fratri a Christo, se tenet. & cõmemorat dilectionem tantam vt pro illo mortuus fuerit:
aperte monẽs ꝙ redẽptum tanto precio quantũ est mors Christi, ne perdas ob tam minimã rem,
scilicet cibũ. Perdi autem dicitur vel propter peccatum scãdali passiui, vel propter periculũ apo-
stasię. Huiusmodi enim infirmi post tristitiam prorũpunt in temeraria iudicia: & quandoq; re-
trocedunt a fide, existimantes Christianos non secundum deũ viuere. NON ergo blasphe-
metur bonũ nostrũ. pro, vestrum.) Tertia ratio ex parte status (quia scilicet status Christianus
est regnũ dei) sumitur. In qua artificiose vertit Paulus rationẽ Christianorum libere viuẽtium
aduersus eos. Tuebantur enim libertatẽ vitæ suę ex eo ꝙ inchoauerat tẽpus regni dei, quod est D
liberum ab omnibus hmõi legalibus: & propterea tanq̃ regno dei vtentes, libere viuebant. Re-
torquet Paulus rationem ex parte regni dei aduersus eos. tum declarando ꝙ regnũ dei princi-
palius constat ex internis virtutibus, & secũdario habet huiusmodi libertates cibi & potus: ac
per hoc vt vacent iis in quibus substantialiter consistit regnum, & non huiusmodi annexis & ve-
lut accidentalibus libertatibus. Tum declarando vitandum esse periculũ infamię immo blasphe-
miæ in statum Christianũ. audientes siquidem ꝙ prętextu regni dei vescimini quibuscunq;, vi-
tuperant immo blasphemant regnũ dei, tanq̃ regnum cibi & potus. Vnde ad vitandã hanc bla-
sphemiam, monet vt abstineant potius q̃ tali libertate vtantur. ¶NON est enim regnum dei
esca & potus.) non cõsistit substantiale regni dei in libertate seu potius in vsu libertatis escæ &
potus indifferenter. SED iustitia.) sed substantiale regni dei est iustitia reddens vnicuiq; de-
bitum. ET pax.) tranquillitas sine occasione perturbandi quemcunq; ET GAVdium.) Hæc E
enim tria interna (scilicet iustitia continens omnem virtutem, & pax tollens omnẽ perturbatio-
nem tam intus q̃ extra, & gaudium non seculare sed. IN spũ sancto.) perficiũt substãtiam re-
gni dei, tã in singularibus hoĩbus q̃ in collegiis. Appellatur autẽ regnũ dei quo deus regnat in
nobis. cõstat siquidem ꝙ internis virtutibus regnat in nobis: & per ipsas simus partes regni dei.
QVI enim in hoc. pro, in his.) scilicet iustitia, pace, & gaudio in spiritu sancto, SERuit Chri-
sto, placet deo & probatus est hoĩbus.) Ecce probatio ꝙ in his cõsistat regnũ dei. Regnũ siqui-
dem dei & gratum est deo & probatũ hoĩbus. vtranq; autem cõditionem habet qui in his seruit
Christo. regnũ igitur dei in his consistit. ¶ITA q; quę pacis sunt sectemur.) Quarta ratio su-
mitur ex parte operis diuini: hoc est ex parte mutuę ædificationis ac pacis. Mutua siquidẽ ædi-

F ficatio est opus dei:ad quod seruandum incumbere debemus. Quod directe destruit qui scanda lizat. Huius itaq; rationis primo quod est illud opus dei sub specie sectādi declarat: dicēdo. itaq; quę pacis sunt sectemur. ET quę ædificationis sunt inuicē, custodiamus.) Superfluit sunt & custodiamus. Legendū est. ET quę ædificationis mutuę.) Subauditur enim sectemur. NOli propter escā destruere regnū dei. pro, ne propter escā destruas opus dei.) scilicet ædificationē mutuam ac pacē. Et quū omnia opera tam naturę q̃ animę sint opera dei, singularissime tamē mutua ædificatio ac pax appellatur opus dei. tum quia hoc est propriū discipulorū Christi: dicēte ipso, in hoc cognoscent hoīes q; discipuli mei eritis &c. Tum quia pax est etiā propria ipsi: dicēte ipsomet, pacem meam do vobis. OMnia quidē sunt mūda.) Si superius dicto perspiciātur, Paulus dixit & omnia esse licita tā quę firmorū q̃ quę infirmorū sunt: & nihilominus phibuit multis rationibus firmos quidē a suę libertatis vsu propter scandalū, & prohibuit infirmos a iudicando. ideo modo cōcludēdo declarat licita vel illicita firmis, & deinde infirmis. Resumit ergo

G in primis q; omnia sunt mūda, q; omnia sunt licita secundū se & absolute, tā mādūcare q̃ nō mā ducare &c. Et hoc resumit cōmuniter tā firmis q̃ infirmis. Deinde specialiter ad firmos quid bonum & quid malū per accidēs (hoc est ratione scādali) dicendo. SED malū est homini qui p offendiculum māducat.) Et est sermo de bono & malo morali: clare dicēs malū esse actum manducandi ratione accidentis offendiculi. ¶ET ecōuerso. BOnum est nō manducare carnē & nō bibere vinum.) & vniuersaliter. NEq; in quo frater tuus offenditur. pro, offendit.) hoc est impingit. AVT scādalizatur.) Quod Latine dicitur offenditur. Videtur Paulus per hęc duo (offendit aut offenditur) significare aut differentiā superius dictā inter statim impingentē & eū cui occasio datur impingēdi quāuis nō impingat: aut significare differentiā eorū qui scādalizātur, penes hoc q; alii de facto impingūt, alii excitātur ad impingendū. Quę duę differētię fere in idē

H redeūt: quoniā solū differunt penes prope vel non prope. AVT infirmatur.) Etiā si nō impingat, etiā si nō sit periculū q; impīgat sed hoc solum habeat infirmus q; infirmatur fide in hmōi, bonū est abstinere. Nominauit autē carnē & vinū quę sunt pręcipua inter appetibilia cibi & potus: vt ex his intelligas quęcunq; cibum & quęcunq; potū. ¶TV fidē habes.) Obuiat obiectioni qua aliquis potuisset dicere, ego comedo quęcūq; spectant ad professionē fidei meæ. Huic obiectioni occurrit. tu fidē habes rectā de libertate ciborū. PEnes teipsum habe corā deo.) hoc est nō opere tali ipsam pfitearis corā hoībus, sed sufficit tibi habere illam coram deo. Et dixit hoc Paulus, quia opus hoc non est de necessitate fidei: vt patet de iis qui vescūtur solo pane & aqua.

BEAtus qui nō iudicat semetipsum in eo quod probat.) Postq̃ monstrauit firmis quid est eis per accidēs bonū vel malum, mōstrat modo infirmis quibus prohibuerat iudiciū, quid est eis bonum & malū: immo quid beatū & quid miserū. Et quo ad actū iudicii, beatos eos esse dicit si abs

I tinēt nō solū a iudicādo alios in materia disceptabili, sed etiā si abstinēt a iudicādo seipōs ī materia certa & laudata. Vult enim eos esse imitatores sui. i. Pauli: qui dicebat, nihil mihi conscius sum, sed tamē neq; meipsum iudico. Tales iubet esse infirmos, vt etiā in oībus operibus probatis (hoc est laudatis) absq; disceptatione nō seipsos iudicent, nō sibiipsis ius dicāt iustificādo seipsos, sed relinquāt iudiciū deo. & sic non solū bene sed beate agent. QVI autē discernit.) inter cibum & cibū. Declarat quid miserū euenire potest istis infirmis. SI māducauerit.) quod reputat illicitū. DAMnatus est.) Ecce miseria. QVia nō ex fide. Omne autē qđ nō est ex fide, peccatum est.) Non caret quęstione hæc Pauli ratio: eo q; multa opera humana nō ex fide fiunt, & tamen peccata nō sunt. Quū enī gentiles reddūt deposita aut debita creditoribus, & similia alia opera bona ex suo genere exercet, non peccāt: & tamē nō ex fide operantur. ¶Solutio est duplex. Altera q; non ex fide, potest sumi negatiue vel cōtrarie: obiectio autē procedit intelligendo ne

K gatiue: Paulus autem intendit contrarie. Infirmi enim fide cōtra dictamen fidei suę comedunt quę illicita reputant. & propterea absq; dubio peccāt. ¶Altera est sumēdo nō ex fide negatiue, in genere tamen operum quę debēt procedere ex fide. Ita q; sensus est. omne quod debet pcedere ex fide, & nō est ex fide, peccatū est. Et hic sensus est magis literalis: quoniā nō trahit negationem in contrarietatē. & quadrat materiæ: vniuersus siquidē huius capituli sermo est de operibus natis ex fide pcedere. libertas enim ab immūdis & discretio inter mundū & immundū, ad fidē manifeste spectāt. Quocirca quia hmōi mādūcare pcedere debet ex fide, & nō pcedit ex fide, pctm manifeste est. Et simile est vniuersaliter de oīb9 quę debēt ex fide pcedere. Vnde patet cessare obiectionē de operibus bonis secundū suū genus quę exercent gentiles. nā illa ex recta ratione suapte natura procedunt etiā si fides non adsit. ¶Aduerte prudens lector hęc Pauli dicta

intelligi de illicitis secundum completam rationem illiciti, hoc est ꝙ huiusmodi infirmi reputēt A
aliquos cibos seu dies illicitos secundū completā rationem peccati: quod tantūmodo est pctm̄ mortale. Siquis enim reputaret illicitū vt veniale, & tamen comederet, non nisi venialiter peccaret. Et similiter intellige de ponere offendiculū formaliter secundū propriā ratione scandali ad ruinā mortalē alterius. Patet autē hunc esse sensum Pauli, ex eo ꝙ manifeste dicit, ne perdas illū pro quo Christus mortuus fuit. Et rursus, qui autē discernit, si māducauerit, damnatus est.

CAPVT XV.

DEbemus autem nos.) Proposuerat in princip. xiiii. cap. infirmum fide assumite non ad diiudicationes disceptationū, & tractatis particulis cęteris, declarat modo illā quæ supererat: scilicet assumite. Tractat autem hāc particulam in prima persona pluraliter, tum propter difficultatem actionis, tum ad discernendum perfectiores ab aliis: vt intelligeremus pręceptum hoc ad viros dirigi perfectiores. vnde seipsum aliis connumerans nō ait benefacimus, sed debemus: ad significandum non spectare ad bonum supererogationis sed ad debitum. FIRmiores. pro, potentes.) spiritu & actibus virtutum. IMbecillitates. pro, infirmitates, infirmorū. pro, impotentium.) Appellātur infirmitates impotentiū non ægritudines corporū inualidorū, sed ægritudines animi quibus subiiciuntur minus spirituales, & minus prediti virtutibus. quales apparēt innumeræ inter oues Christi. SVstinere. pro, portare.) quod multipliciter adimpletur: quādoqꝫ tolerando, quādoqꝫ cōpatiendo, quandoqꝫ opem ferēdo verbo & exēplo vel etiā opere. B

ET nō nobis placere.) Deest ipsis. Legendū est. ET nō nobisipsis placere.) Duo officia debita Paulus indicit perfectioribus. Alterū est affirmatiuū. s. portare infirmitates inualidorū. Alterū est negatiuū scilicet & nō nobisipsis placere. Et adiunxit hoc negatiuū, quia eius cōtrariū pstat impedimentū pręceptę affirmationi. displicent siquidē nobis naturaliter aliorū defectus: & ideo si quę nobis insunt placita prosequimur, nō portabimus aliorū defectus. Ad tollendū itaqꝫ impedimentum portandi aliorum infirmitates, optimum adhibuit remedium nō sequi quæ nobis sunt placita. Vtrunqꝫ horum difficile est insuetis operibus adimplere: & tamen est debitum. C

VNVSquisqꝫ vestrum. pro, nostrū.) Retrogrado ordine hęc duo prosequitur Paulus. PROximo suo.) Superfluit suo. PLAceat in bonū ad ædificationē.) Declarat quo sensu dixerit quod nobisipsis non placeamus in huiusmodi toleratione infirmorum: & contra non nobisipsis placere, dicit ꝙ vnusquisqꝫ nostrum placeat proximo. In quo docet studiū nostrum debere esse in huiusmodi ad placendum proximo etiam si nobisipsis displiceat. ℭ Verū duo grana salis apponit. Alterum ex parte materię, dicēdo in bonum: vt intelligamus in materia bona, vel saltem nō mala relata tamen ad bonum, placendum esse proximo, ita ꝙ actio placentis non sit mala, sed bona. Alterū est, ad ædificationē. pręter bonū actionis in se, habeat quoqꝫ ꝙ sit vtilis ad ædificationē. D
huc enim tendit toleratio defectuum: vt scilicet sit vtilis ad ædificationem. Et cum hoc sit bona & placens proximo. ETenim Christus non sibi placuit.) Probat dictum exemplo Christi. SED sicut scriptum est.) psal. lxix. IMproperia improperantium tibi, ceciderunt. pro, inciderunt, super me.) Et afferuntur hęc verba in persona Christi directa ad patrem. In quibus manifeste apparet Christum non elegisse ea quæ sibi placebant, sed quę summe displicebant, ad ædificationem ecclesię. Et est sermo de placere & displicere secundum naturalem affectum voluntatis. Sic enim dicimus mortem, flagella, crucem, opprobria, & reliqua huiusmodi displicuisse Christo: quæ tamen dilectione summa propter nostram salutem elegit & quæsiuit pati. QVęcūqꝫ enim scripta sunt. p, pręscripta sunt, ad nostrā doctrinā scripta sunt. pro, præscripta sunt: vt per patientiā.) in malis. ET consolationē.) in bonis. SCRIpturarum.) hoc est in scripturis sacris commemoratam seu doctam. SPEM habeamus.) Ecce finis doctrinæ sacrę, confidere in deo tā in aduersis q̄ in prosperis. ℭ DEVS autem patientiæ & solatii. pro, cōsolationis.) Adiiigit Paulus preces ad deum pro Romanis ad effectū adimplendi hoc mandatum, & ad propositum inuocat deū actorem patientię necessarię ad tolerandum, & cōsolationis necessarię ad complacēdum proximo. DET vobis idipsum. pro, idem, sapere.) Dictio illa tam frequenter diuersimode interpretata est. & hoc in loco rectius diceretur sentire. IN alterutrum.) Petit identitatem mutui sensus interni, non qualitercunqꝫ sed adiungendo formam. SEcundum Iesum Christum: vt vnanimes. pro, vnanimiter.) Non solum petit eundem sensum in parte cognoscitiua sed eūdem animum in parte affectiua: & quod plus est. IN vno ore.) etiam exteriorem concordiam precatur. HOnorificetis. pro, glorificetis, deum & patrem domini nostri Iesu Christi. E

F PROpter quod assumite.) Tractat primã particulã.s.debemus nos potẽtes infirmitates impotẽtium portare. Et vt diximus, nõ placere sibiipsi hominẽ, impedimentũ tollit portãdi defectus alienos: studere autẽ ad placendum proximo in bonũ ad ędificationẽ, proxima causa est portãdi alienos defectus, propterea Paulus sublato impedimento & apposita causa redit ad propositum pręceptũ, inferendo. ꝓpter quod assumite. INuicẽ. Deest, vos, sicut & Christus suscepit. pro, assumpsit, vos. pro, nos in honorẽ. pro, in gloriã, dei.) Ordo literę est, propter qđ assumite vos inuicem in gloriam dei quemadmodum & Christus assumpsit nos. In quo simul declarat quid significet hmõi assumere scilicet similẽ assumptionẽ illi qua Christus assũpsit nos. q̃ fuit pati ꝑ nobis, cõpati nobis, cõsolari nos, instruere & docere, insup & sociũ se exhibere &c. hęc autẽ oĩa ad gloriã dei ordinari a nobis ꝓcipit, vt etiã in hoc imitemur Christũ. ℭDIco autẽ Christũ Iesum.) Declarat qđ dixerat sicut & Christus assumpsit nos, prius quo ad nationẽ Iudęorũ, & deinde quo ad gẽtes: nõ nullã in modo differentiã significãs. MInistrũ fuisse circuncisionis,) hoc

G est ꝑsonaliter functũ fuisse officio ministri respectu nationis Iudęorũ: iuxta verbum ipsius. non sum missus nisi ad oues q̃ perierũt domus Israel. Constat enim Christũ Iesum ministrasse soli nationi Iudęorũ, tũ verbũ doctrinę, tũ operationes miraculorũ, tũ cõuersationẽ socialẽ. PROpter veritatẽ dei ad cõfirmandas ꝓmissiones patrũ.) Ecce ratio ꝓpria quare Christus solos Iudęos assumpsit hoc modo.s.ministrãdo ꝑsonaliter. Veracitas siquidẽ dei seruãs ꝓmissa patrib⁹ causa ꝓpria est. Promiserat siquidẽ deus patrib⁹ daturũ se illis ex & in ꝓprio genere Mesiam.

GENtes autẽ super misericordia honorare. pro, glorificare, deũ.) Quia hmõi ꝓmissio nõ fuerat facta gentib⁹, ideo ratio illa fundata sup veritatẽ dei nõ habet locũ vt simili modo Christus assumeret gẽtes. Et ꝓpterea Christus nõ fuit in ꝓpria ꝑsona minister gentiũ, sed per discipulos suos assumpsit eas. Et queãdmodũ differẽtia est in hoc modo, ita est differẽtia in ratione. Ratio

H siquidẽ illius modi assumẽdi Iudęos, est veritas seu fides seruãs ꝓmissa patribus Iudęorũ: ratio autẽ assumẽdi gẽtes est misericordia. Et est sermo de misericordia vt distinguit̃ cõtra veracitatẽ dictæ ꝓmissionis. q̃ tamẽ misericordia nõ fuit repẽtina, sed etiã lõge ante ꝑ ꝓphetas ꝓnunciata. Et ꝓpterea hic dicitur ꝙ gẽtes sic assumptæ sunt a Christo vt sup misericordia glorificẽt deũ. Et adiũgitur. SIcut scriptũ est, ꝓpterea cõfitebor tibi in gẽtibus dñe.) supfluit dñe. ET noĩ tuo cãtabo.) Sentẽtia hęc sumpta est ex fi. psal. xviii. Et sunt verba Dauidis postq̃ gratias egit deo ꝑ ereptione ab oĩb⁹ inimicis suis & sui sublimatione. Terminat siquidẽ gratiarũ actiones ad futurũ beneficiũ Mesiæ sibi iã promissi: vt receptis beneficiis accumulet summũ beneficiorum recipiendũ. Vnde ad literã textus ille loquitur de tꝑe Mesiæ. ꝓphetat enim Dauid se cõfessurũ deũ ꝑ filiũ suũ Mesiã in gẽtib⁹, & cãtaturũ noĩ diuino. Qđ ad literã quotidie impleri videmus: dũ quotidie Dauid laudat deũ & cãtat nomẽ diuinũ vbiq̃ gẽtiũ ꝑ suos psalmos. Qđ ꝓculdubio

I Mesias & fecit & facit. ℭET iterũ dicit, Lętamini gẽtes cũ plebe. p, populo eius.) Sentẽtia hæc ex Esa. sumpta videtur. In his tamẽ verbis nõ inuenitur. & credim⁹ Paulũ sensum nõ verba attulisse: aut forte in Hebræo sunt q̃ nõ habemus sic interꝑtata. ET iterũ. Laudate dñm oẽs gẽtes: & magnificate. pro, & suplaudate eũ, oẽs populi.) Verba hęc psalmi sunt. cxvii. ad literam de salute gentiũ per Mesiã scripti. Et ꝓpterea inuitãtur gẽtes oẽs ad laudandũ deum. ET rursus Esa. ait.) ca. xi. ERit radix Iesse, & qui exurget regere gẽtes. pro, imperare gẽtib⁹.) Vtraq̃ Christi natura prophetatur. humana quidẽ, dicendo radix Iesse. fuit enĩ Iesse pater Dauidis. Et Mesias appellat̃ radix Iesse: hoc est ex radice, ex virtute generatiua Iesse, ꝑ quãto secundũ humanã naturã inde duxit originẽ. Diuina autẽ ex eo ꝙ dicit̃ copulatiue & qui exurget, a mortuis, ad imperandũ gentib⁹. Quę etiã magis explicat̃ quũ subiungit̃. IN eo gẽtes sperabũt.) Ita ꝙ incarnatio, resurrectio, regnũ deitasq̃ Christi significãtur ad gentes. ℭDEVS autẽ spei.) Queãd-

K modum mãdato negatiuo adiũxit preces pro Romanis, ita etiã mandato affirmatiuo adiungit preces pro eisdẽ. Inuocat autẽ deũ actorẽ rationem & finẽ spei, ad continuandũ preces suas cum fructu prophetato ab Esaia: pręter hoc ꝙ adimpletio mãdati oportet ꝙ innitat̃ spei. REpleat vos omni gaudio & pace in credendo.) Egent portãtes defectus aliorũ his duob⁹ ꝓcipue. s. gaudio & pace, ne ipsum portare triste sit nec perturbet mentis tranquillitatẽ. Addit autẽ in credẽdo, vt tam gaudium q̃ pacem super fidem stabiliri poscat. VT abundetis in spe, &. pro, in, virtute spiritus sancti.) Ecce finis propter quem petit pacem & gaudium in credendo, abundantia spei, non quæ innititur virtuti humanę, sed quę innititur virtuti spiritus sancti.

CErtus sum. pro, persuasus sum, autem fratres mei & ego ipse de vobis.) Terminata doctrina quã intendebat tradere de gratia Euãgelica & vsu illius, excusat se Paulus, immo exclu-

dit a se Paulus quã potuissent Romani cõcipere de eo opinionẽ, scilicet ꝙ existimaret deesse Romanis doctores & instructores de hmõi. Hanc inquã opinionẽ excludit, fatendo inter Romanos esse viros bonitate & cognitione plenos, sufficientes ad admonendũ alios. QVOniam. pro, ꝙ; & ipsi pleni estis dilectione. pro, bonitate.) Et hoc quo ad effectum. REpleti omni scientia. pro, cognitione.) Et hoc quo ad intellectũ. ITA vt possitis alterutrũ. pro, potẽtes & alios, monere. ¶ Audacius autẽ scripsi vobis fratres ex parte.) Exclusa opinabili falsa tamẽ causa, assignat causam verã quare ausus fuit eis scribere sciens inter eos esse viros tã idoneos. Et dicit audacius autem ex parte: hoc est aliquantulũ audacia vsus sum, aliqua ex parte audacior fui scribendo vobis. TANq̃ in memoriã vos reducens.) Nõ dicit in memoriã vos reducens (qm̃ in veritate nõ cõmemorãdo sed docẽdo scripsit) sed dicit tanq̃: quoniã ad similitudinẽ cõmemorãtis scripsit. Et hoc etiã non paruę est industriæ vt doctor tanq̃ cõmemorans doceat pares seu alios doctores. PROpter gratiã quę data est mihi a deo.) Quãuis audaciusculus fuerim, authoritas tamẽ Apostolatus mei hanc peperit audaciã. VT sim minister Christi Iesu in gentibus.) Ecce gratia data ei nõ ab hoĩb⁹ sed a deo. Nec dicit vt sim Apostolus, sed humiliori nomine dicit vt sim minister, seruitutẽ enim suã recognoscit. Et significãter dicit in gentibus: vt hinc rationem audaciæ suę monstret, scribẽdo gentibus. SANctificans Euangeliũ dei.) Nota qualis minister: pręaduertendo ꝙ dictio interpretata sanctificãs, non deriuatur a sanctitate sed a sacro. & significat sacrum operans. Perinde ac dixisset, sacrificans Euangeliũ dei. Ita ꝙ ad hoc se electum dicit vt sic euangelizet in gentibus vt Euangeliũ vertat in sacrificium. Quod tunc fit quum euangelizamus tanta reuerentia vitę & morũ quanta ad celebrandũ fructuose tantum sacrificiũ exigitur. propter quod & subiungitur fructus. VT fiat oblatio gentium.) tanq̃ rerũ oblatarum a me sacrificio Euangelico. ACCepta & sanctificata in spiritu sancto.) Superfluit &. Fructus intentus est vt per Euãgelium velut quoddã sacrificiũ offerãtur gentes deo, non qualitercunq;, sed hmõi oblatio habeat duas cõditiones. altera est ꝙ sit accepta deo. altera (quæ est ratio prioris) est vt sit sanctificata in spiritu sancto. Non enim est oblatio hęc rerum sed animarũ. Et propterea acceptabilitas eius non ex quacunq; sanctificatione, sed ex sanctificatione in spiritu sancto habitante in animabus pendet. Hic est enim fructus quo tendere debet prędicans Euangeliũ dei. HAbeo igitur gloriã. pro, gloriationẽ, in Christo Iesu.) Vt intelligerẽt Romani vsum gratiæ Apostolicæ qui fuit in Paulo apud alios, vt hinc authoritatem suã facilius recipiant. subiũgit qualiter vsus est Apostolico ministerio: ante omnia, omnia referens ad gloriam Christi: vt omnis suspitio humanę vanitatis fugaretur in subiũctis. Affirmat itaq; ꝙ habet vnde glorietur, non in se sed in Christo Iesu. AD deum.) Desunt hic aliquę dictiones. Verbũ enim verbo reddendo legendũ esset. IN quæ ad deum.) Hebręo more truncate loquitur. Sensus est, in iis quę ad deum. Explicat materiam gloriationis esse ea quę ad deum: ad differentiam materiæ gloriationis de qua alibi, libenter gloriabor in infirmitatibus meis &c. nũc enim de operib⁹ directis ad deũ tam doctrinę q̃ miraculorũ & hmõi est sermo. NON enim audeo. pro, audebo, aliquid loqui eorũ quę per me nõ efficit. pro, nõ effecit, Christus.) Magna cura fuit Paulo vndiq; tueri gloriationẽ hanc. nã primo retulit ad Christũ: deinde materiã ad deũ. modo excludit omnẽ falsitatem recẽsendorũ. Quę sunt autẽ quę per illum effecit Christus, quę sunt materia gloriationis in Christo, subiũgit pręmisso fine, scilicet. IN obedientiã gentiũ.) hoc est ad hoc vt gentes obediant Euãgelio. IN verbo.) prędicationis, doctrinę, Euangelii &c. ET Factis.) sanctæ vitæ & sanctorũ morũ. IN virtute signorũ & prodigiorũ.) ad comprehendendum maiora & minora miracula quę fecerat. IN virtute spiritus sancti.) Non est sancti, sed. DEI.) Et refertur hæc particula ad omnes & singulas pręcedẽtes: hoc est verba, facta, signa & ꝓdigia. Hæc em̃ omnia, in virtute spiritus dei, nõ magicis artibus, nõ humanis figmentis aut industriis, narrat Christũ fecisse per se. ITA vt ab Hierusalẽ per circũitum. pro, & in circumitu, vsq; ad Illyricũ repleuerim Euangeliũ Christi.) Non dicit Paulus ita vt in Hierusalẽ & in circũitu, sed Hierusalẽ vtitur vt termino a quo, dicẽdo vt ab Hierusalẽ: & Illyricũ vtitur vt termino ad quẽ, dicendo vsq; ad Illyricum. Et in hoc itinere circumquaq; affirmat se prędicasse. Qui etiã apponit postmodum vnam aliã limitationẽ, subiungẽdo. SIC autẽ prędicaui. pro, sic porro annitens prędicare, Euangelium.) Adiungit enim studiũ suum fuisse etiã in circũiacentibus regionib⁹ ab Hierusalem vsq; ad Illyricũ, prędicare Euangeliũ vbi ante nõ erat prędicatũ. Quod non sic intellige ꝙ renuerit Paulus prędicare in locis vbi iam Christus erat annũciatus. nã vt patet in Actis Apost. prędicauit Antiochię, in qua Christus erat annunciatus: vt patet Act. xi. Sed quòd pręferebat Pau

F lus loca in quib⁹ annūciatus nō erat Christus aliis locis. Quod etiā intelligo postq̄ a spū sancto segregatus est cū Barnaba ad prędicandū gētibus, propter qđ forte prępofuit illā particulā, in obedientiā gentiū. Ex tunc enim ad hoc studuit pręcipue vt gētes ad obedientiā Euāgelii duceret. NE super alienū fundamentū ædificarē.) Nō sunt spernētis sed preferētis verba hęc: hoc est nō ꝙ malū reputaret ædificare sup alienū fundamentū, sed quia melius existimabat p̄dicare vbi Christi fides nō erat ab aliis fundata. Et ad hoc melius directe seruit scriptura subiūcta ex Esa. lii. SED sicut scriptū est: qm̄ quib⁹ nō est annūciatū de eo, videbunt.) Supfluit qm̄. Et est sensus ꝙ gētiles quib⁹ nō est p̄ pphetas annunciatū de Christo, videbūt oculis mētis. Quo contra de Iudęis dictū est, ne videāt. ET qui nō audierūt de eo.) Supfluit de eo. INtelligēt.) penetrabūt gētiles qui nō audierunt per voces prophetarum. Cuius oppositū dictū est de Iudęis induratis. PROpter quod & impediebar plurimū venire ad vos.) Narrato vsu Apostolici mi
G nisterii, inde explicat rationem quā proposuerat in principio epistolæ, impedimēti sui accessus ad Romanos. ET phibitus sum vsq̄ adhuc.) Omnes hę dictiones sunt supfluę. NVNC vero vlterius locū non habens in his regionibus, cupiditatē autē habens veniendi ad vos ex multis iā pręcedētibus annis.) Supfluit iam pręcedētibus. & cōsequēter exponit se executurū antiquum desiderium eundi ad Romanos. QVVM in Hispaniā proficisci cœpero. pro, vt si iero in Hispaniam, veniā ad vos.) Adhuc enim incertus futuri euētus conditionaliter loquitur. SPEro ꝙ pręteriēs videā vos. pro. Spero enim pertransiēs videre vos: & a vobis deducar illuc. pro, & a vobis deduci illuc: si vobis primū ex parte fruitus fuero. pro, satiatus fuero.) Nō dicit absolute si vobis prius satiatus fuero, sed limitate ex parte. Ac si aperte diceret. Satiari totaliter vobis, hoc est vestra cōsuetudine, esset impossibile, tam vehemēti afficior desiderio: sed saltem ex parte aliqua satiabor vestra cōsuetudine. ℭNVNC igitur proficiscar.) Intermediū adhuc tēpus ante
H aggressum itineris versus Romā narrat. Et legēdū est. NVnc autē eo in Hierusalē ministrare. pro, ministrās sanctis.) Et ministeriū declarādo subiungit. PRObauerunt enim Macedonia & Achaia collationē. pro, cōicationē, aliquā facere.) Eleemosynā cōicationē appellat. IN pauperes sanctorū qui sunt in Hierusalē.) Nō dicit oēs sanctos in Hierusalē pauperes, nō dicit in pauperes sanctos, sed in pauperes sanctorū. multi siquidē Christiani in Hierusalē habebāt vnde viuerent: vt in Actibus Apostolorū diffusius declarabitur. ex eisdem reliqua clara sunt. PLAcuit enim eis: & debitores sunt eorū. nam si spiritualiū eorum participes facti sunt gentiles, debent & in carnalibus ministrare eis. Hoc igitur quū consummauero, & assignauero eis fructū hunc, per vos proficiscar.) Legendū esset. REDibo per vos in Hispaniā.) Dicit qđ intēdit, sed aliud disposuit spiritus sanctus. quādoquidē vinctus fuit in Hierusalē &c. SCio autem ꝙ veniēs ad vos, in abundantia. pro, in plenitudine benedictionis Christi.) Deest Euangelii. Legendum est.
I IN plenitudine benedictionis Euāgelii Christi veniā.) Et est sensus, ꝙ in plenitudine multiplicationis seu multiplicati Euangelii Christi veniā. Pręsagit Euangelicū fructum interim multiplicandū Romę: ita ꝙ veniens inueniet Romā plenā Euangelio Christi. Quanuis etiā hoc possit referri ad fructū aduentus eius, ꝙ veniēs implebit multiplicationē Euangelii iā Romæ fundati. ℭOBsecro ergo, pro, adhortor autem, vos fratres per dominū nostrū Iesum Christū.) Cōmendat se & negocia prędicta orationibus Romanorū. ET per charitatē sancti spiritus.) Supfluit sancti. Rogat enim eos per dilectionē spiritualē: hoc est ratione dilectionis spiritualis. VT adiuuetis me in orationibus vestris.) Supfluit vestris. PRO me ad deū: vt liberet ab infidelib⁹. pro, ab incredulis, qui sunt in Iudęa, & obsequii mei oblatio accepta fiat in Hierusalē sanctis. p, & vt ministeriū meum Hierusalē acceptabile fiat sanctis.) Nisi Hierusalē cū aliqua prępositione subintellecta cōstruatur (puta erga Hierusalē) vel locū significet ministerii (pro quāto exhi
K bitio facienda erat Hierusalem) mancus est sermo. VT veniam ad vos in gaudio per voluntatē dei & refrigerer. pro, refocillet, vobiscum.) Vide tum humilitatem tanti Apostoli poscētis orationū suffragia etiā in his quodāmodo minimis, tum fiduciā quā habebat in orationib⁹ ecclesiæ Romanę. DEVS autē pacis sit cū oībus vobis: amen.) Et sic terminat tractatum epistolæ.

CAPVT XVI.

OMmendo autem vobis.) Vltimum hoc capitulum modica eget expositione. PHOEben sororem nostram: quæ est in ministerio ecclesiæ quę est in Cenchreis.) Mulier hęc quę (vt infra patebit) detulit epistolam hāc ad Romanos, erat in Cenchreis: hoc est in portu Corinthiorū. Et erat ministra ecclesię Christi ibidem. Per quod significatur quod erat mulier hospitalitati sanctorum &

eleemosynis vacans. Subditur enim de ea ꝙ fuit astitrix tum multis tum ipsi Paulo. In textu si= A
quidem Græco non habetur verba sed nomina: scilicet ministra & astitrix. vt intelligeremus ex ipsis officiis assistendi & ministrandi, & fauoribus & facultatibus fouisse ecclesiã. VT eam suscipiatis in domino digne sanctis: & assistatis ei in quocũq; negocio vestri indiguerit.) Hinc apparet ꝙ ista ibat Romã tunc. Quod autẽ dicitur digne sanctis, significat suscipiendã prout dignum est suscipi sanctos. ETenim ipsa quoq; astitit multis, & mihiipsi. ℭSAlutate Priscã & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu: qui pro anima mea suas ceruices supposuerũt.) Act. xviii. c. narrantur Prisca vxor & Aquila vir Corinthi & deinde Ephesi morantes: cum quibus Paulus simul habitauit Corinthi aliquandiu, sed tempore huius epistolę redierant isti Romam: alioquin Paulus nõ iuberet eos salutari Romę. Laudãtur autem & ꝙ fuerint adiutores Pauli in Christo Iesu. Quod ideo dixit ne intelligeremus de adiutorio operis manualis. erant enim eiusdem artis cuius Paulus. Intendit siquidẽ eos cõmendare ꝙ se adiuuerunt suadendo viã dei, & ꝙ B
supposuerunt ceruices suas pro vita Pauli. Quod tunc creditur fuisse quãdo fuerũt Corinthi. nam tunc Paulus Iudęos habuit sibi repugnãtes: & Paulus recessit ex habitaculo in quo manebat cum Prisca & Aquila. & aliquis non aliter scriptus casus forte tunc obuenit, in quo hi coniuges exposuerunt se periculo mortis pro vita Pauli. QVIbus non solũ. pro, non solus, ego gratias ago, sed & cunctę ecclesię gentiũ.) Hinc apparet ꝙ in magno discrimine fuit vita Pauli tũc. Et propterea cunctę ecclesię gentiũ quibus vita Pauli fuit tanto post tempore vtilis debẽt agere gratias Priscę & Aquilę. ET domesticã ecclesiam eorum.) scilicet Priscę & Aquilæ. & refertur ad salutate. ℭSAlutate Epęnetum dilectum meũ qui est primitiuus ecclesię Asię. pro, qui est primitię Achaię in Christo Iesu.) Errore scriptorum videtur mutatum nomẽ Achaię in Asię. istæ enim Epęnet⁹ dicitur primitię Achaię, quia fuit primus fructus Achaię. ℭSAlutate Mariam: quę multũ laborauit in nobis. pro, in nos.) Maria ista laudatur ꝙ multũ laborauit erga Paulum & Pauli comites. Vbi autem aut quo genere laboris hoc fuerit, scriptum non est. C
ℭSAlutate Andronicum & Iuliam. pro, Iuniam.) Nomen est propriũ viri Iudęi. COgnatos meos.) Intellige tam hic q̃ inferius cognationis nomen a genere: sicut & superius dixit omnes Iudęos sibi cognatos propter vnitatem generis. perinde ac diceretur congeneres meos. ET concaptiuos meos.) Vbi & quãdo fuerit ista cõcaptiuitas, scriptũ non est. QVI sunt nobiles. pro, insignes, in Apostolis: qui & ante me fuerunt in Christo.) Andronicus & Iunias genere Iudæi, discipuli Christi adhuc in vita mortali viuentis videñt fuisse: ex eo ꝙ Paulus dicit eos insignes inter Apostolos, proculdubio Christi. Vnde etiam habetur qui Christi discipuli forte etiã ante Petrum Romæ fidem Christi docuerint. ℭSAlutate Ampliatũ dilectissimum mihi. pro, Ampliam dilectum meum, in domino. ℭSalutate Vrbanum adiutorem. pro, cooperatorem. nostrũ in Christo: & Stachyn dilectum meum. ℭSalutate Apellem probatum in Christo. ℭSAlutate eos qui sunt ex Aristobuli domo.) Superfluit domo. & articulus præpositus dictioni Aristobuli, insinuat subintelligendum pronomen illis. Ita ꝙ sensus est. qui sunt ex illis Aristobuli. Et simile intellige quum subiungitur ex Narcissi domo. nam superfluit domo: & est similis articulus. ℭSAlutate Herodionem cognatum meũ. ℭSalutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in domino. ℭSalutate Tryphęnam & Tryphosam: quę laborãt in domino. ℭSalutate Persidem charissimam. pro, dilectam: quæ multum laborauit in domino. ℭSalutate Rufum electũ in domino: & matrem eius ac meam. ℭSalutate Asyncritum, Phlegõtem, Hermam, Patrobam, Hermem: & qui cum eis sunt fratres. ℭSalutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororẽ eius, & Olimpiadem. pro, Olimpam: & qui cum eis sunt omnes sanctos. ℭSalutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes ecclesiæ Christi.) Superfluit omnes. ROGO autem vos fratres vt obseruetis eos qui dissensiones & offendicula pręter doctrinã quã vos didicistis faciũt, & declinate ab illis. Huiuscemodi enim Christo dño nostro nõ seruiunt, sed suo ventri: & per dulces sermones & benedictiones. pro, & per blãdiloquiũ & benedicentiã, seducũt corda innocẽtiũ.) Iudęos notat, qui sub specie boni seminabãt legalia legis Moysi: & sic dissensiones ac scãdala inter Christianos serebãt. VEstra enim obedientia in omni loco diuulgata est. pro, in omnes peruenit.) proculdubio nomine & fama. GAVdeo igitur in vobis: sed volo vos sapientes esse in bono. pro, in bonum, & simplices in malo. pro, synceros autem ad malum.) hoc est non vitiatos, nõ contaminatos ad malum. Et est sermo de malo moris. DEVS autẽ pacis cõterat. pro, cõteret, Satanã sub pedibus vestris velociter.) Asserit & pronũciat affuturũ diuinum auxiliũ ad conterendũ cito Satanã: hoc est diabolũ hostẽ Christianorũ. GRAtia dñi nostri Iesu Christi vobiscũ: D E

F SAlutat.pro,salutāt,vos Timotheus.)Hic est Timotheus ille Pauli discipulus. ADiutor.p, cooperator,meus.)Sonat enim sociū & cōsortē operis. ET Lucius & Iason & Sosipater cognati mei. ¶Saluto vos ego tertius qui scripsit epistolā hāc.)Alicubi legit̄ ego Terētius.videt̄ tamen legendū tertius,Et est nomē ppriū scribę qui scripsit hāc epistolā dictāte Paulo.hic enim accepta licētia a Paulo,interposuit hāc salutationē ppriā. IN dn̄o.) Referri potest ad scripsi,ad excludendū preciū: & potest referri ad saluto vos. ¶SAlutat vos Gaius hospes meus & vniuersa ecclesia.p,& totius ecclesię.)Diuersis in domibus hospitatus legit̄ Paulus Corinthi diuersis tēporibus: vt patet Act.xviii.Et hic Gaius,ille est quē Paulus dicit se baptizasse in.i.c.epist.ad Corīt. Qui erat hospes nō solū ipsius sed etiā oīm Christianorū trāseuntiū.Et hic apparet φ Corīthi scripsit hāc epistolā,adhuc hospes apud Gaiū. ¶SAlutat vos Erastus Arcarius ciuitatis.)Abominātes Arcarii nomen,officiū hoc significāt vel questor ærarius vel pcurator.Curā siquidē
G habebat rerū ciuitatis Corīthi sicut dispēsator seu œconom⁹: vt textus Gręcus sonat ET quartus frater.)Nomē ppriū est Quartus. GRAtia dn̄i nostri Iesu Christi cū oībus vobis:amen.

EI AVtem qui potēs est vos cōfirmare.)Aduerte prudens lector φ tota hęc particula vsq; ad finē,nō habet clarā cōstructionē pter relatiuū cui in calce adiunctū. sine verbo enim inuenitur plata hęc sentētia.Propter qd̄ nō incōgrue cōtinuaretur particula hęc cū pręcedēte. Ita φ dicatur.gr̄a dn̄i nr̄i Iesu Christi cū oībus vobis amē,potēti autē vos cōfirmare:hoc est vobiscum quidē sit dn̄i nr̄i Iesu Christi gratia,sit autē potēti vos cōfirmare, hoc est ad gloriā potētis vos cōfirmare. Vt queadmodū superi⁹ dixit siue viuimus siue morimur, dn̄o viuimus & dn̄o morimur,ita modo dicat de esse gratię in eis φ sit dn̄o potēti eos cōfirmare. ¶Aduerte tn̄ hic φ hęc particula in plerisq; Gręcorū codicib⁹ oīno nō inuenitur.in plerisq; autē inuenit̄ hic: in nōnullis vero inuenitur in calce.xiiii.cap. IVxta Euangeliū meū & prędicationē Iesu Chri-
H sti.)Cōfirmatio Christianorū describitur a potētia dei tum Euāgelizata ab ipso Paulo,tū pdicata a Iesu Christo:vt vndiq; intelligāt Romani nō defecturā firmitatē Christianorū. SEcundum reuelationē mysterii.)An appellatione mysterii intelligatur hoc in loco mysterium verbi incarnati an mysteriū firmitatis Christianorū,nō facile est distinguere.Ad literā tamen intelligendū videtur mysteriū verbi incarnati nō solū in seipso sed in suo fructu. Et sic cōprehēditur vtrūq;.firmitas siquidē Christianorū est secundū reuelationē mysterii incarnati verbi. TEMporibus æternis taciti.)hoc est oīb⁹ retroactis tēporib⁹ ab æterno occulti. Nō φ præcesserint æterna tēpora secundū rē,sed imaginaria.Aeternitas enim superexcedit æterna tēpora,realia si fuissent,& imaginaria quę intelligimus dicēdo ante,ante,ante. QVod nūc patefactū est.pro,patefacti autē nūc,p scripturas pphetarū.)Mysteriū verbi incarnati æternis tēporib⁹ fuit tacitū, apud deū solū consistēs:patefactū autē est nūc in aduētu Mesię p scripturas pphetarū.Duo tē-
I pora designat.Alterū prophetarū qui prędixerūt hoc mysteriū,sed tamē tūc nō est patefactū: qm̄ sub velamine scriptū est a pphetis.Alterū est tēpus Apostolorū,incipiēs a Christo. Et hoc demōstratur:dicēdo nūc patefacti,testimonio etiā scripturarū pphetarū. SEcundū præceptū æterni dei.)Tertiā cōditionē tāti mysterii apponit.Postq̄ enī dixit φ est tacitū æternis tpibus, & φ est nūc patefactū p scripturas pphetarū,adiungit φ est cognitū in cūctis gētibus nō temere aut casu,sed secundū pceptū æterni dei.nec infructuose sed ad obediētiā fidei:hoc est ad hoc vt,oēs gētes obediāt fidei. AD obeditionē.pro,ad obedientiā,fidei in cūctis gētibus.pro,in cūctas gentes.cogniti. SOli sapiēti deo.)Datiuus iste iūgitur datiuo illi in principio huius particulę.s.ei autē.Et dictio soli si referatur ad deo(soli deo sapiēti)nō eget glossa.Si autē iungatur sapiēti,sic solus est sapiēs sicut solus est bonus:hoc est solus ex sua natura est bonus & sapiens. PER Iesum Christū,cui honor & gloria.)Superfluit honor &.& similiter supfluit seculorum.
K Legendū est. PER Iesum Christū cui gloria in secula amē.) Et plan⁹ literę ordo est.cui deo,p Iesum Christū in secula:amē.subītelligit̄ est aut sit.Et sic finit̄ text⁹ epist.ad Rom. ¶Inueniunt̄ tn̄ apud Gręcos subiūcta hęc verba.Ad Romanos scripta fuit a Corītho per Phœben ministrā ecclesię Cēchreēsis.Ex qua scriptione clare patet loc⁹ in quo scripta fuit epistola hęc,cōsonās supradictis.Et φ missa fuit p mulierē illā noīe Phœben q̄ erat ministra ecclesię Cēchreēsis. ¶Nec dedecuit Paulū vti oblata cōmoditate mulieris honestę ac secundū mūdi hui⁹ statū nō infimę, eūtis Romā.tutissim⁹ enī simul & certissimus lator epistolę elect⁹ est:ob reuerentiā solitā exhiberi hmōi matronis & certitudinē nō vagādi seu alio diuertēdi,vt viris accidere potuisset. Amē.

Caietæ in die sancti Xisti anno domini.M.D.XXXII.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI IN PRIOREM PAVLI EPISTOLAM AD CORINTHIOS COMMENTARII

A

AVLVS vocatus Apostolus Iesu Christi.) In principio epistolæ ad Ro. declaratū est Pauli nomen. Et similiter dicitur vocatus apostolus quēadmodū & ibi. nam vocatus non est participium, sed nomen. Nec significatur vocatus apostolus, sed ascititi⁹ apostolus, a Christo enim ascitus est ad apostolatum: vt patet in Actis apostolorum. PER voluntatem dei.) Voluntas beneplaciti apponitur, vt donum B apostolatus sine pœnitudine significetur. ET Sosthenes frater.) Quia alium nescio, Sosthenes hic princeps fuit Synagogæ qui cum Paulo coram Gallione comparuit: & percussus est a Græcis, Act. xviii. Hunc ergo velut collegam Paulus inducit consalutantem ecclesiam Corinthiorum. ECclesię dei quæ est Corinthi.) Ecce cui scribit. SANctificatis in Christo Iesu.) proculdubio per baptismum. Et addidit hanc conditionem ad differentiam Synagogę Iudæorum quæ erat Corinthi, quæ etiā erat ecclesia dei, non idolorū. sed non erāt mēbra Synagogę sanctificati in Christo Iesu: quia non erant baptizati in noīe Iesu. VOcatis sanctis.) Non est participium sed nomē vocatis. & effectus consequēs baptismū significatur: ꝙ non solum per baptismum mundamur, C sed etiam eleuamur, vt tanꝙ patres conscripti simus ascititii sancti. quod magnę est dignitatis. Cum oībus qui inuocant nomen dn̄i nostri Iesu Christi.) Extēdit salutationem ad oēs Christianos morātes in districtu Corinthiorū: quē modo dicimus diœcesin. Vnde restringēdo inuocātes nomen Christi subiungit. IN omni loco ipsorū & nostro.) Deest altera cōiunctio. Legēdū est. IN omni loco ipsorūq; & nostro.) manifeste significās ꝙ non scribit omnibus inuocantibus nomen Christi: sed omnibus inuocantibus nomen Christi in omni loco Corinthiorum & nostro. Et addidit & nostro, vt quēcūq; locum qui est Corinthiorum inuocātiū nomen Christi explicaret esse etiā apostolorum. Quod est verū non solum propter vnitatē charitatis, sed etiā propter extēsionem iurisdictionis apostolicæ. GRAtia vobis & pax.) Similis salutatio in principio epistolæ ad Ro. posita est principium & finē totius boni compræhendēs. gratia siquidem initium est: pax vero terminus. A deo prtre nostro & domino Iesu Christo.) Apponitur deo D dominus Iesus Christus, propter naturam humanam explicatam nomine Iesu: vt vniuersum bonum intelligamus communicari nobis a deo mediante Iesu homine.

GRAtias ago deo meo.) Post salutationem epistolarem aggreditur tractatū. Cuius non est vna materia, sicut est vna materia epistolæ ad Romanos. sed diuersorum generum res in hac epistola tractantur: quarum diuersitas suis locis apparet. Prima autem materia est repræhensio dissensionum velut sectarum quæ erant apud Corinthios: quam quatuor capitulis tractat. Et quia non omnes erant in crimine dissensionis, & multi inter eos erant viri diuinis gratiis præditi, nec intendit descendere ad particulares sed in communi reprehendere, ideo inchoat a laudibus ratione eorum qui præstabant sapientia & aliis diuinis donis: vt laudata virtus collegii Corinthiorum præparet animos ad facilius suscipiendum reprehensionem. Laudat itaq; ecclesiam Corinthiorum per modum gratias agentis deo de illorum bonis: vt hinc etiam E perpenderēt Corinthii ꝙ magnifaciat Paulus eorum virtutes. SEMper pro vobis.) non solum habitu gratitudinis sed etiam actu. ex eo nanq; ꝙ Paulus vniuersas suas tam actiones ꝙ passiones etiam ipsum dormire, offerebat deo pro vniuersis beneficiis sibi suisq; omnibus (inter quos erant Corinthii) collatis, sufficiēter habetur ꝙ semper actu gratias agebat deo pro Corinthiis: non ꝙ actu semper cogitaret de Corinthiis, sed virtualiter (virtute. s. primæ intētionis) vniuersa eius opera erāt gratiarū actiones. In gratia dei. pro, ob gratiā dei, quæ data est vobis in Christo Iesu.) Materia enim gratiarum actionis significatur in genere. QVIA in omnibus. pro, in omni.) Nullū substātiuū in Græco apponitur: & multi interpretes apposuerūt re: vt significentur Corinthii ditati in omni re, subintelligendo spectāte ad salutē æternā. Expeditius tamē

F sine omni substātiuo ipsa dictiō omni, substātiue intelligitur: ac si dictū fuisset in vniuerso. Et significat per hoc ꝙ ditati sunt in vniuerso: hoc est ꝙ non singuli ditati sunt, sed vniuersum collegii corpus ditatū est abūdātia gratiarū. Hūc. n. sensum oportet vel ex hac dictione habere, vel per modum glossæ apponere: qm̄ cōstat Paulū nō ea ratione dicere ꝙ diuites facti estis, eo ꝙ singuli ditati fuerint, sed ꝙ vniuersitas ecclesiæ illius diuitias gratiarū cōsequuta sit. DIuites facti estis, in illo.) proculdubio Iesu perseuerantes. IN oī verbo, & in oī scientia. pro, cognitione.) Hæ duæ materiæ explicantur: scilicet sermo & notitia. abundabant em̄ notitia rerū sacrarum, & sermone earundē. Et in his duobus donis consistit perfectio doctrinæ. SIcut testimonium.) Clarius legēdum est. QVEMadmodū testimonium Christi confirmatum est in vobis.) Et significat ꝙ illo eodē modo ditati estis in oī verbo & in omni cognitione, quomodo testimonium Christi confirmatū est vobis. ¶Si quæris quis sit ille modus, in prōptu est studiositas bonorū

G morū & sacrarū literarū. Tali siquidē studiositate confirmatū est testimoniū Christi consistēs in fide quę per dilectionē operatur, & eadem & simili studiositate ditamur in oī sermone & cognitione sacrorū. ITA vt nihil vobis desit in vlla gratia.) Verbum verbo reddēdo dicendum est. ITA vt non destituamini vllo dono expectātes reuelationem dn̄i nostri Iesu Christi.) Sed hoc parui refert: nisi ꝙ explicatur magis diuina largitas conseruatiua omnium donorum in eis. Et quātum verba Pauli significāt, describuntur Corinthii nullo destituti dono gratiæ. Per qđ apparet ꝙ erat in ecclesia illa gratia prophetiæ & donum linguarū, & reliquæ gratię gratis datæ. Quod etiā cōsonat inferius subiunctis ca. xiiii. ¶De donis autē gratię gratum facientis collatis eisdē, subiungit expectātes reuelationē. Expectare siquidē manifestationē meritorum quam efficiet Christus reuelādo seu detegendo hominum merita, electorum est. Vnde ad eiusdem gratiæ infallibilē terminum spectat subiuncta firmitas: vt in vtriusꝙ gratiæ donis Corinthios lau-

H dari intelligamus. QVI & confirmabit vos vsꝙ in finē sine crimine. pro, incriminabiles.) Magna est hæc promissio, & nō carens quæstione: quū multis electis firmitatis donum negetͬ quādoꝙ: vt patet de Petro. Solutio est ꝙ dictio incriminabiles iungitur cum subiuncto tp̄e: scilicet die dn̄i nostri Iesu Christi. Et est sensus ꝙ confirmabit vos vsꝙ in finē sic ꝙ reddet incriminabiles in die dn̄i nostri Iesu Christi. Et tale firmitatis donum cōmune est omnibus electis. Et non est sensus ꝙ confirmabit vos incriminabiles vsꝙ in finem. IN die aduentus.) Superfluit aduentus, dn̄i nostri Iesu Christi. Dies dn̄i Iesu Christi quāuis principaliter appelletur dies secundi aduentus eius, extēditur tn̄ ad significādum diē iudicii in morte vniuscuiusꝙ: qm̄ tūc apparet claritas meritorū eius in saluatione electorum. ¶FIdelis deus.) Ad probandum veritatem futuræ salutis in die domini nostri Iesu Christi, affert Paulus rationem ex fidelitate dei: quia scilicet verax ac promissa seruans est deus. PER quem.) hoc est cuius imperio, & nō humana ad-

I inuentione. VOcati estis in societatem. pro in consortium seu communionem, filii eius Iesu Christi domini nostri.) Electi enim vocati sunt ad participationem, ad communionem, ad cōsortium glorię Christi diuino imperio. & propterea faciet deus dicta.

OBSECRO. pro, adhortor, autē vos fratres.) Laudata Corinthiorum ecclesia, aggreditur reprehensionem eorū de ipsorum sectis: præponēdo more suo summatim illa quę intendit tractare. Per modum autē hortantis inchoat pręponēdo quatuor seu quinꝙ. Per nomē dn̄i nostri Iesu Christi.) Peccātes in noīe huius vel illius præceptoris, aptissime monet per nomen Iesu Christi: vt ex reuerētia debita dn̄i Iesu Christi, incipiant resipiscere a peccatis pręferendi nomen istius vel illius. VT idpsum, pro, idē, dicatis omnes.) Ecce primum quod exigit: concordiam scilicet in sermone, ET non sint in vobis schismata.) Interpres reliquit dictionē grecā: quū potuisset dicere dissidia. Et hoc est secundum. SItis autē perfecti in eodē sensu. pro,

K in eadē mente, & in eadē scientia. pro, sententia.) Continentur in his tria reliqua. s. concursus omnium ad eandem tam mentē q̄ sententiam: quū perfectū significet id cui nihil deest de requisitis ad illi⁹ integritatē, quod constat ex oībus ex quib⁹ constare debet. Nō sat fuit Paulo exigere negationē dissensionum, sed exegit vt ex omnibus suis membris constet ecclesia nullo deficiēte, constet inquā sub vna mente & vna sententia. Parū est vt concordent in sermone exteriori: & propterea adiunxit concordiā in vna mēte, circa cognoscenda, & in vna sententia, circa agenda. Mēs suprema pars aīæ: sentētia infimū tenet in ꝓgressu cognoscitiuę partis locū: vtpote termin⁹ cognitionis, tā speculatiuæ q̄ practicę. Et ideo cōcordātes in his duobus, sufficiēter conueniunt ad seruandā vnitatē corporis mystici. SIgnificatū est em̄ mihi de vobis fratres mei.) Rationē reddit propositorū ex facto ipsorum. AB iis qui sunt Clhoes.) Interpres addidit duas

dictiones medias. Et sonat a domesticis seu familiaribus mulieris illius nuncupatæ Chloe. Mulier siquidē Corinthiis nota, non aliter circunscribitur. Amplector autē hāc expositionem quia constat Chloe nomen esse mulieris. & non constat nomen esse alicuius oppidi seu vici. Quia pro, ꝙ, contētiones sunt inter vos.) In hoc narrato facto apparet inter Corinthios dissensiones fuisse non in sermone, sed in sectis diuersarum mentium & sententiarum iuxta diuersitatem præceptorum. HOC autē dico ꝙ vnusquisq; vestrum dicit. ego quidē sum Pauli: ego aūt Apollo: ego vero Cęphę: ego autem Christi.) Aduerte hic (ꝙ vt ipsemet Paulus explicat in. iiii. ca. huius epistolę) personę istę (.s. Paulus, Apollos, Cæphas, & Christus) sunt personę ex industria fictæ ab ipso Paulo loco perosnarum illarū quæ erant capita factionum inter Corinthios, noluit siquidē Paulus nominare illos, sed seipsum & Apollo &c. nominauit loco illorum: vt vel sic inuitarentur ad resipiscendum, nec ad peiora procederēt propriis nominibus dehonestati, scissurasq; augerent. Non est ergo intelligendum ꝙ apud Corinthios erāt sectæ Paulinorum & Apolonistarum, sed ꝙ erant sectę quorundam innominatorum capitum: loco quorū Paulus seipsū, Apollo, Petrum & Christum nominat ratione dicta. B ¶DIuisus est Christus?) Execrando inconueniens diuisionis factum, incipit prosequi proposita inchoando a secundo: scilicet & nō sint in vobis schismata: quod bis tractat. primo ex parte rei: & iterū in. iii. ca. ex parte principii. Arguit itaq; schisma ex parte ipsius scissionis: quia. s. repugnat vnitati Christi. Et non dicit diuisi sunt Christiani sed diuisus est Christus. tum quia corpus Christi mysticum scinditur. tum quia spiritus Christi vniens ecclesiam, per huiusmodi sectas significatur scissus. Christus quāuis multa habeat membra, nullam tamen compatitur scissionē mēbrorum: & perinde est diuidere eius membra ac diuidere Christum, quod est impossibile: quia ipsa diuisio separat a Christo. Et propterea ab huiusmodi diuisionis execratione inchoat Paulus: non ꝙ dissensiones Corinthiorum essent tam malæ, sed quia erant initia & viæ ad tātum malum. Si enim fuissent manifestæ scissiones Christi, non peperisset Paulus nominibus capitum, non tacuisset dogmata eorum contra Christum. Sed tacendo dogmata & noīa, factiones autem & inflationes tantum scribēdo, insinuat ꝙ talia erant huiusmodi dissidia qualia sæpe apparēt in ecclesia dei inter diuersarum religionum professores: dum gloriant̄ in patribus, aut pręfert quisq; statū religionis suæ. & hinc lites, rixæ, & reliqua: quę melius est non videre. Huiusmodi enim dissidia ad literā arguit Paulus in hac prima parte epistolę hui⁹. & propterea in personas sanctas transfigurat capita. Immo & Christum caput factionis vnius introducit, dicendo ego autē Christi: vt intelligamus factionē etiā illorum non esse exemptam a peccato. qui quāuis verū caput, tamen vt sectionis cuiusdam caput præferunt. Quales sunt illi qui se aliis præferunt quia in solo euangelio consistunt, tanq̄ spernentes quæcūq; adiuncta a sanctis patribus. NVNquid Paulus crucifixus est pro vobis?) Secunda ratio contra sectas ex parte Christi, qui solus redemit illos crucifixus, insinuās per hoc ꝙ fit iniuria beneficio Christi crucifixi vsurpando alterius quasi capitis nomen, ego sum Pauli. AVT in nomine Pauli baptizati estis?) Tertia ratio contra sectas ex parte inuocati noīs in ipsorū baptismo est hæc. Si in alterius q̄ Christi nomine fuissent baptizati, excusationē haberēt militandi sub illius alterius nomine: sed ex eo ꝙ tā beneficiū redēptionis q̄ baptismi mysterium nullius est nisi Christi, iniuria fit Christo aliud vsurpādo nomen. ¶GRAtias ago deo meo.) Superfluit meo. Q; neminem vestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium? Occurrit hic obiectio qua ratione Paulus affert contra sectas Corinthiorum ꝙ ipse non baptizauerit illos, ex quo non reputabatur nec erat ipse inter capita sectarum, sed ipse personā suā loco alterius nominat: si personam alienam induit, impertinēs apparet ꝙ afferat actus proprios ad excusandum ꝙ non dedit occasionē scissioni ex eo ꝙ non baptizauit. ¶Solutio est ꝙ Paulus non diuertit a proposito, sed affert tā actiones q̄ passiones, & omissiones suas artificiose: vt. s. Corinthii perpendant ꝙ ipse non fuit apud ipsos talis quales erant illi quorum nominibus gloriabātur. Ad hunc enim affectū subiunget gesta sua multa apud illos. & modo affert gesta sua circa baptizandū: q. s. abstinuit a baptizādo: per hoc insinuās ꝙ capita sectarū faciebant oppositū vacando baptizationi, vt multos filios acquirerēt sibi. NE quis dicat ꝙ in nomine meo baptizati estis. pro, baptizaui.) Nō sumitur eodē sensu in noīe meo hic, & paulo ante quū dictū est, nunquid in noīe Pauli baptizati estis. Ibi. n. fuit sermo de noīe inuocato baptizādo: hic autem est sermo de noīe intento seu procurato ex officio baptizandi. Et est sensus. ne quis dicat ꝙ ego baptizaui ad extendēdū nomen meum, efficiendum me patrē multitudinis per baptismum. BAptizaui aūt & Stephanę domum: cæterum nescio si quē alium vestrum baptizauerim. ¶Non enim

F misit me Christus baptizare,sed euãgelizare.)Occurrit obiectio:quia Christus Matth.vlti.mi
sit apostolos nõ solũ ad docẽdũ sed baptizãdũ,docete oẽs gentes baptizãtes eos.Solutio est ꝙ nõ
[...]e sed respectiue negat Paulus missum se ad baptizandũ:hoc est ꝙ principaliter est mis-
[...]n ad baptizandum sed euangelizandum.Vnde & Petrus non baptizauit Centurionẽ cũ
[...]uis,sed iussit eos baptizari,Act.x.NON in sapientia verbi)Quantum ex tractatu isto colligi-
tur,isti qui capita factionum erant apud Corinthios in tribus se extollebant.primũ est bapti-
zare.secundũ est sapientia sermonis.tertiũ sapientia rerũ.Et primum quidẽ Paulus breui argu
mẽto tractauit:vtpote minoris æstimatũ,reliqua vero duo diffusius tractat:incipiens a sapien
tia sermonis.Et intendit excludere vtrãq; sapientiam ab euangelica prædicatione. Appellatur
autẽ sapientia sermonis ars dicendi:qualis est ars oratoria & huiusmodi artes quibus construit
ornata locutio & vis dicendi exercetur.Sapiẽtia autẽ rerum vocatur sapientia humanarum sciẽ
G tiarũ:de rebus cęlorum,elementorũ,mixtorũ,& reliquorum huiusmodi quæ philosophicæ sciẽ
tiæ docent.Sobrie vero intellige hæc excludi ab euangelica prædicatione:qm̃ intelliguntur nõ
totaliter excludi,sed vt substãtialia illius. Sacrilegũ siquidẽ est tã subiectum prædicationis euã
gelicæ efficere doctrinã philosophicã,q̃ vim prædicationis euangelicæ constituere in vi dicen-
di,in cõposita ornata & pulchra locutione.Vti aũt quandoq; eloquentia sermonis aut doctrina
philosophica ad seruitiũ euangelicæ doctrinæ ꝓ loco & tpe,nõ est prohibitum.Officium itaq;
suũ Paulus proponit spectandũ in qualitate euangelizandi,dicẽdo ꝙ est missus ad euangelizan
dum nõ in sapientia verbi:hoc est in eloquẽtię ornatu,non vt assumerẽ modum euangelizandi
ornato sermone & arte dicendi cõpositũ,sed simpliciter & absolute ad euangelizandum. Vnde
Christus dixit,euntes prędicate euangeliũ.& non addidit in sapientia sermonis.In cuius pręce-
pti interpretationẽ & executionẽ,euangelistę nudam narrationẽ gestorũ scripserunt omissa ar-
H te dicendi.VT nõ euacuetur crux Christi.)Plena est crux Christi potentię diuinę,& euacuatur
non seipsa,sed quãtum est ex parte prædicãtis illã:)quum p̃dicatio fundatur super humanã sa
pientiã:qm̃ vis p̃dicationis non cruci Christi p̃dicatæ sed arti dicẽdi tribuitur.Ne ergo crux Chri
sti(quæ est materia p̃dicationis euangelicæ)euacuetur quantum est ex parte tam prædicationis
q̃ auditorum diuina potentia ad cõuertendos animos hominum ad Christũ,non misit me Chri
stus ad euangelizandum in sapientia sermonis.Vbi erudite lector clare perpende ꝙ ex parte in
iuriæ quæ irrogaretur materiæ euãgelicæ,probat Paulus reiectam artẽ dicẽdi ab euãgelio.VER
bum enim crucis.)Declarat cuius rei plena est crux:quod est declarare rẽ qua euacuaretur crux.
Et qm̃ crux Christi plenitudinẽ suam nõ effundit in salutẽ omniũ quo ad effectũ, ideo discernẽ
do filios perditionis a filiis regni dicit ꝙ verbum,hoc est sermo prędicãs crucẽ Christi vt eam
in qua salus mundi cõsistit.PEReuntibus quidẽ.)Ecce filii perditionis,STVLtitia est.)hoc est
I reputatur stultitia.IIS autem qui salui fiunt,id est nobis.)Interpres coactus a penuria partici-
pii apposuit id est.Sed nihil refert ad sententiam.electi enim significãtur:inter quos enumerat
seipsum Paulus.Virtus dei est.)Non sumitur virtus vt distinguitur cõtra vitium,sed vt signi
ficat potentiam.ita ꝙ significatur ꝙ crux est potentia dei,saluatrix omnium qui saluãtur.filii
perditionis ignorantes dei potentiam in Christi cruce sitam,reputant euangelium crucis stulti
tiam,nos autem qui saluamur recognoscimus illam esse potentiã dei:hoc est qua mediante de⁹
exercet potentiã suam ad saluandum omnes quotquot saluãtur.Ecce res qua plena est crux,
scilicet potẽtia dei saluatrix.ecce res qua euacuaretur crux si in sapientia verbi euãgelizaretur.
¶SCRIptum est enim.)Exod.xxix.ca.Esaiæ affert testimonium excludendę sapientię munda-
næ ab euangelio.PERdam sapientiam sapientium:& prudentiam prudentium.pro.intelligen-
tiã intelligentium,reprobabo.)Vbi vulgata editio habet.peribit sapientia a sapientibus eius.
K & intellectus prudentium eius abscondetur.Vertit enim Paulus passiuum in actiuum(peribit
in perdam)vt deum actorem perditionis & interitus huius explicaret.¶Significanter nõ dicit
perdam sapientiam & intelligentiam,sed adiungit sapientium & intelligentium:quia nec sapiẽ
tia nec intelligentia contrariatur cruci Christi:quoniam vero non aduersatur,sed sapientia sa
sapientium(hoc est vt vtuntur illa homines habentes illam)& similiter intelligentia intelligẽ
tium(hoc est vt vtuntur illa homines habentes illam)qui vocantur in mundo sapientes & in-
telligentes,est quæ contrariatur euangelio,est quam perdit & reprobat deus.nulla enim philo-
sophiæ aut cuiusuis scientię pars contrariatur secundum se euangelio ratione dicta:quia nul-
lum verum cõtrariatur alteri vero:sciẽtiæ aũt sunt secundũ se veræ & euangeliũ est verũ.Sed
p̃sumptio hominũ ad extendendũ propositiones & media extra proprios limites,cõtrarietatẽ

parit veritati fidei christianę. Verbi gratia tradit philosophia veritates has, accidens non pōt A
esse sine subiecto, mortuus nō pōt resurgere, & similes: abutitur presumptio philosophorū istis
veritatibus extēdēdo illas ꝙ nec per diuinam potentiā potest accidēs esse sine subiecto, pōt mor-
tuus resurgere. Hanc extensionē non tradit philosophia: sed ex officina prodit philosophantiū
exeūtium fines philosophiæ, tradentis ꝙ per potentiam existentem in rebus ex quibus integra
tur vniuersum non possunt hæc fieri. Diuina autē omnipotentia extra & supra vniuersum est.
Deum enim etiā ipsi philosophi confitētur esse extra & supra vniuersum. Destruit itaqꝫ deus
per crucis euangelium sapientiā sapientium, dum illorum sapientiā extensam vltra suos fines,
vtpote falsam destruit. & similiter intelligentiā intelligētium reprobat. VBI sapiens? vbi scri
ba? vbi inquisitor huius sæculi?) Esa. xxxiii. apud editionem vulgatā habetur. ? Vbi est litera-
tus? vbi verba legis pōderās? vbi doctor paruulorū? Ita ꝙ quum dixit scriptum est, refert vtrūqꝫ B
Esaiæ textum. Et apte descripta futura destructione sapientium & intelligentium, subiungitur
vbi sunt? quasi dicat non sunt in locis eminentibus in reputatione & veneratione. ex eo enim ꝙ
potentia euangelii detexit & monstrauit præsumptionē & falsam extensionē sapientiæ & intel
ligētiæ eorū (resuscitādo mortuos, & tot miracula adhibendo in testimonium) abiecti sunt hu
iusmodi sapientes a locis primis, quos in humano genere obtinebāt. &c. propterea dicitur. vbi sa
piens, vbi scriba? sicut de abiectis ex celso statu dicere cōsueuimus, vbi sunt illi? Scriba proprie
Iudęorū est: sapiens Græcorū. Indagator aūt huius sæculi, scrutatores significat viarum diuer
sarum ad beate hic viuendum. Sub quo genere innumera multitudo pollentium ingenio com
prehenditur. NONne stultam fecit. pro, infatuauit, deus sapientiam huius mundi.) Manife-
stat modum quo perdidit deus sapientiā sapientium. Ex hoc enim ipso ꝙ deus monstrauit præ-
sumptionē ac falsitatē sapientiū per miracula crucis Christi, reddidit sapiētiā, non absolute & in
seipsa sed mundi huius (hoc est vt ea vtitur iste mūdus) fatuā, hoc est sine sapore verę notitiæ: C
effecit vt tanq̄ sententia stultorum haberetur sententia sapiētum mundi huius. Et hoc modo
perdidit ac reprobauit eam. NAM, quia.) Declarato modo, reddit causam meritoriā ex parte
mundi quare deus eiecit sapientes. IN dei sapientia.) qua scilicet deus cum tali tātoqꝫ ordine
condidit gubernatqꝫ mundum: quæ in rerum ordine participata sicut ars in artificialibus splen
det. quæ est totius philosophię materia. Rationes enim rerū radii sunt diuinæ sapiētię. NON
cognouit mūdus.) Non dicit non cognouit aliquis: qm̄ ad Ro. i. dicit ꝙ deus a multis cogni-
tus est. sed dicit non cognouit mundus: quoniam philosophi qui cognouerūt veritatem dei in
iniustitia detinuerunt: & sic mundus cōmuniter non cognouit deum. PER sapiētiam.) per ve
ram philosophiam quę lumine naturali habetur. DEVM.) actorē & gubernatorem omniū.
PLAcuit deo per stultitiam prędicationis.) Prædicatio euāgelica quāuis in se non sit stulta.
cōparatiue tn̄ ad doctrinam philosophicam stultitia appellatur a Paulo. tum ex parte modi, cō- D
tra id quod dixerat per sapiētiam: quia doctrina philosophica procedit per rationem demōstra
tiuam. quæ facit euidentiam rerum: prędicatio autem per narrationē. stultum enim seu impro-
uidum est respectiue ad demonstrationem, narrare. Tum ratione materię, contra id quod di-
xerat in sapientia dei: quia materia prædicationis est crux Christi: materia autem philosophiæ
est sapiētia diuina effusa in rerum vniuersitate, ad quam relata crux stultitiæ rationem habet.
nam sapientia dei sparsa per vniuersum, rationibus fulget. crux autem sine ratione in rerū or-
dine est. & propterea improuida stultaqꝫ dicitur prędicatio crucis relatiue ad diuinam sapien-
tiam relucentem in ordine rerum. Et merito ex eo ꝙ sapientia tam vt materia q̄ vt modus ne-
glecta est a mundo, placuit deo eligere stultitiam prædicationis tam quo ad materiam q̄ quo ad
modum. SALuos facere credentes.) Ecce ad quid elegit deus stultitiam prædicationis vt me-
dium ad salutem credentium. omnia enim etiam nostros defectus, deus optimus vertit in bonū. E
QVOniam & Iudæi signa. pro, signum, petunt: & Græci sapientiam quærunt.) Quanta sit
vis stultitiæ prædicationis, manifestat ex contrariis victis ab ipsa tam Iudęis q̄ Gręcis. Et qui-
dē ꝙ sint contrarii ambo euangelio, explicat ex mediis quęsitis ab vtrisqꝫ. Iudæi enim assueti mi
raculis petunt signum, hoc est miraculum aliquod vt medium certificās ꝙ deus reuelauit. Græ
ci autem solum rationem naturalē sectantes, quęrunt sapientiam: hoc est rationem demonstra
tiuam, aut saltem rationi naturali consonam vt medium ad assentiendum auditis. NOS autē
prædicamus Christū crucifixum.) Tota enim materia euangelica in hoc cōprehēditur virtua
liter. IVdæis quidē scādalū.) Ecce cōtrarietas. illi petunt signū, & nos offerimus scandalū. Ve
re Christus est Iudęis scandalū: hoc est offendiculū, in quod impingunt & cadunt impersuasibi

F les ꝙ sit Mesias crucifixus.GENtibus.) seu Græcis.AVtem stultitiam.) Queadmodum Iudæis ex propria incredulitate est Christus crucifixus offendiculum,ita gẽtibus ex propriæ sapientiæ præsumptione est stultitia.iudicant enim alienũ a ratione esse ꝙ dãnat⁹ homo ad supplicium crucis sit deus,sit adorandus &c.¶Aduerte hic ꝙ vt super epistolã ad Ro.diximus dictio interpretata modo Greci modo gẽtiles eadẽ est & proprie significat Græcos,extenditur autẽ ad significandũ gentiles.& propterea interpres varie transfert.IPsis autẽ vocatis Iudæisq; & Græcis) Ecce vis crucifixi vincẽs vtrosq; contrarios:tam scilicet Iudæos q̃ Græcos.Sed cõsidera victos nõ oẽs sed vocatos.Tam Iudæi itaq; q̃ Greci ex se aduersantur crucifixo:sed vocationis diuinę gratia quotquot donati sunt,non aduersantur,sed suscipiunt.CHRIstũ.) crucifixum.DEI virtutẽ) seu potentiã.ET dei sapientiam.) Contra scandalum dicit dei potẽtiã: contra stultitiã dicit dei sapientiã.Et sapientia quidem manifeste opponitur stultitię : potentia
G autẽ opponitur non scandalo absolute,sed scãdalo crucifixi ratione materiæ:quia scilicet crucifigi impotentiæ succũbentis est,cui potẽtia directe opponitur.Nec dicit dei patris potẽtiam ac sapientiam Christum,sed dei potentiam & sapientiam.Quod etsi secundũ Christi naturã diuinam verum est(quia est deus & sapientia ac potẽtia diuina)sensus tñ literalis præsentis text⁹ est de Christo homine,ꝙ ipsius passio,crucifixio ac mors est potentia ac sapientia dei patientis crucifixi ac mortui:quia vsus est passione cruce ac morte propria vt potentia ac sapientia ad vincendum mundum ac diabolum,ad redimendum humanũ genus, ad immortales reddendos homines,ad instaurandum quę in terris & quæ in cælis sunt.QVIA quod stultũ est dei sapientius est hominibus:& quod infirmum est dei,fortius est hominibus.) Quare Christus crucifixus Iudæis scandalum,Græcis stultitia fit,ratio reddita ex parte ipsorum est quia illi potentiã isti sapientiã quærunt.Quare autẽ tã Iudęis q̃ Græcis vocatis Christus crucifixus est dei potẽ
H tia & dei sapientia,rationẽ modo reddit ex parte dei:quia quodcũq; quantũcũq; infirmũ,imbecille,impotens sit,dũmodo sit dei,est potentius hominib⁹.& similiter quodcũq; quãtũcũq; stultum,seu improuidum & absq; ratione in rerũ ordine sit,dũmodo sit dei,sapientius est q̃ hoĩes vniuersi.Ita ꝙ cuiusq; rei tã infirmæ q̃ stultę cõiunctio ad deũ efficit illam potentiorẽ & sapiẽtiorẽ vniuersa potẽtia & sapiẽtia hoĩum:ac per hoc quod est infirmũ in Christo(passo,crucifixo,mortuo &c.)ex hoc ipo ꝙ est dei,est potẽtius q̃ hoĩes.& similiter quicquid est stultũ in Christo crucifixo,est sapiẽti⁹ oĩbus hoĩbus.¶Et scito ꝙ dicẽdo infirmũ dei seu stultum dei,nõ arctatur ad modum essendi personaliter dei vt passio fuit dei cõiunctione personali:sed latius sumiẽ formaliter vt est dei.siue sit dei vt instrumẽtum cõiunctum:qualia sunt ad humanitatẽ Christi spectãtia.siue vt instrumẽtum separatum ad ea quæ sunt ordinis gratię:qualia sunt p̃dicatio euãgelica,apostoli,sacramẽta ecclesię,& id gen⁹ reliqua.Esse.n.dei sumiẽ hic vt opponitur
I ad esse hoĩs vel cuiuscunq; creaturę:ac per hoc est sermo de deo vt specialiter pręsidet ordini gratiæ saluatricis ad beatitudinẽ super naturalẽ.Reddit.n.Paulus rationẽ ex hac vniuersali veritate ꝙ quæcunq; res actio aut passio secundũ se impotẽs aut improuida,ex hoc ipso ꝙ est dei (hoc est vtiẽ illa de⁹ vt suo instrumẽto ad mysteria gratiæ)est potẽtior & sapiẽtior oĩ potentia & sapiẽtia hoĩum.Et hoc apparet nõ solũ in cruce christi,sed in p̃dicatione apostolorũ & martyrũ &c.VIdete.pro,videtis.n.vocationẽ vestrã fratres.) Cõiũctioni.n.mõstrat ꝙ ad reddẽdũ rõnẽ dictoꝝ subiũguntẽ hæc.Et vere ꝑbat assumptã vniuersalẽ(infirmũ dei forti⁹ est,& stultũ dei sapiẽti⁹ est)ex experiẽtia quã vidẽt in vocatis ad fidẽ Christi.QVIA.ꝓ,ꝙ nõ multi sapiẽtes secũdũ carnẽ,nõ multi potẽtes,nõ multi nobiles.)Appellanẽ hic sapiẽtes secũdũ carnẽ,sapiẽtes sapiẽtia humanit⁹ acquisita:quã denoĩauit a carne,quia ꝑ carnales sensus acquiriẽ. Et nõ dicit per quos vocati estis,sed absolute ꝙ nõ multi secũdũ carnẽ sapiẽtes.subintelligiẽ eñ sunt ele
K cti,ꝓpter verbũ elegit subiunctũ.Loquiẽ eñ directe de cõuersis ad fidẽ:cõprehendẽdo ipsos Corinthios:in quibus hæc experientia etiã apparebat.Non dicit nulli sapientes secundũ carnẽ,sed non multi:quia aliqui ex discipulis primitiuæ ecclesię fuerunt docti etiã secũdũ sciẽtiã acqsitã: vt Nicodem⁹(q erat magister in Israel)& ipse Paul⁹ & Lucas medic⁹ & Apollos &c.Et simile est de potẽtib⁹ secũdũ humanã potẽtiã & nobilib⁹ secũdũ gñis nobilitatẽ.SED q̃ stulta sunt mũdi.)Nõ dicit stulta absolute,sed stulta mundi:hoc est hoĩes absq; sciẽtia humana qui apud mũdũ stulti habenẽ ad docendũ alios.quales erant piscatores,Petrus & reliqui.ELEgit deus.) Non ex inopia hominũ nõ ex ignorãtia aut impotẽtia,sed ex electiõe de⁹ istos voluit. VT cõfundat pro,pudore suffundat,sapiẽtes.)proculdubio mundi huius.Ecce stultũ dei sapientius q̃ homines.Sunt autem verecundia multa affecti sapientes mundi,ex hoc ꝙ detecta phiplosophorũ va

nitas est & ad veram beatitudinis viã homines cõuersi sunt per piscatores & similes indoctos, A
doctos autẽ a spiritu sancto. Coniunctio autem (vt dicendo vt confundat sapientes) causam finalem, quamuis non vltimam notat. Ad hoc enim deus elegit ignorantes vt erubescant sapientes præsumentes de beatitudine hominum iudicare & docere: ac per hoc oĩs vis ac ratio trahẽdi homines ad salutẽ tribuitur diuino beneplacito manifestato per hoc ꝙ per indoctos non per sapientes mundi homines edocet ac trahit. Et similis est sensus eorum quæ subiungũtur in textu de infimis & ignobilibus electis. ET infirma mundi elegit deus vt confundat fortia. & ignobilia mundi & contemptibilia. pro, contempta, elegit deus.) nõ solum obscuros genere sed etiã despectos a mundo elegit. ET ea quæ non sunt.) Non intelliguntur nihila absolute, sed in esse religioso. Et significantur gentiles, qui nihil erant secundum religionem (vtpote idolatræ) ad differentiam Iudæorum qui erant aliquid in esse religioso. Vera siquidẽ religio in solis Iudæis fuerat. & propterea subdit. VT ea quę sunt destrueret. pro, oblitaret.) hoc vt Iudęorum reli- B
gionem aboleret. Hoc inter alia testimonia ꝙ infirmum dei est fortius hominibus, non est minimum: videlicet ꝙ illi qui alieni a religione erant, præstent per Christum crucifixum Iudæis. immo pessundent Iudæos, qui soli religiosi erant. VT non glorietẽ omnis caro in conspectu ei⁹.) Ecce finis abiectionis fortium, sapientium, nobilium & religiosorum, vt nullus locus sit gloriationis cuicunꝗ homini coram deo: hoc in iis quæ sunt ad deum, sed vniuersa gloria sit dei. EX ipso autẽ. pro, enim, vos estis in Christo Iesu.) Proposuerat experientiam in vocatione ipsorũ Corinthiorum (dicẽdo videtis enim vocationẽ vestram fratres) & nihil in specie de ipsis Corinthiis subiunxerat sed tantum in genere ꝙ non multi sapientes & reliqua: & propterea modo redeundo ad speciem dicit, ex ipso enim vos. Ac si apertius dixisset. Merito dixi ꝙ vos videtis vocationẽ vestram quia ex ipso deo eligẽte stulta, infirma, ignobilia &c. estis: hoc est constatis: constituimini vos, non secundum esse hoc vel illud sed in Christo Iesu: hoc est secũdum esse gra- C
tiæ, fidei, spei ac charitatis in Christo Iesu. In vobis itaꝗ ipsis diuinum hoc opus habetis. QVI factus est nobis). non vobis Corinthiis tantum sed omnibus nobis Christianis. SApientia.) in intellectu. Et deest. A deo.) Vere Christus a deo factus est nobis sapiẽtia perficiẽs intellectũ nostrũ. ET iustitia.) in volũtate. ET sanctificatio.) in opere. Et redẽptio.) in statu. Et vniuersus hic sermo est sermo causalis. Christus siquidẽ factus est nobis a deo ratio sapiẽdi, & iuste volendi, & sancte operandi, & redemptionis de statu seruitutis in statum libertatis filiorũ dei. vt queadmodum scriptum est.) Hiere. ix. QVI gloriatur in domino glorietur.) Ibidẽ apud Hieremiam vulgata editio habet. in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me. Ad hoc inquit Paulus deus fecit Christum nobis sapientiam, iustitiam, sanctificationem ac redemptionẽ, vt quicunꝗ recte gloriatur, non in sapientia, potentia, nobilitate &c. glorietur, sed in domino, quo sapimus, iustificamur, sanctificamur & redimimur. D

CAPVT II

T ego quũ venissem ad vos fratres.) Dixerat se missum ad euangelizandum nõ in sapientia verbi, & rationẽ allatã (nec euacuetur crux Christi) tractruerat monstrãdo vim crucifixi etiã in conditionibus electorũ in ipsis Corinthiis. Contexit modo eandẽ vim in conditionibus suipsius Pauli, ad monstrãdũ in seipso qualẽ debet exhibere seipsum euangelicus doctor. Et probat se seruasse modũ in quo missus est: vt spectato ipso a Corinthiis, & spectatis aliis doctorib⁹ in quibus gloriabanẽ, perpẽdãt & discernãt inter doctores: & vt doctores illi erubescãt exhibẽtes se cũ cõditionib⁹ cõtrariis. Iuxta duo aũt prius dicta (.s. stultũ dei & infirmũ dei) cõmemorat seipsum, pri⁹ secũdũ stultitiã, deinde secundũ infirmitatẽ. VEni nõ in sublimitate sermonis aut sapiẽtię.) Quia vtrãꝗ sapiẽtiã dixerat reiectã a deo, idcirco cõmemorat se cum neutra prædi- E
casse illis. ita ꝙ nec cũ arte dicendi, cum eminentia eloquentię, nec cum excellentia sapientiæ docuit. ANnuncians vobis testimonium Christi. pro, dei) Dcoumenta fidei Christianæ sunt testimonia dei: quoniam restantur diuinum esse, posse, nosse, velle prouidere. Significanter autem dicit dei: vt intelligamus ꝙ docendo ea quę dei sunt, dignissima omni eloquentia & sapientia, abdicauit a suo sermone sapientiam & sermonis & rerum. NON enim iudicaui me scire aliquid inter vos.) Non dixit indicaui sed iudicaui: vt significet se dixisse ius. se iustitia exigente abstinuisse. vt intelligamus prędicationi euangelicę deberi abstinentiam a reliquis.
NIsi Iesum Christum, & hunc crucifixum.) Reliqua ergo, ab imitatione apostolica sunt aliena in prædicatione. Iesus enim salutis humanæ actorem significat: Christus

F autem regem ęterno regnantē, crucifixio vero ad infirmitatem naturæ assumptæ, ad modum quo redemit humanum genus spectat. Et hęc cōstat sat esse nosse ad nostram salutem. ET ego in infirmitate.) Ecce infirmum dei in Paulo. Tum exterioris status, erat enim non secundum statum potentium mundi huius, sed secundū statum impotētium. Tum interni affectus, & propterea subdit. ET in timore) imminētium malorum. Tum corporalis aspectus. ET in tremore multo fui apud vos.) Internus siquidē timor redundabat in exteriorē tremorē. Quēadmodū Iesus timuit in testimoniū sui animi passibilis, ita Paul⁹ apud Corinthios & timuit & tremuit, humanæ infirmitatis passiones sustinens: citra rationis tñ præiudiciū. Quādo autē hoc fuerit, non scribitur in Actis apostolorū. Hæc enim oīa commemorant hic ad monstrādum infirmum quo deus vsus est in Paulo. ¶ET sermo me⁹ & prædicatio mea.) More suo exequitur proposita, inchoans a primo proposito. s. non in sublimitate sermonis. NON in persuasibilibus. pro, G suasoriis, humanæ sapiētiæ verbis.) Humanæ sapiētiæ verba vim magnā habētia ad suadendum excluduntur: quæ sunt verba composita & ornata secundum artē dicēdi. SED in ostensione spūs & virtutis.) hoc est potētiæ. Loco eloquētiæ fuit demonstratio spūs sancti loquētis per me, & potētiæ diuinæ confirmantis sermonem miraculis. ¶Si quæris modum quo ostendebat in prędicatiōe sua spūm sanctū. In prōptu est respōsio ꝙ impositiōe manuū super baptizatos dabatur spiritus sanctus loquēs linguis variis per illos magnalia dei. VT fides vestra.) quæ ex auditu prędicationis meæ in vobis est. NON sit in sapiētia hominum.) fundata. SED in virtute dei.) hoc est in potentia dei: vt patet in textu Græco, tam hic q̄ paulo ante. In potētia in quam tum operante miracula, tum operante intus in spiritibus vestris. ¶SApientiam autē loquimur inter perfectos.) Exequendo quod secundo proposuerat (.s. non in sublimitate sapiētiæ) non abdicat a sua doctrina sapientiā vt abdicauit eloquentiā: sed duplici vtitur distinctio-H ne. altera auditorum in perfectos & imperfectos. altera sapientiarum, in sapiētiam huius sæculi & sapiētiam in mysterio reconditā. Et intendit ꝙ neutra vsus est sapiētia prædicando Corinthiis, sed tñ sapiētiam in mysterio reconditam reseruat sermoni nō cōmuni sed inter perfectos. Et hinc clare Corinthios quibus prędicauit insinuat distingui a perfectis inter quos loquit̄ sapiētiam. SApientiam vero) quā loquimur cum perfectis. NON huius sęculi, neq̄ principum huius sęculi qui destruunt̄.) Inter sapiētiā huius sęculi & sapientiā principū huius sęculi, hoc interest. ꝙ illa est circa transitorias actiones & dispositiones: qualis est vniuersa ars dicēdi & regendi cū partibus suis, hæc autē circa ęterna: qualis est philosophia speculatiua. Illa multis communis: hæc paucorum hominum qui principes sæculi huius in materia de qua est sermo (scilicet sapiētiæ) merito appellātur. Et adiungitur qui destruunt̄, ad differētiam principum hui⁹ sæculi qui sunt immortales, de quibus infra loquitur. SED loquimur dei sapiētiam.) hoc est deo I ꝓpriā, qua deus vtitur. IN mysterio quæ abscōdita est.) hoc est in mysterio absconditam, non in ordine rerū participatā, non creaturis cōicatam, sed in secreto sacratissimo diuini cōsilii recōditam. Et in hoc significatur excellentia huius sapientiæ supra sapiētiā cōicatam quibuscūq̄ naturalibus intellectibus tam hominum q̄ angelorū. QVAM prędestinauit. pro, prędefiniuit, deus ante sæcula in gloriam nostram.) Non est hæc sapientia noua, sed ante sæcula prædefinita a deo, dux ad gloriā nostram, ad gloriam ęternæ felicitatis nobis paratam. participatione siquidem huiusmodi sapiētiæ ducimur ad gloriā æternam. hęc enim sapientia est de mysterio incarnatiōis verbi dei ad ducēdū in ęternā gloriā filios odoptionis. QVAM nemo principū huius sæculi cognouit. Si. n. cognouissent, nunq̄ dñm glorię crucifixissent.) Ex hoc ꝙ Paulus ꝓbat hāc vniuersalē (quā nullus principū huius sæculi cognouit) per hoc ꝙ crucifixerunt Christū, cogor appellatione principū huius sæculi intelligere dęmones. nā de hoībus loquēdo pro-K batio inualida esset. Ex eo enim ꝙ illi principes (puta Herodes, Pilatus, Pontifices & Primates Iudęorum) non cognouerunt Iesum gloriæ, non pōt cōcludi ꝙ nullus principum huius sæculi cognouerit: vt clare patet. De dęmonibus autē intelligendo, validissima est ratio ꝙ nullus eorū cognouit hanc sapiētiā: quia si cognouissent: dñm glorię nō crucifixissent. Constat autem dęmones crucifixisse Christum: dicēte dño. venit princeps mundi huius, & in me nō habet quicq̄. Et rursus. nunc princeps huius mundi eiicietur foras. Ioannes quoq̄ euangelista testatur ꝙ diabolus misit in cor Iudæ vt traderet Iesum. Vnde de prophetis loquens Paulus dixit, neq̄ principū huius sęculi qui destruuntur: modo autem dicit, nemo principum huius sęculi, non addēdo qui destruuntur. vt ex eius verbis differētiā inter hos & illos principes discernamus. dęmones enim sunt principes huius sæculi, nō qui pereunt sed immortales. ¶Et aduerte erudite lector ꝙ

non dicit si cognouissent Christum aut deum, sed si cognouissent sapientiam quam prædefiniuit deus in gloriam nostram: vt discernamus ꝙ non ex reuerẽtia destitissent a crucifixione domini gloriæ si hanc sapientiam cognouissent, sed ex inuidia gloriæ nostrę, & timore deiectionis proprię. Dęmones enim etiã si cognouissent dominum gloriæ verum deum Iesum Christum nihilominus conati fuissent crucifigere eũ ex odio ad deum & diuina: sed si cognouissent ordinẽ diuinę sapientię de gloria nostra & de subiectione dęmonũ, adimplendũ per crucifixionẽ Christi, nunꝗ dominũ glorię crucifixissent. Et ob hoc significãter nominat Iesum dominum gloriæ, tangit enim quod retraxisset dęmones a crucifixione: dominium scilicet gloriæ, tum triũphando de dęmonibus, tum cõmunicando æternã gloriam humano generi. ¶SIcut scriptum est.) Deficit coniunctio sed. Legendum est. SED sicut scriptum est.) Dixerat hanc sapientiam absconditam & prędefinitam in gloriam nostrã, ignotamqꝫ dęmonibus: & probauit hoc vltimum. modo autem probat primũ authoritate sacræ scripturæ sumptę ex Esa. lxiiii. QVOD oculus non vidit nec auris audiuit.) Coniũctio aduersatiua præposita (dicendo sed sicut scriptum est quod oculus non vidit &c.) cogit me ad intelligendũ per oculum & aurem, oculos & aures communes angelis & hominibus, ad hoc vt cõtextus literę planus currat. Et cõfirmatur hic sensus ex eo ꝙ apud Esaiam dicitur oculus nõ vidit deus absqꝫ te. nam dicendo absqꝫ te, monstrat ꝙ de oculo cuiuscunqꝫ creaturę loquitur. Ita ꝙ vbi prius probauit ab effectu ꝙ hanc sapientiã nemo principum huius seculi cognouit, modo authoritate scripturę contexit eam fuisse omnino occultam vniuersis oculis & auribus cuiuscũqꝫ naturę creatæ, prout dixerat eã esse in mysterio absconditam. Et intendit ꝙ parata nobis gloria quę est materia huius sapiẽtię, nullo naturali oculo est visa: & (quod plus est) nulla naturali institutione est audita. ET in cor hominis nõ ascẽdit.) Cor pro voluntate in sacra scriptura ponitur. Et significatur ꝙ excedit omne desiderabile voluntate hominis. Vtitur autem vocabulo ascendendi, quia appetibile supereminet appetitui: vtpote primum mouens ipsum. ¶Et dicit in cor hominis ad significandum appetitum intellectualem, qui vocatur voluntas, cõmunis homini & reliquis substãtiis intellectualibus. ¶Aduerte secundum grammaticã legendum esse ascẽderunt, subiungitur enim. QVę pręparauit deus his qui diligunt illum.) Aduerte rursus subaudiendum esse pronomen (puta illa) vt perfecta sit oratio, & vt vniformis sit lectio, relatiuum quod vertendum esset in numerum pluralem, dicẽdo quæ oculus non vidit &c. NObis autem reuelauit deus.) Dixerat sapientiam dei absconditam in mysterio: & probauerat hoc dupliciter. Et propterea ne forte obiiceres quid aut quomodo scis tu hanc sapientiam? occurrit explicando modũ quo scit, dicens reuelauit deus. & pronomen nobis, demonstrat perfectos. PER spiritum suum.) Quia multis modis potest fieri reuelatio diuina, explicat in specie ꝙ per spiritum sanctum datum perfectis reuelauit deus hãc sapientiam. Conformis est Paulus promissioni Christi. paracletus spiritus sanctus quẽ mittet pater in nomine meo ille ducet vos in omnem veritatem. Vnde Paulus non ex doctrina legis sub Gamaliele, sed per spiritum sanctum sibi infusum fatetur se cognouisse hanc sapientiam. SPIritus enim omnia scrutatur.) Manifestat spiritum dei sufficientem esse ad hęc reuelãdum, quia omnia scrutatur. Scrutatur autem non inquirendo, sed nihil improspectum deserendo. ETiam profunda. pro, ꝓfunditates, dei.) Sicut metaphorice dixit, scrutatur. ita metaphorice dicit profunditates dei: vt nihil dei incognitum spiritui significetur. Spectantes siquidem rationes ad naturalem ordinem vniuersi, sunt velut manifeste apparentia in deo: rationes autem spectãtes ad mysterium verbi incarnati, sunt velut intimæ profunditates dei, velut latentes in intimo consilio dei. ¶QVIS enim scit hominum quæ sunt hominis nisi spiritus hominis.) Probat per similitudinem plus ꝗ proposuit nunc: quoniã probat ꝙ spiritus dei & ꝙ solus spiritus dei nouit has profunditates. Et hinc habetur ratio tertia ad manifestandam sapientiam hanc absconditam in mysterio. Similitudo est clara de spiritu hominis. QVI in ipso est.) Non solum determinatur spiritus proprius cuiusqꝫ hominis per hæc verba, sed tangitur ratio quare proprius spiritus cuiusqꝫ hominis nouit quę sunt ipsius hominis: quia scilicet in ipso est. vt per hoc intelligamus reliquos spiritus tã hominũ ꝗ angelorũ, quia in ipso non sunt nescire quæ ipsius sunt, hoc est quę in ipsius sunt corde. ITA & quæ sunt dei.) velut intima cordis. NEmo cognouit nisi spiritus dei.) Recole nõ excludi filium: quoniam dictio tam exclusiua ꝗ exceptiua adiuncta termino personali respectu essentialium nõ excludit seu excipit ab alia persona diuina: sicut nec quum dicitur in Euangelio. nemo nouit filium nisi pater, excludunt filius & spiritus sanctus. ¶NOS autem non spiritum huius mundi accepimus.) Superfluit huius. Manifestata sufficientia spiri-

A B C D E

F tũs dei ad reuelandum, manifestat ꝙ de facto reuelauit eis, ex hoc ꝙ acceperunt spiritũ non mũ
di sed dei. ita ꝙ ex acceptione manifestat reuelationẽ. acceptionem autẽ manifestat ex differẽtia
inter spiritum mundi & spiritũ ex deo. Ex eo ꝙ non dicit mundi huius sed mundi, & materia de
qua est sermo est sapientia dei de iis quæ excedunt totũ vniuersum, insinuatur ꝙ spiritũ mun-
di appellat spiritum infra vniuersi latitudinem comprehensum. Intẽdit enim ꝙ non accepimus
spiritum ex afflatu syderum aut ex complexione humana aut ex vi animi aut ex dęmonib⁹, seu
quibuscunqꝫ spiritualibus creaturis. Et intendit ad literam explicare ꝙ spiritus infusus Aposto
lis non fuit spiritus prodiens ex quacunqꝫ mundi parte. Vnde & subiungit ex opposito ad vni-
uersum mundũ. *SED spiritũ qui ex deo est.*) hoc est qui ex solo deo est, qui proprius est deo,
est extra & supra totũ vniuersum. VT sciamus quæ a deo donata sunt nobis.) Ecce effect⁹ spi
ritus quẽ accepimus, non impetus, nõ furor, non ecstasis nescientium quid patiantur aut agant,
G sed vt sciamus. Non dicit vt credamus: quia spiritus sanctus infusus Apostolis causauit in illis
notitiam certam donorum dei in eisdẽ. Sicut enim Hieremias certam habebat notitiam ꝙ deus
misisset eum, affirmans in veritate misit me dominus, ita Apostoli certam habebãt notitiam ꝙ
fides, spes, charitas, & alia dona gratis data eis erãt a deo. ¶QVAE & loquimur.) Exequitur
aliud propositũ (scilicet loquimur) declarata sapiẽtia. Et intellige ꝙ loquuntur donata sibi quo
ad materiã seu obiecta donorũ. Loquuntur enim materiã fidei, materiam spei, obiectum chari-
tatis, & reliqua huiusmodi. NON in doctis humanæ sapiẽtię verbis: sed in doctrina. pro, do-
ctis, spiritus. Deest, sancti.) Explicat modum quo loquitur sapientiã dei in mysterio abscõditã,
dicendo ꝙ nec eam loquitur sermonibus doctis humanę sapientiæ. Appellãtur autem sermones
docti, sermones significãdo vehentes doctrinã: & consequenter sermones docti humanę sapien-
tiæ sunt qui significãdo humanã vehunt sapientiam. Docti vero sermones spiritus sancti sunt
H qui significando vehunt sapientiam spiritus sancti. Et in his dicit Paulus se loqui & non in do-
ctis humanæ sapientiæ. SPIritualibus spiritualia comparantes.) Explicat modũ simul & ma
teriam doctorum sermonum spiritus sancti. Materiam quidem, dicendo spiritualia. modum ve
ro dicendo spiritualibus cõparantes: hoc est conferentes. Et intendit ꝙ docti spiritus sancti ser-
mones, sunt de spiritualibus, & sunt collatiui spiritualium rerum cum rebus spiritualib⁹, ita ꝙ
vniuersa doctrina infra spiritualia versatur, ex spiritualibus discurrit ad spiritualia. ¶ANI-
malis autem homo.) Declarat illam particulam, inter perfectos: quam vltimo proposuerat. De-
clarat autem discernendo inter capaces & non capaces huius spiritualis sapientiæ: & distinguit
inter hominem animalem & hominem spiritualem. Intendens ꝙ animalis homo non est capax,
sed spiritualis: vt quos superius nominauerat perfectos, intelligamus modo spirituales. Appel-
latur autem in proposito homo animalis ab anima. qui scilicet sectatur ea tantum ad quę se ex-
I tendunt vires animæ: hoc est qui tantummodo naturale lumen rationis sequitur. NON per-
cipit. pro, accipit, ea quę sunt spiritus dei.) Iam enim dictũ est ꝙ ea quę sunt spiritus dei sunt ea
quę excedũt vniuersum ordinẽ creaturarũ: quę sunt supra lumen cuiuscũqꝫ creati oculi intelle
ctualis. ¶STVLtitia enim est illi.) Homo sola naturali ratione vtens stultũ reputat totũ qđ di
citur de hmõi reuelatis per spiritum sanctũ. & propterea non est capax eorum. ET nõ potest
intelligere quia. pro, ꝙ, spiritualiter examinatur. p, diiudicatur.) Altera est hęc cõditio animalis
hominis: & est circa intelligentiã suiipsius, ꝙ nõ potest intelligere seipsum diiudicari spirituali-
ter. putat enim seipsum discuti tantũ rationibus luminis naturalis, non rationibus spiritus san
cti. putat nanqꝫ se non esse reum ob repulsionem spiritualiũ reuelatorũ per spiritũ sanctũ Apo-
stolis: quum tamen in rei veritate cõtinue accumulentur ei iudicia spiritualiter, hoc est secũdum
rationes spiritus sancti. ¶SPIritualis autẽ.) Denominatur in proposito homo spiritualis a spi-
K ritũ sancto: qui scilicet lumine & sapiẽtia spũs sancti donatus est. IVdicat omnia.) Ex opposito
ad primã conditionẽ animalis dicit, iudicat omnia. Ille siquidẽ nõ est capax alicuius spiritualiũ:
iste autẽ iudicat omnia, & spiritualia & nõ spiritualia. Rectũ enim est iudex sui & obliqui. Tãta
siquidẽ certitudine nouit oĩa vt discernere possit omnia. intellige quatenus referuntur ad salutẽ
æternã. ET ipse a nemine diiudicatur.) Ex opposito ad alterã animalis conditionẽ dicit ꝙ spiri
tualis a nemine diiudicatur. intellige a nemine a nullo hoĩe. non enim diuinũ excluditur iudiciũ
SIcut scriptũ est.) Omnes hę tres dictiones supfluę sunt. ¶QVis enim cognouit sensum. pro,
mentẽ, dñi, aut quis instruxit eũ. p, quę instruet eũ?) Cõiunctio disiũctiua in textu Gręco nõ in-
uenitur. Dictio autẽ interpretata quis, anceps est ad quę vel qui. potest enĩ referre tã mentẽ dñi
ꝗ ipsum dñm: eo ꝙ eiusdẽ generis sunt apud Gręcos mens & dñs. Vnde sequitur ꝙ pronomen

cum demõstat hominẽ spũalẽ.Probat itaqꝫ Paulus spũalẽ hoĩem a nullo iudicari: quia mẽs dñi instruẽs spũalẽ,seu mẽs dñi instruentis spũalẽ a nullo cognoscitur.qđ enim nõ cognoscit nõ potest diiudicari.Et dicit instruet futuri tẽporis,ad significandũ perseuerantiã instructionis diuinæ. NOS autẽ sensum.pro,mentẽ,Christi habemus.)Ad inferendũ intentã conclusionẽ(scilicet ꝙ spiritualis a nullo diiudicatur) non sufficit ꝙ mens domini inducatur instruẽs spiritualem:sed oportet addere ꝙ ita instruat vt mens domini cõmunicetur spirituali, sic ꝙ habeatur ab eodem.tunc enim optime infertur ꝙ sicut mens dñi non potest diiudicari ab aliquo, ita nec spiritualis prędítus mẽte dñi.& propterea Paulus subsumit ꝙ nos spirituales habemus mentẽ Christi.Et in hoc tangit medium quo nos habemus mentẽ dei,scilicet mediante Christo.Et intellige hęc de homine spirituali formaliter:hoc est quaten⁹ spiritualis est, quatenus spiritu sancto sibi infuso vtitur:alioquin spiritualis iudicatur ab altero spirituali, sicut Petrus diiudicatus est a Paulo:quia nõ quatenus spiritualis in facto illo operabatur.Vbi autem quatenus spiritualis operatus est Petrus circa domum Cornelii Centurionis,a nullo potuit diiudicari. B

CAPVT III.

T ego fratres.)Dixerat veni ad vos nõ in sublimitate sapientię,sed ꝙ sapientiam loquitur inter perfectos.explicat modo qualiter ad eos venit,scilicet alẽs eos lacte nõ cibo solido. NON potui.)non ex mea impotentia,sed ex vestra ineptitudine. VObis loqui quasi spiritualibus sed quasi carnalib⁹.)Spiritualis homo prius distinctus est cõtra hominẽ animalẽ:& modo distinguitur contra hominẽ carnalẽ.vterqꝫ siquidem opponitur spirituali. ille ex parte animę: iste ex parte carnis.Ille solũ naturale lumẽ sequitur:iste operib⁹carnis adhęret.qualia sunt irę, rixę,dissensiones,sectę,& reliqua quę Apost.ad Galat.cõmemorat.Corĩthios vtpote fidẽ Christi habẽtes non cognominat animales sed carnales:quia operib⁹ carnis adhęrebãt.TAnq̃ paruulis in Christo.)Tẽperat cognomẽ ne ægreferrẽt se carnales noĩatos:dicens eos carnales,non tanq̃ alienos a Christo.sed tanq̃ infantes in Christo, tanq̃ incipiẽtes & imperfectos in Christo. C LAC vobis potũ dedi.)doctrina humiliore cuius capaces eratis vos alui,queãdmodũ infantes lacte potãtur. NON escã.)Nõ refertur ad potare,sed ad subintellectum verbum:puta dedi. Est enim sensus ꝙ nõ dedit cibum solidũ(perfectorum enim solidus est cibus)nõ dedit doctrinã sublimẽ quã loquitur inter pfectos. NONdũ enĩ poteratis.)Ecce ratio ex parte ipsorũ. SED nec nũc quidẽ potestis.)Deest adhuc.legendũ est. SED nec adhuc nũc potestis.).s.pasci solido cibo.Et hoc statim ꝓbat,subiungẽdo. ADhuc enim carnales estis.) Solidus cib⁹ est spiritualiũ:vos autẽ adhuc estis carnales.Et hoc ꝓbat subiũgendo. QVum enĩ sint inter vos zelus & contentio.Deest.& dissensiones.)Tria mala opera in eis cõmemorat.in animo zelũ,ęmulationẽ, inuidiã:in sermone cõtẽtionẽ:in factis factiones. NOnne carnales estis.)Hęc enĩ oĩa ex affectu carnali sunt.Affect⁹ enĩ spũalis caret inuidia:quia gaudet ꝙ bonũ aliqđ sit cõe multis.& similit excludit cõtẽtiones & factiones.Carnalis autẽ affect⁹ quia tẽdit ad bonũ qđ cõicatione minuit, parit liuorẽ,cõtentionẽ & dissensionẽ.Erãt enim inter Corinthios hęc mala sequẽdo glorias diuersorũ pręceptorũ:sicuti vtinã nõ videremus inter religiosos diuersarũ religionũ. ET secũdũ hominẽ ambulatis?)vt homo distinguit a deo,vt ambulare secũdũ deũ distinguit cõtra ambulare secũdũ hominẽ,scđm affectiones humanas nõ secũdũ regulas diuinas. Et addidit hoc ad tẽperãdũ qđ dixerat,nõne carnales estis. QVum enĩ qs dicat.)Probat ex eorũ verbis ꝙ sint carnales:explicãdo qualitatẽ ęmulatiõis,cõtẽtionis & dissensionũ. EGo qđe sum Pauli,ali⁹ aũt ego apollo,nõne carnales estis?)Emulari.n.cõtẽdere & dissẽtire ꝑ ꝑceptorib⁹,ex carnali ꝑcedit affectu. D

QVID igitur est Apollos,quid vero Paulus?)Tã ordo q̃ verba egent correctione. Legendum est. QVIS igitur est Paulus,quis vero Apollos.)Hactenus tanq̃ spectaculũ seipm descripsit Paulus,tum in officio baptizãdi,tum in officio euangelizãdi,nõ in sapietia seculari tã verborũ q̃ rerum nec in sublimitate sapiẽtiæ dei reseruatę perfectis:vt in ipso spectaretur qualis debet esse euangelizatio.modo iterũ seipsum spectaculũ exhibet penes gradum officii:vt explicato gradu auertat Corinthios ab huiusmodi gloriationibus in pręceptoribus. Et intẽdit ꝙ tam ipse q̃ alii Apostoli & prædicatores non sunt nisi ministri & operarii, quorum opera sunt examinanda apud diuinũ tribunal &c.Ne igitur celsioris gradus reputentur doctores ecclesiarum dicit,quis est Paulus,quis vero Apollos.Et breuiando quæstionem subiungit solutionem. E

MInistri eius cui.)Deest nisi.& corrupta est litera.Legendũ est. NIsi ministri per quos credidistis?) Non suffecit Paulo affirmare ꝙ sunt ministri, sed exclusit quòd non sunt plus quàm

F ministri,dicendo nisi ministri.Et explicat ad quid & quibus ministrant,dicendo per quos credidistis.Acsi apertius dixisset(vt etiã infra declarabit)nisi ministri fidei ad vestrã vtilitatem.Et per hoc excludit ꝙ nõ sunt domini,nõ sunt capita,sed ministri vnius communis dñi ac capitis.

ET vnicuiq; sicut domin⁹ dedit.)Explicatio est diuersi ministerii diuersorũ ministrorũ,prout cõmunis dominus nõ cõmisit sed dedit.vt etiam hunc infimũ gradum ꝙ sunt ministri & diuersitatem ministerii significet non habere ex seipsis,sed ex dono cõmunis domini. ℂEGO plantaui,Apollos rigauit.)More suo Paulus exequitur proposita,inchoãs ab vltimo:scilicet a diuersitate ministeriorum.Et primo tractat adhibita metaphora agriculturę.plãtare enim & rigare agricolarum est.Et sub his similitudinibus explicat officia diuersa ministrorum.Et cum hoc secundum rei gestę historiam verum fuit ꝙ apud Corinthios Paulus plantauit & Apollos rigauit:vt patet Act.xviii.quoniã Paulus plãtauit fidem Christi apud eos,& Apollos postmodum
G multũ illis cõtulit,sicut rigatio plãtis. SED deus nũc incrementũ dedit.)Superfluit nũc.Vide differentiam actionum.ministri exterius operantur plantando & rigando:deus autẽ interius incrementũ dando.Solus enim deus est qui in corde hominis operari potest. ℂITAq; neq; qui plantat est aliquid neq; qui rigat.)hoc est neuter est aliquid quo ad efficaciã efficiendi.Vana siquidem est tam plantatio q̃ rigatio,nisi intus detur incrementum.& propterea subiũgit. SED qui incrementum dat deus.)Ipse enim solus est aliquid quo ad vim producendi effectũ. QVI autem plantat & qui rigat vnum sunt.)Referendo plantantem & rigantẽ ad vim facti,dixit ꝙ neuter,aliquid est:referẽdo autẽ eos inter se dicit ꝙ vnum sunt in esse ministri.neuter enim est nisi minister.Vel vnum sunt in termino ad quem tendunt.ambo enim tendunt ad opus qđ intus operatur deus. VNVSquisq; autem propriam mercedem accipiet secundũ suum laborẽ.) Ne errares intelligendo eos etiã esse vnum secundũ mercedem,subiungit diuersitatem tam la-
H boris q̃ mercedis:vt intelligamus ꝙ quanuis sint indistincti in hoc ꝙ vterq; est tantũ minister,& in effectu ad quem tendũt,sunt tamẽ distincti secundũ laborem & mercedem.vnusquisq; enim proprium sortitur laborem operis,& propriam secundum laborem habebit mercedẽ.quod vltimum intellige proportionaliter. ℂDEI enim sumus adiutores.pro,cooperarii.) Rationẽ reddit vtriusq; dicti:scilicet & ꝙ vnum sunt,& ꝙ vnusquisq; propriam mercedem accipiet secundũ propriũ laborem.nam ex hoc ꝙ dei sumus cooperarii,infertur & ꝙ vnum sunt (vtpote cooperarii ad vnum tendentes)& ꝙ eis a deo merces secundum operis laborem dabitur. DEI agricultura.pro,agricolatio,estis.)Superfluit estis:quoniã in Gręco iungitur parabola parabolę sub eodem verbo.Ita ꝙ legitur dei ædificatio estis.Verũ similitudo de agricultura ad cõclusionem præcedentiũ affertur.Similitudo vero de ædificio,initium est subsequẽtium.& ad contexẽdum sequentia præcedentibus Paulus sub eodem verbo iunxit:vt etiam secundum vtrãq; parabolã,
I labores & mercedes distingui intelligeremus. ℂQuum dixisset ergo ꝙ dei sumus cooperarii plãtando & rigando,explicat ꝙ dei agricolatio estis:vt intelligant in quo plantant & rigant,scilicet in ipsis Corinthiis:qui sunt tanq̃ agricolatio dei,passiue sumpta agricolatione.sunt enĩ velut ager qui colitur a deo & ad deũ:& ad hoc adhibet sibi deus cooperarios homines plantãtes rigantes & reliqua extrinseca huiusmodi efficientes. DEI ædificatio estis.Completa prima parabola,inchoat alteram ad idem:assimilans Corinthios ædificationi passiuę,non cuiuscunq; sed dei,tum vt ædificatoris intrinseci,tum vt domini ædificii:vt similiter intelligãt Apostolos dei esse ministros cooperantes extrinsece ad huiusmodi ædificationẽ. ℂSEcundũ gratiã dei quæ data est mihi.)hoc est secundũ gratiã Apostolatus. VT sapiens architectus fundamentũ posui.)Intellige extrinseca operatione,scilicet docẽdo fidẽ Christi. ALius autẽ superædificat.) Ecce diuersitas ministeriorũ.Quẽadmodũ in agricultura dixerat,ego plãtaui,Apollos rigauit,
K ita modo in ædificio distinguit,ego fundamentũ posui,alius autẽ minister superędificat,docẽdo ea quę sunt vitę,morum & hmõi. VNusquisq; autem videat quõ superædificet.)Quia diuersimode potest superędificari,& de huiusmodi superędificatione erat tota quęstio,ideo monet in genere doctores Corinthiorũ,vt vnusquisq; diligenter attendat quomodo ædificet super fidei fundamentũ:hoc est quomodo doceat ea quę spectant ad vitã,ad mores,ad notitiamq; fideliũ.

FVNdamentum enim aliud nemo potest ponere pręter id quod positum est.)Occurrit tacitæ quęstioni quare mones de varia superædificatione & nõ mones de diuerso fundamento? occurrit inquã excludẽdo possibilem diuersitatẽ fundamenti. QVOD est Christus Iesus.)Et est sermo de fundamẽto simpliciter & absolute.hoc enim solus Christus est.Quod dico ꝓpter fundamentũ relatiue ad aliquos.huiusmodi enim fundamentũ multiplicatũ est.nã & Apost.Apoc.

xxi.& Apostoli simul & prophetę ad Ephe.ii.fundaměta appellantur respectu posteriorũ. Christus autem est fundamentum simpliciter & absolute:quoniã nullus vnq̃ saluatus est nisi in fide Christi. ¶SIquis autem superædificat super fundamentũ hoc.)De ministris loquitur,de quibus dixerat alius autẽ superædificat.& consequenter loquitur de superædificatione doctrinæ: quæ fit nõ tantum verbo,sed pręcipue exemplari vita.Nec loquitur de quacunq; doctrina, sed quæ apponitur fundamento huic:hoc est quæ pręsupponit fidem Iesu Christi:alioquin non dixisset super fundamentum hoc. A

AVRVM,argentum,lapides preciosos,ligna,fœnum,stipulam.) Quantum ad metaphoram, ædificantur super fundamentum materiale aurum argẽtum & lapides preciosi:vt olim factum est in templo Salomonis.& similiter ligna.fœnum autem & stipula superædificãtur,dum coope riuntur ædificia ex ipsis:vt pauperes faciunt.Quantum vero ad sensum metaphoræ, ipse Paulus explicabit statim quid intẽdit per hæc. VNiuscuiusq; opus manifestũ erit.pro,fiet.) Quando autem erit manifestum & quomodo subiungit. DIES enim domini declarabit.) Superfluit domini.& in textu Gręco dictioni dies præponitur articulus:vt intelligamus q; ille dies declarabit qui erit claritas omnium operum.Quem diem constat regulariter non esse diem aliquem præsentis vitę,sed diem diuini iudicii:in quo singulorum opera manifesta fient. ¶Et quãuis nihil referat ad hmõi manifestationem dies vniuersalis iudicii aut dies singularis iudicii vniuscuiusq; statim post eius mortẽ,ad literam tamẽ videtur Paulus loqui de die singularis iudicii cuiusq;.Quod ex eo insinuatur q; vtitur verbo præsentis tẽporis subiungendo. QVIA in igne reuelabitur.pro,reuelatur.)Hinc enim insinuatur q; de die qui cõtinue reuelatur in morte cuiusq;,dicit q; manifestabit quale sit cuiusq; opus.Appellatione autem ignis, nõ corporeus ignis nec tormẽtum aliquod,sed rigorosum ac vndiq; exactũ examẽ diuini iudicii significatur.Quod ex eo patet q; etiã aurum argentũ & lapides preciosos dicit igne probãdos.Constat enim q; huiusmodi perfectæ doctrinę opera nec corporeo igne nec tormẽto aliquo,sed rigore diuini iudicii examinãda sunt.Et propterea dicitur. ET vniuscuiusq; opus quale sit ignis probabit.)nullam faciẽdo differentiã inter opera auri,argẽti,lapides,lignũ fœnum & stipulam, quo ad hoc q; probãda sunt igne.Apte autẽ rationem reddit quare ille dies manifestabit qualitatẽ operis cuiusq;,ex eo q; in igne,hoc est exacto diuino iudicio,claritas illius diei detegitur.Nec minus apte rigorosum examen dei nominatur ignis metaphorice:quoniã quemadmodũ ignis supremũ obtinet in examinãdo locũ,ita diuinũ iudiciũ cunctas operis cõditiones quantũcunq; minimas scrutatur,librat ac discutit,& dicẽdo ius & exequendo. ¶SI cuius opus mãserit. pro,manet,quod superædificauit.)Postq̃ descripsit in quo cõueniunt omnia dicta opera, modo describit in quo differunt:dicendo q; si cuius ministri opus quod superædificauit manet in igne,perseuerat illæsum in igne.Metaphorica est locutio.intendit enim q; si opus sustinet examen diuini iudicii:vtpote nihil habens reprehensibile. MERcedem accipiet.)non opus sed minister qui superædificauit. SI cuius opus arserit.)Ecce differentia quã intendit inter opera, q; aliqua manent in igne illæsa,aliqua comburuntur in igne:hoc est repręhensibilia inueniuntur in examine diuini iudicii:ac per hoc non manent remunerabilia a diuino iudicio. Et propterea subdit. DEtrimentum patietur.)proculdubio ipsum opus,dum repelletur tanq̃ quod comburitur. IPSE autem saluus erit.)Hinc clare patet q; de opere dixit detrimentum patietur. aduersatiue enim subiungit de persona cuius est opus, ipse autem saluus erit.Et hinc habetur quòd non loquitur de ministris docentibus hæreses, aut corrumpentibus vitam & mores Christianorum,sed de docentibus curiosa & minus vtilia & similia vana occupantia Christianas mentes: ac per hoc impedientia a profectu spiritualis vitæ, & a notitia vtilium & expedientium ad progressum spiritualis vitæ. SIC TAmen quasi per ignem.) Ne errares intelligendo opus doctoris curiosi seu vani examinari & detrimentum pati repulsionis, ipsum autem doctorem impunem euadere ex eo quòd dixerat ipse vero saluus erit, subiungit modum quo saluus erit: dicendo sic tamen quasi per ignem. Quòd secundum planum suauemq; literæ sensum significat pœnam aliquam purgatoriam post hanc vitam. Quod ex eo conuincitur quòd loquitur de tempore illius diei quo manifestabitur cuiusq; opus.dies enim ille post hanc vitã erit.& pro tunc dicitur q; non solum opus examinabitur,sed q; persona operis nõ sustinentis ignẽ salua erit,sic tamen tanq̃ per ignem transiẽs ad salutẽ,quod sub proprietate verborũ diceretur sic tamẽ vt purgetur:non curãdo quod genus pœnę significetur p ignẽ.Ignis enim vt dictũ est,rigorosum examen diuini iudicii in altera vita significat:ac p hoc extẽditur ad significandũ pœnã huiusmodi

Margin letters: B (beside "VNiuscuiusq;"), C (beside "ex eo patet"), D (beside "sum in igne"), E (beside "SIC TAmen").

F iudicio inflictam. Sicut peccatum significat & ipsum peccatum & fomitem effectū peccati: & manus significat manum & literam manu factam. Dicant quæso refutantes pœnā significari, quid præter ignem probantem opera (communem perfectis & imperfectis) intēdit Paulus per ignē quo persona combusti operis salua erit. Iste enim salutis modus nō est cōmunis vtrisq;, sed proprius istis deficientibus in opere, proprius autem personis: vt textus dicit. Alioquin si ratione ignis probantis opera intelligitur ipse saluus erit, sic tamen quasi per ignem, etiā de primis dici potest ꝙ salui erunt quasi per ignem: quoniam omnium opera igne probata describuntur. Quorsum ergo Paulus inter opera & personas tam subtiliter distinxit? quorsum ignem non ad personas sed opera tantum priorū applicauit, in aliis autem ignem & operibus & personis cum diuersis effectibus applicauit? Nam describit ignem afficere detrimento opera horum, ipsos autem saluare. & hæc omnia in illa die qua manifestum fiet cuiusq; opus quale sit. Fateamur ergo
G ex hac vltima particula haberi aliquam in altera vita pœnam purgatoriam qualiscunq; illa sit.

NEscitis quia. pro, ꝙ, templum dei estis.) Aduerte erudite lector Paulum tractando diuersitatem ministrorum trifariam distinxisse. nam prius sub metaphora agricolarum bonos tātum distinxit, & vnicuiq; iuxta suum laborem mercedem. Deinde sub metaphora ædificatorum distinxit inter bonos & deficientes a bono: curiosos scilicet & vanos. attribuendo bonis opera manentia in igne: deficiētibus autem opera quæ in igne comburuntur. Et in vtroq; genere gradus distinxit. bonorum quidem per aurū argentum & lapides preciosos: deficientium autem per lignum fœnum & stipulam. Vtrunq; autem genus ternario distinxit numero, vt vtriusq; diuersos gradus intelligeres. Modo autem quia eadem est scientia contrariorum, tertia vtitur distinctione scilicet inter ministros bonos & malos. nō dico deficientes sed malos: corruptiuos scilicet ædificii spiritualis. Et ad hoc declarandū descendit ab ędificio ad speciem ædificii. Superius enī
H dixerat dei ædificatio estis: modo in specie explicat, nescitis ꝙ templum dei estis. non estis ædificium prophanum sed sacrum, sed templum dei. ET spiritus dei habitat in vobis?) Declarat ꝙ sunt templum dei ex hoc ꝙ spiritus dei habitat in illis. Et nō dicit hospitatur sed habitat, ad significandum ꝙ per modum habitantis spiritus sanctus est in ecclesia fideliū: vtens scilicet animis eorum ad vsus spirituales, sicut habitans in domo vtitur ea ad proprios vsus. Et dixit hoc, quia cōmunis confessio est ꝙ in templo dei habitat deus. ¶SIquis autem templum dei violauerit. pro, corrumpit, disperdet. pro, corrūpet, illum deus.) Ecce ministri mali: propter quos tractat de fidelibus vt templo. corrumpere enim actio pessima est, & velut pœnam talionis describit Paulus: vt sicut fecit fiat ei, vt sicut minister corrumpit templum ita deus corrumpat illū. Corrumpunt autem praui ministri templum dei doctrina & exemplo contrariis fidei, vitæ aut moribus Christianis. ¶TEMplum enim dei sanctum est quod estis vos.) Iusta pœna probatur
I ex hoc ꝙ corrumpunt rem sanctam: multo ergo magis merentur ipsi non sancti corrūpi seu destrui. Appellantur autem fideles sancti, quia mundi ac deo dicati per baptismum sunt. Et est sermo de fidelibus fide formata. hi enim soli sunt tēplum in quo habitat spiritus sanctus. ¶NEmo vos. pro, seipsum, seducat.) Distinctis trifariam ministris. cōuertit sermonē ad instructionē ministrorum in quibus gloriabātur Corinthii. & de illis dicit nemo seipsum fallat, sub specie boni errando. SIquis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo.) Ecce materia in qua monet huiusmodi primates nō decipere seipsos, scilicet in materia sapientiæ. STultus fiat vt sit sapiēs.) Et est sensus ꝙ sapientes mundana sapientia caueant a metiendo ea quę sunt diuinitus reuelata secundum regulas humanæ rationis, sed quantum ad huiusmodi reuelata exhibeant seipsos stultos: hoc est sine ratione humanæ sapientiæ, ad hoc vt fiant sapientes secundum rationes diuinas. Et rationem subdit. SApientia enim huius mūdi stultitia est apud deum.) hoc est ratio-
K nibus caret apud deum quatenus est author supernaturaliū. stultum est enim quod sine ratione est. ¶SCRIptum est enim.) Probat quod dixit authoritate scripturæ. & primo authoritate sumpta ex Iob, v. cap. COMprehendam. pro, qui cōprehendit, sapientes in astutia eorum.) Extendentes enim sapientiam humanam ad metiendum mysteria fidei, comprehendūtur a deo in sua astutia, qua callide decipiunt mundum extensione humanarum rationū ad diuina. ET iterum.) Affertur alia authoritas ex Psal. DOminus nouit cogitationes sapientium quoniā. pro, ꝙ, vanæ sunt.) Et est sermo de cogitationibus sapientum extensis ad metiendum diuina. Sunt enim manifeste vanę: vtpote omnino inutiles.

NEMO itaq; glorietur in hominibus.) Instructis ministris, redit ad instruendum populum de gloriatione in ministris: inhibendo vniuersaliter vt nemo glorietur in hominibus

quibuscunq;.Et rationem subdit declarando alterā particulam propositam,scilicet per quos cre didistis.vtrunq; enim simul exequitur. OMnia enī vestra sunt.)Ratio quare nullus debet gloriari in hominibus,redditur quia omnia sunt eorum:hoc est ordinata ad vestram vtilitatē.nullus enim rationabiliter gloriatur de iis quę sunt propter ipsum. Qualiter autem oīa sint eorum,iam tetigerat dicendo per quos credidistis. SIue Paulus siue Apollos,siue Cephas.) Et in his cōprehendit omnes Christi ministros. SIue mundus.)vniuersitas creaturarum.quę ꝓculdubio est ꝓpter electos. SIue vita,siue mors.)Vtraq; enim seruit electis. SIue pręsentia siue futura.)in alia vita. OMnia enim vestra sunt.)Superfluit enim.Colligit siquidē singula enumerata complendo sententiam inchoatam inde,siue Paulus. VOS autē Christi.)Omnia sunt propter vos,vos autem estis Christi vt domini ac capitis. CHRIstus autem dei.)Et est sermo de Christo secundum ꝙ homo.sic enim est dei vt domini & capitis. A

CAPVT IIII.

IC nos existimet homo.)Magis quadrat vt legatur æstimet.dictio enim Grę ca vtrūq; significat. Postq̄ Paulus prosecutus est reliquas duas particulas ꝑpositas(scilicet vnicuiq; sicut dominus dedit,& ꝑ quos credidistis)modo exequitur reliquam,scilicet nisi ministri,inchoando a reputatione qua debet haberi.Sic inquit nos,Apostolos,pastores & doctores,ęstimet homo. VT ministros Christi.)non vt principes,non vt dominos sed vt ministros,nō cuiuscunq; domini sed Christi. ET dispensatores ministeriorum.pro,mysteriorum, dei.) dispensatores arcanorum dei:qualia sunt reuelata in sacra scriptura. hoc enim præcipuum est officium Apostolorum & successorum.dispēsare siquidem cibum animarum prout cuiq; expedit,hoc est quod superius dixerat,misit me Christus euangelizare. Et hoc officium dispensationem nominat:quia iuxta domini sententiam seruus constitutus super familiam ad hoc debet esse prudēs vt det illis tritici mensuram in tempore.Et in hoc Paulus confutat ministros Christi dispensatores sapientię humanæ aut aliorum vanorum:quēadmodum per hoc ꝙ dicit ministros Christi cōfutat illos qui pręd icādo aut docendo sunt ministri suiipsorum non Christi. ¶HIC iam quæritur inter dispensatores.pro,quod autem reliquum requiritur in dispēsatoribus est.) Sensus clarus est ex subiunctis. VT fidelis quis inueniatur.)Hoc est illud reliquum quid requiritur in officio,in executione dispensatorum,scilicet vt inueniatur fidelis:hoc est absq; fallacia dispensans.fidelis enim est qui non fallit, sed exequitur iussa prout iussa sunt. ¶MIhi autem pro minimo est.)Circa hanc conditionem requisitam ad dispensatores instruit cōsequēter Paulus tam ipsos dispensatores q̄ eos quibus dispensatur.Et dispensatores quidem instruit quemadmodum superius in reliquis fecit exhibendo seipsum spectaculum. & propterea seipsum describit qualiter se habet circa hoc ꝙ æstimetur dispensator fidelis.Et prima eius cōditio est,pro minimo habere hominum iudicia de seipso.Non dicit pro nihilo est,sed pro minimo est:vt intelligamus ꝙ etsi humana iudicia de nobis magnifacere non debemus,non tamen pro nihilo habere:sed medium amplectendo aliquantuli æstimare ea. VT a vobis iudicer. pro.diiudicer,aut ab humano die.)Minimi pendit non solum Corinthiorum iudicia, sed quorumcūq; hominum. humanus enim dies, humana cognitio seu claritas appellatur. ¶SED neq; meipsum iudico. ꝑ, diiudico.)Hæc est secunda conditio satis clara. NIhil enim mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum.) Occurrit tacite quæstioni cur teipsum non iudicas fidem dispēsatorem,quū cognoscas de teipso fideliterne an infideliter dispenses.Occurrit inquam: quia conscientia non accusans me coram me,non sufficit ad iustificationem mei. Ego enim nihil mihi conscius sum infidelis dispensationis,sed non in hoc,non in hac cōscientia,iustificatus sum in veritate.& ideo non iudico meipsum. QVI autem iudicat me, dominus est.) iudicia vestra minimi pendo: iudicio meo non vtor:reliquum ergo est vt diuino reseruer iudicio.Hæc est forma dispensatorum circa iudicium ipsorummet. ¶ITAQVE nolite ante tempus iudicare. pro, itaq; ne ante tempus quicquam iudicetis.)Instructis ab exemplo suo dispēsatoribus,instruit populum inhibendo eis iudicium huiusmodi occultorum: quis scilicet est fidus Christi minister & dispensator,& quis non. seu quis est magis Christi minister, & quis minus. Et hic sensus magis videtur literalis. Vtroq; tamen sensu sermo est de conditionibus animi:quoniam exteriora possunt libere iudicari.& hoc significatur in textu,dicendo ante tempus. tempus enim iudicādi non est ante certam notitiam. Quantum autem duret,hoc tempus subiungit.

B C D E

QVOadusque veniat dominus.) proculdubio ad iudicium vniuersale.

F QVI & illuminabit abscondita tenebrarum.)hoc est clara reddet quæcunq; fuerunt occulta hominibus,tanq̃ in tenebris abscõdita,exteriora facta. ET manifestabit consilia cordium.) Tã opera exteriora latentia q̃ interiora cordium palam producet coram vniuerso: & tunc erit tempus notitię gestorũ quę modo latent. ET tunc laus erit vnicuiq; a deo.)non a iudicio humano,sed a diuino iudicio vnusquisq; minister secundũ opera sua laudabitur plus vel minus.propter varia enim iudicia quę Corinthii faciebant de ministris pręponendo hunc illi, attulit hæc Apostolus.Et propterea tanq̃ omnes sint boni dicit,& tunc erit vnicuiq; laus a deo.

HAEC autem fratres transfiguraui in meipsum & Apollo.)Manifestat hic Paulus Corinthios non fuisse diuisos propter ipsum Paulum,Apollo & Petrũ: sed propter alios præceptores quorũ nomina tacet,& loco ipsorũ nominauit seipsum & Apollo ratione superius dicta,quam subiungit dicendo. PROpter vos vt in vobis.pro,nobis,discatis.) Ecce ratio quare

G nos bonos pręceptores nominaui,vt in nobis spectatis disceretis tria subiuncta.

NE SVpra quàm scriptum est. pro, non supra id quod scriptum est, sentire.) Hoc est primum a vobis discendum spectatis nobis a conditionibus nostris.& pertinet ad intellectum scilicet nõ sentire supra id quod scriptumest, supra id quod traditum est in sacris libris. propterea enim toties reprehẽdit sapientiæ mundanæ vsum.Insinuatur nanq; hinc q; præceptores illi innitebantur sapientiæ humanę:Paulus autẽ vult ipsos esse contentos doctrina sacrę scripturæ, quemadmodum ipse & alii Apostoli docebant. VNus aduersus alterum inflетur pro alio.)In Gręco habentur duę sententię.legitur enim sic. VT non vnus.pro,vno,ne inflamini aduersus alterum.)Vbi duo discenda subiungit.Alterum est vt vnus pro vno non certet.& in hoc prohibet scissiones:secundum quas vnus certabat pro vno pręceptore,& alius pro alio. Alterũ est ne inflamini aduersus alterum.& in hoc prohibetur vana gloriatio,non pura sed aduersus alterũ.

H non solum enim scindebantur diuersis pręceptoribus,sed vna secta gloriabatur aduersus alterã, se exaltando & alteram deprimendo.Hęc tria sunt ob quę discenda in ipsis Apostolis Paulus se & Apostolos quasi spectaculũ fecit.non enim docebant nisi sacras scripturas,nec vlla erat inter eos scissura,nulla erat inflatio vnius aduersus alterum. ¶QVIS enim te discernit.pro,diiudicat?More suo postq̃ proposuit,exequitur proposita. Et inchoat ab vltimis scilicet schismate & inflatione.Et primo monstrat inconueniens quod nascitur ex huiusmodi scissura: dicendo quis enim te diiudicat.Demõstrat autem pronomen te,quemlibet pręceptorũ qui erant capita scissionum & inflationum:vt contextus subiunctorum insinuat. ¶Et dicit quis enim te diiudicat? quasi dicat nullus.nullum relinquis iudicem scindẽdo:quoniam omnes efficimini partes. Primũ ergo incõueniens est q; priuaris ecclesiam iudice. QVID autem habes quod nõ accepisti?) Directe aduersus doctores inflatos dicit arguendo de abusu donorum quę in veritate habebant.

I SI autem accepisti quid gloriaris quasi non acceperis?) Dicit tanq̃ nõ acceperis reddendo rationem eius quod dixerat,quid gloriaris.Et intendit q; ideo est peccatum gloriari de bonis quæ quis habet,quia ipsa gloriatio prę se fert tanq̃ non acceperit. Quum enim quis gloriatur se sapientem,in hocipso q; gloriatur,tanq̃ propria vtitur sapientia. & quãuis nec affectu nec verbo sentiat se non accepisse sapientiam a deo,facto tamen gloriationis tanq̃ non acceperit vsurpat sibi gloriam:dum gloriam illam non refert in authorem,dum non quęrit gloriã relatiue ad deũ sicut habet in veritate sapientiam relatiue ad deum.

¶IAM saturati estis.) Arguit eosdẽ doctores de bonis quæ non habebant,& tamen tanq̃ illa haberent se gerebant. Et quantum textus insinuat arguit eos de vsurpata excellentia bonorum.Verbi gratia erant sapientes,& tamen gerebant se tanq̃ excellenter sapientes. & sic de similibus donis.Vnde prius reprehendit eos de gloriatione secundum id quod habebãt:modo autem de vsurpata excellentia habitorum.Et alloquitur eos ironice,tres excellẽtias irridendo. prima est iam saturati estis,vsq; ad satietatem repleti sapientia & reliquis donis. IAM diuites facti estis.)Ecce secunda:in qua tanta exuberantia bonorum describitur vt sint ad effundendum aliis diuites. SIne nobis regnatis.pro,regnastis.)Tertia irridetur excellentia præsidẽtię & regiminis sine Apostolis.Et in hoc significatur q; velut regnabant in populo Christiano absq; dependentia ab Apostolis. ET vtinam regnetis.pro,regnauissetis.) Adiungit ironiæ veritatem proprii desiderii circa excellentiam illorum doctorum:manifestando q; desiderat vt in veritate regnassent,hoc est pręfuissent regimini populi. VT & nos vobiscum regnemus.)hoc est quia hic esset fructus regni vestri si fuisset in veritate q; corregnaremus. essemus enim concordes in præsidendo & regendo.Ac si apertius dixisset,non inest nobis desiderium excludendi vos a vero

regimine,ficut vos fine nobis existimastis regnare:sed libenter vellemus vos recte præsidere & regere vt conueniremus vobiscum.PVto enim.)Prosequitur primo propositam particulam,vt in nobis discatis.Et prosequitur ironiam.Ironico siquidē sermone dicit se putare quod sequit. Q deus nos apostolos nouissimos ostendit.)hoc est ostendit postremos hominū.postremos autē non ordine temporis sed precii & æstimationis:quum tamen secundū veritatē deus ostenderit apostolos primos hominum.TANq̄ morti destinatos.pro,deputatos.)Explicat quod dixerat nouissimos tanq̄ homines addictos neci:hoc est tanq̄ hoīes ad nihil vtiles nisi ad hoc vt necentur,vel tanq̄ homines damnatos ad mortē.Et apposuit hāc ironiā,tum quia dixerat sine nobis regnastis,subiungit enim ironice ꝙ merito sine nobis quia deus ostendit nos postremos hominum tanq̄ morti deputatos.tū ad inchoandā aliam subiungēdā ironiā,nos stulti &c.QVIA spectaculum facti sumus mundo.)Non est sermo ironicus iste,sed verus ac proprius fundans tam præcedentia q̄ sequentia.Ex hoc enim ꝙ spectaculum facti sumus,opinio consurgit Iudæorum & gentilium quam Paulus ironice assumpsit,ꝙ deus apostolos ostenderit nouissimos tanq̄ morti deputatos.Ex hoc rursus ꝙ spectaculum facti sumus,consurgit opinio subsequentiū.s.ꝙ nos stulti &c.Facti sunt apostoli spectaculum,dum ad spectandum passiones & cruciatus eorū concurrebatur.MVNdo.)non vni ciuitati aut regioni,non deniq̄ orbi terrarū sed mundo,vniuersas comprehendenti creaturas spectare valentes.ET angelis.)Exponit vtrāq̄ partē mundi spectatricē:inchoans ab angelis.sub quibus comprehēdunt tam boni angeli spectantes pro eis, q̄ mali spectantes contra eos.Et hominibus.)Similiter tam bonis q̄ malis. hęc est enim altera potentium spectare pars.¶Nos stulti propter Christum.)Aduerte ꝙ quia Paulus nullū apponit verbum assuetus Hebræo sermoni,substātiuum verbum subintelligit.& est sensus,nos sumus stulti propter Christum.Ironicum siquidē esse hunc sermonē,testantur contraria affirmata in illis doctoribus.s.vos autē prudentes,vos autem fortes &c.Constat enim ironice hæc affirmata:& idem verbum subintelligendum esse vtrobiq̄.Est itaq̄ sensus ꝙ quia spectaculum facti sumus mundo patiendo, ideo differimus a vobis doctoribus inflatis. nos enim(ironice loquendo)sumus stulti propter Christum,stulte patimur propter Christum.Vos autem prudētes in Christo.)supple estis:quum in veritate sit totum oppositum.Et pronomen vos, demonstrat doctores qui non fiunt spectaculum mundo.Et appellat prudētes in Christo,tanq̄ sic prędicantes Christum vt non patiantur.Et hæc quo ad intellectū:quo ad vires vero subiungit etiā ironice.Nos infirmi.)subaudi sumus propter Christum:vtpote non resistentes.VOS autē fortes.)subaudi in Christo estis.quū etiam sit totum oppositum.Et consistit hæc fortitudo non in sustinendo,sed in resistendo aut aggrediendo si qui impugnant. VOS nobiles.pro,gloriosi.) subaudi estis in Christo.est enim similis ironia.NOS autē ignobiles.pro,inhonorati)quū etiā totū sit cōtrarium:iuxta illud.nimis honorati sunt amici tui deus.Et hic finitur tertius & vltimus sermo ironicus.Deinceps absq̄ figura proprio sermone prosequitur:exponendo actiones & passiones proprias in veritate, quibus differunt ipsi apostoli a doctoribus Corinthiorum in quibus gloriantur.VSq̄ in hanc horam.)Non acciderunt hęc subiungenda vno certo mense, aut vno olim anno,sed crebro vsq̄ in hanc horam.Et esurimus & sitimus.)quo ad alimēta.ET nudi sumus.)quo ad vestes.ET colaphis cædimur.)quo ad ludibriū.ET instabiles sumus.)quo ad locum habitandi.ET laboramus,operantes manibus nostris.)quo ad modum acquirendi victum.MAledicimur.)ore.ET benedicimus.)bonitate ac benignitate tum affectus tum sermonis.PERsecutionē patimur.)factis.ET sustinemus.)patiēter.BLAsphemamur.)inimici dei dicimur.habebantur enim magi & sacrilegi.ET obsecramus.)sacris orationibus vtimur,nō magicis artibus.TANq̄ purgamenta huius mundi.)Superfluit huius.FActi sumus omnium peripsima vsq̄ adhuc.Peripsima Græca dictio est:& si in Latino relinquenda erat,scribēda & proferēda in vltima syllaba per e productum peripsema.Dicitur autem significare multarum rerum immunditiam:puta rubiginem ferri,scoriam argenti,lutum calceorum,& id genus multa quodamodo excrementa.Nec desunt dicentes apud Græcos solitum transferri hoc vocabulum ad significandum obnoxium iugibus malis.Inquit itaq̄ Paulus quodammodo summando vniuersam ignominiam quam patiuntur Apostoli,ꝙ vsq̄ ad hanc diem facti sumus peripsema non aliquorum sed omnium tanq̄ purgamenta mundi, tanquā simus impuritates & immunditiæ omnium quibus purgandus est mundus.Dicebant enim inimici fidæi Christianę ꝙ Christi discipuli inficiebant mundum.& propterea exterminādos esse:& tanq̄ purgamēta eiiciēdos de mundo,& non de hac vel illa ciuitate.

F NON vt confundam vos hæc scribo.) Quia hæc omnia spectata in ipsis apostolis redundabant in verecundiam habitantium, immo ingratorum tot malis quæ patiebātur apostoli pro electis, ideo manifestat ꝙ non ea intentione hæc scribit vt pudore suffundat eos. SED vt filios meos charissimos. pro, dilectos, moneo.) Intentio mea tendit per hæc ad monendum vos paterne. NAM si decē milia pedagogorū habeatis in Christo.) Numer⁹ finitus pro infinito ponitur: & metaphora paruulorum vtitur, dicēdo eos habere pedagogos velut duces & instructores paruulorum in via Christi. SED non multos patres.) Pedagogus mercenarius est: pater naturali amore ad filios se habet. NAM in Christo Iesu per euangelium ego vos genui.) Probat se patrem in Christo, & illos filios. Et proprie dicit genui, pro quanto velut substantiale esse cōtulit: dum primus fuit apud eos prædicator fidei Christi. fides enim est velut esse substantiale in Christiano: sicut & superius dictum est fundamētum respectu reliquarum virtutum. ¶ROgo pro adhortor, ergo vos.) Conclusionem infert ex supradictis. IMItatores mei estote. pro, efficiamini, sicut & ego Christi.) Superfluunt hæ quatuor dictiones. Conclusio exhortatoria est vt ipsum imitentur, non illos præceptores in quibus gloriantur. IDEO misi ad vos Timotheum qui est filius meus charissimus. pro, dilectus, & fidelis in domino: qui vos commonefaciat vias meas quæ sunt in Christo Iesu, sicut vbiꝗ in omni ecclesia doceo.) Sententia est clara. ¶TANꝗ non venturus sim ad vos sic inflati sunt quidam.) Superfluit sic. VEniam autem ad vos cito si dominus voluerit: & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt sed virtutem. nō em̄ in sermone est regnum dei, sed in virtute) Sententia est clara. Verūtamen vbi dicitur sed virtutē, & similiter quum subiungitur in virtute, vtrobiꝗ est sermo non de virtute vt distinguitur contra vitium sed de potestate seu potentia. hanc enim dictio Græca sonat. Et intendit manifestare differētiam inter se & illos præceptores inflatos, ꝙ illi solo sermone, ipse vero sermone & potestate miraculorum docet: & ꝙ regnum cælorum euangelizatum non firmatur in sermone sed in potestate miraculorum. Sermo enim communis est omnibus doctoribus, sed potentia miraculorum propria est euāgelio regni cælorum. QVID vultis? in virga veniam ad vos an in charitate & spiritu mansuetudinis?) Particula hęc continuatiua est sequentis materię cū pręcedentibus. iam enim inchoauerat necessitatem aduentus sui ad cōpescendum inflatos: & nunc subiūgit modum veniendi. tum vt ante suum aduentum emendent se inflati. tum propter crimen ad quod trāsit corrigēdum. Dat itaꝗ eis optionem: vtrum malint vsum virgę, hoc est castigationem & punitionem perseuerando in delictis, an vsum dilectionis & mansuetudinis. emendādo enim seipsos ante ipsius aduentum redderent seipsos materiam dilectionis & māsuetudinis. diliguntur siquidem boni, & mansuetudine vtimur erga pœnitentes.

G

H

CAPVT V

I OMNINO auditur inter vos fornicatio.) Non vago rumore sed penitus audiri dicit. Fornicationis autem nomine vt genere vtitur ad adulterium, incestū & huiusmodi. Vnde & subdit speciem. ET talis fornicatio qualis nec inter gentes. Deest. nominatur.) Exaggerando grauitatem criminis, nō dicit qualis nec inter gentes est, sed qualis nec inter gētes nominatur. ITA vt vxorem patris sui aliquis habeat.) Superfluit ita. Ecce crimen. Non dicit vt matrē, sed vt vxorem patris: vt intelligamus ꝙ de nouerca loquitur. Nec dicit vt relictam patris, sed vt vxorem patris: vt intelligamus incestum simul & adulterium in eodem crimine. ¶ET vos inflati estis.) Inflatio respiciens hoc crimen, inflatio inculpabilitatis est. Alii enim Corinthii Christiani videntes tantum scelus inter seipsos non solum excusabant se, sed etiam iactabāt se inculpabiles: sicut vere culpa carebant commissi criminis. ET non magis luctum habuistis.) de ruina fratris. VT
K tollatur de medio vestrum) hoc est vt eiiceretur e vestra conuersatione, vt eiiceretur ab ecclesia. QVI hoc opus fecit) Hic est effectus propter quē debuissent ingemiscere. ¶EGO quidē,) Hactenus proposuit crimen incestus & adulterii simul cum commissis & omissis quo ad hoc ab ipsis Corinthiis: modo more suo per partes tractat proposita, incipiens ab vltimo scilicet tollere e medio eorum virum illum scelestum. Inchoat autem explicādo ꝙ ipse supplet id in quo Corinthii defecerunt: immo ꝙ ipse inchoat eiectionem illius exequēdam a Corinthiis, ne videatur pręcipere eis odiosum officiū, seipsum eximendo ab huiusmodi exosis officiis. Primus itaꝗ ipse Paulus eiectionem illius inchoat dictādo sententiam. ABsens corpore, præsens autem spiritu.) hoc est affectu & solicitudine. Iudicare enim pręsentis est officium. IAM iudicaui.) hoc est iam ius dixi decernendo sententiam. VT præsens.) nō vt absens. EVM qui sic. Deest. hoc operatus

est.)Quid autem decreuerit subiungit.IN nomine domini nostri Iesu Christi congregatis vo- A
bis & meo spiritu.)Vbi inquit Iesus fuerint duo vel tres congregati in nomine meo,in medio eorum sum.Et propterea Paulus in nomine Iesu Christi congregari Corinthios & suum spiritum disponit:hoc est vt Corinthii congregati sint corporaliter,& solicitudo atq; affectus Pauli habeatur ibi præsens.CVM virtute domini Iesu tradere huiusmodi hominem Satanę.)Superfluit hominem:quis subintelligatur.Duo disponit Paulus:modum scilicet pronunciandæ sententiæ quam decreuit scilicet congregatis vobis &c.& punitionem decretam scilicet tradere illũ Satanæ.declarãdo qua potestate fiet ista punitio scilicet cum potestate domini Iesu.Significat enim per hęc Paulus Corinthiis ꝙ ipse decreuit vt Corinthiis Pauli solicitudine congregatis tanq̃ præsens esset Paul9,tradatur Satanę huiusmodi homo potestate dñi Iesu.Et nõ significat ꝙ ipse iam tradiderit huiusmodi hominem Satanæ.In cuius sensus testimonium non solũ subiunget expurgate vetus fermentum,sed in calce capituli explicite mandat ꝙ auferãt illum ma- B
lum hominem a semetipsis: quod nõ oporteret iuberi si iam Paulus tradidisset ipsum Satanæ. Voluit autem præsentiam suam spiritualem interuenire in pronunciatione sententię,vt confiderent Corinthii affuturam potestatem domini Iesu ad tradendum illũ Satanæ.hæc enim potestas videtur communicata non omnibus sed apostolis.IN interitum carnis.) Hinc apparet punitionem hanc fuisse vexationem corporalem illius hominis vsq; ad mortem.non tamen repentinam,sicut Petrus Ananiã & Sapphirã tradidit Satanæ.quoniam subiungitur.VT spiritus saluus sit in die domini Iesu.)Ex hoc nãq; ꝙ punitio illa ordinabatur ad salutẽ spiritus: intelligimus punitionem illam habuisse duas conditiones.altera est ꝙ non repente interemit. altera est ꝙ fuit in solo corpore:ita ꝙ non abstulit vsum mentis.Vtrunq; enim horum necessariũ fuit ad hoc vt ille vexatus & moriturus resipisceret,& pœnitens saluus fieret.NON est bona gloriatio vestra.)Reprehẽdit quod supra narrauit,& vos inflati estis,Simulq; monet ad exequẽ- C
dũ quod decreuit.Gloriatio inquit in qua gloriamini ꝙ nõ estis inculpa patrati criminis, non est bona,ecclesię.Et rationẽ subdit.NEscitis quia.pro,ꝙ,modicũ fermẽtũ totã massam corrũpit. pro fermẽtat.)ideo nõ est bona gloriatio vestra,quia inde exponi periculo vniuersum corp9 ecclesiæ,similitudo fermẽti testat.❡EXpurgate vetus fermẽtũ.)Occasione sumpta ex similitudine fermenti monet ad faciendum quod prius facere debuerant:eiicere scilicet illum ab ecclesia, Expurgate inquit,hoc est purgando eiicite vetus fermentum,hoc est vetustatis mixtionẽ.Fornicarius enim ille mixtus aliis erat velut fermentum vetustatis:hoc est defectus corruptionisq; morum.VT sitis noua conspersio.)Eadem in Gręco dictio est interpretata prius massa, modo conspersio.clarius fuisset vtrobiq; aut massam aut vtrobiq; conspersionem latine dicere.Mixta farina aquæ,conspersio seu massa vocatur.Quæ si fermenti aliquid habeat,non est omnino noua.quantum enim habet fermenti,tantum habet rei veteris.Si autẽ sine fermento sit,est omnino noua.Et ad hanc alludens similitudinem dicit Paulus eiecto fermento esse nouã conspersionem. Res vero significata est noua vita.SIcut estis azimi.)Græcam dictionem interpres reliquit.potuisset dicere sicut estis infermentati.Et affert similitudinem a statu.Et est sensus. vt sitis vitæ nouæ quemadmodum estis infermentati secundum statum,quemadmodũ estis in statu infermentatorũ:hoc est in statu puritatis,sine mixtione cuiusq; criminis.per baptismũ siquidem ponimur in statu puritatis.Verum ad figuram alludendo,infermentatus status est status Christianorum:vtpote continuam profitentium celebritatem paschalem:quemadmodum Iudæorum infermentatus erat status tota hebdomada solennitatis paschalis.Monet itaq; vt vita consonet statui.Et probat infermentatum statum Christianorum subiungẽdo.ETenim pascha nostrum.Deest.pro, nobis,immolatus est Christus.)Pascha inquit nostrum ad differentiã agni paschalis qui erat pascha Iudęorum.Pascha autem prout ab Hebęo deriuatur transitum significat:prout autem a Græco passionem importat.Et quoniã Hebræa figura inducitur,Hebręo sensu credimus Paulum vsum.Paschalis enim agnus in trasitu domini percutientis primogenitos AEgyptiorũ ad educẽdũ populũ Israel ex AEgyptiaca seruitute immolat9 est.Et ideo Christus immolatus in cruce in transitu suo ex hoc mundo ad patrẽ ad redimendum genus humanum ex seruitute diaboli,pascha nostrũ,pro nobis immolatũ dicitur.Clare per hoc probãs Christianos esse in statu sine fermento,hoc est puritatis:quia tempus est paschale quo nostrũ pascha pro nobis immolatus est Christus.adhuc enim sumus in transitu ex AEgypto ad cęlestem patriã nobis promissam,ad quã per hoc pascha immolatum redempti sumus deducendi.❡ITAq; epulemur,pro,festũ celebremus.)Infert ex paschate immolato agendã celebritatem,alludẽs ad

F cęrimonias veteris testamenti. NON in fermẽto veteri neq̃ in fermẽto malitiæ & nequitiæ.) hoc est nõ in admixtione vetustatis: idest defectus seu corruptionis vitæ & morũ. Et in hoc tãgitur communissima radix omnium malorum: per admixtionem autem malitiæ & nequitię tãguntur propinquæ causę peccatorum, tanq̃ primi rami communis radicis. Et malitia quidem cõmunis est omnibus peccatis quę ex proposito lædendi fiunt: nequitia autem proprie spectat ad peccata omissionis: sicut homo neq̃ proprie est homo inutilis, velut nihil valens. Quia tamẽ omissiones causantur ex luxu, nequitia vitium est cõprehendens non solum omissiones sed carnalia peccata & alia huiusmodi vana, ex quibus homo redditur inutilis. Vnde sub his comprehendit Paulus vniuersa peccata. SED in azimis syncerítatis & veritatis.) Fermẽtatis panibus opponuntur azimi, & admixtioni vitiorum opponitur puritas. syncerítatis quidem in affectu, veritatis autem in intellectu: vt & affectus admixtionem reiiciat cuiuscunq̃ immunditiæ aut

G detrimenti, & intellectus admixtionem falsitatis, fallacię & id genus reliquorum.

SCRIPSI vobis in epistola.) Correctis Corinthiis de gloriatiõe & omissione, monet eos qualiter de cætero cum criminosis se habere debent, monet autem repetendo quod per aliã epistolam (quæ non habetur hodie) scripserat illis: vt explicet suum mandatum, & adiungat. NE commisceamini fornicariis.) Ecce quod scripsi ne commisceamini non solum peccando sed etiã conuersando. NON vtiq̃. pro, & non omnino.) hoc est & non penitus, non totaliter. Est enim sensus q̃ scripsi vobis ne commisceamini & non omnino. Si dixisset ne commisceamini omnino, prohibuisset omnimodam conuersationẽ cum criminosis: dicendo autẽ & non omnino, prohibuit conuersationem cum illis sed non omnimodam. Hæc fuit vna conditio prioris mandati. Altera vero conditio subiungitur. FORnicariis huius mundi.) hoc est scripsi de fornicariis in cõi cuiuscũq̃ nationis, professionis, conditionis, non tantum patrię vestrę aut professionis Chri-

H stianę, sed mundi: hoc est locut⁹ sum de oĩbus criminosis in genere. AVT auaris aut rapacib⁹ aut idolis seruientibus.) Non scripsi tantum de criminosis peccato carnis, sed de auaris auaritia (quæ est species iniustitiæ) fraudibus furtis & huiusmodi se exercente. Rapacitas autem violeniam superaddit. Et in his comprehenditur vniuersitas criminosorũ. Sub peccatis carnalibus comprehenduntur omnia peccata in seipsum: sub auaritia autem & rapacitate, omnia peccata in proximum: sub idolatria vero omnia peccata in deum. ¶ALIOquin debueratis de hoc mundo exisse. pro, quoniam debetis vtiq̃ ex mundo: exisse.) Ratio quare mãdaui olim hoc fuit quoniam debetis vtiq̃ ex mundo, ex affectibus mundanis, exisse: non exire sed exisse, tunc cum fuistis baptizati. Hæc sunt quę olim scripserat. NVNC autem scripsi vobis.) in hac epistola. NON commisceri.) Olim apposui & non omnino: nunc autem absolute dico non commisceri, tanq̃ tollens illam particulam non omnino. SI is qui frater nominatur inter vos). Su-

I perfluit inter vos. loquitur enim de oĩbus qui nominantur Christiani vbiq̃ terrarum, & nõ inter Corinthios tantum. Tunc enim quilibet Christianus nominabatur frater alius Christiani: iuxta verbum Christi, omnes vos fratres estis. Limitat id quod dixerat non cõmisceri, ad Christianos: vbi olim dixerat in communi de fornicariis mundi, siue Christianis siue non Christianis. EST fornicator aut auarus aut idolis seruiens: aut maledicus aut ebriosus aut rapax.) Vbi patet q̃ omnes criminosos Christianos comprehendit. CVM huiusmodi nec cibum sumere.) Ecce q̃ omnino prohibet commisceri huiusmodi: quod prius non prohibuerat omnino. Vbi cõsiderandum est, domini sententiam mitiorem esse. nam dominus dixit. si ecclesiam non audierit, sit tibi vt ethnicus. Paul⁹ autem plus vitãdum q̃ ethnicũ cẽset. ¶QVID enĩ mihi de iis qui foris sunt iudicare?) Rationem reddit limitationis ad Christianos, quia nihil ad me attinet iudicare non Christianos, subtractio siquidem conuersationis in pœnam criminosorum indici-

K tur. Et propterea Paulus distinguit inter Christianos criminosos, & non Christianos criminosos. Et Christianos quidem tanq̃ subiectos suo iudicio punit, mandando aliis vt cum eo non cõuersentur, vsq̃ adeo vt nec simul comedant. non Christianos autem tanq̃ foris (tanq̃ extra iurisditionem suam) existentes non punit, quia non spectat ad eum iudicare illos. NONne de iis qui intus sunt vos iudicatis?) Manifestat discretionem quam fecit, ex communi vsu iudicum. Pronomen enim vos, demonstrat homines quum exercent officium iudicis. Commune siquidẽ est omnibus iudicare eos qui comprehenduntur infra terminos suæ iurisditionis. Vel pronomẽ vos, demõstrat iudices in ecclesia Corinthiorũ: & ex vsu eorũ (q̃ iudicant tantum Christianos) probat rationabilem esse discretionem quã fecit. NAM eos qui foris sunt deus iudicabit.) Ne impunes putares relinqui non Christianos, aut melioris cõditionis q̃ Christiani puniti per

huiusmodi excommunicationem, subiungit Paulus ꝙ seueriori relinquuntur iudicio nõ Christiani: quoniam deus illos iudicabit. horrendum siquidẽ est incidere in manus dei viuentis. AVferte malum ex vobisipsis.) Concludendo redit ad mandandum Corinthiis vt exequantur decretam sententiam, vt tollant illum fornicarium a consortio suo: hoc est vt excommunicent illum. Est enim masculini generis malum, quum dicitur auferte malum: vt textus Græcus manifestat. Et est (vt dictum est) sensus, auferte illum malum hominem. A

CAPVT VI

VDET aliquis vestrum habens negociũ aduersus alterum, iudicari apud iniquos, & non apud sanctos?) Inflatis Corinthiis in nouis doctoribus postq̃ obiecit Paulus negligentiam excõmunicationis, modo consequenter obiicit audaciam recurrẽdi ad iudices prophanos aduersus Christianos: vt vtrinq; eos humiliet. Et dicendo aud et, significat se de illis loqui qui actores erant in iudiciis: hoc est qui propria voluntate ad prophanos ibant iudices. Et hoc ad differentiam conuentorum. in quorum libertate non erat declinare a iudicibus. AN nescitis quoniam. pro, ꝙ, sancti mundum iudicabunt?) Manifestat quare reprehẽdit: quia scilicet derogat autoritati sanctorũ: quoniam sancti iudicabunt mundum, quoniam erunt iudices vniuersales. ac per hoc eorum autoritati detrahitur, postponendo eos infidelibus iudicibus. Iudicabunt autem sancti mundum, tum comparatiue, tum vt assessores Christi. ET si in vobis iudicabitur. pro, iudicatur, mundus.) Hinc apparet ꝙ de iudicio comparatiue loquitur. nam mundus in præsenti iudicatur comparatiue in vita, constantia, fortitudine, patientia & aliis virtutibus ac meritis sanctorum: ꝙ illi quum non plus q̃ homines sint, tot virtutibus ac meritis fulgeant, & mũdus nõ resipiscat. INdigni estis qui de minimis iudicetis?) Interrogatiue legendũ est. Interpres sensum bene interpretatus est: secundum tamen Pauli verba legendum est. INdigni estis minimis foris?) vt forũ est locus iudicii, minimæ eñ sedes iudicii sunt q̃ sunt iudiciorũ de his minimis: puta spectantibus ad victum seu ad facultates, de quibus sunt quotidianæ lites. NEscitis quoniam. pro, ꝙ, angelos iudicabimus?) Auget autoritatem sanctorum ꝙ non solum homines mũdanos sed etiam angelos iudicabunt. Quod intelligendum est de angelis apostatis. quos etiam comparatiue iudicabunt: ꝙ ipsi in fragili corpore inter tot flagella, oppressiones &c. vicerint hostes, dęmones autem tam excellentis naturę ruerint. QVANto magis sæcularia.) Et hic quoq; interpres sensum retulit. nec facile dictio Gręca in sua amplitudine potuit aliter interpretari. Significat enim spectantia ad vitam, ad victum, & ad facultates: quæ omnia comprehendit interpres sub nomine sæcularium: hoc est spectantium ad sæculum cuiusq;. Proprie enim dicendum forte fuisset, nedum pertinentia ad vsum vitæ. circa quæ versantur quotidianæ lites. ¶SAEcularia igitur iudicia si habueritis.) Eędem dictiones repetuntur in Paulo. Et est sensus. pertinẽtiũ igitur ad vsum vitę si habueritis fora: loca scilicet iudicii. Et dicit si habueritis, quia nollet illos habere: vt inferius subiunget. Reprehensis siquidem Corinthiis ꝙ vocarent in ius Christianos sub iudicibus infidelibus, instruit eos quid facere debent: incipiens a iudice ꝙ si fora habeãt ratione huiusmodi litium. CONtemptibiles qui sunt in ecclesia hos constituite ad iudicãdum.) In Paulo habetur, contemptos in ecclesia hos facite sedere. Et dicendo facite sedere, clare monstrat ꝙ de locis iudicii prælocutus est. Appellat autem contemptos in ecclesia eos qui quodammodo pro nihilo habentur in ecclesia. Et quorsum hos dicat constituẽdos iudices, exponit subiũgendo. AD verecundiam vestram dico) Vt erubescatis dico huiusmodi despectos constituẽdos iudices. Et magis explicãdo subiungit. SIC) Rectius diceretur siccine. NON est inter vos sapiẽs quisq̃ qui possit iudicare inter fratrem suum.) Hebræo forte more Paulus multitudinem fratrum singulari significat nomine, dicendo fratrem suum: hoc est multitudinem fratrum suorũ. Monet itaq; vt sapiens aliquis instituatur iudex multitudinis fratrum. SED frater cum fratre iudicio contendit.) In Græco habetur iudicatur, vbi interpres dicit iudicio cõtendit: & sensum expressit. Reprehendit tamen Paulus perseuerantiam ꝙ non solum attentabant sed prosequebantur litem vsq; ad sententiam inclusiue. hoc enim significat, dicendo iudicatur. ET hoc apud infideles.) Repetit exaggerando, vt explicet multiplex peccatum in hoc facto. ¶IAM quidem omnino delictũ in vobis ꝙ iudicia habetis inter vos.) Hactenus reprehenderat ꝙ ad prophanos iudices recurrebant, instruens ꝙ si iudicari vellent sapiens aliquis institueretur index Christianus: modo reprehẽdit ipsas lites. Et dicit peccatum esse ꝙ iudicia materialiter (hoc est lites, materias iudiciorũ) habetis, vel potius ꝙ iudiciarias liets habetis. Quod caute Paulus dicit: dũ nõ

B C D E

F ait ꝙ vtriq́ litigãtes peccẽt, sed ꝙ in eis est peccatum. hoc enim regulariter est verũ: qm̃ cõmuniter lis oritur ex peccato, saltem vnius partis: & sic peccatum est in eis confuse loquẽdo de eis. Quod ideo oportet sic intelligere: quia contingit quandoq́ (q̃uis forte raro) alteram partem litigare sine peccato vllo. QVAre non magis iniuriã accipitis?) Discerne prudens lector ꝙ vbi prius dixit omnino interuenire peccatũ in litigãtib⁹, ambobus vel saltẽ altero, modo ad inculpabiles dicit quare non magis iniuriam manifestam accipitis: hoc est patienter sustinetis. Et similiter. QVAre non magis fraudem patimini?) quo ad iniurias occultas. Lites enim aut propter iniuriam manifestam aut propter iniuriam occultã fiunt. Nec mandat ꝙ potius iniuriam patiãtur q̃ litigent: sed raram insinuat fore causam quare non debeant potius sustinere iniuriã q̃ litigare. Quæ autem sint huiusmodi raritatis causæ, inferius subiunget, quum dicet, omnia mihi licent. ¶SED vos iniuriam facitis.) non solum peccatũ in vobis est ꝙ litigatis, sed peius ꝙ vos
G iniuriã facitis manifestã. ET fraudatis.) iniuria occulta. Et hoc fratribus.) Exaggerat ꝙ vtrãq́ iniuriam inferrent fratribus: idest Christianis qui debẽt magis amari. ¶AN nescitis.) Duo proposuit. alterum quare non magis &c. alterum sed vos iniuriam facitis &c. Tractaturus vtrunq́ incipit ab vltimo. Qꝫ iniqui regnum dei non possidebunt?) Quare autem hanc pœnam explicauerit subiũgit. ¶NOlite errare. pro, ne erretis.) Ex his enim insinuari videtur ꝙ aut error erat inter aliquos ibi: ꝙ Christiani omnes saluarentur, aut ꝙ blandiebantur sibiipsis Christiani peccantes ꝙ tandem peruenirent ad regnum dei: vel (quod potius crediderim) præcauet Paulus, ne ex peccatis ducantur in errorem promittentium regnum dei Christianis quãuis peccatoribus. NEq́ fornicarii, neq́ idolis seruientes, neq́ adulteri, neq́ molles, neq́ masculorum concubitores, neq́ fures, neq́ auari, neq́ ebriosi, neq́ maledici, neq́ rapaces regnum dei possidebunt.) Sententia clara est. Hic tamen est aduertendum ꝙ ebriosos Paulus excludit a regno dei: signifi-
H cans per hanc connumerationem peccare eos mortaliter. nullus enim Christianus excludetur a regno dei nisi propter peccatum mortale. ¶ET hæc aliquando quidem fuistis. pro, & hæc aliqui fuistis.) Nõ dicit absolute & hæc fuistis: sed dicit vage de quibusdam, sed hęc aliqui fuistis. SED abluti estis.) per baptismum a sordibus peccatorum. SED sanctificati estis.) Multa enim abluuntur quæ non perfecte mundantur, & propterea ablutioni adiungit Paulus sanctificationem: significantem ꝙ non solum abluti sunt, sed facti sunt mundi ab immunditia peccatorum. SED iustificati estis.) Tam ablutio q̃ sanctificatio abiicit terminum a quo: hoc est immunditiã peccati. Iustificatio autem terminum ad quem (hoc est iustitiam) inducit. Non solum estis abluti & sanctificati, sed estis facti iusti apud deũ per infusam gratiã charitatis fidei ac spei æternæ. IN nomine domini Iesu.) quantum ad inuocationem exteriorem in baptismo factam. ET in spiritu dei nostri.) quantum ad internam causam spiritualis gratię. ¶OMnia mihi licent.)
I Tractat alterum prius propositum scilicet quare non magis iniuriam accipitis &c. explicando duas causas raræ excusationis. Licitum siquidem esse insinuat vexato defendere causam suam iudicialiter dicendo omnia mihi licent. verum raram esse rationabilem causam exequendi hoc licitum, manifestat ex hoc ꝙ raro contingit huiusmodi executio absq́ altero duorũ accidentiũ quæ debent retrahere ab huiusmodi executione. Quum autem legis omnia mihi licent, memento distributionis accommodæ. omnia quæ non sunt ex suo genere pręcepta nec prohibita, & nõ omnia absolute mihi licent. SED non omnia expediunt. pro, conducunt.) subaudi ad vitam spiritus. Et hoc est primum accidens retractiuum vexati a litigando scilicet si litigare non est vtile ad vitam spiritus. Ea enim quę non sunt vtilia ad vitam spiritualem, q̃uis secundum se sint licita, omittenda censet. OMnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestatẽ.) Aduerte circa literam erudite lector ꝙ in Græco vnum verbum habetur loco cuius interpres posuit redi-
K gar potestatem: & scito ꝙ verbum illud deriuatur a dictione interpretata licent. Ita ꝙ constat eiusdem esse significationis vtrãq́ dictionem, primitiuam & deriuatiuam: & consequenter recta interpretatio alterã dictionem debet mutare, aut potestatẽ aut licent. ¶Cogor autem ex aduersatiua coniunctione sed, sentire ꝙ non est vertenda dictio licent, vt significet posse, dicendo omnia in mea sunt potestate, sed ego sub nullius redigar potestatem quoniã minus quadrat aduersatiua cõiũctio. Dicẽti enim omnia in mea sunt potestate, nõ cõgruit subiũgere, sed ego sub nullius redigar potestatẽ: immo subiũgere debuisset, ideo ego sub nullius redigar potestatem. Accedit ad hæc ꝙ Gręca dictio primitiua ꝓprie significat licere: ac per hoc deriuatiua dictio significat ꝓprie spectãs ad licere. q̃uis per extensionẽ seu translationẽ pluries hm̃oi dictio proprie significans licentiam interpretata sit ptãs, ea rõne quia quod licet possum⁹. Amplectẽdo igitur

propriam significationem,& seruando congruitatem sermonis aduersatiui,mutanda est dictio A
deriuatiua interpretata redigat potestatem,& interpretanda est aliquid spectans ad licētiam. Et legendum esset.SED non ego ab vllo fiam licentiosus.) Præpositio siquidem interpretata sub:non magis significat sub q̄ ab.Et est sensus.omnia non prohibita mihi licent,sed non propterea ego ab vlla re,ab vllo negocio,ab vllo occursu fiam licentiosus.Et hoc est alterum retractiuum vexati a litigādo,si litigando fieret licentiosus:puta si propter litē religiosus fieret curialis seu vagus,& huiusmodi.Et hoc secundum accidens est peius primo:quoniam primū consistit in negatione vtilitatis ad vitam spiritualem;hoc aūt secundum in implicatione distrahentium,seu minus decentium.Hæc itaq; duo vult Paulus consideranda esse ante executionem licitorum:& vbi nullum istorum accidit(quod nō frequēs videt̄)exequi pōt homo quod licitū est.

ESCA.pro,escę,ventri,& venter escis:deus aūt & hunc & hanc,pro,& has,destruet.)Inter B
peccata priuantia a regno cælorum annumerauerat paulo superius fornicationem distinctam contra adulterium & alias species luxuriæ:& quoniam apud gētiles simplex fornicatio nō reputabatur peccatum,ideo Paulus rationem intendit reddere quare simplex fornicatio peccatum est excludens a regno dei.Et quoniam fundat rationē suam super statū spiritualē ad quem ordinati sumus(hic inchoatiue,& in futuro consummate)ideo incipit a differentia inter statū tum gratiæ & statum naturæ,inter statum spiritualē & statum animalem:vt opposita iuxta se posita magis elucescant.Et propterea a statu naturæ seu animali inchoat describendo ipsum tā in præsenti vita q̄ in futura.Et quo ad præsentem quidem vitam describit dicendo escæ vētri & venter escis.quo ad futuram vero,ꝙ deus destruet & ventrē & escas.Vsus ventris in hac vita decoctio escarum est:& econuerso vsus escarum in ventre fit.Et propterea venter ordinatur suapte natura ad alimētū,& econuerso alimētū ordinat ad ventrē tanq̄ propriū locū.Et in hoc consistit vita animalis,vt patet.In futura aūt vita in qua resumptis corporibus homines erunt C
similes angelis,deus destruet ventrem(nō quantū ad substantiam,sed quantum ad vsum decoctionis escarum)& destruet escas non solum quatenus escę sunt,sed simpliciter.credimus enim mixta omnia ex quibus nutrimur destruenda.Ecce status animalis:vide spiritualem.CORpus autem non fornicationi sed dño,& dominus corpori.) E regione ad id quod dixerat escę vētri & venter escis dicit,corpus autē non fornicationi sed dño & dñs corpori: e regione vero ad id quod dixerat deus autē & hunc & has destruet,modo dicit. DEVS vero & dñm suscitauit & nos suscitabit per virtutem suam)hoc est potentiam suam.Et describitur status gratiæ seu status spiritualis,& in præsenti vita & in futura.Et quo ad præsentem quidem vitam dicit ꝙ corpus non fornicationi sed dño & dominus corpori:hoc est corpus non ordinatur ad fornicandū sed ad domini gloriam,& dñs est ad vtilitatem corporis.¶Vbi aduerte prudens lector ꝙ in statu animali nihil peccati narrauit,sed tantum naturalia officia ventris & escarū:in statu quoq; D
spiritus illa tantum quæ pertinent ad spiritualia officia affert.& proprerea excludit ordinē corporis ad peccatum fornicationis:& affirmat ordinem corporis ad dñm & econuerso,vt hinc intelligamus ꝙ non loquitur de naturali ordine corporis ad actum generandi,sed de non ordine corporis ad peccatum fornicandi.Ordo enim corporis ad generandū spectat ad statum animalem:sed quia nō ab omnibus exercetur,sed ab omnibus exercetur vsus ventris & alimenti,ideo statum animalē ab officio ventris & alimēti,& non ab officio generandi descripsit.Quomō aūt hæc verificētur,sigillatim Paulus declarat in textu,more suo proposita exequēs.NEscitis quoniam.pro,ꝙ corpora vestra membra sunt Christi?)Declarat illā particulā corpus dño: explicādo modum quo corpora nostra sunt ordinata ad dñm.s.vt membra Christi.secundū id quod alibi dicit,multi vnum corpus sumus in Christo.Ita ꝙ Christus est sicut persona,& ecclesia est corpus eius:ac per nos membra eius.Corpora ego nostra ex vi status Christiani sunt ordinata vt E
sint membra Christi:& nisi ex parte nostra ponat̄ obex peccati,sunt per baptismum membra Christi.¶TOLlens ergo membra Christi faciam membra meretricis?) Horrendo declarat illā aduersatiuam non fornicationi sed Christo,declarans cōtrarietatē inter corpus dño & corp9 fornicationi.Et significanter dicit meretricis:vt intelligamus ꝙ de simplici fornicatione tractat. ABsit.)Horrentis est.¶AN nescitis.)Duo intēdit Paulus declarare.alterum est quomodo mēbra fornicantis sunt membra meretricis.alterum quomodo nos sumus membra Christi.Et inchoās a primo,dicit.QVOniam.pro,ꝙ,qui adhæret meretrici,vnum corpus efficitur.pro, est: erunt em̄ inquit duo in carne vna.) Verbū Adæ Gene.ii.scriptum affert ad declarandū fornicātis & meretricis esse corpus vnum.Vbi aduerte ꝙ quanuis Adam dixerit hęc verba de con

F iugibus, Paulus tamen extendit ad fornicantes propter identitatem rationis. Nõ enim differũt nisi secundum quid & simpliciter. Coniuges enim ponunt simpliciter corpora sua in communi: fornicantes autem ponunt pro tunc corpora sua in cõmuni. Sensus enim literalis (vt in euãgeliis declarauimus) est ꝙ sicut alii ponentes facultates suas in cõmuni, sunt multi in vna facultate, & sic de similibus societatibus, ita coniuges ponunt carnes suas in communi. & propterea dicuntur vna caro, pro indiuiso habentes carnes: sicut pro indiuiso existentibus facultatibus dicitur vna facultas. Et cõiuges quidẽ habent hanc indiuisionẽ non ad tempus sed simpliciter, fornicantes autem pro tunc. & propterea Paulus dixit etiã fornicantiũ esse carnem vnã. ¶QVI autẽ adhęret dño.) Declarat alterum ex similitudine primi. sicut communicantes carnes sunt vna caro, ita adhærens spiritu domino. VNVS spiritus est.) scilicet ipsius adhærentis & dñi. In quo declarat quomodo sumus membra Christi scilicet non vnione corporali, sed vnione spi-
G ritus. Vnus siquidẽ atꝙ idẽ est spiritus meus, & meorum membrorum: & vnus proportionaliter est spiritus Christi & spiritus adhærentium ei. Intellige autẽ vnum quemadmodum diximus de vnitate carnis & de vnitate facultatis indiuisæ. adhærentes siquidẽ dño & dñs ponunt quodãmodo spiritus in communi, vt tanꝗ pro indiuiso habeant spiritum cõmunem vtrinꝙ: & sic vnus spiritus est adhęrentis dño & dñi. Quod in hac vita inchoatiue apparet in sanctis, conformantibus spiritum suum in omnibus deo, & deo faciente voluntatẽ timentium se. ¶FVgite fornicationem.) Declarat seorsum illam particulã corpus non fornicationi. Et significanter dicit fugite, tanꝗ insequentem & serpentem in non fugiẽtes. Cum reliquis enim vitiis cõgressus haberi potest rationibus pugnando, cum vitiis autẽ carnalibus non est pugnandũ: quoniam serpunt in cogitationes etiam contra illa. sed victoria per fugam habetur: fugiendo scilicet etiã cogitationes omnes talis generis. ¶OMne peccatum quodcũꝙ fecerit homo.) hoc est omne ge
H nus humani peccati. EXtra corpus est.) hoc est extra iniuriam corporis est. Et significanter dicit peccatum, non dicit effectus peccati. Quod dicimus propter peccatum gulæ: quod non est in iniuriam corporis nisi ratione effectus nocentis corpori. QVI autẽ fornicatur, in corpus suũ peccat.) Iniuriã siquidem facit corpori suo pro indiuiso ponẽdo illud cum corpore meretricis. dehonoratur enim corpus: sicut si aliquis poneret pro indiuiso rem nobilẽ cum re vili, iniuriam faceret rei nobili. ¶AN nescitis quoniam. pro, ꝙ membra. pro, corpora, vestra.) Declarat illam particulam, & dominus corpori. TEMplum sunt spiritus sancti qui in vobis est, quem habetis a deo.) Ecce quomodo dominus corpori scilicet constituendo corpora nostra templum spiritꝰ sancti, non futuri sed existentis in nobis, non vndecunꝙ sed ex dono dei. Per hoc enim declaratur ꝙ dñs corpori adest maximo dono spiritus sancti, vtentis corporibus nostris vt templo: ad sacros scilicet vsus. ET non estis vestri.) Accumulat dona quibus dominus corpori: simul reddens ra-
I tionem cur merito spiritus sanctus vtitur nobis vt templo suo (hoc est ad vsus spirituales dicauit nos & corpora nostra) quia nos non sumus nostri, sed domini. Et ratio subditur. ¶EMpti enim estis precio magno.) Superfluit magno. Ecce simul ratio quare nõ simus nostri sed domini qui emit nos, & donum precii pro redemptione nostra: vt vere videamus ꝙ dominus corpori fundendo precium sanguinis sui pro redemptione nostra. GLOrificate & portate.) Superfluunt duę dictiones, & portate. DEVM in corpore vestro.) Concludit Paulus declaratis omnibus propositis describentibus corporis statum spiritualem in præsenti vita, vt glorificent deum in corporibus suis. quod fit seruando corpus mundum a peccatis carnalibus, & exhibendo corpus ad obsequia spiritus. Desunt septem dictiones. ET in spiritu vestro quæ dei sunt.) Quia corpora nostra declarauerat esse domino vinculo spiritus, ideo concludit vtrunꝙ scilicet glorificate deum in corpore vestro, & in spiritu vestro quæ dei sunt. Spiritus enim noster non cor-
K pus, discernit quæ dei sunt. & propterea mandat ꝙ in spiritu nostro glorificemus ea quæ dei sunt, tanꝗ in cognoscente illa. tam extrinseca (vt creatio, redemptio, sapientia, prouidentia) ꝗ intrinseca: vt virtutes & dona spiritus sancti.

CAPVT VII

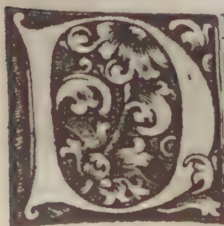
E quibus autem scripsistis mihi.) Imperfecta est oratio, subaudiens respondebo. scripserant siquidem Corinthii Paulo, nescio quas quęstiones de matrimonio. BOnum est homini mulierẽ non tangere) hoc est vxorẽ non ducere. Nec aduersatur Paulus verbo dei. Geñ. ii. scripto, non est bonum hominem esse solum: quoniam sententia illa loquitur de homine secundum esse naturæ. nõ est autẽ bonum in esse naturali hominem esse solum: quoniam tollit naturalem

multiplicationem. Paulus vero loquitur de homine relato ad vitam spiritualem: in qua bonum est non ducere vxorem. non nihil enim impedimenti præstatur spirituali vitæ ex coniugio. A

PROpter fornicationem. pro, fornicationes, autẽ vnusquisq; suam vxorẽ habeat, & vnaquæq; suum virum habeat.) Non dicit propter generationem quæ est primus finis coniugii, sed ꝓpter fornicationes vitandas, quod est bonũ secundarium cõiugii: quoniã non tractat de coniugio in esse naturali, sed (vt dictũ est) in ordine ad vitã spiritus, cui longe magis aduersatur fornicatio q̃ coniugium. & propterea vt saluetur vita spiritualis dicit propter fornicationes autem vitandas contrahatur coniugium. Et dicit pluraliter fornicationes, ad comprehendendum omnes luxuriæ species. ¶ VXori vir debitum. pro, debitã beneuolentiam, reddat: similiter autẽ & vxor viro.) Postq̃ instruxit de contractu cõiugii, instruit de vsu coniugii. Et honestissimo vtitur vocabulo, dicendo debitam beneuolentiam reddat: significando esse actum iustitiæ vsum cõiugii.

MVlier. pro, vxor, sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter autem & vir sui corporis potestatem nõ habet, sed mulier.) Rationem assignat debiti mutui inter cõiuges. & vtrobiq; legendũ est nõ mulier sed vxor. ¶ NOlite fraudare. pro, ne fraudetis.) seu priuetis. INuicẽ.) hoc est ne subtrahatis debitum inuicem. Peccatum enim iniustitię est negare coniugi debitum. siue fraude (fingendo aliquã excusationem) siue aperte negando. Et est ex suo genere peccatum mortale, sicut quęlibet iniustitia. NIsi forte. pro, quid.) seu aliquantulũ. EX cõsensu ad tempus.) Ex hac exceptione apparet ꝙ dictio Gręca potius interpretatur priuetis q̃ fraudetis. exceptio enim hæc nõ fit a fraude sed a mutua priuatione. VT vacetis orationi.) Desunt duæ dictiones. Legendum est. VT vacetis ieiunio & orationi.) Collige tres cõditiones a Paulo appositas vacationi ab vsu coniugii. prima est ex cõsensu vtriusq;: secunda est ad tempus breue: tertia est vt vacẽt ieiunio & orationi. Talis enim continẽtia vtilis est ad vitã spũalẽ. ET iterũ reuertimini in idipsum. pro, cõueniatis ad idẽ.) Cõpleto illo breui tpe iterũ redeãt ad vsum cõiugii. C
Et causam subdit. NE tentet vos Satanas propter incontinentiã vestram.) Sentẽtia clara est. ¶ HOC autem dico.) Pronomen hoc nõ arctatur ad vltimo dictum, sed cõprehendit totum, scilicet & contractum coniugii, & vsum eiusdem. SEcundum indulgentiã.) minus boni. NON secundũ imperium.) quo imperantur necessario agenda. VOlo autẽ. pro. enim, omnes vos. pro, omnes homines, esse sicut meipsum.) Hortantis est. & nõ electionem sed velleitatem significat. Vellet enim si fieri posset, omnes homines esse cõtinentes sicut ipse erat: sicut de deo scribitur ꝙ vult omnes homines saluos fieri. Et per hoc rationem reddit quare dixit non secundũ imperium. ¶ Et aduerte ꝙ hic est vnus textus ex quo a nonnullis argumẽtum sumitur ꝙ Paulus habuerit vxorem. Arguunt enim ꝙ loquens de vsu cõiugii, quũ dixisset hoc autem secundũ indulgẽtiam & nõ secundũ imperium dico, reddit rationem. volo enim omnes homines esse sicut meipsum, coniugatum & abstinentem ab vsu coniugii. Sed argumentum nõ habet solidum fundamentum: quia pronomen hoc, demonstrat totum quod dictum est de contractu & vsu coniugii: D
& vtrũq; dictum est secundũ indulgentiã, non secũdum imperiũ. Et ratio quadrat, quia vellem omnes hoĩes esse sicut meipsum incõiugatum. Et ꝙ iste sit sensus literalis, nunc nũc verba Pauli testabuntur. SED vnusquisq; propriũ donum habet ex deo.) quãuis ego vellem omnes homines esse inconiugatos, tamen scio non esse cõmune tantum donum omnib⁹, sed vnusquisq; proprium donum habet ex deo. ALius quidem sic, alius autem sic.) puta vnus habet donum castitatis coniugalis, alius castitatis virgineæ, alius castitatis vidualis &c.

DICO autẽ.) Hactenus Paulus docuit homines in genere: modo incipit descendere ad singulas species, inchoans a viduis. NON nuptis. pro, inconiugatis.) Nõ enim arctatur sermo ad fœmineum sexum. articulus enim Gręcus indicat ꝙ viros alloquitur. ET viduis.) Omittit virgines, reseruãs eas speciali sermoni inferius habendo. BOnum est illis.) Superius E
in communi dixerat bonum est homini: modo in specie dicit bonum est illis, expertis rem veneream. SI sic permanserint sicut & ego.) bonum ad spiritualem vitam est illis perseuerare sine coniugio sicut & ego. Vbi manifeste Paulus commemorat se inter inconiugatos: & comprobat superioris literæ expositum sensum. non tamen ex hoc textu habetur ꝙ Paulus fuerit virgo.

Q SI non se continent, nubant. melius, pro, satius, est enim nubere q̃ vri.) Non de mulieribus tantũ sed de vtroq; sexu dicũtur hęc: q̃q̃ interpres vsus est vocabulo proprio mulieribus scilicet nubere. Nec dicit Paulus melius esse (quod contineret tam nubere q̃ vri bonum esse) sed dicit satius est nubere q̃ vri igne concupiscentię superantis hominem incontinentem: hoc est superari a concupiscentia. Si tamen legitur melius, non oportet admittere ꝙ vtrunq; est bonum: sed con-

F fucto loquẽdi more hoc dictum.dicimus enim melius est facere iacturam rerum q̃ personarum, & id genus innumerabilia. perspicuumq; est neutrum esse bonũ. ℭIIS autem qui matrimonio iuncti sunt.)Postq̃ de contractu & vsu cõiugii docuit:modo docet Corinthios de diuortiis. Et primo alloquitur coniuges Christianos ambos. PRAEcipio non ego sed dominus.) hoc est nõ promulgo ego hoc præceptum,sed dominus promulgauit illud.Et primo quantum ad vxorẽ.

VXOrem a viro non discedere.)absolute loquendo. QVòd si discesserit.)in aliquo casu rationabili. MAnere innuptã.)quo ad vsum coniugii:hoc est maneat tanq̃ innupta expers maritalis consortii. AVT viro suo recõciliari.)vt maneat nupta quo ad vsum coniugii. ET vir vxorem non dimittat.)Vniuersa hæc sub præcepto domini continentur.Tacet tamen hic Paulus exceptionem quam adiecit dominus Matth.xix. vir vxorem non dimittat excepta fornicationis causa:quæ ibidem declarauimus.ℭNAM cęteris.pro,cęteris autem.)scilicet coniugatis

G disparis cultus. EGO dico non dominus.) ego promulgo doctrinam hanc non dominus promulgauit illam. SI quis frater vxorẽ habet infidelem,& hęc cõsentit habitare cum illo, non dimittat illam.Et siqua mulier fidelis habet virum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum.)Sententia doctrinæ clara est.Aduerte ꝙ doctrina hæc nõ aduersatur doctrinæ & facto Esdrę,quum diuortia fecit Iudęorum & alienigenarum:vt legitur in fine primi Esdræ.Casus enim ille diuersus est ab isto.nam in casu illo fideles contraxerant matrimonia cũ infidelibus contra diuinam prohibitionem Deuter.vii.in casu autem isto ambo coniuges tẽpore cõtractus matrimonii erant infideles,& postea alter effectus est fidelis:vt patet ex verbis textus.nam clare sonat consensum infidelis cum habito coniuge non cum habendo,subiungendo nõ dimittat illum,proculdubio prius habitũ. SANctificatus est enim vir infidelis.) Rationem reddit dictæ doctrinæ:quia infidelis coniux sanctificatur(hoc est purificatur,fit mũdus) in cõ

H iuge fideli. PER mulierem fidelem.)Superfluit fidelem,tam hic q̃ quum subiungitur per virum fidelem:& prępositio per vtrobiq; est præpositio in.Ita ꝙ legendum est. IN muliere: & sanctificata est mulier infidelis in viro.)Et dixit hoc tum ad tollendum timorem cõtagionis ne timeret fidelis coniux infici ex cõmercio cum infideli.tum ad prouocandum affectum ad commanendum simul,ex hoc ꝙ tanta est vis Christianæ gratiæ in altero coniugum ꝙ vincit immũditiam alterius,& mundat alterum inquantum coniugem si consensus adest vtriusq; ad permanendum in coniugio. ALioquin filii vestri immundi essent.pro,sunt:nunc autem sancti sunt.) Hinc apparet primo ꝙ sanctitas hoc in loco pro munditia sumitur.ita ꝙ sanctificari est mundũ fieri,& esse sanctum,est esse mundum.Apparet autem clare ex eo ꝙ dicitur alioquin immundi sunt.pręter hoc ꝙ sanctitas proprie significat munditiã.ℭApparet secundo de quali sanctitate seu munditia est sermo,scilicet de illa quę euidenter inuenitur in filiis eorum.Vniuersa enim ra

I tio fundatur in hoc,nunc autẽ sancti sunt.ad hoc enim tanq̃ euidenter patẽs resoluitur tota ratio.Constat autem ꝙ in filiis istorum nulla inuenitur sanctitas gratiæ:quum non sit sermo de baptizatis filiis,sed de filiis.& breuiter discurrendo,nulla est alia euidens sanctitas seu munditia in filiis nisi legalis.ℭAd cuius intellectum considerandũ est ꝙ disparitas cultus absolute inter coniuges est quædam illegalitas,non solum referẽdo coniuges adinuicem sed etiam ad prolem.Rationis enim ordo exposcit conformitatem coniugum inter se quemadmodum in nobilitate & moribus,ita & in religione:& redundat huiusmodi disparitas in disparem eruditionem prolis.Et hinc oritur ꝙ absolute loquendo,filii parentum disparis cultus immũdi sunt immunditia legali.sunt enim minus legitimi:vtpote variam trahẽtes a parẽtibus eruditionem ad quã ordinatur coniugium.Hanc illegalitatem dicit Paulus tolli ex consensu infidelis ad commanẽdum cum fideli cõiuge. & ob abiectionẽ talis immunditię legalis dicitur sanctificatus infidelis

K in coniuge fideli.Et hoc ab effectu manifestat.alioquin scilicet si non sanctificatus esset,filii vestri immũdi sunt,immũditia legali:constat autẽ ꝙ nunc sancti sunt, hoc est mũdi ab immũditia legali.ℭRatio autẽ quare fidelis coniux mundificet infidelem nõ simpliciter sed quo ad coniugiũ,a Paulo nõ aliter insinuatur q̃ in consensu infidelis ad perseuerandũ cũ cõiuge fideli.Innuit enim per hoc ꝙ cõsensus talis quo nõ horret Christianã fidẽ,vitamq; spiritualẽ in coniuge,efficit vt nõ abominaturus quoq; sit Christianam eruditionem in prole:ac per hoc quatenus coniux sanctificatus est vtens cõiugio cũ fideli. ℭQ; SI infidelis discedit.)Postq̃ docuit quid agendum quũ infidelis consentit,modo cõsequenter docet quid agendũ si infidelis non vult perseuerare in coniugio sed separatur. DIscedat.)separetur. ℭNON enim seruituti subiectus est frater vel soror in eiusmodi.)hoc est in hmõi euentu non est seruituti cõiugii subiectus frater vel

foror:hoc est Christianus seu Christiana cõiux.In hoc sensu cõmuniter intelligit hęc Pauli ver A
ba ecclesia.hinc enim intelligit liberum esse tam Christianũ q̃ Christianã coniugem si infidelis
coniux separatur,ad contrahendum cum alio seu alia coniugium.¶Dico autem hoc:quia Pau=
lus non aperte explicat talem libertatem,sed negat subiectum esse seruituti in huiusmodi.Quę
verba si exacte discutiantur,solum significant ꝙ in huiusmodi discessib⁹ seu separationibus in=
fidelis a fideli(infidelis coniugis a fideli coniuge,infidelis filii a fideli patre,infidelis patris a fi=
deli filio,infidelis filiæ a fideli matre & econuerso, & sic de aliis) nullus frater aut soror(hoc est
nullus Christianus aut Christiana)est subiectus seruituti priori: puta qua filius tenetur patri
& econuerso,qua filia tenetur matri & econuerso,qua vxor marito & econuerso, Sed hinc non
conuincitur ꝙ sit solutum vinculum coniugale,sicut nõ soluitur vinculum filiale aut paternũ.
¶Et si præcise in materia coniugii intelliguntur,in promptu est literalis sensus ꝙ in hmõi dis=
cessibus non est seruituti morẽ gerẽdi coniugi subiectus frater aut soror,Christianus aut Chri B
stiana coniux.sed hinc non habetur solutio coniugii: vt patet.Et non solum miror sed stupeo ꝙ
Christo clare excipiente causam fornicationis,torrens doctorum nõ admittit illã mariti liber=
tatem:Paulo autẽ non clare dicente interpretata sit solutio cõiugii ex causa alia ab explicata a
Christo & sola excepta.Quia tamẽ antiquo ecclesię vsu sensum cõmunem textus huius firma=
tum credo,& textus capax est huius sensus cõmunis. ideo dicendũ est ꝙ dominus in Euangelio
non cõmunem vtriꝗ cõiugi,sed marito propriam tradidit libertatis legẽ: vt textus ipse mani=
feste dicit.Paulus autẽ communẽ vtriꝗ coniugi legem libertatis promulgat, authoritate pro=
culdubio diuina:qua sola separari potest quod deus cõiunxit: iuxta verbũ domini de coniugio.
nõ Christianorũ sed ab initio mundi instituto.quod deus cõiunxit homo nõ separet.Et ꝑpterea
diuersę libertatis causę assignãtur.a dño quidẽ causa propria marito:a Paulo autẽ causa vtriꝗ
cõiugi cõmunis.Imparẽ enim dñs iudicat maritum & vxorẽ quo ad fornicationem:quia impar C
est secundũ naturalẽ horrorem,& repugnãtiam ad certitudinẽ patris prolis. Infidelitas autem
quę ad animã spectat,paris censetur iuris in vtroꝗ coniuge a Paulo. Et hæc dicta sint ad satis=
faciendũ quęstioni de cõtrarietate doctrinę Pauli ad doctrinã Christi. Christus enim solã forni
cationis causam excipit:Paulus autẽ alterã docens causam,docet nõ esse solam fornicationis cau
sam.Paulus dico,vt cõmuniter exponitur:quia vt dictũ est(& textus sonat)Paulus nõ sonat so
lutionẽ cõiugii. IN pacẽ autẽ vocauit vos.pro,nos,deus.)Duo poterãt obstare libero discessui
infidelis cõiugis.Alterũ ex parte vinculi remanentis in Christiano.& hoc exclusit dicendo. nõ
enim seruituti &c. Alterũ ex parte iuris quod habet Christianus cõtra infidelẽ discedentem.&
hoc modo excludit:dicẽdo ꝙ in pace vocauit nos deus. Acsi apertius dixisset. nolite litigare con
tra discedentẽ petendo ius vestrũ,sed si discedit discedat:quia deus vocauit nos nõ ad litigandũ
sed ad pacẽ. VNde.pro,quid,enim scis mulier si virũ saluum facies.)Proposuerat simplicẽ cõ= D
clusionem ꝙ si infidelis cõsentit nõ dimittatur,modo reddit rationẽ quare nõ debet infidelem
dimittere.Et sumitur ratio ex spe saluãdi infidelẽ. AVT vnde. pro,quid, scis vir si mulierem
saluã facies:nisi vnicuiꝗ sicut diuisit dominus,pro,deus,vnũquemꝗ sicut vocauit deus.ꝑ,dñs,
ita ambulet.)Et est ordo literę quid scis de futura salute coniugis nisi quilibet ambulet tã sicut
diuisit illi deus q̃ sicut vocauit illum deus.Acsi pendeat scire coniugem saluandũ ex perseueran
tia in statu in quo vocatus est.Et vere ꝑseuerantia in statu cõiugii confert statim scire futu=
ram cõiugis salutem inchoari in hocipso ꝙ perseuerant simul. quod est scire futuram salutem
in eius principio. nonnullum enim salutis alterius coniugis principium est perseuerantia cum
cõiuge fideli:pręstatꝗ postea experiri an deus saluũ faciet infidelẽ coniugẽ per fidelem.Vtraꝗ
autem scientia tolleretur si fidelis coniux nõ ꝑseueraret cũ infideli consentiente. Et propterea
exceptiua dictio nisi,optime quadrat cũ pręiacente propositione,quid scis vtrum saluum facies. E
Quasi dicat.nihil potes scire nisi ꝑseueres,nisi seruetur illa generalis regula,vnusquisꝗ sicut
diuisit deus,vnusquisꝗ sicut vocauit deus ita ambulet. affert siquidẽ ad hoc particulare regulã
vniuersalem.Et intendit Paulus ꝑ hoc ante oculos mẽtis fidelis cõiugis ponere dispositionem
diuinã,quid scis an deus disposuerit saluare infidelẽ coniugem ꝑ te nisi accептes dispositionem
diuinã circa principium saluandi coniugem.Dicendo autẽ sicut diuisit deus,diuersitatẽ donorũ
quæ deus distribuit hominibus significat:de quibus dixerat vnusquisꝗ proprium donũ habet,
& alius sic,alius sic.Quum vero subdit sicut vocauit dominus,diuersitatem statuum seu condi=
tionũ non malarũ in quibus diuersi vocati sunt,significat.Ita ꝙ vocatio refertur ad status inuẽ
tos: diuisio autẽ ad dona adiuncta. Docet enim Paulus ꝙ vnusquisꝗ si quum vocatur a deo est

F in statu seruili &c. in illo maneat. & similiter cui distribuit deus donum continẽtiæ coniugalis, vidualis aut virgineę, in illo maneat. ET sicut. pro, sic, in omnib⁹ ecclesiis doceo. pro, dispono.) Ne Corinthii specialem ordinationẽ putarent sibi fieri, adiungit ꝙ sic in omnibus ecclesiis ordino. ℭCIRcuncisus aliquis vocatus est? non adducat pręputium.) Duo proposuerat in regula allata. alterum sicut deus diuisit: alterum sicut deus vocauit. Inchoat prosequẽdo ab vltimo. tum in differentia status secundum circuncisionem vel pręputium. tum in differentia status secundum seruitutem vel libertatem. Et quidem sententiam posuit interpres. in Paulo enim non habetur præputiũ: sed habetur ne asciscat, sine aliqua additione. ℭSed quid intelligat Paulus, non video, nisi ꝙ perseueret circuncidendo filios. in seipso enim impossibile est asciscere pręputium. tunc enim Iudęos circuncisione vti, & factis & his verbis docebat Paulus. IN præputio aliquis vocatus est? non circũcidatur.) Vult enim vnumquẽq; quo ad hęc seruare suum ritum:
G sicut etiam Romanis scribit ꝙ vnusquisq; circa cibos & dies discernendos vel non discernendos, in suo sensu abundet. CIRcuncisio nihil est, & præputiũ nihil est.) Ne putarent ꝙ hæc ordinaret Paulus tanꝗ mysteria quædam salutis, declarat ꝙ vterq; ritus nihil est ad salutẽ spiritualem. ℭAt si obieceris, si nihil sunt, cur tibi curæ est vt vnusquisq; pseueret in suo ritu? Solutio est, quia suauior est homini ritus sibi consuetus. ℭEx hac Pauli sententia habetur ꝙ pactum diuinum cum Abraham Geñ. xvii. de circuncisione, consummatum perfecte est in aduentu Mesiæ: ita vt absoluti sint a fœderis vinculo ac pœna, filii Abraham. Nam si circuncisio nihil est, sed pro consuetudine seruanda est Iudæis, manifeste habetur ꝙ desiit esse materia fœderis præceptiq; diuini. Blasphemum siquidem est, dicere. id quod diuini est fœderis, quod diuini est mandati nihil est ad salutem. ℭNec potest fugiendo fingi ꝙ Paulus loquitur de circuncisione secundum se & non mandata olim a deo. nam clare idem iudicium profert de circuncisione & pręputio:
H dicens circũcisio nihil est & pręputium nihil est. manifestando ꝙ tam status legalis circuncisionis ꝗ status Gentilis pręputii, nihil est ad salutem. Constat autem ꝙ legalis circuncisio est circuncisio mandata olim a deo. ergo de mandata olim circuncisione loquitur: de qua dixerat. circuncisus aliquis vocatus est, ꝓculdubio circuncisione mandata seu legali. SED obseruatio mãdatorum dei.) hæc est quæ salutem spiritus affert. ℭVNusquisq; in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. pro, maneat.) Nõ enim ordinat vt in ea perseueret vsq; ad mortem, sed ꝙ maneat in ea. Vnde & subdit de seruo. SERuus vocatus es? non sit tibi curæ.) hoc est non sis anxius propter seruitutem. SED & si potes fieri liber, magis vtere.) hoc est postꝗ fueris liber magis vtere seruitute quo ad opera, non fias delicatus sed magis te exerceas in seruilibus operibus tibi congruis ꝗ si esses seruus. QVI enim in domino vocatus est seruus, libertus est domini.) Reddit rationem eius quod dixerat, non sit tibi curę: ex eo ꝙ qui vocatus est in domino
I seruus (hoc est qui vocatus est ad Christianã fidem in statu seruili, ita ꝙ in domino, hoc est salua Christianitate, est seruus) sciat se esse libertum domini: hoc est exemptum a seruitute, & trãslatum in libertum Iesu Christi. Consolatur ergo seruos ex hoc ꝙ quãuis sint serui secundũ carnẽ, sunt tamen secundũ spiritum liberti supremi domini. SImiliter qui liber vocatus est, seruus est Christi.) Ne melioris conditionis in Christo videretur liber ꝗ seruus, adiunxit ꝙ qui liber vocatus est ad Christi fidem effectus est seruus Christi: vt cõmunis in Christo status tam seruis ꝗ liberis intelligatur. ℭPREcio empti estis.) Seruitutem significat Christi cõmunẽ vtrisq;: quia empti sunt precio, proculdubio sanguinis Christi. NOlite fieri serui hominũ.) Inde infert pręceptum vt recusent fieri serui hominũ ex quo iam sunt serui Christi. Nec cõtra hoc præceptum fecit Paulinus Nolanus episcopus qui se fecit seruum hominis pro redimendo filio viduę: quoniam non de seruitute corporis sed de seruitute animæ ad literam Paulus loquitur. Quod patet
K ex hoc ꝙ secundum id prohibet fieri seruos hominũ secundum quod empti sunt a Christo: hoc est secundũ illã partem qua sunt serui Christi. Constat autem ꝙ secundũ animã sumus Christi serui, secundũ quam nullus fit seruus hominis nisi qui consentit homini aduersus Christum.

ℭVNVSquisq; ergo in quo vocatus est frater. pro, fratres.) in casu vocatiuo. IN hoc permaneat. pro, maneat, apud deũ.) Superius absolute dixerat vnusquisq; in sua vocatione maneat: modo adiungit quòd apud deum maneat. vt intelligamus tum perseuerãtiam apud deum, tum pręcipue rationem perseuerandi esse deum: vt intelligamus quòd si desineret grata esse deo ob aliquod accidens perseuerantia in tali statu, non consuli a Paulo vt maneat.

DE VIRginibus autem.) Exequitur alterum propositum, vnicuiq; sicut deus diuisit: incipiendo a continentia virginali. PRAEceptum domini nõ habeo.) ꝙ perseuerent vel nõ

perseuerent virgines. CONsilium autem.pro,tamen,do,tanq̃ misericordiam cõsecutus a domino vt sim fidelis.)non do humanum consilium sed procedens ex dono mihi cõcesso misericorditer,quod est me esse fidelem dispẽsatorẽ mysteriorum creditorũ mihi. Et apposuit hęc:quoniam aduersus veteris legis morẽ consilium erat prolaturus.In veteri siquidem lege omnes debebant contrahere matrimonium ad multiplicandũ semen Israel. EXIstimo igitur bonum esse propter instantem.pro,præsentem,necessitatem.)Ecce consilium,seu(vt Gręcus textus sonat) sententia,bonum esse seruare virginitatem propter pręsentem necessitatem vitandam. multæ enim sunt præsentis vitæ necessitates consequentes coniugium ad quas euitandas bonũ est seruare virginitatem.Veruntamen quia hæc ratio cõmunis erat veteri & nouo testamento, subiungit id quod est propriũ testamenti noui,scilicet vita spiritualis. QVOniam bonum est homini sic esse.)Acsi apertius dixisset.ideo vtor ratione vitandæ præsentis necessitatis,quia bonũ est homini sic esse.Iam tertio Paulus repetiit in hoc capitulo hanc propositionem tanq̃ nouam: vtq; magis imbiberetur in animis hominum ꝙ bonum est homini ad vitã spiritualem abstinere a coniugio.Hoc autem ideo proprium est statui noui testamenti: tum quia gratia interna per Iesum Christũ facta est semper.tum quia plenitudo gratię ad quam spectat status virgineus propria est nouo testamento. ¶ALligatus es vxori?noli quęrere solutionem.Solutus es ab vxore? noli quęrere vxorem.)Permanentiam vniuscuiusq; sicut diuisit deus specialius explicat. SI autem acceperis vxorem,non peccasti:& si nupserit virgo,nõ peccauit.)Hinc confutãtur hęretici prohibentes nubere. TRIbulationẽ tamen carnis.pro,carne,habebunt huiusmodi.)hoc est tribulationes quas parit carnale connubium habebũt coniuges. Sunt autẽ manifeste incommoda multa quæ nascuntur ex huiusmodi carnali cõmercio:vt in muliere dolores partus,in viro autem curæ multæ. EGO autẽ vobis parco.)seu indulgeo, tanq̃ pater compatior vobis ꝙ eligitis statum tribulationum: hoc est non retraho vos ab huiusmodi electione. HOC itaq; dico fratres,tempus breue.pro,breuiatum est.)hoc est tempus vitæ pręsentis vniuscuiusq; decurtatum est & mutilum a tempore sperato.vnusquisq; enim longiori tẽpore sperat viuere q̃ viuit. & propterea tempus cuiusq; breuiatum est.Et est sensus ꝙ quãuis vos nõ retraham ab electione carnalis status,id tamen nõ omitto monere ꝙ tempus vitæ cuiusq; mutilum est.¶REliquũ est vt & qui habent vxores,tanq̃ nõ habẽtes sint:& qui flent,tanq̃ non flentes: & qui gaudẽt, tanq̃ nõ gaudentes: & qui emunt,tanq̃ non possidentes.) hoc est superest vt moniti sitis circa vsum cõiugii & passionum animi & rerũ exteriorum. Et passiones quidem omnes comprehendit sub præcipuis,delectatione scilicet & tristitia,hæ enim reliquarum passionũ rationes sunt.

ET qui vtuntur hoc mundo,tanq̃ non vtantur.pro,tanq̃ non abutentes.) Per hanc vltimam declarauit ipsemet Paulus sensum omnium præcedentiũ:vt intelligẽdum sit(quum dixit tanq̃ non habentes vxorem,& similiter tanq̃ non flentes,tanq̃ non gaudentes,tanq̃ non possidentes) significari ꝙ non abutantur coniugiis,gaudiis,fletibus & possessis. PRęterit.pro,decipit enim figura huius mundi.) Ratio redditur quare cauere sibi debẽt ab abusu huiusmodi rerum: quia fallax est figura(hoc est forma,seu habitus apparens)mundi huius.habet enĩ sub sua specie aliquid fallaciæ:vt quotidie experimur. VOlo autem vos.)Rationem reddit toties repetitę sententiæ,bonum est homini sic esse,scilicet sine coniugio. SIne solicitudine esse.)Ecce ratio vt homo sit sine solicitudinę rerum transeuntium:& sic solicitudinem suam occupet circa ea quæ dei sunt.Sententia est clara. QVI sine vxore est,solicitus est quæ domini sunt, quomodo placeat deo.Qui autem cum vxore est,solicitus est quæ sunt mundi,quomodo placeat vxori.¶Et diuisus est & mulier innupta & virgo.pro,diuisa est vxor & virgo.) Postq̃ dixit de viro, modo incipit loqui similiter de muliere,dicẽdo diuisa est vxor & virgo:hoc est diuersis viis incedũt vxor & virgo.Et de vtraq; sigillatim exequitur,incipiẽs a virgine. COgitat.Deest.innupta.)Legendum est. INnupta cogitat quæ domini sunt:vt sit sancta corpore & spiritu.)Quanuis proposuerit de virgine,latius tamen exequitur cõprehendẽdo omnem innuptam.Reliqua clara sunt. Quę autem nupta est,cogitat quę sunt mũdi,quomodo placeat viro.¶Porro hoc ad vtilitatem vestram dico:non vt laqueum vobis iniiciam,sed ad id quod honestum, & quod facultatẽ præbeat sine impedimento dominum obsecrandi.)Aduerte ꝙ particula hęc censetur fere impossibilis vt reddatur Latina vt iacet in Gręco.Fecimus autem eam transferri fere ad verbum sic. SED ad decorum & assidendum domino sine distractione.)Per quæ significatur ꝙ abstinere a coniugio nullum est indecens sed decorũ,& præter hoc est vtile ad continuam assiduitatem sui ipsius coram domino sine distractione, sine retractione quam patiũtur coniugati,quos oportet

F retrahi a curis consequentibus coniugiũ,quos est impossibile assidua mente vacare iis quę sunt domini: quum oporteat eos cogitare quomodo placeant sibiinuicem &c. ¶SIquis autem turpem se videri existimat super virgine sua,ꝙ sit superadulta,& ita oportet fieri.) Directe hoc respondet ad id quod dixerat sed ad decorum. Ac si apertius dixisset. ego vos inuito ad id quod est secundum rem decorum: siquis autem secũdum suam existimationẽ putat apparere se indecorum in virgine sua quia est superadulta & non nubet &c. QVOD vult faciat:non peccat si nubat. Nam qui statuit in corde suo firmus,non habens necessitatem, potestatem autẽ habens suæ voluntatis.)Tres conditiones apponit laudabili abstinentiæ a coniugio. Prima est non habens necessitatem:hoc est non cogatur ex inopia abstinere a coniugio. hæc enim abstinentia nõ est virtutis sed necessitatis. Secunda est potestatem autem habens voluntatis suæ perficiendæ: hoc est ꝙ virgo consentiat abstinentiæ a coniugio. Si enim virgo dissentiret,non haberet pater

G potestatem voluntatis propriæ perficiendę. Tertia subiungitur,dicendo. ET hoc iudicauit in corde suo seruare virginem suam.)hoc est ꝙ maturo iudicio rationis iudicauit non esse tradendam filiam nuptui. Et dixit hoc vt pater discutiat diligentius apud se futurum euẽtum,scilicet si bene succedet virgini huiusmodi celibatus,ipse enim qui nouit mores stabilitatemꝗ filię, debet hoc cogitare:ne forte emergat in vituperium. BEne facit. Igitur & qui matrimonio iungit virginem suam,benefacit:& qui non iungit,melius facit. MVlier alligata est legi,quanto tempore viuit vir eius.)Exequitur in specie circa vidualem continentiam. Si hęc verba intelligenda sunt vt sonant,aduersantur sensui cõmuni superiorum verborũ,non enim seruituti subiectus est frater vel soror in eiusmodi:vt clare patet. Sed secundum sensum communẽ hęc verba dicuntur de coniugibus eiusdem Christiani cultus. Perspicacius tamen intelliguntur vt sonant regulam generalem,cui non aduersatur exceptio aliqua,sicut nec aliis regulis:& inter exce

H ptiones computetur doctrina superior. QVòd si dormierit vir eius,liberata est a lege. Cui autem vult nubat,tantum in domino.)hoc est dummodo nubat Christiano. Hic est primus in testamento nouo textus prohibens iniri coniugia inter dispares cultu. BEAtior autem erit. pro, est,si sic permanserit secundum meum cõsilium.)Statũ pręsentem beatiorẽ describit. Vtraꝗ cõtinentia beata est in spe,sed vidualis beatior. PVto autẽ ꝙ & ego spiritũ dei habeam.) Nõ potest satiari Paulus confirmationibus ꝙ sanctum sit consilium abstinendi a coniugio.

CAPVT VIII.

DE iis autem quę idolis sacrificantur.)Transit ad docẽdum Corinthios qualiter se debent gerere circa esum immolatorũ idolis. SCImus ꝙ omnes sciẽtiam habemus.)Duabus distinctionibus intendit vti in hac materia. Altera est inter scientes & nõ scientes. Et hanc inchoat primum membrum ponen-

I do, dicens omnes scientiam habemus. alterum vero membrum differt subiungendum ibi,sed nõ in omnibus est scientia. Nec sibiinuicem hæc membra aduersantur. nam in prima persona dicit omnes scientiam habemus:in tertia vero persona dicit,sed non in omnibus est scientia. vt discernatur ꝙ prius loquitur de se & sibi similibus viris doctis:postea vero ratione ineruditorum dicit non omnes habere scientiã. Et est sermo de sciẽtia immolatorum simulacris:an scilicet sit eis vescendum vel abstinendum ab eis. ¶Altera autẽ distinctio subiungitur,dicendo. SCIentia inflat.)Ecce primum mẽbrum. CHAritas.pro,dilectio,vero ædificat.)Ecce secundum membrũ. Et intelligitur distingui homo habens scientiã, in habentem scientiam puram & in habentem cum dilectione. Effectum scientiæ purę describit inflationem,ea ratione quia excellentem constituit hominem:ac per hoc occasio tumendi habetur. Dilectionis vero effectum describit ædificare,construere ac promouere ad bonum: quoniã

K dilectio si vera est non solum vult bonum sed procurat ac efficit si potest dilecto. Vtraꝗ autem distinctione vtetur inferius:prius tamen huius secundæ distinctionis membra explicat.

SIquis autem se existimat scire aliquid.)Explicat illud membrum scientia inflat. Ecce inflatio, siquis se existimet scire aliquid,hoc ipsum quod est ꝙ homo videatur sibiipsi sciens inflatio est. Et rationem subdit. NONdum cognouit. Deest.quicꝗ,quemadmodũ oporteat eum scire.)Superfluit eũ. Et est sensus ꝙ nondũ cognouit aliquid illo modo quo oportet nosse,ex hocipso ꝙ videtur sibiipsi sciens caret modo sciendi. ¶Aduerte hic ꝙ dupliciter cõtingit aliquẽ existimare se scire aliquid. Vel speculatiue.& de hoc non loquitur Paulus, immo proprie nullus scit aliquid nisi qui scit se scire illud. Vel affectiue:hoc est quũ affectionib9 eleuatur ex hoc ꝙ scit,vel despiciendo alios vel preferendo se & hmõi. Et de hac existimatione ad literã Paulus loquitur.& pro-

prerea de homine sic se existimante dicit φ caret illo sciendi modo quem oportet habere quem libet scientem. Modus autem ille nõ explicatur in litera: sed ex opposito membro insinuatur φ est vtiliter sibi & aliis. hũc enim modum affert charitas. ¶SIquis autem diligit deum.) Explicat alterum membrum (dilectio vero ædificat) explicando fructum. HIC cognitus est ab eo.) notitia approbationis. Ille reprobatur a deo interiora scrutanti: iste autem approbatur a deo. A

DE escis autem. pro, de esu igitur eorum, quę idolis immolantur.) Propositis distinctionibus quibus intendit vti prosequitur singula mẽbra, inchoando a primo scilicet omnes scientiã habemus. Vnde & repetit illud magis explicãdo: dum dicit. de esu igitur eorũ quę idolis immolãtur.

SCImus quia. pro, φ, nihil est idolũ in mundo.) Quod intellige formaliter: hoc est de simulacro quatenus est repręsentans deũ: quia non repręsentat deũ. Imago enim quę nullius est imago nihil est quatenus imago. similiter simulacrum quod nullius est simulacrum, nihil est quatenus simulacrum. Quamuis res aliqua sit. tum quantũ ad materiã, aurum, æs, lignum, tum quantum ad lineamenta: figurã, colores & hmõi. Sed hæc sunt extra propositum: quo est sermo de simulacro quatenus simulacrum. Interpres siquidem reliquit dictionem Gręcam, idolum: quũ potuisset Latine dicere simulacrum. ET φ nullus est. Deest. alius, deus nisi vnus.) Ratio quare simulacrum nihil est, redditur ex hoc φ nullus est alius deus nisi vnus: quem constat nõ repręsentari per simulacrum. ¶NAM etsi sunt qui dicantur dii, siue in cęlo siue in terra.) Non dicit nã etsi sunt qui sint, sed qui dicantur dii: quia in veritate nõ sunt dii sed nominantur dii. siue nominentur tanq̃ in cęlo existentes: vt spirituales substantię quas angelos dicimus & astra, & signa zodiaci, siue dicantur existentes in terra: vt Platonica animalia, & principes inter homines. SIquidem. pro, quẽadmodum, sunt dii multi & domini multi.) Explicat quo sensu dixerit etsi sunt. illo scilicet modo quo secundum opinionem seu nuncupationem seu etiam participationem inueniuntur dii multi & domini multi. NObis tamen.) ad veritatis lucem ascitis. VNus deus, pater.) Dicendo vnus deus, vnitatem indiuidualem deitatis significat: explicando vero pater, mysterium trinitatis in prima trinitatis persona manifestat. EX quo omnia.) Absq; vlla exceptione. nam ex eo est totum vniuersum & singulę eius particulæ. ET nos in illo.) & nos Christiani in illo viuimus & sumus secundum vitã gratię. ET vnus dominus Iesus Christus.) Cõfessioni vnius dei ac mysterii trinitatis adiungit confessionem verbi incarnati, primum aduersus Gentiles secundũ aduersus Iudæos. PER quem omnia.) omnia inquit Ioannes per ipsum facta sunt. Et dixit hoc vt omnia a filio dependere dicat quæ ex patre dependere dixit. ET nos per ipsum.) & nos Christiani per ipsum redempti, per ipsum saluabimur. SED non in omnibus est scientia.) Hactenus declarauit quid Paulus & sui similes sciunt de esu eorum quę simulacris immolantur. ¶Ex dictis enim habetur φ nulla est differentia inter esum talium & esum aliarum rerum: quia simulacrum cui immolata sunt, nihil est: quod autem est nihil, nullam facit differentiam in cibis, nullam dat sanctitatem aut immunditiam cibis. Modo prosequitur, immo proponit alterum membrum primæ distinctionis: significans φ huiusmodi scientia non est in omnibus Christianis. non enim omnes sciunt hęc quæ diximus. ¶QVIdam autem.) hoc est sed quidam. Exequitur propositum membrum. CVM conscientia.) Pro claritate sentẽtiæ interpres addidit cum. VSq; nunc idoli.) Nescio quo errore hæ duæ dictiones (vsq; nunc) interpositæ sint hoc in loco: quum in textu Græco inueniantur sequentes post, & iungẽdæ sunt cum sequenti sententia. Ita φ ordo textus est iste. CONscientia idoli vsq; nunc quasi idolothytum manducant.) Vbi etiam aduerte φ interpres reliquit dictionem idolothytum. significat autem idolothytum simulacro immolatum. Et est sensus φ quidam Christiani recte sentientes de simulacris (recte enim sentire de simulacris significat conscientia simulacri. non enim esset conscientia simulacri, nisi adesset scientia simulacri) isti inquã vsq; in præsentem diem manducant cibos immolatos simulacris tanq̃ immolatos simulacris: hoc est tanquam illicita. Ita quòd recte sentientes de simulacris errant circa vsum immolatorum simulacris. Et ad hunc explicandũ sensum, subiungit. ET conscientia ipsorum quum sit infirma polluitur.) Conscientia infirma est conscientia non valens applicare scientiam quam habent de simulacris ad licitum esum immolatorum. Credunt enim simulacra nihil esse: sed nesciunt hinc deducere φ immolata simulacris sunt indifferentia, sed reputant ea illicita ad esum, & manducant vt illicita. & propterea polluitur eorum conscientia. Per hæc terminat primæ distinctionis membra. tractauit enim de scientibus & de nescientibus. B C D E

ESca autẽ nos non commendat deo.) Intendens secũdæ distinctionis mẽbra pertractare de sciẽ

F tia & dilectione, incipit ab effectũ dilectionis illo, siquis autem diligit deum hic cognitus est ab eo. Declarat siquidem ꝙ esca immolatorum, tam esa q̃ non esa nihil confert ad commẽdandum nos deo, quod idem est quod approbari a deo. ¶NEq; enim si mãducauerimus abũdabimus.) Probat quod dixit: quia si mãducauerimus immolata simulacris non abundabimus: hoc est nõ plus habebimus meriti seu gratiæ. NEq; si nõ mãducauerimus, deficiemus. pro, priuabimur.) seu minus habebimus gratiæ seu meriti. ¶VIdete autem.) Exequitur alterum effectum dilectionis superius propositum, dilectio vero ædificat. Exequitur autem monendo ne contrarium incurrant. Et quoniam ad literam alloquitur scientes, ideo implicite exequitur simul alterum membrũ, scientia inflat. Scientes enim monet, ne vtentes sua scientia, contra dilectionem proximi agant. NE forte hęc licentia vestra.) Dictio Grȩca proprie significat licentiam, non tamẽ in malam partem, vt sonat Latine. Et directe explicat Paulus ne forte actio vobis licita, scilicet
G comedere immolata simulacris. OFfendiculum fiat infirmis.) putantibus illicitum esse huiusmodi esum. ¶SI enim quis viderit.) Explicat rationẽ & modum offendiculi a potissimo modo scandalizandi in hac materia: ductus ea (vt reor) ratione quia aliqui docti inter Corinthios abutentes scientia comedebant in templo seu mensa sacrificantium idolis: nõ ꝙ ipsi docti sacrificarent, sed quia completa oblatione facta idolis ipsi comedebãt immolata simul cum sacerdotibus idolorum, vel cum illis pro quibus immolata erant. Inferius autem monebit cauendum ne quis ponat offendiculum etiam extra idoleum in priuatis domibus inuitatus ad cœnam: vt patet in cap. x. EVM qui habet. pro, te qui habes, scientiam, in idolo recumbentem. pro, in idoleo accumbentem.) Locum enim significat seu mensam in qua comedebantur immolata idolis.

NONne conscientia eius quum sit infirma. pro, qui infirmus est.) Ita ꝙ legẽdum est. nonne conscientia eius qui infirmus est, non corpore sed mente, sed scrupulo putans illicitũ esse huius-
H modi esum. AEDIficabitur ad comedendũ idolothyta?) hoc est ꝓuocabitur, inducetur ad manducandum immolata simulacris exemplo tuo. ET peribit infirmus frater.) putans illicitum esum. IN tua conscientia.) hoc est in tua applicatione sciẽtię ad esum, dum enim secundũ sciẽtiam te applicas ad vescendum huiusmodi cibis, ille prouocatur tuo exemplo ad vescendum: & quia non deponit infirmitatem qua putat illicitum esse esum talem, peribit in conscientia tua vt causa interitus. PROpter quem Christus mortuus est.) Vt magnipendatur interitus infirmi, adiungit quanti æstimatus sit infirmus ille a Christo. SIC autem peccantes in fratres & percutientes conscientiã eorum infirmã.) Ne putaretur ꝙ peccatum hoc esset contra dilectionem proximi tantum, adiungit ꝙ est etiam contra dilectionem dei. IN Christum peccatis.) cuius est membrum infirmus frater. ¶QVApropter.) Adiungit doctrinę exemplum proprium, sciens ꝙ magis mouent exempla q̃ verba. SI esca scandalizat fratrem meum.) Scandalum acti-
I uum significat non ex malo sed ex specie mali procedens. NON manducabo carnes in æternum.) Et pari ratione quemcunq; alium cibũ cuius esus speciem mali haberet. Explicauit autem carnes quia immolata simulacris sunt carnes animalium. NE fratrem meum scandalizem.

CAPVT IX.

ON sum liber? non sum Apostolus?) Inuersæ sunt particulæ, legendum est. NON sum Apostolus? non sum liber?) Vbi Paulus seipsum in exemplum attulit, statim obiectioni quę aduersus ipsum fiebat satisfacere curauit: vt seipsum magis ac magis firmaret exemplum apud Corinthios. In dubium siquidẽ vertebatur a nonnullis (vt ex hocmet capitulo inferius colligitur) an Paulus esset Christi Apostolus, quod multũ detrahere poterat tum authoritati doctrinæ Pauli, tum authoritati exemplaritatis. Et propterea Paulus proponit se esse non solũ Apo-
K stolum, sed quod plus est Apostolum liberum: vt maior sit authoritas ipsius quatenus exemplũ aliorum. Interrogatiue autem vtraq; negatiua particula legenda est: quia affirmatio significatur tali modo loquendi. Et est sermo de Apostolatu Christi, & de libertate ab alieno sumptu. asserit enim se esse Christi Apostolum, non subditum alieno sumptui sed ab hac seruitute liberũ: vtpote proprio viuentem sumptu ex labore manuum suarum. Et adiecit hanc libertatem, quia in hoc prȩstabat cæteris Apostolis qui alieno viuebant sumptu: vt in hoc capitulo dicit.
¶NONne Christum Iesum.) More suo exequitur proposita. & inchoat a primo: probatus & se esse Apostolum Christi, & habere potestatem eandem quam habent alii Apostoli. Probat autẽ excludendo obiectionem quæ fiebat contra eum, ꝙ ipse nõ fuerat discipulus Iesu Christi: ac per hoc non erat Apostolus, hoc est missus a Christo. DOminum nostrum vidi?) quanuis nõ fue-

rím conuersatus cum Iesu Christó in carne passibili existente, vidi tamẽ ipsum in carne ímmor A
tali, in statu dñii data sibi potestate qualibet in cælo & in terra: iuxta illud, nouissime autẽ tãq̃
abortiuo visus est & mihi. Minus dicit, & plus significat. dicit vidi & significat ꝙ vidi & misit
me ad prædicandum. Missio autẽ clare scribitur Act. xxvi. recitata a Paulo coram Agrippa. Visionis autem tempus non est scriptum. Suffecit autem Paulo dicere ꝙ vidi Iesum dominũ: quia
hoc directe excludit obiectionem. NONne opus meum vos estis in domino?) Non sufficit ad
vere apostolum esse missum, sed oportet vt vsus fuerit apostolatu: alioquin esset apostolus nomine, non re: gradu, non officio. Et propterea executionẽ quoq; probat apostolatus ab ipsismet
Corinthiis. non secundum esse naturæ, sed secundum esse in domino: hoc est secundũ esse Christianum. Et dicit illos secundum esse Christianum esse opus suum, non tanq̃ agentis principalis, sed tanq̃ ministri principalis qui fundamentum posuit, qui plantauit: vtpote primus prædicator fidei Christianæ apud eos. Prædicare siquidem euangelium est proprium officium apostolorũ Christi. ¶ET si aliis non sim apostolus.) quo ad executionẽ officii. SED tamẽ vobis sum.) B
quibus primus prędicaui. NAM signaculum apostolatus mei.) velut forma sigillãdo impressa.
VOS estis. non secundum esse naturæ. SED in domino.) secundum esse Christianum. Impressa.
siquidem est in vobis doctrina apostolatus mei. MEA defensio apud eos qui me interrogãt. pro,
diiudicant, hæc est.) Dictio Græca, interpretata interrogãt, anceps est ad interrogãt vel diiudicãt. sed magis quadrat defensioni diiudicãt q̃ interrogant: quoniã ad discutientes & examinantes an sit apostolus opus est defensione. Et significanter dicit me: quoniam non discutiũt mea,
sed me an sim apostolus. Et pronomen hæc, demonstrat sententiam antedictam scilicet ꝙ vos
estis signaculum mei apostolatus. Hinc habetur ꝙ aliqui vertebãt in dubiũ an Paulus esset apostolus. ¶NVNquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?) Declarauit se esse apostolum: declarat modo se habere potestatem quam habent alii apostoli scilicet viuendi ex euangelio. Hanc significat per potestatem manducandi & bibendi: quoniam hanc dederat dominus C
apostolis sub his actionibus dicendo, edentes & bibentes quę apud illos sunt. Et Paulus specialiter huius potestatis meminit. tum quia inferet se esse liberum: tum quia obiiciebatur forte
ei in signum ꝙ non esset apostolus Christi, hoc ꝙ non viuebat ex euangelio, tanq̃ non habens
illam potestatem quam habent alii apostoli. NVNquid non habemus potestatem sororem
mulierem circunducendi, sicut & cæteri apostoli & fratres domini & Cęphas?) Modũ explicat
quo alii apostoli vtebantur hac potestate. & erat modus ꝙ dũ discurrerent prædicando, circũ se
ducebant mulierem aliquam ministrantem eis sumptus necessarios: exemplo Christi, quem comitabantur mulieres ministrantes de facultatibus suis. Et dicit sororem mulierem, ad significãdum ꝙ habebant mulierem in officio sororis. Nec intelligo circunduci mulierẽ de propriis facultatibus ministrantem (quum hoc extra regionem Iudęorum difficile fuerit) sed mulierem D
cui facile a diuitibus mulieribus dabantur pecuniæ pro sumptibus necessariis apostolis, & in
ciuitate & pręcipue in itinere. AVT ego solus & Barnabas.) Subintelligitur repeti aduerbiũ
interrogatiuum. NON habemus potestatem hoc. pro, non, operandi?) Explicat tertio modum
quo ipse vtebatur ad hoc vt haberet sumptus: & erat modus operandi manibus propriis. Propterea eñ quũ dixisset nunquid nõ habemus potestatem vtendi modo quo vtuntur alii, dicit an
non habemus potestatem abstinendi ab opere manuali vt acquiramus sumptus? hæc enim abstinentia significatur dicendo non operandi. Et dixit hoc ne putaremus ꝙ ipse & Barnabas
essent diuites, vt ex facultatibus hęreditariis viuerẽt, sed intelligeremus ꝙ viueret ex labore manuum: vt clare alibi explicat. Meminit autem Barnabæ: quia simul cum ipso incœpit prædicare
gẽtilibus, spiritu sancto specialiter associante eos: vt patet Act. xiii. ¶QVIS militat suis stipẽdiis vnq̃? Quis plantat vineã, & de fructu eius non edit? Quis pascit gregẽ, & de lacte gregis nõ E
manducat?) Probat multipliciter se habere potestatẽ viuendi ex euangelio. Et primum ab exemplis humanis in militib⁹, in agricolis, in pastoribus: vt ex his exẽplis manifeste cognoscat ꝙ ipse
qui militat Christo euãgelizando mereť sumptus: & similiter plantando Christi vineã meretur
de fructu vineę edere: & demum pascendo Christi gregem, meretur de fructibus gregis vesci.
¶NVNquid secũdũ hominẽ hæc dico?) Supple tãtũ. Hæc enim sunt argumẽta humana, & propterea addidit ꝙ non tantũ secundũ hominẽ (hoc est secũdũ humana argumenta) loquor subiũgendo autoritatẽ legis diuinæ ad idem. AN & lex hæc non dicit? Scriptũ est enim in lege Moysi.) Deute. xxv. NON alligabis os boui triturãti.) Vult enim ꝙ possit comedere de eo quod tritutat. NVNquid de bobus cura est deo?) Ne intelligeres legem hanc ad literam esse datam de

F bobus,sed sub metaphora de hominibus laborantibus vtiliter,dixit nũquid deo cura est de bo
bus?quasi dicat non.Quod est verum de cura legitima.deus eñ sua prouidentia gubernat etiã
boues,& nihil est exemptũ ab eius cura:sed cura legitima(hoc est positiua legis)non est nisi de
creaturis rationalibus:quæ solæ sunt capaces legis & fructus intenti per legem. AN propter
nos vtiq̃.pro,omnino,hoc dicit?)sub metaphora boum triturantium tradidit legem de nobis.
PROpter nos enim scriptum est ꝙ debet in spe qui arat arare.)Declarat dictam legem signifi-
care ꝙ laborans non debet spe fructus percipiendi ex suo labore priuari tam in arante q̃ in tri-
turante,& pari ratione in reliquis.ET qui triturat,in spe fructus percipiendi.pro, spem suam
participare in spe.)Et est ordo literæ.& qui triturat in spe participare debet spem suã,seu spe
sua.¶SI nos vobis spiritualia seminauimus.)Applicat in specie legem ad seipsos:explicãdo tũ
suos labores,tum fructus percipiendos ab ipsis.Et labores quidem describit seminare spiritua-
G lia:fructus vero percipiendos describit subiungendo.MAgnum est si nos carnalia vestra meta-
mus.pro,metemus?(interrogatiue legendum est,ad significãdum negationem. significat enim
longe maiora esse beneficia laborum apostolicorum fructibus qui metuntur,quanto spiritualia
præstant carnalibus.Et appellat carnalia, necessaria ad carnis alimentum & operimẽtum: vt in
telligant exiguum quid præstari ab his tribuendo sumptus apostolis.¶SI alii potestatis.) Hic
punctus quidẽ notandus est.Et est sensus si alii vtentes potestate.VEstræ.pro,vestri, participes
sunt.)Auget rationes a facto.prior enim processit a iure.Si alii vtentes potestate euãgelica,de
facto sunt participes vestri habẽdo sumpt⁹ a vobis.QVAre nõ poti⁹ nos?)Interpres addidit
quare.& confert ad claritatem sentẽtiæ.Et intelligo per alios minores doctores qui erãt apud
Corinthios.Et argumentum quadrat:ꝙ si illi apud vos viuunt vestris sumptibus,multo ma-
gis nobis primis & maioribus doctoribus hoc debetur. ¶SED non vsi sumus hac potestate.)
H De seipso & Barnaba loquitur,explicando quid de facto fecerint.SED omnia sustinemus.)Ne
putares ꝙ ideo non vsi sumus hac potestate quia non indiguimus,explicat ꝙ indiguerunt,dicẽ
do.sed omnia sustinemus,patienter toleramus,sufferimus.Et non dicit sustinuimus,sed sustine-
mus: vt intelligamus ꝙ perseuerabat patienter indigere.NE quod offendiculum demus euan
gelio Christi.)prędicationi Christianæ fidei.Videbat aut dubitabat Paulus nonnullum offen-
diculum apponi si accepisset sumptus a Corinthiis:aut quia putassent necessitatis gratia illos
prædicare,aut quia hinc occasio dabatur vanis quęstoribus fingẽdi aliqua noua,aut quia cogno
gnoscebat Corinthios auaros,& propterea minus tracti fuissent ad veritatem euãgelicã. & bre
uiter ad tollendum quodcunq̃ impedimenti genus non vsi sumus hac potestate.NEscitis quo-
niam.pro,ꝙ.Superioribus argumẽtis(tum humanis tũ ex autoritate legis)tanq̃ a remotis pro
ficiscentibus,adiungit argumenta a proximis exemplis & autoritate domini Iesu. QVI in sa-
I crario,pro,sacra operãtur.)hoc est qui sacrificant.sacerdotes siquidẽ significat a propria actio-
ne quæ est sacra facere.actiones eñ immolatiue hostiarũ sunt operari seu facere sacra.QVAE
de sacrario sunt edunt.pro,ex sacro edunt?)Victima siquidem immolata comedebatur a sacer
dotibus.ET qui altario deseruiunt.pro,qui sacrario assident.)Sacrarium nomen est loci in quo
sacra fiunt.& propterea interpres posuit altare.Duo genera Paulus commemorat hominũ.al-
terum sacrificantium,alterum assiduorum sacrario.Et videtur per primos intelligere sacerdo-
tes:per secundos autem Leuitas assidue ministrantes.CVM altario. pro,sacrario participant?)
hoc est participes sunt sacrarii.¶ITA & dominus ordinauit.)Coniunctio ita,monstrat quor-
sum Paulus attulerit hęc de facientibus sacra & assidentibus sacrario:ad significãdũ scilicet si-
militudinem ordinationis a Christo factę ad has tã ęquas tam sanctas obseruationes.quemad-
modum enim iustum ac sanctum est sacrificantes edere ex sacro facto,& assidẽtes sacrario par
K ticipare ex illo,ita iuste ac sancte dominus ordinauit.IIS qui euangelium annunciant de euan-
gelio viuere.)Currit enim similitudo omnibus pedibus.¶EGO autẽ nullo horum vsus sum.
Postq̃ declarauit primam particulam(non sum apostolus) manifestando se esse apostolum, &
habere potestatem apostolicam quam habent cæteri apostoli,modo incipit declarare particu-
lam secundo propositam:scilicet non sum liber?Et primo quidem declarat se esse liberum.de-
inde qualiter vsus fuerit sua libertate,ibi,nam quum essem liber.Quod autem dicit nullo horũ
vsus sum,refertur ad tot argumenta quibus manifeste conuincitur ꝙ etiam si non essem apo-
stolus Christi,possem tanq̃ prædicator euangelii viuere alieno sumptu. Et hinc manifestat se
esse liberum ab huiusmodi seruitute quæ est viuere alieno sumptu.Est enim hæc nonnulla ser
uitutis species,quam etiam pro nobis suscipere voluit Christ⁹.NON autem scripsi hæc vt ita

fiant,pro,fiat in me.)Non solum hactenus fui liber,sed talis volo perseuerare.non puteris ꝙ A
hęc ideo scripserim vt prouocem vos ad dandum mihi sumptus.BOnum est enim mihi magis
mori q̃ vt gloriã.pro,gloriationẽ,meã quis euacuet.)Gloriatio significat materiã seu meritũ
gloriationis: hoc est bonum supererogationis.Tale siquidem est materia & meritum gloria-
tionis.est enim vnde debetur operanti gloria.Et est sensus ꝙ eligibilius est mihi perdere vitam
corporis q̃ abstinere a bono supererogationis.Si enim incœpisset post hanc epistolam accipere
sumptus ab aliis,non perseuerasset in tali bono supererogationis:ac per hoc gloriatio ei⁹ de bo
no supererogationis euacuata fuisset.fuisset enim reddita vacua ab opere.¶NAM si euangeli-
zauero.)Declarat materiam seu meritum gloriationis penes differẽtiam inter euangelizare &
abstinere ab alieno sumptu.Et intendit ꝙ euangelizare est debitum:& consequẽter nõ est mate
ria gloriationis nec mercedis.abstinentia autem ab alieno sumptu adiuncta euangelio,nõ est de
bita sed spõtanea:ac per hoc meritum gloriationis & mercedis est.¶Et si vis penetrare hæc, cõ B
sidera in ministro duo operum genera.alterum ad quod tenetur:alterum ad quod nõ tenetur,
sed sponte superaddit intuitu domini.Et quum perspexeris ꝙ ex his operibus ad quæ tenetur
minister,non debetur ei noua merces,non habet vnde glorietur,sed tantum quod debuit fecit:
ex iis vero quæ sponte supererogauit,habet vnde glorietur,& noua ei debetur merces.Quum
hæcinquã perspexeris,intelliges quę hic dicit Paulus:quæ sine intellectu horum obscuriuscula
sunt.Vide singula.NON est mihi gloria.pro,gloriatio.)non habeo vnde glorier.Et probatio
nem subiungit. NEcessitas enim mihi incumbit.)necessitas debiti,necessitas iustitiæ incumbit
mihi quo ad officium euãgelizandi.Quam necessitatem statim probat,subiungendo. VAE em̃
mihi est si non euangelizauero.)Probat a contrario:hoc est a pœna incurrenda si non euange
lizet.ex hoc enim ꝙ omissioni debetur pœna,clare patet ꝙ opus quod omissum est erat debitũ.
nullus enim meretur puniri omittendo opus ad quod non tenetur.Et hinc patet ꝙ quẽadmo- C
dum apostoli tenebantur ad euangelizandum ex iniuncto sibi officio,ita tenẽtur modo præla-
ti quibus ex officio incumbit prędicare:& væ est nobis nisi euangelizemus.SI enim volẽs hoc
ago,mercedem habeo.)Resoluit differentiam inter debitum actum & actum supererogationis
in propria principia.Et actus quidem supererogationis principium ponit propriam volũtatẽ:
hoc est sua sponte iniussum operari.hoc enim significatur dicendo volẽs hoc ago. Et hinc nouã
deberi mercedem pro tali opere aperit.dicendo enim mercedem habeo,meritum seu ius merce-
dis significat se habere.Et quoniam in textu adiungitur coniunctio enim(dicendo si enim vo-
lens)significatur ꝙ ratio redditur per hæc præcedentium.Et vere sic est: quoniam ex hoc ꝙ ꝓ
pria voluntate nõ alieno iussu aliquid facimus,supererogationis opus est,& nouę mercedis me
ritorum,& gloriationis materia est.Et ex opposito subiungitur. SI autem inuitus dispensa-
tio mihi credita est.) Ecce ex opposito proprium principium actus debiti. Et quod dicit in- D
uitus ago, non significat inuitum absolute(nam absolute inuitus nullus agit.sed patitur)sed
significat alieno iussu agentem.Et talis appellatur inuitus per priuationem non volũtatis,sed
spontaneæ voluntatis : hoc est ꝙ non a se sed obediens alteri agit. hoc enim directe opponi-
tur ad id quod dixerat sponte ago.Et hunc sensum manifeste aperit adiuncta particula,dispen-
satio mihi credita est.)Hoc enim non sequitur ad inuitũ absolute,nec ad coactum timore, sed
optime sequitur ad non operantem a se.si enim ago,& non a me,dispẽsatio mihi credita est a iu
bente.Et sub hoc membro comprehendit actum euangelizandi:reddens rationem quare neces
sitas sibi incumbit,quia dispensatio ei credita est.quare non debetur ei hinc noua merces,quia
inuitus(hoc est non a se sed iussus)hoc agit.Sub altero vero membro compræhẽditur abstine-
re a sumptu alieno:quia volens,non iussus hoc agit.& ideo merces ei debetur. Vnde & hoc ex-
plicando subiungit.¶QVAE est ergo merces mea?)Interrogatiue legendum est. explicauerat E
enim alterum membrum scilicet si euangelizauero non est mihi gloriatio.supererat vt explica-
ret alterum membrum.Et propterea interrogatiue infert,quę est ergo merces mea:hoc est me
ritum mercedis meæ?VT euangelium prędicans sine sumptu ponam euangelium.Deest.Chri
sti.)Ecce meritum mercedis,ecce bonum supererogationis,sine sumptu ponere euãgeliũ Chri-
sti,sine acceptione sumptuum euangelizare Christum.hoc enim erat abũdãtioris charitatis nõ
solum donare euangelium sed donare sumptus sibi debitos.VT non abutar potestate mea in
euangelio.)Non significatur ꝙ accipere sumptus esset abuti potestate euangelizantis(quum
dominus non ordinauerit abusum aliquem)sed significatur excellens cautela abstinẽtis se tota
liter ab huiusmodi potestatis vsu,ne forte vtendo incideret in aliquẽ abusum propter aliquam

F circunſtantiam extrinſecam. NAM quum liber eſſem ex omnibus.) Quum declaraſſet ſe eſſe
apoſtolum liberum,modo declarat qualiter ſuo apoſtolatu libero vſus eſt ad alios. Et introdu-
cit hunc vſum per modum probationis eius ꝙ dixerat ꝙ merces ſibi debetur,ex hoc ꝙ euange-
liũ Chriſti ponit ſine ſumptu. Probat enim hoc a laudabili vſu talis libertatis: ne putaret quiſ-
piam ꝙ Paulus pro ſua gloria noluiſſet ſubire hanc ſeruitutẽ accipiendi ſumptus,hanc iniquã
humanam opinionem excludit monſtrando ꝙ propter Chriſtũ hoc fecit. Et monſtrat hoc ex vſu
ſuæ libertatis ad ſeruitutem aliorum,hoc enim ſignificatur dicendo nam quum liber eſſem ex
omnibus,a nullo accipiens ſumptus. OMnium me ſeruum feci.) Ecce voluntaria ſeruitus. VT
PLVres lucrifacerem.) Ecce finis. ET factus ſum Iudæis tanq̃ Iudeus,vt Iudæos lucrarer.) Ex-
plicat in ſpecie huiuſmodi ſeruitutes, incipiẽs a Iudęis. ¶ Et ne male intelligeres quid ſignificat
factus ſum Iudæis tanq̃ Iudæus,explicat ſubiungendo. IIS qui ſub lege ſunt.) Quos appellaue
G rat Iudæos,modo explicat iis qui ſub lege ſunt. QVAſi ſub lege eſſem.) Ecce in quo fact⁹ ſum
tanq̃ Iudæus,non in perſecutionibus Chriſtianorũ,non in pertinacia,ſed in obſeruatione lega-
lium. Circuncidit enim Timotheum,& in Hieruſalem purificauit ſe more Iudæorũ: & superi⁹
ſcripſit qui in circunſione vocatus eſt non aſciſcat prẹputiũ. QVVM ipſe non eſſem ſub lege.)
OMnes iſtę ſex dictiones ſunt ſuperfluæ. VT eos qui ſub lege erant lucrifacerem.pro,lucrifa-
ciam.) Ecce quorſum ſeruabat legalia. ¶ IIS qui ſine lege erant.) hoc eſt gentilibus qui erant ſi-
ne lege dei. TANq̃ ſine lege eſſem.) hoc eſt tanq̃ liber a lege Moyſi,veſcens omnibus cibis,non
diſcernens diem a die & hmõi. Quum ſine lege dei.pro,deo,non eſſem,ſed in lege eſſem Chri-
ſti.) Ne male intelligeres factus ſum gentilibus tanq̃ ſine lege eſſem,declarat ꝙ hoc fecit ſeruã
do ſemper ſe deo legitime. Et explicando ſecundum quam legẽ legitime,dicit ſed in lege eſſem
Chriſti: non omittendo ſeruare legem Chriſti quam omitterem ſeruando legem Moyſi. VT lu
H crifacerem.pro,lucrifaciam,eos qui ſine lege erant.pro,exleges.) Non enĩ arctatur ſermo ad prę
teritum. FActus ſum infirmis tanq̃ infirmus.) Et eſt ſermo de infirmis animo quos dixerat
non ſcandaliſandos ,factus eſt enim infirmis tanq̃ infirmus abſtinendo a licitis quæ potuiſſent
parere aliquid ſcandali in mentibus aut actibus infirmorum. VT infirmos lucrifacerem.) Ecce
finis. ¶ OMnibus omnia factus ſum.) Ne longius vagaretur diſcurrẽdo per ſingula,ſummatim
comprælıendit omnium conditiones. VT omnes.pro,vt omnino,aliquos ſaluos facerem.pro,fa
ciam.) Extenditur enim ſermo ad futurum. Et apparet vere ampliſſima cura ac voluntaria ſer-
uitus Pauli in hoc ꝙ omnium conditionibus ſe accommodabat vt ex omni conditione hominũ
aliquos ſaluos faceret. ¶ OMnia.pro,hoc,autem facio propter euangelium.) Hactenus Paul⁹ de
clarauit vſum ſui liberi apoſtolatus ad ſalutẽ aliorũ: modo intẽdit declarare quomodo vtitur
apoſtolatu ſuo ad ſalutem,propriam. Et inchoat retorquendo ad hæc omnia opera ordinata ad
I ſalutem aliorum in propriam ſalutem,pronomen enim hoc,demonſtrat ſupradictum apoſtola-
tus vſum. Et quum dicitur propter euãgelium,ſignificatur finis propter quem hoc facit. Et eſt
ſenſus,hoc autem facio vt idoneum me reddã euangelio quod prędico. Vnde & ſubiungit. VT
particeps eius efficiar.) Qui prędicat euangelium aliis,& non ſeipſum idoneum reddẽs euange-
lio,non efficitur particeps eius: quoniam aliis prodeſt euangelium,non prædicanti. Et propter
ea Paulus dicit ſe hoc facere propter euangelium,vt ſit euangelii particeps, vt proſit ſibi non
minus q̃ aliis. NEſcitis ꝙ ii qui in ſtadio currunt.) Ad declarandum qualiter vtitur apo-
ſtolatu ad propriam ſalutem,qualiter euangelizat vt particeps ſit euangelii,affert duas ſimili
tudines. Alteram de currentibus in ſtadio. OMnes quidem currũt, ſed vnus accipit brauium?)
Sententia clara eſt. SIC currite vt comprehendatis.) Anteq̃ applicet ſimilitudinẽ ad ſeipſum
vt intendit,interponit monitionem communẽ,qua duo ſignificat: & ꝙ currendum eſt eis omni
K conatu ad ſimilitudinem illius qui accipit brauium,& ꝙ brauium cęleſte non eſt vnius tantum
ſed commune omnibus currentibus ex omnibus viribus ſuis. Hanc enim conditionem ſignifica
uit dicendo in numero plurali,vt comprehendatis. primam autem conditionem ſignificauit di-
cendo ſic currite. ¶ OMnis autem qui in agone contendit.pro,qui certat.) Altera ſimilitu-
do eſt de certantibus pugilibus,vt conſueuerunt militares homines certare exercendo ſe belli-
ca pugna. AB omnibus ſe abſtinet.) Diſcerne: & perſpice in currentibus conatum,in pugilũ ve
ro exercitio abſtinẽtiam,conſueuerunt enim tales parciſſime veſci. ET illi quidem vt corrupti-
bilem coronam accipiant.) qua donabantur victores. NOS autem incorruptam. pro, incor-
ruptibilem.) Differentia manifeſta eſt. ¶ EGO igitur ſic curro.) Applicat vtramq; ſimilitudi-
nẽ ad vſum ſui apoſtolatus ad propriam ſalutem: & quantum ad primam, affirmat ſe currere

ad brauium cæleste.non solum non sedet,non ambulat,sed currit:non qualitercunq;,sed sic.¶Et declarando quid significat sic.subiungit.NON quasi in incertũ.) Currentes in stadio currunt ambigui quis eorum accipiat brauium:ac per hoc omnes currunt tanq̃ in incertum. Ego autẽ inquit Paulus non curro sic,tãq̃ ambiguus sed certus de brauio.Et intendit per hoc ꝙ cursus suus apostolicus certus est futuri brauii.sciebat enim ꝙ ex omnibus viribus suis currebat expeditus ab omnibus quę quomodolibet impedire possent.Et Petrus,ad hoc inquit satagite ꝑ bona opera certam vestram vocationem facere.SIC pugno.) hoc est pugilum certamen exerceo. Applicat secundam similitudinem,affirmans se pugnare.Et vere pugnabat cum mundo, carne & dæmone.Cursus respicit cæleste præmium:pugna autem præsentes respicit impugnantes & retrahentes a spirituali cursu.NON quasi aerem verberãs.)Pugnat quasi aerem verberãs qui pugnando percutit aerem,non eum contra quem pugnat:vt exercentes se bellicis actibus sæpe faciunt.Non sic inquit ego pugno solis verbis verberantibus aerem euangelizando.¶Attende & discerne ꝙ Paulus ex his actionibus prophanis accepit quo ad communem quidẽ instructionem similitudines:ex cursu quidem assimilationem ad peruenientem ad brauium: ex pugna vero similitudinem coronæ longe excellentioris.quo ad seipsum autem dissimilitudines ad currẽtes ambiguos,ad pugiles verberantes aerem. ¶SED castigo corpus meum.)Ecce percussio hostis contra quem pugnat.tum priuando delectabilibus etiam licitis.tum affligendo variis modis.ET in seruitutem redigo.)Non solum percutio corpus,sed etiam pugno vsq; adeo ꝙ ipsum in seruitutem redigo.non est enim perfecta pugnantis victoria,nisi hostis in seruitutem redactus fuerit.redigitur autem corpus in seruitutem spiritus diuturnis actibus & habitibus virtutum,temperantiæ,religionis & huiusmodi. ¶Vbi nota ꝙ triplicem hostẽ quum habeat(diabolum,mundum & corpus proprium)solius proprii corporis meminit quantum ad percussionem vsq; ad seruitutẽ:vt ex hoc ꝙ propinquiorem immo internum cõtinuaq; impugnãtem hostem vinci a se explicat,intelligatur quid contra externos hostes pugnãdo efficit. Qui enim carni propriæ non parcit,multo amplius externos mundum ac dęmonem percutit.NE forte.pro, ne quomodo.)ne aliquo quouis modo.QVVM aliis prædicauerim,ipse reprobus efficiar.)prędicando aliis euangelicã doctrinam,& non adimplendo eam factis.

CAPVT X

OLO enim.pro,autem,vos ignorare fratres.)Postq̃ apostolus admonẽdo Corinthios circa esum immolatorum simulacris posuit se exemplum illis, declarans qualiter ipse vsus est & vtitur suo apostolatu tã ad alios q̃ ad seipsum, consequenter modo declarat Corinthiis qualiter ipsi vti debẽt Christiano statu quem acceperant ab eius apostolatu.Declarãt autem huiusmodi Christiani status vsum debitum tũ cõmuniter,tum specialiter circa esum immolatorum simulacris.Et incipit ab exemplo Iudæorum antiquorũ qui egressi sunt de AEgypto.huiusmodi enim exempla ad vtrunq; pertinent:cõmune scilicet & speciale. Q; patres nostri oẽs.) Communes patres appellat Hebræos:quoniam patres sunt fidei.Et dicit omnes vt comprehẽdat omnibus tam bonis q̃ malis communia fuisse beneficia subiuncta.Quorum tria priora spectant ad ipsum exitum ex AEgypto:duo vero reliqua ad morã in deserto. SVB nube fuerũt.) Primum beneficium commune fuit nubes lucens in nocte,& protegens in die. ET omnes mare transierunt.)proculdubio rubrũ sicco vestigio.Hæc duo beneficia scripta sunt.Exo.xiii.&.xiiii. Vbi in calce scribitur & tertium.ET omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.)Scribitur ibidẽ ꝙ pertransito mari timuit populus dominum qui prius murmurauerat,& credidit domino & Moysi seruo eius:& consequenter cecinerunt canticum domino.hoc est enim baptizatos(hoc est ablutos)fuisse omnes in Moyse, confortante eos,& in nube tuente eos,& in mari præbente se eis pro muro a dextris & a sinistris:submergente autem AEgyptios,ex his enim abluti sunt a diffidentia diuinæ protectionis.ET omnes eandem escam spiritualem manducauerunt.)Beneficium hoc scriptum est.Exo.xvi.Appellat enim Paulus manna quo omnes aliti sunt,escam spiritualem.non ꝙ esset in se spiritualis(quum esset corporeus cibus) sed quoniam erat spiritualis quo ad causam:hoc est a spirituali non naturali virtute producta. mysterio siquidem angelorum producebatur manna:vt patet ex hoc ꝙ.xl.annis pauit totum populũ.& omnes eundem potum spiritalem biberunt.)Hic potus scriptus est Exo.xvii.& Nu.xx.de aqua quæ fluxit ex petra,Et appellatur potus spiritualis quo ad causam: quia non ex causa naturali

F sed spirituali fluxit aqua ex petra. BIbebant autem de spiritali consequente eos petra.) Legendum est BIbebant enim de spiritali sequente petra. Coniunctio enim, rationem reddi significat, & est ratio spiritualis potus quia bibebant de spirituali petra sequēte. Quæ est autem ista spiritualis petra sequens, subiūgit. PEtra autem erat Christus) Cōsistit ergo ratio in hoc quia bibebant de Mesia, hoc est ex beneficio Mesiæ qui appellatur petra: non corporea sed spiritualis. est enim petra spiritualiter. Et appellatur sequens vel quia futurus in carne, vel quia indiuiduus comes secundum diuinitatem. ¶SED non in pluribus eorum.) Dixerat in singulis recitatis beneficiis ꝙ omnibus communia fuerunt: differentiam modo recitat quo ad terminum scilicet ingressum in terram promissionis. Quāuis omnibus deus contulerit supradicta beneficia, non tamen in pluribus eorum, sed in paucissimis: vtpote in duobus tantū, Iosue & Chaleb. BEneplacitum est deo.) vt patet Nu. xiiii. Soli enim hi duo accepti fuerunt deo vt ingrederentur

G terram promissionis: ita ꝙ etiam Moyses & Aaron exclusi sunt. NAM prostrati sunt in deserto.) omnes qui egressi sunt ex AEgyto numerati (hoc est a viginti annis & supra) exceptis Iosue & Chaleb: vt patet Nu. xiiii. & Deutero. i. HAEC autē in figura facta sunt nostri. pro, hęc aūt figuræ nostri fuerūt. (Est em̄ numeri pluralis figuræ. Et significatur ꝙ hęc omnia (tam secundum communia quæ contigerunt Iudæis, q̄ secundum communia beneficia, q̄ secundum beneplacitum dei speciale in quibusdam & punitionem aliorum) fuerunt figurę nostri: hoc est eorum quæ fiunt circa nos, quæ sunt agenda per nos, quæue patienda a nobis. VT non simus cōcupiscentes malorum, sicut & illi concupierunt.) Fructus figurationis subiūgitur vt caueam⁹ a peccatis, vt caueamus ab imitatione patrū quo ad peccādum. ¶Vbi aduerte ꝙ summarie primo commemorat extrema crimina & deinde media. Alterum extremum est peccatum cordis. quod tangitur dicendo, vt non simus cōcupiscentes malorū: hoc est malorum operum. Alterū

H extremū tāgit dicēdo. NEꝗ idolatræ efficiamini. pro, sitis, sicut quidā ex ipsis.) Idolatria enim summum inter mala opera tenet locum: vtpote contraria deo vero. QVEMadmodum scriptū est. Exo. xxxii. Sedit populus manducare & bibere.) immolata vitulo aureo. ET surrexerūt ludere.) cantando, choreas ducendo, & huiusmodi festiua agendo pro solennitate idoli.

¶NEꝗ fornicemur.) Commemorat crimina media: inchoans a peccatis carnalibus. SIcut quidā ex ipsis fornicati sunt: & ceciderunt vna die vingintitria milia.) Historia hæc scribitur Nume. xxv. Verum interest numeri: quia ibi commemorantur. xxiiii. milia mortuorum, hic autē. xxiii. milia. quod scriptorum errore credendum est euenisse. Quanuis nulla falsitas incurratur dicendo. xxiii. milia: quoniam in numero maiori includitur minor.

¶NEꝗ tentemus Christum, sicut quidam eorū. pro, eū, tentauerunt, & a serpentibus perierūt.) Vbi aduerte ꝙ Paulus dicit expresse ꝙ illi Hebræi in deserto tentauerunt Mesiam. hinc enim

I habetur ꝙ Mesias est deus. deum enim illi tentauerunt. Historia hæc scripta est Nu. xxi. quando populo dicente anima nostra nauseat supra cibo isto leuissimo &c. morsi sunt a serpentibus &c. NEꝗ murmuraueritis: sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore. Non semel sed pluries peccatum murmuris fuit in deserto, vnde non est vsquequaꝗ certum de quo murmure Paulus loquitur. Verum si vniuersitas mediorum peccatorum his tribus criminibus comprehensa est, quum fornicatio sit peccatū hominis in seipsum, tentatio vero Christi peccatum in deum, consequens est vt murmuratio peccatū in proximum significet. Et secundum hoc est sermo de murmure contra Moysen & Aaron, scripto Nu. xvi. in calce. Et appellat exterminator ignis egressus a domino qui consumebat populum nisi Aaron occurrisset medi⁹ inter mortuos & viuos ad placandum dominum. ¶HAEC autē omnia in figura. pro, figurę, cōtingebant illis.) Explicat Paulus ꝙ hęc omnia non solum fuerunt in veritate res gestæ, sed etiā

K fuerunt pręsignantia futurorum. Et est sermo tam de peccatis q̄ de pœnis. SCRIpta sunt autē ad correctionem. pro, admonitionem nostri.) Non solum qualiter sint facta, sed etiam quorsum sint scripta significat. IN quos fines sæculorum deuenerunt. Ratio quare propter nos scripta sunt redditur quia propter nos omnia scripta sunt. Omnes enim sacræ scripturę sunt propter tempus Mesiæ in quo sumus nos, quod est finis omnium sęculorum: hoc est tam sæculi ante diluuium q̄ sæculi vsꝗ ad Abraham, & sæculi patriarcharum, & sæculi prophetarum & deinceps vsꝗ ad Christum. ¶ITAꝗ qui se existimat stare, videat ne cadat.) Propositis gestis tempore patrum, vbi declarauit ad admonitionem nostri scripta esse, incipit ex illis admonere. primo in genere, vt vnusquisque videat & caueat ne cadat. Et dixit hoc præcipue propter maiores inter Corinthios, qui existimabant se stare in sua scientia & libertate,

ſcientia & libertate. Clare autem patet deduci hanc admonitionem ex geſtis tempore patrũ, nã A
tunc ceciderunt lapſu peccati fere oẽs, tum maiores tum minores. TENtatio vos non apprehen
dat. pro, apprehendit, niſi humana. Neſcitur quo errore legatur in codicibus Latinis apprehen-
dat: quum textus Græcus habeat apprehendit in præterito. Et eſt ratio quare quilibet Corin-
thiorum timere & cauere deberet ne cadat in futuro: quoniã hactenus nulla eſtis tẽtatione pul
ſati niſi humana, niſi leui, niſi mediocri. humanum enim appellat cõtemperatum homini: iuxta
illud ad Ro. humanum dico propter infirmitatem carnis veſtræ. Adhuc enim Corinthii non
erant vexati propter Chriſti fidem a præfectis prouinciarum ſeu ciuitatum: quoniam prima
perſecutio contra Chriſtianos mota fuit a Nerone, qui poſt tempus huius epiſtolę regnauit. in
terim enim ſolæ perſecutiones Iudaicę leguntur in Chriſtianos. FIdelis autem deus eſt, qui nõ
patietur. pro, ſinet, vos tentari ſupra id quod poteſtis. Ne terrerentur ex prędicta admonitione
& ratione (quia tentationes hactenus expertæ, ſunt humanę: tanq̃ ſuperuenturæ ſint ſupra vi B
res humanas) declarat ſuperuenturas tentationes, ſiue in facultatibus temporalibus, ſiue in cor
poribus, ſiue in honoribus & magiſtratibus. omnes enim huiuſmodi afflictiones ſuperuenerũt
Chriſtianis. Quę appellantur tentationes, quia vtitur illis deus ad quodammodo experiẽdum
& probandum electos ſuos: & diabolus ac mundus vtebantur eis ad tentandum chriſtianorum
animos vt relinquendum chriſtianitatem. Declarat itaq; eis ꝙ deus non ſinet illos tẽtari ſupra
vires proprias. ¶Et dicit non ſinet, quia ſi ſineret diabolus tentaret hoĩes ſupra vires proprias.
Sed (vt patet ex tẽtationibus diaboli contra Iob) tm̃ tentare potuit quantũ permiſit deus. ¶Et
dicit fidelis deus, attribuens hmõi non permiſſionẽ fidelitati diuinæ: qua ſcilicet facit qđ dixit.
fidelis eſt enim in omnibus verbis ſuis. Dixit autem millies in ſacra ſcriptura, ſe eſſe adiutorem
hominum in tribulationibus, alienum autem cõſtat eſſe ab officio adiutoris hominum permit
tere vt homines tententur ſupra vires. SED faciet cum tentatione prouentum. pro, euentum, C
vt poſſitis ſuſtinere. pro, ſufferre.) Non ſolum non ſinet vos tentari ſupra vires ſed adiiciet hoc
ꝙ faciet cum tentatione euentum vt poſſitis ſufferre: hoc eſt ſed adiuuabit vt poſſitis ſufferre
tentationem. Non enim dicit ſed faciet tentationis euentum: quia non loquitur de termino ten
tationis, ſed dicit ſed faciet cũ tentatione (hoc eſt ſimul cũ tẽtatione. loquitur enim de eo quod
faciet deus tempore tentationis dum homo tentatur: vt cõuincitur etiam ex ſubiuncto effectu)
vt poſſitis ſufferre, proculdubio ipſam tentationem: quæ non eſt toleranda poſt terminum. Vn-
de ſenſus eſt, ſed faciet tempore tentationis euentum: hoc eſt tot & talia euenire (ſiue intus ſiue
extra) vt poſſitis ſufferre. Non dixit conferet vobis tale donum, ſed dixit faciet euentum: quia
infiniti ſunt modi quibus deus vtitur ad faciendum ꝙ homo poſſit ſufferre tentationes. aliquã
do enim facit euenire aliquem occurſum extrinſecum: ſiue impediendo tentationes, ſiue adiuuã
tentatos. modo facit euenire intus in corpore vel in animo motus aliquos adhoc conferẽtes. mo D
do angelicas adhibet excubias. modo gratias aliquas efficit in anima &c. Propter huiuſmodi
enim infinitatem modorum dixit faciet euentum ſimul cum tentatione. ¶Et dixit vt poſſi-
tis ſufferre & non dixit vt ſufferatis. deus enim prouidet de euentibus neceſſariis ad poſſe ſuf-
ferre tentationes: in arbitrio autem tentatorum eſt velle ſufferre. Sat eſt enim fidelitati diui-
næ vt tribuat poſſe ſufferre: velle autem ſufferre & ipſum ſufferre alterius gratię eſt, quæ ele-
ctis confertur & non eſt omnibus communis. PROpter quod chariſſimi mihi. pro, dilecti mei.)
Poſt admonitionem in genere ne homo cadat, ſubiungit admonitionem in ſpecie ne cadat in
idolatriam. Et optime cõtinuat. propter quod ſcilicet vt quilibet caueat ne cadat. FVgite ab
idolorum cultura.) Optima ſpecies cauendi (vtpote ſecura) vt idolorum cultura non ſolum diſ
pliceat, ſed etiam ab illa fugiatur. Et dixit hoc inchoãdo inſtructionem circa id quod dixerat in
ca. viii. ſi quis enim viderit te qui habes ſcientiam in idoleo accumbentem &c. ¶Propoſuerat ſi E
quidem Paulus actionem illam valde turpem, & damnauerat illam ex ſolo ſcandalo. nullam eñ
aliam rationem tunc attulit niſi rationem ſcandali. Intendit modo declarare actionem illã eſſe
malam aliunde ſcilicet ex ſpecie actionis ex parte agentium. Et propterea ſignificantius dixit
fugite ab idolorum cultura: vt tales actiões propinquas idolatrię, immo ſpeciem idolatriæ ha-
bentes vitarent. Ille enim a cultura idolorum non fugit qui tam propinque accedit ad cultũ ido
lorum. accumbere nanq; in idoleo, valde propinquum eſt ipſi cultui idolorum, valde propin-
quum ad ſacrificare idolis. ¶VT prudentibus loquor) ſubiungenda. VOS ipſi iudicate quæ
dico.) Non dubitando de veritate eorum quę dicit, ſubmittit eorum iudicio dicenda. ſed
bene volens illos conuincere proprio ipſorum iudicio, vt veritas facilius executioni man-

F detur quasi a seipsis. CAlix benedictionis.) hoc est gratiarum actionis, qui offertur pro gratiarum actione deo. CVI benedicimus.) tum nos sacerdotes consecrando tum omnes laudando. NONne communicatio sanguinis Christi est?) vt rei communicatæ participantibus de calice: quasi dicat, constat quod sic. Non dicit significat communicationem, sed est communicatio: quia vere est communicatio sanguinis Christi (non vini) participantibus calicẽ. Significatur enim clare quod ipse calicis vsus a multis (ideo enim numero vtitur plurali) est communicatio sanguinis Christi illis qui bibunt. Quod est verum omnino: quia sumentibus sacramentaliter tantum, est sanguinis Christi communicatio sacramentaliter tantum: & sumentibus sacramẽtaliter & spiritualiter simul, est sanguinis Christi communicatio sacramentalis & spiritualis. ET panis quẽ frangimus.) sacrificando & distribuendo. Sicut dixit calix seu poculum vtens vase continente pro contento, ita modo dicit panis pro specie panis. Qui sensus conuincitur ex verbo est, quum
G subdit. NONne participatio. pro, communicatio, corporis domini. pro, Christi est? Non dicit significat sed est. Constat nanque quod esus substantiæ panis nõ est cõmunicatio corporis Christi: sed esus panis hoc est speciei panis est in veritate communicatio corporis Christi, vt rei communicatæ participantibus illum, vna eademque res scilicet verum Christi corpus non substantia panis communicatur omnibus edentibus quibus frangitur. Primæuo illo tempore ecclesiam fractione vsam fuisse communicãdo populum, etiam Actus apostolorum testantur: ad imitationẽ (vt reor) Christi, qui acceptum panem benedixit, fregit & dedit discipulis. postea autẽ ecclesię vsæ sunt hostiis sigillatim: quas non oportet frangere. ¶Meminit autem Paulus fractionis, quia loquitur de vsu plurium quibus communicatur corpus Christi. propterea etiam vtitur numero plurali, dicendo frangimus. Intendit enim explicare coniunctionem omnium in vno tertio scilicet corpore ac sanguine Christi vero. Ex hoc clare significant Pauli verba, QVOniã vnus pa
H nis, & vnum corpus multi sumus) Superfluit et. Reddit rationem, coniunctio quoniam manifestat. Redditur autem ratio non coniunctionis corporis Christi ad sumentem, sed communitatis corporis Christi ad sumentes: quia de tali communitate fuit directe & proprie sermo, dicendo quem frangimus nonne communicatio corporis Christi est? Quod itaque corpus Christi verum cõmunicetur multutidini sumentiũm, ratio affertur ex vnitate mystici corporis Christi, dicendo quoniam multi sumus vnus panis, vnum corpus. Ita quod vnitas inter se fidelium est ratio quod commune fit per sacramẽtum eucharistiæ verũm Christi corpus. Et vere sic est: quia solis illis qui sunt vnum, charitate communicatur spiritualiter corpus christi verũm. Significatur autẽ vnitas fidelium vnitate panis ac vnitate corporis metaphorice ad similitudinem multorum granorum ex quibus conficitur panis vnus, & multorum membrorum ex quibus conficitur corpus vnum. Et attulit panem propter id quod dixerat panis quem frangimus. Attulit quoque corpus
I propter id quod dixerat calix benedictiõis. vnitas enim mẽbrorum corporis viui sanguinis fit & fouetur. OMnes qui. pro, enim, de vno pane & de vno calice participamus.) Superfluunt illę quatuor dictiones: & de vno calice. Solius panis meminit Paulus. Coniunctio enim (dicendo omnes enim) monstrat quod ratio redditur prius dicti (hoc est vnitatis corporis mystici) participatio vnius panis ab omnibus: hoc est spiritualis perceptio vnius sacramenti eucharistiæ ab omnibus. panis enim pro specie panis (vt prius dictum est) ponitur. Et vere sic est: quoniam sacramentum eucharistiæ & facit in omnibus mediante sua non solum sacramentali sed etiã spirituali participatione vnitatem corporis mystici, & est simul eisdem communicatio veri Christi corporis. Et intendit per totũ hunc progressum manifestare quantæ vis est communis perceptio eucharistiæ: dum in ipsam eucharistiæ communitatem resoluit vnitatem corporis Christi mystici & communitatem corporis Christi veri, vt intelligamus quod in hoc quod omnes ex vno
K pane sacramentali participamus, & sumus vnum Christi corpus mysticum, & commune habemus verum Christi corpus. Quum autem audis facit, intellige quod facit vnitatem si non inuenit factam, aut facit augendo factam. Iuxta hunc siquidem sensum communis theologorum doctrina dicit sacramenta conferre gratiam scilicet faciendo vel augendo. Quod etiam intellige quantum est ex se: quia nisi sit patiens dispositum, non fit effectus propter impedimentum ex parte suscipiẽtis. ¶VIdete Israel secundũ carnẽ.) Accusatiui casus est Israel hoc in loco. Et dicit secundum carnem: hoc est secundum carnales hostias, carnalia sacrificia illorum. adhuc enim extabat templum Iudæorum, & offerebantur in eo sacrificia. Dixit inquam hoc vt intelligeremus differentiam inter nostra & Iudæorum sacrificia: quod nostrum est spirituale, illorum vero sunt carnalia. & quod de communicatione spirituali deque participatione spirituali loquutus est;

modo autem carnalia affert. Intendit proponere coram Corinthiorum prudentia & censura cõmunionem omnium sacrificiorum: & incœpit a sacrificio Christianorũ spiritualissimo. & propterea consequenter proponit sacrificia Iudæorum: carnalia quidem, quæ tamen vero deo offeruntur. NON ne qui edunt hostias participes sunt altaris?) Ecce intenta cõmunitas. in hoc ꝙ omnes edẽtes immolata deo participes sunt altaris dei: hoc est participes sunt immolationis factæ in altari. Nota verba: quia in hoc consistit neruus Pauli. Quemadmodum in sacrificio Christiano dixit. ꝙ quia omnes de vno pane participamus sumus vnũ & cõmunicatur nobis corpus Christi, ita in sacrificio Iudæorum dicit ꝙ qui edunt hostias, communicant altari: hoc est sacrificio. Hinc enim vult intelligi illatum postea esse ꝙ participantes in mensa aut calice dęmoniorum, cõmunicant dęmoniis. QVID ergo dico, ꝙ idolis immolatum sit aliquid, aut ꝙ idolũ sit aliquid?) Transpositæ sunt particulæ. prius enim in textu Pauli est ꝙ idolũ sit aliquid, & deinde aut ꝙ idolis immolatum sit aliquid. Memor Paulus eorum quæ dixerat cap. viii. ꝙ idolum nihil est in mundo, quũ modo ꝑgrederetur a participãtibus quę immolãtur in sacrificio Christianorum, & a participantibus immolata in sacrificiis Iudæorũ ad participantes immolata idolis, & dicẽdum ei successiue fuisset quòd edentes immolata idolis communicabant idolis, tanquã inueniens impedimentum, quasi offendens in obstaculum progressus (vtpote cõtrarium doctrinæ supradictæ ꝙ idolũ est nihil) quodãmodo substitit: & explicat ꝙ hoc sibi consequenter dicẽdum fuisset, scilicet ꝙ edentes immolata idolis, essent participes idolorũ: quod continet in se idolum aliquid esse, & immolatum idolis esse aliquid: quod cõtrariatur doctrinæ supradictæ. Explicat inquam se nõ dicere hoc. hoc enim significatur huiusmodi illatione interrogatiua, quid ergo dico? inferebatur enim ex pręmissis ꝙ diceret hoc: videlicet ꝙ idolum sit aliquid, aut ꝙ idolis immolatum sit aliquid. Intellige idolis immolatum vt sic nihil esse, quẽadmodum vt sic idolum nihil est: vt superius declaratum est. SED quę.) Legendum est. SED ꝙ quæ immolant gentes, dęmoniis immolant & non deo.) Ordo literę est. nõ dico ꝙ idolum est aliquid, aut ꝙ immolatum idolis est aliquid: sed dico ꝙ quę immolant gentes, dęmoniis immolant & non deo. Aduerte hic subtilitatem Pauli. Sacrificia idolorũ considerantur dupliciter: vel secundum se, vel ex parte immolantium. Si cõsiderentur secundũ se, sic nihil sunt: sicut & simulacrum cui immolantur nihil est. nam simulacrũ nullius dei est repręsentatiuum: ac per hoc nihilo immolantur secundũ veritatem rei. Si autem cõsiderentur ex parte immolantiũ, sic illa sacrificia immolantur dęmoniis. Gentiles enim intendunt immolare deo repręsentato per simulacrum. talis autem deus non est nisi dęmon. Vnde intendẽdo immolare deo repręsentato per simulacrum, duo incurrunt. alterum negatiuum ꝙ nulli deo immolant: quum non sit nisi vnus deus, cui non immolant: vtpote non repręsentato per simulacrum. Alterum affirmatiuũ scilicet ꝙ immolãt dęmoniis: dum cõtendũt numinis seu diuini aliquid esse in simulacro, & illi immolãt. Cõstat enim nihil aliud in simulacris esse pręter materiã formamꝗ sensibilem nisi dęmoniacum: iuxta illud, omnes dii gentium dęmonia. Et propterea Paulus in cap. viii. & nunc iudicans idola & immolata idolis secundum se, dixit nihil esse. & cum hoc modo subiungit ꝙ quæ immolantur idolis immolantur dęmoniis, iudicans sacrificia idolorum ex pertinacia immolantium. Propter quod significanter dixit quę gentes immolant, vt ex parte immolãtium intelligeremus quod dicit. Et dixit hoc vt progressus suus intelligeretur ꝙ non tendit ad inferẽdum ꝙ edentes de sacrificiis simulacrorum participes sunt simulacrorum: sed ad inferendum ꝙ egentes de sacrificiis simulacrorum participes sunt dæmoniorum. Et intendit per hoc manifestare ꝙ edẽtes de iis quæ immolata sunt simulacris quãuis ex parte rei nihil superstitionis incurrant (quia idolum nihil est, & immolatum idolis nihil est) ex parte tamen immolantium & vescentium, crimen incurrunt idolatriæ vescendo illis in idoleo: hoc est in loco vbi sacrificatur idolis. vesci enim in mensa seu loco sacrificiorum propriũ est profitentium se participare immolatis quatenus immolata sunt: ac per hoc participare cũ dęmoniis quibus gentes immolãt. Et vere sic est ꝙ in idoleo vescentes etiam si ipsi non intenderent, tamen profitentur ratione loci se immolatis vt immolatis vesci, quod est incurrere facto crimen idolatriæ. NOlo autem vos socios. pro, cõmunicantes, fieri dęmoniorum.) Postꝙ proposuit quales sint participantes tam in sacrificio Christianorum ꝙ in sacrificiis Iudęorum, & demum in sacrificiis Gentiliũ, subiungit in quo cõsistit crimen participantium in sacrificiis Gentilium. Et explicat crimen illud esse participare seu cõmunicare cum dęmoniis. Explicat autem hoc prohibendo eis talem cõmunionem. NON potestis calicem domini bibere, & calicẽ dęmoniorum.) Non dicit nõ potestis sacrificare domino & sacrificare ido-

F lis(hoc enim tanq̃ euidentissimum crimen omittit)sed dicit non potestis calicem domini bibere & calicem dæmoniorum: vt intelligamus ꝙ non de sacrificantibus sed de participantibus, bibendo de immolato calice loquitur, vt intelligant Corinthii ꝙ directe arguit illos Christianos qui non sacrificantes idolis sed inuitati, in idoleo bibebant de calice immolato: vt intelligant ꝙ incurrunt crimen communicationis cum dęmoniis, vt intelligant ꝙ non solum tales peccãt ratione scandali(quod superius in.viii.cap.dixerat)sed ratione cõmunionis cũ dęmoniis. NON potestis mensæ domini participes esse & mensæ dęmoniorum.)Quod dixit de bibẽtibus, idem dixit de comedentibus in mensa dęmoniorum: quã superius appellauerat in idoleo. Et dixit hoc directe vt intelligant ꝙ quãuis licitum sit eis vesci immolatis simulacro ex ea parte qua simulacrum nihil est, & immolatum simulacro nihil est, non tamen licitum est eis in mẽsa dæmoniorum vesci: quoniam inde incurritur participatio cum dæmonibus. etsi nõ intentione, tamen facto.

G ¶Aduerte hic prudens lector errorem nouiter exortum dicentium ꝙ tempore Apostolorũ eucharistia non erat sacrificium sed tantum sacramentum, ex hoc loco manifeste cõfutari. nam hic clare de eucharistia quatenus sacrificium, est sermo. Expresse enim cõnumerat sacrificia Iudæorum & sacrificia Gentilium, ad nihil aliud nisi ad ostendẽdum sacrificium Christianorum non posse simul participari cum sacrificio Gentilium. Vnde & eisdem vtitur nominibus, mensę domini & mensæ dęmoniorum &c. ¶AN æmulamur. pro, prouocamus, dominum?)Exaggerat crimen huiusmodi participationis, ne leue putaretur peccatum: declarando ꝙ est irritare deum, est prouocare deum ad iram seu ad æmulationem: hoc est prouocare deum quasi dando ei æmulum, tanq̃ dando ei parem, de quo ipse conqueritur, ipsi me prouocauerunt in eo qui non erat deus. Damus enim quasi parem deo immolando alteri q̃ ipsi: quoniam honorem diuinum impendimus alteri. NVNquid fortiores illo sumus?) Ad timendum irritationem diuinam hoc

H dicitur. fortioris siquidem est absq; timore irritare aliquem: debilior autem male sibiipsi consulit irritando eum cui non potest resistere. ¶Vndiq; itaq; Paulus exaggerat crimen edẽdi in idoleo, tum ex mensa domini, tum ex irritatione domini, tum ex timore punitionis propriæ. Et sic compleuit doctrinam de immolatis simulacris quantum ad Christianos edentes & bibentes in idoleo: sequentia autem spectant ad docendum extra idoleum qualiter licet & qualiter non licet vesci iis quæ immolata sunt simulacris.

OMNIA mihi licent sed non omnia expediunt, pro, conducunt.)seu conferunt. Duas radices pręponit ex quibus nascitur peccatum in huiusmodi. Altera est, sed nõ omnia conducunt, non omnia vtilia sunt ad gloriam dei. OMnia mihi licent, sed non omnia ædificant.)Ecce altera radix, ꝙ non omnia sunt ad ędificationem proximorum. In vtraq; autem pręmittitur omnia mihi licent: ad significandum licitum esse vesci iis quæ immolata sunt simulacris, extra

I tamen idoleum. de hoc enim iam dictum est. ¶NEmo quod suum est quærat, sed quod.) Deficit quisq;. legendum est SED quisq; quod alterius.)Ad declarandum quanti facienda est ædificatio proximi(de qua dixerat sed non omnia ædificant)subiungit mandatum vt nullus præponat proprium bonum ædificationi aliorum. Et est sermo non de bono spirituali, sed de bono corporali. Et hoc verba sonant. nam inter spirituale & corporeum bonum hæc est differentia: quòd bonum spirituale non est ita meum quin sit alterius(quoniam suapte natura est commune absq; damno meo)bonum autem corporeum proprie est meum: quia ita est meum ꝙ nõ alterius: & si alteri communicatur, a me tollitur. Perindę ergo dictum est, nemo quod suum est quęrat sed quisq; quod alterius, ac si dictum fuisset, nemo studeat proprio sed quilibet studeat communi bono. Quanuis etiam possit exceptione seu exclusione subintellecta sensus esse. nemo quod suum est quærat tantum, sed etiam quod alterius.

K ¶OMne quod in macello venit.)hoc est venditur. MANducate.)Ecce omnia mihi licent. NIhil interrogantes.)an sit immolatum idolis. Non dicit nihil scientes: quia scire apud seipsum est. & non est ratio scandali, interrogare autem apud alios. PROpter conscientiam.)Quomodo hoc intelligitur, inferius declarabit. ¶DOmini est terra & plenitudo eius.)Affertur authoritas ista ex psalmo ad declarandum omne quod in macello venit manducate, ad declarãdum licite posse omnibus vesci: quia domini non dęmonum est terra, & vniuersa animalia & quę nascũtur in terra. hoc enim sufficit ad hoc vt non incurratur peccatum aliquod ex parte rerum edendo illas. quicquid enim est domini, mundum est. ¶SIquis vocat vos infidelium ad cœnã & vultis ire, omne quod vobis apponitur manducate.) Ecce iterum omnia mihi licent. ¶Vbi aduerte ꝙ primo de loco omnibus communi(macello scilicet)& modo de loco priuato(habitaculo sci

licet viri infidelis)doctrinam tradit:vt omnia loca comprehēdat extra idoleum.Et dicit hoc ad A
monstrandam libertatem noui testamenti.In veteri siquidem lege cōstat prohiberi inuitatum
Iudæum a Gentili comedere quæcunq; apponūtur.prohibetur enim comedere immolata:vt pa
tet Exod.xxxiiii. NIhil interrogantes.)an id quod apponitur fuerit immolatum simulacro.
PROpter conscientiam.)quam inferius declarabit. SI quis autem dixerit hoc immolatum
est idolis,nolite manducare.)Simpliciter & absolute dixerat manducare: in euentum autem ꝙ
aliquis dixerit de aliquo cibo hoc immolatum est idolis,dicit nolite manducare. PROpter il-
lum qui indicauit.)Videtur enim ex proposito hoc indicasse vt non comedatis ad experiēdum
si in veritate horretis simulacra.putat enim hoc dicens, ꝙ si comederitis immolata idolis parti
cipes sitis idolorum.Quo fit ꝙ si postq̄ dixerit hoc immolatum est idolis comederitis illud, di-
cat vos non esse alienos a cultura idolorum. ET propter conscientiam.)Duas rationes affert
Paulus ad retrahendum a manducando id quod indicatum est immolatum esse idolis.Et vtraq; B
(vt patebit)se tenet ex parte proximi:nulla autem ex parte edentis.Vnde & subdit quod in La
tino textu deficit. DOmini est terra & plenitudo eius.)Repetit versiculum superius recitatū
ad significandum ꝙ propter neutram harum causarum tollitur licitum esse vesci quibuscunq;
rebus siue immolatis siue non immolatis,sed perseuerat libera facultas vescendi illis absolute lo
quendo:quia perseuerat ꝙ domini est terra & plenitudo eius,quia perseuerat munditia rerum.
CONscientiam autem dico non tuam sed alterius.)Declarat quod toties dixerat propter cō
scientiam,ꝙ non loquitur de conscientia propria comedentis seu comesturi, sed de conscientia
alterius:hoc est conscientia infirmorum,non corpore sed mente:de quibus in.viii.cap.dixit.con
scientia eius qui infirmus est ædificabitur ad manducandum idolothytum.Et consistit ratio in
hoc ꝙ ne infirmus prouocetur ad malum(quod esset vesci immolatis simulacro vt immolatis)
debet homo abstinere ab esu sibi alias licito. ¶VT quid enim libertas mea iudicatur ab alie- C
na conscientia?)Ecce omnia mihi licent sed non omnia ædificant.Est enim sensus.vt quid ego li
ber ad edendum huiusmodi cibos,cur ex vsu libertatis meę incurro iudicium damnationis pro-
pter conscientiā infirmi?Quasi dicat.omnino mihi vitādum est,seu nullo modo in hoc incidam.
hoc enim directe est seruare illud,omnia mihi licent sed non omnia ædificant. SI ego cum gra-
tia participo,quid blasphemor pro eo ꝙ gratias ago?)Declarauit alterā causam:videlicet pro-
pter conscientiam.declarat modo reliquam(videlicet propter illum qui indicauit)iuxta aliā ra-
dicem,omnia mihi licent sed non omnia conducūt.Est enim sensus.si ego cum gratia participo,
vescendo rebus creatis a deo cum gratiarumactione.Et in hoc tāgitur ratio liciti esus,ratio qua
se excusabant,addens supra libertatem religionē gratiarumactionis deo. quid blasphemor: hoc
est quare incurram notam ꝙ sim tanq̄ blasphemus vescendo indicatis ꝙ sunt immolata simula-
cro?Quasi dicat.nullo pacto incurram hanc infamiam pro eo ꝙ gratias ago deo:hoc est loco gra D
tiarumactionis quam exhibeo deo.Tanq̄ blasphemari cōtrarium sit gratiarumactioni,dicit cur
loco gratiarumactionis meæ ad deum blasphemor.Et dixit blasphemor, vt intelligamus ꝙ de
infamia contra deum est sermo.talis siquidem incurrebatur infamia vescendo indicatis.nam di
cebatur ꝙ isti vescētes indicatis nō abominabantur culturam idolorum.qđ est contra honorem
dei,quod est cōtra religionē.Vnde abstinere ab indicatis,erat seruare illud.omnia mihi licēt sed
non omnia conducunt ad dei gloriā.hoc enim quanuis in se licitum esset non conferebat sed no
cebat potius,pro quanto violabat Christianū nomen. ¶SIue ergo mādu catis siue bibitis siue
aliud quid facitis,omnia in gloriā dei facite.)Iuxta duas rationes illiciti vsus licitorum(alteram
ex parte nominis,alterā ex parte scādali) duo infert extendendo documēta vniuersalia in omni
materia.Quorum altero instruimur vt omnia in dei(nō nostram)gloriā faciamus,& nō solum
intendamus:hoc est sic faciamus vt vere sint ad gloriā dei intentam.Et dicit siue comeditis &c. E
vt intelligamus ꝙ omnes liberas actiones quārumcūq; naturali necessitate oportunas debemus
sic exercere vt sint ad dei gloriam.Et hoc quantū ad habilitatē actionum est pręceptū:quoniam
actiones quę nō sunt habiles vt sint in gloriam dei,pccata sunt vel mortalia vel venialia.Quan
tum vero ad intentionem dirigentem actualiter vel virtualiter omnia ad dei gloriam,cōsilium
esse constat.ex eo ꝙ nec infidelis nec fidelis cōstitutus in pccati mortalis statu pccat honorādo
parentes,reddēdo depositum,comedendo,bibendo &c.& tamen neuter omnia refert in gloriam
dei. ¶SINE offensione estote.)Ecce alterum documentum quo instruimur vt neminem scan-
dalizemus,vt tales nos exhibeamus vt nulli simus offendiculo. ET Iudæis & Gentibus & ec-
clesiæ dei.)Nullum excipit genus hominum,communem hanc iubet seruari cautelā ad omnes

F quia scandalum actiuum respectu cuiuscunq; semper est peccatum. SIcut ego.)exemplũ prębet seipsum. PER omnia.)per omnes actiones meas. OMNibus.Iudæis,Gentibus & Christianis. PLAceo.)non solum sine offensione me exhibeo, sed placeo quantum est ex me.

NON quærens quod mihi vtile est,sed quod multis.)Ne Paulum blandum assentatorem aut adulatorem intelligeres omnibus placere,explicat in quo consistit studium suum placendi omnibus,scilicet quęrendo non propriam sed aliorum vtilitatem. Et ne intelligeremus ꝙ de mũdi huius negociis vtilibus loquatur,explicat.) VT salui fiant.)Ecce quorsum quæro aliorũ vtilitatem,ecce qualem vtilitatem aliorum quęro vt salui fiant,nõ vt ditentur,non vt principẽtur in hoc mundo.¶Imitatores mei estote sicut & ego Christi.)Explicat ꝙ non sibi arrogat formã exemplarem Christianæ vitæ proponendo se toties in exemplum: quãdoquidem non se vt se, sed vt imitatorem Christi proponit in exemplum.

G

CAPVT XI.

LAVDO autem vos fratres.)Distinctor capitulorum,quãuis inchoauerit.xi. capitulum ab antecedente particula,imitatores mei:quia tamẽ particula hęc clare spectat ad pręcedentia,correximus hanc segregationem,& in calce pręcedentis capituli eam locauimus:vt hinc cum noua materia incipiat capitulũ. QVod per omnia,mei memores estis.pro,ꝙ omnia mea meministis.) Sicut in principio epistolę cõmendauit Corinthios ratione multorũ qui erant inter eos perfecti,ita modo laudat quoq; in genere Corinthios ratione illorũ qui seruabant documenta sua.Prudenter autem traditurus nouum documentum laudat ꝙ seruauerint olim a se datas instructiones, tanq̃ per hoc præparans eos ad seruandum noua documenta quæ subiungit. Laudat autem eos primo de memoria non alicuius sed omnium suarum instructionum seu suorum

H exemplorum.Deinde. ET sicut tradidi vobis pręcepta mea.pro,traditiones meas,tenetis.)De obseruatione institutionum suarum laudem adiungit. VOlo autem vos scire.) Nouum inchoat documentum circa capitis velamẽ,ea ratione ꝙ apud Corinthios mulieres non velato capite(quemadmodum & viri)in publica oratione seu lectione cõparebãt pro veneratione actionum.adhuc enim sublatum non erat a muliebri sexu publice orare aut legere seu docere:vt etiã sanctarum mulierum illius temporis gesta testantur. Hæc enim videtur literalis ratio quare Paulus accepit hanc prouinciam instruendi Corinthios circa discrimen viri & mulieris publice orantis aut prophetantis penes velamen capitis.

QVòd omnis viri caput Christus est: caput autem mulieris vir:caput vero Christi deus.) Aduerte pro claritate huius doctrinæ ꝙ Paulus considerat velamen capitis in viro & muliere tum relatiue ad capita eorum mystica,tum relatiue ad capita eorum naturalia. & vtrinq; mon

I strat contrariam habitudinem velaminis in capite viri & mulieris. Monstrat enim vtrinq; indecens esse velamen in capite viri orantis aut prophetantis:decens autem esse in capite mulieris orantis aut prophetantis.Et propterea inchoat a diuersitate capitum mysticorum respectu viri & mulieris:dicendo,ꝙ caput mysticum mulieris est vir,caput autem mysticũ viri est Christus, caput vero mysticum Christi est deus.Et hoc vltimum addit ne videatur fingere hunc ordinem capitum mysticorum:sed ipsa resolutio capitum vsq; ad deum attestetur ꝙ rationabilis est distinctio capitum mysticorum respectu viri & mulieris.Dicitur autem caput mysticum quod gerit vicem capitis respectu illius. Caput enim est perfectius membrum (vtpote vniuersos habens sensus)& est velut gubernator omnium actionũ. & propterea vir dicitur caput mulieris:vtpote longe perfectior & gubernator ipsius.& tanto magis Christus est caput viri: quũ in eo solo sit omnis plenitudo gratiæ & ab ipso deriuetur gratia in omnes. De deo autem ꝙ sit

K caput Christi secundum ꝙ homo,nulla est quæstio: quum omnes perfectiones sint in solo deo & ab ipso in Christum hominem deriuentur. OMnis vir.) Declarata diuersitate capitis mystici respectu viri & mulieris,declarat diuersam immo contrariam habitudinem velaminis in capite viri & mulieris ad propria capita mystica:inchoans a viro. ORANS.)oratione publica. Tempore huius epistolæ non erat adhuc introductus hic modus orandi publicus qui modo in templis dei seruatur, scilicet ꝙ alternis choris oraretur:sed vnus pro omnib9 orabat publica voce cęteris tacentibus.Et reor sic esse ex iis quæ leguntur de psalmodia monachorum,ꝙ vnus legebat psalmos reliquis tacentibus.Et ad hoc forte insinuandũ singulari numero vtitur Paulus, dicendo vir & similiter mulier.Cuius etiã signum est ꝙ ecclesię dei(a Pauli doctrina nõ recedẽtes)non seruant hoc documentũ in iis quę communiter chorus orat,sed seruat quum vnus pro

omnibus orat seu legit: vt patet in sacerdote dicente orationem, ac diacono & subdiacono le= A
gentibus Euangelium & epistolas, hi enim detecto capite orant & prophetant: chorus autẽ coo=
perto capite orat psallendo &c. absq; inobedientia Pauli. Quum ergo dicit orans, sermo est de
publice orante vno pro omnibus. AVT prophetans.) De vere prophetantibus (hoc est spiri=
tu prophetię publice in ecclesia loquentibus tunc temporis) loquitur: vt infra ex cap. xiiii. colli=
gitur, vbi vere prophetantes describuntur stantes prophetare aliis sedentibus. Hic siquidẽ de=
tectum caput, ibi vero situs eorum describitur. erant enim (vt infra patet) in illa primitiua ec=
clesia prophetantes, sicut & loquentes linguis. VElato capite. pro, in capite habens.) Ita in te=
tu Græco habetur, ad excludendum omne quod posset haberi in capite, cuiuscunq; figuræ ac
materiæ fuerit. DEturpat. pro, dedecorat, caput suum.) mysticum, quod est Christus. OM=
nis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat. pro, dedecorat, caput suũ.)
mysticum quod est vir. Cerne differentiam viri & mulieris penes velamẽ capitis. Vir velatus ca B
put, dedecorat caput suum: mulier non velata dedecorat caput suum. Carere velo mulieri est ad
dedecus capitis sui mystici: habere velũ viro est ad dedecus capitis sui mystici. ¶VNum enim
est acsi decaluetur.) Desunt aliquæ dictiones: nec de caluitio textus loquitur. Legendum est.

VNVM enim est & idem cum rasa.) Postq̃ declarauit velamen capitis in sacris relatũ ad ca=
pita mystica, declarat relationẽ veli ad naturale caput mulieris. Et est sensus ꝙ vnius atq; eius=
dem rationis est muliebre caput carere velo & radi: quod est priuari capillis. Ita ꝙ velum respe
ctu mulieris æquiparat capillis. Et hanc æquiparantiam magis explicat formando conditiona=
lem. NAM si non velatur mulier, tõdeatur. pro, etiam tondeatur.) Infert hoc consequẽs (etiã
tondeatur) ex negatione veli: vt quemadmodum vir qui nõ velatur tondetur, ita mulier si imi=
tatur virum in hoc ꝙ non velatur, imitetur quoq; ipsum in hoc ꝙ tõdeatur. Deinde prosequi=
tur dictam conditionalem a destructione consequentis. ¶SI vero turpe est mulieri tonderi C
aut decaluari. pro, radi.) Hæc est destructio consequentis: vnde infert destructionem anteceden
tis subiungendo. VElet caput suum. pro, veletur.) Hęc sola dictio est in Paulo. & argumentũ
Pauli satis clare innititur communi vsui, quo turpe censetur mulierem tonderi aut radi. Vnde
& mulieres abrenunciantes coniugiis & profitentes luctuosam vitam, laudabiliter tondentur,
in signum ꝙ abdicant a se quod ad ornatum & gloriam illarum spectat. ¶VIR quidem.) De=
clarata habitudine velationis capitis tum ad caput mysticum, tum ad caput naturale, procedit
applicando ad propositum. primo de viro, deinde de muliere. NON debet velare caput suũ.)
Superfluit suum. QVOniam imago & gloria dei est.) QVòd sit imago dei, ex Genesis testi=
monio comprobatur. faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Et verifica=
tur ex eo ꝙ est creatus in natura rationali. Quòd autem sit gloria, Paulus dicit: & verificatur
sicut pulchrum opificium est gloria artificis. Et dicitur hoc specialiter de viro, quia vir narra= D
tur in scriptura factus immediate a deo. Rursus quemadmodum filius sapiens est gloria patris,
ita vir in quo viget ingenium & vis sciendi & sapiendi, gloria est dei plasmatoris. ¶Quomodo
autem ex hoc ꝙ vir est imago & gloria dei inferatur ꝙ non debet velare caput, in textu non ali=
ter dicitur: nisi quia superius dictum est ꝙ vir orans aut prophetans in capite habens dedeco=
rat caput suum. vt intelligamus ꝙ quia vir est imago ac gloria dei nõ debet in capite habere si=
gnum dedecoris diuinæ gloriæ. Velum siquidem in capite viri, signum est velationis sui capitis
mystici. velatio autem directe contrariatur gloriæ: vtpote consistẽti in manifestatione. Sic enim
vir orans aut prophetans (hoc est exercendo officium glorificandi deum) si tegmen habet in ca
pite, significat suum caput mysticum inglorium. ¶MVlier autem gloria viri est.) tanq̃ opi=
ficium factum ex viro, tanq̃ facta ad gloriam viri. NON enim vir ex muliere.) in prima rerũ
creatione. SED mulier ex viro.) vtpote facta ex costa viri. ETenim non est creatus vir pro= E
pter mulierem, sed mulier propter virum.) nõ est bonum hominem esse solum, faciamus ei ad=
iutorium. IDEO debet mulier velamen. pro, potestatem, habere supra caput suum. pro, in ca=
pite, & propter angelos.) superfluit &. Ita quòd vnica est sententia in Paulo. & legendum est.

IDEO debet mulier habere potestatem in capite propter angelos.) Et est sensus. ideo quia mu
lier gloria viri est debet mulier habere in capite potestatem: hoc est signum potestatis viri su=
pra se propter angelos: hoc est non propter potestatem quam habet maritus respectu vxoris,
sed propter potestatem quam habet sexus virilis in angelis: hoc est sacerdotibus, qui in sacra
scriptura appellantur angeli. Et addidit propter angelos, tum propter mulieres innuptas exem
ptas a viri potestate, tum in spiritualibus actionibus orandi & prophetandi mulier sit glo=

F ria viri in spiritualibus agentis. Et subauditur hic ꝙ velamen in capite mulieris orãtis aut prophetantis signum est subiectionis mulierum ad viros qui sunt angeli: quod est habere signum potestatis virilis supra mulierem. ¶VEruntamen neq; vir sine muliere, nec mulier sine viro in domino.) hoc est quanuis in huiusmodi actionibus inter virum & mulierem discrimen hoc sit penes velamen & caput mysticum, in domino tamen (hoc est secundum esse Christianum, secundum fidem, spem, charitatem: secundum esse gratum deo) pares sunt vir & mulier: neq; vir excludit mulierem neq; mulier excludit virum. Et ad hoc adaptat productiones tanq̃ reciprocas, subiungendo. NAM sicut mulier de viro.) in prima conditione rerum. ITA & per mulierem vir.) supple nascitur: vt quotidie videmus. OMnia autem ex deo.) Et vir mulieris est principium particulare, & mulier viri est particulare principium: cõmune autem omniũ principium est deus. Et dixit hoc ad reddẽdum rationem paritatis quam dixerat in domino: vtpote

G quia est cõmune principiũ omniũ. VOS ipsi iudicate. pro, in vobisipsis iudicate!) Adhuc Paulus non plene declarauerat relationem velaminis in viro & muliere ad caput naturale, ꝙ dedeceat virum & deceat mulierem: sed multum se occupauit circa relationem velaminis ad capita mystica. Et propterea modo complet declarationem velaminis relati ad capita naturalia viri & mulieris propria: & ad proprias ipsorum mentes remittit iudicium subiunctæ rationis. DEcet mulierem non velatam orare deum!) Interrogatiue legendum est. Proponit quęstionem coram ipsis de muliere, non de viro: vt hinc intelligamus ꝙ vniuersus iste tractatus est ad tollendum vsum quo mulieres detecto capite quemadmodum & viri orabant. Quod (vt dictum est) reor pro veneratione sacrarum actionum a mulieribus factum fuisse. ¶NEC. pro, an non, ipsa natura.) hoc est naturalis mos. DOcet vos ꝙ vir quidem si comam nutriat. pro, si comatus est, ignominia. pro, dedecus, est illi.) Apparet enim ꝙ mollis ꝙ muliebris sit vir comat⁹: vtpote proli-

H xo ac fulto capillo more mulierum. MVlier vero si comam nutriat. pro, si comata est, gloria est illi.) ad decorem siquidem mulieris spectare comam ad sensum videmus. Et attulit hanc rationem ex communibus, vt ex naturali more consideremus quàm conformiter tradiderit documẽta in ecclesiasticis actibus. QVOniam capilli. pro, coma, pro velamine ei dati sunt. pro, data est.) Ecce vnde vult trahi argumentum tam in viro q̃ in muliere: vt scilicet argumentum trahatur ex coma ad velamen, vt mulier quia eã decet coma debeat in sacris habere velamen: & vir quem dedecet coma, debet in sacris detecto esse capite, tanq̃ coma sit pro velamine.

¶SI quis autem videtur contentiosus esse.) Sciens Paulus has accommodationes tam ad caput mysticum tum ad naturalem comam, non esse rationes cogentes, & nõ omnibus forte satisfacturas: vtitur ratione efficaciore non sine repręhensione eorum qui obstarent. ad eorum enim repræhensionem spectat, si quis autem videtur contentiosus esse, tanquam velint non ratiocinari,

I sed contendere. NOS.) subaudi Iudæi. TAlem consuetudinem non habemus.) vt mulieres detecto capite publice orent aut prophetent. NEque ecclesia. pro, ecclesiæ, dei.) Ratio ab authoritate consuetudinis tum in veteri testamento tum in ecclesiis dei in nouo testamento affertur: quæ præcipuum locum debet habere in iis quæ non sunt in sacra scriptura diffinita. Et adiunxit hoc, vt si nollent rationem Pauli suscipere, suscipiant authoritatem consuetudinis ecclesiarum & veteris testamenti.

HOC autem præcipio non laudans. pro, hoc autẽ præcipiens non laudo.) Et dictio interpretata præcipiens, a nonnullis interpretatur admonens seu enuncians. ita ꝙ non est vsquequaq; clarum Paulum præcipere hoc quod supra dixit de velamine mulieris in sacris. Continuando itaq; dicta dicendis, ait ꝙ præcipiens seu admonens seu denũcians hoc de velamine mulieris in sacris actionibus, non laudo subiuncta: videlicet. QVòd non in melius sed in dete-

K rius conuenitis.) Quum essent vituperandi, parce loquens Paulus, dicit nõ laudo. vituperio enim dignum est conuenire in vnum in deterius: quum conuentus ad augmentum boni, aut saltem ad conseruationem ordinetur. ¶PRImum quidem.) Incipit enumerare deteriores euentus eorum. CONVEnientibus vobis in ecclesiam.) Prius dixerat conuenitis: modo explicat conuentum non politicum, non ad negocium ciuile, sed ad ecclesiasticũ, ad actus fidelium quatenus fideles sunt. hoc enim significatur dicendo in ecclesiam. AVdio scissuras esse inter vos.) Primus euentus deterior directe contrariatur conuentui. dissidium enim directe tollit vnitatem.

ET ex parte credo.) Ne omnes reos accusaret dissidii, dicit partim se credere: quoniam quo ad aliquos credebat esse verum. Et rationem suæ credulitatis subdit. NAM oportet & hæreses esse.) Desunt duæ dictiones: in vobis. Legendum est. NAM oportet & hæreses in vobis

esse.) Dictionem Grecam interpres reliquit: quum potuisset latine dicere oportet sectas in vobis esse. Non enim sumitur hic heresis vt sumitur a theologis pro errore pertinaci in fide: sed Greco vsu hereses appellantur secte, appellant enim heresim Platonicam, Peripateticã, Stoicam &c. quas nos dicimus sectam peripateticam, sectam Platonicã &c. ❡Et ꝙ hic sit literalis sensus monstrat hoc quod dicitur in vobis, non enim in eis oportebat esse hæreses theologicas, sed sectas, cognoscebat enim Paulus eos pronos ad sectas: vt gesta eorum testantur, ego sum Pauli, ego Apollo, ego Cephæ. Et ex necessitate pronitatis eorum dicit ꝙ oportet in eis esse sectas: & propterea non esse mirum si dum conueniunt dissident, diuersitas enim sectarum mater est discordiæ. VT & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis.) Quanuis dissidia & secte in genere sint malorum, deus tamen hæc mala ordinat ad hoc bonum vt viri probi manifestentur in vobis comparatione malorum. probi enim viri non declinant ad sectas, immo conciliant si possunt eas: & sic relatiue ad alios manifestantur. ❡CONVEnientibus ergo vobis in vnum.) Transit ad aliud crimen quod in quodam speciali conuentu incurrebant. primum enim crimen dissidii in communi dictum est de conuentibus ecclesiasticis: hoc autem secundum de conuentu in specie anniuersario in cœna domini, dicitur: vt patet ex subiũctis. IAM non est dominicam cœnam manducare.) Et dicendo iam monstrat nouũ esse hoc crimen, significat enim quòd olim conuenientes illo die in vnum, vere dominicam cœnam manducabant: sed ex eo ꝙ abusus superuenit, iam non est dominicam cœnam manducare. Mos siquidem illius temporis significatur, quòd in anniuersario die cœne dñi cõueniebant fideles in vnum ad cœnandũ vt representarent cœnam dominicam. & a principio quidem ordinate hoc fiebat: postea autem duo abusus admixti sunt quos Paulus subiungit. & propterea dicit quòd iam non est dominicam cœnã mãducare. ❡VNVSquisꝙ enim suam cœnam præsumit ad manducandum. pro, in manducando.) Ecce primus abusus qui redditur pro ratione quòd non est dominicam cœnam manducare. Vbi aduerte ꝙ præsumit habet vim duarum dictionum: scilicet ante sumit. Olim siquidem conuenientes ad huiusmodi cœnam, simul incipiebant cœnare: tunc autem vnus nõ expectabat alium, sed vnusquisꝙ incipiebat propriam cœnam absꝙ totius conuentus expectatione. Et hic erat primus abusus. Et ꝙ hic sit vere literalis sensus, patet & calce huius capituli: vbi Paul⁹ precipit concludendo ꝙ inuicem se expectent quum conueniunt ad manducandum.

❡ET alius quidem esurit, alius autem ebrius est.) Ecce secundus abusus ꝙ conuenientibus in vnum vnus abundabat epulis, alius vero pauperculam sumebat cœnam. Verum Paulus non diuitiis & paupertati abusum imputat, sed ebrietati & fami: vt intelligamus abusum non consistere in hoc ꝙ diuites abundantes mensas, pauperes autem tenues haberent (quoniam hoc semper fuerat) sed in hoc ꝙ diuites comedebant & bibebant vsꝙ ad satietatem immo ebrietatem, pauperibus autem deerat quod comederent ita vt esurirent: quum debuissent diuites impertiri pauperibus. Ita ꝙ in defectu impertitionis consistit abusus. facile siquidem poterant impertiri, quum abundarent vsꝙ ad ebrietatem. Hinc enim significatur ꝙ olim in cœna illa nõ solum singuli expectabant vniuersum conuẽtum vt simul inciperent cœnare: sed etiam diuites mittebant partes pauperibus, vt sic viderentur concœnare, ac dominicam repræsentare cœnam.

NVNquid domos non habetis ad manducandum & bibendum?) Textus iste quo ad sensum recte interpretatus est: in Paulo tamen aliter est. habet enim sic. NON. pro, nõne, habetis domos ad manducandum & bibendum? aut ecclesiam dei contemnitis? & confunditis, pro, pudefacitis, eos qui non habent?) Interrogatiue enim legendus est textus iste in omnibus suis particulis, his siquidem verbis inexcusabiles reddit Corinthios circa prædicta. Et quoniam anticipatio cœne excusari forte potuisset ex esurie & siti præueniente, ideo ad hanc excusationem tollendã dicit nonne habetis domos ad manducãdum & bibendum? quasi dicat. habetis domos proprias in quibus potestis anticipare cibum & potum. ❡Quod autem adiungit & ecclesiam dei contemnitis, ad exaggerationem eiusdem abusus spectat. Non expectare siquidem alios, est facto contemnere ecclesiam: hoc est congregationem seu conuentum fidelium. Vnde quo ad factum inexcusabiles erant a contemptu ecclesiæ, quo ad intentionem vero interrogatiue additur, & contemnitis ecclesiam dei? hoc est nonne & contemnitis ecclesiam dei? ❡Simili quoque sensu subiungitur, & pudefacitis eos qui non habent? Declarat enim per hoc peccatum secundi abusus, quòd erat pudefacere pauperes. Quod quia facto faciebant, inexcusabiles erant. ratione vero intentionis quam forte non habebant confundendi alios, interrogatiue dicitur, & confunditis eos qui non habent? hoc est nonne & pudefacitis eos qui non habent? ❡QVID dicam vo-

F bis:laudo,pro,laudabo vos in hoc?)Vt magis Corinthii suscipiant monitionem Pauli non vult expresse vituperare eos:sed proponit quid dicam vobis?& dicendum subiũgit,nunquid laudabo vos in hoc?quum potuisset dicere vituperabo vos in hoc.Et concludẽdo subiungit. NON laudo.)Non solum non laudabo sed nec laudo.Sic in codicibus Græcis distinguuntur istę particulæ.Si quis tamen Latinorum codicum more aliter distinxerit(dicendo laudabo vos,& deinde in hoc non laudo)agat vt sibi videtur.

EGO enim accepi a domino.)Postq̃ repręhendit peccata interuenientia in cœna repræsentante Dominicam cœnam,accedit ad instruendum & arguendum eos circa sumptionem eucharistiæ,quam post cœnã illam sumebant tunc temporis.Et coniunctio enim,significat specialem rationem reddi peccati eorum in cœnando:tanq̃ minus idonee se præparantium ad perceptionem,eucharistiæ.Cuius ritũ dicit se accepisse a domino,non ab Apostolis aliis,sed per re-

G uelationem ab ipso domino. QVod & tradidi vobis.)Nota ex isto textu clare haberi Paulum docuisse Corinthios de ritu & vsu eucharistiæ anteq̃ scriberet eis hanc epistolã. Et nisi Paulus hoc testificaretur,non crederent Lutherani doctrinã Pauli fuisse,& tamen in rei veritate fuisset doctrina Pauli.Et vsqueadeo hæc Pauli traditio apud Græcos perseuerat vt vsq; in hodiernũ diem in sacrificio missę Gręci vtantur his Pauli verbis consecrando corpus Christi,hoc est corpus meum quod pro vobis frangitur.hæc enim verba cõmemorat hic Paulus. QVOniã.pro, ꝙ,dominus Iesus in qua nocte tradebatur accepit panem & gratias agens. pro, & gratiis actis, fregit.)Ita ꝙ prius gratiarumactiones egit q̃ fregerit panem in tot buccellas quot erant Apostoli. ET dixit.accipite & mãducate.)Superfluit &. HOC est corpus meum quod pro vobis tradetur.pro,frangitur.)Vniuersa hęc declarata sunt in Euangeliis: excepta hac particula,qđ pro vobis frangitur:quoniam solus Paulus illius meminit. Nec est cur Latinis horrori sit hæc

H particula:quum verissimum fuerit verum Christi corpus multipliciter fractũ fuisse.nam & fractum fuit quantum ad cutem,quum flagellatus est a Pilati militibus.fractum quoq; fuit quantum ad carnem,& in manibus & in pedibus clauis quibus fixus est in cruce. & fractum demum est in latere,dum vnus militum lancea latus eius pupugit.❡At si præsentis temporis verbũ frãgitur in quæstionem quis deducat,animaduertat scripta ab aliis Euangelistis: & cessabit quæstio.Tres siquidem Euangelistę(Matthęus.xxvi.Marcus.xiiii.& Lucas.xxii.) narrãdo verba cõsecrationis calicis vtuntur verbo præsentis tẽporis,dicendo qui effunditur pro vobis seu ꝓ multis.eadem siquidem ratione qua illi Euangelistæ futuram in cruce effusionem sanguinis significauerunt in pręsenti effunditur,eadem ratione Paulus futuram in cruce fractionẽ carnis Christi significat in præsenti,dicendo frangitur,Et quod Lucas sub generico nomine narrauit dicẽdo hoc est corpus meum quod pro vobis datur,Paulus specifico nomine dixit, quod pro vobis

I frangitur.Communis autem omniũ horum ratio(quare scilicet dominus Iesus in cœna expressit futuram in cruce sanguinis effusionẽ & carnis fractionẽ verbis pręsentis tẽporis)est vt manifestaret discipulis,huiusmodi effusionẽ & fractionem non distantem tempore sed tanq̃ præsentem esse.Et vere loquendo de tempore præsenti grammatico more, tempus effusionis & fractionis erat tunc præsens:quoniam iam inchoatum erat tempus passionis eius: ac per hoc sicut inchoato die potest significari verbo temporis præsentis quicquid fit illo die,ita inchoato iã die passionis eius potuit significari verbo præsentis temporis omnis eius passio.pręsens enim grãmatice non est instans,sed quoddam confusum pręsens. HOC facite in meam. pro, mei,commemorationem.)Pręceptum significatur similis sacrificii.In cuius signum quum præcepit baptismum,quia purum sacramentum erat,pręcepit tantummodo factum, dicendo baptizate omnes gentes,præcipiens autem eucharistiã,nõ solum pręcipit hoc facite: sed adiungit,in mei me-

K moriam:vt intelligamus non tantum sacramentum sed sacrificium præcipi.hostię siquidem & sacrificia,sunt quæ in memoriam fiunt. ❡SImiliter & calicem postq̃ cœnauit,dicens.hic calix nouum testamentum est in meo sanguine.)Non refert Paulus integram consecrationis formã, eo ꝙ tradiderat eis illam ore ad os:refert tamen sensum.Et hæc explanata sunt in Euangeliis.

HOC facite quotienscunq; bibetis in meam.pro,mei,cõmemorationem. ❡QVOtienscunq; enim manducabitis.)Hactenus narrata sunt verba Christi.hęc autem verba sunt Pauli. Et primo declarat illam particulam,in mei commemorationem:explicando ꝙ intelligitur de Iesu Christo crucifixo seu mortuo pro nobis. PAnem hunc.)vere cęlestem. ET calicem bibetis,mortẽ domini annũciabitis.) facto. DOnec veniat.)Durationem ac extensionem temporis quo durabit hoc sacrificium declarat,dicendo ꝙ durabit vsq; ad secundum domini aduentum.Et dixit

hoc ne quisq̄ putaret terminandum citius aut saltem ante mundi finem Christianum sacrificium. ¶ITAque quicunq; manducauerit panem; Deest. hunc.) qui de cælo descendit. ET biberit calicem domini indigne.) Declarat aliam particulam verborum domini: scilicet manducate & bibite. Declarat autem distinguendo duplicem manducandi & bibendi modum: videlicet digne vel indigne. Et hinc sumunt theologi distinctionem illam de manducatione seu bibitione sacramentali vel spirituali. Et vere hinc habetur ꝙ aliqui manducant & bibunt sacramentaliter tantum: quos Paulus appellat manducare vel bibere indigne. Aliqui vero sumunt & sacramentaliter & spiritualiter: qui hic appellantur manducantes seu bibentes digne. REus erit corporis & sanguinis domini.) Ecce culpa sumentis indigne. Nec dicit reus erit tanq̄ corporis & sanguinis domini, sed dicit reus erit corporis & sanguinis domini: vt intelligāt Christiani vere reū esse corporis & sanguinis domini, quia vere q̄uis indigne, sumit corpus & sanguinem domini: & confutentur hæretici dicentes non esse nisi signū corporis & sanguinis domini. Iniuria itaq; irrogatur corpori & sanguini domini indigne sumendo. Et propterea reus est corporis & sanguinis domini. ¶PRObet autē seipsum homo: & sic de pane illo edat & de calice bibat.) Quāuis in textu Græco non habeatur pronomen illo: quia tamen articulus ibi habetur, loco articuli pronomen ab interpretibus latinis apponitur ad explicandam vim articuli. Vt intelligamus non esse sermonem de pane sed de illo pane quem non dedit Moyses, sed pater Iesu Christi dat panem de cælo verum. ¶Declarat igitur in quo consistit differentia digne vel indigne sumentis: explicando ꝙ consistit in mundicia vel immundicia interna. Probare enim seipsum, est discutiendo purgare seipsum: vel potius discutiendo seipsum probum decernere. Et vtroque modo vnicuiq; committitur suimet iudicium: sed tale ꝙ terminetur ad probum esse. vt intelligamus ꝙ nisi proprio iudicio discussus ac probus quis inuentus fuerit, indigne sumit. Et dicēdo & sic, significat ꝙ ad non indigne sumēdum sufficit ꝙ homo seipsum probauerit. Et hinc trahitur argumentum ꝙ non est necessarium simpliciter & absolute hominem probatum esse a confessore ad hoc vt sumat non indigne eucharistiam. ¶Significantiusq; dicit & sic, nec dicit & digne: quoniam plus requiritur ad digne sumendum q̄ probare seipsum. Requiritur em̄ iustificatio ꝑ diuinam gratiam, ad quā non sufficit probare seipsum: iuxta illud superius dictū. Nihil mihi cōscius sum sed non in hoc iustificatus sum. Et q̄uis probare seipsum non sufficiat ad digne sumēdum, sufficit tamen ad non indigne sumendū. Et propterea Paulus nō plus requirens ab homine q̄ ꝙ nō indigne sumat, dicit & sic de pane illo edat & de calice bibat. ¶QVI em̄ manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit.) Prius declarauerat indigne sumētis culpam dicēdo reus erit corporis & sanguinis domini. Modo declarat pœnam dicendo ꝙ iudicium sibi mādu cat: iudicium proculdubio propriæ punitionis significans. Incurrit enim iuxta qualitatē indignitatis pœnam, vel æternę damnationis vel temporalis afflictionis. Qui enim indigne ratione peccati mortalis cogniti sumere præsumit, in iudicium æterne damnatiōis sibi sumit: qui autem indigne ratione venialium peccatorum (minoris reuerentiæ, modicæ deuotionis & huiusmodi) sumit, in iudicium sibi temporalis pœnæ sumit. NON diiudicans corpus domini.) Ecce ratio iudicii, quia non discernit corpus domini quanta dignum sit animi munditia, deuotione ac reuerentia. Et non dicit non diiudicans signum corporis domini, sed non diiudicans corpus domini: vt intelligamus ꝙ ipsum corpus domini est quod sumitur, quod non diiudicatur ab indigne sumente. ¶IDEO inter vos multi infirmi & imbecilles.) Transpositę sunt forte istæ duæ dictiones, infirmi & imbecilles. ET dormiunt multi.) Declarat iudicium quod dixerat ex illa parte qua ad temporales pœnas spectat. Et dicendo ideo, manifestat eis hanc occultam causam multarum ægritudinum corporis. Est enim sensus. Propter hoc ꝙ indigne sumitis eucharistiam, sunt inter vos imbecilles, debiles corporalibus viribus, & sunt inter vos multi infirmi seu ægri, corpore: & (quod amplius est) multi dormiunt somno mortis. Nisi Paulus dixisset, credidissent Corinthii non fuisse hæc pœnas indignę sumptionis sed pure naturalia accidentia: sicut modo obuenientes ægritudines minus digne sumentibus non attribuimus minus digne communioni, & tamen in rei veritate ita esse Paulus declarauit. ¶Q; SI, pro, si enim nosmetipsos diiudicaremus, non vtiq; diiudicaremur.) Declarat quantæ vis, quantæ vtilitatis est probare seipsum ex euitatione punitionis. tantæ enim efficaciæ dicitur vt non puniremur diuino iudicio si nosmetipsos discuteremus. DVM iudicaremur autem, a domino corripimur.) Ne intelligerent Corinthii ꝙ huiusmodi punitiones temporales essent initia damnationis æternę, declarat ꝙ sunt castigationes & correctiones temporales ad euitandam damnationē æternā. Est em̄ sen-

F fus,dum iudicamur in hac vita ob aliqualem indignitatem,a domino in præsenti corripimur, castigamur huiusmodi ægritudinibus. VT nõ cum hoc mũdo dãnemur.)Superfluit hoc,hoc est vt non fiamus peiores & incurramus damnationem paratam hominibus mundanis.
¶ITAꝙ fratres mei.)Postq̃ docuit qualiter se habeant sumendo eucharistiam,redit ad docendum qualiter se habeant sumendo cœnam repræsentatiuam cœnæ dominicæ de qua prius loquutus fuerat. QVVM cõuenitis ad mãducandum.)in anniuersario dominicę cœnæ. INuicem expectate.)Ecce ordo cõtra primum abusum quo vnusquisꝙ suam cœnam ante sumebat. SI quis esurit.)impotens expectare. DOmi manducet.)& non anticipet cœnam in conuentu. VT non in iudicium cõueniatis.)Declarat imminere eis pœnale iudicium si secus fecerint:ne putarent impunes se non expectare integrum conuentũ ante principiũ cœnæ.¶CAEtera autem cum venero,disponam.)Narrauerat præter abusum anticipationis cœnę aliũ abu-
G sum:scilicet & alius quidem esurit alius ebrius est,narrauerat ꝙ quum conuenirẽt dissidia erãt inter eos:& neutri horum remedium adhibuerat.Et propterea dicit cætera,prænarrata,quum venero ordinabo.Et dixit hoc ne putarent Paulum paruipendere cętera:& ideo omisisse in epistola ordinationem eorum.

CAPVT XII.

DE spiritualibus autem.)Nouam aggreditur materiam ad compescẽdum maiorum supercilium & erigendum minorum animos,vt vnitas seruetur. Appellat autem spiritualia proprios effectus spiritus sancti,vt distinguũtur cõtra & super effectus tam spiritus humani q̃ spiritus dęmoniaci. NOlo vos ignorare fratres.) Ex horum siquidem ignorantia inter Corinthios erãt(vt creditur)discordiæ & æmulationes. SCItis autem quoniam. pro,ꝙ,quum
H gentes essetis,pro,fuistis,ad simulacra muta prout ducebamini euntes,pro,abeuntes.) Subaudi fuistis,vt perfecta sit oratio.Declaraturus effectus spiritus sancti, & inchoaturus a communi in omnibus Christianis effectu spiritus sancti qui est confessio fidei Christianæ,incipit a cõtraria professione scilicet idolorum cultura:vt opposita iuxta se posita magis elucescãt, vt principium Christianæ professionis ex principio inductiuo ad culturam idolorum manifestius innotescat. Vnde & ipsosmet Corinthios(vtpote expertos testes ex certa scientia) inducit ꝙ fuerunt olim abeuntes a recto prout ducebantur,non ex diuina authoritate, non ex diuina inspiratione:sed prout contingebat illos duci ex traditione sacerdotum , vel authoritate principum, vel affectu aliquo & aliis huiusmodi occasionibus.Et quod omnium pessimum est,ad simulacra muta:hoc est non ad colendum aliquid rationale,sed simulacra inanimata & muta,aliena ab intellectu & ratione.Et dixit hoc propter illos qui simulacra q̃uis sine sensu, non tamen sine ra-
I tione dicebant:& propterea loqui responsa dando,loquutio enim interpres est intellectus.
¶IDEO notum vobis facio.)propter hanc in vobisipsis experientiam qua experti estis nullo diuino spiritu sed prout ducebamini ire ad cultum simulacrorum,ad notitiam vestrã deduco,capaces vos reddo ad cognoscendum. Q2 NEmo in spiritu dei loquẽs dicit anathema Iesu.pro, Iesum.)Describit effectum spiritus sancti primum qui est ꝓfessio Christianę fidei,esse ita proprium effectum spiritus sancti ꝙ contrarium eius non potest esse a spiritu sancto : vt intelligamus confessionem Christianæ fidei non esse ita a spiritu dei vt etiam illius contraria professio pro alio tempore vel loco sit etiam a spiritu dei,sed hæc professio est ita propria spiritui dei ꝙ nemo loquens in spiritu dei dicit Iesum esse anathema:hoc est execratum & remotum ab hominum fide,spe,charitate.¶Et dixit hoc vt intelligerẽt Corinthii,tum ꝙ quum fuissent olim gentiles & dixissent anathema Iesum,non loquuti sunt spiritu dei.Tum pręcipue ꝙ Iudæi qui
K dicunt anathema Iesum,nõ loquuntur spiritu dei.Ex eo enim ꝙ vtitur modo loquẽdi quo vtebantur Iudęi(appellando anathema separata ab vsu velut execrata)insinuat ꝙ Iudæos præcipue tangit qui se spiritu dei in scripturis sanctis reuelato loqui dicebãt cõtra Iesum:vt & intelligerẽt ꝙ etiam Iudęi prout ducũtur & nõ spiritu dei,dicũt Iesum anathema. ¶ET nemo potest dicere dominus Iesus.pro,dominum Iesum,nisi in spiritu sancto.)Ecce professio Christianę fidei propria spiritui sancto.Nemo inquit potest confiteri Iesum esse dominum,non huius vel illius sed simpliciter dominum(sic enim solus deus appellatur,qui solus est omnium dominus) nisi agatur spiritu sancto.Spiritus ergo sanctus proprium principiũ est huius effectus q est dicere Iesum dominum:hoc est qui est cõfessio fidei Christianę.¶Et quũ hic effectus cõmunis sit oĩbus Christianis,hinc scimus ꝙ oẽs Christiani spiritu sancto agẽte profitẽtur dñm Iesum,Cũ

qua veritate constat stare simul ꝙ multi Christiani dicunt Iesu domine domine & damnabuntur. Dono enim fidei & spiritu sancto donati dicunt dominum Iesum, sed charitate carentes damnantur. Nec obstat ꝙ aliqui ficte dicunt dominum Iesum non ex spiritu sancto: quoniã tales non dicunt nisi ore, quod non est proprie asserere, sed mentiri. Similiter non obstat ꝙ aliqui propter quęstum dicunt dominum Iesum: quoniam ꝙ vero corde & ore profiteantur dominũ Iesum, est a spiritu sancto: ꝙ vero tali sermone abutatur ad quæstũ aut aliud malũ aliunde est. Nec obstat demũ ꝙ dęmones coacte dicũt dñm Iesum: qm̃ & hoc a spiritu sancto est cogẽte ad hoc. Cõformius tñ ad rationẽ spiritus sancti respõdet ꝙ sermo Pauli est de dicere volũtario, nõ coacto: quũ dicere coactũ habeat suã causam manifestã. s. coactorẽ. Paulus autẽ docet ꝙ dicere volũtariũ habet ꝓ principio ꝓprio spiritũ sanctũ intus mouẽtẽ ad ꝓfessionẽ Christianæ fidei. A

DIuisiones vero gratiarũ. pro, donorum, sunt: idem autem spiritus.) Declarato primo ac communi omnibus Christianis effectu spirituali, declarantur consequenter speciales effectus spirituales. Et exponit triplex illorum genus: videlicet genus donorum, genus ministeriorum, & genus operationum. Et inchoans a primo dicit ꝙ q̃uis non sit diuisio professionum, Iesu a spiritu sancto, sunt tamen ab eo diuisiones donorum. Quas vsitato vocabulo appellamus gratias gratis datas, Paulus nuncupauit dona. tum quia donum significat quod gratis datur. tum quia genericum nomen sępe minus perfecto generis membro attribuitur. donum siquidem secundũ suam significationem commune est nomen omnibus spiritus sancti effectibus: accommodatẽ autem gratiis gratis datis. Et dicit idem autem spiritus, ad confutandam insipientiam attribuentium diuersa dona diuersis diis. ET diuisiones ministrationum sunt: idem autẽ dominus.) Ecce secundum genus. Mallem ꝙ legeretur ministeriorum: vt gradus officiorũ explicarentẽ. Apostolatum nãq; doctoratum & similia appellat ministrationes seu ministeria: eo ꝙ sunt apostoli, prophetę, doctores & huiusmodi, ministri domini ad ecclesiæ ædificationẽ. Propter qđ accõmode dixit. idẽ autẽ dñs, cuius sunt ministri. ET diuisiones operationũ sunt: idẽ vero deus.) Ecce tertiũ genus. Operationũ autem nomine intelligũtur operationes gratię gratum facientis. In cuius signum subiungitur. QVI operatur oĩa in omnibus.) Dicendo in omnibus, insinuat ꝙ de nostris intimis operationibus in nobisipsis manentibus intendit: quales sunt diligere, sperare ac credere in deum & huiusmodi. Optime autem accommodat tanq̃ proprium principiũ operationum deum: cuius est intime efficere etiam ipsa nostra opera, nõ sine nobis sed in nobis, nõ sine causis secundis sed in ipsis causis secundis. Ad tollendam stultitiam illorum qui subtrahebant causis secũdis proprias actiones, ex eo ꝙ deus efficit omnia. Ab vno ergo atq; eodem deo qui efficit omnia in omnibus causis secundis dicit procedere diuersitatem operationum spectãtium ad gratiam gratum facientem. B C

¶ VNIcuiq; autem.) Stabilitis tribus generibus effectuum spiritualium, incipit more suo prosequi singula, inchoans a primo genere, scilicet diuisiones donorum sunt, idem autem spiritus. Et primo declarat diuersitatem donorum procedentium ab eodem spiritu. Et ne sæpius repetat finem ad quem dantur huiusmodi dona, dicit de omnibus & singulis quorsum dentur. DAtur manifestatio spiritus ad vtilitatem.) Si verbũ verbo reddendum esset, legendum esset ad id quod confert, loco eius quod dicitur ad vtilitatẽ. Quodlibet donum appellatur manifestatio spiritus, quia manifestat spiritum sanctum datorem. Et sic datur sub ratione manifestantis ipsum spiritum sanctum, vt cum hoc detur ad id quod confert: hoc est non ad nocendum, non ad vanum quodcunque, sed ad vtile proculdubio Christianæ reipublicę. ¶ Et hinc confutantur abutentes sacris quibuscunque (siue psalmis siue aliis) ad efficienda quædam vana. Manifestatio siquidem spiritus sancti non est nisi ad id quod confert. ¶ ALII quidem per spiritum datur sermo sapientiæ.) Non dicit sapientia sed sermo sapientiæ: vt exterius donum, vt manifestationem spiritus in sermone sapientiæ significet. ALII autem sermo scientiæ secundum eundem spiritum.) Differunt sapientia & scientia in hoc ꝙ sapientia est de diuinis vt principiis & regulis: scientia vero ex creaturis procedit ad diuina. D E

¶ ALteri fides in eodem spiritu.) Non est hic sermo de fide credendorum, sed de fide agẽdorũ. Illa enim communis est omnibus Christianis: hæc vero quibusdam tãtum cõuenit. De qua scriptum est. habete fidem dei: quicũq; enim dixerit mõti tollere, mittere in mare & nõ hæsitauerit in corde suo &c. Mar. xi. ALII gratia sanitatum. pro, dona sanatorũ, in vno. pro, in eodẽ, spiritu.) Et vere clarius explicatur donum miraculose sanãdi ægros dicẽdo dona sanationũ. ALII operatio virtutum. pro, operationes potentiarum.) Et hæ sunt quibus fiunt mirabilia vel circa corpora cælestia, vel circa ignem aquam aut terram & reliqua huiusmodi. ALII ꝓphetia, alii

F discretio.pro,discretiones,spirituum.)Magnũ donum spiritus sancti in multis sanctis appa-
ruit,quum discreuerunt quo spiritu aliquis locutus aut operatus est:an spiritu bono vel ma-
lo,an spiritu inuidiæ vel verę compassionis,& sic de aliis. ALII genera linguarum, alii inter-
pretatio sermonum.pro,linguarum.)Docet Paulus diuersa esse dona,donum loquendi diuersis
linguis,& donum interpretandi linguas:& hæc dona separari.Ita ꝙ alicui conceditur loqui lin
guis qui nescit significata verborum quæ dicit(vt in cap.xiiii.explicabit)sed tantũ nouit in ge
nere ꝙ diuina loquitur:vtpote motus a spiritu sancto ad loquẽdum.Docebit enim in cap.xiiii.
ꝙ qui loquitur linguis,taceat in ecclesia si desit interpres.hoc enim clare significat ab interpre-
tatione linguarum separari donum loquendi linguis. HAEC autẽ omnia operatur vnus atq;
idẽ spiritus.)In Græco pręponitur articulus,vt significetur ille spiritus qui est summus. DI-
uidens singulis.pro,diuidens priuatim vnicuiq;.)Non sufficit Paulo aperuisse diuersitatem do
G norum simul cum identitate spiritus largientis:sed ad cumulum doctrinę declarat diuersitatẽ
quoq; personarum quibus idem spiritus impartitur hęc dona. Vnde ex hoc ꝙ diuidit vnicuiq;,
significatur omnia non dari vni.Ex hoc vero ꝙ diuidit priuatim,significatur ꝙ diuisio ista nõ
est sicut diuisio publica qua humani principes publice distribuunt donatiua:nec est sicut distri-
butio communis qua deus in creatione mundi distribuit naturas & cõditiones rerum. Fuit enĩ
illa velut distributio publica.Sed spiritus sanctus distribuit priuatim vnicuiq;,distribuit seor-
sum,modo isti modo illi.Et hinc significatur summa libertas spiritus sancti,velut non arctati
ad citandum omnes in huiusmodi donationibus:Vnde & subiungitur. PROVT vult.)Non
reliquit tibi locum quærendi cur huic dat aut cur tunc dat,& sic de aliis quæstionibus,dicẽdo
prout vult.Voluntas enim spiritus sancti pro ratione redditur.Et hinc apparet spiritum san-
ctum esse verum deum.Solius enim dei est facere prout vult.Reliqua nanq; voluntatem haben
H tia,habent regulam suæ voluntatis:soliq; deo proprium est ꝙ sua voluntas est regula.
¶SIcut enim corpus vnum est,& membra habet multa.)Ne intelligeres diuisionem donorum
a spiritu sancto fieri diuersis personis totaliter diuersis,sed fieri diuersis personis quæ sic sunt
diuersæ personæ,ꝙ tamen iungantur simul in vnum quemadmodum naturalia membra vnius
corporis vniuntur in vno corpore, subiungit ex similitudine corporis naturalis vnum corpus
Christi mysticum,constans ex omnibus fidelibus:quibus distribuuntur hęc dona ab vno & eo-
dem spiritu sancto.Ratio autem subiũgendi hæc,non solũ est accumulatio doctrinę sed vt in-
telligeremus hæc dona non distribui extra corpus Christi mysticũ.Duas cõditiones inter cor-
pus naturale & membra naturalia describit.Altera est,vnũ corpus habet multa mẽbra.& hæc
primo describit.Altera est.Vniuersa mẽbra vni9 corporis retinẽt multitudinẽ corpore retinẽte
vnitatem.Et hæc describitur subiungendo. OMnia aũt mẽbra.)&c.Vbi aduerte quo ad lite-
I ram ꝙ deficit dictio vnius.Legẽdum est. OMnia membra vnius corporis quũ sint multa,vnũ
tamen corpus sunt.)Et superfluit dictio tamen,quũ dicitur vnum tamen corpus:& verbũ sub-
stantiuum sunt,legendum esset in singulari est.Prius enim Paulus vnitatem & multitudinem,
deinde vniuersitatem membrorum retinere multitudinem corpore retinente vnitatem descri-
bit: vt nec vnitas corporis tollat diuersitatem non solum multorũ sed nec vniuersorũ membro
rũ,nec multitudo vniuersorũ membrorũ tollat vnitatem corporis. ITA & Christus.)Quum
debuisset dicere ita & corpus Christi,dixit ita & Christus:quia Christus est velut hypostasis sui
corporis mystici,quod est ecclesia.Sicut enim dicendo ita & ego, cõprehenditur corpus meum
cum omnibus suis membris(quia ego nomen est hypostasis meę)ita dicendo,ita & Christus,cõ
prehendit corpus eius mysticum cum vniuersis membris eius:quia Christus tenet locũ hypo
stasis sui corporis mystici.¶ETENIM in vno.)non diuerso. SPIritu.)sancto sanctificante spi-
K ritualiter animas nostras. OMnes.)nullo excepto. NOS.)Christiani. IN vnum corpus.)
non in diuersa corpora Christi,in vnam ecclesiam Christi non in diuersas ecclesias. BAPTI-
zati sumus.) geniti sumus. SIVE Iudæi siue gentiles,siue serui siue liberi.) Dixi omnes nos
Christiani,quia nulla obstat huic omnium vnitati diuersitas. ET omnes in vno spiritu pota
ti sumus.)Apta perfectaq; probatio vnitatis omnium Christianorum tanq̃ mẽbrorum in vno
corpore.Duas enim conditiones habent omnia membra vnius corporis naturalis.Prima est ꝙ
omnia ex eodem in principio(virtute,scilicet seminis)generantur in corpus vnũ organicũ. Se
cunda est ꝙ omnia ex eodẽ principio immo etiam eodem alimẽto alũtur distributo per mẽbra
omnia.Ex ambabus cõditionibus Paulus probat oẽs Christianos esse vnum corpus Christi.Ex
prima quia omnes in vno spiritu in vnum corpus geniti sumus per baptismũ.Ex secunda quia

omnes sumus in vno spiritu potati,ad similitudinem membrorum naturalium,quæ omnia po A
tantur ex eodem alimento.Optimus philosophus Paulus,conformiter ad philosophos in natu
ralibus loquitur.Alimentum siquidem secundum philosophos consistit in humido:& per modũ
suctus alitur corpus.Constat autem suctum speciem esse potandi.Aptissime itaq; ac perfecte ma
nifestat nos omnes esse corpus vnum ex generatione & nutritione ab eodem principio in vnũ
corpus.Et sicut generamur per baptismum,ita nutrimur per eucharistiam,tanq̃ per sacramen
ta.Intus autem idem est spiritus quo generamur spiritualiter , & quo nutrimur in vita spiri-
tuali.¶Considera hæc Pauli verba:& perpende intantum Christianos esse mẽbra corporis Chri
sti,inquantum generantur ex eodem spiritu, inquantum nutriuntur ex eodem spiritu.Alioqn
solis sacramentis sunt de corpore Christi.Verum his omissis Paulus ab iis qui vere secundum
interiorem hominem sunt membra Christi,doctrinam tradit.Et propterea vtitur pronomine
primæ personæ,dicendo nos omnes qui vere intus & extra sumus Christiani : hoc est non solũ B
professione sed factis. ¶NAM & corpus non est vnum membrum sed multa.)Postq̃ declara-
uit nos omnes esse vnum corpus Christi,intendit declarare nos omnes esse tanq̃ membra diuer
sa vnius corporis.Et breuitati studens prosequitur similitudinem corporis naturalis:declaran-
do primum ꝙ membra oportet esse diuersa secundum esse,secundo quo ad agere,tertio quo ad
pati in vno & eodem corpore.Et hæc ita tangit in similitudine vt simul insinuet documẽta mẽ
brorum mysticorum,immo forte simul describit peccata Corinthiorum. SI dixerit pes quo-
niam non sum manus,non sum de corpore,num ideo non est de corpore?)Metaphora clara est.
Et infimos monet ne inuideant mediocribus,ne ægre ferant ꝙ non sunt manus : quæ pedibus
præstant in medio constitutæ. SI dixerit auris quoniam non sum oculus, non sum de corpore,
num ideo non est de corpore?)Inter ipsa suprema membra inuidia tangitur. ¶SI totum cor-
pus oculus,vbi auditus?(Si totum auditus,vbi odoratus?)Ecce ratio ducens ad inconueniens, C
si omnia membra essent summum membrum:puta oculus. NVNC autem posuit deus mem
bra,vnumquodq; eorum in corpore.)Non dixit posuit natura,tum quia opus naturę est opus
intelligentiæ primæ quæ deus est,tum quia intelligi vult ꝙ deus posuit in ecclesia quosdã infi-
mos,quosdam mediocres,quosdam supremos quemadmodum posuit in corpore naturali.
SICVT voluit.) Ne vltra molestus sis quærendo,voluntas dei (quæ vere est prima omnium
ratio)assignatur pro ratione tam naturalium quàm mysticorum membrorum. Q; SI essent
omnia vnum membrum,vbi corpus?)Prius deduxerat ad inconueniens ꝙ careremus aliis mẽ-
bris;modo deducit ad aliud inconueniens,scilicet ꝙ careremus corpore. NVNC autem mul-
ta quidem membra,vnum autem corpus. ¶NON potest autem oculus dicere manui , opera
tua non indigeo:aut iterum caput pedibus,non estis mihi necessarii.)Monstrata necessitate di-
uersitatis membrorum secundum esse in vno corpore,monstrat necessitatem eorundem secun- D
dum actiones eorum.Sententia clara est. SED multo magis quæ videntur membra corporis
infirmiora esse,necessariora.pro,necessaria,sunt.)Appellat membra infirmiora quæ imbecillia
sunt:vt venter,epar,splen,hęc enim inualidissima quum sint(facile enim lęduntur)sunt magis
necessaria q̃ oculi & manus. ET quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorẽ
abundantiorem circundamus.)Appellat membra ignobiliora pedes respectu manuũ, aures re-
spectu oculorum,hæc enim magis ornare consueuerunt qui ornatui student.Operiebant enim
pedes aureis socculis antiqui:& vsq; hodie inaures suspenduntur aureæ. ET quæ inhonesta
sunt nostra,abundantiorem honestatem habent.)Inhonesta seu turpia seu indecora mẽbra ap-
pellat pudenda.hæc enim etiam hodie decorantur sericis & aureis braccis apud multas natio-
nes. HOnesta autem nostra nullius egent.pro,non egent.)proculdubio decorari aliunde.quæ
enim sunt secundũ se decora(vt facies,vt oculi)non egent vt decorentur. Et distinxit has tres E
naturalium membrorum differentias penes robur,nobilitatem & decus:vt mysticorum mem-
brorum differentias omnes comprehenderet. ¶SED deus temperauit.pro,cõtemperauit, cor-
pus.)hoc est sed deus simul iunxit membra in vnum corpus tali & tanta temperantia vt mem-
brum cui aliquid deest nobilitatis aut decoris suppleatur abundantiore honore. hoc enim signi
ficatur dicendo. EI cui deerat,abundantiorem tribuẽdo honorem.)tum ex societate immo ex
coniunctione cum aliis membris in vnum corpus.Honoratur siquidem naturali honore a deo
huiusmodi membra,ex hoc ipso ꝙ nobilibus iuncta sunt membris.Tũ ex eo ꝙ deseruiunt etiam
nobilissimis operibus & totius corporis & nobiliorum membrorum. VT non sit schisma in
corpore.)Huiusmodi enim redundantia naturalis honoris in membra infirma,ignobilia,inde-

F cora, tollit discordiam in corpore. Efficit enim honorem communem. SED in idipsum. pro, in idem, pro seinuicem solicita sint membra.) Communitas honoris non solum tollit discordiã in corpore secundum esse, sed etiam efficit vt secundum actiones membra sint pro seinuicem solicita ad idem ad quod quodlibet membrum secundum se tendit. Sunt enim solicita vt visus videat, vt olfactus odoret, & sic de aliis: quoniam ad hoc agunt actiones suas vt & totum corpus & singula mẽbra sint bene disposita. Vnde naturaliter opponimus manũ pro tutela capitis &c. ¶ET siquid patitur vnum membrum.) Ecce cõnexio mẽbrorũ secundũ passionẽ. COMpatiũtur omnia membra.) Testatur concursus sanguinis ad percussum membrum ꝙ compatiantur omnia membra percusso vno membro. Reliquis enim membris adimitur sanguis ad succurrendum percusso. SIue gloriatur. pro, glorificatur, vnum membrum, congaudent omnia membra.) Tractatus de compassione membrorum tam in malum q̃ in bonum, simul cum contextu

G subiungente passionem delectationis in reliquis membris, cogit me ad interpretandum glorificationem naturalem: quæ est quum membrum fit dignum gloria: quod est quum membrũ bene disponitur ex ægritudine transeundo in sanitatem, seu roboratur dum ex imbecilli fit robustum. tunc enim membrum dignum fit gloria naturali: & tunc omnia membra condelectãtur, redeuntia ad pristinum corporis sani ex integro statum. Delectatio siquidem naturalis nihil aliud est q̃ quies in bona dispositione: ac per hoc huiusmodi congaudere est in meliori dispositione iam quiescere membra, quæ ex vnius passione quietem amiserant. Et (vt iam dictum est) ad instruendum membra mystica prosecutus est tam diffuse Paulus hæc de membris naturalibus. iuxta hæc enim ipse sentiebat in seipso, quis infirmatur & ego non infirmor &c. ¶VOS autem.) ratione vnitatis. ESTIS corpus Christi.) Ratione vero diuersorum meritorum, officiorum, donorum &c. estis. ET membra de membro. pro, ex parte.) Non estis membra omnia

H corporis Christi (sunt enim alia membra corporis Christi in aliis locis vbiq; per orbem sparsa, immo & aliqua in cælo) sed estis membra ex parte, estis aliqua pars membrorum Christi. ¶ET quosdam quidem posuit deus in ecclesia.) Hic incipit prosequi secundi generis diuisionẽ: illam: scilicet & diuisiones ministrationum sunt, ita ꝙ simul explicat diuisionem illam, & applicat ad propositum corporis Christi mystici diuersitatem membrorum. Vnde quemadmodum de membris corporis naturalis dixerat, posuit deus membra vnumquodq; in corpore sicut voluit, ita modo dicit de membris mysticis, & posuit deus quosdã quasi membra in ecclesia quasi corpore. PRImum apostolos.) Suprema membra apostolos explicat. Ad eos enim spectat vniuersalis ecclesiæ regimen non solum verbo & actione, sed etiam scriptura. Vnde sola scripta ab apostolis (seu ab eis approbata) sacrę scripturę authoritatem habent. SEcundo prophetas.) qui a deo immediate instruuntur per reuelationem. TERtio doctores.) qui interpretãtur tra

I dita ab apostolis & prophetis. DEinde virtutes.) Miscet Paulus mẽbra primæ diuisionis mẽbris secundæ, ea ratione vt intelligamus tam primæ q̃ secundæ diuisionis mẽbra non esse cõmunia omnibus, sed hoc vni hoc alii dari. Quod dicit virtutes (hoc est potẽtię) superius dixerat in prima diuisione operationes potentiarum. Quarto itaq; loco donum potestatis faciẽdi miracula circa cælum & elementa non sub ratione doni sed sub ratione ministerii locat. Et hoc idem intellige de aliis subiunctis donis. Omnia enim hic inducuntur quatenus ministeria sunt ad vtilitatem ecclesiæ. EXinde gratias curationum. pro, dona sanationum.) De quo superius dictũ est. OPItulationes. pro, subuentiones.) Hoc non fuit numeratum inter dona. Et appellatione subuentionũ intelligo ordinem eorũ qui in ecclesia dei operibus misericordiæ vocant. qui enim huiusmodi officiũ profitent̃ factis, sextũ in ecclesia tenent locũ subueniendo aliis. GVbernationes.) Et hoc quoq; non fuit inter dona computatũ: sed ministerium est quo aliqui præsunt

K gubernationi temporalium, qui in primo principio ecclesię Hierosolymis vocati sunt diaconi, hoc est ministri. GEnera linguarum.) Vltimo loco posuit Paulus ministrantes ecclesiæ generibus linguarum. Nam quod sequitur interpretationes sermonum, in textu nõ habetur: seu adiectitiũ est. ¶NVNquid omnes apostoli? nunquid omnes prophetę? nũquid oẽs doctores? nunquid omnes virtutes? nunquid omnes gratiam habent curationum? nũquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?) Explicata diuersitate ministeriorum, explicat ꝙ nõ omnia omnibus, sed hoc his illud aliis in ecclesia tributum est a deo. Et sententia clara est: aduertendo ꝙ vbi dicitur gratiam habent curationum, legendum est dona habent sanationum. ¶AEMVlamini charismata meliora. p, potiora.) Et dictionẽ Grecã charismata, interpś reliqt: quũ potuisset dicere dona. Quũ distinxisset tum dona, tũ ministeria, nõ dicit ęmulamini mini-

ſteria potiora(hoc enim eſſet materia diſſidii:præter hoc ꝙ eſſet æmulatio preſumptuoſa)ſed A
dicit æmulamini dona potiora. Illud enim eſſet ambitionis: hoc vero eſt proficientis affectus & tendentis de bono in melius. ET adhuc excellentiorem viam vobis demonſtro.)Niti ad potiora dona laudabilis eſt via: ſed excellentior via monſtranda ſupereſt. & hæc(vt dicetur)eſt via dilectionis. ℭAduerte quòd hæc particula æmulamini &c. deberet eſſe principium capituli ſequentis. nam in his verbis Paulus proponit more ſuo dicenda. Proponit autem dicenda in duobus capitulis. nam dicendo æmulamini dona potiora, proponit tractanda in capitulo. xiiii. & dicendo & adhuc excellentiorem viam vobis demonſtro, proponit tractanda in cap. xiii. Incipit enim exequi ab vltimo propoſito.

CAPVT XIII.

SI LINGVIS.)Proſequitur tertium genus. diuiſiones operationum ſunt, idem vero deus. Et intẽdit diuiſiones operationum quæ ſunt diligere ſperare & credere. Et incipit a dilectione. ita ꝙ primo tractat de dilectione: & vltimo diſtinguit dilectionem a credere & ſperare. Aduertendum eſt enim ꝙ vbicunꝙ interpres in hoc capitulo nominat charitatem, iuxta Græcum textum nominatur dilectio: & articulus præpoſitus in Greco monſtrat ꝙ non de quacunꝙ dilectione ſed de illa dilectione eſt ſermo quæ diuidit filios dei a filiis perditionis, quã latini theologi appellant charitatem. ℭOrdinate autem procedens ad ſeruandum promiſſum(ſcilicet excellentiorem viam vobis demonſtro)mõſtrat primo excellentiam charitatis reſpectu omnium tam donorum q̃ miniſteriorum de quibus in præcedẽti capitulo tractauit. Et incipit a dono linguarum & a miniſterio apoſtolatus. Et donum quidem linguarum explicat proprio nomine, dicendo ſi linguis: miniſterium autem apoſtolatus inſinuat loquendo in propria perſona, loquar, factus ſum, ſi habuero, ſi nouerim, ſi diſtribuero &c. Vniuerſum enim hunc primum tractatum ideo in prima perſona proſequitur, vt intelligamus verificari quæ dicit etiam de ipſomet apoſtolo. HOminum loquar.)Non dicit hominum Aſiæ aut Europæ aut Aphricæ ſed abſolute hominum, vt comprehendat omnium humanarum linguarum genera. ET angelorum.)In ſacris ſcripturis inducuntur ſæpe angeli loquentes: nec ſolum hominibus, ſed quandoꝙ inter ſeipſos, quam locutionem theologi interpretantur locutionem intelligibilem. Ita ꝙ per linguas hominum intelligitur omnis locutio ſenſibilis, per linguas vero angelorum omnis locutio intelligibilis: vt ex his duobus generibus loquendi omnis loquendi modus comprehendatur. nam etſi inuenitur locutio imaginaria, ad intellectualem reducitur. Quod ideo dixerim, vt cuicunꝙ opinioni de natura angelorum ſatiſfiat. Non eſt præſentis negocii diſcutere naturas ſpiritualium ſubſtantiarum quas dæmones & angelos dicimus, an omnes ſint incorporeæ, an loquantur ſolis intellectibus aut etiam cogitatiuis ſeu æſtimatiuis virtutibus. Sat eſt præſenti propoſito intelligere ꝙ ſiue loquar linguis, hoc eſt ſermonibus hominum, ſiue ſermonibus angelorum &c. Non enim eſt hic ſermo de corporeo membro linguæ, ſed de modis loquendi. CHAritatem autem non habeam.)Ecce ſecunda pars antecedentis huius conditionalis: conſequens autem eſt quod ſubiungitur. FActus ſum velut es ſonans. pro, reſonans.) Et ſuperfluit velut. Aſſimilat ſe ſine charitate loquentem omnibus humanis aut etiam angelicis linguis, non terræ non ligno, ſed æri non cuicunque(quia non male ſonanti)ſed reſonanti, bene reddenti ſonum. Tanquàm ſic loquens perinde ſit ac inanimatum bene reddens ſonum, tanquàm non ſibi ſed aliis præclare ſonet. AVT cymbalum tinniens.) Cymbalum eſt inſtrumentum notum quo vtuntur puellæ choreas ducentes, geſtando ſiniſtra manu cymbalum, & dextera percutiendo illud. & eius ſonus proprie eſt tinnitus multorum circulorum æreorum qui in circunferentia lignea cymbali filis ferreis ſuſtentantur. Simul enim tota illa circulorum multitudo tinnitus emittit percuſſa pergamena planicie cymbali. Huiuſmodi enim cymbala tinnitus emittunt multos pro choreas ducentibus, non pro ſeipſis. Et attulit ſimilitudinem æris & cymbali, hoc eſt naturalis & artificialis ſoni: vt artificiale referatur ad linguas hominum (quorum omnia linguarum genera arte conſtant)naturale vero ad linguas angelorum, quorum ſermones naturales ſunt. ET ſi habuero prophetiam.)Ecce excellentia charitatis ad prophetiam & prophetas. ET nouerim myſteria omnia.)Ecce excellentia charitatis ad ſapientiã & doctores. ET omnem ſcientiam.)Ecce excellentia reſpectu doni ſcientiæ. ET ſi habuero omnem fidem ita vt montes transferam.) Ecce excellentia charitatis reſpectu trium donorum, ſcilicet fidei de agendis, poteſtatum & ſanationũ. Hec em̃ tria comprehenduntur ſub hoc vno, ſi habuero oẽm

(Margin letters: B beside "vero deus" line; C beside "factus ſum" line; D beside "tur ſolis intellectibus" line; E beside "gnea cymbali" line.)

F fidē: quoniam omnia dona circa miracula innituntur fidei. & propterea dixit omnem fidem, vt omnem gradum huiusmodi fiducię comprehenderet. Et explicauit effectum qui nunq̄ aut rarissime adhuc factus est. Dico autem rarissime: quoniam Grego. in primo Dialo. refert quendam Gregorium mouisse montem. CHAritatem autem non habuero nihil sum.) in esse diuini consortii. ¶Obiicitur apostoli doctrinæ ꝙ non constat sibiipsi: eo ꝙ ad Ro. scripserit iustificari hominem fide sine operibus: ad Corin. autem fidem omnem sine dilectione non conferre diuinum esse hominum animis. ¶Solutio est, ꝙ diuersimode vtitur Paulus fidei nomine. Nam ad Ro. sub fidei nomine comprehendit fidem spem & dilectionem. In cuius signum tanq̄ synonimis vtitur fide & lege fidei: vt patet ad Ro. iii. certum est autem sub lege fidei quæ distinguitur contra legem factorum comprehendi etiam spem & dilectionem: quemadmodum sub lege factorum, opera etiam omnium virtutum moralium (prudentiæ, iustitiæ temperantiæ, for

G titudinis, & partium earum) quæ gentes sine scripta lege faciunt. Et in promptu est ratio: quia sicut fides distinguitur cōtra opus quia innititur deo cui creditur, ita spes innititur deo in quo speratur, & dilectio innititur deo qui diligitur: opera autem virtutum moralium innititur propriæ & operantis rectitudini. Attestantur quoq; verba domini, tanq̄ pro eodem vtentis fide & dilectione: dum peccatrici dixit, fides tua te saluam fecit: & de ipsa dixit, dimissa sunt ei peccata multa quoniam dilexit multum. Hoc vero in loco, sub fidei nomine solam ipsam fidē seorsum a dilectione significat: vt clare patet in textu. nulla igitur est dissonantia. ¶ET si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas.) Interpres addidit pauperum ob claritatem sensus. Ecce excellentia charitatis ad ministeria subuentionum & gubernationum. Vtrunque enim sub hoc vno comprehenditur. ET si tradidero corpus meum ita vt ardeam.) Superfluit ita. & ardere pro comburi interpres posuit. Est enim sensus. Et si tradidero corpus meū

H ad hoc vt comburatur. ¶Vbi nota ꝙ non dicit ꝙ si tolerauero corpus meum comburi, sed lōge plus. Spontaneam enim oblationem corporis sui ad hoc vt comburatur significat: quod multi martyres fecerunt. Et hoc superaddidit donis & ministeriis superius numeratis: quoniam sciebat apostolos missos sicut oues inter lupos, ad docendum ꝙ si etiam ipse apostolus seruaret hoc vsqueadeo ꝙ sponte se traderet vt combureretur, absq; charitate nihil sibi prodesset. Et verum dicit, Possunt enim hæc fieri ab hæreticis & ab infidelibus pertinacibus in sectis suis. CHAritatem autem non habuero, nihil mihi prodest.) Meritorie ad vitam æternam. ¶Ex his omnibus patet excellentia charitatis respectu omnium tam ministeriorum q̄ donorum.

¶CHAritas patiens. pro, longanimis, est.) Aduerte prudens lector, ꝙ opera virtutum dupliciter liberantur. vel secundum ꝙ sunt propria virtutum opera. Et sic a Paulo excluduntur a iustificando hominem: & e regione legis fidei locantur: vtpote communia etiam infidelibus, seu nō

I iustificatis. Vel vt imperantur a charitate. & sic tam virtutum moralium communium etiam infidelibus, q̄ theologalium communium etiam non iustificatis opera, & iustificant & viuificāt æterna vita hominem: & sine ipsis fides mortua est. Et sæpissime in sacra scriptura præcipiuntur ac commendantur vsqueadeo, vt sine ipsis dilectio dei salua esse non possit & sine ipsis vana omnia ad æternam censeantur vitam. Et sic liberando, opera reliquarum virtutum Paulus attribuit charitati hoc in loco. ¶Igitur declarata excellentia charitatis respectu tam donorum q̄ ministeriorum, declarat modo excellentiam eiusdem ex fructu. In quo simul manifestando effectus charitatis describit ipsam qualis est in actionibus & passionibus tam intus q̄ extra. Describit autem ipsam ex contrariis effectibus ad amorem proprium, ad amorem carnalem, ad amorem mundanum. ¶Primus ergo effectus eius est internus. & est credere hominem longanimē. Vere enim in longum extendit animum, ad veram æternitatem extendendo affectum ipsi⁹.

K quo contra carnalis aut mendanus amor contrahit animum ad transitoria. BEnigna est.) Exterior effectus est respectu pręsentium. Benignitas enim ferax est boni: quo contra amor proprius tenax est boni si quod habet. Efficit enim charitas hominem propensum ad donandum, ad comiter atq; suauiter se gerendum cum aliis. ¶CHAritas non ęmulatur.) Amor proprius siue carnalis siue mundanus, pater est inuidiæ diuersis rationibus: charitas autem inuidiam omnem excludit tam circa consortium in præcipuo amato quàm circa alia aliorum bona. Gaudet enim etiam si alii plus participent tam præcipuum q̄ alia bona. NON agit perperam.) Aduerte ꝙ interpres non vtitur perperam latine, sed græce. Græcam siquidem dictionem relinquere voluit: non tamen integram reliquit. Vnde non est sensus huius particulæ ille quem dictiones istę latinæ significant, sed quem dictio Græca significat. de cuius significatione etsi va

ria dicuntur, illa tamen huic textui consonat vt inconstantia leuitasq; mentis ac actionum exclu A
datur. Amor enim proprius inconstans valde est: vt crebra fidei violatio in principibus testa-
tur. Charitas autem non agit inconstāter. habet enim optimū illud gratię quod est stabilire cor.
NON inflatur.) Superbiam excludit, amori proprio indiuiduam comitem. NON est ambi
tiosa. pro, non agit inhoneste.) seu turpe. Erubescentię omnis materiam excludit charitas: dum
tam quo ad opus quod facit q̃ quo ad modum agendi nunq̃ agit vnde tūc vel postea erubescat.
erubescimus enim de turpibus, de inhoneste aut indecore gestis. Quo cōtra carnalis amor ea &
sic efficit vt erubescendum sit. NON quærit quæ sua sunt.) Interpres addidit sunt. in Græ-
co legitur non quærit quæ suaipsius. Exterior solicitudo ad acquirendum gloriam, honorē, lau
des, amicos, ministros, ac res delectabiles aut vtiles pro seipso, excluditur. Cuius oppositū in aliis
amoribus euidēter apparet. NON irritatur.) proculdubio lacessito iniuriis homine. Irā enim
excludit, vsqueadeo vt nec prouocetur ad iram ex iniuriis. Cuius contrariū in aliis conspicimus B
euenire amoribus. NON cogitat. pro, imputat, malum.) Temeritatem excludit, qua seipsum
aut carnē aut mundū amans imputat malum illi quem nescit malum fecisse, aut imputat alicui
malum in animo quo quis caret. habent enim temeritatem annexam huiusmodi amores in iis
præcipue quæ tangunt amata. Charitas autem sicut est exterius constans in actione, ita est cō-
stans in mente: vt non permittat præcipitem ferri ad imputandum malum illi quem non cōstat
peccasse. NON gaudet super iniquitate.) Quemadmodum naturale est iusto gaudere de iu-
stis operibus tam suis q̃ aliorum, & liberali gaudere de liberalibus, & sic de similib9, ita naturale
est amori mundano gaudere de mundanis operibus, & carnali de carnalibus, & proprio de con-
ferētibus sibi, siue iusta siue iniusta sint: & propterea de quolibet horum vere dicitur ꝙ gaudet
super iniquitate. Charitas autem non gaudet de iniquitate: vtpote sibi abominabili, vtpote ini
mica dilecto deo. De iniquitate autem proculdubio aliena: propriam enim non compatitur. C
CONgaudet autem veritati.) Expectabas vt diceret, congaudet autem iustitiæ. non hoc dixit,
sed quod amplius est, congaudet autem veritati. Et propriissime dixit: vt intelligeremus ꝙ cha
ritas seu dilectio hęc de qua est sermo est dilectio nō vanitatis sed veritatis. Amori cuiq; respō-
det sua delectatio & econuerso: amori carnali delectatio carnalis respōdet, & econuerso: & sic de
aliis. quo fit vt delectatio veritatis respondeat amori charitatis, & econuerso. Dilectio Christia-
na est dilectio veritatis non figmentorum, est dilectio verorum bonorum, nō vanorum quæ ap
parent bona: est dilectio veritatis etiam si deiectionem honoris proprii sonet, si priuationē cor-
poralis vitæ inducat. & propterea cōgaudet veritati vitæ, doctrinę & iustitiæ. ¶OMnia suf-
fert.) Intus congaudet veritati: exterius quoq; omnia suffert. plena est patientiæ charitas vsq;-
adeo vt non quędam sed omnia toleret, nō solum tormenta & mala pœnę sed etiā mala culpæ,
non quatenus sunt mala culpę (sic enim non comprehenduntur sub genere tolerabiliū pro qui- D
bus distribuit omnia quum dicitur, omnia suffert) sed quatenus sunt pœnalia. nam aliorum cri
mina tristitiam ingerunt non mediocrem diligentibus deum. Vnde & de Lot Petrus Apostolus
dicit. animam iustā iniquis operibus cruciabant. ii. Petri. ii. Et hinc dicitur ꝙ non fuit bonus qui
non potuit tolerare malos. OMnia credit.) reuelata a deo in sacra scriptura. Actus fidei attri
buitur charitati imperatiue: sicut & actus patientię, & similiter spei. OMnia sperat.) promis-
sa a deo. OMnia sustinet.) hoc est manutenet, sustentat. Hoc quartum charitatis officium cō-
seruatiuum est trium pręmissorum. nam omnia manutenere & sustentare est omnibus pericli-
tantibus succurrere ne malis pœnæ succūbant, ne a reuelatis excidāt, ne promissis desint. ¶Nec
dicit omnes sustinet, sed omnia: vt intelligamus ꝙ quanuis ad omnes manutenendos non suffi-
ciat, sufficit tamen ad manutenendum & sustentandum omnia illata, reuelata & promissa. tum
in illo in quo est, tum in ecclesia dei. Est enim hoc charitatis officium intendens omnibus animæ E
partibus: quia charitas vniuersis animæ partibus pręsidet. est & conseruans in ecclesia integri-
tatem virtutum quas opus est illam habere. ¶CHAritas nunq̃ excidit.) Declarat tertio loco
excellentiam charitatis quantū ad permanentiā. Quum autem legis ꝙ dilectio nunq̃ cadit, caue
ne intelligas charitatem semel habitam nunq̃ amitti, incidendo in huiusmodi errorem: sed in-
tellige Pauli verba tum ex contextu, tum ex ipsis verbis formaliter intellectis, ꝙ charitas quan-
tum est ex parte temporis nescit casum. hoc enim formaliter significat aduerbiū tēporis nunq̃.
Et hoc directe intendit: quoniam in hoc consistit differentia inter charitatem & subiuncta dona
prophetiæ, linguarum & scientię. Hæc enim dona aduenięte tempore expectatę fœlicitatis ces-
sabunt: charitas autem adueniente huiusmodi toto æternitatis tempore, non cessabit. Et cū hac

F veritate cõstat stare simul ꝙ aliunde q̃ ex tẽpore charitas possit cadere a suo esse. perditur enim
ex peccato mortali. SIue prophetiæ euacuabuntur.) Nõ erit in patria cęlesti opus dono pro-
phetiæ, vbi omnes videbunt clare deum. SIue linguę cessabunt.) Non dicit ꝙ cessabit lingua
sed cessabunt linguæ: quoniã non cessabit sensibilis locutio, sed cessabit diuersitas idiomatum.
Erit enim labium omniũ vnum, multo magis q̃ fuerit olim ante cõfusionem linguarum. SIue
scientia destruetur.) Non est hic sermo de sciẽtia mathematica & huiusmodi, sed de scientia san
ctorum quę innititur fidei: quę quoniã caret euidẽtia rerum scitarum sicut & prophetia caret
euidentia rerum quę prophetantur, ideo cessabunt sicut & fides. ¶EX parte enim cognosci-
mus.) Rationẽ reddit quare scientia destruetur. Et quod dicit ex parte, referri potest vel ad rem
cognitam vel ad modum cognoscẽdi. Et quidem si referatur ad rem cognitam, sensus est ꝙ rem
cognitam per donũ scientię, partim scimus & partim nescimus. Et vere, de cęlesti patria, de deo
G &c. partim scimus & partim nescimus: & multo maius est quod nescimus. Si vero referatur ad
modum cognoscendi, partim quoq; cognoscimus & partim non, nam deest euidẽter cognoscere,
& adest aliquo modo cognoscere. ET ex parte prophetamus.) Similis distinctio ex parte rei
prophetatæ vel ex parte modi fieri potest. nam propheta quo ad modum cognoscendi caret eui
dentia rerum quas prænunciat. Quanuis enim Esaias certus fuerit ꝙ venturus esset Mesias ve-
rus deus, quia certus erat deum sibi hoc reuelare, non tamen euidentem notitiam habebat my-
sterii incarnationis: & sic de similibus. Rem quoq; prenunciatam non secundũ omnes conditio-
nes rationesq; rei cognoscebant, nõ reuelante deo totum. Quanuis autem distinctio hæc verita
ti innitatur, ad literalem tamen sensum textus huius directe spectat modus cognoscendi ex par
te: quoniam hinc directe infertur cessatio. QVVM autem venerit quod perfectum est, eua-
cuabitur quod ex parte.) E regione id ex parte locat Paulus perfectum, ac si dixisset quum autẽ
H venerit quod integrum est euacuabitur quod cõstat ex aliqua tantum parte. Nec dicit tolletur
defectus partis, sed tolletur quod est ex parte, quod constat ex parte: vt intelligamus ꝙ nõ sup-
plebitur ei quod ex parte est altera pars, sed ipsum quod ex parte est tolletur. vt intelligam9 ꝙ
non supplebitur scientię aut prophetię quod ei deest, sed ꝙ cessabit tam ipsa scientia q̃ ipsa pro-
phetia constans ex parte, quemadmodum tolletur ipsa fides ac spes. Et ratio est quam diximus:
quia constãt ex ineuidentia. hoc enim est cognitiones prophetiã & scientiam constare ex parte.
¶Sed occurrit quęstio: quum verum sit ꝙ diligimus ex parte, cur non eadem ratione inferri po
test, ergo dilectio cessabit? ergo quum venerit quod perfectũ est euacuabitur quoq; quod ex par
te est etiam in ipsa charitate, hoc est etiam ipsa dilectio ex parte? Quòd enim diligamus ex parte,
clare patet ex hoc ꝙ nullus in hac vita diligit deum ex toto corde, ex tota mente, ex tota fortitu
dine &c. ¶Solutio est ꝙ huiusmodi ex parte quod inuenitur in dilectione, non ei conuenit secun
I dum se., sed redundat in eam ex notitia ex parte, si enim illam perfectam notitiam quę in patria
erit de deo hic haberetur deligeremus non ex parte. & ideo notitia per se ex parte constans, tol
letur: dilectio autem quæ hic patitur hanc redundantiam, non tolletur. ¶QVVm essem paruu-
lus, loquebar vt paruulus, sapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus.) Relationẽ præsentis
status ad statum futuræ fœlicitatis postq̃ declarauit ex relatione constantis ex parte ad perfe-
ctum, vt plenius doceret declarat ex relatione ætatis puerilis ad ætatem virilẽ: vt intelligamus
cõgruere nobis quasi puerulis hmõi notitias imperfectas prophetię & scientię quæ est secundũ
fidẽ. Vnde solos actus puerorũ spectantes ad notitiã inducit: loqui, sapere & cogitare. Et nihilo-
minus pueriliter loqui relatiue ad genera linguarum, sapere ad prophetiã, & cogitare ad scien-
tiam inducit tollenda: vt simul intelligamus in nobis ex successione ætatis virilis ad puerilẽ, nõ
esse mirum ꝙ in statu futurę fœlicitatis tollẽtur quę sunt præsentis status imperfecta. Ad hoc
K enim clare subiũgitur. QVando autẽ factus sum vir, euacuaui quę erãt paruuli.) Quod superi9
dixerat tolletur quod ex parte est, modo per metaphoram dicit abstuli quæ erant paruuli.
¶VIdemus nunc per speculum in ænigmate.) Nõ sufficit Paulo dupliciter declarasse relationẽ
pręsentis notitię ad futurã, sed tertio declarat ex alia similitudine. Assimilat enim præsentẽ no-
titiam quã de diuinis habemus visioni per speculũ in ænigmate. Ita ꝙ tres cõditiones sonat. pri
ma est ꝙ videmus: secũda ꝙ per speculũ: & tertia ꝙ in ænigmate. Sæpe declarauimus quo pacto
visio inuenitur in hmõi quę de deo scimus sub fide. Videmus enim nõ res ipsas sed credibilita-
tem earũ. non videmus ꝙ deus sit trinus & vnus, ꝙ verbũ caro factũ est, & reliqua hmõi, sed vi-
demus ꝙ hęc sunt credibilia: sicut nõ video Parisi9, sed video credibile esse ꝙ Parisius sit. & hęc
visio causatur ex accumulatione tot testimoniorũ. ¶Per speculũ vero videre potest intelligi du-

pliciter.vel vt videmus in speculo resultātes similitudines hominū,arborū &c.vel vt videmus A
per vitrea ocularia.Et vtroq; modo verificatur φ videmus per speculū in ænigmate diuina. nā
& videmus deū non in seipso,sed in eius similitudinibus quę sunt creaturę:nec ex harum inspe-
ctione similitudinum clarā habemus de dei & cælestis patrię cōditionibus notitiā, sed obscurā:
& videmus ex parte nostri per species abstractas a sensibilib9 quasi per ocularia specula, quę dei
& cælestis sunt patrię cū difficultate & obscuritate. TVNC autē facie ad faciem.) Cōtra vi-
dere per speculū in ænigmate,describit visionē dei in statu futuræ fœlicitatis facie ad faciē: hoc
est sine medio. Vtrinq; excluditur mediū:tam ex parte vidētis dicendo facie,q̄ ex parte rei visæ
dicendo ad faciē.& simul claritas visionis significatur ex intuitu facie ad faciem. Nō potuit simi
litudine sensibili significari clarius visio intelligibilis immediata & clara q̄ per visionē facie ad
faciem. ¶Et quoniā Paulus vtitur hac visione vt opponitur ad visionē per similitudinē in ænig
mate,euidēter constat φ in alio sensu vsus est Iacob hac visione quū dixit Gen. xxxii. vidi dn̄m B
facie ad faciem. Nam constat φ per similitudinē viri luctantis cum eo & cū ignorantia nominis
illius,vidit dominū.quod est videre per speculū in ęnigmate apud Paulū.Sed Iacob ad significā-
dum excellentiā illius apparitionis vsus est tali modo loquendi:intēdens per dominū non deum
in seipso,sed deum in illo apparēte viro,quē virum vidit facie ad faciē. ¶NVNC cognosco ex
parte,tunc autē cognoscā sicut & cognitus sum.)Quarto Paulus manifestat qualis est differen
tia inter notitiā pręsentē & futurā de deo:penes differentiā supra positā de eo quod est ex par
te & perfecto.Declarat siquidē simul,& quid est illud perfectū in notitia, & quid est videre deū
facie ad faciem,distinctum cōtra videre deū per speculū in ænigmate. Quod nāq; dixerat vide-
mus nūc per speculū in ænigmate,modo dicit nūc cognosco ex parte.Et quod prius dixerat tūc
autē facie ad faciem,modo dicit tunc cognoscam sicut cognitus sum.& hoc quoq; est perfectum
quod tunc veniet. Vidētes se facie ad faciem ita se habent φ quilibet eorū cognoscit alium illo C
eodē modo quo cognoscitur ab alio,quantū est ex modo videndi.& propterea Paulus dicit tunc
cognoscā deum sicut & cognitus sum a deo. Nec dicit quantū cognitus sum, sed sicut cognitus
sum:scilicet sine aliquo medio offuscante seu diminuēte notitiā.immo eodē medio. nam cogno-
scam deū per ipsam & in ipsa deitate vt medio,quēadmodum ego cognitus sum a deo per ipsam
& in ipsa eadem deitate.Et similiter ex parte cogniti cognoscam deum sicuti est, sicut cognitus
sum ab eo sicuti sum. Ad quorū neutrum sufficit quæcunq; naturalis de deo notitia quā habēt
intelligentiæ quas angelos dicimus. ¶Dixi autē erudite lector de modo videndi sine medio of-
fuscante seu diminuente notitiam,quoniam deus nihil intuetur nisi in seipso deo, sed ille intui-
tus est longe clarior q̄ videre facie ad faciem: & eminenter includit in se quicquid perfectionis &
claritatis est in videre facie ad faciē intelligibili intuitu.Sed Paulo sufficit vti illo intuitu prout
habet id quod est visionis facie ad faciē.Et ideo dicit tunc cognoscam sicut & cognitus sum:hoc D
est intuendo deum sicuti est:siquidem & ipse intuetur me sicuti sum. ¶NVNC autē manēt.)
In pręsenti tempore manent in omnibus Christianis nomine & factis,nō in quibusdam sic & in
quibusdam non. FIdes,spes,charitas,tria hęc.)Ecce diuisiones operationum sunt idem autem
deus,& vere idem deus est harū operationū non solum author,sed regula & obiectū.tota enim
credendi ratio est deus,qui creditur reuelator omnium quæ credimus: quem credimus trinum
in personis,vnum in substantia,creatorem cęli & terræ &c. Vniuersę quoq; spei nostrę ratio est
deus,qui promisit beatitudinem:qui speratur beaturus nos per seipsum. Nec minus vniuersæ
dilectionis nostrę ratio est deus,quem super omnia & in omnibus diligimus: cui quęrimus glo-
riam &c. ¶Et dixit tria hæc,non vt numerandi tibi tolleret laborem,sed vt intelligamus ex in-
dustria tria hęc tantum proponere:quia sola hęc tria sunt virtutes theologales,habētes scilicet
deum pro proximo obiecto,fine & regula.Sola hęc tria principatum obtinent in anima. reliqua E
enim quę virtutū aliarum sunt,ad manifestandū seu exequēdum sunt.Dixit tria hęc: ne errares
putando hęc esse vnum & idē cum charitate,propterea quia de charitate dixerat omnia credit,
omnia sperat:sed intelligeres nec vnū nec duo sed tria esse,vt nō confundamus has virtutes.
MAior autē horum est charitas.)Vel Gręco more interpres locutus est(qđ magis quadrat)
pronomen horū non construitur cum comparatiuo maior:sed ordo literę est. horū autem chari
tas est maior.nō enim significatur φ maior his trib9 est charitas(esset enim maior seipsa)sed φ
inter hęc charitas est maior:sicut monstrādo duos gemellos fratres dicimus,horū duorū fratrū
hic est maior. Nec oportuit explicare qualiter sit charitas maior:quia ex dictis satis habetur φ
principatur fidei,mouendo ad credendum omnia: & spei,mouendo ad sperandum omnia &c.

CAPVT XIIII.

F
ECTAmini charitatem.) Proposuerat duo: ęmulationem meliorem donorũ, & excellentiorem viam. Tractauit secundum in præcedente capitulo, intẽdit modo tractare primum. Et propterea continuando dicta dicendis iterum resumit primum, subiungendo. AEMVlamini spiritalia.) proculdubio dona. MAgis autem vt prophetetis.) Quod proponẽdo in genere dixerat potiora, modo in specie dicit, magis autem vt prophetetis. Et est ratio dicti: quia Corinthii magnipẽdebant donum linguarum nimis. propterea enim Paulus pręponit prophetiam vt doceat Corinthios magis appetere donum prophetię q̃ donũ linguarum. In primitiua siquidem ecclesia alii accipiebant a spiritu sancto donũ linguarum, alii donum prophetię. Corinthii autem valde appętebant donũ linguarum. ℭVbi aduerte ꝙ vniuersus textus iste loquitur pro-
G prie de dono linguarũ & dono prophetiæ: vt tractando textus ipse testatur. Et scito ex eodẽ tractatu ꝙ de ratione doni linguarum nec erat intelligi ab aliis, nec etiam intelligi ab ipso loquẽte verba quæ donum porrigebat: sed accipiens donum linguarum mouebatur a spiritu sancto ad loquendum magnalia dei prout spiritus sanctus dabat ei eloqui: nec solũ mouebatur lingua ad proferendum illa verba, sed simul mouebatur a spiritu sancto affectus loquentis in deũ motu cuiusdam deuotionis ad laudandum deum. Hæc omnia ex textu habentur. ℭNec ex his accipias ꝙ Apostoli loquentes linguis non intelligebant quæ dicebant: quoniam Apostoli non solum linguarum dono donati sed spiritu sancto repleti sunt, & donum interpretandi simul habebant: quoniam ad hoc datæ sunt illis linguę vt non egerent interprete prędicantes diuersarum linguarum hominibus. hęc enim quę hic a Paulo dicũtur, sunt de dono linguarum puro intelligenda: vt textus etiam explicat. ℭQVI enim loquitur lingua.) Antequã probet, magis au-
H tem vt prophetetis, præmittit differentiam duplicem inter donum prophetiæ & donũ linguarum. Altera est ꝙ qui loquitur lingua. NON hominibus loquitur.) nec sibi nec alteri homini intelligenti quandoq;. SED deo.) intelligenti. NEmo enim audit.) Ecce quare hominibus non loquitur, quia contingit quandoq; ꝙ nullus homo intelligibiliter audit. SPIRItus. pro, spiritu, autem loquitur mysteria.) Ad excludendum etiam loquentẽ intelligere, dicit quòd loquitur mysteria, occulta dei, non ex propria mente sed spiritu, proculdubio sancto mouente spiritum hominis loquentis ad loquendum occulta dei. ℭNAM qui, pro, qui autem prophetat, hominibus loquitur.) Ecce differentia. AD ædificationem.) Superfluit ad. Bene nota quòd loquens lingua non solum differt a prophetante, quia ille non hominibus iste hominib⁹ loquitur: sed etiam quia ille loquitur mysteria (hoc est occulta) iste vero loquitur ædificationem.

ET exhortationem & consolationem.) Loquitur prophetans manifesta verba ædificatoria &
I exhortatoria & consolatoria. Et ædificatio quidem ad affectum spectat: exhortatio vero ad robur in bono: consolatio autem ad refrigerium in perpessione malorum. Vbi cerne materiam vere prophetiæ non esse loqui vana, sed quæ sunt ædificationis aut exhortationis aut consolationis spiritualis. Hæc est prima differentia. ℭQVI loquitur lingua.) Ecce secunda differentia. SEmetipsum ædificat.) Accenditur enim affectus proprius loquentis erga deum, largitorem tanti doni. QVI autem prophetat, ecclesiam dei ædificat.) Superfluit dei: quanuis subintelligatur. Differentia clara est.

ℭVOlo autem omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare.) Ne ex dictis differentiis aspernari videretur donum linguarum, asserit placere sibi ꝙ in omnibus sit donum linguarum: magis tamen placere ꝙ in eis sit donum prophetiæ. NAM maior est qui prophetat q̃ qui loquitur linguis.) Ecce ratio. NIsi forte interpretetur.) Superfluit forte. Hic est textus vnde cla-
K re sumitur ꝙ de ratione doni linguarum non est ꝙ ipse loquens intelligat sua verba. nam si intelligeret non diceret Paulus de loquente linguis nisi interpretetur: hoc est nisi exponat verba quæ loquitur, nisi habeat donũ interpretandi verba quæ loquitur. Talis enim qui habet vtrũq; donum non postponitur prophetæ: quoniam interpretatio est ad ædificationem ecclesiæ: vt clare subditur, dicendo. VT ecclesia ædificationem accipiat.) Hic est enim fructus interpretationis quem non habet donum linguæ purum. ℭNVNC autem fratres.) Declarat Paulus quod dixerat ꝙ loquens linguis non ædificat ecclesiam, multiplici argumento. & primo a seipso.

SI venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero.) quasi dicat nihil. NIsi vobis loquar.) intelligentibus. AVT in reuelatione.) diuinorum secretorum quæ sola reuelatione noscuntur. AVT in scientia.) eorum quæ spectant ad sacras scripturas. hæc est enim scientia sancto-

rum. AVT in prophetia.)futurorum seu occultorum cordium, AVT in doctrina.)morum. A
¶TAmen.pro,quin &.) Secundum argumentum ad idem ex instrumentis musicis affert.
QVAE sine anima sunt vocem dantia.)hoc est instrumenta musica:quæ dicuntur emittere vocem pro quanto similitudines quasdam vocum ingerunt, dum arte humana musicam resonant. SIue tibia.)Et in hoc intellige genus instrumentorum musicorum quæ flatu sonant.
SIue cithara.)Et in hoc comprehenduntur instrumenta quæ tactu sonant. NIsi distinctionem sonituum. pro,sonis,dederint.)hoc est nisi soni dearticulentur ad similitudinem vocũ musicarum. QVOmodo scietur id quod canitur.Deest.tibia,aut citharizatur?) Clarum est enim ꝙ nisi dearticuletur sonus citharæ non discernitur quod canitur.Si nanq; confuse sonaret,nullus cantus discerneretur in eo. ETenim si incertam vocem tuba dederit, quis parabit se ad bellum?)Declarat amplius exemplo a sono tubæ:quæ aliter sonat quum vocat ad prælium, aliter quum causa lætitiæ,aliter quum ad conueniendum.Et propterea si vocem non determinatam B ad hoc vel illud sed incertam dederit,nullus accinget se ad prœlium. ITA & vos per linguã.) hoc est per donum linguæ. NIsi manifestum sermonem dederitis.) hoc est nisi intelligibilem aliis sermonem protuleritis aut interpretati fueritis. QVOmodo scietur id quod dicitur?) Quasi dicat nullo modo. ERItis enim in aera loquentes.) Prouerbium vsitatum inducit pro inconuenienti comitante loquentes linguis sine intellectu aut interprete.
¶TAM multa.)Tertium affert argumentum ad idem ducens ad inconueniens. VTputa.) Dictionem Græcam interpretatam vtputa, alii interpretãtur verbi gratia,alii vt contingit.Et hoc magis quadrat sententię textus.significatur enim innumera multitudo idiomatum vt contingit. GEnera linguarum. pro,vocum,sunt in hoc mundo.) Superfluit hoc. ET nihil sine voce est.) hoc est & nullum hominum genus sine idiomate suo est. Et affert hæc vt intelligamus ꝙ esse barbarum est esse relatiuum,& nullum hominem esse absolute barbarum:quoniam C in omni genere sunt homines communicantes in idiomate:ac per hoc inter se nullus est barbarus.hinc enim properat ad deducendum inconueniens,dicendo. SI ergo nesciero virtutem vocis,ero ei cui loquar.pro,qui loquitur.)hoc est loquenti. BARbarus.)ego audiens & non intelligens significatum vocis ero barbarus loquenti & econuerso. ET qui loquitur.)erit. MIhi barbarus.)hoc est illud inconueniens ad quod deducit,ꝙ quum quis loquitur linguis non intelligenti vterq; est alteri barbarus:& loquens audienti,& audiens loquenti.vt vel ex hoc abominabili nomine abducat Corinthios a tanto affectu doni linguarum.
¶SIC & vos quoniam æmulatores estis spirituum.)Prudens Paulus tacita applicatione barbari ad Corinthios loquentes linguis non intelligentibus & absq; interprete, vertit applicationem cum illorum laude ad suadendum vt quærant maius bonum. Ac si apertius dixisset. sic & vos vitantes hæc quia æmulatores estis donorum spiritualium. hoc enim ad laudem illorum D spectat. AD ædificationem ecclesiæ quærite vt abundetis.) Non dicit quærite vt prophetetis ad ædificationem ecclesiæ,sed absolutius quærite vt abundetis donis spiritualibus ad ædificationem ecclesiæ.poterant enim hoc habere etiam sine prophetia, habendo cum dono linguarum donum interpretandi.Vnde & subiungit. ET ideo.) vt abundet ad ædificationem ecclesiæ. QVI loquitur lingua,oret vt interpretetur.)Ecce via qua quærendum est abundare ad ecclesiæ ædificationem,oratio deprecatiua ad deum pro dono interpretandi.
¶NAM si orem lingua.)Hactenus Paulus declarauit ꝙ qui loquitur lingua non ædificat ecclesiam nisi interpretetur:quod in secunda differẽtia inter linguam & prophetiam dictum fuerat, modo declarat illud quod in prima differentia dixerat:scilicet qui loquitur lingua non loquitur hominibus sed deo.& primo ꝙ nõ loquitur sibiipsi qui orat lingua. SPIritus meus orat,mens autem mea sine fructu est.)Ne intelligeres de spiritu sancto sed de proprio orantis spiritu dicit E spiritus meus.Quemadmodum loqui lingua est loqui secundũ donum linguę purũ,ita orare lingua est orationem vocalem ad deum fundere secundũ donum linguæ purum. Spiritus meus vt distinguitur contra mentem meã,est pars affectiua vt ad spiritualia,ad deum summe spiritualem affecta est impulsu spiritus sancti:mens vero mea,pars est intellectiua vt meditatur,contẽplatur & penetrat.Testatur enim experientia ꝙ quũ aliquis Latinę linguę expers, a spiritu sancto mouetur ad orandum Latine(puta ad dicendũ psalmũ miserere mei deus) spiritus quidem eius,hoc est pars affectiua,orat(deuotione siquidem accenditur ad deũ & spiritualẽ gratiã remissionis peccatorum)mens autẽ eius,hoc est intellectus,nõ meditatur sensum verborum quę dicit,non contemplatur significata per illa,non penetrat illa,& propterea mens quatenus mẽtis

F exercet officium penetrandi significata eorum quæ dicit orando, est sine fructu proprio qui est pasci sensibus seu significatis orationis. Hęc est sententia Pauli. Cum qua tamen stat ꝙ plus fructus communis (qui est lumen dei circa ea quæ sunt propriæ salutis) percipiat mens talis orantis ex feruore spiritus in deum q̃ percipiat orans theologus sciens & ꝑnetrans sensus omnes illius psalmi. ¶QVID ergo est?) Interrogatio est ad inquirendum an propterea non est bonum orare lingua quam orans nõ intelligit. ORAbo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente.) Sufficiebat proposito dicere psallam spiritu psallã & mente. nam de vocali oratione sermo erat: & psallere quum idem sit quod canere, orationem sonat vocalem. Verũ abundans doctrina Paulus explicat ꝙ melius est tam sola interna oratione q̃ oratione vocali orare vtroq; modo (scilicet spiritu & mente) q̃ spiritu tantum: vt simul doceret & bonum esse orare spiritu, & melius esse orare spiritu & mente etiã in oratione pure interna: vt quum persona in-

G docta spirituali feruore orat, intus tantum animum eleuando in deum quasi in genere & in confuso, persona autẽ erudita non solum spiritum sed mentem distincte contemplãtem diuina mysteria eleuante. de hoc enim orandi modo dicit orabo spiritu, orabo & mente. ¶CAEterum si benedixeris spiritu.) Ostendit ꝙ nec hominibus aliis loquitur ex hoc ꝙ vtẽs dono linguę in oratione publica incurrit inconueniens: scilicet ꝙ caret respondente. Benedicere spiritu est laudare deum aliena lingua ex dono spiritus. QVIS supplet. pro, qui implet, locũ idiotæ, quomodo dicet amen.) Idiota Gręca dictio est: & illiteratum significat. Et de tali dicit quomodo dicet amẽ: quod significat fiat seu vere. quomodo consentiet affirmando seu cupiendo. SVper tuam benedictionem. pro, gratiarumactionem?) Et rationem subdit. QVOniam quid dicas nescit.) Et ne intelligeres reprehendi a Paulo huiusmodi diuinas laudes subiungit. NAM vt quidem bene gratias agis.) In quo & laudat opus & explicat quod dixerat ꝙ loquens lingua loquitur deo.

H SED alter non ædificatur.) in quo deficit lingua a prophetia. Ex hac Pauli doctrina habetur ꝙ melius ad ædificationem ecclesiæ est orationes publicas quæ audiente populo dicuntur dici lingua communi clericis & populo q̃ dici Latine.

GRAtias ago deo.) Deest meo. Expeditis differentiis inter prophetiam & linguam, tractat quod principaliter proposuerat, magis autem vt prophetetis. Et primo ab exemplo proprio. QVod omnium vestrum lingua loquor. pro, omnib⁹ vobis magis linguis loquens.) ego magis loquẽs linguis q̃ omnes vos gratias ago deo meo. Vbi aperit ꝙ donum linguarum ipse solus maius habet q̃ omnes illi, & ꝙ gratias agendo deo vtitur illis non inutiliter coram aliis. & propterea subiungit aduersatiue. SED in ecclesia.) in cõuentu aliorum. VOlo quinq; verba in sensu meo. pro, mente mea, loqui, vt & alios instruam q̃ decem milia verborũ in lingua.) malo pauca verba a me intellectu & ad eruditionem aliorum in ecclesia dicere q̃ innumera solo do-

I no linguæ. Ecce exemplum proprium. Vnde discere debemus eligibilius esse vt in ecclesia dicantur diuina (horę scilicet canonicę & missę) intelligibiliter sine melodia musica q̃ sic vt non intelligi possint, qualiter sunt tam particulæ quæ sonis cõmittuntur organorum q̃ quas cantus reddit imperceptibiles, vel multitudine clamoris occupãtis, vel qualitate cãtus notas magis q̃ verba concinentis. Hæc enim omnia magis extranea sunt q̃ decem milia verborum in lingua. ¶FRAtres nolite pueri effici sensibus.) Si non mouemini ab exemplo meo, moueamini ex puerili ætate quam induitis si non discernitis inter donũ linguę & prophetiæ quod eorum est melius. Pueri sensibus fiunt qui imitantur pueros in hoc ꝙ nõ discernunt inter bonum & melius.

SED malitia paruuli estote.) Paruuli malitia sunt qui maligno carent animo imitãtes in hoc pueros. SENsibus autem perfecti estote.) Perfecti sensibus sunt qui pro consuetudine sancta exercitatos habent sensus mentis ad discretionem boni & mali: quemadmodum viri perfecti in

K ætate maiori habẽt sensus humanos ad discretionem boni & mali humani. ¶IN lege enĩ scriptum est.) Esa. xxviii. Appellat enim legem totum vetus testamentum. QVOniam. pro, ꝙ, in aliis linguis.) hoc est variis linguis. ET labiis aliis.) hoc est diuersis modis proferẽdi. LOquar populo huic.) Hebręo. ET nec sic exaudiẽt me.) obediẽdo. DIcit dñs.) Vbi aduerte ꝙ Paulus induxit hęc ex Esaia quo ad sensum: & cõiunxit illam particulã & nec sic exaudiẽt me, quæ ibidem habetur interpositis tamen quibusdã verbis: particulã vero illã dicit dñs, Paulus apposuit exponendo hęc verba in persona dei dicta. Quorsum autẽ hãc sententiam attulerit, subiungit. ¶ITAq; linguę in signũ sunt non fidelibus.) id est non credentibus. SED infidelibus.) hoc est incredulis. PROphetię. p, ꝓphetia, autẽ nõ nõ infidelibus sed fidelib⁹.) Ex allata Esaię sentẽtia deducit Paul⁹ differentiã inter ꝓphetiã & linguas, ꝑnes eos quib⁹ hęc in signũ data sunt a deo.

Et intendit ad literam ꝙ donum linguarũ datum est a deo in signũ Hebręo populo tẽpore infi delitatis eorum ad confutandum eorum incredulitatem, prophetia vero data est eidem populo tempore fidelitatis eorum. Si distixeris statum Hebręi populi in statum quo veram habuit fidem,& statũ quo de statu fidelium transiuit ad statum infidelium,percipies hæc.nam perspicies ꝙ innumeri prophetæ dati sunt populo illi dum erat in statu veræ fidei: quum autẽ occiso Christo increduli,ac in consortium infidelium transirent, aduenit spiritus sanctus in dono variarum linguarũ in die Pentecostes.Ita ꝙ differentia linguarum & prophetiæ quam ponit hic Paulus,penes statum Iudaici populi intelligitur.Et dixit hoc vt Corinthii nõ pueri sensibus sed perfecti discernerent ex diuerso statu populi Hebræi quo data est eis prophetia & quo datũ est eis donum linguarum,quantum pręeminet prophetia linguis. Describit enim prophetiam fructuosam populo illi,vtpote fideli:donum autem linguarum infructuosum eidẽ populo, vtpote nec sic credenti vero Mesiæ.immo ex tunc transferens eos in genus infidelium.Hoc enim deducit Paulus dicendo ꝙ in signum sunt incredulis,in signũ proculdubio Mesiæ incredulis Iudęis. B
Et hunc esse sensum intentũ a Paulo,apparet ex hoc ꝙ in genere loquendo de credentibus & incredulis statim subiungit oppositum de prophetia,dicendo ꝙ prophetia incredulos cõuertit.Et in Actis Apost.donum linguarum datum esse constat Cornelio & suis credentibus & corã credentibus:immo in signum Petro & ecclesiæ fideliũ ꝙ spiritus sanctus effusus esset in nationes: vt patet Act.x.&.xi. ¶SI ergo conueniat vniuersa ecclesia in vnum, & omnes linguis loquantur.)Accumulat rationes ad præferendũ prophetiam linguis ex accidentibus in publica ecclesia eorum:vt vel sic præferant prophetiam linguis.Sententia est clara. INtrent autem idiotæ aut infideles,nõne dicent quid insanitis.pro.ꝙ insanitis.)est enim sensus eos affirmaturos ꝙ insanitis. SI autem omnes prophetent,intret autem quis infidelis vel idiota, conuincitur. pro, coarguitur,ab omnibus,diiudicatur ab omnib⁹.)Si omnes loquimini linguis vos arguemini ab C
idiota seu infideli ꝙ insanitis:si vero omnes prophetetis erit ecõuerso:quandoquidem ipse idiota aut infidelis coarguitur ab omnibus,diiudicatur ab omnibus.prophetis(vt in hoc eodem capitulo Paulus dixit) loquentibus ædificationem & exhortationem & consolationem spiritualem,idiota aut infidelis audiẽs conferendo vitam suam superstitiones suas & affectus suos cum iis quæ audit,arguitur in seipso & discutitur in seipso. OCculta enim. pro,& sic occulta,cordis eius manifesta fiunt.)Non dicit cui manifestantur: progressus tamen susceptæ reprahensionis & discussionis habet vt sibiipsi manifestet occulta cordis proprii: hoc est peccata quæ nesciebat esse peccata manifestet sibi ꝙ sunt peccata.Culturam siquidem idolorum infidelis reputabat esse religionem: idiota vero aliquod aliud sibi occultum peccatum discit.

ET ita cadens in faciem adorabit deum.)Ecce vlterior progressus ad conuertendum infidelem vel ad illuminandum ineruditum.primo enim arguitur & discutitur.& hinc deinde in notitiam occulti proprii criminis venit:atq; inde procidit in faciem adorans deum.& demum, D
PROnuncians ꝙ vere deus in vobis sit.

QVid ergo est fratres?)Postq̃ declarauit magis autem vt prophetetis,declarat quod primo proposuerat,æmulamini spiritualia: instructurus eos circa vsum spiritualiũ donorum.Continuat autem dicta dicendis,sub quæstione inferendo,quid ergo ex dictis est agẽdum? Et subiungens quomodo agendũ in ecclesia ait. QVVM conuenitis.) Ecce ecclesia. VNusquisq; vestrum.)Non dicit aliquis vestrum,sed quilibet vestrum. PSALmum habet.) non dicit psallit.Et similiter subiungẽdo. DOctrinam habet,Apocalypsim habet,linguam habet,interpretationem habet.) Non dicit docet,reuelat,loquitur,interpretatur: vt intelligamus ꝙ loquitur de habere communem psalmum,doctrinam,reuelationem, linguam ac interpretationẽ. E
Et est sensus ꝙ quum conuenitis,vnusquisq; vestrum habet in conuentu hęc quinq;.ad quod verificandum sufficit quòd in conuentu sit aliquis doctor,aliquis habens donũ linguæ,aliquis habens donum interpretandi,& sic de reliquis. hoc enim sufficit ad hoc vt quilibet habeat hæc in communi.Spirituales siquidem diuitias ecclesię Corinthiorum describit Paulus,dicendo quum conuenitis,ad significandum qualiter vnusquisq; hæc habet,scilicet in conuentu. Quorsum autem hæc describat explicat dicendo. OMnia ad ædificationem fiãt.)nihil fiat vane,sed ad ecclesię Christi promotionem in spirituali vita.Interpres Græcas dictiones reliquit Psalmum & Apocalypsim:quum potuisset Latine dicere canticum loco psalmi, & reuelationem loco Apocalypsis.Et intellige per reuelationem reuelationes quæ tunc temporis fiebant illis qui prophetabant:subiungit enim de istis,quòd si alteri fuerit reuelatum.per canticum vero non solum Da

F uidicos psalmos,sed quoscunq; diuinos hymnos.per doctrinam autem non solū morum sed sa
crorum quorumcunq;. ¶SIue lingua quis loquitur.) Disponit modūm vtendi dono lingua
rum.primo quantum ad numerum loquentiū. SEcundum duos aut multum. pro,plurimum,
tres.)Numerum statuit binariū aut ad summū ternariū,qualibet vice qua fit conuentus.Dein
de quantum ad tempus. ET per partes.pro,& separatim.) hoc est & non simul duo loquātur
sed separatim.Postea quantum ad fructum. ET vnus interpretetur.)quod aliena lingua dictū
est,vt ab omnibus intelligatur quid dictum fuerit. Deniq; in euentu absentis interpretis. SI
autem non fuerit interpres,taceat in ecclesia.)Hinc clare habetur ꝙ de ratione doni linguę nō
erat ꝙ ipse loquens sciret interpretari in materna lingua quæ dicebat.Corinthiis enim loquen
tibus linguis dicit.si autē non fuerit interpres taceat in ecclesia.Si Corinthius quilibet habens
linguarum donum sciuisset interpretari idiomate Corinthio quę dono linguarum dicebat, nō
G oportuisset solicitum esse Paulum si defuerit interpres, non imposuisset illi silentium in eccle
sia:quoniam ipsemet loquens aderat interpres ad ecclesiæ ædificationem. SIbi autem loqua
tur & deo.) Dixi taceat in ecclesia,& non dico vt taceat penitus:quoniam potest vti dono lin
guarum priuatim loquēdo sibiipsi in spiritu non in mente,vt supra dictū est. & propterea adiū
git & deo:vt intelligamus ꝙ cōcedit non vanum vsum doni linguarū, sed vsum religiosum in
oratione in qua homo loquitur deo & sibiipsi in spiritu. ¶PROphetę autem duo aut tres di
cant.)Disponit de vsu doni prophetiæ in conuētu.Et intellige dicant,non simul sed successiue.
ET cæteri diiudicent.)Ne profitens se prophetam fallat aut fallatur,statuit ꝙ cęteri discer
nant,discutiantue dicta. ¶QVOD si alii reuelatum fuerit sedenti.) Audiētes sedere prophe
tante stante significat.dicendo ꝙ si alii sedenti.& cum hoc significat nouam tunc in actu sedēdi
reuelationem factam.Ita ꝙ duos modos prophetādi insinuat.alterum velut ordinarie prophe
H tantium dicendo præparata ex pręhabitis reuelationibus.& de talibus statuitur, duo vel tres di
cant. Alterum repentina tunc ibidem reuelatione motorū ad prophetandum. & de talibus sta
tuit hoc. PRIOR taceat.) Statuit ꝙ cedat præparata perlaturus repentinæ reuelationi tunc
ibidem factæ.tanꝗ spiritus sanctus elegerit locum ad tempus manifestandi illam reuelationē.
POtestis enim omnes per singulos.pro,singillatim,prophetare.) Ne aut ægre ferat qui cœ
perat pręparata dicere prophetando impositum sibi ex hoc statuto silētium pro tunc,aut eccle
sia causetur ꝙ impeditur doctrina per hoc statutum,subiungit ꝙ tempus suppetet quo omnes
sigillatim poterunt prophetare.& hoc quo ad prophetantes impeditos tunc. VT omnes dis
cant & omnes exhortentur.)Et hoc quo ad profectum ecclesiæ tam quo ad intellectum discen
do,ꝗ quo ad affectum exhortationem accipiēdo. ET spiritus prophetarū prophetis subiectus
est.pro,subiiciuntur.)Est enim numeri pluralis spiritus,& nō significatur spiritus sanctus, sed
I significantur spiritus proprii,dona propria prophetarum quæ a spiritu sancto accipiunt. Non
sunt veri prophetæ furiosi nec sui compotes quum prophetāt:sed dona spiritus sancti quę acci
piunt subiiciūtur libertati ꝓphetarū quo ad vsum,possunt habito dono vti & nō vti dicēdo vel
silēdo.Et dixit hoc occurrendo obiicere volentibus contra statutū ꝙ prophetantes non possunt
se continere quin prosequentur cœpta. NON enim est dissensionis deus sed pacis.)Si prophe
tarum spiritus non subiicerentur prophetis,deus motor prophetarum esset actor dissensionis.
esset enim causa turbati ordinis & cōfusionis,multis simul prophetātibus inuitis.vbi enim mul
titudo sine ordine ibi cōfusio,ibi dissensionis materia.Et propterea Paulus rationem reddit sui
dicti.quia deus non est deus dissensionis turbationis & confusionis sed pacis. ¶SIcut in omni
bus ecclesiis sanctorum doceo.)Superfluit doceo. MVlieres.Deest.vestræ,in ecclesiis taceāt.)
Superius monuerat ꝙ mulier orans aut prophetans nudo capite male facit,& per illud documē
K tum correxit modum orandi aut prophetandi in mulieribus:modo penitus tollit a mulieribus
prophetare in cōuentu communi.vt intelligamus vtrūq; quod apud Corinthios agebatur re
præhendi a Paulo:tum modū prophetandi nudo capite.tum actum prophetandi in mulierib9,
Et quemadmodum superius repręhendendo modum illum attulit pro authoritate consuetudi
nem ecclesiarum dei,ita modo a more omnium aliarum ecclesiarū inchoat monitionē:instruens
& dicens.Mulieres vestræ taceāt in ecclesiis,hoc est in cōgregationibus communibus (secus in
conuentu aliquo particulari)quemadmodum in omnibus ecclesiis sanctorum mulieres tacent.
¶NON enim permittitur eis loqui.) sermone publico qui conuenit præsidentibus: quale est
prophetare in ecclesia,aut loqui linguis in ecclesia. SED subditas esse.) oportet. SIcut & lex
dicit.)in Geñ.sub viri potestate eris. SI quid autē volunt discere,domi viros suos interrogēt.)

Quia ratio allata inhibet mulieribus loqui docendo publice, & Paulus intendit imponere silē A
tium totale mulieribus in ecclesia, ideo adiungit de sermone disciplinæ ꝙ nec interrogando vt
discant loquantur in ecclesia: & ne in ignorantia maneant siquid volunt discere, domi interro-
gent viros suos. ¶Noli propter hoc documentum reprehendere Christianum morem quo mu
lieres interrogant in templo dei patres spirituales vt discant: quoniam hic mos sanctus est, nec
est contra Pauli documentum. Aequiuocatur enim de ecclesia. nam Paulus docet ꝙ in ecclesia,
hoc est in cōmuni conuentu, mulier nec ad docendū nec ad discēdum loquatur: & hoc vbiꝗ
seruatur. mos autem Christianus habet ꝙ mulieres in ecclesia, hoc est in templo, loquātur & cō
fitēdo peccata sua, & interrogando priuate vt discant. Q₃ aūt ꝑtermissis viris suis interrogāt
spirituales patres, hoc ex defectu virorū accidit, qui nesciunt mulieres docere: doctrina aūt Pau
li respicit ad id quod deberet esse, scilicet ꝙ viri sint adeo instructi vt possint etiā mulieres do-
cere. TVRpe est enim mulieri loqui in ecclesia.) Consuetudini ecclesiarum sanctarum autho B
ritatiꝗ legis, adiungit rationem ex turpitudine actus. Inuerecundia siquidem turpis est mulie-
ri: loqui autem in publico conuentu siue docendo siue discendo, inuerecundæ esset mulieris: &
propterea turpe est mulieri loqui in ecclesia. ¶AN a vobis sermo dei profectus est?) Si vos esse
tis caput diuini sermonis (vt est ecclesia Hierosolymitana) possetis dicere ꝙ aliæ ecclesię debēt
imitari vos & non econuerso: sed vos non estis a quibus sermo diuinus incœpit. AN in vos so
los peruenit?) Rursus si soli suscepiscetis sermonem dei, adhuc possetis dicere quid ad nos de cō
suetudine aliorum, quum aliæ ecclesiæ non susceperint verbum dei? sed nec hoc est verum.
¶SIquis videtur propheta esse aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis quoniam. pro, ꝙ, do-
mini sunt mandata.) Demum authoritatem domini apponit omnibus huiusmodi mādatis de
numero loquentium linguis & reliquis, constituendo censores talis authoritatis tam prophe-
tas (qui diuinis instruuntur reuelationibus) q̄ spirituales, qui sectātur spiritualia dona, qui de- C
lectantur spiritualibus doctrinis moribus actionibus ac honestatibus. Hi siquidem idonei sunt
ad cognoscendum ꝙ hæc non voluntate aut authoritate sed dominicis conformando me docu
mentis scribo: ac per hoc domini sunt mandata vt a quo proficiscuntur, non immediate sed me
diantibus principiis quæ tradidit nobis. SIquis autem ignorat ignorabitur. pro, ignoret.) No
lo contendere cum non cognoscentibus hæc esse mandata domini, sed siquis ignorat ignoret.
¶ITAꝗ fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere.) Tanq̄ perorando,
summatim duo principaliter intenta documenta concludit. Alterum de affectu ad spiritualia
dona, præferendo prophetiam linguis. quod vi₃ verborum insinuat: dum prophetiam æmulari,
linguis autem loqui non prohibendum dicit. Alterum de modo. OMNIA autem honeste &
secundum ordinem fiant in vobis.) Superfluit in vobis. Ecce modus seruandus, tum vt quæli-
bet persona ac quælibet actio habeat quod ipsam decet. tum vt ordinate omnia fiant. hęc enim D
sunt quæ mandauit per tot documenta.

CAPVT XV.

NOTVM autem vobis facio fratres euangelium quod prædicaui. pro, euangeli
zaui vobis.) Postq̄ repręhendit Paulus quosdam Corinthiorum abusus, demū
quosdam eorum circa ipsam fidem errantes repręhendit. Errabant siquidem
quidam non credendo generalem resurrectionem mortuorum futuram. Et ne
putarent aut obiicerēt noua dogmata seu nouam doctrinam ingeri a Paulo ad
astruendā resurrectionē mortuorum futurā, inchoat sermonem hūc ad hoc. s.
ꝙ non notificat eis nouam doctrinā, sed illudmet euangeliū quod olim eis prædicauit. QVOD
& accepistis.) illudmet euangelium vobis notifico circa resurrectionem mortuorum, nō solum
quod ego prædicaui, sed quod & vos acceptastis fide. IN quo & statis.) illudmet est euange- E
lium cuius vos non pœnitet, sed in quo consistitis. PER quod & saluamini.) illudmet notifico
euangelium quod est adeo vtile ꝙ per ipsum saluamini. QVA ratione prædicauerim vobis si
tenetis.) Quia ꝙ saluarentur per euangelium pendet ex modo & forma credendi euangeliū (ꝙ
. s. non solum mēte, sed integre, sed factis teneat) ideo huic effectui vltimo dicto (. s. per quod &
saluamini) apponit conditionē si tenetis qua ratione prędicauerim vobis: hoc est si tenetis euā
gelium illamet ratione qua ego prædicaui vobis. Ac si apertius dixisset. Ego quidem prędicaui
vobis ea ratione. s. vt saluemini. Et propterea dico ꝙ vos saluamini si tenetis eadē qua ꝑdicaui
vobis ratione: hoc est si tenetis euangeliū ad salutem vestrā pro qua ego prædicaui. NIsi fru
stra credidistis.) Appositio est exaggeratiua: subintelligendo repeti, qua ratione prædicauerim

F vobis nisi frustra credidistis. Est enim sensus, per quod & saluamini si nõ frustra credidistis quã ratione prædicauerim vobis. Frustra enim credidissent si non credidissent ad salutem propriã, cuius ratione Paulus eis prædicauerat. ¶TRAdidi enim vobis in primis.) Declaraturus futurã resurrectionem mortuorum contineri in euangelio prædicato, acceptato &c. resumit illa contẽta in euangelio, & illis prædicata ex quibus habetur resurrectio futura mortuorum: mysteria scilicet mortis & resurrectionis Christi. Et dicit hæc tradidisse in primis, ordine doctrinæ. Incœpit enim euãgelizare a mysteriis Christi hominis vt sic deduceret ad mysteria Christi dei. QVOD & accepi.) non ego adinueni sed accepi per reuelationem Iesu Christi. QVOniam. pro, ꝙ, Christus mortuus est pro peccatis nostris.(ꝙ Mesias promissus in lege & prophetis mortuus est vere secundum carnẽ non pro aliquo suo peccato siue actuali siue originali, sed pro peccatis nostris. SEcundum scripturas.) Ne figmentum Iudæi obiiciant esse ꝙ Mesias mortuus

G est ꝓ peccatis nostris, dicit hoc fuisse ꝓdictũ scripturis prophetarum. ET quia. p, ꝙ, sepultus est.) Hoc explicauit tum ad significandam veritatem mortis, tum ad firmandam veritatem resurrectionis. Nõ sepelitur enim nisi vere mortuus: & mirabilius est sepultũ resurgere. ET quia. pro, ꝙ, resurrexit tertia die secundũ scripturas.) Rursus dicit secundum scripturas, ne inexpectata resurrectio Christi crederetur, sed longe ante ꝓdicta in scripturis ꝓphetarũ. Ita ꝙ ꝓphetę non solum ꝓphetauerunt, sed etiã in scriptis reliquerunt hæc duo Mesiæ mysteria: & mortẽ pro peccatis nostris & resurrectionẽ tertia die. ET quia. pro, ꝙ, visus est Cephę.) hoc est Petro, principi apostolorum. Lucas meminit huius apparitionis, & omittit Paulus ꝙ apparuit mulieribus: quoniã non sunt idoneæ testes resurrectionis mulieres. ET post hoc vndecim. pro, deinde duodecim.) Huius apparitionis meminit Ioannes. Sed quia nõ erant tunc duodecim sed vndecim, quæstio oritur quo pacto verificatur quod Paulus dicit deinde duodecim. Solutio est ꝙ

H duodecim non est hic nomen numeri, sed nomen ordinis apostolici. Ipse enim Iesus statuit primum apostolicũ ordinem duodenariũ. Nec solus Paulus, sed etiã Ioannes vtitur noĩe duodecĩ ꝓ noĩe illius primi apostolici ordinis: dicẽs, Thomas autẽ vnus de duodecim. Cõstat enim ꝙ tũc non erant nisi vndecim numero: sed erat vnus ex ordine illo duodeno. Quũ ergo dicitur deinde duodecim, perinde est ac si dixisset, deinde ordini duodeno, seu illis qui erant duodeni ordinis. DEinde visus est plusq̃ quingentis fratribus simul. pro, semel.) Hæc apparitio aut in euangelio scripta non fuit, aut illa est quam Matthæus commemorat in mõte Galileæ constituto a Iesu. Et hoc rationabilius creditur: quia illa in Galilęa apparitio est quæ ab angelo seu angelis in die resurrectionis domini fuit pollicita. Et dñs ad hoc cõstituisse videtur locum illũ quo cõuenirent, vt omnes discipuli (hoc est credentes in eũ) simul ibidem adessent, quo absq; suspitione ꝙ factiosi essent possent vndiq; simul cõuenire ad videndũ Iesum. Non enim erant adhuc virtute

I firmati ex alto. EX quibus multi manent vsq; adhuc.) Ad cõfirmationem testimonii spectat ꝙ superstites aliqui sunt testes. QVIdam autem dormierunt.) Ad fidem resurrectionis futuræ spectat ꝙ mors somnus appellatur: quia surrecturi sunt a morte, sicut qui dormiũt surgẽt a sõno. DEinde visus Iacobo.) Hæc non est ab aliquo euangelista scripta. Et creditur Iacobus iste non frater Ioannis, sed qui dictus est frater domini, qui Hierosolymitanam rexit ecclesiam. DEinde apostolis omnibus.) tam duodenarii q̃ septuagenarii ordinis. Hęc visio in die ascensionis fuisse videtur: quæ a Luca scripta est. Cerne inter hæc ꝙ Paulus non collegit omnes apparitiones discipulis factas. Multas enim omittit relatas ab euangelistis. NOuissime autem omnium tanq̃ abortiuo visus est & mihi.) Quando hoc fuerit & vbi, nescitur. nam in actis apostolorum q̃uis narretur Iesum allocutum fuisse Paulum & auditum a Paulo, nunq̃ tamen narratur Iesus visus a Paulo: sed potius oppositum, narrando ꝙ meridie circunfulsit Paulum & socios lux de cæ

K lo, & lux tanta inuasit Paulum vt priuauerit ipsum actu videndi. Ne intelligeres ꝙ sibi tanq̃ optimo reseruauerit vltimam apparitionem, dixit tanq̃ abortiuo, tum extra legitimum tempus, tum præternaturali accidente nato. Paulus enim & extra tempus quo apostoli instituti sunt, & tanq̃ violentia intercedente vocatus ac institutus est: vt patet Act. ix. EGO enim sum minimus apostolorum.) Ex humilitate quidem animi, sed non mendaciter nec false dicit: quoniam quo ad aliquid erat minimus: puta quo ad hoc ꝙ non fuerat conuersatus cum Iesu. ꝙ postremo extra tempus legitimum ascitus fuit ad apostolatum. QVI non sum dignus. pro, idoneus, vocari apostolus.) Non solum sum minimus, sed nec minimum locum inter apostolos mereor: immo non sum idoneus seu sufficiens vt nomen habeam apostoli, nec ipsum nomen apostoli mereor. QVOniam persecutus sum ecclesiam dei.) Ecce ratio indignitatis, commissum olim cri

men contra ecclesiam dei. Historia persecutionis scribitur in Actis Apostolorum. GRATIA A
autem dei sum id quod sum.) Partitur seipsum Paulus: & inde se ex se, hinc se ex gratia dei cõ
siderat. Et penes se ex se dixit non sum idoneus, & persecutionis crimen recognouit: penes se ve
ro ex gratia, totum quod est arrogat gratiæ. ET gratia eius in me.) Legendum est. QVAE
est in me, vacua. pro, inanis, non fuit.) Prius gratiam dei vt constitutiuam ipsius Pauli in esse
spirituali, in esse apostolico dixit: modo autem collatum sibi esse apostolicum, collatum sibi es-
se spirituale (hoc enim significatur dicendo gratia eius quæ est in me) describit non fuisse in-
ane relatum ad opus: hoc est non fuisse ociosum. SED abundantius illis omnibus laboraui.)
Non solum dicit sed laboraui, ad explicandum ꝙ non fuit inanis: sed dicit sed abundantius re-
spectu aliorum apostolorum, non aliquorum sed omnium, non collectiue sed singulorum. Non
dicit sed abundantius illis omnibus fructificaui sed laboraui, quod testantur gesta ac perpessa
ab ipso & aliis quæ scripta sunt. NON ego autem sed gratia dei mecum.) Desunt quoqꝫ hic B
duæ dictiones. Legendum est. SED gratia dei quæ est mecum.) Corrigit Paulus quod dixerat
ego laboraui, tanq̃ sibiipsi arrogans ꝙ laborauerit plus aliis: corrigit autem attribuendo labo-
randi operas non sibi secundum seipsum, sed gratiæ dei quæ est cum eo, laborare faciens ipsum.
Et significanter dixit quæ est mecum, non quæ est in me: vt intelligamus gratiam dei tunc ope
ra efficere quum homo cooperatur gratiæ. Hominis enim cooperantis est dicere gratia dei quę
est mecum: homo vero etiam vacans potest dicere gratia dei quæ est in me. ℭSIue igitur ego
siue illi.) Tanq̃ digressus ab euangelizata resurrectione Christi & visiõe eius a tot, dixerat Pau
lus de seipso ꝙ est minimus &c. Et propterea rediens modo ad euangelium euangelizatũ tam
illis q̃ aliis, tam ab ipso Paulo q̃ ab aliis apostolis, dicit ꝙ siue ego siue apostoli alii, euangeliza-
uerimus. SIC prædicauimus. pro, prædicamus.) hoc est perseueramus prædicantes sic esse: vi-
delicet ꝙ Christus mortuus est pro nobis, ꝙ resurrexit &c. ET sic credidistis.) non prædicam⁹ C
noua vobis aut nouiter credenda, sed vosmet credidistis sic esse vt diximus. ℭSI autem Chri-
stus prædicatur ꝙ resurrexit a mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis quoniam. pro, ꝙ, re-
surrectio non est?) Incipit declarare ꝙ resurrectio mortuorum continetur in euangelio illis p̄di
cato, manifestando ꝙ continetur in resurrectione Christi. Et propterea arguendo nõnullos in-
ter Corinthios seminantes ꝙ non erit resurrectio mortuorum, format conditionalem explica-
tis tantum antecedente & apposito consequentis. Conditionalis siquidem intenta est, si Chri-
stus resurrexit resurgent & mortui: oppositum autem consequentis est ꝙ resurrectio mortuo-
rum non est. Paulus solum explicat antecedens: & subintellecto consequente arguit contra af-
firmãtes oppositum consequentis: vt clare patet in textu. ℭSI autem resurrectio mortuorum
non est, neqꝫ Christus resurrexit.) Arguit ab opposito cõsequentis ad oppositum antecedentis,
& vltra progreditur afferendo inconuenientia quę sequuntur ex opposito antecedentis, dicen D
do. SI autem Christus non resurrexit.) Ecce oppositum antecedẽtis. INanis est prædicatio
nostra.) Ecce primum incõueniens. INanis est & fides vestra.) Ecce secundum inconueniens.
Et circa hæc duo inconuenientia aliquantulum Paulus immoratur. Et prius exaggerando pri-
mum incõueniens dicit. INuenimur autem & falsi testes dei.) quod longe peius est q̃ esse prę-
dicatores inanes. QVOniam testimonium diximus aduersus deum ꝙ suscitauerit Christum
quẽ non suscitauit si mortui non resurgunt.) Et hoc vltimum confirmans subiungit. NAM
si mortui non resurgunt neqꝫ Christus resurrexit.) Eiusdem rationis censet Paulus esse ꝙ Chri
stus resurrexerit & ꝙ mortui resurgent. & similiter contradictorias ꝙ mortui non resurgent, &
ꝙ Christus non resurrexit. ℭQꝫ si Christus non resurrexit.) Prosequitur secundum inconue-
niens. s. inanis est & fides vestra. Prosequitur autem resumendo ex quo sequitur & ipsum: dum
subiungit. VAna est fides vestra.) Et ratio repetendi est vt declaret quod dixit. ADhuc eñ E
estis in peccatis vestris.) Superfluit enim. Exaggerando siquidem adiungit ꝙ non solum est va
na fi des vestra, sed adhuc estis in peccatis vestris si Christus non resurrexit. Et vere sic esset, qa
non essent deleta peccata eorum fide Christi. ERgo & qui dormierunt in Christo.) Auget ex
hac parte inconuenientia. non solum vos estis in peccatis vestris sed etiam & qui iã mortui sunt
in fide Christi. PERIErunt.) non migrauerunt ad vitam sed perierunt perdentes & hanc &
illam vitam: vtpote in peccatis suis mortui. ℭSI in hac vita tantum in Christo sperantes su-
mus.) Accumulat inconuenientia. prius enim ab ipsis Corinthiis præsentibus, deinde a præte-
ritis in Christo, & modo a seipso & vniuersis in Christo sperantibus inconuenientia affert. Et
aduerte ꝙ dictio exclusiua tantum, iungenda est cum hac vita, ita quod distinctio facienda est

F post dictionem tm̄. Et est sermo de spe non ex parte actus sperandi (quem constat esse solum in hac vita) sed ex parte rei speratę. de hac enim inquit Paulus ꝙ si in Christo sperantes sumus illud tm̄ quod est in hac vita. MIserabiliores sumus omnibus hominibus.) Et vere sic est: quoniam in hac vita quicunq; sunt in Christo sperantes nihil habent sibi promissum nisi supplicia, tormenta, vincula, carceres &c. Aliis siquidem hominibus habentibus saltem bona huius vitæ nos miserabiliores essemus, carentes & futuris & præsentibus bonis. ¶Et scito ꝙ interpres dictionem interpretatam sperantes, non potuit participio præteriti temporis actiuo reddere: eo ꝙ lingua latina caret illo. ¶Aduerte ꝙ hæc vltima conditionalis Pauli (si tantum in vita hac sperantes sumus in Christo miserabiliores sumus omnibus hominibus) solitarie dicta caret omni scrupulo: vt patet ex dictis. sed relata ad propositam materiā de resurrectione habet difficultatem: eo ꝙ dato ꝙ nullus mortuus resurrexerit neq; resurrecturus esset, adhuc possemus
G esse sperantes in Christo in alia vita ratione animæ immortalis: nimis itaq; ampliasse videtur Paulus negationem resurrectionis, æquiparando ipsam negationi alterius vitæ. Solutio est ꝙ Paulus non æquiparat negationem resurrectionis negationi alterius vitæ aut ediuerso loquendo absolute, sed loquendo relatiue ad homines. Significanter enim dicit, sperantes sumus miserabiliores sumus, proculdubio nos homines. Et significantius explicat omnibus hominibus, vt de ipsis hominibus intelligamus, non de animalibus hominum. Ego enim non sum anima mea. Constat autem relatiue ad ipsos homines loquendo paria esse non resurgere homines, & nō esse aliam vitam hominum nisi istam. ¶NVNC autem.) Propositę conditionalis hactenus Paulus prosecutus est progressum, a destructione consequentis ad destructionem antecedentis monstrando inconuenientia quæ inde sequuntur. Et supererat adhuc probanda ipsa conditionalis. s. si Christus resurrexit resurrectio mortuorum erit. Et propterea hanc cōditionalem modo ma-
H nifestat affirmans antecedens. CHRIstus resurrexit a mortuis.) Ecce affirmatio antecedentis. PRImitiæ dormientium.) Deficit. FActus est.) siue fuit.) Ecce vis probationis conditionalis. Ex hoc enim ꝙ Christus resurrexit a mortuis non qualitercunq;, sed resurrexit factus primitiæ dormientium, hinc sequitur ex resurrectione Christi resurrectio mortuorum. Primitiæ eñ relatiuę sunt ad ea quorum sunt primitiæ. Et appellat̃ Christus resurgens primus dormiētiū, eo ꝙ primus resurrexit ad vitam immortalem. Lazarus enim & reliqui prius resuscitati surrexerunt ad vitam mortalem. Illi quoq; de quibus Matthæus dicit & multa corpora sanctorum qui dormierant surrexerunt, non ante Christum surrexerunt sed Christi resurrectionem subsecuti sunt: vt ibidem declarauimus. ¶QVANdoquidem per hominem mors.) Ne sine ratione affirmatum appareat ꝙ Christus resurrexit factus primitiæ, probat hoc ratione. ET p hominē resurrectio mortuorum.) Ratio satis quadrat, vt quia vis hominis in malo tanta fuit vt inferret
I mortem vniuerso generi humano peccante primo parente, par quoq; est vt redintegretur genus humanū, vt non minor sit vis hominis ad vitā generis humani q̄ fuerit ad mortē eiusdem: alioquin nō redintegrasset deus hominem. ET sicut. pro, sicut enim in Adā oēs moriūtur, ita & in Christo omnes viuificabunt̃.) Ecce ratio & explicatio simul quare per hominem oporteat esse resurrectionem mortuorum, quū p hominē fuerit mors: quia in Christo reparatio est bonorum omnium quę per peccatum Adę pdita fuerunt. Et quemadmodum non ipse solus Adam mortuus est, sed omnes ob peccatum ipsius mortui sunt, ita Christus non resurrexit sibiipsi solum, sed per resurrectionem eius omnes viuificabuntur vita corporali quam omnes perdiderunt propter peccatū Adę. Non enim peccatum Adę potētius est ad hoc vt omnes moriamur q̄ resurrectio Christi ad hoc vt omnes corpore viuamus: quod erit per resurrectionem.
¶VNVSquisq; autem in suo ordine.) Dixerat ꝙ omnes viuificabuntur: ne hoc æqualiter intel
K ligeretur, dicit ꝙ vnusquisq; viuificabitur in suo ordine. Et quantum subiuncta pandunt, sermo est de ordine temporis. Et est sensus ꝙ vnusquisq; viuificabitur tempore congruo statui sui ordinis. Tres siquidem ordines resurgentium tempore non eodem subiungit. Et dixit huiusmodi successionis ordinem ad declarandam rationem temporis medii inter primitias & vniuersitatem fructuum seu frugū, inter resurrectionem Christi & resurrectionem omnium hominum. Ratio enim tāgitur in hoc; ꝙ rationi congruit seruari ordinem, vt vnusquisq; tunc resurgat qñ cōgruit statui ordinis eius. PRImitię Christus.) Ecce primus ordo in quo cū ipso surrexerunt multa corpora sanctorū qui dormierant, ad quē etiā ordinē spectare pie credimus resurrectionē beatę Mariæ virginis. DEinde ii q sunt Christi q in aduentū eius crediderūt.) Legendum est. DEinde ii q sunt Christi in aduentu ipsius.) hoc est iusti: ad differentiā eorum qui sunt Christi

in hac vita professione Christiana,sed non sunt Christi in aduentu ipsius,quum scilicet Christus venit ad discutiendũ facta eorũ:quia tunc non inueniuntur Christi,sed suimet,sed diaboli. Et hic est secundus ordo. DEinde finis.)Ecce tertius ordo in quo resurgent etiam iniusti : & tunc erit finis vniuersalis.quem describit a duabus actionibus Christi praeexigentibus multũ tempus inter primitias & vniuersitatem fructuũ oportere intercedere:vt clare pateat ratio intermedii temporis.Altera est, QVVM tradiderit regnum deo & patri.)Christum tradere rẽgnum deo & patri est Christũ ex vi sui meriti perficere tũc membra regni sui in ea dispositionẽ qua & sit & appareat in omnibus deũ regnare in illis.hoc enim tũc primũ erit,quum perfecta erit resurrectio mortuorũ:& oẽs tam scd̃m aĩam q̃ scd̃m corpus sic erunt dispositi,vt & in iis q̃ scd̃m aĩam & in iis q̃ secundũ corpus sunt,& regnet deus & appareat deũ regnare in illis, Hoc est enim Christum hoĩem tradere regnũ deo & patri ꝓprio,ꝑ quãto hæc nõ merito pure hũano sed ex vi filialis hypostasis efficiet. QVVM euacuauerit oẽm principatum & potestatẽ & virtutẽ.)Ecce altera Christi actio,abolere oẽm principatũ,oẽm potestatẽ & oẽm potẽtiã. Virt⁹ enim potentiã hoc in loco significat.Et siue intelligat̃ de magistratibus angelicis,siue de magistratibus ecclesiasticis seu humanis,literalis sensus est ꝙ quũ erit finis tollet Christus oẽs magistratus q modo sunt ad regimẽ humani generis.Ita ꝙ duo faciet:& assignabit regnũ deo,& tollet omne regimẽ qd̃ modo est.Cõcludit aũt omne regimẽ in his tribus principatu potestate & potẽtia:vt intelligamus & supremos & medios & infimos magistratus auferẽdos,cõprehendẽdo etiã ministros exequẽtes publica potestate,appellatos potentiã tanq̃ nihil aliud habeãt magistratus nisi ꝙ possunt. OPORtet aũt.pro,nã oportet,illum regnare donec ponat oẽs inimicos sub pedib⁹ suis.)Rationẽ reddit tp̃is medii inter Christũ immortalẽ primitias & finẽ descriptũ a duabus Christi actionibus.Et cõsistit ratio in hoc ꝙ oportet Christũ regnare donec subiiciat & destruat oẽs inimicos suos.Et significatur p regnare exercere vt regẽ decet regni regimẽ.Ita ꝙ sensus est.qa oportet illũ,Christũ hominẽ,humano more exercere regni regimẽ.i.disponere de regno,donec subiiciat oĩa.Hinc enim habet̃ in primis ꝙ oportuit Christum resurgere vt primitias:alioquin nõ regnaret ipse homo.vnde & tũc dixit data est mihi oĩs potestas in cælo & in terra.Habetur secũdo ꝙ oportet medium intercedere tp̃s donec ponat inimicos suos &c.inter resurrectionẽ eius & resurrectionẽ reliquorũ:alioquin tp̃s finis & tp̃s quo ꝑficit Christi regnũ cõfunderent̃:qm̃ durante donec,est tp̃s ꝑfectus,& resurrectio generalis est tp̃s finis. Habet̃ tertio ꝙ durante donec,tempus est ꝑfectus regni Christi.nã ponere inimicos sub ꝓpriis pedibus continet etiam cõuersionẽ inimicorũ ad ipsius deuotionem, ac subiectionẽ voluntariã. Habetur quarto ꝙ durante donec,oportet esse principatus & potestates & potentias : hoc est vniuersos magistratus in regno Christi per quos Christus exercet ad ꝑfectum regni,regni regimẽ:& hoc donec cõpleto,abolebit omnes magistratus,& assignabit regnum deo. ¶Dicit aũt oportet necessitate diuinę diffinitionis:quã inserta psalmi particula insinuat vtendo prophetia Dauidis donec ponat. OMnes inimicos.) Significanterq; dicit omnes vt nullum excludamus inimicum tã pœnalem q̃ rationalẽ:& iniusti(qui inuiti subiiciuntur)& trãseuntes ad iustitiam qui voluntarie subiiciuntur,comprehẽdantur.Omnes enim homines inimicos esse Christi alibi Paulus manifestat:dicens ad Ro.v.cõmendat autem charitatem suam deus,ꝙ quum adhuc inimici essemus &c.¶Et dicit sub pedibus suis:hoc est plenissime subiiciat sibi om̃es inimicos. nũc enim q̃uis oĩa subiecta sint eius potestati,non tamen erga oĩa exequit̃ ea quę sunt suæ potestatis,sed paulatim exequit̃:istos saluãdo illos damnãdo,nũc hęc nũc illa faciẽdo.Perfecta autẽ executio nõ erit nisi in fine.Propter qd̃ & subditur.NOuissime.ꝑ,nouissima,aũt inimica destruet̃ mors.)Ne ambigeres quãdo ꝑfecta perficietur subiectio plena oĩm inimicorum,declarat ꝙ nouissimus inimicus destruetur mors:quod erit in resurrectione mortuorũ.tũc enim mors destruetur.Quæ inter inimicos Christi numeratur, tũ quia etiã Christũ inuasit.tum quia mẽbra eius (electos.s.) & vniuersos homines fratres eius secũdum carnem occupat.Locatur autẽ nouissima inter inimicos:qm̃ vere vltimus fuit Christi,vltimus est oĩm electorũ, vltimus est ipsorũ hoĩm inimicus inter inimicos præsentis vitæ.Reliqui siquidem inimici(siue dęmones siue hoĩes, siue ægritudines,dolores tormẽta,siue peccata (prius nos aggrediũtur:mors postremus est hostis. OMnia enim subiecit sub pedibus eius.pro,suis.)Qd̃ dixerat de oĩb⁹ inimicis ex vno psalmo,extendit ad omnia ex alio psalmo:vt intelligamus tum non esse extortã expositionẽ intelligere mortẽ inter inimicos Christi.tũ nõ desinere regnũ Christi cõpleto tali regimine regni more humano per magistratus:sed tunc maxime oĩa subiecta, non qualitercunq; sed sub pedibus,

F hoc est plenissima executione subiecta fore Christo homini. ℭQVVM autem dicat oĩa subie=cta sunt ei, sine dubio pręter eum qui subiecit ei omnia.) Declarat statum finalẽ qualis erit(di xerat enim deinde finis) ne aliquid ꝓpositorꝫ remaneat immanifestum: & quia prius descripsit actiones duas Christi in fine, modo describit ipsum statum Christi finalẽ. & ĩcipit ab hoc ꝙ oĩa absq; vlla exceptione intelliguntur subiecta Christo a deo. Et apposuit pręter ipsum deũ q̃ sub iecit, non vt hoc quasi dubiũ excluderet(quum hoc non posset verti in dubium) sed vt ipsius so lius dei exceptione explicata, reliqua omnia absq; exceptione aliqua intelligamus subiecta Chri sto: ne intelligeres de omnibus sensibilibus tm̃. ℭQVVM autem subiecta fuerint illi omnia.) secundum plenissimam executionem. TVNC & ipse filius subiectus erit.) quatenus homo. ILLI qui subiecit sibi omnia.) hoc est deo. Tunc autem erit subiectus non ꝙ tunc incipiat subii ci deo, sed quia tunc incipiet nouo modo subiici deo. Nam vsq; ad illud tunc filius dei hõ subii=
G citur deo vt proficiens in regno: ex tunc autem & vsq; in æternum erit subiectus deo vt de per=fecto regno gratias agens deo. VT sit deus omnia.) hoc est omnium euidens ratio. IN oĩ=bus.) non in aliquibus tantum: hoc est regnum dei, hoc est regnare deum, hoc est esse assignatũ regnum deo. ℭVbi erudite lector perpendere potes ĩ hac Pauli doctrina prius oportere regna=re Christum hominem tanq̃ humano more per diuersos magistratus & angelicos & ecclesiasti cos ad profectum sui regni: & hoc regnare extenditur vsq; ad vniuersale iudicium in quo erit re surrectio generalis &c. Deinde erit regnum dei quando deus erit omnia in omnibus, qñ Chri=sto plenissime erunt omnia subiecta, & ipse nouo modo deo subiectus erit.

ALIOquin quid facient qui baptizantur pro mortuis?) Completa ratione sumpta ex resur rectione Christi ad probandum resurrectionem mortuorum, adiungit Paulus aliam ad idem rationem sumptã ex aliis etiam in euangelio contentis. Hæc enim ratio ex baptismo sum=
H pta est, quem constat in euangelio contineri. Et quod dicit pro mortuis, perinde est ac si dixisset agentes mortuos, repręsentantes mortuos. In hoc enim ꝙ merguntur sub aqua, mortuos agũt: & in hoc ꝙ ad hoc merguntur vt emergant, agunt mortuorum resurrectionẽ. Et similiter in hoc ꝙ ꝓfitenť se mortuos mundo, agunt mortuos: & in hoc ꝙ ad hoc ꝓfitentur se mortuos vt transeant in nouitatem vitæ, profitenť resurrectionẽ mortuorum. SI omnino mortui nõ re=surgunt, vt quid & baptizanť pro illis?) Dixerat quid facient in futura vita. explicat modo ꝙ decepti vane baptizanť pro illis: hoc est agentes illos, hoc est mortuos resurrecturos. SI mor=tui non resurgunt.) Nec hoc eget expositione: quia clare constat baptismi vanitas si mortuorꝫ resurrectio nõ est. ℭVT quid & nos periclitamur omni hora?) Quasi dicat, frustra si mortui nõ resurgũt. Et hęc quoq; ratio ex euangelio sumpta est: quoniã dñs exposuit discipulos euãgeli=zãtes continuis piculis. Et intellige hæc tã de baptismi q̃ de piculorũ vanitate in sensu antedi=
I cto, s. de nobisipsis, de hominibus nõ de parte nostri q̃ est aĩa. Essent enim hęc oĩa vana quantũ ad salutẽ & vitã nostrã, qui sumus homines nõ aĩæ: qui sumus substantiæ corporeæ sensitiuę, nõ substantiæ spirituales. ℭQVOtidie morior ꝓpter vestrã gloriã fratres.) Legẽdũ est. QVO tidie morior p gloriationẽ nostram quã habeo in Christo Iesu dño nostro.) Post rationes ex cõ tentis in euangelio, adiungit exempla ꝓpria. Et iurantis est sermo iste. Iurat Paulus per gloria=tionem &c. ꝙ quotidie moritur. Quum dixit quòd periclitamur omni hora, non adhibuit iura=mentum, quia pericula exterius cognosci poterant: quũ autem adiũgit ꝙ quotidie moriť inter=na passione(q̃ exterius nõ apparet, q̃ potest fingi, cuius solus deus est testis) adhibet iuramẽtũ. Iurat autem per rem sibi valde charã & deo gratam; videlicet per gloriationẽ quã habet ĩ Chri sto de bono supererogationis. de qua superius dixerat, satius est mihi mori q̃ vt gloriationem meam aliquis euacuet. Et dicit nostram eo ꝙ charitas omnia communia reddit. vnde & vtrunq;
K dixit, & habeo & nostram: vt intelligamus ꝙ propriã cõmunicat gloriationẽ. ℭSI secũdũ homi nẽ ad bestias pugnaui Ephesi?) Interrogatiue legendũ est, ad significãdã negationẽ: videlicet ꝙ nõ scdm hoĩem sed scdm Christũ, non humana sed diuina ratione pugnaui ad bestias Ephesi: hoc est pugnę ferarũ expositus sum apud Ephesum. Quando res hæc gesta fuerit nesciť. nullibi eñ legitur nisi hic Paulum expositum fuisse vorandũ a feris: vt de multis aliis sanctis in eorum gestis legiť. QVID mihi ꝓdest si mortui nõ resurgũt?) quasi dicat nihil. Et nota mihi. ℭMAN ducemus & bibamus: cras eñ moriemur. p, morimur.) Ex Esaiæ cap. xxii. sumpta sunt hęc ver ba: quibus seductores Christianorꝫ vtebantur vt fruerenť huius vitæ bonis, quia morimur nũq̃ rediuiui futuri. Et inducit in hac materia hãc erroneã sẽtẽtiã, tũ vt resurrectionẽ mortuorꝫ ex hac carnali sñia(vtpote cõtraria) cõfirmet, tũ vt moneat Corĩthios vt caueãt ab hmõi collogis

Vtpote contra fidem resurrectionis mortuorum.¶NOlite seduci.)ab huiusmodi carnalibꝰ col A
loquiis. CORrumpunt bonos mores colloquia mala.)Carmen est Menandri.Nõ dedignatur
Paulus vti Menandri carmine ad monitionem sanctam.Vnde apparet ꝙ sententia illa(mandu
cemus & bibamus,cras enim morimur)versabatur in ore multorum velut prouerbium.Et pro
pterea Paulus vetat huiusmodi prouerbiis vti Christianos,quia ipsa colloquia mala etiã si va
ne dicantˀ corrumpũt bonos mores.¶EVIgilate iusti.ꝓ.iuste,& nolite peccare.)Duo monet. al
terum vt velut a somno euigilent,non qualitercunq; sed iuste:ad differentiam eorum qui vigi-
lant vtiliter ad lucra temporalia,aut vane ad ludos ad huiusmodi.Et dixit hoc vt audiẽtes hu-
iusmodi prouerbia mala euigilarent ab incuriȩ somno iuste:hoc est sic vt attenderent seruandæ
iustitiæ,& hoc quo ad intellectum.Alterum spectans ad affectiuam partem est.Nolite peccare,
huiusmodi sententiis allecti.¶IGNOrantiam enim dei quidam habẽt.)Ecce ꝙ non sola dicaci- B
tas est in culpa sed ignorantia dei.Et propterea magis est vobis vigilandum:quia quidã ignorã
tiã dei habẽtes dicũt serio hęc ꝓuerbia ad tollẽdã fidẽ resurrectiõis mortuoꝝ: & sic inducũt ad
libertatẽ carnaliũ delectationũ hoĩes.AD reuerẽtiã.ꝓ.ad erubescẽtiã,vobis loquor.)vt erube-
scatis de hoc ꝙ inter vos sũt tales ignorãtes,& sic resipiscant qui tales sunt, loquor vobis hæc.
SED dicit aliquis.)Firmata fide resurrectionis mortuorum,transit ad manifestandum qua-
lia sunt corpora hominum in resurrectione. QVOmodo resurgunt mortui?)Hæc est pri
ma quæstio de modo resurrectionis,& quantum responsio pandit,in quæstionẽ vertitur an re-
surrectio mortuorum fiet successione temporis(prout viuentia naturalia fiũt) an erit velut in
tempore imperceptibili. QVAli autem corpore venient?)Hæc est secunda quæstio de quali-
tate corporis resurgentium. INsipiens.)Incipit soluere quæstiones,inchoando a secunda. Et
dicit insipiens,non contumeliæ sed correctionis immo manifestandæ ignorantiæ gratia.Appa
ret enim hinc ꝙ non inquirendo sed obiiciendo contra resurrectionem mortuorum hę quęstio C
nes ingerebantur.Hoc enim insinuat appellando insipiens.Ad quod etiam insinuandum nõ di
xit sed dicet aliquis quasi interrogans,sed dixit sed dicit aliquis quasi obiiciens.Parcẽs enim no-
luit nominare obiicientem hæc. TV quod seminas non viuificatur.)hoc est nõ actu vitã ha-
bet.Semen eñ vitã habet in potentia nõ in actu.Acquirit autẽ vitã in actu(qđ Paulꝰ vocat vi
uificari)quũ pullulat & vegetatˀ &c. NIsi prius moriatˀ.)Supfluit prius.Per quandã extẽsiõ-
nẽ semẽ mori dicitˀ ꝓ quãto est in latitudine vitã habẽtiũ.Præmittit Paulus tres similitudines
anteq̃ respõdeat.Quarũ prima est de semine.Ex qua similitudine duo intẽdit.Alterũ est ꝙ mor
te intercedente qđ seminatur acquirit vitã.Et hoc his verbis declarat arguẽs insipientię q̃ hoc
nõ aduertit.Alterũ est ꝙ non est simile sed tamen ꝓpriũ corpus viuũ quod acquiritˀ a semine
corpori qđ seminatur.Et hæc subiungit dicendo. ET quod seminas nõ corpus quod futurũ est
seminas,sed nudũ granum:puta tritici aut alicuius cęteroꝝ.)Corpus quod seminatˀ Paulꝰ ipse D
declarat exẽplo grani tritici.Corpꝰ autẽ quod futurũ est ex semine,nõ declarat exẽplo,relinquẽs
ꝓ manifesto illud esse arborẽ seu culmũ spicatũ.Huiusmodi eñ sunt corpa ex semine nascẽtia q̃
producũt fructus,& ad ꝑpetuitatem speciei semina:quẽadmodũ homo genitꝰ ex semine postq̃
ꝑfectus est profert semẽ ad cõseruationem speciei.Ecce corpus futurũ nõ simile corpori semina
to. DEVS autem dat illi corpus sicut vult.pro,voluit.) De corpore nascẽte ex semine dicit ꝙ
deus datˀ illi semini corpus nascẽs sicut voluit æterna dispositione.Disposuit enim semini oliuę
dare corpus arboris oleæ. Semini aũt tritici dare corpus culmi spicati:& semini brassicæ dare
corpus plãtę quæ dicitˀ brassica:& sic de aliis. ET vnicuiq; seminũ propriũ corpus.) Voluntas
dei suauiter disponẽs oĩa dat cuiq; semini corpus sicut voluit.ita ꝙ voluit vnicuiq; seminũ da-
re corpus propriũ:hoc est quod vendicat sibi propriũ ex propria natura:vt experientia clare te
statur.Et intendit Paulus ex hoc exemplo in materia resurrectionis corporum intelligi,ꝙ mor- E
te intercedente homines viuificabuntur & acquirent corpora nõ qualia modo habent sed quæ
vendicãt sibi propria.Ita ꝙ ex hac similitudine suadet tria.s.acquisitionẽ vitę intercedẽte mor-
te,& differentiã corporis futuri respectu præsentis,& ꝓprietatem corporis futuri respectu prę
sentis.¶NON oĩs caro eadẽ caro,sed alia hoĩm,alia pecoꝝ,alia volucrũ,alia pisciũ.)Secundum
affert exẽplũ de vniuersitate carniũ.Cõprehẽdit siquidẽ omne carnis genus sub quatuor generi
bus.s.volatiliũ,natãtiũ,hoĩm & reliquoꝝ gressibiliũ.Sub quibꝰ intelliguntˀ etiã q̃cunq; serpunt
aut reptãt.¶Et intẽdit ex hoc declarare ꝙ corpus futurum in resurrectione erit caro:quod per
primũ exemplũ nõ declarabatur.vult enim intelligi ex tãta diuersitate carniũ,immo ex hoc ꝙ
oĩs diuersitas carnis possibilis in hoc mũdo inuenitur,ꝙ etiã inueniatˀ in futura nouitate mũdi

F caro congruens nouo mũdi statui,in omni quoq; differentia carnis congruentis illi nouitati:
quod & inferius probabit. ¶ET corpora cęlestia & corpora terrestria.) Tertium exemplum a
differentia inter corpora cælestia & terrestria affert. Et appellantur cęlestia corpora sol, luna
& stellę. Terrestria autẽ arbores & reliqua vegetabilia ac mineralia quæ fixa sunt terræ. SED
alia quidem cęlestium gloria,alia autem terrestrium.) Gloria metaphorice corporibus attri-
buitur ꝓ quanto habent in se vnde laudentur & quodammodo glorificentur. vnde ipsa eorum
dispositio ex qua laudantur,eorum gloria appellatur,quia est materia gloriæ. Constat autẽ aliã
esse dispositionem qua laudant̃ corpora cęlestia:& lõge inferiorẽ esse qua laudãtur corpora ter
restria. ALIA claritas.pro,gloria,solis:alia claritas.ꝑ,gloria,lunę:& alia claritas.ꝑ,gloria,stel
larum.) Diuersitatem inter ipsa cælestia corpora quo ad gloriam in tres secat ordines. Et ter-
tium.s.(stellarũ)ordinẽ subdistinguit. STELla enim a stella differt in claritate.ꝑ,in gloria.)
G Ne pares esse intelligeres stellas quo ad gloriã,explicat ꝙ vna antecellit aliam in gloria. De dif
ferentia enim inter solem lunã & stellas nulla apparet ambiguitas: sed de stellis inter se. Et est
sermo de naturali gloria:hoc est de naturali materia gloriæ. Ad sensum enim apparet laudabi
lior dispositio solis q̃ lunę &c. Et ex hoc tertio exẽplo vult intelligi(vt postea ꝓsequet̃) gloriã
corporum in resurrectione distare a gloria corporum nostrorum nũc,quemadmodũ gloria cæ
lestium corporũ distat a gloria terrenorum:& ꝙ inter ipsa corpora resurgentiũ erit differẽtia,
ꝓ quanto erit in eis dispar gloria quemadmodũ est dispar gloria in cęlestibus corporibus. Vbi
prudens lector colligere potes ꝙ ex seminibus Paulus corpus viuũ post mortẽ,ex carnibus cor
pus illud carneum,ex corporibus cælestibus corpus illud gloriosum intendit docere. SIC & re
surrectio mortuorum.) Ad omnes tres similitudines refertur sic. Siquidem similẽ affirmat re-
surrectionem mortuorum his tribus in communi:deinde exequitur secundũ singula sigillatim
H ordine quo inducta sunt. Vnde inchoans a sermonibus ait. SEminat̃ in corruptione.) Est ser-
mo non de naturali semine,sed de corpore nostro ad similitudinem seminis,& est sensus semi-
natur hoc est morit̃ ad similitudinẽ seminis. Significantius autem nostrũ mori appellat semina
ri:ad differentiã mortis alioꝝ aĩaliũ,quoꝝ mori est totaliter sibi mori. Nostrum aũt mori non
est mori nobisipsis totaliter,sed est mori ad similitudinẽ mortis seminũ: q̃ quatenus semina sũt
& exercẽt seminũ officia,moriunt̃ sic vt sibiipsis vitã meliori modo acquirant. Sic enim Paulus
in vera ac summa theologia loquẽs,sermone theologo & formali dicit corpora nostra mori se-
minaliter,quia ad vitam meliori modo habendã moriuntur. Et quod dicitur in corruptiõe,de-
terminat non seminationem,sed rẽ seminatam:hoc est corpus nostrũ. Describit enim cõditiões
corporis nostri quod tanq̃ semen morit̃. Et primam nostri corporis cõditionem ponit esse cor-
ruptibile:qđ quotidie experimur. SVRget.pro,resurgit,in incorruptione.ꝑ,in incorruptibi-
I litate.) Magna acquisitio,vt corpus corruptibile resurgat(hoc est iterum seu post mortẽ sur-
gat)incorruptibile. ¶SEminat̃ in ignobilitate.ꝑ,ignominia.) Corpus nostrum modo multis
subiectum esse fœditatibus experimur. SVRget.pro,resurgit,in gloria.) nihil habens fœdi,
nihil turpis,nihil ignominia dignum,sed secundũ partes singulas gloriosum. ¶SEminatur in
infirmitate.) Quod imbecillitatibus corpus nostrum subiicitur experimur. SVRget.pro,re-
surgit,in virtute.pro,in potentia.) omnis vigor virium motiuarum, omnis vigor sensuum &
reliquarum partium corporis tunc acquiritur ¶SEminatur corpus.) Ecce in hac vltima condi-
tione explicat corpus subintellectum in cæteris tribus. ANImale.) hoc est quod sustentatur a-
ctionibus animæ vt animat corpus quas constat esse actiones partis vegetatiuę. viuimus enim
nutritione. Vnde idem est dicere corpus animale & corpus indigens alimento. quale esse nostrũ
corpus vtinã non experiremur. Hinc habes ꝙ non de seminatione sed de re qua æ seminatur di-
K cit Paulus hæc quatuor:quoniam constat seminari(hoc est ad modum seminis sepeliri)nõ cor-
pus animale,sed corpus exanime. SVRget.pro,resurgit,corpus spirituale.) Non dicit resurgit
spirituale,sed resurgit corpus spirituale:ne errares intelligendo corpus esse vertendum in spiri
tũ sed rediuiuũ futurũ corpus nõ aĩale(quale nũc est)sed spũale:vt spirituale cõtra aĩale in cor-
pore diuidat̃. Et quia corpus animale est quod viuit ex officiis animę vegetãtis ipsum,intelligẽ
dum est corpus spirituale qđ non ex officiis vegetationis sed ex virtute spiritus viuit. De quo
autẽ spiritu sit sermo inferius subiunget. ¶SI est corpus animale.) Superfluit si. Post applicatam
primam similitudinem de seminibus,prosequit̃ ad applicandam secundã de carnibus. Similiq;
mõ arguit quo vniuersitas carniũ in hoc mundo inuenitur. Quemadmodũ enim quia est caro
gressibiliũ infert̃ ꝙ est etiã caro volucrũ & ꝙ est caro pisciũ,ne aliqua caro desit ꝑfectioni vni-

uersi,ita modo Paulus procedit ex hoc ꝙ est corpus animale ad inferendum ꝙ est etiam corpus A
spirituale,ne vlla differentia carnis desit perfectioni vniuersi. Hic enim processus significatur subiungendo. EST & corpus spirituale.)Et ne distinctio corporis in animale & spirituale fictitia existimetur,affert authoritatem scripturæ. ℂSIcut.pro,&,scriptum est.) Geñ.ii. FActus est primus homo Adam in animã viuentem.) Quadrat ꝙ dictio homo superfluit: quanuis in nõnullis codicibus Grecis inueniatur.aperte enim subiunget e ratione nõ nouissimus homo Adam sed nouissimus Adã:vt hinc etiam appareat ꝙ legendũ est factus est primus Adã in animam viuẽtem.præter hoc ꝙ homo Latine & Adã Hebraice synonyma sunt.ℂEt quod dicitur in animã viuentem,significat in animã vegetantem.formalius tamen loquendo significat rem quæ est anima in esse animæ viuere officiis animę quatenus animat corpus.Ita ꝙ hinc habetur ꝙ non solum corpus nostrum viuit officiis animę quatenus animat corpus,sed etiã ꝙ ipsa anima in esse animę viuit propriis officiis quatenus est anima.Et vere sic esse experimur:quoniam B
anima ipsa tandiu durat secundũ esse animæ quãdiu durat officiũ alendi. deficiente enim ea ab officio alendi perdit quoq; esse animã:quod est animare corpus. NOuissimus Adam in spiritum viuificantem.)Primus Adam ipse est de quo Genesis loquitur primus parens humani generis:nouissimus Adam Christus est.Ille primus parens in esse naturæ, iste primus parẽs in esse gratiæ.Et appellatur nouissimus quia non est futurus tertius.Ille factus est in animã viuentẽ vt tandiu viueret quãdiu anima propriis officiis in esse animæ viueret.iste factus est in spiritũ viuificantem:hoc est in rem quæ est anima quatenus spiritus est tanta virtute præditus vt sit etiã spiritus viuificãs corpus.Quod vt intelligas, scito ꝙ res quæ est anima nostra,& est anima & est spiritus.Est anima pro quanto animat corpus: est spiritus pro quanto intellectualis ordinis est & supernis cõmunicat.Significatur enim per hoc ad literã ꝙ Christus factus est secundũ animã quatenus est spiritus,cum tanta plenitudine supernorum donorum vt posset viuificare C
corpus absq; officiis animæ quibus vegetat corpus:quod est posse reddere corpus propriũ spirituale.hoc est enim factum esse in spiritum viuificantem.Et hoc proculdubio habuit Christus a principio conceptionis suæ.nam ex tunc spiritus eius tantam habuit virtutẽ vt potuisset reddere corpus suũ spirituale. ℂSED non prius.pro,primũ,quod spirituale est, sed quod animale:deinde quod spirituale.)Dixerat ꝙ nouissimus Adam hoc est Christus factus est in spiritum viuificantem.Cõtra quod quia experientia militauit.quia Christus factus est in corpore non solum animali(quale habuerat Adam in statu innocentiæ)sed etiã passionibus subiecto, ideo occurrendo huic obiectioni dicit ꝙ Christus quidem a principio quo factus est,factus est in spiritũ viuificantem,sed nõ statim spiritus eius viuificauit suum corpus sed ordine seruato , non habuit primum corpus spirituale sed animale,& postea resurrectionis suę tempore habuit & habet corpus spirituale.Suspẽsa est enim redundantia viuificationis a spiritu in corpus, vt primũ D
habens corpus animale redemptionis humanæ opus perficeret. PRImus homo de terra terrenus.)Prosequitur tertiã similitudinem de corporibus terrenis & cælestibus,inchoando ab altera differentia inter primũ Adam & nouissimum Adam,penes terrã & cęlum.Primus inquit homo de terra formatus est:vt patet Geñ.ii.Et hinc consequenter terrenus est, & natura corporis & affectibus & cognitionis modo. SEcundus homo.)hoc est Christus. DE cælo cælestis. pro,dominus e cælo.Parum fuisset dicere de cęlo cęlestis:longe plus dixit.e cęlo quidem,sed dominus,nõ dominus horũ aut illorum,sed simpliciter & absolute dominus:vt verus deus intelligatur qui solus est simpliciter & absolute dominus.Et apposuit e cęlo, vt ad propositam similitudinem de terrenis & cęlestibus alluderet.Et nihilominus veritatẽ dicit:testante domino Iesu, descendi de cęlo.& rursus.nemo ascendit in cęlũ nisi qui descendit de cęlo. Prima differentia inter Adam & Christum fuit quo ad virtutem rei quę est anima ad viuificandum corpus:hæc autem secunda est quo ad hypostasim siue personam.Adam enim de terra plasmatus fuit persona terrena:Christus autem e cælo descendens est persona diuina. ℂQVAlis terrenus.) Applicat ad nos.Et scito in Græco præponi articulo dictioni terrenus:vt intelligamus ꝙ de primo homine loquitur qualis fuit ille terrenus primus homo. TAles & terreni.)modo nos sumus: vt experimur.Et est sermo de qualitate corporis. ET qualis cęlestis.)etiam cum articulo:hoc est ille cęlestis dominus e cælo. TAles & cęlestes.) Et est sermo de qualitate corporum.Et est sensus. qualis secundum corpus est Christus cælestis secundũ hypostasim, tales secundum corpus erũt cęlestes descendentes a primo cęlesti,imitatione vitæ doctrinę &c. ℂIGItur. pro,&,sicut portauimus imaginẽ terreni,portemus.pro,portabimus,& imaginẽ cęlestis.)Subiungit hęc ad de-

F clarandū quod dixerat qualis tales:ne erraremus intelligēdo nos æquales futuros Christo. Sicut gestauimus primi parētis terreni imaginē,quo ad peccatū & passiones tum animi tū corporis similes illi geniti & affecti(hęc enim est in nobis oībus imago Adę)ita gestabimus in resurrectione,cęlestis Christi imaginē quo ad spiritū viuificantē corpus, quo ad gloriam corporis & animę.Ecce multitudo corporū cęlestiū,ecce non hyperbolica cōparatio nostrorū corporum in resurrectione ad corpora cęlestia. ℂHOC autē dico fratres quia.pro,ꝙ,caro & sanguis regnū dei possidere.pro,hereditare,nō possunt.)Saluator post suā resurrectionē dicens,palpate & videte quia spiritus carnē & ossa non habet sicut me videtis habere, manifestat ꝙ caro & sanguis in proposito nō sunt nomina substātiarū sed officiorū:nō excluditur p hęc verba Pauli substantia carnis aut substātia sanguinis a regno dei in resurrectione mortuorū, sed excludūtur carnalia & sanguinea officia. Vnde appellatione sanguinis intelligitur officiū sanguinis quod est ge-
G nerare.semen enim est sanguis perfecte coctus: vt philosophi tradūt.Carnis autē officiū,alimētorum vsus intelligitur:eo ꝙ in carne maxime nutritio manifestatur. Dicēdo itaq; caro & sanguis regnū dei hereditare nō possunt,significat & neq; vsus ciborū neq; vsus venereorū potest hereditare regnū dei.Et explicauit hoc tum ad excludendū figmēta eorum qui has delectationes fingūt in resurrectione futuras.tum ad declarandū viuificationē corporis spiritualis nō habere hęc officia quę dat viuificatio corporis animalis. NEq; corruptio incorruptelā possidebit.pro,incorruptibilitatē hereditat.)Pręter hęc duo officia corporis animalis inuenitur tertio in corpore animali defluxus quidā humidi interni,qui in quadā corruptione cōsistit. & ꝓpterea hūc quoq; Paulus tollit a corporibus spiritualibus,dicēs,ꝙ neq; corruptio naturalis humidi hereditat incorruptibilitatē.Corpus enim post resurrectionē incorruptibile declarat carere his tribus scilicet quacūq; deperditione humidi,& vsu ciborū ac venereorū: quæ omnia competunt
H corpori animali.Ita ꝙ ipsemet Paulus ex his declarat differētes cōditiones corporis animalis & spiritualis.ℂAduerte hic ꝙ hęc omnia quę Paulus dixit de qualitate corporū resurgentiū,intelligenda sunt de corporibus iustorū.More siquidē suo Paulus a perfectiori parte describit corpora resurrectionis: queādmodum paulo superius a perfectiori parte descripsit regnū dei,dicendo vt sit deus omnia in omnibus.hoc enim nō totaliter verificatur de dānatis. & similiter ad Ro. describit iustificatos ex fide a perfectiori parte iustificatorum,hoc est a perfectis inter iustificatos:vt ibidem patet. Vnde nō oportet solicitū esse quempiam quomodo omnes hæ qualitates verificantur de corporibus damnatorum.aliquas enim harum qualitatū habebunt non omnes. Erunt enim corpora damnatorum incorruptibilia,sine vsu venereorum, ciborum & fluxu humidi:sed non erunt gloriosa & impassibilia.

I ECCE mysteriū vobis dico.)Particula hęc in cōfinio est duarū quæstionum motarū in textu.est enim in calce tractatus de qualitate corporum resurgentiū,& in principio respōsionis ad quæstionē primā quomodo mortui resurgunt.Et vere vtriq; tractatui particula hæc seruit,sequenti quidem ad declarandū nō resurgere vniuersos:pręcedēti autē ad declarandū ꝙ nō oportet mortē intercedere ad assequendā immutationē descriptā corporū.Et quoniā ambo hęc verissime mysteria sunt(vtpote valde occulta diuina opera)ideo Paulus hęc dicturus pręmittit ecce mysterium vobis dico. OMnes quidem resurgemus,sed non omnes immutabimur. pro,omnes quidem non dormiemus,sed omnes immutabimur.) Quanuis apud Græcos codices vtraq; lectio inueniatur(vt Hiero.testatur in epistola ad Minerium,& diuersas opiniones circa hęc affert)legendū tamen arbitror vt secūdo loco scriptū est:videlicet omnes quidē nō dormiemus,sed omnes immutabimur.tum quia constat sibiipsi Paulus absq; vlla cōtrouersia hic.& ad Thessal.vbi clare explicat quosdā non esse morituros: quā sententiam difficile est cōcordare cū
K prima lectura,scilicet omnes quidē resurgemus.Tum quia valde dissonat ꝙ Paulus cōmemorauerit seipsum cum dānatis,dicēdo sed non omnes immutabimur in prima persona. immo cōsueuit Paulus in prima persona pluraliter tunc loqui quum aut de electis aut de cōmunibus sibi & aliis loquitur.Ad euitanda itaq; hæc incōuenientia legamus mysteriū magnum ꝙ omnes quidem electi nō dormiemus somno mortis corporalis:hoc enim est quod ad Thessal.scribit.ℂNec fit demonstratio personarum quum dicitur omnes non dormiemus (non enim personā suā eximit a dormitione mortis)sed fit demonstratio simplex,hoc est electorum. eximit enim a morte multos sui ordinis:hoc est multos electos.sed omnes electi immutabimur mutationibus descriptis. Vere hoc est magnum mysterium ꝙ aliqui electorum absq; morte intercedente assequētur immutationes omnes has suprascriptas:incorruptibilitatis,gloriæ, potentiæ &c.

in hoc loco. et .1. thesalo. 4. hic dortor se ... hieroni. et di... ... ... sententia ... ... opinione ... theophila. athanasi ... in pre dictis locis. vide S.t. opus. 3. tracta. 2. ca. 59. qualiter impugnat hanc ... opinionem
... expresse ait paulus hoc ca. eodem Sicut in adam omnes moriuntur ita et omnes in christo viuificabuntur
nempe corporalis mors in omnes pertransiit per primi parentis peccatum: vt hz ro. 5.

IN momento.)Respondet primæ questioni:videlicet quomodo mortui resurgunt. tum quo ad modum temporis:dicendo ꝙ in momento,hoc est in indiuisibili tẽporis. IN ictu oculi.) Tum quo ad modum efficiendi.ictu enim oculi modus efficiẽdi describitur: vt intelligamus ꝙ quemadmodum nos aliqua efficimus solo ictu oculi (dum prõptissime habemus obedientes nobis ad ictum oculi)ita Christus aduenięs tanta iussionis efficacia efficiet vt velut solo ictu (hoc est percussione)actus videndi efficiat.ac si apertius dixisset in radio visionis, ad efficaciæ modũ explicandum. IN nouissima tuba.Canet enim tuba.)Superfluit hoc vltimo loco tuba. Sermo metaphoricus est.Quia enim tuba publice canit vocando suauiter ad conuentum,publicũ conuentum totius humani generis appellat tubam.& nouissimam quia post illum conuentum nõ est futurus alter omnium hominũ conuentus Et significatur modus quo resurgent mortui quo ad locum:ꝙ.s.resurgent in conuentu publico ac nouissimo.Si diceret ad nouissimam tubam, intelligerem ꝙ resuscitati homines in suis monumentis resurgerent venturi ad publicum conuẽtum:sed ex eo ꝙ dicit in tuba nouissima,intelligo ꝙ in ipso conuentu resurgent omnes mortui. & propterea adiunxit Paulus.canet enim,hoc est ad similitudinem canentis tube congregabit Christus suauiter omnes. ET mortui resurgent incorrupti.pro,incorruptibiles,& nos immutabimur.)Tribus istis concurrentibus(momẽto temporis,ictu oculi,& nouissima tuba) fiẽt hęc duo.alterum est ꝙ mortui surgent incorruptibiles:alterum ꝙ nos immutabimur. Discerne prudens lector ꝙ in tertia persona dicit mortui surgent incorruptibiles:vt intelligamus hoc esse cõmune omnibus hominibus mortuis tam electis q̃ reprobis. in prima vero persona dicit nos immutabimur:vt quod erit proprium electis(de quorum numero est ipse)intelligamus.Et repetit quod prius dixerat omnes immutabimur,non abundantia sermonis: sed vbi prius hoc dixerat relatiue ad non morituros electos,vt etiam illos declararet immutãdos,modo idem dicit relatiue ad omnes mortuos ad differentiam reproborum.Inter commune itaq; mortuis omnibus & proprium electis discimus interesse quod id quod est incorruptibilitatis, cõmune erit omnibus:quod autem est gloriæ propriũ erit electis.Mutationẽ enim ad statum glorię appellat Paulus immutationem simpliciter & absolute:vt intelligamus mutationem quę erit in corporibus reproborũ appellari immutationem secundum quid.Mutabuntur siquidẽ reprobi de statu corruptibili ad statum incorruptibilem duntaxat:electi autem immutabuntur ad statum incorruptibilẽ, impassibilẽ,vigorosum,gloriosum,& vniuersaliter ad ea quæ fœlicitatis supremę sunt, & propterea merito appellantur immutari simpliciter & absolute. OPORtet enim corruptibile hoc induere incorruptionẽ.pro,incorruptibilitatẽ.& mortale hoc induere immortalitatẽ.) Pronomen hoc,corpus humanum idem in substantia quod modo est demonstrat.Differentiam autẽ inter corruptibilitatẽ & mortalitatem perspice in diuerso statu primi parentis.Nã in statu innocẽtię corpus habebat corruptibile quantũ ad fluxum humidi naturalis,sed non mortale. Si enim in illo statu perstitisset,nunq̃ fuisset mortuus.mors enim in pœnã est illi indicta,in quacunq; die comederis morieris.Vnde postea ad statũ peccati transiens,habuit corpus & corruptibile & mortale.Quę ergo hic dicuntur,cõmunia sunt electis & reprobis,mortuis & viuis. Dixit siquidẽ hęc ad reddendũ rationẽ quare ea quę ad incorruptibilitatẽ spectãt sunt cõmunia oĩb⁹: vt coniũctio enim testatur,dicẽdo oportet enim.Et est sermo de necessitate ratione status ęterni ad supplicia vel pręmia,ex hoc enim ꝙ status omnium est æternus a parte post, oportet corpus hoc reddi æternũ induendo incorruptibilitatem & immortalitatẽ. ¶Et significanter dicit induere,vt intelligamus nõ interuenire mutationẽ secundum substantiam quum hoc corpus fit incorruptibile & immortale,sed accidentalem,quemadmodum quum mutamus indumentũ.Et dixit hoc ne a philosophis Christiani fallerẽtur,tradẽtibus ꝙ corruptibile & incorruptibile differunt plus q̃ genere.Docet enim Paulus ꝙ corpora hęc(nõ alia,sed hęc eadẽ quę modo nostra sunt)induent ab extrinseco dono incorruptibilitatem & immortalitatẽ, & non in aliã intimam transibunt naturã. QVVM autem.)Desunt hic quinq; dictiones. Legendum est. QVVM autẽ incorruptibile hoc induerit incorruptibilitatẽ & mortale hoc induerit immortalitatẽ, tũc fiet sermo qui scriptus est.)Duo dixerat. Alterum ꝙ resurgunt incorruptibiles:& reddidit rationem.Alterum ꝙ nos immutabimur.& ad hoc affert scripturã. ABsorpta est mors in victoria.)Et est sermo de victoria Christi:qua mortẽ deglutiendo in seipsum dũ mortuus est & resurrexit,superauit & de ea triũphauit.Declarat Paulus hoc non consummari vsq; ad tempus illud resurrectionis generalis:quoniã virtus illius victorię nõ est extensa ad suum effectum hactenus sed tunc extendetur. VBI est mors victoria tua?)Omnes istæ quinq; dictiones sunt superflue.

F VBI est mors stimulus tuus?)Interpres addidit est. Et desunt quatuor dictiones: videlicet,
VBI tua inferne victoria?)Hæc omnia ex interpretatione Septuaginta Paulus assumpsit ex
Osee.xiii.loco quorum nos habemus.de manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos: ero
mors tua o mors,morsus tuus ero inferne.Est autẽ sensus ꝙ cessauit non solum mors ex Christi
victoria sed etiam mortis stimulus seu aculeus, simul cũ inferni(hoc est diaboli)victoria. Et ne
obscure relinquantur hæ sententiæ,subiungit Paulus de suo. ¶STImulus autem mortis pec=
catum est.)Interpres addidit est. Ad declarandum stimulum seu aculeum mortis explicat illum
esse peccatum.Et est sermo de stimulo seu aculeo mortis hoc est mortifero. Constat enim ꝙ per
peccatum introiuit mors generis humani.& propterea peccatum dicitur stimulus,aculeus,pũ=
ctio mortis: hoc est mortem afferens.peccatum enim primi parentis mortem attulit ad literam.
VIRtus.pro,potentia,vero peccati lex.)Non digreditur Paulus,nihil impertinens affert, sed
G quod maxime ad propositum erat necessarium: declarare scilicet ꝙ non solũ mors cum peccato,
sed etiam posse peccare cessat in illo resurrectionis statu ex victoria Christi. Status enim poten
tium peccare describitur a lege.& aptissime: quoniã lex non ponitur nisi potentibus peccare.vn
de posse peccare & lex eodẽ concurrunt tempore.Et si perspicacius intuiti fuerimus,ad vtrunq;
primi parentis statum alludit.nam queãdmodum dixit aculeum mortis peccatum, quia pecca=
tum primi parentis intulit mortem,ita dicit potentiã peccati hoc est posse peccare legem, eo ꝙ
primus parens anteq̃ peccaret habebat potentiam peccandi simul cum lege a deo ædita. in qua=
cunq; die comederis de ligno illo morieris.Intendit enim per hæc ꝙ Christi victoria non solum
absorbet mortem sed & tollit peccatum & posse peccare cum vniuersis legibus: vt intelligamus
non fore statum illum resurrectionis similem statui innocentiæ anteq̃ Adam peccaret, sed lon=
ge fœliciorem: vtpote sine potentia peccandi,ac per hoc sine lege.Et hæc duo e regione dicun=
H tur duorum quæ dixerat.Nam quod dicitur stimulus mortis peccatum, respicit quod dixerat
vbi mors stimulus tuus?quod vero dicit potentia peccati lex,respicit id quod dixerat vbi infer=
ne victoria tua?Diabolus enim pugnauit aduersus hominẽ in statu legis,immo & occasione le=
gis quum dixit ad mulierem.cur præcepit vobis deus vt non comederetis ex omni ligno para=
disi?& hinc vicit hominem.Ex his omnibus clare apparet ꝙ hæc dicit Paulus propter electos.in
his enim cessabit peccatum & posse peccare.Damnati autẽ perseuerabunt in peccato & blasphe=
mabunt deum.quanuis non demeritorie,hoc est non ad meritũ nouę pœnę: quia non sunt am=
plius viatores.Dixit enim(vt prædictum est)hoc ad pleniorem declarationem illius particulæ,
& nos immutabimur.magna siquidem immutatio superadiungitur ex hoc ꝙ transferemur in
statum in quo non poterimus peccare. ¶Deo autem gratias.pro,gratia.)supple sit.De gratia=
rumactione est sermo.Post tot declarata beneficia conferenda electis in resurrectione consequen
I ter gratiarumactiones refert deo. QVI dedit nobis victoriam.)Nobis dicit electis: hoc est qui
cômunicauit nobis electis victoriã mortis,peccati & status posse peccare. PER dominum no=
strum Iesum Christum.)qui est victor: nobis autem communicatur victoria eius. Et dixit hoc
ad declarãdum quod dixerat absorptam esse mortem in victoria. declarat enim victoriam illam
esse factam per Christum,& per ipsum communicatam nobis a deo.Significantiusque nominat
ipsum dominum nostrum,eo ꝙ in statu dominii victoriam resurgendo effecit. ITAq; fratres
mei dilecti.)Postremo ad exhortationem Corinthiorum ex spe tantorum præmiorum proce=
dit. STAbiles estote.)in fide. ET immobiles.Superfluit &.)Monet Paulus vt non qualiter=
cunq; sint stabiles, sed apponit immobiles: vt non moueantur a fide & spe resurrectionis falsis
doctrinis. ABVNdantes in omni opere domini semper.)Superfluit omni.Exigit Paulus vltra
immobilitatem fidei ac spei abundantiam operum,non carnalium non humanorum, sed domi=
K ni,non ad horam diem mensem aut annum,sed semper. ¶SCIentes quòd labor vester non est
inanis in dño.)Non suspicando non opinando,sed sciendo,certa notitia fidei tenẽdo ꝙ labor ve
ster exequẽdo semper opera dñi non est inanis in domino: quanuis sit inanis in hoc mundo.

CAPVT XVI.

ECOLlectis.prò,collecta,autem quæ fiunt in sanctos.)Superfluit fiunt. nul=
lum verbum expressit Paulus. SIcut ordinaui in ecclesiis Galatię.)In episto
la ad Galatas cap.ii.meminit Paulus ꝙ Apostoli Hierosolymis existentes in=
iunxerunt Paulo & Barnabę vt prædicantes in Gẽtibus memores essent pau
perum qui erant Hierosolymis: quos hic Paulus appellat sanctos.propter qđ
Paulus ordinat hic de collecta pecuniarum pro vsu sanctorum pauperum in

Hierusalem,quæ erat mater cunctarum ecclesiarum. ITA & vos facite per vnā sabbati.pro, A
sabbatorum.)In Euangeliis latius declarauimus ꝙ ad literam vna sabbatorum est dies imme-
diate sequens diem septimum,qui semper est sabbatū apud Hebræos. Dies ergo dominicus ap-
pellatur vna sabbatorum:quia est vnus in ordine ad dies qui semper sunt sabbata.& propterea
dicitur pluraliter sabbatorum.Disponit ergo primo ꝙ collecta fiat die dominico quo Christia
ni conueniebant ad diuina. VNVSquisꝗ vestrum apud se reponat, recondens quod ei bene
placuerit.)Secundo ordinat ꝙ eleemosyna oblata pro sanctis in Hierusalem recondatur non in
communi deposito,non apud aliquos ad hoc electos: sed quilibet apud seipsum recondat quod
dedit:vt quilibet pecuniæ datæ cuius erat dominus sit depositarius. Et huius statuti ratio cre-
ditur ne quisquam obiiceret ꝙ quæstor esset Paulus, quòd quæstores essent clerici prædicato-
res & vniuersaliter Christiani.denigrat siquidem non parum & exauthorat Christianam eccle
siam quęstus:quo plena hodie est propter indulgentias,cruciatas,hospitalia &c. VT nō quū B
venero.tunc collectæ fiant,Quum autem præsens fuero,quos ꝓbaueritis per epistolas, hos mit
tam perferre gratiam vestram in Hierusalem.Quòd si dignum fuerit vt ego eam,mecum ibūt.
Veniam autem ad vos,quum Macedoniam pertransiero.nam Macedoniā pertrāsibo. Apud vos
autem forsan manebo,vel etiam hyemabo:vt vos me deducatis quocunꝗ iero. Nolo enim vos
modo in transitu videre.spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si dominus
permiserit.)Permanebo autem Ephesi vsꝗ ad Pentecosten.) Non constat an de festo Penteco-
stes loquatur an de mora vsꝗ ad quinquagesimum diem. OStium enim mihi apertum est ma-
gnum & euidens.pro,efficax,& aduersarii multi.) Sermone metaphorico describit aditum sibi
ad conuertendum alios apertum, tum magnum tum efficacem. Forte aliquem conuerterat per
quem multitudo magna erat efficaciter conuertenda.Dico autem per quem non prędicantem,
sed cuius imitatione ob illius authoritatem.quum conuertitur enim aliquis princeps aut philo C
sophus ianua magna aperitur:quæ tunc est efficax quum multitudo imitari cōspicitur. SI au
tem venerit Timotheus,videte vt sine timore sit apud vos. Opus enim domini operatur sicut
& ego.Ne quis ergo illum spernat.Deducite autem illū in pace,vt veniat ad me. expecto enim
illum cum fratribus.❡De Apollo autem fratre vobis notum facio ꝙ multū rogaui eum vt ve-
niret ad vos cum fratribus:& vtiꝗ non fuit voluntas eius vt nūc veniret. Veniet autem quum
ei vacuum fuerit.❡Vigilate,state in fide,viriliter agite & cōfortamini.) omnia enim vestra in
charitate fiant.)Superfluit enim. Excitat siquidem Paulus ad quinꝗ sine aliqua coniunctione.
ita ꝙ superfluit tam & ꝙ̄ enim. ❡OBsecro autem vos fratres:nostis domum Stephanę,& For
tunati & Achaici.)Superfluit & Fortunati & Achaici.Nec est nomē mulieris Stephanas, sicut
nec Aeneas nec Andreas. QVOniam.pro,quòd,sunt primitiæ Achaiæ.)De Stephana & eius
familia dicit ꝙ sunt primitiæ Achaiæ:hoc est primo conuersi ad fidem Christi. ET in mini- D
sterium sanctum ordinauerunt seipsos.) Non ab Apostolo sed a seipsis ordinauerunt se ad mi-
nistrandum sanctis hospitalitatis officio.Exemplum aliis dabant isti primo conuersi. VT &
vos subditi sitis eiusmodi:& omni cooperanti & laboranti.) Non imperat sed obsecrat Paulus
vt Corinthii non solum talibus quales erant qui de familia erant Stephanę,sed etiam omni co-
operanti ac laboranti ad ministrandum sanctis sint subditi subiectione morali, qua obsequētes
ac reuerentes nos exhibemus viris probioribus ac magis spiritualibus, non subiectione legali,
quam Episcopis debemus. ❡GAVdeo autem in pęsentia Stephanæ & Fortunati & Achai-
ci.)Dictio Gręca interpretata pręsentia,anceps est ad præsentiam & ad aduentum:sed in idem
redit sensus,intelligendo præsentiam horum trium virorum apud Paulum ad quem ex Corin
tho venerant. QVOniam id quod vobis deerat.pro,quoniam defectum vestrum,ipsi.pro,hi,
suppleuerunt.)Et est sensus.quoniam pręsentiam vestram quę mihi deerat hi suppleuerunt. E
REfecerunt enim meum spiritum & vestrum.)Vt intelligamus in quo pręsentia istorum triū
suppleuerat explicat ꝙ refocillauerunt non corpus sed spiritum tum meum tum vestrum. Isti
siquidem notificando Paulo dispositionem Corinthiorum,duo bona fecerunt.nam & Pauli spi-
ritualem affectum contristatum ob tot culpas Corinthiorum consolati sunt & prouocarūt Pau
lum ad instructionem & exhortationem Corinthiorum. & propterea dicuntur refocillasse spi-
ritum tam Pauli quàm illorum.Et quoniam tam vtile officium isti exercuerunt,ideo monet vt
charos illos habeant, subiungendo. COGnoscite ergo qui eiusmodi sunt.

SALutant vos ecclesię Asię.Salutant vos in domino multum Aquila & Prisca,cum domestica
sua ecclesia:)apud quos & hospitor.)nesciō quis has vltimas quatuor dictiones addidit textui.

F SALVtant vos omnes fratres.(Salutate inuicem in osculo sancto.) Antiqua est consuetudo ecclesiarum de sancto osculo pacis in ecclesia infra missarum solennia.

(SAlutatio mea manu Pauli.)Pronomen mea ablatiui est casus.& propterea distinctio signãda est post salutatio.Et est sensus ꝙ manu mea Pauli salutatio est quę subiũgitur. ab hinc enim vsqꝫ ad finem manu propria Paulus scripsit more subscribentium epistolas.Et post omnes salutationes aliorum nomine,propriam subiungit,declarando ꝙ scribit eam manu propria:ne literæ falsificarentur,ne aliquis nomine Pauli aliquid aliud scriberet. (SI quis non amat dominũ nostrum Iesum Christum.)Ecce prima pars salutationis propriæ. SIT anathema.)Græca dictio est anathema:& significat segregatum ab vsu hominum. & propterea hoc nomine appellamus excõmunicatos.Et intendit per hoc Paulus ꝙ quisquis non amat Iesum dominũ sit segregatus ab ecclesia. MAran atha.)Duæ dictiones sunt.altera maran,& altera atha.Et vt Hiero
G nymus ad Marcellam dicit,magis Syrum q̃ Hebræum sonat idioma.ex cõfinio siquidem duarum linguarum constare videtur.Et maran significat dominus noster: atha vero significat venit.Et vt Hieronymus ibidem exponit est præteriti temporis.Ratio siquidem opponitur anathematis,quia dominus noster iam venit.& propterea amandus est vt dominus, propterea anathema iam erit qui non amat ipsum vt dominũ. (GRAtia domini nostri Iesu Christi vobiscum.)Ad non amantem dominum Iesum retulit aduentũ eius in anathema:ad Corinthios autem refert eundem in gratiam. CHAritas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu.) Tertia salutationis propriæ pars est optatiua vt propria ipsius Pauli dilectio qua eos diligit in Christo Iesu sit cum omnibus ipsis,inseratur illis tum similis tum quo ad bonũ ad quod illos diligit.

AMEN.)fiat.(Vbi & scito apud Græcos inueniri subscriptionem talem. Scripta Philippis, missa per Stephanam,Fortunatum & Achaicũ. Horum enim trium Paulus meminerat in hoc
H vltimo capitulo laudabiliter. Caietæ.M.D.XXVIII.mense Octobri.

COMMENTARIORVM IN PRIOREM AD Corinthios finis.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI SIXTI, IN POSTERIOREM PAULI EPISTOLAM AD CORINTHIOS COMMENTARII.

AVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem dei.)Non oportet repetere in principio exposita. ET Timotheus frater.) Iste est
I Timotheus ad quem postea Paulus duas scripsit epistolas:hic est cuius in fine prioris ad Corinthios epistolæ Paulus meminit laudando ipsum.Hic secundum aliquos codices fuit vnus ex illis per quos Paulus priorem epistolam misit e Philippis ad Corinthios: & aliquanto tempore cõuersatus in ecclesia Corinthiorum:retulit Paulo(vt par est credere)tum obediẽtiam Corinthiorum erga illum incestuosum: tum querimoniam quòd Paulus non iuisset personaliter ad Corinthios vt promiserat:tum documenta quibus vetus testamentum magnificabatur apud Corinthios a doctoribus Iudæis, tum oblocutiones de Paulo quæ a Iudæis doctoribus etiam Christianæ fidei inserebantur.& breuiter ea quæ apud Corinthios gereban-
K tur.Et propterea Timotheus nõ tanq̃ delator,sed tanq̃ coinstructor eorum in principio epistolæ nominatur.Et appellatur frater,ob fraternum officium erga Corinthios: studendo & procurando vt amplius instruerentur per hanc epistolam.

ECCLESIAE dei quæ est Corinthi,cum omnibus sanctis qui sunt in vniuersa Achaia, gratia vobis & pax.)Sub primo & vltimo dono.reliqua media comprehendit.

A DEO patre nostro.)iuxta illud.pater noster qui es in cęlis.

ET domino Iesu Christo.)hoc est a Iesu Christo in statu dominii, quem resurgendo acquisiuit. Gratiam & pacem imprecatur Corinthiis non solum a deo sed a Iesu Christo iam domino: vt intelligamus eundem affectum,eadem dona effluere a deo & homine Iesu, & perpendamus deum per hominem Iesum gubernare ecclesiam.

BENEdictus deus.)Post salutationem,inchoat tractatum epistolarē, præmittendo materiam totius epistolę summarię.Et summarium incipit a laude dei.est enim sermo de benedictione laudis. ET pater domini nostri Iesu Christi.)Deus impartibilis vnus atq; idē est non solum pater,sed est filius,sed est spiritus sanctus:verum ad propositū Pauli erat nominare deū, tum deum,dicendo benedictus deus.tum patrem Iesu Christi,& pater domini &c.Et est sensus, benedictus deus quatenus deus,& benedictus idem deus quatenus est pater domini nostri Iesu Christi.proponit enim hæc distincte,quia distincte intēdit tum hęc duo, tum alia duo subiūcta tractare. PAter misericordiarū.)Ecce tertium.Sed aliter deus est pater Iesu Christi, & aliter est pater misericordiarum:quia Iesu Christi est pater naturalis,misericordiarum vero est pater voluntarius.illum siquidem genuit ex sua essentia consubstantialem sibi:istas vero generat sua voluntate.Et vere solus deus dicitur & est pater misericordiarū, quia ipse solus est suapte natura expers omnis miserię,creaturis omnibus subiectis alicui miseriæ:ac per hoc creatura quali- B libet indigēte vt deus misereatur eius.pter quod etiā beati angeli describūtur tremētes.omnia enim in nihilum redirent,nisi ea manus omnipotētis misericorditer conseruaret. ET deus totius consolationis.)Benedicitur deus absolute,dicēdo benedictus deus.benedicitur autem deus relatiue ad integrā consolationem dicendo & deus totius consolationis.nō & actor seu pater totius cōsolationis sed deus:ad significandū q; sicut proprium est deo esse patrem misericordiarum,ita propriū est deo agnosci venerari ac coli vt deū totius seu omnis consolationis:quia reuera ipse est ratio tum totius,id est integrę cōsolationis.nullus enim omni ex parte cōsolationē accipere potest.nisi in deo:vt experientia testatur.Tum omnis consolationis quātum est ex parte rei,quanuis nō sic sit ex parte accipientiū consolationem.quorum plurimi nec in deum referunt cōsolationes nec recte vtuntur illis.propter quod planior est lectio totius q̄ omnis in hoc textu.Et hoc est quartum a Paulo propositum. ¶QVI cōsolatur nos.) Incipit more suo Pau- C lus exequi proposita,inchoando ab vltimo:scilicet & deus totius cōsolationis.Et declarat hoc in seipso & sibi similibus:hoc est veris ac idoneis ministris noui testamenti.¶Quod vt plenius intelligas,scito q; hæc epistola directe & artificialiter est composita,contra Iudæos doctores,Christianos tamen:qui & vetus testamentum adeo efferebāt vt nouo præiudicium fieret,& seipsos Paulo præferebant:vnde multa inconuenientia sequebantur.Paulus enim in hac epistola intendit & noui testamenti gloriam præferre gloriæ veteris, & ministros noui testamenti præferre ministris veteris,& describere seipsum ac alios idoneos ministros noui testamenti:vt vel ex descriptionibus istis Corinthii discernerent inter veros ministros Euangelii & fictos.Ex hac itaq; ratione tractat deum totius cōsolationis in se &,sibi similibus:hoc est in veris ministris noui testamenti.Nam pronomen nos,non demonstrat omnes Christianos, sed ministros noui testamē- D ti:vt clare testatur contextus subiungens extēsionem ad reliquos Christianos. IN omni.)Nō aliqua sic & aliqua non. TRIbulatione.)seu afflictione seu pressura. NOstra.)De corporalibus afflictionibus in genere est sermo,quouis nomine appellētur.Hoc est primum in quo describuntur ministri Euangelii quòd nullam patiuntur afflictionem absq; diuina cōsolatione.nō eximuntur ab afflictionibus,sed adiungitur cuilibet afflictioni diuina consolatio. VT possimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt.)Non qualitercunq; percipimus afflicti diuinam consolationem sed talem ac tantam vt non solis nobis sufficiat,sed vt vires præstet & potentes nos efficiat ad consolandum alios constitutos in quauis pressura, in quauis afflictione. PER exhortationem qua exhortamur.pro,per consolationem qua consolamur, & ipsi a deo.) Ita tamen q; liceat vsurpare consolamur vt verbum commune,nunc actiue nunc passiue:alioquin grāmatice legendum est. QVA consolationem accipimus & ipsi a deo.) Dixerat vt possimus: ex- E plicat qua ratione possumus,dicendo q; per consolationem propriam acceptam a deo possumus alios consolari. Medios seipsos ministros Euangelii declarat inter deum & alios Christianos, non solum quo ad docendum sed etiam quo ad consolandum eodem tenore: vt quemadmodum ipsi docti a deo per illammet doctrinam docent alios, ita ipsi consolationem accipientes a deo, non alia consolandi ratione consolentur reliquos. Et dixit hoc, ne intelligerent quòd ministrorum Euangelicorum esset consolari alios afflictos consolatione mundana (eo modo quo homines consueuerunt alios consolari)sed consolatione spirituali: quæ scilicet rationibus spiritualibus fidei,spei ac charitatis innititur. Tali enim consolatione ipsos ministros consolatur deus in quauis afflictione eorum. QVONIAM sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio nostra.) Rationem reddit tantæ conso-

F lationis. gratiæ quæ confertur ministris Euangelii, ex eo ꝙ par est vt afflictionũ abundantię respondeat abundantia cõsolationis. Verum aduerte ꝙ vtrobiq; apponit Christũ. tum vt intelligamus ꝙ consolatio diuina non comitatur afflictiones omnes: sed eas quę pro Christo patimur. tum vt intelligamus Christum esse medium in abundantia consolationis, quẽadmodum est ratio abundantis afflictionis. SIue autem tribulamur pro vestra exhortatione. pro, consolatione, & salute.) Duo dixerat. alterum de propria cõsolatione: alterum de facultate consolãdi alios. ¶Et reddendo rationem primi, tanq̃ contrariis vsus est afflictionibus & consolationibus: vtpote illis tanq̃ plagis, istis tanq̃ medicamentis. modo prosequendo alterum, aperit ꝙ ministrorum Euangelii tam afflictiones q̃ consolationes relatæ ad alios Christianos, sunt non cõtrariæ sed ad vnum atq; eundem effectum: consolationem scilicet & salutem illorum. Ac si apertius dixisset. videte qua ratione vtitur deus ministris euangelicis, ꝙ etiam afflictiones ipsorum statuit esse
G vestras consolationes. Et re vera magna est consolatio fidelium ex hoc ꝙ Apostoli aliiq; Christi discipuli, inter tot afflictiones & persecutiones euangelizarunt. Nec solum hinc redũdat in nos consolatio fidei sed etiam salus: quoniam hinc accendimur ad vitam spiritualem, ad perferenda mala, ad perseuerandum & saluamur. ¶SIue consolamur.) hoc est consolationem accipimus a deo per Christum. PRO vestra consolatione.) In aliquibus Græcis codicib9 additur, ET salute.) Quod iam declaratum est. Quod autem in Latinis codicib9 sequitur. SIue exhortamur pro vestra exhortatione & salute.) non est de textu Pauli. Insuper scito ꝙ in quibusdam Græcis codicibus inter hæc duo siue, interponũtur quæ sequuntur. Ita ꝙ post siue tribulamur pro vestra consolatione & salute. habent quę operatur in tolerantia earundem passionum quas & nos patimur. deinde habent, siue cõsolamur pro vestra cõsolatione &c. Vnde acciderit trãspositio, nescio: sed parui refert. QVAE operatur tolerantiam. pro, in tolerantia, earundem passionum
H quas & nos patimur.) Declarat quantæ efficacię est consolatio discipulorum ꝙ operatur, ꝙ vim suam exercet in tolerando similes afflictiones afflictionibus quas patiuntur euangelici ministri: vt intelligamus consolationem descendentem ab Apostolis in alios Christi fideles nõ esse minimam, nõ esse alterius generis a cõsolatione Apostolorũ. •VT. pro, etiam, spes nostra firma sit. pro, est, pro vobis.) nõ solum afflictiones nostræ & cõsolationes nostræ militant vobis, sed etiam spes nostra firma est. PRO vobis.) hoc est non speramus nobis tantum, sed & speramus stabili spe pro vobis, vt intelligatis omnia nostra esse pro vobis. SCIentes quoniam. pro, ꝙ, sicut socii passionum estis, sic eritis & consolationis.) Superfluit eritis. Ecce fundamentum firmæ spei pro vobis, certitudo (nõ opinio) ꝙ quemadmodum participes estis afflictionũ ita & consolationis, supple participes estis. certi sumus ꝙ quẽadmodum in nobis abundantiã afflictionum comitatur abundantia consolationis, ita in vobis participationem afflictionũ comitatur participa-
I tio cõsolationis. De præsenti cõsolatione spirituali est sermo. NON enim volumus ignorare vos fratres de tribulatione nostra quæ facta est. Deficit nobis, in Asia.) Quia sermones morales in cõmuni sunt minus efficaces, ideo post q̃ in genere dixit de cõsolatione diuina in afflictionibus ministrorum Euangelii, descendit non ad speciem sed ad indiuiduum. Probat itaq; ex collata sibi consolatione, quæ dixerat in genere. Hanc autem tantã Pauli afflictionem in Asia minore, nullibi nisi hic authentice legi. QVOniam supra modum grauati sumus supra virtutẽ. pro, vires.) Excessus afflictionis describitur ad similitudinem oneris grauantis supra modum supra vires eius cui impositũ est: vt intelligamus onus grauare supra vires non parum sed supra modum: hoc est valde excessiue, sine moderamine aliquo. ¶Si obiicitur quo pacto supra vires tã excessiue Paulus describit se grauatum, & tamen ipsemet in priore epistola dixit fidelis deus qui nõ sinet vos tentari supra id quod potestis. Solutio est ꝙ hic est sermo de viribus naturalib9: ibi
K vero fuit sermo de potẽtia omni tam naturę q̃ gratiæ. Vnde & Paulus quanuis fuerit afflictus supra vires naturę valde excessiue, nõ tamen fuit afflictus supra id quod potuit tam ex natura q̃ ex gratia. ITA vt tæderet etiã nos viuere.) Caue ne intelligas Paulũ ægre tulisse ꝙ viueret (hoc enim mollis ac impatientis est animi) sed intellige Paulum tędio vitæ affectum: hoc est ꝙ eius viuere erat tot malis subiectum ꝙ tædiũ sui quantũ ex se erat ingerebat. Sicut enim valde afflicta manus tædiũ sui ingerit, ita valde afflicta vita tędiũ sui parit, sed nõ superat fortem animum. Et quoniã numero plurali primę personę vtitur, intelligendum est ꝙ Paulus nõ solus sustinuit hanc tantam afflictionem. SED ipsi in nobisipsis responsum mortis habuimus.) Nõ solum ex parte afflictionum excessus fuit, sed etiã ex parte nostri animi eousq; deducti sumus vt existimaremus nos mori. huiusmodi enim intima existimatio respõsum appellatur mortis in no

bisipsis,tanq̃ animus responderet eis ꝙ essent morituri.¶VT non simus fidentes in nobis, sed A
in deo qui suscitat mortuos.)Rationem reddit tanti grauaminis intus & extra. Et meminit q̃
suscitat mortuos,ad explicandum ꝙ velut mortui egebant diuino auxilio. QVI de tantis pe-
riculis.pro,de tanta morte.)Exaggeratio est afflictionis,ad commendandum diuinum benefi-
cium. NOS eripuit.)Ecce consolatio in tribulationibus. ET eruit.pro,& eripit.) Continue
enim(vt inferius subdet)pericula mortis imminebant. IN quem speramus,pro,spem fiximꝰ,
quoniam.pro,ꝙ,& adhuc eripiet.)Consolationem describit comitem tribulationis,præteritæ,
præsentis & futuræ. ADiuuantibus.pro,consupplicantibus,& vobis in oratione pro nobis.)
Hæc consupplicatio non solum refertur ad futurum eripiet,sed ad præteritum eripuit, & ad
præsens eripit.Attribuit enim Paulus liberationem sui etiam consupplicationibus Corinthio
rum. VT ex multarum.pro,multis,personis facierum eius quæ in nobis est donationis. pro,
de dono in me collato.)Ita ꝙ litera est.vt ex multis personis de dono in me collato, per multos B
gratiæ agantur pro vobis.& non pro nobis,vt Latinus textus habet.Et est ordo literæ.vt de do
no in me pro vobis collato ex multis personis,per multos gratiæ agantur. Explicat enim tum
ꝙ donum liberationis sibi collatum est ei collatum pro eis:hoc est pro bono eorum.tum ꝙ hu-
iusmodi donum est sibi collatum ex multis personis:hoc est ex consupplicationibus multarum
personarum:hoc est diuersarum conditionum hominum.Tum ꝙ pro tali dono debentur gratia
rum actiones deo per multos:vt quemadmodum hoc donum est beneficium concessum mul-
tis,ita a multis gratiæ agantur.Et dixit hæc,ad explicandum efficaciam illius particulæ cõsup-
plicantibus & vobis. ¶Quia tamen non desunt contendentes legendum esse in nos, & pro no-
bis.parui refert ad sensum Pauli,sibi vel sibi & aliis commemorare donum collatum:& ꝙ gra-
tias agendas censeat vice sui & aliorum qui beneficii participes fuerant. NAM gloria. pro,
gloriatio nostra hæc est.)Quemadmodum superius dixerat ꝙ sicut abundant passiones Chri- C
sti in nobis,ita & per Christum abundat consolatio,sic modo descendendo ad indiuiduũ postq̃
descripsit afflictionem & liberationem,describit ꝙ huiusmodi afflictiones fuerunt pro Christo.
Et propterea rationem reddendo suæ consolationis dicit,nam gloriatio nostra hæc est:subiũgẽs
causam Christi. TEstimonium conscientiæ nostræ,ꝙ simplicitate cordis & synceritate dei.)
Superfluit cordis.Ratio ꝙ gloriemur liberati,est quia non ob aliquod peccatum passi sumus.cõ
scientia siquidem nostra teste certi sumus ꝙ in simplicitate & synceritate dei:hoc est ꝙ non so-
lum in simplicitate & synceritate humana,nõ solum in simplicitate & synceritate coram homi
nibus,sed in simplicitate excludente a parte cognitiua omnem duplicitatem,omne mẽdacium,
omnem fallaciam,& synceritate excludente a parte affectiua omnem impuritatem & immũdi
tiam secũdum deum & coram deo. ET nõ in sapientia carnali.)quæ a simplicitate & synceri
tate dei recedit,vtẽs fallaciis & admiscẽs immũda. SED in gratia dei.)Nõ solũ ad excludendã D
arrogantiã simplicitatis & synceritatis dei in seipsis attribuit illas gratię dei, sed ad significan-
dum propriũ officiũ ꝑpter quod afflictus est dicit sed in gratia dei:hoc est sed ad propagãdam
dei gratiã,sed exercẽdo officiũ gratiæ dei. De executione siquidẽ apostolatus eius scriptũ est ꝙ
traditus est gratię dei. Act.xv. CONuersati sumus in hoc mũdo.)nõ solũ in vna ciuitate aut
patria sed simpliciter & absolute in mundo. ABVNdantius autem ad vos.) hoc est abundan
tius autem vsi sumus erga vos gratia dei.Et dixit hoc,quia Corinthios non grauauit sumptu:
& in hoc supererogauit.Et ꝑpterea magis erga ipsos vsus est gratia dei.¶NON enim alia scri-
bimus vobis q̃ quæ legistis & cognouistis.pro,legitis & cognoscitis.) Et est sensus ꝙ res quas
dicimus de nostra simplicitate synceritate & vsu gratiæ dei & abundantiori vsu erga vos, non
dissonant ab iis quæ legitis in præsenti epistola & in priore,& ab iis quæ cognoscitis de nobis.
Acsi apertius dixisset ꝙ facta respondent iis quę legitis & iis quæ cognoscitis. SPEro autem E
ꝙ vsq; in finem cognoscetis sicut & cognouistis nos ex parte quia.pro,ꝙ.gloria.pro,gloriatio,
vestra sumus,sicut & vos nostra in die domini nostri Iesu Christi.) Superfluũt duæ dictiones:
nostri & Christi.Et est sensus ꝙ spero ꝙ vsq; ad finem cognoscetis hoc(scilicet ꝙ sumus glo-
riatio vestra sicut & vos nostra)non in die hominis sed in die domini Iesu: hoc est non in noti-
tia & claritate humana sed in notitia & claritate domini Iesu.Cognscetis inquam hoc quemad
modum iam cognouistis nos,etsi non totaliter tamen ex parte:hoc est partim. Sunt autem Pau
lus & ei similes materia gloriationis Corinthiis,pro quanto tales sortiti sunt ministros euange
lii quales pro eorũ salute ac gloria æterna oportebat habere:Corinthii vero sunt materia glo-
riationis Paulo Apollo & Timotheo,pro quanto dociles se exhibuerunt discipulos euangelii.Et

F adiecit hæc Paulus non solum ad cumulum testimonii propriæ innocentiæ ac sanctæ conuersationis, sed ad significandum ex hac mutua gloriatione fructum ex suo ministerio subsequutum in se & in Corinthiis, velint nolint æmuli ministri.

ET hæc confidentia.) mutuæ gloriationis. VOlui prius venire ad vos.) Non saltat Paulus, sed tractatui de consolatione diuina, supponit excusationem negati regressus ad Corinthios: eo ꝙ extra materiam consolationis non est negotium hoc, sed pro illorum erat consolatione deliberatus regressus, & pro eorundem consolatione retractatus. ¶Quando autem aut quomodo (verbo vel scripto) Paulus deliberauerit hæc quæ scribit hic nescitur. Crediderim tamen ego hanc deliberationem fuisse anteꝗ priorem epistolam scripserit. Quod ex eo coniicio ꝙ in calce prioris epistolæ dicit. veniam ad vos quum Macedoniam pertransiero, nolo vos nũc in transitu videre &c. hæc enim ideó dixisse videtur quia prius ꝓmiserat quod hic refert, scilicet
G per Corinthios transire in Macedoniam. retractando siquidem illud propositum dicit ꝙ prius vult ire in Macedoniam ꝗ Corinthum. VT secũdam gratiam haberetis.) secundę visitatiõis & prædicationis ꝑsonalis. ET per vos trãsire in Macedoniã: & iterũ a Macedonia venire ad vos, & a vobis deduci in Iudęam. Quum ergo hoc voluissem. pro, deliberarem, nunquid leuitate vsus sum.) mutando propositum. AVT quæ cogito. pro, delibero, secundum carnem cogito. pro, delibero.) Mutante Paulo propositum & non seruante promissum regressum, oblocutiões huiusmodi de Paulo exortæ ac ab æmulis satæ videntur, ꝙ Paulus leuitate aut carnali affectu vel incommodi vitandi vel commodi oblati mutauit propositum. In cuius signum harum duarum causarũ meminit excludendo illas. VT sit apud me est & nõ. pro, etiã etiã, non non.) Explicat actus leuitatis & carnalis affectus, abiiciendo a se illos. Tã leuis siquidem ꝗ carnalẽ agens affectum occurrenti etiã, dicit etiã, & occurrenti non, dicit nõ: ad similitudinẽ Gnatonis. Aiunt
H aio, negãt nego. Quod ille assentatorio officio, hoc Paulus leui seu carnali officio diuersa ratione tribuit. Est itaꝙ sensus literæ. num leuis num carnalis sum, vt apud me occurrens seu suggesta affirmatio pariat affirmationem, & occurrens seu suggesta negatio pariat negationem: hoc est vt muter de affirmatione in negationem ob leuitatem aut carnalem affectum. FIDELIS autem deus.) Timens seu præcauens Paulus ne oblocutiones huiusmodi de ipso in hac re minima retorquerentur ab æmulis in præiudicium prædicationis suæ: dicẽdo ꝙ sicut in hac re Paulus mutatur modo affirmando se venturum modo negando, ita in docendo inconstans est: quod in maximum euangelicę prędicationis pręiudicium fuisset. pręcauens inquam anteꝗ reddat rationem mutati propositi circa regressum ad Corinthios, explicat ꝙ in prędicatione sua nulla est mutatio, tum ex parte rei prædicatę, tum ex parte ministrorũ prædicantiũ. A fidelitate autem diuina inchoat, vt a ratione immutabilis prędicatiõis. Fidelis siquidem est qui facit dicta. Ac si
I apertius dixisset. quicqd sit de fidelitate hoĩm, fidelis est deus ratio ꝑdicatiõis nostræ, ex cuius fidelitate ꝓcedit sermo ꝑdicationis nostræ. QVIA. ꝑ, ꝙ, sermo noster qui fuit apud vos.) euãgelizando ꝑsonaliter. NON est in illo est & nõ, sed est ĩ illo est.) Superflua est vltima particula. & prior legenda est sic. NON fuit etiã & non.) hoc est nõ fuit affirmatiuus & negatiuus, non habuit mutationem de affirmatiõe in negationem, nõ modo affirmauit quod postea negauit aut ediuerso. ¶DEI enim filius Iesus Christus, qui in vobis ꝑ nos prędicatus est (ꝑ me & Syluanum & Timotheũ) nõ fuit etiã & non.) Q3uis latinus textus habeat nõ fuit in illo est & non. Ecce ex ꝑte rei ꝑdicatę ꝓbat ꝑdicationẽ carere mutatiõe: qa res ꝑdicata est dei filius Iesus Christus. Nos enim (scilicet ego Paulus & Syluanus & Timotheus) prędicauimus filium dei Iesum Christũ, in quo nunꝗ fuit etiã & nõ: hoc est affirmati negatio aut negati affirmatio. Et meminit tã dei filii ꝗ Iesu Christi, ad significandũ ꝙ nec secundũ diuinã nec secundũ humanã naturã in-
K stabilis fuit, affirmando negatum aut negando affirmatum. Ex eo quoꝙ ꝙ Syluani (quẽ Silam esse aiũt in Actis Apostolorum celebrẽ) & Timothei meminit, insinuat ꝙ isti quoꝙ in inuidiã obloquentium redacti erant. SED est. pro, etiam, in illo fuit.) hoc est sed tantummodo etiam in est affirmatio, veracitas, in illo (Christo) fuit. ¶QVOT quot enim promissiones dei, sunt in illo est.) Loco harum quatuor dictionum (sunt in illo est) legendum est.) IN ipso etiam.) Et redditur ratio dicti, scilicet sed etiam in illo fuit: quia quotcunque, promissiones dei adimplentur per Christum (adimpletio enim promissionum significatur dicendo in ipso. s. Christo, etiã: hoc est sunt etiã) sunt affirmatio, sunt verificatio, sunt executio. per Christũ enim instaurãtur & quæ in cęlis & quę in terris sunt iuxta promissiones diuinas. IDEO & per ipsum. pro, & in ipso.) Reliqua addidit interpres. & ꝓnomẽ ipso, demonstrat Christũ. AMEN, deo ad gloriã ve-

ſtram pro, per nos.)Et eſt ordo literę,& in ipſo amen, per nos deo ad gloriam. Quod hactenus A ſignificauit per etiã, modo ſignificat per amen Hebręo vocabulo. Et eſt ſenſus ꝙ non ſolum in Chriſto omnes dei promiſſiones ſunt etiam(hoc eſt adimpletio)ſed etiam in ipſo Chriſto ſunt amẽ, hoc eſt executio, per nos, per miniſterium noſtrum, deo ad gloriam, in ſeruitium dei, ad deĩ gloriam. ¶QVI autẽ confirmat nos vobiſcum in Chriſto.)Poſtq̃ ex parte rei pręḋicatę manifeſtauit ꝙ in prædicatione ſua non eſt mutabilitas, modo monſtrat hoc ex parte prædicantiũ: afferendo quatuor dona diuina in ipſis prædicantibus cum quibus non ſtat mutabilitas prædicationis. ¶Primum autem donum eſt confirmatio, quam circunuallat vndiq̃: dicendo nos, euangelicos miniſtros, vobiſcum, hoc eſt in miniſterio euangelii quod vobiſcum egimus & agimus, in Chriſto, nõ in lucro, aut ꝓprio bono ſed in iis quæ Chriſti ſunt. ET qui vnxit nos.)Ecce ſecũdum donum. nõ ſolum firmitatem ſed vnctionem gratiæ dedit nobis, ad mollificãdum animos noſtros vt ſequeremur Chriſtum. vnctionem enim cõtra duritiã cordis nolẽtium amplecti viã Chriſti deſcribit. DEVS.)ſupple eſt qui hæc dona cõceſſit, olim vnctionis & cõſequenter cõfirmationis. vt nõ ſit dubitandum de mutabilitate: quia ſine pœnitentia ſunt dona dei. ET q ſignauit nos.)Ecce tertium donum ab eodem deo. Et ſumitur ſignauit pro obſignauit tãquàm imprimendo ſigillum. Et hoc ad firmitatis ſignum ſpectat. Apoſtolica gratia tum in virtutẽ miraculorum, tum in dono linguarum, tum in imitatione charitatis & patientiæ Chriſti, velut ſigillum erat in teſtimoniũ verorum miniſtrorum euangelii. ET dedit pignus. pro, arrã, ſpiritus in cordibus noſtris.)Ecce quartum donum quo profitentur ſe habere certitudinẽ futuræ fœlicitatis æternæ, habendo in propriis cordibus ſpiritualem arram. Arra enim tam ſponſis q̃ negotiatoribus datur in ſecuritatem contractus. Certitudo ergo ſpei tãta diffuſa eſt in eorum cordibus, vt cognoſcant ſe habere arram ſpiritus ſancti de æterna fœlicitate. Cum his ſiquidem donis non ſtat varia prædicatio: vt clare patet. EGO autem teſtem deũ inuoco in animam meam.)Redit ad reddendam rationem quare mutauerit propoſitum circa regreſſum ad Corinthios. Et quoniam cordis ſolus deus eſt teſtis, ideo iuramentum adhibet duplici vinculo. tũ directe inuocãdo deũ in teſtem. tum per modum execrationis imprecando in animam meã: hoc eſt in iudicium animæ meæ. Neceſſitas autem iurandi fuit propter æmulos obloquẽtes: vt ex iuramento adhibito indubie crederetur vera excuſatio ſubiuncta. Q? PARcens vobis nondum veni Corinthum.)Ecce ꝙ non leuitate nec carnali affectu mutaui propoſitum, ſed paterna ratione parcens vobis. In quo autem cõſiſtat hoc parcere, ſubiunget inferius. NON quia dominamur fidei veſtræ.)Explicaturus rationem ex parte conſolationis & letitiæ Corinthiorum, ſolicitus fuit vt excluderet tertiam calumniam ſeu oblocutionem: puta ꝙ Paulus tanq̃ dominus mutabat propoſitum. Et hanc oblocutionem hucuſq̃ reſeruauit excludendam: quia etiã verba Pauli(ſcilicet parcens vobis)nonnullum ſonabant dominium. Excludit itaque hanc rationem dicendo. Non quia dominamur fidei veſtræ, hoc eſt vobis fidelibus: ſupple mutaui propoſitum ad parcendum vobis. SED adiutores ſumus gaudii veſtri.) hoc eſt ſed quia ſumus adiutores ſeu cooperatores gaudii veſtri, ideo mutaui parcens vobis. ita ꝙ non dominium ſed cooperatio ad gaudium veſtrum ratio eſt totius facti. NAM fide ſtatis.)egetis gaudio, quoniam fide conſtantes eſtis.

CAPVT II.

TAtui autem apud meipſum hoc.)Explicauerat ſuum parcere per adiutoriũ gaudii Corinthiorum: explicat modo quale fuerit adiutorium gaudii, ꝑ non accumulationem triſtitię. NE, pro, nõ, iterum ĩ triſtitia venirẽ. pro, venire, ad vos.)Ecce quid apud ſe decreuit, ſcilicet non venire ad contriſtandum eos. & hæc fuit ratio mutati propoſiti. Et aduerbium iterum, non determinat venire in triſtitia, ſed venire. nõ enim prima vice iuerat ad eos in triſtitia: ſed explicat ꝙ decreuit ſecundũ ad illos aduentum nõ fore in triſtitia. Erat autẽ triſtitia quã euitabat Paulus triſtitia quæ fuiſſet & in ipſo Paulo & in Corinthiis ſi Paulꝰ tũc iuiſſet adhuc inceſtuoſo nõ purgato: & forte adhuc non correctis aliis Corinthiorum peccatis quorum in priore epiſtola meminit. Fuiſſet enim triſtitia & Pauli, quem præſentia peccati prouocaſſet ad maiorẽ triſtitiam: & Corinthiorum, tũ quos oportuiſſet pœnitere, tum quos oportuiſſet cõpaſſionis affectu moueri. SI enim ego contriſto vos.)Ne leuis ratio hęc exiſtimetᷣ, exaggerat illã vtrinq̃. Ex parte quidẽ Corinthiorũ ſermone mutilo. Si ego cõtriſto vos, ſubaudiẽdo qs vos conſolabitᷣ: officium ſiquidem meum eſt cõſolari vos. Et propterea indecẽs iudicaui vt vos contriſtarem:

F nam si ego vos contristo quis vos consolabitur?Ex parte vero ipsius Pauli. ET quis est q̃ me lætificet,nisi qui cotristatur ex me?)Passiue sumitur contristatur pro tristitia afficitur.Retorquet in seipsum Paulus eandem priuationem consolatoris.Intendit enim ꝙ si ego vos cõtristo & vos carebitis cõsolatore,& similiter ego carebo cõsolatore:quia nullꝰ est qui me lętificet nisi lęta dispositio illorum qui tristitia afficiuntur ex mea tristitia:ex mea correctione.Impertinentes siquidem & duri,quantumcunꝗ sint lęti,non me lętificant:sed lętitia illorum qui ex mea tristitia aut reprehensione tristitia afficiuntur,est quæ lætificat me,ac per hoc quum vos sitis de numero illorum qui mœrore afficiuntur ex me,si a me efficeremini mœsti,quis me lætificaret, vobis existentibus mœstis?❡ET hocipsum scripsi vobis.) Pronomen hoc demõstrat vniuersam hanc rationem tristitiæ.Et scripsi vobis,demonstrat hanc epistolam significantem hæc. VT non quum venero tristitiam super tristitiam habeam.)Superfluunt duæ dictiones:super tristi-

G tiam.Ideo præmonui per epistolam hanc,vt quum venero nõ habeam tristitiam:hoc est vt interim subtrahatis materiam tristitiæ corrigendo errata. DE quibus oportuerat me gaudere.)Vniuersa Pauli tristitia erat de hominibus peccantibus,de quibus oportuisset secundum rectum ordinem gaudere:qui debebant bene agere,& sic esse materia gaudii Paulo. CONfidens in omnibꝰ vobis quia.pro,ꝙ,meum gaudium omnium vestrum est.)Scripsi inquam hæc ad fugandam futuram tristitiam meam,cõfidens nõ in aliquibus sed in omnibus vobis ꝙ meũ gaudium æstimatis vt vestrum.Confidit Paulus in omnibus Corinthiis,præsumendo bonum de omnibus,ex eo ꝙ non constabat ei contrarium de aliquo. ❡NAM ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi vobis per multas lachrymas:non vt cõtristemini,sed vt sciatis quã charitatem habeam.pro,habeo,abundantius in vobis.pro,vos.) Occurrit obiectioni quæ a Corinthiis aut æmulis fieri poterat contra Paulum profitentem ꝙ non vult tristitia eos afficere.qua

H fronte hoc dicis,quum tu tanta Corinthios mœstitia affeceris in priore epistola? Occurrit Paulus,tum ex parte intentionis,ꝙ non ea ratione scripserit vt mœrore Corinthios afficeret.tum ex parte cogentis affectus.ita ꝙ non tanq̃ liber sed tanq̃ pressus multa afflictione & coartatione cordis ratione incestus auditi (vt multitudo lachrymarum testatur) coactus sum mœstam scribere epistolam ad testificandum vobis magnitudinem amoris quem erga vos gero. SI quis autem contristauit me.)Superfluit me.De incestuoso loquitur,qui tristitiæ materiam intulerat:tantum scilicet crimen. NON me contristauit,sed ex parte.)hoc est non mihi tãtum tristitiam intulit,sed etiam multis vestrum:ac per hoc mihi partem tristitiæ intulit & partem vobis. VT non onerem omnes vos.Rationem reddit quare dixit ex parte:vt scilicet non existimam omnes vos a participatione mœstitiæ,quod fuisset onerare eos duritia cordis. Sciebat enim ꝙ multis eorum displicuerat factum,& mœrore affecti fuerant.❡SVFFIcit illi qui eius-

I modi est.)Ad consolationem descendit pœnitentis incestuosi:hoc etiam facto contestans quantum studeat consolationi Corinthiorum.Reconciliandum itaꝗ ecclesiæ disponit iam esse incestuosum pœnitentem. OBiurgatio.pro,increpatio,hæc quæ fit.pro,facta est,a pluribus.)Censet Paulus sufficere pro pœnitentia exteriore excommunicationem factam publice illius incestuosi iuxta mandatum ipsius in priore epistola.Fuit enim non solum publica eiectio, sed etiã traditio Satanę. ITA vt econtrario magis donetis & cõsolemini.) Non solum sufficere ad punitionem,sed etiam exigi tum condonationem longioris pœnę luendę secundum rigorem iustitiæ tum consolationem eiusdem pœnitentis,censet Paulus.Et rationem subiungit tam quòd sufficiat q̃ ꝙ condonent & consolentur pœnitentem. NE forte pro,ne quo modo,abundãtiori tristitia absorbeat q eiusmodi est.)Moderatã oportere esse pœnitẽtis tristitiã manifestat,ne nimia tristitia quodammodo absorbeat pœnitentem:hoc est ne nimia tristitia omnem suum effe-

K ctũm in pœnitente pariat.Inter effectus siquidem tristitiæ est desperatio.est pusillanimitas,immo deiectio animi ab omni bono. PROpter quod obsecro vos vt confirmetis in illum charitatem.)Non est sermo de charitate seu dilectione quam habet ille pœnitens:sed de dilectiõe Corinthiorum erga illum.vnde quod interpres antiquus dixit vt cõfirmetis,moderni interp̃tant̃ resumite,vel validã efficite.Nõ mãdat sed obsecrat Paulus:vt efficacius moueat Corĩthios ad efficiendũ dilectionem suã erga pœnitentẽ illũ validã,vt valeat,vt efficax sit ad cõsolandũ illũ. ❡IDEO.pro,adhoc enim & scripsi vobis,vt cognoscã experimentum vestrũ.)hoc est vt periculum vestri faciã,vt experimentum vestrũ cognoscam. AN in omnibus obediẽtes sitis.)hoc est queadmodũ fuistis obediẽtes excõmunicãdo illũ,ita modo sitis obediẽtes cõdonãdo & cõsolãdo eundem.❡CVI aũt aliquid donastis.p̃,condonatis,& ego.)Explicat Paulus ꝙ non sic mandat

Corinthiis hoc efficere vt velit seipsum eximere, sed q̃ cōcurrit cum eis. ita q̃ cui Corinthii cō donant, & ipse cōdonat. NAM & ego quod, pro, cui, donaui, pro cōdonaui, siquid cōdonaui ꝓpter vos in persona Christi.) Rationem cōcursus sui cum Corinthiis reddit, ex eo q̃ ipse in persona Christi cōdonauit pœnam seu culpam eidem & cuicunq̃ alteri (si quando accidit me condonasse) propter vos, vestri gratia, ad cōsolationem vestri. Acsi apertius dixisset. nō incipio modo cōcurrere ad cōsolationem vestri: nam & in similibus cōdonationibus quas in persona Christi exercui, vos habui ante oculos, ꝓpter vos illas faciendo. VT nō circūueniamur. pro, occupemur, a Satana.) Ratio cōdonationis tam illorum q̃ ipsius redditur ex alio capite. s. ex parte Satanæ. Prius enim reddiderat rationem ex parte nimiæ tristitiæ, quæ suapte natura malū parit: modo vero ex parte Satanæ rationem reddit, ne nos Christiani occupemur a Satana: hoc est ab aduersario iniuste possideamur. vexabatur siquidem tunc excommunicatus ille a Satana. Cauet Paulus ne vexatio transeat in occupationem, transeat in possessionem occupantis. quod fuisset si pœnitens ille inductus fuisset in desperationem. NON enim ignoramus cogitationes eius.) machinantes semper ad occupandum homines, omnibus quibus potest viis. A B

QVVM venissem autem Troadem.) Declarauit hactenus deum totius consolationis in periculis Asię, in dilatione regressus sui, in condonatione pœnitentis incestuosi: prosequit̃ modo declarando eundem deum totius consolationis in successu itineris. Et quantum coniicio, hæc omnia in Asia gesta & quæ modo subiungit, euenerunt medio tempore inter priorem epistolam & hāc: illo. s. tēpore quo vēturus erat iuxta ꝓmissionē ad Corinthios. ¶ Descripturus autem cōsolationē præmittit mœstitiā. PROpter euangeliū Christi.) ꝓpagandū. ET ostiū mihi apertum esset in dn̄o.) hoc est aditus pateret prædicationi meæ ad corda hominum. NON habui requiē spiritui meo.) Ex parte mea, intētio erat ꝓpagandi euangeliū: ex parte auditorū, dispositi erant ad audiendū: nō tamen quieuit spiritus meus. Mœstitia interna spūalis significatur ex impedimēto occurrēte subiuncto. EO q̃ nō inuenerim Titū fratrē meū.) Fateor me non penetrare quid impedimēti attulerit absentia Titi intētæ & paratę p̄dicationi. Video enim q̃ impedimentū prę̄stitit tm̄ inquietans spiritū Pauli, sed quare, nō inuenio. SED valefaciens eis profectus sum in Macedoniam.) Impeditus Troade. ad prędicandū alibi progressus est: ne tēpus absq̃ euangelio pertransiret. ¶ DEO autē gratias. pro, gratia.) hoc est gratiarū actio sit. QVI semp triumphat nos in Christo.) hoc est qui semper exercet per nos triumphum suum in Christo. Nō dicit qui semp vincit sed (quod plus est) qui semp triūphat, parta victoria: ꝑ q̃to ꝑ ipsos apostolos triumphat in cordibus hominū, debellatis dæmoniis. Descripta enim mœstitia ex impedimento apud Troadem, cōsolationem habitam in Macedonia describit ex triumpho dei in cordibus Macedonū per apostolorū ministerium. ET odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.) Alterum describit beneficium diuinum collatum veris ministris euāgelii. Nō solum per nos triūphat de dæmonibus, vtēdo nobis velut ad pugnam contra mundū ad illius subiectionem: sed etiam per nos manifestat non solum notitiā suam sed etiam odorem notitiæ suæ. Inter bonos & malos euangelii prædicatores hoc interest, q̃ mali notitiam tantum dei tradūt: boni autem manifestant etiam notitiæ diuinæ odorem: hoc est suauitatem, appetibilitatem, delectabilitatem. Suauitas enim diuinæ notitiæ consistit in operibus conformibus notitiæ: & ad hoc est appetibilis, & in hoc est delectabilis. Illi qui dicunt non faciunt, manifestant tantum doctrinam fidei: qui autem & dicunt & faciunt, manifestant in seipsis odorem suauissimum notitiæ quam habent de deo. Vnde ad hoc explicandum subdit. QVIA Christi bonus odor, pro, bona fragrātia, sumus deo.) Ratio quare per nos manifestat deus odorem notitiæ suæ vbique, redditur ex hoc q̃ sumus in veritate operum & meritorum deo intima penetranti bona fragrātia Christi: ad differentiam malorum ministrorum, qui sunt mala fragrantia Christi. nam per eos Christus male olet: vtpote personā Christi cū malis operibus gerentes. & quantum in ipsis est, Christū ipsis similē (dicentē & nō facientē) agentes. IN iis qui salui fiūt & in iis q̃ pereūt.) Nō variatur Christi fragrantia in nobis corā deo ex diuersitate auditorū (quorū aliqui sunt electi, aliqui reprobi) sed in vtrisq̃ sumus deo bona Christi fragrātia: qm̄ in vtrisq̃ recte exercem⁹ ministeriū a Christo nobis delegatū. ALIIS quidē odor mortis in mortē, aliis autē odor vitæ in vitā.) Quis relati ad deū, ex parte nostra semper inueniamur bene olētes, ex parte tamen auditorū, ex diuersa dispositione auditorū contrarii sentiūtur effectus. nā Christi in nobis beneuolētia ab iis q̃ pereūt, sentitur odor mortis, hoc est mortifera, in mortē, hoc est ad ęternā eorū mortē. Audiētes siquidē apostolos, sermone & factis prædicātes Christi crucē paupertatem, &c. C D E

F sentiunt hæc vt mortifera mundo: vtpote tollentia quę sunt commodi, quæ sunt delectatiõis, quæ sunt vitæ humanæ. Ab electis vero qui salui fiunt, sentitur odor vitæ spiritualis, odor vitę animæ, in vitam æternam animæ, & tandem corporis.

ET AD hæc quis tam idoneus.) Superfluit tam. Hinc deberet initium sumere caput tertium huius epistolæ: eo ꝙ hic incipit nouam tractare materiam. Post tractatam enim illam particulã & deus totius cõsolationis, tractat illã & pater dñi nostri Iesu Christi. Tractat autẽ hanc, explicãdo ex natura noui testameti, excellentiã ministrorũ eius respectu veteris testamẽti & ministrorũ eius. Quod totũ cõstat esse ex hoc ꝙ deus est pater dñi nostri Iesu Christi authoris noui testameti & ministrorũ eius. Patris siquidẽ officiũ tã ingẽs in filio suo Iesu Christo dño nostro in hoc demõstratᷣ, quod negatũ est Moysi & reliquis priscis patribus. Dixerat itaqꝫ Paulus se sibiqꝫ similes ministros euangelii esse ꝑ quos deus nullibi succũbit, sed vbiqꝫ nõ solum
G vincit sed triũphat: dixerat eosdẽ esse per quos deus odorẽ suæ notitiæ manifestat, quia Christi sunt beneolentia apud deũ & inter bonos & inter malos. Vbi hęc tã eximia dona affirmauit in se & sibi similibus, percussurus ęmulos abutẽtes tãto ministerio subiunxit, & ad hęc, officia triũphi & beneolentię, quis idoneus, subaudi aliorũ? Quasi dicat, nullus aliorũ non similium nobis, est idoneus. ¶Et vt clarius intelligatur ꝙ de aliis sibi dissimilibus loquitur subiungit. NON enim sumus sicut plurimi adulterantes, pro, multi cauponantes, verbum dei.) Ecce quare dixi de aliis & quis idoneus, quia nos veri ministri non sumus similes multis cauponãtibus (hoc est ad quæstum abutentibus) verbum dei. Contra prædicatores euãgelium vertentes in quęstum, manifeste loquitur, longe a mercenariis locans vero Christi prædicatores. SED. Deficit. tãq̃, ex synceritate.) Quatuor conditiones proprias veteris Christi prædicatoribus describit in seipsis. Prima est tanq̃ ex synceritate: excludendo omnem admixtionem cuiuscunqꝫ impuræ intẽ
H tionis: puta lucri, commodi, glorię & reliquorum eiusmodi. SIcut. Deficit sed. Legendum est. SED tanq̃ ex deo.) apponendo legationem diuinam non solum ad excludendum quantũcunqꝫ humanam intentionem, sed ad apponendum intentionem exequendi officium prædicandi non vt proprium, sed vt delegatum a deo. Et hęc est secunda prædicatorũ conditio. COram deo.) Ecce tertia: hoc est habendo semper præ oculis præsentiam dei. Non sufficit nobis, synceros ac legatos dei exhibere nos coram hominibus (qui non intuentur intima cordis) sed exhibemus nos tales coram deo ipso, teste ac iudice. IN Christo loquimur.) Ecce quarta. non prędicamus vana aut curiosa, sed in Christo: hoc est habendo Christum pro materia ratione ac fine sermonis loquimur.

CAPVT III.

INCIpimus iterum nosmetipsos commendare.) Interrogatiue legendum est. & est confutatio ęmulorum imponentium Paulo ꝙ seipsum laudauerat in priore
I epistola. Aduersus hanc siquidem oblocutionem oportuit Paulum insurgere in principio huius tractatus de excellentia verorũ ministrorum euangelii (quales erãt ipse & ei similes) ne maioris oblocutionis ansam acciperẽt. Dicit incipimus iterũ, ꝓpter priorẽ epistolã, nosmetipsos cõmendare? quasi dicat absit, quũ nec semel hoc fecerimus: nã nec olim nec modo dicimus quæ de nobis dicimus vt commendemus nosmetipsos, sed ad commẽdandũ veros dei legatos, ad cõmendandũ veros euangelii ministros, ad differentiã tã falsorũ q̃ mercenariorum. NVNquid egemus sicut quidam commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis. Deest. cõmendatitiis.) Arte vtitur Paulus ad introducẽdũ tractatũ de natura noui testamenti: dũ facit tria simul. & manifestat ꝙ non eget cõmendatione apud Corinthios: vt hinc credatur ꝙ non animo laudandi se scribit. Et percutit ęmulos commẽdatitiis epistolis vtẽtes. & ianuam sibi aperit ad tractandũ de natura noui testamenti: quoniã hinc ex epistolis cõmẽ
K datitiis materialibus via recto tramite patet ad epistolas cõmendatitias spirituales scriptas in cordibꝰ, q̃ sũt noui natura testamẽti. ¶EPIstola nostra.) hoc est nostri cõmẽdatitia. VOS estis.) Qualiter Corinthii officiũ epistolæ ad cõmendationẽ Pauli exercerent, inferius subiũget. Significanter autem dicit estis: ad significandum ꝙ non eloquii pręconio sed rerũ existẽtia Corinthii epistola cõmendatitia Pauli sunt. SCRIpta. pro, inscripta, in cordibus nostris.) hoc est nõ gestata manu aut sinu, sed in cordibus nostris intus recondita: hoc est tam chara nobis q̃ illud qđ est impressum in cordibus nostris. vt intelligãt Corinthii q̃ magnipẽdat Paulus huiusmodi epistolam. QVAE scitur. pro, intelligitur, & legitur ab omnibus hominibus.) Mirabilis ac largissima qualitas huius epistolæ commendatitiæ Pauli. valde enim præstat cæteris: quia nulla epistola scripta (siue Hebraice siue Græce siue Latine) intelligit & legitur ab hominibus

omnibus,sed tantum a cognoscentibus illos characteres illudꝙ idioma:hæc autem & legitur & A
intelligitur ab omnibus hominibus. MAnifestati.pro,dum manifestamini, quoniam.pro,ꝙ,
epistola estis Christi.)Ecce modus quo epistola hæc commendatitia Pauli potest legi & intelli-
gi ac omnibus hominibus.ipsa manifestatio ꝙ Corinthii sunt epistola Christi,est exhibere oī-
bus hominibus legendam & intelligendam commendationem Pauli:quemadmodum manifesta
tio miri operis arte facti inscripto artificis nomine,est exhibere omnibus legendam & intelligē
dam commendationem artificis.¶Dixerat itaꝗ Corinthios epistolam esse cōmēdatitiam sui
(Pauli scilicet & sociorum)sed non explicauerat conditiones huius epistolæ: & propterea de-
scribendo conditiones epistolæ incipit ab authore,& dicit Christi.Et est sensus ꝙ vos estis epi-
stola:tum dictata a Christo,tum scripta a Christo,tum titulata a Christo,tum significās Chri-
stum.Quod enim intus habemus spiritualis fidei,spei ac charitatis,Christus in nobis & dictat
& scribit,non alieno sed proprio nomine.& ipse Christus est qui creditur,qui speratur, q amat B
a nobis.Merito ergo Corinthii appellantur epistola Pauli commendatitia,sed Christi authoris
& materiæ. MInistrata.pro,subministrata,a nobis.)Estis quidem Christi epistola,sed non im-
mediate a Christo,sed nostro ministerio immo subministerio: ad differētiam ministrorū Chri
sti ex parte superiore.Ex qua parte angeli ministrant Christo ad scribendas huiusmodi episto-
las.Apostoli enim & reliqui veri ministri euangelii ministrant Christo ad huiusmodi epistolas
ex parte inferiore:dum ex parte sensuum,media sensibili prædicatione,mediis sensibilibus exē-
plis propriorum operum,mediis sacramentis sensibilib⁹ ministrant. SCRIpta.pro,inscripta.)
A quo fuerit inscripta,textus non clare monstrat,nec desunt iungentes pronomen a nobis cum
verbo inscripta:legendo a nobis inscripta.Sed punctum faciat quisꝗ vt placet.veritas est ꝙ im
pressio siue intima scriptio est opera & Christi & subministrantium prædicatorum. Duo enim
inueniuntur in illa.Primum est ꝙ credenda speranda atꝗ diligenda proponuntur mentibus au C
ditorum,distincte declarantur,probantur &c:& quo ad hoc interna scriptio fit a subministran
tibus.Alterum est ꝙ auditores assensum,spem dilectioneꝗ adhibeant propositis.& quo ad hoc
Christus est qui intus scribit:non excluso tamen ministerio angelico.de quo quia nō fit in textu
mentio pertransimus.)NON atramento.)Omne genus cuiuscunꝗ liquoris quo scribi pingiue
potest excluditur,excluso nigro cuius est præcipuus in scribendo vsus. SED spiritu dei viui.)
loco atramenti spiritus est dei,non opinati sed viuentis. Et Christus operando in animo ho-
minis assensum,spem,atꝗ dilectionem vtitur spirituali efficacia spiritus sancti:& subministran
tes prædicatores manifestationem ac suasionem singulorum quæ credenda speranda ac diligē-
da sunt.nō solum a spiritu sancto ad hoc mouentur,sed spiritui sancto in intimis auditorū ope
ranti materiam subministrant:ac per hoc & ipsi subministerialiter imprimunt in animos ho-
minum nō per atramentum sed per spiritū dei viuētis. NON in tabulis lapideis.)Directe hoc D
dicit ad differentiā legis veteris:quæ fuit scripta in tabulis lapideis,afferēte Moyse tabulas lapi
deas scriptas digito dei.Describit enim Paulus in Corinthiis differentē naturam noui testamē
ti a natura veteris testamenti penes multas:& specialiter penes hoc ꝙ illud est.scriptum in ta-
bulis lapideis,hoc in animis hominum.Vnde e regione apponitur. SED in tabulis cordis car
neis.)Iuxta Ezechielis prophetiam Paulus loquitur.scriptum siquidem est Ezech.xxxvi.aufe-
ram cor lapideum de carne vestra,& dabo vobis cor carneum.Propter hoc enim nō dixit in ta
bulis cordis sed apposuit carneis,vt molles,vt facile receptiuas impressionū tabulas cordis de-
scribat in electis dei.In quorū cordibus spiritus sanctus imprimit quæ Christi sunt.Collige pru
dens lector has conditiones:& percipe naturam noui testamenti consistere in iis quæ imprimū
tur in animis hominum a Christo per spiritum sanctum , quod in nobis fit subministrantibus
euangelicis viris credenda,speranda,diligenda,operanda ac cauenda.Quod dico propter illos qui E
immediate a Christo omnia habent:vt apostoli & similes.

FIDVtiam autem talem.) Proposita natura noui testamenti,intendit singulas particulas
declarare.sed optima arte declarat illas vt sunt in esse perfecto,vt sunt in viris perfectis,
quales sunt ministri euangelici:quoniam hinc cognoscuntur etiam vt sunt in proficientibus &
incipientibus,quales erant Corinthii.Ita ꝙ simul manifestat noui testamenti naturam & mini
stros eius:& hoc secundum ex primo.Inchoat autem ab illa particula subministrata a nobis,ex
cludendo præsumptionem.Valde enim præsumptuosum apparet prima fronte ꝙ homo confi-
dat se delegatū ad imprimēdū in cordib⁹ hoīm subministrādo spiritui sancto.Et ꝓpterea dicit.
fiduciā talē,subministrādo inscribēdi spiritu dei viui in cordibus aliorum.hæc enim est maximi

F operis fiducia. HAbemur.)nos ministri euangelici. PER Christum.) merito & dono Christi hominis. AD deum.)qui operatur omnia in omnibus. ¶NON ꝙ sufficientes sumus cogitare.)non solum facere aut dicere deliberare. ALIquid.)quodcunqꝫ sit illud spectans ad nostrũ ministerium,& non solum tam arduum opus. A NObis.)ministris euangelicis. QVAsi ex nobis.)tanq̃ ex propria officina,tanq̃ ex propriis viribus. SED sufficientia nostra.)ad cogitandum,volendum,operandum,prædicandum,& vniuersaliter ad omnia concernentia euãgelicum ministerium. EX deo est.)E regione a nobis tanq̃ ex nobis,locat ex deo:ad significãdũ ꝙ seipsos secundum naturales vires ingenii,doctrinæ,morum &c.hinc,gratuita vero dei dona inde locat.Et seipsos non negat posse cogitare,sed negat sufficientiam ad cogitandum. Possumus enim insufficienter & cogitare & operari aliquid ad ministerium euãgelicum spectans:vt experientia testatur in malis ministris. ¶QVI & idoneos nos fecit ministros noui testamenti,
G non litera,pro,literæ,sed spiritu.pro,spiritus.)Exclusa præsumptione declarat ꝙ de facto deus effecit ipsos idoneos ad manifestandum spiritum.vt merito dixerit superius, subministrata a nobis,inscripta spiritu dei viuentis. Vide prudentiam Pauli simul explicat se esse effectos idoneos ministros noui testamenti,& ipsum nouum testamentum esse nõ literam sed spiritum:vt simul intelligamus ꝙ sunt effecti idonei ad ministrandum spiritum,& ꝙ nouum testamentum est spiritus in carneis tabulis cordis impressus,de quo superius sub epistolæ specie meminit.Et est appositiua constructio dicendo noui testamenti non literæ sed spiritus:hoc est ꝙ non est litera sed spiritus.Et vere in hoc differt nouum a veteri testamento:ꝙ vetus est litera constãs ex præceptis legis,nouũ autẽ est spiritus fidei spei ac charitatis.Et ꝑpterea in theologia speculatiua dicitur ꝙ omnes sancti ab initio mundi quatenus habuerunt gratiã fidei spei ac charitatis, spectarũt ad nouũ testamẽtũ.propterea dicitur ꝙ nouũ testamẽtũ adiuuat hominẽ intus,vetus
H vero nõ.propterea dicit̃ ꝙ euãgelica scripta & apostolica(quæ vulgo appellant̃ nouũ testamentũ)nõ sunt ipsum nouũ testamẽtũ,sed doctrina noui testamẽti:docẽt enim credẽda, speranda, diligẽda.scripta vero Moysi sunt ipsum vetus testamẽtũ:adiũctis prophetis. LItera enim occidit.)Differẽtiã inter vetus & nouũ testamẽtũ penes effectus cõtrarios describit.Occidit autẽ tum augendo cõcupiscẽtiã:quia nitimur in vetitũ.Tũ addẽdo præuaricationẽ:quia furtũ committens cõtra legẽ scriptã,duplicẽ incurrit præuaricationẽ: & legis naturę & legis scriptæ. SPIritus aũt viuificat.)Tũ ferendo secũ vitã gratiæ.tum adiuuãdo infirmitatẽ nostrã & domando concupiscentiã.tum operando meritorie ad vitã æternã.Qꝫ si ministratio mortis literis deformata in lapidibus.)Declarata substantia noui testamẽti,intẽdit ex excellẽtia noui testamenti relati ad vetus,gloriã ac qualitatẽ ministrorũ noui testamẽti describere.Et propterea affert initiũ veteris testamẽti:quãdo.s.Moyses vt minister dei intulit illud populo. ¶A re gesta argu
I mẽtatur scripta Exo.xxxiiii.narratur siquidẽ ibi ꝙ Moyses secũdo deferẽs tabulas lapideas quibus inscripta erant præcepta decalogi,descẽdit a diuino colloquio ad populũ habẽs faciẽ radiantẽ claritate tanta vt nõ possent filii Israel figere oculos in faciẽ Moysi.& propterea Moyses alloquẽdo populũ velabat faciẽ suã:quũ ibat aũt ad loquẽdũ cũ deo tollebat velamẽ de facie sua. ¶Quia inquã ista fuit ministratio veteris testamẽti,ideo ex ista argumentatur Paulus excellentiam administrationis noui testamenti,conferendo conditiones conditionibus.Et quoniam iam dixerat tres differẽtias inter nouũ & vetꝰ testamẽtũ(primã in substantia,ꝙ nouũ spũs,vetus litera.secundã in subiecto:quia nouũ in carneis tabulis cordis,vetus in tabulis lapideis. tertiam in actione:ꝙ nouum viuificat,vetus occidit)ideo his tribus simul collectis,dicit ꝙ si ministratio mortis.Vetus testamẽtum appellat mortem:iuxta id quod dixerat.occidit.Et subiungendo literis,substãtiam significat eiusdem.& addẽdo deformata in lapidibus, subiectum demõstrat.
K Ministrationem autem appellat ipsam exhibitionem,quia Moyses exhibuit populo vetus testamentum in tabulis lapideis. FVIT in gloria)corporali resplendente in faciem Moysi. ITA vt non possent intendere filii Israel in faciem Moysi.) Excellentia gloriæ describitur vsqueadeo resplendentis,vt non possent corporeis oculis intentam aciem videndi figere filii Israel in faciem Moysi.PROpter gloriam vultus eius.)propter excellẽtiã spendoris vultus eius. QVAE euacuatur.)Hoc addit Paulus,ad reddendum argumentum a minori ad maius. Et nouam per hoc explicat conditionem veteris testamenti:ꝙ.s.aboletur,ꝙ quandoqꝫ finem esset habiturum, gloria siquidem illa apparens in facie Moysi,gloria transitoria erat. & propterea dicitur quæ euacuatur seu aboletur. QVOmodo non magis ministratio spiritus erit in gloria?) Attende prudens lector ꝙ in antecedente huius conditionalis quinqꝫ Paulus collegit spectantia ad mini-

ſtrationem veteris teſtamenti: videlicet literam, mortem, gloriã, excellentiam glorię, & euacua- A
tionem. Quorum quinq; gloriam ſemper repetit, arguendo ſemper ex gloria miniſtrationis ve
teris teſtamenti maiorem gloriã miniſtrationis noui. ſingillatim autẽ reliqua quatuor exequi-
tur: inchoando a litera. Contra literã enim primum argumentatur, quomodo non magis mini-
ſtratio ſpiritus erit in gloria? Itaq; vis argumentationis huius cõſiſtit in collatione ſpiritus ad
literam. Et eſt argumentũ a minori: ꝙ ſi miniſtratio literæ fuit glorioſa, multo magis miniſtra-
tio ſpiritus erit glorioſa. ¶NAM ſi miniſtratio dãnationis in gloria eſt.) Interpres adiunxit
duas dictiones: in & eſt. Legendũ eſt. ¶GLOria.) Ordinate procedit Paulus. primo enim con-
tulit ſpiritum literę: vtpote ſubſtantiã noui, ſubſtantiæ veteris teſtamenti. modo conſequenter
confert effectum effectui. Et quod ſuperius appellauit mortis, modo appellat dãnationis eadẽ ra
tione. Ex illa enim particula arguit ꝙ ſi miniſtratio damnationis (hoc eſt literæ damnationẽ in- B
ferentis, augendo concupiſcentiam & addendo præuaricationem) gloria, hoc eſt glorioſa fuit.
MVLto magis abundat miniſterium. pro, miniſtratio, iuſtitię in gloria.) Loco eius quod ſupe
rius dixerat viuificat, modo dicit iuſtitiæ. Ita ꝙ e regione occiſionis, mortis & dãnationis locat
iuſtitiam. vt intelligamus vitam iuſtitiæ eſſe illam de qua dixit ſpiritus viuificat, eſſe illam quę
opponitur occiſioni dãnationi & morti quã infert litera: & percipiamus nouũ teſtamentum eſſe
ſpiritũ viuificantem vita iuſtitiæ, de qua ſcriptum eſt, iuſtus ex fide viuet. Et vtitur argumen
to ſimili pręcedenti: conferendo miniſterium mortis ſeu dãnationis, cum miniſterio iuſtitię vi-
talis. ¶NAM nec glorificatum eſt quod claruit. pro, glorificatũ eſt, in hac parte, propter ex-
cellentem gloriam.) Auget argumẽtationem maioris glorię in miniſtratione noui q̃ veteris ex
illa particula, ita vt non poſſent filii Iſrael intendere in faciem Moyſi. monſtrat enim excellentiã
gloriæ in facie Moyſi præſtitiſſe impedimentũ gloriæ. Et vere ſic fuit: quoniam excellentia ſplẽ
doris impediebat gloriam ab ipſius gloriæ intuitu. quod eſt minuere glorificationem. Excellẽs C
enim ſenſibile ex ſua excellentia minuit ſenſationem ſui: quod eſt minuere ſeipſum in eſſe ſenſi-
bili. Et ſimiliter excellens gloria Moyſi in hac parte (id eſt in facie) ex ſua excellentia minuit glo
riam quia minuit illius ſenſationem. Reddere enim gloriam inuiſibilem ſeu minus viſibilem, eſt
tollere ſeu minuere illam. Eſt itaq; ſenſus literæ. ꝙ id quod glorificatum eſt in hac parte, hoc eſt
in facie Moyſi, nõ eſt glorificatum ſimpliciter & abſolute: quia impeditum eſt ab intuitu pro-
pter excellentem gloriam, hoc eſt propter excellentiam gloriæ nimio ſplendore opprimẽtis vi-
ſum. Et intendit per hanc conditionem quæ fuit in gloria faciei Moyſi, non ſolum monſtrare ꝙ
vnde fuit maior gloria inde reddita eſt minor, ſed inchoare differẽtiam inter ipſam & gloriam
miniſterii noui teſtamenti: penes hoc ꝙ excellens gloria Moyſi impedit ſeipſam ab intuitu, ex-
cellens autem gloria miniſtri noui teſtamenti nullum præſtat impedimentum perceptioni ſui:
vtpote ſpiritualis & ſpiritu conſpicienda. ¶SI enim quod euacuatur per gloriam. pro, in glo- D
ria, eſt.) Argumentatur dẽmũ ex vltima particula, quæ euacuatur. Et ſimili pręcedentibus vti-
tur argumento. ſi teſtamentum quod aboletur, quod finitur quandoq;, eſt in gloria. MVLTO
magis quod manet, in gloria eſt.) Differentia hęc inter vetus & nouum teſtamẽtum penes tol-
li & manere, intelligitur ſecundum proprias hęreditates ſingulorum. Vetus ſiquidem teſtamen
tum diſpoſitio eſt hęreditatis terrenę: vtpote terrę promiſſionis cum abundantia bonorũ tem
poralium: vt clare patet in fine Deuter. Et propterea de illo dicitur quod euacuatur ſeu abole-
tur. Temporalia enim tranſeunt. & ad literam in aduentu Meſię ſublata ſunt Iudæis. Nouũ ve-
ro teſtamentum diſpoſitio eſt hæreditatis cęleſtis: quæ æterna eſt. Et propterea dicitur quod
manet: vtpote manens in æterna fœlicitate ſibi propria.

HABENtes igitur talem ſpem.) Hactenus Paulus proponentis officio trifariam vſus eſt.
primo ſub ſpecie epiſtolę: deinde ſub ſpecie noui teſtamẽti nõ literæ ſed ſpiritus, & demũ E
ſub differentibus conditionibus ab illis quę fuerunt in miniſtratione veteris teſtamenti mini-
ſtrante illud Moyſe. Ab hinc autem vſq; ad ſextum capitulũ tractat ſingula, inchoans a gloria.
Inchoando a differentia inter miniſtros veteris & noui teſtamenti, penes hoc ꝙ miniſtri vete-
ris velant gloriã: miniſtri vero noui, abſq; velo gloriam domini exhibent populo. Incipit autem
ab habita ſpe non ſolum ad ſignificandũ rationem libertatis noui teſtamenti, eſſe ſpem æternæ
glorię quæ eſt propria nouo teſtamento, ſed vt incipiat ab ipſa ſubſtantia noui teſtamenti habi
ta in ipſis miniſtris. Iam enim dixerat nouum teſtamentum eſſe ſpiritũ. & propterea ab ipſo ſpi
ritu ſpei habito incipit. Vnde & inferius eodẽ tenore proſequetur de ſpiritu fidei. multa enim
arte tractat Paulus ſingula propoſita. Illam nanq; particulã qua dictum eſt nouum teſtamẽtum

F eſſe ſpiritum,tractat pluries repetẽdo habitum ſpiritum ſpei,ſpiritum fidei, ſpiritum fiduciæ, ſpiritum charitatis:quãuis non ſemper vtatur vocabulo ſpiritus.vnde hic dicendo habẽtes igitur talem ſpem,perinde eſt acſi dixiſſet habẽtes igitur ſpiritũ ſpei talis,ſcilicet manentis in æternum gloriæ,cuius immediate ante meminerat. MVLta fiducia.pro,libertate,vtimur.)De qua autem libertate loquatur,ipſemet explicat ſubiungendo. ¶ET nõ ſicut Moyſes ponebat velamen ſuper faciem ſuam.) Suſpẽde intellectum vſq; ad illã particulam,nos vero omnes:quoniam Paulus ſuſpendit explanationem libertatis huius illucuſq;. VT non intenderent filii Iſrael in faciem.pro,finem.eius quod euacuatur.)Attende diligenter ꝙ Paulus res geſtas corporaliter in Moyſe trahit ad ſenſum ſpiritualem.Ita ꝙ ex corporaliter geſtis tunc in Moyſe,intendit declarare ſpiritualem ſtatum Iudęorum.Et interpretatur appoſitionem velaminis quam ſecundum rem geſtam exercebat Moyſes ad hoc vt excellens claritas non offenderet oculos filiorũ Iſrael,
G ſignificare obcęcationem filiorum Iſrael ad hoc vt non intuerẽtur finem veteris teſtamẽti: hoc eſt vt non intendant in Chriſtum qui eſt finis veteris teſtamenti quod aboletur. Eſt itaq; ſenſus literę ꝙ nos miniſtri noui teſtamenti vtimur multa libertate,& nos ſumus ſicut Moyſes ponendo velamen ſuper faciem ſuã.Hoc factum eſt corporaliter:ſed quod ſequitur,ſenſus eſt ſpiritualis,ſcilicet vt non intenderent filii in finem:hoc eſt Chriſtum, qui eſt finis eius quod euacuatur:hoc eſt veteris teſtamenti,de quo ſuperius dixerat quod euacuatur. SED obtuſi.pro, obcęcati,ſunt ſenſus eorũ.)Explicat Paulus ſpiritualem ſtatum Iudęorum quem deſcribere inceperat dicendo vt non intenderent &c.declarando hoc nõ intẽdere eſſe obcęcationem internorum ſenſuum filiorum Iſrael.Similẽ huic ſententiam habes in Eſaia:habes & in Euangelio Ioãnis.) VSq; in hodiernum enim diem idipſum velamen in lectione veteris teſtamenti manet.) Obcęcationem Iudęorum amplius explicat ex hoc ꝙ continue perſeuerat velamen in Iudęis dũ
H legunt vetus teſtamentũ,dum non intelligunt in eo verũ Meſiam. velamen itaq; in facie Moyſi poſitũ figuram eſſe cęcitatis filiorum Iſrael in lectione veteris teſtamẽti interpretatur Paulus. NON reuelatũ:quoniã in Chriſto euacuatur.)In facie Moyſi velamẽ erat nõ ſemper,ſed quãdoq; detegebatur facies eius.Et propterea adiũgit Paulus nõ reuelatũ,nõ detectum:vt velamẽ ipſum nõ ablatum declaret perſeuerare.Et rationẽ adiungit.quoniã in Chriſto, ſubaudi tantũ, tollitur velamen.Iſti autẽ adhuc nõ habent lumen Chriſti.Vnde & declarando perſeuerantiam non reuelati velaminis ſubiũgit. SED vſq; in hodiernũ diem quũ legitur Moyſes.)tanq̃ alloquens filios Iſrael. VElamen poſitũ eſt ſuper cor eorum.) Velamen corporeum in facie Moyſi perſeuerat in figurato ſpirituali velamine poſito ſuper cor filiorũ Iſrael:quod eſt obcęcatio eorum,quod eſt obduratio eorũ,ſubtrahẽte deo illis gratiam ſui luminis ad cognoſcendũ Chriſtũ. QVum autẽ conuerſus fuerit ad deũ.pro,cõuerſi fuerint ad dominũ,auferetur velamẽ.)Iuxta
I hiſtoriã Moyſes quum loquebatur ad populũ,velatus loquebatur:quum vero vertebatur ad alloquendũ deum,tollebat velamẽ & detectus loquebatur.Et propterea Paulus quemadmodum interpretatus eſt velatum Moyſen alloquentem populum figuram eſſe obcęcati populi,ita modo interpretatur detectum Moyſen verſum ad deũ figuram eſſe illuminati populi Iudæorũ. ad hoc enim alludunt hęc verba.quum autem cõuerſi fuerint ad dominum,in ſimilitudinẽ Moyſi qui a colloquio populi vertebatur ad alloquendum dominũ,tunc auferetur velamen, in ſimilitudinem Moyſi qui auferendo velamen conuertebatur ad deum. ¶DOminus autem ſpiritus eſt.)Dixerat quum autẽ conuerſi fuerint ad dominum.& propterea ex qualitate domini procedit.Et quũ multas habeat dominus conditiones(eſt enim omnipotens,æternus,ſapiẽs &c.)vna tantum vtitur dicendo dñs autem ſpiritus eſt:quoniã intendit propriam rationem reddere ſpiritualis ſtatus.Quemadmodũ enim ex eo ꝙ deus vita eſt,propria ratio vtitur viuentium, & ex
K eo ꝙ deus ſapientia eſt propria ratio redditur ſapientum,& ſic de ſimilibus,ita ex eo ꝙ deus ſpiritus eſt,ꝓpria ratio redditur ſpiritualiũ. Tanq̃ ſi apertius dixiſſet.quãdiu filii Iſrael erũt tanq̃ corporaliter intendentes in Moyſen corporeũ,velamen eſt ſuper cor eorũ:quum autẽ verſi fuerint ad dominum qui ſpiritus eſt,tanq̃ ſpiritualibus ſenſibus vtẽtes,tolletur velamen. Propter quod conſequenter ſubiũgit. VBI autẽ ſpiritus domini,ibi libertas.) Ablationem velaminis probat ex cõuerſione ad dominũ,quia dominus ſpiritus eſt.Ex conuerſione enim ad ſpiritũ qui dominus eſt,ſpiritus domini emanat in cõuerſos,quo fiũt ſpirituales:ac per hoc fit in eis libertas a velamine.Aduerbia ſiquidem loci vbi & ibi,circũloquuntur humanas mentes.Eſt enim ſenſus ꝙ in iis animis in quibus eſt ſpiritus dñi in eis eſt libertas a velamine obcęcationis & obdurationis.quod in cordibus Iudęorũ perſeuerare deſcriptũ eſt vſq;quo conuertãtur ad dominũ.

NOS vero omnes.) ministri Euãgelici, ad differentiã tam Iudęorum quũ conuersi fuerint (in quibus spiritus domini ac libertas erit) q̃ Moysi qui absq; quidẽ velamine cum domino sed velatus cum populo loquebatur. REuelata facie gloriam domini speculantes. pro, inspeculantes, in eandem imaginẽ. Superfluit in. Et est sensus, nos ministri noui testamenti inspeculantes, hoc est instar speculi suscipientes & reddentes, officium speculi exercentes tam suscipiendo q̃ reddendo, suscipiendo quidem gloriam domini: reddendo vero eandem imaginẽ, quam scilicet suscepimus. Vnico participio (inspeculantes) vtrunq; officium speculi Paulus significauit: suscipere & reddere. Et duos apposuit accusatiuos. alterũ significãs gloriam domini quę suscipitur: alterum significans eandẽ gloriam vt redditam. & propterea significatur nomine imaginis eiusdẽ. Speculum siquidẽ corporeũ suscipiens crucifixũ, reddit eãdem imaginẽ. Et similiter ministri noui testamenti detecta facie suscipientes gloriã domini, ac eandẽ imaginem (hoc est eiusdẽ glorię imaginem) reddẽtes aliis describuntur: ad differentiã Moysi, qui licet reuelata facie gloriam domini susciperet, nõ tamen eandẽ reddebat imaginẽ aliis, sed oportebat velari faciẽ eius si alios alloqui voluisset. Quanuis etiã illa Moysi gloria fuerit corporalis, & non gloria domini qui est spiritus. Ministrorũ siquidem noui testamẽti gloria est gloria spiritualis, quę est vere gloria dñi qui est spiritus. Mysteria siquidem dei manifestata ad dei gloriã, appellãtur gloria dei: vt q deus est pater, filius ac spiritus sanctus: q deus creauit mundum, q verbum caro factũ est, q restaurat omnia in Iesu Christo. Clara autem horũ notitia infusa a deo, appellatur inspeculatio quo ad susceptionem reuelata facie: & similiter clara eorũdem notitia quę ab Apostolis, aliis traditur, appellatur inspeculatio quo ad redditionẽ similiter reuelata facie. Hæc vere fuisse in Apostolis, doctrina eorum testatur: dum diuina mysteria quæ tam occulte tradita erant in veteri testamento, aperuerunt omnibus. TRANSformamur a claritate in claritatẽ. pro, a gloria in gloriam, tanq̃ a domini spiritu.) Declarat per oppositum ad Moysen huiusmodi inspeculationẽ. Quod vt intelligas, recole q paulo superius dixerat de Moyse, nec glorificatũ est quod glorificatũ est &c. huius oppositum modo describit in ministris noui testamenti. Moyses transformatus a gloria quidem est (nam in formã gloriosam mutatus secundum faciem est) sed non in gloriã: quoniam quod glorificatum in eo est, non est glorificatum propter excellentiã gloriæ. Ministri vero Euangelii transformantur, non perditione formæ naturalis sed superuẽtione formæ gloriosę (hoc est cęlestis gloriæ participatione in intellectu illuminato, in volũtate accensa, in viribus animi confirmatis virtute ex alto) in gloriam exteriorem, manifestando aliis non solum quę nouerunt diuina mysteria, sed etiam interna spei charitatis fortitudinis &c. dona: quę lucebant in factis eorum. Vnde ne intelligeres in gloriam mundanã, adiunxit tanq̃ a domini spiritu. Actorẽ siquidẽ transformationis talis (scilicet a gloria interna ad gloriã externam intuendam ab aliis) explicat domini spiritum, vsqueadeo vt simul explicet domini spiritum esse moderatorem dicendo tanq̃. Transformamur inquit a domini spiritu, vt & quãtum & quando & qualiter decet domini spiritum transformare, a gloria in gloriam. Et reduxit effectum spiritualis trãsformationis in domini spiritum tanq̃ in propriam causam: vt declarauimus. Et dixit specialiter hoc contra obloquentes imponẽdo ei iactãtiam: vt perpendant Corinthii q transformati a spiritu sancto, & faciunt & dicunt Paulus & ei similes quæ ad laudem eorum spectare videntur.

CAPVT IIII.

DEO habentes hanc administrationem, iuxta q misericordiam consecuti sumus.) Intendit ex dictis conditionibus rationem reddere duorum emergẽtiũ, quorum alterum cõsistit in facto eorum: alterũ autẽ in facto incredulorũ. Dicendo ideo, transformationem refert antedictam. Et est sensus. quia nos reuelata facie transformamur &c. habentes talem administrationem non ex nobis sed prout diuinam sumus misericordiam consecuti. NON deficimus,) non segnescimus, non negligimus. SED abdicamus. pro, abdicauimus, occulta dedecoris.) Conformes sunt actiones nostrę internę claritati officii. Queadmodum enim officiũ ministrandi nouũ testamentum gloria plenum est, ita nos in actionibus nostris internis exhibemus absq; negligẽtia, & cum abiectione cuiuscunq; occulti dedecoris: ita quòd nihil in intimis nostris relinquimus quod pudeat manifestum fieri. NON ambulantes in astutia.) Ecce vnum occultum dedecus, astuta dispositio operum. NEq; adulterantes. pro, dolose tradentes, verbum dei.) Ecce alterũ occultũ dedecus, interno dolo vti euãgelizando. Et astutia quidem in ambulãdo, ad mores refertur: dolosa autem traditio, ad intentionẽ perducendi ad malum aliquid mediante prædicatione

F refertur:puta ad Iudaizandum. SED in manifestatione.)Superfluit in. VEritatis.)tum doctrinæ tum vitæ.Et hoc spectat ad inspeculationem reuelata facie. COMmendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram deo.)Et hoc ex trãsformatione a gloria in gloriam tanq̃ a domini spiritu.non cõmendamus nosmetipsos iactantia:sed manifestatione veritatis,& vitæ & doctrinæ & iustitiæ,non apud quosdam sed apud omnem consciẽtiam hominum, non qualemcunq; sed coram deo.Apud conscientiam siquidem eorum qui secundũ deũ res discutiunt,commendamus nosmetipsos manifestando veritatem.Et hoc est primum factum cuius rationem reddit ex conformitate ad officium.Alterum vero (quod ex incredulorum facto consurgit)subiungitur. Q; SI etiam opertum.pro,velatum,est Euangeliũ nostrum,in iis qui pereunt,est opertum.pro,velatum.)Declarauerat Paulus differentiam inter nouum & vetus testamentum penes hoc ꝙ vetus erat velatum,nouũ autẽ est sine velamine.poterat quispiã obiicere

G etiam in nouo testamento velamen inueniri obcęcationis multorũ,quemadmodũ de obcęcatione Iudęorum dictum est.Et propterea huic obiectioni occurrit, reddẽdo rationẽ talis velaminis inuenti apud quosdam in nouo testamento.Et ex duobus capitibus saluat differentiam antedictam.primũ quia in veteri testamento velamen erat cõmune omnibus loquente Moyse ad populum:in Euangelio autem velamen non est cõmune sed proprium illis tantum qui pereunt.Et hinc habetur ꝙ velamen non se tenet ex parte Euãgelii aut ministrorum eius, quemadmodum in veteri testamento.quod est aliud caput se tenens ex parte filiorum perditionis. Et ad hoc significandum subiungit. IN quibus deus huius seculi excęcauit mẽtes infidelium.)Quemadmodum scribit ad Philip.de quibusdã,quorũ deus venter est, ita Corinthiis scribit deum huius seculi dilectũ quemq; finem ab hominibus affectis his trãsitoriis:siue ille finis sit delectatio carnis,siue gloria,siue quodcũq; aliud transitorium.omnes enim huiusmodi fines conueniunt sub

H ratione vnius finis qui est bonũ propriũ transitoriũ. & talis finis deus huius seculi appellatur, sicut vẽter appellatur deus deditorũ gulę.Et talis finis excęcat proculdubio mentes infidelium. affectatum enim quodcunq; transitorium bonum priuat mẽtes hominum lumine ad videndum claritatem spiritualium bonorum quę per ministros Euangelii prædicantur. VT nõ fulgeat. pro,infulgeat.Deficit.ipsis,illuminatio Euangelii gloriæ Christi quæ est imago dei.)hoc est vt sint indispositi ad suscipiendum fulgorem Euangelii,nõ cuiuscunq; rei sed glorię Christi.Christi enim gloria euangelizatur.Non est ergo velamen ex parte Euangelii, sed ex parte excęcatorum indispositorum ad suscipiendum apertum fulgorem gloriæ Christi euangelizatæ.audiunt siquidem isti euangelica verba,vident corporeis oculis Euangelica facta & miracula: & tamẽ ex affectu ad transitorium aliquod indispositi sunt ad suscipiendum lumẽ fidei quod vehit secum Euangelium,gloriosi Christi instrumentum.¶Apponit autem qui est imago dei,ad explicandũ

I vtranq; Christi naturam.Christus enim nomen est regiæ dignitatis secundum humanam naturam competens:imago autẽ dei nomen est filii secundũ naturam diuinam.Generatur enim filius ex modo productionis suæ in similitudinẽ naturę patris.Et in hoc differt a spiritu sancto: vt theologia speculatiua diffuse tradit.Et propterea dicitur imago dei. Propter distinctionẽ enĩ personalem inter ipsum & patrem,dicitur imago:quæ non potest intelligi nisi relatiue.Propter consubstantialitatem autem dicitur dei.continet enim in se perfecte diuinam naturam.

NON enim nosmetipsos prędicamus.)Tractat Paulus hic particulam illam,Christi.Dixerat enim superius,epistola estis Christi.Tractat autem Christum esse illum qui per ministros noui testamenti tum prędicatur tum gestatur secũdum vtrunq; Christi statũ scilicet mortalem & immortalẽ:vt author noui testamenti intelligatur Iesus Christus secundũ vtrũq; statum.In primis itaq; tractat Iesum Christum esse illum qui prædicatur,excludẽdo seipsos.Et in

K ducit hoc per modum rationis quare dixerit vt non infulgeat gloria Christi, continuando textum. SED Iesum Christum dominũ nostrum.)Superfluit nostrum. Significatur Iesus Christus dominus vt omniũ dominus intelligatur,vtraq; natura significatur prędicari. NOS autem seruos vestros per.pro,propter,Iesum.)non fratres,non socios,sed seruos vestros nõ prędicamus esse propter Iesum.Et vere serui sunt Christianorum ministri euangelici sancte exercentes officium suum.Et est seruitus magna,bene nota illis qui exercent officiũ solum propter Iesum. ¶QVOniam.)Rationem reddit quare prędicamus Iesum dominũ. DEVS qui dixit.) primo die creationis mundi. DE tenebris.)quę erant super faciem abyssi. LVmen splẽdescere.)fiat lux & facta est lux.Ordinem naturę significat per pręposition ẽ de, dicẽdo de tenebris. prius enim natura diaphanum est tenebrosum q̃ illuminetur:quoniã secundum se caret lumine.

Quare non splenduit lumen de tenebris tanq̃ de materia, sed tanq̃ de termino a quo, priore secundum naturę ordinē. IPSE.) non alius deus. ILluxit in cordibus nostris.) deus qui fuit author lucis corporalis in mundo subiecto tenebris, ipsemet spiritualē lucem ædidit in cordib⁹ nostris, prius tenebris ignorantię & peccatorū subiectis. AD illuminationem.) Non solū nobis illuxit, sed etiā ad aliorum illuminationē. Tanta enim spirituali luce corda nostra perfudit vt spiritualiter illuminemus alios, quemadmodum lucē corporalem de tenebris primo fecit ad illuminationem aliorum. Illumināt autem alios dupliciter. tum ex parte obiecti, docendo clare mysteria diuina. tum ex parte subiecti, subministrando dispositionem affectus, qua discipuli disponuntur ad hoc vt lumen fidei a Christo suscipiant. SCIentiæ claritatis. pro, cognitionis gloriæ, dei in facie. pro, persona, Christi Iesu.) Ecce ad quid illuxit in cordibus nostris, ecce ad quid illuminandum per nos in cordibus aliorū, scilicet ad cognoscendum gloriam dei in persona Iesu Christi. Gloria in persona Iesu Christi, deitas est in persona Iesu Christi, ad cognitionem siquidē deitatis in persona Iesu Christi lux diuina in cordibus nostris efficitur, illuminatio aliorum per ministros Euangelii tendit, hac enim cognita, reliqua clare patēt. Et hinc clare patet ratio quare prædicamus Iesum Christum dominum. HAbemus autem thesaurum istū in vasis fictilibus, seu, TEstaceis.) Declarauit Iesum Christū prædicari per ministros noui testamenti: declarat consequenter modo Iesum Christū gestari per eosdem, prædicatio siquidem spectat ad verba: gestatio autem ad facta. Declarat enim ꝙ nō solum prędicamus verbo, sed gestamus factis Iesum Christum: factis autem manifestis in corporibus nostris fragilibus. Et ad hoc significandū vtitur similitudine preciosi thesauri recōditi in vasis testaceis: quæ & vilia & fragilia sunt. Thesaurum itaq; appellat spiritualē lucem cordium propriorum, illuminatiuam aliorum: vasa vero testacea propria corpora, tot miseriis subiecta vt merito & vilia & fragilia dicantur. Et in persona ministrorum noui testamenti sibi similium Paulus loquitur: declaraturus hinc ꝙ gestāt Christum. VT sublimitas sit virtutis dei.) Transpositio varians sensum interuenit. Legendum est. VT excellentia potentiæ sit dei, & non ex nobis.) Ratio redditur quare tam preciosus thesaurus habetur in vasis fragilibus: vt scilicet excellentia potentiæ seruantis thesaurum inter tot occurrentia aduersa, sit dei & non ex nobis. Si vasa essent impassibilia, potentia seruatiua esset ex vasis: sed eoipso quòd vasa sunt tam fragilia, non solum potētia sed excellentia potentiæ opus est aliunde ad seruādum thesaurum. Aliūde autem in proposito est deus, ideo itaq; in vasis testaceis thesaurum habemus vt dei sit excellentia potentiæ seruatiuę qua opus est ad seruandum. Adiungit autem & nō ex nobis, & non dicit & non nostra: vt intelligamus nos quidem cōcurrere ad seruandum thesaurum, nostrum quoq; opus esse seruationem thesauri, sed nō ex nobis seruari illum, sed ex dei potentiæ excellentia supra fragilitatem nostram, supra omnia aduersantia. ¶IN omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur. pro, angustamur.) Declarat per partes quatuor, tum quod est vasorum testaceorum, tum quod est potentiæ dei. Affligi in omnibus, fragilitatis nostræ est: sed non angustari in animo, diuinæ est potentiæ efficientis in nobis vt quantumcunq; in omnibus affligamur nunq̃ tamen anxii (velut in angusto positi vnde euadere non possimus) reddimur. hoc enim primum directe respicit diuinam opem in animo. ¶APOriamur.) Græcam dictionem interpres vsurpauit: quum Latine potuisset dicere. EGEmus.) Ecce quod est miseriæ nostræ. SED non destituimur.) Ecce quod est diuinæ potentiæ non relinquentis nos in nostra indigentia. quod clare spectat ad res exteriores.

¶PER secutionem patimur.) Ecce quod est nostrum. SED non derelinquimur.) Ecce quod est dei, deferentis in persecutionibus de loco ad locum, sed fouentis continue.

HVMIliamur, sed non confundimur.) Nescitur quis hanc particulam Pauli textui inseruit: nam in Paulo, quarto & vltimo loco subiungitur. DEIIcimur.) Ecce quod miseriæ nostrę est.

SED non perimus.) Ecce quod potentiæ dei est, permittentis quidem nos deiici in pericula mortis, sed sustinentis ne pereamus. Quod frequentissime impletum legimus in Paulo & aliis. Et hoc intellige vsq; ad palmam martyrii exclusiue. non enim intendit Paulus ꝙ nunq̃ corpore, pereamus in præsenti vita: sed ꝙ deiecti in mortis pericula, non perimus corpore citra palmam. Et tunc etiam non perimus, sed dormimus corpore vsque ad resurrectionem.

¶SEMper mortificationem. Deficit. domini, Iesu Christi.) Superfluit Christi.

IN corpore nostro.) Superfluit nostro. CIRcunferentes.) Ecce quorsum tot talia ac tanta patimur, ad hoc vt gestemus non quandoq; sed semper, non alicubi sed circūcirca, non in animo sed in corpore mortificationem qua in hac pręsenti vita olim mortificatus est multipliciter

F Iesus dominus:hoc est quãuis esset dominus vniuersorũ. VT & vita Iesu manifestetur in corporibus nostris.pro,in corpore nostro.)Ecce quorsum excellentia potentiæ dei seruat thesaurũ inter tot afflictiones fragilitatis nostrę,ad hoc vt vita immortalis ad quã resurrexit Iesus(quã habet,qua fruitur & regnat Iesus)manifestetur in corpore nostro,tanq̃ protegens & sustẽtans illud.afflictiones enim & tormenta euangelizantium,tam potenter non solum tolerata sed superata,testimonia sunt Iesu Christi viuentis & seruantis & vincentis. propter quod martyria sunt appellata. SEMper enim nos qui viuimus,in mortem tradimur propter Iesum.) Declarat quid est circunferre mortificationem Iesu in corpore.est enim nos quãdiu viuimus, semper (hoc est tum absq; vlla ætatis exceptione,tum propter assidua immo continua pericula vitę)in mortẽ,hoc est in mortis pericula,in mortis amica ac nuncia (nuditatem,esuriem, tormenta,insidias &c.)tradi,non propter crimen sed propter Iesum:tradi autem a deo examinante nos ve-
G lut aurum,a nobisipsis in holocaustum diuinũ, ab aduersariis persecutoribus nominis Christiani. VT & vita Iesu.)immortalis. MAnifestetur in carne nostra mortali.) Declarat quod dixerat in corpore nostro,quòd de corpore nostro in statu mortalitatis huius loquitur. ℭERgo mors in nobis operatur, vita autem in vobis.)Pronomina nobis & vobis,differentiam inter ministros Euangelicos(inter quos erat Paulus)& alios Christianos denotat.Et potest intelligi vel vt sonat de vita corporali & morte corporali.Et est sensus.ex iis quæ patimur,infertur quòd in nobis mors,hoc est mortalitas exercet quæ mortis sunt,vt afflictiones &c.in vobis autẽ qui non patimini propter Iesum,vita operatur:hoc est vitalis pars exercet quæ vitæ sunt: vtpote non impedita per afflictiones,inediam,tormenta &c.Vel de vita & morte Christi de qua fuerat locutus.& est sensus.ex iis quæ patimur, infertur corolarie q; in nobis etiam mors Christi operatur mortalia afflictiones &c.in vobis autẽ qui non patimini propter Iesum,vita tantũ Christi ope-
H ratur vitalia:dona scilicet vitalis gratiæ in animabus.Nõ q; mors Christi nullo modo operetur in eis(quum constet eam omnium operari salutem) sed quatenus non operatur in illis per modum assimilationis:quo mors operatur mortalia,& vita operatur vitalia.Secũdum enim talem operandi modum Paulus loquitur,exponendo quouis modo.

HABENtes autem eundem spiritum fidei.) Declarato Christo tam prædicato q̃ gestato per ministros noui testamenti,declarat modũ quo ministri noui testamẽti inscribũt Christi epistolam,illuminãt alios,ministrãt ipsum testamentũ nouum.Et quemadmodum prius descripserat substantiam noui testamenti in spiritu spei, dicendo habentes igitur talem spem, ita modo prosequendo eiusdem substantiæ descriptionem dicit.habentes autẽ, nos ministri Euangelici,eundem,nõ diuersum,spiritum fidei.Noui siquidem testamenti substantia est spiritus & fidei & spei & charitatis,non dissimilis in diuersis,quanuis maior in vno q̃ in alio.Et queadmo-
I dum spem ministrorum attulit pro ratione libertatis, quam postea declarauit esse libertatem a velamine obscuræ doctrinę,ita modo spiritum fidei affert pro ratione locutionis euangelicę ad alios.In qua explicatur modus inscribendi epistolam spiritualẽ. Propter quod significanter nõ dicit habentes fidem,sed spiritum fidei:vt intelligamus & rationem imprimendi in aliorũ animos esse spiritum sanctum in ministris,& rationem impellendi ministros ad loquendũ esse sanctum spiritum fidei.ad hoc enim significandum subiungit. SIcut.pro,secundum quod scriptũ est,Credidi propter quod locutus sum:& nos credimus,ꝑpter quod & loquimur.) Fiduciã posteris præbuit Paulus vtendi sacra scriptura transumptiue ad spirituales materias, ex hocipso quòd ipse vtitur psalmo trãsumptiue.Dauid enim ad literam explicat se credidisse Samueli de suo regno,& propterea locutum fuisse quod crediderat: Paulus trãsumit hæc ad credulitatem Christianę fidei in ministris,propter quam & loquuntur euangelizando quod credunt.ℭCaute
K tamen Paulus vtitur his verbis psalmi.nam dicit se credidisse propter quod & loqui, secũdum quòd propheta dicit se credidisse & propterea locutum esse.Vestigia enim prophetę sequi se significat:& non asserit q; propheta loquatur de credere necessario ad salutem.Dicendo propter quod & loquimur,actionem manifestat qua ministri Euangelici vtuntur ad illuminãdum & inscribendum.superius siquidem explicauerat libertatem sed non actionem, dicendo habentes talem spem multa libertate vtimur:modo explicat actionem dicendo quòd propter spiritum fidei loquimur,proculdubio euangelizando. SCIentes.)non opinantes. QVOniam.pro,quòd, qui suscitauit. Deficit.dominum Iesum,& nos cũ Iesu. pro,ꝑ Iesum,suscitabit:& constituet vobiscum.)Ex spiritu fidei loquimur ad hoc vt salui sitis:certificati a spiritu sancto q; nõ solus Iesus habet vitã immortalẽ,nec soli nos ministri per Iesum illam habebimus,sed etiã vos,habebi-

ris eandem: & quod amplius est, nos & vos simul suscitabimur & constituemur per Iesum. Spiritus itaque fidei cum hac certitudine vestræ simul futuræ immortalis vitæ & status firmi, impellit nos ministros ad loquendum. ℭOMnia enim propter vos.) Ex eo quod etiam dona spei ac fidei nobis concessa impellunt nos ad loquendum & locutio est propter vestram salutem, assumit pro ratione quod omnia nostra (ministrorum scilicet) disponuntur a deo propter vestram salutem. A
VT gratia abundans per. pro, propter, multos. pro, multorum, in gratiarum actione. pro, gratiarum actionem, abundet in gloriam dei,) Optima ratio resoluens in finem vltimum gloriam dei, ideo omnia nostra disponuntur propter vos, vt gratia in nobis existens, exuberans & redundans in vos, exuberet per hoc in gloriam dei, multiplicatis gratias agentibus iuxta multiplicationem doni in multis.

PROpter quod non deficimus.) Tractat illam particulam quod manet, superius inter noui & veteris testamenti differentias positam: dicendo, si enim quod euacuatur gloria, multo magis quod manet in gloria est. Permanentiã siquidẽ noui testamenti declarare intendit ex differentia inter æterna & temporalia. tanquam temporalia sint promissa veteri testamento, æterna autem nouo. & propterea merito illud aboletur, hoc manet. Continuat autem præcedentibus tractatum hunc ex identitate causæ, dicendo propter quod. refert enim relatiuum quod, certificationem futuræ immortalitatis antedictam. propter huiusmodi inquit certitudinem non deficimus, non vincimur laboribus, non segnescimus, non lassamur. SED licet is qui foris est noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est, renouatur de die in diem. pro, noue.) Internum & externum hominem Paulus distinguit: non vt quemlibet hominem astruat esse duos homines, sed vt vnum eundemque hominem secundũ diuersa officia seu diuersas conditiones, internũ externumque significet. quilibet enim homo secundũ cõditiones animi appellatur internus homo: secundum autem conditiones corporis appellatur externus homo. ℭDixerat Paulus quod non fatigamur: declarat quo sensu & quare hoc dicat, scilicet nõ corpore sed animo: quinimmo animus magis ac magis renouatur, quanuis corpus nõ solum lassetur sed quod plus est corrumpitur cõtinua resolutione tendens ad mortem. Dicit autẽ hominem secundum internas animi conditiones renouari propter cõtinuum profectum, recedendo a vetustate peccati & fomitis & participando nouitatem cælestis vitæ. Et adiungit aduerbium noue, ad significandum statum nouitatis spiritualis: vt intelligamus quod renouatur secundum statum nouitatis spiritualis, qui proportionaliter similis est statui vetustatis naturalis. nam quẽadmodum corpus versus mortem tendens continua resolutione non æqualiter deficit, sed quo plus versus mortẽ veterascit plus augetur deficere (deficit enim septuagenarius plus vno mẽse quam quinquagenarius vno anno &c.) ita ecõuerso animæ profectus longe maior significatur quanto magis renouatur & appropinquat magis cælesti nouitati. Ita quod dicendo renouatur noue, significat quod renouatur proportionaliter secundũ statum nouitatis. ℭAduerte prudens lector quot & quæ Paulus tractando permanentiam noui testamenti, proponit: vt distinguere scias executiones. ID enim quod in præsenti est momentaneum & leue. pro, id enim quod transeunter est leue, tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate.) Penuria vocabulorum correspondẽtium Græcis cogit interpretes circumloqui verba Pauli sonantia excellenter supra modum. AEternum gloriæ pondus operatur in nobis.) Superfluit in. Rationẽ reddit quare non fatigamur inter continuas externi hominis afflictiones: quia quicquid afflictionis nostræ est, est leue & transeũter, & efficit nobis gloriæ pondus excellenter supra modum & æternum. Singula singulis reddit Paulus, nostræ tribulationi, gloriam nobis: leuitati, pondus supra modum excellens: & transeunti æternum. Et quidem quod vniuersa hominis afflictio in corpore & exterioribus sit momentanea, clarum est: quum vniuersum tempus vitæ hominis relatum ad æternitatem nihil sit. Quod vero leuis sit, non tam clare liquet. Veruntamen si Pauli verba pensentur, clara est sententia: quoniam addit pronomẽ nostræ. amanti siquidem spiritualia & affectui alieno ab his temporalibus, leuis est omnis iactura corporis & reliquorum quæ transeunt, propter spiritualia & æterna. Quanuis etiã absolute loquendo leue sit quicquid in hac vita pati homo potest, relatum ad id quod pati potest anima separata: quemadmodum exiguum est quicquid est riuulorum relatum ad fontem. animus ipse purus quum patitur, incomparabiliter patitur respectu eius quod immersus corpori sentit. Metaphora vero ponderis coactus est vti, vt leui contrarium opponeret. Et quemadmodum leue vocat tum quod paruipẽditur, ita pondus appellat quod magnipẽditur. tum quod incõstans est, ita pondus quod constans est. Dicit enim pondus gloriæ, gloriam constantem signifi-

F cando:ad differentiam mundanæ gloriæ,quæ vere inconſtãs & leuis eſt:vtpote in opinione hominum conſiſtens.Nec ſat fuit explicare gloriam nõ mundi huius(quæ inconſtans & paruipendenda eſt)ſed quę vere conſtat & magnihabenda eſt,ſed appoſuit excellẽter excellentem:vt ineffabilem excellentiam veræ gloriæ cęleſtis quæ acquiritur per has afflictiones,ſignificaret.

NON contemplantibus nobis quæ videntur,ſed quæ nõ videntur.)De quali gloria loquitur, explicat ex qualitate pręmiorum quæ per fidem nouimus expectanda.ſimulq; explicat qua ratione præſentes afflictiones operantur nobis tam excelſum pondus gloriæ:quia ſcilicet nos non conſideramus præmia quæ videntur in præſenti vita,ſed quæ non videntur in præſenti vita. Et ꝙ de pręmiis Paulus loquatur,teſtantur ſubiuncta. QVę enim videntur,temporalia ſunt: quæ autem non videntur,æterna.) Sciebat Paulus multas res videri corporeis oculis quæ non ſunt temporales(vt ſolem & ſtellas)ſed quia de præmiis loquebatur,ideo differẽtiam adiunxit

G veriſſimam ꝙ pręmia quæ videntur modo tẽporalia ſunt.ſiue videantur per ſe:vt ſenſibilia extenſo viſionis nomine ad omnem ſenſationẽ.ſiue per accidens:vt gloria Cęſaris in opinione hominum laudantium cernitur.Præmia autem quæ non videntur modo(ſiue ſint viſibilia & ſenſibilia,vt corporũ gloria futura:ſiue ſint inuiſibilia ac ſupra omnia ſenſibilia lõge eleuata)ſunt æterna.Beatitudo enim ęterna animę intelligibilis eſt ordinis,& ęterna a parte poſt:& ipſa eſt cuius contẽplatione principaliter afflictiones omnes hic ſuſtinemus.gloria quoq; corporũ æterna ſimiliter eſt.❡Cerne prudens lector permanentiam noui teſtamenti in proprio pręmio declaratam:cum inſinuata differentia ad præmia veteris teſtamenti promittentis quæ hic videntur, quæ temporalia ſunt.propter illud enim hanc differentiam appoſuit Paulus inter quę videntur & quæ non videntur,inter temporalia & æterna pręmia.

CAPVT V.

H CImus enim quoniam.pro,ꝙ,ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis. pro,tabernaculi.)Et ſuperfluit huius. DISſoluatur.) Declarat illud tam excellens pondus gloriæ æternę.primo quantum ad gloriam corporis:& deinde quantum ad gloriam animę ſeparatę a corpore.Rationem itaq; eius tãtæ gloriæ futurę ſubiungit,non ex opinione ſed ex certitudine,dicendo ſcimus enim ꝙ ſi terreſtris.❡Nota ſingulas conditiones corruptibilis corporis quod modo habemus.prima eſt terreſtris.ſecũda noſtra domus.tertia tabernaculi. quarta diſſoluta fuerit. Et cõſidera quæ ſubiungit. AEDIficationem ex deo habemus domum nõ manufactam æternam in cęlis.)E regione nanq; ſingularum conditionum corporis corruptibilis locat cõditiones corporis glorioſi,Contra terreſtris dicit in cęlis.contra noſtra domus,dicit ædificationẽ ex deo habemus.contra tabernaculi,dicit domum non manufactam. contra diſſoluatur dicit æternam.

I ❡Vide ſingula.Corpus in primis noſtrum corruptibile,terreſtre hic dicitur, non ſecundũ ſubſtantiam(quia eiuſdem etiam erit naturę quando erit glorioſum) ſed ſecũdum grauitatis dominium,ob quod fatigamur ambulantes:& pręcipue aſcendentes.Et nihilominus ſicut terra cõtra cęlum diſtincta omnia continet elementa,ita terreſtre dicitur corpus noſtrum quod eſt elementorum dominiis ſubiectum.glorioſum autem futurum noſtrũ corpus nõ dicitur cęleſte ſed in cęlis,vt dominium terrę ex loco cęli ſublatum intelligas per gloriam.Dicitur domus noſtra, domus quidem quia velut in quo habitat anima:noſtra autem,quia cõnaturalis eſt nobis. glorioſum autem dicitur habitatio quã habemus ex deo:quoniã & eſt velut in quo habitat anima glorioſa,& non habemus illud habitaculum ex natura ſed ex diuino miraculo mutãte corpus in tam diuinas conditiones.Corruptibile corpus dicitur domus tabernaculi, ad ſignificandũ ꝙ eſt animæ domus vt ab extrinſeco ei facta,quẽadmodum tabernaculum.nullus enim hominis anima

K efficit ſibiipſi corpus quãuis alat & augeat.Quo contra glorioſum corpus quatenus glorioſum dicitur domus non manufacta:quia ab ipſa anima glorioſa fit corpus glorioſum & non ab extrinſeco.fieri ſiquidem ab extrinſeco ſignificatur per fieri manu:quia manufacta fiunt manifeſtiſſime ab extrinſeco.Et demũ illud diſſolui,hoc æternũ dicitur. ❡Collige cuncta. Noſtrum corruptibile corpus deſcribitur ad ſimilitudinem domus noſtrę,hoc eſt domus naturalis reſpectu animę,non quomodolibet ſed ad modum tabernaculi:hoc eſt ita naturalis domus ꝙ tamen non eſt facta ab ipſa anima ſibimet.ſed ad modum extrinſecus factorũ. Terreſtris autẽ, hoc eſt ſubiectæ elemẽtorum potentiis & diſſolubilis ab anima,immo ꝙ ſi diſſoluetur habemus corpus glorioſum,ad ſimilitudinẽ quoq; domus reſpectu animæ,ſed non a natura ſed a deo miraculoſe ædificatę,non tamen manufactę;hoc eſt velut ab extrinſeco ſed ab intima animæ gloria proue

nientis, in cælis, supra omnes elementorum potestates, & æternę ex tunc durationis. Et dicit si dissoluta fuerit, ad differentiam illorum electorum quorum terrestris hæc domus nunq̄ dissoluetur: illorum videlicet qui residui erunt in aduentu domini. Et dicit habemus: quoniam sancti migrantes a corpore habent ius quæsitum corporis gloriosi, quod non est habere in spe (vt habent hic) sed est habere iure quęsito, & solam executionem (quæ modico differtur tempore, donec compleatur numerus electorum) expectare. ¶NAM & in hoc ingemiscimus, pro, gemimus, habitationem nostram quæ, pro, domicilium nostrum quod, de cęlo est: superindui cupientes.) Dixerat scimus ꝙ si terrestris &c. probat nostrum scire ex nostro gemitu. Ardentis enim affectus gemitus testis est certitudinis nostrę respectu rei desideratę: quoniam (vt infra subiunget) deus est qui effecit in nobis talem affectum. Et subiungit nostrum gemitum suspirare ad domicilium cæleste: hoc est ad gloriosum corpus superinduendum. iam enim dixerat se scire corpus gloriosum esse domicilium in cælis a deo ædificatum &c. illud enim idem gementes cupimus. Et quod prius dixerat a deo in cælis &c. modo vnico cōplectitur verbo, dicendo quod de cęlo est. ¶Si miraris domicilium indui (quia non domicilium sed vestem induimur) considera ꝙ de spiritualibus est sermo metaphoricus. nam neq; domicilium proprie neq; indui aut superindui proprie conuenit animæ: sed ad diuersas conditiones explicandas diuersis vtitur similitudinibus. Ad explicandum enim ꝙ de corpore nostro velut de eo in quo anima habitat loquit̃, vtitur nomine domus seu domicilii. Ad explicandum autem ꝙ non de separato ab anima sed adiacente, sed vnito habitaculo ipsi animę loquitur, vtitur verbo indui. Cur autē non dixerit indui sed superindui, ipsemet Paulus explanat subiungens. SI tamē vestiti & nō nudi inueniamur.) Dixi ꝙ cupimus superindui, explicando affectū nō rei impossibilis sed rei possibilis quæ in quibusdam implebitur pure. Quod vt intelligas, scito differentiā inter indui & superindui domicilium quod est e cælo, consistere in hoc, ꝙ indui est animam separatam vniri corpori glorioso: anima enim separata est velut anima nuda non vestita corpore. Et hoc appellauit Paulus habere, quum dixit si terrestris dissoluta fuerit habemus ædificationem &c. Superindui vero est animam nunq̄ a corpore separatam donari gloriosa immortalitate corporis. Anima enim iuncta corpori est velut anima vestita: & superinduitur corpore glorioso quatenus gloriosum est, quum absq; dissolutione a corpore donatur gloria immortalis & impassibilis corporis. ¶Vtroq; modo habebimus corpora gloriosa. nam electi modo migrātes, nudi inueniētur tempore resurrectionis, & induentur corpore glorioso. Electi vero residui in aduentu domini inuenientur vestiti (vtpote habentes corpus) & superinduentur: quia absq; hoc ꝙ moriantur, induentur gloriam immortalis & impassibilis corporis. Quod apta similitudine appellatur superindui: quia super vestem corporis adiacentem adiungitur velut supremum indumentum. Quia inquā possibilis res est superindui gloriam impassibilitatis corporalis, & de facto quibusdam concedēda, ideo dicit Paulus, dixi superindui, si tamen vestiti corpore, vt residui in aduentu domini, & non nudi, corporea extra veste vt reliqui sancti, inueniamur, tempore aduentus domini quo corporali damnabimur gloria. ¶Et aduerte prudens lector ꝙ quemadmodum dixit sub conditionali si terrestris &c. ita dicit sub conditionali si tamen vestiti: ad significandum ꝙ neutrum est necessarium ad domicilium cæleste habendum, ad significandum ꝙ altero etiam modo possumus assequi cæleste illud domicilium. nam & absq; dissolutione terrestris corporis habebimus illud qui residui sumus in aduentu domini, & absq; hoc ꝙ inueniamur vestiti, habebimus illud etiam nos qui nudi inueniemur electi migrantes a corpore. ¶Si miraris cur scientiam habendi domicilium gloriosi corporis dissoluta terrestri domo probet ex gemitu superinduendi idem domicilium, scito ꝙ Paulus ex eo quod formaliter & per se desideratur doctrinam tradit. In corporis gloriosi appetitu nostro corpus materialiter concurrit: ipsa autem gloria impassibilitatis corporalis concurrit formaliter. quo fit vt qui inuenientur nudi, simul induentur & superinduentur: quia simul resument materiale & formale: corpus & gloriam corporis, quę est velut supremum indumentum. illi vero qui inuenientur vestiti corpore, tantummodo superinduentur gloriam. Quia itaq; formale in desiderato corpore glorioso est ipsa gloria quæ est superindumentū, ideo Paulus ab appetitu superinduendi (vt tantum doctorem decet) subtiliter sciētiam nostram habendi cæleste domicilium probauit. NAM & qui sumus in hoc tabernaculo.) Superfluit hoc.

INgemiscimur, pro, gemimus, grauati: eo ꝙ nolumus expoliari, sed superuestiri, vt absorbeatur quod mortale est a vita.) Proposuerat cupidinem superinduendi, & declarauerat quibus cōuenit superindui pure (scilicet qui inuęnientur tunc vestiti) ac per hoc quibus conuenit mixtū

F cum vestiri: videlicet qui inuenientur nudi. Eadem enim est doctrina & disciplina oppositorum. Explicat modo rationem huius concupiscentis gemitus: & simul quid est superindui. Ratio cupiendi superindutionem quæ formaliter appetitur, est ꝙ nos qui sumus in tabernaculo (corpus nostrum corruptibile quod prius tot conditionibus descripsit dicendo domus terrestris &c. modo vnico complectitur vocabulo, dicendo in tabernaculo vtpote suapte natura deponendo) gemimus grauati. Ecce ratio gemitus, grauedo corporis: hoc est corruptibiles conditiones corporis. Hæ enim sunt quæ nos grauant, quæ sunt nobis onerosæ, ob quas gemimus eo ꝙ nolumus expoliari. Ecce clare redditur ratio formalis appetiti. Gemimus grauati mortalitate, nõ ꝙ velimus mori, sed quia nolumus expoliari corpore sed superuestiti gloria corporis. Et vere nolle expoliari est adeo nobis congenitum vt etiam ipse saluator orauerit. Pater si possibile est, veruntamen non sicut ego volo &c. ℭQuid vero est hoc superindui, subiungit: dicendo vt absorbeatur quod mortale est, id est quicquid mortalitatis est in tabernaculo corporis a vita, vt tanta sit vis tanta efficacia vitæ animæ, vt velut absorbendo tollat quicquid est mortalitatis in corpore. Sub mortalitate autem clauditur omnis passibilitas. Hoc autem formale quod superindui vocatur, assequemur omnes tam vestiti q̃ nudi: diuersimode tamen, vt dictum est. ℭQVI autẽ effecit nos in hoc ipsum deus.) Probauerat scientiam ex desiderio: & poterat obiici ꝙ desideriũ est ad id quod excedit mensuram desiderii humani. Et propterea huic obiectioni occurrit: dicẽs ꝙ non natura sed deus est qui effecit nos ad hocipsum, scilicet ad induendum seu supinduẽdũ domicilium cæleste, ad habendum corpus gloriosum. Ex hoc ẽm ꝙ deus præparauit nos ad hoc, constat ꝙ non ad excessiua & incommensurata tendimus. QVI etiam dedit nobis pignus. p. arram, spiritus.) Quia non sufficit ad certitudinem præmii commensuratio sed requiritur aliqua securitas, ideo subiunxit ꝙ idem deus non solum præparauit nos ad habendum corpus gloriosum, sed etiam dedit nobis tanti præmii arram, non corpoream sed spiritualem. Spiritus ẽm sanctus in nostro spiritu habitans, non solum facit nos desiderantes & amantes, sed etiam securos tanti præmii. & hæc securitas, arra spiritus vocatur. Vt dictum est, paulus describit hæc in summo gradu viatorum: in quo gradu ipse erat. Et propterea securum se dicit. In aliis autem proficientibus & incipientibus, arra spiritus, ipsa spes charitate informata est, maior in vno quàm in alio.

G

H

AVDENtes. pro, cõfidentes, igitur semper & scientes.) Declarata certitudine permanẽtiæ noui testameti quo ad præmiũ quod est gloria corporis æterna, declarat cõsequenter certitudinem & cõfidentiam permanentiæ quo ad prẽmiũ interim animæ separatæ a corpore. Et scito quantũ ad textũ, ꝙ interpres antiquus mutauit vocabula, nolens forte toties repetere absentes & præsentes. Dicit itaꝙ confidentes, in affectiua parte, & scientes, in parte intellectiua.

I QVOniam dum sumus in hoc corpore. pro, ꝙ prẽsentes in corpore, peregrinamur. pro, absentes sumus, a dño.) Duo proposuit: cõfidentes & scientes. Exequitur modo rem scitã, deinde rẽ cuius habetur fiducia. Res itaꝙ scita est, ꝙ prẽsentes in corpore absentes sumus a domino. Et ne libera cuiꝙ vt libet interpretandi sit facultas de quo corpore de qua prẽsentia de quaue absentia loquitur, subiũgit rationẽ oĩa explanantẽ. ℭPER fidẽ enim ambulamus & nõ per speciem.) Ecce de quali corpore loquitur. s. corruptibili. quo durãte ambulam⁹, hoc est sumus viatores. Ecce de quali absentia. ambulare enim p fidem, est absentia a dño distincta contra præsentiã apud dñm per speciem. Ex hoc itaꝙ ꝙ ambulamus (hoc est viatores sumus ad cælestẽ patriã) p fidẽ, & non clare videmus deũ, manifestat Paulus ꝙ nos præsentes in corpore corruptibili, sum⁹ absentes a domino, vt intelligamus præsentiam apud dominum fore, quando videbimus ipsum p speciem: hoc est per naturam & pulchritudinem propriam ipsius dei. Illud idem quod in priore epistola nominauit videre facie ad faciẽ, modo nominat p speciẽ: vtrobiꝙ hoc locãs e regiõe fidei. ℭAVDEmus. pro, confidimus, autẽ.) Exequitur cõfidentes: declarãdo rem cuius habent confidentiã. ET bonã voluntatem habemus. pro, & volumus, magis peregrinari. pro, absentes esse, a corpore & prẽsentes esse apud dominum.) Ecce quid confidenter volumus. Scimus præsentiam nostram in hoc corpore esse absentiam a deo, & ediuerso præsentiam nostram apud dominum esse absentiã a corpore: & cum hac certitudine confidenter malumus absentes esse a corpore & præsentes esse apud dominũ q̃ ediuerso. Vbi clare Paulus cõfutat errorẽ dicentiũ aĩas a corpore separatas non beari absꝙ ad resurrectionẽ corporũ. Clare enim dicit ꝙ magis volumus absentes esse a corpore & præsentes apud dominũ: quã prẽsentiã declarauerat esse videre p speciẽ, quã prẽsentiã cõstat esse beatitudinẽ. Et dicit volum⁹ magis, quia dixerat nolumus ex-

K

poliari: apte significãdo ꝙ q̄uis absolute nolimus expoliari, relatiue tñ ad præsentiã apud deum A
& absentiã a deo, maluimus expoliari vt p̄sentes simus apud deũ q̄ manere in corpore absentes
a deo. ¶ET ideo cõtendimus.) hoc est certamus tanq̄ ambientes arduũ honorẽ. SIue absen-
tes siue præsentes placere illi.) Illã particulã quam prius proposuerat dicendo noui testamenti,
quãq; resumpserat clarius dicẽdo interior noster homo renouatur noue, tractare incipit: expli-
cãs primo id in quo cõsistit interni hominis renouatio: videlicet in studio nõ qualicunq; sed ve-
hementi ad similitudinem certãtis pro honore. In tali inquã studio placendi deo tã in præsenti
statu q̄ in futuro post hãc vitã (vtrunq; siquidẽ statũ significat per absentiã & p̄sentiã) consi
stit renouatio animi nostri. hoc enim est proprium nostræ erga deũ veræ ac feruentis dilectiõis
studiũ: hoc est ꝓpriũ veræ amicitiæ nostræ cum deo officium redundãs in nostri renouationem.
¶OMnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi: vt referat vnusquisq; ꝓpria cor- B
poris. pro, quæ p corpus.) subaudi eueniũt. PROut. p, ad q̄, gessit, siue bonũ siue malũ.) Nõ ea
sola q̄ egim⁹ siue bona moraliter siue mala moraliter fuerĩt, sed etiã q̄ p corp⁹ euenerũt cõtristã
tia aut delectãtia referenda ante tribunal Christi dicit. Et hæc per corpus eueniẽtia nõ quomo-
dolibet sed collata ad moralia quæ egimus bona vel mala manifestanda esse dicit ante tribunal
Christi. Et dixit hoc tum reddendo rationem dicti immediate ante. s. contẽdimus placere deo.
tũ reddendo simul rationẽ prius dicti, ꝙ afflictiones præsentes operantur nobis mire excellens
pondus gloriæ corporis. Nisi enim euenientiũ per corpus ratio haberetur ante tribunal Chri
sti, impertinens videretur causa corporis afflicti ad operandum gloriam corporis: ex eo autem
ꝙ euenientia nobis per corpus ante tribunal Christi iudicanda sunt ad præmium vel pœnam,
collata ad bonum vel malum voluntarium quod homo hic fecit, omnium dictorum clara ratio
habetur. ¶SCIENtes ergo timorem domini, hominibus suademus: deo autem manifesti. pro,
manifestati, sumus.) Poterat obiici Paulo ꝙ minus quadrat antedictis ratio timoris coram tri C
bunali Christi: quãdoquidem prius dixerat se habere arram spiritus, & multa alia excludentia
timorem diuini iudicii. Et propterea huic obiectioni occurrit: explicando ꝙ huiusmodi timorẽ
non ꝓpter se dicit, sed ꝓpter alios: quoniã ipse non expectat manifestari corã tribunali Christi,
quia iam manifestatus est. Et est sermo de manifestatione laudis: & nõ de manifestatione noti-
tiæ, qua oẽs manifesti sunt deo tã electi q̄ reprobi. Et dicit scientes (futura hæc quæ dixi ante
tribunal Christi) ne comminando ad terrorem credatur hæc dicere. SPEro autem & in con-
scientiis vestris manifestos. pro, manifestatos, nos esse.) Huic de renouatione interni hominis
secundũ nouitatẽ noui testamenti tractatui interserit Paulus differentiam inter se suiq; similes
ministros noui testamenti & ministros æmulos. Interserit autem absq; digressione: eo ꝙ hæc spe
ctant ad declarandum idoneitatem ministrorum noui testamẽti, de quibus proposuerat qui &
idoneos nos fecit ministros noui testamenti. Et propterea dicit ꝙ deo quidem sumus iam mani D
festati, hoc est apud deum laudabiles declarati: & spero ꝙ in futurum etiam in conscientiis ve-
stris, in intimis considerationibus vestris, erimus manifestati, manifestatione quoq; laudis. Et
dixit hoc propter Corinthios aliquos non habentes adhuc claram de sanctitate Pauli credulita
tem. ¶NON iterum commendamus vos vobis.) Solicitus est Paulus ad excludendum opinio-
nem ꝙ hæc scribat ad hoc vt laudet se apud Corinthios. SED occasionem damus vobis glo-
riandi pro nobis.) non ad laudandum nos scribimus, sed ad dandum vobis occasionem glorian-
di ꝙ habetis nos in apostolos ac doctores. VT habeatis ad. pro, aduersus, eos qui in facie glo-
riantur & non in corde.) Ecce necessitas gloriationis vestræ de nobis, vt contra doctores q̄ glo-
riantur secundum exteriora & non secundum intima cordis, habeatis quid respondeatis, vt glo
riæ illorum vanæ opponatis gloriam vestram de nobis veram. Apparet ex his ꝙ æmuli Pauli E
iactantes seipsos de scientia & multis, detrahebant Paulo, ad subtrahendum Corinthios ab obe
dientia & veneratione Pauli. Et propterea Paulus non vt se commendet sed vt Corinthios ar
met aduersus iactabundos & detractores, hæc scripsit. ¶SIVE enim mente excedimus deo.) Su
perfluit mente. Dixerat ꝙ non ad commendationem propriam tendit: & propterea declarat ꝙ
nihil pro se facit, sed omnia facit commẽsurata vel deo vel proximis. Excessus enim noster deo,
sobrietas vero proximis commensuratur. Et intendit per excessum scribere proprias conditio-
nes excellenti laude dignissimas: per sobrietatem vero communem doctrinam. Ille enim actus
non est commensuratus secundum humanam rationem (immo reputatur insanire) sed secun-
dum deum sed ratione dei a nobis fit. hic autem directe est commensuratus vobis. Ratio itaq;
reddit̃ nõ tendendi ad ꝓpria: ex hoc ꝙ siue excedimus seu insanimus scribẽdo excelsiora q̄ decẽ

F re videať,deo,hoc est nō nobis sed deo hoc cōferimus. SIue sobrii sumus,) scribendo. VObis.)hoc est nō nobis sed vobis hoc cōferimus. CHAritas enim Christi vrget.pro,cōstringit, nos.)Ecce ratio non studendi nobis sed deo & vobis,non timor iudicii,sed quia dilectio Christi erga humanum genus constringit nos. Christus enim non sibi sed humano generi sed iis quæ dei sunt,studuit. AESTImantes.pro,iudicantes,hoc.) Redit Paulus ad cœptum tractatum de renouatione prosequendum. Redit autem continuando hæc quæ renouationis sunt, cum interpositis aduersus æmulos,nam dilectionem Christi erga humanum genus affert,tum vt rationem constringentem ipsos veros ministros ad studendum non sibi sed deo & proximis, tum vt initium renouationis nostræ internæ.Huiusmodi siquidem initium coniungit adiungendo. iudicantes hoc, proculdubio charitatis Christi opus subiunctum. QVOniam.pro, ꝙ, si vnus pro omnibus mortuus est.)Ecce charitas Christi in opere tā excellēti vt vnus ipse ꝑ omnib⁹ ho

G minibus mortuus sit.Et quidē quantū ad sufficientiā vnus ꝑ omniū salute mortuus est.quantū vero ad effectū,etiā vnus pro oībus mortuus est:pro quāto vitā corporalē oībus per suā mortē cōferet in resurrectione generali:q̄q̄ non oībus cōferet vitā gloriosam. Vtitur aūt cōditionali non ambiguitatis gratia,sed ad significandā necessariā sequelā consequētis illati ex hoc antecedente.omnis em̄ cōditionalis vera est necessaria. ERgo oēs mortui sunt.Ecce cōsequēs necessario cōfitendū ex morte Christi pro oībus.Et proculdubio est sermo de omniū hoīm morte, morte pccati originalis.Nec a ꝓposito digrediť Paulus,sed radicē ꝓpositi affert.Tractat nāqꝫ de renouatione interni hoīs:renouatio aūt nō est nec intelligi potest sine cōsumpta seu perdita re ad quā quis renouať.Et ꝑpterea Paulus de renouatiōe interni hoīs ac spiritualē vitā tractās declarat oēs homines perdidisse vitā spiritualē incurrendo mortē pccati originalis:vt describat verā renouationē spiritualē interni nostri hominis in statu noui testamenti ex charitate Chri-

H sti erga nos. ❡ET pro omnibus mortuus est Christus:vt qui viuunt,iam nō sibi viuant , sed ei qui pro eis mortuus est & resurrexit.)Ex morte Christi pro omnibus,nō solum infert Paulus ī oībus hominibus indigentiā renouationis,sed etiā affirmat ea intentione Christū mortuū pro oībus vt quādiu in hac vita sunt hoīes renouenť non sibiipsis viuēdo,non quærendo q̄ sua sūt, q̄ eis sunt cōmoda & delectabilia,sed viuēdo ipsi Christo,rependēdo vtcunqꝫ vices Christo: qui pro ipsis mortuus est & resurrexit pro ipsorum vita. hoc est enim renouari spiritu. ❡ITAqꝫ nos ex hoc.Deest.nunc.)hoc est ex tempore quo resurrexit Christus.tempus siquidem resurrectionis Christi monstrat istud nunc. NEminem nouimus secūdum carnem: & si cognouimus secundū carnem Christū,sed nunc iam non nouimus.)Ex hoc ꝙ Paulus in numero plurali primæ personæ loquitur dicendo nos,cogor particulam secundum carnem construere cum accusatiuo neminem:& similiter cum accusatiuo Christum.Non enim video aliquid ad propositum

I spectās commune Paulo & aliis ministris ei similibus,significans in eis notitiā secundū carnem respectu Christi.Tractans itaqꝫ de renouatione nostri intēta per mortē & resurrectionē Christi,nō egrediendo a materia,subtiliter infert aduersus Iudęos ꝙ ex Christi resurrectione didicimus & nouimus renouatorem neminem secundum carnem.Iudęi siquidē expectabant & expectant renouatorē secundū carnē:hoc est secundū carnis officia viuentē.Expectabant enim & expectant Mesiam secundū carnis officia viuentē ad renouandū Israel & mundū.Hoc siquidē directe excludit Paulus ex hoc ꝙ Christus mortuus est & resurrexit ad renouandū humanū genus, hinc em̄ clare apparuit ꝙ renouatio nō erat promissa nec exercenda ab aliquo secundum carnis officia viuente.Quod dicitur ad differentiam Christi viuentis in corpore post resurrectionem, sed non secundum carnem(hoc est carnis officia)sed secundum spiritus officia.viuit enim secūdū carnē vt caro est nomen substantiæ,sed nō secundū carnē vt caro est nomen officii. Sic enim

K ad Ro.quoqꝫ vtitur carnis nomine dicendo caro & sanguis regnum dei nō hæreditabunt. ❡Et quoniam contra hoc dictū Pauli poterat obiici ꝙ etiam ipsi apostoli & ministri noui testamenti susceperunt Christū secundū carnē,hoc est secundū carnis officia viuentem.ideo huic obiectioni occurrit:respondendo illi ꝙ hoc est ad tēpus & nō simpliciter. Suscepimus enim & suscipimus Christum secundū carnē modico tēpore:donec scilicet cōpleret mysteriū redēptionis mūdi.sed de cætero in æternum iam non nouimus,non suscipimus Christū secundū carnē(hoc est secundum carnis officia viuentē)sed viuentem secundum spiritum in carne immortali. Apparet autem hunc esse sensum germanum literæ huius,tum ex eo ꝙ ei quæ tractatur materiæ manifeste quadrat,tum ex eo ꝙ particula secundum carnem absqꝫ vlla varietate conuenit tam nemini q̄ Christo.tū ex eo ꝙ subiuncta(immo illata)hunc sensum exigunt.subiungitur em̄ inferēdo,

¶SIqua ergo in Christo,noua creatura.)Et est ordo literæ.siqua ergo ĩ Christo,subauditur est creatura,noua creatura est.Optime infertur ex hoc ꝙ Christus non carnalibus officiis sed nouo modo viuens est renouator,ꝙ siqua est creatura in Christo est creatura noua.Creaturā in Christo appellat hominem in fide Christi formatum.Et appellatur creatura,quia gratia fidei creat: vtpote quæ non educitur de potentia materiæ,sed fit ex nihilo.Noua autem dicitur,quia nūq̄ veterascit,sed continue magis ac magis renouatur. VEtera transierunt:ecce facta sunt oīa noua.) Crediderim ego Paulum accepisse hæc ex testamento veteri,& forte ex Leuit.xxvi. vbi dicitur,& vetera nouis superuenientibus proiicietis:ad mysticum sensum trahendo quę de corporeis rebus scripta sunt.Ad propositum enim huius literæ est ꝙ ea quæ sunt vetustatis(qualia sunt peccata & fomes ad peccandum)transierunt per renouationem Christi,& facta sunt omnia noua:hic quidem inchoatiue,dum internus homo renouatur,demum autem consummate.Ecce status noui testamenti secundum quem internus noster homo renouari declaratur noue,charitatem Christi renouatoris imitādo. OMnia autem ex deo.)Dixerat in Christo oīa noua:resoluit modo oīa in deū.Christus enim nomē est hominis qui mortuus est & resurrexit ꝓ nobis.Resoluendo autē oīa in deū tanq̄ primū actorē,patrē & filiū & spiritū sanctū sub dei nomine cōprehēdit. ¶QVI nos recōciliauit sibi.)Postremo tractat illā particulā ministerium seu ministratio iustitię. Dixerat enim superius,nā si ministratio damnationis gloria multo magis ministratio iustitiæ in gloria.Tractat autem & iustitiam noui testamenti & ministrationē eius multipliciter.Complet enim hic tractatum illius quoq; particulæ,idoneos nos fecit ministros noui testamenti.Et inchoat a modo quo est iustitia dei collata ipsis ministris,dicens,Deus recōciliauit nos,ministros quum inimici essemus, sibi. PER.)Deficit. IESVM Christum.) Ecce gratia reconciliationis collata a deo per hominem Iesum Christum. ET dedit nobis ministerium recōciliationis.)Ecce officiū,nō solū nos de inimicis fecit amicos,sed effecit nos ministros recōciliationis aliorū. Vide hic celsum officiū ministrorum noui testamenti.¶QVANdoquidē,pro,sic ꝙ.)Declarat modū simul & rationē ministrationis sibi cōcessæ. DEus erat in Christo mundum reconcilians sibi.)Tripliciter construi potest litera.vel deus erat in Christo personaliter.vel deus erat reconcilians in Christo:quia per Christum reconciliauit sibi mundum.vel in Christo mundū,vt limitetur reconciliatio ad mundum in Christo:ad differentiam reliquoꝝ qui sunt in mundo sed non in Christo.Simile quid dixit angelus ad Ioseph,ipse saluū faciet populum suum.nō dixit populum,sed populum suū.¶Et quia secundum omnē cōstructionē verificātur verba textus,totū potest intelligi.Quū enim prius dixisset ꝙ deus recōciliauit nos ministros per Iesum,modo declaraturus modum rationēq; ministerii dicit ꝙ deus personaliter existens in Christo recōciliauit in ipso Christo homine vt organo,mūdum in ipso Christo:hoc est mundū nō secundum omnes sui partes,sed secundum ꝙ iūgitur Christo,secundū ꝙ incorporat Christo,secūdum illos(ex quacunq; mūdi natione sint)qui fiūt membra Christi.Et hęc vltima cōstructio quadrat tū veritati tum materiæ de ministerio:qm̄ hinc habetur ratio ministerii,ad adunāda mēbra Christi per mundū longe lateq; dispersa. NON reputās.pro,imputās,illis delicta ipsorum.)Ecce gratuita recōciliatio,absq; exactione satisfactionis proprię,sola nō imputatione delictorum propriorū illis.Et significanter dicit illis:quia imputauit delicta hominum Christo.Voluit enim Iesum Christū pati pœnas debitas aliorū peccatis,& pro illis satisfacere. ET posuit in nobis verbum reconciliationis.)Aduerbium sic in principio huius particulæ positum extenditur hucusq;.Dixerat ꝙ dedit nobis ministrationem reconciliationis.& propterea declarando modum ac rationem ministrationis subiungit,sic ꝙ seu quia deus erat tēpore mortis Christi reconcilians sibi mundū iungendum Christo,non imputando illis sua peccata,& posuit in nobis sermonē reconciliatiōis mūdi.Iste est modus ministrationis,scilicet delegatio euāgelii ad reconciliandum mundum,ista est ratio ministros nos instituendi,s.dispersio per mundū membrorū Christi. Discerne inter Christū & ministros reconciliationis. per Christū facta est reconciliatio,in Christo locatur ipsa reconciliatio: in ministris vero sermo reconciliationis qui est euangelium Christi. PRO Christo ergo legatione fungimur.) Concludit Paulus ꝙ vice Christi hominis per quem deus reconciliauit mundum,legati sumus constituti a deo,reconciliationis factæ.Dicit autem & fere statim repetit pro Christo,hoc est ratione Christi:vt tangat id quod est proprium ministris noui testamenti.prophetæ siquidem priores legati erant dei ad populum,sed non pro Christo:ministri vero noui testamenti non solum sunt legati dei,sed sunt surrogati Christo.vnde & Paulus dixit ego in persona Christi donaui.

F ¶TANq̄ deo exhortante.pro,obsecrante,per nos,obsecramus.pro,rogamus,pro Christo.) Sed siste pedem prudens lector:& scito ꝙ intentio Pauli est per modum executionis declarare ministerium iustitiæ commissum ministris noui testamenti.Et subtiliter vtitur duabus distinctionibus.Altera ex parte ministrorum: altera ex parte rerum.Quędā siquidem res iustitię dei sunt quas ministrant verbo,vt gesta dei in Christo non imitabilia.quædam vero quas ministrāt verbo & opere imitando Christum:vt quæ sunt gratię noui testamenti.Vtēdo autem verbis Pauli.distinguit Paulus ministros noui testamenti vel quatenus funguntur pure officio legati, vel quatenus sunt etiam cooperatores.Et prius tractat quid faciunt quatenus legati:deinde quatenus cooperatores.Tractat autem vtrunq; per modū executionis:hoc est tanq̄ exequens. ¶Perspicacius autem intelligitur ꝙ omnia quæ sonant executionē scribūtur materialiter.Ita ꝙ dicendo tanq̄ obsecrante per nos deo rogamus pro Christo,non rogat Paulus:sed describit officiū
G legatorū noui testamenti quatenus legati sunt,esse vt obsecrent vice Christi tanq̄ deo per illos obsecrāte.¶Vbi nota multas conditiones in hac legatione,scilicet ꝙ non præcipiendo sed rogando pro Christo(hoc est vice Christi hominis)tanq̄ deo qui mittit obsecrāte per nos:hoc est nos Christi loco rogam⁹,ac si deus per nos nō rogaret sed obsecraret vos. Magna demissio apostolorum ad rogandum peccatores,sed longe maius munus legationis diuinę extensum vsq; ad hoc vt deum per ipsos legatos obsecrantem peccatores reddat,ad similitudinem patris obsecrātis filios:ad significandam immensam dei dilectionē erga peccatores:nullū prætermittere modum vtilem ad conuertendū peccatores.Quocirca & dei & apostolorū exemplo instruimur plati ad submissas actiones amplectendas,vtiles ad conuersionē peccatorū. REconciliamini deo.) Ecce ex officio legationis quid rogamus,& quos rogamus:inimicos,scilicet dei,nā hi soli egent reconciliatione ad deum.¶Sed occurrit quęstio.Quo pacto rogamus reconciliamini deo,si iam
H mundus reconciliatus est deo?qui enim reconciliatus est,nō eget reconciliatione,dixit autem ꝙ deus erat reconcilians sibi mundum in Christo. ¶Solutio est ꝙ in morte Christi facta est recōciliatio,sed non est executioni mandata , in morte Christi oblatum est sacrificiū reconciliationis sed reconciliatio ipsa non est applicata:sed executio & applicatio reconciliationis obtentæ per mortē Christi fit per fidem spem ac charitatem singulorum.Vnde rogare reconciliamini,est rogare vt reconciliatio facta executionem habeat in vobis per fidē ac charitatem Christi. Et tam hæc q̄ sequētia materialiter intelligēda sunt:hoc est ad explicandū materiā officii. EVM qui nō nouit peccatū,pro nobis peccatum fecit:vt nos efficeremur iustitia dei in ipso.)Prosequitur materiam proponendā a legatis:rationem.s.quare debent recōciliari deo.Et explicat simul modum reconciliationis quo deus reconciliauit & ipsos ministros & mundum in Christo : hoc est omnes electos.Et propterea loquitur pluraliter in prima persona,dicendo vt nos.Modus ac ra
I tio est ꝙ deus eum(.s.Iesum)qui non nouit experientia alicuius cōmissionis omissionis aut originis peccatum,fecit pro nobis non peccatorē sed peccatū:hoc est hostiam pro peccato.Scriptura enim sacra hostiā pro peccato appellat peccatū:iuxta illud Osee.iiii.peccata populi mei comedent.Fecit enim deus Iesum hostiā pro peccatis nostris, diffiniendo & mandādo homini Christo vt seipsum ex charitate pro mūdo offerret in ara crucis.Fecit quoq; deus hoīem Christū peccatum,vtēdo humana natura sibi iūcta personaliter tanq̄ organo cōiuncto(vt nos vtimur lingua seu manu)vtendo inquā illa pro materia sacrificii ad reconciliandū nos deo.¶Trāstulit autē peccata nostra in Christū vt nos efficeremur iustitia deiī ipso Iesu. Iustitia dei in deo est qua deus iustus est.Iustitia dei in reprobis,est iusta reproborū punitio.Iustitia dei in Christo,est meritū Christi sufficiens etiā ad satisfaciendū ꝓ nobis,ad iustificādū nos &c.Qđ dicit̃ dei,tū qa est dei ꝑsonaliter,tū qa est apđ diuinū tribunal vera iustitia ad differētiā iustitiarū nostrarū, quæ
K apud diuinum tribunal sunt velut pānus menstruatæ.Quum communicatur itaq; nobis Christi meritū,tunc efficimur iustitia dei in Christo: quia efficimur iusti non iustitia propria,sed iustitia dei in Christo communicata nobis.Efficimur enim coram deo iusti, ex merito ex satisfactione,ex reconciliatione Christi.¶Vtitur autem Paulus hoc loquendi modo vt efficiamur iustitia,ad significandum ꝙ in communicatam nobis iustitiam dei in Christo transmutādi sumus sic vt nihil aliud simus(in intellectu,in affectu,in operatione & in perpessione)nisi quod ex iustitia dei quæ est meritū Christi,sumus.Tunc enim & non prius facti sumus iustitia dei in Christo:proficientes autem & incipientes pedetentim simus participando illam. ¶Perpende prudēs lector hic primū iustitiā dei in Christo penes hoc ꝙ ab ipso Christo voluit satisfieri sibi pro nobis.Passio siquidem innocentis pro peccatoribus iustitia est satisfactoria,species est iustitię com

mutatiuæ pro iniuria soluentis pœnam, hæc est iustitia noui testamenti. Deinde iustitiam eandem communicari nobis: immo adhoc illam effectam vt nos transmutemur in illam. Vere ergo est ministratio noui testamenti ministratio iustitiæ. Deniq; attende q̄ prouocatiua sit hominũ ratio hæc ad hoc vt reconcilientur deo. Postremo materiam legationis cõsidera: & intuere esse gesta dei in Christo quæ non sunt imitabilia ab hominibus. Propter hoc siquidē nõ affert Paulus ꝙ Christus passus & mortuus est (hæc enim sunt a nobis imitabilia) sed affert ꝙ omnino absq; peccato factus est hostia pro peccatis nostris: quod constat non esse ab homine aliquo imitabile. Hęc sunt quæ ministri vt legati euangelizare debent, obsecrando vice Christi, & tanq̄ deo per eos obsecrantes: ad significandum etiam ex parte hominum omnimodam libertatē ad reconciliationem: sicut qui rogatur & obsecratur, liber est.

CAPVT VI.

ADIVuantes, pro, cooperantes, autem.) Ecce alterum distinctionis mẽbrum. Pri9 enim descripsit officiũ suum quatenus legati sunt: quorum vt sic, non est nisi fideliter prudenterq; sermone explicare obsecrando vel aliter iuxta formam legationis: modo vero describit officium quoq; legatorum quatenus sunt cooperatores dei mittentis, & Christi cui sunt surrogati. Et propterea dicit cooperãtes autem. Acsi apertius dixisset, quatenus sumus legati rogamus reconciliamini, quia Christus passus est pro nobis: quatenus autem sumus cooperantes &c. Sicut enim cooperatio distinguitur a legatione passiua, ita cooperantes a legatis, non est distinctio hæc personarũ, sed officiorum eiusdem personæ. Aliud enim est officium exequendi legationem, aliud est officium cooperandi. Illud linguæ, hoc facti est, ad illud aliena facta sat sunt, ad hoc propria exiguntur. Habemus & hinc ꝙ ministri noui testamenti non sunt instituti puri legati, sed legati cooperantes deo & Christo. Quę sint istę cooperationes, diffuse Paulus declarabit. EXhortamur, pro, obsecramus.) Siue ex legatione siue ex cooperatione nõ præcipim9 sed rogamus immo obsecramus. Vtrobiq; sermo euangelicus per modum obsecrãtis interuenit: vt demissio ex parte ministrorum, & libertas ex parte auditorum describatur. NE in vacuum gratiam dei recipiatis. Sicut materia legatorum descripta est reconciliatio, quia Christus passus est &c. ita materia euangelizanda a cooperantibus, describitur ne in vacuum gratia dei recipiatur. Et ne sit quæstio de qua gratia dei est sermo, explicat illam. CAIT enim.) proculdubio deus apud Esaiã cap. xlix. TEMpore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te.) Duo opera dei in hac gratia dei continentur. Alterum exauditionis tempore accepto, tempore quo omnia reddita sunt accepta deo, & hoc directe spectat ad supplicationem, quę est actus religionis. Alterũ adiutorii in die salutis, quod est idem cũ tempore acceptabili: sed dicitur acceptũ relatiue ad deum cui est gratũ: dicitur salutis relatiue ad homines, quibus est salutiferũ. Significatur enim per vtrunq; tēpus noui testamenti: quia vere est tempus redditũ deo acceptũ per aduētũ Iesu Christi ad exaudiēdũ peccatores vbiq; terrarũ: & vere est dies expectatę salutis mũdi, ad adiuuandum oēs vt recte operētur, vt fortiter persistant in occurrētibus aduersis. Noui itaq; testamēti ꝓpria gratia describitur: gratia autē nõ quę est donũ in anima, sed quę gratuito a deo offertur nobis benignitas eius parata hoc tpe ad exaudiendũ & adiuuandũ oēs. Hãc, tantã gratiã dei increduli respuētes nullo modo suscipiunt, immo cõtemnunt: Christiani vero mali recipiũt quidē sed in vacuũ, nam recipiunt fide, sed sine operibus: recipiũt fide vacua fructibus fidei, & ideo in vanum. Ad hoc enim offert deus tantam gratiam vt vtamur illa, ad hoc vt exaudiamur ab ipso, proculdubio petendo æternam beatitudinē (nam ad hoc est tempus noui testamenti acceptatum a deo. Prius enim quantũcunq; peteretur, non dabatur) ad hoc vt adiuuemur a deo tũ ad bene operãdũ, tum ad fortiter sustinendũ mala pœnæ, nam dies noui testamenti est dies salutis spiritualis. Hanc dei gratiã nouo propriã testamento, communem omnibus volētibus eã, cõplectentē qcqd est tam religionis q̄ morũ, tanq̄ propriã materiã ministrorũ noui testamenti quatenus cooperãtes sunt, Paulus describit euangelizari: quia in hac gratia sunt vere cooperãtes deo a Christo. Ipsi siquidem primo hanc gratiam dei susceperunt, non in vacuum, sed cum tanta plenitudine vt non solum pro seipsis sed pro aliis acceperint. Ipsi siquidem susceperunt illam, non solum operantes sibi sed etiam deo a Christo cooperantes ad aliorum exauditionem & adiutorium. Cooperãtes intellige factis, ad linguã enim spectat qd dicitur obsecramus. Cooperantes factis, obsecramus verbis: vt intelligamus & noui testamenti idoneos ministros quũ maxime cooperant, maxime demittere seipsos rogando, & auditores liberi esse arbitrii: vtpote qui rogantur. Quid

F autem cooperantes obsecrent & quos,iam patet. ECCE nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.)Materiam quam euangelizant ministri noui testamenti quatenus cooperantes, ex veteris testamenti testimoniis proferunt.& propterea Esaiæ scripturam attulit. Sed non relinquunt immanifestam.Declarat enim illam.Et propterea Paulus explicat tempus prophetatum & diem expectatum esse nunc.hæc enim particula pars est materiæ quam euangelizant:vt intelligamus materiam ex testimonio prophetarum haberi, declarari autem per ministros noui testamenti,demonstantes ad oculum aduenisse tempus acceptabile & diem salutis. NEmini dantes vllam offensionem.)Duo proposuit de legatis cooperantibus,alterum est cooperãtes,alterum obsecramus.Materiam obsecrationis statum subiunxit,dicendo quid obsecrant:videlicet ne in vacuum &c.Materiam vero cooperationis modo subiungit,explicans illa in quibus cooperantur deo ministri idonei noui testamenti ministrantes iustitiæ dei quæ est in Christo Iesu.
G Iungitur itaq; hæc particula quo ad sententiam illi particulæ cooperantes.ita vt quod tũc ꝓposuit,modo exponat.Acsi apertius dixisset.cooperantes sumus nemini dãtes vllam offensionem &c.Prima cooperationis materia est vitare omne scandalum actiuum.Hoc enim esset dare alicui offensionem aliquam qua impingendo caderet a recto. VT non vituperetur ministerium nostrum.)Superfluit nostrum.Quia de ministris quatenus ministri sunt tractat, rationem ita se gerendi vt nemini dent occasionem offendendi reddit ex ipso officio:vt scilicet ipsum ministerium noui testamenti non vituperetur.Redundasset siquidem in vituperium officii si primi ministri factis propriis scandalizassent alios.creditum siquidem fuisset ab hominibus(& rationabiliter)ꝙ non esset diuina legatio,ꝙ non essent vera quæ prædicabant , ex quo primi fundatores factis propriis scandalizant alios.Quinetiam hodie doctores scandalizantes,non solũ seipsos vituperant,sed quantum ex eis est vertunt in dubium sanctum aliorum ministerium.
H ¶SED in omnibus exhibeamus.pro,commendantes,nosipsos sicut dei ministros.pro,ministri.) Ordo literæ est.sed sicut dei ministri commendantes nosipsos in omnibus,supple sumus. Et est sensus ꝙ sicut congruit dei ministris,sicut debent dei ministri omni studio efficere,sumus commendantes nosipsos:hoc est commendabilia exercẽtes in omnibus factis & verbis.Nec sunt verba hæc laudantis:sed describentis seipsos ministros ad describendum perfectionem studii circa vitationem scandali,ꝙ non solum vitamus dare occasionem scandalizandi vt non vituperetur officium,sed ita nos gerimus vt quemadmodum tantum officium ministrorum dei exigit simus nos commendantes ex qualitatibus operum & verborum. Sic enim commendare seipsos exigit officium ministri dei,& non commẽdare seipsos iactantia aut hypocrisi.Huiusmodi em̃ enim commendatio suiipsius ex reuerentia proprii officii procedit,& e regione scandalizantiũ locatur.Nam ministri scandalizantes,ex propriis factis vituperabile reddunt ministerium:ministri vero perfecti ediuerso ex ratione ministerii seipsos commendant in omnibus, propria facta & verba commendabilia in omnibus exercent.Ecce materia cooperationis tum quo ad studium vitandi scandala.tum quo ad studium gerendi seipsos commendabiles in omnibus vt diuinum exigit ministerium.Et ne tanq̃ verba communia,aut in iis quæ parua sunt intelligas ministros noui testamenti commendabiles se exhibere,describit per partes,subiũgendo. IN multa patientia.)Multa tolerantia præponitur sequentibus nouem generibus malorum,ad describendum ministros noui testamenti supra studium non scandalizandi vacare vt seipsos commendabiles reddant in primis in patientia multa : hoc est longa & magna. IN tribulationibus.) hoc est in variis afflictionibus. IN necessitatibus.) eorum quibus indigemus. IN angustiis.)corporum ab extra paratis ne possimus euadere. IN plagis.)flagellorum,virgarum,lapidum. IN carceribus.) damnandorum ad mortem. IN seditionibus.) quæ contra nos excitantur in ciuitatibus. IN laboribus.)itinerum,vel etiam manuum quandoq; ne quẽquàm grauemus. IN vigiliis.)tum voluntariis orationi vacando.tum coactis propter inediam vel propter opus vel iter. IN ieiuniis.)similiter vtrisq; quandoq; voluntariis quandoq; propter penuriam.Et hoc est nonum malorum genus.In his enim omnibus multa patientia commendabiles se reddunt veri ministri noui testamenti.Et hæc omnia proprie spectant ad virtutem fortitudinis,cuius præcipuus actus est sustinere magna mala.¶IN castitate.)Ecce temperantia in præcipua materia delectabilium,scilicet venereorum. IN scientia.) sanctorum.In qua continetur etiam prudentia. IN longanimitate.(Ecce virtus spei protensæ in longum æternitatis futuræ beatitudinis. IN suauitate.)seu vt aliis placet. IN benignitate.)Vtrunq; actionis laudabilis est nomen.Et ministros noui testamenti oportet esse tum benignos:hoc est feraces bonorũ:

quum nisi bona proferre possint ex interno thesauro in verbis, in gestib⁹ & in factis. Tum sua= A
ues diuersis hominum cōplexionibus, diuersarum ætatum, diuersorū sexuum, diuersarum con=
suetudinum &c. hominibus accommodando seipsos vt omnibus prosint. IN spiritu sancto.)
Non secūndum rationem humani spiritus seu humanæ mentis sed secundum rationem spiri=
tus sancti nos disponentes, illius instinctu agimur. IN charitate non ficta.) Ecce testis spiritus
sancti infallibilis, ecce comes indiuiduus, dilectio nō simulata exterius sed vere interna. IN ver
bo veritatis.) Intus vera dilectio, foris verus sermo, vera doctrina. IN virtute dei. Virtus nō
vt contra vitium sed vt contra impotentiā distinguitur. pro, potentia sumitur. Et potentia dei
ad miraculosa opera significatur. Ministri enim illi primi ibant fulti etiam potentia faciendi mi
racula, quæ est potentia dei: quia solius dei est efficere vera miracula. Commendabiles siquidem
sese exhibebant, & patientia tanta, & tot virtutibus, & gratia miraculorum. ℭPER arma iu=
stitiæ.) Metaphorice arma iustitiæ appellantur duæ iustitię actiones. Altera habens vim armo= B
rum defensiuorum: videlicet declinare a malo. altera habens vim armorū offensiuorum: videli=
cet facere bonum. A dextris & a sinistris. pro, dextrorum & sinistrorum.) Quanuis non liqui=
do constet an dextrorum & sinistrorum referat ambas ministrorum partes armatas (dicendo per
iustitiæ arma dextrorū & sinistrorū: hoc est dextrorū nostrorū membrorum & sinistrorū) an
referat arma dextra & sinistra. an referat res occurrentes dextras & sinistras, subiunctæ tamen
combinationes me trahunt ad tertium sensum: hoc est tam in dextris rebus q̄ in sinistris. Nec
oportet solicite quærere per dextra & sinistra quid Paulus significare intēdit: quoniam ipsemet
nouem distinctiones subiūgit statim rerum dextrarum & sinistrarum, ad describendū ꝙ in om=
nibus materiis dextrorum & sinistrorum, ministri noui testamenti vtuntur armis iustitiæ: vt
etiā hinc habeas ꝙ sunt idonei ministri noui testamēti. quod cōsistit in iustitia dei in Iesu Chri=
sto. ℭPER gloriam & ignobilitatem.) Contrarium gloriæ interpres circūloqui videtur. Vn= C
de interpretes moderni ignominiam seu contemptū seu inhonorationem interpretātur. In hac
distinctione gloria dextrum, ignominia sinistrum tenet locū. & armis iustitiæ vti, tam occurrē=
te gloria q̄ occurrente ignominia significat. Lege Actus Apostolorū quando Paulo & Barnabę
tanta occurrit gloria vt vellent ipsos adorare vt deos, & quādo tanta ignominia vt publice cę
derentur &c. ℭPER infamiam.) Ecce sinistram. ET bonam famam.) Ecce dextrum. apud ali
quos enim erant infames, apud aliquos bonæ famæ. ℭVT seductores.) Ecce sinistrū. ET ve=
races.) Ecce dextrum. Aduerte ꝙ interpres variat vt, sicut, tanq̄, quasi: quum tamen apud Pau=
lum eadē dictio repetatur, & sonat tanq̄. Et est sensus. tanq̄ seductores reputati a multis, & se=
cundum rem veraces. ℭSIcut ignoti.) Ecce sinistrum. ET cogniti.) Ecce dextrum. Et est sen=
sus. Tanq̄ ignoti habemur, & secundū rem noti sumus. Nec est sermo de notitia personarū, sed
ministerii diuini. Minus est haberi ignotos q̄ infames, Apostoli apud multos habebantur infa= D
mes, vt magi seu superstitiosi: apud multos habebātur ignoti vnde hanc prouinciam prędicādi
sumpsissent, an ex deo, an ex quæstu, an affectu gloriæ, an ex dęmone &c. Secundū rem tamē ap=
parebant miracula confirmantia doctrinam Euangelicā, vnde erant noti apud eos qui volebant
eos nosse. ℭQVAsi morientes.) Ecce sinistrū. Tanq̄ morientes (quorū non est de vita spes) ha
bebātur ministri noui testamenti prędicantes Christum, Iudæis existimātibus ꝙ ministri Chri=
stianæ fidei essent tanq̄ morientes, statim desituri: putabāt enim esse (vt aiunt) ignem ex paleis.

ET ecce viuimus.) Ecce dextrū, perseueramus viuentes ministri noui testamenti. Et dicit ec=
ce, monstrando propriam ministrorū vitam corporalem perseuerantem cū ministerio. ℭVT
castigati.) seu correpti. Ecce sinistrū. Sæpe castigationes flagellorum & huiusmodi passos cōstat
ministros Christi. Et dicit tanq̄ castigati: quia in veritate nō erant castigationes seu correptio=
nes, sed odiosę punitiones. Castigatio enim seu correptio nō habet locum nisi in illis qui castiga= E
tione seu correptione indigent, qui immoderati sunt: quales nō sunt ministri noui testamēti. ve
runtamen fuerunt tanq̄ castigati. Lege Actus Apostolorū: & inuenies Apostolos tanq̄ castiga=
tos a Iudęis. ET nō mortificati.) Ecce dextrum. Tempore quo Paulus hęc scripsit, adhuc nulla
fuerat a Romanis principibus contra Christianos mota persecutio (quū primā mouerit Nero,
sub cuius imperii principio Paulus iuit Romam) sed tantūmodo a Iudęis affligebātur Christia
ni: excitantibus Iudęis etiam alios contra Apostolos, & nō cōtra omnes Christianos: vt patet ex
eo ꝙ Hierosolymis erant multa milia Christianorum in pace, qui adueniente illuc Paulo (vt Ia
cobus dicit) aduersum Paulum tanq̄ legis Mosaicę destructorem consurgerēt. Et propterea for=
te dixit sed non occisi. Quia tamen occisus fuerat Stephanus, & forte Iacobus frater Ioannis ab

F Herode, Tutius intelligitur hęc litera de genere ministrorũ perfectorum noui testamenti quos
describit, q̃ de solis personis propriis Pauli, Timothei, Silę, Titi &c. vt prius descripserit ꝙ non
desinunt ab intrinseco velut ignis paleæ, sed perseuerant viuentes in ministerio: modo autem ꝙ
non desinunt ab extrinseco occisi. Quanuis enim aliqui de facto fuerint occisi (vt Stephanus &
Iacobus) non tamen propterea occisi sunt perfecti ministri noui testamẽti, sed genus talium mi
nistrorum viuit. ¶QVA si tristes.) Ecce sinistrũ. Et dicit quasi: quia nõ tristabantur intus, sed
habẽtes causas mœroris & doloris habebantur tanq̃ mœrẽtes. SEMper autẽ gaudentes.) Ecce
dextrum ꝙ secundũ rem non quãdoq; sed semper intus gaudiũ habebãt spiritus sancti. Vnde &
cęsi ibant gaudentes a cõspectu concilii Iudaici quoniã digni habiti sunt (ecce materia & ratio
gaudii interni) pro nomine Iesu cõtumeliã pati. ¶SIcut egẽtes.) seu pauperes seu inopes. Ecce
G sinistrũ. Et dicit tanq̃ non ad excludendũ veram sed necessariam paupertatẽ. significatur enim
ꝙ nõ occupamur paupertate sed assumimus statũ pauperum, ꝙ similes nos facimus illis qui ex
necessitate sunt pauperes. MVLtos autem locupletãtes.) Ad literã est sermo de diuitiis spiri
tualibus. Et est sensus ꝙ perfecti noui testamenti ministri induunt personas pauperũ non vt si-
biipsis subueniant, sed vt alios multos ditent spiritualibus diuitiis. Et hoc est dextrum. Experi-
mur quoq; posteri ꝙ paupertas Apostolorũ ditauit multos diuitiis temporalibus: quibus vti-
nam non abutamur. ¶TANq̃ nihil habentes,) Ecce sinistrum. quod expone vt pręcedens. Hoc
plus est q̃ tanq̃ pauperes. assimilamur voluntarie illis qui nihil habent: vtpote qui omnia reli-
quimus & sequimur Christũ. ET omnia possidentes.) Ecce dextrum. Possidẽtes sumus omnia
temporalia, in seipsis quidem spe. scriptũ est enim, super omnia bona sua constituet eum. in emi
nentioribus vero actu: quoniam possidemus actu omnia spiritualia, quibus subiiciuntur omnia
H temporalia. Sicut enim habens intellectũ, habet quicquid est visus, auditus, odoratus, gustus, &
tactus, ita possessor spiritualium est possessor omnium corporalium. Testatur quoq; experientia
ꝙ possessoribus spiritualium subiiciuntur principes & quęcunq; sunt corporalia: vt patet legẽ-
ti gesta sanctorum. Et hic finitur tractatus de noui testamenti ministris.

OS NOstrũ patet ad vos o Corinthii.) Tertia est hęc pars tractatus huius epistolæ: in qua
tractatur illa particula, pater misericordiarũ. Tractat enim multas dei misericordias: tũ
collatas Corinthiis, & efficiendo eos templũ dei, & efficiendo eos pœnitentes & vindices crimi-
num. tum collatas Macedonibus. tum exequendas in collecta eleemosynaria in sanctos. Conti-
nuat autem sequẽtia pręcedentibus ad allocutionẽ specialem descendens. Acsi apertius dixisset.
hactenus ad omnes fuit sermo noster de ministris noui testamenti, modo vos in specie alloquor
o Corinthii: nec qualitercũq; alloquor, sed patente ore, hoc est manifeste. Et dicit hoc: quoniam
I manifeste intendit illis aperire radicem minus bonæ dispositionis cordis eorum circa commu-
nionem cum infidelibus. COR nostrũ dilatatum est: non angustamini. pro, angustiamini, in
nobis, angustiamini. pro, angustamini, autem in visceribus vestris.) Et indicatiui est modi vtro-
biq; angustamini. propter quod coniũctio autẽ clarius pręmissa fuisset, dicendo sed angustami-
ni in visceribus vestris: hoc est in intimis vestris. ¶Arctauerat Paulus in priori epistola connu-
bia prohibendo noua cum infidelibus coniugia, arctauerat forum causarum prohibendo litiga-
re cum Christianis sub iudice infideli, arctauerat conuiuia pro quanto prohibuit manducare im
molata idolis in multis casibus, scilicet vel præsentibus infirmis vel indicante aliquo aliud esse
immolatum vel in idoleo, ex quibus Corinthii videbant se arctari quo ad ciuilia a Paulo, qui
forte quum fidem susceperant, nullum talium cogitabant, & propterea mentes eorum erãt ve-
lut in angusto positæ. Hinc, desistere a consuetis connubiis, a consuetis foris, a consuetis conui-
K uiis angebat eos: inde obedientiæ debitum angebat eosdẽ. sicq; angustari videbantur in mini-
stris noui testamenti tanq̃ ducentibus eos in huiusmodi angustiam. Hæc vbi Paulus per Timo-
theum seu Titum cognouit, declarat Corinthiis ꝙ angustia eorum non est occasione ipsorum
ministrorum sed occasione propriorum viscerum. Et ꝙ non oriatur huiusmodi angustia ab ipsis
ministris, declarat per hoc ꝙ cor nostrum dilatatum est. Si angustia hæc esset ex nobis, cor no-
strum esset etiam in angusto (quum nos non doceamus nisi ea quę facimus) sed cor nostrũ non
est angustum immo dilatatũ est, inter nullas versatur angustias sed supra omnes humanos re-
spectus eleuatum manet amplum. Vnde non angustamini in nobis, non habetis angustiã in do-
ctrina nostra, in mandatis nostris, in exemplis nostris: sed angustamini in visceribus vestris, sed
angustia vestra est ob intimos vestros affectus ad respectus humanos. Et vere sic erat. nam affe-
ctus ad solita connubia honorabilia cum sibi paribus (quos forte non inueniebant Christianos)

causa erat huiusmodi angustię: & sic de similibus. EANdem autem habētes remunerationem A
(tanq̄ filiis dico) dilatamini & vos.) Superfluit habentes. Et est vna parenthesis totum hoc, eandem autem remunerationem tanq̄ filiis dico. Ita ꝙ ordo literę est, dilatamini & vos. Et interposuit eandē autem remunerationem tanq̄ filiis dico, vel ad exponēdum dilatationis donū esse remunerationem quam eis vt filiis indicit. Dilatatio siquidem cordis cōstat ex duobus. Alterum est studium humanū ad ampliandū cor, ne inter humanos respectus angustetur. Et quo ad hoc studium mandat Corinthiis vt & ipsi dilatentur. Alterum est diuinę donum gratiæ complens huiusmodi dilatationē: qua homo dilatato iam corde libere & delectabiliter quæ dei sunt exequitur: iuxta illud, viam mandatorum tuorum cucurri quum dilatasti cor meū. Et quo ad hoc donum dilatatio appellatur remuneratio eadem remunerationi quam in seipsis sentiebāt Apostoli. ℭVel ad exponendam intentionem Pauli quare dicebat dilatamini & vos: ad hoc scilicet vt habeatis tanq̄ filii eandem remunerationem quæ debetur & nobis quorum cor iam est dilatatum. NOlite iugum ducere. pro, ne iungamini eodem iugo, cum infidelibus.) Ecce materia angustiæ, iungi cum infidelibus, non qualitercunq; sed sub eodem iugo. Infideles hoc in loco appellari idolatras testatur combinatio quinto ac postremo subiuncta, quis consensus templo dei cum idolis? Identitas autem iugi insinuat ꝙ præcipua angustiæ ratio erat connubii iugum solitum cum infidelibus. Et vere durum valde videbatur nobilis generis hominibus non inire connubia cum sibi paribus nobilibus: quod oportuisset efficere si eis pares nō erant Christiani. Tā durum autem fuit hoc vt legamus non fuisse seruatum. nam Cæcilia Christiana nupsit Valeriano Gentili: & Lucia similiter sponso gentili. QVAE enim participatio iustitię cum iniquitate?) Ex quinq; capitibus manifestat nō esse iungendos eodem iugo Christianos idolatris. Primum ex parte iustitiæ. Status siquidem Christianus est status iustitiæ (iam enim dictum est ꝙ ministratio noui testamenti est ministratio iustitiæ) status vero idolatrarum est status iniustitiæ. Et est sermo de iustitia dei & iniustitia apud deum. AVT quæ societas luci ad tenebras?) C
Secundum ex differentia inter lucem & tenebras. Christiani enim sunt filii vere lucis spiritualis: idolatrę tenebrarum spiritualium. QVAE autem cōuentio. pro, quis autē consensus, Christi ad Belial?) Tertium ex differentia inter Christū caput Christianorū & Belial (hoc est dęmonē) caput idolatrarum. Appellatur autem diabolus Belial Hebræo vocabulo, eo ꝙ sine iugo est regulæ cuiusq;. Belial enim sonat absq; iugo. Vnde vir Belial appellatur cui omnia licent: vtpote absq; quocūq; rectę rationis iugo. Et apte e regione Christi (qui factus est obediens vsq; ad mortem, qui peccatū nō fecit) diabolus quatenus Belial absq; vllo rectę rationis absq; vllo volūtarię obedientiæ iugo locatur. AVT quæ pars fideli cum infideli?) Quartum ex differētia inter fidelem & infidelem. Penes fidem in deum differentia ista attenditur. Christiani enim & credentes in deū & fidem debitā deo seruātes, vtrinq; sunt fideles: idolatrę vero neutrū habēt, & oīno sunt infideles. QVIS autē consensus templo dei cū idolis?) Quintū & vltimum caput est ex differentia inter templū dei & idola. Nō dicit templo dei cum tēplo idolorum, sed templo dei cū idolis: ad significandam directam cōtrarietatem inter templū dei (in quo scilicet habitat deus) & illud in quo habitat diabolus, quod est simulacrum. Non enim diabolus est habitator templi idolorum immediate (sed mediante simulacro) sicut deus est immediate habitator templi sui. Christiani enim (vt declarabit) sunt tēplum dei: ac per hoc, alieni esse debent ab iis qui colūt simulacra habitacula dęmonum: vtpote colentibus cōtraria Christianis, qui sunt habitaculū dei. D
VOS enim estis templum dei viui.) Applicat vltimam differentiam ad dignitatem ipsorū hominum. Dicūtur enim & sunt Christiani templū nō secundū materiā sed secundū officiū actiue & passiue, passiue quidē quatenus in illis habitat deus: actiue vero quatenus in seipsis in suorum cordiū penetralibus colunt deū fide spe, charitate. in quo officiū non solum templi sed sacerdotū in tēplo exercent. ℭSIcut dicit deus.) Nō ex vno scripturę loco Paulus subiūcta citat: sed quę primo subdit ex Leuit. c. xxvi. & Ezec. c. xxxvii. QVOniā. pro, ꝙ, inhabitabo in illis.) Sēsum nō verba affert Paulus, immo exponit scripturę veteris verba, quid intēdit dicendo ponā tabernaculum meū in medio vestri: ꝙ scilicet intēdit inhabitabo in vobis. hoc est enim deū ponere tabernaculū suū in quo habitat in medio in intimis hominū, efficere eos habitaculū suū, immo est habitare in illis. habemus enim quādoq; habitaculū in quo nō habitamus. Habitat autem deus in hoībus quū vtitur hominibus ad vsus proprios dei. sic enim habitat in materiali tēplo sicut nos habitamus in domib⁹. ET inambulabo inter eos.) Supfluit inter eos. Verūtamen inambulare significat nō ambulare sed ambulare in aliquo. sonat enī textus ambulabo in eis. Nō solū vtitur E

F deus Christianis vt templo,habitando in eis,sed etiam vt via grata: ad significandum internũ
profectum de virtute in virtutem,de bono in melius Christianorũ in quibus deus habitat,im-
mo ad significandum quorsum habitat,scilicet vt proficiant ii in quibus habitat,ambulat enim
deus in hominibus secundũ profectum spiritualem hominum. ET ero illorũm deus.) hoc est
qui sum natura deus simpliciter & absolute,ero deus proprius eorũ, per verum gratumq; cul-
tum.Nam tantũmodo a Christianis explicite vel implicite colitur deus interno cultu deo gra-
to:quum non sit extra Christum salus cuiq̃. ET ipsi erunt mihi populus.)hoc est ego habebo
ipsos in meũ populũ.hic enim solus est populus de quo dixit angelus ad Ioseph,ipse saluum fa-
ciet populum suum a peccatis eorum.Nobis vere colentibus deum, deus tractat nos vt populũ
suum:sed vbi nos deum solis labiis colimus, nec ipse tractat nos vt populum suum. PROpter
G quod.) Cõtinuatio hęc Pauli est,ex hoc ꝙ templũ dei estis rationem reddentis eorum quę sub-
iunguntur.Et ex Esa.lii.sumpta sunt. EXite de medio eorũ,& separamini.) Apud Esaiã repe-
titur,recedite recedite,exite &c.Paulus vero exponendo recedite dicit separamini. Exierant si-
quidem Corinthii de medio idolatrarum non relinquẽdo patriam sed cultum idolatrarum: sed
Paulus volebat ꝙ separarẽtur ab eorundem iugis,non ineundo cõnubia cum illis. Et propterea
affert hanc authoritatẽ ad persuadendum omnimodã separationem ab idolatris in coniugiis,in
foris,in conuiuiis:vt in priori docuerat epistola. DIcit dominus.)Paulus hoc apposuit,ad ex-
ponendum ꝙ verba hęc dicuntur ex parte dei. ET immundum ne tetigeritis.) Idolatras im-
mundum appellat:& ne tangi quidem vult,ad similitudinem prohibiti in lege veteri contactus
rerum seu personarum immundarum ex quo cõtactu reddebantur immundi qui tetigerãt.ideo
separamini,ne tangendo cõmunicatione eiusdem iugi,cõtrahatis immunditiam. ET ego reci-
H piam vos.)Hoc cum sequenti particula nescitur ex quo scripturę loco Paulus acceperit: quum
nullus appareat in quo fiat mentio de promissione explicita filiorũ & filiarum vt hic affertur,
cum adiectione dicit dominus omnipotens.Sonant enim hæc verba,ꝓphetæ alicuius dicta,forte
vnius eorum quibus caremus,quorum meminerũt libri Regum seu Paralipomenon. Promittit
omnipotens deus duo.Primo receptionem.dixi exite & separamini:nolo vos vagari,sed exeun-
tes ac separatos ego suscipiam vos,in mea domo spirituali hic & tandẽ æterna in cęlis. ET ero
vobis in patrem,& vos eritis mihi in filios & filias:dicit dominus omnipotens.) Secũdum quod
promittit est adoptio diuina,non solum suscipiam vos in domo mea,sed ego officio paterno er-
ga vos me geram,amando,prouidendo,curam habendo &c. & econuerso vos officia filiorum &
filiarum erga me exercebitis:amando,reuerendo, obsequendo.

CAPVT VII.

I HAS ergo habentes promissiones.)scilicet susceptionis & adoptionis. CHA-
rissimi.pro,dilecti,mundemus nos.) Seipsum connumerat Paulus inter egen-
tes mundatione,eo ꝙ non sit homo qui nõ peccet:& connumerauit se ad per-
suabilem reddendum aliis hanc exhortationem. AB omni inquinamẽto car-
nis & spiritus.) Inquinamentum carnis appellatur immunditia quęcũq; ani-
mi proueniens ex carne tam propria q̃ propinquorum. inquinamentum vero
spiritus appellatur immunditia quęcunq; animi proueniens ex spiritualibus:qualia sunt honor,
gloria & huiusmodi.¶Et occasionem quidem huius exhortationis sumpsisse videtur ex subiun
ctis apud Esaiam verbis,mundamini qui fertis vasa domini.applicat enim ad propositam angu
stiam Corinthiorum qui tum ex affectu carnali ad cõsanguineos & affines,tum ex affectu spi-
ritus ad gloriam,immunditiam contrahebant. PERficientes sanctificationem in timore dei.)
K Sanctificatio idem est quod mundificatio. ad hoc enim monet nihil inquinationis relinqui, vt
mundificatio accepta per baptismum perficiatur nostro studio. Sæpe enim mũditia per bapti-
smum accepta inquinatur affectibus carnis vel spiritus:& propterea oportet perficere eã mun-
dando ab omni inquinamento,Et quia hoc præcipue confert timor dei,ideo adiungit in timore
dei.timendum est enim ne deus despiciat nos negligentes studere munditię. CApite nos.)hoc
est capaces estote nostri.Dixerat superius ꝙ erant angusti in propriis visceribus monens vt di-
latarentur.ad huiusmodi dilatationem alludẽs,dicit,Capite nos, cõplectimini nos doctores mo
nitores ac patres vestros. Quod est dicere suscipite in vobis nostrã doctrinã, nostrã monitionẽ
NEminem lęsimus.pro,iniuria affecimus,neminẽ corrupimus,neminem circunuenimus.pro,
fraudauimus.)Tria impedimenta excludit,quæ forte obiiciebantur Paulo:quæ si fuissent vera,
reddidissent Paulum minus receptibilem aut omnino irreceptibilem a Corinthiis. Et quantum

coniicere possum mussitabant forte aliqui ꝙ hæc Pauli præcepta erāt iniuriosa & tanq̃ speciem fraudis habentia: vtpote paulatim tollentia libertatem politicam. Propter quod Paulus extenso sermone ad omne mali genus, primū ex parte actionis excludit omnem iniuriam, dicendo neminem iniuria affecimus. Et videtur hoc directe dicere ad manifestandum intētionem suam, ꝙ non intentione iniuriandi alicui prohibuit connubia cum infidelibus. ¶Dicendo vero neminem corrupimus, effectum actionis explicat non fuisse abductionē a bono. Ita ꝙ nec animus fuit iniuriandi, nec effectus a nobis proficiscens vnq̃ fuit abducere a bono. Dicendo autem neminē fraudauimus, fallacem artem a progressu doctrinæ, monitionum, præceptorum & huiusmodi excludit. ¶NON ad condemnationem vestram dico.) Superfluit vestram, hoc est non gratia dānandi vos ꝙ talia de nobis suspicemini dico hæc. PRAEdiximus. pro, prædixi enim.) superius in hac eadem epistola, dicendo ꝙ estis epistola nostra scripta in cordibus nostris. Q; IN cordibus nostris estis ad commoriendum & conuiuendum.) hoc est tam intimo & ardenti affectu estis in cordibus nostris vt parati simus vobiscum mori & viuere. magnitudo hæc amoris testis est ꝙ non ad condemnationem hæc dico. A B

MVLTA mihi fiducia apud vos.) Hinc incipit Paulus aliam tractare materiam, quam optime continuat cum precedente monitione, terminata ad ingentem suū amorem erga eos. Tractare siquidem intendit de re gesta a Corinthiis recepta priori epistola. Et apte obiurgationem præcedentis monitionis temperat subsequente hac cōmendatione eorundem: vt etiā hinc persuasibiles reddantur ad parendum monitioni antedictę. Proponit itaꝗ quatuor, commendationem Corinthiorum concernentia. primum est multiplicata fiducia ad eos. secūdum vero est.

MVLta mihi gloriatio pro vobis.) hoc est de vobis multiplex mihi ratio suppetit gloriandi. REpletus sum consolatione.) Ecce tertium. SVperabundo gaudio in omni tribulatione nostra.) Ecce quartum. Quod tamen dicitur in omni tribulatione nostra, refertur etiam ad tertium. est enim sensus ꝙ inter omnes tribulationes nostras repletus sum consolatione, insuper & superabundo gaudio: hoc est ꝙ gaudium superat tribulationes. C

¶NAM & quum venissemus in Macedoniam.) Tractaturus hęc quatuor proposita, incipit more suo a superata ab vltimis duobus tribulatione cuius in calce propositorum meminerat.

NVLlam requiem habuit caro nostra.) Non dicit spiritus noster: quoniam ille quiescebat. sed caro afflicta vsqueadeo describitur vt nullam habuerit requiem. Quod magis declarans subiungit. SED omnem tribulationem passi sumus. pro, sed in omnibus tribulati.) supple fuimus. Cuius speciei mala fuerint hęc, non aliter scriptū inuenio. ¶FOris pugnæ, intus timores.) Amplius describit ꝙ in omnibus externis & internis tribulati sunt. nam foris pugnæ, aduersus nos: intus vero timores, imminentium malorum. foris, in publico, non vna sed multę pugnę: intus vero, in domibus existentibus nobis, timores incutiuntur. & sic nullibi quiescimus. D

¶SED qui consolatur humiles, consolatus est nos deus.) Descripta tribulatione magna, tractat tertio loco propositum, scilicet repletus sum consolatione, attribuens illam deo. de quo dicit quòd consolatur humiles, ad differentiam superborum, quibus deus resistit. IN aduentu Titi.) Primum medium quo vsus est deus ad consolandum Paulum, describitur aduentus Titi ad Paulum ex Corintho. erat enim Titus vir spiritualis: & naturale est ex aduētu spiritualium virorum consolationem accipere spirituales viros.

¶NON solum autem in aduentu eius, sed etiam in consolatione qua consolatus est in vobis.) Consolatus est, passiue vtitur interpres. Ecce alterum medium quo vsus est deus ad consolandū Paulum: relata scilicet consolatio quam ipse Titus acceperat ex Corinthiis. Ad quam explicandā subdit. REferens nobis vestrum desiderium.) respectu veri boni. VEstrum fletum.) respectu mali, tum incestus commissi ab illo priuigno. tum negligētię vestrę prioris erga correctionem illius. VEstram æmulationē. pro, vestrū zelum, pro me.) hoc est vestrū loco mei (nomine meo) zelum ecclesię aduersus illum fornicatium. ITA vt magis gauderem.) ex huiusmodi relatis q̃ dolerem ex carnis afflictione: hoc est ita ꝙ gaudium superaret dolorem. ¶QVOniam etsi contristaui vos in epistola.) Rationem tanti gaudii ex spirituali fructu Corinthiorum reddit. Contristauerat Paulus Corinthios in priore epistola, arguendo illos negligentiæ erga correctionem incestus. NON me pœnitet, etsi pœniteret. pro, pœnituerit.) Res gesta sic est, Paulus audito illo incestu inter Corinthios tolerato &c. scripsit, arguēdo &c. in priore epistola, postea pœnituit Paulū scripsisse cōtristātia illos, eo ꝙ timuerit ne male succederet: vt plerūꝗ cōtigit. modo vero vt aduenit ex Coritho Tit⁹, & rē bñ successisse narrauit, Paul⁹ lęrat̄ se scripsisse sic Corīthiis in E

F priore epistola. Et propterea dicit non me pœnitet, in presenti tẽpore, quãuis me pœnituerit in præterito medio tempore inter epistolã missam & aduentum Titi ad me. VIdens. pro, video enim.) Rationem reddit quare in presenti nõ pœnitet. QVòd epistola illa etsi ad horam vos contristauit.) quod mihi displicuit. NVNC gaudeo non quia contristati estis.) tristitia siquidem vestra, quantũcunq; ad horam nõ est materia gaudii mei. SED quia contristati estis ad pœnitentiam.) Non gaudeo de vestra tristitia secundum seipsam, sed secundum suũ fructũ, non gaudeo de vestra tristitia sed de vestræ tristitię fructu qui est pœnitentia. CONtristati enim estis secundũ deum.) Tristitiã eorũ fructuosam declarat ex deo. Tristitia siquidem secundũ seipsam inutilis est, & naturaliter omnibus exosa: & propterea si tristitia aliqua est vtilis seu fructifera, aliũde q̃ ex seipsa oportet q; hoc habeat. Et ideo Paulus ex hoc q; fuit secundũ deum tristitia Corinthiorum, manifestat q; fuit fructuosa. Est autem tristitia secundũ deum, quę est ra
G tione vel diuinę iniuriæ (siue a se siue ab aliis cõmissæ) vel ratione damni spiritualis in ecclesia occurrentis: vt quum viri iusti tollũtur. VT in nullo detrimentum patiamini ex nobis.) Pręter fructum qui est pœnitentia, alterũ fructum monstrat Paulus euenisse, scilicet vitationem cuiusq; damni ex epistola Pauli contristatiua. Quod si nõ penetras, recole q; tristitia secundũ se est inimica naturę, ac per hoc ingerens alicui tristitiam infert illi nonnullũ damnum in animo. Mõstrat autem Paulus q; quia Corinthii ex Pauli epistola non sunt contristati simpliciter & absolute, sed cõtristati secundum deum (quia assumpserunt pro ratione tristitiæ non Paulum sed deum) euaserũt omne tristitiæ damnũ ex epistola Pauli. Et hęc est prima vtilitas tristitię secũdum deũ. QVAE enim secundũ deum tristitia est, pœnitentiã in salutem stabilem. pro, impœnitendam, operatur.) Ex differentia inter tristitiam secundũ deum & tristitiã secundũ mũdum penes contrarios fructus, monstrat tristitiam illorũ secundum deũ esse materiam gaudii Apo
H stolici. Duplicem autem subordinatum fructum manifestat. alter est pœnitentia impœnitenda: alter est salus. ¶Vide singula. Tristitia secundũ deum operatur pœnitentiã internam: quã constat integrari ex tribus actibus animi. primus est displicere sibi q; homicidium commisit: secundus est velle de cętero nõ cõmittere homicidiũ: tertius est velle satisfacere illis quibus propterea irrogata est iniuria, deo scilicet & hominibus lęsis. Quicquid horum defuerit, non est pœnitentia in salutẽ: vt clare patet. Vnde etiã patet differentia inter tristitiã secundum deũ & pœnitentiam salutarẽ: quia illa sonat tristitiã ex ratione tristandi, deo scilicet. ista autẽ sonat tristitiã cõmissi cum reliquis duobus actibus. Vnde illa causat istam applicatã & cõtractam ad specialẽ materiam: eo modo quo dilectio dei imperãdo causat actus inferiorum virtutum. tristitia enim secundũ deum, actus est charitatis, sicut delectatio secundũ deũ, tristitia autẽ quã significat pœnitentia, actus est inferioris virtutis. ¶Apponit autẽ impœnitendã, ad differentiam pœnitentię
I pœnitendę: qualesq; sunt tum inumerę humanę pœnitẽtię diuersorum gestorũ: tum pœnitẽtiæ desperatorum. nam & pœnitentia Iudę fuit pœnitentia pœnitẽda: & pœnitentię multę beneficiorum collatorũ & veniarum concessarum aliis pœnitendę sunt. Quam autem operatur tristitia secundũ deum, pœnitentia impœnitẽda est: nec solum impœnitenda est, sed est in salutẽ animæ. Est itaq; progressus a tristitia secundũ deum ad salutem animæ per mediam pœnitentiam impœnitendam. quam nõ oportet aliunde mẽdicare: quia ipsa secundũ deum tristitia efficit illã in salutem. SEculi. pro, mũdi, autem tristitia mortem operatur.) Contra tristitiã secundũ deũ distinguit tristitiã mundi: hoc est habentem pro ratione amorem mundi cõtrarium amori dei. qualis est tristitia eorum qui impediuntur a fruitione delectabiliũ per fas & nefas. hæc enim cõstat q; operatur mortem animæ contrariam saluti animæ: quam operatur tristitia secundũ deũ.

¶ECce enim hoc ipsum. Deest. q;, secundum deum contristati.) Deficit. FVIstis, vos,) Ex ex
K perientia subsecuti fructus in eis ex tristitia secundũ deũ, probat q̃ fructuosa sit tristitia talis.

QVantã in vobis operatur solicitudinẽ.) Ex negligentibus corrigere incestuosum effecit vos solicitos. SED defensionẽ. pro, purgationẽ.) non solum solicitudinẽ sed purgationem, tũ vestri delicti ob negligentiã, tum criminis incestus. SED indignationem.) Purgatio ad præteritum delictum, indignatio vero ad præsens dedecus refertur. Indignati siquidem sunt ex tristitia secundum deum Corinthii, tantum non sustinentes sceleris inter se dedecus. SED timorem.) imminentis diuini iudicii nisi corripuissent incestuosum. SED desideriũ.) Tria prius dicta (purgatio indignatio & timor) malum respiciũt, præteritum præsens & futurum: hęc autẽ tria quę subiungũtur, respiciunt bonũ. Desiderium, tam boni proprii q̃ communis. SED æmulationẽ.) quodammodo certantium ad actiones bonas. SED vindictam.) bonum iustitiæ exercendo. Et

hæc fuit vltimus effectus erga incestuosum. exercuerit enim iustitiam vindicatiuam excommu nicando illum &c. ¶IN omnibus exhibuistis. pro, commendastis, vos.) hoc est commendabiles vos reddidistis. INcontaminatos esse negocio.) proculdubio incestus. Nec dicit incontaminatos fuisse sed esse. purgauerant enim negligentiam qua nonnullam contaminationem contraxerant. ¶IGitur etsi scripsi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam.) incestuosum scilicet filium. NEC propter eum qui passus est.) patrem scilicet maritũ qui passus est adulterii & incestus iniuriam. Nec intelligas has negationes referri ad intentionem Pauli, sed ad commendationem effectus subsecuti in ipsis Corinthiis. non enim est sensus, me nõ scripsisse propter eum qui fecit iniuriam & propter eum qui passus est (quum expresse scripserit propter correctionem illius) sed est sensus ꝙ si ex mea epistola non fuisset subsecutus effectus correctionis incestuosi & vltionis iniuriæ irrogatæ patri, iste tamen effectus subiunctus subsecutus est. SED ad manifestandam solicitudinem nostram quam habemus pro vobis corã deo. pro, sed vt manifestetur studium vestrum quod. pro, nobis est erga vos corã deo.) Quando nullus alius fructus fuisset subsecutus ex nostra epistola, iste est subsecutus: videlicet ꝙ manifestatum est studium vestrum erga vosipsos quod habetis pro nobis corã deo. Vere siquidem excõmunicando illum manifestatũ est Corinthiorum studium erga seipsos, erga propriam ecclesiam, non qualecunq; sed tale quale habebant nomine authoritate & loco Pauli, non secundum humanos affectus sed coram oculis diuinæ maiestatis: hoc est in veritate intima quam intuetur deus, quæ grata est deo. B

¶IDeo consolati sumus in consolatione autem vestra.) Superfluit autem: Concludit ex his bene apud Corinthios gestis, quod tertio proposuerat consolati sumus: hoc est consolationem accepimus. passiue siquidem interpres vtitur consolari. Et dicit in consolatione vestra actiue: hoc est in consolatione quam dedistis nobis ex vestris factis. ABundantius. Deficit. autem, magis gauisi.) Tractat quarto loco propositum, scilicet superabundo gaudio. quod enim ibi dixit superabundo gaudio, hic dicit abundantius magis gauisi. Et materiam multo abundantioris gaudii subiungit. SVper gaudio Titi quia. pro, ꝙ, refectus. pro, refocillatus, est spiritus eius ab omnibus vobis.) Auxit vehementer gaudium nostrũ gaudium Titi: eo ꝙ tam spirituales vos fueritis vt non caro sed spiritus Titi refocillatus sit, nõ ab aliquibus sed ab omnibus vobis. Vbi patet ꝙ abundantia gaudii Pauli pro principali materia habet tantã in Corinthiis spiritualitatem vt etiã refocillauerit spiritum Titi. ¶ET si quid apud illum de vobis gloriatus sum.) Tractat secundo loco propositum scilicet multa mihi gloriatio pro vobis. NON sum confusus. pro, pudefactus.) non sum pudore affectus, non erubui. ¶SED sicut omnia vobis in veritate locuti sumus.) docendo & prædicando.) ITA & gloriatio nostra quæ fuit ad Titum veritas facta est.) verificata est ex vestris gestis. ¶ET viscera eius.) Tractat primo propositum, multa mihi fiducia est apud vos. Intimos Titi affectus viscera appellat. ABVNdantius in vobis. pro, in vos, sunt, reminiscentis. pro, recordantis, omnium vestrum obedientiam.) Ecce materia fiduciæ Pauli in Corinthiis: obediẽtia scilicet eorum. quam simul commemorat vt occasionem affectus Titi & ad eos & relatam atq; laudatam a Tito. QVOmodo cum timore.) interno. ET tremore.) externo. EXcepistis illum.) Et est sermo de timore & tremore reuerentiali, causato in Corinthiis ex authoritate Pauli qui miserat illum. GAVdeo quòd in omnibus confidam in vobis.) Ecce multiplicata fiducia & experta tali obedientia vt de cætero in vobis confidam nõ de re aliqua sed in quibuscunq; occurrentibus. C D

CAPVT VIII.

NOTAM autem facimus vobis fratres gratiam dei quę data est in ecclesiis Macedoniæ.) Ad nouam transit materiam officii sibi impositi ab Apostolis qui erant Hierosolymis: vt scilicet procuraret eleemosynas pro pauperibus Christianis in Hierusalem degentibus. & intendens ad hoc hortari Corinthios, affert in exemplum Macedones. Duplicemq; Macedonum virtutem explicãdam appellat gratiam dei datam in ecclesiis Macedoniæ: ad significãdum ꝙ gratuitum donum dei est vtraq; virtus. ET ꝙ in multo experimento tribulationis.) Superfluit &. Incertumq; est an tribulatio hæc fuerit illamet cuius in pręcedẽti capitulo meminit, an fuerit aliqua alia tribulatio propria Macedonibus. Verisimile est quòd illamet vexatio qua pressi sunt Paulus & sui, in qua foris pugnæ & intus timores, fuerit quoq; tribulatio Macedonum Christianorum. vt propterea Macedones dicantur experti tribulationem: quia non solum auditu cognouerunt pressuras Pauli, sed ipsi experti sunt illas adhærentes Paulo. foris enim pugnas B

F & intus timores rationabile est extendi ad adhęrentes. ABVNdantia gaudii ipsorum fuit.) Ecce prima virtus magnus gratiæ diuinæ effectus, in spirituale gaudium cedere tribulationes mundi. ET altissima.pro,profunda,paupertas eorũ abundauit in diuitias simplicitatis eorũ.) Ecce altera virtus,beneficẽtia in sanctos talis vt etiã pauperes vsq; ad fundum acquisiuerint sibi diuitias simplicitatis.Meritum siquidẽ beneficentiæ cõmemorat a parua eleemosyna (pfundę enim paupertatis viri,nõ nisi paruã possunt eleemosynã facere)vt ex prędmio paruæ eleemosynę intelligamus pręmia magnarũ eleemosynarum.Si enim profunda paupertas eleemosynam largiendo efficit diuitias simplicitatis,quãto maiores diuitias a maioribus oriri eleemosynis intelligendum est?Quẽadmodum diuitiæ fortitudinis,diuitię scientię & huiusmodi cõstant ex copia spectantium ad fortitudinem seu scientiam,ita diuitiæ simplicitatis constãt ex copia actionum delectationum ac virtutũ spectantium ad simplicitatẽ animi. Et appropriantur eleemosy-
G nariis,ad significandum q̃ meritum eleemosynę proprium, in simplicitate animi fundatur. ℂQVIA secundũ virtutem.)hoc est vires.(TEstimonium illis reddo)& supra virtutem.)hoc est vires. VOluntarii.pro,spontanei,fuerunt.) Declarat quod dixerat de virtute beneficẽtiæ extensę vsq; ad profunde pauperes:quia non solum secundũ vires facultatum sed etiam supra vires earundẽ spontanei fuerunt ad largiendũ. Et de hoc ipse Paulus testatur:vtpote qui interfuerat.ℂQuum autem audis etiam supra vires,intellige infra moderamen tamen rationis:alioquin non esset materia laudis.habet enim magnã latitudinem quod censetur supra vires:& largiri aliquid supra vires,compatitur moderata ratio quæ non compateretur nimium supra vires excessum largitionis. CVM multa exhortatione obsecrantes nos gratiam & cõmunicationem ministerii quod fit in sanctos.)Gręce legitur. CVM multa obtestatione rogantes nos vt gratiam & communionem ministerii quod est in sanctos susciperemus.)Rogabant Macedones
H cum multis obtestationibus(hoc est cũ multis signis q̃ ex vero corde rogabant)Paulum cũ sociis vt non differrent suscipere eleemosynas pro sanctis degentibus in Hierusalẽ sed tunc susciperent.In quibus precibus manifestatur q̃ Macedones iam habebãt eleemosynam in promptu paratam vt posset deferri in Hierusalem.Et hoc cõmouit Paulũ ad scribendum hęc Corinthiis. ℂEt eleemosynam hanc describit a quatuor.a gratuito dantium animo,gratiam:a pecunia quę cõmunicatur,cõmunio:a ministris quibus opus est vt deferatur in Hierusalem,ministratio:ab illis in quorum subuentionem datur,in sanctos:hoc est mundos ex baptismo. ET nõ sicut sperauimus.)Non negatur præcedens spes:sed euentus nõ secundũ mensuram sed supra mensurã spei,significatur.hunc enim sensum prę se ferũt subiuncta. SED semetipsos dederunt.)quod maius donum est. PRImum domino,deinde nobis per voluntatẽ dei in hoc.)Nec nos somniauimus has duas dictiones,in hoc(sed in textu inuenimus,disiunctas tamẽ per scriptores ab hac
I particula & iunctas cum sequẽti)nec aliud nisi punctum mutauimus. Loco siquidem harum dictionum interpres vetus subiunxit has duas ita vt. Est itaq; sensus (ab ea quę tractatur materia nullo pacto digrediens)q̃ ideo supra spem, quia Macedones etiã seipsos dederunt in hoc ministerium eundi in Hierusalem comites deferentium eleemosynam. Describit autem hãc deditionem tum a causa supra spem,dicendo per voluntatem dei:significãs q̃ deus est operatus hãc tam insperatam deditionem.tum ab illis quibus donũ hoc oblatum est,dicẽdo primum domino deinde nobis:hoc est non principaliter ratione nostri tanq̃ humano more præsentia nostra induxisset eos ad hoc,sed principaliter deo,secundario autẽ nobis:quibus ex officio incumbit prouidere de ituris in Hierusalem. ROgaremus.pro,adhortaremur,Titum.) Durus absq; cõiunctione aliqua contextus induxit veterẽ interpretem ad exponendũ illas dictiones,in hoc:dicendo,ita vt rogaremus Titum.Induxit quoq; modernos interpretes vel ad exponẽdũ illas dicẽdo
K quãobrem rogauimus Titum:vel ad adiungendum coniunctionem vt,dicẽdo in hoc vt adhortaremur Titum.ℂContextus itaq; ipse in Paulo durus pariter videtur:siue iungantur illę duæ dictiones(in hoc)cum pręcedentibus vt nos iunximus(quia vere ille est locus earũ.ibi enim opportunæ sunt,hic autem superfluæ)siue iungãtur cum sequentibus.non enim iunctę sequentibus contexunt literam.Verum licet prima fronte sic durus appareat literæ cõtextus,studiosius tamen circumspecta litera apparet contextus optatiui adhortaremur cũ coniunctione &.pręposita particulę non sicut sperauimus.Et est ordo literę.& adhortaremur Titum non sicut sperauimus sed &c.Ita q̃ inter coniunctionem &,verbumq; principale adhortaremur, per parenthesim legenda sunt interposita,declarantia ex euentu superante spem subortam fuisse exhortationem Pauli ad Titũ.Et sic omnia quadrant:omnisq; duritia cõtextus excluditur, nullaq; sup-

pletione opus est. VT quemadmodum cœpit ita & perficiat in vobis & gratiã istam.)In prio A
re epistola monuerat Corinthios vt eleemosynæ pro sanctis degentibus in Hierusalem recon-
derentur apud ipsos offerentes:modo videns Paulus Macedones sic instare vt eleemosynæ de-
ferantur in Hierusalem,non censet amplius differendam eleemosynam Corinthiorum.Et hinc
oritur noua hæc exhortatio Titi a Paulo,vt velit reuerti Corinthum ad perficiendum cœptũ
opus hoc.Quod appellat gratiam ratione superius dicta.Apparetq; ex his apostoli verbis quòd
Titus quum esset Corinthi hortatus fuerat Corinthios ad huiusmodi eleemosynas.Hoc enim
significatur dicendo vt quemadmodum cœpit. ¶SED sicut in omnibus.) Corrigentis est im-
mediate ante dictum,tanq̃ minus dixerit dicendo perficiat in vobis etiam gratiam istam,corri-
git hoc:intendens explicare ꝙ debuisset dicere vt & in hac gratia abundetis.Ita ꝙ tota ista par
ticula referenda est ad finem propter quem mittit Titum. ABVNdatis fide.)quæ est donũ
gratiæ gratis datæ. ET sermone.)hoc est dono linguarum. ET scientia.)scripturarum sa- B
crarum. ET omni solicitudine.pro,diligentia.)quæ proprie videtur virtutis actus circa agẽ-
da.Et ex eo ꝙ dicit omni,commendat studiositatem eorum vniuersalem. INsuper & charita-
te vestra in nos.)Legendum est, ET ea quæ ex vobis erga nos est dilectione.)Significat enim
spontaneam Corinthiorum erga Paulum dilectionem. VT & in hac gratia abundetis.) Ecce
fructus & finis intentus.Ad hoc hortatus sum Titum vt efficiat ꝙ quemadmodum abundatis
in omnibus his tot donis & virtutibus,ita & abuudetis in hac eleemosynaria gratia.
¶NON quasi imperãs dico.)Superfluit quasi. SED per aliorum solicitudinem.pro,diligen
tiam.)Titi scilicet & eorum qui cum ipso venient. ET vestræ charitatis ingenium bonũ.pro,
ingenuum,comprobans.) Ita ꝙ in textu non habentur illę duæ dictiones(ingenium bonum)
sed vnica tm̃,scilicet ingenium:hoc est ingenuitatem.vtuntur enim Græci neutro pro abstra-
cto.¶Ne missio Titi speciem præcepti præ se ferret,dicit Paulus ꝙ non pręcipiendo hoc dicit, C
sed ad experimento probatam liberalitatẽ charitatis eorum reddendam. SCItis enim gratiã
domini nostri Iesu Christi.)Gratuitum donum,gratiam vocat.Post insinuatum factum Mace-
donum affert factum Christi.tum ad monstrandum efficaciam abdicationis facultatum ad ꝓ-
merendum spiritualia.tum ad monstrandum debitum rependendi Christo in facultatibus tem
poralibus. QVOniam propter vos.)Non excludendo alios & nos ipsos.nam non dicit pro-
pter vos tantum,sed propter vos. EGEnus.pro,pauper, factus est.) vsqueadeo vt vulpes fo-
ueas habeant & volucres cæli nidos,filius autem hominis non habuerit vbi reclinaret caput su-
um. QVVM esset diues.)vtpote dominus omnium diuitiarum mundi.Noluit Iesus vti do-
minio quod habebat super omnes diuitias sed assumpsit statum pauperem. VT illius inopia.
pro,paupertate,vos diuites effetis.)Declarat quod dixerat propter vos , vt merito voluntariæ
paupertatis Christi vos ditesceretis diuitiis spiritualibus.Tacet Paulus applicationem tanti fa D
cti,vt Corinthii imitentur Christum rependantq; Christo. ¶ET consilium in hoc do.) Tertio
loco adhibet proprium in hac re eleemosynaria consilium. HOC enim vobis vtile est.) Ra-
tio consilii mei est vtilitas vestra procuIdubio spiritualis. QVI non solum facere.) huiusmodi
eleemosynas. SED & velle.)hoc est spontanea voluntate facere:quod plus est q̃ facere. COE-
pistis ab anno priore.) non moti exemplo Macedonum.Ideo siquidem Paulus hoc explicat , ne
Corinthii ægræ ferant exemplum Macedonum.Acsi apertius dixisset.non attuli Macedones vt
incipiatis(scio enim ꝙ ab anno priore incœpistis,non qualitercunq; sed sponte facere has elee-
mosynas)sed vt celeriter perficiatis cœpta.Vnde subiungit. NVNC vero & facto perfici-
te.) hoc est perficite,consummate etiam facto eleemosynarum nunc, & non differatur consum
matio earum quæ mittendæ sunt eleemosynarum. ¶VT quemadmodum promptus est ani-
mus voluntatis.)Nihil refert quo ad sensum legere promptus est animus voluntatis,vel prõ- E
ptus est animus ad volendum,vel promptitudo est voluntatis:modo intelligas ꝙ voluntas non
pro illa animæ vi qua volumus sed pro actuali volitione sumitur.Est enim sensus . vt quemad-
modum animus est promptus respectu actus volendi. ITA sit & perficiendi.) hoc est ita sit
promptus respectu actus consummandi.Optime Paulus progreditur.Dixerat enim ꝙ ab anno
priore fuerant prompti ad volendum & faciendum:adiungit modo vt quẽadmodum est prom
ptitudo vestra ad volendum & faciendum,ita sit promptitudo vestra ad consummandum. EX
eo quod habetis.) Ne accelerata consummatio(quam desiderat Paulus)onerosa alicui redda-
tur,apposuit moderamen,ex eo quod habetis.Non dicit ex eo quod habituri estis,sed ex eo q̃d
habetis in præsenti.Non vult Paulus vt consumment eleemosynarum harum opus relatione

F habita futurarum frugum ad quas se extendit potentia habentium agros: sed habita relatiõa ne ad illa quæ nunc habentur. ℂSI enim. Deficit. prius, voluntas prompta est.) De præcedente siquidem voluntate loquitur. Præcedente autem executionem operis: vt quum quis ante executionis tempus proponit se eleemosynas daturum. De tali siquidem proposito dicit. si prius voluntas prompta est: ad differentiam eorum qui proposuerunt quidem sed non sunt modo prompti ad executionem. SEcundum id quod habet. pro, iuxta id (quicquid illud est) quod habet, accepta est: & non secundum. pro, iuxta, id quod non habet.) Et est sensus ꝙ voluntas prompta ad eleemosynarum largitionem grata est deo secundum commensurationem ad id quod homo habet (quicquid sit illud paruum vel magnum quod homo habet) & non secundum commensurationem ad id quo caret. Excessus siquidem eleemosynarius respectu facultatum quas quis habet, appellatur eleemosyna iuxta id quod non habet: hoc est commensurata facultatibus
G quas non habet. Ex eo enim ꝙ est excessiua respectu facultatum quas habet, dicitur proportionata facultatibus quibus caret. ℂSed occurrunt hic multæ quæstiones. Prima oritur ex consilio domini si vis perfectus esse, vende omnia quæ habes & da pauperibus. Huiusmodi eñ eleemosyna est longe excessiua. ℂSolutio est ꝙ dominus loquitur de eleemosynis volentium mutare statum, ex statu communi transire ad statum perfectiõis: Paulus autem loquitur de pura eleemosynarum largitione non ad mutandum statum sed perseuerantium in statu suo. Horum eñ eleemosynæ moderatę esse debent & commensuratæ facultatibus quas habent: illorum vero eleemosynæ debent commensurari mutationi status. ℂSecunda oritur ex eo ꝙ deus pensat affectum magis q̃ censum: ac per hoc voluntas prompta grata est deo non solum secũdum id quod habet, sed etiam secundum id quod non habet & tamen daret si haberet. ℂSolutio est ꝙ aliud est loqui de affectu, aliud de promptitudine. Affectus est enim communis tam volitioni q̃ vel-
H leitati: promptitudo autem proprie executionẽ non quam vellemus sed quam volumus respicit. Paulus de promptitudine loquitur: expresse dicens, si præcedens voluntas (hoc est deliberata voluntas, non velleitas) prompta est ad exequendum. Obiectio autem procedit de velleitate qua appetimus ea quæ non possumus. ℂTertia quæstio oritur ex facto viduæ laudatę a domino Lucæ vicesimoprimo. ꝙ omnem victum suum obtulit. Hic enim non interuenit mutatio status: & oblatio illa secundum rem incommensurata fuit ei quod habebat mulier illa: & tamen fuit accepta prompta eius voluntas & executio secundum id quod non habuit. ℂSolutio est ꝙ doctrina Pauli tradidit quod regulare est, quod secundum communem morum regulam laudabile est. Factum autem viduę speciale quid fuit, tanq̃ supra communem hominum regulam factum. ℂPotest tamen aliter dici ꝙ quia necessarium alicui non consistit in indiuisibili sed latitudinem habet, ita ꝙ diminuendo aliquid adhuc restat necessarium ad victum seu statum, ideo
I vidua illa de penuria sua arbitrata est ꝙ etiam demptis illis duobus minutis viuere posset: ac ꝑ hoc non recessit a regula ista, sed dedit iuxta id (quantulumcunq; fuit) quod habuit. Forte eñ viuebat ex eleemosynis, & quicquid pecuniæ habuit totum dedit. ℂNON enim vt aliis sit remissio. pro, relaxatio, vobis autem tribulatio.) Rationem reddendo prioris dicti, adiũgit aliam circunstantiam in eleemosynarum largitione librandam: vt scilicet eleemosynarum largitio nõ pariat largientibus angustiam rei familiaris. Et hoc directe est ratio prioris dicti. Nec pariat suscipientibus eleemosynam relaxationem potius morum q̃ laborum. opulentiæ siquidem eleemosynę susceptę, reddũt quandoq; suscipientes remissos & tepidos, tum ad debita exercitia, tum ad sanctiores mores: vt experientia vtinam non testaretur in opulentis monasteriis, ecclesiis & cætera. ℂVetat Paulus huiusmodi largitatem eleemosynariam largientem relaxationem eorum quibus datur. Tamen deuotio principum qui dederunt putantium se fouere non relaxa-
K re quod religionis & morum erat, gratissima deo fuit: sed culpa est abutentium, & cautela deberet esse largientium postq̃ experientia relaxationem vident. SED ex æqualitate.) Vtriusque moderaminis rationem aperit, manifestans æqualitatis rationem habẽdam in eleemosynarum largitione. Et ne restet ambiguum de qua ęqualitate loquitur, explicat ipsam vtrinq;: & ex parte scilibet largientium, & ex parte suscipientium eleemosynam. IN præsenti tempore vestra abundantia, illorum inopiam suppleat, vt & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum.) Ecce æqualitas. vos abundatis temporalibus facultatibus, sancti in Hierusalem indigẽt: ad æqualitatem res ista reducitur, si vestra abundantia succurrit illorum indigentiæ. ℂVbi nota ꝙ non dicit id quod est vobis necessarium, sed vestra abundantia. Abundantia enim est propria eleemosynę materia: conformiter ad verbum domini, quod superest eleemosynam date.

Et similiter nota non nisi indigentibus eleemosynas esse conferendas. ¶Et ediuerso sancti in Hierusalem abundant spiritualibus, vos autem indigetis spiritualibus donis: æqualitas fiet, illorum abundantia in spiritualibus succurrente vestræ indigentiæ spiritualium. Prouocati eñ vestris eleemosynis succurrent suffragiis orationum apud deum vobis in iis quæ sunt ad salutem animæ. ¶Vbi & nota dici vt illorum abundantia, proculdubio in spiritualibus. Reddit eñ rationem eius quod dixerat, non vt aliis sit relaxatio. Non solum non debet eleemosyna parere relaxationem, sed fouere abundantiam spiritualium in suscipientibus eleemosynas: vt non solum habeant dona spiritualia pro seipsis sed etiam pro largientibus eleemosynas. ¶Vide quales conditiones describit apostolus concurrere ad huiusmodi eleemosynas quæ fiebant pro victu sanctorum in Hierusalem, vt prouocet Corinthios ac celeriter consummandas eleemosynas. VT fiat æqualitas. Sicut scriptum est.) Exod. xvi. QVI multum, non abundauit: & qui modicum, non minorauit.) Transsumit Paulus factum in collectione mannę, ad persuadendam æqualitatem communem esse omnibus tam pauperibus modicum dantibus q̃ diuitibus multũ largientibus. Res gesta sic est. mandante Moyse vt per domos colligerent manna pro singulis personis ad mensuram gomor: dum alii plus alii minus colligerent ad suas domos, euenit ꝙ in singulis domibus tot gomor mannæ inuenta sunt quot personæ erant: ita ꝙ qui plus collegissent, non tamen habuerunt plus, sed numerum gomor iuxta numerũ ꝑsonarũ: & similiter qui minus collegissent, nihilominus inuenerunt numerũ gomor iuxta numerũ personarũ. Et sic q multum collegerat, non abundauit: & qui modicum collegerat, non est minoratus, id est nõ minus reperit. Et sic fuit inter eos æqualitas proportionalis cum sufficientia. ¶Simile quid vult intelligi Paulus euenire largientibus eleemosynas huiusmodi: vt scilicet pauper modicum largiens & diues multum largiens, æquales sciant se inueniri in spiritualibus æqualitate proportionis cum sufficientia: hoc est: ꝙ vnusquisꝗ ad sufficientiam suam spiritualia participabit, sicut contigit in participatione mannæ.

GRATIAS autem ago. pro, gratia autem, deo.) Regreditur Paulus ad eam quam narrare inchoauerat exhortationem a se factam Tito vt reuerteretur Corinthum ad perfectionem collectę eleemosynariæ: & gratias agit deo de consensu Titi. QVI dedit eãdem solicitudinem pro vobis in corde Titi.) Proprie significatur idem studium, eadem cura in corde Titi q̃ erat in corde Pauli pro Corinthiis vt facerent hoc bonum. ¶QVOniam exhortationem quidem suscepit.) quam nos ei fecimus vt veniret ad vos. Nec solum suscepit exhortationem nostram. SED quum solicitior. pro, studiosior, esset, sua voluntate. pro, sua sponte, profectus est ad vos.) Vltroneus ad tale iter Titus commendatur. ¶MISImus autem cum illo fratrem nostrum.) Superfluit nostrum. CVius laus est in euangelio per omnes ecclesias.) Non nominat Paulus hunc Titi collegam: sed describit a duobus. Primum ꝙ laudatur in euangelio ꝑ omnes ecclesias. Quod euangelistę Lucæ videtur congruere, sparso euangelio eius per ecclesias omnes. Alterum est. Non solum autem. pro, nec id solum.) supple gratiæ habet. SED & ordinatus, pro, electus, est ab ecclesiis comes peregrinationis nostræ in hãc gratiam. pro, cum gratia hac.) Et hoc quoꝗ congruit Lucę euangelistæ, qui seipsum describit comitem peregrinationis Pauli. Verum ad propositum negotium non dicit comes peregrinationis nostrę, sed comes peregrinationis nostrę cum hac gratia: ad differentiam primæ peregrinationis Pauli sine gratia hac. Ad significandum ꝙ in hac peregrinatione qua peregrinatur cum hoc officio procurãdi eleemosynas pro degentibus in Hierusalem, electus est Lucas ab ecclesiis comes Pauli ad procurandum huiusmodi eleemosynas. hoc siquidem officium iniunctũ est Paulo post annos. xiiii, vt ipse dicit ad Gal. ii. vnde prima eius peregrinatio ad prędicandum, fuit sine hoc officio procurandi eleemosynas. Quod officium appellat gratiam, vt intelligamus non imponi onus ecclesiis per hoc officiũ, sed afferri illis gratiam: vt pro gratuito dono suscipiant peti a se eleemosynas: vtpote excitari ad bonum proprium. Re siquidem vera, gratia beneficium conferebatur spirituale a Paulo Corinthiis & aliis quos excitabat ad eleemosynas faciẽdum degentibus in Hierusalem. Et maius erat beneficiũ illis collatum (vtpote spirituale) q̃ beneficium corporalis subuentionis, quod largientes cõferebãt indigentibus. QVAE ministratur a nobis ad domini. Deest, eiusdem.) Legendum est. AD eiusdem domini gloriam.) nõ ad nostrã gloriã hoc a nobis exercetur officium sed ad eiusdẽ domini gloriã. Et dixit hoc ne quis putaret ꝙ Paulus ideo procuraret eleemosynas vt gloriosum se redderet apud ecclesiam Hierosolymitanam. ET destinatã voluntatem nostram. pro, & promptitudinem animi vestri.) Ecce alter finis seu fructus huius

F nostri officii,ad prouehendam ac manifestandam animi vestri promptudinem ad eleemosynas
largiendum.❡DEuitantes hoc.pro,id.) Explicat Paulus quare tam egregios viros mittat ad
hoc opus. NEquis non vituperet in hac plenitudine.pro,abundantia,quæ ministratur a no-
bis in domini gloriam.) Superfluit in domini gloriam.Abundantiam appellat magnam pecu-
niæ summam mittendam in Hierusalem a tot ecclesiis.Sciebat enim facile patere morsibus ob-
locutorum ministrantes pecuniam in magna præsertim quantitate. Et propterea tam egregiis
viris vtebatur in hoc ministerio.Vnde & subdit. PROuidemus enim bona non solum coram
deo,sed etiam coram hominibus.) Non dicit prouidemus vana aut fucata,sed bona:quæ scili-
cet suapte natura sunt bona,& apud deum & apud homines:quale est vti viris omni exceptio-
ne maioribus in re pecuniaria.❡MIsimus autem cum illis.)Tito & Luca. ET fratem nostrũ.)
Nec nominatur iste tertius nec describitur indiciis nobis manifestis:verisimile tamen est quòd
G Corinthii intelligebant de quo loquebatur.Suspicor Silam aut Timotheum esse.Barnabas enim
iam separatus erat a Paulo in initio huius peregrinationis:vt patet in Actis Apostolorum.

QVEM probauimus in multis sæpe solicitum.pro,diligentem esse:nunc autem multo solici
tiorem.pro,diligentiorem.)Commendatio clara est ex frequenti experientia.
❡CONfidentia multa in vobis.)Particula hæc cum adiacentibus valde obscura redditur ex no
minatiuis(quantum apparet)dure iunctis.quocirca tanq̃ diuinans construã. Et quia in textu
Græco confidentia casus est datiui quem interpres mutauit in ablatiuum,sensus est.Cõfidẽtię
multæ locus est in vobis,aduenientibus his tribus ad vos multum potestis confidere. SIue.
pro,Tito.)hoc est tam ratione Titi.Et ratio subiũgitur. QVI est socius meus & in vobis ad-
iutor.pro,cooperator.)Superfluũt illæ duę dictiones,qui est. Ratio quare potestis confidere in
Tito manifestatur ex duobus:tum ex societate Pauli : tum ex officio cooperationis euangelicæ
H quã apud se ipsimet Corinthii experti sunt.❡SIue fratres nostri.)Ratio confidendi in fratrib9
nostris aliis duobus missis cum Tito.Vtrobiq;(videlicet siue pro Tito siue fratres nostri)sub-
intelligendum est verbum aliquod:puta siue pro Tito exigitur ratio fiduciæ:siue fratres nostri
exigãtur fideles.Et subiungitur responsio.pro Tito quidem,socius meus & in vobis coopera-
tor:pro fratribus vero nostris duobus antedictis. APOstoli ecclesiarum.)A duobus describit
q̃ fide digni sint hi fratres nostri.Primum est quia sunt apostoli ecclesiarum. Ad differentiam
apostolorum Christi dicit apostoli ecclesiarum:hoc est legati ecclesiarum,missi ab ecclesiis.Am
bo enim hi ab ecclesiis mittebantur ad adiuuandum Paulum ad hoc opus.Alterum est. GLO-
riæ.pro,gloria,Christi.) non solum relati ad ecclesias sunt apostoli earum, sed etiam relati ad
Christum sunt gloria Christi,sunt in quibus continue viget non propria sed Christi gloria.
❡OSTENsionem ergo quæ est charitatis vestræ.)Superfluit quæ est.Manifestata confidẽtia
I quam possunt habere in his tribus nunciis,monet Corinthios vt duo erga illos ostendãt.Alte-
rum est vt indicia proprię dilectionis erga illos ostendãt.alterum est. ET nostræ gloriæ. pro,
gloriationis,pro vobis.)hoc est vt ostendatis factis nostam gloriationem de vobis veram esse.
Gloriabatur enim Paulus sancta iactantia de Corinthiorum fide,bonitate &c. IN illos osten-
dite in faciem ecclesiarum.)Dictio Gręca anceps est ad faciem vel personam . Et vtroq; modo
quadrat proposito.Nam legendo in faciem ecclesiarum,adiungitur ratio publicandæ rei in con
spectu ecclesiarum.Legendo autem in personam,explicatur ratio quoq; vtrunq; agẽdi: eo quòd
personam gerunt ecclesiarum.iam enim dixerat ꝙ sunt apostoli ecclesiarum : & modo explicat
ꝙ in personas ecclesiarum confertur quicquid his confertur,Elige quod mauis.

CAPVT IX.

K NAM de ministerio quod.pro,ministratione quæ,fit in sanctos , ex abundanti.
pro,superuacaneum,est mihi scribere vobis.) Monuerat Corinthios vt osten
derent erga legatos officia charitatis & factorum:reliquumq; erat vt moneret
eos circa eleemosynariam largitionem in sanctos Hierusalem. Et propterea
de hac subiungit ꝙ superfluum censet exhortari eos ad hoc.Et rationem sup-
fluitatis subiungit. SCIO enim promptum animum vestrũ,pro quo de vo-
bis glorior apud Macedones.)Non solum se scire promptitudinẽ animi Corinthiorum ad hoc
opus,sed etiam vsqueadeo certum esse ꝙ apud Macedones gloriatur de tali Corinthiorum prõ
ptitudine asserit:vt omnino intelligant Corinthii fiduciam Pauli in eis. QVOniam &c. pro,
ꝙ, Achaia parata est ab anno præterito.) Explicat Paulus quid dicebat in hac gloriatione:

videlicet ꝙ Achaia(cuius caput erat Corinthus)parata est promptitudine animi ad huiusmodi opus iam ab anno superiore. ET vestra.pro,& ex vobis, ęmulatio prouocauit plurimos. pro,complures.)Non parua sunt hæc calcaria laudis,ꝙ ex ipsis Corinthiis orta est sancta æmulatio prouocans multos ad simile opus. A

ℭMIsimus.pro,misi, autem fratres.) Tacite occurrit quæstioni cur si tantum in nostra promptitudine confidis,misisti ad nos hos egregios viros pro hoc opere?Rationem reddit quare hos egregios fratres miserit. VT ne quod gloriamur.pro,ne gloriatio nostra,de vobis,euacuerur in hac parte.)Et explicans subiungit. Vt quemadmodum dixi.)Macedonibus vos paratos fore. ITA parati sitis.) Ratio itaq; ꝙ miserit fratres est,vt sint parati:non vt sint prompti ad dãdum,sed vt inueniatur pecunia parata. NE quum.pro,ne si,venerint Macedones mecum & inuenerint vos imparatos,erubescamus nos:vt non dicamus vos.) hoc est abstineo a dicendo erubescatis vos.Erubescentia siquidem fuisset communis Paulo & Corinthiis.Paulo quidem dicenti illos fore paratos:Corinthiis autem inuentis imparatis. IN hac substantia. deficit, gloriationis.) hoc est in hoc subiectio in hac materia gloriationis.Non timebat Paulus erubescere in aliis materiis quas gloriatus fuerat inueniri apud Corinthios(puta obedientia,charitate,sciẽtia &c.) sed circa subiectum huius gloriationis studiosus erat ne deficeret.ℭNEcessarium ergo existimaui rogare fratres.) antedictos. VT præueniant ad vos.) anteq̃ ego veniam. ET præparent repromissam. pro, antepromissam, benedictionem. Deficit.vestram,hanc paratam. pro,in promptu,esse.)Eleemosynam appellat benedictionem, eo ꝙ suapte natura eleemosyna debet esse non solum beneficentia sed benedicentia.Debet enim constare non solum ex benefacto,sed ex benedicto.Debent siquidem adesse cum bonis factis bona verba. SIC quasi benedictionem,non quasi auaritiam.) Explicat modum quo vult in promptu inueniri eleemosynã. Et modus iste respicit id quod est facti.Quasi benedictionem siquidem appellat multiplicationem,more sacræ scripturæ sæpe multiplicationem describentis per benedictionem.In cuius signum contra auaritiam distinguit illam.Est itaq; sensus.vt inueniatur in promptu eleemosyna sic vt sit velut multiplicatio non velut auaritia. Multiplicationis siquidem est largitas,auaritiæ vero tenacitas.Intendit ergo Paulus hoc quod statim declarat subiungendo. HOC autem dico.)Superfluit dico.nullum verbum in textu apponitur.Exponendo siquidem quod dixerat quasi benedictionem non quasi auaritiam,subiungit hoc autem, supple est quod subiungo. QVI parce seminat.)Ecce quasi auaritiam. PARCE & metet.) Fructus enim quantitas respondet quantitati seminis:& similiter quantitas præmii quantitati meriti. ET qui seminat in benedictionibus.)Ecce quasi benedictionem : hoc est qui seminat in multiplicationibus. DE.pro,in,benedictionibus & metet.)hoc est in multiplicationibus metet. ℭVNVSquisq; prout destinauit.pro,proponit.) Non exigit Paulus iuxta olim propositum(quia forte diminutæ sunt interim alicuius facultates)sed iuxta præsens propositum. IN corde suo.) Superfluit suo.Non iuxta propositum in sermone sed in corde,ad differentiam eorum qui largioribus verbis pollicentur non ex corde. NON ex tristitia.)Nota singulas conditiones eleemosynæ.Prima est prout in præsenti tempore proponit non in verbis sed in corde.Secunda est non ex tristitia.Minus dicit & plus significat.Non sufficit euitare cum tristitia dare sed oportet delectabiliter dare.Non est enim iustus qui non gaudet iustis operibus: & similiter non est eleemosynarius qui non gaudet eleemosynę largitione.Tertia conditio est. AVT ex necessitate.) Tristitia ab intrinseco oritur:cognataq; est auaris animis quum eleemosynas largiuntur.siue sint auari ex natura siue ex mala consuetudine.Necessitas autem ab extrinseco est : vt quum quis maiorum authoritate fere compellitur ad eleemosynas largiendum.Neutra placet Paulo. Et rationem ex parte dilectionis diuinæ contra vtranque subiungit. HILArem enim datorem diligit deus.) Hinc apparet quod dixi , Paulum minus dicere & plus significare.Deus enim qui intuetur cor,non diligit factum,sed pensat cor.Cuius est hilaritas vel tristitia , cuius est esse spontaneum vel coactum.ℭEt ex Ecclesiastici tricesimoquinto,capite. Videtur Paulus attulisse hanc sententiam.Ibi enim dicitur,in omni dato hilarem fac vultum tuum. Et subiungitur retributio diuina.

ℭPOtẽs est autem deus.) Dixerat ꝙ hilarem datorem deus diligit : declarat modo quanti pẽdenda est dei dilectio erga hilarem datorem,primum ex parte potẽtiæ diuinæ:& deinde ex parte efficientię.Et ex parte quidem potentię dicit ꝙ deus est potens. OMNEM gratiam abundare facere in vobis.) Non solam potest efficere in vobis abundantiam huius gratiæ eleemo

F synariæ multiplicando facultates & augendo promptitudinem, sed etiam omnem aliam gratiam, abundare autem ita. VT in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum.) Aduerbium semper non habetur in omnibus codicibus. sed vt in omnibus, ad vos spectantibus, non aliquam sed omnem sufficientiam habentes, ex integro sufficientes, abundetis in omne opus bonum, quod est finis omnium tam temporalium bonorum q̃ spiritualium virtutum. ¶SICVT scriptum est.) in Psal. cxiii. DISpersit.) vir iustus, non vni tantum contulit sed in multos sparsit. DEDIT pauperibus.) non diuitibus, non histrionibus. Ecce meritum, ecce hilaris dator. IVstitia eius.) qua iustus est apud deum, comprehendens omnes virtutes. MAnet in seculum seculi, pro, in Aeuum.) Ecce præmium supremum ad quod diligit deus. Manet siquidem in æterno præmio, & non desinit ipso moriente. ¶QVI autem administrat. pro, suppeditat, semen seminanti.) Declarata potentia diuinæ dilectionis, & ex au

G thoritate scripturæ declarato supremo prẹmio spectante ad futuram vitam, declarat modo efficientiam diuinæ dilectionis in hac vita: quid scilicet efficit deus in hac vita erga hilares datores. Declarat autem hanc efficientiam breuiter secundum similitudinem proportionalem ad efficientiam dei in naturalibus. Et intendit docere ꝙ quemadmodum deus cooperatur homini in seminibus naturalibus, ita proportionaliter cooperatur etiam homini in seminibus spiritualibus. Apta profecto similitudo, & vere proportionalis. Hilaris enim dator est tanq̃ seminans: & eleemosyna ipsa est velut semen ad fructum multiplicem satum. Habet enim vim seminariam ad producendum fructum multum. Et is qui dat eleemosynam, tanq̃ seminans dare debet: hoc est respiciendo ad fructum futurum. Deus autem quemadmodum homini seminanti suppeditat semen, vires semini subministrando (ipse siquidem est actor naturæ) ita subministrat vires eleemosynẹ ad fructificandum. Et quemadmodum non deficit deus seminanti in actionibus na

H turalibus seminis, ita nõ deficit seminanti eleemosynã in actionibus gratuitis secundũ ordinem gratiæ, eleemosynẹ quasi semini diffinitis. Quas actiones proportionaliter ad actiones seminis tres Paulus subiungit. ET panem ad manducãdum prẹstabit.) Ecce prima. primum em̃ quod expectatur de semine, est habere panem ad manducandum. ET multiplicabit semen vestrum.) Ecce secunda. nam ex semine non solum expectatur panis, sed expectatur multiplicatio seminis pro futura maiori seminatione. ET augebit incrementa frugum. pro, prouentus, iustitiæ vestræ.) Ecce tertia expectatur siquidem ex semine non solum panis pro victu propriæ familiæ ac maior futura seminatio, sed etiam lucrum iusti prouentus. ¶Proportionaliter autem ad hæc tria dicit ꝙ deus præstabit seminanti eleemosynã & panem ad manducandum, hoc est necessaria ad victum, & multiplicabit actionem eleemosynariam & augebit prouentus iustitiæ: hoc est prouentus iustos, ad differentiam lucrorum iniustorum, vel prouentus spirituales iustitiæ ve

I stræ. vt iustitia est nomen generale. ¶Aduerte hic circa literam ꝙ in textu Grẹco hæc tria verba (præstabit seu suppeditabit, multiplicabit & augebit) sunt infinitiui modi: & antiqui interpretes verterunt ea in futurum indicatiui, ob nescio quam subintellectionem. Moderni vero interpretes verterunt in imperatiuum modum tertiæ personæ: legendo suppeditet, multiplicet, augeat. Nec est differentia in sensu, nisi ꝙ iuxta antiquos interpretes Paulus affirmat deum efficere hos fructus per eleemosynam: iuxta modernos vero Paulus precatur seu imprecatur eosdẽ fructus eleemosynæ. Magis autem quadrat ꝙ Paulus affirmet q̃ ꝙ precetur aut imprecetur: quia affirmata diuina dilectione (dicendo hilarem enim datorem diligit deus) & magnificata illa ex potentia dei, subiungẽdo potens est autem &c. Consentaneũ fuit vt assereretur efficientia diuinæ dilectionis. Quid enim mihi est ꝙ deus possit nisi simul adsit ꝙ deus efficiat. ¶At si obiicias quod quia incertum est an deus hos temporalium bonorum fructus per eleemosynas

K efficiat, ideo quadrat deprecatiuus modus. Fateor ꝙ quia non semper deus hos efficit temporales fructus, rationem habet pro se deprecatiuus modus. quia tamen regulariter deus hos fructus efficit quando expedit (testantibus inter priscos hoc Iob & Tobia: attestanteq; hanc seminis similitudine, immo ratione allata a Paulo) ideo antiqui interpretis textum non mutaui, qualem etiam habet Ambrosius. Non improbo tamen deprecatiuam lectionem. VT in omnibus locupletati abundetis.) Superfluunt duæ dictiones: vt & abundetis. Paulus siquidem Hebræo assuetus idiomati per participia loquitur sine verbo, dicendo. IN OMNIBVS locupletati in omnẽ simplicitatẽ.) Sunt qui putãt participiũ hoc construendũ cum verbo abũdetis superius posito ante sicut scriptũ est. Ita ꝙ cõstructio sit. Abundetis in omne opus bonũ in omnibus locupletati in omnem simplicitatem. ¶Crediderim ergo verbum substantiuũ subintelligendũ

Hebræo more: & ꝙ Paulus describat per hæc verba Corinthios seminantes eleemosynam. Vt sit sensus, qui in omnibus locupletati estis in omnem simplicitatem. Acsi apertius dixisset, Dixi ꝙ augebit prouentus iustitiæ vestræ &c. non loquor de omnibus, sed de iis qui in omnibus locupletati estis in omnem simplicitatem. Locupletatos in omnibus spiritualibus intellige, ad omnem autem simplicitatem assequendam. Simplicitatem autem appellat quemadmodum & superius in principio octaui cap. virtutem animi ad munde & pure eleemosynam largiendum, & reliqua bona faciendum, audiendum, complectendum &c. Simplicitas enim animi magna pars est virtutis, & optima dispositio ad ea quæ sunt fidei, spei, charitatis, obedientię, religionis, beneficętię, &c. QVAE operatur per nos gratiarum actionem deo.) Hinc apparet ꝙ de simplicitate quę erat in Corinthiis Paulus loquitur: quoniam de ipsa dicit ꝙ est materia gratiarum actionis deo a Paulo. in tantam enim profecerat simplicitatem ꝙ inducebant Paulum & suos ad gratias agendum deo. ❡QVOniam ministerium huius officii. pro, ministratio huius ministerii.) hoc est res quæ ministratur (pecunia scilicet) per hoc ministerium eleemosynarium. A B

NON solum supplet ea quæ desunt sanctis.) in Hierusalem. SED etiam abundat per multas gratiarum actiones in domino. pro, per hoc ꝙ multi gratias agunt deo.) hoc est non solum habet effectum corporalis subuentionis indigentiæ sanctorum, sed etiam parit abūdantiam affectus spiritualis, per hoc ꝙ multi gratias agunt deo. PER probationem ministerii huius.) Ecce occasio gratiarum actionis apud multos, probatio (hoc est experimentum) ministerii huius eleemosynarii. GLOrificantes deum in obedientia confessionis vestræ in euangelio Christi.) Prima glorificationis diuinæ materia complectitur confessionem fidei cum obedientia mandatorum euangelicorum. Obedientia siquidem vt effectus confessionis describitur, quia vere sic est. Primum enim est confessio fidei: & inde obedientia mandatorum. Quod autem dicitur in euangelio Christi, refertur tam ad confessionem q̄ ad obedientiam. ET simplicitate communicationis vestræ in illos & in omnes.) Superfluit vestræ. Secunda glorificationis diuinæ materia est ex simplici animo communicata eleemosyna in illos qui sunt in Hierusalem & in omnes pauperes Christi. ET in ipsorum obsecratione pro vobis.) Tertia glorificationis diuinæ materia immo actio est obsecratio sanctorum pro vobis. DEsiderantium vos.) Non dicit desiderantium vestra, nec vos videre aut audire, sed absolute desiderantium vos. Ad quid orent pro vobis declaro, scilicet pro vestra vita. desiderare enim vos, est desiderare vestram vitam. PROpter eminentem gratiam dei in vobis.) Ideo desiderant vos viuere qua in vobis eminet gratia dei. Cognatum est enim piis votis desiderare vitam eorum in quibus eminet diuina gratia. ❡GRAtias ago. pro, gratia, deo.) Supple sit. SVper inenarrabili dono eius.) in vobis & in illis & nobis. Et dicitur inenarrabile donum, tum ex parte diuini amoris ex quo procedit donū, tum ex parte doni superantis narrationem: vtpote quod longe plus est intus q̄ narretur. tum ex parte termini: quia inenarrabile est quod oculus non vidit & auris non audiuit &c. C D

CAPVT X.

IPSE autem ego Paulus.) Quarta & vltima est hæc pars huius epistolæ. In qua tractatur residua particula primo tamen loco proposita, benedict⁹ deus. Vniuersa siquidem hæc pars de ipsius Pauli persona tractat, non ad ipsius Pauli sed ad dei laudem. Tractat enim quæ suiipsius sunt vt materiam benedicendi deum benedictione laudis. Vnde & a seipso inchoat dicendo, ipse ego Paulus. Hactenus siquidem in prima persona pluralis numeri tractauit de ministris noui testamenti, & de communibus sibi & aliis tribulationibus & consolationibus: modo vero de seipso tractaturus est. OBSECRO vos per mansuetudinem & modestiam Christi.) Quid obsecret, inferius subiunget. Modo sacra per quæ obsecrat, explicat duo: mansuetudinem, scilicet & modestiam Christi, contra duo quæ Paulo imponebantur, scilicet audaciam in scribendo, & vilitatem in loquendo coram. Affert Christi mansuetudinem contra audaciam, & modestiam contra vilitatem. ❡Verum dictio interpretata modestiam, varios sortita est interpretes. alii clemetiam, alii humanitatem, alii comitatem seu lenitatē interpretātur. Verū modestia generale nomen est ad modum seruādum in exterioribus. Ad literā enim Paulus internā māsuetudinē & externum quoddā moderamen in actionibus & modo loquēdi, videtur afferre ex Christo. QVI in faciē. pro, iuxta faciē, quidē.) Seipsum Paulus refert: describendo id qđ in veritate erat, sed in cōuitium retorquebatur. Describit eīm ꝙ iuxta faciē, hoc est corā. HVmi- E

F lis sum inter vos.)humilem,deiectum me ago inter vos,coram. ABsens autem confido in vobis.)Dictio interpretata confido,anceps est ad confido vel audeo.sed parum aut nihil refert ad sensum:quoniam confidentia fundamentum est audaciæ.immo proprium videtur esse confidẽtium audere.Clarior tamen interpretatio esset audeo.Et vtrunq; horum(vt dictum est) veritati innitebatur:quoniam Paulus(vt patet in priore epistola)absens audacter reprehẽdit eos: & quum apud eos conuersatus prius fuerat,humilem se egerat. Ab iis ergo describit seipsum quæ retorquebantur in eius conuitium.

¶ROGO autem vos.)hoc est rogo inquam vos modo absens. NE præsens audeam.) Ecce quid rogat,ne eueniat ꝙ pręsens audeam:hoc est rogo vt ita vos corrigatis vt non oporteat me præsentem vti audacia,qui hactenus vsus sum humilitate.Et intellige audeam,non in omnes sed in quosdam:quoniam expresse subiunget in quosdam , parenthesi interposita. PER

G eam confidentiam qua existimor audere.) Et tunc subiungitur. IN quosdam.)Quod refert non ad verbum audere sed ad verbum audeam.Existimabatur Paulus audere magna confidentia absens.Et propterea dicit ne præsens audeam in quosdam,illa confidentia qua existimor audere absens. QVI arbitrantur.)Describit illos quosdam a mala reputatione non solum Pauli sed & sociorum eius. NOS tanq̃ secundum carnem ambulemus.pro, ambulantes.) hoc est secundum carnales affectus exercere actus nostros.Existimabant isti ꝙ Paulus vel timore humano vel captandi fauoris gratia humilis erat præsens:& similiter absens erat audax ad vendicãdam sibi authoritatem,gloriam & huiusmodi.Quod fuisset secundum carnem ambulare:quoniam carnales sunt huiusmodi affectus.¶IN carne enim ambulantes.) vtpote naturam carneam habentes. NON secundum carnem militamus.)non carnalibus affectibus sed rationibus militamus aduersus diabolum,aduersus idola,aduersus infidelitatem, aduersus prauos mores.

H ¶NAM arma militiæ nostræ non carnalia sunt.)Ex natura armorum apostolicæ militiæ probat ꝙ non secundum carnem militamus.Et duo de his armis dicit.Alterum negatiuum,nõ carnalia.per quod excluduntur affectus & artes omnes ad gloriam,ad lucrum,& ad reliqua huiusmodi mundana.Alterum affirmatiuum. SED potentia deo.)Per quod explicatur ꝙ sunt fortia ac valida,non carni non mundo sed deo:tanq̃ ei pro quo assumuntur,cui militant,qui principaliter in illis pugnat.est enim datiui casus deo. AD destructionem munitionum.)Ecce ad quid valent arma apostolicæ militię,ad destruendum omnes munitiones.Sermo metaphoricus est:describens efficientiam armorum spiritualium ad similitudinem corporalium effectuum. Magna siquidem est potentia armorum corporalium quæ possunt destruere munitiones ciuitatum,artium,castrorum & huiusmodi.Verum hæc in genere dixit munitiones quibus & diabolus & homines mundani velut muniti sunt contra fidem Christi. in specie autem munitio-

I nes per partes explicat,inchoando a cogitationibus. CONsilia.pro,cogitationes,destruẽtes) Prima munimenta diabolica sunt cogitationes.In quibus comprehenditur tota pars cognoscitiua,omnes astutiæ,omnes artes &c.contra fidem Christi & bonos mores. ET omnem altitudinem extollentem se.pro,quæ sustollitur,aduersus scientiam.pro,cognitionem,dei.) Secundũ genus munitionem celsitudo aduersus cognitionem reuelatam nobis de deo est. sub qua comprehenditur tam vniuersus affectus q̃ vniuersa potestas seu dignitas quæ eleuatur aduersus cognitionem dei.Et ambo hęc armis apostolicis destruuntur. ET in captiuitatem redigentes omnem intellectum.pro,cogitationem,in obsequium.pro,in obedientiam,Christi.)Magna vis armorum,quæ non solum possunt destruere contraria tam in intellectu q̃ in quadam celsitudine potestatis,affectus,dignitatis &c.sed etiam redigunt in captiuitatem omnem cogitationem, vniuersam partem intellectiuam ad obedientiam Christi,credendo,sperando,amando.¶Aduer

K te prudens lector dupliciter cogitationes inueniri. Vel vestitas contrarietate ad Christum seu bonos mores.Et has apostolicis armis destrui descriptum est primo. Vel nudas ab iis quæ aduersantur Christo & bonis moribus:quales sunt intelligentiæ non erroneę philosophorum,artium,prudentiæ &c.Et has non destrui,sed in captiuitatem eisdem armis redigi ad obedientiã fidei Christi modo describitur. ET in promptu habentem vlcisci omnem inobedientiam quũ impleta fuerit vestra obedientia.)Quartum quod possunt apostolicis armis,describitur vltio, omnis inobedientiæ.Intelligo ad literam significari ꝙ in promptu habebat Paulus punitionem inobedientium apud Corinthios,non tunc sed quum impleta fuerit obedientia illorum qui monitis apostolicis parere voluerint.Censebat enim Paulus expectandum vt impleretur numerus volentium obedire postq̃ moniti fuissent per hanc epistolam:vt tunc velut contra pertinaces in

promptu esset vindicta aduersus inobedientes. QVAE secundum faciem sunt, videte. pro, videtis?) Interrogatiue legendum est. Postq̃ declarauit ex natura armorum suorũ falsam esse existimationem eorũ qui reputant eos secundũ carnem ambulantes, ad rationẽ motiuam (quę scilicet ad seducendum Corinthios afferebatur) se conuertit. Ab æmulis enim Pauli (qui reputabant Paulum secundum carnem ambulare) ad seducendum Corinthios inducebantur spectanda quæ secundũ faciem apparent: hoc est quę exterius manifesta sunt. Dicebãt enim vos videtis q̃ audacter scribit, videtis q̃ vilis est quum præsens est: vt ex his exterioribus apparentibus auerterent Corinthios a doctrina & obedientia Pauli. Vnde hanc rationẽ Paulus interrogatiue arguendo inducit, que secundũ faciem sunt videtis? significans ꝙ imprudenter agunt, iudiciũ de Paulo sumendo ex his exterioribus. Vnde & ad confutãdum authores huius rationis subiũgit. A

¶SIquis confidit sibiipsi.) De æmulorum genere loquitur. CHRIsti se esse.) Profitebantur enim hi æmuli se esse Christianos. & (vt ex inferius subiunctis colligitur) Hebręi erant, Christiani tamen huiusmodi æmuli. HOC cogitet iterũ apud se.) Quicũq; suadet spectari ea quæ secundum faciem apparent & confidenter profitetur se esse Christi, habeat iste alterius cogitationis apud se materiã. QVIA. pro, ꝙ, sicut ipse Christi est ita & nos. Deficit, Christi.) supple sumus. Ecce materia cogitanda, ecce materia quam debet proponere spectãdam. Arguit æmulos Paulus ꝙ ita se Christi proferunt ꝙ Paulum excludunt: vt vel saltem cogitarent, ita Paulũ esse Christi sicut & ipsi sunt Christi. Quod est dicere saltem nos diceret spectandos vt pares sibi. & hoc ad maiorem cõfutationẽ æmulorum. NAM etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra.) Apostolica. QVAM dedit nobis dominus in ædificationem & nõ in destructionem vestram, non erubescam.) hoc est quũ maiores simus q̃ isti æmuli qui nec pares sibi nos reddunt spectandos: possumus enim absq; erubescentia gloriari de maiori potestate accepta, nõ ab Apostolis sed a domino ad spiritualem ædificationem vestram. ¶Hic est textus totiens citatus de potestate ecclesiastica, ꝙ nihil potest aduersus bonos mores, immo nec aduersus meliora bona (qualia sunt consilia Christi) quoniam hoc non esset posse in ędificationem sed in destructionem spiritualem. VT autem non existimer.) Superfluunt duæ dictiones: vt autem. & dictio non, legenda est ne. Ita ꝙ legendum est. NE existimer.) Et est suspensus ordo istius literæ vsquequo subiungit, hoc cogitet seu reputet qui eiusmodi est. Ita ꝙ sensus est. ne existimer &c. hoc reputet qui eiusmodi est. TAnq̃ terrere vos per epistolas.) Ecce quid non vult existimari: ꝙ scilicet esset deterrens per epistolas. quod illos de Paulo dicere subiungit. ¶QVOniam epistolæ quidem inquiunt.) æmuli. GRAues sunt.) quo ad materiam. ET fortes.) quantum ad audaciam. PRAEsentia autem corporis infirma.) Infirmitatẽ pręsentię directe contra fortitudinem epistolarum locant. ET sermo contemptibilis. pro, contemptus.) Et directe contra grauitatem epistolarum sermo contemptu dignus ponitur. ¶HOC cogitet. pro, reputet, qui eiusmodi est.) ne existimer tanq̃ terrens per epistolas. QVIA. pro, ꝙ, quales sumus verbo per epistolas absentes, tales & pręsentes in facto.) Superfluit in. Ecce qđ reputari volumus ab istis ęmulis ꝙ quales sumus absentes epistolari sermone, tales erimus facto quum pręsentes erimus. ita ꝙ non ad terrorem incutiendum scribimus sed ad facto comprobandum in præsentia corporali. B C D

NON enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam, qui seipsos commendant.) Non sufficit Paulo iustificare progressum suum, monstrando obiecta sibi conuitia falsa esse, sed cõtra authores conuitiorum horũ inuehitur vt illos exauthoret apud Corinthios, ne impediatur fructus Euangelii. Quum itaq; dicit non audemus, ironia est: ad explicandam arrogãtiam illorum æmulorum, ꝙ tam celsos se faciunt vt non audeamus nos connumerare vel comparare illis. SED ipsi in nobis nosmetipsos metientes & comparantes nosmetipsos nobis.) legendum est. SED ipsi in seipsis seipsos metientes & comparantes seipsos sibiipsis non intelligũt.) De æmulis istis duo dicit. Alterum ꝙ seipsos commendant: alterum ꝙ seipsos non intelligunt. lingua se laudant, mente seipsos non penetrant. Et similiter non intelligunt seipsos comparãtes sibiipsis, non penetrant hanc alteram internã qualitatem ꝙ seipsos sibiipsis comparant. Rursus quũ dicit non intelligunt, relatiue ad commendationem propriam dicit. Ita ꝙ sensus est. sed ipsi cõmẽdando se, non intelligunt ꝙ metiuntur seipsos in seipsis, & ꝙ comparãt seipsos sibiipsis: hoc est non penetrant ꝙ ipsorum laus propria in ore proprio redundat in hęc duo: videlicet ꝙ metiuntur seipsos in seipsis, & ꝙ comparant seipsos sibiipsis. ¶Si quęris quo pacto commendatio horũ conuincat in ipsis hęc duo mala & non intellecta ab ipsismet. Scito ꝙ vt ex subiunctis e regione horum colligi potest, isti falsi legati seu prędicatores de quibus est sermo, laudabãt seipsos tanq̃ E

F prædicatores vniuersales discurrentes per vniuersas regiones, & quia in veritate non erant a Christo nec ab Apostolis missi, nec aliquos ad Christi fidē conuerterant (quin potius conuersos ab aliis ad Christi fidem inficiebant) ideo commendatio propria nec innitebatur obediētię, nec innitebatur fructui conuersorum seu promotorum ad Christum. & hinc conuincitur ꝙ huiusmodi cōmendatio, ipsismet tantū innitebatur. ex eo enī ꝙ nec extrinseca iniunctione nec extrinseco fructu suffulta erat, cōuincitur ꝙ intus tantūmodo (in ipsismet scilicet) fulciebatur. Et sic quum debuissent laudando se de actis, mensurare seipsos secundū obedientiam, mensurant se in seipsis, nullam habentes legationem. & similiter quum commendando se de agendis, debuissent comparare se secundum fructus priores & posteriores, cōparant se sibiipsis nullo producto aut producendo fructu Christo. In hęc mala inciderant isti: & passio affectus nimii ad propriā gloriam, & proprium prosequēdi intentum excęcabat illos ne intelligerēt seipsos tales reddi in actu
G commendandi seipsos de actis & de agendis prædicando, docendo, discurrendo. ¶NOS autem non in immensum gloriabimur.) E regione illorum commendantiū se nec intelligētium seipsos metientes in seipsis, dicit in primis. nos autem gloriabimur, hoc est materiam gloriationis habebimus, non in immēsum, scilicet terrarum spatium: vt testatur aduersatiua subiūcta. SED secundum mensurā regulæ qua mensus. pro. partitus, est nobis deus mensuram pertingendi. Deficit. etiam, vsꝗ ad vos.) Clare exponit nō in immensum terrarum spatium, aduersatiue subiungendo, sed secundum mensuram partitionis diuinæ regulæ: & exponendo mensurā, subiungendo mensuram inquam pertingēdi etiā vsꝗ ad vos. ¶Loquitur Paulus ad similitudinem filorū quibus artifices vtuntur pro regulis operum efficiendorum. Archimagister siquidem præsidēs vniuerso operi fabricę, vel colendæ terrę, vel efficiendorum aggerū, filis (quæ regulæ vocātur) distinguit partes operis: & iuxta regulam cuiꝗ datā mensura est operis cuiusꝗ. Hac metapho-
H ra vtitur Paulus, ad significandū ꝙ materia gloriationis suę est mensurarū terrarū spatium in quo hactenus prędicauerat secundū regulam, nō a seipso, non ab Apostolis sed a deo. quod terrarum spatium pertingebat tunc vsꝗ ad Corinthios. Lege actus Apostolorum: & inuenies plu ries Paulum a spiritu sancto actum quo ad loca prędicandi. & conferendo illa cum istis, intellige deum partitum fuisse Paulo loca in quibus prædicaret. ¶Inter hęc autē prudens lector percipe & ꝙ Paulus non solum ex diuina legatione prędicabat, sed etiam velut ex assignata sibi a deo locali regula prædicabat ita in quibusdam locis ꝙ non in aliis, ꝙ gloriatio Pauli innitebatur non ipsimet sed diuinæ regulæ Paulo assignatæ: & ꝙ illi æmuli laudabant se tanꝗ vniuersales doctores, tanꝗ per omnes regiones discurrerent. hoc est enim in immensum gloriari. Nisi enim illi de immenso terræ spatio gloriati fuissent, nō subiunxisset e regione illorum Paulus, nos autē non in immensum gloriabimur sed secundū mensurā pertingēdi etiam vsꝗ ad vos. Et vtitur futuro
I gloriabimur, ad significandum ꝙ nec futuro tempore intendit vagari per omnes regiones absꝗ delectu, sed semper secundū mensuram diuinæ regulę progredi. NON enim quasi nō pertingentes ad vos superextēdimus nos.) Superextēsio proprię potestatis & glorię esset si nostra prędicatio nō peruenisset ad vos, si nō prędicauissemus vobis: immo si nō genuissemus vos in Christo per Euangeliū. VSꝗ ad vos enim.) Supple generandos. PERuenimus in Euāgelio Christi.) ergo nō superextēdimus nos gloriando de vobis. NON in immēsum gloriātes in alienis laboribus.) Quod dixerat nō superextendimus nos, exponit modo nō in immensum gloriantes in alienis laboribus. Duas deformitates describit extendentiū seipsos laudibus ob illos cōuersos quos non genuerūt aut promouerūt in Christo. Altera est gloriari in immensum: hoc est gloriari absꝗ mensura regionum. pari enim ratione qua gloriaretur de aliquibus talibus, gloriaretur de aliis similibus. Altera est gloriari in alienis laboribus: in laboribus scilicet illorū Aposto-
K lorū qui conuerterunt eos ad Christū. Et insinuāt hęc ꝙ illi æmuli vtranꝗ deformitatem incurrebant: & ꝙ sine mensura regionum gloriabantur, & ꝙ in alienis laboribus gloriabantur. Hoc enim secundum sequitur ad primum. nam qui de omnium (sine delectu) regionum fide, profectu, meritis &c. gloriatur, in alienis proculdubio laboribus gloriatur: quū cōstet nō ab eo omnia hæc profecta fuisse. Et Paulus si Corinthios in Christi Euangelio nō genuisset sed promouisset, extendisset se supra modum, & in immensum fuisset gloriatus ac in alienis laboribus.
¶SPEM autem habentes.) Hactenus e regione illius particulæ, metientes seipsos in seipsis loquutus est: modo e regione alterius particulæ (videlicet comparātes seipsos sibiipsis) loquitur. Hactenus monstrauit ꝙ mēsurat gloriationem suam secundū mensurā diuinæ regulę & fructū productū in gentibus quibusdā vsꝗ ad Corinthios inclusiue. modo monstrat ꝙ secundum suæ

crescentes fructus comparat gloriationem præsentem futuræ,contra illos qui comparabant se ipsos sibiipsis. CREScentis fidei vestrę.) hoc est sperantes ꝙ fides vestra crescat numero & merito. IN vobis magnificari.)non in nobisipsis.Hęc est vera secũdum deum glorificatio,quũ pastores & doctores sperant magnificari in augmento meritorũ eorum qui sunt eis crediti, nõ in propria gloria,non in diuitiis & opibus. SEcundum regulam nostrã in abundantiam.)Ordo literæ est.magnificari in vobis in abundantiam,hoc est in exuberãtiam ad alios:& deinde secundum regulam nostram,iungit exuberãtiã cum regionibus subiunctis.Sperat Paulus crescere merita Corinthiorum vsqueadeo vt nõ egeant Paulo,sed adiuuent Paulum ad conuertendũ vlteriores regiones,nõ quascunq; sed secundũ regulam nostrã passiue,hoc est regulam a deo nobis datã.Et est sermo de regula locali,de qua prius fuit sermo. ETiam in illa quę vltra vos sunt euangelizat.) Explicat exuberantiam in loca illa quæ vltra Corinthios sunt, progrediendo ab Hierusalem.de huiusmodi enim vlteriori videtur loqui. NON in aliena regula in iis quæ parata sunt gloriari.) Exponit quid contineatur sub ea quam dixerat secundum regulam nostram.exponit siquidem ꝙ terrę quę continentur sub aliena regula(hoc est sub regula assignata alicui alteri Apostolo)nõ continentur sub sua regula,exponit ꝙ deus dedit sibi localem regulam excludentem terras contentas sub regulis assignatis aliis. Et hoc est quod ad Romanos scribit se euangelizasse vsq; ad Illyricum vbi Christus nõ fuerat euangelizatus. Vnde nec Romam intendebat ire ad euangelizandũ nisi transeunter:sed vt per Romã iret in Hispaniã vbi nõ erat euangelizatus Christus.Et dixit hoc,tum ad describendũ illa vlteriora loca: ꝙ non sine delectu ad quęcũq; vlteriora loca sed ad illa vlteriora loca quę nõ sunt Christo parata iam in aliena regula.tum ad percutiendũ æmulos,qui in paratis aliena regula gloriabantur.Et propterea nõ dixit euãgelizare,sed gloriari.vniuersa siquidẽ aduersus æmulos prosequitur.In quibus cerne pulchram ironię prosecutionem.proponit ꝙ nõ audemus nos connumerare & cõparare illis qui se commendant &c.& monstrat longe distare propria tum acta tum agẽda ab illorũ gloriatione, tum de actis tum de agẽdis.Et in vtrisq; tãgit omnia illa tria,scilicet nõ in immensum, acceptã a deo regulam,& fructum in populis:quia in gloriatione de vtrisq; contraria habebant æmuli.

¶QVI autem gloriatur.)Siue ego siue quæcunq; alius gloriatur siue de actis siue de agẽdis, siue de habitis siue de habendis. IN domino glorietur.)Hęc gloriationis ratio communis esse debet omnibus hominibus se laudantibus in quacunq; materia.In domino autem tunc efficiente tum fine,tum præcipue forma & ratione gloriationis & materiæ. NON enim qui seipsum commendat.)laudibus. ILle probatus est.)in veritate. SED quem deus cõmendat.) Nõ propria laus reddit hominem laudatum in veritate:sed laus hominis a deo proficiscens, reddit hominem vere laudatum.Gloriatio itaq; propria tunc a deo proficiscitur, quando fit in domino, quando ratione dei,secundum deum,propter deum gloriamur de donis dei.

CAPVT XI.

VTInam sustineretis.pro,sustinuissetis. Deficit,me,modicum quid. pro,paululũ, insipientiæ meæ.pro,in insipientia.) Legendum itaq; est. VTInam sustinuissetis me paululum in insipientia.) Cupit Paulus vt Corinthii tolerassent paulisper se Paulum in insipientia:hoc est commẽdantem seipsum, quod est officiũ insipientum.Quod est dictu.vtinã præterito tempore commendassem me apud vos fungendo officio insipientũ,commendassem sic ꝙ vos sustinuissetis.Et est ratio huius velleitatis,quia si sic fuisset nõ sustinuissetis pseudapostolos quos tolerastis ac toleratis. SED & supportate.pro,sustinete,me.)Dictio Gręca anceps est ad sustinete vel sustinetis: subiũcto tamen timori imminẽtis periculi quadrat imperatiuũ sustinete.quod hactenus non fecistis,facite modo.¶Aduerte pro his & subiũctis totiens(ne oporteat eadem sæpe repetere) ꝙ regulariter loquendo laudare seipsum est insipientiæ:in aliquibus autem euẽtibus necessarium est vt homo laudet seipsum,& tunc homo sapiẽtis secundum rei veritatem officium exercet: sed quia actum exercet qui communiter est actus insipientis,ideo Paulus insipientiam vocat cõmendationem propriam quam sapiẽter exercebat quia necessitatis articulus exigebat. AEmulor. pro,zelo,enim vos dei ęmulatione.pro,zelo.)hoc est zelotypus sum erga vos non humano,non vitioso sed diuino zelo.Inchoat rationem quare oporter ipsum cõmendare seipsum. DEspondi.pro,aptaui,enim vos vni viro.)Quanuis multi sitis,aptos tamen vos reddidi vni viro, vnius viri fide spe atq; charitate. VIRginem castam exhibere.pro,vt exhibeã,Christo.) Nõ aptaui vni viro vt diuersas sponsas,vt diuersas virgines vni viro, sed omnes vos vt vnicam virginem

F integritate fidei,& castam,ad differentiam virginum absq; castigatione morum.In fide siquidē & moribus Euangelicis vnicam ecclesiam constitui ex omnibus fidelibus describit. & vbi prius vnitatem fidelium ad vnum virum Christū descripsit, modo vnitatem fidelium inter se etiam describit:dicendo q; non vt singulæ concurrunt sponsæ, sed vt partes, vt integrantes vnā atq; eandem virginem castam:hoc est ecclesiam vnicam vere integram fide & castam moribus. Ad hoc inquam concinnaui vos vni viro vt exhibeam vos vt vnicam virginem castam Christo:hic quidem offerendo vos in fide,in futuro autem per speciem.exhibeam autem vestra perseuerantia in interna dispositione qua vos aptatos reddidi.

TIMEO autem ne.Deficit,quo pacto,sicut serpens Euam seduxit.Deficit,in,astutia sua.) Explicat rationem zelotypię suę accommoda similitudine Euę virginis in statu innocētiæ seductę a serpente magna astutia.dixerat enim Corinthios virginem castā.Historia de seductione Euæ G clara est in principio Genesis. ITA corrumpantur sensus vestri.)interni. ET excidant.) Superfluunt ambæ dictiones. A SIMplicitate quæ est in Christo.pro,in Christum.) Simplicitas animi erga Christum,est puritas Euangelica excludens admixtionem seruitutis legaliū. Timebat enim Paulus Corinthios a pseudoapostolis diuerti a puritate Euangelica.admissa obseruatione legalium legis Moysi.hoc siquidem fuisset corrumpi mētes eorū a simplicitate erga Christum prætextu legis veteris datæ a deo:sicut serpens seduxit Euam prętextu diuinitatis, eritis sicut dii &c.Et nihilominus intellige in genere a simplicitate quæ est erga Christum in fide, religione,moribus &c. ℭNAM si is qui venit.)De pseudapostolis loquitur, quos primo describit non missos,sed propria authoritate venisse dicendo qui venit.In singulari autē numero describit vt prosequatur similitudinem serpentis qui venit ad seducendum Euam. seductorē enim intendit describere. ALium Christum.pro,Iesum,prædicat quem non prędicauimus.)Nō di- H cit alium Christum(quoniam hoc esset intolerabile:hoc enim nihil aliud esset q̄ prędicare Antichristū)sed dicit aliū Iesum. AVT aliū spiritum accipitis quē non accepistis, aut aliud Euāgelium quod nō recepistis,recte pateremini.pro,sustinuissetis.) Occurrit statim quęstio quonā pacto verificentur hęc verba Pauli,recte sustinuissetis:quum ipse Paulus ad Gala.i.excōmunicet etiam angelos si aliud Euangelium prędicauerint.ℭSolutio est q; ad Gala.secundū proprietatem sermonis loquitur:in isto autem textu loquitur iuxta consuetum loquendi modum,significantium per nomen aliud,hoc esse notabiliter pręstātius illo.Consueuimus enim frequēti vsu relatiue ad aliam ciuitatem,orationem,conuiuium seu vinum dicere,hęc est alia ciuitas,hæc est alia oratio,hoc est aliud conuiuium,hoc est aliud vinum:significantes q; hęc notabiliter pręstāt illis.Iuxta hunc siquidem loquendi morem loquitur hic Paulus,significans per aliū Iesum prępstantiora spectantia ad Iesum.& similiter per alium spiritum,præstantiora dona spiritus:& per I aliud Euangelium,præstantiora promissa Euangelica.Hunc enim sensum manifeste docet subiuncta ratio de æqualitate Pauli ad summos Apostolos.Intēdit siquidē Paulus excludere a Corinthiis omnem excusationem:explicando q; ad audiendum pręstātiora de Iesu ab iis qui se ingerunt tanq̄ Apostolos,aut ad accipiendum præstantiora dona spiritus sancti per illos(acceperant enim per Paulū multa spiritus sancti dona,scilicet linguarū & prophetię)aut excellētiora promissa Euangelica,recte sustinuissent hos nouos prędicatores:vt intelligant Corinthii quod quum nihil horum fuerit,non recte sustinuerūt. Q; autem nihil horum fuerit, manifestat subiungendo. EXIstimo enim nihil me minus fecisse.pro,habuisse,a magnis Apostolis.)Non solū ab istis fictis apostolis sed nec etiam ab illis veris magnis apostolis(Petro scilicet Iacobo & Ioāne:qui etiam ab ipsis pseudapostolis dicebantur magni Apostoli, fingentes se vt aiunt ab ipsis missos)meliora & pręstantiora expectanda sunt q̄ a me:quoniam ego nihil minus habui a Chri- K sto q̄ illi magni Apostoli.Dicit autem existimo,non dubie sed moderate loquens. NAM.pro, tametsi,imperitus.pro,idiota,sermone,sed non scientia.pro,cognitione.) Si interpretes Græcā dictionem reliquissent quę vsurpata iam est a Latinis(videlicet idiota)nec restrinxissent textū, nec occasio fuisset præstita suspicandi Paulum balbū aut indoctum.Idiota siquidem non solū sumitur pro illiterato,sed etiam pro plebeio.Ad differētiam enim pseudapostolorū dicit.etsi idiota(hoc est plebeius)sermone,non tamen cognitione.illi nanq; cōcinnato & ornato sermone docebant:Paulus vero vtebatur plebeio sermone.Et recta ratione plebibus loquebatur plebeio sermone,accommodans se omnibus. Vnde nulla imperitia Pauli significatur, sed vsus plebei sermonis, non scribendo sed loquendo. Vnde & in textu Gręco articulus præponitur dictioni sermone:ad significandum q; nō de epistolis sed de ipso sermone qui oretenus profertur loquitur.

ℭHunc autem eſſe germanum huius literę ſenſum,teſtatur quod de Paulo legitur Actu. xiiii. A
ſcilicet ꝙ vocabant Barnabam Iouem,Paulum vero Mercurium,quoniam ipſe erat dux verbi.
ℭConcedit ergo Paulus(quod ſibi obiiciebatur)ꝙ erat idiota ſermone,nō tamen notitia rerū:
vt intelligamus ꝙ licet vteretur ſermone communi,non tamē notitia communi ſed notitia ex=
cellente ac diuina.Quo contra illi pſeudoapoſtoli vtebantur ſermone ornato,notitia autem cō=
muni.hoc enim directe tendit ad confutationem eorum. IN omnibus autem manifeſtus ſum
vobis.pro,ſed in omni manifeſtati in omnibus in vos.) Et eſt ſenſus.ſed in omni materia mani
feſtati ſumus in omnibus erga vos,in omnibus ſpectantibus ad vos.Reddit ſiquidem rationem
tam vſus excellentis notitiæ q̄ vſu plebei ſermonis:ſignificando ꝙ non eſt vſus excellente noti=
tia,velut autumans ſe habere illam & non explicās eam,ſed in omni materia in omnibus ad vos
ſpectantibus manifeſtati ſumus,hinc inſinuās ꝙ ad hoc vt manifeſta fierent vobis omnia veſtrę
ſaluti vtilia vſi ſumus & ſermone plebeio,& notitia non plebeia ſed diuina. B
AVT nunquid,)Superfluit aut. PECcatum feci meipſum humilians vt vos exaltemini?) No
ta progreſſum literę.Primo confutauit pſeudapoſtolos ex parte materiæ prædicatæ,deinde ex
parte authoritatis prędicantis Pauli:ſeminabant enim ꝙ Paulus non eſſet tantipendēdus.& in
teſtimonium afferebant tum plebeium Pauli eloquiū,tum ꝙ deiectus homo eſſet. Et propterea
reddita ratione priorum,modo rationem reddit reliquorum duorum.Quorū alterū eſt ꝙ Pau=
lus velut deſpectus inter Corinthios fuerat.Re hac enim deiectione dicit.nunquid peccatum fe
ci meipſum humilians,in conuerſatione non cū faſtu & ſine authoritate progrediens.hoc enim
illi faſtuoſe incedentes dabant opprobrio:vt ſuperius dictum eſt. Et propterea Paulus dicit an
peccatum feci humilians meipſum pro veſtra vtilitate,nō paſſione timoris ductus ſed amore ve
ſtræ ſalutis,vt vos exaltemini,fide.ad hoc enim Paulus ſe humilem gerebat vt Corinthios pro=
uocaret ad celſitudinem fidei & Chriſtianorum morum.ℭAlterū eſt. QVOniam.pro,ꝙ,gra= C
tis Euangelium dei euangelizaui vobis?)Sub eodem interrogatiuo aduerbio legendum eſt.nū=
quid peccatum feci ꝙ gratis Euangelium dei euangelizaui vobis?Et intendit gratis,hoc eſt ſi=
ne ſumptu accepto ſeu accipiendo a vobis. Et huic annectitur circunſtantia ſubiuncta. ALias
eccleſias expoliaui.pro,deprędatus ſum,accipiens,ſtipendia. pro,ſtipendium,ad miniſterium ve
ſtrum. pro,in hoc vt vobis miniſtrarem?) Et hæc particula ſub eodem interrogatiuo legenda
eſt.nunquid peccatum feci ꝙ alias eccleſias deprędatus ſum accipiens ſtipendium in hoc vt vo=
bis miniſtrarem? Accumulat Paulus etiam ea quæ æmuli non obiiciebant. Illi enim ægre fere=
bant ꝙ Paulus euangelizaſſet Corinthiis abſq; ſumptu,eo ꝙ ipſi ſumptus volebant.Paulus au=
tem non ſolum hoc refert immune a peccato immo bonum ſupererogationis,ſed adiungit ꝙ tā=
tum circa hoc ſtuduit vt ab aliis eccleſiis acceperit ſumptus vt veniret ad Corīthios.Et hoc vo
cat deprędari eccleſias alias,tanq̄ nō pro earum vtilitate ſed pro vtilitate Corinthiorum ab eis D
accipiens. Et dixit hoc ad retundendū omni ex parte detractionis æmulorum. Detrahebant ſi=
quidem Paulo ſine ſumptu euangelizanti Corinthiis,torquēdo hoc in denigrationē authorita=
tis Pauli,tanq̄ non haberet poteſtatem ſumptus capiendi.Cōfutat hoc Paulus adiungēdo ꝙ ab
aliis eccleſiis accepit,non ſolū dum prędicaret illis eccleſiis ſed etiam ad hoc vt prędicaret Corin
thiis:quod fuit maioris authoritatis. ET quum eſſem apud vos & egerē,nulli oneroſus fui.)
Non ſolum veniens ad vos,ſed etiā quum diutius manerē apud vos,nec haberem neceſſaria ad
victum ſed egerem,neminem tamē veſtrum grauaui. NAM quod mihi deerat.) neceſſariorū.
SVPpleuerunt fratres qui venerunt a Macedonia:& in omnibus.)neceſſariis ad victum & ha
bitaculum &c. SIne onere me vobis ſeruaui & ſeruabo.)Adiunxit & ſeruabo,ne putaretur ꝙ
hęc diceret vt Corinthii prouiderēt ſibi de ſumptu exemplo aliarum eccleſiarum. ℭEST veri=
tas Chriſti in me.) Iurantis eſt.Et oportuit Paulum iuramentum adhibere circa particulā di= E
ctam & ſeruabo:vt crederent Corinthii ꝙ deliberato ac immobili animo hoc dicit. QVOniā.
pro,ꝙ,hæc gloriatio.)non accipiendi ſumptus,quod erat bonum ſupererogationis. NON in=
fringetur.pro,interſepietur,in me.)hoc eſt aduerſus me. IN regionibus Achaiæ.) Non ſo=
lum a Corinthiis ſed etiam a quacunq; ciuitate Achaię renuit Paulus accipere ſumptus.Et ratio
inſinuatur in vocabulis quibus Paulus vtitur: videlicet quia vt onera ſeu grauamina hi ſum=
ptus ibidem habebantur.Verum hanc rationem non explicat Paulus,ſed verba eius poſſunt in=
nuere:ipſe autem explicat aliam rationem. ℭQVAre?) Quæſtionem mouet de ratione mo=
uente Paulum ad hoc.Et ſtatim ſubiungit reſponſionem falſam quam æmuli dicebant.
QVIA nō diligo vos?)Dicebant illi Paulū non diligere Corinthios:& propterea nō accipere ab

F eis sumptus, sed ab aliis quos diligit. DEVS scit) Remittit iudicium in deum: quoniã de actu interiori erat obiectio, scilicet de actu dilectionis quã solus deus nouit. Verã autem causam subiungendo explicat. QVOD autem facio, & faciam.) abstinendo a sumptibus in Achaia. VT amputem occasionem eorum.) pseudapostolorũ. QVI volunt occasionem.) hoc est qui cupiũt occasionem habere. VT (in quo gloriantur) inueniantur sicut & nos.) Ordo literæ est vt inueniantur sicut & nos: in quo (inueniri sicut & nos) gloriantur. Cupiebant pseudapostoli vt Paulus acciperet sumptus, vt ipsi accipientes sumptus inuenirẽtur sicut & Paulus, vt non superarentur a Paulo. in hoc enim gloriabãtur ꝙ erant similes Apostolis. Paulus autem ad tollendum eis hanc occasionẽ vt essent sibi similes, nolebat accipere sumptus: vt vel sic agnoscerent se inferiores Paulo. NAM eiusmodi pseudo apostoli. pro, pseudapostoli.) Est enim vna dictio cõposita significans falso apostolos. SVNT operarii subdoli. pro, dolosi.) Aperte describit Paulus
G primũ quidem quo ad titulũ ꝙ falso titulo sunt apostoli. nec dicit Apostoli Christi sed apostoli: ad significandum ꝙ nec a Christo nec ab aliis vere Apostolis erant missi, sed ipsi falso dicebãt se missos. Deinde ꝙ sunt operarii dolosi, ꝙ nõ in veritate sed dolo operantur, dolo euangelizant. TRANSfigurantes se in Apostolos Christi.) Tendentes isti ad quęstum & gloriam & semiiudaismum sumebant personas Apostolorum Christi: hoc est missorum a Christo mediate vel immediate. ℂET non mirum.) Ne Corinthii de tanta pręsumptione mirarentur, tollit Paulus admirandi rationem. IPse enim Satanas transfigurat se in angelũ lucis.) Tum inuisibiliter suggerendo quandoꝙ bona, vt inde ducat ad malum aliquod, tum visibiliter quandoꝙ mẽtiendo se esse angelum dei. Et hoc pluries videtur facere in visione imaginaria: vt in multis personis delusis apparet. NON est ergo magnum si. Deficit, &, ministri eius transfigurentur velut ministri iustitiæ.) Deductio clara est, ratione proportionali suffulta. QVOrum finis erit secũdum
H opera ipsorum.) Acsi apertius dixisset. tolerat deus interim istos, sed finis eorũ nõ erit secũdum tolerantiã sed secundũ opera ipsorũ. tunc enĩ recipiẽt secundũ sua opa quę modo dolis tegũtur.

ITERVM dico.) Completa ratione zelotypię propter corruptores pseudapostolos, regreditur ad propositam prosequendam commendationem propriam: quam iam ostendit esse necessariam ne Corinthii corrumpantur a pseudapostolis. Et quoniam multa ad propriã spectantia laudẽ dicturus est, & hoc (vt dictum est) ad officium spectat insipiẽtum, ideo iterum monet Corinthios vt considerent rationẽ dicendi. NE quis me putet insipientem esse.) Hoc est quod iterum dico: videlicet nullus putet me insipientem esse, nullus putet ꝙ laudando me desipiam. ALIOquin.) hoc est sin secus, si non vultis putare me sapientem esse, me sapiẽter prosequi quę laudis meæ sunt. VElut insipientem accipite me.) hoc est tanꝗ insipientis officium exercentẽ accipite me. VT & ego modicum quid. pro, paululum, glorier.) hoc est enim officiũ insipien-
I tis. ℂQVOD loquor.) Relatiuum quod refert subiunctam rationem gloriandi. NON loquor secundũ deum. pro, dominum.) Subaudi simpliciter & absolute seu regulariter: hoc est nõ est secũdum dominũ simpliciter & absolute seu regulariter. SED quasi in insipiẽtia.) sed tanꝗ vtens ratione congrua insipientiæ. IN hac substantia glorię. pro, gloriationis.) hoc est in hoc subiecto gloriationis. ℂQVOniam multi gloriantur secundũ carnem & ego gloriabor.) Ecce ratio quæ regulariter non est secundũ dominum, sed consona insipientię. Ex eo enim ꝙ alii gloriantur secundũ carnalem affectũ, nõ debemus nos spirituales prouocari ad laudandũ nosipsos. prouocatio siquidem hęc nõ est secundũ deum regulariter, sed secundũ insipientiam. Et quoniã hæc fuit ratio prouocatiua Pauli ad subiunctã gloriationem, ideo appellat ipsam substantiã gloriationis. ℂCũ his tamen aduerte ꝙ quãuis ratio regulariter nõ secundũ deum reiicienda sit, si tamen eadẽ ratio annexum habeat aliquid secundũ deũ vincens cõmunis cursus rationẽ, sapien-
K ter vtitur quis illa ratione. Tale enim quid accidit in proposito, nam hmõi gloriatio pseudapostolorum annexum habebat periculũ corruptionis Corinthiorum. & propterea sapiẽter Paulus inde prouocatur ad gloriationem. Vnde nõ dicit & ego gloriabor secundũ carnem (quod fuisset imitari peccatum) sed dicit & ego gloriabor: quod significat prouocari ad gloriationem, sed non ad effectum gloriandi.) LIbenter enim suffertis insipientes, quum sitis ipsi sapientes.) Rationem adiungit suæ gloriationis ex parte Corinthiorum, libenter tolerantium commendantes se: vt vtrinꝙ (hoc est & ex parte æmulorum de se gloriantium, & ex parte Corinthiorum tolerantium illos non qualitercunꝙ sed libenter) prouocatum se describat. ℂSVstinetis enim.) Manifestat quod dixerat, Corinthios scilicet libenter sustinere vere insipientes pseudapostolos. SIQuis vos in seruitutem redigit.) legalium obseruantiarum. Docebãt enim pseudapo-

stoli simul cum fide Christi seruanda legalia legis Moysi: quod erat liberatos per Christũ redigere in seruitutem legis veteris. SIquis deuorat.) Pseudoapostolos significat, sumptus ad similitudinem deuorantium volentes. In quo tum auiditatem tum magnitudinem significat. SIquis accipit.) Non erant contenti sumptibus, sed subdolis artibus accipiebant etiam alias res. SIquis extollitur.) Tumor eorundem quo seipsos supra alios eleuabant significatur. SIquis vos in faciem cędit: secundum ignobilitatem dico.) Alia quatuor secundum proprietatem sermonis expresserat: hoc quintũ non secundum ꝙ verba sonant manifestat se dicere. non intendo dicere siquis vestram maxillam percusserit: sed intẽdo dicere siquis vos secundũ ignobilitatem in facie, id est corã vilipendit. Dicebãt enim pseudoapostoli Corinthiis multa ignominiosa, puta ꝙ fuerant idolatrę, ipsi autẽ colentes deum: ꝙ essent ex vili genere, ipsi autem ex nobili Abrahę prosapia: & similia in quibus Iudęi gloriantur pręferendo se Gentilibus. Et quia dicebãt hęc Corinthiis coram, ideo Paulus dicit siquis vos in faciem cædit, non secundum corporalem percussionem sed secundum ignobilitatem. ¶QVAsi nos infirmi fuerimus in hac parte.) Superfluit in hac parte. Ad hãc vltimam particulam refertur, tanquã nos infirmi fuerimus. est enim sensus tanq̃ nos nõ potuerimus secundũ easdem ignobilitates pręferre nos vobis, & cędere vos similiter in faciem huiusmodi ignobilitatibus. ¶Percutit pseudoapostolos ꝙ ipsi arrogauerint sibi has nobilitates tanq̃ proprias: quum secundũ veritatem essent cõmunes eis & Paulo, immo (vt manifestabit) aliquæ longe magis cõueniebant Paulo. Paulo siquidem apud Corinthios humiliter cõuersante & hęc tacente, ipsi pseudoapostoli superuenientes arrogarunt sibi has nobilitates, tanq̃ Paulus nõ fuerit tãti vt sciuerit illis vti. & ꝓpterea dicit, tanq̃ nos infirmi fuerim⁹. IN quo quis audet.) Aperit Paulus non ex impotentia, non ex pusillanimitate hęc tacuisse quę modo velut insipiens audacter dicit. Est enim sensus. in quo, id est in quocunq; nobilitatis genere, quis, id est eorum quispiam, audet. & deinde subiungitur per parenthesin (IN insipiẽtia dico.) officium insipientis exerceo) AVdeo & ego.) audendi rationem habeo & ego. Statimq; manifestat audendi rationem supputando nobilitates in quibus gloriabantur. ¶HEbręi sunt, & ego.) Gloriabantur ex antiquitate generis, Hebræorũ siquidem genus ab Heber cuius tẽpore diuisę sunt linguę, processisse ex eo apparet ꝙ etiam Abrahã appellatur Hebręus Geñ. xiiii.

ISraelitę sunt, & ego.) A nobilitate populi electi a deo ad diuinum cultum ad terramq; promissionis possidendam, gloriabantur. nam ex omnibus populis soli Israelitæ electi sunt in peculiarem populum dei. SEmen Abrahę sunt, & ego.) Gloriabantur tertio ꝙ erant de semine illo Abrahę cui promissio facta est a deo de Mesia &c. quod ad magnã nobilitatẽ spectabat. ¶MInistri Christi sunt.) Quartum in quo gloriabãtur est, ꝙ erant ministri Mesię. ET ego.) Superfluunt ambę dictiones. Non dicit Paulus (vt in pręcedentibus) & ego: sed dicit interposita parẽthesi (VT minus sapiens dico) plus ego.) Sum plus ego minister Christi q̃ ipsi, quãuis in hac mea cõmendatione officium minus sapiẽtis exerceã. Probat autẽ hoc vltimum (videlicet ꝙ ipse est plus minister Christi) a perpessis propter Christum. IN laboribus plurimis. pro, abundantius, in carceribus abundãtius, in plagis supra modum.) Hæ duæ particulæ trãspositæ sunt. nã in textu Græco secundo loco scribitur in plagis supra modum, & tertio loco in carceribus abũdantius. IN mortibus freque̾ter.) hoc est in periculis mortis. A IVdæis quinquies.) hoc est quinq; vicibus. QVAdragenas.) subintellige plagas. VNA minus accepi.) hoc est singulis quinq; vicibus trigintanouem. Deuter. siquidem. xxv. cap. quum statuisset Moyses iuxta mensuram delicti plagarũ modum, adiecit ita tamen vt quadragenarius numerus nõ excedatur. Quocirca Iudęi clementes se exhibebant quo ad vnam tantum plagam erga Paulum. TER virgis cæsus sum.) Hinc apparet ꝙ non virgis sed alio instrumento Iudęi quadragenas dabant. a Gẽtilibus, enim ter virgis se cęsum, ipsa distinctione significat. Semel tamen tantũ legitur in actibus Apostolorum. SEmel lapidatus sum.) Et hoc quoq; in actibus Apostolorũ legitur. TER naufragium feci, nocte & die in profundum maris fui.) Superfluit maris: & legẽdum est. NOctem & diem in profundo feci.) Et hoc non solum fuit passio sed diuinum miraculum. IN itineribus sępe, periculis fluminum.) Primum periculum itineris a fluminum impetu describit. Et deinde subiungit. PEriculis latronum.) quod erat magis periculum corporum quàm rerum.

PEriculis ex genere.) Iudæorum insidiantium.) PERIculis ex gentibus.) commotis a Iudæis. PEriculis in ciuitate.) vt scribitur de Epheso. PERIculis in solitudine.) hoc est in locis desertis. PEriculis in mari, periculis in falsis fratribus.) hoc est in falsis Christianis. IN labore & erumna.) hoc est nõ solum in labore sed etiam in difficili & onerosolabore. IN vigiliis

F multis.pro,sępe, in fame & siti,in ieiuniis multis.pro,sępe,in frigore & nuditate. ℂPræter illa quę extrinsecus sunt.)Numerata siquidē mala,adiacentia & imminentia proprio corpori erāt: hæc autem quę subiungit foris erant,vtpote remota. INstantia mea quotidiana.)hoc est vigilantia mea indefessa. SOlicitudo.pro,cura,omnium ecclesiarum.)Curam siquidem Paulum habuisse etiam ecclesiarum in quibus nō fuerat,epistolę eius manifestāt ad Romanos & Coloss. ℂQVIS infirmatur.)non ægritudine corporis sed animi.Qualitatem curæ suę describit ab effectibus internis. ET ego non infirmor?)compatiendo. QVIS scādalizatur.)Infirmatur ab intrinseca imbecillitate:scādalizatur ab extrinseco offendiculo.Vtrisq; Paulus cōpatitur, propter vtrosq; affligitur.Et propterea subditur. ET ego non vror?)Ad similitudinē eius qui consumitur ab igne,magnitudinem zeli sui affligentis ipsum,significat,& in his duob9 vera forma
G pastoris in internis affectibus describitur:quoniam in his duobus pēdet vniuersa cura pastoris.
SI gloriari oportet,quæ infirmitatis meę sunt gloriabor.)Quanuis hactenus ea quæ fortitudinis sunt(cuius pręcipuus actus consistit in sustinendo)commemorauerit,& modo quod infirmitatis seu imbecillitatis animi apparet cōmemoraturus sit,fugam scilicet: quia tamē omnibus commune est consistere in passione corporis,propterea dicit.si gloriari oportet,ꝑpter vos,gloriabor in iis quę sunt infirmitatis meæ.Sentētia enim hæc respicit etiā antedicta de infirmitate corporali:quoniam omnia quæ patimur,ex parte infirmitatis corporalis se tenēt.in cuius signum eximemur ab omni passione resurgentes impassibili corpore.Et est sensus.si gloriari oportet,ea quę passus sum erunt mihi materia gloriationis.Et dixit hoc,ad explicandum ꝙ hęc quę narrauit ad manifestādum se esse plus ministrum Christi q̃ illos pseudoapostolos, sunt talia ꝙ sunt illi materia gloriationis si gloriari oportet.Et ne quisq̃ conficta hæc putet,subiungit.
H ℂDEVS & pater domini nostri Iesu Christi scit(qui est benedictus in secula) ꝙ non mentior?) Superfluit nostri.Et potest particula hęc intelligi narratiue & inuocatiue:hoc est inuocādo deū in testem. DAmasci.)Hic punctandum est:acsi dictū fuisset in ciuitate Damascena. PRępositus gentis.)pręfectus gentis. AREtæ regis.)cuius authoritate erat præfectus. CVstodiebat ciuitatem Damascenorum.)Ex eo ꝙ Damascenos distinguere videtur a gente Aretę regis insinuatur ꝙ rex Areta gentem habebat velut præsidium ad manutenendam ciuitatem sub se, de cuius gentis præfecto loquitur Paulus. VT me comprehenderet. pro, comprehendere me volens.& per fenestram in sporta demissus sum per murum: & sic effugi manus eius.) Superfluit sic.Res hæc gesta scribitur Actu.ix.cap.Et quia fugere est actus imbecillitatis, actus est timidi,ideo Paulus appellauit actum infirmitatis suę.in rei tamen veritate fuit actus prudentię, vt seruaretur vtilitati ecclesiarum.

I
CAPVT XII.

SI GLOriari oportet,non expedit quidem.)Superfluunt si & quidem.& loco quidem deficit mihi.Nam in Paulo legitur. nō expedit mihi.Rursus circa dictionem oportet non concordant Gręci codices.cōmuniter enim videtur legi aduerbium affirmatiui:puta certe aut sane.Ita ꝙ textus est, GLOriari sane non expedit mihi.)Aliqui vero codices habent sic, GLOriari oportet? non expedit mihi.)Et iuxta hos codices legitur interrogatiue(tanq̃ quęstionem proponendo)gloriari oportet?& subditur responsio non expedit mihi.ℂCrediderim ego admittendo huiusmodi lectionem,vtranq; particulam assertiue legēdam.asserit enim ꝙ gloriari oportet,& ꝙ non expedit sibi.necessitas siquidem gloriādi manifesta est ex periculo corruptionis Corinthiorum a pseudoapostolis.Ratio autem quare nō expedit Paulo,sed Corinthiis,sed nobis,
K in promptu est.tum quia periculo se exponebat maioris oblocutionis & detractionis:tum quia quantū est ex suo genere,gloriari de acceptis periculum affert perdendi illa. Sequendo priorem lectionem.asseritur tantummodo ꝙ gloriari non expedit mihi propter rationes dictas.Et præmisit hoc,quoniam de occultis donis erat se laudaturus in subiunctis.Vnde & subdit. VEniā autem.pro,enim.)Rationem reddit quare dixit nō expedire sibi,quia ad occulta dei dona trāsit. AD visiones & reuelationes domini.)hoc est ad visiones claras.visio enim sine detectione rei visæ,visio quidem est sed nō clara:visio autem cum detectione rei visę,visio est clara. Videmus enim quandoq; imaginaria visione aliqua absq; reuelatione visorum:vt patet in visione Nabuchodonosor & Pharaonis.Quandoq; autē videmus & visa intelligimus: & tunc concurrunt simul visio & reuelatio.Et ne de visionibus quomodolibet intelligas,adiunxit domini:vt diuinas significaret visiones & reuelationes. SCIO hominem in Christo.)hoc est hominem Christia-

num, hominem internum renouatum in Christo: ad differẽtiam hominis externi nondum rege nerati in Christo, sed expectantis regenerationem corporum in resurrectione mortuorum. A

ANte annos quatuordecim.) Tum ne nouitium in huiusmodi excellentibus donis crederet, ante annos quatuordecim commemorat se hæc habuisse. tum vt intelligãt ꝙ tanto tempore ta cita, modo coactus aperit. SIVE in corpore. Deest, nescio, siue extra corpus nescio (deus scit) raptum huiusmodi.) Aduerte perspicax lector tum ex proprietate sermonis tum ex distinctio ne literæ significari ꝙ modus essendi animæ propriẹ tempore illius raptus ignotus fuit Paulo, Dico autem hoc: quia ex his duobus habetur ꝙ non de modo raptus sed de modo essendi Pau lus loquitur. nam iuxta proprietatem sermonis non verificatur differentia hæc inter raptum Abbacuc in Babylonem & raptum Ezechielis in Hierusalem. Raptus siquidem Abbacuc po test dici in corpore: sed raptus Ezechielis non potest dici extra corpus, qui tamen solo spiritu iuit ex Chaldẹa in Hierusalem. Vnde non significatur ꝙ siue corrapto corpore siue non corra pto corpore, nescio: sed proprie significatur ꝙ siue huiusmodi internus homo fuerit tũc in cor pore siue extra corpus, ita ꝙ anima fuerit separata a corpore (hoc enim proprie significat ex tra corpus) nescio. ¶Patet quoqꝫ hic idem sensus ex ipsa distinctione literæ. nam si participium raptum retulisset Paulus ad siue in corpore siue extra corpus, non separasset illud a prioribus dictionibus & coniunxisset illud cum sequenti dictione huiusmodi. Hæc enim distinctio indicat planum literæ ordinem esse vt siue in corpore siue extra corpus nescio deus scit, referatur ad hominem in Christo (hoc est ad hominem internum regeneratum in Christo) & deinde parti cipium raptum referatur ad sequentia. Raptum huiusmodi hominem internum. VSQVE ad tertium cælum.) hoc est vsqꝫ ad supremum cælum, vsqꝫ ad locum in quo deus & beati habi tare dicuntur. vsqꝫ ad cælestem patriam. ¶Appellauit autem locum illum summum, cælum ter tium: quia in sacra scriptura trium cælorum mentio fit. Infimum est cælum aereum: iuxta il lud, volucres cæli. Medium est cælum astratum: de quo in principio Geñ. Et posuit eas in firma mento cæli. Tertium ac summum est aquæ omnes quæ super cælos sunt: cuius pluries scriptu ra meminit. Quod appellamus cælum aqueum: philosophi vero appellant primum mobile. Em pyreum siquidem cẹlum, a posterioribus traditum nullibi inuenitur in scriptura. ¶Nominat autem raptum ad significandum ꝙ sola vi eleuantis, nulla ad hoc concurrente inclinatione na turæ facta est hæc interni hominis eleuatio. ¶ET scio huiusmodi hominem siue in corpore si ue extra corpus nescio, deus scit.) Non de alio sed de eodem loquitur raptu. Et clarius explicat sensum antedictum de modo essendi in corpore ignoto: quoniam manifeste distinguit raptum a prẹcedentibus, subiungendo. QVOniam. pro, ꝙ, raptus est in paradisum.) Prius dixerat ꝙ raptus est in tertium vsqꝫ cẹlum, modo dicit ꝙ raptus est in paradisum: hoc est in hortũ arbo ribus consitum. Metaphorico sermone delectationis locum significauit: imitatus verbum domi ni ad latronem, hodie mecum eris in paradiso. Et manifestat per hoc ꝙ est raptus non solum se cundum vim intellectiuam ad intelligendum, sed etiam secundum voluntatem ad delectationẽ percipiendam: vt perfectum omniquaqꝫ describat interni hominis raptũ. nã in eo non sunt nisi istẹ duæ partes: intellectus, scilicet & voluntas. ET audiuit arcana. pro, ineffabilia, verba.) Non dicit & vidit, sed & audiuit: ad significandum ꝙ per modum disciplinæ intellexit, tanq̃ ab alio doceretur. Ad quod etiam clarius explicandum non dicit & vidit aut audiuit ineffabile ver bum, sed in numero plurali ineffabilia verba: vt intelligeremus ꝙ ibi didicit (quemadmodum etiam angeli discere dicuntur) multa ineffabilia. Et declarando ineffabilitatem subiungit. B C D

QVAE non licet. pro, liceat, homini loqui.) quæ non fas sit mortali homini communicare aliis, tam excelsa tamqꝫ diuina sunt. Et dixit hoc ad manifestandum ꝙ ea quæ audiuit longe superãt quæcunqꝫ ipse communicauit nobis: vt intelligamus ꝙ non omnia communicauit quẹ audiuit, sed excellentiora ea ratione non communicat quia non est fas mortali homini illa dicere. E

¶PRO huiusmodi gloriabor.) hoc est pro hoc interno homine rapto gloriabor. PRO me au tem nihil. pro, non gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.) hoc est pro me autem non rapto, pro me viuente in carne non gloriabor nisi in iis quæ spectant ad ea quæ patior. Quamuis ipsemet sit ille homo raptus: quia tamen nescit vtrum in corpore an extra corpus fuerit tunc, tanq̃ de altero homine dicit ꝙ ratione illius habet materiam vnde possit gloriari: pro se autem viuenre in carne mortali non vult gloriari nisi in spectantibus ad pœnalia. Vnde & superius non nisi pœnalia explicauit. ¶NAM & si voluero gloriari.) ego viuens in carne de aliis q̃ de pœnalibus: hoc est de donis diuinis mihi viuẽti in carne collatis. NON ero insipiẽs.) Et rationẽ subiũgit.

F VERItatem enim dicam.)Superius dixerat accipite me tanq̃ insipientem, modo dicit non ero
insipiens:vt intelligamus ꝙ aliud est assimilari insipienti in exteriori actu (hoc est in commen
datione suiipsius)& aliud est vere desipere.Manifestat hic ꝙ si vellet gloriari non vere desipe-
ret ex parte rerum dictarum,quia veritatem diceret. PARco autem.) hoc est abstineo autem
a commendando meipsum viuentem de donis diuinis internis. NE quis me.pro,in me,existi-
met supra id quod videt in me.)Superfluit in.Et est sensus.ne quis reputet in me esse supra id
quod videt me esse: sicut Lycaonici reputarũt in Paulo & Barnaba numen esse diuinitatis su-
pra id quod videbant ipsos esse. Videbant enim ipsos esse homines mortales, & tamen reputa-
bant eos deos. AVT audit aliquid ex me.) ne quis reputet supra visum aut supra auditam
doctrinam ex me procedentem.

ET ne magnitudo.pro,excellentia,reuelationum extollat me.pro,extollar,datus.pro,data,est
G mihi stimulus.pro,sudes.) Non est hic sermo de instrumento quo punguntur boues)de quo in
Actis Apostolorum dicitur,durum est tibi contra stimulum calcitrare)sed de instrumento mi-
litari,de telo acuto quod sudes vocat̃.de quo scribitur Iob.xl.In sudibus perforabit nares eius.
CARNIS meæ.) Superfluit meæ.Et non in casu genitiuo sed datiuo legendum est. CAR-
NI.)ITA ꝙ non describitur caro pungens sed puncta , non describitur data sudes spiritui sed
carni. ANgelus Satanæ.pro,angelus Satan.Appositiue enim legenda est vtraꝗ dictio in ca
su nominatiuo,angelus qui est Satana,angelus aduersarius.Quam dixerat sudem datam carni,
modo dicit angelum aduersarium.vt significet diuinam authoritatem qua missus est,qua da-
ta est. VT me colaphizet.)Quæ vexatio corporis fuerit non constat:quoniam sermone meta
phorico vtitur Paulus.¶PROpter quod.pro,hoc.) Ita ꝙ pronomen non relatiuum est. TER
dominum rogaui vt discederet a me.)angelus Satan. ET dixit mihi.)dominus.Attende ꝙ ter
H voluit dominus rogari anteq̃ responderet Paulo. SVFFIcit tibi gratia mea.)Et rationem ne
gationis subiungit deus. NAM virtus.pro,potentia mea in infirmitate perficitur.) Volo te
pœnam hanc sustinere,quia potentia mea perficitur in infirmitate:hoc est in impotentia. Et di
recte est sermo de potentia gratiæ dei existentis in hominibus.hæc enim potentia quantum ad
executionem perficitur in imbecillitatibus nostris.¶Si hoc non intelligis,distingue duos status
hominis:alterum prosperitatis temporalis,alterum aduersitatis.Et considera ꝙ in statu prospe
ritatis,propria homininis potentia exercetur augetur & perficitur, potẽtia vero gratiæ dei ni-
hil aut parum cognoscitur,appetitur,requiritur:in statu autem aduersitatis appetitur execu-
tio diuinæ potentiæ,habetur & agnoscitur,non secundum effectum liberationis ab aduersitati
bus,sed secundum effectum roborationis animi ad omnia vincendum propter deum. Et hoc
proprie est diuinam potentiam in infirmitate perfici.Perficitur enim executio diuinæ potentiæ
I roborando vires animi ad superandum quæcunꝗ.Et propterea non abstulit deus a Paulo ve-
xationem illam vt potentia gratiæ dei in ipso continua executione perficeretur magis ac ma-
gis roborando animum eius in iis quæ dei sunt.

¶LIbenter igitur.pro,libentissime igitur.) Et deficit. Magis gloriabor in infirmitatibus meis,
vt inhabitet in me virtus.pro,potentia,Christi.) Hinc habes ꝙ de potentia dei habitante in ho
mine dictum est potentia mea in infirmitate perficitur.Infert Paulus ꝙ non libenter sed liben-
tissime acceptat pro materia gloriandi immo magis gloriandi in infirmitatibus(hoc est in pœ
nalibus,in propriis pœnis)ad hunc fructum non vt hospitetur sed inhabitet,vt firmetur & p
modum habitantis vtatur me potentia Christi,non potentia propria. PROpter quod placeo
mihi.) Superfluit mihi.Velut alterum corollarium deducit. IN infirmitatibus meis.)Super-
fluit meis.Primo deduxit materiam gloriationis fore proprias infirmitates:modo deducit ma
K teriam complacentiæ internæ esse infirmitates.Et ne ambiguum relinquat quid intelligit no-
mine infirmitatum quas toties repetiit,subiungit explicando per species. IN contumeliis.)
quæ sunt pœnæ animi tollentes honorem. IN necessitatibus.)victus & vestitus. IN perse-
cutionibus.)de loco ad locum. IN angustiis.) insidiarum,vexationum & pressurarum hinc-
inde. PRO Christo.) Hoc est condimentum omnium.nam nulla est ratio ꝙ placeant hęc pœ-
nalia absolute sed pro Christo summa est ratio.¶Et ex his perpendere potes erudite lector ꝙ
sudes data Pauli carni angelus Satan,sub hoc genere continetur. nisi enim sub infirmitatis ge
nere contineretur,non attulisset deus pro ratione nam potentia mea in infirmitate perficitur,
Ad quod declarandum Paulus infirmitatum genera subiunxit. Et vere (vt prius dictum est)
pœnalia omnia infirmitates dicuntur:quia omne pati,infirmitatis seu impotentiæ est.

¶QVVM enim infirmor.) hoc est quum patior contumelias,necessitates,persecutiones &c. A
TVNC potens sum.) animo,potentia diuina in me habitante tunc roboror eadem potentia. Prius dixerat dei potentiam roborari in infirmitate hominis,modo dicit seipsum roborari quũ infirmatur:vt intelligamus idem esse potentiam dei in nobis perfici,& nos potentes effici secundum illam potentiam.

¶FACTVS sum insipiens.pro,glorians,vos me coegistis) hoc est gloriando factus sum similis insipienti,sed non absq; causa quoniam vos me compulistis,zelus erga vos compulit me ad hoc. EGO enim a vobis debui commendari.) Rationem aliam accumulat quare compulsus sit seipsum commendare.Et affert nouam rationem ex parte defectus Corinthiorum qui superuenientibus pseudapostolis debuisset obiicere laudes Pauli ad confutandum illos. Et propterea dicit ego a vobis debui commendari.Et merita iustę commendationis subiungit primo ex parte ipsius Pauli. NIhil enim minus feci.pro,habui,ab iis qui sunt supra modum apostoli.)hoc est non minora dona diuina habui q̃ habuerint Petrus, Iacobus & Ioannes, qui sunt supremi apostoli.Et dixit hoc,quoniam psudapostoli dicebant Paulum non esse æqualem apostolis qui fuerunt cum Christo in carne. TAMetsi nihil sum.) Cum præcedenti sententia iungitur hęc particula.Temperat enim quod dixerat.Alibi siquidem dicit ego sum minimus apostolorũ, qui non sum dignus vocari apostolus:& modo eandem humilitatis temperantiam adiecit.Aequalia enim dona dei se dicit habuisse tametsi nihil est:quod inferius est q̃ esse minimum apostolorum.Et vere dicit nihil sum,quantum est ex me,qui sum æqualis supremis apostolis ex donis dei in me. SIGNA tamen.pro,quidem,apostolatus mei.pro,apostoli,facta sunt super vos.pro, in vobis.) Manifestat ab affectibus sensibilibus promissis veris Christi apostolis se esse verum apostolum. IN omni patientia,in signis & prodigiis & virtutibus.pro, potentiis.) Quatuor genera effectuum sensibilium apud Corinthios patrata supputat.Quorum primum ac præcipuum Christi testimonium est patientia in omnibus.hoc est enim primum quod Christus apostolis mandauit.Deinde miracula,tum in signis.nam impositione manuum dabat spiritum sanctum sensibiliter apparentem in signis linguarum seu prophetiæ. Tum in prodigiis mirabiliũ operum:quale fuit & Magum excęcare,& fornicarium tradere Satanæ, seu aliquid huiusmodi. hæc enim exempli gratia afferimus.Tum in potentiis curationum,diuersas sanando ægritudines & huiusmodi.Nescimus enim in specie quæ apud Corinthios facta sunt: nec hæc in genere sciremus nisi Paulus ipse scripsisset.¶QVID est enim quod minus habuistis præ cæteris ecclesiis.pro,q̃ cæterę ecclesię:nisi q; egoipse non grauaui vos.) sumptibus. Iam enim dictum est q; ab aliis ecclesiis accipiebat sumptus. DOnate mihi hanc iniuriam. Ironia est.

ECCE tertio hoc paratus sum venire ad vos,& non ero grauis vobis.Supfluit hoc.NON enim quæro quę vestra sunt sed vos.)non mihi sed Christo.Ratio siquidẽ est noua quare non vult ab eis bona temporalia. NEC enim debent filii parentibus thesaurizare.) Aliam accumulat rationem ad idem. SED parentes filiis.) Ad percutiendum pseudapostolos (de quibus superius dixerat sustinetis siquis accipit)hæc dicit:vt vel hinc discernant q; non ipsi patribus,sed patres ipsis debent recondere necessaria.Regulariter siquidem parentes recondunt filiis,sicut & generarunt & aluerunt:pręterregulariter vero filii debent parentibus prouidere, in articulo,scilicet necessitatis. Paulus quod regulare est assumit. EGO autem libentissime impendam.) Vobis quæcunq; habuero vt verus pater. ET superimpendar ipse.pro,& expendar,pro animabus vestris.) non solum impendam quę habuero, sed expẽdar egomet officiis, passionibus,& demum(si opus fuerit)morte pro salute animarum vestrarum. LIcet plus.pro, abundantius,vos diligens,minus diligar.) Prouocantis est ad rependendam æquam dilectionem:vt auertat eos a pseudapostolis. ¶SED esto.) Inchoantis est nouam obiectionem. EGO vos non grauaui.) in temporalibus bonis. SED quum essem astutus,dolo vos cepi.) Ecce alia obiectio q; q̃uis ego personaliter non grauauerim vos,astute tamen & dolose per meos internũcios decepi vos accipiendo vestra. Suspicor ego Paulum hæc dicere q; his artibus vterentur pseudapostoli.Erant enim(vt dictum est)dolosi operarii:& hæc est ars dolosorum,vt vtantur intermediis hominibus suggerentibus vt porrigant,vt donent &c.cum multis figmentis.

¶NVNQVID per aliquem eorum quos misi ad vos,circumueni vos?)Nullus interpres(quẽ viderim)interpretatus est textum Pauli vt iacet:eo q; mutilus apparet.iacet enim sic. NVM aliquem eorum quem misi ad vos,per hunc circumueni vos?) Prima enim particula mutila manifeste est:sed intentus sensus habetur. ROgaui Titum & misi cum illo fratrem.) Nescitur

F quis fuerit iste frater. NVNquid Titus vos circũuenit? certus enim erat ꝙ nõ. Vnde & manife
stat hoc tum ab internis, dicendo. NONne eodem spiritu ambulauimus?) Spiritus enim intus
est. Tum ab externis. NONNE eisdem vestigiis?) Vestigia siquidem ad exteriora spectant
opera. ❡OLIM. pro, rursus, putatis, ꝙ excusemus nos apud vos?) Anceps est lectio, an narra-
tiue an interrogatiue legendum sit. Et narratiue quidem significat ꝙ alias etiam hoc putaue-
rant. Magis tamen quadrat vt legatur interrogatiue. Et aduerbium rursus, aliud dicendi ca-
put significat. nam hic incipit materiam iudicialem. Ita ꝙ punctandum est post rursus: & sub-
iungendum interrogatiue. Putatis ꝙ excusemus nos apud vos? hoc est putatisne ꝙ hæc quæ di-
ximus excusatorie apud vos homines & non vere dicamus? Hunc enim sensum subiecta præ se
ferunt. Coram deo in Christo loquimur.) Non excusatorie apud vos homines sed vere teste
deo, loquimur in Christo, loquimur secundum Christum: vt non solum vere sed etiam recte
G hæc se loq significet. OMNIA enim charissimi. pro, omnia autem dilecti, propter ædificatio-
nem vestram.) Non solum vere & recte sed etiam necessario propter ædificationem vestrã in
spiritualibus loquimur non quædam sed omnia. Dixerat eñ tot talia & tanta de seipso vt opus
fuerit iuramento, & explicatione causæ finalis mouentis ipsum ad dicendum. ❡TIMEO enim
ne forte quum venero.) Rationem reddit necessitatis dictæ propter ædificationem vestram.
Simulꝗ explicat materiam timoris superius propositi, quum dixerat timeo ne corrumpantur
sensus vestri a simplicitate quæ est in Christum. Tunc enim in genere dixit a simplicitate, mo-
do in specie explicat a simplicitate morum & fidei. NON quales volo.) corruptos in fide vel
moribus. INVENIAM vos.) Et timeo ꝙ. ET EGO inueniar a vobis.) Superfluit a. signifi-
catur enim ꝙ ego inueniar erga vos. QVAlem non vultis.) Mœstum & iudicem rigidum.
NE forte.) Deficit sint. & legendum est. NEQVO pacto sint contentiones.) Quod dixerat
H in genere non quales volo, explicat in specie multorum vitiorum. & primo contentiones in ver
bis. AEMVlationes.) hoc est inuidiæ in animis. ANImositates. pro, iræ.) ad vlciscendum.
DISSENsiones. pro, concertationes.) in studiis & factis. DETRActiones.) contra famam.
SVSVRRAtiones.) contra amicitias. INFLAtiones.) tumores superbi, despiciendo alios.
SEDITIOnes.) contra ecclesiæ pacem. SINT inter vos.) Superfluunt hæ tres dictiones.
❡NE ITErum quum venero.) Explicata illa particula non quales volo quo ad mores, incipit
explicare illam aliam qualem non vultis. Vnde incipit qualem non vultis quo ad mœstitiam.
HVmiliet me deus. Deest. meus, apud vos.) Bonus pastor inueniens subditos in peccatis, deii
citur, tum extra exterioribus, scilicet signis, tum intus, mœrore. vnde & subditur. ET LV-
geam multos qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia & fornica-
tione & impudicitia quam gesserunt.) De venereis est sermo. Et impudicitia proprie respicit
I actus libidinosorum osculorum, tactuum & huiusmodi. Fornicatio autem ipsum concubitum
naturalem. Immunditia autem forte significat concubitum contra naturam. aiunt enim apud
Corinthios vitium hoc regnasse.

CAPVT XIII.

CCE tertio hoc venio ad vos.) Superfluit ecce. Et est sensus, tertia hac vice.
Tractauit illam particulam qualem non vultis quo ad mœstitiam, prosequi-
tur modo eandem quo ad iudicium. ❡Et dicit venio, tanq̃ præsentem pro-
pinquum aduentum suum ad eos denuncians. VT in ore duorum vel triũ
testium stabit omne verbum.) Superfluit vt. Ne putent Corinthii ꝙ vel prę
ceps iudicabit vel ꝙ magna vtetur multitudine testium, explicat eis ꝙ secun
K dum formam diuinę legis procedet. duobus aut tribus testibus requisitis & sufficientibus.
PRAEdixi ergo.) Superfluit ergo. ET prædico vt pręsens vobis. pro, iterum, & nũc absens.
Deest. scribo.) Sensus est ꝙ bis præsens apud vos prædixi & pędico: hoc est pędixi & vtor p̃di
centia vt perseuerante. Intendit enim ꝙ duę pręsentiæ sunt duę pędicentię perseuerãtes) hoc
est non abolitę) tanq̃ duæ monitiones canonicę, tertia vero fit quã nunc absens scribit: vt trina
monitione pręmissa, in aduentu suo procedat ad iudicium. ❡Aduerte tamẽ difficultatẽ nõnul-
lã in verbis literæ: ex eo ꝙ nõ dicit & prædico præsens iterũ, sed apponit aduerbialiter cõiun-
ctionẽ vt, dicẽdo & prædico vt pręsens iterũ: tanq̃ non fuerit secũdo præsens, sed tanq̃ pręsens
secũdo pędicat. Quia tamẽ clare bis dixit tertio se ire ad eos, potius quadrat significari ꝙ vtiẽ
secũda pręsentia vt prædicentia: & ꝙ propterea apposuerit similitudinis aduerbiũ. IIS q ante

peccauerunt & cæteris omnibus.)Ad omnes extendit has tres monitiones more iudicum,vna A
pro trina canonica monitione præmissa. QVOniam.pro,ꝙ, si venero iterum non parcam.)
Non constat an iterum,construatur cum venero an cum parcam.Q; enim alias pepercerit,ex su
perioribus insinuatur,quum dixit & ego siquid donaui propter vos in persona Christi. AN.
pro,quandoquidem.)Non dubitando sed arguendo loquitur. EXPErimentum quæritis.)
hoc est documentum in executione quæritis. EIVS qui in me loquitur Christus.pro.loquen
tis in me Christi.)Affirmat Paulus quòd Corinthii non se emendantes quærunt facto experiri
Christum loquentem in ipso Paulo:hoc est experiri effectum sensibilis vltionis Christi loquen=
tis in Paulo.Et dicit hoc ad prouocandum eos ad pœnitentiam ante suum aduentum:ne expe
riantur huiusmodi vltionem.Tradebat siquidem Christus in Paulo quos Paulus damnabat ve
xationi sensibile a Satana. QVI in vobis.pro,in vos,non infirmatur,sed potens est in vobis.
pro,in vos.)Christus erga Corinthios non quæ infirmitatis suæ fuerant(paupertatem,perse= B
cutiones & eius generis reliqua)exercebat,sed quæ potentiæ suæ erant, donando eis dona lin=
guarum & prophetiæ:puniendo etiam traditione Satanæ. Et propterea Paulus dicit ꝙ Chri=
stus non infirmatur erga vos,sed potens est erga vos.¶Et adiungit hoc ad hoc vt timeant ex=
periri vltionem Christi loquentis in Paulo.Acsi apertius dixisset.experti iã estis per me in vo=
bisipsis potentiam Christi.¶NAM etsi crucifixus est ex infirmitate)hoc est ex eo ꝙ habuit car
nem passibilem,subiectam potestatibus mundi huius. SED viuit.pro,viuit tamen,ex virtute.
pro,ex potentia,dei.)vita immortali & potentissima:vnde prouenit ꝙ est potens erga vos.
¶NAM & nos ĩfirmi sumus in illo.) Cõsidera hæc duo.Christus crucifixus est ex infirmitate,
& nos sumus infirmi in illo:hoc est & nos assimilamur Christo infirmo afflicti, vexati in tot &
tantis. SED viuimus cum eo ex virtute.pro,potentia,dei in vobis.pro,in vos.)hoc est attamẽ
assimilamur quoq; Christo viuenti ex potentia dei,in hoc ꝙ viuimus cum Christo vita spiri= C
tus ex eadem potentia dei erga vos.Et intendit explicare vitam spiritus sui perseuerare poten
tem erga Corinthios ad puniendum,potentia autem non humana sed diuina. Declarat siqui=
dem eis ꝙ non expedit eis expectare experimentum Christi in se loquentis , quia perseuerat in
vita spiritus eius diuina potentia.

VOSmetipsos tentate.)Quæritis experimentum Christi in me loquentis:male facitis spectan
do in me,spectate vosmetipsos,examinando,discutiendo vosipsos. SI estis in fide.) Prius dixe=
rat non quales volo,& explicauerat quo ad mores:modo idem explicat quo ad fidem . An autẽ
sermo sit de fide necessaria ad salutem an de fide quæ est gratia gratis data(qua scilicet fiũt mi
racula)non vsquequaq; liquet. IPSI vos probate.) Nisi sit exaggeratio , ad mores refertur.
monet siquidem vt discutiant seipsos tam in fide q̃ in moribus. AN nõ cognoscitis vosmet=
ipsos quia.pro,ꝙ,Christus Iesus in vobis est?) Quasi dicat.certum est ꝙ cognoscitis vosmet= D
ipsos quo ad hoc ꝙ Christus Iesus est in vobis.Quod potest intelligi de esse Christi in eis per fi=
dem,vel per dona linguarum & prophetiæ , vel per sensibilem punitionem quam experi sunt
in incestuoso,ipsismet Corinthiis mediantibus. NISI forte reprobi estis.)Quod potest referri
vel ad verbum cognoscitis,vel ad verbum est in vobis. Magis tamen quadrat vt referatur ad
verbum cognoscitis . Et est sensus ꝙ certum est vos cognoscere ex tot effectibus vosmetipsos
quo ad hoc ꝙ Christus est in vobis secũdum tot effectus,nisi forte reprobi estis:hoc est nisi for
te dati sitis in reprobum sensum vt hoc non cognoscatis,nisi forte excideritis a tali gratia co=
gnoscendi vosmetipsos in hoc.hoc enim esset esse reprobum. SPERO autem ꝙ cognoscitis.
pro,cognoscetis,quia.pro,ꝙ,nos non sumus reprobi.) hoc est ꝙ nos non excidimus a gratia no
bis data.Cadens enim a gratia sibi concessa,reprobus est:vt pote reprobatus a deo quo ad illã
gratiam.Et intendit per hoc Paulus declarare ꝙ dato ꝙ aliqui Corinthii exciderint a gratia eis E
data,& ꝙ non cognoscant seipsos,cognoscent tamen Paulum non excidisse a gratia sibi data,
sed perseuerare in eo omnem quam acceperat gratiam.

ORAMVS autem deum.pro,opto autem apud deum,vt nihil mali faciatis.) Dixerat ꝙ q̃uis
Corinthii reprobi inuenirentur ipse tamẽ non inuenietur reprobus:ne putaretur Paulum de=
siderare demonstrationem suæ potentiæ puniendo alios vt sic appareret experientia teste pro=
batus a deo,explicat se desiderare totum contrarium.Et propterea dicit ꝙ cupio apud deum,nõ
solum dico coram hominibus sed etiam apud deum in veritate præcupio,prædesidero:vt nihil
mali faciatis:quod est subtrahere mihi materiam punitionis. Et hoc ex parte vestri. NON
vt nos probati appareamus.)iudicando & puniendo diuina potentia. SED vt vos quod bonũ

F est faciatis.) Vtranque iustitiæ partem optat eis. Primam, vt nihil mali faciatis, alteram, vt quod bonum est faciatis. NOS autem vt reprobi simus.) Non dicit nos autem reprobi simus, sed aduerbium similitudinis apponit vt reprobi, tanquam reprobi simus: hoc est nos autem assimilemur reprobis, non demonstrando Christum in nobis loquentem effectu vltionis. Exercendo siquidem vltionem per diuinam potentiam apparerent probati: non exercendo autem apparerent reprobi. Cupio inquit Paulus apparere reprobus, subtrahentibus vobis mihi materiam vltionis. NON enim possumus aliquid aduersus veritatem, sed pro veritate.) Rationem reddit quare oporteret ipsum apparere vt reprobum, quia non possumus aduersus veritatem bonorum operum exercere potentiam dei in nobis sed pro veritate: ac per hoc si vos nihil mali feceritis sed bona, non poterimus vti potestate nostra punitiua. GAVdemus enim quoniam. pro, quandocunque, nos infirmi sumus, vos autem potentes estis.) Nonsolum alieni sumus ab appe-

G titu vt appareamus probati puniendo vos: sed interno gaudio afficimur, quum secundum rem vos quidem estis potentes, bonis operibus, nos autem infirmi, hoc est impotentes ad iudicandum ad puniendum & huiusmodi. HOC. Deest, autem, & oramus. pro, optamus, vestram consummationem.) Appositiua constructione pronomen hoc explicat vestram consummationem. Perspice augmentum. prius optauit Corinthiis ambas iustitiæ partes. Deinde (quod plus est) vt essent potentes: & demum perfectionem. ¶IDEO enim hæc absens scribo: vt non præsens durius agam secundum potestatem. pro, vt non præsens rigide vtar potestate.) Manifestat desiderium & gaudium prædicta ex hoc facto: videlicet quia ad hoc scribo vt non ad rigorem iudicii vtar potestate. QVAM dominus dedit mihi in ædificationem & non in destructionem.) Repetit vsum potestatis vt Corinthii se corrigant, & non sit Paulo opus vtendi sua potestate. quoniam non ad nocendum sed ad ædificandum, non ad inferendum mala sed promouendum bo-

H na spiritalia data est a domino hæc potestas. Iudicia siquidem præsentis vitæ non sunt ad puniendum (hoc enim reseruatur iudiciis futuræ vitæ) sed ad promouendum spirituale bonum, vel in eo qui punitur vel in ecclesia.

DE CAETERO. pro, quod superest, fratres gaudete. pro, valete.) officium salutationis superest in calce epistolæ peragendum. PERfecti estote.) Aiunt dictionem Græcam sonare redintegrationem, ad similitudinem resarcientium. Acsi dixisset, integritatem acquirite. EXHORtamini. pro, consolamini.) Passiue tamen intellige, hoc est consolationem accipite. IDIPSVM sapite. pro, idem sentite.) interno sensu concordate. PACEM habete. pro, in pace viuite. seu agite.) Exteriores actus respicit. ET DEVS pacis & dilectionis.) Transpositæ sunt dictiones. Legendum est, ET DEVS dilectionis & pacis.) Sic enim crescit oratio. ERIT vobiscum.) Ecce præmium. ¶SALVTATE inuicem in osculo sancto.) Antiquus mos ecclesiæ dandi pa-

I cem inter missarum solennia tangitur. SALVTANT vos sancti.) Subaudi qui mecum sunt.

GRATIA domini nostri Iesu Christi.) qua semetipsum gratuito dedit pro nobis hostiam &c. ET CHAritas dei.) qua sic dilexit mundum vt filium suum vnigenitum daret. ET communicatio sancti spiritus.) qua communicauit tot spiritualia dona hominibus. Ecce tota trinitas. SIT cum omnibus vobis: amen.) Et sic finitur epistola. ¶Cuius subscriptio apud Græcos est hæc. Ad Corinthios secunda, scripta Philippis quæ est in Macedonia, missa per Titum & Lucam. Quis hanc subscriptionem apposuerit, nescio. Non multum tamen antiqua videtur ex eo quod dicit secunda. nam secundum veritatem est tertia Pauli epistola ad Corinthios. Hinc enim apparet quod subscriptio hæc apposita est postquam perdita fuit prima.

¶Caietę. 1528. mense Decembri.

K ¶COMMENTARIORVM THOMAE DE VIO CAietani Cardinalis sancti Xisti in posteriorem epistolam Pauli ad Corinthios. FINIS.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM PAVLI AD GALATAS COMMENTARII.

A

AVLVS Apostolus non ab hominibus.) Quum Galatæ seducerentur a pseudapostolis vt circunciderentur & seruarent dies festos Iudæorum, detrahebatur Paulo q non esset Christi apostolus sed discipulus apostolorum: ne authoritati Pauli inniterentur Galatæ. Et propterea Paulus in capite epistolæ authoritatem suam tuetur: quoniã hoc erat fundamentum totius doctrinæ eius apud gentes. Et proinde dicit apostolus non ab hominibus: hoc est non a collegio apostolorum aut alicuius ecclesiæ: puta Antiocenæ, vnde exierat ad prædicandum gentibus. NEQVE per hominem.) aliquem singularem apostolum. SED per Iesum Christum.) hominem. ET deum patrem.) naturalem Iesu Christi: ad significandum q a deo mediante Iesu Christo homine est apostolus. QVI suscitauit eum a mortuis.) Ad significandum quòd non est factus apostolus Christi quando erat in carne mortali, sed postq̃ resurrexit a mortuis (vocatus est enim a Christo immortali) dicit qui suscitauit eum a mortuis. Et hoc ad occurrendum oblocutionibus de eo quòd nunq̃ fuerat cum Christo. Acsi apertius dixisset, q̃uis non sim apostolus per Christum mortalem, sum tamen per Christum immortalem: & in hoc differo a cęteris apostolis. ET qui mecũ sunt omnes fratres.) Obiiciebatur quoq; q Paulus solus prohibebat seruari legalia: & propterea ad significandum q non solus dicit q fratres omnes qui secum sunt ad idem concurrunt. B

ECCLEsiis Galatiæ.) Lege principia reliquarum Pauli epistolarum missarum ad ecclesias: & inuenies duo singularia hic. Alterum q in numero plurali dicit ecclesiis. in reliquis enim si ecclesiæ nomine vtitur, vtitur in numero singulari. Et q̃uis ex industria forte significauerit per hoc dissensiones conuentuum apud eos, crediderim tamen ego ideo pluraliter dictum ecclesiis, quia Galatia non est nomen ciuitatis sed regionis: Corinthus autem & Thessalonica nomina sunt ciuitatum. Alterum est quòd in cæteris epistolis Paulus nominando eos quibus scribit, adiectiua sanctitatis aut dei apponit, ad Galatas vero nudo vocabulo dicit ecclesiis Galatæ, non adiungens in deo vel dei vel Christi: ad significandum proculdubio eorum instabilitatem in gratia euangelica. GRATIA vobis & pax.) Solita salutatione in omnium ad ecclesias epistolarum principiis noluit eos priuare: ad significandum affectum suum vt omnia spiritualia bona haberent sicut & cæteri. Sub gratia enim quæ est primum donum, & pace quæ est vltimus fructus, omnia media bona spiritualia continentur. A DEO patre nostro.) Superfluit nostro. C D

ET domino.) Deficit. NOSTRO, Iesu Christo.) Mysterium simul trinitatis personarum & incarnati verbi significat: vt spem gratiæ & pacis in hanc fidem figant. QVI dedit semetipsum pro peccatis nostris.) Prælibat efficaciam passionis Christi: quoniam hinc pendet confutatio erroris Galatarum. Vt enim inferius dicet, si ex lege Moysi est iustificatio, Christus frustra mortuus est. Fructum ergo passionis Christi ponit, vt reducant mentis oculos ad intuendũ q remissio peccatorum fit per mortem Christi & non per legalia.

VT ERIPERET nos de pręsenti seculo nequam.) Non concordant interpretes in dictione interpretata nequam: alii malum, alii miserum, alii versutum interpretantur. Sed quocunque modo interpretetur, non ad naturam seculi sed ad vitium refertur. Pręsens enim seculum secũdum naturam neq; malum neq; miserum neq; versutum est, sed quicquid eiusmodi est in eo, ex vitio admixto est. Et Christus dedit semetipsum pro peccatis nostris, ad delendum peccata nostra, vt eximeret nos a vitiis præsentis seculi: vt consecuta remissione peccatorum per mortem eius, viueremus vita exempta a vitiis pręsentis seculi. SECVNDVM voluntatem dei & patris nostri.) Beneplacitum dei in obedientia Christi explicatur, ad significandum libertatem qua donauit nos Christus per mortem suam processisse a voluntate dei qui dedit veterem legem. ¶Et appellat deum, patrem nostrum, ad significandum paternum dei erga nos amorem in hoc facto. Dicit enim hæc omnia aduersus pseudapostolos, qui dicebant voluntatem dei adimplendam in obseruatione legalium. Contra inquit Paulus, Christus secundum voluntatem dei & patris dedit seipsum vt libertate nos donaret. E

F CVI est glori in secula seculorum.) Superfluit est. Apposuit hoc vt intelligant ꝙ nihil aliud appetit quàm gloriam dei, ꝙ nihil contra gloriam dei prædicat, ꝙ nullum seculum adimit gloriæ dei prædicando non seruari legalia a gentilibus. AMEN.) Confirmantis est, & finem imponentis salutationi.

MIROR ꝙ sic. Superfluit sic. Completa salutatione tractatum epistolarem inchoat, proponendo materiam tractandam. TAM cito transferimini.) Quoniam absq; causa affectus videbatur, dicit miror. Effectus autem est ꝙ tam cito, quod est signum magnæ instabilitatis. Nec dicit translati estis, sed transferimini: ad significandum rem esse in fieri. AB eo q vos vocauit.) Non dicit a me aut ab homine quocunq;, sed a deo qui vos vocauit interna vocatione. IN gratiam. pro, in gratia, Christi.) Vocari a deo in gratia Christi, est vocari a deo cũ remissione peccatorum in fide Christi, est in gratuito dono Christi homines interna vocatione iu
G stificari. A deo enim hoc donante transferebantur Galatæ, tanq̃ migrantes a tantæ libertatis gratia. IN aliud euangelium.) Ecce quo transferebantur. Prædicabant pseudoapostoli euangelium quidem Christi; sed admixtum obseruationi legalium. Et propterea Paulus subdit.

QVOD non est aliud, nisi sunt aliqui qui vos conturbant, & volunt conuertere. pro, transuertere, euangelium Christi.) Corrigit declarando quod dixerat in aliud euangelium: declarando quomodo est aliud & quomodo non aliud. Dicit enim ꝙ non est aliud nisi quantum ad duo, scilicet vestri turbationem & euangelii Christi transmutationem. Sunt enim aliqui pseudapostoli qui quietem ac serenitatem mentis vestræ in euangelio, perturbant immiscendo legalia: & hi euangelium Christi euangelizati cupiunt tansmutare adiungendo euangelio obseruationẽ legalium. Quo ad huiusmodi ergo adiunctionem est euangelium aliud, non quo ad substantiã & gesta Christi: sed hæc alietas tollit effectum mortis Christi. Tollit enim libertatem donatã no
H bis per Christi mortem. ¶Aduerte hic ꝙ tunc temporis euangelium Christi in Iudæis compatiebatur obseruationem legalium tanq̃ consuetorum, sed non tanq̃ necessariorum ad salutẽ. Et propterea illa Iudæorum Christianorum obseruatio non erat contraria libertati adeptæ per Christum. In gentilibus autem euangelium Christi non compatiebatur obseruationem legaliũ, quia ipsi non erant in illis assueti; ac per hoc non indicebantur illis nisi vt necessaria ad salutem. quod erat tendere ad transmutationem euangelii Christi annunciantis libertatem a lege veteri datam per Christi mortem. Et propterea Paulus caute loquitur, dicendo ꝙ isti volunt transuertere euangelium Christi: vt intentionem pseudapostolorum in culpa esse ostẽdat. Dixit eñ hoc ad significandum ꝙ non est aliud euangelium apud Iudæos Christianos & aliud quod ipse prædicat seruandum in gentibus: sed vnum atq; idem est. in illis compatiens consuetudines legales: in vobis vero respuens legalia, quæ ad vestri conturbationem & ad transmutationẽ euan
I gelii tendunt. Callidi siquidem pseudapostoli volebant gentiles Christianos seruare legalia, allegantes ꝙ Iudæi Christiani seruabant legalia. ¶Aduerte ꝙ in istis verbis (miror ꝙ tam cito) & reliquis hucusq;, Paulus proponit totam epistolæ huius materiam. Vnde statim tractare incipit particulam illam in aliud euangelium: longo sermone monstrando ꝙ nulla authoritate suscipiendum est aliud euangelium. Ad hoc enim affert authoritatem euangelii sui, & gesta cum apostolis & Petro. ¶SED licet nos.) apostoli, etiam meipsum computando. AVT angelus de cælo:) hoc est angelus sanctus. EVANgelizet vobis præterq̃. pro, præter id, quod euangelizauimus vobis, anathema sit.) Obiiciebatur prædicationi Pauli ꝙ alii apostoli docebant oppositum: immo ꝙ ipsemet Paulus inconstans erat modo docens non seruari legalia & modo docens oppositum. Et propterea ad has obiectiones excludendas, excommunicat seipsum & reliquos apostolos & etiam angelos sanctos, si euangelizauerint aliud pręter id quod euangelizaue
K rat Paulus Galatis. ¶Si obiicis ꝙ par in parem & multo minus in maiorem caret imperio: ac per hoc Paulus non potuit excommunicare apostolos & angelos. Respõdebit ipsemet Paulus ꝙ diuina authoritate hæc dicit. ¶At si quæris authoritatem diuinam, in promptu est euangeliũ Christi habens diuinam authoritatem; vtpote non a prophetis nec ab angelis, sed ab ipso verbo incarnato immediate traditum. Euangelica itaq; authoritatę supra omnes apostolos & angelos existente utitur Paulus. Et conditionalis est vera, q̃uis tam antecedens q̃ consequens sit impossibile, si angelus de cælo euangelizauerit præter euangelium Christi, esset anathema. ¶Et bene nota ꝙ non dicit siquis vos aliquid docuerit quod non docuimus vos, sed siquis euangelizauerit præter id quod euangelizauimus: ad significandum ꝙ de spectantibus ad euangelicã veritatem, de tollentibus euangelicam veritatem loquitur, ad differentiam aliorum impertinentiũ

ad Euangelicam veritatem. ¶ Anathema autem Greca dictio est, significans seiunctionem a cõmuni vsu: quod in hominibus dicimus excõmunicatum. ¶ SIcut prędixi. pro, prędiximus, & nūc iterum dico.) Repetit sententiā, ad significādum matura deliberatione & immobili animo sententiam hanc dicere: ne putaretur tanq̃ ex impetu hæc scripsisse. SIquis vobis euangelizauerit pręter id quod accepistis, anathema sit.) vt hinc omnino Galatę cognoscant immutabilitatē Euangelii. ¶ MOdo enim hominibus suadeo. pro, confido, an deo?) Rationem reddit suæ authoritatis qua audet & alios Apostolos & angelos excõmunicare. Et interrogatiue significat se in hoc confidere non hominibus sed deo. Est enim sensus, quia cõfidentia authoritatis meę non innititur hominibus sed deo. Coniunctio enim, mōstrat ꝙ rationem reddit excommunicationis prolatę. Et dicit interrogatiue modo enim, ad confutandum dicentes ꝙ ipse innititur authoritati hominum, modo excõmunicans angelos cõfido ne in hominibus an deo? Quasi dicat aperte. videtis ꝙ non hominibus sed deo confido, excommunicans non solum Apostolos sed angelos. A

AN quęro hominibus placere?) Non solū alienū est a me inniti authoritati humanę, sed etiā aliena est a me intentio placēdi hominibus. Intellige vt homines distinguuntur contra deū. hominibus enim relatiue ad deum Paulus alibi dicit se placere. Et iuxta hanc distinctionē subiungit. SI. Deficit, enim, adhuc hominibus placerem, Christi seruus nō essem.) Loquitur enim de hominibus e regione dei & Christi locatis. Et dicit ꝙ Christi seruus nō esset, quia si placeret hominibus e regione ad Christū, displiceret Christo. Et dixit hoc, vt quicquid humani est, alienū explicaret ab apostolatu suo, ab euangelizatione sua. Crediderim quoq; addidisse hoc, ad significandū ꝙ non vt cõplaceat gētilib9 prędicat libertatē a legalibus, sed solūmodo vt qđ Christi est euangelizet. NOtum enim vobis facio fratres Euangeliū qđ euāgelizatū est a me.) Coniūctio enim, rationem reddi significat exclusorū hominum tam ab authoritate q̃ a studio placēdi. manifestat siquidem hoc ex eo ꝙ Euangeliū nec habuit nec didicit ab homine. QVIA. pro, ꝙ, non est secundū hominē.) Prius declarauerat ꝙ apostolatus suus neq; ab hominibus neq; per hominem fuerat, modo declarat idem de Euangelio. Apostolatus enim legationem significat, Euangelium autem executionem & doctrinam. NEq; enim ego ab homine accepi illud neq; didici.) Quod dixerat non est secundū hominē, manifestat per partes distinguendo ꝙ nec accepi nec didici ab homine. Quod dicit non didici, ad intellectum plane spectat, vnde & Grece proprie dicitur non doctus fui. Quod vero dicitur nō accepi, ad res quę sola narratione cognoscūtur referatur. Et est sensus ꝙ nō accepi Euangelium quo ad notitiā rerum gestarū neq; doctus fui quo ad notitiam mysteriorum difficilium, ab homine. ita ꝙ nec gesta Christi nec mysteria fidei habuit ab homine. Et hunc esse sensum testatur subiunctum e regione vnicū oppositum. SED per reuelationem Iesu Christi.) Reuelatio siquidem Iesu Christi contraponitur tam ad non accepisse q̃ ad nō didicisse ab homine. Ita ꝙ Christus reuelauit Paulo non solum mysteria difficilium rerum fidei, sed etiam res gestas ab ipso Christo. ¶ AVdistis enim cõuersationem meā aliquādo in Iudaismo.) Manifestat ꝙ non ab homine didicit aut accepit Euangelium, sed per reuelationē Iesu Christi ex iis quę ipse Paulus egit ante conuersionem suā & in ipsa & post ipsam ordinate: B C D

Q; SVpra modum persequebar ecclesiam dei.) hoc est ꝙ excessiue persequebar ecclesiam dei. ET expugnabam illam.) Intellige non quo ad spiritū sed quo ad corpus. Non enim expugnauit spiritualia ecclesię (immo ipse vnus fuerat ex illis qui nō poterant resistere sapientię & spiritui qui loquebatur in Stephano) sed expugnabat ecclesiam quo ad corpora. nec quo ad corpora in totum sed in parte, expugnabam illā partialiter quo ad corpora. occiderat enim Stephanum, & trahebat vinctos in carcerem: vt patet Act. viii. ET proficiebā in Iudaismo supra multos coætaneos meos.) Superfluit meos. Profectum olim suum in Iudaismo narrat supra multos coętaneos: tum ad significandum ꝙ tunc nō didicit res gestas Christi: tum ad manifestādum ꝙ vacabat literis anteq̃ cõuerteretur. Inferius enim oppositum insinuabit de aliis Apostolis: vt cognoscant Galatę ꝙ ante conuersionem nō erat minor sed maior aliis apostolis: vt vndiq; deferatur authoritati eius. IN genere meo abundantius æmulator existens paternarum mearū traditionum.) hoc est inter Iudæos nō prędicando gentilibus zelator eram eorum documentorum quę mihi tradita erant a patribus. Prius profectum suum in lege & prophetis (quibus fulcitur Iudaismus) modo zelum suum circa documenta Pharisaica cõmemorat. fuerat enim vt ipse alibi dicit, Pharisęus: quorum secta tunc valde æstimabatur. E

QVVM autem placuit ei. pro, deo.) Manifestauerat ꝙ ante conuersionem non didicerat Euangelium Christi sed Iudaismum: modo manifestat a quo didicit in conuersione. QVI me segre-

F gauit ex vtero matris meę.)Eundem deum esse describit a quo vocatus est qui est actor naturę. Hanc enim identitatem significat ex naturali opere natiuitatis suæ ex vtero matris, attribuens opus illud deo: quia vere est dei vt actoris naturę. ET vocauit per gratiam suam.) Vocationem internam significat non ex meritis sed gratuito habitam. VT reuelaret filium suum in me.)Internam reuelationem, internum discere describit dicendo in me: more prophetarũ multorum qui sic locuti sunt describẽdo internas reuelationes. ¶Vbi & aduerte eundẽ deũ actorem naturę vocantẽ se Paulũ, & patrem Iesu Christi appellare. VT euangelizarẽ illum in Gentibus.)Non solũ explicat a quo & quomodo didicit sed quorsum, ad euangelizandũ filium dei in Gentibus. Ad differentiã Iudęorũ dixit in gentibus: quoniã pręcipua Pauli legatio pręcipuũq; studiũ eius fuit ad euangelizandũ in gentibus. ¶CONtinuo nõ acquieui. pro, contuli, carni & sanguini.)Subiungit tertiũ scilicet ꝙ post conuersionem a nullo homine didicit. Et propterea

G explicat quid statim post conuersionem egerit, duabus negationib9 & vna affirmatione. Prima negatio est non contuli carni nec sanguini: hoc est non contuli reuelata mihi cum Iudęis cõiunctis mihi carne & sanguine, non consului cõsanguineos quid mihi agendũ esset. Altera negatio est. NEq; veni. pro, redii, Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos. pro, ad eos qui ante me fuerunt Apostoli.)Si obiicis ꝙ Act. ix. scribitur Paulũ post conuersionem venisse in Hierusalem. Scito ꝙ ea quę refert ibi Lucas fuerunt post reditũ Pauli de Arabia. tacet siquidem Lucas peregrinationẽ Pauli in Arabia, quam Paulus hic explicat. Ita ꝙ historię ordo ex integro gesta supputãdo hinc accipiendus est. SED abii in Arabiã.) Ecce affirmatio, ad significandũ ꝙ illuc iuit vbi non erat locus discendi Euangelium Christi ab homine. Tacet autem hic Paulus prædicationem suam in Arabia. ET iterum reuersus sum Damascũ.)Et ibi (vt Lucas dicit) multis diebus prædicabat, & cõfundebat Iudæos vsqueadeo vt per murum in sporta demissus fit.

H DEinde post annos tres.) A cõuersione supputandi sunt anni. VEni. pro, redii, Hierosolymã videre Petrum.)Non redii Hierosolymã ad discendum, sed ad visendum Petrum. Et tunc gesta sunt quę Lucas narrat Hierosolymis. ET mansi apud eum diebus quindecim.) vt ipsa breuitas temporis monstret ꝙ non didicit. Immo (vt Lucas refert) loquebatur & disputabat ibidem cum Gręcis. Et illi quęrebãt eum occidere. propter quod tam paruo tẽpore ibidem fuit: ne scilicet turbaretur ecclesia, in partibus illis pacifice agens, vt Lucas expresse narrat. ALIVM autẽ Apostolorũ vidi neminem nisi Iacobum fratrem domini.) Intellige ꝙ illa vice, illis quindecim diebus nullũ alium Apostolorũ vidit. alia siquidem vice post annos. xiiii. vidit etiã Ioannem: vt ipse subiunget. ¶Cur autem Iacobus Alphęi frater domini appelletur, tot diuersa dicũtur vt nihil certi habeatur: nisi ꝙ cõsanguineus erat dñi Iesu. Dicitur nihilominus frater domini ad differentiã Iacobi fratris Ioãnis. Et forte nulla magis quadrare videt ratio q̃ ꝙ filius fuerit Ioseph

I ex alia vxore. QVAE autẽ scribo vobis, ecce, corã deo quia. pro, ꝙ, nõ mentior.)Deũ in testem inuocat ꝙ vera sunt quę scribit, propterea ꝙ pseudapostoli hoc præcipue imponebant Paulo ꝙ erat discipulus Apostolorũ. DEinde veni in partes. pro, regiones, Syrię & Cilicię.)Lucas sub aliis verbis dicit ꝙ deduxerunt Paulũ Cęsaream & dimiserunt Tarsum, proculdubio Ciliciæ. ERAM autẽ ignotus facie ecclesiis Iudęę quę erant in Christo.) hoc est conuentibus Christianorum.)Narrat ꝙ in via egrediens ab Hierusalem per Iudęam nec etiã erat cognitus: vt intelligamus ꝙ nullibi didicit. TANtum autẽ auditum habebant.) hoc est auditione perceperãt. QVOniam. pro, ꝙ, qui persequebatur nos aliquãdo, nunc euãgelizat fidẽ quam aliquãdo expugnabat.)Intellige expugnare nitebatur. Expugnabat affectu nõ effectu, nisi quo ad corpora credentium: vt superius declarauimus. ET in me clarificabant. pro, glorificabant, deum.

CAPVT II.

K DEINde post annos quatuordecim.)A conuersione Pauli supputa quatuordecim annos. ITErũ ascendi Hierosolymã cum Barnaba, assumpto & Tito.) Narrat ita singulariter vt historia credatur. Et quũ plures habuerit socios in hoc itinere, horũ tantũ duorũ meminit, quia hi tantũ spectant ad ea quę subiuncturus est. AScendi autẽ secundũ reuelationẽ.) Declarat Paulus ꝙ ascensus iste principaliter fuit ex reuelatione spiritus sancti: vt intelligamus ꝙ non fuit principaliter ex decreto ecclesię Antiochẽsis. Narrat siquidẽ Lucas Act. xv. ꝙ facta seditione non minima in Antiochia de circũcisione Gentilium statuerũt vt ascenderẽt Paulus & Barnabas ad Apostolos & presbyteros in Hierusalẽ super hac quęstione: verũ Paulus diuina reuelatione motus ascẽdit tunc in Hierusalẽ ad cõferendũ euangeliũ suum cum Apostolis, vt intelli

gamus ꝙ ascensus ille ad conferendũ, fuit ex diuina reuelatione: ad tutandam autem libertatem Gentilium, fuit ex decreto ecclesię Antiochenę. ET contuli cum illis Euangeliũ quod prędico in Gentibus.) Non dicit & contuli cum illis Euangeliũ quod prædico, sed adiungit in gẽtibus: ad significandũ ꝙ contulit cum illis Euangelicam libertatem ab onere legalium, quam prædicabat in gentibus. Verum quia non cum omnibus hoc contulit, subiungit. SEorsum autem iis qui videbantur aliquid esse.) Superfluit aliquid esse. Explicat modo, scilicet secreto) & cum quibꝰ contulit: videlicet cum iis qui videbãtur, hoc est cum iis qui spectabatur tanq̃ pręcipui. Cur autem contulerit subiũgit. NE forte, pro, ne aliquo pacto, in vacuũ currerem aut cucurrissem.) hoc est ne aliquo modo frustra laborarem aut laborassem prædicãdo hanc libertatẽ Gentibus. Non sunt hęc verba dubitantis an verum euangelizauerit, sed dubitantis de fructu: an scilicet fructuose euangelizauit & euãgelizaturus esset hanc libertatem. de fructu enim aperte loquitur dicendo ne in vacuum. Dubitabat siquidem impediri fructum libertatis in gentibus si alii Apostoli non approbassent eandem libertatem. Et merito erat dubitandũ, tot Iudęis Christianis resistentibus Paulo & prædicantibus oppositum. Ideo itaq; reuelatione spiritus sancti motus est ad conferendum hanc libertatem euangelicam cum aliis Apostolis: vt illis laudantibus hanc libertatem, excluderetur timor infructuosæ (quo ad hoc) predicationis Pauli apud gentes. SED neq; Titus qui mecũ erat.) Manifestat ex facto conclusionem Apostolorum & seniorum in Hierusalem circa circuncisionẽ Gentilium. Ascenderat enim Paulus (vt dictũ est) propter duo, scilicet ad conferendũ Euangeliũ, & ad tutandã libertatem gentiũ a circuncisione. Et propterea ex facto circa Titũ manifestat libertatẽ gentium probatã ab Apostolis. QVVM esset Gentilis.) genere. COMpulsus est circuncidi.) ab Apostolis & senioribus. Tunc siquidem facta est illa diffinitio de libertate Gentilium a legalibus, quę scripta est Actu. xv. SED propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatẽ nostrã quam habemus in Christo Iesu vt nos in seruitutem redigerent.) Dictio aduersatiua sed, quadam sequela styli annexa est post primum sed neq; Titus. Verum alio refertur. nam refertur ad reddendã rationem eius quod dixerat seorsum autem iis qui videbãtur. Ita ꝙ queadmodum diffinitionẽ Apostolicã manifestauit dicendo sed neq; Titus, ita rationẽ secreto conferendi cũ primatibus refert dicẽdo sed propter subintroductos. Acsi apertius dixisset. non ob pudorẽ, non ꝙ alios spernerẽ secreto contuli cum primatibus, sed ad euitandũ subintroductos falsos fratres. Christianos ex Iudęis cõuersos ad baptismũ, eo ꝙ legalia velut necessaria putabãt seruãda falsos fratres appellat: vtpote nõ vere Christianos. Hęc siquidẽ fuit vera ratio quare non in publica synodo Paulus cõtulit Euãgelium quod prędicabat in Gentibus. QVIbus nec ad horam cessimus subiectioni.) In illa synodo (vt refert Lucas Act. xv.) multi Christiani de secta Pharisæorum dicebant ꝙ oportet circuncidi Gentiles & seruari legem Moysi. inquit Paulus ꝙ non solum absolute sed nec ad horam cessimus subiectioni: hoc est vt subiicerentur gentes legi Moysi & circũcisioni. ¶Et significanter addidit subiectioni, ad differentiam cessionis quã in propriis factis fecit: seruãdo in propria persona legalia. hoc enim non erat cedere subiectioni gentiũ neq; etiã Iudęorum: sed erat cedere consuetudini Iudęorũ. VT veritas Euãgelii permaneat apud vos.) Gentiles. Si enĩ subiectioni cessissemus quantũcunq; parũ, veritas euãgelicę libertatis periclitaretur apud vos Gentiles. AB iis autem qui videbantur esse aliquid,) Prosequitur Paulus effectum collationis. Interposuerat siquidem effectum synodi in Tito rationi quare secreto contulerat: modo autem prosequitur effectum collationis, interserens tamen quales olim fuerant illi primates cum quibus cõtulerat. Et quos superius dixit absolute qui videbantur, modo dicit qui videbantur esse aliquid: hoc est qui spectabãtur tanq̃ in precio habiti. QVAles aliquando fuerint.) hoc est q̃ alteri aliquando fuerint a seipsis qui modo videbantur esse aliquid: fuerant enim idiotæ, piscatores, & in nullo habiti precio. Quo contra de seipso superius dixerat ꝙ proficiebat in Iudaismo supra multos coætaneos &c. ad magnificandam siquidem authoritatem suam interserit hæc Paulus. NIhil mea interest.) considerare scilicet istam differentiam. Acsi apertius dixisset. cõtuli cũ illis Euangeliũ, non considerando quales aliquando fuerint, sed quales effecti sunt per gratiam dei. Vnde & subiungit rationem quare nihil sua interest considerare statũ pręteritum Apostolorũ.

DEVS enim personam hominis non accipit.) deus ad merita respicit non ad personas, gratia sua metitur non qualitatibus personarum. ¶MIhi enim qui videbantur esse aliquid.) Superfluit esse aliquid. Et explicat fructum collationis. NIhil contulerunt.) nihil apposuerunt, nihil tradiderunt notitiæ, ad hoc enim hæc omnia refert vt monstret quòd nihil ab eis didicit

F SED econtra quum vidissent ꝙ creditum est mihi Euangelium præputii.) hoc est inter Gentiles. Non sufficit Paulo manifestare negatiuum fructum collationis (ꝙ scilicet nihil sibi contulerint) sed adiungit fructum affirmatiuũ scilicet societatis. SIcut & Petro circũcisionis.) hoc est Iudęorum. Discurrebat siquidem Petrus per regionẽ Iudęorum euangelizãs Iudęis: Paulus autem ad euangelizandum gentibus profectus erat. QVI enim operatus est Petro in apostolatũ circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes. pro, in gentes.) Per hanc parenthesim effectum manifestat in quo viderunt ꝙ Paulo creditum est Euangeliũ præputii sicut & Petro circuncisionis. Fuit autẽ effectus iste ꝙ illemet deus qui operatus est (hoc est qui exercuit vim suę efficacię) per Petrum in Apostolatu inter circuncisos, idem operatus est, exercuit vim suam per me inter gentes. Videbant enim fructum conuersionis Iudęorũ per Petrum, & fructum conuersionis Gentilium per Paulum. videbant deum conferre dona spiritus sancti (puta donum linguarum) per Petrum inter circuncisos, & per Paulũ inter gentes. videbant miracula per Petrũ fieri

G inter circuncisos, per Paulũ inter gentes. In his enim effectibus videbant deum operari, hoc est exercere vim operis sui: per Petrũ quidẽ inter circuncisos, per Paulum autẽ inter gẽtes. ℂEt intellige hanc differentiam penes multitudinem: hoc est ille in multitudine circuncisorum, iste in multitudine gentium. Quod ideo oportet intelligere, ne præcidamus a Petro Gentiles & a Paulo Iudęos, sed quod multitudinis erat intelligamus significari. ℂET quum cognouissent gratiam quę data est mihi.) Dixerat quum vidissent: prosequitur & quum cognouissent gratiam apostolatus quę data est mihi a Christo. IAcobus & Cephas & Ioãnes.) Euangelista. ℂHinc clare habes prudens lector ꝙ Petrus sexto aut forte septimo anno Claudii Cęsaris erat Hierosolymis. Nam quartusdecimus annus a conuersione Pauli, sextus saltem seu septimus annus imperii Claudii fuit. nam Tiberio (qui annis vigintiduobus cum dimidio imperauerat) successit

H Caius imperans annis tribus & mensibus octo: cui successit Claudius. decimooctauo autem vel decimonono anno imperii Tiberii Paulus conuersus est: quum prædicationẽ Ioannis Baptistæ constet anno quintodecimo imperii Tiberii incœpisse. QVI videbantur columnæ esse.) hoc est qui spectabantur tanq̃ columnæ sustentantes ecclesiam Christi. DEXtras dederunt mihi & Barnabæ societatis.) Ecce fructus collationis, non sumus effecti discipuli sed socii præcipuorum Apostolorum. VT nos.) iremus prædicatum. IN gentes, ipsi autem in circũcisionem.) hoc est in Iudæos. TANtum vt pauperum memores essemus.) Hoc charitatis officium socialiter initum est, vt pro pauperibus qui erant Hierosolymis procurarent eleemosynas a Gẽtilibus. QVOD etiam solicitus. pro, deligens: fui hocipsum facere.) Hanc Pauli diligentiam habes in vtraꝗ epistola ad Corinthios.

I QVVM autem venisset Cephas. pro, Petrus, Antiochiam.) Non sufficit Paulo monstrasse se æqualem aliis Apostolis primis, sed monstrat se quoꝗ exhibuisse maiorẽ in actione summo Apostolorum vertice Petro. IN faciem. pro, in facie, ei restiti: quia reprehensibilis. pro, reprehensus erat.) Hanc rem gestã summarie Paulus ꝓponit: & deinde per partes explicat. Duo proposuit: & ꝙ Antiochię in facie restitit Petro, & ꝙ reprehensus erat Petrus. ℂEt ab hoc secũdo inchoat dicendo. PRIusquã enim venirent quidam a Iacobo.) Hierosolymitanã ecclesiam gubernante. CVM gentibus edebat.) quod Iudæis nefas erat. QVVM autem venissent.) illi a Iacobo. SVBtrahebat & segregabat se.) Petrus ab esu cũ Gentilibus. TImens eos qui ex circuncisione erant.) Fuerat enim alias Petrus reprehensus a Iudęis de hoc ꝙ cum Gẽtilibus (Cornelio scilicet centurione & suis) manducasset. ET simulationi eius consenserunt. pro, & vna cum illo simulauerunt, & ceteri Iudęi.) qui erant Antiochię Christiani. ITA vt & Barnabas.) Vide quantum progrediebatur hoc malum. DVceretur ab illis in illã simulationẽ. pro,

K pariter abduceretur in illorum simulationem.) Appellat Paulus hanc Petri & sequaciũ subductionem a comedendo cum Gentilibus, simulationem referẽdo ad obseruationem legis: quoniã hoc in veritate non faciebant vt obseruarent legem, sed erat simulata obseruatio legis. ℂSED quum vidissem ꝙ non recte ambularent ad veritatem Euangelii.) Nota modum loquendi sed quum vidissem. insinuantis siquidem est ꝙ aliquantulũ tolerauit Paulus (puta per triduum) sed quum vidissem ꝙ hæc non erat recta via ad veritatem Euangelii. Hinc enim intelligo Petrum reprehensum. Gentiles siquidem hanc nouitatem videntes reprehendebant (non tamẽ coram) quod Petrus faciebat: & ideo Paulus proponens hanc historiam dixit quia reprehẽsus erat, scilicet a Gentilibus ægre ferentibus hanc nouitatem. DIxi Cephę. pro, Petro, coram omnibus.) Declarata illa particula quia reprehensus erat, declarat aliã scilicet in facie ei restiti. quod enim

dixerat in facie, modo dicit coram omnibus. SI tu quum Iudęus sis, gentiliter viuis & nõ Iudaice, quomodo gentes cogis iudaizare?) Cogis inquit exemplo facti tui. facta enim superiorum non tam inuitant q̃ cogunt subditos ad imitationem. NOS natura Iudęi.) Dixerat ꝙ nõ recte ambulabant ad veritatem Euangelii: & propterea declarat ꝙ hęc vergebant in detrimentũ veritatis Euangelicæ. Et sunt hæc verba Pauli ad Petrum, longam habentia constructionem. Nos inquit natura Iudęi, hoc est nati obseruatores legis. Non dicit nos natura iusti, sed Iudæi sub legis diuinæ regula nati. ET non ex Gentibus peccatores.) hoc est & non ex parentibus Gentilibus nati peccatores, id est sine legis diuinæ regula viuentes. Ex hoc enim ꝙ ex gentibus homines nascebantur, habebant ꝙ sine diuinæ legis regula viuerent peccatores. hoc enim e regione respondet ad nos natura Iudæi. SCIENtes autem.) Superfluit autem. QVòd non iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidem Iesu Christi.) Duas conditiones ipsorũ Apostolorum pręmittit. Alterã tanquã ex naturali origine a patribus dei cultoribus. nos natura Iudæi non ex gentibus peccatores. Alteram scientiæ infusæ, ꝙ non ex operibus legis sed per fidem Christi iustificatur homo. Et tunc subiungitur tertia conditio, quæ est executionis scientiæ. B

ET nos in Christum Iesum credimus. pro, credidimus, vt iustificemur ex fide Christi & non ex operibus legis.) Credere enim in Christum ad consequendam iustificationẽ, est exequi quod scimus de iustificatione consequenda mediante fide Christi. Et ad maiorem explicationẽ idem quod superius dixit scitum, modo subiungendo repetit vt rationem intentionis.

PROpter. pro, propterea, ꝙ ex operibus legis non iustificabitur omnis caro.) Vt dictũ est, quod erat scitum modo explicatur intentum, immo vt ratio intentionis. Et dicit omnis caro, ad comprehendendum tam Iudęos q̃ Gentiles. caro enim pro homine ponitur. QVòd si quærentes iustificari in Christo.) Post tres conditiones ipsorum Apostolorum, argumẽtum intentum format Paulus aduersus simulationem Petri. ꝙ si nos quærentes iustificari in Christo. INuenti sumus & ipsi peccatores.) deserendo legem, non seruando legem. Nota & ipsi: quoniam refertur ad id quod dixerat, & non ex gentibus peccatores. Significat enim ꝙ si nos quoq; in Christo deserentes obseruationem legis inuenti sumus peccatores, quemadmodum nati ex gentibus inuenti sunt peccatores: vtpote sine obseruatione diuinæ legis. Factũ siquidem Petri & sequacium quantum ex propria natura facti est, significat Iudęos in Christo peccatores: quoniam significat libertatem Euãgelicam esse peccatum: quoniam significat non seruare legalia esse materiam timoris coram viris iustis qui venerant a Iacobo. NVNquid Christus peccati minister est?) Quum debuisset inferre ergo Christus peccati minister est, reuerentius loquens interrogatiue exaggerauit, nunquid Christus peccati minister est? Et vere Christus peccati minister fuisset, si Iudæos conuersos non obseruare legem peccatum esset: quoniam fuisset minister libertatis peccandi. ABsit.) Horrentis est. C D

SI enim quę destruxi, iterum hęc rędifico. pro, ædifico, pręuaricatorem me constituo.) Crediderim ego ab hoc loco verba Pauli ad Galatas esse declaratiua eorũ quę dixerat Petro. In cuius signum hactenus locutus est pluraliter, modo incipit loqui singulariter. In primis siquidem declarat illam particulã inuenti sumus & ipsi peccatores, ex eo ꝙ si legalia quę credendo in Christum destruxi iterũ ædifico seruando illa, pręuaricatorem me constituo credẽdo in Christũ, meipsum definio facto reædificationis pręuaricatorẽ credendo in Christum. EGO enim per legẽ, legi mortuus sum.) Prius declarauit qua ratione illa particula inuẽti sumus & ipsi peccatores, sequitur ex reditu ipsorum ad legalia: modo manifestat ꝙ secundum veritatem nõ inueniuntur peccatores Iudæi deserentes legalia in fide Christi. ex hoc enim ꝙ ipsius legis veteris authoritate ego Iudęus credẽs in Christũ mortuus sum ipsi legi veteri, nõ debeo amplius viuere secũdum cęrimonias legis veteris. Nec oportet afferre loca legis in quibus hoc sancitũ est: quoniam vniuersa de Mesia prophetata huc tẽdunt. VT deo viuã, Christo confixus sum cruci. p, Christo concrucifixus sum.) Manifestat postremo quod dixerat, non ex operibus legis sed per fidem Iesu Christi iustificari homines: manifestando vitam animæ per mortem Christi, mediante fide iustificante prouenire. Vnde & duo extrema proponit. Alterum tanq̃ vltimum fructũ, vt deo viuam. Alterũ tanq̃ principium, Christo concrucifixus sum, immo tanq̃ & principium & meritum. In eo enim ꝙ dicit Christo, principiũ, in eo vero ꝙ dicit concrucifixus sum, meritũ significat. Concrucifixum intellige fide per dilectionẽ operante: hoc est fide, affectu ac factis imitantibus Christum crucifixum. VIuo autẽ iam nõ ego, viuit vero in me Christus.) Explicat illam particulã vt deo viuã. Explicat autẽ tanq̃ corrigens quod dixerat in prima persona viuã, dicẽdo E

F ꝙ iam nõ ego viuo sed viuit in me Christus: hoc est actiones vitales meę,(intelligere, cogitare, amare, delectari, tristari, cupere, operari) iam nõ sunt meę, iam non procedũt a me: sed sunt Christi in me, sed procedũt a Christo in me. Qui enim Christo concrucifixus est, pro ratione omniũ suarum actionum habet Christũ: & ita Christus in eo regit, disponit ac vtitur omnibus internis & externis actionibus vt Christus in eo viuere merito dicatur. ¶Q; AVtem nunc viuo in carne,) Explicat alteram particulam, Christo cõcrucifixus sum. Et per viuere in carne, intellige viuere viatorum in carne mortali. IN fide viuo filii dei qui dilexit me.) interno amore. ET tradidit.) externa oblatione in ara crucis. SEipsum pro me.) In textu Gręco articulus præponitur dictioni fide, ad significandũ specialem articulum fidei de morte filii dei. Est enim sensus, viuo in ea fide quę est filii dei, qui dilexit &c. Intẽdit enim & significat ꝙ vita animę est ex fide articuli mortis Christi. Quem pęnes tria ad propositum describit. Primo secundum diuinitatẽ,
G dicendo filii dei. & in hoc tangit vim efficaciæ vitalis mortis Christi: hoc est efficacię ad conferẽdum vitam nobis. Deinde secundũ internã charitatẽ Christi, dicẽdo qui dilexit me. Et demũ secundũ externam oblationem suiipsius in ara crucis, dicẽdo & tradidit semetipsum pro me. Ex his enim trib9 integratur articulus fidei mortis Christi pro salute humani generis. NON abiicio. pro, reiicio, gratiam dei.) vitam mihi sic conferentem sine meis meritis, sine operib9 meis. hoc enim significat dicendo gratiam, gratia enim nõ esset gratia si ex nostris operibus seu meritis esset. Et dicit reiicio, ego Christianus qui iam suscepi gratiam hanc dei. ¶Et subiunxit hoc non adiectitie, sed tanꝗ intentam conclusionem, huc enim tendunt omnia dicta scilicet ꝙ ex fide mortis Christi iustificamur & viuimus: ac per hoc qui ex operibus legis(siue iudicialib9 siue cęrimonialibus siue moralibus) docent iustificari homines, reiiciunt gratiã dei per mortẽ Christi collatam. hi enim ex meritis, ac per hoc non ex gratia mortis Christi iustificari quærũt. Vn
H de & apertius hoc manifestando subiungit. SI enim per legem iustitia.) hoc est si per obseruationem legis tam in moralibus ꝗ in iudicialibus ꝗ in cęrimonialibus iustitia hominis qua iustificamur, qua remittuntur peccata, esset. ERgo gratis. pro, frustra, Christus mortuus est.) Et patet sequela: quia iam haberetur iustificatio remissiua peccatorum sine morte Christi. Ex quibus manifeste deduxit Paulus quod Petro dixerat non iustificari aliquem per opera legis sed per fidem Iesu Christi: declarando per fidem Iesu Christi mortui pro nobis. ¶Vbi Paulus non solum declarauit dicta ad Petrum, sed monstrauit Galatis ꝙ subeundo seruitutem legalium, reiiciunt gratiam dei collatam per mortem Christi quam acceperunt.

CAPVT III.

I INSENsati. pro, stulti, Galatæ.) Tractat hic illam particulã, miror ꝙ tam cito transferimini ab eo qui vos vocauit in gratia Christi: longo sermone tractans gratiam Christi etiam ex lege, & qualis sit, inchoans a vera ratione admirãdi, eo ꝙ velut fascinati deuiãt. Non autem iniuriãdo sed manifestando correctionis gratia proprium Galatarum defectum, vocat eos stultos: hoc est imprudẽtes, tum quia naturaliter Galatę imprudentes dicũtur, tum pręcipue quia hic defectus est ad propositum de quo agitur. QVIS vos fascinauit.) hoc est ad similitudinem ludificantis sensus, fecit vobis apparere contrarium eius quod est. NON obedire veritati.) Ecce ad quid vos fascinauit, ad non obtemperandum veritati. Intendit enim quis vobis fecit apparere fidem Christi non sufficere ad salutem(quod est cõtrarium veritati) sed oportere seruare legalia: quod est non obtemperare veritati, sed apparentiæ. ANte quorum oculos. pro, quibus ante oculos, Iesus Christus proscriptus. pro, pręscriptus, est, & in vobis crucifixus.) Superfluit &. Declarat alienam ab omni ratione esse huiusmodi fascinationem, ex eo quòd Galatis ante eo
K rum oculos prius scriptus est Iesus Christus, in ipsis Galatis crucifixus. Metaphoricus est sermo. & metaphora quidem tendit ad hoc quòd ludificari in iis quæ solũ apparuerunt visui tolerabile est, sed ludificari in iis quę vidimus non prius scripta sed scribi, intolerabile est, nihil enĩ certius visu discernitur quàm quod oculis videmus scribi. nam & mora & dearticulatio singulorum characterum plus certificat visum quàm simpliciter videre rem aliquam seu scriptum aut pictum aliquid. Et propter hoc dicit quibus ante oculos præ, id est prius quum essetis integri Christiani, scriptus est. significatur enim quòd ipsa scriptio fuit ante oculos. Sensus autem intentus per hanc metaphoram, est quòd prius Iesus Christus est scriptus, hoc est per singula certificatus, vobis ante mentis oculos. Quod quomodo fuerit, inferius subiunget. nec qualitercunque est ante vestræ mentis oculos Iesus Christus per singula certificatus vobis, sed cruci

fixus in vobis:hoc est multa patiẽs in vobis,hoc est multis malis perpessis a vobis pro Christo. A
Venio iterum Romam dixit Christus ad Petrum,iterum crucifigi:significans ꝙ crucifigendus erat in Petro.Iuxta hunc enim sensum Christus crucifixus in Galatis dicitur,eo ꝙ Galatę cruciati sunt propter Christum.Acsi apertius dixisset, quis vos fascinauit post visum Christũ scriptum in vobis,& post tactum eundem crucifixum in vobis?quasi diceret post visum & tactum.

HOC solũ a vobis volo discere.) Explicat singula ꝓposita:incipiens ab illa particula prius scriptus est,cõfutãdo eos. EX operibus legis spiritũ accepistis an ex auditu fidei?) Acceperant Galatę spiritum sanctum in dono linguarũ seu prophetiæ & miraculorum. Et ex hoc conuincit eos Paulus:quoniam legalia ignota erant Galatis,& audiẽtes fidẽ Christi immo obedientes fidei Christi acceperant spiritum sanctum.In primitiua enim ecclesia per impositionem manus Apostolorum dabatur spiritus sanctus sensibiles faciens effectus: vt in plurib⁹ locis scriptum est in Actis aposto.& in epist.Pauli.Et hoc est fuisse eis scriptũ Iesum Christũ ante eorũ B
oculos.prius enim per spiritũsanctum scriptus est cum euidẽtibus signis. SIC stulti estis.)Rationem reddit alterius particulę o stulti Galatę. VT quum spiritu cœperitis.) Superfluit vt. NVNC carne cõsummamini.)Ecce manifeste stultitię actus,incœpisse a spiritu sancto,& perfici velle in carnalibus.Prudẽtię enim ordo exigeret vt qui incœpissent in carnalib⁹ cęrimoniis, perfectionẽ quęrerent in spiritu,vt a carnalibus ascenderet ad spiritualia. Stultitię autem est,a celsitudine spiritus profectã salutem velle perficere in carnalib⁹ cęrimoniis.In quod Galatę incurrebant:quoniam spiritum sanctũ prius acceperant, & modo inducebantur a pseudapostolis ad perfectionem habendam seruando carnales legis cęrimonias. ¶TANta passi estis.)Declarat aliam particulam, in vobis crucifixus: cõmemorando quanta passi pro Christo sunt. SIne causa.pro,frustra,si tamen sine causa.pro,frustra.)Frustra dicit eos passos,pro quanto reiiciunt gratiam libertatis euãgelicę.Et adiungit si tamẽ frustra:quia sperat reducere eos ad viã rectã, C
& sic non frustra passi fuissent.Significatur enim hic ꝙ quęcunq; facta bona & mala perpessa a iustis sunt frustra si decidunt a gratia,ita ꝙ non redeunt ad illam:nõ autem sunt frustra si redeunt.hoc est enim quod consueuit dici de meritis,illa reuiuiscunt quę mortificata fuerunt.¶Et dicuntur frustra:quia corona quam meritis sibi parauerant priuantur,eo ꝙ ponunt illi obicem. ¶QVI ergo tribuit.pro,suppeditabat,vobis spiritum,& operatur.pro,& operabatur,virtutes. pro,potentias,in vobis:ex operibus legis an ex auditu fidei?) Infert vt cognoscant sui fascinationem.Conferte præterita dona dei in vobis cum altera causarum scilicet legalibus vel fide:& discernite an deus qui subministrabat vobis tum spiritum sanctũ in donis linguarũ seu prophetiæ,tum exercebat in vobis virtutes miraculorũ.an hoc faciebat ex hoc ꝙ operabamini opera legis(quę tũc omnino erãt vobis ignota)an ex hoc ꝙ audistis obediẽdo fidei.¶Aduerte ꝙ Grecæ dictiones ancipites sunt ad pręsens vel præteritum imperfectum:suppeditabat,operabatur, D
suppeditat,operatur.& propterea interpretes sequũtur quod eis magis placet.Nobis visum est quadrare contextui & sententię pręteritum,ꝙ hęc enim fuerint in pręterito, certum est:ꝙ autem perseuerarent apud Galatas,non constat. SIcut scriptum est.)Superfluit scriptum est.Legendum est. SIcut Abrahã credidit deo.Et est sensus.vere ex fide habuistis spiritum a deo quẽadmodum Abraham credidit deo:imitamini Abraham,vos enim credendo accepistis spiritum sanctum sicut Abraham credidit deo. ET reputatum est,illi ad iustitiam.) Similis fructus fidei in vobis est fructu fidei in Abraham.nam illi,credere imputatum est ad iustitiã: & vos credendo accepistis spiritũ sanctũ iustificantẽ vos. COgnoscite ergo quia.pro,ꝙ,qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahę.)Dictio Greca anceps est ad cognoscite vel cognoscitis.Et ꝓculdubio præcedentibus quadrat cognoscitis.quanuis etiã quadret cognoscite: ex hoc enim ꝙ vos iustificati estis credendo quemadmodum Abraham iustificatus est credẽdo,optime excitantur cognoscite ergo.Et etiam congrue asseritur cognoscitis ergo,hoc est habetis vnde cognoscatis,ꝙ qui ex E
fide constant hi sunt filii Abrahę:filii proculdubio imitatione. ¶PROuidens.pro,præuidens autem scriptura.)hoc est actor scripturæ deus. QVIA.pro,ꝙ.ex fide iustificat gentes deus.) Non solum imitatione sed generatione spirituali manifestat quòd Gentiles credentes sunt filii Abrahę.Ad hoc enim inducit scripturam præuidentem deum iustificaturum gentes ex fide,& ideo prædicentem. PRAEnunciauit.pro,præeuangelizauit.) quod plus est quàm prænunciare. ABrahæ.)Geñ.xii. QVIA.pro,ꝙ,benedicentur in te omnes gẽtes.)nõ carnali sed spirituali generatione.mediãte enĩ Christo filio Abrahę,omnes fideles sunt filii Abrahę geniti ex fide. IGItur qui ex fide sunt,benedicentur.pro,benedicũtur,cum fideli Abraham.)Filii simi-

F les patri,credentes similes credenti,benedicuntur in scriptura cum fideli(hoc est crede͠te)Abraham,cui dictum est tunc,benedicam tibi erisq; benedictus.

QVIcunq; enim ex operibus legis sunt.)Hactenus manifestauit q ex fide iustificati sunt Galatæ quemadmodum Abraham,atq; ex eadem fide benedicti sunt cum Abraham: modo manifestat alteram partem,q non ex operibus legis. proposuerat enim ex operibus legis an ex fide. ¶Quum autem dicit quicunq; enim ex operibus legis sunt,hoc est constãt, intellige formaliter & pure:hoc est quatenus ex operibus legis pręcise constant,comprehendendo moralia, iudicialia & cęrimonialia. SVB maledicto.pro,sub maledictione sunt.) Et rationem reddit. SCRIptum est enim.)Deuter.xxvii. MAledictus omnis qui non pmanserit.pro,permanet in oĩbus quę scripta sunt in libro legis vt faciat ea.) Et occurrit statim quæstio quo pacto valet textus iste ad inferendum quod Paulus dixerat omnes qui ex operibus legis constant sub maledictione

G esse.nam textus iste constituit sub maledictione delinquentes solos:Paulus autem affert ad probandum q omnes ex operibus legis constantes,sub maledictione sint.¶Solutio est q omnes ex operibus legis cõstantes pręcise,sunt delinquentes:ac per hoc omnes sunt sub maledictione. omnes autem esse delinquentes,& ex verbis Petri Apostoli Act.xv.quid tentatis imponere iugũ quod neq; nos neq; patres nostri portare potuimus,& ex ratione patet: quia sine gratia impossibile est vniuersam legem seruare.Et Paulus statim idem manifestabit subiunge͠do. ¶QVOniam.pro,q,autem in lege nemo iustificatur apud deũ.) Equipollere censet Paulus esse sub maledictione & non esse iustificatum apud deũ.Et vere sic est. quantũcunq; enim homo iustificatus sit apud homines,si non est apud deum iustificatus,sub maledictione est dei: & quo ad culpam & quo ad poenam.Et propterea ad manifestandum q omnes qui ex operibus legis præcise constant,sint de numero delinquentium,assumit eosdem non iustificari apud deum.Et hoc di-

H cit manifestum esse subiungendo. MAnifestum est.)Et vnde manifestum est subiungit ex Abbacuc.c.xii. QVIA iustus ex fide,viuit.pro,viuet.)Hæc authoritas ex Abbacuc.ii.diffuse tractata est in epistola ad Ro.Et debet fieri punctum post ex fide. ad differentiam enim iusti ex lege dicitur q iustus ex fide.est ille de quo vere asseritur simpliciter & absolute,viuet. LEX autem nõ est ex fide.)hoc est iustitia legis non est iustitia ex fide.immo e regione condiuiduntur fides & lex operum,iustitia fidei & iustitia operum. SED qui fecerit ea.Deest,homo,viuet in illis.)Hęc sente͠tia sumpta est ex Leuit.c.xviii.E regione ad id quod dixerat iustus ex fide viuet, modo dicit qui fecerit ea,mandata legis(hoc est iustus ex operibus legis)viuet in illis.in illis operibus,& non simpliciter & absolute,viuet secundũ quid,hoc est vita quam merentur iusta opera vel vita pręsenti.bona enim præsentis vitæ promittebat lex vetus.Iustus autem ex fide,viuet absolute & vita æterna. ¶CHRIstus nos redemit de maledicto.pro,maledictione,legis.)Mõ

I strato defectu operum legis simul cum sufficientia fidei, manifestat fidem qua iusti simus esse fidem Christi.ad hoc enim subiungit modum quo Christus mercatus est nos Iudęos de maledictione legis. FActus pro nobis maledictũ.pro,maledictio.)Quemadmodum Christus mortuus redemit nos a morte,ita Christus maledictio redemit nos de maledictione. ¶QVIA scriptum est.)Deuter.xxi. MAledictus omnis qui pendet in ligno.)Sic enim in trãslatione Septuaginta habetur.Nec refert quo ad sententiam dicere maledictus aut maledictio.Et similiter non refert subintelligere deum,maledictio dei seu maledictus a deo,quem Paulus tacuit. nõ refert inquã: quoniam sermo est de maledictione poenę,& constat omnem poenam esse a deo.Et legendo maledictus,sensus est planus:quia vere ad malũ poenæ & infamiæ dictus(hoc est factus,addictus) est a deo omnis qui pe͠det in ligno.Lege͠do vero maledictio,proprie sermo causalis est:hoc est ex maledictione dei qcũq; pe͠det in ligno.¶Nec hęc dedece͠t Christũ,qui & morte͠ & quæcũq; sunt

K vituperii & poenarũ suscepit pro nobis.¶Potest nihilominus significari excellentia nimia maledictionis mali poenę,dice͠do in abstracto q factus est maledictio: vt intelligamus q repletus est tãta maledictione vt dicatur maledictio.Vere enim sustinuit om͠e genus maledictionis,& propterea Paulus dixit q factus est maledictio. VT in ge͠tib[9] benedictio Abrahę fieret in Christo Iesu.)Nõ solũ vt nos Iudęos inquit Paulus eriperet de maledictione legis factus est maledictio, sed etiã vt inde ꝓmissa Abrahę benedictio adimpleretur in ge͠tilibus. VT pollicitatione͠. pro, vt ꝓmissione͠,spiritus accipiamus per fide͠.)Exponit benedictione͠ promissam Abrahę,esse ꝓmissionem spiritus nõ terreni principatus,esse promissione͠ spiritualium non carnaliũ bonorum. Et hanc esse cõmunem Iudęis & Gentilibus significat,dicendo accipiamus.Modũ aute͠ explicat dicendo,per fidem.per fidem enim habetur & spiritus & multiplicatio spiritualium bonorum.

FRAtres secundum hominem dico.)Qua Galatæ seducebantur authoritate legis Moysi, ideo Paulus multiplicat rationes ad monstrandum infirmitatem legis & excellentiam fidei ex contentis in libris Moysi. Et quoniam attulerat promissionem factam Abrahæ, intendit modo ex excellentia illius promissionis monstrare legem finitam esse in aduẽtu Christi,& nec etiam Iudæos(quibus solis erat data)teneri amplius ad obseruationem illius. Ita ꝙ duas differentias inter legem & promissionem intendit. Alteram quo ad tempus: quia lex finitur ad Christum, promissio autem incipit impleri in Christo. Alteram quo ad extẽsionem: quia lex solos Iudęos ligabat, promissio autẽ ad omnes nationes mũdi se extẽdit. Inchoat autẽ hoc, pręmittendo ꝙ humano more loquitur de promissione dei facta Abrahę tanꝙ de testamento: vt etiã humana ratione trahat Galatas ad resipiscendũ. TAmen hominis confirmatum testamentum.)Ordo literę est, testamentũ hominis cõfirmatum tamen. Et aduersatur tamẽ ad hominis. Est enim sensus testamentum ꝙuis hominis confirmatum tamen. Homo enim est quid caducũ: & nihilominus tantę est authoritatis quòd authorizatum eius testamentum. NEmo spernit. pro, reiicit, aut superordinat.)Vere secundum humanã rationẽ & secundũ humanũ morem ita fit, ꝙ authorizatũ testamentum hominis nullus reiicit adimendo aliquid, aut supordinat addẽdo aliquid: sed executioni demãdatur prout firmatũ est. Hinc enim intelligi vult ꝙ multo magis testamentum dei adimpleri debet, nulla dẽptione nullaue additione facta. Propterea & subdit, ABRAHAE dictæ sunt promissiones & semini eius.)Geñ.xv.xvii.&.xxii. Expressa fit mẽtio etiã seminis: Geñ. autẽ.xii. Implicite fit seminis mentio. ¶Promissiones autem pluraliter dicit ꝓpter multitudinẽ promissorũ. Et Abrahæ quidem tanꝙ ad quẽ factus est sermo ꝓmissionũ & cui promissa sunt: semini autem eius, tanꝙ & cui promissa sunt & in quo adimplenda erãt ꝓmissa. NON dicit & seminibus quasi in multis, sed quasi in vno & semini tuo: qui est Christus.) Paulus eodem spiritu quo cõdita est scriptura, interpretatur ex numero singulari significari Christum. ¶HOC aũt dico testamentum.)Pronomen hoc, demõstrat promissiones dictas Abrahę & semini eius. has enim humano more loquẽdo inquit dico testamẽtũ. Proposuerat ẽm ꝙ hominis testametum firmatum &c. Et ꝓpterea modo prosequẽdo cœpta de testamẽto dicit, hoc autẽ dico testamẽtum. CONfirmatum a deo.)Desunt duæ dictiones. Legẽdũ est. ANte cõfirmatum a deo in Christũ.(Præpositio ante, ordinẽ mõstrat temporis relatiue ad tẽpus legis, de qua subiũget quę post &c. Explicat siquidẽ ꝙ hoc testamentũ fuit prius authoratum non ab homine, sed a deo in Christũ, vtpote semen Abrahæ: vt intelligamus huiusmodi ꝓmissiões esse velut testamentariã dispositionem diuinã de Christo, de adimplendis in Christo & ꝑ Christũ. QVAE post quadringẽtos & triginta annos facta est lex.)Supputatio annorũ horum a tẽpore primæ promissionis factæ Abrahę Geñ.xii. incipit, & terminatur ad tẽpus quo data est lex in mõte Sina. NON irritũ facit.)Accusatiui casus est quod pręmiserat, hoc autẽ dico testamentũ ante cõfirmatum a deo in Christum. Et ad illud hoc refertur quod modo dicitur, nõ irritum facit. Est enim sensus ꝙ lex posterior non reddidit irritum testamentũ prius factum.

AD euacuandam promissionem.)Explicat clarius ꝙ lex non irritum reddit testamentũ ad abrogandam, ad tollendam promissionem. Et ꝙ hoc sit verum, probat. NAM si ex lege hęreditas, iam non ex promissione.)Hæreditas semini Abrahæ ex promissione facta Abrahæ debebatur. Et propterea Paulus inquit ꝙ si ex lege deberetur hæreditas semini Abrahæ, euacuata esset promissio: quia non ex promissione sed ex lege deberetur. ABRAhæ autem per repromissionem. pro, per promissionem, donauit deus.) Ne putares ꝙ lex limitasset promissionem (verbi gratia definiendo ꝙ si seruaretur lex, haberetur hęreditas promissa Abrahę)ad hãc opinionem excludendam dicit ꝙ deus dono dedit Abrahæ per promissionem: hoc est absꝙ huiusmodi limitationibus irreuocabili dono promittendo dedit.

QVID igitur lex?) Quæstionem mouet Paulus ex eo ꝙ lex non est data propter hæreditatem Abrahæ promissam consequendam, quorsum ergo data est lex? Et respondet.

PROpter transgressionem. pro, transgressiones. posita est. pro, addita est.) Proprium effectũ legis describit esse propter compescendas & puniendas transgressiones. DOnec veniret semen cui promiserat.)Aliam conditionem legis describit: videlicet temporalitatem. Ita ꝙ nõ est addita propter arcendas & puniendas transgressiones in perpetuum, sed ad tempus, donec veniret semen cui promiserat. quod semen iam declarauit esse Christum. ORdinata per angelos.) Tertia legis conditio est ꝙ non per Moysen nec per Christum filium dei sed per angelos (medios inter filium dei & Moysen)fuit disposita: iuxta verbum Stephani Actuum.vii. Accepistis

F legem in dispositione angelorum.Per hanc enim conditionem declarat legem Moysi præstare omnibus humanis legibus:quia hæc per angelos, illę per homines. Longe autem inferiorem promissione facta Abrahæ & semini eius,quanto inferiores sunt angeli deo qui promisit Abrahæ.Propterea enim superius dixit confirmatum a deo. IN manu mediatoris.) Quarta conditio legis describitur ꝙ est ordinata in manu(hoc est in opere)dimidiatoris.Lex siquidem dimidiauit humanum genus,segregando a reliquo humano genere solos Israelitas.Hoc est enim opus dimidiatoris.℃Vbi aduerte ꝙ per vniuersas & singulas conditiones differt lex a testamẽto authorato a deo in Christum.Illud enim propter hæreditatem, ista propter transgressionẽ: illud ad æternum(de æterna enim hæreditate est sermo)ista temporalis donec veniret semẽ cui promiserat:illud authoratum a deo,ista ordinata per angelos:illud(vt declarabit)constitutiuũ est vnitatis in toto genere humano,hęc dimidiatrix est humani generis.Et hoc declarãdo subiungit. MEdiator autem vnius non est.)hoc est mediator non est factiuus vnius, sed dimidiando facit multa.Et hoc ad sensum patuit ꝙ lex non fecit vnitatem in genere humano, sed distinctionem.Vnde & in Psal.dicitur,non fecit taliter omni nationi. DEus autem vnus est.)in testamẽto suo:quoniã testamentum & promissionem suã ad vnitatem generis humani effecit. LEX ergo aduersus promissa dei?)Statim profert Paulus obiectionem apparentem,quæ videtur sequi ex dictis,& præcipue ex hoc vltimo.scilicet ꝙ deus est vnus in promissione testamentali,lex autem est dimidiator.Hinc enim videtur sequi ꝙ lex sit aduersus promissa dei. ℃ABsit.)Horrentis est. SI enim data esset lex quæ posset viuificare.) Orditur quodammodo a capite ad declarandum ꝙ lex non est aduersus promissa dei,sed præparans ad promissa dei.Et propterea incipit a radicali conditione legis,impotentia scilicet viuificandi. Et directe hæc particula respicit ad id quod dixerat,propter transgressiones posita est.allegat enim legem impotentem ad viuificandum.Acsi apertius dixisset.non ex defectu legis,sed ex naturali impotentia cõmuni omni legi scriptæ hoc prouenit. Quod manifestat ex effectu subiungendo. VEre ex lege esset iustitia.)hominis apud deum.Constat siquidem ꝙ si lex posset conferre vitã in simpliciter & absolute(quæ est vita spiritualis animæ)sine dubio ex lege procederet iustificatio hominis a peccatis coram deo.Hæc enim duo mutuo se consequuntur:spiritualis vita animæ,& iustitia eiusdem apud deum. SED conclusit scriptura omnia sub peccato.)Quod superius dixerat omnes constantes ex operibus legis sub maledictione esse,modo dicit conclusisse scripturam omnia sub peccato.Est enim sensus ꝙ scriptura,hoc est lex scripta,conclusit omnia absꝗ iustificatione,relinquendo omnes sub peccato.Præcipiendo siquidem & non adiuuando claudit oẽs subditos sibi sub peccato:quoniam nullus est qui vniuersa seruet. VT promissio, ex fide Iesu Christi daretur credentibus.)Ecce radicalis diuersitas inter opera legis & fidem, inter promissionem & legem:ꝙ lex ex impotentia viuificandi & iustificandi cõcludit omnia sub peccato,ad hoc vt cognita impotentia legis cognito peccato remanente cum lege,credant in Christum ad acquirendam ex fide promissionem factam Abrahæ. Et in his Paulus non solum excusat legẽ, sed monstrat eam occasionaliter subseruire promissioni: ac per hoc non esse aduersus promissa dei,sed subseruientem illis,Quod manifestius declarat subiungens. ℃PRIVS autem ꝗ veniret fides.) Intellige manifeste reuelata. manifesta enim fidei reuelatio,reseruata est tempori Christi. SVB lege custodiebamur,conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat.)Ad similitudinem puerorum dicit de Israelitis ante aduentum Christi:ꝙ sub lege custodiebamur,ab aliis nationibus separati,conclusi, simul clausi velut in occulto conclusi sub figuris,in eam fidem quæ reuelanda erat:hoc est in fidem manifestandam per Mesiam. Et hoc directe spectat ad id quod dixerat donec veniret semen,& in manu mediatoris.

K ITAQVE lex pędagogus noster fuit in Christo.pro,in Christum.)Pro quanto lex custodiebat Israelitas sub figuris tanꝗ conclusos ad fidem in futuro manifestandam,pedagogus Iudæorum ad Christum fuit.Officium siquidem pędagogi est custodire separatim pueros ad futurũ prouectæ ætatis.Et propterea iuxta hanc similitudinem dixit legem pędagogi fungi officio vsque ad tempus Christi. VT ex fide iustificemur.) non ex ipsa lege.℃AT vbi venit fides.)manifeste reuelata. IAM non sumus sub pędagogo.) iam exempti sumus a lege. OMnes enim filii dei estis per fidem quæ est in Christo Iesu.) Explicat illam particulam,in manu mediatoris:manifestando vnitatem totius humani generis per fidem Christi, postꝗ manifestauit ꝙ per legem custodiebantur Iudæi tanꝗ conclusi sub pędagogo,quod est opus dimidiatoris. Omnes inquit gentiles filii estis dei per fidem. Ecce manifesta vnitas,non Iudæorum sed omnium per fidem

Christi. Quod probat subiungendo. QVIcunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis) Christi conditionem suscepistis, tanquam indumento Christo estis operti. Hoc est quod ex baptismo cosecuti estis quod Christus tegit omnia vestra, tegit omnia peccata, vestit omnia opera omnes affectus &c. Immo conditionibus Christi affecti, estis filii dei, hæredes dei, calcantes mundum, & reliqua huiusmodi quæ sunt conditiones Christi. Et vt vnico verbo dicatur, dixit Christum induistis perinde acsi dixisset in Christū mutati estis, Christi personam subiistis: sicut qui subit personam legati aut pontificis & huiusmodi. Vnde & apertius subdit. NON est Iudæus. neque Græcus.) hoc est non est differentia baptizatorum ex hoc quod fuit Iudæus aut Gentilis. NON est seruus neque liber.) hoc est nullam in baptizatis facit differentiam libertas vel seruitus corporalis. Non est masculus neque fœmina.) hoc est nullam facit in baptizatis differentiam diuersitas sexus. Et rationem subiungit. OMNES enim vos vnum. pro, vnus, estis in Christo Iesu.) Ordo literę est. omnes enim vos in Christo Iesu estis vnus, scilicet Christus: pro quāto estis membra Christi. Omnia enim membra vnius hominis sunt vnus ille homo: sicut omnes partes domus (parietes, fundamentum, tectum) sunt vna domus. SI autem vos Christi.) supple membra estis. ERgo semen Abrahæ estis) Christus enim semen est Abrahæ: ac per hoc mēbra Christi, semen sunt Abrahę. SEcundum promissionem hęredes.) Acsi apertius dixisset. nō loquor de semine Abrahæ secundum carnem, sed secundum promissionem hęreditatis dico vos semen Abrahæ & hæredes promissorum.

CAPVT IIII.

DICO autem.) Dixerat de Israelitatis, at vbi venit fides iam non sumus sub pędagogo: & omissa prosecutione de Iudæis, subiunxerat gentiles esse hæredes Abrahę secundum promissionem. Modo ne soli gentiles sed simul cū Iudęis intelligantur hæredes promissorū Abrahæ, explicat Iudæos fuisse prius hæredes, quis in statu seruili. QVANto tempore hęres paruulus. pro, puer, est, nihil differt a seruo, quum sit dominus omniū: sed sub tutoribus & actoribus. pro, sub commissariis & œconomis, est vsque ad præfinitum tempus a patre.) Metaphorā affert satis manifestam quotidiana experientia in pupillis minoris ætatis, qui relinquūtur a patre sub commissariis (quos tutores appellamus) & procuratoribus ac dispensatoribus rei familiaris. ¶ITA & nos.) Iudæi. QVVM essemus paruuli. pro, pueri.) Vniuersum statum legis, pueritiæ assimilat, ad declarandum imperfectum statum. SVB elementis mundi huius.) Superfluit huius. ERAmus seruientes. pro, in seruitutem redacti.) seu seruitute astricti. Explicat penes quid assimilat statum legis pueritię: quod quemadmodum hæres puer est sub commissariis & œconomis tanquam seruus, ita nos Iudęi eramus sub elementis mundi (& hoc respondet cōmissariis & œconomis) seruitute astricti: & hoc respōdet, nihil differt a seruo. ¶Per elemēta mūdi, corporeas res sacrificiorū, cęrimoniarum & huiusmodi intellige: quoniā hęc ex elemētis proficiscuntur mundi, scilicet ex cęlo, terra & mediis elemētis. Sub his enim legali sanctione erāt seruitute astricti. AT vbi venit plenitudo temporis.) at vbi impletum est definitum tempus a deo. MIsit. pro, emisit.) Plus enim significatur quam simplex missio. significatur enim legatio, quod misit vt legatum. DEus filium suum.) naturalem. FActum ex muliere.) Quum potuisset dicere in carne, plus explicauit dicendo factum ex muliere: quoniam non solum carneam naturā ex muliere sumptam sed etiam sine virili semine significat, dicendo factum ex muliere. Quod enim ex muliere, virili semine formatur, non proprie factū sed natum dicitur: filius autē dei factus ex muliere dicitur, ad significandū quod ex muliere virgine, ex muliere sola factus est. Et ad significandū quod nō est factus in carne quēadmodū Adā, sed ex muliere. & rursus quod nō transiit per vterū mulieris velut per fistulam, sed quod vere factus est ex muliere tāquam ex matre. Cōfutatur quoque hinc rursus alia hæresis dicentiū beatam virginē non esse matrem dei sed Christi. hic enim clare dicitur quod filius dei factus est ex muliere. Mulier ergo est mater filii dei. ¶Mulieris autē nomē memento quod non est corruptionis sed sexus nomen, a mollitie animi dictum. Vnde & Eua virgo, appellata est mulier in principio Genesis. Vtranque itaque naturā (diuinā. s. & humanā) Christi significauit Paulus, dicendo filium suum factum ex muliere. FActum sub lege.) Sicut Christus factus est passibilis & mortalis secundum carnem, & subditus parentibus, ita factus est subditus legi. Vnde & circuncisus est octauo die, & præsentatus in templo, quadragesimo, & obediebat legi. VT eos qui sub lege erant redimeret.) Quemadmodum factus est peccatum vt peccata nostra deleret, & factus est maledictio vt de maledictione legis alios eximeret, ita factus

F est sub lege vt de subiectiõe legis redimeret. VT adoptiõnem filiorum reciperemus.) Supa
perfluit filiorum. Satis enim intelligitur in adoptione. Et misit filium naturalem vt efficeremur
nos filii adoptiui: immo vt reciperemus statum adoptionis, qui hactenus fueramus sub statu ser
uitutis. Intendit siquidem Paulus ꝙ Iudæi sub lege erant quidem hæredes, sed velut pueri pu
pilli tanq̃ serui: sed adueniente Christo legato ad redimendum eos de seruitute legis, receperũt
statum adoptionis.

QVONIAM autem estis filii dei.) Superfluit dei. Declaratis iam vtrisq; (Gentilibus, sci
licet & Iudæis) filiis adoptiuis, subiũgit modo ad Gẽtiles. quoniam autem estis filii, qđ
iam superius concluserat. MIsit deus spiritum filii sui in corda vestra. pro, nostra.) Et est sen
sus. quoniam autem estis filii, hoc est aduenit tempus adoptionis communis Iudæorum & ve
stri, hoc est Gentilium, misit deus spiritum filii sui, hoc est spiritum proprium filio suo natura
G li communicauit, in corda nostra, tam Iudæorum q̃ Gentilium. CLAmantem.) non voce sed
affectu. ABBA pater.) Proprium est filio naturali clamare ad deum. pater pater: quoniam ipse
solus est naturalis filius dei. Et propterea dum hic spiritus communicatur nobis, communica
tur spiritus filii eius. Et hoc quo ad officium spiritus. nam si de natura eiusdẽ spiritus intelligi
mus, dicitur & est spiritus filii eius, quia procedit a filio, quia mittitur a filio. ¶Abba idẽ signifi
cat quod pater. Et est dictio Syra. Hebraice siquidem pater dicitur ab. Et geminatur clamor pa
tris, ad significandum & ꝙ intellectu & ꝙ affectu secure & inuocamus deum vt patrem & asse
rimus ipsum esse nostrum patrem. Et ad hoc vtrunq; significandũ pater nominatiui quidẽ est
casus, abba vero forte vocatiui. ¶ITAq; iam nõ est. pro, es, seruus sed filius.) Ad gentes redit vt
cõcludat quod superius proposuerat gentes esse heredes. Q; SI filius, & hæres per deũ. pro, &
hæres dei, per Christum. ¶Intulit siquidem hoc ad manifestandũ ꝙ non soli Iudei sunt heredes
H sed etiam gentiles: hæredes autem dei, tanq̃ eius qui cõdidit testamentũ, per Christũ, per quem
& in quo adimpletur testamentum: vtpote naturalem filium. ¶SED tunc quidem ignorantes
deum.) vos Galatæ ante baptismum. IIS qui natura non sunt dii seruiebatis.) puta soli, lunæ,
elementis & huiusmodi. Seruiebatis autem adorando & exhibendo cultum. NVNC autẽ.)
baptizati. QVVM cognoueritis.) Præteritum est: id est postq̃ cognouistis. DEVM.) ve
rum. IMMO cogniti sitis a deo.) Corrigit Paulus quod dixerat quum cognoueritis: non cor
rigendo cognitionem, sed corrigendo originem. Significando ꝙ non eo ꝙ cognoueritis sed eo
ꝙ cogniti fueritis. Sgnificatur enim ꝙ origo & principium non est vestrum meritum ꝙ cogno
ueritis sed est dei gratia ꝙ cogniti fueritis. Et est sermo de notitia approbationis. Deus enim
simplici notitia omnes nouit, sed approbationis notitia illos tm̃ nouit quos approbat. Vnde &
reprobis dicetur nescio vos. QVOmodo conuertimini iterum ad infirma & egena elemẽta,
I quibus denuo. Deficit. e sursum, seruire vultis?) Caute intelligẽdus est textus iste, distinguẽdo
diuersum modum ac rationem seruiendi elementis. Galatæ siquidem quum essent idolatræ ser
uiebant elementis vt diis, seruiebant adorando ea: modo conuertebantur quidem ad elementa
sed non adorando, ad seruiendum elemẽtis sed non vt diis. Vnde litera Pauli vt sonat vera est:
quoniam ad literam conuertebantur iterum, sed non eodem modo, sed nõ eadem ratione. Prius
enim (vt dictum est) seruiebant elementis vt diis seu sacrificiis deorum: modo autem seducti a
pseudapostolis conuertebantur ad elementa (cęlum, terram & corporales obseruationes quę ex
elementis proficiscũtur) hoc est ad ritus Iudaicos, qui vtpote corporales ex elemẽtis proficiscũ
tur. Cõuertebantur autẽ ad huiusmodi corporea non adorando sed tamen seruiendo: hoc est
subeundo seruitutem legalem. ¶Et dicit e sursum, significans ꝙ ex statu superiori, ex statu li
bertatis euangelicę volunt declinare in seruitutem corporalium cęrimoniarum. Dicit autẽ ele
K menta) hoc est corporales cęrimonias legis) infirma, quia non possunt iustificare: egena autem
quia non solum non possunt obseruantes iustificare sed sunt in statu indigentiæ, proculdubio
quia indigent euangelicę libertatis gratia. DIES obseruatis.) Ecce conuersio ad seruitutẽ ele
mentorum, dies festos Iudaismi obseruatis. ET menses.) neomenias, mensem septimum &c.
ET tempora.) solennitatem seu cęrimoniarum, in vere, æstate, autumno & huiusmodi. ET
annos.) annum septimum remissionis, annum iubilei. ¶TIMEO vos. pro, vobis. ne forte sine
causa. pro, frustra, laborauerim in vobis.) Hinc apparet ꝙ adhuc Galatæ etsi declinarent, non
tamen professi fuerant subiectionem legis. Si enim fuissent professi seruitutem legis, nõ dixis
set Paulus timeo vobis ne frustra laborauerim, sed asseruisset ꝙ frustra laborauit in eis: quoniã
sine fructu perseuerante. ESTOte sicut ego, quia & ego sicut vos.) Verbo estote quadrat vt

subintelligatur verbum ero,& dicatur estote sicut ego quia ego ero sicut vos: hoc est estote liberi a iugo legis sicut ego quia ego ero sicut vos:hoc est erimus conformes, non erit difformitas inter me & vos:puta ꝙ vobis non seruantibus legem ego illam seruem , sed ego ero similis vobis in non seruando legem.Dixit enim hoc ad differentiam Petri & aliorum de quibus dixerat ꝙ coram iis qui a Iacobo venerant simulabant se seruare legem. FRAtres obsecro vos.) Inferit his monitionibus vt cõsiderent qua ratione monet eos.Multum enim cõfert ad vim monendi & suadendi,habita ratio amoris vnde procedit monitorius ac suasorius sermo . Vnde & nomine dilectionis eos nominat fratres,& obsecrationem adiungit:vt inde amor,hinc humilitas loquentis significetur. NIhil me læsistis.)hoc est non iniuriis lacessitus a vobis hæc scribo, immo beneficiis affectus,hæc enim subiungit. SCItis autem ꝙ per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridem.pro,prius.) Infirmitatem carnis appellat perpessionem malorum. Acsi apertius dixisset.scitis ꝙ patiendo multa mala quæ se tenent ex parte infirmitatis corporalis,vobis prius euangelizaui. ET tentationem vestram.pro,mei,in carne mea.) Tanq̃ aurũ in fornace probat electos suos deus multis passionibus.Et propterea Paulus perpessionem tot malorum appellat tentationem sui in carne sua. NON spreuistis neq; respuistis.)Laudat Galatas ꝙ Paulum afflictum non spreuerunt neq; repulerunt doctorem & prædicatorem.immo qđ plus est. SED sicut angelum dei excepistis me.) immo plus. SIcut Christum Iesum.) Hæc sunt enim beneficia. VBI est ergo beatitudo vestra.pro,quę ergo erat beatificatio vestra?) Beatificationem Galatarum appellat ꝙ laudabantur,ꝙ beati dicebantur,tam beneuolos & beneficos se exhibentes erga Paulum euangelizantem eis.Et dicit quæ ergo erat, ad significandũ inchoatam quidem sed non completam sed adhuc pendentem eorum beatificationem. TEstimonium enim perhibeo vobis quia.pro,ꝙ,si fieri potuisset oculos vestros eruissetis & dedissetis mihi.) Exaggeratio est beneuolentiæ,& beneficentiæ Galatarum erga ipsum. ERgo inimicus vobis factus sum,verum dicens vobis?) Tot receptis a vobis beneficiis & nulla iniuria, ironice cõcludit ergo factus sum vobis inimicus hac sola actione dicendi veritatem vobis?quæ est manifeste actio amicitiæ.Dicit enim hæc vt considerent Galatæ ꝙ nec ex præcedẽtibus nec ex præsentibus vlla est ratio dicendi hæc nisi dilectio. ¶AEMVlantur vos non bene.) De pseudapostolis loquitur ꝙ zelant Galatas,sed non bono zelo.Illi siquidẽ sub specie salutis Galatarum proponebant vt seruarent legalia.& propterea Paulus dicit ꝙ zelant vos non bene. SED excludere vos volunt.) Codices Gręci variant.nam in aliquibus legitur excludere,in aliquibus(& rectius)legitur includere.Vere siquidem illi volebant includere Galatas sub seruitute legis.Et huic sensui optime quadrat quod subiungitur. VT illos ęmulemini.)Ad hoc enim pseudapostoli volebant includere sub legis iugo Galatas,vt Galatę ęmularentur,sectarentur illos pseudapostolos.¶BOnum autem.)Modeste loquitur de seipso,in tertia quodammodo persona loquens ꝙ bonum doctorem. AEMVlamini in bono.)Iustificate loquitur , exigendo vt doctorem bonum ęmulentur non in re qualibet sed in re bona.Nõ enim sufficit sectari bonum doctorem,sed oportet sectari ipsum in bono tantum. SEMper.) & non ad tempus,vt vos facitis. ET non tantum quum præsens sum apud vos.) Acsi apertius dixisset. Sectati estis me bonum doctorem in bono,sed non semper sed dum præsens fui apud vos:non sic est agendum, quandoquidem debetis semper ęmulari me doctorem bonum in bono,& non solum quum præsens sum apud vos.

FILIOLI mei.) Auget sermonem dilectionis,quos prius appellauerat fratres,modo filiolos suos appellans.Materno siquidem affectu compatiens imperfectioni eorum quos prius in Christo genuerat per euangelium,merito appellat suos filiolos. QVOS iterum parturio.)ad similitudinem parturientis dolore & desiderio agor iterum.Semel enim vos parturiui,& nunc iterum parturio. DOnec formetur Christus in vobis.) Prima vice vos parturiui donec Christus esset in vobis,tamdiu durarunt affectus & dolor parturientis quousq; Christus affuit in vobis: modo autem iterum parturio donec Christus iã in vobis factus formetur in vobis, donec Christus habeat in vobis formam suam:quę est ꝙ solus sufficit ad salutem.In vobis quidem est Christus,sed non in vobis formatus,q̃diu putatis ipsum non sufficere ad salutem sed oportere seruari legalia.vnde ego tandiu parturio vos iterum donec Christus formetur in vobis,fide reputãte ipsum solum sufficere ad salutem.Et hoc loquendo de formatione fidei:de qua directe est sermo Pauli in pręsenti materia.Secus autem esset exponẽda formatio Christi in hominibus si de moribus aut dilectione esset sermo. VELlem autẽ esse apud vos modo & mutare vocẽ meã:

F quoniam confundor.pro,hæsito,in vobis.) Dictio interpretata ab antiquo interprete confundor,anceps est ad hęsitationem vel indigentiam.Quadrat autem contextui hærere seu hæsitare.quandoquidem præmissum est timeo vobis &c.Quod enim est timere in affectu,hoc est hæsitare in intellectu.Explicat itaq; Paulus q; vellet ipsa mutatione viuę vocis explicare internos motus animi sui(quoniam intus hæsitat non in seipso sed in illis)& formare vocem viuam exprimentem hos internos motus tam in intellectu q̃ in affectu.

DICITE mihi qui sub lege vultis esse.) Accumulat ex lege suasiones. LEgem non tulistis.pro,audistis?)Interrogatiue legendũ est. SCRIptum est enim) in Genesi. QVOniam.pro,q;,Abraham duos filios habuit:vnum de ancilla.) scilicet Ismaelem de Agar. ET vnum de libera. Isaac de Sara. SED qui de ancilla,secundum carnem natus est.)hoc est secundum communem carnis cursum carnis rationem natus est:quoniã naturalis ratio habet vt senex de puella generet. QVI autem de libera per repromissionẽ.)Contra secundum carnẽ distinguit per repromissionem:quia senex de sterili ac vetula(cui iam defecerant menstrua) nõ secundum rationẽ naturalẽ generat,sed ex dono diuinæ promissionis.Dicit autẽ ei per repromissionẽ, quoniã pluries promissio facta est de Isaac:vt patet in cap.xvii.&.xviii.Genesis.¶QVAE sũt per allegoriam dicta.)Hęc fuerunt per historiã dicta vt sonant:& eadẽ per allegoriã(hoc est per sensum quo aliud significant & aliud verba sonãt)dicta sunt iuxta subiuncta. HAEC enim sunt duo testamenta.)Pronomen hæc,monstrat duo genera:genus de ancilla & genus de libera. & per allegoriã sunt duo testamenta,vetus & nouum. VNVM quidem in monte.pro,a mõte, Sina in seruitutem generans.)Vnum quidem testamentum a monte Sina inchoatum generãs in seruitutem legis. QVAE est Agar.)Relatiuum quæ,quum in textu Græco neutri generis,testamentum vero fœminini & mons neutri,cõsequens est vt legẽdum sit latine. QVI est Agar.)quoniã apud nos mons est masculini generis,& mõs Sina dicitur Agar.Deficiũt duę dictiones. NAM Agar,Sina enim.)Superfluit enim. MONS est in Arabia.) Potest nihilominus legi aliter:videlicet. HOC enim Agar,Sina mõs est in Arabia.)Et pronomẽ hoc vertendũ esset in masculinũ genus:dicẽdo hic enim Agar Sina mõs est in Arabia.Ait vulgarius q; mons Sina,Arabũ lingua nuncupatur Agar.Ita q; Paulus allusit ad nomẽ montis Arabica lingua:& ex idẽtitate nominis mõtis & ancillę,dicit q; Sina est Agar,nõ solũ allegoria sed nomine.QVI cõiunctus est ei.pro,qui cõtendit in eã,quę nunc est Hierusalẽ.)Dictio Græca interpretata cõtendit,verbum compositum est,significans ordinate procedere. Tanq̃ recto calle tendat in Hierusalem,nõ progressu itineris sed progressu similitudinis.Propter quod significanter nõ dixit in Hierusalem sed in eam quæ nunc est Hierusalem:hoc est in Hierusalem seruam , quia tunc erat serua Romanorum.Significatur enim q; lex in monte Sina assimilatur Hierusalem seruæ.

I nam illa generat in seruitutem legalem,Hierusalem in seruitutem ciuilem.Ita q; ab Agar ancilla progressus est ad montem Sina,a quo procedit in Hierusalem.Vnde exponendo penes quid attenditur hic processus,quare dixerit quæ nunc est Hierusalem,subdit. ET seruit.pro,seruit autem,cum filiis suis:)Hierusalem seruit duplici seruitute:& seruitute ciuili Romanis, & seruitute legali sub lege data in monte Sina. ILLA autem quæ sursum est Hierusalem.)Cælestẽ significat patriam.De qua etiam dicit ad Heb.xii.Accessistis ad ciuitatem dei viuentis Hierusalem cælestem. LIbera est.) omni seruitutis specie abiecta. QVAE est mater nostra.pro,mater omnium nostrum.) Christianorum mater non est aliqua ciuitas terrestris,nec etiam vniuersus orbis terrestris,sed est cælestis patria:quoniam Christiani spiritu cõstant: mater autem spiritus,cælestis est patria.Inde enim spiritus eorum qui generantur in baptismo : inde spiritus apostolorum,inde spiritus martyrũ,inde spiritus doctorũ &c.Et propterea Paulus dicit q; illa

K est mater omnium nostrum.¶SCRIptum est enim.) Esa.liiii. LAEtare sterilis.) Si hæc ad literam exponantur de Sara & Agar(quoniam illa sterilis & deserta erat a viro quo ad thorum postq̃ accepit Agar)allegorice transferuntur ad propositum.veruntamen Esaię verba,ex contextu videntur ad literam tractare meteriam propositam de qua tractat Paulus, scilicet generationem filiorum spiritualium ex sterili Hierusalem cælesti.Fuerat enim tanto tempore sterilis ante Christi aduentum. QVAE non paris.)Explicat non esse perpetuam sterilitatem sed ad tempus. ERVMpe & clama quæ nõ parturis.)Post resurrectionem Christi erupit & clamauit per apostolos. QVIA multi filii desertæ.)Ad similitudinem desertæ erat cælestis patria ante Christum. Vnde & in Euangelio dominus describit nonagintanouem oues relictas in deserto,significans beatos angelos in cælesti patria , hæc enim post Christum multiplicauit filios.

MAgis q̃ eius quę habet virũ.)magis q̃ ritus Iudaicus qui habet virum Moysen legislatorem. A
NOS autem fratres.)Applicat ad propositum allegoriam.& pronomeñ nos,demonstrat Christianos omnes. SEcundum Isaac.)non secundum Ismaelem. PROmissionis filii sumus.)Nõ sumus filii carnis sed promissionis,sed spectantes ad promissionem factã Abrahæ. SED quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat.)scilicet Ismael. PERsequebatur eum qui secundum spiritum.)scilicet Isaac.In Genesi nulla persecutio legitur,sed duntaxat ꝙ Ismael ludebat cum Isaac:vt patet Geñ.xxi.Forte Paulus ludum interpretatur persecutionem interpretatione spiritus sancti,aut aliqua interfuit alia persecutio nobis incognita. Et forte ludus ille erat ludus ad similitudinem persequentium:vt quandoq; pueri more persequentium ludunt. Quem persecutorium ludum Paulus allegorice interpretatur significare persecutionem Christianorum a carnalibus.Vnde & subdit. ITA & nunc.)carnales persequuntur spirituales. B
¶SED quid dicit scriptura.)ibidem. EIICE ancillam & filium eius.)Quod allegorice est eiice legem & obseruatores eius. NON enim hæres erit filius ancillę cum filio liberę.)Quod allegorice est ꝙ seruantes legem non erunt hæredes simul cum Christianis:vt excludi se ab hæreditate intelligant Galatæ si legem Moysi sectantur. ITAq; fratres non sumus ancillæ filii sed liberę.)Concludit ꝙ nos Christiani non sumus sub seruitute legis, sed sub libertate cælestis patriæ.Et hic debet terminari capitulum quartum.

CAPVT V.

QVA libertate.pro,libertate igitur qua Christus nos liberauit state. (Ex conditione libertatis progreditur monendo ad standum ipsa libertate. Stare enĩ recti est.Et propterea statum rectitudinis ex libertate monet.Et ipsam libertatem declarat nos habuisse a Christo, qui ex superna descendit Hierusalem ad donandum nos huiusmodi libertate. ET nolite.pro,& neiterũ,iug o seruitutis contineri.pro,implicemini.) hoc est & ne iterum iugo seruitutis elementorum implicemini. Superius enim iam dictum est,ꝙ quum essent gentiles erant iugo seruitutis elementorum implicati,alio tamen modo & alia ratione. ECCE ego Paulus dico vobis.)Ad maiorem asseuerationem apponit nomen suum proprium. QVOniam.pro,ꝙ,si circuncidamini.) Circuncisio siquidem legalis quum corporalis sit,inter elementa computatur. C

CHRIstus vobis nihil proderit.)Gentiles alloquitur,non Iudæos:quia Gentiles non alia ratione circuncisionem accepissent nisi quia necessaria esset ad salutem:Iudæi autem etiam si non reputarent ipsam ñecessariam ad salutem,ratione cuiusdam prærogatiuę sui generis circũcidebãtur.Et propterea Gẽtilibus dicit ꝙ circũcidamini Christus vobis nihil proderit: quod non dicebat Iudęis.¶TEstificor autem rursus.)Dixi prius damnum,ꝙ Christus nihil vobis proderit: testificor autẽ ab alio principio debitum. OMni homini circuncidenti.pro,qui circunciditur, quoniam.pro,ꝙ.debitor est vniuersæ legis faciendæ.) Ipsa siquidem circuncisio professio est legis:ac per hoc obligatio ad seruandam legem.Et est semper sermo de circuncisione legali necessaria. EVAcuati.pro,aboliti,estis a Christo qui in lege iustificamini.)Quod dixerat Christus nihil vobis proderit in futuro,extendit ad damnum etiam pręceptorum donorum in fide Christi.Aboliti inquit estis a Christo,a libro Christi estis omnino abrasi,ex eo ꝙ in lege quæritis iusti fieri.Et amplius explanans subdit. A GRAtia excidistis.)hoc est qui in operibus legis q̃ritis iusti fieri perdidistis iustitiam Christi quę est ex gratia.Vnde & subdit. NOS enim spiritu.) adoptionis. EX fide.)non ex operibus legis. SPEM.)hoc est rem speratam. IVSTITIAE expectamus.) pręmium speratum ex iustitia expectamus.Vnde & alibi dicebat reposita est mihi corona iustitię.¶NAM in Christo Iesu.)hoc est in Christianis. NEQVE circuncisio aliqd valet.)Non dicit aliquid nocet(iam enim dixerat ꝙ plurimum nocet)sed dicit ꝙ nihil valet:vt intelligant Galatę ꝙ circuncisio Iudęorum qui erant Christiani nihil eis conferebat ad Christianitatem,ad spiritualitatem Christianorum. NEq; præputium.)hoc est nec gentilitas Christianorum qui ex gentibus conuersi sunt,confert eis aliquid ad Christianitatem. SED fides q̃ per charitatem operatur.)Quæ est communis tam circuncisis q̃ incircuncisis:quę non est in corpore,in quo est circuncisio & pręputium,sed est in anima.Et quoniam fides sine dilectione mortua est,ideo declarat de qua fide loquitur(dicendo ꝙ valet in Christo)videlicet de fide quę per dilectionem operatur:hoc est exercet vim suam. Acsi apertius dixisset ꝙ fides non exercens vim suam per dilectionem,non est illa de qua loquor.Hanc theologi consueuerunt appellare fidem formatam,illam vero fidem informem. D E

F CVRrebatis bene.) in fide Christi ad similitudinem currentium bene proficiebatis. QVIS
vos impediuit veritati non obedire.pro,non credere?) Credere siquidem legalia vt necessaria
ad salutem,est non credere veritati euangelicæ:& hoc est impedire cursum fidei. NEmini cõ-
senseritis.) Superflua sunt hæc verba. ℂPERsuasio hæc.) Superfluit hæc. NON est ex eo
qui vocat vos.) hoc est non est ex deo persuasio impediens cursum euangelicæ fidei. MO-
dicum fermentum totam massam corrumpit.pro,fermentat.) Dixit modicum fermentũ, quia
non agebatur cum Galatis de vniuersa lege seruanda,sed de quibusdam cęrimonialibus,scilicet
circuncisione & obseruatione festorum.Propterea enim terrendo dixerat ꝙ secundum seque-
lam qui circunciditur est debitor vniuersæ legis faciendæ.Propterea modo dicit modicum fer
mentum fermentare totam massam: vt intelligant ꝙ huiusmodi modicum Iudaismi fermẽtat
totam vitam eorum vt non sit in puritate euangelica,vt intelligant ꝙ quantumcunqꝫ modi-
G cum legalium aduersatur puritati euangelicę veritatis. ℂEGO confido in vobis in domino.)
Non dicit confido in vobis,sed apposuit in domino:ad explicandum ꝙ confidit in gratia dei in
eis. Q; NIHIL aliud sapietis.pro,sentietis.) Segregat Paulus Galatas a pseudapostolis : &
quo ad ipsos Galatas spem se habere significat ꝙ nihil aliud ab euangelica veritate sentient,re-
cepta hac epistola.De pseudapostolis autem dicit. QVI autem conturbat vos,portabit iudi-
cium,quicunqꝫ est ille.) absqꝫ exceptione punietur(proculdubio a deo)q conturbat vos a quie
te euangelica. EGO autem fratres si circuncisionem adhuc prædico,quid adhuc persecutio
nem patior?) Ad excludendum obiectionem detrahentium Paulo ꝙ ipsemet prædicabat circũ
cisionem alibi,dicit manifeste hoc conuinci falsum ex eo ꝙ ipse persecutiones tot patiebatur a
Iudæis propter hoc ꝙ aduersabatur circuncisioni.Si prædicarem circuncisionem , non paterer
persecutiones. ERGO euacuatum.pro,abolitum,est scandalum crucis?) Interrogatiue legen
H dum est.si circuncisionem prædico,ergo abolitum est scandalum crucis,abrogatum,cassum,an-
nullatum est offendiculum crucis.Iudæi enim non ægre ferunt prædicari Christum crucifixũ,
nisi pro quanto prædicatur sufficiens ad salutem sine legalibus.Et propterea si prædicaremus
simul legalia cum Christo crucifixo,annullatum esset offendiculũ crucis,nõ esset eis crux Chri
sti in offendiculum:cuius contrarium continue apparet in prædicatione mea.Nos enim prædi
camus Christum crucifixum Iudęis scandalum. ℂVTINAM & abscindantur qui vos con-
turbant.pro,a statu dimouent.) Imprecatio est amputationis pudendorum,non ex odio sed ex
iustitia.Dicendo enim vtinam & abscindantur insinuat copulationem ad circũcisionem.Et est
sensus.vtinam non solum circuncidantur,remotione pelliculę,sed etiam abscindantur, sectione
pudendorum.Et subiungit peccatum propter quod merentur talem pœnam , dicendo qui vos
a statu dimouent.Dixerat superius libertate state.Et propterea modo dicit,a statu euangelicæ
I libertatis vos dimouent in seruitutem legis.
ℂVOS enim in libertatem vocati estis fratres.) Dixerat libertate igitur qua Christus nos li-
berauit state:intendit modo declarare quæ sint officia talis libertatis , & quę sint tali libertati
contraria.Et quoniam gentiles non erant a seruitute legis liberati (vtpote qui nunꝗ sub lege
fuerant)sed erãt ad libertatis statum asciti,ideo ad illos dicit vos in libertatem vocati estis, nõ
qualitercunqꝫ sed fratres:vt ex hac adiectione exprimeretur verę libertatis actio quæ est frater
na dilectio. Acsi apertius dixisset,vos vocati estis in libertatem Christi amore fraterno. Vnde
vtrunqꝫ explicando & a libertate inchoans dicit. TANtum ne libertatem in occasionem de-
tis carnis.) Superfluit detis.Et non carnis in genitiuo sed in datiuo legendum est. CARni.)
Ita ꝙ sine verbali copula Paulus dicit,tantum ne libertatem in occasionem carni.Et potest con
strui particula hæc cum præcedente cum participio vocati.Ita ꝙ ordo literæ sit.vos estis voca-
K ti in libertatem , tantum ne libertatem in occasionem carni, subaudi intelligatis vos vocatos.
Exponit siquidem libertatem non esse interpretandam in occasionem carni , hoc est carnali li-
bertati,carnalibus affectibus.Et hoc est primum contrarium libertati euangelicæ. SED per
charitatem spiritus seruite inuicem.)Superfluit spiritus.Explicat officium illius particulę fra-
tres,esse dilectione non carne non timore non coactione legis seruire inuicem.Talis enim ser-
uitus est officium congruum euangelicę libertati.ℂVbi cernis libertati euangelicę non aduer-
sari omnem seruitutem.Seruitus siquidem mutua ex amore,expresse dicitur officium liberta-
tis.Et rursus cernis aduersari libertati euangelicę libertatem carnis. OMnis enim lex in vno
sermone impletur.Deest,scilicet,diliges proximum tuum sicut teipsum,Quod dixerat fratres,
& postea seruite inuicem per dilectionem,manifestat reddendo rationem quia omnis lex imple

tur in hoc vno mandato. ¶Vbi aduerte erudite lector significari ꝙ libertas euangelica nō est li A
bertas ab adimpletione legis moralis. Probat siquidem Paulus ꝙ seruire inuicem per dilectionē (quod est officium euangelicę libertatis) est adimplere omnem legem, implendo pręceptum, diliges proximum tuum sicut teipsum. Constat enim ꝙ de lege morali est sermo: quoniā vniuersa lex moralis hac vna obseruatione impletur. ¶Nō meminit autem legis eorum quæ erga deū sunt: quoniā tota quodāmodo epistola hæc de veritate Euangelica (quæ lex est eorum quæ ad deum sunt) tractauit. ¶Quod autem dicitur diliges proximum tuum sicut teipsum, in Euangeliis explanauimus propriissime esse dictū: & significare vt amore amicitię quilibet diligat proximum: hoc est velit bonum proximo propter ipsum proximum. Tali enim modo quilibet diligit seipsum, scilicet propter seipsum. ¶Q, SI inuicem mordetis & comeditis, videte ne abinuicem consumamini.) Sub vniuersa lege morali multa sunt pręcepta affirmatiua & multa negatiua. Et de præceptis quidem affirmatiuis pro euidenti reliquit Paulus ꝙ omnia implētur im B
plendo hoc vnum affirmatiuum diliges proximum tuum sicut teipsum: de negatiuis autē (vtpote dissimilis formę ab hoc affirmatiuo) manifestauit metaphorico sermone ꝙ etiam implētur in hoc vno. Vnde dicendo metaphorice si inuicē mordetis & comeditis, vniuersas actiones pręceptis negatiuis prohibitas cōprehendit, morsu siquidem nocumenta minora: comestione autē nocumenta maiora significat. Et ab effectu monstrat contrariari dilectioni proximi, dicēdo videte ne abinuicē consumamini. Vnum enim ab alio consumi manifeste contrariatur dilectioni. ¶DIco autem in Christo.) Superfluit in Christo. Explicat illā particulam, tantū ne libertatem in occasionem carni. manifestando modum quo libertas euangelica seruanda est absꝗ libertate carnis. SPIritu ambulate, & desideria. pro, desiderium, carnis non perficietis.) Acsi apertius dixisset. Libertas euangelica est libertas spiritus, ambulate spiritu & hic est modus quo concupiscentiam carnis non adimplebitis. ¶Si quęris de quo spiritu est sermo: ex iis quæ infra subiūgit C
(videlicet si spiritu ducimini non estis sub lege: & postea fructus autē spiritus est charitas &c.) apparet ꝙ de spiritu sancto perficiente spiritum nostrum est sermo. Et hoc spiritu demonstrante, dirigente atꝗ impellente, dicit ambulandum esse non corporis sed animi gressu. ¶Significāter autem non dicit & desiderium carnis non habebitis sed dicit non perficietis: quoniam carere concupiscentia carnis non est hominis mortalis, sed non executioni mandare, non perficere con sensu concupiscentiam carnis, opus est spiritus. CAro enim concupiscit aduersus spiritū, spiritus autem aduersus carnem.) Probat efficaciā documenti ex contrarietate desideratorū a carne & spiritu. Et est sermo de carne infecta peccato saltē originali. inde enim caro concupiscit aduersus spiritum & non ex primęua creatione. In cuius signum in statu innocentiæ erant Adam & Eua nudi, nec erubescebant. Nec oportet literis declarare hanc contrarietatē, quam quotidie experimur. HAEC enim. pro, autem, sibiinuicem aduersantur.) Declarat vehementiam con D
trarietatis inter carnem & spiritum. VT non quæcunꝗ vultis illa faciatis.) Non dicit vt nulla quæ vultis, sed dicit vt non quæcunꝗ: significans ꝙ aliqua volumus quę non facimus. Tā vehementer enim caro & spiritus mutuo aduersantur, vt aliqua velimus & tamen non faciamus. Ex parte siquidem carnis tanta est inclinatio ad carnalia, vt multa quæ secundū rationem volumus non faciamus: vt patet apud incontinentes. & econuerso ex parte spiritus patet apud continentes. In vtrisꝗ enim pugna est manifesta: sed continens facit quod vult quo ad executionem deliberatam, non tamen facit quod vult quo ad affectus quos inuitus patitur: incontinēs autem nec etiam quo ad executionem facit quod vult victus a passione. ¶Q, SI spiritu ducimini, non estis sub lege.) Dixerat spiritu ambulate & desiderium carnis non perficietis. Et quum hoc declarasset ex contrarietate spiritus & carnis, explicat quod supposuerat: videlicet ꝙ ambulare spiritu est libertatis Euangelicæ. hoc enim significat dicendo ꝙ si spiritu ducimini. Quod dixerat E
spiritu ambulate, explicat modo officiū spiritus: hoc est spiritu duce ambulare. hoc siquidem significat spiritu ducimini. Libertas autem euangelica a lege Moysi explicatur, dicendo non estis sub lege. De illa siquidem lege est sermo de qua millies in hac epistola loquitur. ¶Et si contuleris erudite lector hæc verba cū Paulo superius dictis (omnis enim lex in vno sermone impletur, diliges proximū tuū sicut teipsum) perspicies ꝙ vel per sub lege intelligit legē quo ad legis propria, ad differentiam mutuatorum ex lege naturæ: qualia sunt moralia omnia, quæ implētur in hoc vno diliges proximū tuum sicut teipsum. vel vim facit in præpositione sub, significādo seruitutē. Qui enim spiritu ducuntur, ad legem tenētur ex dilectione, non ex seruitute. & propterea dicitur non estis sub lege. MAnifesta sunt autem opera carnis.) Proposuerat duo contraria,

F carnem & ſpiritum: ne hæſitaremus diſcernendo inter opera carnis & ſpiritus attulit vtriuſq;
opera. QVAE ſunt.)Decē & ſeptē carnis opera affert Paulus: ſed in textu Latino deficit pri-
mo loco. ADdulterium,fornicatio.)cum ſoluta. IMmunditia.)contra naturam. IMpudi-
citia.)laſciuorum tactuum & huiuſmodi. LVxuria.)Superfluit. IDOlorū ſeruitus.) hoc eſt
idolatria. VEneficia.pro,veneficium.)venenandi actus. INImicitię.) odia in animis ſunt.
CONtentiones.pro,lites.)exterius. AEmulationes.)In malam partem vtitur Paulus æmu
lationibus pro prauis ſtudiis ad idem tendētium. IRAE.) appetitiones vindictarū. RIxę.)
in factis. DISſenſiones.pro,ſeditiones.)inter conciues. SEctę.) ſeu hæreſes.Et hoc etiam in
malam partem vtitur Paulus. INuidiæ.) manifeſtum eſt vitium. HOmicidia.) ſeu cædes.
Quod eſt vltimum nocumentum. EBRIEtates.)in potu. COmeſſationes.) in cibo. ET his
ſimilia.)ne putares enumerata omnia.Si quæris quo pacto verificatur ꝙ hęc omnia ſint opera
G carnis,quum multa horum ſiſtant in mente.Solutio eſt ꝙ hæc omnia ſunt ex fomite, qui carni
aſcribitur.Ex contrarietate ſiquidem fomitis ad ſpiritum,proficiſcuntur: fomes autem ex pec-
cato eſt originali. QVAE prędico vobis,ſicut prędixi.)verbo. QVOniam.pro,ꝙ,qui talia
agunt,regnum dei non conſequentur.pro,hęreditabunt.)Occurrit hic quæſtio quo pacto ve-
rificatur ꝙ qui talia agunt regnum dei non hęreditabunt:quum aliqua horum non ſint pecca-
ta mortalia:& conſtat ꝙ tantummodo peccatum mortale excludit adultos ab hęreditate regni
cæleſtis.¶Solutio eſt ꝙ hæc omnia intelliguntur cum duabus conditionibus cōmunibus,in ma-
teria morali ſubintellectis.Altera eſt ex parte formę,ꝙ eſt ſermo formalis,hoc eſt de his operi-
bus vt ſic,ex intentione factis.Altera eſt ex parte materiæ,ꝙ nō eſt ſermo de iis quæ excuſantur
a peccato mortali ob conditionem materię,quę parum nocet.nam ſermo eſt de iſtis operibus in
materia nociua mihi vel proximo.His ſiquidē ſubintellectis clare patet omnia hæc eſſe peccata
H mortalia.Nam lites vt ſic(hoc eſt ad litigandum)nocent proximo.& ſimiliter æmulationes vt
ſic,ad Impediendum proximū tendunt.iræ vltionem deo vel iudici reſeruatā appetendo, mani-
feſte iniuriantur deo vel iudici.Sectæ ſeu hęreſes communi bono nocent.non enim eſt ſermo de
hęreſibus in fide Chriſti,ſed in ciuilibus ſeu moralibus a communi bono recedentibus.Comeſ-
ſationes autem(hoc eſt crapulas)notabiliter homini nocentes vt ſic,eadem ratione qua ebrieta
tes notabiliter nociuas homini vt ſic,ex ſuo genere patet eſſe mortalia peccata:apud intelligen-
tes ꝙ formaliter nocere homini,ex ſuo genere eſt peccatum mortale. FRVctus autem ſpiritus
eſt.)Nota diſparitatem ſermonis. De carne loquens dixit opera, de ſpiritu vero dicit fructus,
rurſus de operibus carnis dixit pluraliter ſunt,de operibus ſpiritus dicit ſingulariter fructus au
tem ſpiritus eſt:ad ſignificandum ꝙ malum contingit ex ſingularibus defectibus, bonum autem
ex cauſa integra.Inter opera autem & fructus manifeſta eſt diſparitas:ꝙ illa,opera quidē ſunt
I ſed non expectata:fructus autem expectatus eſt.vt intelligamus illa pręter intentionem actoris
naturę tanꝙ ex neceſſitate materię prouenire: hęc autē ex intentione diuina proficiſci tanꝙ fru
ctus ex ſpirituali arbore. CHAritas,gaudium,pax,patientia.)Superfluit patientia. LONga-
nimitas.)qua animus ad æternitatis longitudinem protenditur expectando. BOnitas, beni-
gnitas.)Tranſpoſitæ ſunt.& benignitas quidem refertur ad feracitatem bonorū ad proximos:
bonitas autem ad rectitudinem appetitus qua bonum hominē dicimus. MANſuetudo,fides.)
Tranſpoſitæ quoq; & hę ſunt.& fides quidem virtus eſt moralis qua fiunt dicta:ſicut & māſue
tudo virtus moralis eſt moderatrix iraſcibilis. Modeſtia,continentia,caſtitas.) Nulla harum
trium eſt in textu:ſed poſt prædicta octo legitur nono ac poſtremo loco. TEMperantia.) quę
eſt virtus nota. ¶ADuerſus huiuſmodi non eſt lex.) Et dixit hoc ad explicationem rationem
eius quod dixerat,ſi ſpiritu ducimini non eſtis ſub lege.Ratio ſiquidem eſt,quia aduerſus ope-
K ra ſpiritus non eſt lex:exemptio operum ſpiritus a pœna legis, eximit homines qui ſpiritu du-
cuntur a ſeruitute legis.¶Et bene nota aduerſus huiuſmodi nō eſſe legem, vt intelligas nullam
legem præcipere aduerſus virtutis actus:ac per hoc nullum principem etiam eccleſiaſticū poſ-
ſe præcipere aduerſus virtutis actus.
QVI autem ſunt Chriſti,carnem ſuam.)Superfluit ſuam. CRVcifixerūt cum vitiis.pro,affe
ctibus,& cōcupiſcentiis.)Manifeſtatis iis quę ſunt carnis & iis quę ſunt ſpiritus,& exēptis am-
bulātibus ſpiritu a lege,ſubiūgit qualiter iſti ſe habent ad ea quę ſunt carnis.Et quos prius
nominauerat ambulātes ſpiritu,modo nominat qui ſunt Chriſti, ea ratione quia ad imitationē
Chriſti ſe habēt circa ea quę ſunt carnis.Et dicit de iſtis ꝙ crucifixerūt carnē(procul dubio propriā)
hoc eſt cruciatibus affecerunt propriā carnē imitando Chriſtū vſqueadeo ꝙ etiā cruciatu affe-

cerunt affectus & concupiscentias: vt affectus referantur ad passiones animi, concupiscentię autem ad carnales motus. incipiunt enim quandoque ab anima, quandoque a carne hęc quæ domanda simul cum carne sunt. Addidit enim hæc, vt intelligamus non sufficere cruciatum carnis absque cruciatu passionum. A

SI spiritu viuimus, spiritu & ambulemus. pro, incedamus.) Tractat hic illam particulam, sunt quidam qui conturbant vos. Dixerat spiritu ambulate, ad excludendum opera carnis: modo resumendo declarat ipsam ambulationem dupliciter. primo excludēdo deformitates morum quæ in pseudapostolis apparebant: deinde ipsam ambulationem exponendo. Inchoat autem partem hanc in prima persona pluraliter loquendo (quum hactenus loquutus fuerit in secunda persona) ad insinuandum quod pars hęc de doctoribus pręcipue tractat. Et quēadmodum ad Corinthios describendo conditiones ministrorum noui testamenti, ad hoc describit vt discernātur mali ministri & caueant sibi Corinthii ab illis, ita in hac parte vitia malorum doctorum tangit describendo in prima persona quales debemus esse ad hoc vt Galatæ vel ex moribus malis agnoscāt pseudapostolos non esse bonos Christi ministros sed perturbatores ipsorum. Dictio interpretata ambulemus plus significat. significat enim incedamus: hoc est composito gradu ambulare. Loquitur enim Apostolus de ordinata ambulatione secundum spiritum: & infert ex vita spiritus (dicendo si spiritu viuimus, intus) spiritū & incedamus, extra. NON efficiamur inanis glorię cupidi.) Quinque proponit: duo affirmatiua (si spiritu viuimus, spiritu incedamus) & tria negatiua: vt his quinque describat mores pseudapostolorum. In vniuersis siquidem his peccabant. propter quod, primum prohibet cupiditatē inanis glorię quæ regnabat in pseudapostolis. Nec dicit non efficiamur cupidi glorię sed glorię inanis: quæ scilicet consistit in opinione hominum. est enim vacua valde a fructu interno huiusmodi gloria. Nec etiam dicit non sustineamus gloriam inanem (quoniam aliorum opinio non est in potestate nostra) sed dicit non efficiamur cupidi: quia cupiditas inanis gloriæ in potestate nostra est, & cupiditas talis culpa est. INuicem prouocantes.) Hoc est aliud vitium pseudapostolorum, prouocantium veros Christi ministros tanquam ad certamen. Docendo siquidem seruari legalia, prouocabant docentes contrarium ad certamen. hoc enim familiare est nouis doctoribus prouocare priores ad certamen: tanquam ipsi doceāt ea quæ sunt legis diuinæ nec alii possint resistere. INuicem inuidētes.) Ex affectu glorię propriæ & ex inuidia alienę glorię prouenit prouocatio. Vnde hęc tria vitia pseudapostolorū proponit Paulus fugienda sibi & aliis doctoribus, ad describēdum (vt dictum est) nouorum doctorum vitia: vt si non ex euangelica veritate saltem ex malis moribus cognoscant illos Galatæ. B C

CAPVT VI.

RATRES.) Exequitur quinque proposita incipiendo a negatiuis, simul ea tractando in actione vna, scilicet corrigendi delinquentes: eo quod in modo exercendi hanc actionem discerni poterant huiusmodi vitia. ET SI præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto.) Duas conditiones alleuiantes tangit. Alteram modi peccandi, dicendo si occupatus fuerit homo, ad differentiam eius qui ex proposito peccat. occupatus enim patiēs potius describitur quàm agens: ad significandum peccatum ex infirmitate seu passione procedens. Alteram generis peccati, dicendo in aliquo delicto. delictum enim peccatum est a præceptis affirmatiuis declinans: ad differentiam peccati contra præcepta negatiua. Minus siquidem malum est præterire affirmatiua quàm negatiua: quia negatiua nullam admittunt excusationem (vtpote obligantia semper & ad semper, & peccatum non committitur contra ea, nisi agendo) affirmatiua vero obligant pro loco & tempore, & peccatum contra ea, sola omissione cōmittitur. D

VOS qui spirituales estis.) professione & officio. doctores siquidem alloquitur. HViusmodi instruite. pro, reparate.) ruinam eius qui cecidit reparate, instaurate. E

IN spiritu lenitatis. pro, mansuetudinis.) Hæc est forma reparandi lapsos, vt actio correptiua procedat in spiritu mansuetudinis: ad differentiam eorum qui impetuose sæuiunt in delinquentes. Et creditur Paulum hæc dixisse. eo quòd pseudapostoli contra delinquentes indignabundi procedebant. in hoc enim vult cognosci vere spirituales pastores, quòd in spiritu mansuetudinis procedunt, ad reparandum non ad puniendum.

CONSIderans teipsum ne & tu tenteris.) Mutat loquendi modum alloquens quemlibet pastorem singulariter. Ratio spiritus mansuetudinis redditur consideratio proprię fragilitatis, ne tu similiter tenteris sicut ille qui lapsus est. CALter alterius onera portate.) Rationem reddit

F eius quod dixerat, huiuſmodi reparate. fit enim reparatio adiuuãdo proximum ad portandum
onus. quod fit tum affectu compaſſionis, tum effectu ſubuẽtionis, tum ſuffragio orationũ, tum
moderando punitionem. ET ſic adimplebitis, pro, adimplete, legẽ Chriſti.) Dictio interpretata
adimplete plus ſignificat ſcilicet readimplete, denuo implete. Significatur enim ꝙ id quod ſub-
tractum eſt legi Chriſti per lapſum redintegretur huiuſmodi adiutorio. lex autẽ Chriſti, lex eſt
ſpiritus vitæ, quę alio nomine lex charitatis dicitur. Adiuuãdo ſiquidem proximos readimple-
tur quod euacuatum erat, quod defficiebat charitati. ℂNAM ſiquis exiſtimat ſe aliquid eſſe.)
Rationem reddit eius quod dixerat cõſiderans teipſum. QVVM nihil ſit, ipſe ſe ſeducit. pro,
ſeipſum mente fallit.) Eſt enim dictio Gręca cõpoſita ex mente & fallere. ℂAduerte ꝙ pronomen
ſe (quum dicitur ſiquis exiſtimat ſe aliquid eſſe) demonſtrat hominem ſecundum id quod eſt ex
parte ſui, vt diſtinguitur contra id quod eſt ex parte diuini doni. Et quia homo ex parte ſui non
G niſi quę imperfectionis ſunt efficit, immo niſi quod ĩpfectionis eſt habet (ſicut aer ex parte ſui
non niſi tenebras habet & nihil habet luminis) ideo de ipſo dicit Paulus ꝙ quũ nihil ſit ſeipſum
mente fallit. Siue intelligas ꝙ omnino nihil eſt, quia ex nihilo eſt, & ex parte ſui in nihilum redi-
ret: ſiue intelligas de nihilo ſecundum eſſe gratiæ. quouis enim modo exiſtimans ſe aliquid eſſe
ſeipſum intus fallit. Eſt enim manifeſta ratio deceptionis internæ, ex eo ꝙ nihil eſt, & ipſe exiſti-
mat ſe aliquid eſſe: ſiue in eſſe naturæ ſiue in eſſe gratię. De quo tamẽ videtur potius intelligen
dum, eo ꝙ eſt directe ad propoſitum. ℂOPVS autem probet vnuſquiſq;.) Non ſufficit Paulo
vnumquemq; ex ſuiipſius conſideratione monere ad reparationem proximi in ſpiritu manſuetu
dinis, ſed etiam monet vt vnuſquiſque proprium examinet opus: vt ſi fallitur conſiderando ſe-
ipſum, non fallatur examinando opus proprium. manifeſtius ſiquidem cuiq; eſt proprium opus
ꝗ proprium eſſe. ET ſic. pro, & tunc, in ſemetipſo tantum.) Superfluit tantum. GLOriam.
H pro, gloriationem, habebit, & non in altero.) Qui alteri peccanti non cõpatitur ſed indignatur,
gloriatur in defectu alterius: hoc eſt gloriatur comparando ſe ad eum qui peccauit. Quo contra
qui examinat ſua propria opera, inuenit quod ſibi diſplicet, & nõ gloriatur relatiue ad alterum,
nec in ſemetipſo. Ironice ſiquidem dictum eſt, & tunc in ſemetipſo gloriationẽ habebit. Vnde &
ſubditur. VNVSquiſq; enim onus ſuũ portabit.) Rationẽ enim reddit ꝙ nec in ſemetipſo glo
riabitur, quia vnuſquiſq; onus deformitatum proprii operis portabit coram iudicio Chriſti.

COMmunicet autem.) Poſtquã deſcripſit formam correptionis, abſq; ſuperbia & vana glo-
ria cum manſuetudine & charitate ad deprehendendum ſupradicta vitia id pſeudapoſtolis, ex-
cludit ex parte ſui omnem ſuſpitionem inuidię, adimplens id quod dixerat non efficiamur inui-
cem inuidentes. Ad hoc enim ſubiungit hoc præceptum, in genere tamen. IS qui catechizatur
verbo, ei qui ſe catechizat in omnibus bonis.) Dictionem Gręcam interpres reliquit: quum po-
I tuiſſet dicere qui docetur & qui ſe docet. Præcipitur ſiquidem vt diſcipulus qui docetur ſermo-
ne, communicet doctori in bonis omnibus: hoc eſt ſuſtentando ipſum in omnibus temporalibus
bonis. debentur enim euangelizantibus & inſtruentibus ab iis qui inſtruuntur ſuſtentationis
ſtipendia, in cibo, potu, domo, veſtibus & reliquis neceſſariis. Et dixit hoc non vt pſeudapoſto-
los demulceret, ſed vt cognoſcerent quòd doctoribus veritatis Paulus non inuidet, ſed vult
eis exhiberi a Galatis bona omnia.

ℂNOlite errare.) Exequitur primo propoſitum, ſi ſpiritu viuimus ſpiritu & incedamus. Erra-
re ſiquidem opponitur inceſſui. Si ſpiritu inquit viuimus, nolite errare hincinde ſed ſpiritu in-
cedite. DEVS non irridetur.) Hominibus poteſt illudi, homines poſſunt falli, deus autem nõ
poteſt irrideri: vtpote quẽ nulla latet ſimulatio. Et ꝙ hoc ſit verum probat. QVAE. pro, quod,
enim ſeminauerit homo, hęc. pro, hoc, & metet.) Illuderetur deo ſi mali ſeminis fructum bonũ
K homo perciperet, aut ſi boni ſeminis fructum malum perciperet: ſed ex eo ꝙ homo id metet qđ
ſeminat, apparet ꝙ deus nõ fallitur. Et vtitur ſimilitudine ſeminationis & meſſionis, ad ſignifi
candum latentem intentionem in opere per ſeminationem, & manifeſtam retributionem in fu-
turo tempore meſſis. ℂQVOniam qui ſeminat in carne ſua.) Explicat differentiam ſeminan-
tium penes contraria ſuperius poſita, carnem & ſpiritum. ſeminare in carne propria eſt internũ
ſtudium latenter apponere ad ea quę ſunt carnis: hoc eſt ad propria bona. ex parte ſiquidem fo-
mitis ſe tenet inordinatus appetitus cuiuſcũq; boni proprii. DE carne & metet corruptionẽ.)
Apte fructus carnis deſcribitur corruptio, vtpote quæ corruptibilis manifeſte eſt: & ex qua nõ
niſi putreſcendo metuntur quodãmodo quę naſcuntur animalia, vermes, veſpæ, muſcę & ſimi-
lia. Iuxta hanc metaphorã dicitur ꝙ de carne metet corruptionẽ, hoc eſt ea quę ſunt corruptio-

nis: qualia sunt pœnalia in futura vita & vana in pręsenti. QVI autem seminat in spiritu.) in-tentionem studium vimq; omnem suam locat in spiritu, in iis quę sunt spiritus sancti. DE spiritu metet vitam æternam.) hic inchoatiue & in futuro cõsummate. fructus enim vltimus spiritus est vita æterna. Et per hoc declarauit quid est spiritu viuere. & consequẽter declarat quid est spiritu incedere, subiungẽdo. BOnum autẽ facientes nõ deficiamus.) Nõ sufficit seminare, sed oportet bonũ facere exteriori opere: nec hoc qualitercũq;, sed infatigabiliter, sed incessanter. Et in promptu ratio subditur. TEMpore enim suo metemus non deficientes.) Tẽpus metendi (vt in Euangelio dicitur) in altera est vita: & tunc infatigabiliter metemus, absq; labore vsq; ad satietatem fructus colligemus. ℂERgo dum tempus habemus.) Concludit Paulus ꝙ dum tempus est meriti. OPEremur bonum ad omnes.) hoc est enim spiritu incedere, ad hoc spiritus incitat & ducit. MAxime autẽ ad domesticos fidei.) Non corrigit quod dixerat ad omnes, sed inter omnes pręponit reliquis domesticos fidei. Ita ꝙ non excludit aliquem, sed arctiori vinculo astringit erga domesticos fidei, proculdubio Christianæ. Vbi omnes Christiani, domestici appellati sunt fidei. quia vniuersa ecclesia Christiana vna est domus dei viui: vt ipse alibi dicit. A B

VIDETE qualibus literis scribi vobis mea manu.) Aiunt ꝙ dictio interpretata qualibus, magnitudinem significat. Ita ꝙ sensus est. videte q̃ grandibus literis scripsi vobis manu mea. A differentia inter hãc epistolam & scriptas ad alias ecclesias (penes hoc ꝙ alias subscribebat Paulus manu propria, hãc vero totã manu propria scripsit) allicit Galatas. Significat enim per hoc ꝙ tanti eorum salutem facit, tam vehementer illam affectat vt manu sua tam grandem epistolam scripserat ad eos. ℂQVIcunq; enim.) Superfluit enim. VOlunt placere in carne.) Ex industria Paulus interposuit excitationem Galatarum ad considerandum ꝙ propria manu scripsit, subiungendo vanitatem circũcisionis: vt hinc perpenderent Galatæ in quo cõsistit summa totius negocii legalium aduersus quæ Paulus scribit. Et hactenus quidem vanitatem legalium monstrauerat, malosq; mores pseudapostolorum insinuauerat: modo demum quod supererat monstrat: scilicet quod ficte fugiendoq; persecutionem pro gloria huiusmodi noui doctores ingerunt Galatis legalia. ait enim ꝙ quicunq; doctores volunt Iudæis complacere in carne, hoc est in carnalibus obseruationibus. HI cogunt vos circuncidi.) Cogunt dicendo circuncisionem esse necessariam ad salutem. TANtum vt crucis. pro, cruce, Christi persecutionem non patiantur.) Volunt isti Christiani doctores placere Iudæis vt non sustineant persecutionem a Iudęis ob crucem Christi. vt enim prius dictum est Iudæi non persequebantur crucem Christi nisi vt abolentem legalia: & propterea isti doctores volẽtes complacere Iudæis (vt per hoc subterfugerent persecutionem ob efficaciam crucis Christi) prędicabant circuncisionem. NEque enim qui circunciduntur, legem. Deest, ipsi, custodiunt.) Manifestat fictam intentionem talium doctorum, ꝙ non student in veritate vt obseruetur lex: vt patet ex hoc ꝙ ipsi non custodiũt legem sed student ad complacendum Iudęis, vt non commoueantur ad persequẽdum eos. SED volunt vos circuncidi vt in carnę vestra glorientur.) hoc est vt apud Iudęos glorientur ob circuncisam carnem vestram, ꝙ fecerint tot proselytos. Et hæc ratio vltimo loco reseruata est: vtpote valde valida ad persuadendum vt non circuncidantur. C D

MIhi autem absit gloriari.) E regione vani animi talium doctorum seipsum locat. Mihi inquit absit vt glorier in quacunq; re. NIsi in cruce domini nostri Iesu Christi.) Illi timẽt efficaciam crucis euangelizare, immo contra efficaciam eius prędicant: ego autem non solum alienus sum a timore, sed in sola cruce Christi glorior, in sola efficacia crucis Christi gloriam meam loco. PER quem mihi mundus crucifixus est & ego mundo.) Facile est gloriari in cruce Christi, sed non sic, sed non cum hoc effectu vt mundus sit mortuus mihi & ego mortuus mundo. Est siquidem mundus mortuus mihi, in hoc ꝙ nihil mihi dat mũdus, nihil appeto a mũdo: ego vero sum mortuus mundo, quum nihil mei tribuo mundo, quum mũdus nihil expectat a me. Et sumitur hic mundus pro vniuersitate corporalium vt distinguuntur contra spiritualia. Ita ꝙ sub mũdo comprehenduntur omnes etiã legales obseruationes, vtpote corporales: vt manifestat subiũcta ratio. IN Christo enim Iesu neq; circuncisio aliquid valet neq; præputiũ.) Ecce ex quibus mũdus constituitur. SED noua creatura.) constans ex hoc ꝙ mundus est mihi crucifixus & ego mundo. Ideo enim mihi mũdus crucifixus est & ego illi, quia in Christo nihil valet ea quę sunt mundi (siue circuncisio siue præputium) sed tãtummodo valet noua creatura: hoc est spiritualis vita a deo creata per gratiam Iesu Christi. quæ nunq̃ veterascit sed semper est noua: & semper proficit, magis ac magis appropinquando ad nouitatem futuræ fœlicitatis æternæ. E

F ET quicunq; hanc regulam secuti fuerint.pro, hac regula incesserint.) De doctoribus loquitur ꝙ quicunq; hac regula(scilicet gloriationis in cruce Christi sic ꝙ mũdus sit ei crucifixus & ipse mundo)quicunq; inquam hac regula incessum suum cõposuerint. PAX super illos & misericordia.)Pax vltimum est donum,misericordia autem quemadmodum & gratia primum:vt in his comprehendantur omnia diuina dona. ET super Israel dei.)Accusatiui casus est Israel. & vniuersum Christianum populum significat ex appositione dei, ad differentiam Israelis non dei sed carnalis populi,scilicet Iudaici in legalibus pertinacis. Et nominauit Christianos Israelem dei,vt intelligant Galatæ & pseudapostoli ꝙ nõ aduersatur Israelitico populo quatenus est dei sed quatenus est carnis:quandoquidem Israel dei est ipse populus Christianus. est enim Israel non carnaliter sed spiritualiter.

G DE cætero nemo mihi molestus sit.pro,molestias exhibeat.)Sufficiant inquit Paulus hactenus obiectæ mihi falsitates(ꝙ ego foueo circuncisionem alibi & similia)deinceps nemo mihi huiusmodi molestias exhibeat,Et ratio manifesta omnibus est. EGO enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto.)Ad similitudinem seruorum gestantium in facie impressam notam dominorum inustione ferri factam,describit se Paulus portare manifeste in corpore suo non vnã sed multas impressas notas domini Iesu.Et intendit p huiusmodi stigmata innumeras plagas quas pro Iesu sustinuerat.hoc est manifestum coram omnibus signum ꝙ sum seruus domini Iesu,ꝙ sum alienus a legalibus. ¶GRAtia domini nostri Iesu Christi.)condonans peccata & liberans a seruitute legalium. CVM spiritu vestro fratres.)supple sit. AMEN.)vere,seu fiat. Et sic finitur epistola ad Galatas.Cuius subscriptio apud Græcos est.ad Galatas scripta Romę.Tradunt itaque Gręci hanc epistolam scriptam fuisse Romæ. argumentum tamen huius Epistolæ apud Latinos tradit scriptam fuisse Ephesi.

H ¶Caietę die.XXIIII.Ianuarii.M.D.XXIX.

COMMENTARIORVM THOMAE DE VIO CAIETANI Cardinalis sancti Xisti, in Epistolam ad Galatas, Finis.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS COMMENTARII.

I
PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem dei.) In exordiis aliarum Epistolarum dictum est tum de nomine Pauli,tum de officio apostolatus,quem specificat fuisse immediate a Christo, non suis meritis sed per voluntatem dei.

OMnibus sanctis.)hoc est mundis per baptismum.

QVI sunt Ephesi.)nomen est ciuitatis in Asia minori.

ET fidelibus in Christo Iesu.) Sanctitatis munditia refertur ad peccata:fidelitas autem refertur ad virtutes.Prima enim virtus est fides in Christo Iesu mater reliquarum virtutum.

GRAtia vobis & pax.)Consueta Paulo est hæc salutatio,comprehẽdens omnia dona dei ab extremis gratia & pace.

K A DEO patre nostro.)tum creatione,tum gubernatione &c.

ET DOmino Iesu Christo.)redemptore & saluatore nostro.

BENEdictus deus.) Post salutationem incipit tractatus. in quo primo more solito proponit materiam tractandam.Benedictus inquit benedictione laudis,supple sit deus.Nomen naturę est deus. ET pater.)Nomẽ est primę personę trinitatis. DOmini nostri Iesu Christi.) Ad vtrunq; potest referri(scilicet tum deũ tum patrẽ) obliquus iste:eo ꝙ deus est deus domini nostri Iesu Christi secũdum humanam naturam,& est pater naturalis eiusdem secundũ diuinã: iuxta verbum ipsius.ascendo ad patrẽ meum & patrem vestrũ, deum meũ & deum vestrum. QVI benedixit nos.) Benedicere dei est benefacere.& sic dictũ est qui benedixit nos, perinde ac dixisset qui benefecit nobis. IN omni.)nõ in aliqua sic & in aliqua nõ. BEnedictione.)hoc est

beneficio. SPIrituali.)ad differentiam benedictionum corporalium quibus in Deutero.benedictus est populus Iudaicus.non sic talibus benedictionibus benedixit nos deus, sed spiritualibus beneficiis omnibus. IN cœlestibus.pro,in supercælestibus.)ad differentiam donorum spiritualiũ præsentis vitæ. IN Christo.)hoc est non in nobisipsis sed in Christo cuius sumus mẽbra.Loquitur siquidẽ Paulus de benedictione qua iam benedicti sumus,suscepta in Christo homine omni benedictione spirituali in superçęlestibus. nobis enim Christianis collata sunt beneficia omnia quę sunt iam in Christo.Et hęc sunt beneficia nobis collata quæ proponit. A

¶SIcut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem.) Particula ante mundi constitutionem, determinat verbum elegit.& particula in ipso,determinat pronomen nos:ex parte siquidẽ electorum se tenet.Et est sensus.nos in ipso,proculdubio Christo, hoc est nos membra ipsius.Explicatur siquidem quòd non sumus electi seorsum,sed iuncti Christo,vt membra Christi,ratio enim electorum ex parte rei electæ significatur Christus:& huiusmodi electio nõ noua sed ante fundationem mundi describitur. Affertur autem hoc ad manifestandum ꝙ deus sic benedixit nos,sic adimpleuit benedictionem nostram omnium spiritualium beneficiorum in supercęlestibus in Christo,quemadmodum elegit ante fundationem mũdi nos membra Christi: vt intelligamus huiusmodi benedictionem nostram forte omnino conformem æterne electioni nostri.¶Vbi aduerte per verbum elegit, significari quòd discreuit nos ab aliis proculdubio non electis.Electio enim significat refutato alio optionem alicuius.Vnde in ipso electionis beneficio aliorum reprobatio consignificatur.sed nunc de nostræ electionis beneficio est sermo:quæ tanto maius est beneficium, quanto de massa perditionis sumus discreti. VT essemus sancti & immaculati.pro,irreprehensibiles,in conspectu eius in charitate.pro,dilectione.)Ne errares cõfisus in beneficio electionis,explicauit ad quid sumus electi membra Christi in hac vita. Explicauit autem quatuor.Primum vt essemus sancti.quod per baptismum consequimur: quoniam per ipsum mundamur ab omnibus peccatis.Secundum vt essemus irreprehensibiles,in actionibus nostris.Tertium,in dilectione. Sanctitas siquidem & irreprehẽsibilitas ad mala referuntur: dilectio autem ad bona.Quartum in conspectu eius scilicet dei,non in apparentia coram hominibus:ad excludendum fictionem.Et hinc clare liquet vanam esse confidentiam in electione nisi det homo operam vt has habeat electorum conditiones: quoniam ad has habendas in hac vita electi sumus inquit Paulus. QVI prædestinauit nos in adoptionem filiorum.) Superfluit filiorum. PER Iesum Christum in ipsum.) Non sufficit Paulo explicare electionem (per quam discernimur a malis)sed explicat etiam prædestinationem: per quam similiter ab æterno ordinamur ad bonum adoptionis. Et quemadmodum de nostra electione dixit elegit nos in ipso (Christo)ita de nostra prædestinatione dicit quòd prædestinauit nos in adoptione (hoc est vt simus filii adoptiui) per Iesum Christum filium naturalem. Constat nanq; quòd adoptionem adipiscimur non nostris meritis sed per merita Iesu Christi. ¶Quod autem adiungit in ipsum, intellige deum. Carent siquidem Græci distinctiuo pronominis absolute vel reciproci. Et hoc in loco reciprocum intelligendum videtur pronomen: vt significetur quòd deus prædestinauit nos in adoptionem ad seipsum deum:hoc est vt simus filii adoptiui ipsius dei per Iesum Christum filium naturalem eiusdem dei. SECVNdum propositum,pro,beneplacitum,voluntatis suæ.) Non significatur placere sed beneplacere: vt intelligamus ꝙ diuina voluntas prædestinando,non facit quod placet sed quod beneplacet. Verum quum audis beneplacere,recole quòd voluntas diuina est sibiipsi lex:ac per hoc non mendicat bonitatem ab extrinseco superiori nec a nostris meritis seu demeritis obiectiue. & id est beneplacere quod ipsa vult esse beneplacitum. Explicat siquidem Paulus in prædestinatione beneplacitum diuinæ voluntatis, ad tollendas quæstiones disputantium de voluntate prædestinantis: aperte per hoc significando ꝙ bonitas huiusmodi propositi est apud diuinam voluntatem,& non apud merita istius vel illius. IN laudem gloriæ gratiæ suæ.) Duplex bonum per prædestinationem intentum significat. alterum adoptionis nostræ in filios dei. alterum laudis diuinæ: quæ explicatur ꝙ est laudatio gloriæ diuinæ non vndecunq; consurgentis sed ex gratia eius.& hoc ad differentiã gloriæ diuinę consurgentis ex opere iustitię. Laudanda siquidem est diuina gloria non solum penes gratiam, sed etiam penes iustitiam.ex vtraq; enim consurgit diuina gloria.Sed prædestinatio non ordinatur ad laudem glorię consurgentis ex iustitia,sed in laudem glorię consurgentis ex gratia:quoniam non nostris meritis sed ex dei gratia per Iesum Christum erimus filii dei. & propterea dicit in laudẽ gloriæ gratię suę. IN qua gratificauit nos in dilecto filio suo.)Superfluit filio suo.Gra

F tificauit dicit,hoc est gratos reddidit seu effecit,proculdubio sibi. ¶Et hinc theologi vulgatam distinctionem accipiunt inter gratiam gratis datam & gratiam gratum faciētem.De gratia siquidem gratumfaciente hic clare dicitur,in qua gratificauit nos.Et addidit in dilecto,proculdubio naturali ac vnigenito filio(qui singularissime per antonomasiam vocatur dilectus) ad explicandam rationem quare nos gratia impleuit,esse filium suum dilectum:vt intelligamus gratia nos impleri a deo quatenus membra dilecti vnigeniti, vt omnē nostram gratiam referamus in Christum.Et hęc sunt quæ Paulus proponit pro materia huius epistolæ.

IN quo habemus redemptionem.)Tractat proposita incipiens ab vltimo:scilicet in qua gratificauit nos in dilecto.hanc enim particulam tractat quater repetēdo in quo proculdubio dilecto.Declarat itaq; ex gratia gratificationem nostram in Christo: in primis explicando modū, dicendo in quo habemus redemptionem. per modum siquidem redemptionis acquisiti sumus:
G non precio auri & argenti,sed PER sanguinem eius.)redempti sumus. REmissionem peccatorum.)Appositiue ad redemptionem dicit remissionem peccatorum: vt explicaret redēptionem a seruitute peccati. SEcundū diuitias gratiæ eius.)Vere magna gratia fuisset simplex remissio peccatorum:maior autē remittere peccata redimēdo,hoc est adhibito precio.fuisset enim donare nobis vtrunq;.Maxima autem gratia est adhibuisse sanguinem proprium,dedisse vitam propriam pro huiusmodi redemptione.& propterea non dicit secundū gratiam eius,sed secundum diuitias gratiæ eius,vt multiplicem & exuberantem gratiam in hoc facto agnoscamus. ¶QVAE superabundauit in nobis.pro,quam exuberare fecit in nos.)Non solum in effectu remissionis peccatorum per redemptionem in sanguine &c.sed etiam in effectu reuelatę notitiæ gratificatos nos subiungit.Et vere quædam exuberantia gratiæ est, vt non solum simus sic redempti sed etiam sit reuelatū nobis arcanum diuinæ voluntatis. IN omni sapientia & prudē-
H tia,vt notum faceret nobis sacramentum.pro,patefacto nobis mysterio,voluntatis suę.)Ordo literę est.quam exuberare fecit in nos,patefacto nobis mysterio voluntatis suæ in omni sapientia & prudentia.Ita q; omnis sapientia & prudentia ad mysterium voluntatis suæ refertur: ad explicandum q; arcanum diuinę voluntatis est in omni sapientia & prudentia.sapientia quidē circa diuina & æterna,prudentia autem circa dispositionem actionum tēporalium. SEcūdum beneplacitum.)Arcanum voluntatis diuinę non solum commendatur ab omni sapientia & prudentia,sed etiam a beneplacito,ab eo quod beneplacuit.Et statim materiam beneplaciti subiungit primo in genere,dicendo. EIVS quod proposuit in eo.)scilicet mysterio.Omne quod propositum seu deliberatū est a deo in huiusmodi mysterio, describitur esse beneplacitū & in omni sapientia & prudentia &c. IN dispensationem plenitudinis temporū.) Ecce in specie id quod proposuit in mysterio.Optime quadrat sententia hæc cum verbo domini,nō est vestrum nosse
I tempora vel momenta quæ pater posuit in sua potestate. Arcana siquidem diuinæ voluntatis sunt in dispensandis temporibus,nō imperfecte sed plene.plenum siquidem tempus dispensauit cuiq; rei quam disposuit efficere,& cuiusq; temporis plenitudo latet in mysterio diuinę voluntatis.Verbi gratia aliam plenitudinem temporis dispensauit pro inchoanda circūcisione, aliam pro donatione legis,aliam pro promissione Mesiæ Dauidi, aliam pro institutione baptismi, aliā pro vocatione gentium &c.hæc enim dispensatio plenitudinis temporum,est ea quam pater posuit in sua potestate,est ea quæ continetur in mysterio voluntatis diuinæ. INstaurare.pro,recapitulare,omnia in Christo.)Quoniam non est nobis patefactum mysterium diuinæ voluntatis secundū omnia agenda in quacunq; plenitudine temporis, explicat in indiuiduo quod est nobis manifestatum illius mysterii,esse recapitulationem omnium in Christo:hoc est summariam collectionem omnium in Christo. Metaphoricus est Pauli sermo ad similitudinem aduocatorū
K seu oratorum,in fine orationis seu aduocationis colligentium per capita summatim omnia dicta.iuxta hanc siquidem similitudinem collectionis dictorum, tradit collectionem omniū factorum,omnium gestorū omniumq; dictorum vbicunq; facta gesta ac dicta relatiue ad deum sint, dicendo q; deus disposuit recapitulare omnia in Christo:hoc est colligere omnia per quęcūq; secula vbiuis sparsa,& vnire in Christo.Et declarando quę sint hęc omnia subiungit. QVAE in cœlis sunt,& quæ in terra sunt in ipso.)Superfluit hoc vltimū sunt.Quod dicit in ipso,proculdubio deum demonstrat. Et est sensus.omnia quæ in cælis & quæ in terra sunt in deo: hoc est relatiue ad deum,ad differentiam eorundem absolute.Qualiter autem ea quæ in cælis sunt colliguntur ad Christum,ignotum est nobis nisi quo ad duo,alterum est q; omnes angeli colligun tur sub Christo homine tanq̄ capite & domino.alterum est q; eorum ruina reparatur per Chri

stum,locando homines in sedibus eorum qui ceciderunt.De iis autem quę in terra sunt,scimus A
genus humanum vniuersum collectum esse ad Christum sub eius redemptione, sub eius iudicio &c.Et pręter hoc reliqua in vniuersa terra colligi ad Christi imperium in miraculis: & demum in reuelatione futuri post resurrectionem seculi.¶Hoc est ergo nobis notificatum arcanum iam aduenisse plenitudinē tēporis quo misit deus filium suū vt in ipso recapitularet oīa. IN QVO etiam.) Ecce secundum in quo,ad explicandam gratificationem specialem factam discipulis Christi ex Iudæis assumptis. ET nos sorte vocati sumus.) Superfluit & nos. nec vsquequaq; liquet an vocati an electi legēdum sit.Verum parui refert quo ad sensum.¶Et quod dicit sorte,non significat fortuito,sed parte seu hæreditate.Alludit enim ad electionem populi in partem seu hæreditatem dei:iuxta illud.pars autem domini populus eius,& Iacob funiculus hæreditatis eius.Et ad literam intendit ꝙ absq; meritis propriis Iudæi conuersi ad Christum velut sorte hæreditatis & partis diuinæ non suis meritis asciti seu vocati sunt. PRAEdestinati secundum propositum eius qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suę.) B
Dixerat sorte.Et propterea ad excludendum intellectum tum fortuiti tum inconsulti adiungit hæc.nam dicēdo prędestinati,excludit fortuitum:& dicendo secundum consilium, excludit imprudentiam.vt intelligamus ꝙ cum hoc ꝙ sine meritis,tamen prædestinati consulto fuerūt illi qui ex Iudæis vocati sunt.Vnde eos explicans subiungit. VT simus in laudem glorię eius nos qui ante sperauimus in Christo.)Explicat de quibus loquitur,esse nos qui ante sperauimus in Christo.Quos constat fuisse Iudęos,qui ante sperauerunt in Christo q̄ Christus veniret.Erant enim in natione Iudęorum viri iusti innumeri quorum spes erat in Christo venturo.Multi inquit Christus reges & prophetę voluerunt videre quæ vos videtis &c. Vel qui anteq̄ Gentiles sperauimus in Christo.¶Finis autem huius vocationis describitur,vt simus in laudē glorię eius.s.dei.Et ad literā Iudęi cōuersi ad Christū,fuerunt & sunt vsq; hodie in laudē gloriæ dei. C
¶IN quo.)Ecce tertium in quo,ad prosequendum gratificationem nostram in Christo. ET vos cum audissetis.)In prima persona legitur.& participium præteriti temporis actiuum congrue resoluitur in passiuum:quia caremus actiuo.Legendum itaq; est. ET nos audito verbo veritatis,euangelio salutis nostræ,non vestræ.)Dixerat in quo & sorte vocati sumus,explicando gratificationem vocatorum ex Iudęis ex parte vocantis,modo explicat eandem ex parte vocatorum:ꝙ scilicet audito euangelio sunt in Christo.Hebraico more Paulus substantiuum verbum subintelligit.Ita ꝙ sensus est.in quo sumus seu fuimus & nos audito verbo veritatis, appositiue euangelio salutis nostræ.Modum explicat quo in Christo effecti sunt.¶Vbi & aduerte appellari verbum veritatis simpliciter & absolute,quia nihil nisi veritatem continet euāgeliū. & hoc quo ad intellectum,qui perficitur sola veritate.Appellari quoq; euangelium salutis nostræ:quia reuera annunciatio bona est,non terrenorum bonorum aut carnalium delectationū D
sed salutis nostræ.In qua continetur omne appetibile quod vere spectat ad salutem nostram. IN quo.)Ecce quartum in quo,ad significandum gratificationem gentilium in Christo. ET credentes.) Dictio Græca participium est pręteriti temporis actiuum,quo caremus. Et posset adiuncto aduerbio significante præteritum dici in quo & prius credentes. SIGNATI estis. pro,obsignati estis.) ad similitudinem siquidem tabellarum fœderis dicit obsignati estis. SPIritu promissionis sancto.) non est obsignatio facta impressione anuli aut signo notarii, sed interna obsignatio facta in anima a sancto spiritu promissionis. Vt intelligamus obsignationem respectu futuræ hæreditatis,appellat spiritum sanctum promissionis.In baptismo siquidē gratia dei confertur animæ vt signaculum quoddam promissę hæreditatis æternæ a spiritu sancto:quemadmodum si inter homines signaretur tabella adoptionis signo notariorum & testiū aut anulo ipsius adoptantis.Illud enim esset signum promissionis. QVI est pignus.pro,arrabo, hęreditatis nostrę in redemptionem acquisitionis.) Aduerte ꝙ relatiuum qui quū in Gręco sit masculini generis & spiritus sit neutri generis,ex parte antecedentium non refert spiritum sanctum sed Christum:de quo dixerat in quo prius credentes &c. Verum quoniam arrabo masculini generis est etiam apud Gręcos,& relatiuum quo ad genus concordat quandoque cum consequente,ideo potest & de spiritu sancto intelligi non obstante differētia generis. Et si quidem referatur ad spiritum sanctum,sensus est ꝙ spiritus sanctus habitans in cordibus nostris,est pars precii in redemptionem acquisitionis hæreditatis nostræ:hoc est ad plene emendum acquisitam hæreditatem nostram.Et hoc proculdubio verum esse constat: quoniam requiritur cooperatio nostra ad assequendum acquisitam iam per Christum hæreditatem.Signi

F ficatur enim q Arrabo(hoc est prima pars solutionis)est gratia spiritus sancti quam habemus in anima. Et per hoc insinuatur subsequens cooperatio nostra ad hæreditatem nostram consequendam. ¶Si autem referatur Christus, tunc idem dicitur Arrabo, quia vere est initium redemptionis acquisitę hæreditatis nostræ. Quāuis siquidem Christus sit sufficientissimum & integrum precium, nobis tamen viatoribus procedentibus in hac vita post baptismum, communicatur vt Arrabo: quoniam exigit nostras cooperationes ad plene assequendum acquisitam per eius redemptionem hęreditatem nostram: quæ est æterna fœlicitas animæ & corporis. ¶Et si aduerteris prudens lector quòd Paulus in postremo in quo, loquitur in secunda persona ad Gētiles(dicendo obsignati estis spiritu promissionis sancto)& modo mutat personam(nam loquitur in prima persona dicendo qui est Arrabo hæreditatis nostræ: nostræ dicit non vestræ) apparebit ex hac diuersitate quòd vbi quater de dilecto dixerat in quo, demum quinto loco de eo

G dem dilecto dicit qui est Arrabo hæreditatis nostrę &c. ad declarandam communem gratificationem in Christo tam Iudæis quàm Gentilibus Christianis secundum hunc effectum qui est habere Arrabonem redimendę possessionis hæreditatis nostræ, vt intelligamus hanc hæreditatem esse iam nostram, sed superesse cooperari ad mercandum possessorium: hoc est vt possideamus hæreditatem nostram. IN laudem gloriæ ipsius.) Christi. Quemadmodum de gratificatione propria dixerat in laudem gloriæ eius, ita modo de gratificatione Gentilium seu communi dicit in laudem gloriæ ipsius: vt intelligamus vnum & eundem esse finem communem vtrisq;: Iudæis scilicet & Gentilibus Christianis.

PROPTEREA.) Tractata illa particula, in qua gratificauit nos in dilecto, tractat illam qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in supercælestibus in Christo. Et introducit eam per modum rei concupitæ & petitæ pro Ephesiis. ET ego audiens fidem vestram

H quæ est in Christo Iesu.) Ad id quod dixerat in quo & credentes obsignati estis, refertur propterea. Potest nihilominus referri ad vltimo explicatam communem gratiam Arrabonis: vt intelligamus q propter perficiendum arrabonem. Quod autem dicit ego audiens, non significat q non etiam viderit(quum ipse apud Ephesios multum fructum fecerit prædicando)sed significat q Romę existens in vinculis audiuit fidem Ephesiorum perseuerantem. Nec solam fidē, sed subiungit. ET dilectionem in omnes sanctos.) hoc est mundos per baptismum, in omnes Christianos. NON cesso gratias agens pro vobis.) Vide partes orationis Pauli. Primum gratias agit pro Ephesiis pro diuinis donis in eis, deinde. MEMORIAM vestri faciens in orationibus meis.) Ad partem orationis petitoriam hoc spectat, vnde & petita subiungit. VT deus domini nostri Iesu Christi.) secundum humanam naturam. Ecce quod superius proponēdo dixerat simul vt deus & pater, modo exequendo distinguit. Et primum dicit vt deus domi-

I ni nostri Iesu Christi, proculdubio secundum humanam naturam, deinde dicit. PATER gloriæ.) hoc est pater eiusdem secundum q est gloria: hoc est secundum diuinam naturam, quæ sola est suapte natura gloria. DET vobis spiritum sapientiæ & reuelationis.) Non dicit sapientiam sed spiritum sapientiæ, vt clare explicet q de dono spiritus sancti non de sapientia humana quæ per studium acquiritur, loquitur. Spiritus sapientiæ, spiritus est notitiæ diuinorum. Verum quoniam huiusmodi notitia habetur quandoq; tecta & quandoq; detecta (hoc est obscura vel clara) ideo adiungit & reuelationis: claritatem per amotionem veli significans. IN agnitionem. pro, in agnitione, eius illuminatos oculos cordis vestri. pro, mentis vestræ.) Quod dixerat det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis, appositiue exponit illuminatos oculos mētis vestræ in agnitione eius. Dicendo in agnitione eius(scilicet dei) explicat sapientiam. & dicendo illuminatos oculos mentis vestræ, explicat reuelationem. VT SCIATIS.) Tria co-

K gnoscenda distinguit. Primum est. QVAE sit spes vocationis eius.) hoc est quid speratur ex vocatione dei ad Christianitatem. Hoc enim multum refert: ne putemus sperandum esse nobis in hac vita sed in futura. ET QVAE diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis.) Hoc est secundum sciendum, non sufficit scire q spes Christiana non tendit ad ea quæ sunt præsentis vitæ sed futuræ, sed & oportet scire quæ sunt diuitiæ gloriæ: ne fallamur, putantes nos in alia vita habituros similes istis terrenis, sed diuitias spirituales gloriæ præparatæ hęreditatis in sanctis, in mundis, in iis qui nihil inquinatum habebunt. Et nosse quæ sunt hę diuitię est nosse in quo consistit fœlicitas cęlestis patrię: quòd scilicet consistit in bonis animę &c. ET QVAE sit supereminens magnitudo virtutis. pro, potentię, eius in nos qui credidimus. pro, credimus, secundum operationem potentiæ virtutis. pro, fortitudinis, eius quam operatus est in Christo

Iesu.) Tertium cognoscẽdum per spiritum sapientię & reuelationis, gloria corporis nostri post resurrectionem est. Ita ꝙ secundum spectat ad gloriam animę: & tertium ad gloriam corporis Hanc autem nostri corporis gloriam describit vt effectum superexcellentis magnitudinis potentiæ diuinę in nos qui credimus: quoniam reuera tam magnus effectus est vt corpus mortale immo mortuum, reuocetur non solum ad vitam, sed ad vitam immortalem, impassibilem, gloriosam &c. vt non sufficiat afferre diuinam potentiam (quoniam ea communis est omnibus operibus naturæ) sed afferatur magnitudo diuinæ potentiæ. Et quoniam magnitudo diuinæ potentiæ communis est aliis operibus mirabilibus, affertur supereminens seu superexcellens magnitudo diuinæ potentiæ. ¶Et ne incredibilis huiusmodi superexcellens magnitudo diuinę potentiæ credatur futura in nos, manifestat eam a simili efficacia quam iam exercuit in Christo. Hanc enim similem efficaciam significat dicendo, secundum operationem potentiæ fortitudinis eius quam operatus est in Christo Iesu. Ita ꝙ particula secundum operationem, refertur ad particulam supereminens magnitudo potentię &c. Intendit enim & dicit vt sciatis quę sit supereminens illa magnitudo in nos secundum operationem, hoc est similis operationi potentiæ fortitudinis eius, dei, quam operatus est, hoc est exercuit in Christo Iesu. ¶Dictio interpretata operationem, clarius interpretata fuisset efficaciam. Significat enim non simplicem operationem, sed vim quandam in operando: quę explicatur magis dicendo secundum efficaciam potentiæ fortitudinis seu roboris eius, dei. Quam exercuit deus in Christo Iesu in opere resuscitationis & collocationis ad dexteram suam. De his enim effectibus est sermo: vt clare subiungit. A B

SVSCITAS illum. pro, suscitato illo, a mortuis.) Caremus vt dictum est participio præteriti temporis actiuo. Et ideo vtcunꝙ fieri potest, vertitur in participium præteritum passiuũ, dicendo suscitato illo a mortuis. Intellige tamen quam exercuit in Christo Iesu suscitando illum a mortuis. ET CONSTITVENS. pro, & sedere fecit, ad dexterã suam in cælestibus.) Secundum hanc efficaciam diuinæ potentię qua suscitauit Christum a mortuis & sedere iam fecit ad dexteram suam in cælestibus, rogat Paulus vt sciãt Ephesii quæ sit excellens magnitudo potentiæ dei in nos resuscitandos & glorificandos in corpore. Hic est sensus literalis. ¶Describitur autem Christus sedens non corporali positione sed quiete regnans. Sicut nec est ibi dextera corporea dei: sed summa bona dei dextera metaphorice appellantur. Significatur enim quòd Christus homo quiete regnat in summis bonis dei, & hoc in cælis existens. C

SVPRA omnem principatum & potestatem & virtutem & dominationem.) Non sufficit Paulo explicasse efficaciam diuinę potentiæ in exaltatione Iesu Christi, quo ad ipsum Iesum Christum & locum eius, sed explicat etiam relatiue ad angelos & totum vniuersum. Et propterea dicit supra omnem principatum. Quatuor angelorum ordines nominat, quorum nomina ab aliqua pręeminentia sumpta sunt: vt ex superioritate ad istos, intelligatur superioritas ad omnes. Quodlibet enim horum pręeminentiam aliquam sonat: vt patet intuenti vocabula. D

ET OMNE nomen quod nominatur, non solum in hoc seculo sed etiam in futuro.) Ne quęstioni locum aliquem relinqueret, generalem particulam subiungit ad comprehendendum omnia citra deum. Nam dicenda & omne nomen quod nominatur, significat & omnem rem quę nominatur tam in pręsenti quàm in futuro seculo: ad differentiam dei qui suapte natura innominabilis est, quia est incomprehensibilis: quàmuis nos ab affectibus illum nominemus. ¶Et dixit supra omne nomen quod nominatur, alludens ad nomen dei tetragrammaton, quod non nominatur nec nominari potest: vt per hoc clare excluderet deum. ¶Et dixit siue in hoc seculo siue in futuro, ad comprehendendum innumeras substantias spirituales quæ non nominantur in hoc seculo (vtpote ignotę) sed nominabuntur in futuro seculo, quando erunt notę.

ET omnia subiecit sub pedibus eius.) Vt nihil omnino exemptum a potestate Christi intelligamus, explicat quòd omnia (nullo excepto) subiecit sub pedes eius: vt omnimodam subiectionem intelligamus ex subiectione sub pedes. ET IPSVM dedit caput super omnem ecclesiã. pro, super omnia ecclesię.) Datiui est casus ecclesię. Inter alios effectus diuinę potẽtiæ in Christo enumerat vltimo quòd ipsum dedit ecclesiæ caput super omnia. Hinc gratiam capitalem in Christo theologi assumunt. Verum quia caput tam in corpore naturali quàm in corpore mystico (puta collegio, ciuitate aut regno) nunquàm est super omnia, sed aliqua sunt in corpore naturali siue mystico ad quę vis capitis non sufficit, ideo a Christo quemuis defectũ & quãlibet insufficientiam tollens addidit super omnia. Caput autem metaphorice ad similitudinem capitis naturalis Christus dicitur ecclesiæ, eo ꝙ officia capitis ei cõueniant: vt inferius Paulus E

F declarabit. QVAE est corpus ipsius.) Ecclesiam appellat corpus Christi, proculdubio mysticum. Sunt enim fideles velut membra Christi: ac per hoc congregatio fidelium quam ecclesiæ nomen significat est corpus Christi. ET plenitudo eius.) Superfluit & appositiue siquidem dicit plenitudo eius, ad explicandum corpus constans ex omnibus membris. QVI omnia in omnibus adimpletur. pro, implet.) Ecclesia est corpus eius (vtpote plenitudo eius) qui omnia in omnibus implet: hoc est plenitudine vniuersarum partium correspondens illi qui implet omnia in omnibus. Ecclesia est velut plenum ex omnibus partibus corpus, implens Christum sicut corpus implet animal membris & partibus. Christus vero implet omnia & singula in omnibus partibus & membris spiritualiter, multo magis q̃ anima implet omnes partes corporis viuificando. Integritas ecclesię per hęc describitur simul cum efficientia & sufficientia Christi ad vniuersam ecclesiam & singula membra.

G

CAPVT II.

ET VOS quum essetis mortui delictis & peccatis vestris.) Superfluit vestris. Quia litera ista non habet in sequentibus ad quod verbum referat & vos, cō sequens est vt referat ad præcedens verbum: quo dixit & ipsum dedit caput super omnia, & vos. Ita ꝙ vbi prius in genere dixerat super omnia, modo in specie explicat Gentiles, dicendo & vos. Nec solum explicat Gentiles, sed qualitatem eorum secundum quam Christus constitutus est caput super eos, dicendo quum essetis mortui delictis & peccatis: ad significandum ꝙ tunc Christus fuit & incœpit esse caput super Gentiles quum mortui fuerunt delictis & peccatis. Christus enim non viuificat membra aliqua nisi prius (ordine naturæ) mortua fuerint delictis & peccatis. ℭDatiui casus est tam delictis q̃ peccatis. Et manifeste significat non fructificare, non vtiles esse delictis omissionum & peccatis commissionum. Pœnitentia siquidem significatur qua detestamur præterita & cauemus ne iterum peccemus. IN quibus aliquando ambulastis.) Recole prudens lector ꝙ proponendo particulam qui benedixit nos omni benedictione spirituali in supercælestibus in Christo, adiunxit electionem dicendo sicut elegit nos in ipso &c. Et perpende ꝙ exequendo illam particulam qui benedixit nos &c. similiter inserit tractatum electionis. Eligentis siquidem est ex massa peccatorum aliquos viuificare. Et hoc nunc declarat, primum in Gētilibus electis: & deinde in Iudęis electis. Gentiles siquidem alloquens dicit, in quibus, delictis & peccatis, aliquando ambulastis, similes aliis peccatoribus. SECVNDVM seculum mundi huius.) hoc est sine ratione futurę vitę. Viuere siquidem secundum seculum mundi huius, nihil aliud

I est q̃ hominem disponere & exequi opera sua secundum periodum quo durat in hoc mūdo, q̃d est viuere exclusa relatione ad alteram vitam, habita sola ratione vitę præsentis. Et hoc commune erat omnibus Gentilibus. vnde & summum bonum suum ponebant in immortalitate famæ huius mundi. SECVNDVM principem potestatis aeris huius spiritus.) Superfluit huius. Alteram rationem peccandi apud Gentiles explicat diabolum: quem nominat principem potestatis aeris spiritus. Et quidem ꝙ sit princeps aliorum dæmonum, nullam habet difficultatē. Quod vero dicitur aeris spiritus, dupliciter exponi potest. Primum vt aeris nomen sit loci in quo sunt spiritus. Et tunc est ordo literæ secundum principem potestatis spiritus, hoc est vniuersitatis spirituum, aeris, hoc est qui est in aere. Et hic sensus nullam etiam habet difficultatē: eo ꝙ admittitur dęmones habitare in aere. ℭAlter sensus est. aeris spiritus, hoc est aerei spiritus. Ita ꝙ appositiue dixit aeris spiritus, ad differentiam aeris corporis, aeris qui est elemētum

K inanimatum. Et hic sensus ingerit quęstionem philosophantibus peripateticis, negantibus huiusmodi spiritus aereos. Crediderim ego dęmones esse spiritus aereos: & id consonare verę philosophię rationi. vt quemadmodum inuenitur vegetatiuum sine sensitiuo, & sensitiuū sine secundū locū motiuo, & intellectiuum sine secundū locū motiuo, ita inueniatur secundū locū motiuū sine sensitiuo: quod est ponere huiusmodi aereos spiritus cōstantes ex intellectiuo & secūdū locū motiuo. Et est sermo de motu progressiuo absq; sensitiuo. Sed hæc diffusiorē exigūt tractatū q̃ locus iste cōpatiatur. Verū appellatione aeris nō intelligo elemētū aeris, sed subtile corpus nostris sensibus ignotū, corpus simplex ac incorruptibile, natū moueri localiter ab anima ad omnes differētias positionis absq; repugnātia aliqua ex natura corporis: sicut corpus cęleste natum est moueri circulariter in ea velocitate qua a sua aīa mouet, absq; aliqua repugnātia, vt

hanc positionem tenent Basilius magnus, athanasius, methodius, augustinus, et habetur actione quinta. 7. sinodi generalis: que secunda sinodus nicena est. contrarium tamen positionis huius habetur in consilio Lateranense primo. vide .s.t. pª. p. 51. 3. et. 51. 1.

peripatetici tradunt.vt nullus labor interueniat in motu illo. QVI nunc operatur in filios diffidentiæ.pro,in filiis inobedientiæ.) Explicatur modus quo secundum principem spirituum ambulauerunt Gentiles,similis modo quo operatur idem princeps in filiis inobedientiæ.Et intellige per operari instigare, suadere,tentare &c.Istis enim modis operatur diuersis viis in iis qui,adhuc sunt filii inobedientiæ,proculdubio diuinæ,qui non obediunt præceptis diuinis &c. A

¶IN QVIBVS & nos.) Iudęos adiungit similes Gentilibus quo ad delicta & peccata,& similiter electos de peccatorum massa.In quibus,scilicet delictis & peccatis,& nos Iudæi. OMNES aliquando conuersati sumus.) Neminem excipit dicẽdo omnes. IN desideriis carnis nostrę.) De Gentilibus dixerat secundum seculum mundi huius,excludendo spem futuræ vitæ. In Iudęis non eandem dicit rationẽ peccandi(quoniã in eis erat fides alterius vitę)sed dicit in desideriis carnis nostrę.Quod magis explicans subiũgit. FAciẽtes volũtatẽ.pro,volũtates, carnis & cogitationũ.)Cõcupiscẽtię carnales inducebãt nos ad opere exequẽdũ volũtates(hoc est appetitus)carnis & appetitus cogitationũ.vt volũtates cogitationũ referant ad peccata carnalia: & volũtates cogitationũ referant ad pctã spũalia. ET eramꝰ natura.)hoc est naturali ꝓnitate.Fomitem enim naturalem significat. FILII irę sicut & cęteri.)Hebraico more vndiq; dignos ira hoc est punitiõe)filios iræ appellat.Communem radicem peccandi omnibus tam Iudæis quàm Gentilibus innatum fomitem describit:ob cuius exequutionem omnes sumus digni diuina vltione. DEVS autem.pro,sed deus,qui diues est in misericordia.) Non simpliciter misericors sed diues in misericordia describitur deus:eo quòd nulla ex parte deest aliqua miserendi efficacia,sed omni carens superiore & omnium creator ac dominus,potest quemcunq; & quantumcunq; misericordiæ effectum exercere. PROpter nimiam.pro,multam,charitatem suam qua dilexit nos.) Et hic quoque non dicitur propter dilectionem suam,sed adiungitur multam, vt multiplex & magnus effectus significetur.Et pronomen nos,Iudęos demonstrat:vt coniunctio sequens testatur. ET.pro,etiam,quum essemus mortui peccatis,cõuiuificauit nos Christo.) Superfluit nos.Recole prudens lector in principio huius capituli dictum & vos cum essetis mortui delictis & peccatis.Adiungit namque simili dispositione seipsos Iudeos Gentilibus,dicendo etiam quum essemus mortui peccatis,hoc est non aliter nos quàm vos. Vos enim quum essetis mortui delictis & peccatis,etiam nos quum essemus mortui peccatis conuiuificauit Christo. Vide quàm apte,immo quàm verissime dictũ fuerit & ipsum dedit caput super omnia, & vos quum essetis mortui delictis & peccatis.Capitis siquidem est viuificare membra quorum est caput.Illi enim viuificationi similem viuificationem adiungit erga Iudęos similiter dispositos,dicendo etiam quum essemus mortui peccatis conuiuificauit Christo.Nihil est enim aliud conuiuificatos fuisse Christo quàm accepisse Christum in caput.Ad vtrosq; ergo tam Gentiles q̃ Iudæos viuificationem a capite Christo processisse manifestauit,prius vtrisq; ordine naturæ pœnitentibus:sicut prius naturæ ordine tollitur tenebra q̃ luceat aer. B C D

¶CVIVS gratia saluati estis)Superfluit cuius.Per modum parenthesis excitat Ephesios in persona Gentilium ad librandum quòd gratia saluati sunt.Et quum communem Iudæis ac Gentilibus vitam ex Christo capite docuisset,non absque mysterio dixit gratia saluati estis,& non dixit gratia saluati sumus.Spectat siquidem hoc ad differentiam illam inter salutem Iudæorum & Gentilium quam ad Ro.xv.Palus explicat:ꝙ scilicet Iudæi saluati sunt per Christum ad verificandas promissiones factas patribus,gentes autem super misericordia sperare.Tanquàm salus gentium ex capite Christo fit omnino ex gratia:salus autem Iudæorum sub eodem capite habeat non nihil iustitię ex promissione facta patribus. ET corresuscitauit & consedere fecit in cælestibus in Christo Iesu.) Ad vtrosq; refertur(Iudęos scilicet & Gentiles)corresuscitatio & consessio:sicut vtriq; viuificati sunt Christo capiti.¶Vbi aduerte ꝙ non dicit & corresuscitauit & consedere fecit in cælestibus(quoniam hoc fuisset manifeste falsum:quoniam adhuc non erant in cælestibus consedentes corresuscitati,immo nec sunt)sed adiungit in Christo Iesu : vt intelligamus ꝙ Christo resuscitato & eleuato ad sedendum in dextera patris, omnia membra eius sunt corresuscitata & consedentia non in seipsis sed in Christo . Humano more loquitur Paulus quo si vnus de cognatione mea effectus esset rex,omnes consanguinei gloriaremur ꝙ corregnamus in illo.¶Et dixit hæc ad manifestandum quod proposuerat: scilicet qui benedixit nos omni benedictione spirituali in supercęlestibus in Christo.Hę sunt enim benedictiones quas habemus in supercęlestibus in Christo. VT ostenderet in seculis superuenientibus.) ab ascensione sua vsq; in æternum. E

F ABVNDANTES.pro, supereminentes,diuitias gratiæ suæ in bonitate. pro, in benignitate, super nos in Christo Iesu.Ideo consedere nos fecit in cælestibus in Christo vt in venturis seculis manifestaret deus benignitatem suam super nos,membra Christi Iesu. Verum benignitatem(quæ feracitas beneficiorum est)non simpliciter significat,sed adiungit gratiæ suæ: vt beneficia non iustitiæ sed gratiæ tribuantur. Nec sufficit explicare gratiam sed explicat diuitias gratiæ:nec hoc sufficit sed describit supereminentes diuitias.Ad significandum excellentiá multiplicem beneficiorum gratiæ eius.Et vere monstrare hæc incœpit deus a die pentecostes in ecclesia primitiua tot & tanta & talia in membris suis,vt iam incœperimus videre supereminentes diuitias gratiæ eius in benignitate super membra Christi,& venturis omnibus seculis manifestæ factę sint.

GRATIA enim.)Dixerat per parenthesim gratia saluati estis:explicat id quomodo factum G est, nec recedit a proposito:sed necessaria est particula hæc ad declarandum modum quo homines efficiuntur membra Christi.Non enim sufficit dicere gratia estis saluati,sed modum oportet explicare:qui explicatur subiungendo. ESTIS saluati per fidem.) Ita ꝙ salus vestra ex parte dei procedit a gratia:veruntamen ex parte vestra interuenit fides. ET hoc non ex vobis.) Dixi oportere interuenire fidem vestram,attamen scitote ꝙ fides vestra non est ex vobis. Est quidem vestra sed non ex vobis. Vnde declarans subiungit. DEI enim donum est.)Superfluit enim. NON ex operibus.)Ideo dixi ꝙ credere non est ex vobis quia est donum dei,non ex operibus:hoc est non ex merito operum sed quod gratuito conceditur. NE quis glorietur.) Si credere haberemus ex meritis operum,esset locus gloriationi acquirentium fidem ex operibus suis:sed ex eo quòd credere donum dei est gratuitum,nulla ex parte habemus vnde gloriemur ꝙ saluati sumus.nam gratia qua saluamur,dei est gratia:& fides qua saluamur,gratuito nobis a

H deo datur.Propter quod subiungit. IPSIVS enim sumus factura.) quia ipsius dei sumus factura quatenus Christiani sumus. CREATI in Christo Iesu.)ad differentiam creationis in esse naturæ.Hec siquidem est ratio quare ea ex quibus sumus saluati sunt dei:quia vt Christiani, sumus creati factura dei,tanq̄ ex nihilo producti in tali esse. IN operibus bonis, quę præparauit deus vt in illis ambulemus.) Ne errares ex supradictis ꝙ non ex operibus saluati sumus ne quis glorietur,declarat quomodo opera nostra concurrunt ad salutem nostram. Et consistit sententia in hoc ꝙ opera nostra concurrunt consequenter.Ita ꝙ ex hac doctrina excluduntur merita operum nostrorum antecedenter respectu fidei,& asseruntur cósequentia ad fidem. Et propterea quum prius exclusisset antecedenter(dicendo non ex operibus)modo apponit consequẽtia,dicendo ꝙ creati sumus in Christo Iesu in operibus bonis.Quod magis explicans,dicit,quæ (opera bona)pręparauit deus vt iam Christiani ambulemus in illis. Hoc enim manifeste sonat

I sequelam ad fidem,& tanq̄ concomitantia fidem a deo concedi.

PROPTER quod.)Totum potest referre,scilicet & salutem per fidem & progressum in bonis operibus. MEMORES estote:)Dixerat in principio huius capituli & vos,nec tractauerat aliquid speciale quare dixerit & vos.Et propterea modo tractat propriam Gentilibus rationem, propter quam dixit & vos.Q̃ VOS aliquando qui ætatis gentes in carne.pro,ꝙ vos quondam gentes in carne.)Et declarando quid intendit per in carne subiungit. QVI dicebamini præputium ab ea quę dicitur circuncisio in carne manufacta.) hoc est qui dicebamini præputium ad differentiam circuncisionis carnalis,quæ erat apud Iudæos. QVI eratis.pro,ꝙ eratis.)hoc est quod reuocare debent ad memoriam. ILLO in tempore sine Christo.)hoc est non Christiani,anteq̄ essetis Christiani seu carentes fide Christi,eratis.Ita ꝙ totum hoc(videlicet illo in tẽpore sine Christo)est subiectum enunciationis:& verbum eratis iungit prædicatũ alienari &c.

K Et est ordo literæ ꝙ illo in tempore sine Christo,eratis alienati &c. ALIEnati a cõuersatione. pro,a ciuilitate,Israel,) hoc est alieni ab vnitate populi sub vna diuina lege: ad differentiá etiá Iudaici populi,sub vna politia diuinę legis viuentis. ET hospites testamentorum.)Dictio Gręca peregrinos & hospites significat.Et vtriusq; sensus capax videtur litera.ná si legitur hospites,refertur ad proselytos.Si legitur peregrini,refertur ad ipsos Gentiles in Gentilitate manentes.Et significatur ꝙ erant extranei a testamentis.Quod declarans subiungit. PROmissiõis spem nõ habẽtes.)Et hinc apparet ꝙ nõ de hospitibus proselytis sed de omnino extraneis loquitur.Quod auté pluraliter dicit testamentorũ,refertur ad multitudinẽ ꝓmissionũ.tãq̄ aliud testamentũ fuerit ꝓmissio de semine Abrahę,aliud ꝓmissio de terra quæ vocat terra ꝓmissionis,aliud de perseuerãtia fœlici in eadẽ seruãdo mãdata, Ab omnibus eñ describũtur Gentiles

extranei:ad differentiam Iudæorum,spem habentium promissionis omnis factæ per huiusmodi testamenta. ℭQuamuis possit referri pluralitas testamentorum ad testamentum vetus & nouum:ad differentiam Iudęorum Christianorum qui spem promissionis vtriusq; testamenti habebant. ET sine deo in hoc mundo.)Superfluit hoc.Et demum inquit Paulus eratis sine deo in mundo.non eratis sine deo in opinione vestra,sed eratis sine deo existente vere in mũdo:quoniam non adorabatis verum deum qui est in mundo vniuerso,sed deum opinatum,qui non est deus:ad differentiam & Iudęorum & Christianorum colentium vnum verum deũ. ℭNVNC autem in Christo Iesu vos.)E regione ad id quod dixerat illo in tẽpore sine Christo,dicit nunc autem vos in Christo Iesu:hoc est iam Christiani. QVI aliquãdo eratis longe.)Dixerat alienati,& extranei,modo dicit longe eratis,non distantia locali sed dissimilitudine. FActi estis prope.) propinquitate assimilationis & coniunctione charitatis. IN sanguine Christi.) Mors Christi in cruce attulit vos de longinquo ad propinquum,effecit vos de dissimilibus similes sibi & aliis iustis.ℭIPSE enim est pax nostra.) hoc est ipse est ratio & effector pacis nostrę. QVI fecit vtraq; vnum.) hoc est Iudæos & Gentiles fecit vnum. ET medium parietem maceriæ soluens,inimicitias in carne sua.)Quum assumpsisset pro ratione quia ipse Christus est pax nostra,incœpit hoc manifestare ab opere,dicendo qui fecit vtraq; vnum:& modo subiungit modũ quo fecit ex vtrisq; vnum,dicendo duo.alterum est ꝙ medium parietem maceriæ soluit. alterũ ꝙ inimicitias in carne sua soluit.ℭEt primum quidem ad similitudinem dicit separatorum locorum quæ separantur interstitio muro seu maceria:tanq̃ loca ex vna parte sint vnius populi, & loca ex altera sint alterius.Siquis enim dirueret interstitium illud,faceret vtraq; loca vnum, tollendo distinctiuum inter ea.Et quoniam huiusmodi interstitium quandoq; fit pro pace finitimorum,quãdoq; autẽ fit pro inimicitia ad tollendũ cõmunionẽ hincinde,& interstitiũ de quo Paulus loquitur inimicitiæ erat,ideo ad hoc manifestandũ quũ dixisset & mediũ parietẽ maceriç soluens,statim subiunxit sine cõiunctione aliqua velut appositiue inimicitias in carne sua.qđ est alterum solutum a Christo faciẽdo pacẽ.Et hæc quidẽ proponẽdo Paulus dicit:executiue autem tractando,proposita singula explicat,inchoans a solutione interstitii,dicendo.

LEgem mandatorum decretis.pro,in decretis,euacuans vt duos condat in semetipso in vno nouo homine.pro,in vnum nouum hominem.)Aduerte quo ad literam ꝙ pręteriti temporis deberent esse participia soluens & euacuans.significat enim ꝙ soluit & euacuauit. ℭQuod ergo dixit medium parietem maceriæ soluit,modo explicat ꝙ euacuauit legem consistentem in decretis mandatorum:hoc est legem Mosaicam.Hæc enim sicut in epistola ad Ro. appellatur lex factorum,ita hic appellatur in decretis mandatorum:ad differentiam legis spiritus quæ est lex Christi.Illa siquidem tantummodo præcipit opera,agenda vel cauenda:ista autem confert credere & viuere in Christo.Et appellatur interstitium maceriæ iuxta id quod in epistola ad Galat.appellatur in manu dimidiatoris.Lex enim vetus non erat data mundo,sed Israelitis tm̃, & erat distinctiua Israelitarum a reliquis populis mundi:ac per hoc erat velut interstitium macerię inter populum Israel & Gentiles.Et dicitur maceriç vt intelligatur interstitium non in perpetuum sed ad tempus donec veniret Christus.Maceria enim breuis est durationis.Dicitur maceriæ eo ꝙ lex factorum vt distinguitur contra legem spiritus est sicut maceria,constans ex lapidibus sine glutino spiritus.Et est interstitium inimicitiæ,pro quanto singularitas populi Israel exosa erat Gentilibus,& ipse populus Israel abominabatur Gentiles.Et quoniam hic dicit ꝙ Christus soluit,abstulit legem mandatorum,quęstio suboritur eo ꝙ ipse dominus dicit nõ veni soluere legem.Solutio est.vt ibidem est diffuse expositum,Christus negat se venisse quandiu erat viator inter homines ad exercendum officium absoluendi a vinculo legis veteris: hoc em̃ reseruabat futuro tempori.quemadmodum negauit se missum nisi ad oues quæ perierunt domus Israel.Paulus autem affirmat efficaciam mortis Christi,suapte natura ad tollendum vincula legis veteris. Vnde nulla est inter dicta vtriusq; controuersia. ℭQuorsum autem aboleuerit legem veterem,explicat:dicendo vt duos populos condat seu creet in vnum nouum hominẽ in semetipso Christo.Quod ad Galatas dixit omnes enim vos vnus estis in Christo Iesu,modo dicit sub aliis verbis vt duos populos creet in semetipso in vnum nouum hominẽ. Vnus siquidẽ nouus homo integratur ex omnibus Christianis:qui est ipsum Christi corpus,quod est ecclesia. Et vere homo secũdũ naturã,vere nouus,quia semp nouus nouitate gratię(nihil em̃ dãnationis est iis qui in Christo Iesu sunt)& vere vnus,vnitate eiusdẽ spiritus. Et hęc oĩa verissime ex coniunctione ad Christũ maxime verificantur:quum ipse sit vnus nouus homo singularissime

F carens simili:vtpote qui est diuina hypostasis,conceptus & natus ex virgine &c.
FAciens pacem.)Postq̃ declarauit modum quo fecit vtraq; vnum diruendo maceriam,abrogã do legem quæ diuidebat inter Iudæos & Gentiles,vt subtracto interstitio duo fierent vnus:declarat modo aliam particulam(scilicet ipse est pax nostra)cum correspondenti sibi, inimicitias soluit in carne sua.Faciens,inquit pacem,directe contrariam inimicitiis. VT reconciliet ambos in vno corpore deo.) Hinc apparet q inimicitiæ relatiue ad deum intelligendæ sunt: dum dicit vt reconciliet deo.Duo itaq; impedimenta vnitatis & pacis Paulus tetigit. Alterum ex parte Iudæorum,interstitium maceriæ legem.alterum commune vtrisq;(Iudæis,scilicet & Gẽtilibus)scilicet inimicitias ad deum,quæ consistunt in peccatis quib9 contẽnitur deus.Et vtrũq; impedimentum sublatũ esse per Christum Paulus docet ad hoc vt in vno corpore Christi mystico vterq; populus reconcilietur deo. PER crucem interficiens inimicitias in semetipso.)
G Vt alias dictum est,ex sensu interpretari oportet apud Græcos quando pronomen tenetur reciproce.Et quia superius proposuerat inimicitias in carne sua,congrue interpres pronomen reciprocum reddidit,dicendo in semetipso:vt quod dixerat inimicitias in carne sua,explicet q interfecit inimicitias per crucem non alterius sed suiipsius.Constat autem q huiusmodi inimicitiæ quas Christus interfecit per mortem suam in cruce,sunt inimicitiæ ad deum,tum Iudæorum tum Gentilium ob contemptum dei peccando. ET veniens euangelizauit pacem vobis qui longe fuistis.) De aduentu Christi post resurrectionem eius loquitur.tunc enim venit & dixit discipulis,euntes in mundum vniuersum prædicate euangelium &c. tunc euangelizauit(hoc est euangelizandam præcepit)pacem vobis,Gentilibus,qui longe fuistis,a diuino cultu. ET pacẽ iis qui prope.)Superfluit pacem.hoc est & Iudęis q erãt ꝓpe ratiõe diuini cultus.
¶QVOniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem, ergo iam nõ estis
H hospites & aduenę.)Declaratis gestis per Christum ad vnitatem Iudæorum & Gentilium,infert Paulus spiritualem effectum communem vtrisq;,immo ex spirituali effectu cõmuni vtrisq; infert nouam gentium conditionem.Per modum siquidem rationis & causæ introducit hunc effectum dicendo:quoniam per ipsum,Christum,ambo,Iudęi & Gentiles,habemus aditum ad patrem cælestem,in vno & eodem spiritu,proculdubio sancto:ergo iam non estis vos Gentiles effecti Christiani,hospites in domo dei,& aduenæ in charitate dei. ¶Et abhinc incipit tractare illam particulam,qui prædestinauit nos in adoptionem per Iesum Christum in ipsum secundũ beneplacitum voluntatis suæ in laudem gloriæ gratię suæ.Inchoat siquidem hoc a communi aditu ad patrem qui adoptauit per Christum in vno spiritu.Et hinc optime infert gentes non esse amplius hospites & aduenas. SED estis ciues.)Superfluit estis.Et legendum est. SED cõciues sanctorum & domestici dei.) E regione ad hospites dicit domestici: & e regione ad adue-
I nas dicit conciues.Ecclesia siquidem & est ciuitas dei,& est domus dei.Et propterea competit & dicere conciues & dicere domesticos. SVperædificati super fundamentum apostolorũ & prophetarum.) Metaphoricus est sermo.Et quod dicit super fundamentum apostolorum & prophetarum,intellige formaliter : hoc est super Christum seu deum quatenus est fundamentum apostolorum & prophetarum.Vere enim non sumus fundati super Christum immediate, sed quatenus ipse sustentat apostolos & prophetas:hoc est mediantibus apostolis & prophetis,mediante doctrina ministrata per apostolos & prophetas. IPSO summo angulari lapide.) Superfluit lapide.& vnica dictione composita legendum esset. IPSO sumangulari Christo Iesu) Quia de coniunctione vtriusq; populi agitur,ideo Christum sub metaphora sumangularis describit.Sumangularis enim iungit vtrunq; parietem.Summus autem describitur non solũ quia supremus est secundum rem,sed ad insinuandum q in spirituali ædificio quod totum sustinet,
K non est in imo(quemadmodum in ędificiis corporeis)sed in supremo.Idem est autẽ ipse sumangularis qui & fundamẽtum apostolorum & prophetarum. Vnde & alibi dicit fundamẽtum aliud nemo potest ponere pręter id quod positum est quod est Christus Iesus. Vtrunque ergo officiũ Christo tribuitur: & fundamenti & summangularis. IN quo omnis ædificatio cõstructa,pro,quę coaptatur.)Est enim pręsentis temporis:& coaptationem significat. Ad lapidem siquidem angularem refertur coaptatio,ad differentiam ædificationis quæ non coaptatur tali angulari propter difformitatem morum. CRESCIT in templum sanctum in domino.) Ecce quare metaphoram ædificationis immiscuit,quia Christiani templum sunt domini.& si coaptãtur Christo,crescunt in templum sanctum,in habitaculum mundum coram deo. Vnde & hoc quod cõmuniter de omnibus dixerat,magis explanando applicat ad Gentiles dicendo. IN quo

& vos coædificamini in habitaculum dei.)hoc est enim esse templum esse habitaculum dei. Sed quomodo fiat ista coædificatio adiũgit. IN spiritu sancto.)Superfluit sancto,subintelligitur tamen.Nõ est corporalis huiusmodi ædificatio,sed spiritualis,sed secundũ opera spiritus sancti. A

CAPVT III.

VIVS rei gratia.)vt scilicet vos coędificemini in spirituale habitaculum dei. EGO Paulus.)Dixerat superędificati super fundamentum Apostolorum & prophetarũ,manifestat modo hoc in seipso: ꝙ scilicet super fundamẽtum eius, hoc est super Christum fundantẽ ipsum,superędificantur Gentiles.Et ad hoc affert tum ea quæ patitur pro Christo, tum reuelationem sibi factam de mysteriis diuinis: tum officium apostolatus sui ad gentes. Et a passionibus incipiens dicit. VINctus Christi Iesu.) Hebræo more subaudit substantiuum verbum sum. Est enim vinctus nomen,erat siquidẽ Paulus tunc Romæ vinctus pro Christo. PRO vobis gentibus.) Lege Actus Apostolorũ: & inuenies Paulũ persecutionem passum,tanq̃ destructorẽ legis Mosaicæ propter veritatem Euangelicã quã in gentibus prædicabat.Et propterea hic dicit pro vobis gentibus. SI tamen.pro,vtiq; &,audistis dispẽsationẽ gratię dei quę data est mihi in vobis.pro,in vos.)Ne se ingessisse crederetur ad prędicandum Gentibus ob quod patiebatur,cõmemorat auditũ iam fuisse a gentibus qualiter diuina dispensatione gratia Apostolatus ad gentes sibi data fuerat.Iam siquidem diuulgatus erat modus quo Paulus cõuersus fuerat ad Christum:& ꝙ in illa conuersione Christus dixerat,Vas electionis est mihi vt portet nomen meũ coram regibus & gentibus.Hæc itaq; distributio diuinæ gratiæ in personã Pauli ad euangelizandum gentibus,audita describitur. QVOniam.pro,ꝙ,secundum reuelationem notum mihi factum est.pro,fecit,sacramentum.pro,mysterium.)Et hoc etiã auditum cõmemorat ꝙ deus notificauit Paulo arcana secundũ reuelationem:hoc est reuelando per seipsum,& non remisit eum vt instrueretur ab aliis Apostolis. SIcut supra.pro,ante,scripsi in breui.) De mysterio dicit. quemadmodũ ante scripsi in hac eadem epistola,in breui,hoc est paucis verbis. Vere multa mysteria breuibus verbis in hac eadem comprehenderat epistola quę per reuelationem didicerat. PROVT.pro,ob quod.)scriptum. POtestis legentes intelligere prudentiam.pro,intelligentiam,meam in ministerio.pro,in mysterio,Christi.)Explicat officium super quod ædificantur, excitando eos ad considerandũ excellentem notitiã quam ipse habebat in mysterio Christi.Dixerat enim super fundamentũ Apostolorũ:& propterea oportebat manifestare excellentiã doctrinæ Apostolicę,non in philosophia sed in mysterio Christi. QVOD aliis generationibus.) hoc est ætatibus aliarum generationum. NON est agnitum.pro,notificatum,filiis hominũ.) Ad explicandam maiorem gratiam factæ reuelationis,dicit huiusmodi mysterium Christi non esse notificatum filiis hominum(ad differentiã angelorum)prioribus ætatibus.Cum grano tamen salis intellige.nam subiungit. SIcuti nunc reuelatũ est.)Ne intelligeres prophetis omnino fuisse incognitum,apposuit modum, dicendo sicuti nunc reuelatum est: vt intelligamus non fuisse notificatum priscis illo modo quo nunc absq; velo notificatum est.Ac si apertius dixisset. fuit quidem priscis notificatum sub velamine,modo autem sine velamine. SANctis Apostolis eius & prophetis in spiritu.Deest,sancto.Ne sibi soli describat reuelationem factam,cõmemorat reuelatum esse mysteriũ sanctis Apostolis Christi & prophetis:reuelatum autem in spiritu sancto,non in spiritu pythonico. ¶Et hinc habes ꝙ de prophetis noui testamenti loquitur, dicendo sicut nunc reuelatũ est prophetis.Et quidem fuisse multos prophetas in testamẽto nouo, clare patet legenti Actus Apost.& epist.Pauli,immo ipsum Paulum fuisse prophetam testantur scripta in eius epistolis vaticinia de futuris. Ex symbolo quoq; Apostolorũ apparet omnes Apostolos fuisse prophetas resurrectionis mortuorum venturiq; seculi.¶Et dixit hæc ad declarandum quod dixerat super fundamentum Apostolorum & prophetarum. ESse gentes cohęredes & concorporales.pro,concorpores,& comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium.)Superfluit Iesu.Paulo superius dixerat de propria intelligentia in mysterio Christi:& postea subiunxit de communi sibi & aliis Apostolis ac prophetis notitiã eiusdem mysterii quæ sub velamine tradita erat antiquis. Et de proprio quidem dixit se scripsisse:de hoc autem communi,modo explicat quid est illud,Et est ꝙ Gentiles ex extraneis a testamentis sunt iam cohæredes æternæ hæreditatis:& quum essent alieni a ciuilitate diuinæ legis,iam sunt concorpores corporis Christi mystici:& quum essent sine spe promissionis,sunt iam cõparticipes promissionis eius scilicet dei,participando dona spiritus sancti promissa ecclesiæ.Hęc autẽ mutatio est B C D E

F quia iam sunt in Christo per Euangelium, non per legem Moysi. Hoc est mysterium sub velamine priscis notificatum: modo auté clare manifestatum. ¶Et dicit hęc omnia ad declarandũ illam particulam secundũ beneplacitum voluntatis suę. per hęc enim omnia manifestat beneplacitum voluntatis diuinæ fuisse prædestinare gentes in adoptionem tali modo: vt scilicet superædificarentur super fundamentum Apostolorum & prophetarum. ad hoc enim reuelationes factæ Apostolis & prophetis noui testamenti inducũtur de salute gentiũ. Et ad hoc idem subiungitur. CVius factus sum ego minister.) Relatiuum cuius si referat Euangelium, dicitur Paulus minister Euangelii, pro quanto prædicator est illius: si vero (quod potius quadrat) referat Christũ, clare constat cuius scilicet Christi factus sum ego minister. Sic nos inquit alibi æstimet homo vt ministros Christi. Et hoc quadrat ad declarandũ fundamentũ ipsius. Quod enim dixit fundamentum Apostolorum: hoc est dicere Christum per ministros Apostolos, seu Apostolos

G ministros Christi. Ad hoc ergo dixit cuius factus sum ego minister. SEcũdum donum gratiæ dei.) non propriis meritis, non virtute propria, sed dono diuinæ gratiæ. QVAE data est mihi secundum operationem virtutis. pro, potentię eius.) Vide fundamentum Apostolorũ iunctum ipsis secundũ gratiã datam illis nõ secundũ humanas vires sed secundũ operationẽ potẽtię dei: quę nescit mensurã. Et dicit secundũ operationẽ: quoniã gratia cõcessa Apostolis erat in operatione potẽtię dei: loquẽdo linguis, faciẽdo miracula, interpretãdo scripturas &c. ¶MIhi enĩ oĩm sanctorum minimo.) Superfluit enim. Quod dixerat ministeriũ secundũ operationem potẽtiæ, modo explicat secundum operationem doctrinæ. Quod autem dixit omniũ sanctorum minimo, minus explicatur in lingua Latina. nã significatur in Gręco minor minimo. Recognoscit se Paulus & explicat se minorẽ minimo omniũ sanctorum quantum est ex parte sui: dum cõmemorat excellentia dona gratię sibi collata: vt inde seipsum ac suiipsius notitiam ante oculos ponat & se

H ad seipsum reuocet, ne ex istis tam præcipuis donis extollatur, ne aliis se pręferre reputetur. DAta est gratia hęc.) quã subiungo. IN gẽtibus euãgelizate inuestigabiles diuitias Christi.) Negatiue sumitur in dicendo inuestigabiles. significantur enim nõ vestigabiles. Diuitię Christi imperuestigabiles, dona sunt Christi quæ excedunt omnem naturalem inquisitionem. nullus enim inquirere potest verbũ caro factum est, Christus resurrexit & sedet ad dexteram dei, & huiusmodi. & tamen hæc sunt quę Paulus euangelizabat inter gẽtes. ET illuminare omnes.) hoc est clare manifestare omnibus. Quod intellige quantum erat ex parte sui.

QVAE sit dispensatio sacramenti. pro, mysterii, absconditi a seculis in deo qui omnia creauit.) Mysterium absconditum a seculis in deo, est arcanum efficiendorum tali & tali tempore in Ecclesiasticis. Quod absconditum describitur a seculis in deo etiam postꝙ creauit omnia. Manifestat Paulus ꝙ quãuis deus creauerit omnia, ac per hoc manifestauerit rerũ omniũ rationes

I angelis & naturas rerũ intelligendas porrexerit hominibus, reseruauit tamẽ in arcano suo notitiam certis temporibus agendorum. de quibus Christus dixit, non est vestrũ nosse tẽpora vel momenta quę pater posuit in sua potestate. Sed aduerte ꝙ non dicit & illuminare omnes quod sit mysteriũ, sed dicit quę sit dispensatio mysterii abscõditi, non enim manifestauit Paulus quę latent in illo mysterio: sed dispensationẽ (hoc est executionem ordinatam) illius mysterii quę sit. declarauit siquidem ꝙ vocatio gentiũ in vnitatem ecclesię ex Iudęis & Gentilibus est non de numero eorũ quę deus manifestauit, sed est executio mysterii reseruati in arcano dei. & sic de similibus spectantibus ad executiones quæ fiunt in ecclesia Christi manifestatis per Paulũ intellige.

VT innotescat.) Desunt quatuor dictiones, in diuersis tamen locis. Legendum est. PER Iesum Christũ vt innotescat nunc.) Deinde sequitur. PRINcipatibus & potestatibus in cęlestibus.) Rationem reddit quare mysteriũ absconditũ fuerit in deo. Et est ordo literę. vt per Iesum

K Christũ innotescat nũc principatibus & potestatibus in cęlestib⁹. Reseruauit sibi deus in seipso occultum mysterium ad hoc vt mediante Christo homine cõmunicaret hoc arcanũ in cælestibus supernis spiritibus. Dicendo enim vt innotescat nunc, & explicando per Iesum Christum, manifestat pręrogatiuam hanc reseruatam Christo homini: nec adhuc Christum communicasse omnia supernis spiritibus sed durare nunc quo notum fit. ¶Quid sit autem illud mysterium quod per Christum innotescit supernis spiritibus, manifestat subiungendo. PER ecclesiã multiformis. pro, multifaria, sapientia dei secundum præfinitionem seculorum.) Sapientia dei multiuaria per ecclesiam, variis modis & viis sparsa per ecclesiam, non qualitercunꝗ sed secundum præfinitionẽ seculorũ, hoc est periodorũ ꝗ executionibus singulorũ effectuũ diuinę sapientiæ in ecclesia diffiniti sunt, est illa quæ nunc (hoc est vsque ad tempus iudicii vniuersalis) notificatur

per Christum supernis spiritibus, modo enim reuelat vnũ, modo aliud. QVAM fecit in Christo Iesu domino nostro.) Relatiuum quam refert ecclesiam, ecclesia enim nomẽ est commune ad omnes conuẽtus, & propterea explicat de qua ecclesia loquitur: de illa scilicet quam fecit deus in Christo Iesu domino nostro, quę est ecclesia Christiana. Et inseruit hęc ad declarãdum quod superius dixerat de Christo supra omnem principatum & potestatem & dominationem & virtutem &c. per hoc enim declarauit ꝙ non solũ eminentia dignitatis & potentiæ sed etiam notitiæ & doctrinæ est supra omnem principatum omniũ cęlestium spirituum. IN quo habemus fiduciam. pro, ausum.) De libera audacia euangelizandi est sermo ET accessum.) Ausus refertur ad euangelizandũ hominibus: accessus autẽ (hoc est aditus seu introductio passiua) refertur ad eundum ad deum. IN confidentia.) Fiducia hęc refertur ad vtrunqꝫ, tam aditum q̃ ausum. PER fidem eius.) Christi. Et adiunxit hęc ad declaradũ Apostoli per fidem in Christo qui reuelat angelis, confidẽter non solum habent aditum ad deum sed etiam ausum ad euangelizandum mysteria. PROpter quod.) donũ quod in Christo habemus per fidem propagandum. PEto.) a vobis. NE deficiatis in tribulationibus meis pro vobis.) ne deficiatis animo, ne erubescatis ꝙ ego sim in tribulationibus pro vobis, pro Euangelio ad gentes. QVAE est gloria vestra.) Ad vtrũqꝫ potest referri, scilicet tam ad tribulationẽ Pauli q̃ ad perseuerantiã eorũ, nam & pressura Pauli patris ac doctoris eorũ erat materia glorię eorũ: sicut crux Christi est gloria omniũ. & perseuerantia ipsorũ erat meritũ glorię. ¶HVius rei gratia.) scilicet ne deficiatis, scilicet pro gloria vestra. FLEcto genua mea.) Non solũ a vobis peto sed a deo, & hoc flexis genibus. AD patrem domini nostri Iesu Christi.) Vbi declarauit beneplacitum diuinæ volũtatis circa modũ prædestinatæ adoptionis, explicat modo ipsam adoptionẽ. Et propterea meminit patris domini nostri Iesu Christi, qui est natura pater domini nostri Iesu Christi, & adoptione pater noster. Vnde & subdit. EX quo omnis paternitas. pro, familia, in cælis & in terra nominatur.) Nõ loquitur Paulus de paternitate sed de adoptata familia, sed de familia ab vno eodẽqꝫ patre deriuata. Et dixit ꝙ ex quo patre domini nostri Iesu Christi omnis familia tam in cælis q̃ in terra nominatur, tãq̃ ab vno eodẽqꝫ patre deducta. verbigratia sicut a Cęsare familia Cęsarianorũ, & ab Israel familia Israelitarũ, & a Christo familia Christiana. Explicat siquidem per hoc Paulus adoptionis gratiã communẽ esse supernis spiritibus & hominibus ab vno eodẽqꝫ deo patre domini nostri Iesu Christi, ita ꝙ omnes (tam spiritus cęlestes q̃ nos homines) sumus adoptiui filii dei. VT det vobis secundũ diuitias glorię suę.) in qua cõsummatur adoptio. VIRtutem. pro, potentiam, corroborari per spiritũ eius in interiori homine.) Supplicat vt ex diuitiis glorię paratę emanet robur potẽtię in interiori homine per spiritũ dei. Nihil petit corporeum sed spectans ad animã: ꝙ scilicet potẽtia quã acceperunt in baptismo ad confitendũ fidẽ, ad pręliandũ cum dęmone, ad vincendum mundum, corroboretur per spiritum dei. ¶Quę corroboratio qualiter fiat, explicat subiungendo. CHRIstum habitare per fidem in cordibus vestris.) Non dicit Christum hospitari in cordibus vestris per fidem, sed habitare: hoc est tanquam habitantem vti cordibus vestris per fidem. sic enim corroboratur potentia interni hominis. A B C D

IN CHAritate radicati & fundati vt possitis.) Nota præcedentia construi cum verbo det, (dicendo det corroborari potentiam, det habitare Christum) hæc autem in charitate radicati & fundati, nõ possunt cõstrui cum eodem verbo. & propterea sequẽtibus adiũguntur. Et est ordo literę. vt in charitate radicati & fundati possitis. Similis ordo paulo ante habitus est: dicẽdo per Iesum Christum vt innotescat. ¶Supplicationi vt roboretur potentia per spiritum vt habitet Christus per fidem, adiungit quod reliquum erat vt in charitate radicati & fundati. Tria enim sunt in nobis. voluntas ad quam spectat dilectio: intellectus ad quam spectat fides: & potẽtia, ad quã spectat robur spiritus. Et quẽadmodũ dixit non hospitari sed habitare Christũ, ita de dilectione dicit radicati & fundati. tum ad significandã firmitatem, tum ad significãdum ꝙ dilectio est radix & fundamentũ. assimilatur siquidem radici, pro quãto ex ea reliquę virtutes oriuntur: assimilatur fundamẽto pro quanto sustentat merita omnium & quæ agimus & quæ patimur.) ¶Radicati autem & fundati in dilectione sunt, qui ex imo & profundissimo corde dilectionẽ germinant & sustentant multitudinẽ bonorum operum. Et hinc consurgit posse ad altiorem contẽplationem immo notitiã subiunctam. COMprehendere cum omnibus sanctis.) Pro cęlestis patriæ fœlicitate supplicat. nã non hic sed ibi commune est oĩbus sanctis cõprehendere. QVAE sit latitudo & lõgitudo, & sublimitas & profundũ.) Transpositę sunt duę vltimę dictiones. Legẽdũ est. ET ꝓfunditas & sublimitas.) Metaphorice deũ describit Paulus, nõ trib⁹ dimẽsionib⁹ E

F ex quibus constat corpus (ne forte errares intelligendo deum esse corpus) sed addit tribus dimẽsionibus quasi quartam: vt manifeste intelligas ꝙ metaphorice loquitur. quum constet dimensiones corporis esse tres tantum. ¶Per longitudinem itaq; dei æternitatem, per latitudinẽ immensitatem potentiæ, per profunditatem, immensitatem scientię, per sublimitatem, excellẽtiam naturę intellige. Hæc autẽ dicit possitis comprehendere, non vt cõprehensio fines complectitur rei (hoc enim impossibile est) sed vt comprehensio opponitur insecutioni: iuxta illud ad Corĩ. sic currite vt comprehendatis, SCIre etiam supereminentẽ scientiæ charitatem Christi.) Datiui casus est scientiæ. & explicatur charitas Christi superans scientiam: hoc est maior q̃ sciatur. Supplicat etiã Paulus vt non solum cognoscant diuinitatẽ secũdum eius naturam, sed etiã cognoscant dilectionẽ Christi erga genus humanũ. Et si extendatur ad omnes spirituales creaturas, non est error. VT impleamini in omnem plenitudinem dei.) Et hoc proprie ad patriam

G spectat. in qua ingrediuntur homines in ipsam dei plenitudinem, & implentur. Significatur siquidem excessus plenitudinis diuinæ gloriæ supra vniuersum id cuius sumus capaces. ¶EI autem qui potens est.) Deficit. SVper, omnia facere.) Inexhauribilem diuinam significat potentiam, dicendo ꝙ est potens facere super omnia. SVperabundanter q̃ petimus. pro, ex abundãti super ea quę petimus, aut intelligimus.) Non solum super omnia facta potest facere sed potest etiam ex abundanti super ea quę petimus, & (quod plus est) super ea quę intelligimus. SEcũdum virtutem. pro, potentiã, quę operatur in nobis.) Ne ficta videatur diuina potentia potens super omnia, manifestat eandẽ esse potentiã qua potest facere super omnia quę de facto operatur in nobis ea quę nunq̃ aut petissemus aut intellexissemus: vt ex iis quæ exercet in nobis, credatur ꝙ potest super omnia. Si petis quę sunt illa quę exercebat in Apostolis, cõfer quales erãt ante spiritũ sanctũ receptum & quales fuerunt post in tot mirabilibus operibus: & perspicies po

H tentiam dei quæ operabatur in illis. IPSI gloria.) Superfluit ipsi. IN ecclesia & in Christo Iesu.) Superfluit &. Determinat enim ecclesiam in Christo Iesu. IN omnes generationes seculi seculorum. amen.) Dicit hæc Paulus ad explicandum reliquum, in laudem glorię gratię suę. Explicat enim quòd laudabitur gloria gratiæ in ecclesia Christi sine termino. ¶Et dicit in omnes generationes ad comprehendendum nouam regenerationem quæ erit in resurrectione. Et dicit seculi seculorum: hoc est ęuiternitatis, comprehendentis reliqua secula: de quibus prius dixerat secundum præfinitionem seculorum. Et per modum conclusionis dicit amen: ad significandum terminũ tractatus speculatiui huius epistolę. ab hinc enim descẽdit ad moralia.

CAPVT IIII.

I BSEcro. pro, hortor, itaq; vos.) In principio epistolæ inter mysteria speculatiua inseruit nos electos membra Christi vt essemus sancti & irreprehensibiles in conspectu dei in dilectione. hæc sunt quę modo tractanda supersunt. Et inchoat a primo. Tractat siquidem quomodo Christiani sunt membra Christi in vno corpore. EGO vinctus in domino.) A propria afflictione prouocat ad similes virtutes. Et dicit in domino, ad significandum rationem vinculorum, ad significandum vnionem sui in Christo. VT digne ambuletis vocatione qua vocati estis.) vt cõdigna sit vita atq; operatio statui immo corpori ad quod vocati estis, vt vita vestra sit digna quæ sit pars vitæ corporis Christi. Et explicãs partes huiusmodi dignę ambulationis, subiungit. CVM omni humilitate & mansuetudine.) Humilitas hoc in loco nomen est virtutis animi, contrarię superbiæ. Et vere prima virtus necessaria ad digne viuendum in vnitate est humilitas: quoniam inter superbos semper sunt iurgia. Et huic adiungitur mansuetudo, contraria iræ: cuius est perturbare societatem. CVM patientia. pro, longanimitate.) quæ animum

K ad æternum extendit premium: ac per hoc facit contemptorem præsentium bonorum. ob quorum amorem sæpe scinditur vnitas collegii. SVPportantes inuicem in charitate.) Et hoc inter præcipua est necessarium vt tolerent seinuicem socialiter viuentes. Verum ne toleratio fit ex pusillanimitate aut consensu ad malum, adiungit in dilectione. ita quòd vera dilectio proximi, veraq; dilectio communis boni sit ratio tolerandi. SOliciti. pro, studẽtes, seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis.) Primaria intẽtio ad vnitatem communis boni spiritualis describitur studio seruandæ vnitatis non corporum sed spiritus in colligatione pacis, in colligatione tranquilli ordinis. Vnitas siquidem spiritus nisi colligentur partes multitudinis tranquillo ordine, nequit seruari. VNum corpus & vnus spiritus.) Subaudi sitis vel estis. SIcut vocati estis in vna spe vocationis vestrę.) Hortatur seu asserit Paulus Christianos esse vnum corpus (procul-

dubio mysticum Christi)& vnū spiritum. & hāc vnitatē declarat ex vnitate rei speratæ ad quā A
vocati sumus. Ita φ quemadmodum ad vnam & eandem beatitudinē sperandam sumus vocati,
ita simus vnum corpus & vnus spiritus. Et vnum quidem spiritum declarat, subiungendo.
VNVS dominus.) Prima ratio vnitatis spiritus in corpore ecclesiastico, est vnitas domini qui
proculdubio spiritus est: vt hinc intelligamus omnes esse velut seruos vnius & eiusdem domi-
ni, omnes tendere ad seruiendū spiritu vni domino spirituali. VNA fides.) Dominus res ex-
trinseca, fides res interna. vnitas fidei, vnitas spiritualis est cōmunis omnibus: vnum enim atq;
idē omnes credimus. VNVM baptisma.) Tertio loco vnitas spiritus ex vnitate baptismi (quo
omnes nascimur ex aqua & spiritu) ponitur: vt vnitas sacramentorum ad vnitatē spiritus spe-
ctare intelligatur: quoniā ratione spiritus in ecclesia sunt. ¶Dicitur autem baptisma vnū tum
quia vnius est formæ, tum quia irreiterabile est. VNVS deus.) Vnitatem finis & religionis
describit, dicendo vnus deus. Et demū vnitatem patris subiungit, dicēdo, ET pater omnium.) B
Vt ex his intelligamus omnes nos esse tot spiritualibus vnitatibus iunctos scilicet quatenus ser
uos vnitate dn̄i, quatenus credentes vnitate fidei, quatenus renatos vnitate baptismi, quatenus
tendēres ad beatitudinē & cultui vacantes vnitate dei, & quatenus filii vnitate patris. vt sic in-
telligamus nos omnes fratres. QVI super omnes & per omnia. pro, & per omnes, & in oībus
nobis.) In textu Græco anceps est genus ad masculinū & neutrū: verū quia quum tertio dicitur
in omnibus, manifeste est masculinum propter pronomen nobis, quadrat vt præcedentia etiam
masculine accipiatur, super omnes & per omnes. Et quadrat nihilominus materię de qua est ser
mo, scilicet de nobis qui sumus mēbra corporis Christi. de his siquidē dicitur φ deus est super
omnes, nō solū vt eminētia essentię sed vt eminētia potentiæ secundū efficaciā spiritualē descri-
batur super omnes & per omnes, vt omnes cōprehēdat efficacia suę potētiæ: vt nō solū supersit
sed omnes ambiat tanq̄ circūdando. & demū in oībus interna penetratione, in oībus nobis ope- C
rans: vt nulla ex parte deū nobis deesse intelligamus. Hęc est vnitas spiritus Christianorum.

VNIcuiq; autem nostrum.) Quum declarauit vnum spiritum declarat vnū corpus. Et pri
mum, quo ad vnitatē capitis. deinde quo ad diuersitatem membrorum. & demum quo ad
vnitatem totius corporis. ¶Vnitatem quidem proponit cum diuersitate membrorum. dicendo
enim vnicuiq; autem nostrum diuersitatem mēbrorum significat. DAta est gratia secundum
mensuram donationis Christi.) Ecce vnitas capitis a quo in vnumquodq; membrum datur gra
tia velut vita. Sed quia nō communicatur gratia membris a capite Christo per modum naturæ
(sicut a capite naturali communicatur membris naturalibus) sed per modū liberæ collationis,
ideo meminit donationis dicens secundū mensuram donationis Christi. Et quia donum Christi
est penes quod mēsuratur gratia, ideo dicit secundū mensuram donationis Christi. verbi gratia
si donum Christi est apostolatus, gratia datur tanta quāta congruit apostolatui: si donū est do- D
ctoratus, gratia datur tāta quāta congruit doctori. & sic de aliis donis Christi. PROpter quod
dicit.) Affert ad propositum verba psal. lxviii. AScendens in altū captiuā duxit captiuitatem,
dedit dona hominibus.) Vbi aduerte primū φ in Hebręo habetur ascēdisti in excelsum, capti-
uasti captiuitatē, accepisti dona in Adam. Quocirca Paulus non verba sed sensum attulit: decla
rando φ Christū accipere dona in homine, est ipsum dare dona hominibus quia accepit ad dan-
dum. ¶Aduerte secundo φ vt ex psalmo illo apparet, mystico sensu vtitur Paulus his verbis. ad
literam siquidem loquitur de Moyse: sed Paulus ad figuram ascensionis Christi transtulit. Intē-
dit enim ascendens in altum, hoc est in cęlum, captiuā duxit captiuitatem: pro quanto sanctos
omnes qui captiui erāt in limbo duxit in cęlū. quod est tanq̄ de captiuitate in captiuitatem du-
cere: eo φ velut violenta fuit huiusmodi ductio, pro quanto in longe peregrinum & extraneū a
natura humana locū duxit eos. describitur enim per hoc actio ducentis sine meritis eorū qui du E
cebantur tanta vt assimiletur captiuationi. Quid autem intendat per dare dona hominib⁹ ipse-
met explicabit. ¶QVOD autem ascendit.) Declarat illam particulam ascendens in altum: ne
incongrue videatur applicasse hæc verba ad Christū. Valde enim dissonum apparet vt de Chri
sto qui est verus deus, legatur ascendit in cælum: quū ipse semper sit in cælo. Et est sensus. quod
autē ascendit, id est quod dictum est ascendit. QVID est.) Quęstionē proponit. & statim re-
spondet. NIsi quia & descēdit primū in inferiores partes terrę.) Ratio ascēsus redditur ex hoc
φ prius descenderat, non corporali motu, sed assumēdo infimā naturam inter creaturas ratio-
nales. ¶Quod autē dicit in inferiores partes terrę, quāuis possit intelligi de patrib⁹ ipsius ter-
ræ, distinguendo in ipsa partes superiores & partes inferiores (appellādo partes inferni inferio-

F res partes,ad quas Christus descendit secundum animam)planius tamē intelligitur appositum terræ ad determinandum inferiores partes:infima enim pars mundi est terra,ad differentiā inferiorum partium cęli quæ sunt in aere. Ac si apertius dixisset. quia descendit primum ad inferiorem partem mundi terram. QVI descendit ipse est & qui ascendit.) Eandem hypostasim, eandem personam diuinam significat descendisse & ascendisse. descendisse quidem suscipiendo carnem:ascendisse autem carnē assumptam inferendo cælis. SVpra omnes cælos.) Vt nobilissimum omnium corporum locaret supra omnia cęlestia corpora.Quāuis enim supra omnes cęlos non sit vacuum neq; plenum,est tamen ibi Christus homo qui non eget vacuo aut pleno cōtinente. VT adimpleret omnia.)quæ scripta sunt de eo.ad implendum siquidem promissa & scripturas descendit & ascendit. ℭQuanuis hoc possit referri ad effectus in toto vniuerso producēdos ex ascensione Christi.vt sit sensus quòd ascendit supra omnes cælos ad hoc vt impleat

G omnia effectibus suis.Et vterq; sensus est verus.

ℭET ipse dedit quosdam quidem Apostolos.) Declarauit illam particulā,dedit dona hominibus:explicando simul diuersa membra corporis Christi.Et primo loco ponit Apostolos: vtpote primatum in ecclesia habentes, vtpote proximos Christo. QVOSdam autem prophetas.) ad prædicendum ventura. ALIOS vero euangelistas.) ad prædicandum Euangelium. ALIOS autem pastores.)ad pascendum oues Christi. ET doctores.) Iungit doctoratū pastorali curę: ad significandum ꝙ pastor annexum habet officium docendi.Vbi aduerte ꝙ hæc diuersitas mēbrorum est intelligenda formaliter, & non cum præcisione: hoc est non est intelligendum quòd Apostoli non fuerint doctores,pastores, euangelistę & prophetæ(quoniā in Apostolatu omnes hæ gratiæ eminenter continentur)sed est intelligēdum ꝙ aliud est officium Apostoli,aliud prophetę qui tantum est propheta,aliud eius qui tantum est euangelista, aliud eius qui tantum est

H pastor & doctor. AD consummationem,pro,instaurationem,sanctorum.) Fructum triplicem distinctorum membrorum in ecclesiastico corpore describit. Primus est reparatio sanctorum, Septies siquidem in die cadit iustus,& reparatione eget.Reparatio itaq; sanctorum(hoc est mūdorum per baptismum) quoniam contingit eos labi, primus fructus ponitur. IN opus ministerii.)Primus fructus respicit nos fragilitatem humanam indigentes reparatione:iste vero secundus respicit ipsos Apostolos, prophetas, euangelistas &c. officia siquidem eorum sunt non ad ocium sed ad opus ministrandi Christo ad vtilitatem aliorum. Nec solum declaratur ꝙ non dantur dona hæc ad ocium,sed etiam ꝙ non dantur ad dominandum sed ad ministrandum. Ita ꝙ dicendo opus excludit ocium:& dicendo ministeriis,excludit dominium. IN ædificationem corporis Christi.)Tertius fructus ipsum corpus Christi mysticum directe respicit quatenus ædificandum ex nouis membris,conuertendo infideles ad fidem. Hic est triplex fructus distinctorum officiorum in ecclesia dei.

I DOnec occurramus,pro,perueniamus,omnes.)Non esse exercitia Apostolorum,prophetarum &c.ad dictos fructus perpetua sed ad tempus,manifestat Paulus dicendo donec perueniamus omnes.tandiu ergo durabunt hæc exercitia quandiu durat tēpus quo imus ad terminum. ℭEt dicit donec perueniamus nō aliqui sed omnes.Quod non erit donec impleatur numerus electorū.tunc enim & non ante perueniemus omnes electi. Quo autem perueniendum est ab omnibus,describit quadrupliciter. Primum dicendo. IN vnitatem fidei.) Antequam impleatur numerus electorum aliqui perueniunt in vnitatem fidei,sed non omnes:tunc autem omnes perueniemus in vnitatem fidei. in vnam enim & eandem fidem perueniet vltimus electus in quam peruenit primus. Secundum est. ET agnitionis filii dei.)hoc est in vnitatem agnitionis filii dei.Et hic est terminus succedens immediate priori.Quū enim omnes peruenerimus in vnitatem fidei,in virum perfectum vt subiūgitur,statim perueniemus

K & in vnitatem agnitionis filii dei.Statim enim agnoscemus clara visione filium dei esse cui credidimus, in quo sperauimus &c. Et vnitatem quidem fidei declarauit vt terminū intrinsecum viatorum:vnitatem vero agnitionis filii dei vt terminū extrinsecum immediate tamen sequētem,vt vndiq; certificet tempus significatum per donec, tunc terminandum. IN virum perfectum.)Ecce tertium:quod spectat etiam ad terminum intrinsecum viatorum omnium.Et est sensus.donec perueniamus omnes in vnitatē fidei,nō qualitercunq; sed in virū perfectū. Recole ꝙ de corpore mystico Christi loquitur: & intellige hoc corpus mysticum nunq̄ terminari nisi sit in statu viri perfecti,nisi sit velut corpus viri perfecti: hoc est constātis ita ex omnibus vt nihil omnino ei desit de quomodolibet spectātibus ad perfectionem viri.Declarat siquidē per hoc quòd oportet electorum numerum ad hoc perduci vt habeat quicquid quomodolibet spectat ad

perfectionem corporis mystici, ad similitudinem perfecti viri. Et vt intelligas perfectionẽ corporis mystici ex similitudine perfectionis corporis naturalis, subiungit quartum. IN mensuram ætatis plenitudinis Christi.) Corpus Christi mysticum oportet ꝙ perueniat ad hoc vt sit velut vir perfectus quemadmodum Christus habuit corpus suum naturale perfectum in plenitudine ætatis. Aetas siquidem Christi plena est quo ad assecutionem omniũ spectantium ad virilitatem, quum fuerit.xxxiii.annorum. Ita ꝙ declarat Paulus corpus Christi mysticũ fore simile proportionaliter corpori Christi naturali, ita ꝙ quẽadmodum corpus Christi naturale perductum est ad plenitudinem ætatis virilis, ita corpus Christi mysticũ perducetur ad perfectionem tanq̃ virilem. & tunc & non ante erit terminus. VT iam non simus paruuli. pro, pueri.) Hinc clare apparet sensus antecedẽtis particulæ: ꝙ videlicet viatores vt viri imus vt perueniamus omnes ad perfectionem viri. Nisi enim dixisset sub hoc sensu in virum, non deduxisset statim vt iam non simus pueri. hoc enim manifeste deducitur ex illa particula, scilicet imus vt viri. hinc enim manifeste sequitur ꝙ iam non sumus pueri: hoc est ꝙ ex quo membra Christi sumus, non sumus pueri. At si similitudinẽ corporis cupis prosequi, in promptu est ꝙ non sumus membra puerilia sed mẽbra virilia. FLVctuãtes.) Explicat penes quid negatur pueritia scilicet fluctuationem. pueri enim & animo & corpore fluctuant. Et de quali fluctuatione loquatur subiungit. ET circũferamur omni vento doctrinę.) Fluctus ex ventis consurgunt: pueri omni doctrina mouentur & agitantur: vtpote instabilis iudicii & animi. IN nequitia hominũ.) Dictio interpretata nequitia, significat fallacem artem vertendi aleas seu taxillos ad decipiẽdum: vnde clarius interpretaretur fallacia seu versutia. Ab hac enim similitudine describit Paulus fallacem artem doctorum. IN astutia.) Auget crimen doctorũ, vt non solum ex fallaci arte sed & ex astuto animo procedant. AD circũuentionem erroris.) Tolerabilis esset astutia ad dolose fallendum circa pecunias & huiusmodi, sed intolerabilis est ad inducendum errores fidei seu morum. Et hæc facile patiuntur pueri. ¶Stabilitatem itaq; ac firmitatem per virum significauit, excludendo pueritiam instabilem & fluctuantem omni vento doctrinæ &c.

VEritatem autem facientes. pro, sectantes.) Stabilitas firmitasq; virilis Christianorum non in voluntariis pertinaciis aut sectis sed sectãdo veritatem describitur e regione ad omnes effectus astutiarum & malarum artium. Dicant illi quicquid velint: simus nos firmi sectando veritatem ad hoc vt IN charitate crescamus. pro, augeamus, in illo per omnia.) Superfluit per. QVI est caput Christus. Declarauit influxum Christi in mẽbra, declarauit & ipsa mẽbra corporis: declarat modo officium membrorum esse virtute capitis augere omnia membra corporis. Si hoc penetras, perpendes mirabilem sanctorũ cõmunionem explanatam hic a Paulo. Augeamus inquit nos membra in illo qui est caput, appositiue Christus, augeamus inquã omnia, proculdubio mẽbra Christi. EX quo totum corpus cõpactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis.) Modum declarat quo augere debemus omnia membra Christi. Et intendit ꝙ quemadmodum corpus naturale in statu augmenti auget seipsum augendo omnes suas partes proportionaliter, ita corpus Christi mysticum (quod declaratũ est esse in statu augmenti vsquequo omnes perueniamus in virũ perfectum) ex virtute Christi compactum, coniunctum, nec solum coniunctũ sed etiam connexũ seu cõglutinatũ. Et modum glutini explicat per omnẽ iuncturam subministrationis. ad similitudinem iuncturæ partium corporis est ipsa subministratio spiritualis, qua vnus electus subministrat alii spiritualibus operibus. SEcundum operationem in mensuram vniuscuiusq; membri. pro, partis.) Particula interpretata operationem, internum actũ, internam efficaciam, internum officium significat. Et est sensus, secundum efficaciam commensuratam vnicuiq; parti. hoc enim in augmento naturali fit, ꝙ secundũ efficaciam commensuratam cuilibet parti corporis fit augmentũ. Et idem proportionaliter dicit Paulus in corpore mystico ꝙ secundum efficaciam spiritus cõmensuratam vnicuiq; electo. AVGmentum corporis facit.) Verbum facit, est vnde pendet totius literę cõstructio. Est enim ordo literę. ex quo, Christo capite, totum corpus compactum &c. facit augmentum corporis secundum efficaciã in mensuram vniuscuiusq; partis. Ita ꝙ totum corpus significatur augmentans: & ipsum corpusmet significatur augmentari secundũ efficaciam commensuratam cuilibet parti. & quod plus est adiungitur. IN ædificationem sui. Deest, ipsius, in charitate.) Finis augmentationis explicatur consistere non solum in augmento omnium partium sed in ædificatione suiipsius, totius. Et hoc in dilectione: quia sine ipsa reliqua sunt nihil. Vbi nota ꝙ augmentum corporis Christi mystici ita est augmentum ꝙ tendit ad charitatis ædificationẽ, ita corpus crescit quòd ipsummet ædi-

F ficatur non simpliciter sed quatenus tendit in dilectionem dei & proximi. vt intelligamus corporis ecclesiæ verum augmentum non cōsistere in ædificatione doctrinę, prędicationis, prophetiæ & huiusmodi, sed in ædificatione suiipsius in dilectione, in additione dilectionis. quia enim ædificatio continue auget ædificium, ideo augmentū corporis per ędificationem explicauit. Et sic declarauit Paulus vnitatem corporis mystici. In qua nō est prętereundum quod de augmēto manifestat: videlicet augeri corpus Christi mysticum simul secundum omnes partes proportionaliter. Mirabile siquidē est, si intelligimus ꝙ nunq̄ vna pars augetur quin augeātur omnes. & Paulus quidem nō dicit negatiuam (scilicet non augeri partem aliquā sine augmēto omniū) sed dicit affirmatiuā, scilicet augeri omnes partes proportionaliter. & hoc quandoꝗ verificari oportet absꝗ omni hæsitatione. Sed de negatiua diffinire non audeo. augmentum siquidem naturalis corporis ducit ad asserendā illam negatiuā. ratio quoꝗ (quia non est maior ratio de vna
G augmentatione q̄ de alia) ad idem ducit. qua enim ratione vna augmētatio partis est simul cum augmento totius & cuiusꝗ partis, eadem ratione quodlibet cuiusuis partis augmentū est simul cum augmento totius secundum singulas partes proportionaliter. Oratio quoꝗ dominica (pętens panem nostrum, debita nostra, nos &c.) idem suadet. Et si hoc verum est, tamen nota quòd non de generatione sed de augmento est sermo, & rursus de partium electarum augmento tantum intellige. Et recole ꝙ sicut in corpore naturali non qualibet nutritione fit augmentum, sed multis nutritionibus disponitur corpus & post certum tempus corpus augetur, ita in corpore Christi mystico. Et rursus quòd in augmēto non æqualiter non similiter sed proportionaliter omnes partes crescunt: ita &c. Et demum recole ꝙ quum naturale corpus augetur, singulę partes non impeditæ augentur. si enim aliqua pars indisposita esset ad augmenti motum suscipiēdum, non augeretur. Ex hac siquidem conditione non apparet mirabile admittere negatiuam:
H quoniam non asseritur nisi hęc negatiua, videlicet nō augetur aliqua pars corporis Christi mystici quin augeantur omnes dispositæ ad augmentum. vt intelligamus per hanc Pauli doctrinā non esse corpus Christi mysticum sicut est corpus vnius senatus aut ciuitatis, sed sicut corpus naturale ex eo ꝙ habet Christum per spiritum suum iungentem illud intus viuificando & augendo: quod non inuenitur in humano collegio quodcunꝗ sit illud.

HOC igitur dico & testificor in domino.) Tractat illam particulam, vt essemus sancti: hoc est mundi. Infert autem huiusmodi munditiam ex eo ꝙ sumus mēbra Christi. inde siquidem & dicit & testificatur ad maiorē assertionis firmitatem. VT iam nō ambuletis. pro, iam non ambulare, sicut & gentes ambulant.) Hoc est quod dicit & testificatur. iam, hoc est ex quo estis membra Christi, non esse vobis ambulandum moribus quemadmodum gentes ambulant.

IN vanitate sensus sui. pro, mentis suæ.) Explicat mores gentium ex fine. Vanitas siquidē mē-
I tis eorum, finis est vanus quem sibimet pręstituunt gentes. Et dicit mentis suę, ad significādum finem vanum secundum supremā partem animę: vt intelligamus ꝙ loquitur de fine quē philosophi, quem primates secundū summum animę suę pręstituerunt sibi. Qui quoniā nō est vnus (sed secundū diuersitatem opinionū in diuersis summum bonū constituerunt) sed omnes in hoc conueniunt ꝙ vanum sibi finem constituerunt, ideo Paulus vnico verbo comprehendit omnes fines Gentilium dicendo in vanitate mentis suæ. Discurre per omnes philosophorum sectas & per omnium Gentilium scriptorū libros: & tandem inuenies omnes ambulasse in vanitate mentis suæ. siue illa fuerit immortalitas famę, siue gloria pręsens, siue virt⁹ pręsens speculatiua &c.

TEnebris obscuratum habentes intellectum.) Ne naturæ mentis tribueres vanitatē finis, explicat hoc non ex natura sed ex obtenebrato intellectu prouenire in gentibus. Et oportuit hoc subiungere, ne ex eo ꝙ vanitas huiusmodi cōmunis erat Gentilibus omnibus, imputaretur na-
K turæ. AB alienati a vita dei.) Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidem vita fidei: iuxta illud, iustus ex fide viuet. consummate autem vita cælestis patriæ. Ab huiusmodi vita cōstat ab alienatos esse Gentiles. relinquentes siquidem vitam fidei primis parentibus & successiue filiis datam, incurrerunt obtenebrationem intellectus. PER. pro, propter, ignorantiam quę est in illis.) Quemadmodum rationem vani finis reddidit obtenebratum intellectum, ita rationem abalienatę vitæ a vita secundū deum reddit ignorantiam: vt intelligamus vtrunꝗ (scilicet finē & vitam Gentilium) ex obscuratione intellectus procedere. PROpter cęcitatem. pro, excęcationem, cordis ipsorum.) Rationem ignorantiæ apud Gentiles de moribus vitę secundū deū, reddit excęcationem cordis. Et quum cor pro voluntate ponatur, excecatio cordis dicitur excecatio causata a corde. excęcatio siquidem partis est cognoscitiuæ, cor autem partis affectiuæ. vt intel-

ligamus ex affectu ortam excęcationem matrem ignorantiæ. Est autem excęcatio in intellectu A
non priuatio intelligendi(sicut excęcatio visus est priuatio videndi)sed est priuatio luminis di
uini quo potuissent intelligere absq; errore & finem rectum habere & vitam rectam. Et hanc
excęcationem meruerunt ex corde suo,praue affecto. QVI desperantes.pro,indolentes.) Ita
tamen q̄ indolentes intelligatur priuatiue:hoc est non dolentes,abdicātes a se dolorem. Opor
tet siquidem hanc dictionem fingere ad hunc sensum vt exprimatur dictio Græca. Et expli=
cat per hoc qualitatem cordis Gentilium.Commune siquidem erat eis abdicare a se tristitiam
tanq̄ inutilem.Et hinc sequebatur q̄ non tristabantur q̄ peccauerant: sed euitando tristitiam.
SEMETipsos tradiderunt impudicitiæ.) Ac si apertius dixisset.etsi non causa delectationis,ta
men causa vitandæ tristitiæ semetipsos tradiderunt impudicitiæ lasciuorum actuum. IN ope
rationem immunditiæ omnis.) Vniuersa venerea secundum consummationem actus intelligo B
per immunditiam omnem. IN AVARITIAM.pro,in auaritia.) hoc est in auiditate:ad signi
ficandum q̄ non paululum prolapsi sunt, sed quo ad animum auide,quo ad actus pręuios impu
dice,quo ad actus consummatos in omnem immunditiam se dederunt. hinc enim excęcatio &
ignorantia. VOS autem non ita didicistis Christum.) Duo dixerat,scilicet iam non ambu=
lare,& sicut gentes ambulant.Et declarauerat sicut gentes ambulant: restabatq; declarare iam
non ambulare sic.Et hoc nunc declarat:dicendo q̄ vos membra Christi non ita didicistis Chri=
stum. SI TAMEN.pro,siquidem,illum audistis.)in euangelio. ET IN ipso edocti estis.) a
me & aliis euangelizantibus Christum. SICVT est veritas in Iesu.) Hæc omnia dicit spectā
tia ad perfectionem intellectus,e regione ad ea quæ dixerat de obtenebratione, ignorantia &
cæcitate gentium. DEponite.pro,deponere,vos.)Refertur hoc infinitiuum cum sequētibus
infinitiuis ad verbum dedicistis,edocti estis. SEcundum pristinam conuersationem veterem
hominem.)Dicendo secundum pristinam conuersationem,declarat vetustatem hominis depo C
nendam.id enim est vetustas hominis quod ex pristina conuersatione effectum est in homine.
Malus habitus,malę inclinationes,maculæ peccatorum constituunt veterem hominem. Cur
autem appelletur vetus homo,subiungit dicendo. QVI corrumpitur secundum desideria er=
roris.)Quod veterascit ad interitum properat.vetustas nanq; ipsa corruptionis species est. Et
propterea aptissime Paulus manifestat veterem hominem,ex eo q̄ consistit in corruptione.Pec
catum enim quodlibet cōsistit in corruptione debiti modi,aut debiti ordinis,aut debiti obiecti
operandi.¶Quod autem dicit secundum desideria erroris,vtranq; tangit causam corruptiōis
quæ interuenit in peccato.Ex parte siquidem intellectus dicit erroris : ex parte autem appeti=
tus dicit desideria.Vt intelligamus omnem appetitum peccandi esse erroris in intellectu:iuxta
illud Prouerb.xiiii. errāt omnes qui operātur malum.& apud philosophos omnis malus igno
rans.Quæ non sic intelliguntur vt omne peccatum procedat ex ignorantia(quum multa pro= D
cedant ex malitia)sed q̄ omne peccatum requirit aliquem defectum intellectus.Propter hoc eñ
Paulus dicit q̄ secundum desideria erroris vetus homo corrumpitur:hoc est in corruptione cō
sistit.¶REnouamini.pro,renouari,autem spiritu mentis vestræ.) didicistis in Christo non so=
lum deponere veterem hominem sed renouari spiritu mentis vestræ.Dixerat gentes ambula=
re in vanitate mentis suæ:ac per hoc Ephesios prius Gentiles ambulasse in vanitate mentis suę,
didicisse autem in Christo non solum deponere vetustatem pristinæ vitæ sed renouari mētem
(hoc est supremam partem animæ)spiritu:vt spiritus significetur ratio renouationis, Tanq̄
in ipsa mente suprema animæ parte sit officium spiritus,hoc est ad spiritualia mentem eleuās,
e regione ad mentis officium quo ad vanum finem depressa est.¶Et dicit renouari:eo q̄ huius
modi mentis humanæ spiritus fuerat iam in homine condito in primis parentibus,& per Chri=
stum renouatur in hominibus.Tali spiritus officio mens nostra renouatur, quum tendit tanq̄ E
in finem in cognitionem vnius veri dei & Iesu Christi. ¶ET induite.pro,& induere.) Hoc est
tertium quod didicistis. NOuum hominem.) Inter deponere veterem hominem & induere
nouum hominem,non est disparitas penes hominem(nam & vetus & nouus conueniunt in ho
mine, Vterq; enim dicitur homo)sed differentia est penes nouitatem & vetustatem. Non dicit
Paulus deponere hominem aut induere hominem:sed quatenus veterē deponere,quatenus no=
uum induere.Possumus siquidem vetustatem deponere tanq̄ vestimentum vetus quod corrū=
pitur,& nouitatem induere tanq̄ vestimentum nouum. QVI secundum deum creatus est in
iustitia & sanctitate veritatis.) De homine quatenus veteri dixerat qui corrumpitur secun=
dum desideria erroris:de homine vero quatenus nouo dicit qui creatus est secundum deū alie=

F nus ab omni corruptione,qui creatus est conformis deo.Et hoc e regionæ qui corrumpitur. In iustitia & sanctitate veritatis e regione ad desideria erroris:iustitia contra desideria,munditia veritatis contra erroris.Est ergo descriptio hominis quatenus noui ꝙ secundum diuinam ratio nem creatus est,non a nobis factus,in iustitia quo ad partem affectiuam ad reddendum cuique quod ei debetur:& sanctitate veritatis,quo ad partem cognoscitiuam. Vbi non tantum veri tas sed munditia veritatis significatur,ad excludendum admixtionem cuiuscũꝗ erroris:vt in telligamus nouo homini nullum admisceri errorem circa ea quæ sunt salutis.¶Et dixit hęc de nouo homine comprehẽdente nouitatem omnium partium hominis quatenus est homo (hoc est partium rationalium,seu rationem participantium)contra corruptam vitam Gentilium in omnibus partibus:intellectu,voluntate,concupiscibili,irascibili.

PROPTER quod deponentes mendacium.) Quæ velut in genere dixit de homine veteri &
G nouo,modo per partes velut in specie exequitur,vtriusꝗ(veteris,scilicet & noui hominis)par tes singillatim e regione describendo sermone hortatiuo.¶Vnde ex parte veteris hominis di cit deponentes mendacium:ex parte vero noui, LOQVIMINI veritatem vnusquisꝗ cũ pro ximo suo.) Et rationem vtriusꝗ subiungit. QVOniam sumus inuicem membra.) Membra naturalia eiusdem corporis non sibiinuicem mentiuntur facto,sed secundum veritatem virium vnum alteri subuenit. Ad horum imitationem debemus qui membra sumus Christi,secundum veritatem quam in corde habemus inuicẽ communicare.¶IRASCImini.)Locutio partis ratio nalis est officiũ:irasci autẽ est appetitus qui irascibilis vocatur. Nec est alienũ a diuinis præce ptis irascimini,q̃uis alienum dicatur a præceptis Stoicis.Irasci enim actus est virtutis si mode ratum sit.Et propterea Paulus addit. ET nolite peccare.)Perinde ac si dixisset.Irascimini mo derate,quum increpationis ratio exigit. SOL non occidat super iracundiam vestram.)Si cõtin
H gat vos irasci minus moderate,saltem non sit diuturna ira,sed cito terminetur. Celeritas siqui dem terminandi iram significatur prohibendo occasum solis super iracundiam.Non dat licen tiam seruandi iram vsꝗ ad solis occasum,sed vult saltem eodem die terminari. Et rationẽ sub iungit. NOlite dare locum diabolo.)Motus iræ humana est passio, sed quum diutius proten ditur,locum parat diabolo ad suggerendum quæ consona sunt irato:& sic paulatim ad princi pandum in animo.Qui locus negatur diabolo si quamprimum ira terminetur. ¶Et quod dicit de ira,simile intellige de reliquis passionibus quum continuantur. QVI furabatur.)Ad facta nociua descendit. IAM non furetur.)Et quoniam furari ex indigentia prouenit:ideo remediũ vnde indigentiæ suę subuenire possit subiungit. MAgis autẽ laboret operando manibus suis quod bonum est.) Et addidit quod bonum est ad differentiam turpis exercitii. VT HAbeat vnde tribuat necessitatem patienti.)non solum vt restituat quod furatus fuerat,sed vt commu
I nicet aliis indigentibus. OMnis sermo malus.pro,marcidus.) Ad similitudinem fructuũ mar cidorum sermo dicitur marcidus qui inutilis,qui abiiciendus suapte natura est. Ex ore vestro non procedat.) Vt intelligamus multo magis prohiberi sermonem pestiferum. SED siquis bo nus ad ædificationem fidei.pro,vtilitatis.) Apte contra sermonem marcidum locat sermonem bonum ad ædificationem alicuius vtilitatis:vt si sermo ipse non directe sit vtilis,tamen sit ad constructionem vtilitatis:quemadmodum ea quę non intrant ædificium, sunt tamen vtilia ad ædificationem. VT det gratiam audientibus.)Sermo marcidus non solum inutilis sed nõ gra tus est audientibus.quo contra sermo bonus ad ædificationem vtilitatis vt det gratiam audien tibus describitur.Et non dicit vt gratus aut acceptus sit audientibus,sed vt det audiẽtibus gra tiam:ad significandum quorsum tendit vtilitas sermonis,scilicet vt det audientibus gratuitũ aliquod donum:puta instructionis aut suasionis,cautelæ & huiusmodi. ET nolite contristare
K spiritum sanctum dei.) Inter alia veteris hominis officia connumerat contristare spiritum dei. Metaphorico sermone dicitur spiritus sanctus contristari a nobis quemadmodum dicitur meta phorice deus iratus.Ad similitudinem siquidem contristati spiritus sanctus est quum habitacu lum suũ deserit ob displicentem sibi conditionem superuenientem.Scriptum est enim de spiri tu sancto in nobis ꝙ discipline effugiet fictũ,& corripietur a superueniente iniquitate.Tunc er go contristamus spiritum sanctum dei in nobis quum aliquid displicens ei loquimur aut com mittimus.Mundos iam Ephesios alloquitur:vt rationem habeant horrendi immunditiam ex parte spiritus sancti habitantis in eis.Ac si apertius dixisset.ꝙ si nulla subesset alia ratio horren di veterem hominem,hæc sola sufficere debet,scilicet vt non contristetis spiritum sanctum dei in vobis.Vnde & subdit. IN quo signati estis in die redemptionis.)Diem baptismi diem redẽ

ptionis appellat:eo ꝙ tunc redemptio per Christum facta applicatur ad eum qui baptizatur:ac per hoc ipse tunc redimitur executiue. Et in illo die signatos intus dicit in spiritu sancto: quoniam vere tunc gratiam quæ est velut impressio spiritus sancti recipiunt qui baptizantur. A
OMNIS amaritudo & ira & indignatio.) Legendum est. OMnis amaritudo & furor & ira.) vt amaritudo referatur ad cor, furor ad impetum, & ira ad vindictam. ET clamor.) in voce, comes singulorum trium prædictorum. ET blasphemia.) sæpe comes furoris & clamoris. TOLlatur a vobis cum omni malitia.) Demum quæ sunt veteris hominis concludens, dicit cũ omni malitia. ESTOTE autem inuicem benigni, misericordes, donãtes. Deest, vobis inuicẽ.) E regione ad tot mala locat duas vniuersales virtutes: benignitatem feracem omnium bonorum, & misericordiam alienis malis subleuandis intendentem. Et his duabus virtutibus adiungit mutuam condonationem iniuriarum, exemplo dei subiuncto. SICVT & deus in Christo donauit vobis.) vniuersa debita, donando satisfactorem Christum. Per has enim virtutes iunctas imitationi dei, quę sunt noui hominis contraria supradictis amaritudini, iræ, furori, &c. induenda significantur. B

CAPVT V.

STOTE ergo imitatores dei sicut filii charissimi. pro, dilecti.) Tractat hic illam particulam vt simus irreprehensibiles. Vbi prudens lector aduerte ꝙ ꝓponendo hęc adiunxit in charitate seu dilectione. Propterea siquidem & tractando vnitatem nostram in Christo inseruit charitatem: & tractando munditiam terminauit in charitate. Et similiter modo inchoando tractatum de irreprehensibilitate, incipit a dilectione: non qualicunꝗ sed ad imitationẽ dei quẽadmodum filii imitatores debent esse patris, & ad similitudinem Christi, subiungendo. ET ambulate in dilectione sicut & Christus dilexit nos.) Et explicando qualitatem dilectionis Chisti, subiungit. ET tradidit semetipsum pro nobis oblationem.) pro gratiarum actione & bonis obtinendis. ET hostiam.) pro peccatis. DEO in odorem suauitatis.) Loquitur Paulus de sacrificio Christi in ara crucis more veterum sacrificiorum: de quibus scribitur in odorẽ suauitatis acceptari a deo. Locutio est metaphorica, more humano significans acceptissimum sacrificium ad similitudinem accepti suauissimi odoris. ¶FORnicatio autem & omnis immunditia.) Irreprehensibilis redditur homo vitando ea quę reprehensione digna sunt. Et propterea Paulus tractans vt irreprehensibiles essent Ephesii, discurrit per vitia, monendo vitationẽ eorũ. Nec omnia tractat vitia, sed ea quę apud Gentiles aut non æstimabantur peccata aut paruifiebant. Et propterea meminit fornicationis, quam non æstimabant Gentiles peccatum. Meminit & omnis immunditiæ carnalis, non autem adulterii & incestus: quia hæc reputabantur etiam apud eos peccata, sed impudicitiæ, mollities & huiusmodi paruifiebant. AVT auaritia.) Non est hic sermo proprie de auaritia vt opponitur liberalitati, sed vt opponitur iustitiæ: quã apud Gentiles non reputari peccatum, patet ex eo ꝙ rationabilem belli causam dicebant rationem propagandi imperii, vbi constat summam auaritiã interuenire. Præter hoc ꝙ leges ciuiles auaritiam citra dimidium iusti precii in contractibus permittunt. NEC nominetur in vobis.) Non solum esse sed nec nominari præcipit. SIcut decet sanctos.) Ecce ratio quia nõ decet mũdos per baptismum quouis modo appropinquare huiusmodi vitiis. AVT turpitudo.) Ratione multorum turpium & factorum & verborum quæ apud Gentiles admittebantur, dixit aut turpitudo. Et similiter subiungit. AVT stultiloquium aut scurrilitas.) Verum aduerte ꝙ dictio interpretata scurrilitas est Eutrapelia, quam Arist. iiii. Ethic. virtutem dicit medium tenentem in ludis & iocis. Sed æquiuoce Paulus & Arist. vtuntur Eutrapelia. nam apud Paulum est nomen officii seu actus ad delectationem prouocandam apud Arist. vero est nomen virtutis quam non prohibet: quia virtus non est contraria virtuti. Et ꝓpterea interpres antiquus trãstulit scurrilitas. Rectius tamen trãsferretur iocularitas aut aliquid huiusmodi quod est materia virtutis Eutrapelię. quod raro cum moderamine virtutis fit. Vnde & subdit. QVAE ad rem non pertinet. pro, non conuenientia.) Complectitur hæc tria apponendo non conuenientia: vt hinc clare intelligas ꝙ non de Eutrapelia virtute sed de Eutrapelię materia loquitur. C D E

SED magis gratiarum actio.) Contra vitia sermonis, gratiarũ actionem ponit. Hieronymus gratia materiæ putat non gratiarum actionem sed gratiosum sermonem significari: vt e regione vitiorum lingue directe locetur gratiosus sermo. Et vere quadrat materiæ. HOC enim scitote intelligentes.) Rationem reddit trium primo prohibitorum, subiungendo. ꝙ OMnis

F fornicator aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, pro, qui est idolorum cultor.) Auarum dicit idolorum cultorem, eo quod conuenit vterque in colendo vnam & eandem rem. Idolorum siquidem cultor argentum & aurum colit: iuxta illud, simulacra gentium argentum & aurum: quum præter argentum & aurum opera manuum hominum, idolum nihil sit in mundo: vt ad Corint. dicit Paulus, Auarus quoque argentum & aurum colit: quum illius deus aurum sit, sicut gulosorum deus venter est. in auro siquidem tota auari fiducia consistit. NON habet hæreditatem in regno Christi & dei.) Manifestat hinc hæc esse peccata mortalia: vtpote excludentia a regno cælesti. vnde & non repetit alia tria, scilicet turpitudinem & stultiloquium & iocularitatem: quoniam illa non sunt secundum suum genus peccata mortalia. ¶ Idem autem regnum dicit Christi & dei: eo quod dei est vt naturalis regis, Christi autem hominis vt instituti regis, vt communicati sibi a deo regni. NEmo vos seducat inanibus verbis.) Hinc apparet non

G defuisse docentes hæc non esse magnipendenda, sed parua aut nulla esse peccata. PROPTER hæc enim venit ira dei in filios diffidentiæ. pro, inobedientiæ. seu, impersuasionis.) Et verbum venit præsentis est temporis, Ita quod non citat præteritas vindictas dei, sed præsentem tanquam continuam denunciat. Et potest intelligi de vindicta dei, quam in præsenti vita exercet ob hæc crimina, quamuis non discernamus quod propter hanc causam veniat. Sed quicquid de vindicta præsenti sit, continue venit ira dei propter hæc in morte huiusmodi impersuasibilium hominum. NOLITE ergo effici participes. pro, comparticipes, eorum.) tam in culpa quam in pœna. ERATIS enim aliquando tenebræ.) Accumulat Paulus rationem rationi. Et vbi prius ex parte regni dei & deinde ex parte iræ, modo ex contrarietate status præteriti ad præsentem nititur eos irreprehensibiles reddere. Et statum quidem præteritum describit tenebrosum immo tenebras, ad significandum dominium tenebrarum in eos. statum vero Christianum describit sub-

H iungens. NVNC autem lux in domino.) Et dicit in domino, ad significandum lucem gratiæ perficientem lucem naturalem. VT filii lucis ambulate.) Hebraico more filios lucis appellat sectantes lucem. Et consonum est vt qui translati sunt de tenebris in lucem, sectentur vita & opere lucem. FRVctus enim lucis. pro, spiritus.) Non saltat Paulus de materia in materiam, sed declarat lucem per spiritum: vt intelligamus idem esse sectari lucem in domino & fructificare spiritui. vt intelligamus lucem hanc esse lucem spiritus, non lucem corporis. EST in omni bonitate & iustitia & veritate.) Non est fructus spiritus quodcunque opus, si aliqua ex parte priuatur bonitate aut iustitia aut veritate. Exigit siquidem fructus spiritus quod secundum omnes circunstantias sit bonus, sit iustus, sit verus. Et propterea dicit in omni. Differentia inter veritatem & iustitiam clara est: quia illa ad intellectum, ista ad voluntatem spectat. Vnde relinquit quod bonitas spectat ad mores. ¶ Paulus tamen hæc quæ nunc proponit, sigillatim exequendo tractabit.

I PRObantes quid sit beneplacitum deo. pro, domino.) Ad verbum ambulate, refertur hoc participium probantes. Et est sensus. vt filii lucis ambulate probantes quid sit beneplacitum domino. Vere lucis officio fungitur qui in particularibus occurrentibus examinat, discutit ac discernit quid sit beneplacitum domino.

ET NOlite communicare operibus infructuosis tenebrarum.) Hactenus proposuit quæ vsque ad calcem epistolæ tractanda sunt: modo incipit proposita singillatim tractare. Et primum tractat particulam illam vt filii lucis ambulate, ex contrarietate tenebrarum & lucis quam proposuerat. Extendit siquidem tenebras & lucem ad opera, præcipiens vt operibus tenebrarum nihil habeant commune. Et rationem interserit, quia sunt opera infructuosa. Infructuositas siquidem sufficiens est ratio vt abdicentur opera a commercio. MAgis autem redarguite.) Deficit coniunctio &. & quadrat vt legatur potius. Ita quod legendum est, POtius autem & redarguite.)

K Non sufficit alienum fieri ab operibus tenebrarum sed oportet etiam & redarguere opera tenebrarum. Et primi quidem (scilicet non communicandi) rationem subiungit. QVAE enim in occulto fiunt ab ipsis turpe est & dicere.) Optima non communicandi ratio ex turpitudine tali ac tanta vt etiam turpe sit dicere illa sumitur. De venereis loquitur tenebrarum operibus. Rationem autem secundi (scilicet potius autem & redarguite) subiungit, OMNIA autem quæ arguuntur. pro, redarguuntur a lumine. pro, a luce, manifestantur.) Redargui est manifestari a luce. Igitur quum vos sitis lux, ad vos spectat redarguere tenebrarum opera. OMNE enim quod manifestatur. pro, manifestat, lumen. pro, lux, est.) Ad probandum passiuam (quod quicquid redarguitur manifestatur a luce) affert vniuersalem actiuam, quod omne quod manifestat est lux. Quum aliquid redarguitur, non vere redarguitur nisi manifestetur error, crimen aut defectus qui ratio est quod redarguendum sit. Manifestare autem,

proprium officium lucis Paulus dicit: vt hinc concludat ꝙ lucis officium est redarguere. Qꝫ autem omne quod manifestat sit lux, ad sensum patet in corporeis. Et idem patet in artibus & disciplinis: & idem in spiritualibus. PROpter quod dicit.) Per relatiuum quod, officium lucis spiritualis refertur. SVRge qui dormis & exurge a mortuis, & illuminabit te Christus. pro, & illucescet tibi Christus.) Paulus citat hanc sententiam, proculdubio ex scriptura. Et quoniã non inuenitur in sacra scriptura ex integro hæc sententia, vel ex aliquo librorum sacrorum quibus caremus (quorum mentio fit in historia Regum seu Paralip.) vel ex cap. lx. Esaiæ Paulus hanc sententiam attulit exponendo. Ibi enim dicitur surge, absq; aliquo nomine: q̃uis in latinis codicibus habeatur Hierusalem. Et hoc surge Paulus exponit qui dormis: declarando ad quem dirigitur sermo surge, scilicet ad dormientem, proculdubio in tenebris: quoniam qui dormiunt, nocte dormiunt. Et explicando ꝙ ad dormientem somno mortis dirigitur sermo, adiungit & exurge a mortuis, non corpore sed anima. quod est surgere a tenebris peccatorum. Ita ꝙ totũ hoc apposuit Paulus de suo, ad declarandum personam cui dicitur surge, & a quali statu dicitur surge. ¶Quod autem sequitur & illucescet tibi Christus, ibidẽ apud Esaiam habetur sub aliis verbis, illuminare quia venit lumen tuum. Et secundum tempus futurum subditur, super te orietur dominus. quod respondet translationi Hiero. apud quem legitur hoc in loco & orietur tibi Christus. Manifeste siquidem Esaias ibi loquitur de differentia inter personam hanc & reliquũ mundum penes tenebras & lucem. Quia ecce tenebræ operient terram & caligo populos, super te autem orietur dominus. Vnde conformitas materiæ de qua loquitur propheta ad materiam de qua loquitur Paulus, non paruam coniecturam gignit ꝙ ex illo loco Paulus attulit hanc sententiam: exponendo per dominum Christum, & reliqua vt diximus. B

VIDete itaq; fratres.) Superfluit fratres. Eandem particulam vt filii lucis ambulate, explicat ex alio capite, scilicet quantum ad curam ambulationis ratione multorum impedimentorum. Vnde consequenter ad lucem dici, videte. QVOmodo caute. pro, accurate, ambuletis.) Præcipit Paulus filiis lucis vt vtantur Luce ad videndum modum studiose accurateq; ambulãdi: hoc est proficiendi in via dei. NON quasi insipientes.) Contrarium officio videndi modum accurate ambulandi, explicat insipientiam: vt ostendat necessitatem huius curæ. Ad similitudinem siquidem corpore ambulantium describit spiritualem ambulationem. nam tanq̃ insipientes ambulant quibus non est cura videndi qualiter ambulant. SED vt sapientes redimentes. pro, ementes, tempus, quoniam dies mali sunt.) Sapientiam studiosam circa modum ambulandi explicat quo ad vnum in specie effectum, qui est emere tempus: hoc est opportunitatem proficiendi in via dei. Præcipit Paulus nobis esse ambulandum more viatorum: qui diebus malis (siue ex aeris perturbatione siue ex hominum insidiis) itinerantur. Tales enim emũt tempus opportunum ad ambulandum ne in malitiam dierum incidant: hoc est vt euadant pericula in via. Simili nãq; modo pręcipit filiis lucis vt studiis, officiis, incommodis &c. Emant opportunitatem proficiendi meritis, eo ꝙ dies mali sunt: hoc est dies huius viæ ad cælestiam patriam pleni sunt malis suasionibus, tentationibus, insidiis & reliquis huiusmodi prouocantibus ad peccatum. Ac si apertius dixisset. quia periculosi sunt dies itineris, vtimini sapientia, emite opportunitatem euadendi pericula: non expectetis vt vobis offeratur oportunitas, sed emite illam vt proficiatis in via dei. Simile quid dicit dominus in euangelio ꝙ abiit & vendidit omnia quę habuit & emit agrũ seu margaritam. Nisi ꝙ dominus emptionem ad preciositatem rei retulit: Paulus vero ratione periculorum emendam præcipit opportunitatem proficiendi. ¶Hoc præceptum adimplet nõ solum relinquentes mundum & ad eremum seu monasteria proficiscentes, sed etiã quicũq; opportunitatẽ benefaciendi præponũt dãnis rerum tẽporaliũ aut incõmodis corporis & hmõi. C D

¶PROpterea.) vt accurate ambuletis. NOlite fieri. pro, ne sitis, imprudentes.) Exequitur illam particulã, probantes quid sit beneplacitũ domino. Explicat modum quo fit huiusmodi probatio: excludẽdo, scilicet imprudentiam, quã constat circa singularia versari. SED intelligẽtes quæ sit voluntas dei. pro, domini.) Probando, exanimãdo singularia occurrentia, absit imprudẽtia, hoc est prudens sit discussio, terminus autem examinationis sit intelligere quæ est voluntas domini, quid est gratum deo in hoc singulari agendo vel patiendo. sic enim ꝓbatio vndiq; pfecta est. ET nolite inebriari. pro, & ne inebriamini, vino.) Supererat vt irreprehensibiles redderentur Ephesii circa ebrietatẽ: quæ nõ reputabatur peccatum aut valde paruũ. Et hoc introducit declaraturus fructũ spiritus superius propositũ, dicendo fructus enim spiritus est &c. Ebrietatẽ siquidẽ implentẽ hominẽ vino, e regione locat plenitudinis spiritus, Prohibet itaq; ebriera E

F tem tanq̃ rem reprehensibilem. Et rationem subiungit. IN quo est luxuria.) Luxuria non est proprium venereorum nomen sed cõmune moribus & actibus superfluitate profusis. Nec est clarũ an relatiuum in quo, referat vinũ an referat inebriari vino. nã si refert inebriari, nõ eget glosa: quoniam manifeste interuenit ibi superfluus potus. Si autem referatur vinũ, tũc est sensus q̃ vinũ est prouocatiuũ ad ea quæ sunt luxus: vt experientia testatur in hominibus bene potis. SED implemini spiritu sancto.) Superfluit sancto: q̃uis subintelligatur. Tractat (vt dictũ est) illã particulã, fructus enim spiritus est in omni bonitate. Et propterea incipit tractatũ illius a plenitudine spiritus. Et explicat bonitatẽ spiritus triplici relatione. Primum relatiue ad seipsos loquendo. LOquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus.) Et hoc proprie spectat ad partem contemplatiuam. Loqui enim internum, intellectus est. Et significat per hoc q̃ homo conferat psalmos & hymnos diuinę laudis, & cantica non secularia sed spi

G ritualia: meditando ea quæ significant. CANtantes & psallentes in cordibus vestris dño.) Secunda relatio est ad dominum, non per modum loquentis, sed per modum cantantis. Quem modum magis explicans dicit in corde vestro: ad significandum q̃ cantus est partis affectiuę relatæ ad deum, gaudendo & exultando in domino, lętantium siquidẽ est cantare. GRAtias agentes semper pro omnibus.) Tertia relatio est ad proximos, immo & ad omnia beneficia gratias agendo. Et dicit semper, non actu sed animi promptitudine. Et dicit pro omnibus vt communio sanctorum exerceatur. IN nomine domini nostri Iesu Christi.) Gratiarum actio inuocato Christo homine tanq̃ medio mandatur: vt quemadmodum est medium in beneficiis ita sit medium in gratiarum actione. DEO & patri.) Deus nomen est naturæ: pater personæ primę trinitatis. aut est nomen amoris seu officii quo nos adoptauit. SVBiecti inuicem in timore Christi.) Vltima bonitatis pars describitur in mutua subiectione non legali sed in timore Christi. ta

H lem enim subiectionem efficit spiritus: extendendo bonitatem animi singulorum ad mutuam subiectionem ob reuerentiam Christi in singulis habitantis. Huiusmodi enim subiectio communis esse debet tam prælatis q̃ subditis, tam dominis q̃ seruis &c. quum nihil aliud sit q̃ subiici Christo habitanti in Christiano. MVlieres. pro, vxores, viris suis. pro, propriis, subditę sint: p, estote.) Tractat illam particulam & iustitia, in iustitia inter virum & vxorem, inter patrem & filium, inter dominum & seruum. vnde ab vxoribus incipiens, mandat vt sint subditæ propriis viris. Et modum subiectionis subiungit. SIcut domino.) Non dicit sicut dominis: quia nõ mãdat vxores esse velut seruas maritorum: quod significaretur si dixisset sicut dominis. Sed dicit sicut domino, hoc est sicut Christo: hoc est voluntarie & ex amore. Sic enim subiicimur Christo. Vnde ad hanc similitudinem (sicut domino) declarandum subiungit. QVOniam vir caput est mulieris. pro, vxoris, sicut Christus caput est ecclesiæ.) Ratio subiectionis nõ affertur domi

I nium sed esse caput. & hoc commune esse Christo & marito dicitur: Christo respectu ecclesię, marito respectu vxoris. Et de Christo quidem ecclesię capite superius dictum est: de viro autẽ ne sit quæstio penes quid in proposito attenditur similitudo capitis, subiungit de Christo. IPSE saluator corporis eius. pro, & ipse saluator corporis est.) vt intelligamus de hoc officio capitis esse sermonem. s. de officio quo caput saluat corpus. Christus quidem saluator est corporis sui quod est ecclesia: & maritus saluator est vxoris, pascendo, gubernando, regendo, protegendo, eam. SED sicut. pro, sicut autem, ecclesia subiecta est Christo ita & mulieres. pro, vxores, viris suis. pro, propriis, in omnibus. pro, in omni.) Explicat clare quod dixerat sicut domino, adiungẽdo in omni: vt intelligant vxores in omni re, in vniuersa actione debere subiici maritis sicut ecclesia Christo: hoc est vt in nulla re, in nulla actione admittant aliquid cõtrarium maritis Christi lege regulatis: alioquin non essent subditæ illis sicut Christo. Per hoc enim excluditur subie

K ctio quo ad peccandum. VIRI diligite vxores vestras sicut & Christus dilexit ecclesiã.) Amor amicitię spiritualis ad vxores exprimitur ex modo quo Christus dilexit ecclesiam. Vnde effectum huiusmodi amoris amicitię explicat subiungens. ET seipsum tradidit pro ea.) in ara crucis. VT illam sanctificaret.) hoc est mundam redderet. Et explicando modum quo mundat ecclesiam subiungit. MVNdans lauacro aquæ in verbo vitæ.) Superfluit vitæ. Baptismus significatur in verbo, in nomine patris & filii & spiritus sancti. VT exhiberet. pro, adiungeret, ipse sibi gloriosam.) Ad similitudinem sponsæ describit ecclesiam gloriosam meritis, clara laude famaq; dignis. ECCLEsiam non habentem maculam.) Turpis est in sponsa macula carnis, & in ecclesia macula peccati. AVT rugam.) fictionis aut duplicitatis. AVT aliquid huiusmodi.) q̃d sponsam dedecet. SED vt sit sancta.) hoc est mũda. ET immaculata. p̃ irrepræ

hensibilis.) in actionibus suis. In quo apparet manifeste amor amicitiæ. ITA & viri debent A
diligere vxores suas vt corpora sua.) Tractando similitudinem inter virum & vxorem ad imitationem Christi & ecclesiæ, postq̃ explicauit eam penes amorem amicitiæ, modo explicat eandem secundum amorem concupiscentiæ quo aliquis amat seipsum. Ad hoc enim manifeste spectat ꝗ viri diligant vxores suas vt corpora propria. Vnde & amplius explicans subiungit. ¶QVI suam vxorem diligit, seipsum diligit.) eo ꝗ vxor est caro viri. NEmo enim vnq̃ carnem suam odio habuit.) Intellige hoc formaliter de carne sua vt sic. nam secus est de carne sua, vt impeditiua est vel reputatur alicuius magis amati. Sic enim multi occiderũt seipsos, apprehendentes carnem suam tanq̃ impedientem eos ab affectata libertate seu detinentem eos in malis. Sic Christus præcipit odio haberi carnem propriam vt retrahentem a salute animæ. sic sancti castigant corpus suum vt pugnans aduersus spiritum. & sic de similibus. Cũ his enim omnibus stat solidat formalis veritas, ꝗ nemo vnquam carnem suam odio habuit. Vnde & probationem manifestam subiungit. SED nutrit & fouet eam.) quod continua experiẽtia testatur. B
SICVT & dominus ecclesiam.) dilexit tanq̃ carnem suam. Et ne hoc absonum videatur, subiungit. QVIA membra sumus corporis eius.) Hinc eñ manifestũ est ꝗ ecclesia est corpus Christi, DE carne eius & de ossibus eius.) Ecclesia non solum est corpus Christi sed est corpus formatum de carne Christi & de ossibus Christi in cruce. Multo enim plus contulerunt caro Christi & ossa Christi in cruce ad formandum corpus Christi mysticum quod est ecclesia q̃ contulerint caro Adæ & ossa Adę ad formandam vxorem eius Euam: quoniã caro Christi & ossa Christi in cruce contulerunt vitam propriam ad formandum corpus ecclesiæ: Adæ vero caro & ossa nõ contulerunt propriã vitã. Ad illam siquidẽ alludens formationẽ dicit ꝗ sumus de carne eius & de ossibus eius. ¶PROpter hoc relinquet homo patrẽ & matrẽ.) Affert cõsequẽter verba scripturę: quę fuerunt consequenter dicta post caro de carne mea & os ex ossibus meis. Et C
affert hęc ad manifestandũ authoritate scripturę ꝗ vxor est caro mariti. Et pronomen hoc, vinculum inter virũ & vxorem demonstrat. Propter huiusmodi nãq; vinculũ relinquet (& quo ad conuersationem & quo ad thorũ) homo patrem suũ & matrem. ET adhęrebit vxori suę.) conuersando, curã gerendo, pascẽdo, fouendo &c. ET erunt duo in carne vna. pro, in carnẽ vnã.) Hoc est quod Paulus volebat ex scripturę testimonio habere ad propositũ vt vxor caro viri manifestaretur. Quomodo autem ad literam hoc intelligatur, in euangeliis exposuimus. ¶SAcramentum. pro, mysterium, hoc magnum est.) Non habes ex hoc loco prudens lector a Paulo cõiugium esse sacramentum. Non enim dicit sacramentum sed mysterium hoc magnum est. Et vere mysterium verborum horum magnum est. Continent enim & indiuisibilitatem coniugii, vt dominus explanauit apud Matthęum. Continent & ius naturæ, horrendi coniugium cum patre & matre. Continent & officium debitum a viro plus vxori q̃ patri & matri. Continẽt & D
hoc quod modo Paulus declarauit vxorem esse carnem mariti. Vnde vere mysterium hoc magnum est. EGO autem dico in Christo & ecclesia. pro, in Christum & ecclesiam.) Accumulat Paulus magnitudini mysterii secundum sensum literalem, magnitudinem secundũ sensum spiritualem, referendo hæc ad Christum & ecclesiam: vt iam retulerat dicendo quia membra sumus corporis eius de carne eius & de ossibus eius. VEruntamen & vos singuli. pro, singulatim, vnusquisq; vxorem suam sicut seipsum diligat.) Q.uis ego referam hæc ad Christum & ecclesiam, veruntamen iuxta sensum literę vnusquisq; diligat vxorem suam sicut seipsum: vtpote vnam cum eo carnem. VXOR autem timeat virum.) Et est sermo de timore reuerentiali.

CAPVT VI.

ILII obedite parentibus vestris in domino.) Post iustitiam inter coniuges monet iustitiam inter patrem & filium: inchoans a debito filiorum. Primum E
autem quod debent filii parentibus est obedientia, non qualitercunq; sed in domino. Moderatur Paulus debitam obedientiam ad in domino: vt intelligamus non esse obediendum parentibus nisi secundum deum pręcipiant. Magis enim obedire oportet deo q̃ hominibus. Hoc enim iustum est.) Manifestat obedientiam esse debitam quia est iusta, quia est diuina lege promulgata. HOnora patrem tuum & matrem tuam.) Ecce iustum diuinę legis expositum honore obedientię. Ad literam siquidẽ de obedientia atq; reuerentia pręceptũ illud intelligitur, ad subuẽtionẽ autẽ extẽdit in articulo necessitatis: quo scilicet parẽtes indigerẽt. Iuxta hanc enim extẽsionẽ dñs in euãgelio vtitur hoc pręcepto: Paulus autem simpliciter & absolute. QVOD est mãdatũ primum in

promiſſione.) Dicitur præceptum hoc primum in promiſſione, quia prius adiuncta fuit promiſſio huic præcepto q̃ fuerint adiunctæ promiſſiones obſeruatoribus mandatorum diuinæ legis, nam huic præcepto fuit adiuncta promiſſio in ipſa promulgatione tabularum: vt patet Exod. xx. promiſſiones autem adiunctę obſeruatoribus legis poſtea fuerunt adiunctæ: vt patet in fine Deut. VT bene ſit tibi & ſis longęuus ſuper terram.) Duplex bonum promittitur. Primo ipſum bonum: deinde longęuitas vtendi bono habito. Tanq̃ parum ſit alterum ſine altero. Lõga ſiquidem vita abſq; bonis, parum boni eſt: & ediuerſo bona ſine diuturnitate, parum proſunt. ¶ET vos patres nolite ad iracundiam. pro, ad iram, prouocare filios veſtros.) Debitum parentum erga filios explicat. Primum quod exigit Paulus a parentibus negatiuum eſt: vt nõ prouocent eos ad peccatum aliquod. Et hoc expreſſit in ira: quoniam parentes in hoc frequenter peccant, prouocando filios ad exercendam vindictam. Hoc eſt enim prouocare filios ad irã

G aduerſus exoſos parentibus. Vnde e regione incitationis ad malum, ſubiungit aduerſatiue.

SED educate illos in diſciplina. pro in eruditione, & correctione. pro, admonitione, domini.) Eruditio partem reſpicit intellectiuam: admonitio autem partem affectiuam. & vtranq; præcipit ſecundum legem domini: quæ & directe prohibet vindictas & vniuerſæ vitæ actus componit. Tenentur ſiquidem parentes filios non ſolum alere ſed inſtruere.

¶SERVI obedite dominis carnalibus.) Vltimo loco iuſtitiam inter dominum & ſeruum pręcipit. non enim adhuc erat politia aliqua ſed tantum familiæ erant Chriſtianæ. Et propterea omnes & ſolas coniugationes familiæ direxit quo ad debitum: videlicet inter viros & vxores, parentes & filios, dominos ſeruos. Inter obedientiam autem filiorum & ſeruorum quanta ſit differentia, monſtrat ex eo ꝙ obedientiam filiorum præcipit cum vna tantum conditione, ſcilicet in domino. ſeruorum vero obedientiam multiplicatis conditionibus qualificat, adiungẽdo.

H CVM timore & tremore.) Timor intus. tremor extra eſt. IN ſimplicitate cordis veſtri ſicut Chriſto.) Tollit a ſeruis duplicitatem cordis reſpectu dominorum quemadmodum tollitur reſpectu Chriſti: vt quemadmodum obeditur Chriſto non aliud habendo in corde & aliud in ſeruitio, ita obediatur a ſeruis dominis carnalibus. Quod magis explicans dicit. NON ad oculum ſeruientes quaſi hominibus placentes.) Seruitium oculare ad placendum exterius homini non intuenti cor, deſcribitur: quia reuera non exhibetur niſi exterius, ita ꝙ ſi careret arbitro non fieret. Vnde e regione ad huiuſmodi oculare ſeruitium ſubiungit aduerſatiue. SED vt ſerui Chriſti.) intuentis cor. FAcientes voluntatem dei.) Materiam explicat in qua ſerui tenentur obedire dominis carnalibus, ſcilicet in faciendo voluntatem dei: hoc eſt ea quæ non aduerſantur voluntati dei. EX animo.) Contra id quod dixerat ad oculum, dicit ex animo. CVM bona voluntate. pro, cum beneuolentia.) Non ſufficit ſeruis Chriſtianis timor, ſed exi-

I gitur etiam beneuolentia erga dominos. SERuientes ſicut domino. Superfluit ſicut. ET nõ hominibus.) Præcipit Paulus contra id quod dixerat quaſi placentes, vt ſerui agnoſcant ſe ſeruire domino Chriſto: eo ꝙ ipſe præcipit vt obediant carnalibus dominis, eo ꝙ ipſe eſt principalis præcipiens & cui principaliter obeditur. Quemadmodum dicimus ꝙ ſeruiens inuitato a domino, non ſeruit inuitato ſed domino. Sic enim Paulus dicit ſeruientes domino nõ hominibus. SCIENTES quoniam. pro, ꝙ, vnuſquiſq; quod fecerit bonum hoc recipiet a domino, ſiue ſeruus ſiue liber.) Manifeſtat quod dixerat ſeruientes domino & non hominibus ex mercede: quia dominus retribuet mercedem vnicuiq; tam ſeruo q̃ libero operis ſui boni: ac per hoc obedientiæ debitę carnalibus dominis: quoniam opus bonum eſt. ¶ET vos domini eadem facite illis.) Eadem intellige proportionaliter, ſcilicet cum beneuolentia in ſimplicitate ſecundum voluntatem dei præcipientes illis. REMITTENTES minas.) hoc eſt non exequentes minas. Non

K enim quod turbato animo ſæpe domini minantur, executioni mandandum eſt. Multa ſiquidem conſonant animo turbato quæ poſtea diſſonant a quieto. Et propterea rationabiliter domini remittunt minas. SCIENTES quia & illorum vt veſter. pro, quòd & veſter, ipſorum dominus eſt in cælis.) Senſum tranſtulit vetus interpres. nam ordo literæ eſt, ſcientes ꝙ ipſorum & veſter dominus eſt in cælis. Rationem reddit quare debent & remittere minas & eadem facere ſeruis, ex eo ꝙ communis dominus eſt in cælis, ex eo ꝙ reddituri ſunt rationem communi domino de iis quæ agunt erga ſeruos. ET PERSONARVM acceptio non eſt apud deum. pro, eum.) ſcilicet dominum qui eſt in cælis. Non eſt ille cæleſtis dominus vt principes mundi huius: apud quos magis reputantur domini q̃ ſerui: ſed ęqua lance librat animos domini & animos ſeruorum.

DE CAEtero.pro,cęterũ,fratres mei confortamini in domino & in potentia virtutis.pro, fortitudinis,eius.)Supererat tractare illam particulam,& omni veritate. hanc modo tractat,instruendo ad pugnã contra diabolum. Et apte fructui spiritus in omni veritate,attribuitur pugna aduersus dæmonẽ:vt intelligamus non esse humanæ fictionis bellum inter dęmones & nos,sed esse veritatẽ:& arma nostra aduersus dæmones non esse arma imaginata, sed esse fructum spiritus in veritate omni,absq́ vllo commento. ¶In duas autem partes distinguit robur Christianũ aduersus dęmones. Altera est confortamini in domino:hoc est inualescite non in vobipsis sed in domino. Altera est,& in potentia fortitudinis eius. In domino inualescimus quatenus dominus est,ac propterea curam nostri habet,in potentia vero fortitudinis eius similiter inualescimus vtẽtes fortitudine eius aduersus hostes nõ infirma aut debili sed potẽte.vt vtrinq́ confortemur ad pugnam immo ad victoriam sub tali principe, sub tanta potentia fortitudinis eius non in viribus fortitudinis nostræ. INduite vos.)Duorũ quæ proposuit exequitur secũdum. ARmaturam dei.)Dictio interpretata armaturam, significat nõ aliquod speciale genus armorũ sed vniuersitatem armorũ.quod enim dixerat in potentia fortitudinis eius, modo explicat ab effectu vniuersæ armaturę. VT possitis stare aduersus insidias diaboli.)Manifesta ratio induendi vniuersa arma dei, vt non cadamus sed habeamus vnde possimus stare aduersus diabolũ insidiis contra nos pugnantẽ.Et ne fictio reputetur diabolus insidians nobis, subiũgit. B

QVOniam non est nobis colluctatio.pro,lucta.)De conflictu est sermo non de ludo. ADuersus carnem & sanguinem.)Intellige tantũ.est enim sensus q̃ non est nobis conflictus tantũmodo aduersus carnem & sanguinẽ:hoc est aduersus concupiscentias carnis & incensionem sanguinis quo accendimur ad iram & alias passiones.Dicit enim hæc aduersus doctrinã gentilium reputantium non esse nobis conflictũ nisi aduersus internas passiones:& conflictum aduersus dęmones reputant fictionem. SED aduersus principes,)Dęmones quadrupliciter describit. Primo a principatu naturæ.Eminentia siquidem naturę eorũ respectu visibilis mũdi significatur. & propterea sine adiectione aliqua dicit aduersus principes:vt quantum distat status principũ a statu aliorum,tantum distare intelligamus naturam dæmonũ a natura hominũ & vniuersorum sensibilium. ET potestates.pro,aduersus potestates.)Describit secundo eosdẽ ex eminẽtia potentiæ:& propterea sine adiectione aliqua dicit aduersus potestates,vt cognoscamus nostros hostes longe eminẽtiores tum natura tum potentia. ADuersus mundi rectores. pro,dominos,tenebrarũ harum.pro,seculi huius.)Ita q̃ textus Pauli est.aduersus mũdi dominos tenebrarum seculi huius.Et in textu Gręco quod dicimus mũdi dominos,vnica est dictio composita ex mundo & dominio,cosmocratoras.Propter quod subobscurior redditur litera Latina cũ tot obliquis substãtiuis,scilicet mundi tenebrarũ.Verum ordinari potest sic.aduersus dominos mundi,non absolute sed mundi tenebrarũ.non æterni tẽporis sed seculi huius. ¶Describit tertio dęmones a dominio vniuersali quod debellando homines vbiq́ acquisierãt:vniuersali inquã respectu mundi tenebrarũ,ad differentiã mundi lucidi. Mundus siquidẽ tenebrarum non corporalium sed spiritualium,est mundus cõstans ex peccatoribus. Et adiungit seculi huius,ad differentiam futuri post vniuersale iudicium seculi:in quo dęmones non erunt domini tenebrarum, sed ab omnibus cognoscentur subiecti & ipsi tenebris,dãnati & in tormẽtis,qui modo sunt domini reproborum viuentium in hoc seculo,pro quanto vtuntur illis vt seruis. CONtra.pro, aduersus,spiritualia nequitiæ in cęlestibus.) Quarto describit eosdem a malitia excellẽtissima. Non dicit aduersus spirituales nequitias,sed(quod plus est)aduersus spiritualia nequitiæ. Habet nequitia carnalia,habet & spiritualia.Carnalia nequitiæ sunt studia mala secundũ passiones carnales.spiritualia autem nequitiæ sunt studia mala secundũ superiorem animæ partem.Quę tanto sunt peiora,quanto intellectus altior & maioris est vis q̃ sit vniuersa pars animę inferior: vt intelligamus mala studia hostium nostrorum tanto peiora quanto in illis totum studium ex parte constat spirituali,& nõ est partim spirituale & partim carnale. quale est omne humanum studium.¶Quod autem adiungit in cælestibus,materiam significat circa quam versantur spiritualia studia nequitię de qua est conflictus.Ad tollendum siquidem cęlestia nobis,ad priuandũ nos cęlestibus,tendunt huiusmodi spiritualia nequitiæ studia. PROpterea accipite armaturã dei.)Descriptis hostibus cum tot terribilibus conditionibus,redit ad armandum nos.Et recole q̃ de vniuersis armis dicit armaturam. VT possitis resistere in die malo.)hoc est in die periculoso:sicut superius dixit dies mali sunt.ad hoc enim armamur vt resistamus in die conflictus:qui dicitur dies malus ratione periculi incidendi in vere malum mortis animę. ET in omnib⁹ per

A B C D E

F fecti stare.pro,& omnibus perfectis stare.)hoc est etiã omnibus confectis quæ pugnę sunt stare in rectitudine,firmiter subsistere.hic est enĩ finis pugnę. ¶STAte ergo.)Ab vniuersa armatura descendit ad singula arma in specie:incipiẽs a cingulo quod baltheum vocãt. SVCcincti. pro,prçcincti,lumbos vestros in veritate.)Circũcingi iubet veritate tanq̃ baltheo: vt vndiq; veritate defendamur,vt a veritate incipiat omnis nostra pugna.lumbi siquidem vires animæ ad similitudinẽ lumborum sustentantiũ corpus dicuntur.& propterea veritate cinguntur, quæ est fundamentũ omnium virtutũ.Nullam enim fallaciã, nihil fraudis, nihil a veritate dissonũ admittit Christiana religio,nullũ verum refutat:quoniã verũ vero non est contrariũ. ET induti loricam.pro,thoracem,iustitię.)Loco thoracis tuentis pectus & vitalia membra iustitiam veritatis comitem,pręcipit.voluntas siquidem constans ad reddendum vnicuiq; quod suum est,vitalia animę tuetur. ET calceati pedes in pręparationẽ euangelii pacis.)Loco calceorũ tuentiũ
G pedes,affectus quibus incedimus tanq̃ calceatos pręcipit moderatione pręparante nos ad euangelium pacis.Vere post voluntatem præditã iustitia,affectiua pars debet esse disposita ad tranquillitatem ordinis Euangelici. IN omnibus sumentes scutum fidei in quo possitis omnia tela nequissimi.pro,mali,ignea extinguere.)Loco scuti fidem pręcipit. Et eius effectum explicat extinguere ignea tela,nõ aliqua sed omnia mali:hoc est dęmonis antonomasice mali.Vbi & arma offensiua dęmonis aduersus nos declarat esse tela quę sunt percussiua,& ignea combustiua:vt ex his duabus cõditionib9 sensibiliũ percipiamus magnã armorũ vim:vtpote a telis & igne descriptorũ.vt in igne vim cõsumptionis,& in telo vim penetrationis intelligamus.Quę tamẽ omnia possumus si volumus vtendo scuto fidei extinguere.¶Et bene nota ꝙ tunc vtimur fidei scuto, quãdo ea quę sunt fidei opponimus obuiã tentationibus tanq̃ telis etiã igneis anteq̃ ingrediantur in animas nostras;hoc enim est officiũ scuti,ad hoc Paulus dicit ꝙ possumus vtendo fide vt
H scuto omnia tela ignea maligni nostri inimici extinguere.quod plus est q̃ euitare aut propellere.Et vere sic est:quoniã quãdiu ea quę sunt fidei velut obuiãtia tẽtationibus opponimus, extinguuntur tela,hoc est nihil nocẽt animæ. ET galeam salutis.pro,salutaris assumite.)Quẽadmodũ dixit scutũ fidei fidem vt scutũ,& similiter thoracẽ iustitię iustitiã vt thoracẽ, ita eodẽ sensu nunc dicit galeam salutaris hoc est salutare pro galea.Et significatur ꝙ suscipiãt Christũ in capite sub ratione salutaris:hoc est ꝙ in supremo nostri habeamus Christũ vt salutarẽ in pugna.vt nõ confidamus in nobis sed ꝙ Christus sit cõferens nobis salutẽ in hmõi conflictu. ET gladium spiritus quod est verbũ dei.)Hactenus de armis defensiuis,modo de offensiuis dicit verbum dei loco gladii.Verum aduerte ꝙ verbũ dei appellat gladiũ non hominis sed spiritus:quia tunc habet vim & actionem gladii quando vtitur eo spiritus,& non quãdo vtitur homo tantũ. ¶PER omnem orationem.)Postq̃ tractauit illam particulam in potentia fortitudinis eius,tra-
I ctat priorem:videlicet confortamini in domino,explicando modum quo inualescimus in domino.Et modus est orando,seruatis debitis circunstantiis.vnde & dicit per omnem orationem, vt nullam pretermittat rationem eleuandi mentem in deum. ET obsecrationem.)Media orandi non quæ nostra sunt sed quæ sacra sunt declarat.Obsecramus enim orantes per passionem, per resurrectionem, per incarnationem Christi &c. ORANtes omni tempore.) quantum facultas permittit: quoniam affirmatiuum est præceptum. IN spiritu.) non verbo. per se enim ad orationem spectat quòd sit in spiritu:ꝙ autem sit in voce, per accidens est. ¶ET in ipso. pro, & in hocipsum.) scilicet ad orandum omni tempore in spiritu. VIGIlantes in omni instantia.) Non sufficit vt vigilemus ad hoc ipsum sed & oportet vt instemus omni sedulitate. ET obsecratione.pro,deprecatione.)Vult in oratione petitiones fieri. PRO omnibus sanctis.)Vt sanctorum communio exerceatur,vult omnes orare pro omnibus mũdis: quales sunt Christia-
K ni per baptismum. ET pro me.) Ad propria descendit Paulus in calce epistolæ: inchoans propria ab humili petitione vt Ephesi orent pro ipso. Quid autem petat pro se explicat. VT detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia.pro,ausu(seu libertate)notum facere mysterium Euangelii.)Petit vt detur sibi ex diuina gratia exterior sermo cum libero ausu notificandi arcanum Euangelii. Et tanquam rationem subdens indigentiæ, subiungit.

PRO quo legatione fungor in catena ista.)Superfluit ista.Tanquam dixerit.ideo egeo quia iam pro hac causa opprimor vinculis. ITA vt in ipso audeam prout oportet me loqui.) Superfluit ita.Explicat quod dixerat cum fiducia:declarãdo quòd non petit audaciam superfluam aut temerariam sed vt in ipso Euangelio audeat loqui prout oportet me. In quo clauduntur omnes circunstantiæ rationales.

VT autem & vos sciatis quę circa me sunt, quid agā.) Duo cōmemorat & quę circa ipsum aguntur, & quid ipse agit. OMnia vobis nota faciet Tychicus charissimus, ꝓ dilectus, frater.) Christianus. ET fidelis minister in domino.) Forte propter hoc verbum minister aiunt Tychicum diaconū. Minister tamen in domino commune est nomen etiā ipsis Apostolis: vt ipse Paulus scribit ad Corin. Commēdatur siquidē Tythicus de fidelitate ministerii secundū dominum. Incertū est autem de quali ministerio loquatur, spirituali an temporali. Crediderim tamē ego ꝙ de spirituali ministratione loquatur: eo ꝙ subiungit de eo. QVEM misi ad vos in hoc ipsum vt cognoscatis quę circa nos sunt & consoletur corda vestra.) Ex hoc officio consolandi corda Ephesiorū, coniicio spiritualem ministrū fuisse Tychicum. ¶PAX fratribus & charitas cum fide.) Ordine retrogrado numerat hęc tria: pacem, charitatem, fidem. nam prior est fides, deinde dilectio, & demū pax. A DEO patre nostro.) Supfluit nostro. Paulo superius hęc verba fuerūt exposita. ET dño Iesu Christo.) Hęc est salutatio Ephesiorum. Quā vero subiungit, ad omnes extēdit. GRAtia cū oībus.) hoc est gratia vobis cum oībus vbiq;. QVI diligūt dñm nostrum Iesum Christū in incorruptione. pro, in incorruptibilitate.) hoc est in statu immortalitatis & incorruptibilitatis corporalis existentem & regnantem. AMEN.) Conclusio est confirmatiua. ¶Et est subscriptio epistolæ apud Graecos hæc. Ad Ephesios scripta Romæ, missa per Tychicum. ¶Caietæ die. IX. Februarii. M. D. XXIX.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI: IN EPISTOlam Pauli ad Philippenses, Commentarii.

AVLVS & Timotheus.) Collegam sibi instituit Timotheū, non quo ad epistolam sed quo ad salutationem. noluit siquidem reseruare salutationē Timothei in fine cum aliis, sed pręposuit: vt hinc etiā cognoscerent Philippēses quanti faciat ipse Paulus Timotheū. SVper Iesu Christi.) Omittit apostolatus nomē vt cōmuni sibi & Timotheo nomine vtatur. OMnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis.) Sanctos appellat mūdos ex baptismo. CVM episcopis & diaconib⁹. pro, diaconis.) hoc est cū superintendētib⁹ ad spiritualia & ministris ad temporalia. vtrunq; siquidem nomē est officii. Et ideo pluraliter dicit episcopos, qui præerant curę animarum. Diaconos autem constat ex Apostolorum actibus institutos vt pręsint tēporalibus. Et quum cōmuniter omnes salutasset, meminit specialiter eorū qui præsidebant spiritualibus & temporalibus ecclesiæ. GRAtia vobis & pax a deo patre nostro & domino Iesu Christo.) Solita Pauli salutatio sępe exposita.

GRATIAS ago deo meo.) Post salutationem incipit tractatus. in quo primo more solito præmittuntur tractanda. Dicit autem deo meo. tum ad significandum ꝙ solus non cum Timotheo scribit quanuis cum Timotheo salutauerit. tum ad significandū ꝙ deus ita est cōmunis sanctis omnibus ꝙ simul est ꝓprius cuiq;. IN omni memoria vestri, semper in cunctis orationibus meis. pro, in omni oratione mea, pro omnibus vobis.) Determinando in omni memoria vestri, adiungit in omni oratione mea. CVM gaudio deprecationem. pro, orationem, faciens super communicatione vestra in Euangelio Christi.) Superfluit Christi. A PRIma die vsq; nūc.) Ecce materia tum gaudii, tum gratiarumactionis, tum orationis, tum memorię, perseuerantia Philippensium immo communicatio in Euangelica veritate & bonitate a prima die quo conuersi sunt ad Christum vsq; nunc. Et vere materia est omnium prædictorum: quia nec a pseudapostolis seducti sunt, nec a pristina Gentilitatis consuetudine reducti sunt, nec persecutionibus in Paulum ibidem excitatis Actu. xvi. turbati sunt. ¶CONfidens. pro, suasum habens. hoc ipsum quia. pro, ꝙ, qui cœpit. Deficit, in, vobis opus bonum. perficiet vsq; in diē Christi Iesu.) Proposita perseueranti communicatione Philippensium in Euangelio, proponit futuram in eisdem perfectionem diuina efficientia. Proponendo autem aperit vtrunq; esse dei officium: scilicet inchoare in hominibus opus bonum & perficere illud non ad tempus sed vsque in diem Christi Iesu. Qui respectu singulorum est in morte cuiusque: respectu autem omnium est dies vniuersalis iudicii. Proponit autem huiusmodi perfectionem iam persuasam

F sibi.& vnde sibi hoc persuaserit subiungit. SIcut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis.)Debitum censet vt sic sentiat,vt sic reputet futurum.iustũ enim debitũ sonat.Et ratio debiti explicatur subiungendo. EO φ habeã vos in corde.) proculdubio amãdo & desiderando. cor enim pro volũtate ponitur. ET in vinculis meis & in defensione & cõfirmatione Euangelii socios gaudii mei.pro,gratiæ meæ,omnes vos esse.)Ordo literæ est.& omnes vos esse socios gratiæ meæ in vinculis meis & in defensione & confirmatione Euangelii, repetendo verbum habeam. Ratio quare debitum est vt persuadeam mihi futuram vestram perfectionem vsque in diem Christi est,tum quia vos habeo in corde,tum quia vos habeo socios gratię meæ quam habeo in vinculis meis & in defensione ac cõfirmatione Euangelii. Vere siquidem iustum est vt quos socios habebat tãtæ gratię,eosdem reputaret futuros perfectos vsq; in diẽ Christi.¶Gratiam suam explicat Paulus & pati vincula pro Christo,& defendere & confirmare Euangelium, G hoc est agere, illud pati.vtrunq; tamen est doni diuini homini concessi gratuito.

TEstis enim mihi est deus.)Postq̃ proposuit tractanda,tractat proposita, inchoans ab vltimo: videlicet eo φ habeam vos in corde & in vinculis &c.Et quoniã multa in hac particula continẽtur,incipit ab illo eo φ habeam vos in corde: declarãdo amorẽ suum erga illos,tum a desiderio, tum ab oratione.Et quoniã cordis solus deus est inspector,deum in testem affert. QVOmodo cupiam omnes vos esse in visceribus Iesu Christi.)Superfluit esse.Et anceps est constructio an in visceribus Iesu Christi,referatur ad cupiã an referatur ad vos:vt interpres retulerat apponendo esse.Magis tamen quadrat vt referatur ad quomodo cupiam: quoniã ad cordis proprii testificationem affertur etiã deus in testem.Et est sensus.quomodo secundũ intima,nõ humani affectus sed Iesu Christi,cupiam vos. ET hoc oro.)non solũ cupio intus sed oratione cordis interprete monstro.Explicat siquidẽ simul quod proposuerat se orare pro illis. VT charitas ve- H stra.)Ecce quo tendunt desideria hominis quæ sunt secundũ viscera Iesu Christi:nõ ad diuitias aut sanitatẽ aut vitam corporis:sed vt dilectio vestra,perficiens partem affectiuam. MAgis.) Deest adhuc.Legendũ est. ADhuc magis ac magis abundet in omni scientia.pro,in cognitione.)Orat Paulus non vt cognitio crescat sed vt in cognitione magis ac magis abundet dilectio: hoc est vt crescente cognitione magis ac magis abũdet dilectio.Et dicit adhuc magis, quia iam incœperat abundare. ET in omni sensu.)Sensus a cognitione differt penes vniuersale & particulare,penes speculatiuum & practicum.orat enim vt charitas magis ac magis abundet tũ crescente cognitione speculatiua mysteriorum dei,& Christi & morum,tum crescente omni sensu: hoc est omni experientia:omni prudentia circa agenda. VT probetis potiora. pro,pręstãtia.) Ad hoc abũdet dilectio vt cognoscẽdo & experiendo ad similitudinem examinando probantiũ, perueniatis ad illa quę pręstant aliis:hoc est vt non sitis contenti bonis,sed exercitatione conti- I nua assequamini meliora. VT sitis synceri & sine offensa.)Dixerat probetis:& quia probatio purgando fit,ideo explicãdo adiungit vt sitis synceri,exclusa impuritate,& sine offensa,excluso scandalo actiuo & passiuo. anceps siquidem ad vtrunq; est sensus. Synceritas purgat hominem quo ad se,& offensio quo ad proximum. IN diem Christi.)Non ad tempus sed ad diem vsque Christi,quo Christus iudicabit. REpleti fructu iustitiæ.Deest,qui est,per Iesum Christum in gloriam & laudem dei.)Ecce pręstantia probando acquirenda.¶Et per fructum iustitię.intellige vniuersum fructũ iustitiæ ex fide Iesu Christi. Orat vt repleti sint vniuerso iustitię fructu, qui non aliter haberi potest q̃ per meritũ Iesu Christi. Quod autẽ subditur in gloriam & laudẽ dei,respicit omnia antedicta:vt dilectio vestra abundet,vt probetis,vt sitis &c.in gloriã,in excelsis vbi lucet dei gloria,& laudem apud nos:quibus laus potius q̃ gloria dei manifestatur.

SCIre autem volo vos fratres.)Tractat illam particulam in specie gratię meę;in vinculis,mul- K tipliciter.tum respectu aliorum,tum respectu suimet, tum respectu Philippensium. Et respectu quidem aliorũ dicit. QVIA.pro,φ,quę circa me sunt,magis ad profectũ venerũt.pro,successerunt,Euangelii.)Et declarãs quomodo,subiungit. ITA vt vincula mea manifesta fierent in Christo.)hoc est ita vt vincula mea in Christo, non ob crimen sed ob Christũ manifesta fierẽt, φ essent propter Christum. IN omni.pro,in toto,prętorio.)hoc est apud vniuersos officiales pretorii,apud vniuersos agẽtes in prætorio.Paulus vinctus Romam missus(vt in fine Actuum Apostolorum dicitur)nõ inuenit ibi accusatores aut prosecutores causæ aduersus eum nomine Hierosolymitarum.vnde permissum est Paulo habitare in suo conducto (cum custodia tamen) per biennium.Occasio autẽ qua ad pretorium causa eius deducta est,non est scripta authentice. tantum scimus quod hic Paulus de se dicit. ET in cæteris omnibus.)Superfluit in.Amplam &

extensam notitiam suorum in Christo vinculorum etiã extra prætorium significat, dicendo & A
cęteris omnibus. VT plures e fratribus in domino confidẽtes in vinculis meis.) Fructum ex-
plicat fiducię ab aliis Christianis sumptę, videndo Pauli constantiam in vinculis. ABundan-
tius auderẽt sine timore verbum dei loqui.) Ecce gratia vinculorũ Pauli quo ad alios. ¶QVI-
dam quidẽ & propter inuidiam & cõtentionẽ.) Inuidia intus mouet, contentio vero exterior, ad
gloriã tendit. Quosdam per hoc narrat qui inuidentes Apostolis officium prędicandi, & confi-
dentes contentione acquirere gloriam, prędicabant verbum dei, disputabant de scriptura & hu-
iusmodi. Et directe inuidia erat ad gloriam verorum Apostolorũ: contẽtio autem ad disparitatẽ
doctrinæ respicit. Iudęi siquidem fuerant isti & erant Christiani prædicantes Christum simul
cum legalibus, quorum legalium ratione dicitur prędicare Christũ propter cõtentionẽ: quoniã
prędicabant Christũ ad hoc vt contenderent legalia esse seruãda. QVIdam autem & propter
bonã voluntatem Christum prędicant.) Hanc distinctionẽ inter prædicãtes Christum in gene- B
re, intellige pręmissam a Paulo (vt & verba sonãt) vt ex hac diuersitate in genere descẽderet ad
illam diuersitatẽ quę de facto Romę suscitata est ob ipsius in Christo vincula manifestata. Vn-
de textus sequens (scilicet quidam ex charitate) trãspositus est. subiungit siquidẽ Paulus diuer
sitatem quę de facto ibi fuit: nec inchoat ab iis qui ex charitate, sed ab iis qui ex contentione. Le
gendũ itaq; est. ALII quidẽ ex contentione Christũ annunciant non syncere. pro, nõ pure, exi-
stimantes pressuram se suscitare. pro, afferre, vinculis meis. quidam autem ex charitate, scientes
quoniam. pro, ꝙ, in defensione Euangelii positus sum.) Describit in specie commotos Romę ad
prędicandum Christum quosdã non pure (quo ad cor) sed ex contentione, ex lite, ex dissensione
in doctrina legalium. & demũ quo ad effectum, existimantes se addere afflictionem afflicto, tum
sciendo ꝙ mihi displicet prędicatio talium, tum ad irritandũ Iudęos aduersum me. Quosdã ve-
ro ex dilectione. non dicit mei, sed absolute ex dilectione: vt quos in genere dixerat per bonã vo- C
luntatem, modo in specie dicat per dilectionẽ. proculdubio Christi: vt testantur subiuncta, sciẽ-
tes ꝙ in defensione Euangelii positus sum. hoc enim monstrat ꝙ adiuuando me ad defensionem
Euangelii prædicant isti Christum: tanq̃ supplentes quod ego vinctus minus possum.
QVID enim.) Dixerat primum ꝙ ad profectum Euangelii vincula sua successerũt, & explicã-
do modum dixerat ꝙ aliqui moti sunt ex contẽtione augmẽtaturi eius pressurã, ad prędicandũ
Christũ: quod sonat contrariũ profectui euangelico. & propterea modo subdit quidnã hinc eli-
citur? Et respondendo subiungit. DVM. pro, nisi. omni modo (siue per occasionem siue per ve-
ritatem) Christus annũcietur. pro, annunciatur.) Ecce profectus Euangelii ꝙ Christus annun-
ciatur: siue veritate inducẽte bonos prędicatores, siue occasione vel inuidię vel dissensionis im-
pellente malos prædicatores, hoc enim bonũ elicitur ex vtrisq;, etiam si ex malis nihil aliud ha-
beatur. ET in hoc gaudeo sed & gaudebo.) In hoc ꝙ Christus annunciatur, in hoc ꝙ vincula D
mea causant tam in malis q̃ in bonis annunciationem Christi, gaudeo in pręsenti: quinetiam &
gaudebo, tam in futuro seculo q̃ in præsenti. SCIO enim.) Rationem reddit proprii gaudii tũ
præsentis tum futuri. Et hic incipit explicare gratiam vinculorum suorum respectu suimet.
QVIA hoc mihi proueniet ad salutem.) Manifesta gaudii ratio est scientia salutaris prouen-
tus. Modus autem quo proueniet hoc ad salutem eius subiungitur. PER vestram orationẽ.)
Adiuuari se Paulus manifestat sanctorum cõmunione: quæ suffragio orationum fit. ET sub-
ministrationẽ spiritus Iesu Christi. Altior causa adiũgitur interna operatio spiritus sancti. Qui
dicitur spiritus Iesu Christi, tum quia procedit a Iesu Christo secundũ diuinam naturam: tum
quia ducit ad Iesum Christũ. Significanter autẽ dicit subministrationẽ spiritus, vt intelligamus
ꝙ orationes aliorum prosunt mihi queadmodum officia vnius mẽbri interni prosunt aliis mẽ-
bris: videlicet subministrante spiritu vitali. Simili nanq; modo docet intelligi sanctorum commu E
nionem membrorum vnius corporis Christi fieri subministrante spiritu Christi sancto, qui vi-
uificat corpus ecclesiæ totum. Ita ꝙ absque subministrante spiritu, deducendo & applicando ad
alia mẽbra, non sunt vitales aliis meę orationes. Hoc est enim quod ad Ephesios. iiii. diffuse do-
cuit Paulus. SEcundum expectationem & spem meam quia. pro, ꝙ, in nullo confundar.) Expli
cat qualem salutem scilicet speratam & vehementer desideratam. Dictio siquidem interpreta
expectationem, plus significat quàm Latina dictio explicat. significat enim vehementem expe-
ctationem. Speratam autem & vehementer concupitam sic videlicet absque vlla confusio-
ne. Non dicit absque vlla afflictione, absque vlla pressura, sed quòd in nullo confundar. spe-
rabat enim salutem futuram nulla interueniente confusione quantumcunque æmuli cona-

F rentur affligere eum. Vnde explicando de quali confusione loquitur, subiungit aduersatiue. SED in omni fiducia sicut semper &c. pro, etiã, nuc magnificabit Christus in corpore meo siue p vitã siue per mortẽ.) Totũ hoc pars est rei expectatę & speratę. expecto & spero non solum ꝙ in nullo confundar, sed ꝙ magnificabitur Christus in corpore meo siue per mortẽ, siue per vitam quemadmodum semper magnificatus est, etiam nũc in omni fiducia. Vnde apparet salutẽ speratam referri ad vtrunq; seculum: & positam in magnificatione Christi. Vide singula. Dicit in omni fiducia, ad significandum certitudinem suę spei: e regione confusionis. Dicit sicut semper, ex præteritis sumens fiduciam futurorum. Et distribuit semper, pro omni tempore ex quo conuersus est ad Christum. Dicit etiam nunc, propter vincula & conantes augere pressuram eius. Magnificari autem Christum in corpore Pauli, est (vt ipsemet explicat) siue per vitam exhibẽdo corpus in seruitium Christi, siue per mortem exhibendo corpus hostiam Christo, vtroque
G modo magnum fieri Christum in fide ac laude hominum.
MIhi enim.) Rationem reddit eius quod dixerat proueniet ad salutem. VIuere Christus est & mori lucrum.) Omnino siue in præsenti viuã seculo siue moriar, proueniet mihi ad salutẽ hoc quod patior propter Euangelium: nam viuere mihi nõ est aliud q̃ Christus & mori est lucrum. Sicut dediti delectationibus venatoriis dicunt ꝙ delectatio venatoria est eis viuere, & dediti gulæ dicunt ꝙ cibus & potus est eis viuere, & sic de similib9, ita Paulus dicit ꝙ Christus est sibi viuere, eo ꝙ vniuersa sua studia vniuersosq; conatus Christo dicauerit. mori autem manifesta est lucrum æternę fœlicitatis. QVod si. pro, si autem.) & habet vim aduersatiuæ coniũctionis: ac si diceretur etsi seu quãuis. VIuere in carne hic. pro, hoc, mihi fructus operis est.) Dixerat mortem lucrum sibi. & quia lucrari est præsentis vitæ, in qua sola meremur, ideo aduersatiue subiũgit. dico mortem lucrum non obstante ꝙ viuere in carne sit etiã mihi lucrum: quandoquidẽ vi-
H uere in carne mihi est Christus: & consequẽter hoc viuere in carne est mihi fructus cõtinui operis, siue agendo siue patiendo. Acsi apertius dixisset. nõ dico mortem lucrum eo ꝙ viuendo non lucrer (quum viuendo continue operando lucrer) sed quia conferendo futura præsentibus mori est mihi lucrum: vtpote longe maius. ET quid eligam ignoto: coarctor autem e duobus desiderium habens.) Ordo literæ est. coarctor autem e duobus desiderium habens & quid eligam ignoro. Et est sensus ꝙ coarctor ex duobus desideratis, vita scilicet & morte, hinc inde stringor ac premor vtram velim, & quid eligam ignoro. Et rationem ignorantiæ subiungit vtrinq;. DISsolui & esse cum Christo multo magis melius: permanere autem in carne. Deest, magis, necessarium propter vos.) Sententia est clara. & est in ea notandum ꝙ non dicit dissolui, sed dissolui & esse cum Christo: quia mors nõ est eligibilis secundũ se, sed ratione adiuncti esse cũ Christo. Per quod confutatur dogma illorum qui sanctos vsq; ad diem iudicii negant esse beatos. ma
I nifeste siquidem Paulus iungit morti esse cum Christo. nec alia ratione dicit multo magis melius nisi ratione huius adiuncti: quod non verificaretur si dissolui non iungeret Christo. ET hoc confidens. pro, persuasus, scio.) Incipit hic tractare gratiam suam in vinculis & defensione ac confirmatione Euangelii relatiue ad Philippenses. QVIA. pro, ꝙ, manebo & permanebo. Deficit, cum, omnibus vobis ad profectum vestrum & gaudium fidei: vt gratulatio. pro, gloriatio, vestra abundet in Christo Iesu in me per meum aduentum iterum ad vos.) Hinc apparet quòd epistola hæc scripta fuit a Paulo infra illud biennium, de quo in Actibus Apostolorum dicitur ꝙ sub custodia militis permissum est Paulo manere, nullo prohibente ei quòd euangelizaret Christum. nam dicit & hoc persuasus scio ꝙ permanebo &c. immo adiũgit se iterũ iturũ ad Philippenses. Vixit enim post illud biennium Paulus decenniũ: vsq; scilicet ad quartumdecimum Neronis annũ. & verificatum est manebo & permanebo, vsq; ad seniũ. Vtrum autẽ reuer
K sus fuerit ad Philippenses nõ clare constat. In fine autem secundę ad Timotheũ epistolæ coniicitur ꝙ reuersus fuerit: vt ibi explanabitur. Quorsum autẽ permansurus sit, explicat gradatim. primo profectũ in meritis. deinde gaudiũ non carnale non humanũ sed fidei consequẽs augmẽtum meritorũ. & demũ vt gloriatio Philippensiũ de tanto magistro crescat abundanter: gloriatio inquam non vana sed in Christo, sed secundũ Christum: & rursus vestra gloriatio in me, nõ quatenus me sed in Christo Iesu. TANtum digne Euãgelio Christi cõuersamini.) Ex desiderio fructus apud Philippẽses trãsit ad exhortandũ eos vt tales se exhibeant quales eos ipse reputat. Proposuerat enim ꝙ habet eos in corde tanq̃ socios gratię suæ &c. Vnde quũ dixisset ꝙ manebo & permanebo &c. subiũgit vt ex parte sua agãt qđ suũ est: vt. s. cõuersentur seu potius res omnes gerãt seu administrẽt ꝑ dignitate Euãgelii Christi. VT siue quũ venero & videro vos

siue absens audiam de vobis.)Et statim subiungit quid cupit videre presens & audire absens. A
QVIA.pro,ꝙ,statis in vno spiritu.)Ecce societas gratiæ spiritualis. VNAnimes,collaborā-
tes.pro,cōcertantes,fidei Euangelii.)Ecce societas ad cōfirmationem Euangelii.Dicuntur enim
cōcertantes fidei tanq̃ militātes ad vtilitatē fidei Euangelicę. ET in nullo terreamini.pro,cō
turbati(seu territi)ab aduersariis.)Ecce societas ad defensionē Euāgelii. QVAE est illis cau-
sa.)Deficit quidē:& non est causa sed ostensio significatur.Legendū est. QVAE est illis quidē
ostensio perditionis,vobis autē salutis.)Conturbatio ab aduersariis refertur: & asseritur ꝙ est
illis aduersariis ostēsio perditionis.signū enim seu indiciū perditionis futurę aduersariorū(ęter
nę scilicet dānationis)est cōturbatio qua Christi fideles persequuntur.& eadē conturbatio pas-
siue est fidelibus ostēsio salutis ęternę:est enim signū dilectionis diuinę.Ita ꝙ cōturbatio acti-
ue demōstrat dānationem aduersariorū:cōturbatio vero passiue, demonstrat salutē fidelium.
ET hoc a deo.)Hoc salutis indicium,hoc vestrū nō terreri ab aduersariis,a deo est, nō a vestris
viribus. QVIA vobis donatū est pro Christo.)hoc est gratuito non vestris meritis cōcessum B
ratione Christi,meritis Christi.) NON solū vt in eū credatis.) Qđ ad Ephesios dixerat esse
fidē donum dei,modo repetit ad Philippenses: vt nec ipsum credere propriæ menti ascribant
sed gratuito dei dono. SED etiā vt pro illa patiamini.)Ecce societas gratię in vinculis. & in-
ter pręcipua dei dona docet Paulus cōputandū pati pro Christo. IDEM certamē habētes qua-
le & vidistis in me.)Vt patet Act.xvi.Paulus fuit cęsus publice Philippis.& propterea hic dicit
quale vidistis in me,tum in plagis tum in carceribus &c. ET nunc audistis.pro,auditis,de.pro,
in,me.)qui nunc sum in vinculis Romę.Hinc apparet Philippenses passos certando pro Euan-
gelio:sed a quibus & quid non est scriptum.

CAPVT II.

SI QVA ergo consolatio in Christo.)Prosequitur Paulus declaratam iam so- C
cietatem gratiæ suæ tum in vinculis tum in defensione & cōfirmatione Euā-
gelii:prosequitur autem ex illa inferendo salubres morum monitiones. vnde
ex quatuor conditionibus sociorū infert monitionem. Acsi apertius dixisset,
proposui & declaraui ꝙ habeā vos socios gratiæ meę &c.si socii sumus,si cō
ditiones sociorū inter nos sunt,implete gaudiū meū vt faciatis &c. Prima au
tem sociorū conditio describitur consolatio in Christo.Et hęc directe respicit quę patiūtur seu
passi sunt.si qua ergo inter nos est cōsolatio in Christo,cōmuni ratione tā patiēdi q̃ consolādi.
SI quod solatium charitatis.)Cōmuniter interpres vtitur charitate pro dilectione. Inter so-
cios pro Christo patientes est & mutua in christo consolatio,est inter sese mutua dilectio: quod
magnū hinc inde præbet solatiū.Et propterea adiungit si quod inter nos socios est solatiū di-
lectionis. SI qua societas.pro,cōmunio,spiritus.) Res in qua consistit ista societas, explicatur D
spiritus,non est cōmunio mercium,non cōmunio militaris,non communio imperii, sed commu
nicatio spiritus.Cōmunicant siquidem socii in Christo sibiinuicem spiritualia. & in hoc consi-
stit eorum societas. Et propterea dicit si qua cōmunio inter nos est spiritus: hoc est spiritualis
gratiæ, prouenientis in nobis ab vno cōmuni spiritu Christi capitis nostri vegetantis nos. SI
qua viscera miserationis.pro,si quis viscera & miserationes.)Et sunt nominatiui casus viscera
& miserationes.Et est sensus.si quis est ita affectus vt non qualitercunq; sed & intus sit ad simi
litudinem viscerum & extra ad similitudinem miserationum.quarta siquidem cōditio spiritua-
lis societatis describitur penes effectum internum & externum ad condolendum.Et si diligenter
perspexeris,prima & quarta conditio sociorum respicit mala.consolatio quidem præterita:vi-
scera vero & miseratio præsentia.medię autem respiciunt bonum delectationis & rei.Et omnes
afferuntur per modum adiurationis. IMplete gaudiū meum.)Huc tendunt omnes dictæ ad- E
iurationes.Proposuerat superius ꝙ cum gaudio orationem faciebat super cōmunicatione Phi-
lippensium.& propterea modo dicit,implete inchoatum gaudium meum. VT idem sapiatis.
pro,sentiatis.)Incipit explicare monita.Primū quod petit,ad intellectū pertinet: videlicet idem
sentire,proculdubio mēte.Et est sermo de spectantibus ad Euangelicā veritatem:vt non diuersa
sentiant sed idē. EANdem charitatē habentes.) Quēadmodū in intellectu monet sentire idē,
ita in volūtate monet diligere idē.hoc est enim eandē dilectionē habere,vt conueniāt & in eodē
intellecto & in eodē dilecto.Vnum siquidē & idem iubemur credere & amare.nec est diuersa ve-
ritas Euangelica sentienda a diuersis Christianis, nec est diuersa res diligenda a diuersis Chri-
stianis,sed vna & eadē scilicet deus ꝑpter se &c. VNanimes idipsum.pro,idē,sentiētes.)Tertiū

F quod monet,ad actionem moralem spectat,& complectitur in eo vtrunq;: & quod est affectus, dicendo vnanimes: & quod est rationis,dicendo idem sentientes. Exigit vt in actione cõueniãt, concordent & animi vnitate & intelligentia vnius & eiusdẽ.oportet enim in actionibus eos qui sunt socii & concordare animo,& rationibus tandem resoluere se in idem.

NIhil per contẽtionem neq;.pro,aut,per inanem gloriã.)Tribus affirmationibus adiũgit duas negationes eorum quæ solent perturbare communem vnitatẽ in trib⁹ affirmationibus exactã. Tam siquidem contentio exterior q̃ appetitus inanis gloriæ interior consueuit vel vnitatẽ impedire conclusionis cõmunis vel saltem modũ concludendi conturbare. SED in humilitate superiores sibiinuicem arbitrantes. pro,sed humilitate alii alios existimantes superiores seipsis.) Et est sermo de humilitate vt est virtus animi opposita superbię.& directe subiungitur aduersatiue ad radicẽ inanis glorię.Est autem humilitatis actus existimare alios superiores.pro quã-

G to in quolibet est aliquid quo mihi præstat.in quolibet enim Christiano est Christus saltem,secundum quem quilibet Christianus est superior me absolute.Et nihilominus in quolibet est aliquid vel ingenii vel virtutis quo mihi præstat carenti illo bono. NON quę sua sunt singuli. pro,quisq;,considerantes: sed & ea.pro,sed & quisq;,quę aliorum.)Duo monet.Alterum humilitatis,existimare alios superiores.Alterũ dilectionis.quod est vt quisq; non consideret propria sed aliena.¶Et hęc particula si formaliter de consideratione intelligatur vt sonat,non continet nouam monitionem,sed rationem reddit anterioris. ratio siquidem existimandi quemlibet superiorem,est q quisq; non cõsideret propria bona sed aliena. sic enim vere existimabit quẽlibet superiorem se.Si autem consideratio pro cura intelligitur,sic vt prius exposuimus,nouam continet monitionem charitatis: vt quisq; non curet ꝓpria sed aliena. hoc est vt cõmunia propriis anteponat,vt spiritualia aliorũ pręponat corporalibus propriis, vt quę sunt salutis animarum

H aliorum pręponat iis quæ sunt propriæ dignitatis. Vterq; sensus congruit subiunctis. HOC enim sentite.pro,sentiat,in vobis.)Tertia persona refertur ad relatiuũ quisq;, hoc enim sentiat quisq; in vobis.Rationem vtriusq; monitionis(scilicet humilitatis & dilectionis)reddit ab exẽplo Iesu Christi. QVOD & in Christo Iesu.)supple fuit. QVI quum in forma dei esset.)Nota esset: quoniam esse in forma dei,est esse deum.forma siquidem dei non distinguitur a deo: immo omnino idem est quod deus,quum deus sit actus purus. De Iesu Christo loquitur qui est verus homo.& de eo clare dicit,quum in forma dei esset: significãs naturam eius diuinam anteq̃ haberet humanã. NON rapinam arbitratus est,esse se æqualem deo.)Aequalitatẽ Iesu Christi ad deum anteq̃ assumeret naturam humanã,explicat non esse rapinam.In quo manifeste cõfirmatur Christiana fides de diuinitate Christi,de æqualitate Christi ad deũ.Si enim non fuisset verus deus,rapina proculdubio fuisset æqualitas eius ad deũ.Arrianus ergo error manifeste

I hic confutatur.Assertio autem talis arbitrii affertur in proposito a Paulo,ad ostendendum causam exinanitionis ipsius filii dei.intendit enim q non propterea fecit se minorem deo, eo q arbitraretur rapinam ęqualitatem sui ad deum: sed quum sciret q absq; rapina esset æqualis deo, fecit se minorem deo.Hoc enim subiũgit. SED semetipsum exinaniuit formã serui accipiẽs.) euacuauit semetipsum puritate æqualitatis ad deũ accipiendo formam serui,quum esset æqualis deo simpliciter & absolute: euacuauit se huiusmodi puritate, faciendo se minorem accipiẽdo naturam serui. Vnde modo Christus est æqualis & minor deo, qui prius erat simpliciter æqualis.Et hoc est q non cõsiderauit quę sua sunt sed nostra. Hoc est exemplum summę humilitatis rarissimos habens imitatores. Consideramus enim quæ dignitatis & authoritatis nostræ sunt & tuemur illa: nec vlla ratione flectimur vt ea quę minuunt authoritatem nostram nobis inferamus.Nusq̃ inuenitur Episcopus qui Episcopus quum sit,minuat suum nomen.& similiter de

K quolibet alio principe, immo de quolibet alio homine in suo gradu discurre. IN similitudinẽ hominum factus.)Dixerat in genere formam serui accipiens,ad explicãdum q de æquali ad deũ non solum fecit se minorem sed seruum.modo in specie explicat cuius serui formam accepit,explicando hominum,ad differentiã angelorum.Et dicit in similitudinẽ hominum: quam attendi secundũ qualitatem substantialẽ,ipsa coniũctio dictionum(dicendo in similitudinẽ hominum) explicat.Et dicit factus: quia vere est factus in similitudinem hominũ,nõ ex humano semine sed diuina efficientia. ET habitu.pro,& figura,inuentus vt homo.)Similitudinem retulit ad animam,figuram vero ad corpus.Explicat siquidem vtrunq;: & q est factus in animam similẽ animabus aliorum hominum,& q est inuẽtus in corpore vt homo. figura siquidem proprie est rei quantæ quantitate molis.Et quod dicit inuentus, experientiã significat corporalium actionum

& passionum: comedendi, bibendi, laborandi, patiendi, & huiusmodi. Dicit autem vt homo, expressiue: ad exprimendum corpus simile corporibus reliquorum hominum. HVmiliauit semetipsum.) In hoc ꝙ deus factus est homo, deus filius patrem non solum existimauit sed fecit maiorem se, faciendo se minorem. In hoc autem ꝙ factus homo humiliauit semetipsum (sub lege, sub parentibus, sub præside Pilato) propensioris humilitatis & dilectionis nostræ fuit. FActus obediens vsq; ad mortem.) Obedientia primo respicit deum: a quo mandatum acceperat quatenus homo vt exequeretur mysterium redemptionis humanæ: prædicando, miracula faciendo & tandem moriendo. Respicit nihilominus obedientia parentes quibus erat subditus in pueritia. Respicit Pilatum: cui se subiecit, & ab eo excepit sententiam mortis tanꝗ a superiore. MORtem autem crucis.) Exaggerat obedientiam ex ignominiosa morte. PROpter quod & deus exaltauit illum.) Dictio interpretata exaltauit, plus significat. nam significat vehementer exaltauit: resurrectione ad immortalem vitam, & exaltatione supra cælos ad regnandum in dextera patris, vniuersaliq; potentia super totum vniuersum. Hæc enim meruit Christus homo propter huiusmodi obedientiam. ET donauit illi nomen.) Non solum exaltauit illum in seipso, sed quo ad gloriam donauit illi nomen. QVOD est super omne nomen.) Proprie ac formaliter loquitur. nec opus est excipere deum: quoniam deus secundum se caret nomine: vtpote innominabilis. Et propterea nomen Christo datum, simpliciter & absolute est super omne nomen: quia est super omne nominabile. VT in nomine Iesu.) Vt intelligas ꝙ de Christo quatenus est homo loquitur, nomen proprium eius quatenus homo explicat, dicendo Iesu. Hoc enim nomen impositum ei fuit quum circuncisus est. OMne genu flectatur. pro, flectat, cælestium. Deficit, &, terrestrium & infernorum. pro, subterraneorum.) Ordo literæ est. omne cælestium & terrestrium & subterraneorum flectat genu: hoc est adoret. ¶ Vbi aduerte ex verbo subterraneorum solui quæstionem de loco inferni. Ex eo enim ꝙ subterranea describuntur flectere genu, rationales creaturę subterraneæ describuntur: nam solius rationalis creaturæ est flectere genu in nomine Iesu. ET omnis lingua confiteatur quia. pro, ꝙ, dominus Iesus Christus in gloria. pro, in gloriam, est dei patris.) Superfluit est. absq; verbo loquitur Paulus: & dominium Iesu Chisti confitendum ab omni lingua proculdubio significat. Est enim punctum faciendũ post dominus. Omnis enim lingua confitebitur ꝙ Iesus Christus est dominus, non horum vel illorũ, non cæli aut terræ, sed simpliciter & absolute: dominus autem non ad æmulationem aut denigrationem dei patris, sed ad gloriam dei patris. Hæc autem adimplenda sunt in futuro seculo. ITAq; charissimi. pro, dilecti, mei.) Post exemplum humilitatis. & obedientię Christi, prosequitur monitionem inchoatam. Et quia iam ad humilitatem monuerat, modo ad obedientiã prosequendo hortatur. SIcut semper obedistis.) Et ab amore proprio (dicẽdo dilecti mei) & a pręterita obedientia ipsorum, eos allicit. NON vt in pręsentia mea tantũ, sed multo magis nunc in absentia mea.) Humilitatem & obedientiam in absentia, maiorem exigit ꝗ olim in præsentia: vtpote vt non habeant rationem præsentiæ sed incrementi meritorum. CVM metu & tremore vestram salutẽ operamini.) Metus internus, tremor externus est. Nec dicit obedite, sed operamini vestram salutem: vt proprium ipsorum bonum ingerat, & non paritionem ipsi Paulo. Ratio autem metus & tremoris subiungitur DEus est enim qui operatur in vobis & velle. & perficere. pro, operari, pro bona voluntate.) Ideo vobis necessarius est tam metus ꝗ tremor quum operamini quę sunt proprię salutis spiritualis, quia nec velle nec operari in vestris consistit viribus: sed deus est qui gratuita voluntate sua bona erga vos, operatur in vobis tam velle intus ꝗ operari extra. Propterea siquidem timendum ac tremendum est ne subtrahat deus operationem suam qua in vobis hęc operatur. OMnia autem facite.) Postꝗ prosequutus est monitionem humilitatis, prosequitur modo monitionem illam, nihil per contentionem aut inanẽ gloriam. Et quo ad contentionem dicit. SIne murmurationibus & hæsitationibus. pro, disceptationibus.) Contentionum siquidem hę duę partes sunt. Vacant enim contentiosi disceptationibus & murmurant subdetrahendo. VT sitis sine querela. hoc est vt sitis tales ꝙ nullus de vobis conqueri possit, vt non detis occasionem aliis vt conquerantur de vobis. ET simplices. pro, & synceri, filii dei.) hoc est filii dei puri conuersantes cum puritate cordis. Puros enim decet esse dei filios adoptiuos: vtpote similes patri qui est purissimus. SINE reprehensione. pro, irreprehensibiles.) Considera prudens lector hæc tria & confer cum contentione: & perspicies ꝗ apte Paulus hæc colligat. vt sint quo ad veritatem puri, quo ad mores irreprehensibiles, quo ad proximos ne dent occasionem querelæ. Horum enim opposita familiaria sunt contentiosis,

F disceptatibus & murmuratibus. IN medio nationis prauæ & peruersæ.pro,distortæ.) Tanto magis studendum est vobis vt tales vos exhibeatis quanto estis in medio nationis tum prauæ tum distortæ,omnia vestra facile interpretantis tortuose aut praue. INter quos lucetis sicut sicut luminaria in mundo.)Propter illam particulam aut per inanem gloriam,explicat eorum gloriam veram in medio Gentilium ad similitudinem solis & lunæ in mundo:vt ex ipsa similitudine longe alienos(in excelso tamen)a Gentilibus describeret, quemadmodũ luminaria mũdi aliena sunt ab immunditiis mundi. VERbum vitæ continentes.) Vnde lucent explicat: ex eo scilicet ꝙ retinent verbum vitæ in seipsis, in suis moribus & actionibus. AD gloriam meam.pro,ad gloriationem mihi,in diem Christi.)Calcaria addit Philippensibus vt retineant verbum vitæ,vt luceant inter Gentiles sicut luminaria in mundo.Calcaria inquam ex proprio ipsius Pauli bono:significando ꝙ vestrum lucere non solum est vestrum bonum, sed erit mihi
G ad gloriationem in diem Christi,quo Christus iudicabit & examinabit merita. Et explicando rationem gloriationis proprię subiungit. QVIA.pro,ꝙ,non in vacuum concurri.)cursu prædicationis. NEꝗ in vacuum laboraui.)Labores assumendo in euangelio:ratio meæ gloriationis erit fructus in vobis.Quemadmodum agricola gloriatur in fructibus,& in vacuum se laborasse diceret si non sequutus fuisset fructus,ita Paulus dicit Philippensibus ꝙ vos lucentes eritis mihi materia gloriationis,non mundanæ sed in diem Christi. SED & si æmulos. pro,immolor,supra sacrificium & obsequium.pro,super oblatione & sacrificio,fidei vestrę,gaudeo & congratulor.pro,congaudeo,omnibus vobis.)Duo inducit sacrificia.alterũ immolationis suimet,alterum oblationis fidei Philippensium,& illud super hoc:intendens ꝙ in hoc ꝙ Philippẽses sacrificant & offerunt fidem suam deo,immolatur quoꝗ ipse Paulus deo. Et vere sic erat: quoniam fides Philippensium ex Pauli prædicatione erat:ac per hoc in hoc ꝙ merita,opera af-
H flictionesꝗ Philippensium per modum sacrificii offerebantur deo,offerebatur simul deo prædicatio Paulina tanꝗ super illorum sacrificium posita,quemadmodum doctrina præceptoris sua per discipulorum scientiam posita relucet.Quum dixisset itaꝗ gloriationem suam futuram de hoc ꝙ non in vacuum cucurrit ac laborauit,subiungit cum triplici coniunctione:sed & si.& prima quidem aduersatiue refertur ad non in vacuum,sed ad hæc duo sacrificia.Secunda accumulatiue iungit sacrificium proprię immolationis sacrificio fidei vestrę.Tertia cõditionalis ad perseuerantiam Philippensium spectat induendo & retinendo verbum vitæ quod ab ipso Paulo acceperant.non enim aliter iungeretur sacrificium sacrificio,vt patet.Dicit itaꝗ non solũ gloriabor de meritis vestris,eo ꝙ non frustra laboraui,sed si in hoc perseueraueritis etiam immolor ego meritis prædicationis meæ superpositę oblationi non qualicunꝗ sed per modum sacrificii fidei vestræ,& in seipsa & in operibus & in afflictionibus pro Christo:& rebus sic se habenti
I bus,gaudeo mihi & congaudeo omnibus vobis.Materia siquidem communis mihi & vobis est gaudii.¶IDipsum.pro,ididem,aũt & vos gaudete & cõgratulamini.pro,cõgaudete,mihi.)Mutuũ debet esse gaudere & congaudere:eo ꝙ cõmunis est materia,commune est sacrificium.

SPERO autem in domino Iesu Timotheum me cito mittere ad vos.) Dixerat non quæ sua sunt quisꝗ considerantes sed quæ aliorum.vt doctrinam discant ab exẽplo,incipit exequi opus doctrinę huius considerando quæ Philippensium sunt:ac postponendo propria commoda, priuando se Timothęo propter eos. VT & ego bono animo sim cognitis quæ circa vos sunt.)Anxietatem proprii animi de iis quæ apud Philippenses erant,adiungit pro altera causa mittendi Timothęum: vt vndiꝗ cognoscant magnitudinem affectus eius erga ipsos. NEMINEM enim habeo tam vnanimem.Superfluit tam.qui syncera affectione pro vobis solicitus sit.)Non inuenio interpretes concordes circa aduerbium interpretatum syncera affectione.alii enim in-
K terpretantur syncere,alii ingenue seu peculiariter,alii vere seu Germane.¶Quod autem dicitur pro vobis solicitus sit, communiter interpretatur vestra curabit. Non dicit Paulus neminem enim habeo vnanimem nisi Timothęum: sed dicit neminem enim habeo vnanimem qui ingenue seu vere &c.vestra curabit.Cum hac enim veritate stat ꝙ multos alios haberet vnanimes sed non in hoc officio curandi Philippensia peculiariter nisi Timothęum. OMNES enim quæ sua sunt quærunt non quæ sunt Iesu Christi.)Superfluit vtrobiꝗ dictio sunt, liberam reliquit Paulus facultatem exponendi sunt vel sint.Per hæc verba,penuria apud Paulum perfectorum discipulorum insinuatur.nam particula hęc vt ratio præcedentis affertur: vt testatur coniunctio enim,dicendo omnes enim.Nec dicit amant sed quęrũt:ne intelligas significari amorem præferentem propria iis quæ Iesu Christi(huiusmodi enim amor esset peccatum morta-

le)sed amorem quærentem propria commoda & non quærentem incrementa Iesu Christi. Huiusmodi siquidem studium est studium imperfectorum: qui non student ad quęrendum augmẽta meritorum in aliis, sed sat est eis manere in propriis. ¶EXperimentum autem eius.)scilicet Timothei. ¶Cgnoscite seu cognoscitis: quia sicut patri. pro, cum patre, filius mecum seruiuit in euangelio.)Commendat Timotheum ab experto seruitio non in re quacunq; sed in euangelio, & hoc secum: nec qualitercunq; secum, sed tanq̃ filius cum patre. vt ex tot conditionibus cognoscant magnitudinem beneficii mittendo Timotheum. HVNC igitur spero me mittere ad vos, mox vt videro quæ circa me sunt.) Superfluit sunt. Dixerat se cito missurum Timotheum, explicat modo illud cito fore confestim vt viderit terminum eorum quæ circa ipsum geruntur: hoc est terminum persecutionis motę a Iudæis aduersus eum, propter quã adhuc detinebatur vinctus. CONfido autem in domino quoniam. pro, ꝙ, & ipse veniam ad vos cito.)Superfluit ad vos: q̃uis subintelligatur. Libertatem a vinculis confidit futuram esse cito: vt & ipse ire etiam liber possit ad Philippenses. ad declarandum siquidem speratum celerem exitũ libertatis, subiunxit hæc verba. nam superius dixerat se ad illos iturum. A B

NEcessarium autem existimaui.)interim ꝙ Timotheus venire possit. EPAphroditum fratrem.) hoc est Christianum. ET cooperatorem.)in euangelio. ET commilitonem meum.) aduersus hostes euangelii. VEstrum autem apostolum.) hoc est vestrum ad me nuncium, a vobis ad me missum. ET ministrum necessitatis meæ.) hoc est ministrum ad subueniendum indigentiæ meæ. Ministrauerat siquidem iste nomine Philippensium necessaria Paulo. MITtere ad vos.) Et rationem subdit. QVANdoquidem omnes vos desiderabat.)subaudi visere.) ET mœstus erat.)Ecce altera ratio. PROpterea ꝙ audieratis illum infirmatum.) Aegre ferebat iste ꝙ Philippenses mœsti anxiiq; essent de ipsius ægritudine. Vnde tam desiderium q̃ mœstitia amoris erat erga illos. NAM & infirmatus est vsq; ad mortem. pro, prope mortem: sed deus misertus est eius.)donando ei sanitatem. NON solum autem eius verumetiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem.)Sententia clara est. FEstinantius. pro, diligentius, ergo misi illum, vt viso eo iterum gaudeatis.) præsentia illius. ET ego sine tristitia. pro, minus tristis, sim.) qui modo tristor intelligens vos mœstos & anxios esse. ¶EXcipite itaq; illũ cum omni gaudio in domino.)non cum gaudio seculari. ET eiusmodi cum honore habetote.) Non solum ipsum Epaphroditum sed omnes ei similes habetote in honore. Penes quid autem attendatur eiusdem modi, subiungit declarando perfectionem istius. QVOniam propter opus Christi vsq; ad mortem accessit. pro, appropinquauit.)Causam explicat ægritudinis prope mortem, fuisse opus Christi: hoc est insistere ministerio necessario mihi agenti ea quæ Christi sunt. hoc enim appellat Paulus opus Christi. Et ne putaretur ꝙ præter intentionem incurrerit ægritudinem subiungit. TRAdens animam suam.)Superfluit suam. Et dictio interpretata tradens, plus significat. nam significat sponte tradens animam: hoc est sponte ponens vitam. VT impleret id quod ex vobis deerat erga meum obsequium.) Videbat Epaphroditus periculum suæ ægitudinis: sed vt suppleret vices Philippensium erga obsequium Pauli, sponte exposuit se periculo vitæ propter opus Christi, tum quod exercebat Paulus, tum ꝙ ipsum officium ministrandi est opus Christi. Tales ergo iubet Paulus honorari. C D

CAPVT III.

DE CAEtero. pro, quod superest, fratres mei gaudete ĩ domino.) Tractaturus illam particulam in principio propositam super communicatione vestra in euangelio a prima die vsq; nunc, incipit a gaudio. Quandoquidẽ materia gaudii est perseuerantia in euangelio a prima die vsq; nunc. Et intẽdit huiusmodi communicationem tractare iterata monitione vt caueãt a pseudapostolis studentibus euangelio inserere necessitatẽ legaliũ: & præcipue circuncisionis. EAdem vobis scribere.)quę oretenus docui. MIhi quidẽ nõ pigrũ, vobis aũt necessariũ. ꝑ, securũ.)subaudi est. Perseuerabãt siquidẽ Philippẽses in puritate euãgelii. Et ꝑpterea non ad resurgendũ a casu sed ad tutelã status in quo erant, mouẽtur de legalibus. VIdete canes.)Pseudapostolos nominat canes: eo ꝙ ad similitudinẽ canũ latrabant aduersus Paulũ. VIdete malos operarios)Eos quos quo ad verba descripsit canes, quo ad facta describit malos operarios. Operarios quidem quoniam officium operariorum exercebant prædicando: Malos autem, quoniam malis moribus, malis operibus officium illud exercebant. VIdete concisionem.)Circuncisio- A

F nem appellat concisionem, quia vana erat & nihil aliud q̃ carnis concisio: ac per hoc non mœrebatur dici circuncisio, non vane data Abrahæ. ¶Et ab hoc vltimo incipiens prosequi hæc tria proposita, subiungit. NOS enim sumus circuncisio.) Cauete a concisione carnali, quia nos Christiani sumus circuncisio vera. QVI spiritu seruimus deo. pro, qui spiritu dei seruimus.) Nos qui spiritu dei seruimus, sumus circuncisio, id est semen Abrahę cui circunciso promissa est hæreditatis. Ex eo enim ꝙ spiritu dei agitur seruitium nostrum, docet Paulus ꝙ nos sumus ille populus circuncisionis cui tot promissa sunt in lege & prophetis. Spiritus siquidem non mentitur. ET gloriamur in Christo Iesu.) Non solum spiritu dei seruimus sed & gloriamur in Iesu Mesia redemptore & patre noui seculi: vt ex vtroq; (scilicet ex spiritu dei & ex Mesia) appareat manifeste ꝙ nos Christiani sumus circuncisio. ET non in carne fidutiam habentes.) E regione spiritus dei & Iesu Christi, locat fidutiam in carne: hoc est in carnali circuncisione.

G QVANq̃ & ego habeam confidentiam. Deficit. &, in carne.) Per locum a seipso, cautiores reddit Philippenses circa legalia. Manifestat siquidem ꝙ ipsemet in legalibus natus & conuersatus, multis fultus prærogatiuis, legalia omnia abiecit propter Christum: vt ab eius exemplo videant Philippenses qui nunq̃ fuerunt sub lege, non esse eis subeundam seruitutem legis. Dicit ergo ꝙ nos Christiani non habemus confidentiam in carnali circuncisione, q̃q̃ ego personaliter habeam etiam in carne mea confidentiam: hoc est confidentiæ materiam, circuncisionem scilicet. ¶SIQVIS alius videtur confidere in carne.) hoc est in carnali circuncisione. de pseudapostolis loquitur. EGO magis.) supple confidere possum in carnali circuncisione. Et rationem quare ego magis, subiungit. CIRcuncisus octauo die. pro, circuncisio octaui diei.) Circuncisionem in abstracto dicit se, ad significandum omni ex parte sub circuncisione fuisse. Et propterea explicat octaui diei: quæ fuit primaria institutio circuncisionis infantum, secundum quã

H circuncisus est Isaac octauo die. EX genere Israel.) Nominatiui casus est Israel. Quemadmodum dixit se circuncisionem, ita modo dicit Israel ex genere, non ex admixtione: quemadmodum proselyti erant Israelitæ. DE tribu Beniamin.) in qua erat Hierusalem ciuitas regia & diuini cultus. HEbræus ex Hebræis.) non ex Samaritis, non ex admixtis parentibus, sed ex parentibus Hebræis, vnde Abraham originem duxit. SECVNdum legem Pharisæus.) hoc est secundum sectam Pharisęus. de quorum secta in euangeliis diximus. Erat enim secta politica, pręcipua inter Iudæos. Dico autem Politica ad differentiam sectę Esseorum: quoniam illa nõ erat Politica: vtpote sine coniugio more monachorum. SEcundum æmulationem.) paternarum traditionum. PERsequens ecclesiam dei.) vt patet Act. viii. &. ix. SECVNdum iustitiã quę in lege est conuersatus. pro, factus, sine querela.) Intellige sine querela passiue: hoc est factus vt nullus conquerereтur de me. Vbi bene nota ꝙ non dicit secundum iustitiam quę in lege est fa-

I ctus sine peccato (quoniã ipsemet ad Ephes. ii. dixit in quibus delictis & peccatis & nos omnes aliquando conuersati sumus in desideriis carnis nostrę facientes voluntates carnis & cogitationum) sed dicit sine querela: ad significandum quòd licet peccauerit, non tamen peccauit sic ꝙ alii quererentur de ipso secundum legalem iustitiam. ¶SED quę mihi fuerunt lucra.) in statu legali. HAEC arbitratus sum propter Christum detrimento, pro, detrimentum.) Seruare siquidem legalia fuerat olim Paulo lucrum, quæ postmodum reputauit propter Christum esse damnum: vtpote impedientia libertatem euangelicam. VEruntamen & existimo omnia.) nõ solum existimaui sed & in pręsenti existimo omnia legalia. DEtrimentum esse propter eminentem scientiam, pro, eminentiam cognitionis, Iesu Christi domini mei.) Tanta est eminentia cognitionis qua cognoscitur Iesus Christus dominus meus, vt propter illam seruandam & propagandam omnia legalia existimem esse damnum: vtpote nocentia purę notitię Iesu Christi.

K PROpter quem omnia detrimentum feci.) Dixerat arbitratus sum omnia detrimentum, modo quod plus est dicit, omnia feci detrimentum: quanto plus est fecisse q̃ reputasse. ET arbitror vt stercora. Deficicit. esse.) Et superfluit vt. Dixerat existimo omnia detrimẽtum esse, modo vilipendens dicit & arbitror stercora esse: vt nõ solum damnum sed etiam fœtida esse explicet. VT Christum lucrifaciam.) Dixit propter quem Christum, & adiungit vt Christũ lucrifaciam: ad significandũ vtrunq; amorẽ: amicitiæ quidẽ dicendo propter quẽ: cõcupiscentię vero dicendo vt lucrifaciã. VT & inueniar in illo.) Superfluit vt. Non solum vt Christum mihi lucrer sed vt & ego inueniar in Christo, sic videlicet. NON habẽs meam iustitiã q̃ ex lege est.) Ordo literæ est. non habes meam quæ ex lege est iustitiam. Describitur siquidem iustitia ex pro

priis viribus hominis,tum per pronomen meam:quo significatur propria homini ex propriis viribus.tum ex præcepto legis scriptæ:ad significandum iustitiam legis non excederee humanas vires. SED illam quæ ex fide est Christi Iesu,quæ ex deo est iustitia. pro,iustitiã, in fide.) E regione iustitiæ propriæ & legis aduersatiue locat iustitiã quæ est ex fide Christi Iesu,quæue est ex deo in fide.Iustitia legis ac propria obseruatio est mandatorum legis : iustitia autem fidei remissio est peccatorum.Et hæc dicitur ex fide Christi Iesu crediti: & dicitur ex deo in fide,ad differentiam iustitiæ legalis,quæ est quidem ex deo sed in opere . Hæc est enim iustitia quæ imputata est Abrahæ a deo in fide ipsius. Vbi apparet ꝙ iustitia hæc non est iustitia mea sed fidei:nec est ex lege sed ex Christo Iesu credito. AD cognoscendum illum.) Inueniar inquam iustus ex fide ad cognoscendum illum,Iesum Christum . Cognoscere siquidem illum est cognoscere diuinitatem & humanitatem eius & reliqua spectantia ad vtrunqꝫ naturam. ET A
virtutem.pro,potentiam,resurrectionis eius.) Non solum ad cognoscendum illum secundum se sed etiam ad cognoscendum potentiam resurrectionis eius, ad resuscitandum omnes secundum corpus & ad viuificandum animas,immo ad instaurandum omnia cęlestia & terrestria. ET societatem: pro,communionem,passionum illius.) Ad cognoscendum tertio communicationem afflictionum Christi quantæ sit gratiæ,quanti sit meriti.Modus autem cognoscendi,ex hoc vltimo subiungitur. CONfiguratus morti eius.) Huc vsqꝫ pendet verbum vt inueniar in illo non habens &c.configuratus morti eius.Acsi apertius dixisset.ad cognoscẽdum communionem passionum illius,non cognitione speculatiua sed experientia , sed imitatione mortis illius.Affligi siquidem pro Christo,est configurari seu conformari morti Christi. SI quo modo occurram.pro,pertingam,ad resurrectionem quæ est ex mortuis.pro,ad resurrectionem mortuorum.)Pertingere ad resurrectionem mortuorum nõ est resuscitari commune omnibus, nec est resuscitari gloriosum quod erit commune omnibus mortuis electis:sed est etiam ex propriis meritis resuscitari gloriosum.quod & excludit pœnas medias inter mortem & resurrectionem, & ponit in homine meritum non solum gloriæ animæ sed etiam gloriæ corpois.Et quia hoc est valde arduum,ideo dicit,si quo modo pertingam.Paucorum siquidem est hoc pertingere.Et insinuat per hoc ꝙ ipsa configuratio morti Christi est via ad huiusmodi pertractionem. Et quoniam huiusmodi pertingere valde perfectorum est,ne Philippenses intelligerent per hoc Paulũ se profiteri perfectum,subiungit. NON ꝙ iam acceperim.) De beatitudine corporis dixerat si quo modo pertingam ad resurrectionem mortuorum:de beatitudine autem animæ dicit non ꝙ iam acceperim.Quod videtur intelligendum non de ipsa beatitudine in seipsa, sed in termino meriti.& est sensus,non ꝙ iam acceperim terminum meriti beatitudinis animæ. Et directe respondet studio merendi gloriam corporis.non ideo intelligatis me studere si quo modo pertingam ad resurrectionem quoniam iam acceperim terminum merendi beatitudinem animæ,non hinc prouenit studium illud. AVT perfectus sim.Perfectus est cui nihil deest de requisitis ad eius integritatem.Studeo pertingere ad resurrectionem mortuorum,non ꝙ acceperim terminum meriti beatitudinis animæ,nec ꝙ habeam iam omnia requisita ad perfectionem meę animę.hæc enim duo excludit:quia ex his duobus existimari poterat prouenire studium Pauli ad merendum gloriam corporis.¶Et hinc incipit Paulus inserere tractatum illius particulę in principio epistolę propositę,suasum habens ꝙ qui cœpit in vobis opus bonum perficiet vsqꝫ in diẽ Christi Iesu.ab hinc enim orditur tractatum de modo proficiendi meritis in via Christi. SEquor autem.) E regione ad vtrunqꝫ dicit sequor autem:significans se viam prosequi perfectionis & ad terminum ire. SI quo modo comprehendam.)Quemadmodum dixerat de gloria corporis,si quo modo pertingam ad resurrectionem &c.ita modo dicit de gloria animę si quo modo comprehendam:difficultatem & arduitatem perueniendi ad animæ gloriam significans.Et est sermo de comprehensione non vt opponitur assequutioni sed vt opponitur insequutioni.qđ nihil aliud est q̃ pertingere ad terminum vię perfectionis.¶Vtitur autem comprehensionis nomine alludendo ad sequor.Insequimur enim aliquem vt apprehendamus illum. Et Paulus sequitur perfectionis viam vt apprehendat illius terminum.Et dicit comprehendam,abstrahendo ab vtroqꝫ statu,tum vię tum patriæ:hoc est non explicando comprehensionem(id est terminum viæ perfectionis)animi via huius vitæ an in patria primum fit. IN quo & comprehensus sum a Christo Iesu.) hoc est qua ratione ego a Christo Iesu sum comprehensus : hoc est vt comprehendam secundum animam secundum quam ego comprehensus sum a Christo,vt comprehẽdam per gratiã per quam & ego comprehensus sum a Christo,vt comprehendam fœli-

B C D E

F citer prout fœliciter comprehensus sum a Christo,& demum vt vicissitudinem reddam comprehendendo quoniam ad hoc comprehensus sum a Christo. Acsi apertius dixisset, vt eadẽ ratione comprehendam proculdubio deum vt terminum viæ perfectionis qua & ego comprehẽsus sum a Christo Iesu. Fuit enim velut comprehensus a Christo, quum conuersus fuit in anima per gratiam fœliciter,ad hoc vt ipse Paulus sequendo perfectionis viam comprehenderet deum terminum perfectionis. FRAtres ego me non arbitror.)Legendum est, EGO nondũ me arbitror comprehendisse.)Quia hactenus non explicauerat an terminus perfectionis esset comprehendendus in statu viæ vel reseruaretur comprehendendus in patria,sed tantum se sequi vt illum comprehendat,declarat modo ꝙ non solum hactenus non comprehendit illum,sed nec comprehensurus est durante hac vita:sed comprehensio reseruatur vbi est pręmium supnę vocationis. Minus dicit & ad plus tendit dicendo ego nondum me arbitror comprehendisse:
G quoniam intendit non solũ nondum,sed nec durante dum præsentis vitæ,quod explicat in subiunctis verbis. Et est sermo vt dictum est de comprehensione,hoc est assequutione termini viæ perfectionis. Ego nondum me arbitror comprehendisse:hoc est ad terminum perfectionis peruenisse. Alludit enim ad peruentionem insequentium:qui tunc arbitrantur se comprehẽdisse quũ peruenerunt ad terminum. VNVM autem.)Hebræo more sine verbo substantiuo loquit. Et intẽdit ꝙ summa suę viæ consistit in vno:videlicet, QVAE quidem retro sunt obliuiscẽs, ad ea vero quę sunt priora.pro,ante,extendens meipsum ad destinatum.pro, secundum scopũ, persequor(seu prosequor)ad brauium supernæ vocationis dei in Christo Iesu.)Ad similitudinem tendentium ad certum signum,describit se ire per viam perfectionis ad terminum qui est pręmium patrię cęlestis. ¶In qua similitudine more properantis ad certum signũ, describit primum obliuionem eorum quæ retro sunt. Properans siquidem ad certum signum, ad modum
H obliuiscentis transactæ vię se habet:dum non ponderat quantũ vię post se relinquat,sed quãtum superest sibi peragendum. Similiter in via perfectionis præterita merita non pensat continue proficiens:sed semper quasi inchoans,considerat quod superest agendum. Et propterea dicit quæ retro sunt obliuiscens:hoc est ad similitudinem obliuiscentis non ponderans. ¶Et adiungit secundũ.ad ea quæ sunt ante(hoc est ad ea quæ supersunt agenda)extẽdens meipsum, & consideratione & affectu & factis,quemadmodum properans corporaliter extendit seipsum passibus ad ea quæ ante sunt. ¶Et adiungit tertium dicendo secundum scopum prosequor: hoc est secundum determinatum signum iter continuo. Et quid sit ille scopus explicat, dicendo ad brauium supernæ vocationis dei:hoc est ad pręmium supernum ad quod vocat deus in Christo Iesu. Per Christum enim & in Christi imitatione vocat deus homines ad supernum pręmium. ¶QVIcunꝙ ergo perfecti sumus,hoc sentiamus.) Instruit Philippenses in statu perfectionis
I vt quantumcunꝙ perfecti sint sentiant hoc(scilicet ꝙ eundum est more properantium secundum scopum)obliuiscendo acta & extendendo semper se ad agenda. ¶Ex hoc textu clare habes ꝙ non solum incipientes & proficientes sed perfecti quicunꝙ in hac vita nunq̃ perueniunt ad terminum meriti:sed semper possunt amplius mereri. ET si quid aliter sapitis.pro,sentitis.) Non dicit & si quid aliud,sed si quid aliter;significans non perfectos. Vnde & in prima persona dixerat,quicunꝙ ergo perfecti sumus hoc sentiamus:in secunda vero persona subiungit,& si quid aliter sentitis:hoc est & si quid aliter q̃ perfecti sentitis. Non perfecti siquidem aliter sentiunt id quod de perfectione sentiunt q̃ perfecti:quoniam modus sentiendi proprius perfectis, non communicatur non perfectis. Alio siquidem modo gustat perfectus ea quæ perfectionis sunt,& aliter non perfectus:sicut aliter experitur quæ vtilitatis sunt vir & aliter adolescens & aliter puer. ET hoc vobis deus reuelabit.) Ex eo ꝙ reuelabit in futuro dicit,pronomen hoc nõ
K demonstrat illud quid quod dictum est & si quid:sed demonstrat demonstratum per idem pronomen quum dictum est hoc sentiamus. Vt sit sensus quòd nos quidem perfecti hoc sentiamus:vobis autem non perfectis qui aliter sentitis etiam deus hoc vobis deteget proficientibus ad meliora. VERVNTAMEN ad quod peruenimus.) Dixerat non perfectis & si quid aliter sentitis & hoc vobis deus reuelabit: ne pendẽte futura reuelatione non perfecti diuerterent ab identitate regulæ & pacis, subiungit aduersatiue. Veruntamen ad quod peruenimus.

VT idem sapiamus & in eadem permaneamus regula.pro,eadem incedere regula, idem sentire.) Mutilus est sermo Hebræo more. Subintelligitur enim substantiuum verbum sit. Appositiue siquidem explicando ad quod peruenimus dicit eadem incedere regula idem sentire. Hoc est enim ad quod peruenimus Christiani omnes,eadem incedere regula, fidei & morum, idem

sentire, tam circa credenda quàm circa necessario agenda & vitanda: hoc inquam ad quod peruenimus sit. Præcipit siquidem identitatem fidei & morum saluam semper fore in omnibus, nõ obstãte φ diuersificẽtur status: aliis existẽtibus perfectis, aliis, proficientibus, aliis incipiẽtibus. IMITAtores, pro, coimitatores, mei estote fratres.) Tractata illa particula, videte, concisionẽ (cui inseruit tractatum de perfectione) tractat illam, videte malos operarios. Nec sufficit Paulo vt Philippenses imitentur illum, sed exigit simul vt concorditer imitẽtur ipsum ad discernendum malos operarios. ET obseruate. pro, & considerate, eos qui ita ambulant sicut habetis formam nostram. pro, nos.) Non solum coimitatores mei estote sed etiam cõsiderate alios qui sic ambulant in euangelio, in fide & moribus sicut nos habetis pro forma exemplari: hoc est qui ambulant ad similitudinem nostri. Ne fallantur Philippenses in discernendo pseudapostolos a veris viris euangelicis, pręcipit Paulus vt habeant ipsum & Timotheum & similes certos viros euangelicos pro forma, pro exemplo, pro seculo: vt sic discernant pseudapostolos a veris euangelistis Christi. MVLti enim ambulant quos sępe dicebam vobis (nunc autem & flens dico) inimicos crucis Christi.) Ecce ratio necessarię discretionis, ecce mali operarii. Quos primum describit ab inimicitia crucis, pro quanto inimici sunt libertatis a legalibus quam effecit crux Christi. Pseudapostolos siquidem Iudęos Christianos prædicantes necessitatem legalium describit. QVOrum finis interitus.) tũ proprius tum aliorum. Et est sermo de interitu animę. Doctrina enim eorũ tendẽs ad necessitatẽ legaliũ, habet pro fine interitũ animæ. QVOrũ deus vẽter est.) Nõ solũ in doctrina sed etiã in moribus malos operarios describit. Qui enim sese dederũt vẽtri, ventrẽ habẽt pro deo: vtpote præferentes illũ reliquis q̃ amãtur. ET gloria in cõfusione ipsorũ qui terrena sapiũt. p. sentiũt.) Quarto describit eos a gloria: φ gloria eorũ nõ cõsistit in illuminatione, in recta dispositione eorũ qui terrena sentiũt (quẽadmodũ cõsistit gloria euangelistarũ in illuminatione, ordinata dispositione ac reuelatiõe hoĩm deditorũ terrenis) sed in cõfusione ipsorũ. Et vere in cõfusione ipsorũ: quoniã quos trahũt ad se, cõfusioni subiiciũt. Reddunt enim eos confusos: vtpote nec Christianos nec Iudęos, sed partim Iudæos & partim Christianos. Hæc est inquam gloria pseudapostoloru m: sed huiusmodi confusio non sortitur effectũ in oĩbus, sed in iis qui terrena sentiunt, nõ sensu corporis sed mẽtis. NOstra autẽ. p. enim, cõuersatio in cælis est.) Rationẽ reddit eius quod dixerat sicut habetis formã nos, qa nostra cõuersatio in cælis est. De cõuersatione mẽtis est sermo. Intelligentia siquidẽ & amore reliquisq; internis actibus mentis perfecti cõuersãt in cælis: q̃uis corpore cõuersentur in terris. VNDE. pro, ex quo.) Nõ referũtur cęli (vt numerus singularis testatur) sed refertur cõuersari in cælis. ETIAM saluatorẽ expectamus. Nõ solũ in præsenti cõuersamur in cælis secundũ mentẽ, sed hinc etiã expectamus corporis saluatorem. DOminum nostrum Iesum Christũ.) Superfluit nostrum. QVI reformabit. pro, transfigurabit, corpus humilitatis nostrę.) hoc est corpus nostrũ abiectũ: quale est in præsenti vita. CONfiguratũ. pro, cõforme, corpori claritatis suę.) Dicit trãsfigurabit ad significandũ φ caducã figurã corporis nostri corruptibilis mutabit in figurã immutabilẽ & incorruptibilẽ. dos enim impassibilitatis corporis per hoc significatur quemadmodũ per cõformitatem ad claritatẽ Christi significatur dos claritatis corporalis. Et in his duabus dotibus comprehenduntur reliquæ. SEcundum operationem virtutis suæ. pro, secundum efficaciam (seu vim) qua etiam possit subiicere sibi omnia.) Magnitudinem efficacię in Christo ad trãsfigurãdũ corpora nostra in corpora gloriosa, significat tãtã vt eadẽ possit etiã totũ vniuersum sibi subiicere: immo vt eadem subiiciat sibi de facto omnia. Est enim vis diuina, cui oĩa obediũt, & per quã erũt tunc omnia Christo subdita sponte vel inuite.

CAPVT IIII.

TAq; fratres mei charissimi. pro, dilecti, & desideratissimi. pro, desiderati, gaudium meum & corona mea.) Triplici actioni (scilicet dilectionis, desiderii & delectationis) adiungit tanq̃ insigne triumphi coronam: vt ex his omnibus manifestet q̃ chari sint sibi Philippenses. Et hoc vt conseruet eos in statu in quo erant. Vnde & subiungit. SIC state in domino charissimi. pro, dilecti.) Ex abundantia cordis repetit dilecti: monens vt perseuerent stando in domino sicut stant. Non enim receperant pseudapostolos. EVchodiã. p. euodiã, rogo & Syntychen depcor. p. rogo, idipsum sapere. pro, idẽ sentire, in dño.) Mulieres duas rogat idẽ sentire ĩ dño: vel φ ĩtellexerat aliqd discordię ĩter eas esse, vel φ etiã mulieres primarias rogat vt pseuerent sentiẽdo idẽ circa legalia q̃ sentiunt viri: cauẽs ne pseudapostoli inciperent seducere mulieres.

F Et hic sensus quadrat materiæ de qua est sermo. ETIAM rogo & te Germane compar adiu-
ua illas quæ mecum laborauerunt, pro, certauerunt, in euangelio.) Ancipitis est generis ad ma
sculinum vel fœmininum, quod dicitur Germane compar. Potest siquidem legi Germana com
par & Germane compar. Tres autem coniecturæ sunt ꝙ fœminino genere legendum sit. Pri-
ma est quia quadrat vt mulieribus Euodiæ & Syntychę iungat mulierem, dicendo sub eodem
verbo etiam rogo. Secunda est ꝙ personam certam demonstrat dicendo & te: quæ tamē ex sub-
iunctis si masculino legantur genere, non certificatur. Ambigua siquidem restat persona. Sed si
fœminino legatur genere certificatur persona: vxor scilicet Pauli. Nam dictio interpretata cō-
par, congruissime interpretatur coniux: quoniam significat sub eodem iugo. & dictio interpre
tata Germane interpretari etiam potest vera seu propria. Vnde legendo rogo & te Germana
coniux, certificatur persona demonstrata per pronomen te. Accedit tertio ꝙ quadrat mulieres
G mulieri committi, subiungendo adiuua illas. ¶Dicit quę mecum certauerunt in euāgelio, signi
ficans mulieres notas propriæ Pauli vxori quæ ad propagandum euangelium adiuuerant Pau
lum. Incœperat siquidem Philippis a conuersione mulierum: vt patet Actuum. xvi. Disputare
hic an Paulus habuerit vxorem superfluum duxi: quum ex aliis locis epistolarū Pauli nihil cer-
ti habeam. Et hic locus cogere videatur non ratione demonstratiua sed sensu valde rationabili
ꝙ Paulus habuerit vxorem. Quod non solum multi Græcorum sed etiam si epistolis Ignatii da-
tur fides † affirmarunt. CVM. Deficit, &, Clemente & cæteris adiutoribus. pro, cooperariis,
meis quorum nomina sunt in libro vitæ.) Ad verbum certauerunt referuntur isti. Et est ordo
literæ, quæ mecum & cum clemente & cæteris cooperariis meis certauerunt in euangelio. Et
quoniam solum Clemētem nominauerat, ne ægre ferant cęteri cooperarii ꝙ non fuerint nomi
nati, subiungit eorum nomina in meliori libro ista epistola esse scripta: nempe in libro vitæ. Ap
H pellatur autem liber vitæ metaphorice diuinus intellectus continens nomina omnium præde-
stinatorum ad vitam æternam.

GAVdete in domino semper, iterum dico gaudete.) Post speciales exhortationes ad viros &
mulieres, adiungit communem vtrisq; exhortationem ad gaudium spirituale: ratione concessę
eis gratiæ perseuerandi in puritate euangelii. Conduplicat autem gaudium, vt gaudeant & ra-
tione beneficii accepti & ratione spei proficiendi. MOdestia vestra nota sit omnibus homi-
nibus.) internum gaudium ita cōtinuetur vt non immoderate extra effluat, sed moderatio ve
stra appareat non solum Christianis sed omnibus hominibus. ¶DOminus enim prope est.) Su
perfluit enim. Non ratio præcedentium sed noua subiungitur exhortatio cui præmittitur pro
pinquitas domini. de qua propinquitate ex Deuter. tractauit ad Rom. decimo. Dicitur enim do
minus prope esse. pro quanto est velut assistens cordi, intellectui, ori & operi nostro. Monitio au
I tem hinc subiungitur. NIHIL soliciti sitis.) Anxietas animi circa futuros euentus eorū quæ
cupimus aut timemus prohibetur, non cura, prouidentia: exercitium aut labor. SED in o-
mni.) hoc est sed in omni re, in omni occursu. ORAtione & obsecratione cum gratiarū actio-
ne petitiones vestræ innotescant apud deum.) Ex eo ꝙ dominus prope est, prohibet solicitudi-
nem: mandans ꝙ in omni re recurramus ad dominum petendo cum tribus conditionibus. Ora-
tione, hoc est mentis eleuatione in deum: obsecratione, per misericordiam, per gratiam, per my-
steria Christi implorando: & gratiarum actione pro beneficiis receptis. ¶Has quatuor partes
seruat ecclesia in orationibus suis. Orationem quidem dicēdo deus. Obsecrationem vero dicen
do per dominum nostrum Iesum Christum. Gratiarum actionem autem commemorando ali-
quod beneficium: puta victoriam martyris & huiusmodi. Petitionem vero petendo augmen-
tum gratiæ, vel vitam æternam & huiusmodi. ¶Quod autem dicit innotescant apud deum, si-
K gnificat ꝙ petitiones tales sint ꝙ sint dignę vt perferantur coram deo. More humano docet pe-
tere talia quę sint digna vt apud principem approbentur. Propter quod orationes ecclesiæ nūq̄
petunt aliquid temporale nisi in ordine ad spirituale: vt patet discurrendo per omnes oratio-
nes quadragesimales & dominicales. Sciens indignum esse petere temporalia non relata ad spi-
ritualia: quum deus dederit hominibus illa suapte natura propter spiritualia. ET pax dei quæ
exuperat omnem sensum. pro, mentem, custodiat. pro, custodiet, corda vestra & intelligentias
vestras in Christo Iesu.) Quum pax tranquillitas sit ordinis, apte dicit pax dei (hoc est tranquil
litas ordinis diuini) quæ superat omnem mentem, etiam angelicam. Nullæ siquidē vires crea-
turarum sufficiunt ad tranquillitatem etiam participiendam diuini ordinis quo mens inhæret
deo charitate & omni studio &c. Hæc inquam promittitur custoditura tam partem intellecti-

uam quam partem affectiuam in Christo Iesu, si seruauerimus antedicta. A

DE CAEtero. pro, quod superest, fratres.) Tractata illa particula videte malos operarios, tractat illam videte canes. Tractat autē eam mandando vt tum cogitationes, tum actiones occupent subiunctis. Acsi apertius diceret. latrantibus canibus vos hæc cogitate & agite & deus pacis erit vobiscum securos vos reddens a canibus. Dat autem eis latum campum cogitandi & agendi in vasto spatio octo rerum. QVAEcunq; sunt vera.) Quia verum vero non est contrarium, nihil veri prohibet. QVAEcunq; pudica. pro, honesta.) Vera spectant ad intellectum: honesta ad affectum. Omne inhonestum contrarium est religioni Christianę, nullūq; honestum officium Christiano prohibetur. QVAEcunq; iusta.) Ad reddendum vnicuiq; debitū pręcipimur vt simus prompti. QVAEcunq; sancta. pro, pura.) Admixtionem cuiuscunq; impuritatis aut immunditiæ prohibet. QVAEcunq; amabilia.) non cōposita ex amabili & odibili: qualia sunt vtilia cum alterius damno, delectabilia inordinate. Vult enim esse a Christianis amanda quęcunq; sunt amabilia & nō quęcunq; sunt simul amabilia & odibilia. QVAEcunq; bonæ famę.) Curam inquit habe de bono nomine. & alibi oportet sanctos ab iis qui foris sunt testimoniū habere. Et intellige quęcunq; suapte natura sunt bonæ famę, nō quęcūq; hypocrisi & aliis figmētis sunt bonę famę. SIqua virtus.) De virtute vt opponitur vitio est sermo, nullā virtutē renuit Christiana religio. SI qua laus disciplinæ.) Superfluit disciplinæ: & deficit coniunctio &. Legendum est vltimo loco. ET si qua laus.) Concludit vniuersalem, & siquid est laudabile: vt intelligamus nihil in veritate laude dignū prohiberi Christiano: sed quicquid est vere laudabile consonū esse Christianę religioni. HAEC cogitate.) intus animo versate. QVAE & didicistis.) a me docēte. ET accepistis.) hoc est acceptastis, approbastis. ET audistis & vidistis in me.) partim visu, partim auditu percepistis hęc in me esse. HAEC agite.) Nō sufficit mādare, hęc cogitate, sed adiūgit hęc agite: vt exequantur opere, nec a cogitatione nec ab actione cessent latrantibus canibus. ET deus pacis erit vobiscum,) non permittēs vos turbari latratu canum. B C

GAVISVS sum autē in dn̄o vehementer.) In principio epistolæ inter alia proposuit gaudium propriū de Philippēsibus: modo illud in specie tractat super charitate Philippensiū erga ipsum Paulū demonstrata factis. QVOniā. pro, ꝙ, tandē. pro, iam, aliquādo refloruistis. pro, reuiguistis, pro me sentire, sicut. ꝓ, in quo, & sentiebatis.) Philippēses tarde subuenisse Paulo vincto Romę significat, dicendo ꝙ iam aliquādo. & eos velut vires resumpsisse ad exequendā subuentionē significat, dicendo reuiguistis sentire pro me. & eosdē decreuisse prius hanc subuentionem significat, subiungendo in quo & sentiebatis. Statimq; excusans tarditatē exequutionis subiungit. OCcupati autē eratis.) hoc est opportunitatē non habebatis exequēdi. Deinde more suo singula ꝓposita tractās, declarat illud quod dixerat gauisus sum in domino vehemēter. NON quasi. pro, ꝙ, propter ꝑenuriā dico.) nō propter ꝑenuriā me gauisum esse vehementer dico: hoc est non propter releuationē meę ꝑenurię dico me gauisum esse vehementer. Et anteq̄ dicat verā causam tanti gaudii, explicat ꝙ nō propter propriā reuelationem gauisus est vehemēter, dicendo. EGO enim didici in quibus sum sufficiens esse.) Pulcherrima sententia. ego didici sufficere iis quę habeo. quāuis ipsa quę habeo nō sufficiant mihi, & prudentię & modestiæ & patientiæ documentū singulare in penuria. SCio & humiliari, scio & abundare vbiq;. pro, in oī.) In omni re inquit Paulus, & non in aliqua sic & in aliqua non, scio vtranq; actionē prout res exigit exercere: & humiliari scilicet quando opus est, & abundare quādo opus est. Et rationē quare scit vtrunq; officium exercere subiūgit. ET in omnibus institutus sum.) Non solū scio sed & institutus sum in omnibus cōtrariis, didici omnia cōtraria. ideo scio quia didici experiētia magistra. ET satiari. ꝓ, & saturari, & esurire. Ecce duo cōtraria. ET abundare & ꝑenuriā pati.) Ecce alia duo contraria. OMnia possum in eo. pro, in Christo, qui me confortat. pro, roborat.) Quia nō sufficit scire sed oportet vires habere ad exequendū, ideo scientię adiūgit potentiā, nō secundū proprias vires sed secundū vires Christi in ipso Paulo. VEruntamen bene fecistis communicātes tribulationi meę.) Quis non propter reuelationē ꝑenurię meę gauisus sim vehemēter (quia scio & possum & institutus sum ad omnia sufferendum) veruntamen vos bene fecistis subueniētes indigentiæ meę. SCITIS autem & vos Philippenses.) Declarat illā particulam reuiguistis, ex hoc ꝙ alias idē fecerunt. Q̄ in principio Euāgelii.) supple apud vos. QVANdo profectus sum a Macedonia.) in qua est vestra ciuitas. NVLla mihi ecclesia communicauit in ratione dati & accepti.) Subuentiones ad victum Pauli appellātur cōmunicationes, non absolute sed in ratione dati & accepti: ad significandū ꝙ sunt debitæ quēadmodum rationes dati & D B

F accepti: hoc est cõmutationes. Erat enim inter Paulũ & ecclesias ratio dationis & acceptionis: eo
ꝙ accipiebant a Paulo spiritualia & dabãt tẽporalia ad sustentationem vitæ. NIsi vos soli.) Et
hoc manifestat. QVIA & Thessalonicã semel & bis, pro, & iterũ, in vsum mihi misistis.) Hinc
enim apparet ꝙ Thessalonicẽsis ecclesia nõ dabat Paulo tẽporalia. Et dicit in vsum, tũ ad signi-
ficandum necessitatẽ, tum ad excludendũ rationẽ mercedis ab eo quod dixerat in ratione dati &
accepti. NON quia, pro, ꝙ, quęro datũ, pro, donum: sed requiro, pro, quęro, fructum abundan
tem in ratione vestra, pro, in rationẽ vestrã.) Dixerat se nõ gauisum vehemẽter propter suble-
uationem suę penurię, explicat modo principalem causam sui gaudii: manifestãdo ꝙ nõ quęrit
sibi donari huiusmodi tẽporalia, sed quęrit vt abũdet fructus bonorũ operũ in eis. ¶Et descri-
bit hanc abundantiã boni operis per abundantiã in rationẽ Philippensiũ, alludẽdo ad rationem
dati & accepti. Significat enim ꝙ quęrit vt ratio (hoc est supputatio) Philippensiũ crescat abun
G danter: ad similitudinem eorũ quorũ ratiocinia tanto magis crescunt quãto magis dant. Iuxta
hanc siquidem similitudinẽ inter ratiocinia dati & accepti quęrit Paulus fructũ tantũ vt abun-
dent ratiocinia Philippensium penes dare. Ad illorũ ergo bonũ non ad propriũ principaliter tẽ-
debat. HAbeo, pro, recipio, autem omnia.) Supple quę misistis, quãuis non quęrã, recipio ta-
men omnino quę misistis. ET abũdo.) Hoc adiungit tum ad significandũ ꝙ nõ opottet iterum
subuenire, tum ad significandũ ꝙ abundãter miserũt. Vnde & directe ad hoc subiũgit. REple-
tus sum acceptis, pro, quũ accepi, ab Epaphrodito quę misistis, pro, quę a vobis, in odorem.) Su
perfluit in. Appositiue siquidem legendũ est. ODOrem suauitatis, hostiã acceptam, pro, acce-
ptabilem, placentẽ deo.) Conditiones subuentionis missę describit non solum relatiue ad ipsum
Paulum (ꝙ scilicet repleuerunt eum abundanter) sed etiam relatiue ad deum: dicendo ꝙ habẽt
vim sacrificii in odorẽ suauitatis, more legis loquẽdo: & similiter hostiæ, quæ acceptatur a deo
H & habet vnde deo placet. Hæ enim omnes conditiones ad deuotionẽ Philippensiũ cõmendandã
dicuntur. DEVS autem meus impleat, pro, implebit, omne desideriũ vestrum, pro, omnẽ indi-
gentiam vestrã, secundũ diuitias suas in gloria in Christo Iesu.) Ecce merces Philippensiũ, dare
eis omnia qbus indigẽt, nõ secundũ merita eorũ sed secũdũ diuitias dei: & hoc in gloria cælestis
patrię & in Christo Iesu, tanꝗ mẽbris in capite. ¶DEO autẽ & patri nostro gloria in secula se-
culorũ amẽ.) Refert in calce gratias deo in summo qđ possumus deo exhibere: videlicet gloria.
¶SALVtate omnem sanctum in Christo Iesu.) hoc est omnem mundum per baptismũ in Chri
sto. SAlutant vos qui mecum sunt fratres. salutant vos omnes sancti.) supple qui sunt Romæ.
MAxime autem qui de Cæsaris domo sunt,) Quia solo Neronis tempore Paulus fuit Romæ,
ideo Cæsaris nomine Nero intelligẽdus est. Et dixit hoc ad consolationem Philippensium: vt in-
telligant etiam in domo Neronis esse sanctos (hoc est Christianos per baptismũ mundos) & de
hoc gaudeant. ¶GRAtia domini nostri Iesu Christi.) Superfluit nostri. Hæc est salutatiua cõ-
clusio manu vt creditur Pauli. CVM spiritu vestro, pro, cum omnibus vobis. Amen.) Et est
apud Græcos subscriptio. Ad Philippenses scripta Romæ, missa per Epaphroditum.

¶Caietæ die. XIX. Februarii. M.D.XXIX.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM PAULI AD COLOSSENSES, COMMENTARII.

K PAVLVS Apostolus Iesu Christi.) non aliorum Apostolorum. PER
voluntatem dei.) non propriis meritis. ET Timotheus frater.) Ad
consalutãdum adiungit sibi Timotheum. IIS qui sunt Colossis.) nõ
omnibus sed SANctis.) hoc est mundis per baptismũ. ET fidelib9.)
Munditia a peccatis est: fides vero respicit ea quę creduntur. FRA-
tribus.) Sic enim appellabãt Christiani seinuicem. IN Christo Iesu.)
Superfluit Iesu. Quod dicitur in Christo refertur ad mũditiã, ad fidẽ,
ad fraternitatem. GRAtia vobis & pax.) Solita salutatio Pauli com
prehendẽs ab extremis omnia dona. A Deo patre nostro.) Deficiũt
quatuor dictiones. ET domino Iesu Christo.) Dicit a deo, qđ est no
men naturę diuinę: patre nostro per adoptionẽ: & dño Iesu Christo secundũ humanã naturam.

GRAtias agimus deo.) Post salutationem anteq̃ ad tractatum epistolarem descendat, interponit bona Colossensiũ tum quæ habent tum quæ eis cupit. Vnde & proponit vtraq;. illa quidem vt materiam gratiarumactionis: hæc autem vt materiam orationis. ¶Proponendo itaq; gratiarumactionem & oratione͂, gratias inquit agimus deo. ET patri domini nostri Iesu Christi semper.) Deus nomen est naturę: pater vero nome͂ est personæ. est siquidem deus pater naturalis domini nostri Iesu Christi. Quod autem dicit semper, limitat subiungẽdo. PRO vobis orantes.) significatur enim q́ semper gratias agimus quando pro vobis oramus. Quod tamen dicitur pro vobis, refertur tam ad orãtes q̃ ad gratias agimus. Et est sensus q́ p̱ vobis oramus, q́ pro vobis gratias agimus. Vbi clare vides vtrunq; proponi. AVdiẽtes.) Participium actiuum præteriti temporis est: quo nos caremus. Et ne oporteat multa mutare legendum est, QVVM audiuimus fidem vestram in Christo Iesu.) Incipit explicare materiam gratiarum actionis, narrando audita de eis bona: fidem, charitatem, spem, fructum, & augmentum Euãgelii. Vnde & subiungit de charitate. ET dilectionem quam habetis in sanctos omnes.) Superfluit quam habetis. Dilectio erga omnes mundos, est propria Christi dilectio: vtpote extensa in mundum vniuersum non ratione sanguinis, amicitię, patriæ aut naturæ, sed ratione munditiæ in Christo. hęc enim significatur dicendo in sanctos omnes. PROpter spem quæ reposita est vobis in cælis.) Ecce bonum spei. quæ quo ad rem speratam dicitur reposita vobis in cęlis. QVAM. Deest, ante, audistis in verbo veritatis Euangelii.) Quam, rem speratam (beatitudinem scilicet cęlestis patrię) audistis, ante hanc epistolam a prędicatoribus Euangelii, audistis autem in verbo Euangelii veritatis. vt epitheton Euangelii intelligamus Euangeliũ veritatis: vel veritatis Euangelii hoc est veritatis manifestatæ per Euangelium. Et quocunq; modo fiat constructio, significatur q́ non commento aliquo non adinuẽtione humana sed verbo veritatis euangelicæ audierunt beatitudinem sperandã. QVOD peruenit ad vos sicut & in vniuerso mũdo est.) Superfluit est. & legendum est in accusatiuo vniuersum mundum. ¶De Euangelio dicit quod peruenit ad vos quemadmodum & in vniuersum mundũ: hoc est in vniuersas partes mũdi, non in vniuersas ciuitates: quia hoc nec vsq; hodie apparet impletum. Et rursus intellige de vniuerso mundo communiter tunc noto. quod dico propter alias quartas terrę tunc communiter ignotas quo ad habitationem. ET fructificat & crescit sicut & in vobis.) hoc est & fructificat & crescit in vniuerso mundo Euangelium quẽadmodum & in vobis. Quod dicit & crescit, non inuenitur in omnibus sed in quibusdam codicibus Græcis. EX ea die qua audistis.) Perseuerantiam fructus & augmenti in Colossensibus commemorat ab illo die quo audierunt. ET cognouistis gratiam dei in veritate.) Non sufficit audisse sed oportet vere cognoscere oblatam dei gratiam. Et hoc fuisse apud Colossenses commemorat, SIcut didicistis ab Epaphra.) Ecce a quo audiuerunt Euangelium. CHArissimo. pro, dilecto, conseruo nostro: qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu.) Superfluit Iesu. Et est ordo literæ. qui est minister Christi fidelis pro vobis. Commendat siquidem Epaphram non solum ex eo q́ est dilectus & conseruus, sed ex eo q́ est Christi minister euangelizando & fidelis, fideliter exercens ministerium pro Colossensiũ salute. QVI etiam manifestauit nobis dilectionem vestram in spiritu.) Dixerat superius q́ audiuerat eorum dilectionem erga sanctos omnes, explicat modo quòd Epaphras manifestauit eis (Paulo & Timotheo) dilectionem Colossensium spiritualem: hoc est dilectione͂ eorum erga Paulum solo spiritu causatam: quum nunq̃ vidissent eum in carne. IDeo & nos.) Omnia supradicta bona refert ideo. EX qua die audiuimus.) Proportionaliter respondet: vt quemadmodum Colossenses ex quo die audierunt &c. ideo & nos ex quo die audiuimus hęc vestra bona. NON cessamus pro vobis orantes & postulantes.) Oratio ad eleuationem mentis, postulatio ad petitionem spectat. Postquã explicauit materiam gratiarumactionis narrãdo bona quę habent, explicat modo materiam orationis narrando bona quæ petit pro eis. VT impleamini agnitione voluntatis eius.) Primum petitum ad perfectionem intellectus spectat. Et non dicit vt cognoscatis (iam enim cognouerant voluntatem dei) sed vt impleamini agnitione voluntatis eius, vt nulla ex parte intellectus vester vacuus maneat cognitione voluntatis diuinæ.
IN omni sapientia & intellectu spirituali,) Intellectus penetrationem, sapientia iudicium significat secundum rationem supremæ causæ. Petit itaque vt impleantur notitia diuinæ voluntatis penetrando & iudicando non in quibusdam sic & in quibusdam non, sed in omni penetratione & omni iudicio non carnali sed spirituali. Ex parte rei cognitæ explicat voluntatem dei: ex parte cognoscentis explicat plenitudinem notitiæ cum omni tam penetratione quàm iu-

A B C D E

F dicio spirituali, ad differentiam tam penetrationis q̃ iudicii tum naturalis tum carnalis. Fructũ autem tantæ notitiæ, sapientiæ & intellectus subiungit. VT ambuletis digne deo per omnia placentes. pro, domini in omnem placentiã.) hoc est vt ambuletis digne in omnem placentiã domini. Ecce ad quid debet esse dignitas, scilicet ad omne beneplacitum domini. non sufficit Paulo vt ambulemus pro dignitate alicuius beneplaciti deo, sed vt ambulemus p dignitate cuiuslibet beneplaciti domino. IN omni opere bono fructificantes.) Explicat quid est ambulare digne secundum omne beneplacitum domini. Explicat siquidem hoc esse fructificare non in aliquo, sed in omni opere bono. & hoc directe spectat ad voluntatẽ. Sed & hoc non sufficere subiungit, adiungendo. ET crescentes in scientia. pro, cognitione dei.) Non sufficit ad ambulandum pro dignitate omnis beneplaciti diuini, fructum ferre in omni bono opere sed & oportet crescere in cognitione dei: quoniã hoc est vnũ de beneplacitis dei. IN omni virtute confortati. pro, in omni
G potentia potentes.) Petit Paulus non solũ vt Colossensium intellectus impleatur notitia & affectus dignitate ad omne bonum, sed etiam vt vires ad sufferendum mala impleantur potẽtia. & propterea dicit in omni (non in aliqua) potentia ad tolerandum potentes. SEcundum potentiam claritatis. pro, gloriæ, eius.) Apte rationem potentię ad tolerandum omnia, explicat potentiam gloriæ diuinæ. maximę siquidẽ potentiæ est diuina gloria ad hoc vt omnia toleremus. hęc enim martyres omnes effecit. IN omni patientia & longanimitate.) Patientia æquat animum in afflictionibus: longanimitas vero extendit eundem ad æternitatis præmium. CVM gaudio.) Valde magnum donum adiungit inter patiendum gaudere. GRAtias agentes deo patri.) Superfluit deo. In prima persona legenda sunt hęc, continuantur enim cum illis non cessamus orantes & postulantes. Incipit autem hinc proponere materiam tractãdam in hac epistola, proponendo beneficia vt materiam gratiarumactionis, & huiusmodi gratiarumactionem
H introducit eleuando mentem propriam ad deum sub ratione patris per adoptionem. QVI dignos. pro, idoneos, nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine.) Materiam gratiarumactionis communem omnibus Christianis explicat triplicem. Et primum quidem beneficium cõmune Christianis omnibus est q deus fecit nos idoneos seu sufficientes in lumine, proculdubio fidei, in claritate & manifestatione mysteriorum fidei reddidit nos sufficientes seu idoneos ad habendam partem sortis sanctorum. Sors sanctorum hęreditas est sanctorum. Et est sensus, ad habendam partem hęreditatis sanctorum: hoc est ad participandum hęreditatem sanctorum, quę appellatur sors, quia nõ ex proprio consilio non ex propriis meritis sed velut sorte (hoc est solo diuino munere) obtigit ita illis q nõ aliis. per gratiam enim dei in lumine fidei idonei sumus ad participandum hæreditatem sanctorum futuram in patria. QVI eripuit nos de potestate tenebrarum.) Primum beneficium respicit bonum speratum, hoc autem respicit tum malum pręsens,
I tum bonum pręsens. Et malum quidem pręsens est q eramus subditi tenebris immo potestati tenebrarum, hoc est dęmonibus. bonum autem pręsens e regione subiungit. ET transtulit in regnum filii dilectionis suę.) De patre loquitur: & dicit q transtulit nos ex seruitute dæmonum in regnum filii. Regnum filii, regnum dei, regnũ cælorum vnum atq idem est. Magnũ beneficium vt de seruitute diaboli translati simus in regnum filii, immo effecti ipsum regnũ filii: vt in quibus prius regnabat diabolus per opera tenebrarum, in eisdem modo regnet filius per opera lucis. ¶Et dicit filii dilectionis suę Hebraico more: hoc est filii pleni dilectione sua, patris scilicet. Sicut enim dicitur filius perditionis, filii nuptiarum, filii regni, qui digni sunt perditione, qui pleni sunt gaudio nuptiali & huiusmodi: ita dicitur filius dilectionis suę qui vndiq plenus est dilectione sua. Nihilominus vt exigẽtibus proprietatem sermonis satisfiat, æternus dei filius dicitur filius dilectionis patris, quia est filius dilectionis essentialis quemadmodum est fi-
K lius essentiæ. Genitus enim est non ex vno essentiali sic & alio non, sed ex omnibus essentialibus natura, esse, potentia, intellectu, voluntate & reliquis. alioquin non fuisset genitus integer deus.

IN quo habemus redemptionem & remissionem peccatorum.) Superfluit &. deficiunt autem tres dictiones. Legendum est. IN quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius remissionem peccatorum.) Tertium beneficium redemptio est facta per Christi sanguinem. Redemptio autem non a seruitute Romanorũ sed remissiua peccatorum. appositiue siquidem ad redemptionem dicit remissionem peccatorum. ¶Aduerte prudens lector q vt dictum est, hæc tria beneficia commemorata vt materia gratiarũactionis proponuntur a Paulo vt materia totius epistolæ. vnde primo incipit tractare illam particulam trãstulit in regnum filii dilectionis suæ: explicando ipsum filium & regnum eius communicatum nobis. De filio itaq dicit.

QVI est imago dei inuisibilis.)Genitiui casus est inuisibilis.& explicat inaccessibilitatem dei a quocunq; visu.non solum siquidem deus inuisibilis est a nobis sed a quibuscunq; spiritualibus substantiis quantũcunq; excellentibus:iuxta illud,deum nemo vidit vnq̃. Et hęc intellige secũdum vires naturales cuiuscũq; creaturę.nam secundũ vires glorię scriptum est, videbimus eum sicuti est.& angeli & sancti beati videnr deũ.¶Dei itaq; secundũ naturam inuisibilis a quacũq; creatura filius est imago.Quemadmodum enim est ~~filius dei~~ inuisibilis,ac per hoc est filius ipse inuisibilis(alioquin nõ esset eiusdẽ naturę cum deo:& consequenter non esset filius.filius enim est illius naturę cuius est pater)ita est imago dei inuisibilis:ac per hoc est imago inuisibilis.alioquin non reprę̃sentaret deum inuisibilẽ. Immo ad hoc ipsum Paulus dixit dei inuisibilis vt non solum deitatem sed inuisibilitatem in imagine intelligeremus: ne putaremus filium esse imaginem visibilẽ sed imaginem inuisibilẽ sicut deus est inuisibilis. Nec dicitur imago patris sed imago dei inuisibilis: quia non paternitatem sed deitatem inuisibilem accipit filius a patre. est enim filius non pater sed deus inuisibilis productus a patre ad hoc vt sit similis ei in deitate inuisibili. Tam itaq; distinctio personalis imaginis a patre inuisibili deo a quo procedit quàm substantialis deitas imaginis significatur,dicendo de filio q; est proculdubio non accidentaliter sed substantialiter imago dei inuisibilis a quo procedit. qui enim secundum esse substantiale est imago dei inuisibilis habet in suo substantiali esse & deitatem & inuisibilitatem. nam si deesset deitas non esset substantialiter imago dei:& si deesset inuisibilitas non esset substantialiter imago inuisibilis.Filium ergo a deo inuisibili(nempe patre)deum inuisibilem vt imaginem hoc est secũdum similitudinis rationem productum explicat:ad differentiam spiritus sancti qui etsi productus deus inuisibilis, non tamen vt imago dei inuisibilis sed vt spiritus vt amor dei inuisibilis.quia filius ex modo suæ productionis producitur vt similis:vtpote vnus ab vno per modum verbi intellectualis:spiritus vero sanctus ex modo suæ productionis non producitur vt similis, vtpote vnus a duobus per modum amoris.Quæ in theologia speculatiua diffuse tractantur.

PRImogenitus omnis creaturæ.)Arriani quemadmodum argumentum sumunt contra deitatem filii tum ex hoc quòd dicitur filius dilectionis suæ(tanquã sit filius ex dilectione libera productus)tum ex hoc q; dicitur imago dei inuisibilis, tanq̃ sit imago per quam videatur deus qui secundum se est inuisibilis,ita sumunt argumentum ex hoc q; dicitur primogenitus omnis creaturę,tanq̃ sit inter omnes creaturas primo creatus. Sed quemadmodum extorquẽt seu inuertunt antecedẽtia,ita & hoc.non dicit Paulus primocreatus omnis creaturæ, sed dicit primogenitus omnis creaturæ:vt differentiam etiam inuiti intelligamus in hoc quòd omnis creatura vt vox sonat creata est, filius autem genitus.quanta est ergo differentia inter creatum & genitum,tanta significatur differentia inter filium & omnem creaturam ex ipsis Pauli verbis. Duplex itaq; sensus est huius literę.Alter q; est genitus ante omnes creaturas:vt prius significatus fuerit modus quo productus est filius scilicet vt imago,modo significetur æternitas eius ex hoc q; est genitus ante omnem creaturam.Et per hoc clare excluditur error Arrii ponentis Christũ primam creaturam.Alter sensus est q; est primogenitus possessiue omnis creaturę.ita q; descripto modo quo genitus est filius describitur eius dominiũ vniuersale,non cęli aut terrę sed vniuersæ creaturę.Quemadmodum enim primogenitus regni genitus est dominus regni, & primogenitus imperii genitus est dominus imperii, ita dicitur primogenitus omnis creaturæ pro quanto est genitus dominus omnis creaturę.ius enim primogeniti est dominium hęreditatis paternæ. QVOniam in ipso.)proculdubio primogenito. CONdita. pro,creata,sunt vniuersa in cęlis & in terra.pro,quę in cęlis & quę in terra,visibilia & inuisibilia:siue throni, siue dominationes,siue principatus,siue potestates.)Manifestat ab effectu vtrunq; de filio dictum scilicet & q; est imago inuisibilis dei & q; est primogenitus omnis creaturę:ex eo q; omnia creata sunt in ipso:hoc est in imitatione ipsius,quemadmodum exemplata fiunt in imitatione exẽplaris.Hinc enim probatur q; ipse filius est substantialiter imago dei inuisibilis:quum constet omnia creari ad imitationem diuinæ substantiæ.ex hoc enim q; id quod est proprium diuinę naturę cõuenit filio scilicet omnia creari in imitatione ipsius,manifeste infertur q; est ita imago dei q; est deus. & similiter ex hoc q; omnia creata sunt in imitatione ipsius filii imaginis dei inuisibilis,infertur & q; est genitus ante omnem creaturam,& q; est genitus dñs omnis creaturę. Et ne suboriatur quæstio an appellatione vniuersorum intelligantur terrestria aut cęlestia aut visibilia,explicat Paulus omnia includi & quę in cęlis & quę in terra & visibilia & inuisibilia.Et vt inuisibilia intelligamus spirituales substantias quas philosophi vocant intelligentias, explicat quatuor

F ordines eorũ:dicendo,siue throni(& in hoc tãgit supremã hierarchiã)siue dominationes &c.in quibus tãgit mediã hierarchiã,siue principatus.& in his secundũ Dionysiũ tangitur infima hie rarchia. OMnia per ipsum & in ipso creata sunt.)Extendẽdo explicat multis habitudinib9 qđ dixerat in ipso creata sunt vniuersa.explicat enim quatuor relationibus ipsius ad vniuersa.Prima est quòd omnia per ipsum efficienter creata sunt.Et huic iungit secundam quam prius dixerat.& in ipso, imitatiue, creata sunt. Oportuit autem hæc duo simul explicare ad differentiam exemplariũ quibus nos vtimur.Exemplar enim cuius imitatione artifex aliquid facit est in quo imitatiue res fit,sed non est per quod res fit:quoniã exemplar nõ efficit artificiatũ sed artifex efficit illud imitando exẽplar.filius autẽ dei est non solũ in cuius imitatione omnia creantur, sed etiam quod efficit simul cũ patre ea quæ creantur,Et propterea de ipso vtrũq; dicitur,ꝙ omnia & per ipsum & in ipso creata sunt.Non repetit ergo Paulus superflue ꝙ in ipso creata sunt,sed
G necessario ad explicandũ ꝙ nõ pure in ipso sed sic in ipso ꝙ etiam per ipsum creata sunt omnia. ET ipse est ante omnes.pro,omnia.) Tertia habitudo est prioritatis secundum durationem. quæ est prioritas æternitatis ad tẽpus:alioquin non esset ante omnia. ET omnia in ipso constant.pro,constiterunt.)Prius declarauerat relationes omniũ creatorũ in fieri ad filium,manifestans ꝙ in fieri depẽdent ab ipso dupliciter,scilicet efficiẽter & imitatiue. modo manifestat omnium dependentiã in esse ab ipso,dicẽdo & omnia in ipso constiterũt: ita ꝙ non solũ creata sunt in imitatione ipsius, sed etiam constiterunt in propriis esse in imitatione ipsius. Et vere sic est: quoniam tandiu constat nostrum esse quandiu est imitatio diuina.Et per hoc manifestat filium esse verum deum:vtpote a quo dependent creata omnia non solum in fieri sed in esse:quemadmodum lumen in aere pendet a luce solis non solũ in fieri sed in esse. Et dicit constiterunt ad significandum ꝙ cum hoc ꝙ habent naturam non fluentem sed constantem, constãt in imitatio
H ne filii.Rursus dicit constiterunt in prçterito,ad significandũ ꝙ non est noua hçc dependentia sed ex quo creata sunt constiterũt in ipso. ET ipse est caput corporis ecclesiæ.)Proposuerat in regnum filii.& propterea quum declarasset dominiũ filii respectu omnis creaturæ quod cõuenit filio ex eo ꝙ per ipsum & in ipso omnia creata sunt, descendit ad declarandum speciale eius regnum in quod translati sumus. Est autem speciale filii dei regnum quod appellatur regnum dei corpus ecclesiç tam triũphantis q̃ militãtis:quoniã in his peculiariter regnat per gratiã primo fidei & iustitiç,& demũ gloriæ æternæ fœlicitatis.Ipse nõ alius est caput. Metaphorico sermone principem describit caput corporis ecclesiç,vt simul cum eminentia respectu corporis ecclesiç describat ipsum partem corporis ecclesiæ. caput enim pars est corporis. Et in hoc mysterium incarnationis significat.Et exinanitionem tãtam manifestat,subiungendo. QVI est principium.)apertissime dicendo & ipse qui est principium,omniũ(vt declaratum est) est etiam ca
I put:hoc est pars (eminentior tamen) corporis ecclesiç. vt intelligamus ꝙ qui est ante omnia & supra omnia principium omnium,dignatus est fieri caput corporis ecclesiæ per mysterium incarnationis. PRImogenitus ex mortuis.) Modum quo factus est caput corporis ecclesiæ describit esse resurrectionem ipsius.resurgendo siquidem effectus est immortalis secundũ corpus, & ecclesiã secundũ statum in quo perpetua futura est,inchoauit in suprema illius parte. Appellatur autẽ resurrectio generatio ex mortuis,quia reuera noua est generatio hominis: vtpote ad vitam immortalẽ etiã secundũ corpus.Sic enim etiã dominus illã appellauerat dicendo,in regeneratione quũ sederit filius hominis &c. Christus autẽ dicitur primogenitus ex mortuis, quia fuit primus resurgẽs ad vitã immortalẽ.quotquot enĩ suscitati sunt ante ipsum.ad vitã mortalẽ suscitati sunt.vnde & iterũ mortui sunt. Et ipse dicitur primogenitus nõ solũ quia nullus ante eum ad vitã surrexit immortalẽ,sed etiã quia alii sequũtur ipsum resurgendo ad vitã immor
K talẽ. VT sit in oĩbus ipse primatũ tenens.) hoc est vt vnus atq; idem ipse filius gerat primatũ in omnib9 rerũ ordinibus.Ipse enim qui primatum tenet in ordine naturali omniũ ex hoc ꝙ est caput ecclesiç,tenet quoq; primatũ in ordine gratiç.Vnde quo ad hoc subdit. QVIA in ipso cõplacuit omnẽ plenitudinẽ inhabitare.)Rationẽ reddit quare filius homo primatũ tenet in ordine gratiç:quia in ipso secundũ humanam naturã cõplacuit deo omnẽ plenitudinẽ gratiç habitare. Nota singula verba: quoniã hic gratia Christi describitur ex qua habet ꝙ sit caput ecclesiæ.Dicit complacuit vt excludat meritum.non enim meruit Christi anima plenitudinem gratiæ,sed ex diuino beneplacito ab initio habuit.Dicit non solum plenitudinẽ,sed omnem plenitudinẽ:vt nihil gratiæ intelligamus deesse,sed oẽs gratias & omnes plenissime intensiue & extensiue intelligamus.Dicit habitare,vt intelligamus fixam in eo omnẽ gratiæ plenitudinem & nõ

ad tempus,vt aliis sanctis quędã gratię conceduntur. ET per eum reconciliari omnia in ipso.) A
Quemadmodũ de eodẽ filio secundũ diuinitatẽ dixit omnia per ipsum & in ipso creata sunt,ita
modo de eodẽ secundũ humanitatẽ dicit & per eum & in ipso recõciliari omnia.Per ipsum qui-
dem efficiẽter:quandoquidẽ ipse est reconciliator oĩm deo,in ipso vero inchoatiue : quãdoqui-
dẽ in ipso Christo capite inchoata est recõciliatio omniũ in resurrectione ipsius.Vnde & subdit.
PAcificans.pro,pacificatis,per sanguinẽ crucis eius.)Deficiunt duę dictiones. PER ipsum,si-
ue.pro,& iis quę in terris,siue.pro,&,quę in cęlis sunt.)Recõciliatio pacificatos vnit.& ꝓpterea
reconciliationi pręsentis tẽporis adiũgit pacificationem temporis pręteriti.Effecta est autẽ pax
per sanguinem crucis Christi:hoc est per sanguinem eius non qualitercunq; sed fusum in cruce.
Et adiungit per ipsum, tum vt voluntaria significetur effusio sanguinis in cruce ad pacifican-
dum.tum vt eadem hominis deiq; hypostasis significetur, quæ moriens in cruce secundũ natu-
ram humanam actionem pacificãdi exerceret.¶Pacificata autem explicat tum ea quę in terris
tum ea quę in cęlis sunt.Quum pacificare nihil aliud sit q̃ tranquillũ ordinem diuinum efficea- B
re,pacificasse quæ in terris sunt est tranquillum ordinem in iis quę in terris sunt efficisse. Et ta
lem ordinem constat per Christi mortem effectum esse in hominibus:hic in anima per gratiam
inchoatiue,& demũ in resurrectione mortuorũ consummate.Tranquillũ autem diuinũ ordinẽ
in iis quę in cęlis sunt effectũ per mortẽ Christi intelligimus,pro quãto reparata est ruina ange
lorũ:& quicquid turbationis in ordine angelorũ acciderat in tranquillũ redactum est ordinem.
ET vos.)Postq̃ in genere fructum gratiæ Christi capitis explicauit,descendit ad speciem ex-
plicando fructum eiusdem gratię Christi capitis specialiter in Gentilibus.Et propterea dicit &
vos,supple Gentiles.Triplicem autem communicationem subiungit a Christo capite ad Gen-
tiles extensam(prima est communicatio gratię.secunda est cõmunicatio afflictionum.tertia est
cõmunicatio notitię ac spei glorię sperandæ) insinuans hoc tractatu ꝙ per has tres cõmunica- C
tiones transferimur in regnum filii. Communicationem itaq; gratiæ gratum facientis tractãs
dicit. QVVM essetis aliquando alienati.)proculdubio a deo:vtpote idolatræ. ET inimici sen
su.pro,menti.)Datiui casus est menti.quãuis dupliciter exponi possit. Vel loco ablatiui.vtũtur
enim Græci quandoq; datiuo pro ablatiuo.Et sic est sensus.inimici mente, ad explicandũ ꝙ non
solũ carnalibus operibus sed etiã mente quæ suprema pars est animę fuerãt inimici dei: vtpote
male sentiẽtes de deo.Vel datiuus pro datiuo intelligatur,ad explicandum cui fuerant inimici:
velicet menti.mali siquidem homines inimici sunt menti propriæ: quoniam amant & quærunt
malum mentis proprię priuationẽ fœlicitatis. IN operibus malis.)Vtriq; sensui seruit: & ex-
plicatur ratio alienationis & inimicitię fuisse opera eorũ mala,ꝓculdubio malo culpę. NVNC
autem reconciliauit.)filius caput ecclesiæ. IN corpore carnis eius.) Ad differẽtiam eius quod
dixerat corporis ecclesiæ,dicit in corpore carnis suę:vt intelligatur recõciliatio facta in natura- D
li corpore proprio non in corpore mystico.Modus autem quo in corpore carnis propriæ recon-
ciliauit omnes,subiungitur. PER mortem.)Deficit, EIVS.)hoc est per mortem propriam in
corpore suo naturali. EXhibere.pro,ad exhibẽdum,vos.)scilicet Gentiles. SANctos.)hoc est
mundos a peccatis. ET immaculatos.pro,& irreprehensibiles.)non solum mundos a præteritis
peccatis vestris,sed irreprehensibiles in actionibus subsequẽtibus. ET irreprehensibiles.pro.&
inculpabiles.)hoc est in iudicio inaccusabiles. COram ipso.)Ad singula trium refertur: vt sci
licet exhiberet sanctos coram ipso,& irreprehensibiles coram ipso,& inculpabiles coram ipso:ad
differentiã mundorum irreprehensibiliũ & inculpabiliũ secũdum iudicium humanum.In quib⁹
clare describitur cõmunicatio gratiæ gratũ facientis Gẽtilibus. SI tamen permanetis in fide.)
Ne intelligerent Colossenses huiusmodi fructus se habituros ex gratia Christi absq; propria co
operatione,subiungit necessariũ concursum proprię cooperationis:dicẽdo.si tamen perseueratis E
in fide,non qualitercunq; sed FVNdati & stabiles.) hoc est si perseueratis habendo fidem pro
fundamento vitæ & actionum vestrarũ & in illa perseueratis firmi. ET immobiles a spe Eu-
angelii.)Non sufficit perseuerantia firma in fide,sed exigitur immobilitas a spe euãgelizata: vt
scilicet immobiliter speretur futura beatitudo.nihil enim prodest credere, nisi adsit immobilis
spes cęlestis patrię.Immobilitatem autem spei fieri a charitate,alibi Paulus declarat.& ꝓpterea
dicẽdo immobiles a spe,tertiã virtute fidei ac spei adiũgit charitatẽ. QVod audistis.) ad diffe
rentiã cuiuscunq; alterius Euãgelii.Prout etiã ad Gal.dicit.si quis aliud q̃ audistis Euangeliza-
uerit anathema sit. QVod pr ędicatũ est in vniuersa creatura quę sub cęlo est.)Idẽ Euangeliũ
describit a cõitate:quia.s.cõmune est vniuerso generi humano.Et dicit hoc ad differẽtiam par-

F ticularium Euangeliorum quæ diuersi hæretici prædicant. non enim prędicant Euangeliũ cõmune vniuerso mundo, sed proprię sectæ. Nec intelligas asseri a Paulo ꝙ tunc tẽporis iam prędicatum fuisset Euangeliũ vniuerso generi humano, ita ꝙ ad vniuersos peruenerit: sed ꝙ tunc temporis prædicatum est extendendum in vniuersa creatura quę sub cęlo est, hoc est in vniuerso genere humano: ad differentiam vt dictum est Euangeliorũ per conuenticula. CVius factus sum ego Paulus minister.) Tertiam adiicit conditionem Euangelii in quo debent perseuerare. De illo scilicet Euangelio loquor cuius ego Paulus factus sum minister: ad differentiam Euãgelii quod prędicabatur a pseudapostolis, cuius Paulus nõ erat minister, immo aduersus illud Paulus erat minister. QVI nunc gaudeo in passionibus meis pro vobis.) Superfluit qui. Vbi prudens lector aduerte ꝙ si dictio Gręca interp̃tata factus sum, rite interpretata est cũ verbõ sum, textus iste cõtinuatur cum Paulo superiore vbi dictum est & vos quum essetis aliquando alie-
G nati & inimici menti in operibus malis, nunc autem recõciliauit in corpore carnis &c. Ita quod postq̃ e regione alienationis & inimicitiæ eorum locauit nunc reconciliationis factæ per Christũ in carne propria, modo locat nũc adimpletionis passionũ Christi in corpore eius mystico: vt intelligamus ꝙ non solũ nunc reconciliauit Christus in carne propria, sed & nũc per Apostolos & martyres sua mẽbra, supplet reliquas afflictiones. vt vtrunq; beneficium intelligamus collatum Gentilibus: & reconciliationis per Christum in carne propria, & afflictionum suorũ Apostolorum vice Christi. Continuando itaq; ad nunc reconciliationis factæ per Christũ nũc afflictionis Apostolorũ, dicit nunc, recõciliatis vobis deo, gaudeo in passionibus, hoc est afflictionibꝰ, meis pro vobis, Gentilibus: vtpote pro membris Christi. Simulq; aduerte aptissime subiungi gaudiũ in afflictionibus ministerio Euangelii. per hoc enim manifeste comprobatur verus Euãgelii minister ꝙ gaudet in afflictionibus suis pro mẽbris Christi. ¶ET adimpleo ea quę desunt passio-
H num Christi in carne mea.) Dictio interpretata adimpleo, cõposita est ex tribus: vice, re, impleo. Ita ꝙ sonat vice redipleo: ad significandũ ꝙ vice Christi replet ea quę in carne sua desunt passionum Christi. vel redimplet in carne sua ea quæ desunt passionũ (hoc est afflictionum) Christi. Vtriusq; cõstructionis sensus in idem redit: prima tamen omnem quæstionẽ excludit. nam dicendo ea passionum Christi quę desunt in carne mea, nihil significatur diminutionis in passione Christi, sed significatur ꝙ in carne mea deest aliquid passionum Christi quod a me supplendum est vice Christi. quod constat absq; omni ambiguitate verum esse. Dicẽdo vero adimpleo in carne mea ea quæ desunt passionũ Christi, apparẽter significat aliquid diminutionis in passione Christi. secundũ tamen veritatem nõn significatur diminuta passio Christi: sed significatur ꝙ deest illi coniunctio ipsius cum afflictionibus nostris. Et hoc indubie verum est, & a nobis oportet impleri: a nobis autẽ vice Christi, quemadmodũ in virtute capitis operantur membra.
I vt sicut ex nobis & Christo integratur corpus vnum, ita ex passione Christi & passionibus nostris integretur velut vna passio. nam quẽadmodum definiuit Christus certum membrorũ suorum numerum certamq; magnitudinem ac multitudinem meritorum, ita definiuit determinatum numerum passionũ iungendarum passioni suæ. & quantum in carne Pauli, quantũ in carne Petri, quantum in carne Laurentii adiiciendum est afflictionũ, prędefinitum est. Et propterea Paulus dicit ꝙ ipse adimplet ea quę in carne sua desunt passionum Christi. PRO corpore eius quod est ecclesia.) Hinc clare habetur ꝙ non solum Christus sed etiam sancti ex intentione passi sunt pro corpore Christi quod est ecclesia: hoc est ad vtilitatẽ ecclesię. CVius factus sum ego minister secundũ dispensationem dei quæ data est mihi in vobis. pro, in vos.) Cuius fœminini est generis: ac per hoc ecclesiam refert. Appellat autem Paulus se ministrum ecclesiæ factũ, hoc est ad ministrandum ecclesiæ, quẽadmodũ appellauit se ministrum Euangelii quia ministrat
K Euangelium. Potest & nihilominus dici minister ecclesię quẽadmodum membrum est minister totius corporis. Et hunc sensum intendere videtur ex eo ꝙ dicit ꝙ non secũdum dispositionem hominum, sed secundum dispositionẽ dei factus est minister ecclesiæ. vt vtrunq; significet: & ꝙ est quidem ecclesiæ minister, & ꝙ non est ecclesię distributione factus minister sed dei. Et subiũgit quæ data est mihi in vos. apostolatum suum ad gentes denominat a dispensatione dei: eo ꝙ non humana authoritate sed diuina datus est Apostolus gentibus. ¶VT impleam verbũ dei.) Ecce tertia communicatio qua translati sumus in regnum filii: cõmunicatio scilicet notitiæ gloriæ sperandę per Christum a gentibus. Officium itaq; euangelizandi hoc gentibus denominat implere verbum, eo ꝙ est executio definiti ab æterno consilii diuini. MYsterium quod absconditum fuit a seculis & generationibus.) Appositiue ad verbũ dei, explicat ꝙ ipse implet myste-

rium occultum præteritis seculis quo ad tempora,& generationibus quo ad successiones homi A
num. NVNC autem manifestatum.pro,manifestum factum,est sanctis eius.) Verbum dei quod implet Paulus non solum describit a præterita occultatione sed a præsenti executione manifesta non omnibus sed sanctis dei,& rursus non omnibus sanctis dei, sed QVIBVS voluit deus notas facere diuitias.pro,notum facere quæ sunt diuitiæ,gloriæ sacramenti. pro, mysterii,huius in gentibus.)Lege Actus Apostolorum:& inuenies admiratos fuisse Christianos de hoc φ in gentibus diuina gratia diffusa esset,quum Petrus accessit ad Cornelium Centurionē. Inde enim apparet φ non omnibus sanctis,sed quibus voluit deus notificauit quæ sunt diuitiæ glorię latentis in mysterio cōuersionis gentiū.Fuit siquidē in deo velut arcanū reconditū φ gētes consecuturę essent per euangeliū Christi non solū gloriam sed diuitias gloriæ,sed opulentiā gloriæ.Putabāt enim φ gentes futuræ essent quemadmodū proselyti inter Iudęos.Effectus autē demōstrauit φ diuitiæ glorię cōmunicatę sunt Gentibus nō vt proselytis,sed ex æquo ipsis B
& Iudæis:immo magis ipsis q̄ Iudæis,vsquequo introeat plenitudo gentiū.Et ad hoc adimplēdum studebat Paulus gentiū apostolus. QVOD.pro,qui,est Christus.)Relatiuū qui,diuitias refert.Est enim dictio interpretata diuitias masculini generis & singularis numeri.Et explicat φ Christus est ipsa opulentia gloriæ mysterii manifestati in gentibus.Et vere est opulentia glorię:quoniā nō solum in seipso habet omnem plenitudinem gloriæ,sed etiā est ratio ditandi oēs alios gloria.Vnde & subdit IN VOBIS spes gloriæ.)Idem Christus qui est diuitię glorię, est in vobis spes eiusdē glorię:pro quanto est vobis ratio sperandi eādem gloriā. QVEM nos annunciauimus.)Non eñ nosipsos prædicamus,sed Christū. CORripientes.pro, admonentes, omnē hominē.)circa agenda. ET docētes.Deest,omnē hominē.)scienda. IN omni sapiētia.) Tam monitio excitans affectū q̄ doctrina aperiens intellectū,ad omnē hominē extēditur:vt necessaria omni homini & nō alicui sic & alicui non explicetur euāgelica doctrina ac monitio.Et C
vtraq; fit in omni sapientia tam diuinorum q̄ humanorum spectantium ad salutem:quia secūdum diuinas regulas fit monitio,& secundum diuinam rationem fit doctrina. VT exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu.)Ecce quo tendit euāgelicum officiū,ad exhibendum omnem hominē(absq; delectu sexus,conditionis,nationis &c.)perfectū,ita vt nihil ei desit in Christo Iesu. IN quo.pro, in quod,& laboro.)in quod officium exhibendi quātum est ex parte mea oēm hominem perfectum in Christo & laboro. CERtando secundum operationem eius.)hoc est secundum efficaciam Christi.Dictio siquidem interpretata operationem, internam vim seu efficaciam sonat operis. QVAM.pro,quæ.)efficacia Christi. OPEratur in me in virtute.pro,potentia.)Ego quidem laboro certans secundum efficaciam Christi : verum ipsa Christi efficacia operatur in me in potentia miraculorum, ad testificandum efficaciā Christi in me,ad testificandum veritatem euangelicæ doctrinę quam prædico. D

CAPVT II.

OLO enim vos scire.)Tractat illam particulam, in quo habemus redemptionē per sanguinem ipsius remissionem peccatorū.Introducit autē tractatum ipsius per modum certaminis aduersus diuersos impugnatores Christianæ veritatis. Et propter hoc continuat hanc partem cum præcedenti quam finierat dicendo in quod laboro certans &c.ad hoc siquidem addit coniunctionem enim, dicēdo volo enim vos scire.Rationem enim reddit laboris sui certaminis. QVAlem solicitudinem.pro,quantum certamen,habeā pro.pro,de,vobis & iis qui sunt Laodicię,& quicunq; non viderunt faciem.pro,personam,meam in carne.)Non solum certabat Paulus tuendo eos quibus prædicauerat,sed multo studio certabat monitis,instructionibus & nunciis vt etiam alii Christiani qui eum nunq̄ viderant perseuerarent ac proficerent in fide Christi. VT con- E
solentur.)Passiue abutitur consolentur:hoc est consolationem accipiant. CORda ipsorum instructi.pro,compactorum,in charitate.)Ecce quorsum tantum certamen Paulus assumpsit de iis qui non viderant ipsum:vt scilicet ipsorum non omnium sed compactorum in charitate corda consolationem accipiant. ET in omnes diuitias plenitudinis.pro,plenariæ certitudinis,intellectus.)Coniūctio &,denotat accumulationem rei consolatoriæ.est enim sensus vt ipsorum compactorum in charitate corda accipiant consolationem,addendo consolationi charitatis etiā consolationem accessus ad omnes diuitias plenæ certitudinis intellectus.Prępositio siquidem in accusatiuo iuncta,accessum denotat. Nec dicit in certitudinem intellectus,sed dicit in plenariā certitudinem intellectus,vt non ex parte tollatur hæsitatio intellectus, sed vndiq;. Nec etiam

F dicit in plenam certitudinem intellectus, sed in omnes diuitias in omnem copiam plenę certitudinis. Certitudo intellectus est, quando intellectus non dubitat de iis quæ sunt fidei. Et hæc est communis ac necessaria Christianis omnibus, dubius enim in fide infidelis est. Plenaria autē certitudo (ad similitudinem testimoniorum facientium in Prętoriis non semiplenā sed plenā probationem) dicitur quæ ex testimoniis fidei prouenit: siue externis dictorum aut factorum dei vel sanctorum, siue ex interna extensiōe luminis fidei aut gratuiti auxilii diuini ad cumulū certitudinis. Diuitię autem plenæ certitudinis consistunt in copia testimoniorum ad diuersas materias quæ disputantur in fide: ac per hoc omnes diuitiæ consistunt in vniuersis testimoniis ad materias emergentes in fide: puta ad materiam Arrianam, ad materiam Photini, & sic de aliis. Dicit ergo Paulus ꝙ certamen tantum assumpsit vt ipsorum qui consolati iam sunt in charitate corda, consolentur etiam non habendo sed accedendo ad omnes diuitias plenarię certitudinis
G intellectus: hoc est ad vniuersam copiam testimoniorum plene certificantiū intellectum in omni materia fidei. Vnde & subiungit materiam certitudinis, dicendo. IN agnitione. pro, in agnitionem, mysterii dei.) Deficit. ET, patris & Christi Iesu) Superfluit Iesu. Ecce progressus, vt progrediantur in omnes diuitias plenæ certitudinis intellectus: non in quacunque materia sed progrediendo in agnitionem mysterii tum dei tum patris, tum Christi. Deus nomen est naturæ. pater nomen est personæ, si de trinitate est sermo: alioquin nomen est amoris quo adoptauit nos deus. Nec vsquequaꝗ liquet quo sensu Paulus vtatur hic patris nomine. nam vtrunꝗ potest significari, scilicet vt agnitioni diuinę naturæ adiungatur agnitio trinitatis personarū, vel adiungatur agnitio paterni amoris erga nos. Primus tamen sensus magis videtur quadrare interpositioni inter deum & Christum. Quia tamen nulla mētio de trinitate inferius fit sed de officio paterno dei erga nos, abiiciendus non est secundus sensus. Quot autem quāta & qua-
H lia comprehendantur sub mysterio dei & patris & Christi, explicari non potest. IN quo sunt oēs thesauri sapiētiæ & scientię absconditi.) Dixerat ad cognoscendum mysterium tum dei tū patris Christi. & quoniam de deo ac de patre nulla erat ambiguitas, de Christo qui homo est subiungit in quo sunt omnes thesauri &c. vt hinc æqualem significet Christum deo & patri: vt magnitudo mysterii pensetur non solum in cognitione dei & patris sed in cognitione Christi, ex eo ꝙ in ipso sunt omnes thesauri sapientiæ diuinorum & scientię creatorum, non effusi sed absconditi ab oculis vniuersæ creaturæ: vel absconditi natura humana quasi occultante diuinitatem eius, ratione cuius habet omnes thesauros sapientiæ & scientiæ; hoc est clari iudicii & clarę notitiæ. Dictio enim interpretata scientiæ, cognitionem sonat.

HOC autem dico.) Explanato fine quare certat, explicare incipit materiam certaminis multiplicem. Vnde pronomen hoc, demonstrat certamen de quo dixerat quantum certamen habeā.
I VT nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. pro, in persuasibili eloquentia:) Prima certationis materia describitur oratoria persuasio, arte dicendi fulta. Vnde coniicimus ꝙ erant tunc temporis qui dicendi arte fulti nitebantur abducere Christianos a puritate fidei. Et propterea Paulus timens Colossensibus ab huiusmodi oratoribus, monet vt nemo eorum decipiatur huiusmodi persuasionibus. NAM etsi corpore. pro, carne, absens sum.) Rationē ne decipiātur, intēdit subiūgere ex parte fidei & morū apud eos. & ne videatur diuinare aut ex auditu (q potest falli) loqui de iis quę apud Colossenses sunt, pręmittit modum quo nouit ea quę apud illos sunt. Et propterea dicit. nam etsi carne absens sum: ac per hoc corporis oculis nō video q̄ apud vos sunt. SED spiritu vobiscum sum.) spirituali præsentia apud vos sum. Et ne hoc intelligeretur secūdū affectum charitatis, subiungit. GAVdens & vidēs.) Dicēdo videns, manifestat se spirituali intuitu comitante gaudio apud eos esse. Quid autem videat, subiungit. ORdinē
K vestrum & firmamētum eius quæ in Christū est fidei vestræ.) Duo dicit se videre: & soliditatē fidei in Christum, & ordinem. Qui quū sit materia gaudii, intelligitur rectus ordo in ecclesia Colossensium, tum circa spiritualia tum circa temporalia viduis & pauperibus dispēsando. Integer siquidē ordo intelligitur, ex quo sine adiectione aliqua significatur. Ex eo itaꝗ ꝙ in Colossensibus sunt hæc tāta bona (soliditatis. s. fidei & rectitudinis ordinis) monet vt caueant ne fallātur a dicacibus. ¶SICVT ergo accepistis Iesum Christū dominū nostrum.) Superfluit nostrū. Ex soliditate fidei in eis, infert ꝙ sicut accepistis Iesum Christū esse dominū, nō horū aut illorū sed oīm. IN ipso ambulate.) hoc est cōformis fidei sit ambulatio spiritualis: quæ est pficere. RAdicati & superædificati in ipso. pro, radicamini & superędificamini in ipso.) ad similitudinē plātarū radices figite in Christo, ad similitudinē vero tēpli superædificamini in ipso:

hoc est Christus sit fundamentum vestri tanq̃ templi,& sit velut terra optima in q̃ua vos tanq̃ A
plantæ radices habeatis.vt continua vegetatio in Christo significetur,& non sola soliditas sustentationis. ET confirmati.pro,& confirmamini,in fide.) Quæ metaphora radicationis & ædificationis significauerat,explicat proprietate verborum. SICVT & didicistis.pro, sicut edocti estis.)Modus firmitatis describitur iuxta doctrinam eorum qui docuerant Colossenses. Sciebat enim ꝙ plene docti fuerant,ꝙ oportebat absq; omni hæsitatione & absq; quacunq; suspitione oppositi firmari in fide. ABVNdantes in illo.pro,in illa.)videlicet fide. IN gratiarum actione.) hoc est vt cognoscatis magnum vobis collatum beneficium in hoc ꝙ collatũ est vobis credere in Christum &c.

VIDETE ne quis vos decipiat.pro,deprędetur.)Secunda materia certaminis subiungitur aduersus philosophos.Nec dicit videte ne quis deprędetur vestra,sed ne quis deprędetur vos, ne quis vosipsos in prędam abducat. PER philosophiam & inanem fallaciam.) Philosophiæ adiungit inanem fallaciam quantum ad officium prædandi homines a fide Christiana, quia non B
veritatis philosophicæ officium est prædari Christianos nisi ei adiungatur inanis fallacia.Quę quia dupliciter adiungitur philosophiæ,ideo subiũgit. SEcundum traditionem hominum,secundum elementa mundi.)Aut enim inanis fallacia iungitur philosophiæ ex traditione hominum:puta ex secta Stoicorum vel Peripateticorum & huiusmodi.Aut ex elementis mundi:hoc est ex metiri & iudicare ea quæ sunt Christianæ fidei secundum elementa mundi:hoc est causas cælestes & elementares & compositorum ex his.Hoc enim inanis est fallaciæ,pro quãto iudicium quod ex huiusmodi causis haberi potest nõ se extendit ad excelsa Christi mysteria quæ fide tenemus.nam Christi mysteria spiritualia sunt,& independentia ab elementis constituentibus mundum.Propter quod & subdit. ET non secundum Christum.) Philosophia secundũ elementa mundi si sistit in propriis,non aduersatur Christo sed est secũdũ Christũ,in quo sunt omnes thesauri sapiẽtiæ & cognitionis:sed si pręsumit in excelsiora(qualia sunt mysteria fidei C
Christianę)nõ secũdum Christum sed aduersus Christũ est:vtpote quæ inani innititur fallacię.Quę ideo dicitur inanis,quia frustra nititur,quia vanis innititur fundamẽtis aduersus ea q̃ sunt fidei. QVIA in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.) E regiõe philosophiæ secũdũ traditionem hominũ ac secũdum elemẽta mũdi,dixerat & non secũdum Christum,manifestat modo præpõderare Christũ elementis mũdi,& deinde traditioni hominũ. Et elemẽtis quidem mũdi præstare Christũ,manifestat per hoc quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.In elemẽtis mundi inueniri diuinitatẽ & præcipue in primis elemẽtis quæ sunt corpora cælestia,omnes fatẽtur.Et propterea Paulus e regione dicit in Christo habitare nõ diuinitatẽ,sed omnẽ plenitudinẽ diuinitatis,nõ qualitercũq; sed corporaliter.In elementis siquidẽ mũdi habitat deus secũdum efficiẽtiam,ordinẽ,perpetuitatẽ & alios partiales effect⁹.in Christo autẽ nõ plenitudo effectuũ sed plenitudo diuinitatis habitat,immo oĩs plenitudo diuinitatis:vt intelligam⁹ ꝙ deitas ex integro habitat in Christo corporaliter. ¶Vbi aduerte prudẽs lector Paulũ dicere ꝙ in Christo omnis deitatis plenitudo inhabitat corporaliter, & nõ dicere est corporaliter. Habet siquidẽ vnio deitatis cũ humana natura in Christo duo valde mirabilia. Alterum est ꝙ ipsa deitas substãtiale esse corporeũ in illo habet: dicẽte Ioanne verbũ caro factum est.& hoc significatur dicendo corporaliter. Alterum ꝙ absq; quacũq; sui mutatione deitas in Christo habet illud substantiale esse corporeum.& ad hoc significandum dicit inhabitat.Inhabitatio enim nullam mutationem significat in habitante. Vnde si vtrunq; simul iungas(scilicet inhabitat corporaliter)intelliges ꝙ absq; mutatione quacunq; deitatis non extrinseca denominatione sed secundum esse substantiale corporis deitas est in Christo.Quod si intelligere voluisset Nestorius,non dogmatizasset deitatem habitare in Christo tanq̃ in templo.Ad E
hoc enim addidit Paulus corporaliter vt vnionem substantialem explicaret cum corpore: per quam differt ab habitatione dei in mentibus etiam beatorum,& non solum ab habitatione dei in elementis mundi. ET estis in illo repleti qui est caput omnis principatus & potestatis.) E regione ad philosophiam secundum traditionem hominum explicat notitiã qua repleti sunt Christiani in Christo,esse non traditione hominum sed traditione illius qui est caput etiã oĩm angelorum. Quanta ergo est differentia inter traditionem hominum & caput angelorum,tanta est differentia inter philosophiam traditam ab hominibus & notitiam fidei traditã a Christo.Et in hoc Paulus excellentiam Christianæ notitiæ significat:ꝙ nec etiam ab angelis sed a capite angelorum tradita est immediate hominibus,a Christo scilicet.

F IN QVO & circuncisi estis.) Tertia materia certaminis aduersus pseudapostolos cogentes ser
uare legalia, tractatur declarando in primis circuncisionem quæ erat professio totius legis im
pleri in Christianis per Christum in baptismo: ac per hoc non egere circuncisione carnali. Dicit
itaq; in quo, Christo, etiam estis circuncisi. CIRcuncisione non manufacta.) Triplici condi
tione describit circuncisionem in Christo. Prima est ꝙ non est circuncisio facta manu: qualis est
circuncisio legalis. IN expoliatione corporis.) Deficit. PECcatorum carnis.) Secunda con
ditio est ꝙ huiusmodi circuncisio non tollit pelliculam carnis, sed tollit corpus peccatorum: hoc
est vniuersam congeriem peccatorum. Et denominat corpus peccatorum carnis, eo ꝙ vniuersa
congeries peccatorum ex carnali fomite prouenit. SED in circuncisione Christi.) Super
fluit sed. Tertia conditio est ꝙ huiusmodi non est circuncisio Moysi aut patrum, sed est circunci
sio Christi. Hanc enim spiritualem circuncisionem tollentem corpus peccatorum solus Christus
G efficere potest: & ideo circuncisio Christi appellatur. Modus autem quo fit huiusmodi circunci
sio Christi, explicatur subiungendo. CONsepulti ei in baptismo.) Per baptismum fit ista cir
cuncisio, in quo assimilamur Christo sepulto. In hoc enim ꝙ sub aqua mergimur in baptismo,
assimilamur Christo sub terra condito quum sepultus fuit. Significat enim huiusmodi assimi
latio eum qui baptizatur non solum mortuum sed sepultum pristinæ peccatorum vitæ, quem
admodum corpus Christi sepultum totaliter alienum fuit a pristina vita animali. ¶IN quo
& consurrexistis per fidem operationis dei, qui suscitauit illum a mortuis.) Ritus baptismi ha
bet, vt qui baptizatur sub aqua mergatur & ex aqua leuetur: & quẽadmodum mersio sub aqua
assimilat Christo sepulto, ita emersio ex aqua assimilat Christo resurgenti a morte. Significa
tur siquidem per emersionem noua vita per fidem resurrectiõis Christi: vt quemadmodũ Chri
stus surrexit in vitam nouam operatione dei qui suscitauit illum, ita qui baptizatur, in nouã
H subit vitam spiritualem per fidem eiusdem operationis qua deus suscitauit Christum a mor
tuis. Explicat siquidem in fide resurrectionis Christi contineri tum ꝙ resurrectio illa facta est
operatione dei, tum multa dei opera effecta quæ subiũgit. Ita ꝙ suscitatio Christi pars est ope
rationis dei quam credendo viuificamur. Reliquę vero partes huius operationis subiunguntur:
videlicet viuificatio nostra, condonatio delictorum, deletio chirographi, & reliquę quę subiun
guntur. Purus enim homo non potest suscitare seipsum nec aliũ. ¶ET vos quũ mortui essetis in
delictis & præputio carnis vestræ, cõuiuificauit cum illo.) Ecce alia pars operationis dei: qua
Gentiles quum essent spiritualiter mortui mala morte, vtpote in delictis, & perseuerante statu
præputii, hoc est & non essetis proselyti Iudæorum, conuiuificauit, vita spirituali, cũ illo Chri
sto suscitato ad vitam immortalem. ¶Vbi aduerte prudens lector quòd ideo meminit Paulus
vtriusq; (scilicet mortis animæ ob peccata, & status præputii perseuerantis in Gentilibus) vt
I monstret gratiam dei ad viuificandum illos absq; carnali circuncisione per fidẽ operationis dei
qua hæc operatur. ¶DONANS vobis. pro, nobis, omnia delicta.) Ecce tertia pars operationis
dei condonatio omnium peccatorum. Et a secunda persona transit in primam. Dixerat enim &
vos Gentiles, modo autem dicit donans nobis: quia status præputii proprius erat Gentilibus,
condonatio autem peccatorum communis est Gentilibus & Iudæis. Et per hoc explicat modũ
quo viuificauit deus nos cũ Christo, scilicet condonando nobis peccata omnia: hoc est nõ nostra
satisfactione, non nostris meritis sed liberali dono. ¶DElens. pro, quum deleuit, quod aduersus
nos erat chirographum decreti. pro, decretis, quod erat contrarium nobis.) Quarta pars ope
rationis dei explicatur. Decretis datiui est casus. Et est ordo literæ. Delens chirographum quod
decretis aduersus nos erat, quod erat contrarium nobis. Et siquidem sensus ꝙ deleuit chirogra
phum in fauorem decretorum aduersus nos, quod erat contrarium nobis. Duæ enim conditio
K nes chirographi describuntur. Altera ꝙ erat decretis aduersus nos, hoc est in fauorem decre
torum aduersus nos. Altera quòd erat contrarium nobis: quemadmodum sententia in fa
uorem legum contraria est iis qui deliquerunt. Verum Paulus non vtitur metaphora sen
tentiæ, sed metaphora chirographi (hoc est libelli manu nostra inscripti) decretis, hoc est in fi
dem seruandorum decretorum. De lege siquidem Moysi loquitur: quę lex mãdatorũ, decreto
rũ ac factorũ appellatur. Et ad similitudinẽ chirographi erat circũcisio qua quilibet velut ma
nu inscribebat decretis seruãdis, pro quãto circũcisio erat professio vniuersę legis seruãdæ. Et
apte describit decretis aduersus nos: qa legalia pręcepta & erãt intolerabilia (dicente Petro ꝙ
nec nos nec patres nostri iugũ legis portare potuimus) & excitabãt cõcupiscentiã, quia nitimur
in vetitum, & erant ad puniendum non adiuuandum: vtpote non præstantia auxilium gratiæ

sed obligando ad pœnam transgressores. Ipsum quoque chirographum contrarium nobis dicit, A
pro quanto debitores seruandę legis Iudæorum, contestando reos violatæ legis accusabat.
¶Considera prudens lector materiam de qua est sermo: est enim sermo de libertate a circuncisione legali & reliquis legalibus. & perpende Paulum studere ad hoc vt monstret Gẽtilibus deleta esse a deo per Christũ legalia. Et beneficiũ collatũ gẽtibus in statu pręputii, collatũ quoque monstrat & Iudæis, delendo circuncisionẽ & legalia reliqua. Cõmunia siquidẽ sunt beneficia viuificationis & condonationis peccatorũ: sed modus describitur diuersus. Gentiles enim hæc cõsequuntur in suo præputii statu: Iudęi autem deleta obligatione circuncisionis & legalium.
¶ET ipsum tulit e medio, affigens illud. pro, affixo illo, cruci.) Quinta pars operationis dei describitur. Et prosequendo similitudinem chirographi dicit. Deus non solum deleuit chirographum sed tulit ipsum e medio, hoc est ex ordine rerum. Nec hoc effecit lacerando illud, sed affigendo illud cruci, tanq̃ occidẽdo illud in cruce: quia vere in cruce Christi anullauit deus omnem B
obligationem legalium. ideo Paulus dicit, illud tulit e medio affigendo cruci. ¶ET expolians. pro, expoliatos, principatus & potestates traduxit palam confidenter, triumphans. pro, quum triumphauit, illos in seipso.) Superfluit se. Legendum est in ipso. nam vt clare contextus sonat, deo attribuũtur omnes operationes narratæ cum hac sexta triumphali. Et quemadmodũ deus descriptus est viuificans, donans, delens, tollẽs affigensque cruci, ita describitur spolians traducẽs & triumphans in Christo: ad significandum quod nõ puri hominis sunt officia hæc, sed dei in homine Christo. Et scito quod participia delens affigens expolians triumphans, sunt pręteriti temporis actiua: quibus latina lingua caret. Et propterea vel in passiua præteriti temporis participia affixo expoliato, vel in verba præteriti perfecti (quum deleuit, quum triumphauit) mutantur, prout clarius quadrare videntur seruato tenore & sensu. Dictio quoque vna interpretata est palam confidenter, ad explicandum integre sensum Græcę dictionis significantis ausum palam. C
¶Tertiam itaque efficaciam dei in Christo moriente & resurgente describit. Primum enim descripsit efficaciam erga Gentiles viuificando consepultos Christo. deinde erga Iudæos tollẽdo obligationem legis per crucem. Modo erga dæmones. spoliãdo illos sanctis omnibus qui erãt in limbo, & triumphãdo de illis subactis, & traducẽdo palam cõfidenter. ¶Dictio Græca interpretata traduxit, proprie significat exemplificare. Et si refertur ad dęmones, in malã partem sumitur: significãdo quod ad similitudinem triumphãtis deus in Christo dęmones subactos fecit exemplum cõtumeliæ inuitę subiectionis. Sic enim triumphãtes duci faciebant subactos reges: quod erat facere eos exemplum aliis. Si autem referatur ad sanctos qui erant velut spolia in triũpho dei in Christo, sic in bonam partem sumitur: significãdo quod sanctos posuit in exemplum vt nos confidamus per eundem Christum cum illis sanctis fœlices futuros. Vtrique autem sensu, quadrat palam confidenter. nam vtrunque factum est palam & audacter absque vlla suspitione cuiuscunque impedimenti. Et dixit hæc Paulus vt consolaretur Colossenses in copia testimoniorũ diuinorum mysterii dei in Christo: vt hinc certiores redderentur quod plene liberatum est genus humanum a seruitute peccati, a seruitute legis, a seruitute diaboli: & vt declararet modũ quo eripuit nos de potestate tenebrarum, quod inter alia proposuerat. D
NEMO ergo vos iudicet in cibo.) Hęc illatio exclusiua legalium manifestat quod de chirographo, hoc est inscriptione facta decretis legis Mosaicæ, sermo fuit. Inde siquidem infert nemo ergo vos iudicet in legalibus de cibo mundo vel immundo. AVT in potu.) similiter mũdo vel immundo. Erant enim secundum legem cibi aliqui immundi. & similiter potus ex vase carẽte operculo erat immundus. AVT in parte diei festi aut neomeniæ aut sabbatorum.) hoc est aut in partitione festi a non festo tam in diebus q̃ in mẽsibus q̃ in sabbatis. Erant enim festi aliqui dies, erant & principia singulorum mensium festiua, erant & sabbata tam septimi diei, tum septimi E
mensis, tum septimi anni &c. QVAE sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi.) Non dicit quæ sunt vmbræ præcedentium aut simultaneorum sed futurorum, ad similitudinem vmbræ præcedentis corpus. Assimilat siquidem cærimonialia legis vmbræ sequentis corporis, ad significandum quod ea quæ sunt legis significabant ea quæ sunt Christi tanq̃ vmbra corpus sequens. Et vtitur similitudine vmbræ tum propter certitudinem: vmbra enim est signum certũ corporis causantis ipsam. tum propter causalitatem: vt intelligamus Christum fuisse causam cęrimoniarum legis. tum propropter obscuram significationem qua vmbra repręsentat corpus. Obscure siquidẽ cærimonialia legis representabant ea quę sunt Christi. Tum pręcipue ꝑpter cessationẽ. vmbra eñ sequẽtis corporis adueniente corpore cessat. & similiter legalia aduenien

F tibus iis quę sunt Christi,cessant.Et propter hoc significátius dixit futurorũ.Vmbra eñ futuri iã non est quũ futurũ illud effectũ est pręsens.Et quéadmodũ metaphoricę cęrimonias legis appellat vmbrã,ita metaphorice appellat mysteria Christi corp⁹ relatiue ad vmbrã.vmbra eñ omnis est vmbra corporis.Et dixit corp⁹ aũt Christi,perinde ac dixisset significata aũt Christi. NEMO vos seducat.pro,brauio priuet.) Quarta materia certaminis subiungitur aduersus capita sectarũ sub specie religionis.hoc enim reliquũ erat post certamina aduersus oratores, aduersus philosophos,aduersus Iudęos.Inducit autem hos vt interceptores currentium ad brauium:quoniam sub religiosioris formæ specie tanq̃ augmentum religiosæ vitæ ingerentes impediunt & priuant currentes ad brauium supernæ vocationis.Pingit autem huiusmodi capita sectarum quatuor coloribus.vt discernantur a capitibus vere religiosorum ordinum quæ spiritus sanctus præuidebat futura in ecclesia dei: Antonium,Basilium,Benedictum &c. VOlens

G in humilitate & religione angelorum.)Primus color istorum est ꝙ volunt vos in humilitate animi vestri subditos,vt nõ audeatis discernere præcepta quæ dãt, sed simpliciter subiiciamini præceptis.Et præcepta eorũ appellat pręcepta religionis angelorum.siue per angelos intelligas substãtias spirituales eis familiares,siue per angelos intelligas ipsosmet nominantes se angelos, hoc est nuncios dei ad institutionem religionis.Alterum siquidem horum finxerunt quotquot religiosarum sectarum capita fuerunt.In his itaq; duobus(humilitate,scilicet vestri animi,& religione angelorum)volũt vosipsos.nam participium volens refertur ad pronomẽ vos.Et est ordo literæ,nemo vos volens in humilitate & religione angelorũ brauio priuet.Et scito ꝙ dictio interpretata religione, potest in bonã & in malã partẽ sumi: hoc est & ꝓ religione quæ vere est virtus,& pro religione quæ est superstitio. QVAE non vidit ambulãs.pro,ingrediens.frustra.) Secũda conditio horũ est ꝙ intrant seu inchoant quæ nõ vident,& hoc vane.Potuisset di

H cere fingunt se videre quæ nõ vident:sed ab executione maluit describere ꝙ intrant in præcepta seu inchoant pręcepta quę non vidẽt,diuino aut angelico lumine.Et id frustra faciunt:vtpote non salutem animarum,quæ suapte natura est finis religionis & præceptorum eius.

INflatus sensu.pro,mente,carnis suæ.) Tertia conditio horum est superbia studio carnalis affectus.Ad carnales siquidem obseruationes aliis imponendas eleuantur supra alios.Et ꝓpterea inflati dicuntur studiosa mente carnis suæ:hoc est mente carnali non spirituali. ET nõ tenens caput ex quo totũ corpus per nexus & cõiunctiones subministratũ & constructum.pro,cõpactum,crescit in augmentum.pro,auget augmentum,dei.) Quarta cõditio tribus affirmatiuis adiuncta negatiua est.Et quia tenere conseruare est,non tenere caput est in huiusmodi religione non attendere ad caput scilicet Christum.Ad caput aũt quatenus principium est augmẽti spiritualis.nam de augmẽto dicit ex quo totum corpus per nexus &c.auget augmentum dei.

I Hinc enim apparet ꝙ directe huiusmodi religio opponitur augmẽto spirituali.Insinuatur nãq; per hæc Pauli verba ꝙ huiusmodi religio ad augmentum instituebatur:quéadmodum religiosorum ordines inter Christianos,& sectę Pharisęorum & Essęorum apud Iudæos ad meliores vitæ frugem institutæ sunt.Propterea enim Paulus describens huiusmodi sectarum capita,errare eos dicit in hoc ꝙ nõ tenent caput,ꝙ non seruant Christum vt caput:ex quo totũ corpus ecclesię ad similitudinẽ corporis naturalis per nexus neruorũ & cõiunctiones mutuas cõpactũ & subministratũ internis operationibus auget.Ecce officiũ.ex capite totũ corpus auget,augendo efficit augmentũ in toto & in singulis partibus proportionaliter:augmentum inquam dei, ad differentiam augmenti cęrimonialis,augmenti opinati,augmenti coram hominibus.

¶SI mortui estis cum Christo.)Descriptis capitibus sectarum religiosarum abducentiũ a Christo,arguit consequenter sequaces eorum,argumentum sumens a qualitate præceptorũ huius

K modi sectarũ:quia scilicet erant pręcepta non spiritualia sed corporalia.Si mortui inqt estis cũ Christo:hoc est si vos spiritu estis mortui cũ Christo mortuo secũdũ corpus. AB elemẽtis huius mũdi.)Superfluit huius.Christus secũdũ corpus mortuus fuit ab elemẽtis mũdi,a corporeis oĩbus:ꝑdidit enim vitã corporis.In baptismo autẽ morimur spiritu ab elemẽtis mũdi : hoc est a corporeis oĩbus,omittẽtes affectũ ad oĩa corporea. QVID adhuc tanq̃ viuẽtes in mũdo discernitis.ꝑ,dogmatizamini.)Sup̃fluit adhuc.Cõuĩcit eos ꝙ cõtra mortẽ quã cũ Christo mortui sunt se gerũt,suscipiẽdo dogmata corporalia subiũcta. NE tetigeritis.ꝑ,tetigeris, neq; gustaueritis.pro,gustaueris,neq; cõtractaueritis.pro,cõtractaueris.) Pręcepta corporaliũ obseruationũ inducit ternario numero ad cõpręhẽdendũ oĩa.Neq; clare intelligimus huiusmodi p̃cepta in specie circa q̃ erant:sed solũ ꝙ erant p̃cepta corporalium obseruationum tanq̃ religiosarum.

Et propterea Paulus dicit ꝙ tanq̃ viuẽtes in mundo suscipiũt hæc dogmata: hoc est ꝙ tanq̃ affe A
cti ad corporalia suscipiunt hęc religionis pręcepta. ¶Et caute dicit tanq̃: quoniam sequaces se-
ctarum affectu spirituali fallebantur, & non affectu sed facto erant dediti corporalibus obser-
uationibus. QVAE sunt omnia in interitu. pro, in interitum, ipso vsu. pro, abusu, secundum
pręcepta & doctrinas hominum.) Fructum simul & authoritatem horum pręceptorum mani-
festat. Authoritatem quidem secundum pręcepta & doctrinas hominum. Et hoc dicit ad exclu-
dẽdum & nomen angelorum & visiones veras, prout proposuerat dicẽdo quæ nõ vidit ingre-
diens: aperte per hoc insignificãdo ꝙ non est religio angelorum, sed sunt præcepta & doctrinæ
hominum. Fructus vero quem superius proposuerat frustra, explicatur ꝙ omnia sunt in interi
tum. Ita ꝙ sunt frustra quo ad bonum animę: sed quo ad malum animæ, omnia sunt in interitũ
ipso abusu: hoc est ipsa obseruatione nõ ex vi nõ obseruationis, ipso abusu secũdum pręcepta &
doctrinas hominum. ¶Obseruationem talium præceptorum abusum appellat: quia vere abu- B
sus est libertatis vtẽdi corporalibus. Et dicit ipsam nõ interitum sed in interitum: ad significã-
dum ꝙ ducit ad interitum animæ. Ad explicãdum quod superius dixerat, nemo vos brauio frau
det. Abducũt enim huiusmodi superstitiones ab augmẽto in Christo, abducũt a spiritu: & sic du
cũt in interitum animæ. ¶QVAE sunt rationẽ quidem habẽtia sapiẽtię.) Declaratis authori-
tate & fructu huiusmodi pręceptorum, declarat religionem ac humilitatem in eisdẽ: vtrãq; em̃
superius ꝓposuerat. Et dicit ꝙ habẽt rationem (hoc est speciẽ) sapiẽtię, quo ad tria subiũcta. IN
superstitione. pro, in religione, & humilitate & nõ ad parcẽdũ corpori. pro, & imparcimonia cor-
poris.) Vbi scito ꝙ eadẽ dictio est hic & superius interpretata religione: & est cõmunis vt dictũ
est, verę & superstitiosę religionis. Rursus dictio interpretata imparcimonia, ꝑenuria vocabulo
rum sic expressa est. Significat em̃ si dici liceret imparcẽtiam. Quo ad hæc tria, pręcepta hęc spe
ciem habẽt sapiẽtię. nam prętẽdunt religionem in opere, humilitatem in animis sequaciũ, & im C
parcẽtiam: hoc est etiam cum incommodis & afflictionibus exactã executionem. NON in ho-
nore aliquo.) Explicata specie sapiẽtiæ quo ad tria, subiũgit veritatem quo ad duo. Quorũ pri-
mum est non in honore aliquo. Et est sensus ꝙ q̃uis hæc pręcepta habeant speciem sapientię in
his tribus, non tamẽ in honore aliquo. Vbi non affirmat cõtumeliam seu vituperium, sed negat
honorem, vt manifestet ꝙ vere frustra sunt quo ad bona animæ: quia non solum aliena sunt a
bono interno ipsius animæ, sed etiam a bono externo quod est honor. Tanq̃ si apertius diceret.
tolerabilia forte essent si essent cum aliquo honore, sed ex quo in nullo sunt honore, ineligibilia
reddũtur. SED ad saturitatem. pro, ad satietatem, carnis.) Ecce alterũ inuẽtum secũdum veri
tatem in his præceptis: ꝙ scilicet sunt ad satietatem carnis: hoc est ad satietatem corporalium
obseruationum, ad satietatem carnalis affectus erga religiosas obseruationes. vnde & superius
dixit inflatus mẽte carnis suæ. Et insinuatur per hoc tãta multitudo obseruationum carnalium D
ꝙ sunt vsq; ad sacietatem, tam præcipientium q̃ obsequentium. ¶Non mireris prudẽs lector si
partem hanc aduersus capita sectarum tractauimus in genere. Ignorãtia siquidem facti (hoc est
sectæ illius aduersus quam Paulus loquitur) in causa est.

CAPVT III.

IGitur si cõsurrexistis cum Christo.) Superfluit cũ. Tractat illã particulam, ido
neos nos fecit in partẽ sortis sanctorum in lumine. vnde ex ipsa sorte sanctorũ
quę in Christi resurrectione inchoata est, incipit monere, inferẽdo ex eo quod su
perius dixerat in quo & cõsurrexistis Inde siquidem inferẽdo dicit. Igitur si cõ-
surrexistis Christo. QVAE sursum. pro, supra, sunt quęrite.) Ecce sors sancto
rum quęrenda supra. VBI Christus est in dextera dei sedẽs.) Non sufficit dicere quæ supra
sunt, sed oportet adiungere locum fœlicitatis Christi: vt non vage quęramus superna sed ea q̃ B
ibi sunt vbi Christus est sedens in dextera dei, hoc est in optimis dei bonis quiescẽs & regnans.
QVAE sursum. pro, supra, sunt sapite. pro, sentite.) Nõ solum quęrere, quod est desiderii & ope
ris, sed etiam sentire (quod est intellectus) monet quę supra sunt: vt intelligamus oẽs animi vi-
res expediẽdas esse in actionibus suis erga ea quę sunt superna. NON quę sup terrã.) hoc est
infima. Ac si aptius dixisset. nõ potestis simul sentire & quęrere q̃ superna sunt & q̃ infima sunt:
sed si surrexistis spiritu cũ Christo, oportet vos sic sentire & quęrere q̃ supra sunt vt nec sentia-
tis nec quęratis quæ sunt super terram. hoc est infima. nã infima pars vniuersi est terra. Et hoc
intellige vt beatitudinem, vt fœlicitatẽ. nõ ꝓhibemur enim quęrere quę sunt sup terrã vt me-
dia ad fœlicitatẽ, ut subsidia tẽporalia: sed ꝓhibemur ea quęrere & apprehendere vt fœlicitatẽ,

F vt beatitudinem nostram. Sic enim sola ea quæ supra sunt, quærenda & apprehendenda sunt. ℭMORtui enim estis, & vita vestra absc͡odita est cum Christo in deo.) Rationem reddit vtriusq; partis præceptę: videlicet non quæ super terram, dicendo mortui estis: & quæ supra sunt, dicendo & vita vestra abscondita est cum Christo in deo. Nam sensus est ꝙ in baptismo morimur vitæ terrenæ & inchoamus vitam cælestem quæ est vita spiritualis: quæ abscondita est huic mundo cum Christo, abscondito huic mundo q̄uis in supernis manifestissimo. Et dicit in deo, ad significandum tum ꝙ in veritate abscondita est in vita nostra cum Christo, tum ꝙ absc͡osio non est per interpositionem velaminum aut locorum, sed est in ipso deo: vt non miremur de absconsione, sed intelligamus ꝙ quemadmodum deus est nobis occultus, ita vita nostra c͞u Christo in deo recondita est mundo occulta. QVVM autem Christus apparuerit vita vestra. ꝑ, nostra.) De apparitione in iudicio vniuersali (quando Christus iam n͞o occultus sed manifestus
G erit vniuersis) est sermo. Quod autem dicitur vita nostra, potest referri vel ad apparuerit vel ad apparuerit vel ad Christus. Et referendo ad apparuerit, effectum apparitionis significat: quoniam apparebit tunc viuificans nos in corpore, immortali vita. Si autem refertur ad Christus, causalis est enunciatio: pro quanto Christus est causa vitæ nostræ quæ in deo modo est abscondita cum Christo. TVNC & vos apparebitis cum ipso in gloria.) Ecce fructus sentiendi & quærendi quæ supra sunt, ecce terminus absconditę vitæ cum Christo. Tunc enim & vos apparebitis vniuerso mundo manifesti cum eodem Christo cum quo modo estis absconditi: apparebitis autem non qualitercunq; sed gloriosi. Sub gloria enim intelliguntur omnes partes beatitudinis & animæ & corporis.

MORtificate ergo membra vestra quæ sunt super terram.) Explicatis quæ supra sunt, explicat non quæ super terram, inferendo ex eadem radice: quia scilicet mortui estis secundum ani-
H mam iis quæ super terram sunt, consequens est vt membra vestra quoq; quæ sunt super terr͞a (hoc est infima membra vestra) mortificetis. Quæ sunt autem ista membra, subiungit. FORnicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & auaritiam, quæ est idolorum seruitus. pro, cultus.) Recole superius dictum in expoliatione corporis peccatorum carnis: & non miraberis hæc vitia appellari membra. Sicut enim vniuersitas peccatorum appellatur corpus, ita particularia peccata appellantur membra. Et nominat ea membra vestra, quia peccata ex nobis sunt: iuxta illud, perditio tua Israel ex te est. Et dicit super terram, e regione operum spiritualium quæ sunt velut membra spiritus tendentis sursum. Per fornicationem autem & immunditiam vniuersa peccata venerea in opere intellige. Per libidinem autem & concupiscenti͞a malam interna delicta intellige. Ita tamen ꝙ concupiscentiam malam non restringas ad venerea, sed prout in scriptura extenditur, non concupisces vxorem, non rem &c. Dictio autem inter
I pretata libidinem, discordes habet interpretes. videtur tam͞e sonare morbum animæ. Et quoniam distinguitur a concupiscentia mala, absonum non est vt delectatio mala significetur. Ita vt interna peccata describant̃ a delectatione & concupiscentia. Delectatio siquidem communis est omni morbo animæ: quum etiam ira quæ ex tristitia causatur in delectationem terminetur, & tristes ipsa tristitia delectentur. ℭAuaritiam autem appellat cultum simulacrorum, eo quòd auarus colit aurum & argentum, quemadmodum colens simulacra. Conueniunt siquidem & in materia & in affectu idolatra & auarus. Vterq; enim aurum præponit deo in affectu suo.

PROpter quæ venit ira dei super filios incredulitatis.) Venit est temporis pręsentis. Et dilectio interpretata incredulitatis, interpretatur inobedientiæ seu insuasibilitatis. Sunt enim hic eadem verba cum scriptis ad Ephes. v. Et adiicit minas vt etiam ex timore pœnæ moueantur: vel potius vt cognoscant ita deo placere bona ꝙ displicent mala culpę: & præsertim hęc, eo ꝙ
K etiam in pręsenti vita punit pertinaces in his. IN quibus.) subaudi vitiis. ET vos ambulastis aliquando quum viueretis in illis.) dixerat siquidem, mortui enim estis. Vbi aduerte ꝙ a principio huius capituli vsq; ad hanc particulam locutus est ex conditione illa si c͞osurrexistis Christo, inferendo quęrite, sentite, mortificate: modo autem affirmat ipsos Colossenses ambulasse cum aliis Gentilibus in huiusmodi vitiis. Et propterea significanter dicit, & vos ambulastis. Et subiungit non iam ex conditione inferendo, sed absolute. NVNC autem deponite & vos omnia.) Quia de facto baptizati estis, ideo nunc deponite & vos omnia, tam dicta q̄ dicenda vitia. IRAM indignationem, malitiam.) Tria animi peccata progressu quodam supputat. Ex ira nanq; nascitur indignatio, seu (vt aliis interpretibus placet) furor: & inde oritur malitia, quę machinatur ad malum alterius. BLAsphemiam.) in deum. TVRpem sermon͞e de ore

vestro.)quia non erat in potestate eorum tollere turpem sermonē ex alieno ore. NOlite mentiri inuicem.)Tertium locutionis peccatum explicat mendacium, quod est ad fallendum proximum: vt his tribus(blasphemia contra deum, turpi sermone contra seipsum, & mendacio contra proximum)vniuersa oris peccata comprehendat. EXpoliantes.pro,exuētes.)Sed nec hoc explicat participium Græcū preteriti temporis actiuū.& clarius sonaret si legeretur quū exueritis præteriti temporis.& similiter quando subiungetur & induentes nouum, legēdo & indueritis nouū. VOS veterem hominē cum actibus suis.)Superfluit vos. Non hortatur vt exuāt. sed ex eo ꝙ exuerunt in baptismo seipsos veterem hominem, rationem reddit deponendi vitia omnia supradicta. In baptismo siquidē profitemur exuere nos veterem hominem: hoc est vetustatem vitæ cum oībus partibus suis. Vetustas vitę est deformitas vitę per peccata. Quæ ideo vetustati assimilatur, quia defectus est & corruptio vitæ spiritualis tendēs ad æternam mortē. Et dicendo cum actibus suis, insinuat per veterē hominem significari ea quę in nobis sunt vitia per modum habitus. ET induentes.pro,& quū indueritis.)similiter in baptismi professione. NOVVM.)hoc est nouam vitam. Hominem nouum appellat spiritualem vitam fidei spei charitatis &c.eo ꝙ initium est vitæ æternę, quæ semper est noua nihil defectus habens. EVM qui renouatur.)Superfluit eum. Dicit vtrunq;(scilicet nouum qui renouatur) vt intelligamus non nouum in termino sed in via. nouus enim in termino erit quum erimus beati. tunc siquidē erit ita nouus ꝙ non amplius renouabitur: modo autē & est nouus & renouatur cōtinuo profectu. IN agnitionem dei secundum imaginem eius qui creauit eum.)Superfluit dei.) Penes quid renouetur explicat dicendo in agnitionem: hoc est magis ac magis accedendo ad agnitionem, non quamcunq; sed secundum imaginem dei qui creauit eum. Imago dei ad quam creatus est homo nouūs quatenus nouus, est imago ordinis gratiæ: quēadmodum imago ad quam creatus est homo, est imago in ordine naturę. Et significatur per hoc ꝙ homo nouus quatenus nouus renouatur proficiendo in agnitione similitudinis infusę per fidem, spem, charitatem, misericordiam, & reliquas virtutes infusas. in his enim est imago dei in qua creauit nouum hominem quatenus nouum. Et dicit creauit eum, quia imago gratię non educitur de potentia subiecti, sed creatur a deo. VBI non est masculus & fœmina, Gentilis & Iudęus, circuncisio & pręputium.) Superfluit masculus & fœmina. BARbarus & Scytha.)Superfluit &. SERuus & liber.)Supfluit &. SED omnia & in omnibus Christus.)Aduerbium vbi nouum hominem seu(quod idē est) imaginem in qua creatus est, demonstrat. & explicatur ꝙ in nouitate quam habemus in baptismo nulla est differētia nationū, professionum, conditionum &c. sed Christus in omnibus cuiuscunq; nationis conditionis &c. sint, est omnia: hoc est, est ratio omnium actionum & motuum & donorum & reliquorum spectantium ad nouum hominem: vtpote caput, ex quo sensus & motus in omnibus est. ¶INduite vos.pro,sitis induti, ergo sicut electi dei.)Ex hoc ꝙ in baptismo induerunt nouum hominem qui renouatur, explicat monendo ea quibus renouatur vt sint similes electis dei. SANcti.)hoc est mundi. ET dilecti.)Electio beneficium est respectiue ad alios non electos: sanctitas munditia est a peccatis. dilectio autem beneficium est quo deus vult eisdē bonum vitæ æternę. VIscera misericordię.pro,miserationum.)Ecce prima pars noui hominis qua renouatur nouus homo, intimi affectus miserationum, proculdubio ad cōmiserandū alios.

BEnignitatem.)miseratio mala proximi respicit: benignitas bona. est enim feracitas bonorū.

HVmilitatem.)Virtus animo superbię opposita significatur: quæ est custos habentis ipsam. MOdestiam.pro,mansuetudinem.)moderatricem irę & audacię. PAtientiam.pro,longanimitatem.) extendentem animum ad æternitatis beatitudinem post hanc vitam futuram. SVPportantes inuicem.)in onerosis conuersationibus: dum vnus alteri quandoq; oneri est ob malū pœnæ, & etiā quādoq; ob malum culpę. non fuit enim bonus qui non potuit tolerare malos. ET donantes vobismetipsis si quis aduersus aliquem habet querelam.)Quod dicit donantes vobisipsis, non sonat ꝙ dones tibiipsi: sed ꝙ inter vosipsos condonetis iniuriam ei qui fecit si cōtingat ꝙ aliquis aduersus alium habeat causam querelæ. SIcut & dominus.pro,Christus, donauit vobis ita & vos.) Ne grauis videretur hęc pars noui hominis, exēplum Christi adiecit: vt imitatio Christi facilem reddat condonationem. ¶SVper omnia autem hęc charitatem habete.) Superfluit habete. refertur enim ad verbum sitis induti. Est siquidem sensus. super omnia autē hęc sitis induti dilectionem. Et ratio quare dicit super omnia hæc, subiungitur. QVOD.pro, quæ est vinculum perfectionis.)Dilectio ideo super omnes antedictas virtutes ponitur, quia in ipsa consistit perfectio per modum vinculi. est enim dilectio ligans amātes. Ita ꝙ duo attribuū

F tur dilectioni: & ꝙ perficit hominem (& hoc est speciale: quum nulla virtus moralis cõsistat in dilectione) & ꝙ perficit per modum vinculi ligantis amãtes, inter quos est deus. est enim sermo de dilectione qua diligimus deum in seipso & alios propter deum. propter quod merito super reliquas virtutes locatur. ET pax Christi. pro, dei, exultet. pro, palmã obtineat, in cordib⁹ vestris.) Pax dei fundatur in charitate & reliquis virtutibus: vtpote quæ est tranquillus ordo charitatis & aliarum virtutum in anima. Et propterea illi attribuitur palma in cordib⁹ nostris: vt quasi palmam victorię obtineat tranquillus ordo charitatis & reliquarum virtutum. Et vere in tali ordine habetur palma. IN qua. pro, in quam, & vocati estis in vno corpore.) Quemadmodum pax singularis personæ consistit in tranquillo ordine virtutum vnius animæ, ita pax ecclesiæ seu plurium fidelium consistit in tranquillo ordine eorundem inter se & ad deum. Et de hac loquens Paulus dicit in quam & vocati estis in vno corpore: hoc est tanq̃ mẽbra vnius corpo

G ris. Et quoniam in hac pace clauditur pax cuiuslibet singularis personæ, ideo directe loquendo de pace cõmuni, implicite loquitur de pace cuiuslibet singularis. ET grati estote.) Vniuersæ virtutes abolerentur si deesset gratitudo. ¶VERbum Christi habitet in vobis abundanter.) Hactenus partes noui hominis in parte affectiua mõstrauit, modo in parte intellectiua noui hominis partes manifestat: vt complere tractet ea quib⁹ reddimur idonei in partem sortis sanctorum in lumine. ¶Verbum inquit Christi quod est Euangelium, non hospitetur sed habitet in vobis, non qualitercunq; sed abundanter. Ipsamq; abundantiã explicando subiungit. IN omni sapientia docentes.) proculdubio indoctos. Et hęc est prima abundantia. ET cõmonentes vosmetipsos.) Secunda abundantia est vt nosipsos in omni sapientia admoneamus. Quod potest dupliciter intelligi. vel vt quilibet moneat seipsum, in omni sapientia excitando seipsum. vel vt inter nosipsos monitionem exerceamus, vt alter alterum moneat. IN psalmis, hymnis & canti

H cis spiritualibus.) Superfluit in. & ad sequentia referuntur. IN gratia cantantes.) psalmis, hymnis & canticis spiritualibus. IN cordibus vestris deo. pro, in corde vestro domino.) Contemplatio interna per modum canentis in gratiarumactione describitur, non in solo intellectu sed redundans in affectum gaudentem. Instrumenta autem assumenda ad meditandum describuntur psalmi, hymni & cantica spiritualia: quoniam meditatio horum nõ solum intellectũ pascit, sed affectum mouet. OMne quodcunq;.) hic faciendum est punctum. Reliquum erat post partes noui hominis tam in affectu q̃ in intellectu descriptas, vt partem eiusdem circa operis executionem describeret. & propterea vltimo loco dicit omne quodcunq;. Mutilus est sermo, subauditur enim verbum substantiuum sit. FAcitis. pro, faciatis, in verbo aut in opere, omnia in nomine domini nostri Iesu Christi, gratias agentes deo & patri per ipsum.) Ecce generale præceptum ad omnes executiones tã in verbo q̃ in opere, vt fiant in nomine domini Iesu gratias agẽ

I do deo & patri per ipsum dominum Iesum. Quod dicitur in nomine domini Iesu, non intelligitur oportere actualiter inuocare nomen domini Iesu in omni opere & locutione: sed oportere re inuocare nomen domini Iesu. Quod tunc fit quum in fide Iesu, quum confidendo in Iesu loquimur aut operamur. Secus autem si contingat fieri, non oportet semper interuenire peccatũ sed perditionem meriti. Christianus enim existẽs in peccato mortali, reddẽdo depositum, honorãdo parentes, & similes actus virtutum informes exercendo absq; relatione ad Christũ, non peccat: quum non sit deterioris conditionis Gentili hęc eadẽ exercente. meritorii tamẽ non sunt huiusmodi actus. Vnde & Paulus non vt partes hominis, sed vt partes hominis noui hæc præcipit.

MVLIEres. pro, vxores, subditæ estote viris sicut oportet in domino.) Postq̃ explanauit generaliter ad omnes, partes noui hominis, manifestat in specie partes eiusdẽ ad coniuges, ad patres & filios & seruos ad dominos &c. Nõ mandat vxoribus subiici absolute maritis, sed cũ

K duabus conditionibus scilicet sicut oportet, & in domino. VIri diligite vxores & nolite amari esse ad. pro, erga, illas.) Pręcepta sunt clara dilectionis & dulcedinis. ¶FIlii obedite parentibus per omnia.) Non possumus siquidem reddere æquiualens parẽtibus, & propterea dicit per omnia. HOC enim placitũ est in domino.) Superfluit in. Præceptum legis manifestat hoc esse placitum dño. PAtres nolite ad indignationẽ prouocare filios vestros.) Superfluit ad indignationem. VT nõ pusillo animo fiant. pro, ne tristitia animo cõcidant.) Hinc apparet ꝙ non est idẽ pręceptũ patribus hic & ad Ephe. ibi enim prohibetur prouocatio filiorũ ad vindictã: hic autẽ prohibetur prouocatio absolute. Et ratio subiũgitur ne tristitia deiiciat filiorũ animos: qđ perinde est ac effici pusillanimes. Vnde prouocatio crebram significat obiurgationẽ. Quũ enim filii in omnibus aut fere omnibus arguũtur, apprehendunt se nihil boni facere: & inde deiiciũtur

animo ad aggrediendum bona opera.& sic aluntur pusillanimes: quod est peius vitium quàm nimia animositas.Ibi ergo Paulus monuit ne patres inducerēt filios ad excessum animi:hic vero ne inducerent eos ad defectum animi.Vtrunq; enim extremum, vitii est. ¶SERui obedite per omnia dominis carnalibus.)Quod dicit per omnia.qualiter sit intelligendum, explicat quū subiungit timentes deum. NON ad oculum seruientes,quasi hominibus placentes,sed in simplicitate cordis timentes deum.)Instruit siquidem seruos non solum circa obedientiā exteriorem sed præcipue circa internam rationem obediendi vt sit timor dei exclusa omni duplicitate. Et hoc magis explicans subiūgit. ET quodcunq; facitis,ex animo operamini sicut domino.)supple Christo seu deo. ET non hominibus.) Nititur in animis seruorum non solū timorē dei inserere sed etiam amorem:vt ex amore ad Christum seruiant dominis carnalibus. hæc enim est pars noui hominis in seruo. SCIENtes q; a domino accipietis retributionē hæreditatis.) Manifestat per hoc q; si sic seruierint carnalibus dominis,ipsa seruitia meritoria erunt æternę hæreditatis.Et ex hoc textu clare habes q; actiones nostræ quātumcunq; ex debito naturali aut legali fiant,si ex dilectione dei fiunt meritorię sunt vitę æternę.Et rationem subdit. DOmino. Deficit,enim,Christo seruite.pro,seruitis.)Quod enim ex dilectione Christi fit,quanuis debitū domino carnali,Christo exhibetur.& propterea ab ipso remunerabitur. QVI enī.pro,qui autem,iniuriam facit,recipiet quod inique gessit.)Adiecit hoc ad hoc vt serui non desistant a prędictis officiis si iniuria afficiuntur a dominis: quoniam ipsi domini luent pœnas iniuriarum in seruos.Vnde & subdit. ET non est personarum acceptio apud deum.)Superfluit apud deum: quanuis subintelligatur.Non impunes euadent domini iniuriātes seruis eo q; sunt domini:quoniam non erit in illo iudicio acceptio personarum,non habebitur ibi ratio domini. A B

CAPVT IIII.

DOMINI quod iustum est & æquum seruis præstate: scientes q; & vos dominum habetis in cęlis.)Sententia clara est,vt non solū debita seruis impendāt, sed etiam æquitatem erga eos seruent. ¶ORAtioni instate.)Complet partes superius inchoatas noui hominis,quas non interceperat interserēdo partes noui hominis in singulis partibus ex quibus constituitur domus: sed extēderat ad omnes ecclesiæ partes tunc tēporis.Constabat enim tunc ecclesia tātummodo ex domibus:nec erat sicut modo constans etiam ex ciuitate. Postq̄ singulas ergo domos instruxit,instruit modo omnes simul in conuentu,dicendo orationi instate. VIGIlantes in ea.)scilicet oratione. IN gratiarumactione.) Et adiungit materiæ orationis se cum sociis, subiungendo. ORANtes simul & pro nobis,vt deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquēdum mysterium Christi.)Non petit pro se orari ad propriam vtilitatem sed ad profectū Euangelii.Nec dicit vt aperiat nobis ostiū carceris sed ostium sermonis.erat enim quasi clausus euāgelicus sermo impedimentis prædicandi. Vnde & subiungit. PROpter quod etiam vinctus sum.)Non est certum an de vinculis primis loquatur quum ex Iudęa Romam venit,an de aliis vinculis Romæ sibi iniectis.Si de tempore primorum vinculorum intelligitur, quum tunc permissum fuerit Paulo prædicare in suo hospitio, ostiū sermonis clausum significatur relatiue ad omnes. Si vero de aliis vinculis sit sermo, impedimentum nobis ignotum significatur in clauso ostio sermonis. VT manifestem illud ita vt oportet me loqui.)Impedimentum in modo Euāgelizandi insinuat dicendo ita vt oportet. ¶IN sapientia ambulate ad eos qui foris sunt.) Postremo partes noui hominis relatiue ad infideles manifestat:instruendo prudenter conuersandū esse cum iis qui foris sunt,id est infidelibus existentibus extra ecclesiam. TEMpus redimentes. pro,ementes.)Ad similitudinem ementium,vtendum oblata temporis opportunitate inter pericula censet.Et hæc est prima explicata pars sapientiæ ad eos qui foris sunt,vt sciant vti opportunitate:immo vt sciant quodammodo emere opportunum tempus inter pericula.Altera vero pars est. SERmo vester semper in gratia sale sit conditus.) Non solum intus debet esse prudentia,sed etiam in sermone.ea enim significatur per sal.Verum ad excludendū sal astutiæ aut versutiæ & huiusmodi in locutione dicit in gratia: vt sal discretionis conforme sit gratiæ diuinæ. VT sciatis quomodo oporteat vos vnicuiq; respondere.)Ecce sal in gratia,respondēs vnicuiq; iuxta conditionem vniuscuiusq;. aliter enim respondendum est infidelibus dominis, aliter philosophis, aliter plebeis &c. C D E

QVAE circa me sunt,oīa vobis nota faciet Tychicus charissimus.pro,dilectus,frater & fidelis minister & conseruus in domino.)Ad propria descēdit in calce epistolę,& per quē

F mittet epiſtolam nominat, collaudando eum vt illi dent fidem de iis quæ penes Paulum erant.
Inter alia autem commendatur hic Tychicus ꝙ eſt fidelis miniſter, proculdubio Chriſti in Eu-
angelio. QVEM miſi ad vos ad hocipſum vt cognoſcat quę circa vos ſunt.) Pręteritum miſi,
non ad tempus ſcriptionis ſed ad tempus lectionis epiſtolæ refertur. nam per hunc miſit epiſto
lam hanc. ET conſoletur corda veſtra.) vtpote fidelis miniſter Chriſti. CVM Oneſimo cha
riſſimo, pro, dilecto & fideli fratre.) omnes enim Chriſtiani appellantur fratres. QVI ex vo-
bis eſt.) qui veſtras eſt. OMnia quæ hic aguntur, pro, ſunt, nota facient vobis.) ambo.
¶SAlutat vos Ariſtarchus concaptiuus meus & Marcus conſobrinus Barnabæ, de quo accepi-
ſtis mandata.) Barnabam refert relatiuum quo: vt teſtantur ſubiuncta. SI venerit ad vos, ſuſ-
cipite illum.) Marcus enim erat conſalutans. Quæ autem fuerint hęc mandata, ſcriptũ non eſt.
ET Ieſus qui dicitur iuſtus: qui ſunt ex circunciſione.) Hi tres enim erãt ex Iudęis facti Chri-
G ſtiani. HI ſoli ſunt adiutores mei.) Loco harum trium dictionum (ſunt adiutores mei) legen-
dum eſt cooperatores in regno dei. Inter eos qui erant ex circunciſione, tantũ hi tres erant coo-
peratores Pauli in regno dei quod intra nos eſt. QVI mihi fuerũt ſolatio.) De domeſticis Pau
li intelligendum hoc eſt. nam Romæ erat Petrus ex circunciſione magnus cooperator in regno
dei, ſed non erat domeſticus Pauli. Nec ſolus Petrus ſed multi alii ex circũciſione erant fideles:
vt patet in epiſtola ad Ro. quæ prius fuit ſcripta q̃ iſta. ¶SAlutat vos Epaphras, qui ex vobis
eſt ſeruus Chriſti.) Hic eſt enim cuius ſuperius meminerat. SEMper ſolicitus, pro, certans, pro
vobis in orationibus.) Paulus certabat pro eis in doctrina, Epaphras in orationibus. VT ſte-
tis, pro, ſitis, perfecti & pleni in omni.) Hic fiat punctus, hoc eſt in re omni. VOluntate dei.)
hoc eſt non veſtris meritis, ſed diuinæ voluntatis gratia ſitis & conſummati quo ad vos, & ple-
ni quo ad alios in omni re ſpirituali. TEſtimonium enim illi perhibeo ꝙ habet multum labo-
H rem, pro, zelum, pro vobis & pro iis qui ſunt Laodicię & qui Hierapoli.) Conterminæ videntur
hæ ciuitates. ¶SAlutat vos Lucas medicus chariſſimus, pro, dilectus.) De Luca euangeliſta lo
quitur. Et conferendo hoc cum antedicta ſententia ꝙ illi tantum ex circunciſione erant cũ Pau-
lo, apparet ꝙ Lucas non fuit ex circunciſione. ET Demas.) De quo poſt hæc in calce ſecundæ
ad Timo. ſcribit, Demas me dereliquit diligẽs hoc ſeculum. ¶SAlutate fratres qui ſunt Lao-
diciæ, & Nympham, & quæ in domo eius eſt, pro, & domeſticam eius, eccleſiam.) ad differentiã
eccleſiæ communis conſtantis ex pluribus familiis. ¶ET quum lecta fuerit apud vos epiſtola
hęc.) Superfluit hæc. FAcite vt & in Laodicenſium eccleſia legatur.) Cõmunem hanc doctri-
nam iubet eſſe Laodicenſibus. ET ea quæ eſt Laodicenſium vobis legatur, pro, & eam ex Lao-
dicia & vos quoq; legatis.) hoc eſt facite vt & vos quoq; legatis illam ex Laodicia, ſupple cõmu
nicãdam. Præcipit Coloſſenſibus, facite hanc epiſtolã communẽ Laodiciæ vt inter illos legatur,
I & vt vos quoq; legatis illam noſtram epiſtolam ex Laodicia cõmunicandam vobis. Nec inueni-
tur Pauli ad Laodicenſes epiſtola digna vt cõmunicetur Coloſſenſibus inſtructis per hanc epi-
ſtolam: ſicut nec inuenitur quæ vere fuit prima ad Corinthios. Ex his clare liquet Coloſſas ciui
tatem eſſe prope Laodiciã in Aſia minori. ET dicite Archippo.) Epiſcopus dicitur hic Coloſ-
ſenſium, quem Paulus monendum per ſubditos cenſet, tum ad docendum ꝙ non dedecet ſubdi-
tos monere prælatos, ſuggerendo, tum ad porrigendum anſam Archippo corrigendi ſubditos
per hoc ꝙ ipſimet ſubditi excitant ipſum ad exercendum officium prælati. VIde miniſterium
quod accepiſti in domino vt illud impleas.) Conſidera verborum modeſtiam. nulla interuenit
obiurgatio: ſed excitatio vt ipſemet videat vt impleat officium quod accepit, non vſurpauit, nõ
in authoritate mundana ſed in domino, vt moueatur intuitu domini ad implendum ſuum offi
cium. ¶SAlutatio mea manu Pauli.) Hinc apparet ꝙ aliena manu ſcripſit epiſtolam, & ſolam
K hanc ſalutationem ſcripſit propria manu. MEMOres eſtote vinculorum meorum,) ad exem-
plum patientiæ, ad imitandum conſtantiam in Euangelio Chriſti, ad conſolationem veſtrarum
afflictionum. GRAtia domini noſtri Ieſu Chriſti.) Superfluunt hę quatuor dictiones, domini
noſtri Ieſu Chriſti. Et ſequitur. VObiſcum, amen.) Solum inquit gratia vobiſcum amen: vt
abſolute dicendo gratia, nulla limitatione arctetur. ¶Et apud Gręcos inuenitur ſubſcriptio hęc,
ad Coloſſenſes ſcripta Romæ, miſſa per Tychicum & Oneſimum. quanuis in argumento hu-
ius epiſtolæ apud Latinos legatur ſcripta Epheſi. Conſtat enim de vinculis Romæ, ſed non de
vinculis Epheſi.

Caietæ die quinta Martii. M.D.XXIX.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI: IN PRIOrem Pauli epistolam ad Thessalonicenses, Commentarii. A

AVLVS & Siluanus & Timotheus.) Solo proprio nomine (nullo adiecto titulo apostolatus aut seruitutis Christi) vtitur Paulus in solis duabus ad Thessa. epistolis, propter reuerentiã Silę qui Siluanus dicitur. cum his enim duob⁹ prædicauerat apud Thessalonicam. Et Silas loco Barnabę iunctus est Paulo: vt patet in Actis Apostolorum. ECclesiæ Thessalonicensiũ in deo patre nostro & dño Iesu Christo.) Superfluit nostro. Qualitatẽ ecclesiæ Thessalonicẽsis describit. in deo, B quod est nomen naturæ. patre, quod est nomen primę personæ trinitatis. & domino Iesu Christo, quod est nomen personæ filii quatenus homo est in statu glorioso. Vnde per hęc tria significat ecclesiã in fide deitatis & trinitatis & mysterii incarnationis ac resurrectionis & glorię Christi, GRAtia vobis & pax.) Desunt. octo dictiones. A deo patre nostro & domino Iesu Christo.) Solita Pauli salutatio, comprehendens omnia dona diuina ab extremis, primo & vltimo: gratia & pace. Et dicit patre nostro per adoptionem. adiungitq; & domino Iesu Christo, ad significãdum Christũ hominem largitorem esse omnium diuinorum donorum.

GRAtias agimus.) Pluraliter loquitur, specialius propter Siluanum: qui cum eo fuerat cęssus, & pariter fuerant persecutionẽ passi. DEO semper pro omnibus vobis.) Quod dicit semper, habitu intellige & affectu. Et quod dicit pro omnibus vobis, intellige vtpote acquisitis C per nos deo. Et hinc incipit Paulus proponere materiam tractandã in epistola hac. MEmoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione.) Non solum gratias agimus, sed oramus pro vobis. & hoc indesinenter, horis & tẽporibus orandi. MEmores operis fidei vestræ.) Materiam in specie gratiarum actionis, explicat in tribus virtutibus (fide, spe & charitate) singulis virtutibus singulos effectus adiungẽs. Et fidei quidẽ adiungit opus, dicẽdo memores operis fidei vestrę: hoc est memores fidei vestrę non solũ mente & ore sed factis. monstrauerãt enim (vt patet etiã in Actibus Apostolorum) Thessalonicẽses fidem suã factis. ET laboris & charitatis.) Superfluit vltimũ &. adiungit enim charitati laborẽ, sicut fidei adiũxit opus. memores sumus dilectionis vestrę non solũ in animo sed in labore. Laborauerãt siquidẽ ad sedandũ turbã & ad liberandũ Paulũ & Silam cũ Timotheo. ET sustinentię spei domini nostri Iesu Christi.) Adiungit spei sustinentiã: quoniam spei est efficere tolerantiã & tenere animũ sursum. passi si- D quidem sunt Thessalonicenses ob spem supernę fœlicitatis. ¶Et qđ dicit dñi nostri Iesu Christi non est arctandũ ad spem: sed referendũ ad fidei, dilectionis ac spei dñi nostri Iesu Christi, tanq̃ crediti, tanq̃ dilecti, tanq̃ sperati. ANte deũ & patrẽ nostrum.) Interpres pluries in hac epistola vtitur ante pro corã. Et hoc quod dicitur coram deo & patre nostro, determinat memores. significat enim ꝙ memores coram deo & patre nostro &c. ¶Et adiũxit hoc, ad explicandam nõ solũ veritatem sed rationẽ memorię: vt intelligamus ꝙ memoria prędictarũ rerum nõ solũ erat materia gratiarũactionis, sed etiã occasio incitatiua ad prouidẽdum Thessalonicensibus coram deo & patre nostro per adoptionẽ. SCIentes fratres dilecti.) Quemadmodum dixit facientes, memores, ita dicit scientes in prima psona. Et vocatiui est casus fratres. Merito appellat eos fratres dilectos postq̃ dixerat patre nostro. Rem autẽ scitã subiungit. A DEO electionẽ vestrã.) Gratias agimus & oramus scientes electionem vestrã a deo: hoc est vos electos esse a deo. Et ha- E ctenus proposuit tractanda in hac epistola. Vnde incipit ab hoc vltimo tractare proposita.

QVIA Euangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum.) Manifestat electionẽ Thessalonicensium esse a deo ex parte vtrorumq; scilicet ipsorum qui prędicauerunt & Thessalonicensium qui audierunt. Et dicit hęc ad firmandũ Thessalonicẽses. non parua siquidẽ ratio firmitatis est, agnoscere modum quo peruenerant ad fidem Christianã: quum modi ipsi fuerint tum mirabiles, tum veritati innixi, tum alieni ab omni admixtione cuiusq; mali tam intellectus q̃ affectus. ¶Ad hunc igitur finem commemorat qualitatem prædicationis, ꝙ non fuit in sermone tantũ, more oratorum. SED & in virtute, pro, potentia.) proculdubio miraculorũ. ET in spiritu sancto.) Dabatur enim per impositionẽ manuum Pauli spiritus sanctus: vt patet Act. xix.

F ET in plenitudine multa.)Dictio interpretata plenitudine,non integre explicatur nisi addatur certitudinis.Ita ꝙ legendum est. ET in plenitudine certitudinis multa.)Spectat siquidem hęc conditio ad intellectum,explicando ꝙ prædicatio fuit collatiua multę plenę certitudinis eorum quæ sunt fidei:hoc est ꝙ erat ablatiua ab eis omnis hęsitationis,nō mediocriter sed plene: propter multitudinem testimoniorum inductorū ad ea quæ sunt fidei.Et insinuatur per hoc quòd multa scripturæ sacræ testimonia vltra miracula & spiritumsanctum ad certificandum eos attulerant. SIcut scitis quales fuerimus in vobis propter vos.)Ipsosmet Thessalonicenses in testes dictarū trium conditionū citat:explicando ꝙ hæc omnia fuerant propter vos,propter vestram salutem. ¶ET vos imitatores nostri facti estis & domini.)Rationi sumptę ex parte cōditionum euangelizationis adiungit ratione ex parte auditorum:ad monstrandū scilicet eos esse electos a deo.fructus Euangelii nostri ad vos fuit ꝙ vos imitati estis non solum nos (Paulum

G & Silam)sed etiam dominū Iesum.Penes quid autem attendatur huiusmodi imitatio,subiūgit dicendo. EXcipientes verbum in tribulatione multa cū gaudio spiritus sancti.)In modo suscipiendi euangelicum verbum,declaratur hęc imitatio.Et modus integratur ex duob⁹:altero externo scilicet tribulatione multa.altero interno scilicet gaudio spiritus sancti.Vtrūq; enim fuerat in ipsis Apostolis prædicātibus,vtrunq; fuerat in domino Iesu quum prędicaret.& propterea Thessalonicēses imitati sunt & Apostolos & Christū,suscipientes cum his duabus cōditionibus euangelicū verbū. ITA vt facti sitis forma.pro,formę,omnibus credentibus in Macedonia & Achaia.)hoc est vt facti sitis exemplares formę.ad significandū siquidem ꝙ nō in vno tātum sed in multis erant in exemplum aliis,in plurali numero dicit formę. A VObis enim diffamatus est.pro,resonuit,sermo domini nō solū in Macedonia & Achaia, sed & in omni loco fides vestra quæ ad deum profecta est. pro,dimanauit.)Vide differentiā. sermo domini in Macedonia

H & Achaia,fides vero eorum in omni loco dimanauit.Primū refertur ad Euangeliū:secūdum ad fructum. ITA vt non sit nobis necesse quicq̄ loqui.)supple ad manifestandum euāgelicum fructum qui in vobis est.Vnde & subdit. IPSI enim de nobis annunciant qualē introitum habuerimus ad vos.) vnde non oportet nos manifestare aliis quales fuerimus ad vos. ET quomodo conuersi estis ad deum a simulacris.)vnde non oportet nos manifestare fructum conuersionis. SERuire.pro.ad seruiendum deo viuo & vero.)Dicit viuo ad differētiam deorum mortuorum: puta Herculis & aliorum huiusmodi.& similiter ad differentiam simulacrorum:quę non viuūt. Addit autem & vero ad differentiam viuorum dæmonum seu hominum qui colebantur vt dii: quos constat non esse veros deos. ET expectare.pro,& expectandū,filium eius de cęlis.)in glorioso eius aduentu secundo. Vnde & subdit. QVEM suscitauit ex mortuis Iesum.) In vitam enim immortalem & gloriosam suscitatus est,& in cęlis residet. QVI eripuit.pro,eripit,nos

I ab ira ventura.)Continue Christus eripit nos,miserando condonandoq; peccata, a ventura iustitia vindicatiua(quæ ira appellatur metaphorice)qua punientur iniqui.

CAPVT II

AM & ipsi scitis fratres introitum nostrū ad vos quia.pro,ꝙ,non inanis fuit.) Postq̄ attulit rationes tum ex parte prædicationis tum ex parte susceptionis ad manifestandum Thessalonicenses electos esse a deo,affert modo ad idem rationē ex parte factorum,ex parte operum ipsius Pauli & Silæ qui prædicauerant eis. Ad confirmandum siquidem Thessalonicenses,commemorat proprias ipsorum qui prædicauerunt conditiones:vt habita earum ratione habeāt vnde omni ex parte firmentur in Euangelio quod acceperant.¶Vnde & primo cōmemorat ipsis Thessalonicensibus testibus ꝙ introitus suus ad eos nō fuit inanis:hoc est non fuit vacuus veritate, sancto

K affectu,sanctis operibus,manifestis probationibus.in genere siquidē proponit quod per multas partes subiungendo explicat. Vnde statim e regione subiungit ꝙ plenus fuit probatione & fiducia in deo. SED ante passi multa.)Superfluit multa. ET contumeliis affecti sicut scitis in Philippis.)Lege Act.xvi.de huiusmodi afflictionibus Pauli & Silę. fuerūt siquidem ibi nudati, virgis cęsi publice,& in carcerem postmodum redacti,ligno strictis pedibus. FIduciam habuimus in deo nostro loqui ad vos Euāgelium dei in multa solicitudine. pro,in multo certamine.) Non obstante ꝙ prius passi fuerimus plagas in corpore & contumelias contra honorem,ausi sumus(non in nobis sed in deo nostro)prædicare vobis Euangelium: non qualitercunq; sed prædicare in multo certamine aduersus Iudæos, intendentes impedire Euangelium. ¶EXhortatio enim nostra.)Manifestat ꝙ non fuit inanis velut erronea immunda aut dolosa.Vnde dicit.

NON de errore.) Et hoc quo ad intellectum, nullum siquidem errorem continet. NEq; de immundicia.) Et hoc quo ad affectum, nullam siquidē immūditiam cuiuscunq; peccati cōtinet. NEq; in dolo.) Non solum vera & munda fuit exhortatio nostra in seipsa, sed etiam ex parte nostri nullus fuit dolus: vt alio tenderemus q̄ ad ipsam veritatem & munditiam. SED sicut probati sumus a deo vt crederetur nobis Euangelium,) hoc est vt committeretur nobis Euangeliū. ITA loquimur.) Omnem dolum, omnem errorem, omnem immūditiam excludit modus exequendi conformis modo quo probati ipsi sunt a deo ad hoc vt committeretur eis Euangelium. probatio siquidem diuina ad huiusmodi officium, hęc excludit. Et explanans talē exequendi modum, dicit. NON quasi hominibus placentes sed deo.) Ecce modus ex parte nostri. Et quantū importet sed deo, subiungit. QVI probat corda nostra.) qui examinat intima nostra: nec aliquid potest eum latere. Et magis explicando non tanq̄ hominibus placentes, subiungit quo ad alios. NEq; enim fuimus aliquando in sermone adulationis sicut scitis.) vos estis testes quod sermo noster non fuit assentatorius. NEq; in occasione auaritię, deus testis est.) Solus deus intuetur cor. & ideo deum testem inducit q; in corde suo nullam habuerint occasionem auaritię. Et hoc dicit ad declarandum non quasi sibiipsis hominibus placentes. Et ad idem subiungit. NEC quærentes ab hominibus gloriam.) Quod magis specificans & extendens dicit. NEq; a vobis neq; ab aliis.) vbicunq; sint. Et hoc manifestat ab abstinentia authoritatiui status, subiungendo. QVVM possemus vobis oneri esse vt Christi Apostoli.) Superfluit vobis. Et legendū est non oneri sed in grauitate. Ab abstinētia siquidem authoritatis qua vti potuissent vt Christi Apostoli, manifestant q; nec ab eis nec ab aliis quærunt gloriam. nam quærentes gloriam, gerunt seipsos in grauitate: hoc est in authoritate. SED facti sumus paruuli. pro, suaues, in medio vestrum.) E regione ad authoritatis statum plus dicit q̄ facti sumus sicut vnus vestrum, dicendo q; facti sumus suaues in medio vestrum. significat enim seipsos gessisse in medio eorū nō solum tanq̄ priuatos sed etiam tanq̄ cuiq; exhibentes se morigeros. Vnde & cum hac comitate subdit affectū in officio euangelico. TANquā si nutrix foueat filios suos, ita desiderantes vos cupide, circumlocutio est interpretis ad explicandum magnitudinem affectus Græce significatam. ad hoc enim addidit desiderio cupiditatem. VOLEbamus tradere vobis non solum Euangelium dei sed etiam animas nostras: quoniam charissimi. pro, dilecti, nobis facti estis.) Ne nō seruata authoritas minueret officium, explicat tum similitudinem nutricis ad filios, tum magnitudinem affectus propensi vsq; ad impartiendum etiam proprias vitas. & omnium ratio assignatur charitas erga eos.

MEmores enim estis fratres laboris nostri & fatigationis.) Non sufficit euāgelistis comprobare officium suum negationibus malorum & charitate affectus, sed oportet operibus illud cōprobare. Et propterea externum opus cōtra auaritiam cōtra quæstum victumq; ex eleemosyna, explicat laborem & fatigationem: vt intelligamus eos non solum operatos esse manibus propriis sed vsq; ad laborem, nec qualitercunq; laborasse sed vsq; ad fatigationem. Modus autem subiungitur dicendo. NOcte. Deest, enim, & die operantes.) Vtrunq; tempus manuali operi expendebatur. Ratio vero subiungitur. NE quem vestrum grauaremus.) propter necessarios sumptus. PRAEdicauimus vobis Euangeliū dei.) Horis itaq; vacantibus ab Euangelio tam nocte q̄ die manibus operabantur. VOS testes estis & deus q̄ sancte.) hoc est munde. ET iuste.) A generali virtute iuste dicit prout iustum dicimus virum omni ex parte bonum. ET sine querela.) Sępe interpres vtitur hoc loquēdi modo, ad significandū nulli datam occasionem querelę aduersus eos: vtitur enim passiue sine querela. VObis qui credidistis. pro, creditis, affuimus.) Officium euangelicum cōmemorat comprobatū operibus non solum manualibus sed etiā operibus mundis, iustis & irreprehensibilibus. & ad hoc deum & ipsos testes affert. Et q; ipsi sint testes & species operum sanctorū subiungit. SIcut scitis.) Nemo enim potest esse testis eorū quę nescit. QVAliter vnūquenq; vestrum sicut pater filios suos deprecantes. pro, hortantes, vos & consolantes testificati sumus. pro, & testificātes.) Quoniā mutilus est sermo, congruit subintelligere verbum substantiuum ante hæc tria participia. Ita q; litera sit. sicut scitis qualiter vnumquenq; vestrū sicut pater filios suos fuimus hortantes. Et ibi fiat linea. deinde subiungatur. VOS & cōsolantes. pro, & vos cōsolantes, & testificantes.) Et tunc subiūgitur materia exhortationis consolationis & obtestationis. VT ambularetis digne deo.) hoc est vt proficeretis pro dignitate dei. QVI vocauit. pro, vocat, vos in suum regnum & gloriam.) Vndique rationes adunat tum ex parte dei, tum ex parte beneficii vocationis, non ad nuptias sed ad regnum:

F non ad gloriam humanam sed gloriam diuinam. Vbi & perspicere potes nullũ omisisse officiũ: nec matris, dicendo tanq̃ si nutrix foueat filios suos, non alienos. nec patris, dicendo sicut pater filios suos. IDEO & nos gratias agimus.) Tractat illam particulam, gratias agimus deo semper pro omnibus vobis memores operis fidei vestrę &c. Tractat autẽ eam cõtinuando facta factis: hoc est factis propriis facta Thessalonicensium. Et commemorat ea vt materiam gratiarum actionis deo: vt ex propriis quoq; factis cõfirmentur in fide. DEO sine intermissione.) quo ad habitum & affectum. QVOniam quum accepissetis a nobis verbum auditus dei.) hoc est verbum euangelicum; quo auditur non homo sed deus auditu interno. ACcepistis illud nõ vt verbum hominum sed (sicut est vere) verbum dei.) In quibusdã codicibus Græcis non habetur vt: sed legitur accepistis illud nõ verbum hominũ sed sicut vere est verbum dei, vt explicetur absq; similitudinis nota negatum verbum hominum & acceptatum verbum dei quẽadmodum in ve
G ritate est. QVI. Deficit. &, operatur in vobis qui credidistis. pro, creditis.) Ab effectu manifestat verbum esse non hominum sed dei: quia non homo sed deus operatur intus in vobis qui creditis, faciens vos non solum credere sed factis comprobare fidem. Vnde & facta subiungit.

¶VOS enim imitatores facti estis fratres ecclesiarum dei quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu.) Primę persequutiones Christianorum in Iudęa fuerunt & a Iudęis. & propterea Paulus Thessalonicenses dicit imitatos esse ecclesias Christianas quæ sunt in Iudæa. Et subiungendo in quo imitati sunt dicit. QVIA eadem passi estis & vos a. Deficit, propriis, cõtribulibus vestris.) Superfluit vestris. SIcut & ipsi.) subaudi Christiani ecclesiarum in Iudæa. A IVdęis.) Similitudo clara est. Verum de Iudęis subiungit multas malas conditiones, ea ratione quia Iudæi excitauerant turbam in Thessalonica mediantibus quibusdã malis viris aduersus Paulum & Silam & aduersus Thessalonicenses Christianos: vt patet Act. xvii. QVI & dominum occiderunt Ie-
H sum.) Iudęi siquidem impulerunt Pilatum ad occidendũ Iesum. & propterea ipsi dicuntur occisores Iesu. ET. Deficit, proprios, prophetas.) Hieremiã, Esaiam &c. ET nos persequuti sunt.) & nos Christi discipulos persequuti sunt. ET deo non placent.) Ad excludendum q̃ Iudæi arbitrabantur se obsequium præstare deo persequendo Christianos, hoc adiunxit. ET omnibus hominibus aduersantur,) Et huius exaggerationis rationẽ explicat subiungendo. PROhibẽtes nos gentibus loqui vt salui fiant.) hoc est enim aduersari omnibus nationibus mundi. VT impleant peccata sua semper.) vt indesinenter addant peccata peccatis, quousq; impleant prępuisam ac permissam mensurã peccatorum. simili siquidem modo loquitur deus Gẽ. xv. nondũ impletæ sunt iniquitates Amorręorum. PERuenit enim ira dei super illos vsq; in finem.) Superfluit dei. Rationem reddit eius quod dixerat vt impleant semper peccata sua, quia ira peruenit in illos non secundũ quid sed vsq; ad extremũ. Ira intercipitur, quum non permittitur augmen-
I tum peccatorum. Est enim effectus desertionis diuinę: ac per hoc plenæ vltionis subseq̃uẽtis. Et hoc impleri continue videmus in obstinatione Iudæorum. ¶Si tñ intelligatur textus iste de ira præsentis vitę, impleta sunt hęc Pauli verba paulopost in excidio Hierosolymitano. Tanq̃ Iudęi impleuerint peccata sua illis. xl. annis ad exequutionem proprii excidii vsq; in finem, sine termino: eo q̃ nunq̃ restituendi sunt in pristinum gradum.

¶NOS autem fratres.) Commemoraturus perseuerãtiam Thessalonicensium, interserit modũ quo nouit eos perseuerare: cõmemorans simul perseuerantem affectum proprium erga illos. DEsolati a vobis. pro, orbati vobis.) tanq̃ parentes orbati filiis. AD tempus horę.) hoc est ad tempus modicę moræ. exturbatus siquidem ex Thessalonica & Berthæa, venerat Athenas. ASPEctu non corde.) Orbationem declarat esse quo ad aspectum corporalem, non quo ad aspectum cordis. ABundãtius festinauimus, pro, studuimus, faciem vestram videre cum multo de-
K siderio.) Et studium ac desiderium declarans subiungit. QVOniam voluimus venire ad vos.) Pluraliter dicit voluimus, propter socios. Singulariter tamen subdit de seipso. EGO quidem Paulus & semel & iterum.) Forte q̃ alii non totiens studuerant venire. SED impediuit nos Satanas.) hoc est aduersarius, proculdubio diabolus. Ratio autem tanti studii ac desiderii subiũgitur. QVAE est enim nostra spes aut gaudium aut corona glorię. pro, gloriationis.) Ad futurum tempus aduentus Christi hęc tria spectare constat ex subiunctis. Et gradatim supputat. Primo spem pręmii ex fructificatione in illis, deinde gaudium de salute illorum, & demum coronã gloriationis in deo de virili certamine habito ab ipsis conuersis opera Apostolorũ. NONne. Deficit, & vos.) Non dicit nonne vos sed dicit nonne & vos: vt comprehendat cum Thessalonicensibus alias ecclesias doctas ab ipso. ANte dominum nostrum Iesum Christum.) Vt prędi-

mus interpres vtitur ante pro coram. significat ꝙ corã Christo & ipsi & aliæ ecclesiæ ab eis doctæ, erant eorum spes gaudium & ratio gloriationis, non coram vanitate hominũ. ESTIS in aduentu eius.) Superfluit estis. Et non solum coram Christo sed & in aduentu ipsius eos fore hæc tria significat, ad explicandum communem tunc lætitiã & gloriam. VOS enim estis gloria nostra & gaudium.) hoc est quia vos in præsenti estis materia tum gaudii nostri, tum gloriæ claritatis & splendoris nostri. Filius enim sapiens est & gloria & gaudium patris.

CAPVT III.

ROPTER quod.) hoc est propter tantum vinculum affectus nostri vobiscũ. NON sustinentes amplius.) supple vos inuisitatos a nobis. PLAcuit nobis.) paulo & Silę. REmanere. pro, relinqui, Athenis solis. pro, soli.) videlicet absq; Timotheo. ET misimus Timotheum fratrem nostrum.) secundũ fidem & dilectionem. ET ministrum dei.) Non dicit ministrum nostrum, sed dei ad salutem animarum. IN euangelio.) Deficiunt tres dictiones. Legendum est. ET cooperatorem nostrum in euangelio Christi.) Erat enim Timotheus & ipse prædicator euangelii: Ad confirmandos vos.) Ecce ad quid misimus Timotheum. ET exhortandos. pro, & consolandos, pro fide vestra.) hoc est pro perseuerantia fidei vestræ. VT nemo moueatur.) Dictio Græca interpretata moueatur, non videtur posse exprimi vnica dictione: eo ꝙ significat cedere ob blanditias, sumpta metaphora a motu caudæ canis, cuius est agitatione caudæ blandiri. Vnde posset explicari legendo vt nemo moueatur blanditiis, subiungendo. IN tribulationibus istis.) Vt enim dictum est, exturbati fuerant Paulus, Silas, Timotheus & Thessalonicenses Christiani. Et Paulus quidem cum sociis recesserunt. Thessalonicenses autem tracti sunt ad magistratus. Et quoniam dimissi fuerant fideiussione data liberi, timebat Paulus ne blanditiis aliorum Thessalonicensium qui fideiusserant mutarentur. Et propterea misit ad confirmandos eos & consolandos vt perseuerarent in fide immoti a quibuscunq; blanditiis consanguineorum, amicorum & huiusmodi. IPSI enim scitis ꝙ in hoc positi sumus.) Accusatiui casus est hoc. Commemorat enim ꝙ ipsi iam sciunt ꝙ nos Christiani ad hoc (scilicet ad patiendũ) positi sumus a Christo. Acsi apertius dixisset. Non sunt afflictiones istæ improuisæ, sed scitis ꝙ ad afflictiones sustinendas sumus decreti. Et hoc ꝙ sciuerint manifestat. NAM & quum apud vos essemus, prædicabamus vobis passuros nos.) subaudi Christianos. TRIbulationes: sicut & factum est, & scitis.) experientia. ¶PROpterea & ego amplius non sustinens.) vos inuisitatos manere. Quum prius dixisset pluraliter propterea non sustinentes amplius, modo singulariter dicit propterea & ego amplius non sustinens: ad explicandum magnitudinem affectus in in seipso erga eos. vt quemadmodum maior erat Sila & Timotheo gradu & dignitate, explicaret quoq; se maiorem affectu & officio erga illos. MISI ad cognoscendam fidem vestrã.) hoc est perseuerentiam vestram in fide. NE forte tentauerit vos is qui tentat.) Diabolum appellat eum qui tentat: quoniam proprium est eius officium tentare, non ad cognoscendum sed ad inclinandum & ducendum ad malum. Et per hoc quas superius dixerat blanditias, modo instrumenta esse tentationis diabolicæ insinuat. ET inanis fiat labor noster.) Consequenter ad fructum tentationis diabolicæ, dicit ꝙ inanis redderetur labor quẽ Paulus & socii assumpserãt euãgelizando illis. Inanis autẽ redderetur nõ quo ad propriũ meritum, sed quo ad fructum in eis.

NVNC autem veniente Timotheo. pro, nunc autem quum venisset Timotheus, ad nos a vobis.) Descripta missione Timothei, describit reditum eiusdem: ex quo cognouit perseuerantiã Thessalonicensium. & annunciante, pro, annunciasset, nobis.) mihi & Silæ. FIDEM & charitatem vestram.) Ecce duo præcipua bona Christianorum. ET quia. pro, ꝙ, memoriam nostri habetis bonam semper.) Ad differentiam memoriæ in malam partem. Meminerant enim Pauli & Silæ, benedicentes horam qua venerunt ad eos & conuerterunt eos ad deum, etiam post afflictiones. & propterea dicit semper. DESIderantes nos videre sicut & nos quoq; vos.) Superfluit quoq;. Hoc est quartum bonum quod retulit Timotheus. IDEO consolati sumus fratres in vobis.) Effectum subsequutum ex Timothei relatione describit. Et vtitur (vt alias diximus) interpres passiue consolati sumus: hoc est consolationem accepimus. IN omni necessitate & tribulatione nostra per fidem vestram.) Quamuis nos in afflictione & indigentia simus constituti, nihilominus ob vestram fidem accepimus consolationem multam in vobis: ita ꝙ perseuerantia vestra in fide, fuit consolatio nostri in iis quæ patimur. Vnde & subdit.

QVONIAM nunc viuimus si vos statis in domino.) Non solum est consolatio nostri, sed

F etiam est vita nostra. Hyperbolicus est sermo humano more ad explicandum magnitudinẽ affectus erga perseuerantiam eorum. QVAM enim gratiarum actionem possumus deo retribuere de vobis.) Magnitudinem affectus explicat agnoscendo impossibilem gratiarum actionem tanti beneficii, scilicet ꝙ ipsi perseuerent. IN omni gaudio quo gaudemus propter vos ante deum nostrum.) hoc est coram deo nostro. Ecce quod dixerat viuimus, vita læta, nõ lætitia mũdana sed in conspectu dei. Hinc apparet immensitas dilectionis Pauli & sociorum: ꝙ non solum consolationem acceperunt, sed tanto gaudio repleti sunt propter perseuerantiam Thessalonicensium vt non inuenirent quas gratias referrent deo, pensantes magnitudinem beneficii.

¶NOCTE ac die abundantius orantes.) Tractat consequenter illam particulam in principio propositam, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione. Quod dixerat sine intermissione, exponit modo nocte ac die abundantius (hoc est frequentius, attentius, diu-
G tius) orantes, immo supra modum. Dictio enim interpretata abundantius, excessum significat ad manifestandam quodammodo excessiuam orationem. VT videamus faciem vestram.) nõ ad carnalem aut humanam consolationem sed spiritualem fructum. De quo subdit. ET compleamus ea quæ desunt fidei vestræ.) Non ꝙ deessent eis aliqua necessaria ad fidem, sed deerãt aliqua cognoscenda circa mysteria fidei vel operum & huiusmodi. IPSE autem deus & pater noster & dominus. Deest, noster, Iesus Christus dirigat viam nostrã ad vos.) Scribẽdo orat, primo pro itinere ad eos, deinde pro augmento donorum in Thessalonicensibus, subiungendo.

VOS autem dominus multiplicet. pro, plus habere, & abundare faciat charitatem vestram in inuicem & in omnes.) Duo petit, primo ꝙ dominus faciat eos plus habere donorum spiritualium. Deinde specialiter ꝙ faciat abundare donum dilectionis, tum mutuæ, tum in omnes. In hoc enim superat Christiana dilectio reliquos amores, ꝙ non solum est ad diligentes se, sed est ad
H omnes etiam ignotos & inimicos. QVEMadmodum & nos in vobis. pro, in vos. hoc est spiritualiter. Sic enim fuit & est dilectio nostra erga vos. AD confirmanda corda vestra.) Ecce quorsum petit hęc pro Thessalonicensibus, vt confirmentur corda eorum in fide. Confirmentur autem cum duabus conditionibus. Altera est. SINE querela.) Passiue intelligendum est: hoc est ꝙ nullus sit aduersus eos querelæ locus. Et in hoc operum irreprehensibilitatem comprehẽdit. Altera est. IN sanctitate.) hoc est mundítia interna. ANTE deum & patrem nostrum.) hoc est coram deo & patre nostro. Vtranꝗ conditionem cupit non coram vanitate hominum sed in conspectu dei tanꝗ dei, & patris nostri per adoptionem: vt vndiꝗ adsit reuerentia. IN aduentu domini nostri Iesu Christi.) Superfluit Christi. Et legendum est. IN aduentum domini nostri Iesu.) hoc est accedendo versus aduentum domini nostri Iesu. Huiusmodi enim conditiones firmatę, sunt progressus quidam versus aduentum domini Iesu. Paratæ siquidem in euã-
I gelio virgines describuntur euntes obuiam sponso. CVM omnibus sanctis eius amen.) Superfluit amen. Gloriosus Christi aduentus describitur cum comitatu omnium sanctorum.

CAPVT IIII.

DE CAETERO. pro, quod superest, ergo fratres rogamus vos & obsecramus. pro, adhortamur, in domino Iesu.) Supererat tractare illam particulam propositam, coram deo & patre nostro. Hæc enim particula (vt ibi dictum est) refertur ad memores. Tractat ita in toto residuo epistolæ huius ꝗ memores sint eorum coram deo & patre nostro: instruendo eos de vniuersis quibus indigebant coram deo & patre nostro. Hæc est enim vera memoria subditorum apud prælatos in iis quæ dei sunt. Vnde & inchoat instructionem rogando & exhortando in domino Iesu. VT quemadmodum accepistis a nobis.) Superfluit vt. QVOmodo opor-
K teat vos ambulare.) non pedibus, sed affectibus ac moribus. ET placere deo.) Nihil prodesset proficere moribus nisi placeretur deo. Et hæc duo compræhendunt in genere vniuersam vitæ Christianæ formam. Sic & ambuletis.) Superfluunt hæ tres dictiones. VT abundetis magis.) Hinc sumendus est ordo literæ, hoc est enim quod rogant & adhortantur. Est siquidẽ ordo literæ. Adhortamur in domino Iesu vt abundetis magis quemadmodum accepistis a nobis quomodo oporteat vos ambulare & placere deo. Rogat enim & hortatur Thessalonicenses bene operantes, vt abundent magis in ambulando & placendo deo iuxta illum modum quo instructi fuerant: quo scilicet oportet Christianos ambulare & placere deo. Instructi siquidem fuerant oretenus de modo ambulandi & placendi deo. Vnde & eorundem scientiam citat. SCItis enim quæ præcepta dederim. pro, dederimus.) simul cum Sila. VObis per dominum Iesum.)

Ad præcepta refertur per dominum Iesum. Significatur enim ꝙ non propria præcepta sed præ cepta per dominum Iesum dederunt eis. ¶HAEC est enim voluntas dei.) Explicaturus opportuna Thessalonicensibus pręcepta, reducit præcepta domini Iesu (vtpote hominis) in deum, dicendo hæc est enim voluntas dei: vt cognoscamus præcepta Iesu esse ex diuina voluntate. A

SANctificatio vestra.) Primum inter opportuna Thessalonicensibus præcepta, carnis munditiam ab illicitis venereis cõtinet. Sanctificatio vestra, hoc est mũdificatio vestra. Et quoniam ad diuersas materias potest referri mundificatio, explicat materiam intentam subiungendo.

VT abstineatis vos a fornicatione.) Vbi prudens lector nota ꝙ quia Gẽtiles reputabant fornicationem non esse peccatum, ne crederent ideo eam esse peccatum quia prohibita est per dominum Iesum, iungit huic præcepto voluntatem dei: vt sciant ipsam fuisse prohibitam a deo, & non incœpisse prohibitionem eius per dominum Iesum. VT sciat vnusquisꝙ vestrum, vas suum possidere in sanctificatione & honore.) Rationem explicat prohibitæ a deo fornicationis: quia videlicet est contra possessionem proprii corporis in sanctificatione (hoc est in mundificatione) & honore. Contra munditiam ac contra honorem proprii corporis fornicationem esse astruit. quod in primæ quoque ad Corinth. vi. dicit: sed hic aliam assignat rationem, quam subiungit. NON in passione desiderii.) Vsurpatum iam est apud theologos nomen passionis ad significandum perturbationes animi. Signum dehonorationis & immunditiæ corporis in fornicatione, est perturbatio animi concupiscentis impellens ad fornicandum: immo ipse vsus corporis ex perturbatione concupiscentiæ. Vnde per hoc explicauit Paulus rationem immunditiæ & dedecoris corporis quatenus, humanæ rationi naturaliter subiecti quo ad illius vsum voluntarium. SICVT & gentes quę ignorant deum.) Adiunxit hoc ad excludendum excusationem Gentilium, attribuentium naturæ huiusmodi vsum corporis in concupiscentia perturbante animum. hoc inquit Paulus accidit gentibus ex eo ꝙ ignorant deum, ex eo ꝙ non metiuntur ea quæ sunt animi & vsus corporis secundum deum. Igitur ex ignorantia dei & peccant & excusant peccatum. ET ne quis supergrediatur. Superfluit &. neꝗ. pro, &, circumueniat in negocio fratrem suum.) Prohibitæ fornicationi adiungit prohibitum adulterium. Quod honesto sermone significat a supergredi & decipere fratrem suum in negotio huiusmodi. Communiter siquidem in adulteriis interuenit fallacia aliqua qua adulter velut supergreditur fratrem suum abutendo vxore illius. ¶QVOniam vindex est dominus de his omnibus.) Tres rationes affert ex parte dei aduersus hæc omnia. Quarum prima est ꝙ deus est vltor omnium harum iniuriarum: vt hinc timeant cognoscendo ꝙ non erunt impunes. SIcut. Deest. &, prædiximus vobis & testificati sumus.) Non nouiter hoc dicimus, sed prius & diximus & testificati sumus afferendo testimonia scripturarum sacrarum. NON enim vocauit nos deus in immũdiciam sed in sanctificationem.) Secunda ratio ex parte diuinæ vocationis ad Christianitatis statum est: ꝙ deus vocauit nos ad statum munditiæ a perturbationibus animi, a sordibus peccatorum, & non ad immunditias venereas. ¶ITAQVE qui hæc spernit. pro, reiicit, non hominẽ spernit. pro, reiicit, sed deum: qui etiam dedit spiritum suum sanctum in nobis. pro, in vos.) Superfluit hæc. & similiter superfluit etiam. Tertia ratio (quæ per modum illationis ex duabus præcedentibus inducitur) ex parte ipsius dei habitantis in Christianis per spiritum sanctum sumitur. Hinc enim fit vt qui reiicit abstinentiam a fornicatione & adulterio, non reiiciat hominem sed reiicit deum habitantem in seipso per spiritum suum sanctum. Vnde & contra deũ iudicem, & contra deũ vocãtem, & contra deum habitantem peccat tam fornicator q̃ adulter. B C D

DE CHAritate autem fraternitatis.) Pręceptis de spectantibus ad proprias munditias singulorum, adiungit præcepta de spectantibus ad dilectionem proximorum. Quæ tacenda dicit, quia Thessalonicenses seruabant ea, nec indigebant amplius moneri. Et propterea subdit. E

NON necesse habuimus. pro, habetis, scribere. pro, vt scribamus, vobis.) Et ratio subiungitur. IPSI enim vos a deo didicistis. pro, edocti estis, vt diligatis inuicem.) ab interno doctore plene docti non egetis externo præceptore. ETENIM illud facitis in omnes fratres in vniuersa Macedonia.) Probatio dilectionis exhibitio est operis: liberalitas Thessalonicensium extendebat se ad omnes Christianos non solum in ciuitate sed etiam in vniuersa prouincia Macedonię, cuius pars erat Thessalonica. ¶ROGAMVS autem vos fratres vt abundetis magis.) Facitis quidem officium dilectionis: rogamus autem vt crescat. ET operam detis. pro, & ambiatis.) hoc est pro honore ducatis. Adiungit etiam præcepta opportuna Thessalonicensibus. Et quantum coniicitur ex subiunctis, erant inter eos aliqui inquieti, aliena curantes: aliqui ociosi. Et illi

F quidem quietem & aliena postponere, velut ignauiam quandam reputabant. Quo contra ad eos dicitur. Rogamus vos vt pro honore ducatis. VT quieti sitis, & vt vestrum negocium. pro, res proprias, agatis.) hoc est vt quieti occupemini circa res vestras, nec hoc reputetis ignauiam sed honorabile. Sunt enim homines aliqui inquieti, semper quærentes curam alienorum. Ad ociosos autem dicitur. ET operemini. Deest. propriis, manibus vestris, sicut vobis præcepimus.) Artifices erant isti: quibus præceperant voce vt non solum manibus suboperariorum sed etiam manibus propriis operarentur. VT honeste ambuletis ad eos qui foris sunt.) hoc est ad infideles, qui sunt extra ecclesiam. Volebat enim vt cum eis seruaretur decorum. ET nullius aliquid desideretis. pro, & nullius indigentiam habeatis.) De infidelibus intelligo, hoc est vt Christiani ita se exhiberent vt nullius infidelis indigentiam haberent: ne ex indigentia eorum, occasionem incurrerent peccandi.

G NOLVMVS autem vos ignorare fratres de dormientibus.) Præcepta aduersus tristitiam & luctum pro defunctis adiungit, sciens forte ꝙ nimis tristabantur. Dormientes appellat Christianos mortuos, eo ꝙ surrecturi sunt ad immortalem vitam: ac per hoc tanq̄ dormiētes interim habent. VT non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent.) Non dicit vt non contristemini, sed adiunctio modo, sicut non habentes spem immortalis vitæ corporis. SI eñ credimus ꝙ Iesus mortuus est & resurrexit, ita & deus eos qui dormierunt, per Iesum adducet cum eo.) Conditionali vtitur cuius antecedēs tanq̄ notorium cōstat, vt indubitatum reddat cōsequens. Simile quid fecit ad Corinth. scribens si Christus resurrexit & nos resurgemus. Ex eo enim ꝙ constat Christum mortuum esse & resurrexisse, astruit constare quoq; ꝙ deus per Iesum iudicem ac ducem adducet cum ipso Iesu eos qui dormierunt in spe futurę resurrectionis. Et ad cumulum consolationis, ordinem manifestat ꝙ dormientes præuenient alios. Hinc siquidem

H meliore conditione dormientium audita, merito minorem tristitiam causa dormientium accepturi erant. Hunc itaq; ordinem pro ratione reddens consolationis, ait. ℭHOC enim vobis dicimus in verbo domini.) non in verbo hominum. QVIA. pro, quòd, nos qui viuimus qui residui sumus in aduentu. pro, in aduentum, domini.) Nota duas conditiones determinantes pronomen. Altera est vita præsens, ad differentiam dormientium: hoc est mortuorum. altera est relinqui in aduentum domini, ad differentiam eorum qui ante aduentum domini morietur. Quę simul iunctæ conditiones, manifestant ꝙ pronomen nos non demonstrat Paulum, Silam, Timotheum & reliquos illius ætatis Christianos, sed electos qui tempore aduentus domini ad iudicium vniuersale relinquentur viui. Et dicit qui residui sumus seu qui relinquimur, propter id quod dictum est a domino Iesu. Filius hominis veniens an inueniet fidem super terram? NON præueniemus eos qui dormierunt.) non pręueniemus inquit quo ad gloriam immortalis vitæ,

I quo ad esse simul cum Christo. Et rationem subdit non pręuentionis, manifestando simul id qđ dixerat, deus per Iesum adducet cum eo eos qui dormierunt. QVOniam ipse.) supple Iesus. DOminus in iussu.) Non descendet seruus vt olim sed dominus, non subditus hominibus vt in primo aduentu, sed in iussu. veniet ergo dominus iubens. ET in voce archangeli.) Superfluit &. Vox archangeli potest intelligi vox angelorum ministrantium Christo ordinate subarchāgelo Michaele qui creditur præesse ecclesię: vt quemadmodum scriptum est in descēsu dei in mōtem Sina, currus dei decem milibus multiplex &c. multo magis in aduētu personali domini Iesu innumera multitudo angelorum ordinatorum appareat. ℭQuæ erit autem huiusmodi vox, q̄uis nō sit scripta, intelligi potest vox tum exultationis tum cōuocationis hominum ad iudicium. Potest nihilominus intelligi de voce ipsius Christi. nam cōstat ei competere archāgeli nomen tūc: quoniam quatenus homo veniet supremus nūcius supremi cōsilii diuini de supre

K ma dispositione totius vniuersi. Verū si de voce corporali est sermo, sensus est ꝙ veniet in voce sonāte ipsum esse archāgelum. ita ꝙ nō erit opus indice, nec expectabitur qualitas sermōis: sed ipsa eius vox sonabit ipsum supremū nūciū deitatis. Si vero metaphorice sumit̄ vox pro manifestatione, sensus est ꝙ descēdet archāgelus manifeste: hoc est ꝙ descēdet clare manifestus supremus nūcius deitatis ad disponēdū de nouitate totius mūdi. Et hūc reputo esse sensum literalem. ET in tuba dei.) hoc est diuinitus cōuocās oēs tā viuos q̄ mortuos. tubæ enim officiū conuocare est. Et quia nō humanitus sed diuinitus erit cōuocatio ideo dicitur dei. Vere autē erit diuinitus: quoniā hæc tuba est illa vox filii dei quam audiēt omnes qui in monumētis sunt. Est enim resuscitatiua mortuorum. DEscendet de cælo.) Vbi residet, descendet sensibiliter vidētibus iis qui viuunt in terra. ET mortui qui in Christo sunt, resurgent primi. pro, primum.)

E regione ad id quod dixerat non præueniemus eos qui dormierunt, dicit ꝙ dormientes præue A
nient nos. Hunc enim ordinem clare ſignificat aduerbium primum. Primum igitur aſſequen-
tur electi qui mortui fuerant vitam corporis glorioſam. DEINDE.) Non dicit ſimul, ſed de-
inde, vt ordo temporis ſignificetur. NOS qui viuimus qui relinquimur.) Repetit ambas con-
ditiones ſupradictas: manifeſte explicans ꝙ de electis viuentibus tunc loquitur. SIMVL rapie
mur cum illis in nubibus obuiam Chriſto. pro, domino, in aera.) Clare Paulus explicat quatuor
myſteria. Primum eſt ordo temporis inter reſurrectionem electorum qui mortui fuerant & ra-
ptum ad occurrendum in aera domino. Vbi inſinuatur ſecundum, ꝙ electi qui fuerant mortui
reſurgent in terra & non in acre: alioquin non deinde ſimul cum illis raperemur. Tertium eſt
ſimultas raptus electorum viuentium & eorum qui reſurrexerant. Quartum eſt ꝙ electi qui
relinquimur non moriemur, ſed de vita mortali transferemur in vitam immortalem. Hoc enim
clare ſignificat, repetendo qui viuimus ſimul rapiemur cum illis. Hoc conſonat verbis Petri
apoſtoli Actuum decimo. Ipſe eſt qui conſtitutus eſt a deo iudex viuorum & mortuorũ. Et ideo
in ſymbolo cantamus, & iterum venturus eſt cum gloria iudicare viuos & mortuos. ¶ Nec ob-
ſtat ꝙ ſtatutum ſit homini ſemel mori: quoniam ſtatutum regulare eſt, illos autem non mori
ſingulare eſt. Et ſimiliter non obſtat ſcripturam dicere ꝙ omnes reſurgemus: quoniam hoc veri
ficatur etiam in illis quo ad terminum reſurrectionis: hoc eſt quo ad ipſam vitam corporalem
ad quam ordinatur reſurrectio. ¶ Quod autē dicit in nubibus, nubes gloriæ ſignificatur. Cor-
pora enim glorioſa ſplendentia, nubem gloriæ efficient: quemadmodum videmus in cælo in il-
la parte quæ vocatur via lactea. ET ſic ſemper cum domino erimus.) Nota & ſic, abſq; morte
intercedente: & non aliquanto tempore ſed ſemper erimus cum domino. Sed non dicit erimus
ibi: quia non perſeuerabunt in aere, ſed vbi erit dominus. ITAQVE conſolamini inuicem in
in verbis iſtis.) vtpote non humanis ſed diuinis.

CAPVT V.

DE TEMporibus autem & momentis fratres.) Poſtq̃ deſcripſit qualitatem ad-
uentus glorioſi, tractat tempus ipſius aduentus. Et dicit de temporibus & mo
mentis, tempora referendo ad annos ſeu menſes, momenta autem ad dies ſeu
horas. NON indigetis vt ſcribamus. pro, ſcribatur, vobis.) Et rationē ſub-
dit. IPSI enim diligenter. pro, exacte, ſcitis.) Erant enim Theſſalonicēſes ſtu
dioſi ſcripturarum. Q; DIES domini ſicut fur in nocte ita veniet.) Aduer-
te erudite lector vtrunq; dictum a Paulo: & ꝙ dominus veniet manifeſtus in tuba &c. & ꝙ dies
domini veniet repente, ex improuiſo ſicut fur in nocte. Vtrũq; ſiquidē eſt verum: quoniam cer-
tum ac determinatum tempus quando veniet, erit ex improuiſo ac repente, ipſe autem veniens D
tunc repente & ex improuiſo, veniet manifeſtus & glorioſus. Dies itaq; domini, hoc eſt modus
temporis quando veniet dominus, aſſimilatur modo quo fur venit in nocte. Similitudinem em̃
modorum explicant aduerbia ſicut & ita. Et quoniam immiſcuit noctem, rationem reddit qui-
bus erit in nocturna dies illa ſubiungendo. QVVM enim dixerint pax & ſecuritas, tunc re-
pentinus eis ſuperueniet. pro, inſtat, interitus.) Ecce quòd ex improuiſo, putantibus eſſe pacem
præſentium & ſecuritatem futurorum: ecce quòd repente, ꝙ repentinus iniquis non futurus
ſed præſens inſtat interitus. Et ne intelligeres quòd ſtatim repentina morte interibunt corpore,
ſubiungit peius. SICVT dolor. Deeſt. partus, in vtero habentis. pro, habenti.) Parum eſſet
repente mori. ad cumulum ſiquidem pœnæ adiungitur ſenſibilis dolor, quemadmodum dolor
partus eſt mulieri habenti in vtero dum parturit & nō parit. ¶ Scito ꝙ dictio Græca interpre-
tata dolor, non plene explicabatur: quoniam ſignificat non dolorem abſolute ſed dolorem par- B
tus. Et propterea additum eſt partus. ET non effugient.) Ineuitabilitas mali adiungitur: In-
teritus itaque non ipſa mors ſed terminus viæ ſignificatur. Ex tunc enim reddentur obſtinati
in ſua malitia tanq̃ mortui in illa. Et propterea appellatur interitus abſq; facultate euitādi ma
lum pœnæ æternæ damnationis. Et hoc proportionaliter intellige de electis viuis tunc, ꝙ con-
firmabuntur in bono: vtpote in termino viæ. Simul enim & pari ratione iſti iniqui erunt obſti-
nati in malo & electi confirmati in bono, quum repente veniet dies domini, terminās viam me-
riti & demeriti. ¶ VOS autem fratres non eſtis in tenebris vt vos dies illa tanq̃ fur comprehē-
dat.) Non dicit quòd vobis non erit repentina dies illa, ſed dicit quòd vos non comprehendet
dies illa ſicut fur in tenebris. Fur enim in tenebris comprehendit bona furādo: vos autem quia

F non estis in tenebris peccatorum,non comprehendemini ab illa die tanq̃ a fure, nihil perdetis aduenięte repente illa die. OMNES enim vos.)Superfluit enim. FILII lucis estis & filii diei) Hebræo more Paulus Hebræus loquitur,habentes lucis copiam filios lucis appellando:& similiter habentes claritatis copiam filios diei appellando.Et tamen proprie geniti sunt a luce spirituali & die spirituali:Christo scilicet.hoc enim dicit e regione ad noctem & tenebras. Vnde clare subdit. NON sumus noctis neq; tenebrarum.) quo ad statum animæ. IGItur non dormiamus.) somno negligentiæ & peccati.Infert exhortationẽ ex contrariis conditionibus Christianorum & aliorum antedictis. SICVT & cæteri.)iniqui. SED vigilemus & sobrii simus.) Non de vigilia corporali sed de vigilantia mentis est sermo. QVI enim dormiunt,nocte dormiunt:& qui ebrii sunt,nocte ebrii sunt.) Accommodate exhortationis rationem reddit ex iis quæ corporaliter geruntur in nocte. Dixerat enim ꝙ nos non sumus noctis sed diei. & ideo ex
G hoc ꝙ nocturno tempore homines corporaliter dormiunt & ebrii sunt (communiter enim superueniente nocte inebriabantur,vt nocturno somno digererent ebrietatem) proportionaliter iniqui tanq̃ filii noctis,& dormiunt in peccatis & inebriantur passionibus propriis. NOS autem qui diei sumus.) Christiani omnes. SObrii simus.) E regione ad ebrietatem. INduti loricam.seu thoracem,fidei & charitatis.) E regione dormitionis,vigilantiam describit. Vigilũ enim est indui thoracem ad protegendum pectus,in quo sunt vitalia membra. Vnde & principales virtutes explicat(fidei scilicet & charitatis)præsentem animæ vitam seruantes. ET Galeam spem salutis.) futuræ in æternitate,ad protectionem capitis quo erigimur ad superna.

QVOniam non posuit nos deus in iram.)Rationem adiungit ex parte status ad quem Christus nos Christianos asciuit.Et differentiam aliam inter electos & reprobos ex parte dei significat.Negando siquidem ꝙ posuit nos deus in iram, affirmationem insinuat ꝙ reprobos posuit
H deus in iram:iuxta doctrinam eiusdem diffuse scriptam ad Ro.Positi sunt enim reprobi ad suscipiendam diuinam iustitiam vindicatiuam in æternum:quæ appellatur simpliciter & absolute ira. SED in acquisitionem salutis.) Constituit deus Christianos ad acquirendam salutem æternam non propriis viribus seu meritis,sed PER dominum nostrum Iesum Christum qui mortuus est pro nobis.) Ecce cuius viribus cuius merito acquirenda est nobis salus.Et vsqueadeo. VT siue vigilemus siue dormiamus.) corpore,hoc est vt in quibuscunq; quæ agimus seu patimur. SIMVL cum illo viuamus.)hic est enim modus acquirendæ salutis per Christum,vt in omnibus quæ agimus siue patimur seruemus viuere cum Christo,immo viuere cũ Christo sit ratio vigilandi & dormiendi. Viuere autem cum Christo est se conformare illi mente & animo. PROpter quod consolamini inuicem & ædificate alterutrum, sicut & facitis.) Propter quod,refert diuinum beneficium quo constituit nos in acquisitionẽ salutis per Chri-
I stum tali modo.Hinc enim deducit & mutuam consolationem seu adhortationem quæ spectat ad verba,& mutuam ædificationem factis.Adiungit autẽ sicut & facitis:ne putent latere Paulum virtutes eorum & intelligant ꝙ ad perseuerantiam inuitantur.

ROGAMVS autem vos fratres.) Moniturus in specie qualiter subditi in prælatos, & prælati in subditos se gerere debent,incipit a subditis erga prælatos. Quos describit a tribus actionibus. VT noueritis eos qui laborant inter vos.)Ecce prima prælatorum actio, laborare inter subditos:hoc est qui non parcunt laboribus propriis in regimine vestro.

ET præsunt vobis in domino.)Ecce secunda actio qua præsunt non tanquàm dominantes sed in domino,tanquàm serui domini IESV. ET monent vos.) Præesse est authoritatis, laborare operis,monere doctrinæ. Hæ sunt partes prælatorum. VT HAbeatis illos abundantius. pro,in æstimatione.) Primum quod debetis talibus est habere illos in precio.quod est officium
K honoris. IN CHAritate.) Præcipit & quòd honorentur & quòd diligantur. PROPTER opus illorum.) non propter titulum præsidentiæ sed propter opus multiplex descriptum.

ET PAcem habete cum eis.) Superfluit &.Tertium quod exigit a subditis erga tales prælatos,est pax cum illis:vt non resistant castigationibus monitionibus & huiusmodi, sed cum ordinis tranquillitate se gerant erga eos exercentes officium suum.Tria ergo debent subditi prelatis:honorem,amorem & pacem.

¶ROGAMVS autem vos fratres.) Ad prælatos dirigitur iste sermo,quatuor continens precepta. CORRIPITE inquietos.pro,monete inordinatos.) vt sint compositi & ordinati in moribus & actionibus suis. CONSOLAMINI pusillanimes.) ad aggrediendum seu prosequendum bona opera.

SVScipite.pro,subleuate,infirmos.)nõ corpore sed animo,qui inualidi sunt ad sustinendum aduersa,ad resistendũ tentationibus,& huiusmodi, PAtientes.pro,longanimes,estote ad oẽs.) Post tres species defectuum(scilicet ordinis,animi & viriũ)generale præceptũ subiungit longanimitatis seruãdæ cum omnibus.Animum enim extẽsum ad æternę fœlicitatis futurum bonum oportet seruare cũ oĩbus: vt nullius occursus abducat ab huiusmodi lõganimitate, vt oĩbus ingerãt huiusmodi lõganimitatẽ:quę est oĩbus summe necessaria. ¶VIdete.)Communia subiũgit mandata. NE quis malũ pro malo alicui reddat.)Formaliter intellige malũ pro malo reddere,hoc est intẽdere reddere malũ:ad differentiã intendentis reddere bonum iustitiæ vindicatiuę seu punitiuæ pro malo quod aliquis fecerat.Non enim reddit deus malum pro malo, quum punit:sed bonum iustitię pro malo culpę. SED semper quod bonũ est sectamini.) q̃uis non possitis quandoq; illud efficere. IN inuicem & in omnes.) Vt superius dictum est, proprium est Christianæ dilectionis velle bonum non solum mutuo sed ad omnes. SEMper gaudete.)spirituali gaudio:hoc est semper materiam gaudii habete.Quod impletur etiam occurrẽtibus quibuscunq; tristibus:quoniam in bonum sibi vertunt etiam tristia viri perfecti : ac per hoc materiam gaudii inde habẽt. SINE intermissione orate.) horis congruis. IN omnibus gratias agite.) reputantes omnia diuina esse beneficia. HAEC est enim voluntas dei in Christo Iesu in omnibus vobis.pro,in vos.) Ratio descriptę vitæ voluntas dei assignatur deducta in Christo Iesu ad vos:hoc est in fide Christi Iesu extensa ad vos credentes. B

¶SPIritum nolite extinguere.)Feruorem spiritualem in multis quãdoq; insurgentem mãdat non extingui.¶Et bene nota q̃ solum spiritum nominat,ad differentiam exteriorum feruorũ: quos nõ vetat extingui. PROphetias nolite spernere.)Nõ loquitur de prophetiis Esaię,Hieremię & huiusmodi:sed de prophetiis quas nõ profitemur.¶Nec dicit cõplectamini sed nolite spernere.& si nõ vultis illas complecti,non tamen iniuriam irrogetis illis spernẽdo. OMNIA autem probate.) Superfluit autem.examinate & discutite prophetias spiritus & reliqua scripta. QVOD bonum est tenete.)Optimum atq; tutissimum documentum. AB omni specie mala abstinete vos.)Superfluit vos.Nõ solum a vere malo opere sed etiã ab apparẽter malo opere abstinendum præcipit.& hoc propter aliorũ scandalum.¶IPSE autem deus pacis sanctificet vos per omnia.pro,totos.Orat pro Thessalonicensibus vt deus mũdet illos nõ in parte aliqua sed secundum omnes partes.quas subiungendo explicat. VT.pro,et, integer spiritus vester & anima & corpus.)In tres partes distinguit hominem:spiritum scilicet,animã & corpus.Inter spiritum autem & animã differẽtia est penes officia.Vna siquidẽ & eadẽ res est aĩa & spiritus: sed anima secundũ officiũ viuificãdi corpus dicitur:spiritus vero secundũ officiũ intelligendi & volẽdi spiritualia.quã animæ partẽ philosophi appellant mentẽ.¶Dicit autẽ de spiritu & integer:ad significandũ hanc partẽ quæ spiritus seu mẽs appellatur,cõstare ex multis partibus. Integratur enim ex intellectu & volũtate.Vnde dicẽdo integer spiritus,perinde est ac dixisset,vt spiritus vester tã secundũ intellectũ q̃ secũdũ voluntatẽ. SINE querela.)Iã pluries diximus passiue intelligi:hoc est sine aliqua aduersus spiritum animam & corpus querimonia. IN aduentu domini nostri Iesu Christi seruetur.)Explicat in quo iudicio eos sine querela cupit esse. ¶FIdelis est qui vocauit.pro,vocat,vos:qui etiam.pro,&,faciet.) Orationi adiungit efficaciam non ex propriis orantium aut eorum pro quibus oratur viribus aut meritis, sed ex diuina promissione.Fidelis inquit est qui vocat vos deus:hoc est verax in promissis ad quæ vos vocat.Nec solum est verax sed etiã effector eorũ quæ dicit:immo q̃ exequetur ea quę dicit vocando vos. C D

FRAtres orate pro nobis.)Agnoscunt seipsos q̃uis doctores & tã perfectos,egere orationibus eorũ quos conuerterant. SAlutate fratres omnes in osculo sancto.)ad differentiam osculi amoris humani. ADiuro vos per dominum.)Apostolica authoritate pręcipientis Pauli est. VT legatur epistola hęc omnibus sanctis fratribus.) Superfluit hæc.Et manu Pauli verba hæc scripta significantur:eo q̃ singulari numero tacito nomine suo dixit adiuro.vt manus propria loco nominis significaret ipsum.Cogit autẽ adiuratio hęc vt putemus aliquod impedimẽtũ formidatũ ad publice legendum conuocatis omnibus hãc epistolam:sed nescimus quod aut quare. E

GRAtia domini nostri Iesu Christi vobiscum.Amen.)Sic enim solito more terminat epistolã Paulus.¶Et apud Grecos inueniť subscriptio talis.Ad Thessalonicẽses prima,scripta Athenis.

¶Caietæ die.12.Martii.1529.

¶COMMENTARIORVM THOMAE DE VIO CAIETAni Cardinalis sancti Xisti in priorem Epistolam Pauli ad Thessalonicẽses:Finis.

THOMÆ DE VIO CAIETANI, CARDINALIS SANCTI XISTI: IN POSTERIOREM EPISTOLAM PAULI AD THESSALONICENSES COMMENTARII.

AVLVS & Syluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensium in deo patre nostro & domino Iesu Christo, gratia vobis & pax a deo patre nostro & domino Iesu Christo) Quemadmodum in priore Epistola scribuntur personę salutantes, ecclesia salutata & salutatio.

GRAtias agere debemus semper deo.) Hinc incipit narratio cōmemoratiua augmenti fidei, dilectionis & patientiæ Thessalonicensium: vt hinc proponatur materia tractanda. Commemorat autem vt materiam debitę gratiarū actionis deo de illis. Vnde & subiūgit. PRO vobis fratres, ita vt dignum est.) Superfluit ita. Declarat rationem debiti dicendo vt dignum est. Et explicando subiungit. QVOniam supercrescit fides vestra.) Non solum augetur sed multum augetur fides vestra. ET abundat charitas vniuscuiusq;. Deficit. omnium, vestrum in inuicem.) Vt neminem excluderet ab abundantia mutuæ dilectionis, non suffecit dicere vniuscuiusq; sed addidit omnium. ITA vt & nosipsi in vobis gloriemur in ecclesiis dei.) Vsqueadeo augetur fides vestra erga deum, & dilectio vestra mutua, vt & nosipsi gloriemur de vobis in aliis dei ecclesiis. PRO patientia vestra & fide in omnibus persecutionibus vestris & tribulationibus.) Ecce euidens materia gloriationis nostræ de vobis, exterior patientia procedens ex constantia fidei non in aliqua sed in omnibus persequutionibus vestris a contribulibus & afflictionibus. Hoc enim tunc temporis nouum erat apud Gentiles: quoniam adhuc non fuerat ab imperatoribus mota persequutio contra Christianos, & primi Gentiles qui leguntur afflicti ꝑ fide, fuerunt Thessalonicenses. Et ideo Paulus merito de ipsis gloriabatur in aliis ecclesiis. QVAS sustinetis in exemplum iusti iudicii dei.) Superfluit in. Nec vsquequaq; liquet an exēplū sit casus nominatiui, & referatur ad sustinetis: an sit casus accusatiui, & referatur ad quas. Sensus tamen in idem redit. Et est ꝙ quatenus toleratis huiusmodi afflictiones & persequutiones, estis indicium iusti iudicii dei, in vobis tolerantibus speratum futurum iustum dei iudicium. Quod qualiter verificetur, ipse declarabit. Incipit enim hic proponere materiam tractandam. VT digni habeamini in regno dei.) Superfluit in. Sustinetis non solum ad iudicium iusti iudicii dei, sed vt vosipsi digni habeamini regno dei. Non dicit digni sitis (quoniam nō sunt condignæ passiones huius temporis ad futurum regnum) sed vt digni habeamini ab ipso deo. Et hoc est alterum quod proponitur tractandum.

PRO quo & patimini.) Incipit tractare illam particulam, exemplum iusti iudicii. Et relatiuum quo, refert regnū. Hinc enim tolerantia vestra indiciū est iusti iudicii, ꝙ vos pro regno dei patimini. In quo clauditur ꝙ illi a quibus patimini, contra regnum dei agunt. Vere siquidem pro regno dei passi sunt martyres omnes, non solum acquirendo sed etiam vt seipsos seruent partes regni dei, tales in quibus regnet deus per fidem, spem charitatem & reliquas virtutes. SI tamen. pro, siquidem, iustum est apud deum retribuere tribulationem iis qui vos tribulant: & vobis qui tribulamini requiem nobiscum.) Ecce documentum iusti iudicii: dum vos affligimini pro regno dei, indicatur omnibus ꝙ deus discernet inter vos & eos qui vos affligunt, iusto iudicio retribuendo affligentibus afflictionem & vobis afflictis refrigerium. Nisi enim hoc indicaretur, stultum esset & vanum pati pro huiusmodi causa. IN reuelatione domini Iesu de cælo.) Declarat ipsum iustum iudicium dei quale erit, dicendo in reuelatione. Nunc enim tanq̄ tectus est nobis dominus Iesus per interstitium cæli. Et ideo tempus aduentus eius appellatur reuelatio de cælo. Et tangitur per quem (scilicet dominum Iesum) fiet iustum dei iudicium.

CVM angelis virtutis. pro, potentiæ, eius in flamma ignis. pro, in igne flammę.) Describit aduentum domini Iesu, tum a societate angelorum, tum a potentia cui subduntur angeli, tum ab instrumento elementi ignis quo vtetur. Et describit in specie flammæ: ad differentiam naturalis ignis tum ex terra consurgentis in specie carbonum ardentium, tum in impressionibus aeris apparentis in specie vaporum accensorum. Aereum siquidem videtur significare. vnde & describitur tanq̄ descēdēs de cælo. DANtis vindictā.) Participiū dantis refertur ad dn̄i Iesu,

Officium describitur ad quod exercendum veniet. IIS qui non nouerunt deum.)Primũ puniẽdorum genus constat ex infidelibus:qui deum fide non nouerunt. ET qui non obediunt Euangelio domini nostri Iesu Christi.)Alterum damnatorum genus est inobedientiũ Euangelio.sub quo comprehenduntur omnes mali Christiani,inobedientes mandatis euangelicis. QVI pœnas.pro,pœnam,dabunt in interitu æternas.pro,interitum æternum.)Superfluit siquidem in, & appositiue ad pœnam dicitur interitum æternum.Semper enim interibunt & nunq̃ desinent. A
A FAcie domini & a gloria virtutis.pro,potentiæ eius.Et tempus & excellentia causę describitur.Tempus quidem a facie domini:quoniam ex quo incipiet apparere dominus,erũt obstinati in malo & incipiet tempus supplicii eorum.Excellentia vero causę:quoniam sola facies domini in potentia sua gloriosa,sufficiens erit ad vindictam omnium. ne putaret quispiam ꝙ oportebit ibi laborare aut pugnare pro huiusmodi vindicta exercenda. ¶QVVM venerit glorificari in sanctis suis.)Declarata vna parte iusti iudicii futuri(scilicet vindicta)declarat alteram: B
videlicet pręmium sanctorum.Quod a duobus describit. primo a glorificatione, quum venerit glorificari in sanctis suis.vt qui iam glorificatus est in seipso,glorificetur etiam in suis sanctis, communicando illis etiam corporis immortalem gloriã. ET admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt.)Ecce alterum. Tanta erit glorificatio communicata mundis omnibus qui crediderunt,vt admirabilis reddatur Iesus in illis.Excellentia glorię tunc incogitabilis,tunc visa,admirabilem toti vniuerso reddet Iesum etiam in minimis qui crediderũt. QVIA creditum est testimonium nostrũ super vos in die illo.)Proprios effectus propriis adaptat causis,propria præmia propriis adaptat meritis.& propterea gloriam admirabilem futurã in die illo,reducit tanq̃ in propriam causam meritoriam in fidem a gentibus adhibitam testimonio Apostolico de pręmio in illo futuro.Vnde ordo literę est.quia creditum est,ab humano genere, testimonium nostrum,subaudi de futuris,super vos,Gentiles,in die illo. C
¶IN quo.pro,in quod,etiam oramus semper pro vobis.)Per modum orantis incipit tractare illam particulam,vt digni habeamini regno dei.Nunc quidem tractat illam vt materiã petitionis apud deum:postmodum vero in calce secundi capituli tractabit eandẽ docendo.Dicit itaq;. in quod,referendo pręmium futurum,nos etiam vobis suffragamur orationibus. VT dignetur vos vocatione sua deus noster.) Supfluit sua.Ecce quid petũt,vt deus dignos reddat Thessalonicenses vocatione:hoc est efficiat tales quales vocatio diuina exigit,& hoc relatiue ad deũ. Relatiue autem ad proprias ipsorũm vires subiungit. ET impleat omnem voluntatem bonitatis suæ.)Superfluit suę. ET opus fidei in virtute.pro,potentia.)Dictio interpretata voluntatem,non plene explicatur, significat enim bonam voluntatem seu beneplacitum seu bonum propositum.Petitur ergo vt deus impleat in parte affectiua omnem bonã voluntatem bonitatis,omne bonum propositũ cuiuscunq; boni. Significatur enim bonitas tum ex parte actus tum D
ex parte obiecti.nam vtrinq; oportet bonitatem adesse(& ꝙ bonũ velimus, & ꝙ bene velimus bonum)sed totum nihil est nisi efficacia diuina adsit ad adimplendum huiusmodi voluntatem. ¶Ex parte autem intellectus vt deus impleat fidei opus in potentia.Implere opus fidei in potẽtia,contingit tum potenter tolerando afflictiones & persequutiones illatas propter fidem, tum potenter operando ex fide:quod est gratię miraculorum.quæ fidei attribuitur ab ipso domino, si habueritis tantam fidem vt granum sinapis dicetis monti huic &c. VT clarificetur.pro,glorificetur,nomen domini nostri Iesu Christi in vobis,& vos in illo.)Ratio petitionis explicatur, non vt Christus sed vt nomen Christi glorificetur in vobis sic qualificatis,& vos sic qualificati glorificemini in illo nomine domini nostri Iesu Christi,non in vobisipsis.Et quoniam hoc excedit humanas vires,subiungit. SEcundum gratiam dei nostri.)quẽ colimus. ET domini Iesu Christi.)per quem deriuatur ad nos diuina gratia. E

CAPVT II.

OGAMVS autem vos fratres.)Tractat illam particulã iusti iudicii dei,quantum ad tempus quo est futurum illud iustum dei iudicium. PER aduentũ domini nostri Iesu Christi.)Obsecratio est apta materię. ET nostræ congregationis in ipsum.pro,& nostram congregationẽ in ipsum.)Et potest referri tum nostra præsens congregatio per fidem in ipsum Christum,tum(quod potius quadrat)futura nostri congregatio in ipsum Christum tempore aduentus eius: vt vtrinq; obsecratio fiat per futura tunc. VT non cito moueamini. pro,dimoueamini,a vestro sensu,pro,a mente.)Ecce quid rogant vt non facile dilabantur a mente:hoc est ab eo quod secũ

F dum supremam intellectus partem tenent de tempore aduentus Christi. Et dixit hoc: quoniam ex priore epistola Thessalonicenses intellexerãt propinquum esse aduẽtum Christi. & inde tanq̃ dimoti ab eo quod mente tenebant ac turbati fuerant. Vnde & subiungit. NEq; terreamini. pro, turbemini.) Vnde autem turbationem & lapsum huiusmodi incurrerant, significatur subiungendo. NEq; per spiritum neq; per sermonem neq; per epistolam tanq̃ per nos missam.) Superfluit missam. QVASI instet dies domini. pro, Christi.) Quod dicit tanq̃ per nos, refertur ad singula scilicet spiritum, sermonem & epistolã. Erant enim inter Thessalonicenses interpretantes per spiritum tanq̃ per spiritum Pauli insinuatum in epistola priore aut in sermone habito coram eis, q instaret tempus aduentus Christi. Ansam autem accipiebant ex epistola eo q in prima persona dixerat, nos qui viuimus qui relinquimur in aduentũ domini simul rapiemur cum illis. Et hæc videtur ad literam ratio huius secundę epistolæ: ad tollendũ scilicet ab eis hu-
G iusmodi intellectum. NEquis vos seducat vllo modo.) videlicet explicando spiritum nostrum aut sermonem nostrum aut epistolam nostram. QVOniam nisi venerit discessio. pro, apostasia, primum.) Ad tollendum huiusmodi opinionem de propinquitate aduentus Christi, manifestat eis oportere duo præcedere Christi aduẽtum. Alterum est apostasia. sed non dicit a quo. Græca siquidem dictio est apostasia: & significat defectionem seu rebellionem ab obediẽtia, statu, professione, principe, &c. Intelligitur autẽ de apostasia ab imperio Romano. prędicit eis oportere primũ deficere gẽtes ab impio Romano q̃ veniat Christus. ET reuelat9 fuerit hõ peccati.) Ecce alterũ qđ oportet p̃cedere aduẽtũ Christi. & est aduẽtus Antichristi. Quẽ describit primo a natura, dicẽdo hõ. deĩde a plenitudine pctõꝝ, dicẽdo hõ peccati. Et de eo dicit, reuelatus fuerit, quoniã manifestus erit homo peccati. nõ erit hypocrita (vt non possit cognosci, vt lateat peccatum eius) sed erit manifestus homo peccati. FIlius perditionis.) Hebręo more loquitur, vndiq;
H perditione dignum appellans filium perditionis. QVI aduersatur & extollitur supra omne quod. pro, omnem qui, dicitur deus.) Ex hac Antichristi conditione apparet q Machometus nõ fuit Antichristus. nam fecit seipsum flatum dei. non supra deum. Antichristus autem non solum aduersabitur deo sed etiam extolletur supra omnem qui dicitur deus. AVT quod colitur.) Circunloquitur interpres dictionem Græcam, significantem omne id cui debetur veneratio religiosa: qualia sunt quæcunq; sacramenta & sacra, siue res siue loca siue tempora. Extollet siquidem se super omnes dies festiuos tam Christianorum q̃ Iudęorum & super reliqua sacramẽta & sacra &c. ITA vt in templo dei sedeat, ostendens se tanq̃. pro, q, sit deus.) In multis quoq; codicibus Græcis inueniuntur duę dictiones medię inter dei & sedeat. ita q legitur, ita vt in templo dei tanq̃ deus sedeat ostendens seipsum q sit deus. Et sunt ad clariorem sensum. ¶Declarat Paulus modum quo Antichristus extolletur supra deum. Et modus est q ipse sedebit in tẽplo
I dei ostentans seipsum esse deum. hoc est enim extolli supra deũ. Nec aliquod determinatum tẽplum significatur: sed in quocunq; templo deo dicato sedebit tanq̃ sibi dicato.
NON retinetis, pro, non meministis.) interrogatiue punctando & legendo. QVòd quũ adhuc essem apud vos hæc dicebam vobis?) Reuocat ad memoriam eorum hæc eadem verbo eis significata fuisse: arguens per hoc eos quòd quum hæc sciant ab ore eius, non debebãt turbari & abduci in opinionem q instaret dies aduentus Christi. ET nunc quid detineat scitis.) Ordo literę est. & scitis quid nunc detineat, quid in præsenti prohibeat, occasio sit morę. VT reueletur. Deficit, ille.) homo peccati, IN suo tempore.) Dicit Paulus q Thessalonicenses non solum hęc prædicta sciebãt, sed etiam rationem dilatæ manifestationis Antichristi. dixerat enim eis illam rationem Paulus. Quam rationem subiungit, ponendo eam in scriptis. NAM mysterium iam operatur iniquitatis tantum. pro, solum.) Et hic fiat colon. VT qui tenet nunc teneat.) Su-
K perfluunt duæ dictiones: vt, & teneat. & dictio interpretata tenet, est illamet quæ interpretata est detineat, dicendo & nunc quid detineat scitis. Vnde litera ista legenda est. QVI iam detinet, donec de medio fiat.) Et est ordo literæ. nam qui iam detinet, iam operatur solum iniquitatis mysterium donec de medio fiat. In quibus verbis duo mysteria declarat. Alterum est q ratio detinendi est non potentia aliqua detentiua aut prohibitiua, sed vt impleantur iniquitates imperii Romani. similis siquidem est hæc sententia illi diuinæ sententiæ Geñ. xv. nondum sunt cõpletæ iniquitates Amorręorum. Vnde relatiuum qui detinet, imperium Romanum refert. de quo modum detinendi explicat, dicẽdo q solummodo operatur arcanum iniquitatis: aperte significando q non aliter detinet q̃ operando arcanum iniquitatis. Nominat autem integritatem iniquitatum mysterium iniquitatis, quoniam vere arcanum est & soli deo cognitum quantum

iniquitatis implendum est ad hoc vt Romanum imperium de medio tollatur. Et bene nota formalem sermonem. non dicit absolute ꝙ solum agit mysterium iniquitatis (quod esset nihil boni agere sed malum solummodo) sed dicit qui detinet, agit tantummodo mysterium iniquitatis: quod est quatenus detinens aduentum Antichristi non detinet authoritate aut merito, sed solum implendo mysterium iniquitatis. cum quo stat ꝙ multa bona & sancta opera etiam efficiat interim, sed non ad detinendum aduentum Antichristi. ¶ Alterum mysterium quod declarat est ꝙ quum dixisset nisi venerit apostasia primum, intellectum fuisset nihil aliud significari nisi defectionem multarum gentium ab imperio Romano, nisi modo adiungeret donec de medio fiat: aperte significans ꝙ ante aduentum Antichristi oportet nō solum esse defectionē gentium a Romano imperio, sed etiam totaliter aboleri Romanum imperium. hoc est enim de medio illud tolli. Quocirca quum adhuc non sit de medio sublatum Romanum imperium, adhuc non est impletum quod Paulus dicit, donec de medio fiat. ET tunc reuelabitur ille iniquus.) A

Certum est ꝙ aduerbium tunc, excludit tempus præcedens (significat enim ꝙ nō prius) sed nō est certum an affirmet tempus immediate sequens. Non enim dicit & tunc immediate, sed dicit & tūc, sublato de medio Romano imperio reuelabitur ille iniquus. Igitur ex Paulo habemus tria præcedentia aduentum Christi. primum est apostasia: secunda extinctio: & tertium aduentus Antichristi. Quæ eo ordine ventura prædicta sunt quo sunt enumerata. Quorum primum tantum videmus impletum: reliqua supersunt implenda. QVEM dominus Iesus.) Superfluit Iesus. INterficiet. pro, consumet, spiritu oris sui, & destruet illustratione. pro, apparitione, aduentus sui eum.) Prima fronte significatur metaphorice tam facilis consumptio Antichristi a domino quòd solo flatu oris dominus consumet eum: secundum tamē proprietatem verborum significatur quòd dominus Iesus consumet Antichristum: nō consumptione corporali, sed consumptione spirituali: spiritu oris sui, hoc est spiritu sermonis Euāgelici, quod ex proprio Christi ore exiit. & eundem destruet apparitione aduentus sui. Cerne differentiam inter consumptionem & destructionem. euangelici siquidem verbi spirituali virtute consumet paulatim auertendo homines ab Antichristi sequela & ducendo ad veritatem Euangelicam. Et quia non omnes reuocabuntur sed aliqui post aliquos paulatim, multis tamen perseuerantibus vsque ad aduentum Christi in doctrina Antichristi, ideo dicitur quòd cōsumet quidem spiritu oris, destruet autem apparitione aduentus sui. Quum enim aduentus Christi inceperit apparere, tunc totaliter destruetur Antichristus, pro quanto tunc ab omnibus cognoscetur fallacia eius. Vnde hinc habes prudens lector, aliud mysterium: videlicet ꝙ sequaces Antichristi durabunt vsq; ad apparitionem aduenientis Christi. B C

CVIVS est aduentus secundum operationem Satanæ.) Descriptis principio & fine, describit progressum Antichristi: inchoando a dæmone cuius virtute operabitur. Dixerat superius eundem hominem peccati: modo describit ipsum ex Satana (hoc est aduersario dæmone, qui antonomasice dicitur aduersarius) efficaciam dante actionibus illius hominis. IN omni virtute. pro, potentia.) Ecce primum instrumentum Antichristi, potentia omnis: vt e regione Christi appareat. nam Christus secundum operationem spiritus sancti apparuit, ille secundum operationem Satanæ: Christus in omni humilitate, ille in omni potentia. est enim sermo de potentia seculari. Et dicitur omnis potentia, quia erit potentia tum diuitiarum, tum vis coactiuę & dominatiuę, tum delitiarum &c. ET signis & prodigiis mendacibus. pro, mendacii.) Signa sanitatū quas mirabiliter conferet, & prodigia apparentiū in elementis, appellantur mendacii. tum quia multa erunt præstigiosa & spectra potius q̄ vera. tum quia quę erunt vera facta, erunt mēdaciter miracula. Vt enim in Euangeliis declarauimus, ea quæ vere efficiet Antichristus mirabilia in conspectu hominum, non erunt vere miracula: hoc est supra facultatem omnium causarū secundarum. & propterea omnia sunt signa & prodigia mēdacii. ET in omni seductione iniquitatis. pro, iniustitiæ. Ecce tertium organum Antichristi: scilicet seductio iniustitię, vsq; adeo dementabit homines vt iniustitias licitas reputent. Et hic erit nō aliqua sed omnis seductio, omni genere seductionis vtetur ad homines faciendos iniustos similes sibi. IIS qui. pro, in iis qui. pereunt.) Non sufficit Paulo explicare progressum Antichristi, sed explicat etiam fructum eius: in quibus scilicet fructum habebunt hæ seductiones eius, dicendo in iis qui pereunt, ad differentiam electorum. Acsi aperte diceret. non in electis fructificabit, sed in reprobis, qui suapte voluntate pereunt. Vnde & subdit rationem quare pereunt. IN EO quòd charitatem veritatis non receperunt vt salui fierent.) ideo pereunt quia non receperunt dilectionem D E

F veritatis,non cuiuscunq; sed illius qua salui fierent. Dilectionem veritatis prędicauit Christus, prædicauerunt Apostoli,prędicat ecclesia Christi. Qui hanc dilectionem recipiunt in mẽtibus affectibus & operibus propriis,salui fiunt. totũ enim quod euangelicus sermo tradit veritas est. Qui autem hanc dilectionem non receperunt ad hoc vt salui fierent,ipsimet seipsos interimunt eoipso ꝙ non recipiunt hanc dilectionem,quæ sola est medium ad salutem. Non imputent igitur pereuntes alteri sed sibimet suum interitum, quemadmodum nulli imputare debent ꝙ non receperunt oblatam eis dilectionem veritatis. IDEO. Deficit &. Legendum est. ET ideo mittet illis deus operationem erroris.) Quemadmodum ad Romanos scribit,in pœnam peccati tradidit illos deus in reprobum sensum &c.ita modo scribit. & ideo quia non receperunt dilectionem veritatis,in pœnam huiusmodi criminis mittet illis deus operationem erroris. Dictio interpretata operationem,non totaliter explicatur nomine operationis. nam significat quãdam G efficaciam siue vim intus operantem. Et est sensus ꝙ mittet illis deus internam vim seu efficaciam ad errandum. Vnde & subdit. VT credant mendacio.) Mirabilis est hæc pœna: quæ est & pœna peccati præcedentis & ratio peccati sequentis. VT iudicentur omnes qui non crediderunt veritati,sed consenserunt iniquitati. pro, iniustitiæ.) Sed nec sic totum explicatur. nam Græce habetur sed complacentes in iniustitia. Ne tantæ pœnæ peccatũ existimetur finis, subiungit bonum ad quod hæc mala ordinantur esse bonum diuinæ iustitiæ,dicendo. vt iudicẽtur omnes de peccato,tum omissionis,ꝙ non crediderunt veritati,tum commissionis,ꝙ complacentes fuerunt in iniustitia. hæc enim duo crimina erunt in sequacibus Antichristi. Quorum primum contrariatur bono intellectus,secundum bono affectus.

NOS autẽ debemus gratias agere deo. Deficit,semper.pro,vobis fratres dilecti a deo.pro,domino.) E regione reproborum ad electos Thessalonicenses sermonem conuertit: materiam gra- H tiarumactionis astruens subiuncta bona. QVòd elegerit nos.pro,vos,deus primitias. pro, ab initio,in salutem.) Magna materia gratiarumactionis,quòd ab initio euangelicę diuulgationis absq; vestris meritis deus vos elegerit pręferendo vos reliquis quos non elegit: elegerit autem non ad temporale bonum sed in salutem æternam. IN sanctificatione spiritus.) Nõ solum elegit vos in salutem finalem,sed cum gratuitis mediis. altero spectante ad affectum,scilicet mundificatione spiritus. altero spectante ad intellectum: scilicet. ET in fide veritatis.) In his enim duobus mediis velut ducibus electi sumus ad acquirendam salutem. IN qua.pro,in quod.) Et refert vniuersitatem donorum quæ comprehenduntur sub sanctificatione spiritus & fide veritatis in salutem. ET vocauit vos per Euangelium nostrum.) Signum electionis vestrę ab æterno,est temporalis vocatio qua per Euangelium nostrum deus vos vocauit ad huiusmodi dona.

IN acquisitionẽ gloriæ domini nostri Iesu Christi.) Omnia hęc ad quæ vocati estis dona,nihil I aliud sunt q̃ acquisitio glorię domini nostri Iesu Christi: vt scilicet communicetur vobis gloria Christi. ITAq; fratres state.) Redit ad prosequendam illam particulã,vt digni habeamini regno dei. Diuersimode siquidem tractat eam: hortando,imprecando,monendo &c. ¶ Infert itaq; ex electione & vocatione monitionem ad duo. Alterum est state: hoc est spiritualem rectitudinẽ seruate. Alterum est. ET tenete traditiones quas didicistis.pro,edocti estis,siue per sermonem siue per epistolam nostram.) Modus standi,est seruare traditiones. Non dicit nostras,sed per sermonem seu per epistolam nostram: quoniam traditiones sunt euangelicæ. ¶ Vbi & nota prudẽs lector aduersus exigentes scripturam de omnibus traditionibus Apostolicis. ecce Paulus aperte dicit, traditiones per sermonem. Tali enim modo habemus symbolum Apostolorum, habemus signare nos signo crucis, habemus festiuitatem diei dominicæ, sacrificium altaris &c.

IPSE autem dominus noster Iesus Christus.) Ecce imprecatio. ET deus & pater noster.) Ie- K sus Christus nomen est hominis: deus nomen est diuinæ naturæ commune patri & filio & spirituisancto: pater vero noster,nomen est relatiuum ad nos adoptionis. QVI dilexit nos:) eligendo & vocando nos. ET dedit consolationem æternam.) Spiritualis consolatio spiritus sancti qua repleti sunt Apostoli in præsenti vita, appellatur consolatio æterna: eo quòd est consolatio non temporalibus sed æternis innixa. ET SPEM bonam in gratia.) hoc est spem non vanam sed vtilem virtute gratiæ, non propriis nostris viribus. EXHORtetur. pro,consoletur, corda vestra.) partem affectiuam. extendat quam dedit æternam consolationem ad corda vestra. ET confirmet in omni opere & sermone bono.) Transpositæ sunt dictiones opere & sermone. Imprecatur eis in corde consolationem: in omni autem tam sermone quàm opere bono confirmationem.

CAPVT III.

DE CAEtero.pro,cæterum,fratres orate pro nobis.) Mutuam orationem ad dignitatem regni dei spectare,nõ est dubium: quum mutuum sit suffragium membrorum regni dei. VT sermo dei.pro,domini,currat. Metaphorice significat orari vt tollantur impedimenta Euangelii, vt currat tum ex parte prędicatorum,tum ex parte auditorũ. ET clarificetur.pro,& glorificetur, sicut & apud vos.)vt quẽadmodum apud vos ita apud alios & currat & glorificetur. ET vt liberemur ab importunis.pro,absurdis,& malis hominib9.)Homines mali dicuntur penes malam dispositionem voluntatis: absurdi autem penes malam dispositionem rationis. Absurda enim dicimus inconueniẽtia secundũ rationẽ.& Iudęos significare videtur,impedientes eos ne prędicent gentibus. Tales enim persequutionem excitauerant in Paulũ & Silam tum Thessalonicę tum Berrhææ. Et forte notat Gentiles qui excitabãtur a Iudæis aduersus eos.nam & in Actibus Apostolorum dicitur ꝙ Iudæi per malos homines concitauerũt turbam. Vtriꝗ tamen sensui quadrat subiuncta ratio. NON enim omnium est fides.)hoc enim est verum tam de Iudęis q̃ de Gentilibus. FIdelis autem deus est qui confirmabit vos & custodiet a malo.)Quãuis omnibus non sit datũ credere,vos quibus datum est credere scitote ꝙ fidelis in promissis est dominus,tam in futura q̃ in præsenti vita confirmando vos in bono & custodiendo a malo. CONfidimus autem. pro,suasum autem habemus, de vobis fratres in domino.)Superfluit fratres. Et quod dicitur in domino,referri potest ad pronomen vobis: hoc est de vobis non in vobisipsis sed in domino.tũ ad suasum habemus: vt sit sensus,suasum habemus in domino de vobis,ad differentiam suasionis humanæ. Prima tamen relatio magis quadrat. A

QVOniam.pro,ꝙ,quæcũꝗ pręcipimus.deest,vobis,& facitis & facietis.)Et dicit hoc propter subsequentia pręcepta,circa quæ aliqui inter Thessalonicenses deficiebant quãuis communiter seruarẽtur. Propter itaꝗ communem obseruationem dicit & facitis & facietis: propter aliquos autem non obseruãtes adiungit pręcepta. DOminus autem dirigat corda vestra in charitate. pro,in charitatem,dei & patientia.pro,& expectationẽ,Christi.)Sed nec expectatio integre explicat Gręcam dictionem: significantem perseuerantiam expectantem non sine molestia. Et est sermo de dilectione qua diligendus est deus: & de expectatione qua expectandus est aduentus Christi. Et est sermo imprecatiuus vtriusꝗ doni necessarii ad seruandum pręcepta Apostolica. B

¶DENVNciamus.pro,præcipimus,autem vobis fratres in nomine domini nostri Iesu Christi.)hoc est in persona,vice domini nostri Iesu Christi. VT subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate,& non secundum traditionem quam acceperunt a nobis.) Conuersationem præcipit subtrahi non infidelibus sed fratribus(hoc est Christianis)tum ambulantibus inordinate,tum specialiter ambulantibus non secundum traditionem quam acceperunt a nobis. Nec dicit vt subtrahatis vestra, sed vos. est enim quædam excommunicationis species, subtrahere conuersationem. Præcipit enim Paulus pro salute inordinate ambulantium & ociosorum adhiberi hanc medelam vt quilibet vitet eos ad hoc vt sic erubescant: vt inferius explicabit. C

IPSI enim scitis.) Declarat traditionem quam acceperunt tum facto tum verbo. Et primo facto,dicendo ipsi enim scitis. QVEMadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti. pro,inordinati, fuimus inter vos,neꝗ gratis panem manducauimus.pro,accepimus,ab aliquo, sed in labore & fatigatione, nocte & die operantes ne quem vestrum grauaremus.) Sententia clara est exemplaritatis,& quo ad compositos mores, & quo ad viuendum ex proprio labore. D

NON quasi.pro,ꝙ,non haberemus potestatem.)scilicet viuendi sumptibus vestris vt Christi Apostoli. SED vt nosipsos formam daremus vobis ad imitandum nos.)Sententia clara est.nec solum facto sed verbo eadem docuimus.

NAM & quum essemus apud vos,hoc denũciabamus,pro,pręcipiebamus,vobis quoniã.pro,ꝙ, si quis non vult operari nec mãducet.)Non dicit si quis nõ operatur: sed si quis nõ vult operari. Et hoc dicit ad differentiam tum inualidorum ad operandũ,tum diuitum non indigentiũ operatione ad hoc vt viuant propriis sumptibus. In talibus enim locum nõ habet pœna nec manducet. Validis itaꝗ ac non habentibus vnde propriis sumptibus viuant,pręcipitur si quis nõ vult laborare nec manducet. Et est sensus non manducet alieno sumptu: vt vel sic cogatur laborare. E

¶Recole prudens lector pręcepta omnia obligare quidem ad peccatũ sed non mortale nisi gratia materiæ contra charitatem dei,suiipsius aut proximi. Vnde quum huiusmodi præcepta nõ sint in materia contra charitatem sed pręter charitatem,obligant quidẽ sed non ad mortale.

F ¶AVdiuimus. pro,audimus,enim.) Rationem reddit præcepti. INter vos quosdam ambulantes inquiete.pro,inordinate: hoc est incompositis moribus seu actibus. NIhil operantes.) manuali opere. SED curiose agentes.) vacantes curiositatibus. hæc enim tria vitia sese comitantur. Et hi de numero eorum erant qui proprio sumptu viuere nequibant nisi labore manuum. Et propterea ipsis in specie Paulus præcipit subiungendo.

IIS autem qui eiusmodi sunt denunciamus. pro, præcipimus. & obsecramus in domino Iesu Christo.pro,per dominũ Iesum Christum.) Vtrunq; fungitur Paulus officio, pręcipientis & obsecrantis: vt tum authoritate tum amore flectantur. vt authoritas præcipientis, non ab imperioso dominio sed ab affectu salutis eorum proficisci cognoscatur. VT cum silentio.) E regione curiositatis & inordinationis dicit cum silentio. nam nec incompositi nec curiosi silent.

OPErantes.) E regione ad nihil operantes, dicit operantes, proculdubio manibus propriis. Et
G fructum subiungit. SVVM. Deest, ipsorum, panem manducent.) Suum nõ quomodolibet sed suumipsorum panem: vtpote propriis laboribus partum: ad differentiam panis gratis sibi ab aliis dati, qui postquam datus est eis, est quidem panis eorum sed non est suuipsorum.

VOS autem fratres nolite deficere benefacientes.) Ad seruantes præcepta redit. qui quum essent benefici, ne propter aliquorum ocium desisterent ab eleemosynis erogandis, monentur a Paulo. Quòd si quis non obedierit verbo nostro per epistolam.) Adiungit pœnam: immo explicat superius decretam pœnam (vt subtrahatis vos &c.) restringendã ad inobedientes post hanc epistolam. Intendit siquidem vt velut abolitæ præteritę culpæ habeantur: sed si quis non obedierit verbo nostro per epistolam scripto. HVNC notate & non commisceamini cum illo, vt confundatur. pro, vt pudefiat.) Duas pœnas explicat. Alteram. hunc notate, communi discussione, communi iudicio. Alteram facti. & non commisceamini cum illo, conuersatione communi.
H Et vtrunq; fit vt vel sic erubescat. Vbi & discerne inter pœnam Corinthii & inobedientis: ille excommunicatus traditus est Satanæ propter criminis magnitudinem, iste solum excommunicatur propter paruitatem delicti. & pensa rigorem primitiuę ecclesię, ex hoc quòd propter ociũ & huiusmodi venialia excommunicabantur moniti non se corrigentes, vt erubescerent. Intelligo q; non ecclesiasticas censuras quibus hodie ecclesia vtitur: sed censuras religiosas quib⁹ claustrales vtuntur: quæ non censuræ ecclesiasticæ sed pœnæ quædam sunt, separantes a templo, vel conuersatione fratrum, vel a mensa fratrum, & huiusmodi. Tales erant istæ ad Thessalonicenses indictę pœnæ pro iis vanitatibus, non excommunicationes decretalium. ET nolite. pro, & non, quasi inimicum existimate.) Dixerat & non commisceamini: moderatur vt sane intelligant, vt non reputent eum tanq̃ inimicum. SED corripite. pro, monete, vt fratrem.) Hinc tractum est q; licitum est monere excommunicatos & instruere & hortari ad ea quę salutis sunt.
I ¶IPSE autem deus. pro, dominus, pacis.) Imprecando finit epistolam. Et Iesum appellat dominum pacis, a quo pendet & singulorum & vniuersi pax. DET vobis pacem.) Apte imprecatur vt dominus pacis det pacem. SEMpiternam. pro, semper, in omni loco. pro, in omni modo.) Pacem eis imprecatur omni tempore & omni modo, quod impossibile est regulariter in hac vita. Semper enim durante hac vita aliquis modus aliqualiter turbatur: vel ex fomite interno vel ex externis occursibus. DOminus sit cum omnibus vobis.) Hæc est salutatio communis Paulo, Siluano & Timotheo. propria vero Pauli subiungitur. SAlutatio mea, manu Pauli.) Ablatiui casus est mea. QVOD est signum in omni epistola.) Hinc coniicitur calcem epistolæ ad Colossenses mutilam esse: quoniam caret integritate huius signi. ITA scribo. gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis: amen.) Hæc enim salutatio scripta manu Pauli, signum dicitur in omni epistola. & in omnibus epistolis ad ecclesias missis inuenitur huiusmodi integra
K salutatio in fine nisi in epistola ad Colossenses: in qua legitur, gratia cum omnibus vobis amẽ. & non dicitur domini nostri Iesu Christi &c. ¶Et apud Græcos inuenitur subscriptio talis. Ad Thessalonicenses secunda scripta Athenis.

¶Caietæ die. XVII. Martii. M.D.XXIX.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI: IN PRIOREM epistolam Pauli ad Timotheum, Commentarii.

A

AVLVS Apostolus Iesu Christi secundum imperium dei saluatoris nostri &c. Deest, domini, Iesu Christi spei nostrę.) Non solum se Apostolum Iesu Christi explicat sed apostolatum ipsum explicat nō quęsitum sed iniunctū sibi a deo saluatore nostro: naturam exprimens diuinam & officiū saluandi nos. vt intelligamus iniunctū ei fuisse Apostolatum ad exequendum officium salutis nostræ. Nec tantum a deo sed etiam ab homine domino Iesu Christo iniunctum sibi explicat. Et dicit domini, eo ꝙ ad statum dominii iam peruenerat Iesus Christus quum iniunxit Apostolatum Paulo. Adiūgitq; spei nostrę, eo ꝙ Christus immortalis iam & gloriosus secundū corpus, est spes nostræ futuræ beatitudinis. Christi nanq; resurrectioni innititur spes nostra ꝙ erimus quoq; nos immortales secundum corpus. TIMOtheo dilecto, pro, germano.) Eadem dictio habetur hic quę habita est ad Philip. dicēdo rogo te germane (seu germana) cōpar. Quadrat autem dictio illa tum æquali tum minori. vnde & ibi dictum est germana compar, & hic dicitur germano filio. Significat enim vere ac consone esse talem. vnde germanus filius est qui vere est consonans patri filius. FIlio in fide.) ad differentiam filii naturalis. vt enim patet Act. xvi. Paulus asciuit sibi Timotheum. quem ex his verbis apparet a Paulo fuisse conuersum ad fidem: alioquin non appellaret ipsum filium in fide. GRAtia & misericordia & pax.) Superfluunt coniunctiones. Noua salutatio. nam hactenus salutauerat gratia & pax, modo tria dicit gratia misericordia pax, ea ratione ꝙ prælatis maxime necessaria est misericordia: tanq̄ loco dei cui propriū est misereri, præsint. A Deo patre &c. Deest, domino, Iesu Christo domino nostro.) Bis dicit domino. semel absolute, domino Iesu Christo: iterum relatiue ad nos, domino nostro. Est siquidem absolute dominus omnium, & est peculiariter dominus noster tanq̄ sponte seruorum. B C

SICVT rogaui te.) Completa salutatione inchoat tractatum epistolarē. Vbi aduerte quòd aduerbium sicut non habet in textu aliquid correspondens ad complendam orationem vsq; ad calcem huius capituli, vbi dicitur, hoc præceptum commendo tibi. ita ꝙ illic complet Paulus orationem quam hic inchoat. Et est sensus. sicut rogaui te &c. ita hoc pręceptum commendo tibi, quemadmodum olim rogaui te nunc tibi commendo hoc præceptū. Vnde omnia interiecta ab hinc illucusq;, vere interiecta sunt ad explicandum necessitatem pręcepti, & quod olim dederat & quod modo commendat. VT remaneres Ephesi quum irem in Macedoniā, vt denūciares, pro, vt præciperes, quibusdā ne aliter docerent.) Dictio Gręca interpretata aliter docerent, composita est ex alio & doctor, varietatē doctorum clare significās. Mādauit Paulus Timotheo vt præciperet quibusdam ne essent varii doctores: quod esset variam inducere doctrinā. Et quātum subiuncta insinuant, aduersus illos loquitur qui aliam de legalibus doctrinam inducebant. nam tales doctores explicabit paulo inferius. NEq; intenderent fabulis.) Thalmudicas fictiones prohibet. ET genealogiis interminatis.) Non dicit neq; intenderent genealogiis, sed addit interminatis: quæ scilicet sunt sine termino in sacris seu authenticis scripturis. multæ enim genealogię tunc temporis erant interminatę. Et rationem huius vltimi subdit. QVAE quęstiones præstant magis q̄ ædificationem. pro, dispensationem, dei quę est in fide.) Interminatę siquidem genealogię ꝙ præbeāt quęstiones, clarū est. Et ꝙ magis multiplicandis quæstionibus prosint quàm diuinę dispensationi seu gubernationi quam exercet deus in fide, Paulus docet: nam ad dei gubernationem qua gubernat ea quæ sunt fidei, parum aut nihil prodest notitia huiusmodi genealogiarum: vt patet de multis genealogiis quas habemus in libris Paralipomenon. D E

¶ FInis autem præcepti est dilectio.) Dixerat vt præciperes quibusdam ne varii essent doctores. & propterea vnitatem finis omnium præceptorū legis explicat: vt ex ipsa vnitate finis pręceptorū, varietas arguatur doctorum. Finis inquit pręcepti est dilectio, nō qualiscunq; sed procedens a triplici fonte. Primus est. DE corde puro.) hoc est affectu puro, a passionibus & a malitia. ET cō scientia bona.) Secūdus fons est applicatio sciētię, applicatio inquā bona, ad agendū, ad cauendū &c. Multi enim habēt applicationē sciētię malā. & innumera mala inde sequuntur.

F ET fide non ficta.)Tertius est hic fons vltimo loco scriptus:eo φ duo primi naturę sunt.hic autem tertius reuelatæ est gratię.Et dicit fide non ficta, propter hypocritas in fide:qui fingebant se Christianos,& nec erant Christiani nec Iudęi.❡Discurre per pręcepta:& inuenies omnia ordinari ad dilectionem talem. huiusmodi enim dilectio est dilectio dei & proximi ex vera fide in intellectu,& ex puro corde in affectu,& ex consciētia bona in applicatione & exequutione:quæ perficit & mandata primę & secundæ tabulę.❡Hæc sunt quę Paulus proponit tractāda in hac epistola.Verum anteq̄ sigillatim particulas propositas tractet,necessitatem commemorat remansionis Timothei Ephesi ad præcipiendum quæ dixit, ex casu aberrantium ab his. Vnde dicit. A QVIbus.)præceptis & conditionibus finis pręceptorum. QVIdam aberrātes.)Similes pseudapostolis significat. CONuersi sunt in vaniloquium.) ab vtili doctrina. VOlentes esse legisdoctores.) Hinc apparet Iudęos esse istos qui doctrinam legis Moysi ingerebant.Et hinc coniicitur istos esse quos appellauit alia docentes.Et iungitur vaniloquio nō doctrina legis,sed voluntas vtendi officio doctoris legis versa dicitur in vaniloquiū.Et ratio subditur. NON intelligentes neq; quę loquuntur.)ipsimet præcepta legis. NEq; de quibus affirmant.) obligati ad præcepta legis.

❡SCImus autem φ bona est lex.)Intendit Paulus cōmemorare vt Timotheus non solum pręcipiat vitari fabulas & quęstiones de genealogiis,sed etiā doctores legis Moysi male applicātes illam:quod esset si applicarent illam ab obligandū iustificatos in Christo.Et propter hoc nō reprehendit legem sed laudat eam:dicendo scimus autem φ lex bona est. Vituperat autem male applicātes eam subiungendo. SI quis ea legitime vtatur.)hoc est si quis eam secundū ipsammet legem applicet.Et ne vageris quęrendo quid est legitime applicare , explicat subiungendo. SCIENtes.pro,sciens,hoc.)Ecce legitimus vsus,sciens hoc. QVIA.pro,φ,lex iusto nō est posita.)Formalis est sermo Pauli.nam quum lex non superflue ponatur, & iustus quatenus iustus non indigeat lege,formaliter verificatur φ iusto nō est lex scripta posita.Rursus quum mediū legis sit pœna,& iustus quatenus iustus nulli sit obnoxius pœnę,formaliter verificatur φ iusto non est lex posita.❡Et intendit per hoc φ quemadmodum male applicatur lex ad iustos,ita male applicatur ad iustificatos in Christo.& propterea subiunget de seipso iustificato in Christo.Cū qua veritate stat φ si iustus recedat a iustitia,statim inuenitur in ordine eorū quibus est lex posita:vtpote non iustus. SED iniustis.)E regione iusti vniuersaliter,nominat per partes multa genera iniustorum.Et primo iniustos in genere. ET non subditis. pro,& iis qui subdi nolunt, impiis.)in patriam ac parentes &c. ET peccatoribus.)a recto recedentibus. SCEleratis.)qui prę aliis copia flagitiorū exuberant. ET contaminatis,pro,prophanis.)ea quæ religionis sunt polluentibus. PAtricidis & matricidis.)Clara sunt crimina hęc. HOmicidis,fornicariis,masculorum concubitoribus,plagiariis.) Dictio plagiariis significat fures hominum in mancipia, vel vendenda vel redimenda ab ipsismet captis seu sibi coniūctis. MENdacibus & periuris.Superfluit &.& si quid aliud sanæ doctrinę aduersatur.)Ne p omnes species discurrat,vnico verbo reliqua comprehendit. QVAE est.)Superfluunt hę duæ dictiones,adiunctæ ab aliquo qui restringere voluit sequentem particulam ad sanam doctrinam:quum tamen possit alio referri. nam & potest referri ad id quod dixerat,sciens hoc:vt modo explicet sciens hoc. SEcundū Euangelium glorię beati dei.)ad significandum vnde scitur hęc libertas iusti a lege scilicet ex Euangelio glorię beati dei.& ad discernendum vere scientes ab illis qui volunt esse legisdoctores & non intelligunt quid dicant,quia nesciunt Euāgelium glorię dei beati.❡Potest nihilominus referri ad sanam doctrinam.ad explicandum quæ est sana doctrina:quę scilicet est secundū Euangelium gloriæ non hominis sed dei,non secundū statum pręsentem sed beatum. Et apte loquēs de lege,appellat Euangelium euangelium gloriæ beati dei,quoniā finis iusti qui vere iustus est, est gloria apud deum beatum quam oportet esse gloriam fœlicitatis æternę. QVOD creditū est mihi.)Ad declarandum ex facto in seipso Paulo quod dixerat (videlicet lex iusto non est posita) subiungit qualis modo est in statu Euangelii & qualis prius fuerit, & vnde &c. Ab officio itaq; euangelico inchoat:& vt materiam gratiarumactionis supputat multitudinem beneficiorum sibi collatorum ad Euangelicum munus,subiungendo. ❡GRAtias ago.pro,& gratiam habeo,ei qui me confortauit,pro,potentem fecit,in Christo Iesu domino nostro.)Superfluit in.Et gratiam habeo ei domino nostro Iesu Christo.vel gratiam habeo ei, qui fecit me potentē Christo Iesu domino nostro.non fecit me potentem mundo aut mihiipsi sed Christo: hoc est ad seruitium Christi. QVod fidelem me existimauit.) Ecce aliud beneficium φ me iudicauit fide-

lem,q me vsus est vt fidelí. POnens in ministerio.)proculdubio suo ad propagationem regni A
cælorum. QVI prius blasphemus fui.)Explicatis donis in libertate euangelii,explicat crimi-
na quoq propria in statu legis.Et dicit se fuisse blasphemum, propter iniurias quas irrogaue
rat Christo.Agnoscens siquidem Christum esse verum deum,agnoscit peccatũ suum in Chri-
stum fuisse blasphemiam. ET persequutor.)subaudi ecclesiæ Christi. ET cõtumeliosus.pro,
& violentus.) Non solum persequutus fuerat Paulus ecclesiam Christi,sed & violentiam intu
lerat:vt patet in Actibus Apostolorum. SED.Deficit,&,misericordiam dei cõsequutus sum.)
Superfluit dei. QVIA ignorans feci in incredulitate.)Rationẽ ex parte qualitatis peccati red
dit,quare misericordiam consequutus sit,quia ignoranter peccauit in statu incredulitatis.Ita q
ignorans refertur ad vtrunq:tum ad feci tum ad incredulitatem. Nam & peccatum increduli-
tatis ex ignorãtia in Paulo fuit:& factũ blasphemię,persequutionis & violentiæ ex ignorantia
quoq fuit.In cuius signum q̃ primum audiuit ego sum Iesus Nazarenus quem tu persequeris, B
statim dixit domine quid me vis facere? Nonnulla siquidẽ ratio venię est ex ignorantia peccare:
quoniam affectus peccantis ex ignorãtia,non tendit per se ad malum:vtpote qui non tẽderet in
illud si sciret esse malum. SVperabũdauit autem gratia domini nostri.)Non solum misericor
diam consequutus sum condonãtem mihi peccata mea,sed etiam superabũdauit gratia domini
nostri:vtpote promouẽs me ad apostolatum. CVM fide & dilectione quę est in Christo Ie-
su.)Intellige superabundauit,referri non solum ad gratiam,sed etiam ad dona fidei & dilectio-
nis in Christo.Hęc enim tria abũdãter in Paulo apparẽt.nã & gratia apostolica in eo exuberat:
& fides valde incõcussa,tum in perpessis tum in miraculis apparet:dilectio quoq tanta vt ipse
dicat.Quis infirmatur & ego non infirmor,quis scandalizatur & ego non vror &c.

FIDELIS sermo & omni acceptione dignus.) Ne libertatem iusti ex seipso tantam ex quodã
singulari astruere videatur,subiungit vniuersalem causam huiusmodi libertatis,aduentũ Chri- C
sti.Et sermonem huius causę communis statui euangelico pręmittit esse tum fidelem, hoc est
veracem,tum omni acceptatione dignum:vt tam parti cognoscitiuę congruere significetur ex
veracitate,q̃ parti affectiuę ex acceptabilitate. QVIA.pro,q,Christus Iesus venit in hũc mũ
dum peccatores saluos facere.)Superfluit hunc.Ecce sermo fidelis & omni acceptione dignus.Et
dicendo venit in mundum,diuinam Iesu Christi personam significat. Quum enim esset supra
mundum,ingressus est mundum,factus est vna mundi pars quũ factum est homo.¶Et dicendo
peccatores saluos facere,explicat quorsum venerit.E regione ad legem(quæ posita est ad puniẽ
dos peccatores)dicitur q Iesus Christus venit ad saluandum peccatores.quod est eripere eos a
subiectione legis. QVOrum primus ego sum.)Relatiuum quorum,non refert peccatores ab-
solute,sed peccatores saluatos a Christo . Et est sensus, quorum peccatorum qui saluantur per
Christi aduentum ego sum primus,hoc est præcipuus.Peccatorum siquidem tũc temporis sal- D
uatorum per Christum,duo fuerunt genera.Alterum peccãtium ex infirmitate:vt mulier quę
erat in ciuitate peccatrix,vt Petrus qui ex timore negauit,& similes. Alterum eorum qui per
ignorantiam crucifixerunt Christum,qui postea aduentente spiritu sancto pœnitentiam ege
runt:vt dicitur in Actibus Apostolorum.Paulus his omnibus saluatis peccatoribus præstat, tũ
quia & blasphemus & persequutor & violentus fuerat. tum quia nec per aduentum spiritus
sancti & prædicationem Apostolorum conuersus est vt alii.Et propterea merito inter saluatos
peccatores primum(hoc est præcipuum)se dicit. Et ideo misericordiam consequutus sum:vt
in me primo ostenderet Iesus Christus omnem patientiam.pro,longanimitatem,ad informatio
nem eorum qui credituri sunt illi.pro,in illum,in vitam æternam.) Primo non est aduerbium
sed nomen.& significat pręcipuum.Reddiderat prius rationem consequutę prius misericordię
ex parte qualitatis peccati sui:modo aliam rationem reddit ex parte exempli tribuendi aliis pec E
catoribus.Ideo inquit misericordiam consecutus sum vt in me primo(hoc est pręcipuo) mon-
straret Iesus Christus omnem longanimitatem propriam quam seruat expectando peccatorum
pœnitentiam (animi enim in longum propensi est huiusmodi expectatio) ad statuendum me
exemplar aliis qui credituri sunt.Informationem intellige exemplari forma.Et est sensus.vt in
me præcipuo ostenderet longanimitatem ad exemplarem informationem itineris in vitã æter-
nam respectu eorum qui credituri sunt in Christum.In ipso siquidem Paulo habemus præ ocu
lis exemplar eundi in vitam æternam,q̃uis peccatores simus. Modus autem eundi explicatur
per fidem in Christum.Et hæc est propria ratio propter quam Paulus præcipuus inter pecca-
tores saluatos misericordiam consecutus est. ¶REgi autem seculorum.)Superius dixerat, &

F gratiam habeo:modo exercet gratiarum actiones,dicendo.Regi autem non vnius seculi sed seculorum. IMmortali.)ad differentiam Regum longęue vitæ:puta Noe qui seculo ante diluuium præfuit & seculo post diluuium,qui tamen non fuit immortalis. INuisibili.)Hoc ad differentiam cælestium corporum dicitur.Cęlum enim licet regat secula & sit immortale, est tamen visibile. SOli deo.)Deficit sapienti.legendum est. SOli sapienti.) suapte natura.Reliquę enim substantiæ immortales ac inuisibiles quum in nudis naturalibus desipere possint peccando,non sunt suapte natura sapientes:sed quęcunq; sunt sapientes,ex liberali dono dei sapiũt. Quum dixisset tot regis conditiones,par fuit vt plenę sapientiæ meminerit:explicando non solum q; est sapiens,sed q; est solus sapiens. DEO.) Faciendum est punctum post soli sapienti, & deinde subiungendum deo.Quadrat siquidem post tot adiectiua vt natura ipsius regis explicetur,dicẽdo deo. HOnor & gloria in secula seculorũ amen.) Hęc de interiectis. Vnde & rediẽs

G ad principiũ epistolę,sicut rogaui te vt remaneres Ephesi vt pręciperes quibusdã &c. subisigit. HOC pręceptum commendo tibi fili Timothee.) Illo modo quo rogaui te vt remaneres & pręciperes Ephesi: nunc quoq; commendo tibi hoc præceptum de fine omnium præceptorum explicato,de libertate iustorum a lege,de dilectione ex corde puro & fide non ficta & conscientia bona. SEcundum præcedentes in te prophetias vt milites in illis bonam militiã,) In Actibus Apostolorum scribitur q; de Timotheo multa bona reddebantur testimonia, quum Paulus assumpsit eum secum.Plus autem explicatur hic,dicendo q; præcesserunt prophetiæ de Timotheo.Et quantum ex his coniicitur,ab aliqua seu aliquibus spiritualibus personis prædicta fuerant multa bona spiritualia Timotheo accessura,quæ tam Paulo q̃ Timotheo nota erant. Et propterea animum Timothei accendit ex talibus præcedentibus prophetiis. Et est ordo literæ. vt secũdum pręcedentes in te(seu super te seu ad te)prophetias milites in illis(prophetiis:hoc

H est in prophetatis per illas prophetias)bonam militiam,agas bonum militem. HAbens fidem & bonam conscientiam.)Applicat ad ipsum Timotheum quæ in genere dixerat de fide & conscientia bona,vt Timotheus sit primus ibi habens fidem & conscientiam bonã:vtpote qui præsidebat Ephesi. QVAM quidam repellentes.pro,qua quidam repulsa.)Et relatiuum qua refert bonam conscientiam:ad ostendendum quanti pendenda est bona conscientia, hoc est bona applicatio scientiæ. CIRca fidem naufragauerunt.pro naufragium fecerunt.)Ecce periculum ac damnum non seruatæ bonæ conscientiæ.Inde siquidem iacturam incurrerũt fidei.Male siquidem applicando scientiam,incurritur error in fide:& sic paulatim perditur fides. EX quibus est Hymenęus & Alexander.) Nihil inuenio autentice scriptum de his duobus qui repulsa bona conscientia perdiderunt fidem. QVOS tradidi Satanæ.) corporaliter vexãdos:vt de Corinthio incestuoso explicatur. VT discant non blasphemare.) Quemadmodum

I Corinthium excommunicando tradidit Satanæ secundum carnem vt spiritus saluus fieret,ita istos excommunicando tradidit Satanæ vt discant huiusmodi pœnis non blasphemare.Insinuat enim hinc q; Iesum Christum blasphemabant isti perdita fide.Et forte isti erant doctores docentes aduersus Christum postquàm a fide ceciderunt. Et propterea dicit vt discant non blasphemare.

CAPVT II.

OBSECRO.pro,adhortor,igitur primum omnium.) Tractat necessitate quare reliquerat Timotheum Ephesi, incipit prosequi proposita. Vnde tanquàm ad proposita exequenda rediens,illatiue dicit adhortor igitur.Proposuerat autem quòd finis præcepti est dilectio de corde puro &c. Et propterea ab execu-

K tione dilectionis erga omnes inchoat. Primus autem & communissimus dilectionis actus erga omnes est oratio.& ideo tractans illam particulam dilectio, hortatur ante omnia orari pro omnibus. FIEri obsecrationes.pro,preces.)petitorias. ORAtiones.)hoc est mentis eleuationes in deum. POSTVLAtiones.pro, intercessiones.) Quæ differunt a precibus, in hoc quòd preces respiciunt rem petitam:intercessiones autem mediæ sunt ad reconciliandum homines deo. GRAtiarum actiones.)pro,beneficiis acceptis. PRO omnibus hominibus.) Ecce extensio dilectionis ad omnes homines,siue Christianos siue non Christianos.nam non dicit pro omnibus fratribus,sed omnibus hominibus. PRO regibus.) qui tunc non erant Christiani. Vult pro omnibus hominibus in genere, pro regibus autem in specie orari.Nec solum pro regibus sed ET OMNIBVS qui in sublimitate constituti sunt.)

Omnes temporales dominos comprehendit, generali nomine sublimitatis seu excellentiæ. VT quietam & tranquillam vitam agamus.) Non concordant omnino interpretes circa hec vocabula. Verum parui refert, tranquillam & quietam vitam an placidam & quietam seu tacitã dixeris. Id tamen aduertendũ est ꝙ quum dixisset tum pro omnibus hominibus tũ pro regibus & dominis, prius more suo declarat postremũ, scilicet quare pro regibus & in celsitudine cõstitutis, vt quietã & tranquillã vitam &c. Siquidẽ sermo Pauli formalis est, quũ dicit pro regibus & tẽporalibus dominis orandũ: videlicet quatenus regũt & dominãtur vt regimen eorũ iustũ sit. Nã inde sequitur iste fructus vt tranquillã & quietã vitã agamus Christiani. IN omni pietate & castitate. pro, honestate.) Ne quietem & tranquillitatem vite appetant Christiani absolute sed relatiue ad virtutũ opera, adiũgit virtutẽ pietatis erga parentes patriã &c. & vniuersæ morum grauitatis. Et dicit in omni, vt nulla pars pietatis, nulla pars honesti moris ꝑtermittatꝰ. A

HOC enim bonum est.) Pronomen hoc demonstrat orare pro omnibus hominibus. Et quod primo dixerat (scilicet pro omnibus hominibus orãdum) manifestat hoc esse bonum in se. ET acceptum coram saluatore nostro deo.) Non solum est in se bonum sed gratum deo. Quem nominat saluatorem, quia ex officio saluandi manifestat intentum, subiungens. QVI omnes homines vult saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire.) Nõ est hic speculatiue theologe sermo de voluntate beneplaciti: de qua scriptum est, omnia quæ voluit dominus fecit in celo & in terra. & ꝙ voluntati eius nullus potest resistere, vt clare patet ex eo ꝙ videmus non omnes homines ad agnitionem veritatis venire. Sed est sermo de voluntate signi: qua deus proponit omnibus hominibus precepta salutis doctrinamꝗ euangelicam: & illis imputatur qui nolũt venire ad veritatis cognitionem & nolunt salui fieri. de qua scriptum est, quotiens volui congregare filios tuos & noluistis. Ex hoc enim ꝙ deus salutem & agnitionem omnibus vult proponẽdo, monstratur gratum illi esse ꝙ pro omnibus oremus. & simul insinuatur quid est petendum orando pro omnibus, videlicet vt saluentur. B

C ❡VNVS enim deus.) Manifestat ꝙ deus vult oẽs homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire, tum ex vnitate dei. Ex hoc enim ꝙ non nisi vnus est deus, omnium hominum curam illi vni incumbere manifestatur: & quũ sit natura bonus, consequẽs est vt omnibus proponat salutẽ & agnitionẽ veritatis. Si nanꝗ essent plures dii, cogitari posset ꝙ vnus deus haberet curã saluãdi aliquos homines, & alius haberet curam saluandi alios: sed vbi vnus tantũ est deus, illi vni incũbit cura omniũ. Tũ ex vnitate mediatoris, subiungendo. VNVS mediator dei & hominũ homo Christus Iesus.) Si plures essent mediatores inter deum & hoĩem, existimaretur ꝙ vnus esset mediator pro quibusdã & alius pro aliis: sed ex quo vnus est mediator dei & hominum ad reconciliandum homines deo, illi vni incumbit mediare inter deum & omnes homines. Et propterea idem sequitur, scilicet ꝙ deus vult omnes homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire, ex hocipso ꝙ vnum constituit mediatorem dei & hominum. Qui tanto magis omnium hominum mediator est ad deũ quãto ipse est homo, quanto ab ipso nihil humani alienum est. QVI dedit redemptionẽ semetipsum pro omnibus.) Ab effectu manifestat ꝙ etiam mediator vult omnes homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire, ex hocipso ꝙ dedit semetipsum precium ad redimendum non aliquos sed oẽs. Quod verissimũ est non solum quantũ ad sufficientiam, sed etiam quantũ ad efficientiam: pro quanto omnes redemit a morte corporis resuscitando omnes in nouissimo die. D

❡CVius testimoniũ tẽporibus suis cõfirmatũ est.) Superfluunt tres dictiones: cuius cõfirmatũ est. Legẽdum siquidẽ est appositiue. dedit redẽptionem semetipsum pro omnibus, appositiue testimonium tẽporibus suis. Vere testimoniũ diuinæ volũtatis ꝙ vult omnes homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire, dedit Christus dando seipsum redẽptionem pro omnibus. Dedit autem hoc testimonium tẽporibus propriis, definitis a diuina sapientia. Et addidit hoc, ne quisꝗ diceret tardum fuisse testimonium respectiue ad eos qui præcesserãt aduentũ Christi. Omnis enim tã tarditas ꝗ anticipatio excluditur dicẽdo tẽporibꝰ suis. IN quo. pro, in quod.) videlicet testimoniũ promulgandũ mundo. POsitus sum ego prædicator. pro, preco.) Officium preconis est publicare: & Paulus publicabat testimoniũ datũ a Christo. ET apostolus.) Ne vsurpatum aut vile preconis officium putaretur, adiũxit. & apostolus, proculdubio Christi. E

❡VEritatem dico.) Deficit. IN Christo, non mentior.) Parenthesis est hæc, explicans officiũ præconis & apostoli Paulum agere vtranꝗ complectendo partem: videlicet non mentiri & veritatem dicere Christo teste. vt nulla falsitas mixta veritati intelligatur. DOctor gentium in fide & veritate.) Non solum præco & apostolus sum veritatis, sed sum specialiter doctor gen-

F tium in fide,non in philosophia,sed non in fide vana,sed in veritate. Doceo gentes veritatem, non figmenta:verum non in euidentia scientifica sed in fide.Et hæc omnia ago ad publicandũ testimonium quod dedit Christus.

VOLO ERGO viros.) Tractat illam particulam,de corde puro. Continuat autem exercens officium doctoris gentium. ORARE in omni loco, leuantes puras manus sine ira & disceptatione.) Dixerat dominus, si offers munus tuum ante altare & recordatus fueris quòd frater tuus habet aliquid aduersum te &c.extẽdit Paulus ad omnem locum idem præceptum.Docet siquidem ꝙ non solum ante altare sed in omni loco in quo quis orauerit oportet leuari manus mundas sine ira & disceptatione.Nec est sermo de membris corporeis, sed de operibus.Impedimenta siquidem orationis vbicunque oretur,impuritas operum, ira & contentio sunt. ¶Et excluduntur ad literam duo crimina.Alterum auaritiæ occupantis, dicendo puras
G manus.Communi siquidem vsu occupantes aliena dicimus non habere manus puras.Alterum discordiæ cum proximo:dicendo sine ira,intus,& disceptatione extra. Hæc enim duo purganda sunt ante orationem.Auaritia restituendo,& discordia reconciliatione.Et meminit mundiciæ ab his criminibus tantum:quia reliqua crimina interna pœnitentia purgantur,hæc autem exigunt etiam externam restitutionem & reconciliationem.

¶SIMILITER & mulieres in habitu.pro,amictu,ornato cum verecũdia & sobrietate.pro,modestia,ornantes.pro,ornare,seipsas.) Quemadmodum a viris abstulit impedimenta orationis tanq̃ propria viris,ita a mulieribus tollit impedimenta orationis quæ sunt velut propria mulieribus.Vnde quod dicit in amictu ornato,sic dicit queadmodũ dixerat in omni loco. Vtrũq; enim recensetur ad explicandum modum seruandũ,a viris quidem in quocũq; loco orauerint:a mulieribus vero in quocunq; amictu ornato.Et explicatur modus,dicendo,cum verecundia &
H modestia ornare seipsas.Vtraq; pars valde congruit mulieribus:ne ornatus sit inuerecundus,& similiter ne sit immoderatus.Vnde immoderationem ornatus explicando subiungit. NON in tortis crinibus aut auro aut margaritis.)Primitiuę ecclesię tempori congruebat hoc præceptum:eo ꝙ tunc mulieres quæ se Christianas profitebantur,omnia huiusmodi a se abdicabant tanq̃ superflua & vana.Vnde hodie quum multæ principes & reginæ quibus secundum statũ congruit ornare se auro & margaritis,Christianę sint,non contra Pauli pręceptum his vtunt.

VEL veste preciosa.pro,sumptuosa.) Dixerat in amictu ornato,& declarauerat immoderatum ornatum:declarat modo amictum,inhibendo vestem sumptuosam. Et ꝙ temporale fuerit huiusmodi præceptum,aurea vestis Cæcilię testatur. SED quod.pro,quæ,decet mulieres promittentes.pro,profitẽtes,pietatem per opera bona.)Relatiuum quę,ad vestem refertur. & vult vestem esse talem quæ deceat mulieres profitentes per bona opera(hoc est profitentes non tan
I tum verbis sed factis)pietatem:hoc est cultum diuinum.Dictio siquidem Græca non significat pietatem in genere,sed eam quę est erga deum.Perpende ex his omnibus impedimenta orationis in mulieribus vbicũq; orent esse contraria prædictorum:vtpote appetitũ muliebrẽ deprimẽtia ad hæc vana ne eleuetur illarũ mens in deũ.¶MVlier in silentio discat cum omni subiectione.)Postq̃ cor purum tam in viris q̃ in mulieribus declarauit relatiue ad orationem, declarat in specie puritatem cordis in muliere relatiue tum ad disciplinam & doctrinam,tum ad dominium.Et quoniam mulier eget vt doceatur,modum explicat tum quo ad linguam, dicendo in silentio.Non vult ꝙ in ecclesia interroget doctorem docentem, sed ꝙ audiat quidem & discat silendo:si quid autem restat dubii,virum domi interroget. Tum quo ad reuerentiam cum omni subiectione,interna & externa.¶DOcere autẽ.)supple publice. MVlieri non permitto.) Et diximus publice,ad differentiam doctrinę domesticę:qua mater debet erudire filios & filias.
K NEq; dominari.pro,neq; authoritatem habere,in virum.) Directe hoc respicit vxores: quas nefas est authoritatem habere in maritos. SED esse in silentio.)vt non solum opere sed nec sermone authoritatem sibi vsurpet in virum. ADAM enim primus formatus est, deinde Eua.) Ex ordine quo Moyses narrat formationem Adæ & Euæ,probat virum præesse mulieri & non ediuerso. ET Adam non est seductus,mulier autem seducta in præuaricatione fuit.)Eadẽ vtitur historia:in qua mulier ipsa professa est se seductam a serpente.Adam vero non se excusauit vt deceptum,sed vt allectum ab vxore:vt ibi patet.Pręstat itaq; vir mulieri tum ordine formationis,tum vigore rationis. SALuabitur autem per filiorum generationem si permãserit.pro, si mãserint,in fide & dilectione & sanctificatione cum sobrietate.pro,modestia.) Ordo literæ est,saluabitur autem si manserint(ipsa & vir) per filiorum generationem in fide &c.

¶Meritorium salutis astruit esse coniugium mulieri: ex hoc ꝙ si ob filiorum generationem mãserit simul cum viro in fide &c. saluabitur ipsa mulier. Et per hoc intellige explicari proprium munus sexus. Non docet Paulus salutem mulieris pendere a generatione filiorum (quum facilius saluetur virgo q̃ coniugata) sed docet ꝙ vtendo officio sexus, habet vnde ex ipso vsu sexus saluetur: hoc est ꝙ ad salutem eis operatur si ob filiorum generationem manserint cum viris suis in fide &c. Et si vis omnem scrupulum ab hac lectione excludere, ordina saluabitur pro p̃dicato totius enunciationis: ordinando literam sic. Si permanserint autem per filiorum generationem in fide & dilectione & sanctificatione cum modestia, saluabitur. Sic enim clare significatur ꝙ non pendet salus mulieris a filiorum generatione, sed ꝙ acquiritur ei salus si sic manserint. A
¶Et nihilominus aduerte ꝙ non de muliere sed de vxore est sermo: de qua dixerat neq͂ authoritatem habere in virum. de ipsa enim subiungitur saluabitur autem &c. ¶Et meminit specialiter sanctitatis ac modestiæ: quoniam tam mundicia in vsu coniugii q̃ moderatio in vsu rerum & gubernatione familiæ, peculiaris esse debet coniugatis. B

CAPVT III.

FIDELIS sermo.) Prosequitur Paulus particulam de corde puro, quo ad constitutos in ecclesiasticis ministeriis. Pręponit autem huic tractatui fidelis sermo, ad significandam veritatem dicẽdorum: ne quis imputaret Paulo ꝙ nimis exigeret ex proprio capite in episcopis & diaconis. Totum hoc excluditur, dicendo fidelis sermo. Significatur enim ꝙ est sermo fidelis domino, ꝙ est iuxta fidem quam debet Paulus domino, & non secundum propriam sententiam. SI quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.) Initium fidelis sermonis est. si quis superintendentiam cupit, bonum (seu præclarum) opus desiderat. Non dicit si quis dignitatem, si quis gradum, si quis prouentus, si quis honores, si quis gloriã episcopatus: sed si quis ipsum episcopatum (hoc est ipsam superintendentiam, ipsum superintendere) desiderat, proculdubio desiderat opus, quum superintendere sit opus, non qualecunq͂ sed opus bonum ex suo genere, immo opus pręclarum ex proprio genere. Nec hoc eget probatione aliqua: quoniam manifeste constat sic esse. Nullum itaq͂ peccatum est ex proprio genere, desiderare episcopatum: hoc est ipsum superintendere. Secus autem est de appetitu gradus, honoris, prouentuum & huiusmodi. Nihil enim horum est opus bonum: quum nec sit opus. C
OPORTET enim. pro, igitur, episcopum irrepręhensibilem esse.) Ex ratione excellentis bonitatis huiusmodi operis quod est superintendere, illatiue dicit oportet igitur episcopum esse irrepręhensibilem. Et hæc est prima conditio episcopi relatiue ad malos mores, vt nihil in eo sit repręhensibile. Et vere ex eo ꝙ aliis superintendit repręhendis, manifeste infertur ꝙ oportet ipsum esse irrepręhensibilem. Qua enim fronte potest alios repręhendere qui reprænhensibilis est? Diceretur nãq͂ ei, medice cura teipsum. VNIVS vxoris virum.) Secunda conditio negatiue intelligenda est: hoc est non plurium vxorum virum. Nõ enim exigit Paulus ab episcopo ꝙ fuerit aut sit coniugatus (qui consulit meliorem esse cœlibatum, scribendo ad Corint.) sed exigit ꝙ si habet vxorem sit vir vnius vxoris. Sic enim litera sonat, dicendo esse. Quo cõtra de vidua inferius dicet in cap. v. non pręsenti sed præterito vtens tẽpore, que fuerit vnius viri vxor. Et dixit hoc, quia tunc temporis multi plures vxores habebant, imitantes patres veteris testãmenti: quum nullibi legamus hoc prohibitum. SObrium. pro, vigilem.) Tertia conditio vigilantiam summe necessariam superintendendi explicat. PRVdentem. pro, modestum.) Quarta conditio summe quoq͂ est necessaria superintendenti. vt vigilantia comitem habeat moderationẽ: vt ipse sic sit vigil vt tamen sit modestus, & sic modestus vt tamen sit vigil. ORnatũ.) proculdubio compositione gestuum, actionum, eloquii, & aliis bonis moribus. PVdicum.) Superfluit pudicum. Sexto enim loco dicitur. HOspitalem.) Rara est hæc hodie virtus. DOctorem.) non laurea, sed scientia sufficiente ad docendum. NON vinolentum. pro non vinosum.) hoc est deditum vino. NON percussorem.) Quis Paulus de iniusta percussione loquatur, turpe tamen est episcopo etiam iuste percutere. Debet enim aliena nõ propria manu pcutere delinquẽtes. ¶Post nõ percussorẽ, deficit vna particula. s. NON turpilucrũ.) Hęc est enim decima cõditio in textu Pauli: clare sonãs ꝙ episcopus alienus esse a turpi lucro debet. Q̃d si seruaretur, nõ audirẽtur lucra tã turpia vt turpe sit ea dicere. Nec loquor de simonia, sed ꝓprie de turpi lucro sparso nimis in episcopis ecclesiarũ Christi. SED modestũ. p, sed mitẽ.) Esse mitẽ plus est q̃ esse mãsuetũ. Mitis em̃ nõ solũ irã tẽperat, sed dulcedinẽ quãdã adhibet. NON litigio D E

F sum.)Valde repugnat officio subintendentis aliis,vt ipse litibus incumbat. Alienus enim esse debet ab omni pugna tam verborum q̃ factorum.Sola siquidem pugna fidei & pietatis ei suffi cit. NON cupidum.pro,non auarum.)Non est sermo de quacunq; cupiditate,sed de cupidita te argenti,auri & huiusmodi:quam auaritiam dicimus.¶SVAE domui bene pręposítum.pro, pręsidentem.)hoc est propriam domum bene regentem.vult enim Paulus experientia compro batum fuisse ꝙ is qui fit episcopus sit idoneus ad bene regendum ecclesiam : experientiam autẽ sumi ex hoc ꝙ bene regit propriam domum. FIlios habentẽ subditos cum omni castitate.pro, reuerentia.)seu honestate.Ne intelligas ꝙ oporteat episcopum habere filios(quoniã hoc Pau lus non dicit)sed ꝙ episcopus habens filios habeat illos subditos cum omni reuerentia,seu ho nestate.Ex hac enim experientia tenendi filios subditos cum om̃i honestate seu reuerẽtia,spes gignitur ꝙ tenebit Christianos ac clericos subditos cum omni honestate seu reuerentia sicut

G rexit filios. SI quis autem domui suæ pręesse nescit,quomodo ecclesiæ dei diligentiã habebit pro curam aget?)Ratio clara,solido innixa fundamento. ¶NON Neophytum.)Gręcam di ctionem reliquit interpres:quum potuisset dicere nõ nouitium in ministerio ecclesiastico vel in fide.Et rationem reddit. NE in superbiam.elatus,in iudicium incidat diaboli.) Occasio sup biendi est si quis nouiter conuersus ad fidem,seu,non initiatus in ministeriis ecclesiæ,præfera tur ad superintendendum ecclesiæ:& sic merito superbię incidat in damnationem similem dãna tioni diaboli,qui propter superbiam damnatus est.Loqui autẽ Paulum de nouitio in ministe rio ecclesię,ex subiunctis de promotione diaconorũ satis patet.Nã si illos vult primum probari, multo magis promouendos in episcopos.¶OPORtet autem illum & testimonium bonum ha bere ab iis qui foris sunt.)Vltima conditio episcopi est vt sit bonæ famę etiam apud infideles. Et rationem subdit. VT non in opprobrium incidat.)hoc est vt non incidat in vituperatio

H nem.vituperaretur enim si esset apud eos malæ famæ. ET in laqueum diaboli.)Dictionẽ Grę cam reliquit interpres: forte rectius dixisset calumniatoris.Nam si malę famæ est apud infide les,laqueis exponitur hominum calumniatorum:ex ipsa mala fama audentium etiam quæ non fecit imputare,& illaqueare eum detractionibus,accusationibus & aliis huiusmodi.

¶DIAcones.pro,diaconos,similiter pudicos.pro,compositos.)Dictionem quoq; Græcã inter pres reliquit diacones:quũ potuisset latine dicere ministros.Et quoniã non legimus alios in sa cra scriptura diaconos q̃ illos in Actis Apostolorũ institutos ministros tẽporalium ecclesię,ideo de eisdẽ intelligo Paulũ loqui.nã etiã Ephesi fuisse diaconos dispẽsationis tẽporalium,patet ex subiũctis:vbi dicetur ne grauetur ecclesia viduis quibusdã.Vbi & aduerte nõ loqui Paulũ de ordinibus sacris,sed de officiis.vnde nullã mentionem facit sacerdotis, sed episcopi & diaconi: quorũ vtrunq; nomen est officii.illud superintendendi,hoc ministrãdi.¶Primã itaq; conditionẽ

I ministrorũ ecclesię,explicat compositionẽ in moribus,in actibus,in gestibus. NON bilingues.) duplici vtentes sermone:modo vnum modo contrarium vni siue pluribus dicẽdo. NON mul to vino deditos.)Nõ prohibet eis vsum vini sed multũ. NON turpe lucrũ sectantes.)Nõ so lum ab illicito sed etiam a turpi lucro vult esse alienos.Sunt enim multa lucra licita quę tamen sunt turpia. HAbentes mysteriũ fidei in conscientia pura.)Non sufficit vt diaconi habeãt fi dem,sed exigitur ab eis vt habeant intimum fidei arcanum.Quod consistit in conformitate ani mi ad fidem,in conformitate voluntatis & affectus ad fidem.hoc est enim intimũ fidei.Et hoc non est habendum qualitercunq; sed in conscientia pura , sed in applicatione scientiæ pura ab omni errore & passione.Oportet enim ministros ecclesiæ & intus habere animum conformem fidei,& ministrando applicare pure scientiam ad opus.¶ET hi autem.pro,quidem, probentur primum:& sic.)Loco harum duarum dictionum legendum est. DEinde,ministrent. Deficit,

K sic,nullum crimẽ habentes.De episcopo dixerat non nouitium: de diaconis autem dicit ꝙ pri mum examinentur,experientia operũ discernantur.Postea ministrent sic,scilicet probati ꝙ nul lum habeant crimen,ꝙ nullus possit illos criminari.¶MVlieres.pro,vxores.)proculdubio epi scoporum & diaconorum.De aliis siquidem mulieribus superius locutus fuerat. SImiliter pu dicas,non detrahentes.pro,nõ calumniatrices,sobrias.pro,vigiles,fideles in omnibus.) Condi tiones clarę sunt.¶DIAcones.pro,diaconi,sint vnius vxoris viri.)Intellige hoc sicut de episco po expositum. QVI filiis suis bene præsint)Superfluit suis. ET suis domibus.)Exigit a p mouendis in diaconos similem experientiã circa regimen domus & filiorum qualem exegerat a promouendo in episcopum. ¶QVI enim bene ministrauerint.)Post conditiones requisitas ad diaconos fructũ eorũ subiungit.Nec dicit qui em̃ ministrauerint,sed q bene ministrauerint,

hoc reprobat pighius li. 2. ecclesiastice hier archie ca. 4

GRAdum bonum sibi acquirent.pro,acquirunt.)hoc est altiori officio dignos se constituũt. A
hic enim fructus suapte natura sequitur bonam ministrationem inferioris officii. ET multã fidutiam in fide quæ in Christo Iesu.) Actiue & passiue verificatur ꝙ acquirunt sibi multã fiduciam in fide Iesu Christi. Actiue quidem: quia bene ministrando, magis ac magis confidũt & audent in iis quæ sunt fidei: vt patet de Stephano. Passiue vero: quia bene ministrando acquirunt vt alii multum confidant in ipsis in iis quæ sunt fidei.

HAEC tibi scribo fili Timothee, sperans me venire ad te cito.) Superfluit fili Timothee. Ne putaret Timotheus epistolam hanc signum esse ꝙ Paulus non esset ad eum venturus, hanc opinionem excludit. SI autem tardauero.) Ecce quare scripsi, vt si tardauero. VT scias quomodo oporteat te in domo dei conuersari, quę est ecclesia dei viui.) Aduerte prudens lector ꝙ ecclesiam dei appellat domũ dei: eo ꝙ vniuersa ecclesia vna domus est, vna familia est, vnum habens patremfamilias. Omnium enim Christianorum cõmunio spiritualis mutua est, B
queãdmodum eorũ qui sunt vnius domus seu vnius familiæ. COlumna & firmamentũ. pro, fundamentũ, veritatis.) Ecclesia appellatur colũna & fundamentũ veritatis: pro quãto sustentat veritatẽ celsam, non qualitercunqꝫ sed vt in qua fundata est ipsa veritas. nam veritas diuinorum mysteriorum velut excelse sustentatur in ecclesia, dum supra omnia asseritur, veneratur & colitur. & in ipsa ecclesia ita fundata est vt extra eam non inueniatur. ET manifeste. pro, & confesse.) hoc est omnium confessione. MAgnum est pietatis sacramentum. pro, mysteriũ.) De ecclesia dicit confessum esse ꝙ est mysterium pietatis. Pietas proprie officium cultumqꝫ exhibet parentibus & sanguine iunctis. & quia ecclesiam domum dei dixerat, apte & proprie subiungit ꝙ est magnum mysterium pietatis. Officia siquidem ecclesiæ sunt officia pietatis: vtpote domesticorum in domo. Et quia in domo dei tanꝗ patrisfamilias, officia ecclesiæ sunt officia pietatis erga deum vt patremfamilias. Et quoniam hoc in congregatione fidelium est intimũ, C
ideo mysterium appellatur. Et quia tum extensiua tum intensiua quantitate præstat, ideo magnum dicitur. ¶Habes ergo ecclesiam dei viuentis (hoc est congregationem fidelium in deo viuente) relatiue ad deum esse domum dei: relatiue ad veritatem, esse columnam & fundamentum veritatis: relatiue vero ad pietatem esse magnum mysterium pietatis, & hoc confesse. Vt per hoc vltimum intelligamus officium Christi fidelium consistere in pietate, exhibẽdo patrisfamilias cultum & aliis domesticis officium. Vere siquidem talis pietatis ecclesia est mysterium magnum. QVOD manifestatum est.) Vniuersa hæc litera vsqꝫ ad finem huius capituli nescitur quomodo corrupta sit. Tum adimendo substantiuum. nam in textu Græco non habetur relatiuum quod, sed habetur substantiuum deus. Tum consequenter mutando genus. nam oĩa quæ in neutro genere leguntur (manifestatum, iustificatum, prædicatum, creditum, assumptũ) masculini sunt generis, sicut & deus. ¶Legendum itaqꝫ est. DEVS manifestatus est in carne, D
iustificatus est in spiritu, visus est angelis, prædicatus est gentibus, creditus est in mũdo, assumptus est in gloria.) Et dicitur hæc a Paulo tum ad manifestandã illam particulã domo dei, & particulam & cõfesse: vt cõfessione omniũ istorũ pateat quod dixerat & confesse. Tũ ad explicãdum deũ patrẽfamilias erga quem est pietas ecclesię. Dixerat enim ꝙ ecclesia est magnũ mysterium pietatis. ¶Manifestat autem modo ipsum deũ sub ratione patrisfamilias. Dixerat enim in domo dei. Et vere hic paterfamilias describitur dicẽdo. Deus manifestatus est in carne, tũ quũ verbum caro factum est, & coruscauit tot miraculis viuens in carne mortali: tũ in resurrectione manifestatus est in carne immortali. secundum vtrũqꝫ nãqꝫ statũ deus manifestatus est in carne. Et hoc est primũ quid colit pietas ecclesiæ in domo dei patrisfamilias: quoniã per hoc deus factus est paterfamilias, per hoc factus est eiusdem naturæ nobiscũ cõmunicans nobiscũ etiam in carne. IVstificatus est in spiritu.) Si miraris deum iustificatum esse, recole dictum esse deo E
anteꝗ manifestaretur in carne, iustificeris in sermonibus tuis. Multo ergo magis postꝗ manifestatus est in carne, dici de eo potest iustificatus est in spiritu. Et est sensus quòd in spiritu sancto quem dedit discipulis & consequenter aliis, iustificatus est a calumniis Iudæorum & aliorum qui crucifixerunt & persecuti sunt eum. Vnde in die pentecostes apud ipsosmet qui crucifixerant eum linguis clamando crucifige, incœpit iustificari: vt patet in Actis Apostolorum. Et nihilominus adhuc mortis iustificatus est in spritu vitæ, operum ac doctrinæ ab obiectionibus Iudæorum. VISVS est angelis.) Deus in carne & similiter deus in spiritu, ab hominibus credi potuit: non autem visus est hominibus. Ab angelis autem beatis visus est. Et inseruit hoc, ad afferendum testimonium angelicum de nostro patrefamilias. Et hoc verificatum

F est de deo in vtroqꝫ statu,carnis passibilis & impassibilis. PRAEdicatus est gentibus.)Ecce do
mus dei comprehendens gentes. CREditus est in mundo.) Ecce latitudo domus dei,compræ
hendens vniuersum mundum. ASSVMptus est in gloria.) vt manifeste intelligamus pa-
tremfamilias domus ecclesiasticæ regnare gloriosum in gloria ad quam assumptus est in die
ascensionis.Hæc sunt beneficia patrisfamilias erga quem est pietas ecclesiæ. Et simul perpende
quod dixerat.& confesse,explicatum a carne, a spiritu, ab angelis,a gentibus, a mundo,a glo-
ria cælesti.

CAPVT IIII.

PIRITVS autem manifeste.pro,loquibiliter,dicit.) Tractat illam particu-
lam, de fide non ficta.Et dicit ꝙ spiritus sanctus non obscure sed loquendo vt
possit intelligi dicit hęc subiuncta. QVIA.pro,ꝙ,in nouissimis.pro,in po
G sterioribus,temporibus discedent quidam a fide.Præmonemur,vt iacula prę
uisa minus feriant. ATTENdentes spiritibus erroris.pro,erroneis.) Spi-
ritus Christi est spiritus veritatis:spiritus autem isti sunt spiritus a vero er
rantes.Quales sunt omnes spiritus hereticorum.Omnium enim hæreticorum spiritus a vero
declinant & errant hac atqꝫ illac. ET doctrinis dæmoniorum.)Spiritus hæreticorum pingit
ab errore,doctrinas vero a dæmoniis:ad significandum ꝙ doctrinæ talium hominum non tam
sunt doctrinæ hominum q̃ dæmoniorum.Ipsos nanqꝫ homines appellat dæmonia:eo ꝙ officio
sunt dæmonia,eo ꝙ discipuli sunt & imitatores dæmoniorum.Et vt clare percipias ꝙ huiusmo
di hæreticos nominat dęmonia,subiungit de eisdem. IN HYpocrisi loquentium mendacium
pro,in simulatione falsiloquorum.) Vbi duas conditiones eorundem iungit:& ꝙ falsum loquū
tur,& non ignoranter sed simulate. ET cauteriatam habentium suam conscientiam.) Quo-
H niam metaphoricus est sermo,obstinata horum cōscientia intelligi potest ad similitudinem in-
delebilis notæ quæ ex cauterio facta est in hominibus seu iumentis.vt significetur conscientiā
horum cauterio diaboli penetratam esse,vt indelebiliter eandem retineant cōscientiam,vt nul
la sit spes emendationis eorum.Est enim sermo de hæresiarchis,de capitibus errorum. PRO-
hibentium nubere.) Depictis magistris errorum,describuntur eorundem præcepta circa nu-
ptias & cibos.Et quo ad nuptias dicitur prohibentium nubere.quo ad cibos vero. IVbentiū
abstinere a cibis.) Vtrunqꝫ præceptum dicitur esse Manichęorum. QVOS deus creauit.)
Contra præceptum abstinentię a cibis,affert Paulus rationē ex institutione diuina. AD per-
cipiendum cum gratiarum actione fidelibus & iis qui cognouerunt veritatem quia pro,quod,
omnis creatura dei bona est:& nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur.)Ne
quæreres vbi habetur ꝙ deus creauit omnia ad percipiendum cum gratiarum actione:declarat
I Paulus ꝙ in hoc ipso ꝙ omnis creatura dei munda est secundum se , & ꝙ nullius vsus illicitus
est si cum gratiarum actione fit,habetur ꝙ deus creauit omnia comestibilia ad percipiendum
cum gratiarum actione.Et primum quidem(scilicet ꝙ omnis creatura dei bona est) tanq̃ ma-
nifestum relinquit.Alterum vero spectans ad vsum , probat reddendo rationem. SANctifi-
catur enim per verbum dei & orationem.pro,intercessionem.)Propter Iudæos videtur hoc di
cere:apud quos cibi aliqui erant immundi quo ad vsum.Aduersus siquidem hoc dicit ꝙ mun-
dificatur vsus ciborum qui reputantur immundi , per verbum dei quo vtimur benedicendo
ipsos,& per intercessionem.Radix vnde verbum dei mundificat, significatur intercessio (hoc
est meditatio)Christi inter legem & non discernentes inter cibos.¶Et extendit ad legalē prohi
bitionem sermonem suum Paulus:eo ꝙ conueniunt quo ad hoc in materia pręcepti , hæretici
& Iudæi,sectatores legis:dum vtriqꝫ iubent abstinere a cibis quibusdam. ¶HAEC proponens
K fratribus.pro,hæc admonens fratres,bonus eris minister Christi Iesu enutritus.pro,enutriens,
verbis fidei & bonæ doctrinæ quam assecutus es.)Vndiqꝫ commendat officium admonēdi fra
tres de prędictis,tum ex parte officii relati ad Christum,tum ex parte officii relati ad rem di-
ctam ꝙ auditores:manifestando nutritionem animarum in fide & bona doctrina.Quod autem
dicitur quam assecutus es,non plene explicat textum Græcum : significantem quam hucusqꝫ
secutus es. INeptas.pro,prophanas,autem & aniles fabulas deuita.) Fabellas aduersus reli-
gionem,aniles appellat:quoniam similes sunt fabellis quas anus narrant pueris.

EXERCE autem teipsum ad pietatem.) Tractat illam particulam,conscientia bona. Et
inchoat officium conscientiæ bonę pietate:quæ cultum ac officium exhibet parētibus,
sanguine iunctis,patriæ eiusqꝫ beneuolis. NAM corporalis exercitatio ad modicū vtilis est.)

Non vituperat corporale exercitium,sed prępονit illi pietatem.Et hęc intellige cōparando hęc A
secundum propria genera.nam secus est si secundum charitatem imperantē aut secundū occurrentem articulum necessitatis comparatio fieret. Ex maiori nanq; charitate si proueniret corporalis exercitatio,vtilior esset q̄ pietas ex minore charitate.& similiter in articulo necessitatis vrgentis ad ieiunium seu aliquid huiusmodi corporale, vtilior esset corporalis exercitatio q̄ pietas.Sed hæc sunt per accidens.nam secundū genus proprium corporalis exercitatio in ieiuniis & abstinentiis,peregrinationibus,ciliciis & huiusmodi,ad modicum vtilis est:quia tantum valet ad domandū corpus proprium. PIEtas autem ad omnia vtilis est.)Officia pietatis erga ecclesiæ membra,& cultus erga patremfamilias domus quæ est ecclesia,sunt vtilia ad omnia,tam temporalia q̄ spiritualia.Vnde hoc manifestat subiungendo. PROmissionem. pro, promissiones,habens vitæ quę nunc est & futurę.)Ex hoc ipso ꝙ in lege diuina in præcepto pietatis (honora patrem tuum & matrē tuam)Exo.xx:adiungitur promissio vitæ præsentis & futuræ,manifestat Paulus ꝙ pietas ex suo genere ad omnia vtilis est.Interpretatur autem Paulus verba legis partim ad literam & partim mystice. & propterea pluraliter dicit promissiones & vtriusq; vitæ meminit. In Exodo nanq; dicitur vt sis longæuus super terram quam dominus deus tuus dabit tibi.Paulus vero etiam mystice terram promissionis cælestem patriam interpretatur. & propterea dicit vitæ præsentis & futuræ. ¶Nec hinc arguas inferendo abstinentiam & ieiunia inutilia esse ad vitam æternam:quoniam hoc hinc non habetur:sicut nec habetur reliqua virtutum opera inutilia esse ad vitā æternam. Tantum hinc habetur speciale priuilegium pietatis, ꝙ in illius præcepto explicatur ꝓmissio vtriusq; vitæ. cum hoc enim priuilegio stat & reliquarum virtutum opera(inter quę est exercitatio abstinentiæ corporalis)meritoria esse vitę æternę.¶At si quæris cur pietas donata est hoc priuilegio. ratio est quia pietas ad faciendum alteri bonum tendit,quod diuini officii est maxime imitatiuum & homini difficile:quum naturaliter non inclinetur nisi ad proprium bonum. ¶FIdelis sermo & omni acceptione dignus.) Ad declarandum quod ipse interpretatus fuerat (videlicet & futuræ) adiungit ꝙ sermo iste dicens ꝙ pietas habet promissionē vitę futurę,est sermo fidelis & omni acceptione dignus.Et hoc ab experientia in seipsis manifestat,subiungendo. IN hoc enim.) Deficit. ET,laboramus & maledicimur.) hoc est nam ad hoc pietatis opus & laboramus assidue & maledictis afficimur.

QVIA speramus.pro,sperauimus,in deum viuum.pro,in deo viuente: qui est saluator omniū hominum,maxime fidelium.) Ab experientia qua sustinent tum proprios labores tum maledicta exercendo ea quę pietatis sunt,manifestat promissionē vitæ futurę:ex eo ꝙ hęc omnia procedit ex spe in deo viuēte ꝙ saluaturus est omnes homines præcipue fideles. In via futura saluabit deus omnes homines quo ad vitam corporis,suscitando omnes.maxime autem saluabit fideles:quoniam suscitabit eos ad vitam fœlicem.Hæc est res sperata:de qua dicit.sperauimus in D
deo viuente qui est saluator &c.pro qua & laboramus & maledicimur,vacando pietati ecclesiasticæ. ¶PRAEcipe hæc & doce.)doce vt sciant,pręcipe vt imitentur. NEmo adolescentiā. pro,iuuentutem,tuam contemnat.)hoc est sic te habe vt nemo contēnat ætatem iuuētutis tuæ. Vnde & statim aduersatiue subiungit. SED exemplum esto fidelium in verbo.) hoc est in loquendo. IN conuersatione,in charitate.)Præcipit Paulus vt locutio sit exemplaris,cōuersatio sit exemplaris,dilectio sit exemplaris. Et præter hęc adiungit tria alia. Quorum primum deficit in textu Latino:videlicet. IN spiritu,in fide,in castitate.)In spiritualibus,in iis quę sunt fidei & in corporis castitate,præcipit etiam Timotheo vt exhibeat se exemplum fidelium.Et hę sunt partes ex quibus effici debet vt nemo eius iuuentutem contemnat. Et multo magis hæ partes in prælato prouectæ ætatis efficient vt non despiciatur.

¶DVM venio attende lectioni.)ad pascendum teipsum. EXhortationi.)aliorum ad bona opera. ET doctrinę.)Superfluit &.non solum exhortare sed doce alios ea quę sunt sacrarum scripturarum. NOLI negligere gratiam quę.pro,donum quod,in te est:quæ data. pro,quod datum,est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii.)Episcopalem gradum appellat donum datum Timotheo duplici concurrente causa. Altera est prophetia ꝙ futurus esset Episcopus.a quo autem fuerit facta hæc prophetia seu cui fuerit reuelata,scriptum non est. Similé quid in primo cap.dixerat,secundum præcedentes ad te prophetias.¶Altera est impositio manuum presbyterii:hoc est officii presbyteratus.ad significandum impositionem non esse humanæ manus,sed manus sacræ,manus sacerdotalis officii.Et dicit pluraliter manuū presbyterii,forte ad significandum plurium sacerdotum cōcursum. fiebant siquidem Episcopi per im-

F positionem manuum, sicut & hodie fiunt. ¶HAEC meditare. pro, exerce.) Dixerat præceptum negatiuum, ne neglexeris: adiungit modo affirmatiuum, hæc exerce. Et pronomen hæc, monstrat tria antedicta Episcopi officia: legere, exhortari & docere. IN HIS esto vt profectus tuus manifestus sit omnibus. pro, in omnibus.) Fructus consequens suapte natura explicatur. Nec hic fructus vacat salute aliorum. ¶ATtende tibiipsi & doctrinę.) Adiungit vt sic attendat saluti aliorum vt simul incumbant propriæ saluti. INSTA. pro, persiste, in illis.) vtrisq; scilicet quæ sunt ad salutem tuam & aliorum. HOC enim faciens.) Attentionem ad vtraque demonstrat pronomen hoc. ET teipsum saluum facies & eos qui te audiunt.) Ecce fructus attentionis ad vtrunq;: & vere fructus perfectus.

CAPVT V.

G SENIOREM ne increpaueris, sed obsecra. pro, exhortare, vt patrem.) Nomen ætatis esse hoc in loco seniorem, ex aliis ætatibus subiunctis apparet. Et propter aliorum ætates subiunctas, magis quadrare videtur exhortare q̃ obsecra: quoniam ad omnes subsequentes idem verbum refertur. ¶Peccãtem itaq; senem, mandat Paulus nõ increpandum sed exhortandũ: vt veluti filiali vtatur in eum reuerẽtia, sic enim facilius corrigitur senex. IVuenes vt fratres, anus vt matres, iuuenculas vt sorores.) Repete exhortare. IN omni castitate.) hoc opus fuit addere in exhortatione iuuencularum propter periculum ætatis. Et dicit in omni, vt sit castitas in oculis, in gestibus, in verbis &c. ¶VIduas honora.) Honorem in scripturis sacris referri nõ solum ad officia sed etiam ad subsidia, docet dominus exponendo præceptum honora parentes tuos de subuentione. Nec ambigendum est vtrunq; hic comprehendi, verum sub ratione honoris pręceptum datur: quoniam honor per se exhibendus est, subuentio autem per accidẽs: videlicet si sunt indigentes. ¶Viduis autem honorem exhibẽdum iubet non omnibus, sed QVAE
H vere viduę sunt.) Et est aduerbium vere tam hic q̃ in sequentibus similibus. Quas autem vere intelligat viduas, ipsemet explicabit ex duplici differentia, altera penes naturalia, altera penes voluntaria. Vnde a naturali necessitudine inchoans dicit. SI qua autem vidua filios aut nepotes habet.) Prima differentia inter viduas tangitur: consistens in hoc φ aliqua vidua est quæ habet vinculum naturalis necessitudinis cum filiis aut nepotibus (hoc est filiis filiorũ) aliqua autem caret huiusmodi vinculo. Et de habente huiusmodi vinculum subiungit. ¶DIScat. pro, discãt, primum domum suam regere. pro, pie curare, & mutuam vicem reddere parentibus.) Dicendo discant, manifeste loquitur de filiis & nepotibus. Dicendo primum, significat φ vidua nõ plus recipiatur ad professionem vidualem q̃ filii seu nepotes didicerint curam habere domus & mutuam vicem parentibus reddere. Et in promptu est ratio huius præcepti: quoniam quandiu
I filii seu nepotes non peruenerint ad ætatem & virtutem regendæ domus, incumbit viduæ cura familiæ: & hinc impeditur ad vacandum diuinis & ecclesiæ, quibus vacabant professæ viduitatem. Tales enim viduæ quãuis forte affectu sint vere viduę: quia tamen alligatę sunt curę filiorum non sunt recipiendæ ad professionem vidualem, donec filii seu nepotes discant domum suã regere & mutuam vicem reddere parentibus, habendo curam parentum qualem parẽtes habuerunt de eis: hoc est donec filii habeant curam viduæ, vt sic vidua exempta ab omni cura domestica possit profiteri statum vidualem ad vacandum diuinis, hospitibus, & aliis misericordię operibus. HOC enim.) Deficiunt duæ dictiones. BOnum &, acceptum est coram deo.) Ne vidua talis ægre ferat dilationem professionis, explicat Paulus huiusmodi dilationem bonam esse in se & gratam deo: quoniam innititur necessariæ pietati. ¶QVAE autem vere vidua est.) Officia eius quæ vere est vidua describit, tum ad declarandũ quod dixerat vere viduæ sunt, tum ad ex-
K plicandum incompossibilitatem viduæ habentis curam nepotum ac filiorum ad officia vere viduæ. ET desolata speret. pro, sperauit, in deum. pro, in deo, & instet. pro, & persistit, in obsecrationibus & orationibus nocte & die.) Ecce duo officia vere viduę. tum φ desolata locauit spem suam in deo, non in futuro coniuge, non in diuitiis & reliquis quæ mundi sunt. tum φ tempus omne occupat orationibus & obsecrationibus. quod non potest facere vidua alligata curę filiorum minorum. NAM quæ in deliciis est, viuens mortua est.) Alteram tangit differentiam viduarum penes voluntaria. E regione siquidẽ ad persistentem die ac nocte in orationibus, describit eam quę deliciis vacat. Et de hac dicit φ viuens mortua est: hoc est vtriq; subiacet cõtrario. nam & viuit statu, mortua est autem opere. Ita φ quatenus vidua, monstruosa est. nam & viuit & mortua est. viuit nomine & statu viduę: mortua est carens operibus viduarum.

ET hoc præcipe, vt irreprehensibiles sint.) Ne paruifferet huiusmodi mors & vita, subiungit hoc spectare ad reprehensibilitatē viduarum. Et propterea mandat Timotheo vt pręcipiat viduas abstinere a deliciis, vt irreprehensibiles sint. SI quis autem suorum & maxime domesticorum curam non habet. pro, si quis autem suis & maxime domesticis non prouidet, fidem negauit & est infideli deterior.) Relatiuum quis quãuis Gręce anceps sit ad masculinum & fœmininum, & propterea legi possit si qua referendo viduam (nam de viduis est sermo) & sic legendum crediderim (tum propter subiuncta de officiis viduarum, tum propter præcedentia de officio viduæ habentis filios. de quo quum dixisset hoc enim bonum & acceptum est coram deo, ne putaretur illud sic esse bonum gratumq; deo q; etiam profiteri viduitatem esset bonum, explicat modo quòd esset magnum facinus) fateor tamen q; si relatiuum communis generis haberemus, magis quadraret: vt ex vniuersali canone communi vtriq; sexui monstraretur quantum crimē est non prouidere filiis & nepotibus. In cuius signum nõ loquitur canon de filiis aut A
nepotibus sed vniuersalissime de suis, præponēdo domesticos. Quod autem dicit fidem negauit, ad exaggerationē sceleris dicitur. & verificatur quia fidē negauit facto. Quod vero subiungitur & est infideli deterior, expositione non indiget: quia manifestum est. nam infideles prouident suis, hoc est spectantibus ad se, & maxime domesticis. VIdua eligatur non minus sexaginta annorũ.) Dixerat viduas honora quæ vere viduę sunt: & descripserat eas quæ vere sunt viduæ, & quæ mortuæ viduæ, & quæ impeditæ ad tēpus. declarat modo quæ inter vere viduas pręhonoranda sit, quæ eligēda sit in caput viduarum. Et multas exigit conditiones. Quarũ prima est ætatis. Et hęc tantæ ætatis exactio manifestat q; de electionis capitis est sermo. QVAE fuerit vnius viri vxor.) Castitatis mulicbris decor est post primũ virum non nupsisse. IN operibus bonis testimonium habens.) Non dicit testes, sed testimonium sui habens in ipsis operib⁹ B
bonis. Et quæ sint illa bona opera explicat, subiungendo. SI filios educauit. Intellige de ea quæ habuit filios. Si enim filios neglexisset, malum haberetur de ea testimonium. SI hospitio recepit.) Hospitalitas magnum est testimonium charitatis. SI sanctorũ pedes lauit.) Pedites ibant prædicatores & Euangelici viri (quos Paulus sanctos, hoc est mundos appellat) quorum pedes lauare tunc consueuerant viduæ, aut recipientes eos hospitio: aut si alibi hospitabãtur, illuc veniebant ad lauandum eorum pedes. SI tribulationem patientibus subministrauit.) Et hoc est aliud misericordiæ opus, subuenire afflictis. Et demum. SI omne opus bonum subsecuta. pro, secuta, est.) Ne per singula moraretur vniuersaliter subdit si omne opus bonum est secuta, faciendo, procurando &c. Et in his officiis perspicere potes quæ sunt officia vere viduarum relatiue ad homines. nam relatiue ad seipsas descripserat abiiciendas delicias: & relatiue ad deũ, quòd persistit in orationibus & obsecrationibus die ac nocte. C

ADOlescentiores. pro, iuniores, autem viduas deuita.) Post impedimentum temporale (videlicet quòd vidua habet filios aut nepotes educandos) impedimentum aliud maius edocet: ætatis scilicet iuuenilis. Quam vitandam dicit quo ad professionem vidualis status. Non dicit differēdam esse professionem (sicut dixerat de habēte filios) sed absolute dicit deuita. Et rationem subdit. QVVM enim luxuriatę fuerint in Christo.) Superfluit in, & iuxta textum Gręcum genitiui est casus Christo. Et sumitur luxuriari proprie. pro superfluo vsu. Et dicit quum enim luxuriatæ fuerint Christi, non q; superfluitates vere fuerint Christi, sed q; vsæ sunt Christo in superfluitatibus. Significatur enim ad literam q; quum in superfluitatibus vsæ fuerint viduali velo Christi, tunc NVbere volunt.) Hæc est itaq; vera ratio repellendi iuuēculas viduas a professione viduali: quia quum vsę fuerint aliquanto tēpore velo Christi in superfluitatibus, mutãt voluntatem & volunt nubere. HAbentes dãnationem. pro, iudicium, quia primã fidem irritã fecerunt. pro, abiecerunt.) Tria proposuerat scilicet deuita, quum luxuriatæ fuerint, & volũt nubere. Et retrogrado ordine illa explanat: dicendo q; nubendo incurrunt iudicium iustę dãnationis eo q; repulerunt primam fidem. Manifestãt autē subiuncta de eisdem (volo igitur iuniores nubere) q; non est sermo de fide primi coniugis absolute, sed de eadē firmata professione viduitatis. hęc est enim prima fides cuius abiectione incurrunt iudiciũ. Et hinc sumitur q; profitebãtur viduitatē voto in manu Episcopi, & a tali voto vitandas adolescentiores viduas Paulus cēset propter periculum instabilitatis: quia postea volunt nubere. SImul autem & ociosæ discũt circumire domos.) Declarat luxuriatæ fuerint Christi, explicando in quibus consistit huiusmodi superfluitas vtēdo Christo in hmõi superfluitatibus. Et primum supputat ociose circũire domos. Coniicitur hinc q; officiũ vere viduarum quę erant professæ viduitatem, erat ire per domos, nõ D

F ociose sed pietatis causa.& propterea dicit Paulus q̄ harum exemplo istæ adolescētiores viduę discunt circumire domos,non tamē pie sed ociose.Et hic est primus luxus. NON solū.Deest, autem,ociosę sed & verbosę.pro,nugaces,& curiosę,loquentes quę non oportet.)Ecce multitudo luxuū in nugis & curiositate,&(quod peius est)in verbis indecētibus.hoc est enim vti Christo in superfluitatibus. ¶VOlo autem.pro,igitur,iuniores nubere.)Declarat illam particulā deuita:inferendo ad euitandum tum periculum damnationis earū tum huiusmodi luxus, q̄ non admittantur ad professionem viduitatis sed nubant.Et hinc vt dictum est,manifeste patet q̄ licite nubebāt ante professionem viduitatis. FIlios procreare.)Et hinc manifeste patet q̄ de iunioribus vere iuuenculis loquitur,non de iunioribus, id est minoribus sexagenariis. nam de illis non fuisset dictum filios procreare. MAtresfamilias esse.pro,familiam administrare.) Et hoc contra ocium & discursum. NVLlam occasionem dare aduersario maledicti gratia.)Dabatur

G occasio maledicendi,murmurandi ac detrahendi,ex discursu iuuencularum viduarū per domos. & propterea ad hoc euitādum dicit q̄ tales iuuenculę nullam occasionem dent aduersario(siue Gentili siue Christiano aduersanti)maledicentię. IAM enim quædam conuersæ sunt retro.) Loco harum trium dictionum(conuersæ sunt retro)legendum est. DEfluxerunt, post Satanam.)Ecce effectus manifestans non solū periculum sed casum quarundam talium,& simul occasionem datam maledicentię.Et ex hoc textu apparet q̄ ante hanc Pauli inhibitionem admittebantur iuniores viduæ ad professionem vidualem,& sequebantur huiusmodi inconuenientia prædicta:quibus cognitis Paulus inhibuit huiusmodi iuuenculas viduas admitti ad professionē viduitatis.¶Didicit ab experientia Paulus nō conducere illis iuuenculis viduis,nec cōducere ecclesię huiusmodi professionē.Vtinā hodie disceremus ab huiusmodi experientiis an prosint iuuenilis ætatis vtriusq; sexus personarum solennia vota,tum sacrorū ordinū tum religionum.

H SI quis fidelis.)Desunt hic quatuor dictiones. AVT si qua fidelis,habet viduas,subministret illis vt.pro,&,non grauetur ecclesia:vt iis quę vere viduę sunt sufficiat.)Hactenus de spiritualibus circa viduas locutus fuerat in specie,multa instruendo: modo de tēporalibus subuentionibus instruit distinguēdo inter viduas vere desolatas & vere viduas nō desolatas.Et nō desolatas appellat illas quę habēt suos iam Christianos:vere autē viduas(hoc est desolatas)appellat quarum sui aut non sunt,aut nō sunt Christiani. Et de illis quidē mādat vt sui fideles subministrēt illis temporalia,& nō grauetur ecclesia in cōmuni pro illis:vt ecclesia sufficiat ad subueniēdum iis quę vere desolatę sunt.Perpende hinc q̄ absq; delectu ecclesia in cōmuni prouidebat viduis indigentibus.& quoniam hoc onerosum erat ecclesię,ordinat Paulus vt filii,nepotes,cognati & huiusmodi prouideant suis viduis:& curæ ecclesiæ relinquātur solę vere desolatæ.Et ratio mādati huius est vt suauiter continuari possit ecclesię communis cura circa viduas.

I QVI bene præsunt presbyteri.)Nomen ordinis est presbyteri hoc in loco.Quod ex eo patet q̄ describuntur pręesse bene.pręesse enim est Episcoporū seu superintendentiū.¶Nec dicit qui pręsunt sed qui bene pręsunt. DVplici honore digni habeantur.) videlicet reuerentialis officii & subuentionis.hic est enim duplex honor in scripturis. MAxime qui laborant in verbo & doctrina,)Inter bene præsidentes pręferendi sunt illi qui super officiū superintendendi adiungunt laborē in verbo exhortatorio affectus,& in doctrina instruente intellectū.Et ad hoc affert authoritatē scripturę Deuter.xxv. DIxit.pro,dicit,enim scriptura.non alligabis os boui trituranti.)Nota trituranti:quoniam propter hanc particulam affertur authoritas ad eos qui laborant in verbo & doctrina. ET dignus est operarius mercede sua.)Hoc scriptū est in Euāgelio Luc.x.Et ad idem affertur operarius,non ociosus. ¶ADuersus presbyterū.)Consequenter presbyteri nomen non ætatis sed ordinis apparet:quoniā de talibus est pręsens tractatus.

K ACcusationem noli recipere.pro,non admitte,nisi sub duobus aut tribus testibus.) Non facile admittendā censet accusationem presbyteri ratione status.non enim vult vt accusatione admissa subiaceat discrimini progressus an sint testes sufficientes an deficiant testes, sed q̄ ipsa accusatio nō admittatur nisi constet de sufficiētibus & idoneis testibus.Et hoc est priuilegiū presbyterorum ex hac Pauli ordinatione. PEccantes coram omnibus,argue:vt & cęteri timorem habeant.)Anceps est cōstructio an coram omnibus referatur ad peccantes an ad argue.Et si quidē ad peccantes refertur,de punitione peccatorum publicorū instruit Timotheū vt peccātes coram omnibus(quorū non oportet accusationē & testes expectare)arguat,puniendo. Et quadrat ratio,vt & cęteri timorē habeant.Si autē refertur ad argue,quū dixisset de presbyteris q̄ accusationem aduersus eos non admittat nisi sub duobus aut tribus testibus, consequenter subiungit

ꝙ eos conuictos in peccato, publice puniat vt cæteri timorem habeant. ¶Verum si participium peccantes ponderatum fuerit, sola prima lectio quadrare videtur. non enim dicit eos qui peccauerunt sed peccantes. & ideo adiungit coram omnibus, ad differentiam peccantis in te, peccantis secreto: quem dominus corrigendum inter te & ipsum præcipit. ¶TEstor coram deo &. Deest, domino, Christo Iesu & electis angelis vt hęc custodias.) Cerne quanto vinculo astringit Timotheum in materia iudicii. SIne pręiudicio.) hoc est sine anteiudicio, sine pręuio iudicio. Pręcipitationem, inconsultationem indiscussionéq; prohibet. pręcipit discerni prius, examinari & discuti causam anteq̃ procedatur ad sententiam. NIhil faciens, in alteram partem declinando.) Loco istarum quatuor dictionum (in alteram partem declinando) legendum est. PER aduocationem.) Ex parte sui errat si procedit absq; prævio iudicio: ex parte autem aliorum errat si aliquid facit per aduocationem: hoc est ad instantiam aduocati, ad instantiam cuiuscunq; fauoris, patrocinii & reliquorum huiusmodi. Hæc sunt propter quæ tanto vinculo astringit Timotheum in iudiciis. ¶MAnus cito nemini imposueris.) Circa promotioné diaconorũ & presbyterorum instruit ipsum. fiebat enim per impositionem manuum. Et rationem subdit. NEQVE communicaueris peccatis alienis.) peccata siquidem illius communia erunt tibi si minus idoneũ promoueris. TEipsum castum custodi.) sic curam gere aliorum vt non recedas a custodia tui ipsius. ¶NOli adhuc aquam bibere.) Non solum animę sed corporis Timothei curam exercet Paulus. SED modico vino vtere propter stomachum tuũ & frequentes tuas infirmitates.) Sententia est clara. ¶QVOrundam hominum peccata manifesta. pro, pręmanifesta, sunt præcedentia ad iudicium: quosdam autem & subsequuntur.) Dixerat vt nihil faceret in iudiciis sine prævio iudicio: ne hęc intelligerentur vniformiter, sed secundum diuersitatem materiæ subiectæ diuersimode seruanda, distinguit peccata hominum iudicanda dupliciter inueniri. vel ante iudicium manifesta, vel quorum manifestatio sequitur iudiciũ. Et est sermo de iudicio discussionis: sine quo pręceperat nihil fieri. vt ex hoc diuerso modo manifestationis discerneret Timotheus diuersum modum prævii iudicii. nam in iis quæ anteq̃ discutiantur manifesta sunt, sola notitia apud iudicem opus est: in aliis autem notitia iudicis pendet ex discussione prævia. Est itaq; ordo literę. Quorundam hominum peccata præcedentia ad iudiciũ, hoc est quę iudicanda sunt, pręmanifesta sunt, ante scilicet q̃ veniant in iudicium: quosdam autem, iudicandos, & subsequuntur, scilicet peccata quatenus manifesta. Ita ꝙ peccata quatenus manifesta subsequuntur iudicium discussionis. SImiliter & facta bona manifesta. pro præmanifesta sunt: & quę aliter se habent.) Superfluit se. ABscondi non possunt.) Dixerat nemini cito manum imposueris: distinguit modo de bonis factis sicut distinxit de peccatis. Et dicit quorundam facta bona pręmanifesta sunt, anteq̃ homines discutiãtur: vt intelligat Timotheus ꝙ in iis qui sunt notorie boni quo ad facta, non est opus discussione ad hoc vt imponantur eis manus. Quidam autem sunt qui habent aliter bona: hoc est non notorie bona habent opera. & hi discutiendi sunt: quoniam latere non possunt, si diligens adhibeatur discussio. ¶ET intellige ipsos latere non posse regulariter loquendo. communiter enim diligenti discussione inuenitur veritas talium. contingere tamẽ potest præterregulariter quòd veritas occultaretur. Et propterea circa hos promouendos vtendum est tarditate, vt veritas inueniatur.

A B C D

CAPVT VI.

VICVNQVE sunt sub iugo serui.) De corporaliter seruis loquitur. DOminos suos omni honore dignos arbitrentur.) Et loquitur de dominis etiam Paganis. baptisma enim non absoluit seruos a seruitutis corporalis vinculo. Vnde & rationem subdit. NE nomen domini. pro, dei, & doctrina blasphemetur.) Si serui facti Christiani non honorarent dominos suos, periculo blasphemiæ exponeretur tam nomen dei quàm doctrina dei. conquererentur siquidem domini de tali doctrina quę subducit seruos a debito seruitio dominorũ: & similiter detraherent tali deo cui placent huiusmodi iniustitię. Quo contra si serui Christiani omni honore dignos existimant dominos suos, occasionem dant laudandi nomẽ & doctrinam dei Christianorum. ¶QVI autem fideles habent dominos, non contemnant.) supple ipsos dominos. QVIA fratres sunt.) in Christo. SED magis seruiant quia fideles sunt & dilecti quia. pro, qui, beneficii participes sunt.) Ordo literę est. sed magis seruiant qui beneficii participes sunt, quia fideles & dilecti sunt eorum domini. Et est sensus ꝙ fraternitas in Christo non inducat contemptum dominorum tanquam parium: sed serui qui simul cum dominis participes sunt beneficii

B

F diuini,magis seruiant dominis,eo ꝙ non solum domini sed fideles sunt & dilecti a deo.Et memi nit participationis beneficii, vt intelligant serui fraternitate non esse subtractum dominiũ, sed constitutos esse seruos & dominos participes diuini beneficii spiritualis vitæ. & intelligãt au geri debere seruitia exhibenda dominis fidelibus, eoipso ꝙ domini aucti sunt: dum ex dominis effecti sunt domini fideles & dilecti a deo. ℂHAEC doce & exhortare.)doce nescientes:scien tes vero exhortare ad exequendum. SI quis aliter docet.)tanq̃ in fauorem libertatis. ET nõ acquiescit.pro,accedit,sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi.) Et non accedit docendo. explicat enĩ quid est aliter docere. Et appellat sermones domini sermones sanos,quia vere sunt sani non solum per elongationem ab omni insania,sed per affirmationem veræ sanitatis mẽtis.

ET ei quæ secundum pietatem est doctrinę.)Sermonibus Christi adiungit doctrinam secun dum pietatem,ad significandũ ꝙ doctrina verarum virtutum comes est sermonum Christi:vt G intelligamus ꝙ seruos paruifacere dominos suos,& aduersatur sermonibus Christi & doctrinæ pietatis.Sub pietate siquidem comprehenduntur in scriptura omnia officia debita proximis:vt ex eo patet ꝙ vnicum tantum pręceptum officiorum debitorum proximo datum est in secun da tabula sub pręcipuo pietatis actu qui est honorare parentes.Loquitur enim ad literã textus hic de pietate quæ virtus est exhibens cultum & officium parentibus,patriæ, sanguine iunctis, patriæꝗ beneuolis:extensa tamen vt dictum est ad omnia officia debita proximis. SVperbus est.pro,superbiuit.)Si quis aliter docet &c.superbiuit,iam ex præcedenti superbia aliter docet.

NIhil sciens.)Superbiuit in affectu, nihil sit in intellectu. SED languens circa quæstiones & pugnas verborum.) Nihil scit rei veritatis,sed est ad similitudinem ægrotantis circa inqui sitiones & pugnas verborum:puta quia Christus nos liberauit,habent mentem velut ęgrotam ad inquirendam vim vocabuli libertatis,ad discernendum pugnam verborum libertatis & ser H uitutis.tanquã non stet simul libertas qua Christus nos donauit,cum seruitute ciuili.Ex super bia enim talium doctorum prouenit & ꝙ nihil sciunt quo ad veritatem rei, & ꝙ circa inquisi tiones & pugnas verborum non habent mentem sanam sed ægrotantem:ac per hoc deficiẽtem etiam a veritate circa verba. & propterea omnino nihil sciunt: quia nec res nec verba. EX quibus.)superbia,quæstionibus & pugnis verborum. ORIVNtur inuidiæ.pro,inuidia, contentiones.pro,contentio,blasphemię,suspitiones malę,conflictationes.) Vide quot mala in de sequuntur. HOminum mente corruptorum & qui veritate priuati sunt, existimantium quęstum esse pietatem.)Dixerat quòd ex his oriuntur tot mala:explicat modo in quibus homi nibus ortus horum malorum locum inuenit. Quum mens sit incorruptibilis, mente corruptos appellat non secundum substantiam,sed secundum ignorantiam prauæ dispositionis. Vnde ef fectum huius corruptionis explicat dicendo a veritate destitutorum.sunt enim tales velut de I serti a veritate,& rerum & verborum.Et quod in genere dixerat de corruptione mentis & de stitutione a veritate,manifestat in indiuiduo quum dicit existimãtium quęstum esse pietatem. Nunquã Christus docuit discipulos suos quęstum,nunquã ordinauit vt quęrerent,nunquã vt mendicarent.Paulus mente corruptis & a veritate destitutis attribuit doctrinam dicentẽ quę stum esse pietatem,quæstus enim est aut necessitatis aut auaritię:nunq̃ autẽ pietatis.Et est ser mo de quęstu pro se:secus autem est de quęstu pro pauperibus in Hierusalẽ. ℂDeficiunt in te xtu Latino tres dictiones istæ. ABsistito a talibus.) Non solum vitandos sed procul esse a tali bus mandat Paulus. EST autem quęstus magnus pietas cum sufficiẽtia.)Illi corruptæ mẽ tis homines existimabant quæstum temporalium rerum esse pium.Paulus e regione docet non solum quęstum sed magnum quæstum esse pietatem:quoniam est quęstus magnorum bonorũ, est quæstus spiritualium, quæ sola sunt vere magna bona. ℂAdiungit autem pietati sufficien K tiam ad eradicandum quęstum temporalium:vt intelligamus sufficiẽtiam victus & vestitus nõ quęri a pietate,sed concomitari pietatem.Et vere sic dominus ordinauit, vt discipuli pietatẽ ex ercentes prædicando,sufficientiam haberent non quęrerent.edẽtes inquit & bibentes quę apud illos sunt.offerri vult pietati,non quæri ab illa. NIhil enim intulimus in hunc mundum.)Su perfluit hũc. HAVD dubium quia.pro,ꝙ,nec auferre aliquid possumus.) Declarat comitem pietatis sufficientiam quæ comprehendat: discurrendo ab ingressu nostro in mundum vsꝗ ad egressum per mediam vitam.Et quia in ingressu nihil facultatum temporalium intulimus, non est dubium quòd similiter in egressu nihil auferre possimus.in vita vero media. HAbentes au tem alimenta & quibus tegamur his contenti simus.pro,erimus.) Ecce quę comprehendit suf ficientia:alimenta scilicet & tegumenta,quandoquidem his contenti erimus secundum necessi

tatem naturæ. Ex hoc enim quòd natura contenta erit in hac vita alimentis & tegumentis, mõstrat has esse partes sufficientiæ quæ est comes pietatis. A
NAM qui volunt diuites fieri.) E regione non contentorum alimentis & tegumentis, locat eos qui volunt ditescere. & eos pingit suis coloribus valde malis. INcidunt in tentationem.) auaritiæ, fraudis, & huiusmodi. ET in laqueum diaboli.) Superfluit diaboli & præpositio in. Non solum succumbũt tentationi allicientium diuitiarum ad superfluitatem, sed etiam illaqueantur laqueo pene insolubili: eo quòd obnoxia restitutioni tales nunquã restituũt. sunt enim velut illaqueati affectu rerum. ET desideria multa inutilia. pro, irrationabilia.) Et vere sic esse apparet: quoniam in multa incidunt desideria aliena a recta ratione. Et quod peius est. ET nociua.) aliis. Hæc enim communiter videntur accidere iis qui volunt ditescere. Et bene nota ne per istos intelligas eos qui pro necessitate familię suę industrias exercent mercaturę. hi enim nõ sunt qui volunt ditescere sed lucrari vt possint secundũ statum propriũ viuere filii &c. QVAE demergunt homines in interitum.) animę in præsenti. ET perditionẽ.) in futuro. RAdix enim omnium malorum est cupiditas. pro, auaritia.) Dictio Gręca nõ est nomẽ cupiditatis in genere sed cupiditatis argenti, quam vnico vocabulo auaritiam dicimus: quoniam de inordinata cupiditate est sermo. Et hæc metaphorice dicitur radix malorum omnium, quoniam ex ea pullulant mala omnia. Sex enim genera malorum Paulus iam supputauit ex tali radice oriri: incidere in tentationem & laqueum, desideria multa irrationabilia & nociua, interitũ & perditionem. Sub his generibus mala omnia continentur. QVAM quidã appetentes aberrauerunt a fide.) Manifestat ab experientia auaritiam radicem esse omniũ malorum, vsqueadeo vt sit etiam radix infidelitatis. Vehementer siquidem animus affectus diuitiis etiam a fide apostatat. ET inseruerunt se doloribus multis.) Nihil Paulus prætermittit. Declarauit ꝙ auaritia est radix omnium malorum culpæ ex experientia, quia abducit etiam a fide: declarat modo quòd est etiam radix multorum malorum pœnę in hac vita, dicendo ꝙ immiscuerunt se doloribus multis. Perturbationes animi quas auari incurrunt, constat esse multas: quoniam æstuant continuo appetitu lucri. Et multo plures perturbationes animi incurrunt tales aberrantes a fide. nam non solum perturbantur propter diuitias, modo perditas modo periclitantes &c. sed etiam propter synderesim ob fidem relictam. B C

TV AVTEM o homo dei hæc fuge.) Appellat eum hominem dei ad reddendam rationem fugę: iuxta Christi præceptum, nõ potestis deo seruirę & mammonæ. SEctare vero iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patiẽtiam, mansuetudinem.) Et cur has virtutes sectari pręcipiat, subiungit summando ad duo capita. CERta bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam.) Ad hæc duo reducitur omnis sequela cuiusꝙ virtutis. Et primum quidem spectat ad viam pręsentis vitæ, alterum autem ad terminum eiusdem. Sectando siquidem virtutes, certamus certamen fidei bonum: & in termino apprehendimus vitam æternam, præmium certaminis. IN qua. pro, in quam. Deest, &, vocatus es & confessus es bonam confessionem coram multis testibus.) Ne impossibile reputaretur tam arduum præmium. dicit, in quam, vitam æternã, tum vocatus es a deo, tum tuipse confessus es confessionem bonam coram multis testibus. Professionem quam facit Episcopus superintendendi aliis, appellat confessionem bonam factam coram multis testibus: quoniam non secreto sed palam fit huiusmodi professio. Et hanc quoꝙ affert factam in vitam æternam. Ita ꝙ tam ex vocatione dei q̃ ex professione tua certãdum est tibi certamen fidei ad apprehendendam vitam æternam. ¶PRAEcipio tibi coram deo.) Vinculo vocationis & proprię professionis adiungit vinculum pręcepti adhibitis testib⁹ deo & Christo. QVI viuificat omnia.) Quoniam præcipit media ad vitam æternam, ideo deum inducit quatenus viuificat omnia. ET Christo Iesu qui testimonium reddidit. pro, testatus est, sub põtio Pilato bonam confessionem.) Dixerat & confessus es bonam confessionem coram multis testibus. & propterea pręcipiẽdo executionem illius affert Christum Iesum quatenus testatus est sub pontio Pilato bonam confessionem. Facto siquidem & verbo Christus bonam confessionem testatus est sub pontio Pilato. Verbo quidem testatus est confessionem propriæ innocentiæ, nõ haberes aduersum me potestatem vllam &c. futurę vitę, regnum meum non est de hoc mundo. propriæ deitatis, ego ad hoc veni in mũdum. & demum propriæ doctrinę, vt testimonium perhibeam veritati. Facto autem, patiendo vsꝙ ad crucem. Vnde vere de ipso dicitur quòd confessionem bonam non solum protulit, sed & testatus est, certando facto passionis suę & verbis testificando illam. VT serues. pro, seruare te.) Ecce actus præceptus. D E

F MANdatum.)proculdubio tibi impositum in tua professione. Mandatur siquidem Episcopo quum ordinatur vt prædicet populo dei.ita q non solum ex professione propria sed ex mãdato obligatur.Et propterea Paulus dicit,præcipio tibi seruare te mandatum. SIne macula, irreprehensibile.pro,immaculatũ,irreprehensum.)Et refertur vtrunq ad pronomen te.Et est sensus.pręcipio tibi te immaculatum,irreprehensum seruare mandatum.Non sufficit mihi vt serues mandatum,sed exigo vt immaculatus intus & irreprehensibilis foris serues mandatum.Serues autem non ad diem aut annum,sed VSQVE in aduentum.pro,apparitionem,domini nostri Iesu Christi.)hoc est vsq in finem,rationem habendo apparitionis domini nostri Iesu Christi ad iudicandum omnes & scrutandum singula hominum opera. QVEM.pro,quam.)Refert enim apparitionem. SVIS temporibus.)soli deo notis. OSTENdet beatus.)Ad apprehensionem vitæ æternę inuitans,apte describit deum beatum.Rursus apparitionem Christi ad iu-
G dicium ad beandum electos describens ab authore deo,aptissime nominat deum beatũ,vt propriam causam omnis beatitudinis tangat. ET solus potens.)Vere solus potest:cuius potestas ad omnia se extendit,& a quo omnium potestates sic pendent vt si velit nihil possint. Et vtrũq horum(scilicet esse beatum & esse solũ potentem)naturale est deo. REX regum.pro,regnantium,& dominus dominantium.)Vtrunq horum ad gubernationem spectat vniuersi. QVI solus habet immortalitatem.)Omnis mutatio,quædam mortis species est. & perinde dictũ est q solus habet immortalitatẽ,ac si dictum fuisset qui solus viuit absq omni mutabilitate. nam omnis creatura quantumcunq immortalis immo etiam beata, alicui subiacet mutationi. nam & de facto motus mentis aliquos habet successiue:pręter hoc q mutabilis est per potentiam diuinam. ET lucem inhabitat.pro,inhabitãs,inaccessibilem.)Superfluit &.De luce spirituali est sermo.Et diuina substantia appellatur intelligibilis lux inaccessibilis, tãtæ excellentię vt nullus
H possit ad eam accedere.Quemadmodum lux solis est inaccessibilis relatiue ad corporea,ita lux diuina est inaccessibilis relatiue ad totum vniuersum.Metaphorico autem sermone dicit q inhabitat.nulla siquidem est ibi proprie inhabitatio:sed ad similitudinem habitantis in luce inaccessibili,excellentiam diuinæ lucis hominibus describit. QVEM nullus hominum vidit: sed nec videri.pro,videre,potest.)Ex hac secunda particula apparet q de homine secundũ naturę vires loquitur.nam sic absq omni controuersia verificatur q nullus hominũ deum vidit & q nec videre eum potest.Et hoc intellige de videre deum secundum seipsum:ad differentiam eius quod est videre deum in alio,siue intelligibili siue imaginabili siue sensibili.nam sic prophetæ viderũt deum:& philosophi & angeli naturaliter vident deum. CVI honor & imperium sempiternum:amen.)Par fuit vt descripto deo secundum tot pręclaras conditiones, in gratiarumactiones prorumperet:cupiendo exhiberi illi honorem.& aduenire imperium sempiternum quemad
I modum in cælo ita & in terra,Possunt tamen & hæc assertiue intelligi:vt etiam describat deum & honorari & imperare sempiterno tempore.

¶DIVItibus huius seculi pręcipe non sublime sapere.pro,sentire.) Necessaria monstrat hęc esse dicendo pręcipe.Et vere primũ præceptum negatiuum quo egent diuites,est nõ alte sentire.Diuitias enim magnipendunt:ac per hoc efferunt animum magnipendentium illas & possidentiũ. Elata ergo mens primo inhibetur.deinde. NEq sperare in incerto.pro,in incertitudine,diuitiarum.)Et hoc quoq familiare est diuitibus vt confidant in auro.Et vere dicit in incertitudine diuitiarum:quoniam incerta est earum stabilitas,incertus est earũ futurus vsus,& incertior fructus. SED in deo viuo,qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum.) hoc est ad delectabiliter suauiterq vtendum.Et quod dicit abunde,intellige quantum est ex parte dei. nam secus quandoq accidit ex parte nostri:vel propter demerita nostra,vel propter aliquod spirituale bo
K num. BEne agere.)Refertur ad præcipe diuitibus huius seculi.Nec dicit bona sed bene agere, vt modum agendi ex parte agentis explicet bonum. DIuites fieri in operibus bonis.) multiplicando bona opera. FAcile tribuere.)non solum tribuere sed facile. COMmunicare.)Rationẽ facile tribuendi explicat adiungendo communicationem.Diuites siquidẽ vtpote abundantes bonis fortunæ,considerare debent q ideo secundum ordinem diuinę prouidentię abundant vt cõmunicent.non enim eis est data abũdantia vt tot propria retineant,sed vt propria quibus abũdant cõmunia efficiant.& propterea faciles debent esse ad tribuendum. Et ne hoc reputarẽt esse sibi dãnum,subiungit. THEsaurizare sibi fundamentum bonũ in futurũ.)Ecce fructus cõmunicandi.ipsum siquidẽ cõmunicare est recondere sibiipsis bonũ fundamentum in futurũ. Et ad quid sit hoc fundamentũ subiungit. VT apprehendant verã.pro,ęternam,vitam.)Electio-

nis reconditur fundamentum super.quod consurget ascensus ad apprehendendum vitã æter- A
nam.hoc est enim proprium meritum diuitum quatenus sunt diuites.

¶O TIMOTHEE.) Ad excitandum Timotheum,adiungit articulum. DEpositum custodi.) Commissum gregem sub depositi ratione custodiendum mandat: vt etiam de leui culpa teneatur. DEuitans prophanas vocũ nouitates.pro,inanitates.) Inter alias vigilantias necessarias ad custodiam depositi,oportet te euitare prophanas vocum inanitates. Inanitates vocum aliæ sunt prophanæ,hoc est sacris aduersæ:aliæ sunt tanq̃ indifferentes,vt nugæ.& propterea Paulus addidit prophanas.Oportet siquidem episcopum custodire depositum sibi gregem etiam a vanis vocibus si prophanæ sunt,si aduersus sacras literas sunt,si aduersus sacra mysteria sunt. ET oppositiones falsi nominis scientiæ.)hoc est falso nominatæ scientiæ.Forte scientiam cabalisticam appellat falso nominatam scientiam.Verum quãcunq; intelligas,perpende soliditatem veritatis euangelicę.nam non contrariantur ei oppositiones cuiuscunq; scientiæ,dummodo non falso nominetur scientia:sed solum oppositiones falso nominatæ scientiæ,aduersantur B
veritati Christianæ.Et in promptu ratio est:quia verum vero non est contrarium.Omnis autẽ vere nominata scientia est verorum. QVAM quidam promittẽtes.pro,profitentes,circa fidem exciderunt.p[illegible],a fide aberrauerunt.)Experientiã affert quo ducit illa falso nominata sciẽtia.Et hinc habemus q de quadam certa scientia loquitur:alioquin non diceret quam quidam profitentes a fide aberrauerunt.Et si collegeris hæc omnia(videlicet q falso nominatur scientia,q complexa est a fidelibus cum periculo profitentium illam ita q quidam illam profitentes aberrarunt a fide:& q Paulus non dicit illam omnino vitandam , sed dicit illius vitandas esse duas partes,scilicet prophanas vacuitates vocum & oppsitiones ad custodiendum depositũ gregem)suspicaberis forte mecum cabalisticam pingi scientiam.Meæ siquidem suspitioni alia non occurrit scientia his picta coloribus. GRAtia tecum amen.) Hæc est salutatio manu Pauli. C
¶Et apud Græcos inuenitur subscriptio talis.Ad Timotheum prima scripta Laodiciæ.

Caietæ die vltimo Martii.1529.

THOMÆ DE VIO CAIETANI,CARDINALIS SANCTI XISTI:IN POSTERIOREM EPISTOLAM PAULI AD TIMOTHEUM COMMENTARII.

PAVLVS Apostolus Iesu Christi.)non aliorum apostolorum. PER voluntatem dei.)non meritis propriis. SEcundum promissionem vitæ quæ est in Christo Iesu.)Apostolus per voluntatem dei non secundum q disponit & gubernat naturalem rerum ordinem, sed secũdum q promittit vitam quæ est in Christo Iesu nunc per fidem,postremo autem per immortalem gloriam etiam corporis. Materia siquidem apostolatus significatur:explicando q est missus per voluntatem dei quatenus promittit vitam quæ est in Christo Iesu. Ad hanc siquidem promissionem promulgandam,ad illam inuitãdum &c.legatus est. TImotheo charissimo.pro,dilecto,filio.)per euangelium. GRAtia & misericordia & pax.) Superfluunt ambæ coniũctiones.Imprecatur nõ solum extrema dona(gratiam & pacem)sed etiam misericordiam,donum medium summe necessarium prælatis. A DEO patre nostro.)Superfluit nostro. ET Christo Iesu domino nostro.) Exposita sępe sunt hæc. D

GRATIAS ago.pro,gratiam habeo,deo meo.)Superfluit meo. Perfecta salutatione inchoat narrationem a commendatione Timothei.Et commendationem inchoat explicando se recognoscere vt diuinum beneficium q assidue est memor ipsius Timothei, memor autẽ in orationibus & in desiderio videndi ob virtutes eius & matris & auiæ. CVI Seruio a progenitoribus meis in conscientia pura.)Superfluit meis.Et non est sermo ne qualicunq; seruitute, sed de seruitute cultus.Ac si diceretur.quem colo non nouitius,sed a via progenitorum:Abrahæ,Isaac,Iacob &c.sed nec externo tantum honore,sed in conscientia pura. ¶ SINE intermissione habeam tui memoriã in orationibus meis nocte ac die.)Ad orationes refertur assiduitas nõ ad tẽpus:hoc est q nũq̃ Paulus orabat absq; admixta memoria Timothei,siue in die siue E

F in nocte. DEsiderans te videre, memor lachrymarum tuarum.)Lachrymas fidei fuisse has manifestant subiuncta, Et propterea non immerito accendebant desiderium Pauli ad videndum illum. VT gaudio impleat, recordationem accipiens eius fidei quę in te est non ficta: quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunica. Persuasum aũt habeo ꝙ & in te.)Lachrymæ Timothei accendebant Pauli desiderium: causa autem lachrymarum interna fides Timothei non ficta ab auia & matre profecta, replebat gaudio animum Pauli. Vt patet in Actis Apostolorum, Timotheus ex materno genere erat Iudæus. Et propterea Paulus meminit matris & auię. PROpter quam causam.)fidei in te habitantis. ADmoneo te vt suscites gratiã. pro, donum, dei quod est in te per impositionem manuum mearum.) Nisi teporem aliquem in Timotheo Paulus cognouisset, non monuisset vt suscitaret velut sopitum ignem donum dei episcopalis gradus: quod erat datum Timotheo per impositionem manuum Pauli, sicut & hodie datur.

G ¶NON enim dedit nobis deus spiritum timoris. pro, timiditatis.) Insinuatur hinc causa teporis circa curam episcopalem fuisse timiditatem quandam. SED virtutis. pro, potentiæ.)ad fortiter operandum magno animi robore. ET dilectionis.)Nihil prodesset spiritus fortitudinis ad euangelizandum, arguendum, docendum &c. nisi simul esset spiritus dilectionis impellentis ad operandum. ET sobrietatis.)Non est sermo de sobrietate potus sed de sobrietate doctrinę: prout ipsemet Paulus dicit in Actis Apostolorum ad festum verba sua esse sobrietatis. Hæc sunt quę proponit Paulus tractanda in hac epistola.

NOLI itaque erubescere. pro, non igitur erubescas.)Incipit tractare proposita, inchoans ab illa particula; spiritum timiditatis. Timidi siquidem est erubescere. TEstimonium domini nostri neque me vinctum eius.)Quandiu Paulus persecutiones passus est a Iudeis, Timotheus nõ indiguit exhortatione vt libere testificaretur ea quę sunt Iesu Christi, & vt Paulo etiam vincto

H ad instantiam Iudęorum adhęreret: sed vbi Paulus absolutus a primis vinculis cũ quibus missus fuerat Romam (vt in calce epistolæ huius explicabitur) iterum vinctus est Romæ a Nerone primam contra Christianos persecutionem mouente, occasio timẽdi data est episcopis vbique existentibus tum testificari ea quæ sunt Iesu Christi, tum adhęrere Paulo. Vnde in calce epistolæ dicet ꝙ in prima defensione nemo mihi affuit. Et propterea Paulus secundo vinctus in fine vitę suæ & imperii Neronis, monet Timotheum (qui post prima vincula discesserat ab ipso, missus ad Philippenses: vt illis Paulus in epistola promittit) vt auditis istis nouis vinculis, non timeat non erubescat testimonium Christi crucifixi neque me vinctum tanq̃ maleficum. Vtrunque enim erat materia pudendi in conspectu Gentilium & Iudęorum. SED collabora euangelio.) hoc est patiendo afflictiones vna mecum incumbe euangelio tuendo ac propagando. SEcundum virtutem. pro, potentiam, dei.) scio ꝙ hoc excedit vires tuas, noui timiditatem tuam: &

I ideo adiungo secundum potentiam dei quæ tibi non deerit confidenti in illa. QVI nos liberauit. pro, saluauit.)Ecce ratio non erubescẽdi testimonium domini beneficium saluationis collatum electis. Pronomen siquidem nos demonstrare electos, subiuncta testantur. ET vocauit vocatione sua sancta)Superfluit sua. Ecce aliud beneficium vocatiõis nõ qualicunque vocatione, sed vocatione sancta: hoc est munda quantum ad statum ad quem vocauit. Vocauit siquidẽ ad statum mundiciæ ab erroribus & peccatis. NON secundum opera nostra.)Ad vtrunque beneficium (saluationis & vocationis) refertur ꝙ non nostris meritis. SED secundum propositum suum.)ab æterno definitum. Prima radix saluationis & vocationis electorum est diuina voluntas qua proposuit istos saluare & vocare. ET gratiam quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia. pro, æterna.)Multa sunt hic mysteria. Dicit in primis data est nobis ante tempora æterna. Et propterea quæstio oritur: quum omnis diuina datio qua deus dedit nobis

K aliquid sit datio temporalis, quomodo verificatur ꝙ gratia data est nobis ante tempora æterna. Solutio est ꝙ licet effectus dationis sit in tempore, ipsa tamen datio quę est actio diuina, quę est essentia diuina est ęterna ante omnia tempora. Et ex parte actionis dicit Paulus quód gratia (hoc est gratuita dei voluntas) data est nobis ante tempora æterna. Hanc doctrinam de omni actione diuina nunq̃ in potentia sed ab æterno in actu ex parte actionis, si non percipis minus docte in metaphysica seu theologia speculatiua, percipe hanc faciliorem. Paulus non solum dicens secundum propositum sed gratiam datam ante tempora, explicauit ꝙ non secundũ quodcunque propositum, sed secundum propositum gratuito (non ex debito) datum nobis ante tempora æterna. Ita ꝙ data est non significat actionem transeuntem (quia non habet pro materia donum aliquod creatum) sed significat actionem immanentem: quia habet pro materia gratui-

tam dei voluntatem, & quemadmodum ab æterno dilexit nos, ita ab æterno dedit nobis suum propositum gratuito. Et si hanc rursus non percipis, intellige gratiam datam nobis ante tempora, datam in prædestinatione diuina: q̄uis in effectu data sit in tempore. ¶Dicit quoq; ante tempora æterna. Et habet quęstionem: tum quia ipsa non fuerunt ęterna: tum quia si fuissent ęterna, non datur ante. Solutio est φ Paulus non dicit tempora æterna a parte ante, sed absolute, qd verificatur in temporibus inchoatis durantibus in perpetuum: durabunt autem in perpetuum tempora in successionibus actionum humanarum. Et hoc sufficit textui φ ante tēpora data sit nobis gratia. At si quadrare vis omnino textum de temporibus æternis a parte ante, dicito φ loquitur de tēporibus non quę fuerunt æterna nisi imaginarie, sed etiā si fuissent æterna. Et vere ante tēpora etiā si fuissent æterna, gratia dei data est nobis: quoniā data est nobis in ęternitate, quę est ante oīa tēpora etiā æterna, vt causa oīs tēporis etiā æterni. ¶Dicit quoq; in Christo Iesu. Difficile autē est intelligere quo pacto verificatur φ gratia dei data est nobis in Christo Iesu ante tempora æterna: quū Christus Iesus nomen sit hominis: & certum sit φ filius dei non fuit homo ante ęterna tēpora, sed vbi venit plenitudo tēporis misit deus filium suū &c. Solutio est φ siue in Christo Iesu referatur ad gratiā (& sit sensus, gratiam in Christo Iesu quę data est nobis) siue referatur ad ꝓnomen nobis (& sit sensus, nobis nō absolute sed mēbris Christi Iesu) vtroq; modo significatur idem: videlicet modus participandi salutē & gratiā diuinę prędestinationis, φ proposuit deus gratuito per Iesum Christum saluare nos & dedit modis expositis ante æterna tēpora nobis gratiā tali modo habendā. Cū qua veritate stat φ secundū effectū peruenit ad nos hoc beneficiū & hic modus in tēpore. MAnifestata est autē nunc.) Superfluit est. PER illuminationem. pro, apparitionem, saluatoris nostri Iesu Christi.) Ante tempora, data quidem est nobis in Christo Iesu gratia dei, verum ab æterno nō est manifestata, sed manifestata est nunc in plenitudine temporis per apparitionē in carne prius mortali & deinde immortali Iesu Christi. Vere per hanc apparitionem manifestata est gratuita dei voluntas ab æterno erga electos, ob quorum salutem misit deus filium suum &c. QVI destruxit. pro, aboleuit, quidem mortem, illuminauit autem vitam & incorruptionem. pro, incorruptibilitatem, per euangeliū.) ab effectibus probat manifestatam gratiam per apparitionē Iesu Christi. Alter effectus est aboleuisse mortem tam animę q̄ corporis. Alter in lucem protulisse vitā tā animę q̄ corporis & incorruptibilitatē vtriusq; vitę fœlicis. Vtrunq; autē effecit Iesus Christus per euāgelium, subaudi creditū. Mediante siquidem euangelio credentibus & amplectentibus illud Iesus obliterauit mortem & in lucem protulit vitam & incorruptibilitatem. Recte intellige φ non est hic sermo de effectibus passionis & resurrectionis Christi secūdum se, sed de applicatione eorūdem ad credentes per euangelium prędicatum, creditum ac complexum. ¶IN quo. pro, in quod.) euangelium. POsitus sum ego.) non ego me posui. PRAEdicator. pro, pręco.) ad publicandum. ET apostolus.) in supremo ecclesię ordine. ET magister. pro, & doctor, gentium.) pręco & apostolus absolute, doctor vero gentium peculiariter. Proposuerat vt non erubesceret testimoniū domini neq; me vinctū eius. Et propterea expeditis spectantibus ad testimoniū dn̄i, tractat modo spectantia ad me vinctum eius: commemorando φ q̄uis sim vinctus, sum tamen positus in euangelium præco & apostolus ac doctor gentium. OB quam causam.) videlicet euangelii. ETIAM. pro, &, hæc patior.) supple vincula. SED non confundor. pro, erubesco.) vincula & carceres. Multo igitur minus tu debes erubescere me vinctum Christi. ¶SCIO enim cui credidi.) Ecce ratio quare non erubesco vincula propter euangelium. Et dicit scio, quia ipse euidentem habuit notitiam quum raptus fuit φ deus est ille cui credimus. Nos autem q̄uis euidētia demonstratiua sciamus deum esse, non tamen euidenter scimus φ ipse est cui credimus, sed fide tenemus hoc. ET certus sum. pro, & persuasum habeo, quia. pro, φ, potens est depositum meum seruare in illum diem.) Merita propria tam bene operando q̄ mala patiendo appellat depositum suum apud deum: vt intelligamus φ non pereunt, nō trāseunt cum tempore actionū & passionum, sed commendantur in depositum non apud hominem sed apud deum potentem seruare hæc ad præmiandum illo die quo ipsum iudicabit, vnde merito non erubesco, sed continue augeo depositum meum. ¶FORMAM habe sanorum verborum quæ a me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu.) Postq̄ explicauit quare non debet Timotheus erubescere ipsum Paulum vinctum ratione officii, causæ & certi præmii ipsius Pauli, adiungit rationem relatiue ad ipsum Timotheū φ instructus fuerit a Paulo. De forma itaq; exemplari seu in exemplum exposita, dicit, Habeto, in vsu, formam sermonum sanitatem animi præbentium, quos

F a me non per scripturas didicisti sed audisti, nõ in philosophia morali, sed in fide & dilectione in Christo. Hæc forma faciet te non erubescere testimonium Christi. BOnum depositũ custodi per spiritum sanctum qui habitat in nobis.) Ipsa forma sanorum verborũ quæ audierat a Paulo &c. appellatur depositum bonum. Depositum quidem Pauli apud Timotheũ: bonum autem Timotheo & aliis Christianis. Hoc inquam depositum custodi, non per propriũ spiritũ sed spiritum sanctũ. Curam depositi habe, parendo non spiritui timiditatis sed spiritui sancto, qui nõ est longe a nobis nec hospes in nobis, sed habitat in nobis electis. ¶SCIS enim hoc.) Superfluit enim. Ad exercitandum Timotheum vt custodiat depositum, subiungit & quosdam profecisse in malum, & quosdam profecisse in bonum: vt in illis periculum, in istis profectum considerando excitetur. Q AVersi sunt a me. pro, auersati sunt me, omnes qui in Asia sunt.) Superfluit hoc vltimum sunt. EX quibus est Phygelus & Hermogenes.) Ordo literæ est. ꝙ auer

G sati sunt me Romæ omnes qui in Asia quoq; auersati fuerant me. Et dicit scis, quia commemorat id quod Timotheo notum erat: videlicet ꝙ quemadmodũ in Asia minore isti Paulũ aspernati fuerant, ita & Romæ, de malo in peius procedentes. De quorum numero duos tantum nominat. ¶DET misericordiam dominus Onesiphori domui.) Ecce proficiens Onesiphorus & gratus. Paulus non orat pro Onesiphoro tantum, sed pro vniuersa illius familia. QVIA sæpe.) non semel aut bis. ME refrigerauit: pro, refocillauit.) secundum corpus. ET catenam meã non erubuit.) Hoc est quod præcipue intendit Paulus significare Timotheo, vt ab exemplo animosior reddatur ad non erubescendum ipsum vinctum. SED quum Romam venisset. pro, Romæ esset, solicite. pro, studiosius, me quæsiuit & inuenit.) Quod longe propensioris animi fuit q̃ si me casu repertum cum catena non erubuisset. DET illi dominus inuenire misericordiam a domino. pro, apud dominum, in illa die.) Ratione huius maioris officii orat pro æterna retribu

H tione in die iudicii. ET quanta. pro, & quæ, Ephesi ministrauit mihi tu melius nosti.) Vt credat Timotheus hęc Onesiphori officia erga Paulum Romæ, commemorat Ephesina nota Timotheo: vt & hinc profectus Onesiphori innotescat & trahat exemplo.

CAPVT II.

TV ERGO fili mi confortare. pro, inualesce, in gratia quę est in Christo Iesu.) Tractat illam particulam, sed spiritum potentiæ. Proposuerat eñ ꝙ non dedit nobis deus spiritum timiditatis sed potentiæ. Vnde & a robore incipit, inferendo ex dictis. Tu ergo inualesce, non in propriis viribus sed in gratia quæ secundum seipsam est data nutrita & aucta fide Christi Iesu. ET quæ audisti a me.) Duo exigit spectantia ad spiritum potentiæ euangelicę. Alterum ꝙ

I inualescat in gratia Christi. alterum ꝙ asciscat ad officium euangelicum alios. Euangelicos siquidem sermones significat dicendo & quæ audisti a me. PER multos testes hæc commenda.) In calce præcedentis epistolæ dicitur Timotheo & confessus es bonam confessionem corã multis testibus. Quod itaq; seruatum est in promotione Timothei, idem seruandum a Timotheo statuit in promotione aliorum. Ita ꝙ modo explicat modum commendandi, qui prius explicauerat rem commendandam: videlicet quę audisti a me. Et tertio subiungit quibus cõmendandum est. FIdelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere.) Fidelitas volũtatis est virtus ad non fallendum: idoneitas vero ad docendum alios, intellectiuæ partis est simul & executiuæ, puta linguę expeditę & huiusmodi. LAbora. pro, tu igitur fatigare.) Pręceperat primũ tu ergo fili mi inualesce in gratia. Hoc pręceptum prosequitur explicando potentiam ad sufferendum afflictiones occurrentes propter militiam euangelicam. SIcut bonus miles Christi Iesu.)

K pugnando, tuendo, expugnando. NEMO militans deo implicat se negociis secularibus.) Superfluit deo. & legendum est. NEMO militans implicatur negociationibus vitę.) Quia dixerat sicut bonus miles Christi, affert conditionem militum in qua vult Christi militem assimilari militibus armatæ militiæ. Et de militibus armatæ militiæ refert nemo militans, implicatur negociationibus vitæ. Prohibitæ sunt enim negociationes militibus, vt se totos expeditos militiæ dedant. Et hinc præcipit Paulus vt CHRISTI milites proportionaliter se totos dedant militiæ euangelicæ, alieni ab omni solicitudine temporalium, etiam propriæ vitæ, famæ &c.

VT EI placeat cui se probauit. pro, qui ipsum ad militiam elegit.) Hæc enim est communis militaribus animis ratio bene militandi. NAM ET QVI certat in agone. pro, si autem & certat quispiam, non coronabitur. pro, coronatur, nisi legitime certauerit.) Di

xerat ficut bonus miles, & explicauit quo ad partes negatiuas ex similitudine militum: mo A
do explicat quo ad partes affirmatiuas ex alia similitudine. Prius indecentes occupationes abstulit, modo actiones legitimas astruit exemplo certantium singularium: puta athletarum. Nulli enim certanti datur corona laurea aut quæuis alia, nisi certamen eius legi statutę conforme approbatum fuerit: vt hinc intelligamus nullum ex certamine euangelico coronandum, nisi certatio fuerit legitima secundum ipsam legem euangelicam. ¶LAborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.) Tertia est hæc similitudo agricolæ primitias fructuum ex culto agro iustitia fouente percipientis: vt intelligamus ꝙ in agro euãgelico laborantem exterioribus officiis colendo mentes hominum, primitias fructuum spiritualium & temporalium hic & æternorum in futura vita percepturum necessitate iustitiæ.

INTELLIGE quæ dico.) Tres has similitudines non applicauerat. & propterea dicit intellige quæ dico. DAbit. pro, det, enim tibi dominus in omnibus intellectum.) Imprecantis seu potius orantis pro Timotheo est, vt deus det illi intellectum non solum in istis sed in omnibus. Et coniunctio enim, vsurpatur ad significandum quia oratio supplebit vt intelligas & hæc quæ dixi & alia. MEMOR esto dominum Iesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine Dauid secundum euãgelium meum.) Superfluit dominum. Præceperat, tu ergo fili mi inualesce in gratia quæ est in Christo Iesu, & declarauit inualesce: declarat modo gratiam quę est in Christo Iesu, inchoans ab ipso Iesu & deriuans eam ad membra. Et est ordo literæ, Iesum Christum ex semine Dauid resurrexisse ex mortuis. Meminit originis Dauidicę, vt naturam carnis secundum quam resurrexit, & prophetias testamenti veteris promittentes Mesiam ex semine Dauid vnico complectatur vocabulo. Quod autem dicit secundũ euãgelium meum, refertur ad memento, reuoca ad memoriam quod meo euangelio didicisti. Et simul cõsonantiam prophetarum & euãgelii significat. Et dicit meũ, non mei solius, nõ cuius ego sum author, sed mihi commissi ad C
prædicandum, tuendum &c. IN quo laboro.) afflictiones sustinendo. VSꝙ ad vincula.) inclusiue. QVAsi male operans. pro, maleficus.) Vinctus erat Paulus imposito ei titulo malefici. Vnde & Sueto. in vita Neronis dicit. Afflicti suppliciis Christiani, genus hominum superstitionis nouę ac maleficę. Mirũ aũt est cur Paulũ alioſꝙ tã optimis moribus præditos Christianos appellauerit maleficos: quũ cõstet omne maleficii genus execrari a Christiana religiõe. nec scio colorem aliquẽ huius tituli: nisi forte maleficos appellarint quia miracula faciebãt, quę magicis artibus imputabãt. SED verbũ dei non est alligatũ.) Quis ego sim astrictus vinculis, verbum tamen dei (euangeliũ scilicet) non est astrictũ vinculis, sed inter mea vincula solutũ perseuerat: quoniam non desisto tum verbis, tum epistolis, tũ factis euangelizare Christum. IDEO omnia sustineo propter electos.) hoc est ne verbum dei alligetur sustineo omnia euangelizãdo, sustinentia omnium propter electos. Mea fortitudo in sustinendo, ad hoc ordinatur vt verbum D
euangelicum liberum apud alios sit propter salutem non omnium sed electorum.

VT ET ipsi salutem consequantur quæ est in Christo Iesu cum gloria cælesti. pro, æterna.) Quid stulte disputas de operibus necessariis ad salutem electorum, ecce Paulus ad hoc se sustinere omnia dicit propter electos vt vna secum ipsi electi consequantur salutem æternam. ¶FIdelis sermo.) Gratiam immortalitatis in Christo iam per resurrectionẽ habitam & habendã ab illius membris exposuerat: expositurus vero modum consequendi præmittit. Fidelis, hoc est verax & consonus Christo, sermo. NAM si commortui sumus.) proculdubio Iesu Christo qui mortuus fuit. ET conuiuemus.) cum ipso qui resurrexit & viuit vita immortali, sicut Christus mortuus fuit vitæ transitoriæ. Et verbum sumus, præsens quidem tẽpus designat, sed pręsens huius vitę. nam sensus est si in hac vita commorimur corpore propter Christũ, cõuiuemus in alia vita cũ ipso vita immortali. SI sustinebimus. pro, sustinemus.) Præsentis siquidem tem E
poris est: & attestatur ꝙ in toto hoc sermone Paulus vtitur pręsentibus extensis ad pręsens totius vitæ vsꝙ ad vltimum. Alioquin non essent verę conditionales. ET corregnabimus.) Nisi quis sustinuerit vsꝙ in finem hic, non corregnabit in futuro cum Christo. Cõsidera appropriationes. si commorimur conuiuemus, si sustinemus corregnabimus. sicut vitam morti, ita regnũ tolerantiæ appropriat. SI negauerimus. pro, negamus.) eum coram hominibus. ET ille negabit nos.) coram angelis dei & vniuerso mundo. SI non credimus.) interna fide. ILLE fidelis permanet.) in comminatis suppliciis. NEgare seipsum non potest.) Quemadmodum deus non potest peccare, & tamen est omnipotens (quia posse peccare non est posse sed defectus potentiæ) ita cũ eiusdem omnipotentia stat ꝙ negare seipsum non potest: quia posse negare seipsum

F non est posse, sed defectus potentiæ. Est enim mutabilitatis. Omnis enim qui potest negare seipsum est mutabilis a prima deliberatione in alteram. Puniet ergo incredulos vt decreuit.

¶HAEC commone.) Quum declarauit tu ergo fili mi inualesce in gratia quæ est in Christo Iesu, prosequitur modo reliquã pręcepti partẽ, & quę audisti a me cõmenda per multos testes fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere: pręcipiẽdo vt admoneat illos hæc Christi & membrorũ eius. TEstificans coram deo. pro, domino.) hoc subiunctũ præceptum. Nõ sufficit Paulo vt corã multis hominibus testibus, sed exigit vt etiã corã deo (qui intuetur cor & videt ex corde officiũ exerceri) Timotheus testificetur subiunctũ pręceptũ. NOli contendere verbis. pro, non pugnare verbis.) Hoc est præceptũ a te testificandũ aliis quos asciueris ad euangelizandũ, non pugnare verbis sed doctrina. Et rationẽ subdit ex conditionibus pugnę verborum. AD nihil enim vtile est nisi ad subuersionem audientium. pro, ad nihil vtile, ad subuersionem

G audientiũ.) Exaggeratio est conditionũ pugnæ verbalis. Et vere experimur q in materia euãgelica pugnare verbis ad nihil est vtile, & auditorũ mentes subuertit non penetrantiũ veritatẽ. ¶SOlicite autem cura.) Loco harum trium dictionum vnica est. STVde, teipsum probabilem exhibere deo.) Tractat illam particulam in principio propositam, sed spiritum dilectionis, proculdubio diuinæ. Vnde & relatiue ad deum inchoans prosecutionem illius, stude inquit exhibere teipsum deo dignum approbatione, quod constat solo dilectionis spiritu fieri. Nam soli diligentes deum digni sunt approbatione diuina. OPErarium inconfusibilem, pro, non erubescentem.) Probatio dilectionis exhibitio est operis, intus oportet esse probabilem deo: foris autem oportet esse operarium eorum quę in euangelio mandantur, operarium autem non erubescẽtem ignominias, vincula & reliquas vilitates crucis Christi. REcte tractantem verbum veritatis.) Ad similitudinem secantium ligna secundum lineam rectam, dicit recte secantem ver

H bum veritatis. Non sufficit pastorem ecclesiæ probatum esse intus, & foris operarium absq; erubescentia: sed oportet tertio vt verbum euangelicæ veritatis absq; obliquitate aliqua distribuat auditoribus, non declinando ad dexteram vel ad sinistram. Et merito. nam veritas in medio est: & tam hinc q̃ ad falsum, ad inconueniens seu absurdum declinatur. Tria hæc præcipit pro spiritu dilectionis, & singula prosequitur ordine retrogrado. inchoat eñ statim ab vltimo subiungendo. PROphana autem & vaniloquia deuita.) Superfluit &. nec vaniloquia sed inaniloquia significantur: quæ in calce præcedentis epistolę vocum inanitates appellantur. Idem siquidem præceptum repetit mandando vt euitet prophana inaniloquia. Sunt siquidem inaniloquia vitanda (vtpote otiosa) sed quum sunt prophana, procul abiiciẽda. Et dixit hoc ad prosequendum tertium propositum: scilicet recte tractantem verbum veritatis. Instituit siquidem quòd ad recte tractare verbum veritatis spectat euitare prophana inaniloquia. Et hoc ab effe

I ctu explicat subiungendo. MVLTVM. pro, amplius, enim proficiunt. pro, proficient, ad impietatem.) Inaniloquia contraria sacris dogmatibus non sistunt in inani, sed magis proficient in animis auditorum ad impietatem fouendam, tanquàm vana sit pietas euangelica. ET sermo eorum vt Cancer serpit. pro, pabulum habebit.) Assimilat sermonem horum morbo cancri qui pascitur in carne vlcerata: vt intelligamus horum sermonem vbi auditores inuenerit pasci in vulneratis animis. Et hinc apparet quòd de quadam certa secta doctorum inanitates vocum prophanas docentium loquitur. Quod etiam apparet ex repetita Pauli monitione. nam & in priore epistola idem monuit Timotheum. EX QVIBVS.) doctoribus & sectatoribus prophanarum inanitatum vocum. EST Hymenæus & Phyletus.) Si nouissemus nos istos sicut nouerat illos Timotheus, intelligeremus de qua secta Paulus loquitur.

K QVIA veritate exciderunt. pro, aberrauerunt.) Christiani igitur erant isti. Vide quo ducit prophanum inaniloquium: & hinc perpende quantum aduersetur veritati. DICENTES resurrectionem iam esse factam.) Quia doctores erant isti inanium vocum, ideo eorum argumenta tanquàm innixa inaniloquio tacet Paulus. ET subuerterunt quorundam fidem.) Ecce longe peius. Tolerabilis magis erat profectus impietatis: sed intolerabilis omnino est subuersio vsque ad fundamentum quod est fides. SED firmum fundamentum dei stat. pro, Christi stetit. Quamuis in quibusdam euersum sit fundamentum, non tamen propterea putes firmum Christi fundamentum euersum. Fundamentum siquidem infirmum euersum est: firmum autem fundamentum a Christo firmatum (quod est non ad tempus sed simpliciter & absolute Christi) non est euersum, sed stetit in sua soliditate.

HAbens signaculum hoc, cognouit dñs qui sunt eius. pro, sui.) Aduerte (vt penetres doctrinã

hanc) φ in humanis id quod sparsim inuenitur in multis diuersarum nationum & locorum, q̄uis desinat esse apud quosdam remanet apud alios: verum & contingere posset φ desineret apud omnes,& remanendo incerti sunt illi apud quos remanebit. In fide autem Christi sparsa iam Pauli tempore per multas nationes & loca innumera, intendit Paulus docere non sic esse: sed q̄uis aliquorum fides subuertatur, nec potest in omnibus subuerti, nec incerti sunt apud quos fides remanet: quoniam firmum Christi fundamentum fidei non subuertitur. Et si quęris qui sunt illi homines in quibus est firmum fundamentum Christi, respondet φ sunt illi in quibus fides inuenitur cum hoc signaculo: videlicet nouit dominus qui sui sunt. Sunt illi homines qui sunt insigniti notitia dei tanq̄ stigmate φ sunt dei: sicut equi, boues & oues signum impressum habent φ sunt talis domini. Et bene nota φ non habent signaculum inhęrens, nam notitia diuina nihil ponit in rebus notis: sed est signum distinguens illos qui sunt dei, ab illis qui non sunt dei. Vnde patet φ noti & certi sunt apud deum (q̄uis non apud homines) illi in quibus est firmum Christi fundamentum: ac per hoc impossibile est deficere fidem in omnibus, & non in incerto periclitatur. ET discedat ab iniquitate omnis qui inuocat, pro, nominat, nomen domini.) Ne certitudo signatorum hominum diuina notitia, occasio fieret negligendi studium fugiẽdi mala & prosequendi bona, adiungit alteram signaculi partem. Prima nanq; signaculi pars ex parte se tenet diuinæ notitiæ, hæc autem ex parte liberi arbitrii: vt non solum apud deum sed apud homines saltem semetipsum, cuiusq; signaculum notum fit per elongationem ab iniquitate cum professione nominis domini Iesu. Hoc est fundamentum Christi firmum signatum in hominibus: aduersus quod non præualent hæreses. A B

IN magna autem domo non solum sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia. pro, testacea.) Dixerat quosdam a fide aberrasse & quorundam fidem subuertisse: ne mireris cur deus in domo suæ ecclesiæ habet quosdam infirmos & quosdam firmos, rationem affert ab exemplo magnæ domus, vt diuinæ prouidentiæ ratio ex ipsa similitudine innotescat. Et accommodum attulit exemplum. nam ecclesia, magna domus est: & firmi sunt velut vasa aurea & argentea, infirmi vero velut vasa lignea & testacea. ET quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam.) Ab hinc incipit prosequi secundum præceptum, operarium non erubescentẽ. Dedecus enim & ignominia materia est erubescentiæ. Prior differentia attenditur penes materiam: hæc autem penes vsum. Et in vasis quidem neutra differentia imputatur vasis; sed illis couenit ex materia vel artifice qui effecit vnum vas in vsum decorum, alterum in vsum sordidum. In Christianis autem prima differentia penes Christi donum maius vel minus participatum attenditur: altera penes liberum arbitrium cuius est vti attenditur. Ex meo siquidem libero est arbitrio φ ego vtar meipso in officiis turpibus, dedecentibus, ignominiosis. ¶Vnde & subdit. SI quis ergo emundauerit seipsum ab istis.) proculdubio infidelitatibus, prophanis inaniloquiis & huiusmodi. Et nisi hoc spectaret ad liberum arbitrium, non dixisset si quis ergo emundauerit se ab istis. Et vtitur illationis nota, quoniã hoc dicit spectans ad prius pręceptũ stude teipsum exhibere deo operarium absq; erubescentia. Monstrat siquidem modo hoc esse in facultate studii nostri concurrente diuina gratia. Et simul declarat alteram signaculi partem: videlicet vt discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini. ERIT vas in honorem sanctificatum & vtile domino ad omne opus bonum paratum.) Superfluit et. Cerne fructum mundantis seipsum. Erit inquit vas in honorem: ergo a nostro libero arbitrio depẽdet vsus vasis in honorem vel ignominiam. Et ne ambigas φ de vase contumelię transfertur in vas honoris, subiungit sanctificatum, hoc est mundificatum. Et rationem honorabilis vsus explicando dicit vtile domino: non in seipso domino sed ad ipsius domini gloriam. Vnde vtilitatis ratio subditur, ad omne opus bonum paratum. Participium est paratum. Significatur enim quòd per huiusmodi mundiciam redditur vas præparatum ad omne non aliquod opus bonum necessarium ad salutem æternam. C D E

IVVENILIA autem desideria fuge.) Restabat prosequi primo præceptum, stude teipsum probabilem exhibere deo. Et hoc modo prosequitur, monstrando tum negatiua tum affirmatiua opportuna ad hoc. Et negatiua quidem vnico comprẹhendit nomine iuuenilium affectuum. Et hos nos vitandos sed fugiendos mandat: quoniam illos qui prope sunt alliciunt ac trahunt. Vigent siquidem in iuuenibus perturbationes animi quas passiones vocamus. SECTARE vero iustitiam.) reddendo vnicuique quod debetur illi. FIDEM.) IESV CHRISTI: sine qua impossibile est placere deo. SPEM, charitatem.) Superfluit spem. Tertio

F siquidem loco dilectionem nominat,proculdubio ad omnes. Hæc enim dilectio Christiana est. ET pacem.)Superfluit et. Pax quæ tranquillitas est ordinis quarto loco nominatur. Verum limitatur pax. CVM iis qui inuocant dominum de puro corde.)nolo te habere pacem cũ Hymenæo & Phileto & reliquis inimicis veritatis,sed cum inuocantibus dominum Iesum nõ verbo sed de puro corde. Potest nihilominus hæc particula referri non ad pacem,sed ad sectare:vt consectatores intelligamus descriptos illos qui inuocant dominum ex corde puro.

STVLtas autem & sine disciplina quæstiones deuita.)Tractat illam particulam in principio propositam,sed spiritum sobrietatis. Aduersus sobrietatem siquidem doctrinæ militãt stultæ & ineruditæ quæstiones,Et dicit stultas per priuationem rationis quęrendi: indisciplinatas vero seu ineruditas per priuationem rationis quæsitę. Stulta quæstio est quæ non habet rationabilem causam dubitandi:vt si in quæstionem vertantur ea quæ sunt per se nota. Et similiter

G si inter fideles vertatur in quæstionem deum esse,aut beatam virginem concepisse & peperisse, & similia quæ sunt in fide vt principia per se nota. Ineruditá vero quæstio est si quæratur ratio euidens eorum quæ credimus,& non sufficiat authoritas diuinæ scripturæ: quemadmodũ si in scientificis quæratur ratio demonstratiua eorum quę sunt probabilia. Vtrasq́ quæstiones Paulus reiiciendas mãdat. SCIENS ꝙ generãt lites.pro,pugnas.)Ecce ratio respuendi vtrũq́ quæstionis genus: ab effectu pugnæ quæ ex his gignitur. SERuum autem dei non oportet litigare.pro,pugnare.)De pugna verborum est sermo. Huiusmodi quæstiones secũdum se sunt stultæ aut ineruditæ,secundum effectum sunt pugnaces,secundum subiectum sunt dedecẽtes. Nam dedecet dei seruum pugnare verbis:quum debeat pugnare virtutibus & doctrina. Vnde de pugna virtutum subdit. SED mansuetum.pro,mitem.)qui pręstat mansueto. ESSE.) non apparere. AD omnes.)non ad aliquem,ne diceres ꝙ ad istos mouentes stultas quæstiones

H non oportet esse mitem. Quo ad pugnam vero doctrinę subdit. DOcibilem.)Et sumitur actiue:hoc est potentem ad docendum. PAtientem,cum modestia.pro,mansuetudine,corripientem eos qui resistunt veritati.)Superfluit veritati. Potest patientia iungi & cum præcedẽti particula,dicendo docibilem patientem,ad tollendam impatientiam a doctore catholico. Potest & iungi cum corripientem:vt officio correptionis adiungantur comites patientia & mansuetudo. Illa qua toleret mala qui corripit alios:intolerantia siquidem malorum tollit spatium pœnitẽdi. Ista qua iram moderetur,vt correptio habilis reddatur ad hoc vt suscipiatur ab iis qui corripiuntur eo ꝙ resistunt sanę doctrinæ. NE quando deus det illis pœnitentiam ad cognoscendum veritatem.)Non prohibentis sed dubitantis aduerbium est ne,hoc in loco:perinde ac diceretur si quando. Hic est finis moderatę correptionis. ET resipiscant a diaboli laqueis.pro, laqueo.)Pœnitentia quam dat deus,non sistit in intellectu,non in cognitione veritatis:sed exten

I dit se ad voluntatem ac effectum.vt veritate cognita resipiscant ab oppressione & vinculo diaboli. A QVO captiui tenentur ad ipsius voluntatem.)Græcus sermo plus significat.nam significat captiuos viuos teneri. Quod in latino subintelligitur.nam proprie loquendo soli viui tenentur captiui. Timenda valde sententia ꝙ ad nutum diaboli aliqui in hac vita tenentur captiui ab eo.hoc enim est captiuos esse ad seruiendum diabolo. Quod verum est pro quanto nõ est in potestate hominis qui iam se subdidit diabolo per mortale peccatum liberare se ab huiusmodi seruitute,sed oportet ipsum obsequi diabolo ad ipsius voluntatem peccando. Et propterea dixit si quando det deus illis pœnitentiam:& non dixit si quando ipsos pœniteat. Diuinę siquidem gratiæ donum est pœnitentia in remissionẽ peccati. Hinc habes theologe a Paulo apostolo sententiam illam Gregorianam,Peccatum quod per pœnitentiam non diluitur, suo pondere ad aliud trahit.

K

CAPVT III.

HOC autẽ scito.)Dixerat eos qui resistunt:modo resistentes describit. QVIA.pro,ꝙ,in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa.)noli putare hac ętate nostra resistẽtes veritati & correptionibꝰ ac doctrinis exterminandos: sed scito ꝙ in peius proceditur vsqueadeo ꝙ in nouissimis prope finem huius mundi diebus erunt tempora difficilia plena periculorum. ET.pro,nam,erunt homines seipsos amantes.)Non computat inter vitia naturalem suiipsius amorem(de quo alibi scripsit,nemo vnq̃ carnem suam odio habuit)sed solius suiipsius amorem:vtpote excludentem amorem & erga deũ & erga alios homines. CVpidi.pro, pecunię cupidi.) Auaritia enim ex suiipsius amore nascitur. ELAti.pro,iactabundi.)Nec minus gloriatio inde

oritur. SVperbi.)Hęc velut truncus arboris ex illa proprii amoris radice prodit. BLAsphemi.)aduersus honorem diuinum. PArentibus non obedientes.)non solum deum quē non vident,sed parentes quos cernunt despiciunt. INgrati.)beneficis. SCElesti.) promiscue. SIne affectione.)ad coniunctos. SIne pace.pro,fœdere.)ad confœderatos. CRIminatores.pro,calumniatores.)innocentū. INcontinentes.)iræ. IMmites.)infirmis. SIne benignitate.pro, non amici.)bonis hominibus. PROditores,proterui.pro,pręcipites.)sine consilio operantes. A

TVmidi.)inflato animo. CAEci,& voluptatum amatores magis q̃ dei.)Superfluit &. Horū infinitus est numerus si ad facta spectetur:secus autem si ad intentionem. HAbentes speciem quidem pietatis,virtutem.pro,vim,autē eius abnegantes.pro,inficiati.) est enim præteriti tēporis.Hypocritę sunt qui profitentur pietatem in apparentia sed pietatis potentiam nō exercent,qui negauerunt illius intimam vim quę per opera exercetur,& in sola apparentia sunt pii. ¶ET hos deuita.pro,auersare.)hi enim resistunt verbo vel saltem facto sanæ doctrinæ. EX his enim sunt.)Pronomen his,peculiariter respicit habētes speciem pietatis sed potētiam illius negantes.nam ex illo genere proprie sunt. QVI penetrant domos.)proculdubio alienas sub pietatis specie.Et interpres dixit penetrant,ad significandum improbitatem illorum: quum Pauli textus habeat subeunt. ET captiuas ducunt mulierculas.Vide officium pietatis,priuare libertate mulieres. ONEratas peccatis.)Ecce captiuitatis ratio. abducunt siquidem mulieres a rectitudine rationis,fallendo eas & subiiciendo illas nouis pręceptis,nouis documētis, nouis professionibus:ex quibus non solum peccant,sed onustæ peccatis redduntur.quo fit vt & seruitutē peccati,& seruitutem dogmatum parientium peccata incurrant. QVAE ducuntur variis desideriis.)Dixerat non mulieres sed mulierculas,vt inter mulieres significaret illas quæ minoris sunt iudicii,quæ leuiores sunt.verum ne mulierculas humano more intelligeres, describit easdē tum ab effectu,tum ab intellectu. Et ab effectu quidem ꝙ non solum patiuntur varias concupiscentias(hoc enim imputaretur sexui)sed ꝙ variis desideriis succumbunt.immo ꝙ a variis desideriis ducuntur prōptę ad varia desideranda.hoc enim instabilitatis est.Hę sunt quæ facile falluntur.Ab intellectu vero. SEMper discentes.)Nō vituperatur semper discere(quoniā & laudabile & necessarium est pręcipue mulieribus)sed vituperatur semper discere absq; fructu.nam discere quodam tempore ita ꝙ perueniat ad notitiam alicuius veri,& postea discēdo cognoscere aliud verum & sic deinceps,laudabile studium est:sed semper discere & nunq̃ ad notitiam veritatis amplectendę peruenire,vituperabile est:& ex mala dispositione discētis hoc prouenit.Vnde & subdit. ET nunq̃ ad scientiam veritatis peruenientes.pro,venire potentes.) Ex varietate desideriorum prouenit vt semper discant migrādo de discere in discere.& ex eadem varia ac instabili mentis dispositione prouenit ꝙ nunq̃ possunt venire ad notitiam veritatis: quoniā inde prouenit ꝙ non figunt mentis aciem ad penetrandum,examinandum,discutiendum & sistendū, sed in fluxu est talium mens.Indeq; merentur vt ex diuina gratia non sortiantur fixionem iudicii circa ea quę discunt:vtpote ad huiusmodi donum contrarie dispositę. ¶QVEMadmodum autem Iannes & Nambres.pro, Iambres,restiterūt Moysi.)Magorum Pharaonis nomina sunt hęc,qui coram Pharaone restiterunt Moysi probāti se missum a deo testimonio signorum. Restiterunt inquam efficiendo similia signa tria:videlicet conuersionis virgę in serpentem,aquę in sanguinem,& productionis ranarum.vt hinc appareret ꝙ Moyses non esset missus a deo,sed arte efficiebat hęc mira. ITA & hi resistunt veritati.)Euangelicę, quam ipse deus reuelauit. HOmines.)non dęmones. CORrupti mente.)ignorantia prauę dispositionis. REprobi circa fidem.)Corruptio mentis respicit prauam mentis dispositionem circa veritatem in genere: reprobatio autem malam in eis significat dispositionem circa fidem in specie. Tales siquidem describit esse resistentes Euangelicæ veritati. SED vltra.pro,amplius,nō proficient.) De his subdolis seductoribus mulierculartum dicit.sed non proficient amplius,quàm seducēdo mulierculas,non proficient extendendo seductiones suas ad mulieres cordatas, non ad viros, sed sistet eorum seductio in mulierculis. INsipientia enim eorum manifesta erit omnibus.)Ratio quare non proficient amplius quàm in mulierculis est,quia quum amplius se extendent, manifesta erit omnibus(etiam ipsis mulierculis seductis) illorum insipientia.

B

C

D

E

SICVT & illorum fuit.) Simili siquidem modo quum Iannes & Iambres extendere tentarent suas artes ad ampliora signa facienda quæ fecit Moyses,manifestata est eorum insipientia qua nuncio dei Moysi resistebant.impotentia siquidem ipsorum ad faciendum quartum signum manifestauit ipsorum insipientiam contra deum.

F TV AVtem assecutus es.) Tractat primam particulam in principio propositam, vt suscites donum dei quod est in te per impositionem manuum mearũ. Et dictio assecutus non significat adeptus, sed iuxta secutus, propter quod cautius interpretes moderni legunt sectatus seu assectatus es. MEAM doctrinam.) Non solum impositione manuum mearum dignus es habitus, sed assectatus es in comitatu meo tum doctrinam meam qua tot ecclesias docui, tum institutionem qua verbo erudiui ac ordinaui ecclesias & pastores earum. PROpositum.) conforme diuinæ voluntati. FIdem.) & eam qua credimus in Iesum, & eam qua fiunt dicta. LONganimitatem.) qua animus meus in æternitatis longitudinem præmia reseruat. DIlectionem.) erga omnes propter deum. PAtientiam.) tolerãdo mala frigoris, famis, nuditatis &c. PERsecutiones.) de loco ad locum. PASsiones.) illatas mihi a multis. QVAlia. pro, quales, mihi factæ sunt Antiochiæ.) De Antiochia Pisidię est sermo, non de Antiochia Syriæ, vnde Paulus
G & Barnabas egressi sunt ad prędicandum Gentibus. ICOnii.) quæ etiam est Pisidię ciuitas, LYstris.) Hæc est Lycaoniæ ciuitas (vicina tamen supradictis) in qua Paulus fuit lapidatus. Lege Actuum Apostolorum capitula. xiii. & . xiiii. QVAles persecutiones sustinui: & ex omnibus eripuit me dominus.) Hæc sunt mea quæ tu sectatus es. ET omnes qui pie volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patientur.) commune est mihi & tibi & omnibus volentibus viuere vt membra Christi Iesu (exercendo officia pietatis in cælestem patrem, in domesticos dei & conciues sanctorum) persecutionem quandoq; pati. MAli autem homines & seductores proficient in peius.) omnibus pie in Christo viuentibus commune est proficere in melius tolerando mala pœnæ: malis vero hominibus commune est proficere in peius malum culpę. ERRantes & in errorem mittentes.) Transpositę sunt particulæ istæ. nam primum in textu locatur actiua (scilicet in errorem mittentes, proculdubio alios) & deinde passiua: scilicet errantes ipsi, verũ
H eadem sententia est. proficient enim in vtroq;: & in errando, & in ducendo alios ad errorem. Et hoc quidem dicitur in genere de malis & seductoribus. cum quo stat φ in specie de seductoribus mulierculàrum quæ variis ducuntur desideriis paulo ante dictum sit quòd non proficient amplius quàm in mulierculis.

¶TV vero permane in iis quæ didicisti & credita sunt tibi.) Descriptis in genere conditionib9 bonorum & malorum & in specie donis Timothei imitando Paulũ, hortatur vt perseueret tam in iis quæ didicit quàm in iis quæ sunt sibi commissa officiis. Et rationem subdit. SCIENS a quo didiceris.) videlicet a me Apostolo Christi. ET quia. pro, φ, ab infantia sacras literas nosti.) Ad participium sciens refertur etiã hoc, sciens & φ ab infantia sacras literas nosti. Et est sermo de sacris literis veteris testamenti. mater enim Timothei Iudęa, studuit vt filius sacris literis imbueretur. QVAE te possunt instruere. pro, sapientiam docere, ad salutem per fidẽ quæ
I est in Christo Iesu.) Sacræ veteris testamenti literæ habent facultatem docendi sapientiam non huius mundi sed ad æternam salutem intercedente fide quæ est in Christo Iesu. sine huiusmodi nanq; fide non docent sapientiam ad salutem. Et φ hoc sit verum, manifestat ex cõditione omnis scripturæ sacrę (ad comprehendendum non solum veteris sed etiam noui testamenti scripturam) dicens. OMnis scriptura diuinitus inspirata.) Nota diuinitus inspirata, ad differentiam reliquarum quę humana adinuentione aut disciplina sunt scriptæ. author siquidem scripturæ spiritus sanctus significatur dicendo diuinitus inspirata. VTIlis.) Deest &. Legendum est. ET vtilis est.) Significatur enim φ non solum in se est honorabilis sed etiam φ vtilis est. AD docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum.) Quatuor hæc gerũdia apud Paulum sunt nomina. Ita φ legendum esset. AD doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem in iustitia.) Et est repetendũ in singulis in iustitia. vt sit sensus, vtilis est ad do-
K ctrinam in iustitia, ad redargutionem in iustitia, ad correctionem in iustitia, ad institutionem in iustitia. Et vere proprium est sacræ scripturæ, ignorantes docere ea quæ sunt iustitiæ diuinæ, resistentes redarguere cum diuina iustitia, errantes corrigere etiam in iustitia, & demum instituere gradus omnis homines in iustitia. VT perfectus, pro, integer, sit homo dei.) vtpote constans ex omnibus requisitis ad perficiendum hominem dei. AD OMNE opus bonum instructus. pro, consummatus.) Prima perfectio declaratur per hanc secundam relatiue ad omne opus bonum. Ecce quo tendit vtilitas diuinę scripturę, ad perfectionem hominis dei (hoc est qui totum seipsum deo dat) perfectionem inquam talem vt sit perfectus ad omne opus bonum exercendum. Ad vtranque ergo partem vtilis est diuina scriptura, & ad partem intellectiuam & ad partem operatiuam.

CAPVT IIII.

ESTIFICOR coram deo &. Deest, domino, Iesu Christo qui iudicaturus est viuos & mortuos.) Non sufficit Paulo simplici monitione excitare Timotheum: sed addit attestationem tum dei tum hominis gloriosi domini Iesu Christi, apponendo terribile officium iudicii eius tam respectu viuorum q̃ mortuorũ. Ab ambob⁹ Apostolis (Petro scilicet & Paulo) habemus ꝙ Christus iudicaturus est viuos & mortuos: vt intelligamus ꝙ quum Christus veniet ad iudicandũ, quos inueniet viuos iudicabit viuos. Et de electis quidem tunc viuis in secunda ad Thessalonicenses ipsemet Paulus dixit, deinde nos qui viuimus &c. De reprobis autem tũc viuis, hinc insinuatur quòd etiam viui iudicabuntur: alioquin non ius diceret tunc Christus viuis, sed quibusdam viuis, scilicet electis. vterq; autem Apostolus dicit ꝙ iudicaturus est viuos, absque exceptione aliqua. Vnde sicut omnes mortuos (tam electos quàm reprobos) tunc resuscitatos iudicabit, ita omnes tam electos quàm reprobos tunc viuos iudicabit. ET per aduentum ipsius.) Superfluit &. Legendumq; proprie esset. PER apparitionem ipsius.) veniet enim non latens sed apparens vniuersis. ET regnum eius.) Per hæc duo (apparitionem scilicet Christi, & regnũ ipsius cuius tunc possessionem plenam accipiet) obtestatur Timotheum. PRAEdica verbum.) Ecce quid exigit, hoc siquidem est proprium Episcopi officium. Quod in principio dixerat proponẽdo suscita donum dei quod est in te per impositionem manuum mearum, modo explicat distinguendo singulas actiones: inchoans a prædicatione Euangelii. INsta opportune, importune.) Ecce alia actio. Nec dicit insta, incumbe importune, sed iungit simul opportune importune: vt alterum alterum aduerbium temperet, & assiduitas studii ad incumbendum saluti animarũ nulla negligentia, nulla timiditate aut quauis alia passione interpolletur. A

ARgue.) errantes & resistentes. OBsecra, increpa.) Transpositæ sunt dictiones. nam prius est increpa, proculdubio delinquentes. Quod autem dicit obsecra, rectius interpretatur exhortare, pusillanimes, timidos, tepidos. IN omni patientia & doctrina.) Duæ partes & ambæ necessariæ Episcopo. patientia qua toleret ea quæ sibi displicent: & doctrina qua alios instruat. Et dicit in omni, vt nulli aduersitati succumbat. vt nullum documentum necessarium prętermittat. B C

¶ERIT enim tempus quum sanam doctrinam non sustinebunt.) Christiani. SED ad sua desideria coaceruabũt sibi magistros. pro, doctores.) Intuere e regione sanę doctrinæ locari doctores conformes desideriis diuersis auditorum. Erubescunt siquidem Christiani auditores dicere se nolle sanam doctrinam: sed tamen facto dum quærunt doctores seu prædicatores cõformes suis desideriis, a sana doctrina declinant. Qualia autem sint eorum desideria, declarat subiungendo. PRVrientes auribus, pro, auditum.) Eadem enim dictio est quæ postmodum subditur, auditum auertent. Quemadmodum in pręcedenti capitulo descripsit mulierculas ex eo ꝙ ducuntur variis desideriis, ita modo describit auditorum desideria ex pruritu auditus. Est enim nominatiui casus prurientes. & non ad doctores, sed ad eos qui sanam doctrinam non sustinebunt sed ad sua desideria coaceruabunt sibi doctores, manifeste refertur. Et pruritus quidem auditus non sanam cupit doctrinam, sed confricationem auditus, sed delectationem audiendo: quemadmodum prurientes membrum aliquod, cupiunt confricationem illius delectantem. D

ET A veritate quidem auditum auertent: ad fabulas autem conuertentur.) Tolerabile esset si prurientes auditum non auerterent illum a veritate, non præferrent delectationem auditus veritati: intolerabile autem est quòd eousq; ducat eos pruritus auditus vt ad fabulas conuertantur, auerso a veritate auditu.

¶TV vero vigila.) aliis vacãtibus fabulis, tu vigila super gregem tuum. IN omnibus labora.) in nulla re omitte difficilia studia. OPVS fac Euangelistæ.) Ecce quorsum vigiliæ & labores. euangelistæ opus est verbo & facto Euangeliũ regni prędicare, tueri, propagare. MInisterium tuum imple, debitum solue hæc faciendo, quoniã hęc ad tuum spectant ministerium. SObrius esto.) Superfluunt ambę dictiones. EGO iam delibor. pro, immolor.) tanto magis tu debes incumbere Euangelio, quanto instat diminutio prędicatorum. ego enim tam vniuersalis prædicator iam immolor deo velut hostia quæ mactatur. Et ne de afflictionib⁹ quas tunc patiebatur sed de morte imminente intelligeret Timotheus, subiungit. ET tempus meæ resolutionis instat.) resoluendus siquidem erat in animam reddendam deo. & corpus reddendum terræ. E

¶BOnum certamẽ certaui.) Ad tuum & aliorum exemplum explico summarie mea merita. aduersus resistentes Euangelio, aduersus mundum me persequentem bonum certamen certaui.

F CVRsum consummaui.)Non fui tepidus sed cucurri:nec defeci in medio itinere Euāgelii,sed
cursum consummaui mihi a spiritu sancto decretum. FIdem seruaui.)tam fidem qua fiunt di
cta seruaui domino meo,fideliter certans & currēs:q̄ fidē qua credimus & iustificamur in Chri
sto Iesu seruaui,nullis perturbationibus,nullis potestatibus valētibus me separare a fide Chri
sti habenda & propaganda. IN reliquo.pro,quod superest.)post hanc vitam,post hęc merita.
REposita est mihi corona iustitię.)Quum audis coronā,triumphū intellige.velut triūphanti
reposita est mihi corona.Et dicit iustitiæ,quoniam sibi debitā significat.Vnde hoc debitum ma
gis explicans subdit. QVAM reddet mihi dominus in illa die iustus iudex.)Dicēdo reddet iu
stus iudex,manifeste debitum ius significat. ℭVerum occurrit quęstio ex ipsius Pauli sentētia
ad Rom.viii.vbi dicit,nō sunt condignę passiones huius temporis ad superuenturam gloriā.Si
enim nō sunt cōdignę,quomodo iustitia exigente debetur eis corona gloriæ! Solutio est ꝙ ope
G ra nostra meritoria considerantur vel secundū conditiones quas habent ex proprio genere qua
tenus sunt humanarū propria virtutū.& sic non sunt condigna ad superuenturam gloriā. Vel
secundū conditiones quas habent ex gratia spiritus sancti habitantis in nobis. & sic sunt condi
gna,& sic debetur eis corona glorię a iusto iudice.ℭQuod autem dicit in illa die,diē iudicii vni
uersalis significat:in qua integra corona,integer triūphus erit sanctorum in anima & corpore.
Et ꝙ de illa die loquatur ad literam,manifestant subiuncta. NON solum autem mihi.sed &.
Deest,omnibus,iis qui diligunt.pro,dilexerunt,aduentum.pro,apparitionem,eius.)Cōmunis
ei & omnibus qui dilexerunt apparitionem iusti iudicis reddenda corona iustitię, testatur ꝙ de
illa die loquitur in qua ei & omnibus immortalitatis corporalis coronam reddet.

FESTINA.pro,stude,ad me venire cito.)Iunge istis scripta ad Philip.& clare cōperies Pau
lum epistolam hanc scripsisse in secundis vinculis.Nam quum scripsit epistolam ad Philip.
H erat in primis vinculis cum quibus ex Iudea missus fuerat Romam: & erat tunc cum eo Romæ
Timotheus.de quo scribit,spero autem in domino Iesu Timotheum me cito mittere ad vos. &
rursus,hunc igitur spero mittere ad vos mox vt videro quæ circa me. Ex his iunctis absentiæ
Timothei(cui modo scribit stude ad me venire cito)clare apparet ꝙ Timotheꝰ recesserat mis
sus a Paulo. DEmas enim me reliquit.)Ratio indigentię Timothei redditur ex absentia sub
iunctorum. DIligens hoc seculum.pro,amplexus pręsens seculum.) Est enim pręteriti tempo
ris. ET abiit Thessalonicam.)Iste non solum absens sed etiā apostata fuit a Paulo. CREscēs.
pro,cresces,in Galatiam,Titus in Dalmatiā.)Nō intelligas hos similiter amplexos pręsens se
culum. LVcas est mecum solus.)De Luca Euangelista loquitur.solus autem dicitur inter mi
nistros Pauli. MARcum assume & adduc tecum:est enim mihi vtilis in ministerio.)Marcus iste
videtur cōsobrinus Barnabæ qui erat cum Paulo Romę quum scripsit epistolam ad Coloss.tūc
I enim etiam erat cum eo Demas. TYchicum autem misi Ephesum.) Hæc omnia scribit vt co
gnoscat Timotheus ꝙ indiget ministris. PEnulam quā reliqui Troade apud Carpum,veniens
affer tecum,& libros:maxime autē membranas.)Superfluit tecum.Vestem qua superinduimur
contra pluuiam dicit se reliquisse Troade,& egebat illa in superuentura hyeme. Erat itaq; tam
pauper Paulus Romæ vt egeret dimissa veste contra pluuiam in tanta terrarum distantia. appa
retq; Paulum nō sic arctatum carcere vt nō graderetur per ciuitatem:alioquin quorsum egebat
penula! nisi forte dicatur ꝙ propter frigus.nam & Romanos penulis quandoq; vsos propter fri
gus legimus. ℭVbi diligentius aduerte ꝙ ex hoc textu iuncto sequentibus (Erastus remansit
Corinthi,Trophimum autē reliqui infirmum mileti)apparet ꝙ Paulus solutus a vinculis qui
bus ex Iudęa vinctus venerat Romam, reuersus est in Macedoniam Achaiam & loca in quibus
prius prędicauerat,prout ipse promiserat bis in epistola ad Philip.immo dixerat, & hoc persua
K sum habens ꝙ manebo & permanebo vt gratulatio vestra abundet per meū aduentum iterum
ad vos.Apparet autē hinc Paulū redisse ad partes illas,ex eo ꝙ dicit se reliquisse Penulā Troade
& Erastum remāsisse Corinthi,Trophimū autē Mileti. Qꝛ enim hęc nō fuerint gesta in itinere
quo vinctus ductus est e Iudęa Romam,testantur Actus Apost.Lege totam illam nauigationē.
& perspicies quod dico.Quanuis etiā hoc idem appareat ex magna temporis distātia.nam Pau
lus secūdo Neronis anno vinctus ex Iudęa venit Romā: vt Hiero.dicit in lib.de viris Illustribꝰ.
hęc autem epistola scripta est anno.xiii.vel.xiiii.Neronis,quādo tēpus mortis Pauli prope erat.
Nam cōstat ipsum decollatū fuisse anno.xiiii.Neronis. nec est verisimile ꝙ relictam ante.xi.an
nos vestem pluuialem modo moriturus petat.Et tanto minus est verisimile quāto Timotheus
prius iam venerat ad ipsum Romā,& potuisset hāc afferre.Rursus quū Timotheus fuerit cum

Paulo Romæ, oretenus ei dixisset ꝙ Erastus remansit Corinthi & Trophimum reliquit Mileti infirmum, si ante per .xi. annos gesta cõmemoraret. Ridiculum quoq; est ꝙ post .xi. annos dicat Trophimum reliqui infirmum Mileti. nunquid Trophimi ægritudo tam longa fuit? Quocirca absq; omni hęsitatione intelligendum est ꝙ loquitur de secundo itinere ad vrbẽ Romam ex partibus illis. ita ꝙ seruauit quod promisit Philippensibus & sperauit ad Philemonem. Et rediens Romam reliquit Troade penulam cum libris & membranis, forte epistolarũ quas scripserat. & in eadem via Erastus remansit Corinthi, & Trophimum reliquit Mileti ægrotũ. ¶ALExãder AErarius multa mala mihi ostendit.) Quis fuerit iste Alexander nescitur: hoc tantum scitur ꝙ erat faber Aerarius. REDdet. pro, reddat, illi dominus secundũ opera eius.) Imperantis seu cupientis diuinã iustitiam, sunt verba. QVEM & tu deuita. pro, obserua.) Hinc coniectura nõnulla est hunc Alexãdrum foris in partibus illis in quibus tunc erat Timotheus multa mala cõtra Paulum egisse. hoc enim insinuat monitio hęc, quę & tu obserua, a quo & tu caue. nescimus enim secundorum vinculorum Pauli occasionem, neq; scimus an in vrbe an extra vrbem fuerit accepta occasio. VALde enĩ restitit verbis nostris.) Forte simili occasione qua Demetrius argentarius populum excitauit aduersus Paulum Ephesi. vt scribitur Act. xix. ¶IN prima mea defensione.) Cõfer tempus epistolæ huius cum scriptis in epistola ad Philip. pręsente Timotheo Romę: & percipies primam eius defensionem appellari eam quę fuit post secũda vincula. Nam in primis vinculis dicit mittam ad vos Timotheum quum cognouero quę circa me: modo vero post tot annos postq̃ rediit ex partibus Gręcię, significat Timotheo quid sibi acciderit in prima defensione sua. NEmo mihi affuit, sed omnes me dereliquerũt.) Intellige de iis qui potuissent ipsum adiuuare. iam enim dixerat ꝙ Lucas erat secum, & Petrus tunc erat Romę: sed hi nõ erãt de numero eorum qui potuissent ipsum adiuuare. Sed quum magna multitudo Christianorum esset tunc Romæ quorum aliqui potuissent ipsi assistere & adiuuare, nullus eorum cõparuit pro Paulo, timore vt creditur Neronis. Et propterea subdit. NON illis imputetur.) Compatiens enim humanę fragilitati, cupit vt deus nõ imputet illis hanc omissionem. ¶DOminus autem mihi astitit.) loco hominum. ET cõfortauit. pro, corroborauit, me.) quod homines facere nequiuissent. VT per me prędicatio. pro, pręconium, impleatur.) Si homines alii mihi affuissent, præconium Christi per alios fuisset probatum: ex eo autem ꝙ nullus mihi affuit, deus mihi vires pręstitit ad hoc vt per meipsum pręconium Christi compleretur, a quo cœptum fuerat: vt egomet qui incœperam illud perficerem, tuendo illud diuina virtute in prima mea defensione coram iudice. ET audiãt omnes gentes.) hoc factum quod dominus per me adimpleuit. ET liberatus sum. pro, fui, de ore leonis.) Neronem leonem appellat: vt subscriptio huius epistolę testatur. LIberauit. Deest. &, nec est præteriti sed futuri temporis. Legendum est. ET liberabit me dominus ab omni opere malo.) Non dicit liberabit me dominus a vinculis, ab afflictionibus, a morte, sed ab omni opere malo: quod constat esse peccatum. ET SALuum faciet in regnum suum cæleste.) Nõ solum hic liberabit ab opere malo, sed postea saluum faciet in regnum suum cæleste. CVI gloria in secula seculorum, amen.)

¶SALVTA Priscam & Aquilam & Onesiphori domũ.) Apud Ephesum videtur ꝙ fuerit tunc Timotheus. nam de Onesiphoro dixerat, & quæ Ephesi mihi ministrauit tu melius nosti. Nec dicit saluta Onesiphorum (quoniam forte Romę adhuc erat) sed Onesiphori familiã. ¶ERAstus remansit Corinthi, Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.) De his satis diximus. FEstina. pro, stude, ante hyemem venire.) Hinc apparet ꝙ pro hyeme volebat penulam. ¶SAlutant te Eubulus & Pudens.) Hic fuit pater sanctarum virginum Potentianę & Praxedis. ET Linus.) qui successit Petro. ET Claudia.) Timotheus siquidem fuerat Romę & amicitia iunctus cum istis. Et fratres omnes. ¶DOminus Iesus Christus cum spiritu tuo.) Hæc est salutatio manu Pauli. GRAtia vobiscum: amen.) Prius Episcopum deinde ecclesiam salutat manu propria. ¶Et apud Græcos inuenitur subscriptio hæc. Secunda ad Timotheum scripta Romæ quum secundo præsentatus est Paulus Neroni Cæsari Romanorum.) Ex qua subscriptione apparet quod diximus de secundis vinculis Pauli. Nam quod dicit quum secundo pręsentatus est, non refertur ad actiones iudiciales (nam ipse scripsit non in secũda sed in prima sua defensione) sed refertur ad iterata vincula. primo enim præsentatus est quum ex Iudæa vinctus appellauit ad Cæsarem: secundo autem quum in fine imperii Neronis iterum vinctus est.

¶Caietæ die. xxix. Aprilis. M.D.XXIX.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI: IN EPIstolam Pauli ad Titum, Commentarii.

PAVLVS seruus dei.) Appellat se seruũ dei non ratione naturę (quæ seruitus communis est omnibus creaturis) sed ratione officiorũ quę sponte addixit seruitio diuino. Ideo autem appellat se seruum dei, vt excludat obiectiones Iudęorum, dicentiũ Paulum apostatasse a seruitute dei. Disposuerat enim hanc epistolam scribere præcipue aduersus traditiones Iudæorum. APOstolus autẽ Iesu Christi.) Dei quidem seruus: hominis autẽ Iesu Christi Apostolus. SEcũdum fidem G electorum dei.) Non secũdum legẽ Mosaicam apostolus sed secundũ fidem electorũ dei, non ad propagandã legẽ Moysi sed ad propagandam fidem electorum dei est apostolatus meus. ¶Significanter autẽ dicit electorum dei. electorum quidem: quoniam propter electos instituti sunt Apostoli & Euangelistæ & Prophetę &c. dei autem ad significandum eosdẽ esse electos a deo qui saluãtur in fide quã prędicat Apostolus. ET agnitionẽ veritatis.) Nõ solum ad fidem sed ad agnitionem veritatis propagandam ordinatur apostolatus meus. Cuius autẽ veritatis subiungit. QVAE secundũ pietatem est in spem, pro, spe, vitæ æternę.) Ad propagandam notitiam veritatis nõ cuiuscunq; sed quæ est secũdum pietatẽ quo ad ea quę sunt pręsentis seculi. Veritas secundũ pietatem est veritas omnium pręceptorum moralium: vt intelligamus Apostolos destinatos nõ so H lum ad propagandam fidẽ qua saluãtur electi dei, sed etiam ad agnitionem veritatis omnis quę est cõformis pietati, quæ est secundum omnem virtutẽ moralem. sub pietate enim cõprehendũtur omnia quę debemus proximis. Erat siquidem mundus obscuratus & priuatus notitia veræ pietatis, innumeris sceleribus offuscatus. Et propterea postq̃ dixit fidem electorum, adiunxit & agnitionem (non fidem) veritatis quæ est secundũ pietatem. ¶Verũ quia veritas secundũ pietatem, dupliciter potest cognosci (vel absolute: vt philosophi morales tradiderunt & docuerunt: vel relatiue ad fœlicitatem æternam futuræ vitæ) ideo adiungit, in spe vitæ æternæ: vt intelligamus differentiam inter Apostolos & philosophos morales quo ad propagãdam notitiam veritatis moralium. Philosophi enim huiusmodi notitiã ad pręsentẽ fœlicitatẽ referebãt: Apostoli autẽ ad vitã non temporalẽ sed æternã, non in re in hac pręsenti vita habitã sed in spe. relatiue siquidem ad vitam æternam doctrina moraliũ inserta est doctrinę fidei. QVAM repromisit, I pro, promisit, qui non mentitur. DEVS ante tempora secularia, pro, æterna.) Ne ęquiuocatio accideret legentibus, declarat de qua æterna vita loquitur: dicendo quã promisit deus ante tẽpora æterna. Et hoc ad differentiã philosophorũ quorũdam qui vitam æternam animarũ post hanc vitam dicebant: sed illi de vita æterna naturali loquebantur: Paulus autem de vita ęterna supernaturali, quam non ex beneficio naturę sed ex beneficio liberalis promissionis statuit deus electis suis nõ de nouo sed ante tempora æterna. Non quæ fuerint sed si fuissent. dicit enim hoc aduersus philosophãtes, ponentes æterna tẽpora. Superans hos dicit ꝙ etiam si tempora fuissent æterna, deus promisit hanc vitam æternam ante tempora æterna: quoniã eam promisit in æternitate, quę supereminet omnibus tẽporibus quantũcunq; æternis: vtpote a qua emanassent ęterna tẽpora. ¶Quum autẽ audis ꝙ promisit ab æterno, intellige ꝙ in seipso deus hoc definiuit ad similitudinẽ firmę & immobilis promissionis. ¶Et dicit qui nõ mentitur deus, ad significandum K immobilitatẽ decreti. MAnifestauit autem tẽporibus suis verbũ suum.) Ecce quid significat promisit scilicet verbũ suum, qui enim promisit dare dicit se daturũ. Ipsum ergo verbũ immobilis dispositionis suę de dãda vita æterna electis, est promissio quã manifestauit nõ ab ęterno sed tẽporibus propriis: hoc est tẽporibus definitis cõgruis ad hoc. Et dicit hoc ne quis quęrat quare isto tẽpore & nõ illo manifestauit. IN prędicatione quę credita est mihi.) Ne intelligeres manifestatam diuinam promissionem in lege Moysi, explicat ꝙ manifestata est non in libris (Christus enim nullum scripsit librum) sed in prædicatione Euangelica, ideo dicit ꝙ manifestauit verbum suum temporibus propriis & modo proprio: videlicet in prędicatione Euangelica quę credita est mihi & aliis Apostolis. SEcundum pręceptum, pro, iniunctionẽ, saluatoris nostri dei.) Non vsurpaui hoc officium sed credita est mihi prædicatio secundum iniunctionem dei qua-

tenus exercet officium saluandi nos. ❡TITO.)Hactenus non ad extendēdos titulos proprios A
sed vt simul explicaret materiam Apostolatus & materiā epistolę huius, accumulauit hęc: modo autem personā cui scribit primo ex nomine significat, deinde ex integritate. DIlecto. pro, germano, filio secundum communem fidem.) Eadem est dictio qua vsus est tum ad Timotheū tum ad Philippens. quum dixit, rogo & te germane compar. Perinde ac dixisset, Tito vero, non adulterino, non degeneri, filio, non secundū carnem sed secundū communē fidē, fuerat enim Gētilis & erat discipulus Pauli. GRAtia. Deest, misericordia, & pax.) Quēadmodū Timotheo hęc tria in salutatione imprecatur ita & Tito eadē ratione: quia vterq; erat Episcopus, cui opus est misericordia tam actiue q̄ passiue: oportet enim ipsum imitari deum præcipue in misericordia erga subditos: & quoniā pro alienis etiā redditur⁹ est rationē, eget vt misericordiā cōsequatur. A DEO patre &. Deest, domino, Iesu Christo saluatore nostro.) Hęc pluries sunt habita.

HVIVS rei gratia.) Demōstrat huius rei, exequutionem Apostolatus ad fidem electorum & agnitionem veritatis &c. Ad executioni mandandum officiū mihi iniunctum quum nō potuissem plene illud exequi in insula Cretæ. REliqui te Cretæ. pro, in Creta.) Et in his verbis comprehendit materiam epistolæ huius in genere: explicatam tamen in parte quum dictum est secundum fidem electorum dei & agnitionem veritatis &c. in parte autē explicatur per subiuncta. VT ea quæ desunt corrigas. pro, supercorrigas.) Appellat ea quæ desunt ea quæ subterfugerunt correctionem ipsius Pauli. Et dicit supercorrigas ad significandum vel indigentiam iterandę correctionis tanquam per Paulum non plene fuerint correcta. vel ad significandum indigentiam authoritatis: tanquā per Paulum leniter fuerint correcta, sed experientia teste asperiore egent correctione. Et hoc magis quadrat subsequentibus. ET constituas per ciuitates. pro, ciuitatem, presbyteros.) In singulari numero Paulus scribit per ciuitatem: sed exponitur per ciuitatem vnamquanq;, vt singulis ciuitatibus singulos presbyteros constituat. Nō aduersatur tamen sacris eloquiis plures in vna ciuitate appellari tunc temporis presbyteros seu Episcopos: vt patet Actuum. xx. SIcut & ego disposui tibi.) Non solum vt constituas Episcopos commisi tibi, sed etiam modum explicaui. B C

❡SI quis sine crimine est.) Ne putet quispiam latere secretas regulas quas tradidi tibi, explico eas in scriptis. Vbi aduerte pro ordine epistolę, q; hic incipit tractare proposita, inchoans ab vltimo: videlicet & constituas per ciuitatem presbyteros sicut & ego disposui tibi. ❡Quum autē audis si quis sine crimine est, intellige si quis est sine culpa imputabili in iudicio. Quod clarius fuisset interpretatum si quis inculpabilis siue inculpatus existit. VNIVS vxoris vir.) Nō dicit qui fuerit vnius vxoris vir (quemadmodum de vidua dixit ad Timotheum quæ fuit vnius viri vxor) sed absolute dicit vnius vxoris vir: hoc est non plurium vxorum vir. Signum siquidem minoris continentiæ tam in vidua quàm in viro esset. Et multo magis indignus episcopatu esset, non solum si plures concubinos sed si vnam haberet. FIlios habens fideles.) Nec quòd habeat filios nec q; habeat aut habuerit vxorem exigitur: sed q; si habet vxorem habeat vnam, & si habet filios habeat fideles. Non vult hominem habentē filios Ethnicos promoueri in Episcopum. Appareret enim nonnulla species turpitudinis, vt is esset Christianorum pater qui filios non erudiuit in fide. NON in accusatione luxuriæ.) Secunda filiorum conditio est q; non sint accusabiles de luxu, de delectatione in superfluis: siue venereis, siue vestibus, siue cibis, & similibus. AVT non subditos.) Tertia filiorum conditio requisita est vt sint subditi paternis monitis. Qui enim filios habet non cum his cōditionibus, præ se fert q; domum suam minus regere sciuit: ac per hoc minus bene reget ecclesiam dei. Id quod ad Timotheum Paulus dicit domum suam bene regentem, modo ad Titum explicat his tribus conditionibus. D

❡OPORTET enim Episcopum.) Rationem reddit regulæ datæ circa promotionem presbyterorum. Vbi aduerte eundem gradum idemq; officium significari a Paulo nomine presbyteri & nomine Episcopi. nam præmisit idcirco reliqui te in Creta vt constituas presbyteros: & modo probando regulam, dicit oportet enim Episcopum. neutrum siquidem horum nomen est ordinis, sed potius officii, Episcopus quidem secundum proprietatem: presbyter autem secundum translationem. significat enim seniorem, qui communiter consueuit superintendere aliis. Quomodo autem nomen presbyteri translatum sit ad significandum sacerdotem, non est præsentis negocii. SINE CRImine esse.) hoc est inculpatum esse. Ideo disposui tibi vt constituas presbyteros si quis sine crimine est, quia oportet Episcopum natura officii eius exigente esse sine crimine. Et hoc probat. SICVT dei dispensatorem.) Si esset E

F dispensator hominis,quum homo possit esse culpatus, tolerabile foret vt etiam ipse esset culpatus:sed ex eo ꝙ est dispensator dei,ipsa relatio ad deū,exigit vt sine crimine sit:vt is qui vice dei dispensat:personam dei quam gerit nō inquinet proprio crimine. Vnde & ad Corinthios scribit,sic nos æstimet homo vt dispensatores mysteriorum dei. NON superbum.pro,proteruū.) qui omnia velut pede proterat:ac per hoc omnia sibi licere existimet. NON iracūdum.)Proteruia in voluntate,iracundia in irascibili appetitu est. NON vinolētum.pro,vinosum.) Delectari multo vino,concupiscibilis partis est. NON percussorem.) Turpe est Episcopo etiā iuste percutere manu propria. NON turpis lucri cupidum.pro,turpilucrem.)Sic enim habetur in Paulo.ita ꝙ non de cupiditate sed de actione loquitur. Turpilucris autē est qui ex iis in quibus non decet lucrari lucratur:vt si cui ex spiritualibus officiis nō sufficiat habere necessaria ad victum sed augmentum vult opum.talis turpilucris est.vt taceam si ex malis artibus lucretur.

G SED hospitalem.)Liberalitatem in hospites e regione turpilucris locat. BEnignū.pro,amatorem bonorum.)Magna pars prelati est esse amatorem bonorum:magna fœlicitas subditorum est bonos amari ab eo qui præsidet.fiunt siquidē & quasi pullulantes germinant boni vbi amātur. PRVdentem sobrium.)Interpres duo posuit pro vno.forte quia dictio (ad prudentē scilicet & proprium)anceps est.Moderatum siquidem quid sonat: quod in prudente & sobrio inuenitur. IVstum.)ius suum vnicuique reddentem. SANctum.)hoc est mundum in seipso. CONtinentem.)Loco cuius moderni ponunt temperantem:vt temperare se extendit ad omnia quæ freno indigent.ad quæ etiam se extendit continentia, diffuse tractata a philosophis.

AMplectentem eum.pro,tenacem eius,qui secundum doctrinam est fidelem sermonem. pro,fidelis sermonis.)Declarat oportere Episcopum ita fixum esse in fideli sermone doctrinali vt sit tenax illius,vt nulla ratione permittat illum dilabi a se.Nec dicit tenacem fidelis sermonis(hęc

H enim tenacitas exigitur a quolibet Christiano) sed dicit fidelis sermonis qui secundum doctrinam est,hæc enim tenacitas propria est Episcopo.Et quare subdit. VT potens sit.Deest,&,exhortari.Deest,in,doctrina sana & eos qui contradicunt arguere. Ad duo officia necessariam huiusmodi tenacitatem explicat:& ad exhortandum bene dispositos,& ad arguendū aduersarios, & vtrunq; in doctrina sana, absq; vlla labe corruptionis,diminutionis seu ægritudinis.

SVNT enim multi etiam inobedientes vaniloqui &.Deest,mentium,seductores.)Rationē reddit eius quod dixerat & eos qui contradicunt arguere,ex eo ꝙ multi sunt contradictores.Quos a tribus describit:ab inobedientia,a vaniloquio,a seductione perniciosissima:vtpote mentiū.ita ꝙ vsq; ad summā animæ partem(quæ mens est)penetrat eorū seductio. MAxime qui de circuncisione sunt.)supple pseudochristiani.Nō dicit esse solos sed præcipue. QVOS oportet redargui.pro,quorū oportet os obturare.) authoritate & doctrina. QVI vniuersas domos sub-

I uertunt.)Non docent publice sed priuatim per domos. quod est propriū hęreticorū, vt facilius seducere possint. DOcentes quę non oportet.)vtputa legalia esse seruāda. TVRpis lucri gratia.)Nec hoc ipsum ꝙ vana docēt,simplici intentione agunt,sed ob quæstum,quem turpe lucrū appellat:quoniam ex turpi causa quęritur. ¶DIxit quidam ex illis proprius ipsorum propheta.)Dixerat esse multos inobedientes,præcipue qui ex Iudęis conuersi fuerant:& hos depinxerat.restabat vt pingeret inobedientes ex gentibus conuersos.Et quoniam hi erant Cretēses,ideo illos describit ex authoritate Epimenidis Cretensis. Quem appellat nō prophetam absolute,sed proprium ipsorum prophetam:tanq̄ vaticinatus fuerit veritatem eorum qui tunc tēporis erant Cretensium. CREtenses semper mendaces.)quo ad vitium lingue. MAlæ bestiæ.)quo ad vitium animi similes feris nociuis quo ad facta. VENtres pigri.) Quo ad corpus ingluuie & pigritia notantur.Et hæc omnia vno heroico carmine scribuntur ab illo:sed interpres sentētiam

K non metrum transtulit. ¶TEstimonium hoc verum est.)Approbat dictum illius poetæ:vt exinde rationem reddat subiunctorum.

QVAM ob causam.)quia sunt talium conditionum. INcrepa illos dure.)Tractat illā particulam,vt ea quæ desunt supercorrigas.feralis enim conditionis homines,dure sunt arguendi. VT sani sint in fide.)Ad materiam primo propositam refert correctionem. primum enim proposuit fidem electorum dei.& propterea primo dicit vt sani sint in fide, vt non insaniāt in iis quæ sunt fidei.Et explicans periculū insanię,subiungit. NON intendentes Iudaicis fabulis.)hoc est primum periculum insaniendi in iis quæ sunt fidei,est intendere Iudaicis non historiis,non doctrinis sed fabulis.Et quoniam nihil aliud explicat,intelligendæ videntur fabulæ thalmudicę. ET mandatis hominum auertentium se a veritate.pro,auersantium veritatem.)Non dicit simpli-

citer & mandatis hominum, sed hominum aspernantium veritatem. Et intendit ad literã ꝙ non intendant mandatis hominum reiicientium licentiam libertatis euangelicę: ac per hoc mandatium seruari legalia. Vnde & subiungit. OMNIA munda mundis.) Formaliter loquitur de omnibus cibis, vestibus & similibus quę in lege Moysi habebantur immunda. Omnia inquit mũda sunt, ex euangelica libertate, apud mundos, mente & conscientia. ¶Nec obstat ꝙ apostoli mãdauerint abstinentiam a sanguine & suffocato, & ipse Paulus mandauerit hoc seruari, vt patet in Actibus Apostolorum: quoniam hoc non fuit decretum & factum eo ꝙ sanguis aut suffocatum esset immundum, sed ad vitandum abominationem inter conuiuentes Iudæos cum Gentilibus tunc temporis. COINquinatis autem & infidelibus nihil est mundum.) Formalis est sermo de inquinatis quatenus inquinati, & de infidelibus quatenus infideles sunt. Quod dicitur ad differentiam eorundem quatenus exercent naturalia officia aut multas etiam actiones virtutis, Hæc enim quum non ex inquinatione mentis, nec ex infidelitate procedant, non sunt immunda illis: sed nihil eorum quod inquinationem aut infidelitatem eorum cõcernit, est illis mũdum: eo ꝙ ex inquinatione conscientiæ aut infidelitate vnde procedunt, immunda redduntur illis. Et propterea aduersatiue subiungit. SED inquinata est eorũ & mens & cõsciẽtia.) Mẽs inquinatur errore circa credenda seu agenda: conscientia autẽ inquinatur applicatione ad opus contra regulam rectę rationis quę est conformis veritati euangelicę. ¶CONfitentur se nosse deum, factis autem negant.) Probat inquinationem tam mentis ꝙ cõsciẽtiæ ex opere. Licet lingua fateantur se nosse deum notitia fidei, factis tamen illum negant: quoniam opera contrariantur præceptis dei. QVVM sint abominati & incredibiles. pro, abominabiles & increduli, & ad omne opus bonum reprobi.) De Iudęis conuersis seducentibus Christianos ad obseruationem legalium, hęc omnia dicuntur. ꝙ sunt abominabiles: vtpote nec Iudæi nec Christiani. Et sunt increduli veritati euangelicę: & sunt ad omne opus bonum non solum inepti sed reprobi, tum a deo tum ab apostolis Christi & illius sequacibus.

CAPVT II.

TV autem loquere.) Tractata illa particula, fidem electorum dei, aggreditur alteram propositam: videlicet & agnitionem veritatis quæ secũdum pietatem est in spe vitæ æternę. Ad huius enim veritatis cognitionem propagandã reliquum epistolę huius scribit: docens Titum vt instruat omnes hominum cõditiones veritatem morum conformium pietati relatiue ad vitam æternã. Vnde & dicit. tu autem loquere. QVAE decent sanam doctrinam.) Doctrina euangelica appellatur doctrina sana a sanitate mentis: quoniam continet & quicquid spectat ad mentis sanitatem, & nihil docet contrarium sanitati mentis. Recti ergo mores sunt qui decent sanam doctrinam. ¶SENES vt sobrii sint.) Per partes distinguit doctrinam morũ. Primo secundum ætates: incipiens a senibus. De quibus dicit vt sint sobrii seu vigiles. Et vigilantia quidem indicenda est senibus, propter ætatem reddentem eos negligentes. Sobrietas autem, quoniã vino multum alitur ætas illa. PVdici.) valde enim dedecet illam ætatem impudicitia. PRVdẽtes. pro modesti.) Sępe enim modum excedunt senes, tanꝙ ex authoritate. SANI in fide.) vt nulla ex parte insaniant in iis quæ sunt fidei. IN dilectione, in patientia.) Non solum in fide sed in dilectione Christiana (quę ad omnes extenditur) & similiter in tolerantia iubet sanitatẽ animi seruari. Senes enim quia vident se minus diligi, & multis malis subiiciuntur senectutis, periclitantur tum in dilectione tum in patientia. ¶ANVS similiter.) In eadem senectutis ætate instruit mulieres. IN habitu sancto.) vel in statu sancto secundum alios codices Græcos. Et proprie significat non sancto, sed sacridecenti. Iubet itaꝙ vt habitus seu status sit sacridecens: hoc est vt decet religiosas sacrasꝙ mulieres. Tanꝙ senectus tribuat illis quod aliis tribuit votũ sacrum, addictio ad sacra. Vt intelligamus ꝙ in statu, incessu, habitu, veste & in omnibus motibus suis agant personam addictam sacris. NON criminatrices. pro, calumniatrices.) Pronus est enim sexus ille (& ex ætate senili suspitionis plena longe pronior) ad calumniãdum. NON multo vino seruientes.) quemadmodum de senibus dixit vt sint sobrii. BEne docẽtes. pro, honesta docentes.) Non publice (mulieribus enim interdictum est docere publice) sed domestice, vt domesticam familiam doceant ea quæ honesta sunt. Quo contra per poetam dicitur. hoc docent vetulę pueris poscentibus assem. ¶VT prudentiam doceant. pro, vt modestas reddãt, adolescentulas.) Hoc debet esse vetularum studium vt adolescentulas immoderatio non possideat. prona est enim adolescentia ad immoderantiam. VT viros suos ament.) Ad adolescentulas

F hoc refertur.& similiter quæ sequuntur. FIlios suos diligant.)Decet enim puellas discere hoc
a vetulis. PRVdentes.) quantum sexus & ætas permittit. CAstas.)moribus. SObrias.)
Superfluit sobrias. DOmus curam habentes.pro,domus custodes.)Vult enim vt vetulę do-
ceant adolescentulas vt domi se contineant tanq̃ domus custodes. BEnignas.)feraces bonorũ
& verborum & factorum. SVBditas viris suis.)hoc enim ius naturæ exigit. VT nõ blasphe
metur verbum dei.)Occasio blasphemandi euangelium Christi(quod est verbum dei) assume
retur a maritis & aliis si adolescentulæ Christianæ non essent præditę bonis moribus & debi-
tis conditionibus quæ exiguntur ad modestas vxores. Crederetur enim ꝙ euangelium pareret
hæc monstra,ꝙ daret libertatem peccandi.¶IVuenes.pro,iuniores.)Descripta doctrina senum
& anuum & adolescentularum,supererat describere doctrinam iuuenum.& propterea dicit.
IVniores similiter hortare vt sobrii sint.)Vel secundũ modernos interpretes vt modeste sen
G tiant.Moderamine eget iuuẽtus:quod modestia & sobrietas importat. IN omnibus teipsum
præbe.pro,præbens,exemplum bonorum operum.)Inter instruẽdum iuniores,instruit ipsum-
met Titum:vt hinc intelligamus ipsum esse in numero iuniorum,& vt iuniores doceat magis
exemplo q̃ verbo.Vt videntes alii iuuenes Titum iuuenem, bonorum operum exemplum di-
scãt & ipsi incumbere bonis operibus.Propter quod dicit in omnibus,vt nulla ex parte desit exẽ
plum. IN doctrina,in integritate,in grauitate.)Deficit hic vna dictio.& legenda sunt post in
doctrina,reliqua quinq; in accusatiuo sine aliqua præpositione.Ita ꝙ legendum est. IN doctri-
na integritatem,grauitatem,incorruptibilitatem,verbum sanum,irrepræhensibile.) Nec adii-
citur verbum aliquod.Et propterea referenda sunt ad participium præbens:vt intelligatur re-
petitum.Præbens in doctrina integritatem,grauitatem &c.Quinq; tribuenda in doctrina mã-
dat.Et tria quidem prima conditiones docentis significant: vt sit integer quo ad vitam etiam
H secundum intima quæ ab aliis videri non possunt:vt sit grauis in actibus,motibus,gestibus, &
vniuersis quæ ad commendationem authoritatis spectant: vt sit incorruptibilis, ab extrinsecis
tam prosperis q̃ aduersis,a muneribus,a minis,a tormentis &c.Reliqua vero duo ad materiam
doctrinę spectant:vt non doceatur verbum sapiens aliquid insaniæ, sed verbum ad animi sani-
tatem spectans.Et cum hoc sit irrepręhensibile a quibuscunq; ad quos peruenerit etiam aduer
sarios.Vnde & subdit. VT is qui ex aduerso est vereatur.pro,pudefiat,nihil habens malum di
cere de nobis.)Aduersarii non inuenientes quod repræhendant in nobis,suffunduntur pudore:
eo ꝙ nullum habent quod aduersus nos malum dicant.

¶SERuos dominis suis subditos esse.) Postquàm diuersas ætates instruxit,descendit ad in-
struendum genus seruorum qui conuersi erant ad fidem Christianã. Fuit autem opus, specia-
liter tradi doctrinam seruorum , ne adepti libertatem euangelicam,existimarent se adeptos li-
I bertatem a dominis carnalibus & paruifacerent dominos:& sic euangelium fuisset blasphema-
tum a dominis.Vnde & primum documentum est seruos esse subditos suis dominis. Bapti-
smus enim soluit crimina,& confert libertatem spiritus:non soluit autem debita corporis aut
rerum,nec confert libertatem corporis.Constat autem secundum corpus in hoc mundo esse do
minos & seruos. IN omnibus placentes.)Non solum subditos sed complacentes dominis esse
iubet.Quod autem dicit in omnibus,intellige licitis. NON contradicentes.)Facile genus ser
uorum,e regione respondet. NON fraudantes.) Quod familiare videtᷣ esse seruis. SED in
omnibus.pro,sed omnem,fidem bonam ostendentes.)Fides pro fidelitate hic sumitur,e regio-
ne fraudis.Fidelis enim est non fraudare nec fallere.¶Et dicit ostendentes bonam: vt intelliga-
mus ꝙ serui non solum debent ostendere fidelitatem sed fidelitatem bonam:vtpote non coactã
sed ex bonitate procedentem. VT doctrinam saluatoris nostri dei ornent in omnibus.)Quem-
K admodum serui Christiani malis moribus prędití sunt(fraudantes,inobedientes &c.)quantum
in se est vituperant doctrinam Christianam,ita bonis moribus præditi ornant doctrinam sal-
uatoris,Christianorum dei.

APparuit enim gratia dei.)Ad manifestandum ꝙ tam serui quàm cuiusq; ætatis homines re-
cte se gerentes ornant doctrinam saluatoris nostri dei, affert beneficium diuinum commune
tam dominis,q̃ seruis q̃ cuiuscunq; conditionis hominibus. SALuatoris nostri.pro,salutifera.)
Nominatiui enim est casus:& refertur ad gratiam.Apparuit inquit gratia dei salutifera seu sa
lutaris. OMNIbus hominibus)sub quibus compræhenduntur & serui. ERVdiens nos.)Ec-
ce de qua gratia loquitur,de gratia doctrinę salutaris.ad eam enim spectat erudire nos. Appa-
ruit autem per Christum. VTabnegantes.)Pręteriti temporis est in textu Gręco: sed nos

caremus participiis actiuis præteriti temporis. Potuisset tamen transferri vt abnegatis impieta te & mundanis desideriis. Sequendo tamen textum interpretis legimus præsens pro preterito. A
IMpietatem & secularia. pro, mundana, desideria.) impietatem in opere, mundana desideria in animo: impietatem contrariam proximis, mundana desideria contraria sanitati animæ. SObrie & iuste & pie viuamus in hoc seculo.) Abiectis tanq̃ termino a quo impietate & mundanis desideriis, viuamus in præsenti seculo sobrie, quo ad nos: hoc est moderando nosipsos. Et iuste, quo ad proximos, reddendo vnicuique quod ei debetur. Et pie, relatiue ad cælestem patriam, patrem & conciues. EXpectantes beatam spem.) Eruditio ista vere est salutifera, nec frustra erudit sed ad hoc vt sic viuentes expectemus beatam spem. Spes pro re sperata hic ponitur, vt expectemus beatitudinem speratam. ET aduentum. pro, & apparitionem, glorię magni dei.) Non solum expectamus beatitudinem nostram, sed expectamus apparitionem gloriæ dei magni. Non q̃ inueniatur etiam deus non magnus, sed apparitio gloriæ erit magnitudinis diuinæ. Apparuit enim gloria dei sępe priscorum patrum tempore: sed nunq̃ apparuit gloria dei quatenus magnus, sed huiusmodi gloria apparebit apparente Christo in suo aduentu glorioso. Tunc enim vere apparebit gloria dei magni, quum apud omnes manifesta erit gloria dei magni supra omnia. Vsq; enim ad illam horam vertetur in dubium apud aliquos gloria dei q̃ sit magnus supra omnia & in omnibus & per omnia. ¶Nec tu speculatiue theologe restringas nomen dei ad personam aliquam (puta patrem, filium vel spiritum sanctum) sed quemadmodum in reliquis locis scripturæ vbi nomen dei absolute vel cum terminis essentialibus (magnitudine, potentia, misericordia, bonitate, prudentia & similibus) ponitur, appellatione dei intelligitur indiuiduum deitatis, hoc est deus, ita & in præsenti loco significatur hic deus: qui communis est patri & filio & spiritui sancto. ET saluatoris nostri Iesu Christi.) Simul erit apparitio magnitudinis dei & apparitio gloriæ hominis Iesu Christi quatenus saluator noster est, nam vsq; ad illam, similiter apud aliquos vertetur in dubium q̃ Iesus Christus sit saluator noster: tũc autem apparebit omnibus gloria ipsius Iesu Christi saluatoris. ¶QVI dedit semetipsum pro nobis.) Merita saluatoris Iesu Christi quibus meruit & corporis gloriam & manifestationem suæ gloriæ quæ tunc consummabitur apponit. Et vnico verbo comprehendit passionem & mortem eius & charitatem erga nos, dicendo qui dedit semetipsum pro nobis. VT nos redimeret ab omni iniquitate.) vt nos a seruitute cuiuscunq; peccati precio suiipsius redimendo liberaret: & non vt liberaret a seruitute hominum in præsenti vita. Et mundaret sibi populum acceptabilem. pro, peculiarem.) & mundum redderet ab omnibus immundiciis legalibus populum peculiarem sibi, non populum Iudaicum non nationem aliquam sed populum proprium sibi: qualis est populus Christianus. SEctatorem. pro, æmulatorem, bonorum operum.) Etsi Christus redemit ac mundauit sibi populum, ea tamen lege illum redemit ac mundauit vt seipsum quoq; populus seruet ac promoueat, vt sit æmulator bonorum operum: non vacet ocio, non tepescat, sed velut æmulando incumbat bonis operibus. Hoc est commune seruis & dominis, hoc senibus & vetulis, hoc iuuenibus & adolescentulis &c. HAEC loquere.) docendo. ET exhortare.) dispositos. ET argue.) contradicentes. CVM omni imperio.) Modestia Titi mandato egebat ad hoc vt authoritate sua vteretur aduersus contradicentes. NEmo te contemnat.) Ratio quare cum omni imperio, redditur non ex supercilio fastuoso sed ex vtilitate quæ non proueniret si prelatus contemneretur non vtendo imperio quando, vbi & erga quos oportet.

B

C

D

CAPVT III.

Dmone illos principibus. pro, principatibus, & potestatibus subditos esse.) Pronomen illos Cretenses demonstrat: quos superius eodem pronomine demonstrauit, dicendo increpa illos dure. Post doctrinam siquidem ætatum & seruorum, redit ad doctrinam communem omnibus. Et primo monet subiectionem magistratibus & reliquis potestate habentibus, qui tunc erant Ethnici: ne Christiani putarent se liberos per baptismum a subiectione eorum, propterea q̃ erant idolatræ. DICTO obedire: pro, magistratibus parere.) Parum aut nihil est esse subditos nisi subsequatur obedientia. AD omne opus bonum paratos esse.) Explicat obedientiam debere intelligi in operibus bonis quibuscunq;. NEMINEM blasphemare.) Greca dictio vsurpata iam a latinis est blasphemare. & q̃uis apud Latinos iniuriis aduersus deum ap- A

F proprietur, suapte tamen natura commune est maledicentiæ in cuiuscunq; honorem. Vnde ad literam prohibentur Christiani maledica verba proferre aduersus principatus & potestates & alios honore dignos. NON litigiosos. pro, pugnaces, esse.) tam verbis q̄ factis. SED modestos.) vel humanos, vt aliis placet. E regione ad pugnaces locantur modesti seu humani, moderātes tam verba q̄ facta. OMNEM ostendentes mā suetudinem ad omnes homines.) Optimus Christi apostolus præceptum Christi propagare nititur, discite a me quia mitis sum. Magna Christianorum commendatio est, prę se ferre mansuetudinem non aliquam sed omnem, secundum omnes mansuetudinis partes & materias, nō erga aliquem seu aliquos sed erga omnes homines, cuiuscūq; sectę fuerint. Et rationem huius vltimę particulę (ad omnes homines) subiungit. ERAmus enim aliquando & nos insipientes. pro, stulti.) Intendit ab exemplo docere mā suetudinem erga oēs, quia qui hodie sunt malis moribus prędíti & increduli, cras forte erunt
G fideles & boni: sicut experientia docet de nobisipsis. Ex consideratione itaq; nostri quales aliquā do fuerimus & quales modo simus, docet rationem habendam aliorū qui modo sunt tales quales nos olim fuimus. Hanc itaq; rationem tractat dicendo. Eramus enim aliquando & nos stulti, in aliquibus a vera prudētia destituti. INcreduli.) euangelio. ERRANtes) A vera intelligētia scripturarū ab ipsa veritate. SERuientes desideriis & voluptatibus variis.) Tria p̄cedētia ad partē spectant intellectiuam: hoc autem ad partē exequutiuā. Seruire siquidem concupiscentiis & delectationib⁹, est exequi ea q̄ sunt cōcupiscētię & delectationis.

IN MALITIA & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.) Hęc ad partem affectiuam ad malum spectant: quemadmodum desideria & voluptates partis sunt affectiuæ ad bonum vtile vel delectabile. Malitia enim affectum sonat nociuum alteri: inuidia tristitiam de bono alieno: odium quoq; aduersus alienum bonum tendit. Vndiq; ergo eramus malis moribus pleni. ¶Et
H computat seipsum Paulus inter istos: quoniam talis fuerat anteq̄ conuerteretur. Verum peccata aduersus proximum (vt ipse alibi dicit) fuerunt aduersus Christianos: quoniam sine querela conuersatus est in lege Moysi. Et similiter peccata partis intellectiuę, aduersus veritatem euangelicam intelliguntur.

QVVM autem benignitas & humanitas.) Non est nomen naturæ humanæ hoc in loco humanitas: sed est nomen affectus amoris erga homines, distincti contra vitiū inhumanitatis. Et est sensus. Quū autem benignitas (quę est feracitas boni) & amor erga homines. Generi adiungitur species, benignitati amor ad homines.) APparuit saluatoris nostri dei.) Nomen naturæ est dei: & significat (vt dictum est) hunc deum. NON ex operibus iustitię. pro, in iustitia, quę fecimus nos.) hoc est non ex operibus quæ in iustitia legis Moysi seruauimus. Intendit enim excludere merita seruatæ legis: & a fortiori reliqua merita. SED secundum suam misericordiā
I saluos nos fecit.) Ecce effectus apparentis benignitatis & humanitatis. PER lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti) Ecce modus quo saluos nos fecit: videlicet per baptismum. Ecce tempus quando apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri dei: videlicet tempus baptismi. quod incœpit in Christo. Lauacrum autem dicit generationis. Oportet inquit Christus vos nasci denuo. Primo nati sumus secundum carnem: secundo nascimur secundum spiritum. Et renouationis. Nisi perdidissemus priorem nouitatem, non diceret Paulus renouationis. Quemadmodum enim regeneratio supponit aliam generationem, ita renouatio supponit aliam nouationem. Et hæc fuit quum primi parentes creati fuerunt in statu innocentię. Renouamur igitur per baptismum secundum spiritum, in meliorē nouitatem q̄ illa fuerat in qua creatum fuit primum humanum genus. Vnde ne male intelligeretur tam regeneratio q̄ renouatio, adiungit spiritus sancti: vt intelligeremus regenerationem & renouationem spiritualē,
K vtpote conformem suæ appropriatę causæ spiritui sancto. QVEM effudit in nos abunde.) nō auare sed copiose: & tam abunde vt in alios deriuetur. PER Iesum Christum saluatorem nostrum.) Benignitas & humanitas saluatoris nostri dei apparuit per hominem Iesum Christum saluatorem nostrum. Vbi perspice erudite lector saluatorem nostrum appellari deum, & saluatorem nostrum appellari hominem Iesum Christum: vt intelligamus deum principaliter, hominem vero Iesum tanq̄ dei organum esse saluatorem nostrum. VT iustificati gratia ipsius.) non nostris operibus. HAEredes simus secundum spem vitæ æternæ.) In præsenti vita secū dum spem hęredes sumus vitæ ęternę: in futura autem hæredes erimus secundum rem vitæ æternæ. Vtrunque autem dicit: & quod gratia dei, & ꝙ hæreditario iure vitā æternā adipiscimur. Quia gratia dei iustificamur & simus filii dei: effecti aūt filii, hęredes sumus ęternæ vitę.

FIDELIS sermo est.) Superfluit est. More suo interponit Paulus veracitatem sermonis: quæ præcipue refertur ad præcedentia promittentia æternã vitam. ¶ET de his volo te confirmare.) Iuxta textum Græcum tam actiue quàm passiue legi potest confirmatio: subiuncta tamen præ se ferunt actiuam significationem. VT curent bonis operibus præesse.) Volo inquit te confirmare alios etiam de his antedictis vt curent pręesse bonis operibus. Datiui casus est bonis operibus. Nec de prælatis sed de singulis Christianis loquitur, subiungendo. QVI credunt. pro, crediderunt, deo.) Dicit enim hoc ad differentiam eorum quorum studium est erga ludos & alia opera minus decentia aut licita. Vult enim Christianos omnes ad hoc studere vt tam in propriis q̃ in alienis pręsint bonis operibus, non ludicris aut indecẽtibus aut illicitis. Quàmuis si datiuo pro ablatiuo vtamur, sensus sit ꝙ singuli Christiani curent præstare Gentilibus non titulis aut sacramentis sed operibus bonis. HAEC sunt bona.) secundum se honesta. ET vtilia hominibus.) Vere vtilia ad salutem æternam. ¶STVLtas autem quęstiones.) quę carent rationabili causa quærendi aut quæsiti. ET genealogias.) tribuum & familiarum Iudęorum. ET contentiones.) clamoribus plenas. ET pugnas legis.) eorum, scilicet quæ videntur in libris Moysi inter se contraria. DEuita.) Et rationem subdit. SVNT enim inutiles & vanæ.) Non igitur loquitur Paulus de rationabilibus pugnis legis, sed de inutilibus & vanis. Et dixit hoc: quia tunc temporis Iudęi conuersi ingerebant has dubitationes vt monstrarent se doctos in lege. Vnde vanas dicit, quia ad vanitatem glorię fiebant: inutiles autem quia nec moribus nec fidei prosunt. ¶HAEreticum hominem.) hoc est pertinacem in propria electione credendorum. POST vnam & secundam correptionem. pro, admonitionem, deuita. pro, reiice. Hinc traxit ecclesia monitiones ante excommunicationem. SCIENS quia. pro, ꝙ, subuersus est qui eiusmodi est.) Ideo reiiciendum mando, quia non est amplius locus monitioni, sed iam subuersus est intus qui tot monitiones spreuit. Et relinquit, quum sit proprio iudicio condemnatus. pro, & peccat, per se damnatus.) Non peccat a te damnatus, sed peccat per seipsum damnatus propria pertinacia separans se a catholica ecclesia. A B C

¶QVVM misero ad te Artemam aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim. Ibi enim statui hyemare.) Non anteq̃ surrogauerit alium super Cretenses, vult Titum ad se venire: ne Cretenses derelicti viderentur a Paulo. ZEnam legisperitum.) Aiunt hunc anteq̃ esset Christianus hoc titulo insignitum: & propterea Paulus appellat eum legisperitũ. Et est sermo de lege Moysi. ET Apollo. De quo in Actibus Apostolorũ & ad Corinth. mẽtio fit. SOlicite præmitte. pro, studiose proseq̃re, vt nihil illis desit.) Mandat vt Titus prouideat istis viatoribus de necessariis in via. ¶DIScant autem & vestri. pro, nostri) scilicet Christiani ex Gentibus conuersi, ad imitationem Iudęorum prouidentium suis doctoribus. BOnis operibus pręesse ad vsus necessarios.) Eleemosynas bona opera appellat. & vult illos præesse eleemosynis, non ad luxum sed ad vsus necessarios hospitũ & viatorum. VT non sint infructuosi.) Infructuosi essent si eleemosynarios fructus non proferrent in necessarios vsus. ¶SAlutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide.) Iesu Christi. GRAtia dei cum omnibus vobis: amen.) Superfluit dei. Et hęc salutatio manu Pauli non ad Titum solum sed ad omnes in Cræta Christianos dirigitur: pro quorum salute hanc Tito scripsit epistolam. ¶Et apud Græcos inuenitur subscriptio hæc. Ad Titum ecclesiæ Cretensium primum delectum episcopum, scripta Nicopoli Macedoniæ. D

¶Caietę die quinta Maii. M.D.XXIX.

F # THOMÆ DE VIO CAIETANI, CARDINALIS SANCTI XISTI, IN EPIstolam Pauli ad Philemonem Commentarii.

AVLVS vinctus Christi Iesu & Timotheus frater.)Ex pręsentia Timothei & vinculis Pauli collatis cum scriptis ad Coloss. & secunda ad Timotheum, facile apparet ꝙ hæc epistola simul scripta est cum epistola ad Coloss. tempore priorum vinculorum Pauli. Vnde & ad Coloss. scribit ꝙ cum Tychico mittit Onesimum pro quo scribit hāc epistolam. & vtrobiq; commemoratur Demas pręsens cum Paulo: qui in
G secunda ad Timoth. scribitur amplexus mundum relicto Paulo.

¶Adiungit autem sibi Timotheum in titulo epistolę huius quemadmodum & in illa ad Coloss. vt & publicum & priuatum negocium vtriusq; nomine authoretur. PHIlemoni dilecto adiutori. pro, & cooperario nostro.)Dilecto non est participium sed nomen. & tam ad diligi q̃ a cooperari commēdatur: vt intelligamus ipsum esse cooperarium euangelii, etsi non prædicatione tamen facto, & communiter amabilem. ET Appiæ sorori charissimæ. pro, dilectę.)Loco sorori charissimę legendum est dilectę. Vxor Philemonis salutatur & commendatur. ET Archippo commilitoni nostro.)Hic erat episcopus Colossensium. Et, ecclesiæ quæ in domo tua est.)Familiam ipsius Philemonis, domesticam ecclesiam eius appellat. GRAtia vobis & pax a deo patre nostro & domino Iesu Christo.)Solita Paulo est hæc salutatio.

H GRAtias ago deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis.)Petiturus veniam Onesimo incipit a commemoratione immo a recognitiōe beneficiorum ipsius Philemonis erga Christi fideles. Et propterea commemorat se & gratias agere deo & orare ꝓ ipso Philemone. AVdiens charitatem tuam & fidem.)Dilectionem & fidē specialiter refert: quoniam erga fideles specialiter refulgebat dilectio Philemonis. QVAM habes in domino Iesu. pro, in dominum Iesum, & in omnes sanctos.) Diuersimode intellige fidem & dilectionem referri in dominum Iesum & in omnes sanctos. Nam in Iesum refertur vt rationem credendi & amandi: in omnes vero sanctos (hoc est Christianos) tanq̃ in amatos & consortes fidei. VT cōmunicatio fidei tuę euidēs. pro, efficax, fiat in agnitione omnis operis boni.) Superfluit operis: & desunt quatuor dictiones post boni. QVOD est in vobis, in Christo Iesu. pro, in Christum Iesum.)Talem ac tantam audio dilectionem tuam & fidem vt fidei tuæ communicatio nobis-
I cum in agnitione omnis boni quod in vobis vel nobis est esse debitum Christo Iesu, nō sit ociosa, sed fiat efficax ad exercendum opera pietatis in sanctos: vt illud quod ex fide commune tibi & nobis est (videlicet cognoscere omne bonum quod in vobis seu nobis est esse in Christum) fiat efficax ad facta: ad differentiam illorum in quibus hæc notitia ociosa est, nempe sine opere.

GAVDIVM enim magnum habui. pro, gratiam enim habemus multam, & consolationem in dilectione tua: quia viscera sanctorum requieuerunt. pro refocillata sunt, per te frater.) Vt commune declaret beneficium collatum aliis Christianis, quum dixisset prius singulariter gratias ago deo, modo pluraliter dicit habemus gratiam multam: hoc est gratuitum beneficium multum habemus nosipsi in dilectione tua, quia aliorum sanctorum viscera corporea per te refocillata sunt cibo corporeo. Et dicendo refocillata, monstrat Christianorum indigentiam.

¶PROPTER quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem per-
K tinet. pro, conueniens, seu decens.)Ita quòd loco illarum quatuor dictionum (quod ad rem pertinet) vnica legatur dictio. Propter tantam fidei ac charitatis communicationem tuam, audere possem vt imperarem tibi quod conueniens est. Nullus enim potest imperare quod dedecet aut quod inconuenit. PROPTER charitatem magis obsecro.) malo vti dilectione obsecrando quàm authoritate imperando. QVVM sis. pro, sim, talis, vt Paulus senex, nunc autem & vinctus Iesu Christi.) Explicat quod in genere dixerat talis, quatuor qualitatibus. Primo Paulus. Erat enim nominatus immo nominatissimus Paulus. Quàmuis ad ipsum nomen Pauli alludere videatur. Paulus enim diminutiuum est a parum. Acsi apertius dixisset vt minimus. Decet enim obsecrantem, ea quæ sunt paruitatis suæ proferre. ¶Deinde senex. Aetas defectuum plena facilius impetrat. Si miraris Paulum in primis ex Iudæa vinculis senem: quum an-

no eodem quo mortuus est dominus Iesus describatur adolescens in lapidatione Stephani. Recole q a fine adolescentię (quę vsq ad.xxviii. ætatis annum extenditur) in qua Paulus vocatus creditur ad prędicandum, vsq ad tempus istius epistolę fluxerunt fere anni triginta, si quinto vel sexto Neronis anno scripta est: vt patet supputãdo annos a decimooctauo Tiberii, quo Christus creditur crucifixus. Transierat igitur Paulus annos. lv. ad minus, quando scripsit hãc epistolam. Et propterea merito potuit appellari senex: eo magis quo corpus tot afflictionibus ac laboribus affectũ habebat vt iã esset amplissime senex. ¶Tertio adiũgit, nũc aũt & vinctus. Afflicti enim facilius impetrant. Et demum addit Iesu Christi, ad cõsummandũ rationem impetrandi. A

OBsecro te pro meo filio.) obsecro inquam te pro meo non ministro sed filio. QVEM genui in vinculis meis Onesimo.) per euãgelium genui ipsum in vinculis. Et hic locus ad impetrãdum non est minimus. Tanto enim est mihi magis charus quanto inter ipsa vincula (quę adhuc patior) ipsum genui. QVI tibi aliquando inutilis fuit, nunc aũt tibi & mihi perutilis.) Onesimus Gręcis sonat vtilis. & propterea Paulus alludẽdo ad nomen Onesim, dicit qui tibi aliquãdo fuit inutilis (vtpote fugiẽs) nunc autem factus Christianus tã mihi q̃ tibi perutilis. In meliorẽ ergo euasit. QVEM remisi tibi.) Superfluit tibi. Quis mihi sit perutilis, remisi tamen. TV aũt illũ vt. pro, hoc est, mea viscera suscipe.) Exponit illum, hoc est mea viscera, vt intelligat Philemon q̃ charus sit Paulo Onesimus. ¶QVEM ego voluerã mecum detinere, vt pro te mihi ministraret in vinculis euangelii.) Dicit vt pro te, cõfidens de Philemone q si affuisset Romę, ipse ministrasset Paulo in vinculis quibus euangelii gratia vinctus erat. SIne consilio autẽ tuo. p, sine sententia aũt tua, nihil volui facere.) nolui vti authoritate, nolui vti fidutia. NE velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium.) ne opus tuum bonum, concedẽdi mihi Onesimum, esset tanq̃ ex necessitate, qua ego retinuissem illum, sed esset omnino spõtaneum. FORsitan enim ideo discessit ad horam a te vt æternum illum reciperes.) Damnum discessus temporalis nititur pensare lucro æternitatis. Et dicit forsitan, quia nescit perseuerantiam Onesimi futuram qua redderetur æternus: vtpote adeptus vitam æternam. Quis æternum possit aduerbialiter intelligi: hoc est æterne reciperes, sed sententia eadem redit. IAM non vt seruum sed pro seruo. pro, sed supra seruum.) æternum illum reciperes iam non vt seruum (non enim erit seruitus in illa æterna fœlicitate) sed supra seruum, supra conditionem seruilem eleuatum. B C

CHArissimum, pro, dilectum, fratrem, maxime mihi: quanto autem magis tibi & in carne & in domino?) Aduerbium maxime non referri ad dilectum aut fratrem, manifestat argumentũ, quanto magis tibi: sed referri ad pronomen mihi idem argumentum testatur. Et est sensus, mihi maxime inter reliquos vinctos dilectum fratrem, quanto magis tibi dilectum fratrem, qui duplicato vinculo illi iungeris? nempe & in carne & in domino. Mihi iunctus est in domino: tibi iunctus & in carne, hoc est secundum seruitutem carnalem, & in domino, secũdum spiritualem communionem sanctorum. ¶SI ergo habes me socium. pro, consortem.) subaudi euangelii & æternę hæreditatis. SVscipe illum sicut me.) Continue auget loca ad impetrandum. Prius dixerat suscipe illum, hoc est viscera mea. Modo dicit suscipe illum sicut meipsum: hoc est vt fratrem dilectum, vt consortem regni cælestis. ¶Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa.) tam nocumentum q̃ debitum. EGO Paulus scripsi mea manu.) vt plenius credas ex meis intimis hæc procedere. EGO reddam: vt non dicam tibi q & teipsum mihi debes.) quum possim dicere q tu es mihi debitor tuiipsius (quia te genui in Christo) dico tamen quòd ego dependam. Hinc apparet quòd Philemon aut non erat Colossensis aut alibi a Paulo conuersus seu eruditus est. Paulus enim (vt patet ex epistola ad Coloss.) non fuerat Colossis, & tamen dicit Philemoni quòd debes teipsum mihi. ITA FRATER ego te fruar in domino, refice. p, refocilla, viscera mea in Christo. pro in domino.) Rursus ad Onesimi nomen alludit. Onesimus enim a fruitione nominatur. Et est sermo blandus imprecantis concupitam dulcedinem præsentiæ fraternæ, concludendo, affirmatiue. Ita frater ego te fruar in domino, tantum tu recipiendo Onesimum refocilla viscera mea. non corporea sed in domino, consolare intima desideria mea in domino. D E

CONfidens in obedientia tua scripsi tibi: sciens quoniã. pro, q, & supra id quod dico facies.) Si quis supputare velit loca quibus vtitur Paulus in hac epistola pro re tam minima, obstupescet: & nulli oratori imparem Paulum putabit. Vnde & demum subiungit. SIMVL autem & para mihi hospitium.) Non eget præparatione tanta hospitium Pauli (cui sat erat habere alimentum & quibus tegeretur) sed & hic locus ad amplitudinem fiduciæ spectat,

F & maioris familiaritatis spem. NAM spero ꝙ per orationes vestras donabor vobis.) Et hinc apparet epistolam hanc scriptam in prioribus Pauli vinculis. Eandem enim spem in epistola ad Philip. habere se scripsit. Nec fraudatus est sua spe: quoniam vt declarauimus in secunda ad Timoth. liberatus fuit Paulus ab istis vinculis, & rediit ad partes in quibus prius prædicauerat.

SALVTANT te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu.) Epaphras hic fuerat doctor Colossensium: vt patet in epistola ad Coloss. & erat Colossensis. & vt hic dicitur, propter Christum Iesum erat & ipse captiuus. MARcus.) consobrinus Barnabę: vt explicatur in epistola ad Coloss. ARIstarchus.) etiam concaptiuus Pauli: vt ibidem dicitur. DEmas.) qui postea complexus hunc mundum apostatauit a Paulo: vt in secunda ad Timot. habetur. ET, LVcas.) euangelista. ADiutores, pro, cooperatores, mei.) in opere euangelico. ¶GRAtia domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro: amen.) Hęc est solita Pauli conclusio. Quia enim vniuersam cō-
G gregationem domesticam & Archippum nominauerat in principio, ideo in calce dicit cum spiritu vestro. ¶Et apud Grecos subscriptio est hæc. Ad Philemonē, scripta Romæ, missa per Onesimum famulum seu seruum. ¶Caietæ die. VII. Maii. M.D.XXIX.

THOMÆ DE VIO CAIETANI, CARDINALIS SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS COMMENTARII.

MVLTIFARIAM.) Circa hanc epistolam ad Hebręos, duo occurrunt
H prętractanda. Alterum an hæc epistola fuerit condita Hebraico sermone: vt communiter supponitur, alterum an certum sit Paulum fuisse authorem huius epistolæ. ¶Et quo ad primam quæstionem, textus ipse cap. vii. testatur non esse cōditam Hebraice. Nam, ibidem de Melchisedec dicitur. Primum quidem interpretatur rex iustitię. Si Hebraice scripta est epistola, in quo quæso idiomate interpretatur Melchisedec rex iustitiæ? Melchisedec enim apud Hebręos dictio composita est, ex rex & iustitiæ. Vnde in Hebræo debuisset dicere, Melchisedec interpretatur Melchisedec. Et tanto magis quanto scribitur apud Hebręos diuisim: primo Malchi & deinde Sedec. Et quoniam hæc ratio me conuincit (sicut conuicit & de Matthęo) ideo hanc epistolam non esse conditam Hebraico idiomate indubie credo. In cuius signum nec Hebræa inuenitur epistola, nec scitur certus eius interpres ex Hebręo in Græcum. ¶De authore vero huius epistolæ, certum est communem vsum ecclesiæ & doctorum nominare Paulum. Hieronymus tamen in epistola ad Paulinum de omnibus diuinæ historiæ libris, nō audet affirmare illam esse Pauli. ait enim. Paulus Apostolus ad septem scribit ecclesias: octaua enim ad Hebręos, a plerisꝙ extra numerum ponitur. Septem itaꝙ tantum affirmat Hieronymus epistolas ad ecclesias. ¶Et in epistola ad Euagrium de Melchisedec, explicat qui sunt isti plerisꝙ a quibus non acceptatur: dicendo de hac epistola ad Hebręos. Quam omnes Gręci recipiūt & nonnulli Latinorum. ¶De qua in lib: de vi. illust. dicit. Epistola autem quę fertur ad Hebræos, non eius (scilicet Pauli) creditur propter styli sermonisꝙ distantiam: sed vel Barnabę iuxta Tertullianum, vel Lucę euangelistæ iuxta quosdā, vel Clementis Romanæ ecclesię episcopi &c. ¶Super Hieremię autem. xxxi. cap. (tractando illud, ecce dies venient & feriam pactum nouū) ait. hoc testimonio apostolus Paulus, siue quisquis alius scripsit epistolam, vsus est ad Hebręos.
K ¶Rursus in lib. de vi. illust. in Caio, de hac epistola loquens dicit. sed & apud Romanos vsꝙ hodie quasi Pauli non habetur. ¶Et Esa. vi. exponens textum seraphim stabant, ait. vnde & Paulus Apostolus in epistola ad Hebręos, quam latina consuetudo nō recipit &c. Item Esa. viii. exponens textum, ego & pueri mei, cæterum inquit beatus apostolus in epistola quæ ad Hebræos scribitur (licet eam latina consuetudo inter canonicas scripturas non recipiat) docet &c. ¶Quę omnia ideo attulerim, vt ex his & aliis Hieronymi verbis alibi prudens lector aduertat Hieronymum non fuisse omnino certum de authore huius epistolæ. Et quoniam Hieronymum sortiti sumus regulam ne erremus in discretione librorum canonicorum (nam quos ille canonicos tradidit, canonicos habemus: & quos ille a canonicis discreuit, extra canonem habemus) ideo dubio apud Hieronymum authore huius epistolę existente, dubia quoꝙ redditur epistola: qm̄

nisi sit Pauli,nō perspicuum est canonicam esse.Quo fit vt ex sola huius epistolę authoritate nō A
possit si quod dubium in fide accideret,determinari.Ecce quantum parit malū liber sine autho=
ris titulo.¶Coniecturam quoq; nonnullam efficiunt duo in hac epistola contenta,ꝙ non sit Pau
li.Alterum est in principio epistolę:vbi ad probandum Christum esse superiorē angelis, quum
dixisset cui aliquādo dixit angelorū, filius meus es tu ego hodie genui te,addidit.& rursus ego
ero illi in patrem & ipse erit mihi in filium.Quæ verba scripta sunt.ii.Regū.vii.&.i.Paralip.
xxviii.ad literam de Salomone.Vnde Dauid dicit expresse,Salomon filius tuus ædificabit do=
mum meam & atria mea:ipsum enim elegi mihi in filiū & ego ero illi in patrē &c.Et in.ii.Reg.
subiūgitur.ꝙ si inique aliquid gesserit,arguam eum in virga virorū &c.Minus siquidem decet,
in tanta re tantū Apostolum vti tali argumento:quum potuissent Hebrei facile respondere ꝙ
non de filio dei sed de puro homine,& qui potuit peccare & de facto postea peccauit,dicta sunt
hęc verba a deo per Nathan & Dauidem. Vnde ex tali filiatione nō probatur superioritas ad B
angelos.Vti autem his verbis in sensu mystico,minorem reddit authoritatem probatis:in prin
cipio præsertim epistolæ & apud Hebræos.¶Alterum est in cap.ix.vbi de testamento propriis=
sime loquitur vt distinguitur contra pactum.nam pactū est inter viuos:testamentum autē nisi
mors intercedat testatoris,nondū valet.Et de testamento sic proprie sumpto loquens,dicit,vbi
enim testamentum est,mors necesse est intercedat testatoris:testamentum enim in mortuis con
firmatum est:alioquin nondum valet dū viuit qui testatus est.Et subiungit.vnde nec primum
quidē sine sanguine dedicatū est:lecto enim omni mandato legis a Moyse vniuerso populo, ac=
cipiens sanguinem vitulorum & hircorum cum aqua & lana coccina & hysopo, ipsum quoq; li
brum & omnem populum aspersit dicens.hic sanguis testamenti quod mandauit ad vos deus.
Et Exo.xxiiii.hæc afferuntur:vbi nō est sermo de testamento sed de pacto. Vnde responderi po=
test authori huius epistolæ ꝙ de testamento proprie sumpto migrat ad pactum:aut ꝙ errat,pu C
tando in Exodo esse sermonē de testamento. Quorum vtrunq; dedecet tantum Apostolum: ad
Hebręos pręsertim,verborum textus Hebraici proprietatem scientes.¶Sed quid per coniectu=
ras vagor?In secūdo huius epistolę capitulo author huius epistolę numerat se inter illos in quos
euangelica salus confirmata est per illos qui audierunt a domino Iesu. Paulus autem clamat ꝙ
nō ab homine neq; per hominem didicit,sed per reuelationem Iesu Christi:& ꝙ Apostoli nihil
sibi contulerūt &c. ¶Nos tamen loquentes vt plures, Paulum authorem nominabimus.nam &
sic quoq; Hieronymus fecit,vtendo scriptis in hac epistola.

MVLTIfariam multisq; modis.)Inter multifariam & multos modos loquendi,hæc est dif=
ferentia:ꝙ multitudo modorum ad differentiam spectat genericā modorū loquendi, vel
intelligibiliter,vel imaginabiliter,vel sensibiliter.his enim tribus modis loquitur deus homini:
in quo sunt tres partes cognoscitiuæ:videlicet intellectus,æstimatiua & sensus. Multifariā au= D
tem ad multitudinem spectat signorum quibus vtitur deus loquendo in quocūq; horum trium
generum:puta Hieremiæ locutus est per signum ollę succensę,Esaię per dominum sedentē &c.
OLIM deus loquens.pro,locutus,patribus in prophetis.)Patres appellat Hebręos veteris testa=
menti.illis enim mediantibus prophetis deus locutus est. NOuissime.)Lex enim & prophetæ
vsq; ad Mesiam.& propterea tempus Mesiæ appellat nouissimum. DIEbus istis.)Aetate siqui
dem Pauli Christus cœpit prędicare. LOcutus est nobis.) Idem deus qui olim loquebatur pa
tribus.dieb⁹ istis locutus est nobis.Pronomē nobis, Hebręos illius ætatis & in illa regione mon
strat. IN filio.)Non est locutus nobis per prophetas sed per filium:qui tot annis prędicauit &
miracula fecit in Galilæa & Iudæa.Apte nouissimum tēpus reseruatum describitur filio:vtpo=
te propter quem fuerunt omnes prophetæ. ¶QVEM constituit hęredem vniuersorum.) No
men filii,nomen proprium est Mesię secundū diuinam naturam in veritate: sed apud Hebræos E
non penetrantes mysterium trinitatis,admittebatur nomen filii dei tanꝗ proprium epitheton
Mesiæ.vnde & pontifices Iudęorum accusabant Christum ꝙ filium dei se fecit.Paulus itaq; no=
men filii dei quod admittebatur esse proprium Mesię,primum ingessit:dicendo de deo, locutus
est nobis in filio,deinde conditiones huius filii adiungit. Quarū prima est,quem constituit hę=
redem vniuersorum.Et hęc proprie spectat ad filium secundum ꝙ homo,ex ratione tamē diui=
næ filiationis.Constitui enim hęredē,hominis est:constitui autē hæredem vniuersorū, est quidē
hominis sed non puri sed hominis filii dei.Ex eo nāq; ꝙ est filius dei,conuenit eidem ꝙ ipsemet
homo constituatur hęres vniuersorum.ita ꝙ naturale ius filiationis parit in eadem hypostasi
homine ius hęreditandi vniuersa,absq; exceptione aliqua. Duas itaq; naturas implicite Paulus

F significat in filio dei,alteram qua est filius dei,alteram secũdum quã constituitur hęres vniuer sorum.Et vt clarius diuinã filii naturam explicaret,subiũgit. PER quem fecit & secula.)Deũ oportet esse illum per quem deus fecit secula,non aliqua sic & aliqua,non sed absq; quacũq; exceptione.nam si creatura esset,seculum ipsius non esset factum per eum.Ex hoc igitur ꝙ per filium deus fecit etiã secula,manifestatur ꝙ filius supra secula est:ac per hoc æternus. ℭFecit autem deus per filium suum secula quemadmodum artifex per excogitatam in mente formam facit artificialia.est enim filius verbum dei.ℭEt si libraueris coniunctionẽ &,idem dicit hic Paulus quod dixit Ioannes omnia per ipsum facta sunt.nam difficillimum omnium quod factũ fuerit,apud philosophos est tempus.Et propterea dicendo per quem fecit & secula,dicit vsq;adeo per eum fecit omnia quòd per eum fecit & secula.

QVI quum sit.pro,existens,splendor glorię.)Et hæc conditio conuenit filio dei secundũ diui-
G nam naturã.Et aiunt nonnulli,clarius Gręca sonare:videlicet qui existens refulgentia seu relucentia glorię.Sol enim splendet:sed nõ est lux refulgẽs seu relucens ex alio. Vnde magis proprie explicat originẽ filii relucentia seu refulgẽtia glorię:vtpote qui gloriam a patre habet,& in quo relucet gloria quam a patre accipit per generationem. Et in hoc intellectualis natura ac intellectualis origo insinuatur.non enĩ gloria sensibilis sed gloria intelligibilis cuius filius est relucentia,significatur.nam & ipse deus non est naturę sensibilis sed intelligibilis. Per hoc itaq; ꝙ est splẽdor gloriæ,declaratur ꝙ in eo relucet diuina claritas.quod de nulla creatura dici fas est:quũ diuina claritas in quacunq; creatura obumbretur. ET figura substantiæ eius.pro,& character hypostasis eius.)referendo Græcum vt iacet,ad tollendas quæstiones.Et hęc quoq; conditio cõuenit filio dei secundum diuinã naturam.ℭInter filium & creaturas hęc est differentia.ꝙ creaturæ procedunt a deo etiam si non esset seu si nõ intelligeretur trinitas personarum: filius au-
H tem nec esse nec intelligi potest filius dei,nisi sit & intelligatur pluralitas personarum diuinarũ. Et hinc fit vt nulla creatura sit character alicuius diuinæ personæ sed est character dei,filius autem sit character hypostasis dei:vtpote ab hypostasi dei procedens. Ad declarandum itaq; processionem filii esse infra terminos deitatis,& non esse ad extra, subtilissime dixit ꝙ est ad similitudinem characteris hypostasis eius,scilicet dei.nam pronomẽ eius,masculini est generis:& deũ refert in principio propositũ & repetitum per nomen relatiuum.ℭEt dicendo hypostasis,differentiam insinuat inter filium & spiritũ sanctum.nam spiritus sanctus est character hypostasum dei,qa procedit a patre & filio:filius aũt est character hypostasis in numero,singulari qa ꝑcedit a solo patre.ℭVtitur autem metaphora characteris(quod proprie significat notam seu signum impressum)ad significandũ ꝙ est velut propria nota ab hypostasi diuina impressa: vt intelligamus realem distinctionem inter filium & hypostasim illam:quemadmodũ inter imprimentem
I characterem & impressum characterẽ,oportet realem intelligere distinctionẽ. Et ne aliquam cõpositionem intelligeres,non dicit est habens characterem sed est character: vt subsistentiã characteris in sua simplicitate significaret. PORtansq; omnia verbo virtutis.pro,potentiæ,suæ.) Si legitur portãs seu ferens,significatur cõseruatio omnium:ad similitudinem sustentantis omnia.si vero(vt alii putant)legitur agens,gubernatio omniũ significatur. Et vterq; sensus quadrat adiunctis verbis:videlicet verbo potentię suę.nam & conseruat omnia eodem potẽtiæ suæ verbo quo dixit & creata sunt: & similiter gubernat omnia verbo potentiæ suę quo imperat & omnia quęcunq; vult facit.ℭEt spectat etiam hęc conditio ad diuinam filii naturam.nam & cõseruatio & gubernatio vniuersi, ratione diuinæ naturæ ei competit. Propter quod & dicit potentiæ suæ,non alienæ:ad significandum eandem esse potentiam filii & dei. PVRgationẽ pec catorum faciens.)Deficit nostrorum:& deficit per seipsum.& participiũ faciens deberet esse par-
K ticipium actiuũ præteriti tẽporis,quo caremus.Et propterea debuisset interpretari. QVVM (seu postꝗ̃)per seipsum purgationẽ peccatorum nostrorũ fecit.)Et hęc est conditio filii secundũ humanã naturam:secũdum quam passus & mortuus pro nobis,purgauit peccata nostra per seipsum,efficaciam ad purgandum prębente diuina eius hypostasi. SEdet.pro,sedit,ad dexterã. pro,in dextera,maiestatis in excelsis.) Postꝗ̃ nostra(nõ sua)peccata per mortem suam purgauit, merito suę mortis exaltatus est secundũ humanam naturam: & iam sedit,non positione corporis sed quiete & authoritate:in dextera,hoc est in summis bonis,in summo honore & gloria,maiestatis,hoc est dei regnantis:dei quatenus regnat,in excelsis,ad differẽtiam dei regnantis in omnibus.Christus enim adhuc nõ sedit in dextera maiestatis in omnibus,sed maiestatis in excelsis: quia adhuc nõ accepit possessionẽ regni dei in oĩbus,sed possessionẽ regni in excelsis.Sedebit au

tem quum tradiderit regnũm deo & patri & deus erit omnia in omnibus,in dextera maiestatis A
in omnibus.accipiet enim in secundo aduentu possessionem omnium. TANto melior angelis effectus quanto differentius præ illis nomen hęreditauit.)Et hęc quoq; conditio conuenit filio secundum humanã naturam:secundum quã constitutus est hęres vniuersorum. Nomen differentius seu præeminentius(vtrunq; enim sonare potest dictio Græca)est nomen filii dei,est nomen dei,est nomẽ domini.hæc enim omnia nomina,authoritate scripturæ probabit Apostolus. ¶Est autem secundũ q̃ homo,melior angelis effectus:pro quanto effectus est filius dei personaliter,effectus est deus personaliter,& similiter dominus ac creator cęlorũ personaliter. ¶Quum autem audis q̃ homo factus est deus personaliter,non aliam intelligas factionem q̃ illam de qua dicit Ioannes, verbum caro factum est. eadem enim factione qua verbum factum est caro, homo factus est deus personaliter.Et propterea hic dicit,tanto melior angelis factus quanto pręeminentius seu differentius præ angelis nomen hæreditauit. ¶Prius est esse quàm nominari, B
prius est factum esse præstantiorem angelis quàm hæreditare nomen. Ex eo enim quòd homo factus est melior angelis personaliter(vtpote deus filius dei)consequens fuit vt hęreditario iure, vt naturalis filiationis iure(filio enim debetur hæreditas)nomen præeminentius & longe differentius hæreditaret. & ipsum nomen hæreditate acceptum,manifestat pręstantiorem angelis factum secundum esse.

CVI enim dixit aliquando angelorum.) Tractat particulam vltimo propositam, quãto differentius præ illis nomẽ hæreditauit.Et primo quo ad nomen filii. FIlius meus es tu,ego hodie genui te.)Ex secundo psalmo affertur hæc authoritas.in qua propheta introducit deũ loquentem ad Mesiam,& duo dicentem.Alterum, filius meus es tu.Quod deus etiam de aliis dixit.nam & de populo Israel dixit,primogenitus meus Israel.Exodi.iiii.Sed totum constãs ex his duobus(filius meus es tu,ego hodie genui te)incommunicabile est. Mensura enim & perfectio C
generationis significata per hodie & genui,æternitatẽ monstrat generationis.æternitas siquidem semper est hodie:nec habet heri aut cras.¶Et ne errares,intelligendo imperfectam generationem quæ semper est præsens,dicit verbo præteriti temporis genui.vt dicendo genui,intelligas perfectam generationem:& dicendo hodie,intelligas ita perfectam q̃ semper est pręsens generatio.ita q̃ semper generatur & genitus est. Vnde reddendo rationẽ quare filius meus es tu, dicit ego hodie genui te. ideo filius meus es tu, quia ego deus in æternitatis mensura genui te. Quod nulli creaturæ communicari potest. nullius enim creaturæ productio mensuratur æternitate.Prætereo q̃ genui est actio naturalis,non voluntaria. ¶ET rursum.) supple deus dixit de eodem.ii.Reg.vii.&.i.Paralip.xxviii. EGO ero illi in patrem & ipse erit mihi in filiũ.)Hęc verba vt prædiximus,ad literam dicta sunt de Salomone:vt ipse Dauid testatur,& subiũcta verba conuincunt.nam vtrobiq; subiungitur conditionalis de eodem,si nõ peccauerit &c. Propter D
quod author huius epistolæ,hãc traxit authoritatem ad suum propositum in sensu mystico: vt non solum ex sensu literali sed etiã ex mystico mõstraret propositum. ¶ET quum iterum introducit primogenitum in orbem terræ.) Bis scriptura introducit Mesiam in orbem terræ:hoc est & prędicendo primum aduentum & prędicendo secundum aduentum. Vnde dicendo & quũ iterum:hoc est in iterato aduentu introducit pręedicendo primogenitum dei Mesiam. non q̃ sit alter secundogenitus(ipse enim est & primogenitus & vnigenitus)sed ideo nominat eum primogenitus(vtpote hæres regni dei)qui primo venit vt seruus. Et propterea significantius dicit primogenitum in orbem terræ:quoniam ad literam veniet ad accipiendam possessionem orbis terrarum,qui modo regnat in dextera maiestatis in excelsis. DIcit.)in psal.xcvi. ET adorent eum omnes angeli dei.)Tũnc enim veniet in maiestate sua cum manifesta omnibus subiectione angelorum:quæ explicatur per adorationem. E

ET ad angelos quidem dicit.)supple scriptura seu propheta. De scriptura enim dictum est q̃ introducit primogenitũ. QVI facit angelos suos spiritus.)hoc est qui spirit⁹ facit angelos suos. ET ministros suos flammam ignis.)Ex psal.ciii.sumptum est hoc. Et prima eius pars clara est: significans q̃ deus vtitur spiritibus ad officium nunciorũ:ac per hoc q̃ illi qui vocantur angeli, spiritualis naturę sunt. Altera autẽ pars metaphorica est:assimilãs eosdẽ angelos quatenus sunt ministri dei,flammeæ igneæ.In qua similitudine efficacia ministerii significatur, ad similitudinem efficaciæ ignis in forma flammę,in qua maximam efficaciam habet ignis.

AD filium autem.)supple dicit scriptura in Psalm.xliiii. THROnus tuus deus in seculum seculi.) Ad Mesiam diriguntur ad literam hæc verba.In quibus Mesias appellatur deus regnans:

F & propterea describitur a throno. Sedes siquidem regia eius describitur in seculũ seculi: hoc est
sine fine, iuxta quod dixit angelus ad Mariam, & regni eius non erit finis. VIRga æquitatis
virga regni tui.) sedes perpetua, regimẽ rectitudinis. Et hoc est singularissimum in regno Me-
siæ, ꝙ virga regiminis eius est in omnibus & per omnia regimẽ æqui, recti, iusti: vtpote nullum
bonum immune & nullum malum impune relinquens, sed omnia ad rectum reducens. DIlexi-
sti iustitiam & odisti iniquitatem.) Non sufficit facere rectum sed oportet ex animo illud effi-
cere. Et propterea declarãdo virgam æquitatis, declarat eam ex primis affectibus: dilectione er
ga iustitiam, & odio erga iniquitatem. Multi enim sunt qui efficiunt rectum & diligunt iusti-
tiam: sed nõ odio habent iniquitatem, impunẽ relinquendo aliquam iniquitatem. Mesias autem
& exercet regimen rectum, & diligit iustitiam, pręmiando & honorãdo iustos, & odio habet ini-
quitatem, puniendo iniquos omnes, immo & omnem iniquitatem. PROpterea vnxit te deus
G deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis.) Duplex potest esse sensus. Alter, ꝓpterea,
hoc est vt diligas iustitiam & odio habeas iniquitatem, vnxit te deus &c. Et sic esset sermo de vn
ctione gratię, quam ab initio conceptionis suę habuit. ❡Alter est, propterea, quia dilexisti iusti-
tiam & odisti iniquitatem, vnxit te deus &c. Et sic est sermo de vnctione glorię, quam Christus
meruit diligendo iustitiam & odio habendo iniquitatem. Ad morem Hebręorũ alludit, quo re-
ges vngebantur, vnde Mesiæ nomen & Græce Christus deriuatur. ❡Vnxit autem oleo exulta-
tionis (siue gratiæ siue gloriæ) præ participibus, præ omnibus creaturis quas effecit participã-
tes te, nam non solum homines sed angeli participes sunt Mesiæ. ❡Vbi & nota ꝙ eodẽ cõtextu
nominat Mesiam deum & vnctum a deo: vtranqꝫ in eo naturã manifeste significans. Nec abso-
lute dixit vnxit te deus, sed apposuit deus tuus: ad significandum singularissimum modum quo
deus est Mesiæ hominis, est enim deus eius personaliter: quo modo nullius alterius est. ❡ET tu
H in principio domine.) Transit ad Psal. ci. ex illius authoritate monstrans Mesiam esse dominum
qui creauit cælum & terram. Mesiam alloquitur, & tu in principio, temporis, domine, non huius
aut illius sed simpliciter. TERram fundasti.) a fundamentis creasti. ET opera manuum tuarũ
sunt cæli.) iuxta illud, in principio creauit deus cælum & terram. Metaphorice autẽ attribuun
tur deo manus operatrices cælorum: ad significandum ꝙ per seipsum tanꝗ artifex qui propriis
manibus operatur, creauit cælos. Et hoc contra philosophos: qui putant cœlos factos ab ange-
lis. IPSI peribunt.) non quo ad substãtiam sed quo ad motum. TV autem permanebis. pro,
permanes.) quod est proprium ęternitatis. ET omnes vt vestimentum veterascent.) non sub-
stantiæ diminutione sed temporis, nam continue minuitur tempus, & appropinquant fini præ-
sentis status. ET velut amictum mutabis. pro, volues, eos.) ad similitudinem opertorii vertes
eos. In quo facilitas virtutis Mesiæ ad mutandum statum cęlorum monstratur: sicut facile quis
I conuoluit opertoria. ET mutabuntur.) hoc est obediẽt mutationi. TV autem idem ipse es.)
Superfluit altera dictio, ipse aut idem. Sensus est, tu autem sine omni mutatione es idẽ. ET an-
ni tui non deficient.) Indeficientia annorum Mesiæ sequitur ad ipsius immortalitatem immo
æternitatem secundum diuinam personam. Et humano more loquitur de æternitate per annos:
quum in æternitate nulla sit differentia temporis, nullus annus, nullus mensis &c.
AD quem autem angelorum dixit aliquãdo.) supple deus. SEde a dextris meis.) Hoc iam de-
claratum est. QVOusqꝫ ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.) Ex psalm. cix. sum-
ptum est hoc. Et iuxta prædicta sensus est, regna a dextris meis in excelsis vsque ad diem iudicii
vniuersalis quo ponam inimicos tuos totaliter tibi subiectos, regnaturus postmodum non so-
lum in excelsis sed in omnibus. ❡NONNE omnes sunt administratorii spiritus.) E regione
ad sede a dextris meis, omnes angelos dicit esse administratorios: vt clare pateat differentia in-
K ter regnare & administrare. IN ministerium missi.) Non est participium præteriti tempo-
ris sed præsentis: quo caremus, & propterea interpretari debuit qui in ministerium mittun-
tur. Quod (propter quæstionem quę contra hanc literam mouetur, a tenentibus supremos an-
gelorum ordines non mitti) intellige mediate vel immediate. Supremi nanqꝫ angeli non mittũ-
tur venturi immediate ad nos, sed per alios medios subdelegatos: inferiores autem quinqꝫ ordi-
nes mittuntur, immediate per seipsos venturi ad nos. PROpter eos qui hæreditatem capiũt.
pro, capient, salutis.) propter electos, qui soli capient hæreditatem salutis æternæ. hic enim est
finis ministerii angelorum.

CAPVT II.

ROPTEREA abundantius oportet obseruare nos ea quæ audiuimus.) Propterea, magnitudinem filii declaratam in toto hoc capitulo supra angelos refert. Declarata enim excellentia Christi supra angelos, ex illa deducit debitum nostrum ad seruandum doctrinam Euangelicam longe maius q̃ debitum seruandi doctrinam veteris testamenti: quia Euãgelica doctrina ab ipso domino, illa autem per angelos data est. Et hoc proponit, adiungendo periculum. NE forte pereffluamus.) hoc est penitus effluamus, ad similitudinem vasorum rimas habentiũ: quæ sic effluunt ꝙ tandem pereffluunt, nihil aquæ retinentia. Iuxta hanc metaphoram dicit ꝙ oportet nos seruare ea quæ audiuimus, ne audita omnino pereffluant, & nos vacui remaneamus. ¶SI enim qui per angelos dictus est sermo.) veteris testamenti. FActus est firmus.) Firmatus est enim signis in monte Sina: vt patet in Exodo. ET omnis præuaricatio & inobedientia.) Prçuaricatio fuit adoratio vituli, & crimen Core & Dathan & Abiron. inobediẽtia autem fuit populi nolentis progredi ad terram promissionis. ACcepit iustam mercedis retributionem.) B Puniti enim omnes narrantur in scriptura. QVOmodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem?) Non dicit si tantum neglexerimus sermonem, sed dicit si tantam neglexerimus salutem: vt intelligamus sermonem noui testamenti salutiferum esse. Vnde & dominus dicit, vos mundi estis propter sermonẽ quem locutus sum vobis. Salutis enim gratia, propria est nouo testamento. QVAE quum initium accepisset enarrandi. pro, enarrari, per dominum.) Et vtitur infinitiuo nominaliter. Est enim sensus. quæ quũ initium accepisset enarrationis per dominum, proculdubio Iesum Christum. Et hçc excellentia attenditur ex parte proximi authoris: quia veteris angelus, noui autẽ dominus est proximus narrator. AB eis qui audierũt in nos, cõfirmata est.) hoc est ab illis qui audierũt a domino Iesu confirmata est in nos qui nõ audiuimus ab ipso Iesu. Ecce textus testimoniũ perhibens ꝙ author huius epistolç non fuit Paulus, sed aliquis qui non audiuit ab ipso Iesu salutẽ euangelicam, nam author numerat se inter illos in quos C confirmata est salus euangelica ab eis qui audierunt a domino Iesu. Paulus autem clare dicit ꝙ nihil contulerunt sibi Apostoli: & ꝙ ipse didicit non ab homine neq; per hominẽ sed per reuelationem Iesu Christi. CONtestante deo signis & portentis & variis virtutibus. pro, potentiis, & spiritus sancti distributionibus secundũ suam voluntatem.) Quatuor genera testimoniorum quibus Apostoli vsi sunt, author epistolæ inducit. Primo signa: quæ cõmunia miracula sanitatũ significare vidẽtur. Deinde prodigia, maiora miracula: vt resuscitare mortuũ, & similia. Tertio varias potentias: expellendo dçmones, & circa inanimata: puta ignem aut aquã & hmõi. Et demum spiritus sancti distributiones: in dono linguarum, in dono prophetiç &c. ¶Quod autẽ dicitur secundum suam voluntatem, refertur ad cõtestante deo. ¶Lege Pauli epistolas: & inuenies ipsum pluries dicere de seipso ꝙ per ipsum deus effecit signa & ꝓdigia & varias potentias &c. D Quo fit vt Paulus sit de numero eorũ quorũ author huius epistolç meminit, qui cõfirmauerũt veritatem Euangelicã etiam ad authorẽ huius epistolç. Et hinc etiã patet ꝙ Barnabas non fuit author huius epistolæ: sed aliquis posteriorum. NON enim angelis subiecit deus orbem terræ futurũ, de quo loquimur.) Superfluit deus. Q₂ Christus secũdum ꝙ homo sit dominus angelis superior, ꝓbat ex subiectis Christo homini. nõ enim angelis subiecit orbẽ terrç futurum, post vniuersale iudiciũ. Futurum autẽ non secundũ nouitatem substantiç, sed secundũ nouitatẽ status. Et hic futurus orbis terrç est de quo loquimur. hic autem nõ est subiectus a deo angelis, sed Mesiæ homini. ¶Quod manifestat subiungendo. TEstatus est autẽ in quodã loco quis dicẽs.) Psalmum. viii. tanq̃ manifestum locũ, appellat in quodam loco. QVID est homo ꝙ memor es eius, aut filius hominis quoniã. pro, ꝙ, visitas eum?) Inter hominem & filium hominis clara est differẽtia: ex eo ꝙ Adam fuit homo & nõ filius hoĩs. Viliusq; est esse filium hominis q̃ hominẽ. E Vnde & Iob quum dixisset homo, ad cumulum miseriæ apposuit natus de muliere. Augẽdo ergo admirationem propheta dicit, quid est homo ꝙ memor es eius aut filius hominis ꝙ visitas eum? Et pariter augẽdo vilitatẽ auget beneficium diuinum. nam plus est visitare q̃ recordari: quum recordari sit in mẽte, visitare sit in executione. MInuisti eum paulominus ab angelis.) Et hinc apparet authorem huius epistolæ Græce scripsisse: vtpote secutũ translationem. LXX. interpretum qui sic transtulerunt. nam in Hebrço habetur, minuisti eum paulominus a deo. Et sic transtulit Hieronymus in Psalterio secundũ Hebraicã veritatẽ. Et est formalior locutio prophetæ: & vera secundũ esse substãtiale. Paulominus enĩ a deo minutus est Christus secundũ esse substãtiale: qm̃ est deus ꝑsonaliter, deus autẽ est deus & naturaliter & ꝑsonaliter. Paululũ ergo

F minus est imminutus a deo:quia est quidem deus secundũ esse personale(quod constat esse substantiale)non autem est deus secundũ naturam seu essentiam. ℭVerum secundũ intentionẽ authoris huius epistolę loquendo,minutus est paulominus ab angelis:pro quãto secundũ id quod est paulũ, minutus est ab angelis.Ita ꝙ aduerbiũ non minorationẽ respicit, sed rem in qua minoratus est.Est enim minoratus secundũ corpus & partẽ animi inferiorẽ.Et totũ hoc est paulũ. est enim minima pars Christi:vtpote quę cõtinet tantũ corpus & partẽ animi inferioribus intẽdentẽ.Et in hoc paulo imminutus est ab angelis, nõ paulũ sed valde multũ: immo & minoratus est valde ab hoĩbus.nam factus est opprobriũ hominũ & abiectio plebis:& tristitiã maximã habuit in animo,cruciatusꝙ in corpore. GLOria & honore coronasti eũ.)In resurrectione quidẽ gloria corporis:in ascẽsione autẽ & sessione ad dexterã.honore coronatus tanꝙ victor est. ¡ET cõstituisti eũ super opera manuũ tuarũ.)Iam dixerat,opera manuũ tuarũ sunt cæli: modo ergo

G explicat cõstituisti eũ super cęlos. OMnia subiecisti sub pedib⁹ eius.)hoc est plena subiectione. Omnia autẽ pręter eũ qui subiecit ei oĩa:vt Paulus.i.ad Cor.xv.explicat.Propter qđ & subdit. IN eo enim ꝙ omnia ei subiecit,nihil dimisit nõ subiectum ei.)Incipit explicare authoritatem psal.inductam inchoando ab vltima particula,omnia subiecisti sub pedibus eius. NVNC autem.)hoc est in pręsenti tẽpore vsꝙ ad diẽ iudicii. NECdũ videmus omnia subiecta ei.)Cõformis est sententia hęc doctrinę Pauli in allegato loco. adhuc enim nõ videmus omnia subiecta Christo homini quantum ad executionẽ.quamuis omnia sint ei subdita quantum ad potestatẽ: dicente ipso statim post resurrectionem, data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. A die enim iudicii omnia & erunt & videbuntur subiecta Christo homini. EVM autẽ qui modico ꝙ angeli minoratus est,videmus Iesum.)Exponit aliam particulam, minuisti eum paulominus ab angelis.Et quo ad personam dicit videmus Iesum. Quo ad illud minoratus est paulominus ab

H angelis,subiungit. PROpter passionem mortis.)Et iungendo aliam particulã subdit. GLOria & honore coronatum.)Exponit hic author minorationem ab angelis, fuisse meritum coronationis gloriæ & honoris. VT gratia dei pro omnibus gustaret mortem.)Ne necessitate cõpulsus intelligatur minoratus ab angelis, explicat ꝙ non per necessitatem sed per gratiam dei (gratia enim ablatiui casus est) effectum est vt pro omnibus gustaret mortem. Ipsa enim gratia manifestatur,dicendo vt pro omnibus.ℭEt dicit gustaret: quoniam modico tempore mortuus fuit.tertio nanꝙ die surrexit. ℭDecebat enim eum propter quẽ omnia & per quem omnia,qui multos filios in gloriam adduxerat,authorem salutis eorum per passionem consummari,pro,consummare.) Ita aiunt debere legi,& scriptorum errore mutatũ actiuum in passiuum. Et iuxta hunc sensum pronomen eum,demonstrat non Mesiam sed deum. Et significatur quòd decebat deum propter quem sunt omnia vt finem,& per quem effectiue sunt omnia,qui multi-

I tudinem filiorum adoptiuorum in gloriam æternam adduxerat prædestinando, consummare, perficere,perfectum reddere,per passionem,mortis,authorem salutis eorum,Mesiam:qui est author salutis filiorũ adoptiuorum.ℭEt in idem redit si legatur passiue.Decebat enim eum, filiũ dei,propter quem omnia & per quem omnia & qui multos filios adducebat in salutem, consummari,perfici & perfectum reddi,per passionem(mortis)agendo salutem aliorum. Ratio autem huius decentiæ subiungitur. QVI enim sanctificat & qui sanctificãtur,ex vno omnes.)Quia ex vno patre,ex vno Adam sunt tam Mesias sanctificans adoptionis filios ꝙ filii adoptionis qui sanctificantur,ideo decuit vt humano more(scilicet per passionem mortis)etiam ipse qui sanctificat perficeretur. perfectionem enim immortalitatis sic adeptus est.

PROpter quã causam.)scilicet quia ex vno omnes. NON confunditur fratres eos vocare dicens.)in psal.xxi. NVNciabo nomen tuum fratribus meis,in medio ecclesiæ laudabo te.) Pro-

K pter identitatem naturæ carnalis,appellat Christus discipulos fratres. ET iterũ ego ero fidens in eum.)Ex Esaiæ vel octauo(vbi dicitur expectabo dominũ) vel duodecimo(vbi dicitur, fiducialiter agam & nõ timebo)sumpta apparet hæc authoritas.In qua Mesias homo dicit.ego ero fidẽs in eum,deũ:hoc est patiar & moriar cõfidens in deo ꝙ gloria & honore perficiet me. ET iterũ.)Esa.viii. ECce ego & pueri mei quos dedit mihi deus.)Superfluit mei. Quos prius appellauerat fratres,eosdẽ appellat pueros,non ætate sed qualitate similes pueris:nẽpe simplices & puri.De Apostolis enim est sermo.quos in Euãgelio Iesus dicit sibi datos a deo.ℭAffertur autẽ hęc authoritas ad significãdũ cõsortiũ Iesu Christi & discipulorũ ei⁹. Vnde & subdit. ℭQVIA ergo pueri cõicauerunt carni & sanguini,& ipse similiter pticipauit eisdẽ.)carni & sanguini, vel pueris. Ex hoc ꝙ dixerat vt de cõsortib⁹ ecce ego & pueri, argumẽtat̃ author epistolę ꝙ q̃a pueri

habuerunt naturam carnis & sanguinis & secundum substantiam & secundum corruptibilita A
tem, consequens est vt ipse similiter habuerit naturam carnis & sanguinis & secundũ substan-
tiam & secundũ mortalitatẽ. Vnde & subdit. VT per mortẽ destrueret eum qui habebat mor
tis imperiũ, id est diabolum. Dicitur autem diabolus habere mortis imperiũ, eo ꝙ imperiũ dia-
boli ex morte hominis fuit causatum. in quacunq; die (inquit deus) comederis, morte morieris.
Dicitur quoq; habere mortis imperium, quoniam regnum eius consistit in morte animæ. & cõ
sistebat in morte corporis, pro quãto omniũ animę ad inferos descendebãt tanq̃ in locum regni
eius. ¶Destruxit autem eum Iesus per mortẽ, & tollendo imperium occasionatũ ex peccato primi
parentis, & expoliãdo eam inferni partem quę dicebatur limbus patrum. ET liberaret eos qui
timore mortis per totã vitam obnoxii erant seruituti.) Non solum aduersus diabolum fuit fru
ctuosa mors Christi, sed humano generi profuit ad liberãdum homines a seruitute peccati, qui
timore mortis per totam vitam erãt serui. Cõmuniter enim humanũ genus ad euadendũ mor- B
tem corporis, ad fruendũ pręsenti vita, per totã vitam obnoxii erãt seruituti peccati. Describit
autem amorem pręsentis vitę a timore mortis, quia maxime manifestat amorem pręsentis vitę
timor mortis. ¶NVSquã enim angelos apprehẽdit, sed semen Abrahę apprehendit.) Pręsen
tis tẽporis est vtrunq; apprehendit.) Manifestat ꝙ pro liberatione hominũ filius dei descendit:
ex eo ꝙ non naturam angelicam habet sibi iunctã sed naturam humanam ex semine Abrahæ.
¶VNde debuit per omnia fratribus similari.) & nõ tantũ in carne & sanguine. Per omnia autẽ
intellige quę consequũtur carnẽ & sanguinẽ corruptibilẽ. VT misericors fieret & fidelis pon
tifex.) Desunt tres dictiones. IN iis quæ, ad deũ: vt repropitiaret delicta populi.) Ad hoc de-
buit per omnia fratribus similari vt experiẽdo mala pœnę fieret misericors, cuius misericordię
efficacia esset ꝙ fieret fidelis pontifex in iis quę ad deũ: efficiendo cuncta quę spectant ad deum
ad expiandũ delicta populi. Parum esset esse misericordem nisi misericordiam ipsam opere com C
probaret, veraciter exercendo pontificatũ relatiue ad deũ pro expiãdis peccatis populi: quod fe
cit per mortem, offerendo seipsum. Vnde & subiungit. IN eo enim in quo passus est ipse & ten
tatus.) Superfluit &. POtens est & eis qui tentantur auxiliari.) Hic quoq; superfluit &, hoc est
nam in quo passus est ipse tẽtatus, probatus, examinatus. Ita ꝙ hoc ipsum quo passus est, est es-
se ipsum tentatũ: hoc est probatũ, discussum, examinatum. Et hinc potens est potentia experti,
succurrere eis qui tentantur: nobis scilicet qui variis tentationibus & ꝓbamur & examinamur.

CAPVT III.

VNDE fratres sancti, vocationis cęlestis participes.) Postq̃ Iesum prętulit ange-
lis, intendit modo pręferre ipsum Moysi & Aarõ: vt omni ex parte nouum testa-
mentum præferat veteri. Vnde, ex tanta Christi dignitate & gratia, fratres san
cti, hoc est mundi, participes vocationis cęlestis, tum quo ad finem (quoniam ad D
cęlestem patriam estis vocati) tum quo ad principium: quia ab eo qui descendit
de cælis vocati estis. CONsiderate Apostolũ & pontificem confessionis nostrę
Iesum.) Apostolum dicit e regione Moysi: pontificem vero e regione Aaron. Appellatur autem
Apostolus & pontifex confessionis nostrę: quoniam ipse vt legatus dei attulit ad nos confessio-
nem fidei nostræ, & ipse vt pontifex seipsum offerens meruit nobis confessionem fidei nostræ.
QVI FIDELIS est ei qui fecit illum.) Incipit comparare Iesum Moysi. Et primo quantum
ad id in quo cõueniunt, scilicet in fidelitate. Iesus enim homo, fidelis est deo qui fecit ipsum. fide
lis inquã quęrens tum gloriã tum voluntatẽ ipsius dei, & semper faciẽs ea quę deo placita sunt.
SIcut & Moyses in omni. ꝓ, tota, domo eius.) Ex Num. xii. sumpta sunt verba hęc: vbi dicitur.
at nõ talis seruus meus Moyses qui in omni domo mea fidelissimus est. ¶Et domus nõ sumitur
hic pro ædificio sed pro familia. Vterq; igitur fidelis est in tota familia dei. ¶AMplioris enim E
glorię. pro, ampliori enim gloria, iste.) scilicet Iesus. PRAE Moyse dignus habitus est.) Excel
lentiam Iesu respectu Moysi explicat. QVANto ampliorẽ honorẽ habet domus. pro, domo.)
hoc est quanto ampliorẽ honorem habet q̃ domus. QVI fabricauit illã.) Arguit ꝙ tanto am-
pliori gloria prę Moyse Iesus dignus habitus est quãto ampliorẽ honorem habet fabricator do-
mus q̃ ipsa domus. Supputat enim Moysen inter mẽbra domus: Iesum autẽ esse fabricatorẽ do-
mus. Vnde & subdit. OMNIS nanq; domus fabricatur ab aliquo.) Quanuis de domo hoc est
familia loquatur: alludens tamen ad nomen domus, fabricatione vtitur. Et quia nulla domus
fabricat seipsam, dicit. omnis nanque domus ab aliquo fabricatur. QVI autem omnia crea-
uit, deus est.) Quum debuisset dicere Iesus est, dixit deus est: vt intelligamus Iesum esse illum

F deum qui omnia creauit: ac per hoc vtranq; domum, & illam veteris testamenti & istam noui.
ET Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius.) scilicet dei. TANq̃ famulus.) nam ibidẽ
dicitur, seruus meus Moyses. IN testimoniũ eorũ quæ dicenda erant.) a deo populo. CHRI-
stus vero tanq̃ filius in domo sua:) Eadem enim est domus dei & ipsius. quia ipse est deus. Ita
ꝙ duæ differentiæ tanguntur hic. Altera. ille tanq̃ famulus, iste tanq̃ filius. altera: ille in domo
domini, iste in domo sua. QVAE domus. pro, cuius domus, sumus nos.) Et cuius refert filium,
id est cuius filii domus sumus nos. Vbi clare vides ꝙ per domũ familiam intelligit. nos enim su-
mus domus viua & viui lapides filii dei. Vnde ad Timotheũ scribit Paulus, in domo dei quæ
est ecclesia. SI fiduciam & gloriam. pro, gloriationẽ, spei vsq; ad finem firmam retineamus.)
Nos sumus viua domus filii dei si fiduciam in ipso filio dei, & gloriationem spei, non rerũ quas
hic habemus sed spei futuræ fœlicitatis, firmam, non fluctuantem, retineamus nõ ad tempus sed
G vsq; in finem. QVApropter sicut dicit spiritussanctus in Psal. xciiii. HOdie si vocem eius
audieritis, nolite obdurare. pro, ne obdurate, corda vestra: sicut in exacerbatione secũdum diem.
pro, in die, tentationis in deserto: vbi tentauerunt me patres vestri, probauerunt. Deest, me, &
viderunt opera mea.) Et hic fiat punctum: quanuis non apud Græcos. deinde subiungatur.
QVAdraginta annis propter quod.) id est propter quod. xl. annis. Hunc enim esse sensum in-
tentum etiam ab authore epistolæ, patet ex subiunctis explanando: quum dicet, quibus autem
infensus est quadraginta annis nonne illis &c. Ibi enim ipse explicabit ꝙ quadraginta annis, iũ-
gitur sequentibus non præcedentibus. INfensus fui generationi huic. pro, illi: & dixi, semper
hi errant corde.) Superfluit hi. IPSI autem non cognouerunt vias meas: quibus. pro, sicut, iu-
raui in ira mea si introibunt in requiem meam.) Ex hoc quoq; textu apparet ꝙ Græce scripsit
author. nam si Hebraice, Hebrẹum textum secutus fuisset, & non attulisset ambiguum textum,
H sicut in exacerbatione in die tentationis: sed attulisset textum clarũ vt est in Hebrẹo. in quo bis
habetur sicut, & dicitur. sicut in exacerbatione, sicut in die tentationis. Vbi clare explicãtur duo
crimina. ¶ Nec pro nunc fiat vis an proprie habeatur in Hebrẹo exacerbatio, an irritatio, an lis.
Constat enim ꝙ de crimine illo est sermo, quo filii Israel auditis exploratoribus renuerunt pro-
gredi in terram promissionis. Num. xiii. &. xiiii. Et deinde est sermo de peccato tentationis, non
semel aut bis sed (vt dicitur Num. xiiii.) decies: dicente deo, & tentauerunt me per decem vices.

VIDETE fratres.) Incipit tractare inducta prophetæ verba, applicando ea ad propositum:
inchoans ab illa particula, hodie si vocem eius &c. NE forte sit in aliquo vestrũ cor ma-
lum incredulitatis discedendi a deo viuo.) Quale fuit in illis incredulis nolẽtibus progredi: qua
incredulitate defecerunt a deo viuo. SED adhortamini vosmetipsos,) imitantes Iosue & Cha
leb: qui tunc adhortabantur alios. PER singulos dies donec hodie cognominatur. p. vocatur.)
I Totum enim tẽpus gratię vocatur hodie. VT non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.)
ad similitudinem eorum qui obdurati sunt, territi ab exploratoribus. PARticipes enim Chri
sti effecti sumus.) vt membra capitis. SI tamen initium substãtiæ eius vsq; ad finem firmum
retineamus.) Superfluit eius. Membra Christi facti sumus si tamen hoc initium substantię, id est
initium subsistendi in participatione Christi (quod constat esse fidem, proculdubio non mortuã
sed viuam) firmum vsq; ad finem retinuerimus. Quantum autem extenditur ista retentio, sub-
iungit. DVM dicitur. hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare. pro, ne obdurate, corda
vestra.) hoc est durãte tempore huius vię & gratiæ. ¶ QVEMadmodum in illa exacerbatio-
ne.) Prosequitur aliam particulam psalmi, sicut in exacerbatione: distinguẽdo. QVIdam enim
audientes exacerbauerunt: sed non vniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen.) Omnes
numerati a viginti annis & supra, audientes exploratores exacerbauerũt deum: exceptis Moyse
K & Aaron cum duobus exploratoribus, Iosue & Chaleb. & propterea dicit sed non vniuersi.
¶ QVIbus autem infensus est.) puniendo. QVAdraginta annis.) Prosequitur aliã psalmi par-
ticulã, quadraginta annis &c. Hinc apparet quod superius diximus de hac particula. NONne
illis qui peccauerunt, quorum cadauera. pro, membra, prostrata sunt in deserto?) Nõ vsquequaq;
liquet an sit sermo de omnibus mortuis in deserto, an de illis qui occisi ibidem fuerunt. Si enim
legitur membra, ad occisos videtur alludere, tum morsos a serpentibus ignitis, tum interfectos
gladio. Si autem legitur cadauera (aiunt enim & hoc posse legi) ad omnes extẽditur. QVIbus
autem iurauit non introire. pro, non introituros, in requiem suã, nisi illis qui increduli fuerunt?)
Prosequitur aliam psalmi particulam, sicut iuraui &c. Per vtraq; hęc, reddit vtriusq; pœnæ ra-
tionem fuisse culpam peccati & incredulitatis. Et ex ipsa distinctione inter peccatum & incredu-

litatem, insinuat diuersitatem criminum. ET videmus ꝙ non potuerunt introire in requiem A
ipsius propter incredulitatem.) Superfluit in requiem ipsius. Rem gestam ac visam refert: ꝙ nullus illorum incredulorum introiuit in terram promissionis.

CAPVT IIII.

IMEAmus ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem eius.) Tractat illam particulam, in requiem meam. EXISTImetur aliquis ex vobis, pro, ex nobis, deesse, pro, postponi.) ne iudicetur postergandus & posthabẽdus in ingressu ad requiem æternam. ¶ETENIM & nobis.) Superfluit vltimum &, NVNciatum est quemadmodum & illis.) Rationem timendi reddit: quia commune est vtrisq; (nobis, scilicet & illis) nunciatum esse sermonem promissæ requiei. SED non profuit illis sermo auditus.) Genitiui casus est auditus, acsi dictum fuisset sed non profuit illis sermo auditionis. NON admixtus, pro, non admixtis, fidei ex iis B
quæ audierunt.) Superfluit ex. & legendum est. IIS qui audierunt.) Vt autem clarus sit ordo literæ, datiuus admixtis pro ablatiuo simul cum pronomine iis, accipiendus est. Ita ꝙ ordo literę est, sed non profuit illis sermo auditionis, quo audierunt promissam requiem, non admixtis fidei iis qui audierunt. Ratio redditur quare nõ profuit illis sermo auditionis, per ablatiua absolute posita, iis qui audierunt non admixtis fidei: hoc est eo ꝙ illi qui audierunt non erant admixti fidei. Habuerunt ergo sermonem auditionis absq; admixta fide. & ideo non profuit illis. Quo contra subiungitur. INgrediemur. pro, ingredimur, enim in requiem eius qui credimus, pro, credidimus.) Fides quæ defecit in illis, est ea qua nos ingredimur in requiem eius.

QVEMadmodum dixit, sicut iuraui in ira mea si introibunt in requiem meam.) Repetit particulam Psalmi propter pronomen meam. Propter quod subdit. ET quidem operibus ab institutione mũdi perfectis.) Explicat requiem meam, illam inquam meam, scilicet operibus ab in- C
stitutione mundi huius perfectis. Et vt clarius intelligamus quod dicit, subiungit. DIxit enim in quodam loco.) scilicet in principio Genesis. DE die septima sic, & requieuit deus die septimo ab omnibus operibus suis. Et in isto.) supple loco Psalmi. RVRsus, si introibunt in requiẽ meam.) Vbi clare vides ꝙ ex vtroq; textu explicat ꝙ dum deus dicit si introibunt in requiem meam, intelligitur illa eadem requies qua requieuit die septimo ab omni opere quod patrarat. Et est non literalis sed mystica expositio: quemadmodum & requiẽ scriptam in illo psalmo mystice exponit pro requie æterna.

QVOniam ergo superest quosdam introire in illam.) Mysticum sensum prosequendo, argumentatur ex eo ꝙ quidam adhuc sunt ingressuri in requiẽ illam. ET ii quibus prioribus, pro, prius, annunciatum est non introierunt propter incredulitatem, iterum terminat, pro, definit, diem quendam hodie in Dauid: dicendo post tantum temporis sicut dictum est. Hodie si vocẽ D
eius audieritis, nolite obdurare, pro, ne obdurate, corda vestra.) Sententia clara est. Et hinc habetur ꝙ psalmus ille (venite exultemus domino) qui est sine titulo, editus est a Dauide. ¶NAM si eis Iesus requiem præstitisset.) De Iosue est sermo: qui appellatur Iesus Naue. Et argumentatur ꝙ si Iosue promissam requiem præstitisset filiis Israel introductis in terram promissionis.

NVNQVAM de alia loqueretur post hac, pro, hæc, die.) Non dicit nunq̃ de alia requie, sed nunq̃ de alia die. Psalmus enim non loquitur de alia requie sed de altero die, longe distante a tẽpore Moysi & Iosue: dicendo tempore Dauidis hodie. ITAq; relinquitur sabbatismus populo dei.) Ex diuersitate diei infert diuersitatem quietis, Et propterea illatiue dicit, itaq; relinquitur sabbatismus, Hebraica dictio est, significans quietem post laborem. ¶Relinquitur autem futura post hanc vitam, vnde & subdit. QVI enim ingressus est in requiem eius.) scilicet dei.
ETIAM ipse requieuit ab operibus suis.) laboriosis & meritoriis. SICVT & a suis deus.) E
Proportionali similitudine vtitur.

FESTINEMVS ergo ingredi in illam requiem: vt non in idipsum, pro, in idem, quis incidat incredulitatis exemplum.) Si non festinamus, si non studemus vt ingrediamur in illam requiem periculum imminet negligentię ne quis incidat in diem incredulitatis exemplum, ne quis incidat in incredulitatem similem incredulitati priscorum: ob quam non introierunt in requiem promissam. ¶VIuus est enim sermo dei.) Quod apud Ioannem dicitur in principio erat verbum, id appellatur sermo dei. Eadem enim est dictio. Ita ꝙ quum in hoc textu dicitur sermo dei, de filio dei intelligitur. Et ratio redditur quare studendum est nobis vt ingrediamur in illam requiem ne incidamus in incredulitatem & pœnam incredulorum, ex conditionibus authoris,

F qui est filius dei, verbum dei, sermo dei. Ipse nanque est author salutis & quietis æternæ. ¶Et de ipso dicit in primis quod viuus est. Et vere viuus, vita diuina, intellectuali, æterna. EFFIcax.) Deficit &. Legendum est. ET efficax.) ad omnia quæ vult efficienda, ad præmiandum & puniendum, ad pollicitam requiem & comminatas pœnas. ET penetrabilior omni gladio ancipiti.) hoc est vndique acuto. & ideo appellatur anceps. Virtutem eius explicat superare omnem penetrationem, ex metaphora penetrantis gladii hinc inde acuti. Et vere est penetrabilior, quoniam penetrat intima cuiusque rei diuina operatio. ET pertingens vsque ad diuisionem animæ ac spiritus.) Magis explicat penetrationem ex rebus penetratis: anima scilicet & spiritu. Quod potest dupliciter intelligi: vel ad diuidendum inter animam & spiritum, vel ad diuidendum animam & ad diuidendum spiritum. Iuxta primum sensum diuiditur anima a spiritu & secundum remdum in brutis inuenitur anima sine spiritu. & secūdum potentias: quoniam in homine vna met

G res est anima & spiritus. Secundum potentias animales quibus corpus viuificat, anima: secundum vero potentias spirituales quibus supergreditur corpus omne, spiritus est. Iuxta secundū vero sensum pertingit ad diuisionem animæ in multas eius vires: & pertingit ad diuisionē spiritus in eius vires, in intellectum, scilicet & voluntatem. COMpagum quoque ac medullarum.) Ad corpus vtraque hæc spectant. Medullæ enim sunt intra ossa: compages vero cōiunctiones sunt partium corporis, quæ per totum corpus diffusæ sunt. ET discretor.) Hactenus de operatione: modo de cognitione eiusdē diuini verbi loquitur. & quod dicit discretor, proprie dicitur iudex. COGItationum & intentionum cordis.) Maxime occulta sunt hæc duo. Adeo vt scriptū sit, Prauum est cor hominis & inscrutabile, quis cognoscet illud? & subiungatur, ego dominus. Intima ergo notitia & perfecta explicatur dicendo & discretor seu Iudex cogitationum & intentionum cordis. Iudicare enim perfectam exigit notitiam. ET non est vlla creatura inuisibilis.

H pro, latens, in conspectu eius: sed omnia nuda & aperta. pro, detecta, sunt oculis eius.) Non solum ad cogitationes & intentiones voluntatis extenditur eius cognitio, sed omnis creatura manifesta est in conspectu eius tanquam res nudæ & detectæ. Ita quod nullo operimento, nullo tegmine impeditur oculus eius. AD quem nobis sermo. pro, ratio.) hoc est ad quem referre debemus rationem & supputationem omnium operum nostrorum. Dixerat enim quod est iudex.

HAbentes ergo pontificem magnum qui penetrauit cælos Iesum filium dei, teneamus cōfessionem nostræ spei.) Superfluit nostræ spei. Dixerat superius, considerate Apostolum & pontificem confessionis nostræ Iesum: & hactenus tractauit de Iesu tanquam legato relatiue ad Moysen. Modo tractat de eodem tanquam pontifice relatiue ad Aaron. Et incipit eum describere pontificem magnum supra omnes pontifices, qui penetrauit nō terram promissionis sed cælos: exhortando ad tenendum confessionem fidei. NON enim habemus pontificem qui non possit

I compati infirmitatibus nostris.) hoc est imbecillitatibus nostris. TENtatum autem. pro, sed tentatum, per omnia.) hoc est probatum, examinatum pœnis per omnia pœnarū genera. PRO similitudine absque peccato.) hoc est ad similitudinem nostri, citra tamen peccatum. Est enim passus quemadmodum & nos patimur, sed non ob proprium peccatum sicut nos: quoniam ipse immunis fuit ab omni peccato. ¶ADEAMVS ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius.) Superfluit eius. Thronum gratiæ qua Christus passus est pro nobis, contra cathedram legis dicit. Ad pontificem enim legalem cum timore eundum est, propter legis seueritatem: ad pontificem autem magnum Iesum, cum fiducia eundum est: quia sedes eius est sedes gratiæ. VT misericordiam cōsequamur & gratiam inueniamus in auxilio opportuno. pro, in auxilium opportunū.) Vt inueniamus misericordiam in malis, & gratiam in bonis: & vtrunque ad opportunum auxilium tempore præsentis vitæ quo opus est.

K

CAPVT V.

OMNIS nanque pontifex.) Prosequens tractatum de pontificatu Iesu, a communibus incipit conditionibus cuiusque pontificis. EX hominibus assumptus.) Prima itaque conditio est communicatio in natura: videlicet quod est non angelus sed homo. PRO hominibus.) Non solum est homo sed loco hominum. CONStituitur in iis quæ sunt ad deum.) Oblationibus, hostiis, precibus &c. Vnde & explicat. VT OFFERAT dona & sacrificia pro peccatis.) dona rerum, sacrificia animalium. QVI condolere possit iis qui ignorant & errant.) Dictio interpretata condolere, aliqui malunt vt interpretetur moderate ferre, Plus autem significat condolere quàm mo-

derate ferre. Is enim qui affectu compatitur, moderate fert: sed non ediuerso. ¶Ignorantes autē A
& errantes (qui scilicet non ex malitia peccant) describuntur tolerandi. QVONIAM & ipse
circundatus est infirmitate.) hoc est imbecillitate naturæ carnalis. ET propterea debet quē-
admodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.) Ex hoc ꝙ commune est
omni pontifici habere naturam imbecillem, consequens est vt non solū pro peccatis populi (pro
quo constitutus est) sed etiam pro propriis peccatis offerat. Et hoc sumit ex lege: in qua consti-
tutum est sacrificium etiam pro peccatis pontificis. NEC quisq̄ sumit sibi honorem.) pontifi
catus. SED qui vocatur a deo tanq̄ Aaron.) Deest &. Legendum est. TANq̄ & Aaron) qui
vocatus fuit a deo iudicio virgę florentis & incendii inuidorum.

SIC ET Christus.) Incipit applicare ea quę in communi de pontifice dixit, ad Christum. Et
inchoat a conditione vltimo dicta, quę in veritate est prima: quoniam spectat ad modū quo
fit pontifex. NON seipsum clarificauit, pro, glorificauit, vt pontifex fieret.) non sibi vsurpa B
uit pontificis gloriam. SED qui locutus est ad eum, filius meus es tu ego hodie genui te.) sup
ple glorificauit eum pontificatu. Filii enim primogeniti erat iure hęreditario sacerdotium.

QVEMadmodum & in alio loco dicit tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchi
sedec.) Hæc verba psalmi diffuse tractabit. Et propterea modo transimus. ¶QVI in diebus
carnis suæ.) Alias conditiones pontificis applicat ad Christum. Et quidem ꝙ sit ex hominibus
assumptus, dicendo qui in diebus carnis suæ. Qz vero in iis quæ ad deum sunt, subiungendo.

PREces supplicationesq; ad eum qui posset illum saluum facere a morte.) Et in hoc applicat
illam conditionem, quoniam & ipse circundatus est infirmitate. Mortalis siquidem Christus prę
ces & supplicationes obtulit deo vt saluum se faceret a morte: non ne moreretur sed ne detine-
retur a morte sed suscitaretur. CVM clamore valido.) In euangelio legitur, in cruce Christū
clamasse. ET lachrymis offerens.) Quanquàm in euangelio non leguntur Christi lachrymæ C
in cruce: sicut tamen sitiuit ex natura, ita lachrymatum quoq; fuisse rationabile est ex naturali
naturæ cursu. Præsertim quum permiserit vnicuiq; virium exercere proprium officium: ac per
hoc oculos lachrymari. EXauditus est pro sua reuerentia.) Superfluit sua. Et est sermo de re-
uerentia actiue: qua scilicet ipse reueritus est patrem. ¶Dictio tamen interpretata reuerentia,
interpretari potest pietate. Et magis quadrat legere pro pietate: quoniam vere pro pietate er-
ga cælestem patrem, erga filios adoptionis, erga ciues cælestis patrię, erga deniq; cælestem pa-
triam Christus & obtulit seipsum & exaudiri meruit.

ET QVIDEM quum esset filius dei.) Superfluit dei. Prosequitur applicationem conditionū
pontificis quo ad rationem compatiendi aliis. DIdicit ex iis quæ passus est obedientiam.)
Quamuis esset filius dei (omnia sciens, omnem pręhabens virtutem) tamen experimento didi-
cit. Patiendo didicit obedientiam. Factus est enim obediens vsq; ad mortem. ET consumma- D
tus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ.) Non solum patiendo obe-
diuit, sed etiam patiendo consummatus (hoc est perfectus) est, ad perfectionem enim (non habi-
tuum sed actionum) peruenit patiendo: & per hæc ad perfectionem immortalitatis. Et sic facien
do factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternę, offerendo seipsum pro æter-
na salute obtemperantium sibi. APPELlatus a deo pontifex secūdum ordinem Melchisedec.)
Ad differentiam sacerdotii legalis, dicit ꝙ est appellatus pontifex secundum ordinem non legis
sed Melchisedec. ¶DE quo nobis grandis sermo.) Relatiuum quo, refert totum quod dixerat, ap
pellatus a deo pontifex secundum ordinem Melchisedec. De hoc enim grandis, hoc est copiosus,
est sermo habendus a nobis: vt infra patebit. ET interpretabilis ad dicendum, pro, & difficilis
interpretatu ad dicendum.) erit enim interpretatio spiritualis, non facilis Hebræis. QVO-
niam imbecilles, pro, segnes, facti estis ad audiendum, pro, auditionibus.) Ideo difficilis interpre E
tatu, quoniam effecti estis tardi auditionibus scripturarum. Assueti enim ad audiendum inter-
pretationes scripturarum, facilius percipiunt spirituales interpretationes. ETENIM quum
deberetis magistri esse propter tempus.) quia natio Hebręa prius quàm aliæ nationes credidit
Christo. RVRSVS indigetis, vt vos doceamini, pro, doceamus, quæ sint elementa exordii ser-
monum dei.) Elementa in qualibet scientia, appellātur principia illius: sicut elementa gramma-
ticæ literæ &c. Elementa itaq; sermonum dei sunt ea principia quę docemus catechumenos.

ET FACTI estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.) Quod dixerat elementa exordii, mo
do appellat lac metaphorice: vt ex metaphora ætatis indigentis lacte, agnoscant se esse velut in-
fantes. OMNIS enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ.) Quid sit solidus ci-

F bus declarat dicendo sermonis iustitiæ. Et intendit per sermonem iustitiæ doctrinam de profectu in operibus iustis. Et hoc dicit ad differentiam tam incipientium quàm proficiẽtium: quorum studium est declinare a malo, pugnare contra vitia. Hi enim adhuc non sunt experti sermonem iustitiæ: hoc est studium circa operationes iustas, alieni iam a vitiis. PARVVLVS enim est.) Ad similitudinem infantis qui pascitur lacte, ratio redditur. PERFECTORVM autem est solidus cibus.) id est studium iustitiæ. Et declarando qui sunt perfecti, subiungit.

EORVM qui pro consuetudine, pro, habitu, exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.) qui iam non qualitercunque sed ex habitu habent sensus animi (comprẹhendẽtes partem & perceptiuam & affectiuam. Oportet enim perfectos habituatos esse in omnibus animi viribus) ad discretionem boni & mali: ad discretionẽ autem tam in affectu q̃ in opere. Qui ẽm iam sunt exercitati & habituati in discernendo factis bonum a malo vniuersaliter in omni ma-
G teria, ii sunt perfecti, ii solido pascuntur cibo: studio, scilicet solius iustitiæ ad reddendum tum deo tum proximis quod cuiq; debetur.

CAPVT VI.

VAPROPTER intermittentes, pro, omittentes, inchoationis, pro, principii, Christi sermonem, ad perfectionem feramur.) Dixerat q; sermo futurus erat difficilis interpretatu ad dicendum propter eorum tarditatem, quoniam facti sunt velut infantes egentes lacte: & adiunxerat q; facti sunt egentes doctrina elementorum. Intendit modo monere eos vt studeant perfectioni, cauentes a reditu ad prẹteritum statum pœnitentium. Et hoc intendens dicit se omitte-
H re doctrinam elementorum. ¶Vbi aduerte prudens lector q; medium elegit inter duo extrema videlicet perfectos & incipientes, neq; doctrinam perfectorum neq; doctrinam incipiẽtium tradit, sed doctrinam proficientium. Hæc est enim via qua ferimur ad perfectionem. Et anteponit hanc proficientium doctrinam in toto hoc capitulo: tanq̃ per hoc reddens eos idoneos ad sermonem promissum de pontificatu Christi secundum ordinem Melchisedec. ¶Ait itaq;. Quapropter, quia segnes estis & copiosus instat sermo de pontificatu Christi secundum ordinẽ Melchisedec, omisso sermone principii Christi, hoc est spectantium ad eos qui initiantur Christo, feramur ad perfectionem, feramur factis velut proficientes ad ea quæ sunt perfectionis. Et dicit in prima persona feramur, vt magis trahat eos vna secum. NON rursus iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis.) Explicat modum quo proficientes ferimur ad perfectionem. Et consistit modus in hoc q; non redeamus ad priorem statum. Prior enim status fuit
I status pœnitentiẹ ab operibus mortuis: hoc est a peccatis. Peccata nanq; sunt opera mortua relatiue ad vitam ẹternam. Nihil siquidem participant æternæ vitæ. ¶Et appellat resipiscentiam a peccatis, fundamentum: quoniam est primum quod fit in ædificio spirituali. Quum enim homo incipit ædificium spiritualium virtutum, primum occurrit ei resipiscere a peccatis: & hoc iacit pro fundamento. Proficientes debent multum cauere ne ad hoc redeant vt iterum oporteat eos resipiscere a peccatis.

ET FIDEI in deum baptismatum.) Ad id quod dixerat fundamentum refertur fidei: non rursus iacientes fundamentum fidei ad deum. Non dicit non prosequentes fidem, sed non iterum iacientes fundamentum fidei in deum. Hoc enim esset eorum qui perdidissent fidem dei & redirent ad fidem. ¶Nec dicit fidei ad deum absolute, sed explicat quinq; credita. Quorum primum est baptisma. Secundum doctrina. Tertium impositio manuum. Quartũ resurrectio mor-
K tuorum. & quintum iudicium æternum. Hæc enim omnia referuntur ad dictionem fidei tanquàm credita. Et est sensus. Non iterum iacientes fundamentum fidei ad deum horum creditorum: videlicet baptismatum &c. iacere enim fundamentum fidei horum est illorum qui initiantur in fide, qui fiunt Christiani. Et dixit pluraliter baptismatum, quia triplex est baptisma: fluminis, flaminis, & sanguinis. Cogimur autem in vero sensu saluare baptismata, ex eo q; dicit nõ rursus iacientes. De recta ergo fide baptismatum loquitur: cuius semel iecimus fundamentum, & prohibemur iterum iacere idem fundamentum. DOCTRINAE.) proculdubio euãgelicæ. Ad primum enim fundamentum fidei ad deum, spectat credere non solum baptisma sed euangelicam doctrinam esse a deo non ab homine. IMPOSITIONIS quoque manuum.) Et hæc ad prima fidei fundamenta in primitiua spectabat ecclesia. Vnde & Paulus quæ-

fuit, si spiritum sanctum accepistis credentes? Dabatur enim per illam spiritus sanctus in testimonium fidei, & dabatur statim post baptismum adultis: vt patet in Actis Apostolorum, quũ audierunt ꝙ Samaria recepisset verbum dei, miserunt ad illam Petrum & Ioannem. Et Paulus quum venisset Ephesum, super tunc baptizatos in nomine Iesu, imposuit manus. AC resurrectionis mortuorum & iudicii æterni.) Ad prima fidei fundamenta spectat credere non solum prædicta tria presentis vitę, sed etiam hæc duo futuræ vitæ: videlicet resurrectionem mortuorum & iudicium æternum, quo ad pęmia & supplicia. Hæc enim sunt prima ab omnibus credenda: & horum omnium fundamentum fidei non homini sed deo iacere oportet in principio quũ Christiani simus. ET hoc faciemus si quidem permiserit deus.) Pronomen hoc demonstrat quod dixerat, ad perfectionem feramur non rursus iacientes &c. Quod autem adiungit si quidẽ permiserit deus, minus dicit & plus significat. Permissio enim est malorum: significat autem si deus concesserit. ¶IMPOSSIBILE enim est.) Rationem reddit negationis antedictę: videlicet non rursus iacientes fundamentum &c. Et dicit impossibile, quoniam de renouatione per secundum baptisma loquitur: quam constat esse impossibilem. EOS qui semel sunt illuminati.) Iuxta antedicta reddit singula singulis: non tamen eodem ordine. vnde fundamento pœnitentiæ reddit illuminationem. Fundamentũ enim pœnitentiæ consistit in hoc ꝙ homo resipiscat: quod diuina illuminatione constat fieri. Ad fidem autem ad deum baptismatum, reddit quod sequitur. GVSTAuerunt etiam donum cæleste.) Nec refert si ediuerso hoc referatur ad fundamentum pœnitentiæ, & illud ad fidem baptismatum. nam vtrobiꝙ est & cæleste donum & lumen. Et illuminatio quidem directe spectat ad intellectum: gustatio autem ad experientiam saporis, que in affectu perficitur. ET participes facti sunt spiritus sancti.) Reddit hoc impositioni manuum: per quam participabatur spiritus sanctus. GVstauerunt nihilominus bonum dei verbum.) Reddit hoc doctrinę. Euangelica enim doctrina est bonum dei verbum, quod ab illis gustatum est qui cœperunt mente sentire quàm bonum est & vtile animæ. VIRTVtesꝙ. pro, potentiasꝙ, seculi venturi.) Reddit hoc resurrectioni mortuorum & iudicio æterno. Ita ꝙ gustare potentias venturi seculi, est propter venturum seculum, propter futuram resurrectionem & æternum iudicium inchoare hic dominium spiritus super corpus & se exercere iudicem suiipsius. Hę enim sunt potentię futuri seculi pręgustatę. Hi quinꝙ effectus explicati, sunt sacramentorum & reliquorum prius numeratorum. Et sunt effectus inuenti in iis qui ex toto corde fiunt Christiani, baptizantur ac confirmantur. Hic igitur de pœnitentibus instructis, baptizatis ac confirmatis (eo ꝙ semel hęc bona perceperunt per hęc sacramenta) subiungit.

ET prolapsi sunt.) Quod significat non purum lapsum, sed lapsum vltra. Magnus enim significatur lapsus. RVRSVS renouari ad pœnitentiam: rursum crucifigentes. pro, recrucifigentes, sibimetipsis filium dei, & ostentui habentes. pro, & diffamantes.) Si diceret impossibile est eos rursus renouari ad pœnitentiam, sine aliqua additione, difficilis esset sermo: immo si nõ esset sermo authoritatis, censeretur hęreticus. Quia tamen authoritatem obtinuit hæc epistola, glosaretur ꝙ non de quacunꝙ renouatione sed de renouatione baptismali intelligitur. Quia tamen expresse adiungit recrucifigentes sibimetipsis filium dei, limitat renouari ad pœnitentiam non qualitercunꝙ sed recrucifigendo sibimetipsis filium dei. Ita ꝙ sensus est. Impossibile est semel baptizatos rursus renouari ad pœnitentiam recrucifigendo sibimetipsis filium dei. Recrucifixio nanꝙ modum renouandi explicat. Perinde ac si dixisset, impossibile est rursus renouari ad pœnitentiam per baptismum. Iteratum enim baptisma recrucifixionem sibimetipsis filii dei appellat. Et subtiliter ac docte, ad significandum rationem quare non potest iterari renouatio per baptismum: quia esset recrucifigere filium dei, non in carne propria ipsius filii dei sed in semetipsis qui rebaptizarentur. nam baptizamur in morte Christi & consepelimur illi per baptismum, & emergimus ex baptismo in nouitatem vitæ, corresurgentes Christo: ac per hoc iterare baptisma est recrucifigere Christum immortalem, non in seipso (vt dictum est) sed in eo qui rebaptizatur. Quum tamen conforme debeat esse signum significato: ac per hoc sicut semel Christus mortuus est & resurrexit non amplius moriturus, ita semel debet mihi crucifigi, & semel concessum est surgere cum ipso in nouam vitam. ¶Quod autem subditur ostentui habentes seu diffamantes, seu (per circũlocutionem) exemplum ignominiæ facientes, ad idem spectat. Immo & explicat huiusmodi recrucifixionem spectare ad publicam ignominiam filii dei: tanꝗ filius dei pluries crucifigatur alicui. ¶Vbi aduerte quòd nisi aliqui tunc temporis fuissent iterantes baptisma, non tam accurate author huius epistolę hanc materiam interloquendo tra-

F ctasset. ¶TERRA enim sæpe venientem super se bibens himbrem & germinans herbam opportunam illis a quibus.pro,propter quos,colitur,accipit benedictionem a deo: proferens autem spinas ac tribulos,reproba est & maledicto proxima: cuius consummatio in combustionem.) Adiungit similitudinem satis claram ex differentia inter terram fructuosam & inutilem. ¶Aduerte prudens lector quòd coniunctio causalis enim(dicendo terra enim)non refertur ad immediate præcedentia:sed quum dixisset quòd semel baptizati & prolapsi non possunt renouari iterando baptisma.monet eosdem prolapsos ex differentia terrarum,vt timeāt sibi: vtpote sæpe moniti a pastoribus ecclesiarum,a sacris literis,ab exemplis sanctorum, a diuinis instigationibus(hæ enim sunt himber sæpe veniens super terram) & inde aduertant an germinant herbam opportunam,an spinas & tribulos. Hinc enim coniicere poterunt de exitu an erit benedictus a deo,an in combustionem æterni ignis.

G CONFIDIMVS autem de vobis dilectissimi.pro,dilecti,meliora & viciniora.pro,adhærentia,saluti:tametsi ita loquimur.) Ne præmissa commemoratio pareret in animis Hebręorum opinionem quòd author huius epistolæ male sentiat de illis, moderamen adiungit quòd quàmuis ita loquatur tamen confidat quòd in eis sint meliores partes & saluti propinquę:hoc est quòd in eis sit pars illa melior,scilicet feramur ad perfectionem. Et similiter pars illa melior: videlicet terra proferens herbam opportunam. Ad differentiam partium deteriorum: scilicet terræ proferentis spinas,& tribulos,& eorum qui rursum iaciunt fundamentum pœnitentiæ, fidei &c. ¶NON ENIM iniustus est deus.)Rationem reddit quare meliores partes de eis sibi persuadet. VT OBLIVISCATVR operis vestri & dilectionis.) Deest laboris. Legendum est. ET LAboris dilectionis, quam ostenditis, pro,ostendistis,in nomine.pro,in nomen, ipsius,qui minstrastis sanctis & ministratis.) Ecce ratio adhęrentium saluti ex parte operum

H misericordiæ quæ erga nomen Christi & fecerant & faciebant,ministrando sanctis. ¶Et in hoc commendat exterius opus & laborem: vt labor referatur ad exercitium corporis,& opus ad eleemosynam rerum. Vtrunque enim concurrit ad ministrandum sanctis. Interius autem amorem erga nomen dei. Ex parte vero dei,affert q͂ in eum non cadit iniustitia vt obliuiscatur præmiare hęc. Et propterea vtrinq; concipit meliora de illis.

CVPIMVS autem vnumquenque vestrum eandem ostentare.pro,ostendere, solicitudinem ad expletionem spei vsque in finem.) Dixerat tametsi ita loquimur: reddit modo rationem quare ita loquitur,quia cupimus vnumquenque vestrum. ¶Vbi discerne quòd prius in genere dixit de operibus bonis & dilectione: modo acrioris sermonis rationem reddit,vt singillatim singuli eandem(hoc est similem,parem) monstrent & exhibeant diligentiam, ad expletionem spei vsque in finem,ad plene perficiendam spem vsque ad finem vitæ. Et explicando diligentiā

I ac modum perficiendæ spei,subiungit. VT NON segnes efficiamini.)Dixerat superius quoniam segnes facti estis auditionibus:modo dicit vt non senes efficiamini ad opera.

VERVM imitatores eorum qui fide & patientia.pro,longanimitate,hæreditabunt.pro,hæreditant.promissiones.) Non dicit imitatores eorum qui genere & circuncisione hæreditant promissiones, sed qui fide & longanimitate hæreditant promissiones factas Abrahæ. Illi enim sunt Israelitæ secundum carnem,isti autem secundum spiritum. ¶ABRAHAE nanq; promittens deus.) Gen. vicesimosecundo. Dixerat se cupere vt singuli similem exhiberent diligētiam ad perficiendam spem. Et quoniam spes ad promissa tendit,declarat modo immobilē promissionem factam a deo cui innititur spes. QVONIAM neminem habuit per quem iuraret maiorem. iurauit per semetipsum,dicens. Nisi.pro,etiam, benedicens benedicam te & multiplicans multiplicabo te.& sic longanimiter ferens adeptus est promissionem.) Historia ha-

K betur in loco allegato post immolationem Isaac. HOMINES enim per maiorem sui iurant.) Superfluit sui. Exponere incipit scripturam allatam: inchoans ab illa particula, per memetipsum iuraui dicit dominus. Ideo enim per memetipsum quia careo maiore. Consueuerunt enim homines iurare per maiores se: vt Ioseph per salutem Pharaonis:& Dauid, viuit dominus. ET OMNIS.) Deest illis. Legendum est. ET ILLIS omnis controuersię finis ad confirmationem est iuramentum.) Rationem reddit quare iurauit: inchoans rationem ex hoc quòd inter homines finis omnis controuersiæ quo ad confirmationem(non quo ad executionem)est iuramentum. ¶IN QVO abundantius volens deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilii sui, interposuit iusiurandum: vt per duas res immobiles quibus, pro, in quibus, impossibile est mentiri deum, fortissimum.pro, validum,solatium ha-

beamus.) Duas res immutabiles dicit, promissionem & iusiurandum. Vtraque enim res in deo est immutabilis. Et ambę inueniuntur in hac promissione. Effecit autem deus hæc vt consolatio hæredum expectantium promissum, esset valida. Vnde & subdit. QVI confugimus ad tenēdam propositam spem: quam velut ancoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vsq; ad interiora velaminis.) Assimilat spem ancoræ firmanti nauem: explicans spem esse tanquàm ancoram animæ habentem tres conditiones. Primo ꝙ est tuta ab aduersantibus. Deinde ꝙ est firma in seipsa habens rationem firmitatis. Et demum ꝙ ingreditur, ꝙ penetrat vsq; ad intima velaminis. Ancora enim tunc est tuta & firma quando ad intima profunditatis penetrat. Et similiter spes penetrat vsq; ad intima cælorum, vsq; ad fœlicitatem futuram sanctorū. Quam appellat interiora velaminis: hoc est sanctasanctorum, vltimam templi partem quæ velamine separabatur a reliquo templo. VBI præcursor pro nobis introiuit Iesus secundum ordinem Melchisedec pontifex factus in æternum.) Ad interiora velaminis soli pontifici patebat aditus. Et propterea redeundo ad pontificatum Iesu tractandum, explicat quæ sunt interiora velaminis: scilicet interna cælorum quo pro nobis pręcursor (tum quia ante nos, tum quia ad præparandum nobis ibidem locum) ingressus est Iesus factus pontifex verus non ad tempus sed in æternum, secundum ordinem Melchisedec.

CAPVT VII.

HIC enim Melchisedec rex Salem sacerdos dei summi. pro, excelsi, qui obuiauit Abrahæ regresso. pro, regredienti, a cæde Regum.) Historiam refert scriptam Gen. xiiii. ET benedixit ei.) Melchisedec benedixit Abrahæ. CVI.) videlicet Melchisedec. ET decimas omnium diuisit Abraham.) Hæc omnia ex textu Genesis sumpta sunt. ℭPRImum quidem qui interpretatur rex iustitiæ.) Hic est textus ex quo (vt prędiximus) apparet ꝙ epistola hæc non est scripta Hebraice. Melchisedec enim dictio composita est (si tamen vnica dictio est) ex duobus integris: videlicet rex iustitiæ. Vnde scribendo Hebraice nulla erat ratio dicendi ꝙ interpretatur rex iustitiæ, sed ꝙ interpretatur Melchisedec. In alio itaq; idiomate dicendo rex iustitiæ, monstrat ꝙ non Hebraice scribebat, sed Hebaicam hanc dictionem Græce scribens interpretatus est Græce. ℭEt scito ꝙ (vt super Psalterium diximus) Melchisedec non erat nomen proprium illius viri, sed erat nomen commune regibus illis: sicut Cæsar est nomen commune Romanis imperatoribus, & Pharao regibus Aegypti &c. Nomen propriū illius viri scriptura tacet vt substratum Melchisedec. Quod dico, quia creditur ipsum fuisse primogenitum Noe qui vocatur Sem. DEinde autem & rex Salem.) A loco cuius erat rex describitur. Nec est præsentis discussionis sed spectantis ad librum Genesis, discutere situm Salem: an scilicet sit Hierusalem, an sit Salim. QVOD est rex pacis.) Rursus in alio idiomate interpretatur Hebręum. SIne patre, sine matre, sine genealogia, neq; initium dierum neq; finem vitæ habēs: assimilatus autem filio dei manet sacerdos in perpetuum.) Quæ dicuntur hic de Melchisedec sine patre, sine matre &c. sunt intelligenda formaliter quatenus Melchisedec. Sub tali enim titulo inuenitur in scriptura absq; scripto patre, absq; scripta matre, absq; scripta genealogia, absq; initio dierum (non enim scribitur quando natus fuit) & absq; fine vitę: quia nec scribitur quanto tempore vixit. Et propterea assimilatur filio dei: qui est rex iustitiæ & rex pacis, sine patre secundum ꝙ homo, & sine matre secundum ꝙ deus, sine genealogia: vtpote carens auis & atauis secundum ꝙ deus. Neq; initiū dierum habens neq; finem: vtpote æternus. Et vere manens sacerdos in perpetuū positiue. Melchisedec autem manet sacerdos in perpetuum negatiue: quia describit sacerdos & non describitur terminus illius sacerdotii. Vndiq; ergo est figura filii dei.

INTVEMINI autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis. pro, primitiis, Abraham patriarcha.) Prosequitur declarando rem gestam & applicando mystice ad Iesum. Prius enim declarauit & applicauit Melchisedec rex Salem sacerdos: nunc vero declarat & applicat, cui & decimas omnium diuisit Abraham. Considerate inquit quantus est hic, Melchisedec, cui Abraham patriarcha, tot nationum, pater tot patrum, dedit decimas ex primitiis. Primitias appellat exuuias seu spolia detracta hostibus. ℭET QVIDEM de filiis Leui sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere a populo secundum legem, id est a fratribus suis: q̄q̄ & ipsi exierunt de lumbis Abrahæ. Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham.) Dixerat intuemini quantus sit iste. Explicat modo magnitudi-

F nem ipsius ex differentia inter sacerdotium Leuiticum & sacerdotium Melchisedec quo ad acceptionem decimarum. Nam sacerdotes legales qui erant ex tribu Leui, decimas accipiebant a populo qui etiam descenderat ab Abraham: ita ꝙ tam sacerdotes quibus debebantur decimæ q̃ populus debens decimas, erant filii Abrahę. Iste autem Melchisedec non ex genere Abrahę, tãtus est ꝙ ipse Abraham pater sacerdotum legalium & totius populi dedit ei decimas. ET hūc qui habebat promissiones benedixit.) Prosequitur declarando aliam particulam, & benedixit ei. & librat ꝙ Melchisedec benedixerit Abrahæ habenti a deo promissiones. nam ante hæc Gen. xii. promiserat deus Abrahæ, faciam te in gentem magnam & in te benedicentur omnes cognationes terræ. Et rursus Gen. xiii. promisit illi deus omnem terram quam videbat, & multiplicationem seminis &c. Propter quod merito dicitur ꝙ iam habebat promissiones in numero plurali. SIne vlla, pro, omni, autem contradictione quod minus est a meliore benedicitur.) For-
G malis est sermo ꝙ quatenus benedicens potior est eo qui benedicitur vt sic: nec hoc habet contradictionem aliquam. Quamuis secundum alias conditiones contingat maiorem esse eum qui benedicitur q̃ is qui benedicit.

ET hic quidem.) hoc est in statu legis. DEcimas, morientes homines accipiunt.) nempe sacerdotes & leuitæ qui moriuntur. IBI autem.) videlicet in Melchisedec. CONtestatur.) supple scriptura. QVIA. pro, ꝙ, viuit.) scilicet Melchisedec, nihil dicens de illius morte. Præfert Melchisedec sacerdotibus leuiticis: quia scriptura loquitur de succedentibus sacerdotibus & leuitis, non autem loquitur de successore Melchisedec, sed de eo tantum viuo. ¶ET vt ita dictũ sit. pro, dicam, per Abraham & Leui.) hoc est etiam Leui. QVI decimas accipit.) in statu legis.

DEcimatus est.) Non solum Abraham decimatus est, sed per ipsum Abraham etiam Leui qui ab eo descendit, qui est pater sacerdotalis tribus, cui debentur in lege decimæ, decimatus est: vt
H inferior comprobetur ipso Melchisedec. ADhuc enim in lumbis patris erat quando obuiauit ei Melchisedec.) Decimato patre decimantur filii qui in lumbis eius sunt. Sed occurrit hic quęstio contra hanc rationem: quoniam sequeretur etiam Christum decimatum fuisse per Abraham: quoniam & ipse tunc erat in lumbis Abrahæ. ac per hoc concluderetur Christum esse minorem Melchisedec, quemadmodum concluditur sacerdotium Leuiticum inferius esse sacerdotio Melchisedec. ¶Solutio est ꝙ ratio valet in iis qui totaliter erãt in lumbis Abrahæ. Christus autem non totaliter fuit in lumbis Abrahæ: quia hypostasis Christi de cælo descendit. Aliorum autem personæ in lumbis erant Abrahæ.

SI ERGO consummatio per sacerdotium Leuiticum erat.) Intendit iungere allatis ex Genesi scripturam Dauidicam, iurauit dominus & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Et hinc explicare sacerdotium Christi maius esse sacerdo-
I tio legali. ¶Et ordinate procedit. nam hactenus monstrauit sacerdotium Melchisedec esse maius sacerdotio Leuitico, & figurare sacerdotium filii dei: modo ipsum figuratum Christi sacerdotium monstrat maius esse sacerdotio Leuitico, vtens illa authoritate Psalmi. Inde enim arguit. Si ergo consummatio, hoc est perfectio (& est sermo de perfectione animatum) per sacerdotium Leuiticum erat (Populus enim sub ipso.) scilicet sacerdotio Leuitico: hoc est sub ipsius regimine, efficacia & patrocinio. LEgem accepit.) Vbi complectitur legem & sacerdotium. Et rationem reddendo quare perfectionem exigit a sacerdotio, dicit quia populus sub ipso sacerdotio legem accepit. Lex enim ad perficiendum homines ordinatur non sola sed sub patrocinio sacerdotii. Et quia lex respicit homines, sacerdotium vero deum, ideo si qua est perfectio legis per sacerdotium fit. Et propterea dicit ꝙ si perfectio per sacerdotium Leuiticum fit, quia sub ipsius patrocinio populus accepit legem. QVID adhuc necessarium fuit.) Ecce argumen-
K tatio. SEcundum ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem & non secundum ordinem Aaron dici?) Vtitur scriptura illa, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Hoc enim post Aaron sacerdotium tempore Dauidis prophetatur. Et quia necesse est impleri scripturam, ideo dicit quid necesse fuit surgere alium sacerdotem, non secundum ordinem Aaron sed secundum ordinem Melchisedec: significando ꝙ si perfectio erat per sacerdotium Leuiticum, non erat opus surgere alium sacerdotem secundum ordinem Melchisedec. Et hoc etiam manifestat ex parte legis subiungendo TRANSLATO enim sacerdotio necesse est vt & legis translatio fiat.) Ac si apertius dixisset. quid necesse fuit surgere alium sacerdotem secundum ordinem Melchisedec & surgere aliã legem, quum translato sacerdotio necesse esset transferri legem. Dixerat enim ꝙ sub sacerdotio Leuitico data erat lex Mosaica. Igitur translato sacerdotio

trāſfertur & lex. IN quo enim hæc dicūtur, de alia tribu eſt: de qua nullus altario præſto fuit.) A
Monſtrat tranſlationem ſacerdotii prophetatam & factam (quo ad ordinem, quia ſecundū ordinem Melchiſedec & non ſecundum ordinem Aaron) ex hoc ipſo ꝙ trāſlatum eſt ſacerdotium ex tribu Leui in tribum Iuda. MAnifeſtū eſt enim ꝙ ex Iuda ortus ſit dominus noſter: in qua. pro, de qua, tribu nihil de ſacerdotibus. pro, ſacerdotio, Moyſes locutus eſt.) Moyſes enim ſolum in tribu Leuitica ſacerdotium diſpoſuit.

ET amplius adhuc manifeſtum eſt,) Anteq̄ compleat argumentationem inchoatam ex illa particula ſecundum ordinem Melchiſedec, confirmat idem ex adiuncta particula in æternū: dum dicitur tu es ſacerdos in æternum. vt vtraꝗ particula manifeſtata cōpleat rationem. SI ſecundum ſimilitudinem Melchiſedec exurgat alius ſacerdos qui non ſecundū legem mandati carnalis factus eſt.) Lex Moyſi appellatur lex mandati carnalis, quia mādata ea quæ carnalia ſunt: oblationes pecorum, purificationes carnales & huiuſmodi. & iam dictum eſt ꝙ iſte alius ſacerdos non eſt factus ſecundū legem Moyſi: vtpote in tribu Iuda. SED ſecundum virtutem. pro, potentiam, vitæ inſolubilis.) E regione legis mandati carnalis locat potentiam vitæ inſolubilis: potentiam contra legem, vitę inſolubilis contra mandati carnalis. Quod intelligitur ad literā quo ad efficaciam ſacerdotii, quia habet potentiam conferendi vitam immortalem: quum ſacerdotiū Leuiticum ad carnalia & terrena hæc in terra promiſſionis ordinatū eſſet CONteſtatur enī.) in pſal. cix. QVOniam. pro, ꝙ, tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.) Vtranꝗ particulam ſimul attulit. & ad complendam rationem ſe cōuertit.) REprobatio quidem fit præcedentis mandati, propter eius imbecillitatem & inutilitatem. nihil enim ad perfectum adduxit lex.) Inchoauerat rationem. ſi perfectio per ſacerdotium Leuiticum erat quia ſub ipſo lex data eſt, quid neceſſe fuit ſurgere alium ſacerdotē & aliam legem. Reddit modo rationem quare neceſſe fuit ſurgere aliam legem: quia ſcilicet ad perfectionem non ducebat lex cum ſuo ſacerdotio. Eſt itaꝗ ſenſus ꝙ prophetante ſcriptura nouum ſacerdotē in æternum ſecūdum ordinem Melchiſedec: fit reprobatio præcedentis mandati: legis ſcilicet Moyſi. non ꝙ fuerit mala ſed ꝙ fuerit infirma & inutilis. Infirma quidem, quia non poteſt iuſtificare, quia non confert remiſſionem peccatorum: inutilis autem, quia non introducit in æternam fœlicitatem. Vnde & vtriuſꝗ rationem reddens dicit. nam lex nihil adduxit ad perfectū: hoc eſt nihil adduxit ad perfectionem iuſtitię in hac vita, & nihil adduxit ad perfectionē patrię immediate poſt hanc vitā. INtroductio vero melioris ſpei.) ſupple fit prophetando tu es ſacerdos in æternū ſecundum ordinem Melchiſedec: vtpote ſpei non terrę promiſſionis ſed æternę patrię (per ſacerdotium enim Chriſti hęc ſpes introducta eſt) immo melioris ſpei reſurrectionis corporum: quā per Chriſti ſacerdotium ſumus explicite cōſecuti. PER quā proximamus ad deum.) E regione inutilis dixit melioris ſpei. e regione vero infirmi dicit per quā proximamus deo. Spes enim iuſtificans, propinquos nos reddit deo ſecundum ſpiritum in hac vita: & eadem ſpes eſt melioris boni, patrię ſcilicet cęleſtis. ET quantum eſt non ſine iureiurando.) Proſequitur verba Dauidica quo ad illam particulam. iurauit dominus. ALII quidem ſine iureiurādo ſacerdotes facti ſunt: hic autem cū iureiurando per eum qui dixit ad illum. iurauit dominus & non pœnitebit eum, tu es ſacerdos in æternum. Deeſt, ſecundum ordinem Melchiſedec.) & ſuperfluit eum. INtantum melioris teſtamenti ſponſor factus eſt Ieſus.) Sententia eſt clara ꝙ quanto eſt differentia inter Ieſum & ſacerdotes Leuiticos in hoc ꝙ illi ſine iureiurando, Ieſus cum iureiurando factus eſt ſacerdos in æternum, tanto ex ipſo iureiurando adhibito factus eſt promiſſor melioris teſtamenti. Iuſiurandum enim ad firmitatem promiſſionis hæreditatis melioris ſpectat. ℭQuod autem dicit per eū qui dixit ad illum, iuſiurandum ſignificat per deum. Et qui dixit ad illum, refertur ad tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec. ET alii quidem plures facti ſunt ſacerdotes.) ſucceſſiue. IDcirco ꝙ morte prohiberētur permanere: hic autem.) Ieſus. EO ꝙ maneat in æternum.) viuens in æternum. SEMpiternum habet ſacerdotium.) abſꝗ ſucceſſore. Aduerte ꝙ prius tractauit Ieſum ſacerdotē in æternum quo ad efficaciam ſacerdotii. modo autem tractat eundem ſacerdotem in æternum ſecundū vitā ipſius ſacerdotis. Et hinc deducit. VNde & ſaluare in perpetuum poteſt.) Dictio interpretata in perpetuum, dicitur magis ſonare ad plenū.

ACcedens per ſemetipſum. pro, accedentes per ipſum, ad deum: ſemper viuens ad interpellandum pro nobis. pro, ipſis.) Ex hoc ꝙ manet in æternum, ſequitur ꝙ poteſt accedentes per ipſum ad deum, ſaluare plene: vtpote ſemper viuens ad interpellandum pro ipſis accedentibus. ℭFormaliter loquitur de Ieſu quatenus pontifice: cuius officium eſt poſtulare a deo pro accedētibus

F ad deum per ipsum. Postulat autem pro suis membris Iesus in cęlo existens, tum facto, monstrā do signa passionis, tum merito, offerendo pietatem qua passus est pro illis.

TAlis enim decebat vt esset nobis pôtifex, sanctus. pro, pius.) erga cęlestem patrem, patriam ac ciues. INnocens.) qui neminē lęserit. IMpollutus.) in seipso. SEgregatus a peccatoribus.) quatenus peccatores, quod est esse omnino segregatum a peccatis. ET excelsior cælis factus.) ascendit enim supra omnes cęlos. QVI non habet necessitatem quotidie quemadmodum sacerdotes.) Leuitici. PRIVS pro suis delictis hostias offerre, deīde pro populi. hoc enim fecit semel seipsum offerendo.) Pronomen hoc, demonstrat particulam immediate præcedentem: videlicet pro delictis populi. hoc enim (scilicet offerre pro delictis populi) fecit semel, offerendo seipsum in ara crucis. Iam siquidē excluserat a Iesu oblationem pro proprio peccato: dum dixit, tentatum autem per omnia pro similitudine absq; peccato. ¶LEX enim constituit homines sacer
G dotes infirmitatem habētes.) Ratio differentię inter Iesum & sacerdotes Leuiticos est: quia lex Moysi constituit sacerdotes homines habentes imbecillitatē, & naturę & peccati. SERmo autem iurisiurandi qui. pro, quod, post legem est.) sermo propheticus in psalmo cum iureiurādo quod longe post legem est. FIlium in æternum perfectum.) constituit sacerdotem. Lex homines, sermo autem iurisiurandi filium: illa sacerdotes imbecilles, iste perfectum in æternū: hoc est ex omnibus ad sacerdotem requisitis constantem non ad tempus sed in æternum.

CAPVT VIII.

CAPITVLVM. pro, summa, autem super ea quæ dicuntur.) supple est. TAlem habemus pontificem qui consedit in dextera sedis magnitudinis. pro, maiestatis, in cęlis.) Hoc declaratum est superius. SANctorū minister & taber
H naculi veri quod fixit deus & non homo.) Incertum est an sanctorum sit masculini vel neutri generis. nā vtroq; modo verificari potest. est enim Iesus pontifex minister sanctorum, hoc est sanctarum rerum: spiritualium gratiarum & gloriæ cælestis. vtraq; enim & sancta sunt, & ministerialiter Iesus quatenus homo illa confert. Est & rursus minister sanctorum hominum, ministrādo eos vt pontifex deo. hic quidem per dona gratiæ: ibi vero per dona gloriæ. Et hic sensus magis quadrat ministerio: quoniam relatiue ad deum minister significatur, tanq̄ ministrans deo mundos homines. In primo autem sensu ad homines refertur ministerium gratiæ & gloriæ. pontificis autem ministerium præcipue est relatiue ad deum. ¶Appellatur quoq; minister tabernaculi, alludendo ad pontificem legalem qui erat minister tabernaculi tanq̄ loci in quo ministrabat. Verum ille erat minister tabernaculi figuralis: Iesus autem minister tabernaculi veri, quod est ecclesia tam militans quàm triumphās. Vnde & dupliciter Iesus est minister hominum electorū, primo tanquā rerum quas offert deo.
I secundo tanq̄ tabernaculi in quo ministrat. Habitat enim Iesus in cordibus electorum, & propterea ecclesia tabernaculum eius dicitur. Et est tabernaculum verum, non figurale, & est quod fixit deus & non homo. Deus enim est qui figit electos: & nullus homo est qui possit huiusmodi tabernaculum efficere. ad differentiam tabernaculi materialis quod fecit Moyses, in quo ministrabat Aaron. ¶OMnis enim pontifex ad offerendum munera & hostias constituitur.) Ex communi officio omni pontifici, manifestat quod dixerat minister sanctorum. VNDE necesse est.) Superfluit est. ET hunc habere aliquid quod offerat.) Illatio est manifesta, ex eo quòd hic (scilicet Iesus) est pontifex. ¶SI ergo. pro, si enim, esset super terram.) illud quod Iesus pontifex offert: hoc est si esset aliquod animal aut aliquis terræ fructus. hæc enim sunt super terram, & sunt ea quæ offerunt sacerdotes legales. NEC esset sacerdos.) Illatio est ducens ad contrarium: hoc est sequeretur q Iesus non solum non esset pontifex maior legali pontifice, sed nec es
K set sacerdos. Et sequelæ probationem subiungit. QVVM essent qui offerrēt secūdum legem munera.) hoc est quum essent sacerdotes legales offerentes munera ex iis quæ sunt super terrā. existentibus enim illis ad offerēdum hæc, non oportebat nec oportet nouum sacerdotem surgere ad offerendum eadem. QVI exemplari & vmbræ deseruiunt cælestium.) De exemplato est sermo, quocunq; id nomine appelles. Duo dixerat, alterum sanctorum minister, alterum & tabernaculi veri quod fixit deus. Et quo ad primum dixit q id quod offert Iesus non est super terrā, ad differentiam sacerdotum legalium. Quod & verificatur tam de eo quod obtulit (hoc est semetipso. nam ipse de cęlis descendit) quàm de iis quæ continue offert deo: sanctis scilicet qui nō sunt super terram sed cęlestes. cęlesti enim gratia constituuntur & cælesti gloria cōsummantur. ¶Modo differentiam tabernaculi prosequitur, dicendo de sacerdotibus legalibus qui deseruiūt

exemplari & vmbrę cælestium. Tabernaculum siquidem illud erat exemplatũm a tabernaculo A
cęlesti:& erat velut vmbra illius,erat quædã reprę sentatio illius velut vmbra reprę sentat cor=
pus.Et ꝙ hoc sit verum,affert authoritatem scripturę. SIcut responsum est Moysi.)Exo.xxv.
QVVM consummaret.pro,cõsummaturus esset,tabernaculũ.vide inquit omnia facito secun
dum exemplar quod tibi ostensum est in monte.)Dictio interpretata exemplar, significat typũ
seu formam.Quod dixerat cælestium,modo dicit formam Moysi ostensam in monte: quoniam
cęlitus formata erat similitudo tabernaculi ostensa Moysi quum esset in monte. Hinc enim my=
stice intendit exponere author ꝙ tam tabernaculum pontificis Iesu quàm oblata per eum,cæ=
lestia sunt:tabernaculum autem & oblata per sacerdotes legales.terrestria & exemplata ac vm=
bræ cęlestium. ¶NVNC autem melius.pro,præstantius,sortitus est ministerium.)Probat ex
alio capite ministerium Iesu pontificis,esse excellentius ministerio pontificis legalis.immo quũ
prius dixisset esse præstantius, modo quantitatẽ excellentiæ manifestat: tanto excellentius di= B
cens ministerium Iesu quanto melius est testamentum cuius est mediator.hoc enim subdit.
QVANTO & melioris testamenti mediator est.) Manifestat autem melius esse testamentum
cuius mediator est Christus testamento veteri,subiungẽdo. QVOD in melioribus repromis=
sionibus sancitum est.)Ex hoc ꝙ testamentum nouum firmatum est promissis melioribus (vt=
pote cælestibus.promittit enim cælestem gratiam & cælestem gloriam) melius dicitur antiquo
testamento,promittente vitam & bona in terra promissionis.
NAM si illud prius.pro,primum,culpa vacasset.pro,fuisset irreprehensibile.) non tanq̃ malum
sed tanq̃ imperfectum. NON vtiꝙ secũdi locus inquireretur.) habito enim perfecto quiescit
inquisitio:sed secundum exquisitum est: ergo.Quòd autem illud primum fuerit reprehensibi=
le & secundum quæsitum,monstrat subiungens. ¶VItuperans. pro, reprehendens,enim eos.
pro eis,dicit.)Reprehendens enim testamentum primum deus dicit eis,Israelitis Hierem̃.xxxi. C
ECCE dies venient dicit dominus, & consummabo super domum Israel & super domum Iu=
da testamentum nouum:non secundum testamentum quod feci patribus eorum in die quo ap=
prehẽdi manum eorum vt educerem illos de terra Aegypti.)Et rationem subdit. QVOniam
ipsi non permanserunt in testamento meo & ego neglexi eos, dicit dominus.) Quale autem sit
testamentum nouum subiungit. QVIA hoc est testamentum quod disponam domui Israel
post dies illos (dicit dominus) dans leges meas in mentem eorum & in corde eorum superscri=
bam.pro,inscribam,eas.)Hinc sumitur ꝙ nouum testamentum non est lex aliqua scripta:sed est
lex infusa mentibus & sculpta in cordibus.¶Vbi & scito ꝙ hinc Hieremiæ textum author hu=
ius epistolæ attulit iuxta interpretationem.LXX.& non iuxta textum Hebręum.Et hoc est si=
gnum ꝙ Græce scripsit. In Hebræo enim(vt Hieronymus testatur)pactum non testamentum
habetur.Quorum tanta est differentia ꝙ illud est inter viuos: hoc autem non est firmum viuẽ= D
te testatore. ET ero illis in deum,& ipsi erunt mihi in populum:)Prius dicta spectant ad testa=
mentum nouum in hac vita.hæc autem cum sequentibus(dicta quoꝙ a Hieremia) spectant ad
effectum testamẽti noui in futura vita.in qua deus habebitur ex integro a nobis in deum:& si=
militer nos habebimur a deo in populum. Quorum vtrunꝙ hic etiam verificatur participati=
ue & imperfecte.Quod autem sequitur,cęlesti patriæ est proprium. ¶ET non docebit vnus=
quisꝙ proximum suum & vnusquisꝙ fratrẽ suum,dicens cognosce dominũ.)Effectus proprius
noui testamenti post hanc vitam,describitur exclusio doctrinæ humanæ, non ad quodcunꝙ sed
ad cognoscendum dominũ.In cęlesti enim patria quanuis vnus instruatur ab alio de aliquibus
mysteriis,non tamen de notitia dei.Et ratio subditur. QVOniam omnes scient me.)Nõ di=
cit omnes scient omnia,sed scient me. A MInore vsꝙ ad maiorem.pro,a paruo eorum vsꝙ ad
magnum eorũ.)Erunt enim ibi magni & parui,beati & magis beati:sed videre deum erit cõmu E
ne omnibus. QVIA propitius ero iniquitatibus eorum.)hoc est non ob eorũ merita sed pro=
pter meam propitiationẽ peruenient ad videndum me. ET peccatorum eorum.) Desunt tres
dictiones. ET iniquitatum eorum,iam non memorabor.)Talis autem ac tanta erit propitiatio
mea ꝙ dabo obliuioni(quo ad punitionem)peccata eorum & iniquitates eorũ. Per quod signi=
ficatur propitiatio non pendens,nõ ambigui exitus: qualis est propitiatio in pręsenti vita respe=
ctu eorum qui recidiuãt & in recidiuo moriuntur.illis enim quãuis deus fuerit propitius, tamẽ
propter recidiuũ imputat etiã peccata pręterita:iuxta parabolam ingrati serui traditi tortori=
bus donec reddat vniuersum quadrantẽ. ¶DIcẽdo autẽ nouũ.)Non sunt hęc verba Hieremię,
sed authoris epistolæ: applicantis verba dei per prophetam ad propositum. Et arguit ab illa

F particula testamentum nouum. ANtiquatur.pro,antiquauit,prius.pro,primũ.)Dicens deus testamentum nouum,antiquauit primũ testamentum. QVOD autẽ antiquatur & senescit, prope interitum est.) Non eget probatione argumentatio ista: quoniam continua experientia comprobatur. Vnde hinc author intelligi vult ꝙ testamentum primum (vtpote antiquationi & senectuti subiectum)ad interitum tendebat,sicut & iam interiit:testamentum primũ (vtpote antiquationi & senectuti subiectum)ad interitum tendebat, sicut & iam interiit:testamentũ autem nouum(vtpote semper nouum)manet in æternum.æterna enim est gratia.quæ hic inchoatur & in patria consummatur:semper nouos reddens eos in quibus est.

CAPVT IX.

ABVIT quidem. Deest,igitur,& prius.pro,primum,)supple testamentum. IVSTIficationes culturę & sanctum seculare.pro,mundanum.)Appellat iustificationes culturę cęrimonias & conditiones requisitas ad dei cultum. sanctum
G vero mundanum appellat munditiam in oculis mundi huius:ad differentiã mũditiæ spiritualis, quæ est in oculis dei solius. nam vetus testamentum exigebat huiusmodi munditiam mundanam secundum iudicium sacerdotum: puta munditiam per aquam aspersionis,& huiusmodi. Et quoniam tam ad iustificationes cultus quàm ad munditiam mundanam magna ex parte(& fere ex toto)spectabat tabernaculum, ideo vt rationem horum subiungit. ℭTAbernaculum enim factum est primum: in quo erant candelabra. pro.candelabrum,& mensa & propositio panum.)Quum vnicum fuerit tabernaculum, author distinguit illud in duo tabernacula:primũ scilicet & secundum. & propterea nominat tabernaculum primum:hoc est secundum primam partem in primo ingressu.In quo erant hęc tria:candelabrum a sinistris,ex septem constans lucernis &c.& propositio panum a dextris: hoc est mẽ-
H sa quædam in qua proponebantur panes septem singulis sabbatis. & mensa,hoc est altare thymiamatis in medio. Hæc intellige relatiue ad intrantem. QVAE dicitur sancta.) Hæc pars prima appellatur sancta. & est pluralis numeri sancta. ℭPost velamentum autem.) In tabernaculo erant duo velamenta.alterum velamẽtum erat velut murus tabernaculi in parte anteriori per quam aditus erat tabernaculi.Et a primo velamento vsꝗ ad secundũ velamentum erat spatium longitudinis.xx.cubitorum.& hoc totum appellabatur sancta. Post secundum autem velamentum,totum residuum erat spatium longitudinis decem cubitorum. & de hoc velamento loquitur author.Et spatium post appellat. SEcundum tabernaculum quod dicitur sanctasanctorum : aureum habens thuribulum.)Nescitur vnde author huius epistolæ hoc acceperit scilicet ꝙ in sanctissanctorum esset aureum thuribulum. ET arcam testamenti circuntectam ex omni parte auro.) Hoc satis constat ex sacra scriptura. IN qua vrna aurea habens manna,& virga
I Aaron quæ fronduerat,& tabulæ testamenti.)Horum trium quę dicit esse in arca,vltimũ tantum authoritate sacrę scripturę habetur.Et ita habetur hoc tantũ ꝙ excluduntur reliqua duo. nam.iii. Regum.viii. expresse dicitur quòd in arca non erant nisi tabulæ testimonii. Vnde iste textus vt sonat,manifeste contradicit sacrę scripturę.nam sonat absꝗ vlla differẽtia modi hæc tria esse in arca.quod perinde est acsi apertius dixisset hæc tria esse intus in arca. ℭSi tamen pro reuerentia quia iam authoritatem obtinuit,placet glosare ꝙ hæc erant in arca sed non eodem modo(quia solæ tabulæ intus,virga autem & vrna mannę exterius erant in ea.)esto. ℭForte tamen authorem huius epistolę fefellit intelligentia scripturę Exod.xvi.de phiala mãnę:& Num. xvii.de virga quę fronduerat.mandatur enim vtrobiꝗ vt seruentur coram testimonio domini, seu coram domino.Ex his enim forte credidit hæc in arca seruari. Nescio enim literã tertii Regum ad literam saluare cum hac,nisi iuxta glossam prędictam. SVper quæ.pro,super quam.)
K videlicet arcam. ERANT Cherubim glorię.)Intellige Cherubinos super arcam secundũ alas. arca enim erat inter Cherubinos: & alæ erant superiores arca. Appellat autem Cherubinos glorię,ad differentiam adorationis.non enim erant vt adorarentur sed ad gloriam dei. OBVMbrantia propitiatorium. Tabella quædam inter duos Cherubinos tanquam gestata ab ipsis (in qua si quis sedisset,pedes posuisset super arcam,appellatur propitiatorium.erat enim velut sedes dei sine sedente.De qua ad deum dicitur,qui sedes super Cherubim.Sic enim Moyses deum omnino infigurabilem adorandum depinxit: non figurando ipsum sed figurãdo sedem eius super Cherubim & arcam pręceptorum sub pedibus eius.Et dicũtur Cherubini obũbrantes propitiatorium:quia alę eorum duę extentę vmbrã faciebãt tabellæ illi. Quę ideo appellatur propitiatorium,quia ex adoratione dei ibi propitiatio sperabatur diuina. DE quibus non est mo-

do dicendum per singula.)sed quantum ad propositum sufficit. ¶HIS vero ita compositis,in priori.pro,primum,quidem tabernaculum semper introibant sacerdotes.)non laici,nô Leuitę. A
SAcrificiorum officia.pro,cultus.)Paraphrasi vsus est interpres, dicendo sacrificiorum officia. CONsummantes.)Incipiebat quotidie tam mane q̃ vesperi, cultus in altari holocaustorum(quod erat sub diuo ante tabernaculum)offerendo agnum in holocaustũ: perficiebatur autem cultus tam mane q̃ vesperi in altari thymiamatis(quod erat in primo tabernaculo) sacerdote adolente ibi thymiama.Et propterea dicit ꝙ semper introibant sacerdotes cultus cõsummantes. IN secundo.pro,secundum, autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine.) qui inferius explicatur. QVEM offerret.pro,offert,pro sua.) Legendum est. PRO se & populi ignorantia.pro,ignorantiis.)Hactenus retulit & differentiam tabernaculorum,& diuersitatem officiorum atꝙ dignitatum ministrantium in illis tabernaculis.modo incipit explanare, inchoans ab hoc vltimo:videlicet ꝙ solus pontifex ingrediebatur sanctasanctorum &c. HOC significante spiritu sancto,nondum propalatam esse sanctorum viam,adhuc priore tabernaculo habente statum.)Hoc facto ꝙ in sanctasanctorum non patebat aditus significauit spiritus sanctus ꝙ dum durat primum tabernaculum,dum durat status veteris testamenti, dum durat status cęrimoniarum legalium,non est manifestata sanctorum via. via enim sanctorum ad cælestẽ patriam,per mortem Christi aperta est:per quam Christi mortem cessauerunt legalia. Vnde & in morte Christi hoc velum templi scissum est a summo vsꝙ deorsum. B
QVAE parabola est temporis instãtis.pro,quæ similitudo fuit in tempore quod instítit.)Status illius tabernaculi exponitur ꝙ fuit similitudo illius temporis quod tunc currebat. Ita ꝙ habere velamentum repręsentabat dispositionem temporis coęui sibi: ꝙ scilicet quemadmodũ velamen claudebat aditum,ita tempus illud erat tempus clausi aditus ad cęlum. IVxta quã.pro, quod.)supple tempus. MVnera & hostiæ offeruntur quæ non possunt iuxta conscientiam.) hoc est intus in anima. PERfectum facere seruientem.)cultu latriæ.Et ratiõe quare non possunt huiusmodi perfectionem donare subdit. SOlummodo in cibis & potibus & variis baptismatibus & iustitiis.pro,iustificationibus,carnis vsꝙ ad tempus correctionis impositis.pro,imposita.)Refertur enim participium hoc ad munera & hostiæ. reddit siquidem rationem quare munera & hostię non possunt perfectum facere,quia imposita sunt solummodo in cibis & potibus & huiusmodi exterioribus. Et ne obiiceres quorsum ergo imposita hæc sunt, respondendo huic tacitæ quæstioni subiungit ꝙ non sunt imposita simpliciter sed vsꝙ ad tempus correctionis,vsꝙ ad tempus quo omnia corrigenda erant,non solum mala sed imperfecta.hæc enim erãt corrigenda non tanq̃ mala sed tanq̃ imperfecta.imposita siquidem sunt hęc tanq̃ ætati puerili: vt ex his imperfectis paulatim ducerentur ad perfecta. C
CHRISTVS autem.)Explanata significatione velati tabernaculi, consequẽter explanat officium Christi, alludendo ad officium legalis pontificis & præferendo. ASsistens.pro,adueniens pontifex futurorum bonorum.) Ille erat pontifex præsentium bonorum: Christus autem futurorum in cælesti patria. PER amplius.)Duæ dictiones sunt. ET perfectius tabernaculum.) Legalis pontifex pergens ad sanctasanctorum, tansibat per tabernaculum. & propterea de Iesu pontifice dicit quòd iuit per tabernaculum tum amplius tum perfectius.Et subiungendo differentiam inter tabernaculum Christi & tabernaculum legalis pontificis dicit. D
NON manufactum,id est non huius creationis.)Ne errares intelligendo per non manufactum hoc est increatum, explicat ipsemet ꝙ non intendit increatum sed non huius creationis scilicet artificio hominum. huiusce enim creationis erat tabernaculum legalis sacerdotis. Tabernaculum vero per quod noster ingressus est pontifex,nõ est artis opus.¶Et potes per tabernaculum istud intelligere ecclesiam:quæ est & longe amplior templo Iudęorum(vtpote comprehendens vniuersum mundum)& longe perfectior:vtpote constans ex perfectione animarum.Hanc enim superius appellauit tabernaculum quod fixit deus & non homo. Nihilominus si cælum intelligas, constat tabernaculum esse & amplius & perfectius: per quod Iesus intrauit in sanctissima. Et vtrunꝙ constat non esse huius creationis. E
NEQVE per sanguinem hircorum aut.pro,&,vitulorum.)Legalis pontifex intrabat sanctasanctorũ cum sanguine hircorũ & vitulorũ: vt præcipitur Leuit.xvi. SED per propriũ sanguinẽ.) Vide excellentiam. INtroiuit semel in sancta.)Ille quotannis intrabat,iste semel tantum:non in sanctasanctorum sed in sancta. non in ea quæ relatiue ad minus sancta dicuntur sanctasanctorum, sed in ea quæ simpliciter & absolute sunt sancta, omnino munda & eleuata etiam a

F possibilitate contrahendi aliquam immūditiam, talia enim sunt ea quæ sunt cælestis patriæ, in quę introiuit Iesus merito proprii sanguinis in cruce fusi. AETERna redemptione inuenta. pro, æternam redemptionem inueniens.) Quia caremus participio actiuo præteriti temporis, dicimus inueniens: intellige tamen quum inuenit æternam redemptionem per proprium sanguinem. Alii pontifices pro redemptione temporali intercedebant: Christus autem redemptionem inuenit æternam, non solum quo ad effectum (quia inuenit redemptionem hominum ad vitam æternam) sed etiam quo ad mensuram efficaciæ: quia inuenit redemptionem habentem efficaciam non respectu pręteritorum tantum sed respectu futurorum, non ad tempus sed in æternū si in æternum duraret mundus iste. ¶SI enim sanguis hircorum aut taurorum.) Hic est sanguis de quo superius dixit, solus pontifex non sine sanguine, de quo etiam paulo ante dixit, per sanguinem hircorum & vitulorum. Hoc enim sanguine vtebatur pōtifex in die expiationis: vt
G dicitur Leuit. xvi. ET cinis vitulę.) Alterū tangit emundationis genus, quod fiebat ex aqua in qua erant cineres vitulæ rufæ: vt dicitur Num. xvi. ASpersus.) Ad vtrunque refertur: sanguinem scilicet & cinerem, non quod ipse cinis aspergeretur sed aqua in qua erat cinis. INquinatos sanctificat ad emundationem carnis.) hoc est non ad emundationem animæ sed ad emundationem irregularitatum. QVANto magis sanguis Christi qui per spiritum sanctum, pro æternum.) Sanguis Christi contra sanguinem & cinerem animalium, qui per spiritum æternum, contra mandatum ad pontifices. Pontifex enim legalis ex statuto legis, Iesus autem non ex statuto sed ex spiritu non temporali sed æterno. Et hoc directe dicit ad reddendam causam ęterne redēptionis. Acsi apertius diceret, non est mirum si inuenit æternam redēptionem, quoniā ex æterno spiritu. SEmetipsum obtulit immaculatū deo.) Et est sermo de spiritu sancto qui est æternus, vnde redemptio facta per Christum habet efficaciam æternam. Et dicit obtulit seipsum, cō
H tra oblata a pontifice legali. EMVNdabit conscientiam nostram, pro, vestram.) non corpora vestra. AB operibus mortuis.) hoc est peccatis: quæ vere sunt opera priuata vita æterna. AD seruiendum deo viuenti.) ad idoneos reddendum cultui interno ipsius dei viuentis. ¶ET ideo noui testamenti mediator est.) Quia obtulit seipsum per proprium sanguinem ad emūdationem animarum a peccatis, ideo mediator est noui testamenti. vetus enim testamētum externarum erat mundationum: hoc autem quia intus mundat, ideo nouum. Et illud quidem terrenæ hæreditatis erat dispositio: hoc autem cælestis hæreditatis dispositio est, & ideo nouum testamentum. ¶Est autem Iesus mediator noui testamenti secundum quod homo, prout obtulit seipsum deo, medius inter deum & nos ad noui testamenti participationem. VT morte intercedente.) ipsius mediatoris: IN redemptionem earum præuaricationū quę erant sub priori, pro, primo, testamento.) Imperfectionem legis explicat, mortem Christi specialiter applicās ad red-
I imendum præuaricationes etiam Israelitarum qui erant sub lege. hoc enim sonat quôd per legem non fiebat remissionem peccatorum. REpromissionem accipiant qui vocati sunt æternę hęreditatis.) hoc est promissionem accipiant æterne hęreditatis, non terrenę, non solum Israelitæ sed omnes qui vocati sunt. Et est sermo de vocatione quæ est effectus prędestinationis: non de illa qua multi sunt vocati, pauci vero electi.

VBI enim testamentum est.) Manifestat illam particulam, vt morte intercedente. MORS necesse est intercedat testatoris.) Vbi clare vides quôd de testamento proprie vt distinguitur contra pactum loquitur. TESTAmentum enim in mortuis confirmatum, pro, firmum, est: alioquin nondum valet dum viuit qui testatus est.) Quod constat non habere locum in fœdere seu pacto. VNde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.) Quia mors Christi cum effusione fuit sanguinis (non enim fuit prefocatus sed clauis crucifixus) ideo illam quoque parti-
K culam per proprium sanguinem, manifestat alludendo ad cęrimoniam veteris fœderis. Et quia pactum illud author iste appellat testamentum (sequēs textum Gręcum. LXX.) ideo dicit, vnde nec primum testamentum sine sanguine dedicatum est. Et hoc declarans narrat rem gestam.

LEcto enim omni mandato legis a Moyse vniuerso populo, accipiēs sanguinem vitulorum & hircorum cum aqua & lana coccina & hysopo, ipsum quoque librum.) in quo legerat. ET omnem populum aspersit, dicens, hic sanguis testamenti quod mandauit ad vos deus.) In Hebræo tamen habetur sanguis fœderis: vt patet Exodi. xxiiii. Et hinc (vt prædiximus) non paruum argumentum sumitur & quod Gręce scripta est epistola, & quod Paulus nunquam viderit illam. ETIAM autem tabernaculum & omnia vasa ministerii.) subaudi sacri. SANguine similiter aspersit. Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione.)

quæ scilicet fiebat in sacrificio, offerendo animalia. NON fit remissio.) irregularitatũ & imã A
munditiarum quas homines incurrebant, ita ꝙ non solum emundatio tabernaculi, vasorum &c.
sed etiam mundatio hominum requirebat effusionem sanguinis alicuius animalis oblati.
¶NEcesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari: ipsa autem cælestia melioribus
hostiis q̃ istis.) Exemplaria cęlestia appellat quæ exemplata sunt ex cęlestibus, tabernaculum &
ea quæ spectabant ad tabernaculum. talia enim (vt supra dixit) exemplata sunt a cælestibus, &
necesse est ipsa mundari his: scilicet sanguine vitulorum & hircorum &c. Et inde infert ꝙ cęle-
stia ipsa necesse est mundari melioribus hostiis. ¶Cęlestia appellat homines cęlestes: hoc est ele-
ctos ad habitandum in cęlis. hæc enim sunt vera cælestia, figurata per prisca illa exemplata a cę
lestibus. Et hæc cęlestia necesse est mundari, quoniam omnes homines immundi sumus. munda-
ri autem melioribus hostiis quàm hostiæ hircorum & vitulorum. Fuit autem hæc longe melior
hostia ipse Christus crucifixus. qui dicitur in numero plurali melioribus hostiis, quia virtualí- B
ter habet vim omnium hostiarum. ¶NON enim in manufacta sancta Iesus introiit exempla-
ria verorum, sed in ipsum cęlum: vt appareat nunc vultui. pro, faciei, dei pro nobis.) Rationem
reddit eius quod dixerat ipsa autem cælestia, ex hoc ꝙ Iesus noster pontifex introiuit in ipsum
cælum ad apparendum deo pro nobis. Hinc enim apparet nos electos esse ciues cælestes: vtpote
pro quibus introducendis in cælum, Iesus introiuit in cęlum. ¶Quæ prius dixerat exemplaria
cælestium, modo appellat sancta manufacta exemplaria verorum. Tabernaculum nanq; institu-
tum a Moyse manufactum erat, & sanctum, & exemplum figurale veri tabernaculi cælestis in
quo deus habitat in hominibus. NEQVE vt sæpe offerat semetipsum: quemadmodum pon-
tifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno.) Sententia clara est. ALIOquin
oportebat ipsum frequenter pati ab origine mundi.) Et hæc sequela manifesta est. NVNC au
tem semel.) supple tantum. IN consummatione seculorum.) non in principio mũdi sed in per- C
fectione seculorum definitorum a diuina prouidentia. AD destitutionem peccati.) quod est
in anima. PER hostiam suam apparuit.) Hostiam suam appellat immolationem suiipsius in
ara crucis. ¶ET quemadmodum statutum est hominibus semel mori.) in quacunq; die come-
deris, morte morieris. POST hoc autem iudicium.) quo iudicatur homo. SIC ET Chri-
stus semel oblatus est.) moriendo in cruce. AD multorum exhauriẽda. pro, tollenda, peccata.)
electorum scilicet. SECVNdo sine peccato apparebit.) hoc est sine similitudine carnis peccati
apparebit. apparebit enim sine carne corruptibili, ad differentiam primi aduentus: in quo appa-
ruit in similitudine carnis peccati. OMNIbus expectantibus se in salutem.) Superfluit omni-
bus. Et est sensus. apparebit in salutem expectantibus se: ad differentiam reproborum, non expe-
ctantium Iesum, immo nolentium quòd veniret. quibus & apparebit sed non in salutem, sed in
iudicium damnationis æternæ. D

CAPVT X.

MBRAM enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum,
per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinenter, nunq̃ potest
accedentes perfectos facere.) Aduerte ꝙ de lege loquitur. Non enim ait ꝙ vm-
bram habent sacrificia, sed vmbram habẽs lex. ¶Lex ergo Moysi describitur ha
bens futurorum bonorum in cælesti patria vmbram, non ipsam imaginem re-
rum. Non dicit non ipsas res, sed non ipsam imaginem rerum: vt intelligamus
differentiam inter legem veterem & nouam. ꝙ illa habet vmbram bonorum cęlestis patrię, hęc
autem est vera imago eorũdem. Vmbra siquidem imperfectissime repræsentat id cuius est vm-
bra: imago autem propinque repræsentat id cuius est imago: quoniam assimilatur illi. & multa
per veram imaginem alicuius hominis cognoscimus de ipso homine, quæ per vmbram non co- E
gnoscuntur. Lex quidem promittendo bona in terra promissionis, vmbram quandam promittit
bonorum cęlestis patriæ: lex autem noua & verbis ipsam cęlestem patriam promittit, & in sua
substantia (quæ est gratia spiritus sancti diffusi per charitatem in cordibus nostris) est similitu-
do vitæ cælestis. Ipsa igitur lex talis existens naturæ quòd vmbram habet futurorum bono-
rum, proportionaliter etiam præsentia bona spiritualia nec conferre potest per sacrificia sua.
non potest enim perfectos facere accedentes ad sua sacrificia, quę per singulos annos indesinen-
ter offerunt. Et loquitur ad literam de sacrificio expiationis, quod decima die mensis septi-
mi a summo pontifice offerebatur singulis annis. Perfectos autem dicit quo ad animam. Et
hanc legis impotentiam manifestat subiungendo. ALIOQVIN cessassent offerri: ideo

F ꝙ nullam haberent vltra conſcientiam peccati cultores ſemel mūdati.)hoc eſt alioquin lex iuſſiſſet ceſſare oblationem pro mundatis,eo ꝙ cultores ſemel mundati nullam haberent vltra conſcientiam peccati.Intellige formaliter.cōſiſtit enim vis rationis in hoc ꝙ lex ordinauit cultores etiam eoſdem ſingulis annis offerre idem ſacrificium. hinc nanꝙ ſequitur ꝙ ſi ſacrificium illud mundaſſet cultores a peccato,non iuſſiſſet lex cultores ſemel mundatos idem offerre:quoniā tales non indiguiſſent iterato ſacrificio. Et propterea ſequitur ꝙ ceſſaſſent offerri a ſemel mundatis.¶Nec minuitur efficacia rationis ex hoc ꝙ ſemel mūdati poterant iterum peccare, ac per hoc indigerent iterata oblatione: quoniam vis rationis conſiſtit in formali ratione cultorū ſemel mundatorum,quos lex non iuberet ſingulis annis offerre ſi fuiſſent mundati. Et propterea in principio huius capituli dixi notandum eſſe ꝙ de lege loquitur.Vnde & mandatū legis ſubiungit aduerſatiue. SED in ipſis.)ſcilicet hoſtiis. COMmemoratio.)non remiſſio. PECcatorum per ſingulos annos fit.)Superfluit fit. ſine verbo textus eſt. Ex hoc enim ꝙ per ſingulos annos exiſtente eodem pontifice,commemoratio peccatorum fit in illo ſacrificio,& multi de populo ſunt illimet,habetur ꝙ nec pontificis nec illorum facta eſt remiſſio peccatorum. Quare autem per huiuſmodi ſacrificium non aufertur peccatum,ſubiungit. IMpoſſibile enim eſt ſanguinem taurorum & hircorum auferre peccata.)Nō ſic eſt in noua lege: in qua ſanguine Chriſti auferuntur peccata.

G (margin letter beside "torum per ſingulos annos fit")

IDEO ingrediens mundum dicit.)Confirmat hęc authoritate pſalmi.xl.Et de Meſia dicit.ideo ingrediens mūdum:eo ꝙ filius dei ingreſſus eſt mundū quum verbū caro factū eſt.prius enim erat ſupra mūdum:& factus eſt caro,factus eſt pars mundi. HOſtiam & oblationem noluiſti.) Deum alloquitur Meſias.Et per hoſtiam intelligit ſacrificia pacifica: per oblationem vero inanimatorum oblationē:vt thymiamatis,thuris &c. CORpus autē aptaſti mihi.) Et hinc quoꝙ
H apparet ꝙ Græce ſcripſit author huius epiſtolæ iuxta tranſlationem.LXX.nam in Hebręo habetur aures fodiſti mihi. Corpus habile ad obedientiam datum ſibi confitetur. HOlocauſtomata & pro peccato non tibi placuerunt.)Omnia ſacrificiorum genera cōplexus eſt quæ in lege habentur:dicendo hoſtiam & oblationem,holocauſtomata & pro peccato. & cuncta repulſa a deo dicit. TVNC.)quum hæc tibi non placuerūt. DIxi.)ego filius. ECce venio.) in mundum.Hoc enim fuit tempus incarnationis. IN capite libri.)In Hebręo habetur in volumine libri. SCRIptum eſt de me.)Non venio ex improuiſo,nō faciam niſi prout ſcriptum eſt de me. filius quidem hominis vadit ſicut ſcriptum eſt de illo. VT faciam deus voluntatē tuam.)Ecce ad quid venio,ecce quid ſcriptum eſt de me. ¶SVperius dicens.)Applicat author ad propoſitū authoritatem inductam. QVIA hoſtias & oblationes,& holocauſtomata & pro peccato noluiſti,nec placita ſunt tibi quę ſecundū legem offeruntur.)vtpote imperfecta & non habentia vim
I tollendi peccata. TVNC dixi.pro,dixit.)ſcilicet Meſias. ECce venio vt faciam deus voluntatem tuam:aufert primum vt ſequens.pro,ſecundum,ſtatuat.) Ad hoc enim prophetica verba attulit vt oſtenderet Meſiam ex aduerbio tunc,auferre primum teſtamētum vt ſtatueret ſecundum:quia tunc aduenerat tempus vt faceret dei voluntatem, quam non faciebant ſacrificia veteris teſtamenti.Vnde & de iſta voluntate ſubiungit. IN qua voluntate ſanctificati ſumus per oblationem corporis Chriſti Ieſu ſemel.)Explicat eſſe voluntatem dei voluntatem mundationis noſtræ a peccatis,quam nō efficiebant antiqua ſacrificia: ſed eam effecit oblatio corporis Chriſti Ieſu in cruce,non iterata nec iteranda ſed ſemel.

ET OMNIS quidem ſacerdos pręſto eſt.pro,ſtat,quotidie miniſtrans, & eaſdem ſępe offerens hoſtias quæ nō.pro,nunꝗ,poſſunt auferre peccata.)Hactenus de ſacrificio expiationis quod ſemel in anno per pontificem fiebat,proſecutus eſt.modo de iugi ſacrificio(quod tum
K mane tum veſperi fiebat)idem dicit quo ad efficaciam remittendi peccata.Et propterea dicit & omnis ſacerdos.offerre enim quotidianū ſacrificium agni,commune erat cuilibet ſacerdoti. ¶Et dicit ac quotidie miniſtrans(bis in die)& eaſdem hoſtias,quia ſemper offerebat agnum. HIC autem vnam pro peccatis offerēs. pro,vt obtulit,hoſtiam in ſempiternum.) Eſt enim participiū præteritum actiuum, quo caremus. Differentiam explicat inter Ieſum & ſacerdotem quotidianum.ille ſæpe eaſdem hoſtias & quotidie, hic autem vnam pro peccatis vt obtulit hoſtiam ſemetipſum,non quotidianam ſed in ſempiternum:hoc eſt ſempiternæ efficaciæ. SEdet.pro,ſedit,in dextera dei.)De illo dixit ꝙ ſtat miniſtrans: de hoc dicit ꝙ vt vnam obtulit hoſtiam ſedit in dextera.quod ſuperius expoſitū eſt. DE cætero expectans donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius.)Ne putares ꝙ ſedit in dextera dei iterum quandoꝙ ſacrificaturus, dicit ꝙ

expectat ad perfectionem sui regni donec ponantur inimici eius scabellum pedũ eiũs:hoc est totaliter subiecti illi. Tunc enim regnabit in omnibus & non solum in dextera dei. VNA enim oblatione consummauit in sempiternũ,sanctificatos.pro,eos qui sanctificantur.) est enim participium passiuum præsentis temporis quo caremus. Ideo post vnam oblationem sedit in dextera dei expectans &c.quia vnica oblatione perfecit eos qui mundantur, perfecit autem in sempiternum. Et propterea non est opus vt iterum offerat. ¶CONtestatur autem nos.pro,testatur autem nobis,& spiritus sanctus.) Tractat repetendo authoritatem superius inductam ex Hiere. xxxi.cap.tractando illud verbum post. Vnde & subiungit. POSTq̃ enim dixit.pro,post enim prædixit.) Testatur siquidem nobis spiritus sanctus,quia prædixit post,dies illos. Verba sunt spiritus sancti apud Hiere. Hoc autem testamentũ quod testabor ad illos post dies illos dicit dominus.) hoc est dies veteris testamenti. DABo.pro,dans,leges meas in corde eorũ & in mẽtibus eorũ superscribam eas:& peccatorũ & iniquitatũ eorum iam non recordabor amplius.) Superfluit iam. Ad hoc attulit hæc verba spiritus sancti:videlicet post dies illos quum dabo legem nouam,peccatorum & iniquitatum eorũ non recordabor amplius. Vnde & subdit. VBI autem horũ remissio,iam non est oblatio pro peccato.) Hoc est quo tendebat author:ꝙ ex eo ꝙ in lege noua facta est remissio peccatorum per oblationẽ Christi,iam nulla superest oblatio pro peccato. Fieret enim iniuria oblationi Christi,tanq̃ minus sufficienti. ¶Nec propterea nouicie mireris quotidie offerri sacrificium altaris in Christi ecclesia: quoniam non est nouum sacrificium,sed illudmet quod Christus obtulit commemoratur:præcipiente ipso,hoc facite in mei cõmemorationem. Sacramenta quoq; omnia nihil aliud sunt q̃ applicationes passionis Christi ad suscipientes. Aliud autem est iterare passionem Christi,& aliud iterare commemorationem & applicationem passionis Christi.

HABENTES itaq; fratres fiduciam in introitu.) (seũ in introitum) SANctorum in sanguine Christi.pro,Iesu,quam.pro,quem, initiauit nobis viam nouam & viuentẽ per velamen,id est carnem suã & sacerdotem magnum super domũ dei.) Hortari incipit ex dictis, ex eo ꝙ habemus duo,alterũ est fiducia in introitum sanctorum, alterum est sacerdos magnus super domum dei. ¶Et fiduciam quidem habere nos dicit ad introeundum in sancta,nõ ob propria merita sed in sanguine IESV. Et dicit hæc alludendo ad ritum veteris testamenti. Tunc enim fiducia ingrediendi in sancta erat in sanguine vituli & hirci,& erat propria pontifici:nũc autem fiducia hæc communis est omnibus ingrediendi in sancta(quę vere sunt sancta) cælestia in sanguine IESV. ¶Et de eodem introitu subiungit,quem initiauit nobis: hoc est quem innouauit nobis. Quia soli pontifici olim concessus erat introitus,ideo authorem tantę nouitatis explicat,quem initiauit nobis,proculdubio IESVS. ¶Et ne introitum corporalem intelligeres,explicauit eundem esse viam nouam & viuentem. Viam charitatis & gratię (quæ perficitur per gloriam) viam nouam & viuentem appellat. Et nouam quidem contra vetustatem peccati. Viuentem autem quoniam in actibus vitalibus animæ consistit:dilectione scilicet & intelligentia dei. ¶Et vt nihil prætermittat figuræ,adiũgit per velamen:explicando id est carnem suam. Per velamen enim erat ingressus in sancta sanctorum:& IESVS per carnem suam qua velatur eius diuinitas,innouauit nobis introitum in sancta. ¶De sacerdote autem dicit ꝙ est magnus:vtpote super omnes pontifices. Et ꝙ est super domum dei.compręhendentem vniuersam ecclesiam, & non tantum domum Israel. Et rursus dicendo super domum dei, colligit superioritatem quã dixerat respectu Moysi. Iesus enim magnus sacerdos super domum dei:ille vero famulus in domo dei. ACCEDAMVS.pro,accedimus,cum vero corde in plenitudine fidei.) Explicat qualis est accessus ad introeundum in sancta,habentium duo prædicta.& dicit ꝙ habẽtes hęc duo, accedimus ad ipsa sancta cum his conditionibus. Prima est cum vero corde in plenitudine fidei. in qua compręhenditur plena fides(quæ est in intellectu)cum veracitate cordis: hoc est voluntatis. Ita ꝙ non ficto sed vero corde,nõ fides sed plena fides habetur ab accedẽtibus. ASPERSI corda a conscientia mala.) Ad ritum veteris testamenti alludit:in quo qui tetigerat morticinum,aspergebatur aqua cineris vitulę rufæ. Aspersi inquit non corpora sed corda:non a corporali tactu morticini sed a conscientia mala,accedimus. Et hæc est secunda conditio:addens ad plenam ex vero corde fidem,mundiciam a conscientia mala. ET abluti corpus aqua munda.) Et hoc alludit ad veterẽ cęrimoniã:qua irregularis abluebatur corpus aqua munda,postq̃ aspersus fuerat aqua sacra. Et intendit per hoc ꝙ accedimus intus bene dispositi quo ad fidem & quo ad conscientiam,& tertio abluti corpus per sacramentum baptismi aqua mũda. Talis est enim

F accessus ad introeundum in sancta,& pro his seruandis hortatur ad ea quæ sequuntur. TEneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem.) Superfluit nostræ. Non dicit teneamus spem (quoniam hæc in fiducia claudebatur) sed dicit spei confessionem: quæ potest multipliciter impediri ob varias aduersitates. Et exigit tenendam confessionem spei inflexibilem: vt nec prosperis nec aduersis nutet, vacillet aut flectatur. (FIDELIS enim est qui promisit.) Optima ratio ad seruandam confessionem spei.) ET consideremus inuicem in prouocationem charitatis & bonorum operum.) Prçter extrinseca impedimenta confessionis speratę fœlicitatis per Christum, interna tollit impedimenta inuidię ac superbiæ: qua quis considerat alium meliorem aut magis acceptum aliis, & inuide prouocat eum aut alios aduersus eum. Contra hanc pestem dicit. Considerantes inuicem in prouocationem charitatis, non inuidię: & cõsequenter in prouocationem bonorum operum, & non in prouocationem offensionum seu lesionum. Vnde & sequi-
G tur. NON deserentes collectionem, pro, congregationem, nostrã: sicut consuetudinis est quibusdam.) Affectus enim superbiæ aut inuidię parit desertionem societatis. Et vt textus insinuare videtur, quidam tunc temporis huiusmodi passionibus acti deserebant ecclesiam: videntes alios præferri sibi, aut se minus æstimari. Quod pluries accidere videmus in collegiis. SED consolantes.) Non solum non deserentes sed consolantes exigit ecclesiam. ET tanto magis quanto videritis, pro videtis, appropinquantem diem.) De die retributionis pœnæ vel pręmii est sermo. Et continue magis appropinquare videmus diem talem: eo ꝙ videmus continue magis appropinquare diem mortis. nam tunc erit cuiusꝗ iudicium æternum.

VOLVNtarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia.) Quemadmodum superius dixit ꝙ impossibile est semel baptizatos renouari iterum ad pœnitentiam, recrucifigentes &c. ita modo dicit ꝙ si post acceptam notitiam
H veritatis peccamus non relinquitur pro peccatis hostia: quoniam Christus non est iterum crucifigẽdus. Eadem siquidem sententia est sub aliis verbis: ibi sub recrucifixionis nomine, hic sub nomine hostię pro peccatis. ibi renouatio baptismi recrucifixionem, hic iterata hostia pro peccatis rebaptizationem infert. Peccãtes enim ante baptismum, manet hostia pro peccatis quę communicatur in baptismo: peccantibus autem post baptismum non relinquitur hostia pro peccatis, quia non potest eis communicari per baptismum. TERribilis autem quędam expectatio iudicii.) subaudi relinquitur. ET ignis æmulatio.) Ignis inferni appellatur ignis æmulatio, pro quanto a zelo diuino procedit. QVAE, pro, qui, consũpturus est aduersarios.) Explicat de quo igne loquitur: de illo scilicet qui voraturus est inimicos Christi. ¶IRRItam quis faciens legem Moysi, sine vlla miseratione duobus vel tribus testibus moritur.) Argumentatur ex pœna statuta transgressoribus legis Moysi, argumento a minori. Vnde & subdit. QVANTO
I magis putatis deteriora mereri, pro, merebitur, supplicia qui filium dei conculcauerit.) hoc est beneficium gratiæ per filium dei collatum conculcauerit peccato. ET sanguinem testamenti pollutum, pro, communem (seu immundum) duxerit, in quo sanctificatus est.) Hebręi immundum appellant commune. Prius dixerat iniuriam irrogatam diuinitati Christi, nominando filium dei. Modo iniuriam irrogatam humanitati eiusdem explicat, nominando sanguinem noui testamenti: in quo sanguine mundificati sumus. Et demum iniuriam spiritui sancto irrogatam subiungit, dicendo. ET spiritui gratiæ cõtumeliam fecerit.) Et est sermo exaggeratiuus peccati quod committitur a baptizatis. Has enim omnes deformitates aggrauantes illud habet, quantum est ex circunstãtia ingratitudinis contra beneficium in baptismo susceptum. Et hinc habes q̃ grauius peccet Christianus eodem peccati genere (puta adulterii seu furti) q̃ nõ Christianus. Et est sermo de peccatis mortalibus: quoniam solum peccatum mortale proprie loquẽ
K do, iniuriam infert spiritui gratiæ, filio dei &c. SCImus enim eum qui dixit, mihi vindictam, pro, vindicta.) supple reseruatur. Nullus enim iuste vindicat nisi deus aut diuina authoritate.

ET ego retribuam.) Superfluit et. Ex cantico Moysi sumpta est hæc sententia. ET iterũ.) Aliam affert ex psalmis authoritatem. QVIA iudicabit dominus populum suum.) Superfluit quia. Ne putares vindictam diuinam in extraneos tantum fore, subiunxit ꝙ etiam iudicabit dominus populum suum, & vindicando & præmiando. HORrendum est incidere in manus dei viuentis.) Non contradicit Dauidi qui elegit incidere potius in manus dei. Sed iste loquitur in futura vita: Dauid autem in præsenti. Præsentis enim vitę tempus est tempus misericordię: futuræ autem est tempus exacti iudicii. Et propterea horrendum est pecatoribus incidere in vita alia in manus dei viuentis. Quibus optandum est in hac vita suscipi in manus dei viuentis.

REmemoramini autem pristinos dies.) Temperat tot minas,recordatione bonorum operũ & passionum. IN quibus illuminati.) Explicat quos pristinos dies ad memoriam reuocat, scilicet post gratiam baptismi habitam.hanc enim gratiam per illuminationem significat. MAgnum certamen sustinuistis passionum.)Illos recolite dies in quibus post baptismi gratiam sustinuistis magnum certamen afflictionum,dupliciter. ET in altero quidem opprobriis & tribulationibus spectaculum facti.) Ecce primus modus quo publicis afflictionibus & contumeliis estis facti spectaculum, proculdubio populis. IN altero autem socii taliter cõuersantium effecti.) Alter modus est ꝙ estis associati Christianis conuersantibus taliter vt fierent spectaculũ & ludibrium populi.Et hoc secundum ab experientia declarat. NAM & vinctis.pro,vinculis meis,compassi estis.)De primo autem subiungit. ET rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis.)Confiscationem bonorum rapinam appellat: quia vere.rapina est quum ex iniusta causa fit. Vt in proposito,quia Christiani erant sic affligebantur. COgnoscentes vos habere meliorem & manentem substantiam.Deest,in cælis.) Ideo cum gaudio,quia cognoscebatis vos habere substantiam omnium temporalium facultatum tum meliorem tum manẽtem: vtpote in cælis.Cælestes enim diuitiæ longe sunt meliores terrestribus:& illæ æternæ,istę tẽporales.¶Aduerte prudens lector ne ex eo ꝙ author dicit nam & vinculis meis compassi estis, arguas Paulum intelligi:quoniam vinculaꝗ communia fuerunt multis.Et Clemens ipse cuius dicitur hæc epistola,in vinculis fuit. A B

NOLITE itaq; amittere.pro,ne itaq; abiiciatis,confidentiam vestram:quæ magnam habet remunerationem.)Sententia clara est:& clare pendet ex dictis. PAtientia enim vobis necessaria est.)Modum perseuerandi in dicta confidentia,astruit pendere ex patientia. VT voluntatem dei facientes.)tolerando aduersa. REportetis promissionem.) remunerationis magnæ.)

ADHVC enim modicum aliquantulum,qui venturus est veniet & non tardabit.) Ex Abacuc secundo sumpta est hæc sententia.Et affertur ad prouocandum ad patientiam ex appropinquatione aduentus Iesu.Facilius enim toleratur quod modico tempore tolerandum prædicitur. IVSTVS autem meus ex fide,viuit.pro,viuet.) et superfluit meus. Et hoc ex Abbacuc ibidem.quod declaratum est ad Ro.i.Est enim sensus ꝙ iustus ex fide,non iustus ex operibus legis,est ille qui viuet. Qꝫ SI subtraxerit se.pro,ꝙ si subtrahetur,non placebit animę meę.pro, non complacebit anima mea in illo.)Sententia tamen eadem redit.ꝙ si vir iustus ex fide, subtraxerit se a iustitia fidei,anima mea inquit deus non complacebit in illo. NOS autem nõ sumus subtractionis filii in perditionem.)Superfluit filii. q̃uis aptissime subintelligatur. SED fidei in acquisitionem animæ.) Si prudens lector aduerteris citata,quatuor attulerat:videlicet fidem & vitam,subtractionem & non complacentiam diuinam.Et propterea iuxta duo vltima dicit negatiuam,non sumus subtractionis in perditionem.Displicentiam enim diuinam perditionem hominis declarat.Et loco primorum duorum dicit affirmatiue,sed fidei in acquisitionẽ animæ:explicando ꝙ illud viuet,est acquisitio animæ.vt & hinc accendat Hebræos ad perseuerandum in confidentia cœpta. C D

CAPVT XI.

EST AVtem fides.) Dixerat ꝙ iustus ex fide,viuet:& explicauerat nos esse fidei ad acquirendam animam.totum ergo pondus rei in fide consistere dixerat. Et propterea tractatum de fide aggreditur. SPErandarum. pro, earum quæ sperantur.)Est enim participium præsentis temporis passiuum, quo caremus. SVBstantia rerum,argumentum non apparentium.) hoc est fides est sustẽtatio earum rerum quę sperantur. Hypostasis enim & id quod sustentat significat.Nec hæc particula eget probatione:quoniam quascunq; res speramus in alia vita,sustentantur in nobis fide.¶Quod autem dicitur argumentum non apparentium,latiorem campum ostendit esse fidei quatenus argumentum q̃ quatenus substantia.Nam sub non apparentibus cõprehenduntur & res quæ sperantur & res quæ non sperantur.Pœnas enim inferni,æterna supplicia nullus sperat:& tamen sunt sub numero eorum quę non videntur in pręsenti statu. Fides itaq; quatenus sustentatio nostra est,eas res respicit quæ sperantur: quatenus autem argumentum(hoc est ratio quædam)est,non parit euidentiam vt parit ratio demonstratiua,sed terminatur ad res quæ non videntur dum creduntur,dum earum est fides.¶IN hac enim testimonium consecuti sunt senes.pro,seniores.) Dixerat nos autem sumus fidei. Et propterea decurrendo ab exordio mundi,intendit monstrare iustos omnes fuisse fidei.Et propterea dicit primo E

F in genere ꝙ seniores in hac (scilicet fide) acceperunt testimonium. Nec explicat cuius rei: quoniã diuersarũ rerum testimonium diuersi acceperunt a deo per fidem.

FIDE intelligimus aptata esse secula verbo dei, vt ex inuisibilibus visibilia. pro, vt ex nõ apparentibus apparentia, fierent.) Magnam differentiam esse constat inter inuisibilia & nõ apparentia. Multa enim sunt secundum se visibilia quæ tamen sunt non apparentia. Et similiter inter visibilia & apparentia. Nam multa visibilia sunt quæ non apparent. ℂModum descriptum a Moyse in principio Genesis dicit author a nobis fide intelligi. Fide inquit intelligimus, & nos & seniores, aptata esse secula. Non dicit creatũ esse mundum sed aptata esse secula. Opera enim distinctionis & ornatus (quibus tempora aptata sunt) significat. nam in aptatis sex diebus aptata intelligimus omnia secula. ℂQuod autem dicit verbo dei, ad literam significat verbum dei expressum a Moyse, dixit dominus fiat lux. & idem in singulis sex diebus repetendo: di
G xit deus fiat firmamentum, fiant luminaria &c. Hoc enim verbo aptauit sex dies. ℂQuod autem subdit vt ex non apparentibus apparentia fierent, significat & primo quidem die ex non apparentibus creatis cælo & terra cooperta aquis, facta apparentia creando lucem. Et similiter in singulis diebus non apparentia facta sunt apparentia. Author enim ad modum quẽ Moyses refert spectat. Et quia Moyses post creatum cælum & terram omnia ex præiacenti materia fieri describit, ideo author dicit ꝙ intelligimus aptata esse secula verbo dei sic vt ex nõ apparentibus (quasi latentibus) fierent apparentia. Si autem perspicaciorem sensum exigis, scrutare principium Genesis. Satis est hic superficietenus tetigisse.

FIDE plurimam hostiam Abel q̃ Cain obtulit deo.) Interpres dictionem comparatiuam mutauit in superlatiuam: ne diceret plurem hostiam dixit plurimam hostiam. Et ex hac dictione apparet differentia inter hostiam Abel & Cain: ꝙ ille parum obtulit fructus terrę deo, iste autem
H plus obtulit fructum ouium. Et propterea significatur auaritia Cain & liberalitas Abel erga religiosam oblationem. PER quam testimonium consecutus est, esse iustus) per quam hostiam fide oblatam consecutus est testimonium ꝙ est iustus. Quomodo autem consecutus sit hoc testimonium, subiungit. TESTIMONIVM perhibente. Deficit, de, muneribus eius deo.) Dicitur enim in Genesi ꝙ respexit deus ad Abel & munera eius. Et signum sensibile quo respexit, creditur ignis cælestis accendens sacrificium. Sic enim testimonium manifestum perhibuit de muneribus eius deus: ac per hoc ꝙ esset iustus. ET per illam defunctus adhuc loquitur.) hoc est per meritum illius fidei defunctus Abel adhuc loquitur, in Genesi dicente deo. Ecce sanguis fratris tui Abel clamat ad me de terra.

FIDE Enoch translatus est.) vt creditur in paradisum terrestrem. NE videret mortem.) sicut alii tunc temporis. ET non inueniebatur.) nec viuus nec mortuus. QVIA transtulit
I eum dominus.) Res gesta narratur scripta Gen. quinto. ANTE translationem enim. Deficit, suam, testimonium habuit placuisse deo.) Probat ꝙ fide translatus est, quia in Genesi antequàm transferretur scribitur de ipso quòd placuit deo. SIne fide autem impossibile est placere deo.) Superfluit deo. q̃uis subintelligatur. CREdere enim oportet accedentem ad deum quia est, & inquirentibus se remunerator fit.) Duo oportet credi nõ a quolibet grato deo sed a quolibet accedente ad deum. Ad differentiam eorum qui iam sunt coniuncti cum deo: quos non oportet hæc credere. ℂAlterum est quòd deus est. Qui enim non credit deum esse, nunquàm accedet ad eum. At si obieceris hoc non congruere iis qui euidenter cognoscunt demonstratiua scientia deum esse. Tales enim quum videant deum esse, impossibile est ꝙ credant deum esse: quum fides sit argumentum rerum non apparentium. Solutio est quòd doctrina hæc in communi datur: & propterea dicitur in communi quòd oportet credere quia est. Longe autem melius esset si non crederet sed sciret quia est. sed hoc rarum aut rarissimum est. ℂAlterum est ꝙ inquirentibus se remunerator fit, proculdubio singulis singillatim in futura vita. Et hoc oportet fide teneri: quoniam nulla scientia speculatiua ad hoc attingere potest: & sine huius rei fide nullus accedit ad deum. Hæc duo credere necessarium fuit omni tempore a principio mundi. Alii autem in speciali (vt deum esse trinum & vnum, & mysterium incarnationis, & alia huiusmodi) non fuit omni tempore necessarium credere: sed prout deus successiue reuelauit, creuit explicatio fidei, creuit & extensio credendorum necessario.

FIde Noe responso accepto.) Tertius ante diluuium iustus inducitur Noe. DE iis q̃ adhuc non videbãtur.) quę scilicet in diluuio euenerũt. Et hinc apparet diuino oraculo edoctũ fuisse Noe,

Declara es ista zin pugnat mel. cano li. 12. de lo. theo. ra. 4. in solu... K nj nodi pro declaratione secundi peccatis ... imposit ... sig de fides habendæ deo infusa ... nempe hic loqr paulo) q scire deus ee. 2° tenet doctrinam hanc pauli dari nõ in cõmuni sed ut [illegible] quamq ad deum accedente hæc duo credere oporteret. tenet 3° q sua speculatiua methaphisica. s. potest sciri deus inquirentibus se remuneratorẽ esse aliter nempe si deus cognoscitur ut prima rerum causa omnium q gubernator insipientissimus videretur si post hanc uitam præmium iustis qui mala patiuntur impijs q qui impune uitã degunt nõ facturus satis sit. et si sm cunde sine fide infusa nõ sit possibile deo placere neque ut finem inquirendum eundem cognoscere sm mẽtẽ apostoli in hoc loco. uerũ si diuum thomã consulas caietani dicta ex eius doctrina dimanare clare videbis loqr. n. de fide acquisita dum eius scientiam præfert. quoad 2um expresse habetur à s. tho. 2.2 q. 1. ar. 8. ad 1. huiusce uerba. multa per fidem tenemus de deo quæ naturali ratione inuestigare philosophi nõ potuerunt puta cc prouidentiã eius & omnipotentiã & quod ipse solus sit colendus quæ omnia cõtinentur sub art. unitatis dei in quibus dubio procul cõtinentur potestas puniendi malos et remunerandi bonos post hanc uitã in hoc autem mirabile est q melchior cano loco pralegato ... rius falsissimũ apparet ut ex argu. innotescit.

MEtuens aptauit arcam in salutem domus suæ.)idest familiæ suæ. PER quam.) scilicet fi- A
dem. DAMNAVIT mundum.) damnabilem mundum monstrauit non credentem sibi. ET
iustitiæ quæ per fidem est,hæres est institutus.) In ipso enim solo (connumerando suos cum
eo) remansit iustitia quæ per fidem est,mortuis omnibus in diluuio.Et propterea ipse fuit in-
stitutus hæres omnium priscorum iustorum quatenus iusti iustitia fidei.

FIDE qui vocatur Abraham, obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæredita-
tem.) Res gesta scripta Gen.duodecimo. (egredere de terra tua &c.) tangitur. vnde & sub-
ditur. ET exiit nesciens quo iret.) Dixerat enim deus, & veni in terram quam monstraue-
ro tibi. ¶FIDE demoratus est in terra promissionis tanq̃ aliena,in casulis.pro, tentoriis, habi-
tando:cum Isaac & Iacob cohæredibus promissionis eiusdem.)hoc est ꝙ similiter Isaac & simi-
liter Iacob habitauit in tentoriis in terra promissionis tanq̃ aliena.Et rationem mundi habitã-
di(videlicet in tentoriis peregino more)subiungit fidem,dicendo. EXpectabat enim funda- B
menta habentem ciuitatem.) Verbis Psalmistę vtitur,fundamenta eius in montibus sanctis.
De hac enim ciuitate loquitur,expectabat ciuitatem habentem fundamenta. quæ proculdubio
est ecclesia triumphans. CVius artifex & conditor deus.)Deus enim conditor est cælestis ci-
uitatis:& miro spiritus sancti artificio ipsam disposuit.¶FIde & ipsa sacra sterilis virtutem in
conceptione seminis accepit.) Superfluit sterilis. ET præter tempus ætatis. Deest. peperit.)
Rem gestam narrat satis notam. QVOniam fidelem credidit esse eum qui promiserat. Pro-
pter quod & ab vno orti.pro,nata,sunt:& hoc.pro,& ipsa.) Est enim nominatiuus pluralis neu
tri generis. E MORtuo tanq̃ sydera cæli in multitudinem, & sicut arena quæ est ad orã ma-
ris innumerabilis.) Sensus est ꝙ propterea ab vno Abraham nata sunt multa milia hominum,
& ipsa multa milia nata sũt ex mortuo:hoc est ex effœto & mortuo corpore quo ad vim genera
tiuã.Et multitudinẽ iuxta ꝓmissiões factas Abrahæ, explicat ex multitudine sydeꝝ & arenæ. C
IVXTA fidem defuncti sunt omnes isti.)Abraham,Isaac & Iacob: NON acceptis.pro,nõ
accipientes,promissiones.tum possessiones terrę,tum pręcipuę gloriæ Mesiæ. SED a longe
eas aspicientes.) Directe pronomen eas,demonstrat spectantia ad Mesiam. ET salutantes.)
Non solum spectabant eas a longe,sed etiam a longe venerabantur velut salutando. ET con-
fitentes quia.pro,ꝙ,peregrini,& hospites sunt super terram.)Confitebantur enim facto (habi
tando scilicet in tentoriis & non in domibus)se esse hospites & peregrinos in terra.Et hinc ar-
guit. QVI enim hæc dicunt.)& facto & verbo:vt patet Gen.xxiii.de Abrahã.&.xxvi.de Isaac
&.xlvii.de Iacob. SIGNIFICANT se patriam inquirere.)Non enim homo peregrinatur vt
semper peregrinetur.¶ET si quidem illius meminissent de qua exierant,habebant vtiq; tem-
pus reuertendi.) Argumentatur ꝙ ratio quare dicebant se & verbo & facto peregrinos,nõ erat
ex eo ꝙ intenderent reuerti ad propriam patriam terrestrem: videlicet Chaldęam seu Mesopo- D
tamiam.quia habebant opportunitatem reuertendi in illam:ac per hoc non peregrinandi.

NVNC autem meliorem appetunt,id est cælestem.) Ideo se peregrinos toto tempore dice-
bant quia meliorem patriam appetebant,scilicet cælestem. Et hoc manifestat ex diuino testi-
monio. IDEO non confunditur.pro,erubescit,deus vocari deus eorum.) Magna gratia & quo
dammodo demissio dei,vt qui natura est vniuersorum deus,non erubescat hanc appropriatio-
nem vt vocetur deus istorum trium:deus Abraham,deus Isaac,deus Iacob. PARAVIT enĩ
illis ciuitatem.) Ideo non erubescit vocari deus istorum,quia est deus istorum vt ciuium cæle-
stis patriæ quam illis parauit.quo modo non potest vocari deus omnium.

FIDE obtulit Abraham Isaac quum tentaretur.)Historia clara est. ET vnigenitum offere-
bat.) Vnigenitum appellat ex Sara:quę sola erat proprie vxor.nam alię concubinę erant. IN
quo.pro,qui.) De Abraham enim loquitur. PROmissiones susceperat.) Et declarando pro- E
missiones subiungit. AD quem.)scilicet Abraham. DICTVM est quia.pro,ꝙ,in Isaac voca
bitur tibi semen.) Ad magnificandum Abrahæ fidem hęc explicat. ARBItrans.pro,arbitra-
tus,quia.pro,ꝙ,& a mortuis suscitare potens est deus.) Fidem Abrahæ tantam explicat ꝙ arbi
trabatur omnino verificandam promissionẽ sibi factam a deo (in Isaac vocabitur tibi semen)
etiam immolando ipsum Isaac.Et ne hanc fidem impossibilem putares,dicit ꝙ perpẽdebat deũ
posse resuscitare a mortuis ipsum Isaac immolatum, ad hoc vt impleretur promissio seminis.

VNde eũ & in parabolã.pro,similitudine,accepit.) hoc est & propter tantã fidẽ accepit ipsũ
Isaac in similitudine futuri Mesię. Immolatio enim illa,salua Isaac vita,ĩmolatiõis Mesię simili
tudo fuit:in qua caro per arietẽ significata,occisa est,ipa aũt Mesię persona viua mãsit: vtpote

F hypostasis diuina. FIDE & de futuris benedixit Isaac, Iacob & Esau.) Exponit vtranque benedictionem spectasse ad futura. Spectabat enim ad populos nasciturus ex ipsis. Historiam cum benedictionibus diffuse habes in Genesi. ¶FIDE Iacob moriens, singulos filiorum Ioseph benedixit.) Et hoc circa finem Genesis habetur. ET adorauit fastigium virgę eius. pro, & adorauit in fastigium virgę suę.) Sic habetur in Gręco. Et est sensus quod Iacob adorauit, incuruauit se adorando, versus fastigium virgę proprię, in qua sustentabatur. In Hebręo tamen habetur & incuruauit se Israel ad caput lecti. Ita quod fastigium virgę, posuit loco caput lecti. ¶FIDE Ioseph moriens, de profectione. pro, exitu, filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit.) Genesis vltimo, Ioseph mandat ossa sua transportari quando exibunt de Aegypto filii Israel. FIDE Moyses natus occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem: & non timuerunt regis edictum.) Fides in hoc opere intelligitur quo ad opem diuinam ad saluandum infantem. In hac enim fide per tres menses fecerunt contra regis edictum.

G ¶FIDE Moyses grandis factus negauit se esse filium filiæ Pharaonis. pro, negauit dicere, filius sum filiæ Pharaonis.) Hoc ex scriptura non habetur. MAgis eligens affligi cum populo dei.) Hoc dicit ad declarandum quod fide Moyses negauit dicere. QVAM temporalis. pro, temporalem, peccati habere iucunditatem.) Negando dicere filius sum filiæ Pharaonis, cum Hebræis reputatus est: ac propterea cum populo dei afflictus. Et si dixisset filius sum filiæ Pharaonis, těporalem habuisset iucunditatem peccati. Fuisset enim consors curiæ regiæ: ac per hoc affligentium Hebræos. MAiores diuitias æstimans thesauro Aegyptiorum. pro, thesauris qui in Aegypto, improperium Christi.) Improperium populi Israelitici appellat improperium Christi: quoniam ad hoc populus ille erat electus e cunctis populis, vt ex eo expectaretur Christus.

H ASPIciebat enim in remunerationem.) futuram per Christum. ¶FIde reliquit Aegyptũ.) transferens populum. NON veritus animositatem regis.) Pharaonis. INuisibilem enim tanquam videns sustinuit.) id est deum inuisibilem expectauit fide tanquam videns, tam certe quam si videret inuisibilem. ¶FIde celebrauit pascha.) offerendo agnum paschalem. ET sanguinis effusionem.) in superliminaribus & postibus. NE qui vastabat primitiua. pro, primogenita.) angelus scilicet. TANgeret eos.) Res gesta scribitur in Exodo. ¶FIde transierunt mare rubrum tanquam per aridam terram.) Historia ibidem clara est. QVOD.) scilicet mare. EXperti. pro, experientes, Aegyptii deuorati sunt.) submersione. Et hoc ibidem clare scribitur. ¶FIde muri Hierico corruerunt.) tempore Iosue. CIRcumitu dierum septem.) Res gesta scribitur in libro Iosue. Vbi etiam scribitur sequens. ¶FIDE Raab meretrix non periit cum incredulis: excipiens exploratores cum pace.) Excipiens præteriti temporis participium actiuum esse deberet: quo caremus. Ratio redditur: quia excepit exploratores, ideo non periit.

I ET QVID adhuc dicam? Deficiet enim me tempus enarrantem, de Gedeon, Barac, Samson, Iephthe, Dauid, Samuel & prophetis.) Lege librum Iudicum de primis quatuor: libros autem Regum de Samuele & Dauide & aliquibus prophetis. Et quoniam author non explicat in specie gesta singulorum ex fide, ideo intelligendum est intantum eos ad propositum afferri inquantum aliquid fide operati sunt aut receperunt. In genere autem subiungit. QVI per fidem vicerunt regna.) Chananęorum, Moabitarum, Idumęorum &c. OPErati sunt iustitiam.) Ne putares quod de vincere regna eo modo loquitur quo mundani principes etiam vicerunt regna (vt Alexander, Nabuchodonosor &c.) sed de illo vincere quod fit per fidem quæ operatur iustitiã, quæ nulli facit iniuriam sed ius suum vnicuique reddit, loquitur, ideo statim subiungit. Operati sunt iustitiã, nõ oppresserunt innocẽtes sed diuinã exercuerũt iustitiã. ADEPTI sunt promissionẽ.) Quod negatum fuit primis patribus (Abrahę, Isaac & Iacob) concessum est posterioribus: vt possiderẽt scilicet terrã promissionis. OBturauerunt ora leonũ.) Samson enim (vt patet Iud. xiiii.) & Dauid (vt ipse refert primi Reg. xvii.) & Daniel (vt in ipso patet) obturauerũt ora leonum. Extinxerunt impetũ. pro, potentiã, ignis.) Aaron & Moyses Nu. xi. &. xvi. & Daniel. iii. tres pueri in fornace, extinxerunt, potentiam ignis. EFfugauerunt aciem. pro, ora, gladii.) Et hoc frequenter factum est a multis, effugantibus gladios hostiles. CONualuerunt de infirmitate.) hoc est de impotentia. Et est sensus. ex impotentibus facti sunt potentes. Quod nõ solum in Maccabęis legimus, sed etiam in libro Iudicum & Regum pluries ex impotẽtibus facti sunt potẽtes. FORtes facti sunt in bello.) vt patuit tẽpore Iosue & etiã Saulis. CAstra verterũt exterorũ.) hoc est verterũt in fugã castra alienorũ. Et hoc quoque pluries fuit: & tempore Saulis & Dauidis & Maccabęorũ. ACceperũt mulieres de resurrectione mortuos suos.) Per Eliseum &

Eliam mulieres filios suos mortuos,resuscitatos receperunt:vt patet in.iii.&.iiii.Regum. A
ALII autem distenti sunt.)A distendor accipe distenti.Qui fuerint isti extensi in eculeo aut
simili tormento,non inuenio scriptum.Nisi forte ad Maccabęorũ afflictiones referatur. NON
suscipientes redemptionem.) Patres prius nominati fide fecerunt:isti autem fide passi sunt.
Inter quos primo loco commemorantur distenti,non suscipiẽtes redemptionem a malis in hac
vita. VT inuenirent meliorem resurrectionem.) in alia vita.Illa enim erit resurrectio ad vi=
tam immortalem:resuscitati autem ab Elia & Eliseo redierunt ad vitam mortalem.ℭALII ve=
ro ludibria & verbera experti.) vt Iob quo ad ludibria,Esaias & Hieremias:quo ad verba vero
Micheas. INsuper & vincula & carceres.)Hieremias enim positus est in neruo,& Micheas in
carcere. LApidati sunt.)Naboth & Hieremias in Aegypto,& Zacharias filius Ioiadæ. SEcti
sunt.) De Esaia accepimus ꝙ Manasses fecit eum secari serra lignea. TENtati sunt.) vt Mac
cabęi & septem fratres. IN occisione gladii mortui sunt.)Innumerabiles hi fuerunt:& specia= B
liter tempore Manassæ,qui sanguine prophetarum impleuit Hierusalem. CIRcumierunt in
melotis.)Græcam dictionem interpres reliquit,& significat pellem ab oue detractam cum la=
na.Talibus enim pellibus vestiebantur huiusmodi eremitæ. IN pellibus caprinis.) aliqui in
pellibus ouinis,aliqui in caprinis. EGENtes.) proculdubio necessariis.Et hæc de Elia(& for=
te aliis nobis ignotis)dicuntur. ANgustiati.)vt patet de Elia quum fugit a facie Iezabel:& de
Dauide a facie Saulis. AFflicti.) Generale nomen est: compræhendens afflictiones frigoris,
æstus,accubitus &c. QVIbus dignus non erat mundus.)Hinc apparet ꝙ ad literam loquitur
de sanctis.de quibus subiungit. IN solitudinibus errantes in montibus & speluncis & in cauer
nis terræ.)Qui ad nostram notitiam non peruenerunt. ET hi omnes testimonio fidei proba
ti.) hoc est laudati,commendati. NON acceperunt promissionem.) vitæ æternæ, si refertur
ad tempus quo probati sunt,vel promissionem resurrectionis corporalis.Et sic non acceperunt, C
refert etiam tempus præsens:quia nec hactenus acceperunt illam. DEO pro nobis.pro,de no
bis,melius aliquid prouidente.)Participium præteriti temporis actiuum deberet esse.Est enim
sensus.quum deus aliquid melius de nobis prouidit.Quod est illud melius subiungit. VT nõ
sine nobis consummarentur.)hoc est perficerentur.Et hoc verificatur tum quo ad perfici beati
tudine animæ:quia hæc beatitudo dilata est vsq; ad mortem Christi,in qua & nos noui testa=
menti simul beatitudinem animæ assequimur. Tum quo ad beatitudinem corporis : quia illa
differtur vsq; ad diem iudicii,in quo omnes simul beatificabimur. ℭNec ea ratione dicitur ꝙ
deus melius aliquid nobis prouidit,tanq̃ dilatio gloriæ priscorum fuerit aliquid melius nobis.
Non est hic sensus literę:sed comparatiuum melius refertur ad statum priscorum patrum. Et
est sensus ꝙ illi non sunt beatificati tunc quum mortui sunt:eo ꝙ deus tempus beatificationis
(quod est longe melius q̃ tempus mortis priscorum)disposuit fore in statu noui testamenti,in D
quo sumus nos.Quum prouidit ergo deus statum meliorem nobis, distulit illorum beatitudi=
nem.Et hinc sequitur ꝙ non sine nobis perficiuntur.

CAPVT XII.

IDEOQVE & nos tantã habentes impositam.pro,circũpositam, nubem te=
stium.)Ex allatis fidei testibus descẽdit ad exhortandũ ad tolerantiam malo=
rum,precipue mortis.Et multitudinem testium allatã, appellat metaphorice
nubẽ circũpositam testiũ.Nubem quidẽ propter celsitudinẽ: circũpositã autẽ
vt nulla ex parte(hoc est in nulla actione,in nulla passione)deesse nobis testes
fidei significet. DEponentes omne pondus & circunstans nos peccatum.)
Superfluit nos.Et dictio interpretata circunstans,plus significat.nam significat circunstans faci
le. PER patientiam curramus ad propositum nobis certamen.) Superfluit ad.Metaphorico E
sermone vtitur ad similitudinem prosequentium currendo certamen. Talibus enim deponen=
da sunt primum pondera: quoniam impedirent cursum.Deponenda quoq; sunt quęcunq; cir=
cunstantia ipsos:siue sint vestes,siue sint in via rami fruticum aut vepres:& similia quæ hinc &
inde impedirent cursum.Sub qua metaphora pondus peccatorum & quæ facile circundant nos
affectiones ad consanguineos, ad carnem propriam, deponi oportere significatur. Huiusmodi
autem affectiones appellantur facile circunstans peccatum,quoniam facile emergunt in pecca=
tum : vt intelligamus non præcipi vt deponamus affectiones carnis nisi pro quanto emer=
gunt in peccatum facile. hoc enim conuenit imperfectis. ℭNec dicit ad propositum certamen,
sed dicit curramus ipsum propositum certamen:curramus autem per patientiã,tolerãdo mala.

F Militia enim est vita hominis super terram. Directe tamen ad literã de certamine fidei est sermo. Quod tũc inter afflictiões & torméta vsq ad mortẽ, currendũ imminebat. Vnde & subdit. ¶ASPICIENTES in authorem fidei & consummatorem Iesum.) hoc est intuendo ducem nostrum Iesum qui est & inchoator & finitor fidei. Ipse enim inchoat fidem in cordibus per gratiam & finit per pręmium. QVI pro proposito sibi gaudio.) immortalitatis sibi paratæ.

SVSTINVIT crucem confusione contempta.) Non solum sustinuit tormentum crucis sed etiam ignominiam. Erat enim ignominiosum tormentum. Vnde contempsit vitam corporis & gloriam mundanam propter gloriam sibi paratã. Vnde & præmium statim subdit. ATQVE in dextera sedis dei sedet. pro, sedit.) Declaratũ est in principio epistolę hoc. Meruit enim Christus per passionem & mortem suam vt statim (hoc est post triduum) resuscitaretur immortalis & regnaret in præcipuis bonis regni dei: qualia sunt spiritualia & cælestia. ¶RECOGITA-
G TE enim eum qui talem sustinuit a peccatoribus aduersus semetipsum contradictionem.) Dixerat aspicientes: adiungit modo aspectu meditationem tanti ducis, qui talia sustinuit &c. VT non fatigemini, animis vestris deficientes.) Non solum propter propriam gloriam promerendam hæc sustinuit, sed propter vos: vt non langueatis, languore non corporis sed animæ, deficiẽdo, in certamine fidei paulatim declinando. Quod est dicere ꝙ ideo hæc sustinuit vt vos animis vestris conualescatis, fortes sitis.

NONDVM enim vsq ad sanguinem restitistis, aduersus peccatũ repugnantes.) Superfluit enim. Initiũ est sequentis particulæ, exhortationi adiungendo reprehensionem. Et iungenda est sequenti literæ. ET obliti estis consolationis (seu adhortationis) quæ vobis tanq̃ filiis loquitur dicens.) Integra sententia reprehensiua ex ambabus particulis constat: videlicet nondũ vsq ad sanguinem restitistis, & obliti estis adhortationis cælestis patris. Manifeste reprehendit eos
H ꝙ tam cito obliti sunt paternæ adhortationis. tã cito, hoc est anteq̃ sustinuerint vsq ad sanguinem, anteq̃ afflictiones personales cum sanguinis effusione pertulerint. FILI mi noli negligere disciplinã. pro, castigationem, domini, neq fatigeris dũ ab eo argueris. Quẽ enim diligit dominus castigat: flagellat autẽ omnem filiũ quẽ recipit.) Superfluit mi. Et ex Prouerb. iii. cap. sententiam hanc attulit. quam pertractando ad propositũ, subiungit. ¶IN disciplina perseuerate, tanq̃ filiis vobis offert se deus. pro, si castigationẽ sustinetis, tanq̃ filiis vobis offertur deus.) Ex eo ꝙ sacra scriptura deum castigantem introducit tanq̃ patrẽ castigantẽ filium in quo sibi complacet, argumentatur (& bene) ꝙ si castigationẽ domini suscipitis, habetis hanc pręrogatiuam ꝙ deus offertur vobis tanq̃ filiis. Et ne putares filium aliquem dei absq castigatione trãsire, subiungit: QVIS enim filius quẽ non corripit pater?) quasi dicat nullus. ℞ SI extra disciplinã. pro, castigationẽ, estis, cuius participes facti sunt omnes.) supple filii. ERGO adulteri. p, adul
I terini, & non filii estis.) Illatio optima est ꝙ non estis filii sed filii vitiati, maculati quasi alieno thoro: ex eo ꝙ non habetis conditionem communem omnibus filiis, videlicet castigationem.

DEINDE patres quidem carnis nostræ.) hoc est patres carnales. ERVditores. pro, correptores, habuimus, & reuerebamur eos.) Superfluit eos. Non. pro, nonne, multo magis obtẽperabimus patri spirituũ & viuemus?) Argumento vtitur ab expertis & minoribus. Si sustinuimus patres carnales castigatores, & hoc cũ timore, multo magis sustinenda est castigatio patris spiritualis, & hoc ad vitã: quanto maior est pater spiritus patre carnis, & quanto maior est fructus vitę fructu timoris seu reuerentiæ. Deus enim est pater spiritus, tũ quia donat animã intellectiuam de foris venientẽ, tũ quia est largitor spiritualis gratiæ qua vitam æternã habemus.

ET illi quidem in tẽpore paucorũ dierum secundũ voluntatẽ suã erudiebant. pro, corripiebãt, nos: hic autẽ.) videlicet pater spirituum. AD id quod vtile est in recipiendo sanctificationem
K eius. pro, vt participes fiamus sanctificationis eius.) E regione ad id quod dixerat de patribus carnalibus ꝙ corripiebant secundũ voluntatẽ suam, dicit de patre spirituum ꝙ hic corripit ad id quod est vtile nobis vt participes fiamus mundificationis eius: qua mundos reddit omnes electos. ¶Tractando vero id quod dixerat & illi quidẽ in tempore paucorum dierũ, subiungit.

OMNIS autem disciplina. pro, castigatio, in præsenti quidẽ videtur non esse gaudii sed mœroris.) Quemadmodũ pueris illo pauco tempore quo castigantur a patribus carnalibus, castigatio ipsa mœsta est, ita & omnis diuina castigatio in præsenti tempore non est secundũ genus proprium materia gaudii sed materia mœroris. Et quemadmodum castigatio puerorum relata ad futuros bonos mores fructuosa est, ita & de diuina castigatione subiungit. POSTEA autẽ fructũ pacatissimum. pro, pacatũ, exercitatis per eã reddit iustitiæ.) Post hanc autem vitã diuina

quæ hic fuit castigatio,reddit exercitatis per eam pacatum fructum iustitię.Nō dicit ꝙ reddit castigatis,sed exercitatis per ipsam castigationem.exercemur enim per flagella diuina in operibus iustitiæ,vt iustitia commune nomen est omnis virtutis, qua boni distinguūtur a malis.His enim in alia vita reddit præsentis iustitię fructum plenum pacis,alienum ab omni perturbatione:immo cum tranquillitate omnis ordinis. A

PROpter quod remissas manus & soluta genua erigite.) Proposuerat,per patiētiam curramus propositum nobis certamē: & declarauit patientiam multipliciter.modo prosequitur exhortando ad ipsum cursum.Vnde dicendo propter quod, propositum certaminis cursum refert.& vtens authoritate Esa.xxxv.monet ad erigendum tum manus remissas tum genua soluta.Vtrunq; enim in corporali certamine oportet fieri.Et sub metaphora manuum,opera intelliguntur:sub metaphora autem genuum intelliguntur robora animi.oportet nanq; & confortare animum & erigere opera exteriora. ET gressus rectos facite pedibus vestris.) Non sufficit fortem animum & opera indefessa exhibere nisi affectus omnes animi recti sint. qui per pedes significantur.Et huius tertii ratio subditur. VT nō claudicans quis erret.pro,vt non claudum abducat, magis autem sanetur.) Si enim aliquis affectus obliquus esset,in modum claudicationis abducere posset a recto.& propterea studendum est vt nihil claudi inueniatur: & si inuenitur,studendum est vt sanetur. ¶PAcem sequimini cum omnibus & sanctimoniā.)sic cursum certaminis fidei currite vt cum omnibus sectemini pacem.Quod intellige quantum ex vobis est.Et cum pace sanctimoniam, hoc est puritatem. SIne qua.) puritate. NEmo videbit deum.)iuxta illud,Beati mundo corde quoniam ipsi deum videbunt. CONtemplātes ne quis desit gratiæ dei.pro,ne quis destituatur a gratia dei.)Tres negationes considerandas docet.Prima est ne quis destituatur a gratia dei.destitui enim a diuina gratia, pessima omnium pœnarū est.Et hoc est primum considerandum a quolibet in seipso. Quod potes ex effectibus(præcipue internis)percipere.Destituitur siquidē aliquis a diuina gratia,quum sibiipsi in propriis viribus relinquitur.hinc enim facile & crebro ruit. NE qua radix amaritudinis sursum germinās impediat.)proculdubio gratiā dei,impediat tum quo ad pacē,tum quo ad puritatem.Ex parte dei dixerat ne quis destituatur a gratia dei:ex parte vero hominis dicit.ne qua radix amaritudinis, irę,odii,inuidię & huiusmodi.Hæ enim sunt radices amaritudinis:quæ quum pullulant & germinant ad similitudinem vegetabiliū sursum, impediunt pacē communē, impediunt puritatem cōmunem.Et propterea subdit. ET per illam.) scilicet radicem amaritudinis germinantem. INquinentur multi.)& non solus ille in quo ortum habuit amaritudo. ¶NE quis fornicator aut prophanus.)Tertia consideranda negatio,ad opus spectat externum.Et duo explicat opera: fornicationem,in pollutione carnis cōsistentem: & prophanā actionem,in pollutione sacrorum consistentem. vt ex his duobus extremis(carne scilicet & sacris) reliqua media intelligantur. VT Esau qui propter vnam escam vendidit primitiua.pro,primogenita sua.) Exemplum subdit de prophano:afferens rem gestā scriptam in Genesi.satis notam. Fuit autem prophana venditio illa:eo ꝙ primogenituræ ius sacrum erat.erāt enim primogeniti sacerdotes ante legem. SCItote enim quoniam.pro,ꝙ,& postea cupiens hæreditare benedictionem,reprobatus est.non enim inuenit pœnitētiæ locum:quanq̄ cum lachrymis inquisisset eā.)Res gesta scribitur Geñ. xxvii.Et quod dicit ꝙ non inuenit locum pœnitentię,ad literam verum est ab homine Isaac patre suo,ab ipso enim cum lachrymis non impetrauit benedictionem primogeniti:quāuis impetrauerit benedictionem minorem.Simile quid accidit pœnitētibus post perditam virginitatem aut aliquod simile donum.nunq̄ enim inueniunt locum pœnitentię apud deū quo ad priorē dignitatem:sicut nec Esau quo ad primogeniturā.Et hęc dicuntur vt caueat quisq; ne cadat:quoniam incerta est futura pœnitentia: & multo incertior est fructus eius. B C D

NON enim accessistis.) Superfluit enim. Dixerat, contemplantes ne quis destituatur a gratia dei.declarat modo dei gratiam erga nos noui testamenti, relatiue ad gratiam dei in veteri testamento.Vnde & primo refert diuinam gratiam qua deus legem dedit populo Israelitico in mōte Sina:afferendo scripta Exo.xix.Et inducit illam negatiue:hoc est non talem datam nobis gratiam,sed longe dissimiliter meliorem.Non inquit accessistis,vos Christiani. AD tractabilem. Deest,montem.)Montem Sina appellat montē tractabilem: hoc est qui corporali tactu poterat tangi. ET accessibilem,pro,accēsum,ignem.)Scribitur enim ibi ꝙ mons Sina totus fumabat eo ꝙ descendisset dominus deus super eum in igne, & ascenderet fumus ex eo quasi de fornace. ET turbinem & caliginem & procellam.)Nec turbinis nec procellę fit ibi mentio:nisi forte au- E

F thor propter tonitrua & micãtia fulgura dixerit turbinẽ & procellã. De caligine autem legitur ibi nube densissima operuisse montẽ. ET tubę sonũ.) Hic clare ibi narratur. ET vocẽ verborum.) De hac voce dicitur Exo.xx.cunctus autẽ populus videbat voces. Hę voces erant voces pręceptorũ. QVAM qui audierũt.) supple populi. EXcusauerunt se.pro,petierũt,ne eis fieret verbũ.pro,ne sibi adderetur verbũ. Nõ enim portabãt.pro,ferebãt,quod dicebatur.pro,distinguebatur.) In Exodo subiũgitur ꝙ perterriti ac pauore cõcussi dixerunt, nõ loquatur nobis dñs. Hoc est enim quod author dicit, petierũt ne sibi adderetur verbũ scilicet a dño, sed cessaret dñs eis loqui. Ratio autẽ hic subiuncta (scilicet nõ enim ferebant quod distinguebatur) videtur illa quę in Exodo subiũgitur, ne forte moriamur. Et est sensus: nõ enim tãti erant animi vt sufferre possent deũ distinguentẽ pręcepta sigillatim, dubitãtes mori si perseuerassent audiẽdo diuinam vocẽ. ET si bestia tetigerit montẽ, lapidabitur.) Pręceptũ hoc habetur Exo.xix. Verum
G nõ integre affertur, nisi intelligẽdo & accumulatiue: ꝙ nõ solũ si homo sed & si bestia tetigerit montẽ lapidabitur, aut (vt ibi dicitur) iaculis cõfodietur. Et affertur hoc ad ostendendũ terribilitatem mõtis tunc. Vnde & subditur. ET ita terribile erat quod videbatur.pro,qđ videri videbatur.) Ad dominũ loquentẽ refertur quod videri videbatur: quoniã similitudo quædã erat loquẽtis, & nõ erat ibi verus loquẽs quo ad veritatẽ naturaliũ instrumentorũ quib⁹ loquimur. MOYses dixit, exterritus sum & tremebũdus.) Scriptura Exodi nõ testatur ꝙ Moyses hęc dixerit: immo potius oppositũ. pro quãto dicit ꝙ Moyses dixit tunc populũ perterritũ, nolite timere: vt enim probaret vos venit deus, & vt terror illius esset in vobis. Solutio est ꝙ Moyses animãdo populũ perterritũ, cõmemorauerit ab exẽplo suo quod olim ei acciderat: prima scilicet vice quãdo apparuit ei deus in rubo, ego quoq; exterritus sum, intus, & tremebũdus, foris: & propterea nolite timere &c. Qꝫ autẽ Moyses exterritus in apparitione rubi fuerit, colligi potest ex
H eo ꝙ ibi scribitur Exo.iii. abscõdit Moyses faciem suam: nõ enim audebat aspicere cõtra deum. ¶Et ꝙ iste sit sensus literalis, ex verbis Stephani Actu.vii. innuitur. ait enim de Moyse apud rubum. tremefactus autẽ Moyses nõ audebat cõsiderare. ¶SED accessistis ad Sion montẽ.) non corporeũ sed spiritualẽ. ET ad ciuitatẽ dei viuentis Hierusalẽ cęlestẽ.) Intellige accessistis fide ac spe & dilectione. ET multorũ milium angelorũ frequentiã.pro,congregationem.) qui sunt ciues cęlestis Hierusalẽ. ET ecclesiã primitiuorũ.pro,primogenitorũ, qui cõscripti sunt in cęlis.) Ecclesiam Apostolorũ & discipulorũ immediatorũ Christi appellat ecclesiã primogenitorũ qui cõscripti sunt in cęlis: iuxta verbũ dñi ad eos. gaudete qa nomina vestra scripta sunt in cælis: hoc est in libro diuinę prędestinationis. ET iudicẽ omniũ deũ.) qui intuetur corda & nihil mali relinquit inultũ: & similiter nihil boni sine pręmio. ET spiritũ.pro,& ad spiritus, iustorũ perfectorũ.) Non solũ accessistis ad ecclesiã primogenitorum, sed etiã ad spiritus aliorũ iustorũ
I perfectorũ imitandos. ET testamẽti noui mediatorẽ Iesum.) Hoc superius declaratũ est. ET sanguinis aspersionẽ.pro,& sanguinẽ aspersionis.) hoc est sanguinẽ qui aspersus est seu aspergitur. De sanguine Christi est sermo: quo intercedẽte Iesus fuit mediator noui testamenti. MElius loquentem q̃ Abel.) hoc est meliorẽ rem dicẽtem q̃ sanguis Abel. Sanguis enim Abel loquebatur clamans vindictã: sanguis autẽ Christi aspersus clamat nobis veniã. & propterea meliora loquitur q̃ sanguis Abel. VIdete ne recusetis loquentẽ.) Recensita tam longa diuersitate eorum ad quę accesserũt patres Israelitę accipiendo legẽ, & eorum ad quę accessimus nos suscipiẽdo Christianitatẽ, argumentatur ex his monẽdo vt audiamus nobis loquentẽ Iesum. ¶SI enim illi non effugerunt.) proculdubio vltionẽ diuinam. REcusantes eum qui super terram loquebatur.pro,oracula reddebat.) Moyses demonstratur per ꝓnomen eum. ipse enim responsa seu oracula diuina reddebat populo: dicente populo. loquere tu nobis & non loquatur nobis dominus.
K Argumentatur itaq; ꝙ si Israelitę qui recusarunt obedire Moysi qui super terrã existẽs reddebat populo diuina oracula, non euaserunt vltionẽ diuinam sed sępe puniti legũtur in deserto. MVLtomagis nos qui de cęlis loquentem nobis auertimus. pro,auersamur.) Superfluunt duæ dictiones: loquentẽ, nobis. Ita ꝙ textus mutil⁹ apparet. multo magis nos qui de cęlis auersamur. CVius vox mouit terram tunc.) Et videtur sensus literę. multo magis nos puniemur qui auersamur eum qui de cęlis, subaudi responsa dat. E regione enim Moysi (qui super terrã diuina reddebat oracula) locat Iesum de cęlis diuina reddentem oracula. Et appellatur Iesus de cælis. tum quia non est purus homo, sed homo de cęlis: iuxta verbum Ioannis Baptistæ de Iesu, qui de cælo venit supra omnes est. & ipse Iesus dicit, descẽdi de cælo. Tum quia tempore quo scripta est hęc epistola, & quo Hebræi isti venerunt ad fidem Christi, Iesus etiam localiter de cælis diuina

patefaciebat oracula: mittendo spiritumsanctum, dando dona linguarum & prophetię &c. ¶De A
illo de cælis loquitur cuius vox mouit terram tunc, scilicet tẽpore Moysi. In pluribus locis sacrę scripturę scribitur de motu terrę post egressum populi de Aegypto anteq̃ venirẽt ad Iordanẽ. Nam & in psal. dicitur, montes exultauerũt vt arietes & colles sicut agni ouium: a facie domini mota est terra. Et rursus, deus quũ egredereris in conspectu populi tui, quũ pertransires per desertum terra mota est. Et de hoc motu hic textus loquitur. & aperit eundẽ esse illum cuius vox tunc mouit terrã, & hũc qui nobis de cęlo respondet. ¶NVNC autẽ repromittit dicẽs. adhuc semel & ego mouebo. pro, cõcutio.) Superfluit &. NON solum terrã sed & cęlum.) Ex Aggæi ii. cap. sumpta est hęc sententia. Vbi aduerte ꝙ author huius epistolę loco speciei posuit genus. In Aggęo enim habetur, adhuc vnũ modicũ. quod est quasi species respectu semel. vnum enim modicũ non nisi semel est: quãuis non ecõuerso. ad hoc enim ꝙ plus q̃ semel modicũ esset, oporteret plura modica esse. Vnde dicendo adhuc vnum modicum, dicit adhuc semel. Quod ideo di- B
ligentius notandũ duxi, quia super hoc author fundat rationẽ suã. Vnde & subdit. QVOD. pro, hoc, autẽ adhuc semel dicit.) Superfluit dicit. DEclarat mobilium. pro, eorum quę mouentur, translationẽ (tanq̃ factorũ) vt maneant ea quę sunt immobilia. pro, quę non mouẽtur.) Argumentatur ex illa particula, adhuc semel (& non pluries) ꝙ illa particula declarat translationẽ eorum quę mouentur vt maneãt ea quę non mouẽtur. Si pluries concutiẽdus esset orbis, trãslatio eorum quæ mouentur, fieret in alia quę etiã mouenda essent, eo ꝙ superesset adhuc alia cõcussio: & sic deinceps. Sed si semel cõcutiendus est orbis, ex hoc ipso ꝙ semel tantum concutiendus est, significatur ꝙ translatio eorum quę mutantur fiet in ea quę nõ mutantur: vtpote nullã expectantia concussionem. Et hęc est sententia literę. per quam intelligimus tum ꝙ per mysterium incarnationis cõcussa sunt omnia: & facta est translatio eorum quæ mouentur (hoc est le- C
galium) in ea quæ non mutantur, euangelicam legem & dona. Tum ꝙ per idem mysteriũ in secundo aduentu quum cęlum & terra mutabuntur, transferentur ea quæ mutantur motu generationis & corruptionis in ea quę non mutãtur: hoc est nec generãtur nec corrũpuntur. ¶Quod autem interponit tanq̃ factorum, rationem explicat facilis translationis. ex eo enim ꝙ hæc sunt facta a Iesu Christo, apparet ꝙ facile potest trãsferre illa: vtpote dominus opificii proprii.

ITAq; regnum immobile suscipientes, habemus gratiam per quam seruiamus. pro, seruimus, placentes deo.) Immobile regnum propriissime appellatur futurum regnum Christi: participatiue autẽ euãgelicus status. Suscipimus autẽ fide & spe ac dilectione futurum immobile regnũ. ¶Quod autẽ dicitur habemus gratiã, intelligi potest & ꝙ gratias agimus & ꝙ habemus internum donũ gratię. Vtrũq; enim est verũ: & vtriq; consonãt sequentia. nam per gratiã vtroq; modo sumptã seruimus deo & placemus illi. CVM metu & reuerẽtia. pro, cum reuerẽtia & religione.) Et rationẽ horũ subdit. ETenim deus noster ignis cõsumẽs est.) Ex Deuter. iiii. sumpta D
est hęc sentẽtia, describẽs deũ sub metaphora ignis cõsumentis: hoc est sub specie pręcipui ac velocissimi cõsumptiui. vt qui in tot locis sacrę scripturæ describitur tã profusus in largitate bonorũ, hic quoq; cognoscatur ꝙ habet & supremã & velocissimã efficaciam non solum ad puniendum sed ad consumendum: vt hinc non solum religio sed & reuerentialis timor ei debeatur.

CAPVT XIII.

CHARITAS fraternitatis maneat in vobis & hospitalitatem nolite obliuisci.) Superfluũt tres dictiones: in vobis &. Fraternitatem appellat illam de qua dominus dicit Christianis: omnes vos fratres estis. Hæc omnibus Christianis cõmunis fraternitas mandatur amanda indefesse, & exterius exercenda hospitalitate. PER hanc enim placuerunt. pro, latuerunt, quidã angelis hospitio receptis. pro, angelos hospitio excipientes.) Vbi aduerte, peritos in lingua Græ E
ca dicere ꝙ sic ad verbum iacet in textu Græco: sed quadam Græcis propria figura significari per latuerunt nescientes. perinde acsi Latine diceretur, per hanc enim quidam nescientes hospitio angelos acceperunt. Et iuxta hunc sensum intelligendum est ad cumulum beneficii dictum ꝙ nescientes (putando se excipere homines) angelos exceperunt. Si enim sciuissent eos esse angelos, nõ excepissent eos hospitio: vt patet de Gedeone & de Moyse. ac per hoc fuissent priuati tãto beneficio familiaris cõuersationis tanq̃ cum hospitibus. ¶MEmentote vinctorum tanq̃ simul vincti.) affectu commiserationis. ET laborantium. pro, afflictorum, tanquã & ipsi in corpore morantes.) in quo potestis & vos affligi. ¶HOnorabile connubium in omnibus.) & non in aliquibus sic & aliquibus non. ET THORVS immaculatus.) similiter in omnibus.

F FORnicatores enim.pro,autem,& adulteros iudicabit deus.)Cõtra honorabile connubiũ dicit fornicatores,qui soluti nõ sunt continẽtes.mauult enim eos subire honorabile cõnubium q̃ fornicari.Et cõtra thorum immaculatum dicit adulteros: quorum est alienum thorum maculare. ℭSINT mores.pro,sit modus,sine auaritia.)Turpe est ꝙ auaritia imponat modũ. CONtẽti pręsentibus.)Rarus est qui cõtentus sit iis quę adsunt,qui nõ cupiat crastina. IPSE enĩ dixit, Iosue.i.cap. NON te deseram.pro,desero,neq; derelinquam.pro,derelinquo.) Verba dei sunt hæc ad Iosue. ITA vt cõfidenter dicamus.dominus mihi adiutor,& nõ timebo quid faciat mihi homo.)Ex psal.hoc sumpsit.Et attulit hęc ad persuadendũ ꝙ simus contẽti pręsentib⁹: quoniam habemus deum prouidentẽ nobis,non solũ aduersus dęmones sed etiã aduersus homines. ℭMEmentote pręposit orum vestrorum.) Præteritorum quum sit memoria,de defunctis præpositis loquitur. QVI vobis locuti sunt verbum dei.)proculdubio euangelicum. QVOrum

G intuentes exitũ conuersationis.) Hic clare apparet ꝙ de mortuis loquitur, Apostolis & Christi discipulis:quorũ conuersationis exitus iam visus fuerat. IMItamini fidem.) Considerate exitum fœlicẽ illorũ: & imitamini eorundẽ fidem. IEsus Christus heri & hodie,ipse & in secula.) Potest hęc clausula appositiue legi.imitamini fidẽ,hanc videlicet:Iesus Christus heri & hodie, ipse & in secula.Aeternitas Iesu Christi significatur per tria tẽpora:pręteritũ,pręsens & futurũ. Et in hoc cõsistit vniuersa fides nostra,vt Iesus Christus credať verus deus & verus homo. qui enim hoc credit,stultus est si reliqua fidei Christianæ non credit:quæ ipse Iesus Christus fecit, docuit,mãdauit &c.ℭPotest & legi vt ratio exhortatiõis ꝑmissę: vt ex hoc ꝙ Iesus Christ⁹ heri hodie & in secula,intelligãt nõ defuturũ ipsis sicut nec defuit prępositis quorũ exitus apparuit.

DOctrinis variis & peregrinis nolite abduci.pro,ne circunferamini.) Vt sequentia testãtur, ad literã loqui videtur de varietate dogmatum quę Hebręi seminabãt.Huiusmodi dogmata &

H varia erãt & peregrina ab Euangelio. OPtimum.pro,bonum,est enim gratia stabilire cor, nõ escis:quę nõ profuerunt ambulãtibus in eis.)Differentia inter nouũ & vetus testamentum,inter Euangelicũ statum & statũ legis,explicat penes gratiam & escas.Euangelio propria est gratia,legi propria est esca:hoc est Euangeliũ consistit in gratia,lex autem in sacrificiis ciborum,in abstinentia a cibis immundis,& breuiter in cęrimoniis corporalibus.Et propterea dicit.nã bonũ est stabilire cor gratia Euangelii,& nõ stabilire ipsum escis legalibus:hoc est obseruatione legalium.quę non profuerunt ambulantibus in eis, quia non contulerunt illis gratiam internam. ℭHAbemus altare de quo edere non habẽt potestatẽ qui tabernaculo deseruiunt.) Rationem reddit quare nõ escis legalibus stabiliendũ est cor:quia altare Christianũ est simile altari legali, non cuicunq; sed illi de quo edere non habebãt potestatẽ etiam ipsi põtifices & quicunq; tabernaculo deseruiebant:ac per hoc altare Christianũ habemus de quo non habent potestatẽ edere

I qui tabernaculo deseruiunt,hoc est seruantes legalia.Alludendo enim ad altare diei expiationis hæc dicit.de illo nanq; altari nulli fas erat comedere.ℭEst autẽ altare Christianum,altare corporis & sanguinis Christi.hoc enim tantũ habemus altare:& est de quo edere non habẽt potestatẽ qui tabernaculo legali deseruiunt. QVOrum enim animaliũ infertur sanguis pro peccato in sancta per pontificẽ,horũ corpora cremãtur extra castra.) Rationẽ reddit quare de altari illo legali non habebãt potestatẽ edendi ministri tabernaculi:quia illorũ animalium(vituli scilicet & hirci.vituli quidem pro peccato sacerdotis,hirci vero pro peccato populi) corpora cremabãtur extra castra.eorundẽ enim animaliũ sanguis non per sacerdotẽ simplicem sed per pontificem inferebatur in sancta sanctorũ:vt superius dictum fuit. PROpter quod & Iesus vt sanctificaret per suum sanguinẽ populum,extra portã passus est.)Ecce altare crucis in quo proprio sanguine Iesus mundauit populũ,nõ Iudęorũ sed totius mundi & omniũ seculorũ,extra portã Hierusalẽ

K fuit, ad hoc vt veritas impleret figurã antedictam. ℭEXeamus igitur ad eum extra castra.) Exhortationẽ infert spiritualem:vt ad Iesum imitandum exeamus extra castra,delitiarum,commoditatum,societatũ,& aliorũ huiusmodi quę humana societas pręstat. IMproperiũ eius portantes.)Ad similitudinẽ Iesu qui sustinuit tot ignominias moriendo in cruce, dicit improperiũ eius portãtes:proculdubio imitãdo ipsum in toleratione ignominiarũ,ludibriorum, & aliorum huiusmodi pro eo. NON enim habemus hic manentem ciuitatem,sed futuram inquirimus.) Rationem reddit eius quod dixerat,exeamus extra castra.manentiũ enim in propria ciuitate est frui cõmoditatibus illius,& non est exire ad quęrendũ aliam:carentiũ autẽ propria ciuitate est peregrinari donec perueniãt ad ciuitatẽ suam.Non est ergo corporalis exitus:sed est exitus animi ab effectibus & impedimẽtis quibuslibet ad eundũ in cæleste ciuitatẽ,mediante patiẽtia imi-

catrice passionis Christi. PER ipsum ergo offeramus hostiã laudis semper, deo id est fructũ labiorum confitentiũ nomini eius.)Hęc est ergo hostia laudis quæ in ecclesia dei semper offertur septies in die. ¶BEneficentiæ autẽ & cõmunionis nolite obliuisci.)Quo ad verba, dixerat offeramus hostiã laudis: quo ad facta vero dicit, ne obliuiscamini beneficentię, qua vnus alii benefacit, & cõmunionis, qua res proprias aliis cõmunicamus. vt in beneficẽtia opera, in cõmunione res tribui intelligamus. TAlib⁹ enĩ hostiis ꝓmeretur. pro, cõciliatur, deus.)nõ hostiis legalib⁹. A

OBEdite prępositis vestris & subiacete eis.)Superfluit eis. Pręsentibus prępositis mãdat prępostero ordine & subiici & obedire. Et rationẽ subdit. IPsi enim peruigilant. pro, vigilant, quasi rationẽ pro animabus vestris redditurí.)Significãter dicit quasi seu tanq̃: eo ꝙ prępositi nõ tenentur reddere rationẽ pro animabus subditorũ absolute, sed quatenus ex eorũ admonitione, doctrina & exẽplo pendẽt. VT cum gaudio hoc faciãt & nõ gementes.)Obediẽtia subditorũ, occasio est vt prelati vigilent cum gaudio: vtpote videntes fructuosum esse officiũ suũ. & econ uerso mali mores subditorũ quãuis nõ tollant vigilantiã a prælatis bonis, efficiũt tamẽ vt prelati vigilent gemẽtes perditionẽ filiorũ. HOC enim nõ expedit vobis.)Etsi gaudio prælatorũ non consulitis, consulite tamen vobisipsis: quia vigilantia eorum cum gemitu inutilis est vobis. B

ORAte pro nobis. confidimus enim ꝙ bonam cõnscientiã habemus, in omnibus bene volentes cõuersari.)Variant Gręci codices. alii habẽt in prima habemus, alii in secunda persona habetis. Et hęc secũda litera magis quadrat: vt quia dixerat orate pro nobis, subiungat rationem confidentiæ in orationibus eorum: quia cõfidit eos habere bonã conscientiam ad volendum bene con uersari in omnibus. Et hoc est temperamentum quoddã reprehẽsionis superioris. AMplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis.) Superfluit vos: quãuis subintelligatur. Et quod dicit amplius significat plus: nõ significat item. Dicẽdo autẽ quo celerius restituar vobis, Hebręum se esse significat, nec sonat Paulũ, quẽ Hebęi seruantes legalia non expectabant cum sibi restituendum: quum Paulus ad euadendũ eorum manus Cæsarem appellauerit. Vnde & hinc coniici potest nec Clementẽ fuisse authorẽ huius epistolę: quum ipse esset Romanus pon tifex, nec expectabatur restituendus Iudæis longe positis. ¶DEVS autem pacis qui eduxit de mortuis pastorem magnũ ouium in sanguine testamẽti æterni dominum nostrum Iesum Christum.) Dicitur eductus de mortuis in sanguine, quia resuscitatus est merito effusi sanguinis, in sanctificationem æterni testamenti, hoc est sanctificationem dispositionis hæreditatis æternæ. C

APtet. pro, perficiat, vos in omni.)Deest vna dictio. Legendum est. IN omni opere bono, vt faciatis eius voluntatem.)Petit vt deus perficiat eos nõ in aliquo sed in omni opere. erant enim Hebræi isti ex parte Christiani & ex parte legales, simul cum Euãgelio seruãtes legalia. Et propterea petit pro eis vt in omni bono opere perficiantur. FAciens in vobis. pro, in nobis, quod placeat coram se per Iesum Christum.)De sui a vinculis absolutione dicit hęc. CVI est gloria in secula seculorum: amen.)Siue ad deum siue ad Iesum Christum, referri potest relatiuũ cui. D

ROGO autem vos fratres vt sufferatis verbum solatii. pro, exhortationis.) Quoniã exhortatio fuit reprehensiua & ablatiua legis ac sacerdotii legalis, ideo rogat vt sufferãt verbũ exhortationis. ETenim perpaucis scripsi vobis.)Relatiue ad materiam tot mysteriorũ, paucis vsus est verbis. COGnoscite fratrem vestrum. pro, nostrum, Timotheũ dimissum.)Hinc quisquis argumentum sumpserit ꝙ Paulus fuerit author epistolæ vtpote mittens Timotheum, recolat ꝙ Dionysius Areopagita discipulus quoq; Pauli a Clemente Romano pontifice directus est in Gallias: similiq; ratione Timotheum a Clemẽte (seu illo qui scripsit epistolam) dimissum fuisse. CVM quo si celerius venerit, videbo vos.) Non sonat hæc promissio Paulum. alienum enim a ratione videtur vt postq̃ appellauerit ad Cęsarem, iterum in manus Iudęorum spondeat se dare: quum vbiq; in Actis Apostolorum legatur persecutionem passus a Iudęis, & oportuisse ipsum pluries eos fugere. ¶SAlutate omnes præpositos vestros & omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres. pro, salutant vos Itali. Gratia cum omnibus vobis: amen.) Conclusio est similis conclusionibus Paulinis. ¶Et apud Græcos habetur subscriptio hæc. Ad Hebræos scripta ex Italia, missa per Timotheum. ¶Et sic sit finis Commentariorum epistolarum Pauli. E

Caietæ die. i. Iunii. M.D.XXIX.

¶Commẽtariorum Thomæ de VIo Caietani Cardinalis sancti Xisti in omnes germanas epistolas Pauli & eam quę ad Hebræos inscribitur, Finis.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI: IN SEPTEM Epistolas quas vocant Canonicas, & primum in eam quæ diuo Iacobo inscribitur, Commentarii.

Epistola sancti Iacobi.

horarrigit simul. ... li. 2. ... thom. ... in solu. ad. 8. ... ex concilio flore. et tride.

G IACOBVS dei & dñi nostri Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione salutem.) Non est vsquequaq; certum an epistola hęc sit Iacobi fratris domini: dicente Hieron. in lib. de vi. illu. de eo. Vnam tantũ scripsit epistolã quę de septem canonicis est: quæ & ipsa ab alio quodam sub nomine eius edita asseritur, licet paulatim tempore procedente obtinuerit authoritatẽ. Salutatio hic posita tã pura est vt nulli salutationi cuiuscunq; alterius Apostolicæ epistolę conformis sit, nam nihil dei, nihil Iesu Christi, nihil gratię nihilue pacis sonat: sed prophano more salutem. Nec ipse seipsum nominat Apostolum, sed tantum seruum Iesu Christi. Ex quib⁹ simul iunctis minus certus redditur author. ET mittitur ad duodecim tribus dispersas: quoniam ex qualibet tribu erant aliqui dispersi per mundum. Vnde magis libri quàm epistolæ titulum merebatur. scripta est enim non vt deferretur duodecim tribubus dispersis (quum hoc esset impossibile) sed ad instruendum eos. Et quoniam se seruum Iesu Christi dicit, & inferius dicet nolite in personarum acceptione habere fidẽ domini nostri Iesu Christi, consequens est vt ad dispersos duodecim tribuum iam Christianos intelligamus hanc epistolam scriptam.

H

OMNE gaudium existimate fratres mei quum in tentationes varias incideritis.) Tentationes exploratiuæ sunt virtutum animi: & ex suo genere tristitiam natæ sunt inferre, & propterea Iacobus materiam tristitiæ vertit in gaudium, monens vt tristia existiment materiam gaudii. Et rationem subdit. SCIENtes quòd probatio fidei vestræ patiẽtiam operatur.) Materia gaudii est acquirere virtutem patientiæ, & quas nominauit tentationes modo nominat probationes fidei. examinant enim fidem animi quemadmodum ignis examinat aurum.) Et huiusmodi examinatio quoniam afflictiua est, operatur patientiam (materiam patientiæ ministrando) quantum est ex genere operis. Ex parte vero dei operatur patientiam, illam infundẽdo. PAtientia autem opus perfectum habet. pro, habeat: vt sitis perfecti & integri in nullo deficientes.) Ne forte quæreres quæ materia gaudii est acquirere patientiam, explicat excellentiam ipsius: dicendo, quum ipsa habeat perfectionem operis ad hoc vt sitis perfecti & integri. Quia patientia non in operãdo sed in patiendo consistere videtur, ne hinc errares attribuit patientiæ opus, non qualecunque sed perfectum. Et est sermo de opere animi quod intus est. Non enĩ est pati & patiẽtiam habere: sed patientia adiungit pati actionem animi, voluntarie tolerantis quod patitur, immo etiam cum gaudio tolerantis quod patitur. ibant enim Apostoli a cõspectu concilii gaudentes quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. Tantam autem perfectionem operis habet patientia vt præstet homini possidere proprium animũm, quod plus est quàm possidere imperium olim Romanum. Vnde & dicit, vt sitis perfecti & integri. Perfectum opponitur imperfecto, & integrum opponitur mutilo. vtrunque præstat patientia: & perfectionem vitæ, & integritatem virtutum. & quod plus est, præstat in nulla actione necessaria deficere.

I

K

SIquis autem vestrum indiget sapiẽtia. pro, si cui vestrum deficit sapientia, postulet a deo. pro, postulet ab eo qui dat deo.) Dixerat patientiam habere opus perfectum vt in nullo deficiamus. & quoniam hoc contrariam videtur habere experientiam, dum contingit patientes in aliqua actione deficere, ideo de ea virtute a qua sępius cõtingit deficere & quę difficillime impetratur, subiũgit modũ habẽdi. Specialiter quoq; meminit sapientiæ: quoniam quanuis affectus plenus

sit patientiæ,intellectus tamen carere potest sapientia. Ait itaq. Dixi in nullo deficientes quia nec in sapientia permittit deficere: si cui tamen deficit sapientia (quod potest contingere ex minus perfecta patientia) postulet a deo qui dat. OMnibus affluenter. pro, simpliciter, & nõ improperat, & dabitur ei.) Adminiculo orationis impetrandam docet sapientiam. Et est sermo de sapientia circa regulam viuendi & operandi. ¶ Quod autẽ dicit & non improperat seu exprobrat, intelligendum est quantũ ex parte dei. nam ex parte ingratorum testatur scriptura quandoq exprobrare beneficia collata. POstulet autem in fide, nihil hęsitans. pro, diiudicans.) Ex sententia domini in Euangelio sumptum est hoc. oportet enim petentem non discernere ex parte dei potentiam ac misericordiam. qui enim potentiam aut misericordiã dei metitur in suo affectu aut intellectu, minus confidit. QVI autem hæsitat. pro. diiudicat, similis est fluctui maris: qui a vento mouetur & circunfertur. pro, iactatur.) Animum diuersorũ iudiciorum circa potentiam aut gratiam dei, assimilat mari fluctuanti a ventis agitato & iactato. est enim talis animus hęsitans, & diuersis iudiciis huc atq illuc impellitur. Et de eo subiungit. NON ergo. pro, nõ enim, existimet homo ille q accipiat. pro, accipiet, aliquid a domino.) vtpote indispositus ad impetrandum. ¶ VIR duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis.) Manifestat indispositionem hæsitantis ad impetrandum relatiue ad deum ex dispositione animi duplicis ad alia opera. Videmus enim q homo duplex animo (hoc est tanq̃ habens duos animos: alterum inclinantem ad hoc, & alterum inclinantem ad contrarium) inconstans est in omnibus viis suis: pro quãto modo ad istam viam modo ad aliam tendit. Simile enim quid contingit in animo postulantis hæsitando a deo. ¶ At si obieceris perpaucos inueniri postulantes absq omni hæsitatione, scito donum dei esse postulare nihil hæsitando, quod nullus nouit nisi qui accipit. ¶ Quod autem Iacobus dicit solos non hæsitantes impetrare (dicendo non enim existimet homo ille quôd accipiet aliquid a domino) intellige quantum est ex parte orantis. nam diuinæ misericordiæ largitas non est alligata his regulis. vnde in Euangelio supplex homo ante Iesum, credo inquit domine, adiuua incredulitatem meam.

¶ GLOrietur autem frater humilis in exaltatione. pro, sublimitate, sua: diues autem in humilitate. pro, humiliatione, sui.) Declarauerat gaudium in tentationibus ex lucro virtutis patientiæ &c. modo declarat illud idem gaudium relatiue ad contrarios status hominum: paupertatis scilicet & diuitiarum. Et quum debuisset dicere gaudeat autem, plus dicit, dicendo. glorietur autẽ frater (Christianum quẽlibet appellat fratrem) humilis, hoc est abiectus propter paupertatẽ (humilitas non est hic nomen virtutis sed cõditionis) in sublimitate promissa sibi in cælesti regno: diues autem glorietur in humiliatione sui, hoc est dum cõtingit ipsum humiliari deiici & cadere a statu diuitiarum ob aliquam tentationẽ, & nõ in diuitiis. QVOniam sicut flos fœni trãsibit.) Hæc omnia quæ subiunguntur de caduco statu diuitum, tendunt ad hoc quôd diuitiæ nõ sunt materia gloriationis, sed humiliatio propter fidem & virtutem. EXORtus est enim sol cum ardore, & arefecit fœnum: & flos eius decidit, & decor vultus. pro, aspectus.) seu speciei (est enim sermo de aspectu passiue) EIVS deperiit. Ita & diues in itineribus suis marcescet. ¶ Beatus vir qui suffert tentationem.) Dixerat q diues glorietur in sui humiliatione, extendit modo ad omnes quôd vir qui suffert tentationem est beatus. Dicendo suffert, fortitudinem significat, ad differentiam succumbentis. Et est sensus. qui suffert tentationem: hoc est qui non succumbit tentationi sed fortiter tolerat illam. Et est sermo de beatitudine hic in spe & in futuro in re. Tentationis autem nomine afflictiones quascunq comprehendit, tam internas quàm externas: siue sensui siue rationi rectæ contrariæ sint.

QVOniam quum probatus fuerit.) Examinatur homo priuatione rerum, afflictione personę, & afflictione incitantium ad ea quę sunt contraria rectę rationi. affligunt enim & non parũ rectum animum, incitantia intus vel extra ad ea quæ sunt cõtraria rectæ rationi. Vnde & de Lot Petrus Apostolus dicit. habitans apud eos qui animam iustam iniquis operibus cruciabant. ACcipiet coronam vitæ, quam repromisit deus diligentibus se.

NEMO quum tentatur, dicat quoniam. pro, q, a deo tentetur. pro, tentor. deus enim intentator. pro, intentabilis, est malis.) hoc est deus non potest tentari malis. IPSE enim. pro, autem, neminem tentat.) Vtrunq negat Iacobus a deo, scilicet & tentari & tentare. Et primum quidem verum est, quantum est ex parte dei. nam ex parte nostra tentamus quandoq deum: cõtra illud pręceptũ, non tentabis dominũ deum tuum. Alterum autem (videlicet q deus neminẽ tentat) quanuis eadem ratione verificari possit (quia deus ex parte sua neminem tentat. non

F enim indiget tentationis examine ad notitiam animorum & euentuum) prosequendo tamē in
tentionem authoris, sensus est ꝙ ipse neminem tentat formaliter loquendo tentatione ad pec-
candum. De hac enim e regione subiungit. VNVSquisq; vero tentatur a concupiscentia sua
abstractus & illectus. pro, inescatus.) Deberēt tamen esse participia passiua præsentis temporis
quibus caremus. Vbi clare patet ꝙ de tentatione ad peccandum & de tentatione interna est ser
mo. nam & tentauit deus Abraham sed non ad peccandum. & Iesus tentatus est ad peccandum
a diabolo non intercedente propria Iesu cōcupiscentia sed externa tantū tētatione. Appellatur
autem concupiscentia appetitus boni vel apparentis boni. mediante siquidem huiusmodi appe-
titione tam diabolus q̄ mundus q̄ caro nos interna pulsat tentatione. Vbi & recole eiusdē ratio-
nis esse appetere bonum & fugere malum: vt intelligas concupiscentiæ nomine vtranq; appeti-
tionem comprehendi. nominatam tamen a bono, ratione cuius displicet malum verum vel appa
G rens. Et duplex officium concupiscentiæ describitur: abstrahere & inescare. abstrahere quidem a
recto: inescare autem ad delectabile seu vtile. Et vtrunq; vtinā non experiremur. DEinde con
cupiscentia quum conceperit.) Præteriti temporis est conceperit. Ad similitudinem concipiētis
describitur animus concupiscentia distractus & inescatus. Si enim concupiscentiam tanq̄ semē
suscipit ex quo velut concipiat prolem intentam a concupiscentia (quod est quum animus con-
formis est concupiscentiæ: & hæc proles delectatio est seu consensus.) PArit peccatum.) Re-
cto ordine progreditur post conceptionem describens partum. mediante enim concepta delecta
tione parit peccatum. Peccatum vero quū consummatum fuerit, generat mortem.) ęternā. Ge-
nerat autem meritorie. ❡NOlite itaq; errare. pro, ne erretis, fratres mei dilectissimi. pro, dile-
cti.) attribuendo deo vestras tentationes. OMne datum optimum. pro, omnis donatio bona, &
omne donum perfectum de sursum est descendens a patre luminū.) Non suffecit Iacobo decla-
H rasse vnumquenq; tentari a propria concupiscentia ad manifestandū ꝙ deus neminē tentat, sed
adiecit ꝙ deus est actor omnis boni: vt e regione contrariorum effectuum appareret intentum.
Effectus tentationis dixerat peccatum & mortem: effectus dei modo dicit omnē donationem bo
nam & omne donum perfectum. vt ex his appareat deum neminem tentare, neminē incitare ad
peccatum & mortē æternam: sed ecōuerso omnem donationē bonam (ad differentiam donatio-
num malarum quas nos facimus) & omne donum perfectum (ad differentiam imperfectionum:
quales sunt imperfectiones significatæ nominibus peccatorum) e sursum, e supernis manat, de-
scendens a patre luminū. Rationē tangit emanationis bonorū a deo, dicēdo a patre luminū. Ge-
nitor siquidē luminū non est genitor tenebrarū sed luminū: omnia autē dona bonorū &c. radii
quidam sunt diuini luminis. APVD quē non est trāsmutatio nec. pro, aut, vicissitudinis. pro,
conuersionis, obumbratio.) Dixerat a patre luminū. & quoniā pater luminū sensibilium sol, fa-
I cit tenebras dupliciter (primo suo motu diurno: hac enī trāsmutatione locali facit vbi fuit dies
noctem & econuerso. deinde conuersione ex tropicis cancri & capricorni variat obumbrationem
æstiuam & hyemalem) vtrāq; mutationē Iacobus excludit a deo patre luminū: ne putaretur ꝙ
esset pater luminum quēadmodum sol sensibilis, & suis transmutationibus faceret tenebras &
varias vmbras. Et propterea dicit apud quem non est transmutatio, quo ad primum, nec cōuer
sionis obumbratio, quo ad secundum. Modum autem quo descendunt ab isto patre luminū do-
nationis bonæ & dona perfecta, subiungit. ❡VOluntarie enim. pro, volens, progenuit nos ver
bo veritatis, vt simus initium aliquod. pro, primitiæ quædam, creaturæ. pro, creaturarum, eius.)
Ecce modus quo descendunt lumina a spirituali patre luminum. non natura sed voluntate pro-
genuit nos, secundum esse gratiæ, verbo veritatis. Datiui casus est, explicans ad quid geniti su-
mus secundū esse gratię: videlicet ad verbum veritatis credendū, amandum, sectandū, opere im-
K plendum ac propagandū. Non sumus progeniti ad fabellas sed ad sermonem veritatis vt simus
quædā primitiæ: hoc est inter creaturas æstimati, preciosi, grati velut primitię. Et rursus quo-
niam primitiæ offerebantur deo, vt offeramur deo tanq̄ primitiæ omnium creaturarum.

SCITIS fratres mei. pro, itaq; fratres mei, dilectissimi. pro, dilecti, sit autem omnis homo velox
ad audiendum, tardus ad loquendū, & tardus ad iram.) Superfluit autem. Dixerat ꝙ genuit
nos verbo veritatis vt simus primitiæ creaturarū eius. & propterea inde infert dispositiones ad
verbum veritatis. Quarum prima est velocitas ad audiendū. secunda tarditas ad loquendum. &
tertia tarditas ad iram. IRA enim viri iustitiam dei non operatur.) Ab vltima dispositione
incipit singulas tractare. Et quoniā ira appetitus est vindictę quę actus est iustitię, ideo ne quisq̄
putaret ꝙ ira conformis esset verbo veritatis (vtpote executrix iustitię) clare dicit ꝙ ira viri, ad

differentiam iræ diuinæ,non operatur,hoc est non exequitur,iustitiam dei.Deus enim non or- A
dinauit iram hominis ad exequendam diuinam iustitiam:sed ad hoc ordinauit iudices.¶PRO-
pter quod abiicientes omnem immunditiam & abundantiam malitiæ,in mansuetudine suscipi-
te insitum verbum quod potest saluare animas vestras.) Ordinate tractat de ira hominis.Prius
enim exclusit ab ea bonum executionis diuinę iustitię:modo explicat mala illi annexa:videlicet
immunditiam seu sordes,proculdubio animi,& exuberantiam seu superfluitatem malitiæ.Irã
enim vtrunq; malum habet annexum.nam & sordidat animum offuscando rationem,& accen-
dit voluntatem ad malum proximorum:quod significat malitia abundans seu exuberãs ad per-
niciem aliorum.Et quia irę vt est nomen vitii contraria est mansuetudo,ideo abiectis iis quæ
sunt vitii iræ,aptissime subiungit in mansuetudine suscipite verbum insitum. Ideo de ira trã-
ctat,quia impedit susceptionem verbi veritatis insiti,ad differentiam verbi congeniti. Verbũ
veritatis cõgenitum nobis est quicquid naturali lumine cognoscere sufficimus: verbum autem B
veritatis insitum est quod de foris insitum est verbum fidei,verbum euangelicum: ad quod nõ
sufficit naturale lumen nisi adiutum lumine insito quod est lumẽ diuinæ gratiæ.Vnde de hoc
verbo subiungit quod potest saluare animas vestras.

ESTOTE autem factores verbi & non auditores tantum.) Superfluit tantum.quis subintel-
ligatur.Prosequitur aliam dispositionem ad verbum veritatis:illam scilicet sit omnis homo ve-
lox ad audiendum.Et explicat de quali auditione loquitur:videlicet de auditione factiua verbi
veritatis quod auditur,& non de auditione pura.Et rationem subiungit: FALlentes vosmet-
ipsos.)putando q; solus auditus sufficiat. QVIA si quis auditor est verbi & non factor,hic cõ-
parabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo.Considerauit enim se & abiit: &
statim oblitus est qualis fuerit.¶Qui autem perspexerit in lege perfectæ libertatis.pro,qui au-
tem prospexerit in legem perfectam libertatis.) hoc est in legem perfectam quæ est libertatis. C
E regione considerationis proprię faciei in speculo,locat prospectionem sui in legem perfectam
quæ est lex libertatis,quæ est lex euangelica. Est enim lex amoris & libertatis spiritualis. Et e
regione eius quod dixerat & abiit & statim oblitus est,dicit. ET permanserit in ea.pro,& per-
manserit sic,non auditor obliuiosus factus sed factor operis,hic beatus in facto suo erit.)Intelli-
ge meritorie:hoc est hic meretur ex facto suo beatitudinem futuram.

¶SI QVIS autem putat se religiosum esse.Deest,inter vos,non refrænans linguam suam sed
seducens cor suum,huius vana est religio. Religio mũda & immaculata apud deum & patrem,
hæc est:visitare pupillos & viduas in tribulatione eorum.)Tractat tertiam conditionem:videli-
cet tardus ad loquendum.monstrando q; religiositas sine fręno linguæ vana est: q; si quis secus
putat,seducit seipsum.Et e regione religionis vanæ explicat religionem mundam apud deum
constare ex operibus misericordiæ.Quod intellige imperatiue. Religio enim proprias actiones D
habet diuini cultus:imperat autem opera misericordiæ,eo modo quo vna virtus imperat alte-
ri. ET IMMAculatum se custodire ab hoc seculo.pro,a mundo.) Visitationi pupillorum &
viduarum,annectit Iacobus custodiam hominis ab hoc mundo : eo q; periculosum est pupillo-
rum curam gerere sine aliqua lucri macula.nec minus periculosum viduas visitare absque ma-
cula carnis.

CAPVT II.

RATRES mei nolite in personarum acceptione habere. pro, ne in persona-
rum acceptione habeatis,fidem domini nostri Iesu Christi gloriæ.) Quãuis
construi possit diuersimode genitiuus gloriæ,materia tamen de qua est ser-
mo inuitat ad construendum cum acceptione personarum.Ita vt ordo literę
sit.ne habeatis in acceptione personarum gloriæ(hoc est penes gloriam) fi- E
dem domini nostri Iesu Christi.Acceptio siquidem personarum habetur pe-
nes diuersa.Nam quandoq; penes magistratus,quandoq; penes opes, quan-
doq; penes honores &c.habetur.In proposito autem est sermo de acceptione personarum penes
gloriam seu honorem præsentem.Inhibere autem fidem Iesu Christi haberi in acceptione per-
sonarum,est inhibere actionem hanc quæ est acceptio personarum iungi fidei Iesu Christi. Ac
si dixisset.Nolite in adulterio seu fornicatione habere fidem domini nostri Iesu Christi.
¶ETENIM si introierit in conuentum vestrum vir aureum anulum habens in veste candida.
pro,splendida,introierit autem & pauper in sordido habitu:& intendatis in eum qui indutus
est veste præclara.pro splẽdida,& dixeritis ei,tu sede hic bene:pauperi autem dicatis,tu sta illic

F aut sede sub scabello pedum meorum.pro,aut sede hic sub scabellum meum. Nonne iudicatis
apud vosmetipsos.pro,& non iudicati estis in vobisipsis.)Explicat negationem iudicii persona
lis.Et est sensus.& hæc faciendo non estis iudicati in vobisipsis,sed estis iudicati in vestibus & di
uitiis & paupertate.Nam vere aliud est iudicari homines secundum seipsos, & aliud iudicari
eosdem secundum vestes(splendidas vel sordidas)& alia huiusmodi extrinseca. ET facti estis
iudices cogitationum iniquarum.pro,malarum.)Malas cogitationes appellat pensare in homi
nibus vestes & huiusmodi.Et facti estis malarum cogitationum,tanq̃ dirigentium,iudices.Ita
ꝙ dupliciter errastis:& non iudicando homines secundum seipsos, & iudicando secundum ma
las cogitationes.¶AVDITE fratres dilectissimi.pro,dilecti,nonne deus elegit pauperes in hoc
mundo,diuites in fide & hæredes regni quod repromisit deus diligentibus se?vos autem exho
norastis.pro,ignominia affecistis,pauperem.Nonne diuites per potentiam opprimunt vos, &
G ipsi trahunt vos ad iudicia.pro,tribunalia?(nonne ipsi blasphemant bonum nomen quod inuo
catum est super vos?)hoc est nomen Christi salutiferum. Et hæc mala quæ de diuitibus Iaco
bus dicit,ideo dicit quia ex diuitiis tumescunt & faciunt hęc.q̃uis non omnes.

SI TAmen.pro,si quidem,legem perficitis regalem secundum scripturam (diliges proximũ
tuum sicut teipsum) benefacitis.si autem personam accipitis,peccatum operamini.)Diuitem
honorari,ex multis causis prouenire potest.quarum duas tangit hic Iacobus.Altera est ex acce
ptione personarum:hoc est pręcise quia diuites sunt.Altera est ex lege regia : hoc est quia sunt
pręfecti a rege,vel quia sunt nuncii regis,vel quia sic statuit rex: vt patet de Mardochæo, sic ho
norabitur quem rex honorare voluerit.Et ex prima quidem causa honorare diuites, peccatum
esse definit:ex secunda autem dicit esse bonum opus.Et ad hoc affert conformitatem scripturæ,
diliges proximum tuum sicut teipsum.Et intendit ꝙ seruare legem regiam circa honores diui
H tum,prouenit in Christianis ex præcepto scripturę diliges proximum tuum sicut teipsum.vtẽ
do aduerbio sicut,proportionaliter:hoc est diliges proximum tuum in gradu,in officio, in di
gnitate,in priuilegio suo,sicut teipsum in gradu dignitate & priuilegio. REdarguti a lege
quasi transgressores.pro,& redarguimini a lege tanq̃ transgressores.) Et est sermo non de lege
regia,sed de lege diuina scripta Leuit.xix.& Deut.i. Vtrobiq; enim prohibetur acceptio perso
narum. QVIcũq; enim totam legẽ seruauerit,offenderit autẽ in vno, factus est omniũ reus.)
Qua ratione hoc dixerit,ipse subiungit:videlicet ex identitate legislatoris.Hanc enim identita
tem clare subiungit.Et ex hac parte qui in vno offenderit legislatorem,incurrit reatum omniũ:
quoniam contemnit latorem legis omnium.Hic est sensus literalis intentus a Iacobo. QVI
enim dixit non mœchaberis,dixit & non occides.Q; si non mœchaberis,occideris autem,factus
es transgressor legis.

I SIC LOQVImini & sic facite tanq̃ per legem libertatis incipientes iudicari.pro,iudicandi.)
Loco duarum dictionum incipientes iudicari,legendum est iudicandi. Transit ad aliam ma
teriam:videlicet bonorum operum.Inhibuit prius iungi fidei acceptionem personarum : mo
net modo iungi fidei bona opera,incipiẽs a pręmio & pœna futuri iudicii: quod dicit futurum
per legem libertatis quo ad merita.Et est sensus.Sic loquimini, sic operamini vt iudicandi tan
dem secũdum merita in lege libertatis.Consonat hoc sentẽtię euãgelicę. Esuriui & nõ dedistis
mihi manducare,& reliqua.hæc enim sunt merita legis libertatis,secundũ quę iudicãdi sumus.
IVdicium enim sine misericordia fiet ei qui nõ facit misericordiã.)Misericordia saluatrix ex
cluditur,nõ omnis misericordia.nã nullum diuinum iudiciũ caret misericordia aliqua: sed vlti
mum iudiciũ reproborũ caret misericordia saluatrice eorũdem. ET superexaltat.pro,gloriat̃,
misericordia iudiciũ.pro,aduersus iudicium.)hoc est misericordia eo ꝙ vincit iudiciũ,gloriatur
K aduersus illud tanq̃ victrix.Et e regione iudicii sine misericordia,locat misericordiam victricem
iudicii: vt significet ꝙ immisericordium iudicium erit sine misericordia,misericordiũ autẽ iudi
cium erit tale ꝙ misericordia gloriabitur aduersus iudiciũ. Significãs per hoc ꝙ misericordia
vincet exactã iustitiã secũdũ merita:iuxta illud.non intres in iudiciũ cũ seruo tuo dñe,quia non
iustificabitur in cõspectu tuo omnis viuens.¶QVID proderit fratres mei si fidem quis dicat se
habere,opera autẽ nõ habeat?nunquid poterit fides saluare eum?)De operibus misericordię est
sermo.vnde & subdit de egentibus &c. SI autẽ frater &.pro,aut, soror nudi sint & indigeant
victu quotidiano,dicat autem aliquis ex vobis illis ite in pace,calefacimini.pro,calefiatis,& satu
ramini:non dederitis autem eis quę necessaria sunt corpori.)proculdubio operimenta. QVID
proderit?Sic & fides si non habeat opera,mortua est in semetipsa.pro,per se.)hoc est sola,

¶SED dicet quis,tu fidem habes & ego opera habeo.Ostende mihi fidem tuam sine operibus. A
pro,ex operibus,tuis.)Quasi dicat,non potes ex operibus tuis(vtpote carẽs illis)ostẽdere mihi
illam.Fides enim intus latet. ET ego ostendam tibi ex operibus meis fidẽ meam. ¶Tu credis
ꝙ vnus est deus?benefacis: & dęmones credunt.)Solam fidem minoris pendendam,multiplici-
ter Iacobus ostendit:inter alia afferens ꝙ fides communis est etiam dæmonibus.Et est verum lo
quendo de ipso actu credendi.Dęmones enim coacti ab euidentia miraculorum quæ ipsi cernũt
fieri a Iesu Christo & apostolis &c.Credũt velint nolint verum esse ꝙ verbum caro factum est
&c.Et quo ad hoc Iacobus verũ dicit ꝙ fides cõmunis est etiã dęmonibus.sed nos volũtarie cre-
dimus,illi autẽ inuiti.Vnde de ipsis subditur. ET cõtremiscunt.)quod est inuiti. ¶VIS autem
scire o homo inanis quoniã.pro,ꝙ,fides sine operibus mortua est?)In calce huius capituli ipse-
met declarabit hoc. ABRAham pater noster nonne ex operibus iustificatus est,offerens Isaac
filium suum super altare?Vides quoniam.pro,ꝙ,fides cooperabatur operibus illius,& ex operi B
bus fides consummata est?Et suppleta.pro,impleta,est scriptura dicens. Credidit Abrahã deo,
& reputatum est illi ad iustitiam:& amicus dei appellatus est.) Aduerte hic prudens lector ꝙ
Iacobus non sentit fidem absꝗ operibus mortuam esse &c.(quoniam constat nos iustificari per
fidẽ etiam sine operibus:vt patet in infantibus baptizatis,& in adulto baptizato si statim mo-
reretur)sed sentit fidem sine operibus,hoc est renuentem operari esse mortuam,esse vanam &
non iustificare.Et recte sentit:quoniam fides quæ non est parata operari mortua est.Suapte eñi
natura operatur per dilectionem:vt Paulus dicit.¶Q2 ergo Iacobus affert verbum Gen.xv.cre
didit Abrahã deo,ad hoc affert ꝙ credidit paratus operari.Et propterea dicit ꝙ in opere obla
tionis filii impleta est scriptura:loquens de fide Abrahæ parata operari.Impleta inquã est quo
ad executionem maximi operis ad quod parata erat fides Abrahæ.¶Nec contrariatur senten-
tia hæc sententiæ Pauli ad Ro.docentis ex fide non ex factis hominẽ iustificari:quoniã Paulus C
loquitur de factis secũdum se,e regione distinctis a fide:Iacobus autẽ loquitur de factis vt sunt
filii dei.Vterꝗ enim verum docuit:Paulus quidem ꝙ nõ factis moralibus cærimonialibus aut
iudicialibus secundũ se sed fidei gratia iustificamur:Iacobus autem ꝙ non fide sterili sed fide fœ
cunda operibus iustificamur.vnde patet contrarias non esse eorum sententias. VIdetis igitur
ꝙ ex operibus iustificatur homo & non ex fide tantum. ¶Similiter & Rhaab meretrix nonne
ex operibus iustificata est,suscipiens nuncios & alia via eiiciens.pro, emittens? Sicut enim cor-
pus sine spiritu mortuum est,ita fides sine operibus mortua est.) Appellatione spiritus non si-
gnificatur anima sed halitus seu flatus. Et apte cõparat opera flatui.quemadmodum enim cor
pus animalis si non spirat mortuum est,ita fides si non parit opus mortua est. Flatus siquidem
est effectus corporis viui:& similiter operatio est proprius effectus fidei viuæ. Vnde apparet
quo sensu superius dixerit fidem sine operibus mortuam esse:non ꝙ sentiat opera esse formam D
fidei,sed ꝙ sentit opera esse concomitantia fidem sicut halitus concomitatur vitam corporis.

CAPVT III.

OLITE plures. pro,multi, magistri fieri fratres mei.) Voluntatem prohibet
non magisterii sed multitudinis magistrorum,dicendo nolite fieri multi magi-
stri.Et rationem subiungit. SCIENtes quoniam.pro,ꝙ,maius iudicium sumi
tis.pro,accipiemus.) nos magistri. Quod est per se manifestum. IN MVLtis
enim offendimus omnes.)Ad excludendam præsumptionem putantium se fo-
re magistros absꝗ aliquo lapsu,assignat ꝓ ratione maioris iudicii,quia in mul-
tis oẽs offendimus:vt intelligamus etiã magistros labi, & maius expectare iudiciũ ex affectato
magisterio ecclesiæ. SI QVIS in verbo non offendit,hic perfectus est vir.) Et vtrobiꝗ offen-
dere est præsentis temporis. Et subiungit hoc ad significandum ꝙ ad minus in sermone labi- A
mur omnes:& ad explicandum ꝙ non ita dicit omnes quin aliquis vir perfectus inueniri possit
qui nec in verbo labitur. POtens fręno circunducere totum corpus.)Non solum est vir perfe
ctus sed est etiam potens circunducere totum corpus actionum suarum tanꝙ fręno.¶SI autem.
pro,ecce,fręnos equis in ora mittimus ad consentiendum nobis.pro,vt nobis pareant,omne cor
pus.pro,& omne corpus,illorum circunferimus.pro,circũagimus.Similitudo clara est. ET ec-
ce naues quum magnæ.pro,tantæ,sint,& a ventis validis minentur.pro,a ventis duris vehan-
tur,circũferuntur a modico gubernaculo.) hoc est a temone. QVOcunꝗ impetus dirigentis
voluerit.Ita & lingua modicũ quidem membrum est:& magna exaltat.pro,iactat.)faciẽda,con
turbanda,acquirenda &c. ECCE quantus.pro,exiguus,ignis.)Prius assimilauit linguã fręno

F & temoni: modo assimilat ipsam exiguo igni. QVAM magnam syluam incendit!) Potes legere loco syluam (& forte melius) materiam. Græca enim dictio significat & syluã & materiã. ET lingua ignis est.) Superfluit est. VNIuersitas iniquitatis, pro, mundus iniustitiæ.) Sine verbo aliquo in textu Græco habentur hæc. ¶Potest nihilominus appositiue dictum intelligi ꝙ lingua non solum est ignis sed mundus iniustitiæ: vtpote non vnam aut plures continens iniustitias, sed mundus iniustitiæ, vtpote continens omnes iniustitias. Quod est verum virtualiter. LINgua.) Deest sic. Legendum est. SIC lingua constituitur in membris nostris: quę maculat totum corpus.) Duo dixerat de lingua, alterum ꝙ est ignis: alterum ꝙ est mundus iniustitiæ. Intendens modo declarare vtrunq; incipit ab vltimo: dicendo ꝙ sic, hoc est quemadmodum est mundus iniustitiæ, sic est lingua constituta in membris nostris: quod hinc apparet ꝙ maculat totum corpus actionum & passionum nostrarum. Penes hoc ergo assimilatur mundo iniu-

G stitiæ. ¶De assimilatione vero ad ignem subiungit. ET inflammat rotam natiuitatis nostrę.) Superfluit nostræ. INflammata a gehenna. pro, & inflammans sub gehenna.) Vniuersum vitæ cursum rotam appellat natiuitatis: ea forte ratione quia circulationibus cælestibus agitur cursus vitæ nostræ. Inflammare autem est merita flammę efficere. Perinde ac dictum fuerit rotam natiuitatis meritoriam flammæ constituit. Vnde declarando seipsum subiungit. & inflammans sub gehẽna: hoc est igne inextinguibili. Lingua siquidem suis vitiis vniuersam vitam inflammat non igne huius vitę sed igne gehennę. Et sic inflammatio hæc est quidem culpæ quo ad merita: est autem pœnæ gehennę quo ad futuram executionem. OMNIS enim natura & bestiarum. pro, ferarum, & volucrum & serpentium & cæterorum. pro, marinorum, domatur & domita est a natura humana: linguam autem nullus hominũ domare potest. inquietum. pro, incoercibile, malum, plena veneno mortifero. In ipsa benedicimus deum & patrẽ: & in ipsa ma-

H ledicimus homines qui ad imaginem & similitudinem dei facti sunt. ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. ¶Non oportet fratres mei hæc ita fieri. Nunquid fons de eodem foramine emanat. pro, scatebra emittit, dulcem & amaram aquam? Nunquid potest fratres mei ficus vuas. pro, oleas, facere, aut vitis ficus? sic nullus fons salsam ac dulcẽ potest facere aquam.) Similitudines clarę sunt ad detestationem linguæ inductę.

QVIS sapiens & disciplinatus. pro, & scientificus, inter vos?) Hactenus vetuit fieri multos magistros ecclesię propter periculum maioris iudicii: & ad hoc attulit vitia linguę. Modo eandem monitionem prosequitur quo ad viros doctos: instruendo illos qualiter debeãt conuersari. Et quia rari sunt viri docti, ideo dicit quis sapiens & sciens inter vos? OSTENdat ex bona conuersione operationem suam pro, opera sua, in mansuetudine sapientiæ.) si quis est doctus, non affectet magisterium, sed factis conuersationis suę ostendat sapientiam in mansue-

I tudine. Et statim manifestat mansuetudinem esse comitem sapiẽtię, ad manifestandũ quod dixerat in mãsuetudine sapientię. Q; SI zelum amarũ habetis, & cõtentiones sunt in cordibus vestris, pro, & contentionem.) Et ibi stat punctũ. deinde subiũgatur. IN corde vestro nolite gloriari.) Mansuetudini opponitur intus æmulatio amara: foris autem contentio. Et ex his contrariis deducit oppositum sapientiæ: excludendo duo vitia. Alterum internum, nolite gloriari in corde vestro de sapientia & scientia quam habetis. Alterũ externum. ET mendaces esse aduersus veritatem.) Inuidia & contentio ad vtrunq; ducunt viros doctos: & ad gloriandum intus, & ad mentiendum foris. NON est enim ista sapientia de sursum descendens a patre luminum.) Superfluit a patre luminum. SED terrena, animalis, diabolica. pro, dæmoniaca.) hoc est sed ab affectu terrenorũ, a passionibus (quas perturbationes animi vocant) a dæmone. Iuxta tres partes hominis (corpus videlicet, & animã qua sentimus, & intellectũ quo inflamur. scientia enim

K inflat) triplicem denominationem dedit huic sapientiæ. Et vltima denominatio a dęmone sumpta est, ne intellectum culpabilem significaret. Intellectus enim in culpa non est, sed abusus intellectus quo quis de eo inflatur: in quo imitatur dęmonem. VBI enim zelus & contentio, ibi inconstãtia & omne opus prauum. Quæ autem de sursum est sapientia, primum quidem pudica est. pro, casta est, deinde pacifica, modesta, suadibilis. pro, suasibilis, bonis consentiens.) Hę duæ dictiones superfluunt. PLEna misericordia & fructibus bonis iudicãs sine simulatione. pro, nõ diiudicans & nõ simulans.) Diiudicare inconstantię est. nam est contraria iudicia efficere. quod cõstat spectare ad inconstantiã: quę comes declarata est sapiẽtię terrenę &c. FRVctus aũt iustitię in pace seminaẽ faciẽtibus pacẽ.) Dixerat sapientiã e supernis descẽdentẽ plenã fructibus bonis. Et quoniã fructus boni ad iustitiam spectant, iunctam esse sapientiã iustitiæ subiungit: di-

cendo ꝙ fructus iustitiæ seminatur in pace facientibus pacem. Quod est dicere ꝙ fructus iustitię seminatur in pace a sapientia. nam de illa dictum est ꝙ incipit a castitate & terminatur ad esse pacificum: quod est esse factricem pacis. Idem ergo est fructus iustitiæ & fructus sapientiæ: vtpote seminatus in pace. A

CAPVT IIII.

VNDE bella & lites. pro, & pugnæ, in vobis? nonne ex concupiscentiis. pro, nonne hinc.) & postea appositiue subiungendum est. EX voluptatibus vestris.) Delectationes siquidem prima principia sunt & pugnarum & bellorum &c. QVAE militant in membris vestris:) Imperando membris humanis ad bella & lites & similia, delectationes militant in membris humanis. CONCVpiscitis & non habetis.) Vanitatem passionum & actionum humanarum describit per hæc tria: concupiscentiam, inuidiam, pugnam. OCCIDITIS & zelatis. pro, inuidetis & æmulamini.) vt inuidia referatur ad tristitiam interiorem: æmulatio autem ad conatum conformem inuidiæ. LITIgatis & belligeratis. pro, pugnatis & bellatis, & non habetis propter quod non postulatis. pro, propterea ꝙ non postulatis.) Ratio redditur quare hæc omnia vana sint, quia non innituntur postulationi a deo. hoc est quia innituntur viribus tantum humanis & non habetur ratio diuinæ gratiæ. Vnde & Iosue errauit cum Gabaonitis fœdus feriendo, quia os domini non consuluit: vt ibidem dicitur. PEtitis & non accipitis: eo ꝙ male petatis, vt in concupiscentiis vestris insumatis. pro, vt in voluptatibus vestris insumatis.) hoc est perficiatis vestra omnia. Hic enim finis efficit vt q̃uis petamus a deo, male petamus: vtpote non ad hoc vt perficiatur voluntas diuina, sed vt perficiatur voluntas nostra. Oportet enim supplicando præferre voluntatem diuinam nostræ: alioquin male petitur. B

¶ADVLteri. Deest, & adulteræ nescitis quia. pro, ꝙ, amicitia huius mundi.) Superfluit huiũs. C
INImica est deo. pro, inimicitia dei est?) Et interrogatiue legendum est. Quod autem dicit adulteri & adulteræ, de adulterio animę quo anima relicta adhæsione ad deum adhæret mundo, intelligendum testantur subiuncta de amicitia mundi & inimicitia dei. QVIcunꝗ ergo voluerit amicus esse seculi huius. pro, mundi, inimicus dei constituitur. An putatis quia. pro, ꝙ, inaniter scriptura dicat. ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat. pro, habitauit, in vobis?) Ex Exod. xx. cap. sumpta est hæc sententia. Vbi deus primo dicit esse deum qui eduxit eos de terra Aegypti: quod iste dicit habitauit in vobis. Deinde subdit ego sum deus zelotes: quod iste dicit ad inuidiam concupiscit spiritus. Deus enim spiritus est: vt dicitur Ioan. iiii. Et directe ad propositum contra adulteros & adulteras tendit: significans ꝙ deus more zelotypi inuidet mundo trahenti animas sibi fide desponsatas ad ipsius mundi amicitiam & dei inimicitiã. Non putetis inquit vane scriptum esse hoc ꝙ diuinus spiritus concupiscit ad inuidiam zelotypiæ: quoniam hoc est scriptum ad significandum tum amicitiam mundi esse inimicitiam dei, tum ad significandum vindictam diuinam consequentem huiusmodi zelum. Et apte subiungitur. MAiorem autem dat gratiam.) nam & ibidem in Exodo subiungitur, faciens misericordiam in milia iis qui diligunt me. Relatiue ad adulteros & adulteras dicitur ꝙ ad inuidiam cõcupiscit spiritus, non qui habitat sed qui habitauit olim in vobis: relatiue autem ad amicos dei dicitur maiorem autem dat gratiam, maiorem proculdubio q̃ mereantur. ¶PROpter quod dicit.) Prouerb. iii. Deus superbis resistit humilibus autem dat gratiam. Aut Iacobus alia translatione vsus est, aut sensum attulit. Nam in calce illius capituli dicitur, ipse deludet illusores & mansuetis (seu humilibus) dabit gratiam. Illusores diuinorũ proculdubio superbi sunt. & plus est illudere illis q̃ resistere eisdem. Et hæc sententia ad confirmationem affertur allatę prius doctrinæ de diuino zelo respectu amicorum mundi, & diuina gratia respectu amicorum dei. Qui enim prius dicti sunt amici mundi, modo dicuntur superbi: & qui prius dicti sunt amici dei modo dicuntur humiles. SVBDITI ergo estote deo: resistite autem diabolo, & fugiet a vobis.) Magna gratia vt sola resistentia sufficiat ad fugandum diabolum. APPROpinquate deo, & appropinquabit vobis.) Non ꝙ nostra appropinquatio præueniat dei gratiã simpliciter & absolute: sed appropinquatio nostra effectus gratiæ præuenientis præuenit hanc specialem gratiam appropinquationis diuinæ, vel per gratiam gratum facientem vel per augmentum gratię. EMVNDATE manus.) hoc est omnia organa operandi, a malis operibus. PECCAtores: & purificate corda duplices animo. Miseri estote. pro, affligite vos.) Hæc omnia quæ sequũtur, describunt statum pœnitentialem. ET lugete & plorate: risus vester in luctum cõuertatur, & D E

F gaudium in mœrorem.Humiliamini in conspectu domini:& exaltabit vos. ¶Nolite detrahere
alterutrum.pro,inuicem,fratres mei.Qui detrahit fratri aut qui iudicat fratrem suum, detra-
hit legi & iudicat legem.Si autem iudicas legem,non es factor legis sed iudex.)Directe verifi-
catur hęc sententia de detractione & iudicio qua bonum opus vituperatur aut damnatur.quia
bonū opus lege probatur:ac per hoc si vituperatur aut dānatur, damnatur & vituperatur lex.
Et talis detrahens aut iudicans,verissime est iudex legis,non executor.Iudex autem facto , non
authoritate aut intentione.Et quoniam facto vsurpat sibi iudicium legis,exaggeratur eius cri-
men ex hoc ꝙ vnus tantum est legislator,dicendo. VNVS est enim legislator & iudex.) Su-
perfluit enim:superfluunt & iudex. QVI potest perdere & liberare.pro,seruare & perdere.Tu
autem quis es qui iudicas proximum tuum.pro,tu quis es qui iudicas alium?
¶ECCE nunc.pro,age nunc,qui dicitis.hodie aut crastino.pro, hodie & cras,ibimus in hanc ci
G uitatem:& faciemus ibi annum vnum,& mercabimur,& lucrum faciemus. qui ignoratis quid
erit in crastinum.pro,postero die.Quæ est enim vita vestra? vapor est ad modicum apparens,&
deinceps exterminabitur.pro,& deinde euanescens.Pro eo vt dicatis.pro,pro eo quod dicere de
buistis.Si dominus voluerit & si vixerimus,faciemus hoc aut illud.Nunc autem exultatis.pro,
gloriamini,in superbiis vestris.Omnis exultatio.pro,gloriatio,talis maligna.pro,mala,est.Scię
ti igitur bonum facere & non facienti peccatum est illi.)De bono debito sententia hæc verifi-
catur:& non de bono supererogationis.

CAPVT V.

AGITE nunc diuites,plorate vlulantes in miseriis vestris quæ aduenient vo-
H bis.Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt:& vestimēta vestra a tineis comesta sunt
aurum & argentum vestrum eruginauit:& erugo eorum in testimonium vo
bis erit,& manducabit carnes vestras sicut ignis.) E regione culpæ diuitum
quo ad hoc ꝙ potius rodi faciunt vestimenta a tineis & argentum eruginare
q̃ communicent proximis,locat pœnam ꝙ carnes eorum comedentur tanq̃ ab
erugine & tinea velut ab igne.Et hoc vltimum tanq̃ ignis,expressiue intelligendum est:hoc est
ꝙ ignis comedet carnes eorum,non tamen consumendo. THEsaurizastis vobis iram in no-
uissimis diebus.) Superfluit iram.De thesauro rerum quæ sunt ad vsum est sermo.Et e regio-
ne culpę thesaurizantis pro senectute,locatur clamor operariorum quibus non est soluta mer-
ces. ECCE merces operariorum qui messuerunt regiones vestras,quæ fraudata.pro,ablata, est
a vobis,clamat:& clamor.pro,clamores,eorum in aures domini Sabaoth introiuit.pro,introie-
runt.Epulati estis super terram,& in luxuriis enutristis corda vestra.pro, delitiati estis in terra
I & lasciuistis & enutristis corda vestra.) lasciuiis & delitiis. IN die occisionis. pro, vt in die
mactationis.)hoc est vt in die festo in quo mactabatur hostia. ADduxistis.pro,condemnastis,
& occidistis iustum,& non restitit.pro,resistit,vobis.) Pręsentis temporis est . non iustum sed
deum refert.Iustus enim occisus non potest resistere:sed deus potest resistere & non resistit, sed
permittit abire impune in hac vita.Vnde & infert.

PATIENTES.pro,longanimes,igitur estote fratres vsꝙ ad aduentum domini.) quo occi-
sos iustos vindicabit & vobis pręmia æterna dabit. ECCE agricola expectat preciosum fructū
terræ,patienter ferens.pro,longanimis in illum.) procul dubio fructum , vel in illum cælestem
agricolam. DOnec accipiat temporaneum & serotinum.pro,donec accipiat pluuiam tempe-
stiuam & serotinam.) Similitudo clara est. PAtientes.pro,longanimes,igitur estote & vos, &
confirmate corda vestra:quoniam aduentus domini appropinquabit.pro,appropinquauit.No
K lite ingemiscere fratres in alterutrum.pro,iuxta inuicem.)Et est sensus.ne aliquis ingemiscat
relatus ad alium fratrem:puta comparando se ad eum qui minus patitur & tamen æque aut ma
gis meretur pati,& sic de similibus. VT non iudicemini.)vt inde non incurratis iudicium vl-
tionis diuinæ. ECCE iudex ante ianuam assistit.¶Exēplum accipite fratres exitus mali. pro,
afflictionis,& longanimitatis prophetas,qui locuti sunt in nomine domini. Ecce beatificamus.
pro,beatos dicimus,eos qui sustinuerunt.pro,sustinent.Sufferentiam.pro,patientiam, Iob audi
stis:& finem domini vidistis quoniam.pro,ꝙ,misericors.) Deest valde.Legendū est.Q. VAL-
de misericors est dominus ac miserator.)Et est sermo de fine domini quo terminauit ea quę cō
tigerunt Iob.Restituit siquidē ei filios & filias & duplicauit facultates. hoc fine vidimus ꝙ val
de misericors & miserator est dominus erga patientes.

ANTE omnia autem fratres mei nolite iurare neq per cælum neq per terram neq aliud quodcunq iuramentum.) Hoc qualiter sit intelligendum, in euangeliis declaratum est. SIT autem sermo vester est est, non non. pro, sit aũt vestrũ etiam etiã, & non non. Et sentẽtia est clara si recte puncta fiant. Quum enim dicitur sit vestrum etiam etiã, ordo literę est. vestrũ etiam sit etiam: & vestrũ nõ sit non. Vnde rationẽ subiũgit. VT nõ sub iudicio decidatis. p, vt non in simulationẽ incidatis. Si meũ etiã non est etiã, in simulationẽ incido: & similiter si meũ non non est nõ, in simulationẽ incido. ¶TRIstatur. pro, affligitur, aliquis inter vos? oret.) Remediũ afflictionis dicit recursum ad deum orãdo. AEQVO animo & psallat.) Deprauata est litera latina & mutila. Legendũ est. AEQVO animo est aliquis? psallat.) Afflicto dixit vt oret: æquo animo vero existẽti dicit vt psallat, gratias agẽdo deo. ¶INfirmatur quis in vobis? inducat presbyteros ecclesię, & orẽt super eũ, vngẽtes eum oleo in nomine dñi. Et oratio fidei saluabit infirmũ: & alleuiabit eũ dñs: & si in peccatis sit, remittẽtur ei. Nec ex verbis nec ex effectu verba hæc loquũtur de sacramẽtali vnctiõe extremę vnctiõis: sed magis de vnctione quã instituit dñs Iesus in euãgelio, a discipulis exercẽdã in ægrotis. Textus eñ nõ dicit infirmatur quis ad mortẽ, sed absolute infirmatur quis: & effectũ dicit infirmi alleuiationẽ: & de remissiõe peccatorũ nõ nisi cõditionaliter loquitur. quũ extrema vnctio non nisi prope articulũ mortis det, & directe (vt eius forma sonat) tẽdit ad remissionẽ peccatorũ. Pręter hoc ꝙ Iacobus ad vnũ ęgrũ multos presbyteros tũ orantes tum vngẽtes, mandat vocari: quod ab extremę vnctionis ritu alienũ est. ¶CONfitemini alterutrũ. pro, inuicẽ, peccata vestra.) Superfluit vestra. Nec hic est sermo de cõfessione sacramentali: vt patet ex eo ꝙ dicit confitemini inuicẽ. Sacramentalis enim confessio nõ fit inuicem, sed sacerdotibus tm̃. sed de confessione qua mutuo fatemur nos peccatores vt oretur pro nobis: & de confessione hinc & inde erratorũ, pro mutua placatione & recõciliatione. ET orate pro vobis inuicẽ, vt saluemini. pro, vt sanemini.) Aegritudo animi cõmunis est oĩbus. Et propterea dicẽdo orate pro vobis inuicẽ vt sanemini, de ægritudine animi loquitur. MVLtum enim valet deprecatio iusti assidua. pro, agẽs.) ad differentiã deprecationũ quę fiũt nõ ad hoc vt agatur aliquid sed ad proprię animæ salutẽ, dicitur deprecatio agẽs. Vnde & inducitur oratio Elię ad cohibẽdum & dãdum pluuiã. ELIAS homo erat similis nobis passibilis: & oratione orauit vt nõ plueret super terram, & non pluit annos tres & menses sex, & rursum orauit: & cælũ dedit pluuiã, & terra dedit fructũ suũ. ¶Fratres mei si quis ex vobis errauerit a veritate, & conuerterit quis eũ. Sciat ꝙ qui cõuerti fecerit peccatorẽ ab errore viæ suę, saluabit animã eius a morte, & operit. pro, operiet, multitudinem peccatorũ.) ne videantur ab ęterno iudice ad pœnam æternam. Amen. ¶Caietę die. III. Iunii. M. D. XXIX.

THOMÆ DE VIO CAIETANI, CARDINALIS SANCTI XISTI, IN PRIOrem Epistolam Petri Commentarii.

¶Prima beati Petri Apostoli Epistola. De qua nullus vnq̃ dubitauit an sit Petri.

PETRVS apostolus Iesu Christi.) Nomine quod Christus ei imposuit vtitur solo. Nõ enim dicit Simon Petrus, sed Petrus. Et ne hæsitetur quis Petrus sit, explicat se apostolum Iesu Christi. ELEctis aduenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Capadocię, Asiæ & Bithynię.) Esse aduenam apud has prouincias, sufficienter indicat esse ibidem dispersos. Et propterea esse aduenam hoc in loco peregrinationem significat respectu cælestis patriæ. Dauid enim seipsum sic appellauit peregrinum cum omnibus patribus suis. Et iuxta hoc Petrus dicit electis peregrinis: vt electio beneficium indicet diuinum, peregrinatio autem vsum electionis. Proprium enim est electorum viuere in hoc mundo tanquàm peregrinos. Electis autem in his prouinciis, quoniam Iudæis habitantibus in his prouinciis prædicauerat: vt Hieronymus dicit in libro de viris illust. Et ad significandum quod Iudęis qui crediderant in IESV fidem, scribit, dicit dispersionis.

F SECVMdum præscientiam dei patris.) Rationem tanti beneficii (videlicet ꝙ sint electi peregrini) redditurus ex singulis trinitatis personis, incipit a persona patris. Et ne eorum electio repentina credatur, dicit electis secundum præscientiam dei patris. IN sanctificationem. pro, in sanctificatione, spiritus.) Ecce persona spiritus sancti. Quamuis etiā spiritus significare possit rem sanctificatam: vt sit sensus. Electis in sanctificatione non corporis sed spiritus. quandiu enim peregrinamur, licet sanctificatus sit spiritus noster, manet tamen caro peccati. IN obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi.) Ecce persona filii. Et explicat sanctificationem electorum fieri per obedientiam & aspersionem sanguinis domini nostri Iesu Christi. Obedientiam dicit ex parte animæ. Factus est enim obediens vsq; ad mortem. Aspersionem vero sanguinis dicit ex parte corporis eiusdem domini nostri. GRAtia vobis & pax multiplicetur.) Gratia initium diuinorum donorum, pax terminus eorundem omnia media comprehendunt. Vbi
G & vide eadem vsos salutatione Petrū & Paulum in suis epistolis: vt merito cōcludere possimus ex gratia & pace constare salutationem apostolicam.

BENEdictus deus & pater domini nostri Iesu Christi: qui secundum misericordiam suam magnam. pro, multam.) proculdubio effectiue: hoc est multorum effectricem. REgenerauit nos in spem viuam.) Ad similitudinem differentiæ inter aquam viuam & aquam mortuam dicit in spem viuam, ad differentiā spei mortuæ. Et est sermo de regeneratione baptismali. Per baptismum enim renascimur spe viua, spe semper scaturiente. Et vnde oriatur hæc spes viua subiungit. PER resurrectionem Iesu Christi ex mortuis.) Si enim Christus non resurrexit (sicut inquit Paulus) inanis est omnis spes nostra. IN hæreditatem incorruptibilem.) Res speratas explicat in spem viuam hæreditatis. Et hoc refertur ad id quod dixerat regenerauit. Filiis enim debetur hæreditas. Incorruptibilem autem dicit ad significandum ꝙ nunq̄ est finiēda.
H ET incontaminatam.) nihil enim inquinationis compatitur. & propterea nullus coinquinatus accipiet illam. ET immarcessibilem.) vt intelligamus incorruptibilem secundum substātiam, immarcessibilem autem secundum perfectionem. CONseruatam in cælis in vobis. pro, in vos.) Hæreditas electorum non in terra sed in cælis seruatur, nimirum æterna beatitudo. Seruatur autem in vos electos: hoc est non seruatur in cælis ociose aut absolute (vt thesauri occulti) sed in vos transferenda. Et significanter dicit in vos, non in vestram potestatem: vt intelligamus ꝙ hæreditas illa intra nosipsos erit. QVI in virtute dei custodiemini per fidem.) Pondera conditionem electorum ꝙ per fidem in anima custodiuntur a malis animæ non in virtute propria sed in virtute dei. Custodiuntur autem IN SALVTEM paratam reuelari in tempore nouissimo.) Plena salus tecta quodammodo est vsq; ad tempus vniuersalis iudicii, sed tunc detegetur. & ex nunc parata est vt tunc detegatur, quum salus animarum & corporum immor
I talium & gloriosorum manifesta erit omnibus.

IN QVO exultabitis. pro exultatis.) seu potius exultate. Dictio enim Græca anceps est ad exultatis vel exultate: subiunctis autem magis quadrat exultate. Monet enim vt ex nūc exultēt in spe illius nouissimi temporis. MOdicum nunc si opus est afflicti variis tētationibus.) Quadrat monitioni exultate in spe nouissimi temporis, modicum nunc afflicti si opus est variis tentationibus. Rationem tangit exultandi spe futuræ fœlicitatis perpetuæ, ex eo ꝙ modicum nūc (quod comprehendit vniuersum vitæ præsentis tempus) affligimini variis afflictionibus si opus est. Et quare opus sit subiūgit. VT probatio fidei vestrę multo preciosior sit auro quod per ignem probatur.) Superfluit sit: & deficiunt tres dictiones. Legendum est. QVOD perditur & tamen per ignem probatur.) Et quoniam caret verbo, iungendum est. INueniatur in laudem & gloriam & honorem.) Clara redditur ratio quare variis tentationibus nunc affligi
K mur, vt fides probata inueniatur multo preciosior auro, digna laude, digna gloria & digna honore. Et inferitur ratio a minori ꝙ si aurum quod perit examinatur per ignem, fides quę permanet multo magis probanda est. Intellige autem fidem permanere quo ad effectum: æternam scilicet salutem. IN reuelatione Iesu Christi.) Tempus describitur quando fides probata inuenietur in honore & gloria: videlicet quando reuelabitur Iesus Christus, qui nunc velut intersitio cæli tegitur nobis. QVEM quum non videatis diligitis. in quem nunc quoq; non videntes creditis, credentes autem exultabitis. pro, in quem nunc non videntes, credentes tamen exultatis.) Non solum diligere sed & credere & exultare absq; visione affirmat. Quos actus experientia in viris perfectis testatur. LAEtitia inenarrabili & glorificata.) Internum perfectorū gaudium in Christo est & inenarrabile (quod nemo nouit nisi qui accipit) est & glorificatum, tum

ex parte materię: quia est de glorificato Iesu: tum ex parte formæ, quia est participatio quædã gloriosi gaudii. REportantes finẽ fidei vestrę salutẽ animarũ.) credendo, diligendo, exultãdo in Christo, reportatis fructũ fidei vestræ salutẽ animarum vestrarũ. CDE qua salute exquisierunt atq; scrutati sunt prophetę qui de futura in vos gratia prophetauerũt.) Superfluit futura: & legendũ est. QVI de in vos gratia ꝓphetauerũt.) Et est sensus, qui de gratia dei erga & intra vos prophetauerunt. SCRVtantes in quod vel quale tẽpus.) Conditiones tẽporis aduẽtus Mesie, prophetę quodãmodo scrutati sunt, diuersas suscipiendo reuelationes de conditionibus eiusdẽ tẽporis. Vnde Esaias tẽpus pacis, Daniel tẽpus post tot hebdomadas, Iacob tẽpus sceptri Iudę &c. prędixit. SIgnificaret in eis spiritus Christi.) Ordo literę est. Christi spiritus in eis, subaudi existẽs significaret. vel in quod vel quale tẽpus Christi spiritus in eis existens significaret. Omnia enim tẽpora Christi sunt: sed in quod vel quale tẽpus ipsius spiritus propheticus in eis existẽs significaret salutẽ venturã, scrutati sunt. PRęnuncians eas quę in Christo sunt passiones, & posteriores glorias.) Duo pręcipue pręnũciauit spiritus prophetarũ. alterũ cõsistit in afflictionibus Christi. alterũ in gloriis quas cõsecutus est Christus ex suis afflictionibus. Et dicit pluraliter glorias: quoniã multas meruit glorias: puta corporis immortalis, ascensionis in cęlũ, iudicii mundi &c. CQVIbus reuelatũ est.) Prophetę referũtur per relatiuũ. QVIA. pro, ꝙ, nõ sibimetipsis, vobis autẽ. pro, sed vobis, ministrabãt ea quę nũc nũciata sunt vobis.) mysteria verbi incarnati, mortui, ac ꝙ resurrexit ex mortuis &c. hoc est fuit illis reuelatũ ꝙ non eorũ tẽpore, sed vestro tempore hmõi mysteria implerẽtur.) PER eos qui euãgelizauerunt vobis.) spiritu sancto misso de cęlo.) in die pẽtecostes. IN quẽ. pro, in quę, desiderãt angeli prospicere.) in quę mysteria verbi incarnati & fœlicitatis perpetuę vobis euãgelizata desiderãt angeli ꝓspicere. Et quidẽ quo ad ea mysteria quę iã impleta sunt angeli ꝓspicere desiderãt, nõ eo ꝙ careant visione eorũ, sed eo ꝙ sine fastidio ꝑseuerãt vidẽdo. Quo ad mysteria vero adhuc nõ cõpleta sed cõplẽda in resurrectiõe generali, angeli ꝓspicere desiderãt, eo ꝙ nõ vidẽt ea & cupiũt illa ĩpleri & videre.

PROPTER quod succincti lumbos mẽtis vestrę.) Intellectum & voluntatẽ lumbos mentis appellat: & ad similitudinẽ lumborũ corporalium præparari iubet tanq̃ succinctione. Præparantur autẽ virtutibus. Vnde succinctionẽ explicãs subdit. SObrii, perfecti. pro, ꝑfecte, sperate in eã quæ offertur vobis gratiã in reuelationẽ. pro, in reuelatione, Iesu Christi.) Sobrietas intelligẽtię & spes cui nihil desit ex parte sperantis, succingũt mentẽ ad adipiscendũ gratiã quę electis offertur habẽda in manifestatione Iesu Christi: quæ est gratia fœlicitatis æternæ tã animæ q̃ corporis. QVAsi filii obedientię.) Non sufficit sobrietas atq; perfecte sperare nisi adsit virtutum omniũ parens obediẽtia. NON cõfigurati prioribus ignorantiæ vestræ desideriis. pro, nõ accõmodantes vos prioribus ignorãtię vestrę cõcupiscẽtiis.) Priores cõcupiscentię spectantes ad statũ ignorantiæ, sunt cõcupiscentiæ carnales quas status legis veteris non plene refrenabat: quę tẽpore reuelatæ gratię manifestatę sunt omnibus. Vnde & subdit. SED secundũ eum qui vocauit vos sanctũ. pro, sed quẽadmodum is qui vos vocauit sanctus est, ita & ipsi sancti in omni cõuersatione sitis.) Hinc apparet ꝙ de immũdis concupiscẽtiis fuit sermo. nam sanctum opponitur immũdo. QVOniam scriptum est.) Leuit. xix. SANcti eritis, quoniam ego sanctus sum.) Hinc apparet Petrũ Apostolũ sentire ꝙ Iesus qui vocauit istos ad fidẽ est ille verus deus qui dicit in Leuitico, sancti eritis quoniã ego sanctus sum. CET si patrẽ inuocatis eũ qui sine acceptione personarũ iudicat secundũ vniuscuiusq; opus.) Nõ solũ a sanctitate Iesu sed a paternitate eiusdẽ rectissimi iudicis, monet ad conuersandũ in timore filiali. Vnde litera sic distinguenda est. IN timore, incolatus vestri tẽpore cõuersamini.) Totũ tempus præsentis vitę, tempus peregrinationis nostræ appellat: & conuersandũ in timore filiali toto hoc tempore monet, ex eo ꝙ iudicẽ nostrum inuocamus. SCIentes ꝙ nõ corruptibilibus auro vel argento redẽpti estis de vana vestra cõuersatione paternę traditionis: sed precioso sanguine quasi agni incõtaminati & immaculati Christi.) Conuersationẽ legalẽ iuxta legẽ Moysi appellat conuersationem vanam paternę traditionis: hoc est a patribus traditã. Vanam autem ad finẽ vitæ æternæ, opera siquidem legalia tam moralia q̃ iudicialia q̃ cęrimonialia secundũ se non iustificabãt animas remittendo peccata. & propterea vana dicuntur ad finẽ qui est salus animarũ. De hac enim vana cõuersatione redẽpti erant Iudęi facti Christiani, non auro vel argẽto, sed precioso sanguine Iesu Christi tanq̃ agni incõtaminati & immaculati: cuius sanguine redẽpti sunt filii Israel de seruitute Aegyptiaca in nocte qua angelus percussit Aegyptios. PRAEcogniti quidem ante mundi constitutionẽ: manifestati autẽ nouissimis temporibus propter vos qui per ipsum fideles

F estis in deo.pro,credidistis in deum.qui suscitauit eum a mortuis:& dedit ei gloriam.) procul=
dubio non solum corporis,sed nominis:vt in inuocatione nominis Iesu tot mirabilia fiant. VT
fides vestra ac spes esset in deū.)non in purum hominē. ANImas vestras castificātes.pro,qui
animas vestras castificastis,in obediētia.pro,obedientiā,charitatis. pro,veritatis.) Desunt duæ
dictiones. PER spiritum.)Recte accōmodat castigationē animarum in obedientiam veritatis.
animæ enim est verum imitari.Et ad excludendā coactionem humanamq; authoritatē,dicit per
spiritum. ¶IN fraternitatis amore.)Ad aliā transit monitionē:vt intelligamus non sufficere
ad salutem quascūq; virtutes erga deum & Christum nisi adsit proximorum dilectio. Et desunt
hic duę dictiones. NON simulato.)Et tunc sequitur. SIMplici.pro,puro,ex corde inuicē vos
diligite attentius.pro,intense. ¶REnati non ex semine corruptibili sed incorruptibili.)Quod
in principio huius epistolæ dixerat qui regenerauit nos,modo declarat explicando modum quo
G renati sumus.Explicat autem penes differentiam ad ea quæ generantur naturaliter. vnde dicit
renati non ex semine corruptibili sed incorruptibili.Quę natura generat,generat per semen, &
illud corruptibile.vos quidem renati estis per semen sed incorruptibile.Quod autem sit hoc se=
men incorruptibile subiungit. PER verbum dei viui & permanentis in æternum: quia omnis
caro vt fœnum.)Vtrunq; declarat:& corruptibile & incorruptibile. corruptibile quidē ex ver=
bis Esaiæ.xl. ET omnis gloria eius.pro,hominis,tanquā flos fœni.) Sentētia est clara. EXA=
ruit fœnum,& flos eius decidit.sed verbum domini manet in æternum.) Et declarando de quo
verbo loquitur subiungit. HOC est autem verbum quod euāgelizatum est in vos.) Verbum
non pro ipsa voce, sed pro re significata accipit. Iesus Christus deus & homo, crucifixus,mor=
tuus, sepultus, qui resurrexit &c.est verbum euāgelizatum quod manet in æternum:& ipsum
est semen incorruptibile ex quo renati sumus.

H

CAPVT II.

DEPOnentes igitur omnē malitiam & omnē dolū, & simulationes & inuidias
& omnes detractiones,sicut modo geniti infantes rationabiles.pro,rationabi=
le,sine dolo lac cōcupiscite.)Duas lactis conditiones explicat. altera ꝙ sit ra=
tionabile.altera ꝙ sit doli expers.Et lac quidē appetendū consonat similitudi=
ni infantiæ.esse autē rationabile,ad differentiā non solum lactis corporei sed
etiā lactis indifferentis. Intendit enim ꝙ prima rudimenta quæ sunt lac, sint
conformia rationi rectæ:& non sint vana aliqua.Sine dolo autē prima rudimēta tunc sunt quā=
do sub eis non tegitur mali aliquid.Lac itaq; rationabile respectu intellectus,& expers doli respe
ctu voluntatis concupiscendum mādatur: vt pascatur mens & nō fallatur. VT in eo crescatis
infalutē.)Superfluit in salutē.Ratio appetendi rationabile & expers doli lac,est augmētum pro=
I culdubio animi in esse gratię. SI tamen gustatis.pro,siquidem gustastis.)Affirmātis est ꝙ gu
starunt. QVOniam.pro,ꝙ,dulcis.pro,benignus,est dominus.) In gratia baptismali remissiua
peccatorum gustant adulti ꝙ dn̄s sit benignus,absq; vllis meritis baptizati cōdonans peccata.
AD quē accedentes lapidē viuum.) Dixerat vt in eo crescatis, declarat modo illud augmētum
transeundo ad aliā metaphoram.ex metaphora enim naturalis nutrimēti transit ad metaphorā
artificialis augmēti.Et vtitur metaphora lapidis angularis ex Esa.xxviii.c. AB hominib⁹ qui=
dem reprobatum:a deo autem electū & honorificatum.pro,& preciosum.) De Iesu Christo lo=
quitur qui ab hominibus reprobatus est in passione sua:qui & est lapis.lapis quidem stabilitate
solida:viuus autem in æternū. Quem cōstat a deo esse electū & in precio habitum supra omnes
creaturas. ET ipsi tanq̄ lapides viui superædificamini domos spirituales.pro,domus spiritua=
K lis.)Nominatiuus est singularis numeri,appositiue explicans quid ipsi lapides viui ędificātur:
videlicet domus spiritualis,in qua habitat spiritus sanctus.Hęc est domus dei quę vocatur eccle
sia. IN sacerdotiū sanctum.)Superfluit in.Et est etiam nominatiui casus per appositionem ad=
iunctum.Non solū ædificamini domus spiritualis,sed etiā sacerdotiū sanctū. ¶Aduerte hic pru
dens lector ne in hęreticorū laqueum incidas,dicētium ex hoc loco Christianos omnes esse pro=
prie sacerdotes.Deprehende cęcitatē istorum ex hoc ꝙ eodem cōtextu vtrunq; dicit,ædificemi=
ni domus spiritualis,sacerdotiū sanctum.quēadmodum metaphora est ædificemini domus spi=
ritualis,ita metaphora est ædificemini sacerdotium sanctum.Et ne quis negare hoc possit,actio
sacerdotii subiuncta conuincit,dū subditur. OFferentes.pro,ad offerendum,spiritales hostias,
acceptabiles deo per Iesum Christum.)Offerre siquidem spirituales hostias orationū sanctarūq;
meditationum ac spiritualium instructionum,cōmune est omnibus sicut offerre seipsum deo in

hostiani suauitatis. Nullus est itaq; hic sermo de sacerdotio quo offertur eucharistia. ¶PROpter quod continet scriptura.) Esa.xxviii. ECce ponam.pro,pono,in Sion lapidem summũangularem.) ad hoc vt connectat vtrunq; parietem. PRObatum,electũ,preciosum.) Superfluit probatum. ET qui crediderit in eum,non confundetur.pro,non pudefiet. ¶Vobis igitur credentibus.pro,qui credidistis,honor.) Exponit Petrus q; lapis iste ab hominibus reprobatus & a deo electus,vobis qui credidistis est honor:iuxta allatã prophetiam,qui credit in eum non pudefiet. Est autem honor non mundanus,sed coram deo & angelis eius. NON credentibus autem lapis quem reprobauerunt ædificantes,hic factus est in caput anguli.) Verba psalmi applicat.prophetã prophetæ iungens. ET lapis offensionis & petra scandali.) Ex Esa.viii.hoc sumptum est. Quod declarando subiungit. IIS qui offendunt verbo. pro,iis qui impingunt in verbum.) proculdubio filium dei,verbum euangelicum,in quo enim deberent saluari, in illud impingunt. Et propterea relatiue ad eos est lapis offensionis & petra scandali, qui deberet eis esse petra salutis. Vnde & subditur. NEC credunt in quo. pro,in quod,& positi sunt.) hoc est in quod instituti erant a lege & prophetis accessuri vt saluarentur.medicinã siquidem verterũt in venenũ propriũ: VOS autem genus electum.) Ex Exo.xix.sumpta sunt hęc verba dei ad populum Israel. Et quod deus olim dando legem populo Israel dixit sub conditione si audieritis vocem meam & custodieritis pactum meũ,Petrus explicat verificari tempore gratiæ in solis credentibus in Iesum:eo q; non credentes in eum non custodiunt mãdata dei neq; seruant pactum eius. ¶Genus autẽ electum,nõ carnali propagatione sed per baptismi regenerationem. REgale sacerdotium.) Sciebat Petrus q; in Exodo dicitur regnum sacerdotale,vertit tamen ipse dicẽdo regale sacerdotium: quia tempore prisco regnum erat præcipuum formatum sacerdotio ad offerendum vni deo:tempore autem reuelatæ gratiæ sacerdotium est pręcipuum quo Christus obtulit seipsum,regnum vero spirituale est. ¶Vbi & aduerte contra hæreticos fingentes ex similibus authoritatibus scripturæ Christianos omnes esse sacerdotes. Conuincit eos hic textus, quo ad vniuersum populum dictũ est eritis mihi regnum sacerdotale. Constat enim amẽtis esse intelligere vniuersum populum Israel fuisse reges & sacerdotes. Sed hæc & tunc dicta sunt & nunc dicitur vt significetur vtraq; dignitas collata populo non vt singulis sed vt vniuersis: hoc est q; esset in vniuersitate & dignitas sacerdotii & dignitas regalis. Quod tunc verificatum est quo ad sacerdotium ratione tribus Leuiticę:quo ad regnum vero ratione diuersarum tribuum successiue,modo autem verificatur in vniuerso populo Christiano: sacerdotiũ quidem secũdum quosdam consecratos,regnum autem spiritualiter. Quãuis etiam vniuersus populus Christianus habeat regale sacerdotium in summo pontifice: cui suapte natura conuenit pręesse regibus omnibus,& relatiue ad spiritualia de eis disponere. GENS sancta.) Vere sancta:hoc est munda ab erroribus quo ad intellectum,& a peccatis quo ad voluntatem. POpulus acquisitionis.) Vere acquisitionis,quia acquisitus est per sanguinem propriũ ipsius dei. VT virtutes annunctietis eius qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen suum.) Alludit ad figuram acquisiti & vocati populi Israel de Aegypto. Aegyptus enim a tenebris nomẽ habet:& vocati ad Christianitatem, de tenebris peccatorum & errorum vocantur in admirabile lumen fidei filii dei. ¶QVI aliquando non populus dei.) Superfluit dei. Ex Osee.i.cap.sumpsit hęc Petrus. & ad Iudæos applicat:quoniam quum essent increduli Euangelio,erant nõ populus. NVNC autem populus dei.) proculdubio acquisitus sanguine Iesu Christi. Et similiter intellige quod subiungitur. QVI non consecuti misericordiam,nunc autem misericordiam consecuti.

CHARISsimi.pro,dilecti,obsecro tanq̃ aduenas & peregrinos abstinere a carnalibus desideriis:quę militant aduersus animam.) Dixerat in principio epistolę,electis aduenis:ad id modo alludit,monens vt agnoscant statum peregrinationis suæ in hac vita ad cęlestem patriam,& more peregrinorum abstineant a concupiscentiis quæ militant aduersus animam. Peregrinantium siquidem est non vacare delitiis,& necessariis contentos esse:immo abstinere ab iis quę impediunt iter suum.hæc autem constat esse ea quę militant aduersus animam:quoniam peregrinatio est secundũ animã non habere hic ciuitatem sed tendere ad supernam patriam. CONuersationem vestram habentes bonam.pro,honestam,inter gentes: vt in eo q; detractant de vobis. pro,detrahunt vobis,tanq̃ de malefactoribus.pro,maleficis, ex bonis operibus æstimantes vos, glorificent deũ in die visitationis.) quo scilicet deus visitat interna inspiratione Gentiles. Mandat Petrus vt honestis moribus vincant oblocutiones detrahentium, vt hæc sit quædam præparatio incredulorum ad glorificandum deum quum deus visitauerit illos.

F ❡SVBiecti igitur estote omni humanæ creaturę propter deum.) Non dicit subiecti estote omni homini, nec dicit omni tyranno, sed omni creaturæ humanæ. officium regiminis humanã creaturam appellat, eo ꝙ humanis suffragiis creatur. Et dicit omni, non distinguendo inter Ethnicos & fideles. Et adiungit propter deũ, vt sciant hac relatione teneri in foro conscientiæ ad subiectionem. sunt enim ministri dei. SIue regi quasi præcellenti.) Quod dixerat in genere omni humanę creaturę, explicat per partes: reges & duces &c. SIue ducibus. pro, pręsidibus, tanquã ab eo. pro, per eum, missis.) Nec est clarum an per eum referat regem an deum. AD vindictam malefactorum, laudem vero bonorum. pro, benefacientium. quia sic est voluntas dei, vt benefacientes, obmutescere faciatis imprudentiũ hominum ignorantiam. Quasi liberi: & non quasi velamen habentes malitię libertatem.) hoc est tanq̃ liberi quidem, sed non habẽtes libertatem pro velamine malitię: ꝙ sub prętextu libertatis spiritus seu euãgelicę velemus malitiam carnalium

G affectuum & similium. SED.) sic liberi. SIcut serui dei.) Seruitus nanq; diuina, libertate spiritus non abutitur. ❡OMnes honorate, fraternitatem diligite, deum timete, regem honorificate.) Non suffecit Petro pręcepisse in genere omnes honorate, proculdubio vnumquenq; secũdum gradum & meritum eius, sed adiungit speciale pręceptũ honoris exhibendi regi: quia specialis ratio vrget ad honorandum regem. Subiectionem itaq; & honorem præcipit in specie exhiberi regi, vt nihil detrahatur regi debitum ex Christiana doctrina.

❡SERui subiecti estote in omni timore dominis.) Hactenus in genere omẽs instruxit: modo ad species descendit, inchoans a seruis. NON tantum bonis & modestis. pro, & ęquis. Sed & dyscolis. pro, asperis.) Interpres enim Gręcam vocem nec reliquit nec interpretatus est Latine sed Gręce, dicendo dyscolis. ❡HAEC est enim gratia.) Prędicatio est causalis. Et est sensus. hic est effectus gratię, proculdubio diuinę. SI propter conscientiã dei.) hoc est propter applicationem

H scientię quã habet de iis quę sunt grata deo. SVstinet quis tristitias. pro, molestias, patiẽs iniuste.) hęc est enim virtus patiẽtię. QVAE est enim gratia. pro, laus, si peccãtes & colaphizati suffertis? Sed si benefacientes patienter sustinetis: hęc est gratia apud deũ. ❡In hoc enim vocati estis.) Proprium enim Christianę religionis est vocare ad benefaciendum & mala patiendũ. Et ad hoc subiungit exemplum Christi. QVIA & Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplũ vt sequamini vestigia eius.) Variãt Greci codices. alii vobis alii nobis relinquens exẽplum habẽt. Et sanior lectio est secunda: quoniã quemadmodum pro nobis passus est, ita & nobis reliquit exemplũ. Tolerari tamen potest vobis: subaudiendo ꝙ nobis qui vidimus dedit exẽplũ, vobis autem qui non vidistis reliquit exemplum. QVI peccatum non fecit, nec inuẽtus est dolus in ore eius.) Vniuersa hæc vsq; ad finem capituli ex Esa. liii. sumpta sunt mutato ordine. QVI quum malediceretur, non maledicebat. pro, non remaledicebat. quum pateretur, non com-

I minabatur.) Hæc in Esaia sub aliis verbis dicuntur. quasi agnus coram tondẽte se obmutescet, & non aperiet os suum &c. TRAdebat autem affligenti se iniuste. pro, sed tradebat iudicanti iuste.) Hoc Petrus exponẽdo addidit. Et est sensus ꝙ Iesus Christus quum malediceretur & pateretur, non repẽdebat malũ, sed tradebat causam suã iudicanti iuste, proculdubio deo. Vnde & in textu Gręco pręponitur articulus dictioni iudicanti: significans ꝙ illi iudicanti iuste (hoc est deo) reseruabat causam suam: Et hoc addidit Petrus ad consolationem patientium, vt patienter tolerantes sciant causam suam reseruari iusto iudici. QVI peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum: vt peccatis mortui, iustitię viuamus.) Cuius liuore sanati estis.) Appellatione liuoris vniuersas plagas in Christi corpore intellige. quemadmodum enim eius mors est vita nostra, ita eius plagæ sunt nostra sanitas. ❡ERAtis enim sicut oues errantes.) Et hoc ex Esaia sumptum est, vbi dicitur omnes nos quasi oues errauimus. SED cõuersi estis nunc ad pa-

K storem & Episcopum animarum vestrarum.) nõ corporum, Iesum Christum: qui & pascit animas verbo vitæ ac gratia interna, & superintendit gubernando, tuendo, pugnando &c.

CAPVT III.

IMILITER & mulieres. pro, vxores, subditę sint viris suis. p, subditę sitis viris propriis.) etiam Ethnicis. Vnde & rationem subdit. vt & mariti qui nõ cõuertuntur per verbum Euangelicum, lucrifiant per facta sanctæ conuersationis vxorum. VT & qui non credunt verbo, per mulierum. pro, vxorum, cõuersationem sine verbo lucrifiant: considerantes in timore sanctam. pro, puram (seu castam) conuersationem vestram.) Tres conditiones exigit Petrus in vxoribus. prima est subiectionis propriis viris. secunda est vt earum conuersatio sit pura, per

exclusionem omnis fallacię & omnis contagionis.tertia ꝙ eadem conuersatio sit in timore,pro culdubio dei.Et ex his tribus sperat cõuerti posse maritos. QVArum non sit.pro,quarum sit non extinsecus ex innexione capillorum & circumpositione auri aut amictu vestiũ ornatus,sed abscõditus homo cordis in incorruptibili mansueti & quieti spiritus qui est coram deo precio sus.Et ordo literę est.quarum ornatus sit non extrinsecus &c.sed ipse ornatus sit occultus ho mo cordis &c.Monet Petrus vt ornatus mulierum non constituatur in exterioribus(explican do tria exteriora:intersertionem crinium,appositionem auri,& demum amictũ vestium)sed cõ stituatur in internis:hoc est vt sit internus homo cordis in parte incorruptibili: hoc est animus immortalis.hunc enim circumloquitur appellando hominem cordis absconditum in incorrupti bili.latet siquidem in corpore.Et dicitur cordis:quoniam est is in quo est cor, non membrũ cor poreum sed voluntas,principium omniũ nostrorũ operum.in incorruptibili autẽ ad significan dum naturam eius immortalem.¶In hoc itaq; interno homine constituẽdus est ornatus mulie rum.ita ꝙ ornatus mulierum sit earum internus homo,non qualiscunq; sed mansueti & quie ti spiritus qui preciosus est coram deo.Dicit mansueti contra iracũdiam,quæ familiaris est mu lieribus.& dicit quieti contra inconstantiam,longe familiariorem mulieribus.Et ne huiusmodi animi dispositio paruipendatur a mulieribus,subiungit ꝙ preciosus est coram deo spiritus mã suetus & quietus.& multo preciosior est corã deo q̃ sit exterior ornatus corã hominibus.¶Vbi aduerte ꝙ ad literam Petrus non prohibet exteriorem mulierum ornatum iuxta statum & con ditionem earum:sed prohibet exteriorem ornatum haberi a mulierib⁹ vt præcipuum ornatum earum.mandat enim pręferri ornatum interni hominis:& ornatum internum æstimari simpli citer & absolute pro ornatu,externum vero non æstimari pro ornatu sed pro ornatu secundum quid.Hic est enim literalis sensus & verissimus absq; vlla exceptione. Vnde & subdit exemplũ sanctarum mulierum ornantium se. SIC enim aliquando & sanctę mulieres sperantes in deo, ornabant se subiectę propriis viris.)Sic,hoc est pręferẽdo ornatum internum externo, mulieres sanctæ ornabant se.Certũ est enim ꝙ auro ornabant se:vt patet de Rebecca Geñ.xxiiii,De qua dicitur.suspendi inaures ad ornandum faciem eius,& armillas posui in manibus eius.Et vtrasq; fuisse aureas superius scriptura dixerat. SIcut Sara obediebat Abrahę,dominum eum vocans. cuius estis filię.)Relatiuum cuius,Saram refert.est enim fœminini generis. Filias autẽ dicit imi tatione bonorũ operũ. BEnefacientes,& non pertimẽtes vllã perturbationem.pro,non territæ vllo pauore.)Imitatrices Sarę explicat & secũdum benefacere & secundũ negationem pauoris, non simpliciter sed ita ꝙ nõ terreantur.legitur siquidẽ Saram non territã aliquo pauore sequẽ do virum in tot peregrinationibus.Ita ꝙ ad subiectionem viro,spectat hmõi exclusio terroris. VIRI similiter cohabitantes secundum scientiam.)Maritos instruit quo ad tria.primo ad re gulandum cohabitationem secundum prudẽtiam.Viri siquidem est scire instruere ac dirigere: vxorum autem est dirigi & instrui. QVAsi infirmiori vasculo muliebri impertientes hono rem.)Ecce secundum.Paulus monet viros vt diligant vxores:Petrus autẽ vt impertiantur vxo ribus honorem.Vtroq; eget vxor:& amari & honorari.honorari autem hoc est participem fie ri honoris.periculosum enim est si vxor despicitur,si mariti honoris non est particeps.Et ratio nem reddit non ex parte eminentię sed ex parte defectus,dicendo tanq̃ infirmiori vasi muliebri. Vas enim muliebre statum significat coniugalem: tanq̃ officium eius sit officium vasis seminis ac prolis.Infirmitas autem impotentiam significat parandi sibiipsi honorem.ac per hoc indigẽ tiam vt maritus impertiatur ei honorem. TANquã cohæredibus.pro,tanq̃ & cohæredes,gra tiæ vitæ:vt non impediantur orationes vestrę)Ecce tertium,vt mariti cohabitent tanq̃ cohæ redes gratiæ æternę vitę.Prima duo ad pręsentem spectant statum:hoc autem tertium directe respicit cęlestem patriam.Et in hoc comprehenditur quicquid est fidei, quicquid spei, quicquid charitatis,quicquid misericordiæ spectans ad coniuges.Vnde & explicat ab effectu hoc cohabi tare tanquã cohęredes gratiæ vitæ.& effectus est ne impediantur orationes vestræ. Impeditur oratio solo peccato.nam semper orat,qui semper bene facit. abstinentiam a peccato claudi in co habitatione cohæredum explicauit per hoc.

IN FIDE autem.pro,in summa autem.)Instructis nanq; sigillatim diuersis cõditionibus, nũc omnes simul colligẽdo monet. OMnes vnanimes,cõpatiẽtes.)Plus significat dictio Græca: videlicet non solum qui mutuo cõmiserationis affectu,sed etiam qui mutuo amore,mutua gra tulatione,& vniuersaliter qui mutuo tãgũtur affectu. FRAternitatis.pro,fratrũ,amatores.) Christianos appellat fratres.MIsericordes,modesti.p,affabiles,humiles.)Superfluit humiles.

F NON reddentes malũ pro malo aut maledictũ pro maledicto,sed econtrario benedicẽtes: quia in hoc vocati estis vt benedictionẽ hęreditate possideatis.) Hęreditario iure Christiani a Christo habẽt benedicere.Et ad hoc affertur authoritas psalmi satis clara. QVI enim vult vitam diligere & videre dies bonos,coerceat linguã suam a malo,& labia sua ne loquantur dolum.Declinet autẽ a malo & faciat bonũ,inquirat pacẽ & psequatur eã:quia oculi dñi sup iustos & aures eius in preces eorũ,vultus autẽ dñi super faciẽtes mala.Et quis est qui vobis noceat,si boni æmulatores fueritis?)Genitiui casus est boni,significãs rem ęmulãdo affectatã. SED & si quid patimini ,ppter iustitiã,beati.Timorẽ.pro,terrore autẽ eorũ ne timueritis, vt nõ cõturbemini. pro,neq; conturbemini:dominum autem deũ sanctificate in cordibus vestris.)Nõ eget deus vt sanctificetur in seipso,sed sanctificandus præcipitur in nostris cordibus:in quibus sanctificatur quum creditur absq; immunditia alicuius erroris & peccati. PArati semper ad satisfactionem.

G pro,ad responsionem,omni poscenti vos rationẽ de ea quę in vobis est spe & fide.)Superfluit & fide. SED cum modestia & timore.pro,sed cum mansuetudine & reuerẽtia.) Mandat Petrus omnibus vt parati sint ad respondendum de cęlesti patria sperata a nobis per Iesum Christum, ad respondendum autem mansuete,contra iracundiam:& reuerenter, ad excludendum omnem immoderantiam.Et hæc exterius : nam interius adiungit tertium. CONscientiam habentes bonam.)in hac enim consistit internum testimonium.Et hinc sequitur fructus qui subiũgitur. VT in eo q; detrahunt de vobis.)Superfluit de.& deficit, TANquã malefactoribus, confundantur.pro,pudefiant,qui calumniantur vestram bonam in Christo conuersationem,melius est enim benefacientes(si voluntas dei velit)pati q̃ malefacientes.)Sententia est clara. QVIA & Christus semel pro peccatis nostris mortuus est,iustus pro iniustis vt nos offerret deo:mortificatos.pro,mortificatus,quidem carne,viuificatos.pro,viuificatus, autem spiritu.) De Christo

H non de nobis est sermo.Vt ipse Christus mortificatus carne.(nam vere mortuus est secundum carnem)viuificatus autem spiritu(nam & tunc quum mortuus erat carne, viuificatus erat spiritu:vtpote & beatus secundum spiritum & triumphans de dęmonibus secundum spiritum.& hic viuificationis actus accessit ei quum mortuus est carne)offerret nos deo. IN quo & iis qui in carcere erant spiritu veniens prędicauit.)Corruptus est textus Latinus.Legendum est. IN quo & iis qui in carcere erant spiritibus veniẽs prędicauit. Et relatiuũ in quo, manifeste refert spiritũ. pręmiserat eñ viuificatus autẽ spiritu.in quo proculdubio spiritu, veniens prædicauit & iis spiritibus qui in carcere erant. Et ne libera nobis vagandi relinqueretur facultas,limitat de quibus spiritibus loquitur,subiungẽdo. QVI increduli fuerãt aliquãdo:) Et ne hęsitaremus de quo aliquãdo,subiungit. QVANdo expectabant dei patientiam in diebus Noe quũ fabricaretur arca.pro,quãdo expectabatur dei longanimitas in diebus Noe quum

I appararetur arca.)Clare Petrus dicit q; Christus descendẽs ad inferos in anima prędicauit animabus illorum qui fuerãt increduli in diebus Noe. Et ex eo q; horũ tantum meminit,significat q; non loquitur de prędicatione qua manifestauit apud inferos seipsum esse Mesiam,& conuicit tam dęmones q̃ incredulos omnes.huiusmodi enim prędicatio cõmunis fuit omnibus apud inferos:hæc autem de qua Petrus loquitur, peculiaris describitur illis qui fuerant tempore quo fabricabatur arca. Vnde insinuatur q; prædicatio hęc fuit fructuosa. Et ad hoc faciunt verba illa, quãdo expectabatur dei longanimitas:vt per hoc intelligamus illos nõ fuisse incredulos hoc est sine vera dei fide,sed incredulos Noe dicẽti diluuium imminere.& cum hac incredulitate expectasse dei longanimitatẽ, hoc est cõfisos fuisse in longanimitate dei q; non induceret vniuersale diluuiũ.& propter huius confidentiæ meritũ placuisse deo vt anima Christi prædicaret eis. Et reuelauit nobis hęc Petrus vt aperiret q; Christus vsqueadeo studuit ad offerendum nos deo, q;

K etiã in spiritu descendens ad inferos prędicauit antiquis qui fuerãt tẽpore Noe,vt etiã illos deo offerret. IN qua paucę(id est octo)animę saluę factę sunt per aquã.)Sententia est clara ex Genesi. QVOD & vos nunc similis formæ saluos facit baptisma.pro,cui nũc simile baptisma nos quoq; saluos facit.)Cui arcæ saluatrici per aquã,baptisma nunc simile nos quoq; saluos facit.arca in aqua saluatrix,figura fuit saluãtis baptismi. NON carnis depositio sordium,sed cõscientiæ bonę interrogatio in deũ.)Explicat baptisma.baptisma enim ablutionẽ sonat. Et dicit quòd non est sermo de ablutione quę est depositio sordium carnis,hoc est quę mundat corpus:sed de ablutione cuius effectus est inquisitio consciẽtię erga deum bonę. Quum debuisset Petrus effectum baptismi dicere purgationẽ sordium animæ,dixit inquisitionẽ conscientię erga deũ bonę, ad explicãdum effectũ quem habet in adulto cooperante ipso adulto.hoc est enim verũ regene-

rati studium vt inquirat applicationē scientię erga deū bonā.Et hanc, PER resurrectionē Iesu A
Christi a mortuis.)hoc est per fidē & spem resurrectionis Iesu Christi. QVI est in dextera dei.)
Hoc pluries expositū est. DEglutiens mortē vt vitæ æternę hęredes efficeremur.)Omnes hę
septē dictiones superfluūt. PROfectus in cęlū subiectis sibi angelis & potestatib⁹ & virtutib⁹.

CAPVT IIII.

HRISTO igitur passo in carne. pro,Christo igitur passo pro nobis carne, & vos eadē cogitatione armamini.)hoc est similem vos cogitationem assumite velut arma. Et explicando similitudinē cogitationis subiungit. QVIA qui passus est in carne desiit a peccatis.)Quemadmodū Christus passus secūdum carnem desiit a vita mortali,ita quicunq; imitando Christum passus est in carne(affligendo & domando carnē voluntarie ad subiiciendū eā spiritui) desiit a priori vita peccatorū.Qui enim adhuc perseuerat peccando,frustra imitatur Christū patiendo in carne. nam talis non armat se imitatione Christi. VT non iam desideriis hominū,sed voluntati dei quod reliquum in carne viuat tēporis.)Ordo literę est.vt quod reliquū est temporis in carne non iam desideriis hominū sed voluntati dei viuat.hoc est enim perfecte destitisse a peccatis vt reliquum vitę pręsentis fructificet deo & nō concupiscentiis humanis. SVFficit enim pręteritum tempus ad voluntatē gentium consummandam.)Textus Gręcus habet hęc in prima persona. SVFficiens est enim pręteritū vitę tempus vt voluntatē gentium perfecerimus.) Vt monitio facilius admittatur,cōnumerat se Petrus inter peccatores: non q; ipse talis fuerit, sed q; generis sui peccata vt cōmunia æstimat.Vnde explicādo quid comprehendatur sub volūtate gentium subiungit. IIS qui ambulauerunt. pro,quum versati fuerimus,in luxuriis. pro, lasciuiis,desideriis,vinolentiis,comessationibus,cōpotationibus,ebrietatibus.)Superfluit ebrietatibus. ET illicitis.pro,nefariis,idolorum cultibus.) Hinc clare apparet q; peccata sui generis C
Iudęorum scilicet quibus scribit)vt cōmunia cōmemorat.nam personam Petri constat nō fuisse immersam huiusmodi vitiis:sed hęc sunt vitia voluntatis gentiū, quas Iudęi imitati fuerāt. ¶IN quo admirantur.pro,peregrinantur.) hoc est quod peregrinum seu absurdū censent Gentiles.Et quid est hoc quod absurdum censent,subiungit. NON concurrentibus vobis in eandem luxurię confusionem.pro,refusionem blasphemantes.)Gentiles blasphemando absurdū reputant q; non vna cū eis curratis ad eandē luxus refusionē,absurdū reputant vestræ vitę emendationem q; non sequamini patres vestros imitatores Gentiliū,assueti enim luxibus absurdum reputant vitam cōtinentium:& sic de similibus. QVI reddent rationem ei qui paratus est iudicare viuos & mortuos.)hoc est non erunt impunes, sed hi omnes reddēt rationem vniuersali iudici. ¶PROpter.pro,in,hoc enim & mortuis euangelizatum est. Dixerat qui paratus est iudicare viuos & mortuos: subiungit modo q; præparatio quędam iudicii mortuorum fuit q; Ie- D
sus prędicauit mortuis quum descēdit ad inferos. Quare autem sit huiusmodi pręparatorium, explicat subiungendo. VT iudicentur quidem secundum homines in carne.) Superfluit in. VIuant autem secundum deum in spiritu.)Superfluit in,Et ordo literæ est. vt iudicentur quidem carne secundum homines,ita q; secundum homines,determinat carne,& nō determinat iudicentur.Et similiter viuant autē spiritu secundum deū.ita q; secundum deum,determinat spiritu:& nō determinat viuant. Et est sensus.vt iudicentur quidem ratione carnis in qua vixerūt secundū homines,hoc est secundū concupiscētias humanas: viuant autē ratione spiritus,quē habuerunt secundū deum:hoc est conformem diuinę voluntati. Ad hoc itaq; euangelizauit Christus manifestando seipsum vniuersorū iudicem apud inferos vt agnoscant impii se iudicādos ratione carnis quam habuerunt secundū homines: & iusti agnoscant se percepturos vitam æternā ratione spiritus quam habuerunt secundum deum.¶Aduerte q; euangelizatum fuisse mortuis E
apud inferos a Christo sciebamus,sed causam reuelauit Petrus: vt scilicet huiusmodi euangelizatio pararet Christo iudicium mortuorū. nam iudicium viuorum post eius primum aduentū parat ei euangelizatio quæ fit in mundo per Apostolos & successores, vt omnes habeant notitiam vnde iudicandi sunt. OMnium autē finis appropinquabit.pro,appropinquauit.)Ne longa distantia pœnam minuere videretur adiungit q; appropinquauit finis omnium.
¶ESTOte itaq; prudentes.pro,sobrii.)Contra huiusmodi supradictos luxus & peccata carnis, mandat sobrietatē. ET vigilate in orationibus.)pro vsu spiritus secundū deū. ANte omnia autē mutuam in vobismetipsis.pro,erga vosipsos,charitatē continuā.pro,vehementē,habētes: quia charitas operit.pro,operiet.)proculdubio in futuro iudicio. MVLtitudinē peccatorum.)

F ne pateant æternę vltioni. HOſpitales inuicem ſine murmuratione. vnuſquiſq; ſicut accepit gratiam,pro,donũ,in alterutrum,pro,in vos inuicem,illam, pro,illud,adminiſtrãtes: ſicut boni diſpenſatores multiformis,pro,variæ gratiæ dei.Si quis loquitur,quaſi ſermones dei.ſi quis mi niſtrat,tanq̃ ex virtute,pro,potentia,quam adminiſtrat,pro,ſuppeditat,deus.)Tam in verbis q̃ in factis noſtris,mandat agnoſci deum vt principalẽ. VT in omnibus honorificetur, pro,glorificetur,deus per Ieſum Chriſtum:cui eſt gloria & imperium in ſecula ſeculorum:amen.

CHARISSIMI,pro,dilecti,nolite peregrinari,pro,ne peregrinamini,in feruore,pro,in veſtri exuſtione,qui,pro,quę,ad tentationẽ vobis ſit,pro,fit,quaſi noui aliquid vobis cõtingat.) Et eſt ſenſus ꝙ quum vos cõtingit affligi & quodãmodo exuri ad probandum vos tanq̃ aurum quod probatur igne,non exiſtimetis hoc peregrinũ a Chriſtianitate quaſi nouũ aliquid contingat:hoc eſt quaſi inſolitũ aliquid contingat.Et rationẽ ſubdit. SED cõmunicantes,pro,ſed in

G hoc ꝙ cõmunicatis,Chriſti paſſionibus gaudete.)Cõmunicare paternis cõditionibus,nec peregrinum nec inſolitũ videri debet:ſed materia gaudii eſt. VT & in reuelatione glorię eius gaudeatis exultantes.❡Si exprobramini in nomine Chriſti,beati eritis.) Superfluit eritis, abſolute dicitur beati,hic in ſpe & in futuro in re.Et rationem beatitudinis ſubiũgit. QVOniam quod eſt honoris,glorię & virtutis dei & qui eſt eius ſpiritus,ſuper vos requieſcit.)Multa ſunt hic ſuperflua. Legendũ eſt. QVOniam quod eſt gloriæ & ſpiritus dei,ſuper vos requieſcit.) Et nominatiui caſus eſt ſpiritus.Et eſt ſentẽtia plana,quoniã ſpiritus dei & quod eſt meritum gloriæ æternę requieſcit ſuper vos,cõmunicantes afflictionibus Chriſti. Poſt hęc autem verba deſunt Latino textui octo dictiones. SEcundum illos quidẽ blaſphematur, ſecũdum vos autẽ glorificatur.) Et poteſt referri tam ad nomẽ Chriſti propter quod probos afficimini,q̃ ad ſpiritum dei requieſcentẽ ſuper vos.De vtroq; enim verificatur ꝙ per illos opprobrantes blaſphematur, per

H vos autẽ glorificatur,illorũ actio eſt blaſphemia: veſtra paſſio eſt glorificatio.❡Deinde ſtatim ſubiũgitur. NEmo autẽ,pro,ne quis enim,veſtrũ patiatur quaſi homicida aut fur aut maledicus,pro,maleficus,aut alienorũ appetitor.)Senſum optime tranſtulit interpres, quãuis Græce habeatur alienorũ inſpector:ſed quia inſpectio nõ eſt in culpa niſi ratione appetitus, ideo culpã optime tranſtulit dicendo appetitor. Et eſt ſenſus ꝙ nemo patiatur ob patratũ aliquod crimen, quãuis obiiciatur,& ſub prętextu criminis patiatur.patiebãtur nanq; Chriſtiani ſub titulo maleficorum,ſed reuera non erãt malefici. SI autem vt Chriſtianus,nõ erubeſcat:glorificet autẽ deum in iſto nomine,pro,in parte hac.)qua videlicet patitur vt Chriſtianus. QVOniam tempus eſt vt incipiat iudiciũ a domo dei.)Iudicium appellat afflictiones,tormenta occiſioneſq;, eo ꝙ iuſto dei iudicio fiant,quãuis non ſemper propter propria patientis peccata: vt patet de Iob. ❡Quid autẽ intelligat per domũ dei,explicat ſubiungendo. SI autem primũ a nobis,quis finis

I eorũ qui non credunt dei Euãgelio?) Vbi clare vides appellatã domum dei eccleſiam,& e regione illius locatos incredulos.Et eſt ſenſus ꝙ modo eſt tempus vt deus exerceat iudicia afflictionũ & etiam mortis corporalis inchoando a fidelibus:& ſi ſic finit fideles in hac vita,quis finis erit incredulorum?quaſi dicat ꝙ longe maiora mala reſeruãtur incredulis. ET ſi iuſtus vix ſaluabitur.)Ex Prouerb.xi.ca.ſumpta eſt hęc ſententia. qua mõſtratur difficultas vt ſaluetur vir iuſtus.Et eſt ſermo de iuſto ſecundũ opera.talis enim vix ſaluabitur, eo ꝙ nõ eſt facile habere perſeuerãtem dei gratiam inter multas tribulationes & afflictiones per quas oportet nos intrare in regnum cælorũ.Et hinc formatur argumentũ inferens. IMpius & peccator vbi parebunt, pro, comparebit?)Quaſi dicat,nuſquã cõparere poterit. ITAq; & ii qui patiuntur ſecundũ voluntatem dei,fideli creatori,pro,tanq̃ fideli conditori,commendẽt animas ſuas in benefactis, pro,in benefaciendo.)Optimum conſilium patientium,quia deus vult(hoc eſt propter fidem, propter

K virtutem)vt benefaciendo commendent animas ſuas velut iure depoſiti deo vt fideli conditori: cuius eſt fideliter ſeruare quod condidit quum apud eum deponitur.

CAPVT V.

ENIORES ergo,pro,preſbyteros.)Et ſuperfluit ergo. QVI in vobis ſunt obſecro cõſenior,pro,cõpreſbyter, & teſtis Chriſti paſſionũ, & gloriæ reuelandę cõſors.)Preſbyter,gradus nõ ętatis eſt hic nomen:vt patet ex actione ſubiũcta,ſcilicet paſcere gregẽ. Seipſum autẽ Petrus nõ ſolum cõpreſbyterũ humiliter appellat,ſed duobus non cõmunibus reliquis preſbyteris cognominibus explicat.nã & teſtem ſe paſſionũ Chriſti quas vidit & quibus interfuit & conſortẽ glorię reuelandę ſe dicit:eo ꝙ in monte Tabor fuerit conſors glorię Chriſti reuelãdę

mundo. Quis hoc possit & aliter intelligi: videlicet q ipse explicet se diffinitũ a deo consortem A
reuelandæ gloriæ cælestis: quod est scire se esse prædestinatum. PASCITE qui in vobis est gregem dei. pro, Christi.) Hoc est quod obsecro vos presbyteros. Et scito q multi legẽdum esse putant non qui sed quantum. Ita q legatur, pascite quantum in vobis est gregem Christi. Tanq̃ explicet q pascere gregem Christi non pendet totaliter a vobis: quoniã nullus inuitus hoc pastu pascitur PROuidentes. pro, curam illius agentes, non coacte sed spontanee secũdũ deum.) Superfluit secundum deum. NEq turpis lucri gratia sed voluntarie. pro, sed prompte: neq vt dominantes in cleris. pro, in cleros, sed forma. pro, formæ, facti gregis ex animo.) Superfluit ex animo. Tres conditiones Petrus exigit a curam gerentibus gregis Christi. Prima est q non coacti euitatione inopiæ, aut cuiuscunq alterius temporalis mali, sed sponte. Voluntas enim operans non nisi vt euitet malum inopiæ & similium, non est spontanea: vt patet. Secunda est vt non affectu augendi gloriam, famam, facultates & similia, sed prompte, sed propenso animo. qui B
enim lucrum quærit, promptum non habet animum ad gregem sed ad lucrum. Tertia est q nõ affectu dominatiuo ad subiiciendum sibi populum, sed seipsos formas exemplares exhibendo ad formandum gregem fide & moribus instruant. Gubernans enim tanq̃ dominans, superbiæ innititur: nec exemplo, sed verbo tm̃ & authoritate gubernat. Nam superbię exemplum dat non virtutum: quod est aduersus gregem agere. Et hoc Petrus significauit, dicendo in cleros. Ipsum enim dominium est contra cleros. Nec intelligo per cleros eos quos appellamus clericos, sed Christianos omnes ad diuinam sortem ascitos. ET quum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcessibilem gloriæ coronam.

SIMILITER adolescentes subditi estote senioribus. pro, presbyteris: omnes autem inuicem. Deest, subiecti, humilitatem insinuate.) Eadem est hæc sententia cum illa Pauli, superiores inuicem arbitrantes. Quilibet enim habet in se defectum aliquem ratione cuius rite subiicitur C
alii ratione diuini in illo doni. & hæc est ratio mittendi humilitatis virtutem in sinũ cuiuscũq animi. QVIA deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.) Eandem ex Prouerb. affert authoritatem quam attulit Iacobus. ℭHVmiliamini igitur sub potenti manu dei.) De humiliatione quæ est actus virtutis, est sermo. VT vos exaltet in tempore visitationis.) Superfluit visitationis. Et est sensus. vt vos exaltet in tempore quo opus est exaltari. OMNEM solicitudinem vestram.) proculdubio temporalium. PROIIcientes in eum.) Similis est hæc sentẽtia doctrinæ domini, ne soliciti sitis de cibo & potu & vestimento. Et ratio eadem subiungitur, scilicet diuina cura nostri. QVOniam ipsi cura est de vobis. ℭSobrii estote & vigilate: quia aduersarius vester diabolus, tanq̃ leo rugiens circumit quærens quem deuoret. pro, quærens aliquem deuorare. Cui resistite fortes. pro, firmi, in fide: scientes eandem passionem. pro, easdem passiones, ei quæ in mundo est vestræ fraternitati fieri. pro, perfici.) hoc est scientes easdẽ pas- D
siones tentationum illi vestrę fraternitati quæ est in mundo (hoc est ecclesiæ Christianæ) perfici, id est non nocere sed ad perfectionem conducere. Pati siquidem tentationes diabolicas, nõ in sua imperfectione relinqui sed perfici fraternæ ecclesiæ (hoc est proficere ad vtilitatem fraternæ ecclesiæ) aperit: ne quum se tentari a diabolo sentiũt, pusillanimes fiant. ℭQuis perficit huiusmodi tentationum passiones, subiungit. DEVS autem omnis gratiæ qui vocauit nos in æternam suam gloriam in Christo Iesu, modicum passos, ipse perficiet. Deest, fulciet, confirmabit solidabitq.) Quum dixisset perficiet requisita ad perfectionem, subiungit q fulciet virtutibus moralibus, confirmabit robore fidei, & stabiliet tandem assistentia. donum enim stabilitatis non conceditur nisi diuina assistentia. IPSI gloria & imperium in secula seculorum: amen.

PER Siluanũ fidelem fratrẽ, vobis vt arbitror breuiter scripsi.) Vt arbitror nõ referẽ ad fidelẽ, sed refertur ad breuiter scripsi. OBsecrans. pro, adhortãs, & cõtestans hãc esse verã gratiã E
dei in qua statis.) De euãgelica gratia loquitur: & hãc esse verã dei gratiam & cõtestatur vt nõ expectent aliã, & adhortatur cõplectendam. SAlutat vos ecclesia quæ est in Babylone collecta. pro, in Babylõe simul electa.) Et appellatione Babylonis significat Romã. inde enim scribebat. Videbat siquidẽ Romam confusione tum idolorũ tũ morũ pressam. Et propterea cõfusione eam nominauit. ℭQuod aũt dicit simul electa, alias ecclesias respicit. Significatur enim q non sola sed simul cũ aliis ecclesiis est electa, q est pars electorũ. ET Marcus filius meus.) De Marco euãgelista intelligit. ℭSAlutate inuicẽ in osculo sancto. p, in osculo charitatis. Gratia. pro, pax, vobis oĩbus qui estis in Christo Iesu: amen.) Vere frater Pauli Petrus inuenitur tã in principio q̃ in fine epistolę: vt taceamus de cõformitate doctrinę. ℭCaietę. XV. Iulii. M.D.XXIX.

F THOMÆ DE VIO CAIE-
TANI,CARDINALIS SANCTI XISTI,IN PO-
steriorem diui Petri epistolam Commentarii.

Ecunda Petri apostoli epistola.)Hęc secũda epistola nõ caret cõtradictoribus:
dicẽte Hiero.de vir.illu.de Petro.Scripsit duas epistolas quæ canonicę nomi-
nantur:quarũ secũda a plerisq; eius esse negatur propter styli cũ priore disso-
nantiã.¶Verũ hæc ratio non minus infert primã q̃ secundã nõ esse Petri.nã
tm̃ dissonat prima a secũda quantũ secũda a prima.Quo fit vt ex dissonantia
styli neutra reddatur Petri certa,si argumẽtum valet.Infirmũ itaq; argumẽ-
G tũ assumit:quũ vnũ atq; eũdẽ hoĩem diuerso stylo qñq; scribere expẽriẽtia testet.Registrũ Gre
gorii tantũ dissonat ab aliis scriptis a Gregorio,vt si ex stylo arguẽdũ esset negaret Gregorii.

IMON Petrus seruus & apostolus Iesu Christi,iis qui coequalẽ.pro,
ęque preciosam,nobiscum sortiti sunt fidẽ.)Nisi ipse Petrus in prin-
cipio tertii capituli diceret,hãc iam vobis secundam scribo epistolam,
ex personis hic salutatis nescitur ad quos epistola hæc dirigitur: q̃m
oĩbus Christianis commune est,q; æque preciosam sortiti sunt fidem.
Verum Petrus explicaturus inferius q; ad eosdem dirigit hãc ad quos
direxit primam epistolam, hic a diuino dono eos describit. ¶Et dicit
H sortiti,non casuali sorte sed diuinę electionis. Nobiscũ autem,aposto
los demõstrat. IN iustitia dei nostri & saluatoris Iesu Christi.)Non
in iustitia nostra,non in meritis nostris,sed in iustitia dei:quę est iusti
tia saluatoris nostri Iesu Christi.Satis conformis immo eadẽ est hęc doctrina doctrinę Pauli:di
stinguentis iustitiam dei (quæ est iustitia fidei,quæ est iustitia qua iustificamur a peccatis) ab
vniuersis iustitiis nostrorum operum. GRAtia vobis & pax adimpleatur in cognitionem.p,
agnitione,dei & Iesu Christi domini nostri.)Salutatio apostolica est, constans ex gratia & pa-
ce.Imprecatur autem complemẽtum præsentiũ donorum in vita æterna:quæ consistit in agni
tione dei & domini nostri Iesu Christi. QVOmodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ quę ad
vitam & pietatem donata sunt.pro,vt eius diuina potentia omnia nobis largita est quę ad vitã
ac pietatem pertinent,per cognitionem.pro,agnitionem,eius qui vocauit nos propria gloria &
virtute.pro,gloriam & virtutẽ.)Gratia & pax in agnitione dei & Iesu Christi adimpleatur sic
I eaq; ratiõe quẽadmodũ diuina eius potẽtia largita est nobis oĩa quę ad vitã aĩę,ad vitã spũalẽ,
ac pietatem erga cęlestem patrem,patriam illiusq; ciues pertinent:largita est autem hęc p agni
tionem Iesu Christi qui vocauit nos tum gloria tum virtute.¶Cõstat hęc dona largita esse no
bis per fidem qua agnoscimus Iesum Christum.Constat quoq; q; Iesus Christus vocauit nos tũ
virtute.Et est sermo de virtute vt distinguitur contra vitium.Vniuersa enim vita Christi vir
tus fuit,immunis a quocunq; minimo lapsu a virtute.quo fit vt Christiana religio omnẽ am-
plectatur virtutem iure suę vocationis.Tum gloria.siue gloria referatur ad gloriam tot talium
& tantorum miraculorum:siue gloria referatur ad gloriam immortalitatis corporis eius . Ita
q; in statu passibili vocauit nos virtute:in statu autem immortali vocauit nos gloria. PER
quam.pro,per quæ.maxima & preciosa nobis promissa donauit.) Relatiuum quæ refertur ad
K omnia quæ nobis diuina potentia largita est.Et est sensus.per quæ,spectantia ad vitam & pie-
tatem,maxima & preciosa promissa nobis sunt donata.Non sunt pura dona,sed deferunt secũ
longe maiora promissa,non pollicitatione sed donatione iam nostra . Et quæ sint hæc promissa
maiora subiungit. VT per hæc efficiamini diuinæ consortes naturæ.) In cælesti patria adim
plebitur hoc,per hæc enim præsentia dona efficimur in futura vita diuinæ naturę cõsortes:vt-
pote videntes deum sicuti est,quod est proprium ipsius diuinæ naturę.Nulla enim creatura fie
ri potest tam excellens vt suapte natura videat deum sicuti est:sed hoc oportet ex supernatura-
li consortio diuinę naturæ habere.¶Aduerte prudens lector q̃ longo contextu pendulam effece
rit sententiam.Quum dixisset gratia & pax adimpleatur in agnitione dei &c. adiunxit rationẽ
qua nobis tot in hac vita largitus est deus,vt efficiamur diuinæ naturæ cõsortes. quod est re-
dire ad primum imprecatum. FVgientes eius quæ in mundo est concupiscentiæ.pro,in cõcu-

piscentia,corruptionem.)Ne errares intelligendo ꝙ diuina dona efficerent nos consortes diuinæ naturæ sine nostra cooperatione,adiungit ꝙ sic efficiemini diuinæ naturæ consortes si refugeritis corruptionem,non quæ est in corpore sed quæ est in concupiscentia. Corruptas concupiscẽtias vult intelligi cõcupiscentias dissonantes a recta ratione.integritati siquidem animi cõtrariantur. VOS autem curam omnem.pro,& in hoc ipsum autem curam omnem,conferentes.)Demonstrat hoc ipsum,quod dixerat vt per hæc efficiamini diuinæ naturæ consortes. in hoc enim oportet omne studium nostrum conferre. Et quod in genere dixit oẽm curã vestrã, explicat distinguẽdo per partes. MInistrate,in fide vestra virtutẽ.) Et est sermo de virtute vt distinguitur cõtra vitium.Fides enim sine operibus mortua est.Et propterea oportet fidei subministrare virtutẽ moralem. IN virtute aũt scientiã.)Virtus moralis prudẽtię connexa sic est vt neutra sine altera esse possit. IN sciẽtia autẽ abstinentiã.pro,tẽperantiã.)nõ prout est specialis virtus circa delectationes venereas,sed potius prout sonat generalem modũ virtutũ: qui consistit in singularũ actionum tẽperatione.vt p hæc duo(virtutem videlicet & temperãtiam) vterꝙ generalis modus virtutis fuerit significatus,virtute quidem modus impulsiuus: tẽperantia autẽ modus retractiuus.In his enim duobus modis cõsistunt oẽs virtutes morales. IN abstinentia.pro,in tẽperantia,autẽ patiẽtiam.)Hæc est Christiana virtus,qua amore dei toleramus mala voluntarie. IN patientia autẽ pietatem.) erga fratres &c. Vana enim esset patientia si non annexam haberet pietatem quando & vbi oportet. IN pietate autem amorem fraternitatis.pro,amorem fraternum.)Exterior pietas quę cultum officiumꝙ exhibet, vana esset nisi esset intus amor fraternus. IN amore autem fraternitatis.pro,in amore autẽ fraterno,charitatem.pro,dilectionẽ.)Ex eo ꝙ nõ determinat cuius,intelligitur absolute.dilectio eñ absolute extendit se ad oẽs.Mãdat Petrus vt non simus contẽti amore fraterno,sed cũ hoc habeamus etiam dilectionẽ ad oẽs.Et est dilectio hæc Christianis ꝓpria:quibus mãdatur diligere etiã inimicos. ¶HAEC enim si vobiscum adsint & superent.pro exuberẽt,non vacuos nec sine fructu. Nõ vacuos quo ad recipiendum:nec sine fructu quo ad producendum. VOS constituent in domini nostri Iesu Christi cognitione.pro,cognitionem.)quoniam & recipietis & producetis conferentia ad cognitionem domini nostri Iesu Christi.Hoc est bonum ex his proueniens.malum autem proueniens ex horum absentia,subiungitur. CVI enim non pręsto sunt hęc,cęcus est & manu tentans.)Contraria cognitioni & illius profectui sunt cęcitas & manu viã tentare.Per quę metaphorice describitur status Christianorum sine virtute:ꝙ sunt cæci,non vidẽtes propriam dãnationẽ,& ꝙ procedunt velut manu tentantes,non videntes impedimẽta viæ,Et quod tertium est. OBLIuionem accipiens purgationis veterum suorum delictorũ.)hoc est ad similitudinem obliti acsi non fuissent ei remissa peccata in baptismo se habet: vtpote non reminiscẽs cœpti itineris ad cælestem patriam,vtpote ingratissimus post tantum beneficium se habens vt oblitus. ¶QVApropter fratres magis satagite.pro,operam date.)Ad id redit vnde cœperat,vt efficiamini diuinę consortes naturæ. VT per bona opera certam vocationem vestram & electionem faciatis.)Superfluit per bona opera.nec est certam sed firmam.Modus autem quo firma facienda est vocatio & electio,subiungitur dicendo. HAEC enim facientes non peccabitis.pro,non labemini,aliquando.)Et pronomen hæc,demonstrat superius dicta,ministrate in fide virtutem &c. Hæc enim faciendo non labemini,quod est contrarium firmitati: non labemini a vestra vocatione & electione,sed firmi perseuerabitis in illa. SIC enim abundãter ministrabitur vobis introitus in æternum regnum domini & saluatoris nostri Iesu Christi.

PROpter quod incipiam.pro, nõ negligam,vos semper cõmonere de his:& quidem.p,q̃q̃, sciẽtes & confirmatos vos in præsenti veritate.Iustũ autẽ arbitror quãdiu sum in hoc tabernaculo excitare vos in commonitione.)Docet Petrus vt q̃uis subditi sint docti & firmi in veritate fidei,pastores tamen non debent negligere officium admonẽdi eos:immo iustum hoc esse arbitratur. CERtus ꝙ velox est depositio tabernaculi mei:secundũ ꝙ & dñs noster Iesus Christus significauit mihi.Dabo autẽ operam & frequenter.pro,& semper.)hoc est indefesse,quandiu vixero. HAbere vos post obitum.pro,exitum,meum.)proculdubio de tabernaculo corporis. VT horum omnium memoriam faciatis.)hoc est vnde seu in quo horum omnium memoriã faciatis.Et est sensus ꝙ dabo semper operam vt habeatis tractatus seu libros quibus possitis semper memoriam horum facere.Scriptum est enim,& memores sunt mãdatorum eius ad faciendum ea.¶NON enim indoctas fabulas.pro,fallaces fabulas,secuti.)ad differentiam fabularum quę non sunt fallaces:quas videlicet communiter omnes agnoscunt esse fabulas.Falla-

F ces enim fabulę sunt quæ tāta arte sunt cōfictę vt videanť veræ. NOtam fecimus vobis dñi nostri Iesu Christi virtutem & præsientiā.pro,potentiā & aduentū.)Potētia enim referť ad diuinitatē,aduētus vero ad humanitatē Christi. SED speculatores facti illius magnitudinis.) Illius masculini est generis:& demōstrat dñm Iesum.Est enim ordo literæ,sed speculatores facti magnitudinis illius,Iesu Christi.Viderūt nanq̧ magnitudinē illius in mōte:q soliti erāt videre humilitatē eiusdē. ACcipiens.pro,accepit, enim a deo patre honorē & gloriā voce delapsa ad eū huiusmodi a magnifica gloria.hic est filius meus dilectus in quo mihi cōplacui.)Sententia est clara ex relatis in euāgeliis. IPSVM audite.)Superfluūt hæ duę dictiones. ET hāc vocem nos audiuimus de cælo allatā,quū essemus cum ipso in mōte sancto.Et habemus firmiorē pphe ticū sermonē.)Nō dicit veriorē,aut clariorē aut maioris authoritatis,sed firmiorē. qd constat verissimū tūc fuisse:qm̄ ppheticus sermo lōge magis firmatus erat in mentibus hoīm q̄ sermo

G iste cuius testē se exhibet Petrus.Tā longo enim æuo & ætatibus multis firmatus iā erat ī mētibus hoīm sermo pphetarū.& ppterea Petrus firmiorē appellat sermonē propheticū sermone nouiter e cęlo delato:& nō φ sit firmior in se. CVI benefacitis attendētes quasi lucernę lucēti in loco caliginoso donec dies illucescat & lucifer oriatur in cordibus vestris.)Vniuersum præsentis vitę statū assimilat loco caliginoso egenti lucernę lumine:quod est sacra scriptura.Futura aūt vita assimilatur diei claro:quo lucifer Christus oritur nō corporaliter sed spiritualiter in cordibus humanis.Est enim lux nō corporū sed mētium. HOC primū intelligētes φ oīs prophetia scripturæ.)ad differentiā pphetię quæ nō est in canone sacrę scripturę.Sic enim & dñs appellauit vetus testamentū:dicēdo scrutamini scripturas. PROpria interpretatione nō fit.) Inter scriptas scientias & scriptas pphetias differentiā tāgit:penes hoc φ vir doctus ea q̄ in lumine intellectus agētis apparēt,iuxta propriā interpretationē & docet & scribit: ppheta aūt ea

H quę sibi sub lumine diuinę reuelationis apparēt,non secūdū pprii iudicii interpretationē & dicit & scribit. NON enim volūtate humana allata est aliquādo pphetia.)Quū debuisset dicere nō enim intellectu humano allata est aliquādo pphetia,dixit volūtate:eo φ prophetiæ sunt de singularibus cōtingētibus futuris.ad quorū certitudinē constat nō se extēdere intellectū humanū:sed ad eorundem vaticinia cōstat se extendere præsumptionē volūtatis humanę: & ideo exclusit voluntatē humanā. SED spiritu sancto inspirati.pro,sed a spiritu sancto acti.) Et in hoc tāgit differentiā inter veros & falsos pphetas.Veri em̄ pphetę agūtur a spiritu sctō ad interpretādū q̄ eis reuelanť:& sic totū qd̄ est pphetię,spūi sctō tribuiť.Falsi aūt pphetę aguntur a spiritibus dęmoniacis,a spiritibus melancholicis &c. LOcuti sunt sancti dei homines.

CAPVT II.

I FVerunt autē & pseudoprophetę in populo.) proculdubio Israelitico. SIcut & in vobis erūt magistri mendaces.pro,pseudomagistri: qui introducēt sectas perditionis,& eū qui emit eos deū.pro,dñm,negātes.)De Christo clare loquitur:qui sanguine pprio hoīes redemit. SVperinducentes sibi celerem perditionē.)Quo facilior eo celerior suapte natura est perditio.& propterea isti qui faciliorē inducūt interitū æternū, dicuntur inducere celerem perditionē.Hęretici nanq̧ facillime dānanť.qui enim non credit iā iudicatus est.¶ET multi sequentur eorum luxurias.pro,exitia:per quos via veritatis blasphemabitur.) Tum sequaces tum pseudomagistri referri possunt per relatiuum quos:sequentibus tamē magis quadrat vt referantur pseudomagistri.De quibus subditur. ET in auaritia fictis verbis de vobis negociabunť.)Non longe ab istis sunt prędicatores quęstus,qui abutuntur populi Christiani deuotione ad quæstum : qui ignoranter aut temere prædicare audent φ soluentes carli-

K num aut ducatum pro vocata indulgentia plenaria,sunt in eo statu acsi tūc baptizati fuissent: & similiter φ liberant animam vnam a purgatorio.hæc enim monstra sunt,& negociationes de Christiano populo.Nescit Christiana religio hæc figmenta:sed adinuentiones sunt eorum qui in auaritia fictis verbis de Christianis negociantur,abutētes illis ad quęstū. QVIbus iudicium iamolim non cessat.pro,nō tardat.)hoc est quibus iamolim iudicium paratum,non tardat. Et de executione iudicii subiungitur. ET perditio eorū nō dormitat.)Et est sensus φ paratū iudiciū non differtur vltra tempus propriū:& executio eius nullū patiť impedimentū,sicut q dormitat impediť a somno. SI em̄ deus angelis peccātibus.pro,qui peccauerāt nō pepcit,sed rudētibus.pro,catenis,inferni.pro,caliginis,detractos in tartarum,tradidit cruciandos in iudiciū reseruari.pro,tradidit seruādos in iudicium.)In aliquibus tamē codicib9 Græcis legiť seruatos.

Et est sensus ꝙ ad similitudinem principis detrudentis aliquos criminosos in carcerē vinctos catenis ad priuandū eos libero vsu membrorū, deus tradidit dęmones qui peccauerant in carcerē tartari (hoc est infernalis loci) & catenis caliginis vinxit eos: hoc est virtutē detentiuam eorundem dedit caligini. Quod potest referri ad motum localem vel ad alios motus animi, Et si quidē referatur ad motum localem, sensus est ꝙ dedit caligini corporeę officiū catenæ ad retinendum virtutem motiuam dęmonum ne possint inde exire. Si vero referatur ad alios animę motus, sensus est ꝙ dedit caligini spirituali officium catenę ad detinendum intellectum ne possit intelligere particularia oīa quæ ex applicatione proprii studii posset intelligere. Cōstat enim ex euangelio dęmones habere ligatā vim operatiuā. Qꝫ aūt ligatū habeant intellectū ad cognoscēdum aliqua particularia, tentatio Christi testatur. ℭSeruatos autē seu seruandos in iudiciū dicit: qa adhuc nō sunt extremæ dānationi subiecti, sed hoc extremo iudicio reseruatur. Vnde & dn̄s in euāgelio dicit de igne æterno, q paratus est diabolo & angelis eius, & nō dicit qui iā datus est diabolo & angelis eius. ET originali. p, antiquo, mūdo non pepercit.) Antiquū mundū vocat mūdum ad Adam vsq; ad Noe. SED octauū Noe iustitię pręconē custodiuit, diluuiū mundo impiorū inducēs.) Præconē iustitiæ Noe denominauit octauū, ad significandū ꝙ non solus sed cū septem aīabus octauus saluatus est. ET ciuitates Sodomorum & Gomorræ in cinerē redactas, euersione damnauit.) Tā res gesta diluuii q̄ res gesta circa ciuitates Sodomorū, in Genesi scribitur. EXemplum eorū qui impie acturi sunt ponens.) Ad vtrunq; (diluuiū videlicet & subuersionē Sodomorū) refertur exemplū. ET iustum Lot oppressum a nefariis in lasciuia cōuersationis, eripuit.) Et hæc historia in Genesi quoq; habet. (ASPEctu enim & auditu iustus erat.) Magna laus Lot, ꝙ inter nefarios viros habitās nec aspectu nec auditu peccaret. Verum aduerte quo ad textū ꝙ interpres sensum reddidit quo textus tendit, nō ipsum textū. Legendū eē esset. ASPEctu eē & auditu iustus inhabitās inter illos, quotidie aīam iustā iniquis operibus excruciabat. Affectū ipsius Lot describit Petrus, explicās quāto mœrore cōcipiebat iniqua opera illorū inter quos habitabat: vsqueadeo ꝙ excruciabat propriā aīam visis seu auditis iniquis operibus illorū.) NOuit deus. p, dominus.) Hoc vt cōsequēs accipiendū est illius cōditionalis superius inchoatę, si enim deus angelis peccantibus. Ita ꝙ antecedens illius conditionalis constet ex quatuor partibus: videlicet ex angelis, ex antiquo mūdo, ex ciuitatibus Sodomorū, & ex oppresso Lot. Consequēs autē sic qđ modo dicitur, nouit dn̄s. Et habet tres partes. Prima est. PIOS de tentatione eripere.) Secunda est. INIquos vero in diē iudicii reseruare cruciādos.) Tertia autē quæ subiungitur. MAgis aūt. pro, maxime autē, illos q post carnem in concupiscētia immundiciæ ambulant, dominationēq; contemnūt, audaces, sibi placentes. pro, contumaces, sectas non metuunt introducere blasphemātes. pro, opiniones non tremunt blasphemātes.) Quinq; genera vitiorū familiarium hæreticis supputat. Quorū primū est vitiū carnale. Secūdum cōtēptus non solum dominorū sed dominationū. Tertium audacia. Quartū contumacia. & quintū ꝙ opiniones quantūcunq; blasphemas non metuūt inducere seu sequi. Et q̄uis oēs hæretici valde puniendi sint, inuolutos tamen his vitiis Petrus maxime puniendos dicit. VBI angeli qui sunt fortitudine & virtute. pro, robore & potentia, maiores, nō portāt. pro, nō ferunt, aduersum se.) Desunt duę dictiones. APVD dn̄m, execrabile. pro, blasphemū, iudiciū.) Grauitatem æternę damnationis monstrat: ex eo ꝙ dæmones robustiores natura & potentiores viribus q̄ sint homines, nō sufferunt iudicium illud, Quod denominat blasphemū, ex eo ꝙ blasphemādo recipit. immo ex hoc declarat qualiter non ferunt. Quod enim blasphemando toleratur, nō suffertur.

HI vero proculdubio magistri erroris. VElut irrationalia pecora. pro, bruta animantia.) q̄ videlicet non loquuntur. NAturaliter. pro, natura genita, in captionem & perniciem.) Capiuntur enim & pernecantur animantia quasi suapte natura. IN iis quę ignorant blasphemantes, in corruptione. pro, pernicie, sua peribunt.) Ad similitudinem brutorum quæ capiuntur in laqueis quos ignorant, describit istos blasphemantes perire in suis ignorantiis perniciosis. Et rationem subdens subiungit. PERcipientes mercedem iniustitiæ.) Merētur enim in suis erroribus capi & perire ex propria iniustitia qua deo iniuriantur. ℭVOluptatem existimātes diei delitias, coinquinationis. pro, coinquinationes, & maculæ.) Nominatiui pluralis sunt ambę. Et est sensus ꝙ isti hæretici non coinquinati & maculati sed coinquinationes & maculæ (ad significādum tum ꝙ eminentissime sunt coinquinati & maculati. tum quòd sunt aliorum coinquinationes & maculæ) isti inquam sunt existimantes voluptatem delitias diei. Homines qui sapiunt, putant delectationes carnales esse delitias noctis: hoc est occulte percipiendas. Vnde & Paulus opa

F tenebrarum definiuit impudicitias, comessatiões, ebrietates & huiusmodi. isti vero heretici car nales delectationes cōputāt inter delitias diurnas: qđ est dicere eas esse licitas, honestas, tanq̄ ea q̄ fiunt in die. DElitiis affluentes in conuiuiis suis luxuriantes vobiscū. pro, delitiantes in dece ptionibus suis coepulātes vobis.) hoc est non solū existimant delectationes esse licitas, sed facto attractiuo vestri id monstrāt. nam inter suos errores vacāt delitiis & coepulant ad hoc vt vos alliciāt ad similia. OCVlos habentes plenos adulterii. pro, adulterę.) Delectationibus gulæ adiūgit delectationes venereas: & eas quas leges detestātur. Vnde & oculos eorum dicit plenos adulteræ, tanq̄ nihil aliud spectent nisi ad adulteria. ET incessabilis delicti. pro, & qui nō cessant a peccato.) vt perseuerantia significetur. PELlicientes. pro, inescantes, animas instabiles.) Effectus describitur horum hæreticorum. COR exercitatum in auaritia habentes.) Post cri mina carnalia ad crimen auaritiæ eorundem transit. MAledictionis filii.) Et subiungendo ra

G dicem mali ait. DErelinquentes viam rectam.) proculdubio Christianæ fidei quam professi erant. ERrauerunt.) errant omnes qui operantur malum. Et exemplum erroris subiungit.

SEcuti viam Balaam ex Bosor. pro, filii Bosor: qui mercedem iniquitatis amauit.) Historia lō ga est: & habetur Nu. xxii. CORreptionem vero habuit suæ vesaniæ. pro, propriæ iniquita tis. subiugale mutum in hominis voce loquens, prohibuit prophetę insipientiam.

HI SVNT fontes sine aqua & nebulę turbinibus exagitatę: quibus caligo tenebrarum reser uatur. pro, in æuum seruata est.) Assimilantur huiusmodi hæretici fontibus sine aqua quo ad bonū, & nebulis turbine agitatis quo ad malum: pro quāto seruant obscuritatem tum fidei tū morum in æuum istius mundi. Quomodo autē seruent caliginē morū ac fidei, subiungit. SVperbia. pro, superba, enim vanitatis loquentes.) proculdubio verba. PELliciunt. pro, inescant, in desideriis carnis, luxuriæ. pro, lasciuiis.) inescant lasciuiis in concupiscentiis carnis. EOS qui

H paululum effugiunt. pro, aufugerant.) proculdubio a recto. Vbi considera periculum etiā parū declinandi a recto. Tales enim facile inescantur. Et hoc est primum genus eorū qui facile trahūtur ab hæreticis. Alterum vero genus subiūgitur. QVI in errore cōuersantur.) Errantes in intellectu fidei, facile trahunt ab hęreticis ad hæreses & lasciuiā morū. Vel conuersantes cum hæreticis appellat eos qui in errore cōuersantur. Ipsa enim cōuersatio via quædā est ad hoc vt seducātur. LIbertatem illis promittentes.) proculdubio carnis tanq̄ licitā. QVVM ipsi serui sint corruptionis.) proculdubio animi. Et hāc seruitutem probat. & probatio & sentētia est clara. A QVO enim quis superatus est, huius & seruus est. pro, huic etiam seruus f ctus est. ¶Si em̄ refugiētes coinquinationes mūdi in cognitione dn̄i nostri & saluatoris Iesu Christi, his rur sus implicati superant. facta sunt eis posteriora deteriora priorib⁹. pro, postrema deteriora pri mis.) Et hoc probat subiūgendo. MElius em̄ erat illis nō cognoscere. pro, nō cognouisse, viam

I iustitiæ q̄ post cognitionem retrorsum conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mādato.) Sententia est clara. CONtigit enim eis illud veri prouerbii. Canis reuersus ad suum vomitū & sus lota in volutabro. pro, ad volutabrum luti.) Et subintelligitur reuersa.

CAPVT III.

ANC ecce. pro, iam, charissimi. pro, dilecti, secundam vobis scribo epistolam: in quibus vestram excito in commotione synceram mentem vt memores sitis eo rum quæ prędixi verborum. pro, prædictorum verborum a sanctis prophetis & apostolorum vestrorum præceptorum domini & saluatoris. pro, & apostolorum nostrum mandati domini & saluatoris.) Et est ordo literæ. & mandati nostrum, appositiue apostolorū domini & saluatoris. Et est sensus. vt memores sitis non solū prædictorū a prophetis sed etiam mandatorū quæ a nobis apostolis dn̄i & salua

K toris accepistis. HOC primum scientes ꝙ venient in nouissimis diebus in deceptione illusores.) Superfluit in deceptione. IVXTA proprias concupiscentias ambulantes: dicētes, vbi est promissio.) proculdubio vniuersalis resurrectionis, seu (quod idem est) regni Christi. AVT aduentus eius?) proculdubio gloriosi ad iudicium. Et ratio insultandi subiungitur. EX quo enim patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio creaturæ. pro conditionis.) Argumen to solito vtuntur, ꝙ semper mundus vno modo fuit: & consequenter sic perseuerabit diuersis varietatibus subiectus, nunq̄ terminandus aduentu Christi. LAtet enim eos hoc volentes.) Aduersus solitum argumentum dicit Petrus ꝙ ipsi sponte ignorant hoc, subiungendum. ita ꝙ est eorum ignorantia affectata. Res autē sponte ignorata subiungitur. Q̄ CAELI erant prius, pro, iamolim, & terra de aqua & per aquam consistens, pro, consistentes, dei verbo: per quæ

ille tūc mundus aqua inundatus periit.)Et est sensus ꝙ aer & terra beneficio aquæ consistentes, ipsum qui tunc erat mundum inundatione aquę destruxerunt. Et hoc directe dicit contra dicentes ꝙ mundus semper eodem modo perseuerauit. ℭVide singula. Dicit ꝙ cœli & terra erant de aqua & per aquam consistentes. Non est hic sermo de cælis, id est corporibus cælestibus, sed de cælis, id est aere: iuxta illud, volucres cęli. Pluraliter autem significatur, propter diuersas partes aeris. ℭQuod autem dicit tam aerem q̃ terram cōsistere ex aqua, dupliciter potest intelligi. Vel de ipso aere & de ipsa terra. & sic significaretur illud in principio Genesis scriptū. Cōgregentur aquę quę sub cęlo sunt in locū vnū & appareat arida. Per huiusmodi enim cōgregationē aquarum & terra quatenus arida consistit ex aqua segregata: & similiter aer qui successit loco aquarum segregatarū, cōsistit ex aqua segregata. Si vero (quod potius cōplectendū videtur) non de ipsa terra & aere secundum se sed secūdum plenitudinē eorū intelligitur, sic est sensus clarus: ꝙ aer & terra secundum suas plenitudines consistunt ex aqua & per aquam. Nam volucres cęli implentes aerem, ex aquis fuisse productas constat in principio Genesis. Et breuiter (vt philosophi tradunt) omnium viuētium mater est aqua: vt testantur oīm animātium semina naturę liquidę. Et per hāc rationē animantia tā implentia terrā q̃ aerem, ex aqua & per aquā cōsistunt: vtpote quæ alūtur humido. Et hęc quo ad causas naturales. Causa vero prima tā effciēs q̃ conseruans tangitur dicendo dei verbo. ℭQuū subiungitur per quę, referuntur dei verbū cęli, terra aqua. nā p verbum dei principaliter, & per apertas cataractas cæli, & per ruptos in terra fontes abyssi, inundatione aquarū mundus ille periit qui fuit ante Noe, quo ad plenitudinem animantium tam in aere q̃ in terra. CAELI autem qui nunc sunt & terra, eiusdē verbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicii & perditionis impiorum hominum.) Non est alia terra neq̧ alii cæli secundum substantiam, sed secundum plenitudinem animalium. Et propterea Petrus tanq̃ de aliis cælis & alia terra loquitur. Et arguit ex pręterito interitu cælorum & terræ quo ad plenitudinē animantiū, eodem verbo dei reseruari vt cōsumātur per ignē in die iudicii. neq̧ enim minoris potestatis est verbum dei ad perdendum per ignem q̃ fuerit ad perdendum per aquam.

VNVM vero hoc non lateat vos charissimi. pro, dilecti, ꝙ vnus dies apud dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus. Non tardat dominus promissionem suam, sicut quidam existimāt.) Duo dixerant illusores. Alterum ꝙ omnia sic perseuerant. & cōtra hoc attulit diluuium. Alterum vbi est promissio? quasi dixerint ꝙ tanta tarditas attestatur nullitati. Et aduersus hoc dicit Petrus ꝙ apud deum vnus dies supputatur pro mille annis: & ediuerso. Et dixit hoc quoniam relatiue ad æternitatem etiam centum milia annorum supputātur vnus dies. Et hinc deducit ꝙ non tardat dominus adimplere promissionem suam. ℭRecte dicit non tardat: quia nec p vnā horam vltra tēpus diffinitū differt. SED patiēter agit. pro, sed longanimis est, ꝑpter vos. pro, erga nos.) Nō est tarditas sed lōganimitas, nobis vtilis: vtpote. NOlēs aliquos perire, sed oēs ad pœnitentiā reuerti. pro, recipere.) Verba hæc vt sonāt exponenda sunt sicut illa Pauli, deus vult omnes homines saluos fieri. Possunt enim intelligi de voluntate antecedente: hoc est de velleitate. Possunt & intelligi nō de singulis generum sed generibus singulorum. Possunt & limitari ad electos: ꝙ non vult aliquos electorum perire, qui perirent nisi expectarētur. Verbi gratia si Petrus fuisset mortuus statim postq̃ negauit Christū, si Paulus fuisset mortuus ante suā cōuersionem, & sic de aliis peccatoribus electis. ℭADueniet aūt dies dñi sicut fur. Deest, in nocte.) Distinxerant illusores insultationem in duas partes: vbi est promissio aut aduentus eius? Cōtra dilatam promissionē, postq̃ dixit Petrus ꝙ non est tarditas sed longanimitas, ad id qđ dicitur de aduētu modo respondet: ꝙ dies domini non adueniet pręcognitus, sed quēadmodū fur in nocte. Et propterea cessat insultatio vbi est aduētus? IN quo cęli magno impetu trāsient.) De corporibus ipsis cælestibus potest intelligi ꝙ ad similitudinē impulsorū magno impetu transibunt, non a substantia sed a motu. ELEmenta vero calore soluentur.) Aerē & aquā solui, non quo ad substantiam sed quo ad mixtionem quam habent adiunctam intellige. remanebunt enim elementa pura. TERra autem & omnia quę in ipsa sunt opera, exurentur.) Similiter intellige de terra sicut de aere & aqua diximus. de mixtis aūt quæ in terra sunt nulla est ambiguitas. QVVM igitur hæc oīa dissoluenda sint, quales oportet vos esse in sanctis conuersationibus & pietatibus: expectantes & properātes. pro, & accelerantes, in aduentū. pro, aduentum, diei dñi. pro, dei.) Accelerātes intellige nō tēpus minuētes sed affectu vrgente. Et appellat dies diei, dies iudicii vniuersalis: qm̄ tunc manifestabitur deus oībus, vt nullus possit dubitare amplius de ipso deo. PER quem.) diem diei, qui est dies iudicii. CAELI ardentes soluentur.)

F De inferioribus cęlis(hoc est de partibus aeris)intellige. ET elementa ignis ardore tabescēt. pro,& elementa ęstuantia liquescunt.)Pręsentis est temporis.repetit monendo prius dicta nar rando. NOuos vero cęlos & nouam terram & promissa.pro,iuxta promissum,illius expecta mus,in quibus iustitia habitat.)Non dicit alios cælos & aliam terram,sed cęlos nouos & nouam terram,nouis modis essendi.Erunt enim cęli absq; motu & terra absq; mixtura &c.¶Relatiuum autē in quibus,potest referri tum ad nouos cęlos & nouā terrā:vt explicetur nouitas ex habita tione iustitiæ,excluso omni peccato,vel potius ad nos qui expectamus.Et est sensus q̄ nō oēs ex pectamus sed ii tm̄ in quibus iustitia inhabitat.alii enim nō expectāt sed timēt. PROpter qđ, charissimi.pro,dilecti,hæc expectātes,satagite.pro,date operam,immaculati & inuiolati.p̄,irre pręhensibiles,ei.)hoc est ad honorem & gloriam eius. INueniri in pace:& dn̄i nostri Iesu Chri sti longanimitatem.)Superfluit Iesu Christi. SAlutem arbitramini.)Hortat̄ ad id quod supe

G rius dixerat de diuina longanimitate.Hortatur autē vt longanimitatem dn̄i nostri arbitrentur salutem,non dilationem,nec pro malo sed pro optimo:puta pro salute nostra. SIcut & charis simus.pro,dilectus,frater noster Paulus secundum datā sibi sapientiā scripsit vobis , sicut & in oībus epistolis loquēs in eis de his.)Extendit sapientiā Pauli mōstratam in epistola ad istos , ad reliquas epistolas Pauli de iis quę spectāt ad euangelicā doctrinā:ad differentiā priuatarū epi stolarum quas forte scripsit aut scribere potuit Paulus de aliis rebus. ¶Si quæris vbi est episto la Pauli ad istos?in promptu est respōsio q̄ epistola ad Ephesios & ad Colossenses & ad Laodicē ses,quum ad ciuitates Asię directę sint,supputātur inter directas ad ipsos.Epistola quoq; ad Ga latas,sub eadem venit appellatione.nam vt patet in principio primæ epistolæ Petri,Asia & Ga latia compræhenduntur. IN quibus sunt quædam difficilia intellectu:quę indocti & instabi les deprauant.pro,detorquent(sicut & cęteras scripturas)ad suam ipsorum perniciē. ¶Vos igi

H tur fratres pręscientes custodite.pro,obseruate(seu cauete)ne insipientiū.pro,nefariorū,errore traducti.pro,abducti,excidatis a propria firmitate.)Sententia est clara vsq; in finē. CREscite vero in gratia & cognitiōe domini nostri & saluatoris Iesu Christi.Ipsi gloria & nunc & in diē æternitatis:amen.) ¶Caietæ die.X X.Iulii.M.D.XXIX.

THOMÆ DE VIO CAIE TANI,CARDINALIS SANCTI XISTI,IN EPI stolam sancti Ioannis apostoli Commentarii.

¶Prima Ioannis apostoli epistola.

I

VOD fuit.pro,erat,ab initio.)Verbū dei deū refert:de quo in princi pio sui euāgelii dicit in principio erat verbū.de hoc enim solo verifi catur qđ erat ab initio:vt ibidē declaratū est. QVOD audiuimus.) A tractāda materia incœpit.Et propterea postq̄ p̄posuit æternitatē a parte ante rei tractādę,statim p̄ponit quasi limitādo nō esse tractā dū q̄ erat ab initio secundū illius incōpręhensibilitatē sed secundū id quod notū est Ioāni & cōparibus apostolis.Et propterea subiūgit mo dum notitiæ,tum ex auditu:quod audiuimus,ab ipso verbo dei.Iesus enim docuit etiam oretenus ea quæ diuinitatis sunt: vt patet in euā

K gelio Ioannis. QVOD vidimus oculis nostris.) De corporeis oculis est sermo.Neq; tm̄ id quod audierūt sed etiā id quod viderūt corpo reis oculis de verbo dei,tractādum promittitur.Viderunt enim ipsum patientē crucis suppli cium,mortuū & postea viuentē:præter opera mirabilia innumera testificantia illius deitatem. QVOD perspeximus.)mentis oculis.Aperuit enim illis sensum vt intelligerēt scripturas,ad uenit spiritus sanctus:& fecit eos perspicere mēte id quod auribus & oculis testificabatur.Vnde Thomas deitatē perspexit Christi,quū dixit dominus meus & deus meus. ET manus nostræ contrectauerūt.)Nō solum auditu & visu ac mente sed etiā palpādo sensu tactus cognouisse se testātur.Palpate inquit dn̄s & videte qm̄ spiritus carnē & ossa non habet. DE verbo vitæ.) Ad vidimus,audiuimus,perspeximus & cōtrectauerūt,refertur de verbo vitę.In euāgelio dixit in ipso vita erat,hic vero dicit verbū vitæ:vt intelligamus ipsum non solū esse vitā,sed rationē

omnis alterius vitę. ET vita manifestata est.)Ne putares verbū quidē in se esse verbū vitę sed nō vitę manifestatę Apostolis(ita ꝙ quod audiuimus,qđ vidimus,quod perspeximus,qđ palpauimus est quidē spectans ad verbū vitę sed non manifestat vitā ipsius verbi)ad hoc excludendum subiungit ꝙ etiā vita manifestata est. Modus autē quo manifestata est, similis subiūgitur. A

ET vidimus & testamur & annūciamus vobis vitā æternam.)Quod dicit vidimus vitā æternam,intellige participatiue. Vidimus autē corporeis oculis dupliciter.primo in trāsfiguratione Christi:in qua æternā Christi vitā participatā in illa gloria corporeis oculis viderunt Ioannes, Petrus & Iacobus.secundo viderunt Christū post mortē viuū,vita proculdubio æterna.Et propterea merito Ioānes dicit,& vidimus(corporeis oculis)vitā æternā.¶Si autē referatur ad visionē mentis,sic Apostoli viderūt vitā æternā in seipsis. Viderūt enim intellectuali visu seipsos viuere vita gratię:quę nihil aliud est q̄ inchoatio vitę æternę.Et propterea de oculis mētis loquēdo verū dicūt,& vidimus vitā æternā.Et quia quod vidimus testamur, merito subiunxit & testamur & annūciam⁹ vobis.QVAE erat apud patrē & apparuit.p,& manifestata est,nobis.) B
Anteq̄ verbū incarnaretur,ęterna vita tā animę q̄ corporis erat apud patrē,nō erat cōmunicata hoībus:incarnato autē verbo,æterna animæ vita cōicata est homini in anima Christi. Aeterna autē vita corporis cōicata est hoī in resurrectione Christi.& sic manifestata est nobis p Christū.

QVOD vidimus & audiuimus annūciamus vobis, vt & vos societatē habeatis nobiscum.) Pedetentim descendit proponēdo,Primum proposuit quod erat ab initio. deinde quod manifestatum est visu &c.postea explicauit vitā verbi esse id quod manifestatū est. deniq; eandem vitā declarauit esse vitā æternam,annunciandā &c.Modo explicat quorsum annuncianda sit:& dicit ꝙ ad vtilitatē nostrā.explicatq; illā vtilitatem esse vt nos simus consocii Apostolorū.Acsi apertius dixisset.vt sitis pares nobis. ET societas.Deest,vero,nostra sit cum patre & filio eius Iesu Christo.)Superfluit sit.sine verbo loquitur Ioannes.Et est explicatio societatis antedictę.explicat enim ꝙ non qualiscunq; societas est hęc nostra ad quā inuitamus alios:sed est societas cū patre & filio eius Iesu Christo.Quod Petrus appellauit consortiū diuinę naturæ(dicēdo vt simus diuinæ naturę consortes)Ioannes appellat nostram cum patre & filio societatem.tam ineffabile enim est donum gratię gratū facientis perseuerans vt oporteat ipsum diuersis rationibus explicare:modo consortiū diuine naturę,modo societatem,modo manere in deo & deum in nobis. Et dicit cum patre quantū ad diuinitatem,& filio eius Iesu Christo quantum ad humanitatem. C
ET hęc scribimus vobis vt gaudeatis & gaudiū vestrum sit plenū.)Superfluunt duæ dictiones: gaudeatis,&,Quo tendat hęc societas describit:videlicet ad plenitudinē gaudii.quæ in sola cælesti patria est:quoniam gaudia præsentis vitæ quantūcunq; spiritualia,plena nō sunt.nam semper restat gemitus,infœlix ego homo quis me liberabit de carcere mortis huius?

ET HAEC est annunciatio quā audiuimus ex ipso.)Hactenus proposuit Ioannes tractāda in hac epistola: modo incipit tractare proposita. Et inchoat a proposita societate cū patre & filio eius Iesu Christo.Et quoniā dixerat quod audiuimus,quod vidimus &c.inchoat ab eo qđ audiuimus. Audiuimus autem ab ipso,Iesu Christo. ET annunciamus vobis.) exequendo. D
QVOniam.pro,ꝙ,deus lux est,& tenebrę in eo non sunt vllę.)In Euangelio Ioannis Christus hoc docuit.Et est sermo de luce nō sensibilis sed intelligibilis ordinis.Ipse siquidem solus est lux inter omnes substantias intellectualis ordinis.reliquę nanq; intellectuales substantię sunt participationes quędam illius lucis.Et ad hanc differentiam significandam adiunxit & tenebrę in eo non sunt vllę.In reliquis enim intellectualibus substantiis tenebrę aliquę sunt,saltem potentialitatis:vt etiā philosophi confitentur.nos autem pręter has tenebras dicimus in eis esse tenebras peccatorum,aut saltem potentię peccandi.In deo autem nec peccatorum, nec potentię peccādi, nec potentialitatis alicuius tam in intellectu q̄ in natura tenebræ aliquæ sunt. E
¶Si dixerimus quoniam.pro,ꝙ,societatē habemus cum eo.) Ecce materia quæ tractatur. ET in tenebris ambulamus.)De tenebris tam intellectus q̄ volūtatis est sermo.Et tenebræ quidem intellectus cōsistunt in ignorantia eius quod quis tenetur scire:tenebrę autē volūtatis sunt ipsa peccata. Vnde ambulare in tenebris quāuis cōmune quid sonet,secund[...]mē rem est peccare. Nec dicit ambulauimus sed ambulamus: vt intelligamus ꝙ nō de iis qui peccauerunt sed de iis qui peccant loquitur. MENtimur & veritatē non facimus.)Quum debuisset dicere & veritatē non dicimus,dixit & veritatē non facimus:ad significandū ꝙ de mēdacio facti est sermo.ipso enī facto quo ambulamus in tenebris,alieni a societate dei(qui lux est & in quo nullę sunt tenebrę) nos cōstituimur:ac per hoc factū cōtrariatur verbis,& cōstituit mēdaciū in verbo quo profite-

F mur nos societatē habere cum deo. ¶SI autem in luce ambulamus sicut & ipse est in luce, so
cietatem habemus adinuicē.) Nota differentiam. De nobis dicit in luce ambulamus: de deo au
tem in luce est. nostrum siquidem est proficere in luce: dei autē nō est proficere sed esse in luce.
¶Et dicit ambulamus in pręsenti, vt intelligamus ꝙ de iis qui in spirituali luce progrediuntur
est sermo: non de illis qui olim in luce ambulauerūt & modo in tenebris ambulāt. ¶Quod autē
dicit societatem habemus adinuicē, a contextu literę cogor intelligere societatem habemus ad
inuicem, hoc est cum deo & deus nobiscū. nam de hac societate constat esse sermonem. Vnde &
statim subiungit societatē eius nobiscum, dicendo. ET sanguis Iesu Christi filii eius emundat
nos ab omni peccato.) Acsi apertius dixisset. nostra in luce ambulatio facit nos habere societatē
cum eo deo patre & ecōuerso, & facit nos habere societatē cū filio eius pro quanto sanguis Ie
su Christi filii eius emundat nos ab omni peccato: Proposuerat enim superius & societas vero
G nostra cum patre & filio eius Iesu Christo. ¶Non mireris speculatiue theologe ꝙ emundatio a
peccato, ponatur consequēs ad societatē cum deo & ambulationē in luce. Recole ꝙ hęc simul tē
pore fiunt: quemadmodū aeris illuminatio & remotio tenebrarū, sed ordine naturę tam forma
lis ꝗ finalis illuminatio pręcedit remotionē tenebrarū. & sic est in ꝓposito. ¶Et dixit hoc prae
occupando obiectionem, quo pacto possumus in luce ambulare qui inuoluimur tenebris pecca
torū? Excluditur enim obiectio ex hoc ꝙ dum fit ista nostra cum deo societas, mundātur nō per
nostra merita sed ꝑ meritū sanguinis Christi omnia nostra peccata. Vnde & verbo pręsentis tē
poris vtit̄ dicēdo emūdat. Et dicit ab omni peccato: quia impiū est dimidiā a deo sperare veniā.
¶SI dixerimus quoniam. pro, ꝙ, peccatū nō habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis nō
est.) Non dicit si dixerimus ꝙ non peccamus (implicat enim duo contraria, in luce ambulamus
& peccamus) sed dicit ꝙ peccatum non habemus. stat enim ꝙ non peccamus & tamen peccatum
H habemus cōmissum vel contractū. Dixerat ꝙ sanguis Christi emundat nos ab omni peccato: ne
quis erraret intelligēdo hoc de aliquibus hominibus & non de omnibus, ideo subiūgit omnes ha
bere peccatū ad monstrandū ꝙ omnes indigēt mundatione per sanguinē Christi. Hanc enim in
digentiam testatur hęc sentētia, cōprehendens omnes sub habere peccatum. ¶SI confiteamur
peccata nostra.) E regione negantiū se habere peccatū locat nos confitētes peccata nostra. Et est
sermo de confessione siue interna siue externa, qua homo recognoscit se habere peccatum. FI
delis est & iustus vt remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.) Ne va
nam (vt multi garrulant) existimes confessionē peccatorum ad consequendā eorum remissionē,
apud deum pręsertim qui omnia nouit absq; nostra confessione, Ioannes fidelitati diuinae eā tri
buit: ad significandū ꝙ ideo nostra peccatorum cōfessio valet ad remissionem peccatorum quis
fidelis est deus: hoc est quia deus promisit veniam confitentibus, & fidelis est in seruandis pro
I missis. Et propterea conditionali vtitur, si confiteamur fidelis est deus. Et ne quisꝗ obiicere pos
sit ꝙ promissa diuina intelliguntur salua iustitia, ac per hoc remissio peccatorū non nisi iustitia
comite promissa est, adiungit ꝙ est etiā iustus: ad significandū ꝙ remissio quam promisit confi
tentibus. non stulte, non postergādo iustitiā sed seruando iustitiā adimplet. Sed iustitia est, non
hominū sed dei. est enim illa qua sanguis Iesu Christi emūdat nos. Vnde & duos effectus subiū
git. Alter est vt remittat nobis peccata nostra. & hic respōdet fidelitati. Alter & emūdet nos ab
omni iniquitate. & hic respōdet iustitię: quoniā hic sanguini Christi paulo ante attributus est.
¶SI dixerimus quoniam. pro, ꝙ, non peccauimus, mendacem facimus eum, & verbum eius non
est in nobis.) Prius dixerat verbo praesenti ꝙ peccatum nō habemus: modo dicit verbo pręter
ito ꝙ non peccauimus. procedit enim resolutorie. Ideo mentiuntur dicētes peccatum non habe
mus, quia mentiuntur dicentes nō peccauimus. ¶Quod autē dicit mēdacem facimus eum (pro
K culdubio deum) significat deū dixisse ꝙ omnes peccauimus. Quod ex multis sacrae scripturae lo
cis habetur. nam & in psalmis scriptū est, non est qui faciat bonū non est vsq; ad vnum. & Eccle.
vii. non est homo iustus in terra qui faciat bonum & non peccet. Quas authoritates Paulus ad
Rom. iii. ad hoc affert. ac per hoc verbū dei scriptū non est in nobis, contrarium dicentibus.

CAPVT II.

FILIOLI mei haec scribo vobis vt non peccetis.) Ne quisꝗ obiiceret inculpabile
esse nostrum peccatum tanꝗ ineuitabile a quocunq;, occurrit Ioannes dicens ꝙ
hęc scribo vobis nō ad monstrandā ineuitabilitatem peccati sed ad oppositum:
videlicet vt non peccetis. Quāuis enim peccasse cōmune sit omnibus, euitabile
tamē est in futurū. Intellige ineuitabilia esse singula & omnia ad tēpus, quāuis

non omnia toto tempore vitę.& propterea subiungit. ℭET si quis peccauerit,aduocatum ha- A
bemus apud patrem Iesum Christum iustum.)Non solum remedium docuit contra præterita
peccata cõfessionem,sed etiam si rursus post baptisma peccamus,remedium docet recursum ad
aduocatum Iesum Christum quatenus hominē.ipse enim est aduocatus noster apud patrē.Ad-
uocatus autem nõ patrocinium ferens causæ iniustæ sed aduocatus iustus.Cuius iustitia expli-
catur subiungendo. ET ipse est propitiatio pro peccatis nostris.) Ecce iustitia Iesu Christi,ec-
ce iustitia aduocati nostri,ꝙ ipse est propitiatio satisfaciēs pro peccatis nostris. NON pro no
stris autem tantum,sed etiam pro totius mundi.) Magnus excessus iustitiæ, vt satisfecerit non
pro peccatis electorum tantum,sed etiam pro peccatis totius mundi:quamuis non omnibus pro-
fuerit quo ad vltimum effectum qui est æterna fœlicitas.

ET IN hoc scimus quoniā.pro,ꝙ,cognouimus eum si mādata eius obseruamus.) Nõ sal-
tat Ioānes sed tractans de societate nostra cū deo per hoc ꝙ ambulamus in luce,quū mon B
strasset indigentiā remissionis peccatorū quę sunt tenebrę primo cõtrariæ ambulationi in luce,
modo prosequitur ipsam ambulationē in luce: declarando ꝙ exigit duo: videlicet seruationem
mandatorū dei exterius,& dilectionem interius. Et quod superius appellauit ambulare in luce,
modo appellat cognoscere deum.nam qui ambulat in luce:vidēdo vtitur luce:ac per hoc qui nō
uit deum lucē,vtitur deo vt luce operū suorum tam intus q̄ extra.Et est sermo de notitia affe-
ctiua:quā efficit fides infusa,quæ per dilectionem operatur.Dicendo itaq̧ & in hoc scimus ꝙ
cognouimus eum:(proculdubio deum lucem) perinde est ac si dixisset & in hoc scimus ꝙ ambu-
lamus in luce si mandata eius obseruamus.Si vero legatur in præterito,perinde est & in hoc sci
mus ꝙ cognouimus eum si mandata eius obseruauerimus, in præterito. Quamuis possit diffor-
mitas temporum ad significandum notitiam præcedere & seruationem mandatorum subsequi,
dicta intelligi.intendit siquidem Ioannes ad literam monstrare signum infallibile internæ lucis
diuinę in nobis esse si mandata eius seruauerimus.Et ꝓpterea dicit & in hoc scimus.scientia ex- C
perimentali.Vnde & ex opposito inferri oppositum manifestat,subiungendo. ℭQVI dicit se
nosse deum & mādata eius non custodit,mendax est & in eo veritas non est.)Eodem sensu vti-
tur nosse deum.ergo ex custodia vel non custodia mandatorū diuinorum pendet nostra notitia
de interna in nobis luce. QVI autem seruat verbū eius, vere in hoc charitas dei perfecta est.)
Quum debuisset dicere in hoc notitia dei seu lux dei perfecta est,dixit charitas dei,vt ostēdat cõ
nexionem inseparabilem horū duorum:videlicet seruare mādata dei & charitatis dei.pedeten-
tim enim repit ab exterioribus ad intima:tendēs ad hoc vt dictū est,ꝙ ambulatio in luce cõsti-
tuens socios dei integratur ex charitate & seruatione mādatorū.ℭPerfecta autē dicitur charitas
dei seruans mandata,quia extendit se non solū ad deū sed ad omnia diligēda propter deū.Exten
dit autem se non solum habitu sed exercitatione.& ideo perfecta constans ex omnibus.
ℭIN hoc scimus quoniam.pro,ꝙ,in ipso sumus.)Redit ad primo propositum de societate cum D
deo.in hoc,scilicet in charitate seruāte mandata,scimus ꝙ sumus in ipso,socialiter. Perpēde pru
dens lector progressum literę,ꝙ summarie declarauit in quo consistit societas nostra cum deo.
QVI dicit se in eo manere,debet sicut ille ambulauit & ipse ambulare.)Hinc apparet quòd pro-
nomen in ipso sumus & in ipso manere, Iesum Christum demonstrat, ita quòd iungit perfectæ
charitati dei esse in Christo:vt intelligamus ꝙ per eandē sumus in Christo. Sumus autem tanq̄
membra in capite,sumus tanq̄ membra ipsius:quemadmodū manus mea est in me. de ipso nāq̧
Iesu Christo constat dici sicut ille ambulauit. Monuerat docēdo ꝙ debemus ambulare in luce si-
cut ipse deus est in luce:vt autē hoc altius documētum ab exemplo insinuaret, attulit exemplū
Iesu Christi hominis ꝙ debemus imitari illū.hoc est enim ambulare sicut ille ambulauit.

CHARISSIMI.pro,dilecti.)Postq̄ summarie declarauit nostram societatem cum deo ex am E
bulatione in luce(in qua purgantur peccata,seruantur mandata) ex dilectione dei & incor
poratione Christi,modo exactius incipit idem declarare,inchoans a dilectione dei. NON man
datum nouum scribo vobis sed mandatum vetus quod habuistis ab initio.)Inferius in cap.iii.di-
cet,hęc est annunciatio quam audistis ab initio vt diligatis inuicem.igitur mādatum non nouū
sed vetus quod audiuistis ab initio est mandatum dilectionis:quod fideles quiq̧ audiuerunt ab
initio conuersionis suæ.Et ideo Ioannes dicit ꝙ non ingerit nouum mandatum, sed illud idem
quod habuerunt ab initio. Vnde & subdit. MANdatum vetus est verbum quod audistis ab
initio.)fidei vestræ. ITErum mandatum nouum scribo vobis quod verum est & in ipso.)Su-
perfluit &. Et in vobis.) Deficiunt tres dictiones. Legendum est.

F IDEM verum est & in vobis.)Pręceptum de dilectione dei & proximi,non est nouum sed antiquum:pręceptũ autem de modo diligẽdi(videlicet illo modo quo Christus dilexit nos)est pręceptum nouum. Vnde & dominus in Euangelio de hoc loquens ait,mandatum nouum do vobis vt diligatis inuicem sicut dilexi vos. Vnde & Ioãnes hic dicit de mãdato nouo. quod est verum in Iesu Christo & idem est verũ in vobis,imitatoribus Christi. Vtrunq; ergo mandatum Ioannes se scribere fatetur.primo vetus,quod etiam in veteri testamẽto traditum est:secũdo nouũ, quod tradidit Christus.iuxta duo quæ pręmiserat: videlicet charitatẽ dei & esse in Christo. QVIA tenebrę transierunt.pro,transeunt,& verum lumen iam lucet.) Rationem reddit vltimo dicti,idem verum est & in vobis.Ratio enim quare verificatur & in vobis id quod est verũ in Christo,est quia tenebrę peccatorũ transeunt.& ratio quare transeunt,subiũgitur pręsentia veri luminis.Iam superius dictum est q ambulantibus nobis in luce mundantur peccata,ideo in

G vobis verum est,quia in vobis iam verum lumen lucet & peccatorum tenebrę fugantur. ¶QVI dicit se in luce esse & fratrem suum odit,in tenebris est vsq; adhuc.) Declaraturus diligentem dei qua ambulamus in luce,inchoat a contrario immo a contrariis actibus circa proximum.sunt autem hi cõtrarii actus amor & odiũ. Ex differentia ergo inter odio habentem & diligentem fratrem suum,manifestat dilectionẽ esse in luce.Odio siquidem habens fratrem suũ est in tenebris vsq; adhuc:hoc est non obstante baptismo & quibuscunq; sacramentis. QVI diligit fratrem suum,in lumine manet.)quod est contrarium ad esse in tenebris. ET scandalum in eo non est.)tam actiue q̃ passiue,Directe tamen intendit passiue.intendit enim dicere q nõ solum manet in luce sed ambulat in luce absq; offendiculo videns quo vadit. Vnde vt oppositum explicet de osore fratris,repetit. QVI autem odit fratrem suum,in tenebris est.) vt adiungat. ET in tenebris ambulat & nescit quo eat:quia tenebrę obcęcauerunt oculos eius.)Perpende pru

H dens lector differentiam inter osorem & dilectorem fratris,describi penes lucem & tenebras: vt intelligamus totum hoc dici ad declarandum quod superius fuit propositum, q ambulans in luce societatem habet cum deo. Non vagatur Ioannes,sed propositum directe tractat.

SCRIBO vobis filioli.)Ne quisq̃ tam ardua putet scribi a Ioãne vt rari sint in quib9 hęc inueniantur,explicat Ioannes multas hominũ differentias quibus se scribere dicit tanq̃ ambulantibus in luce. Tria autẽ genera hominũ summat: videlicet filiolos, patres,& adolescentes. Et quantũ ipsa nomina innuunt,summat incipientes,proficientes & perfectos:incipiẽtes appellando filiolos, proficientes adolescentes,& perfectos patres. Et singulis statibus bis scribit, vt ipsa repetitio non careat mysterio. QVOniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius.) proculdubio Iesu Christi. Apte incipientibus remissio peccatorum accõmodatur: quoniã sic ambulant in luce vt eorũ studiũ ad remissionem consequendam peccatorum annitatur. SCRIbo

I vobis patres,quoniã cognouistis eũ qui ab initio est.) De Iesu Christo est sermo,ad cuius diuinitatis notitiam ascendunt perfecti:ascendunt autem transeundo per contẽplationẽ ea quę humanitatis Christi sunt ad ipsum qui est ab initio. SCRIbo vobis adolescentes, quoniã vicistis malignum.pro,malum.)masculini tamẽ generis & cum articulo,ad significandum diabolũ, qui vere est malus humano generi.Quẽ vicisse,proficientibus attribuitur: qui iam consequuti peccatorum veniam aduersus diabolũ pugnam susceperunt & illum vicerũt,& cum hac victoria ambulant in luce. ¶SCRIbo vobis infantes.pro,filioli.) Iterũ scribere se ait filiolis alia ratione. QVOniam cognouistis patrem.)Prius dixerat quoniã remittuntur vobis peccata propter nomen eius:modo dicit.quoniam cognouistis,notitia fidei,patrem,domini nostri Iesu Christi. vt fidem incipientium intelligamus non sistere in Christo homine sed extendere se ad mysteriũ trinitatis.vtrunq; enim oportet quantũcunq; incipientes credere. SCRIbo.pro,scripsi,vobis pa

K tres,quoniam cognouistis eum qui ab initio est.) Ex integro repetit ad patres, nulla additione aut diminutione facta nisi mutato scribo in scripsi: quia quo altius tendat contẽplatio perfectorum non habet q̃ ad eum qui ab initio est.in cæteris enim repetit aliquid altius.Repetit autẽ ad patres,vt ipsa repetitio fomentum quoddam sit ad seruandam celsitudinem eorum. SCRIBO vobis iuuenes.pro,scripsi vobis adolescentes, quoniam fortes estis, & verbum dei manet in vobis,& vicistis malignum.pro,malum.)masculini generis vt supra. Et hic quoq; mutat scribo in scripsi:quoniã secundũ rem repetitio est,secundũ explicationẽ autem victoria per partes explicatur: videlicet per verbũ dei dirigens,& per fortitudinem exequentẽ. postremo autem loco reseruauit victoriam aduersus diabolum,ad continuandum cum victoria aduersus mundum. ¶NOlite diligere mundũ neq; ea quæ in mundo sunt.) Dilectioni dei non solum contrariatur

odium proximi ſed etiam dilectio mundi, & propterea poſtq̃ Ioannes a diligente deum excluſit A
odium fraternum,modo excludit dilectionem mundi & eorũ quæ in mundo ſunt. Appellatione
mundi nõ intelligitur vniuerſitas rerum,ſed vniuerſitas rerũ deordinatarũ:non a regula naturę
ſed a regula rectę rationis.nam & ipſe Ioãnes talia explicabit eſſe ea quę ſunt in mũdo quę pro-
hibet diligi. ¶SI quis diligit mundũ,non eſt charitas patris in eo.)Ratiõe reddit primi dicti,
ne diligatis mundũ:ex eo ꝙ ſi quis diligit mundũ non eſt charitas patris in eo. Hinc clare patet
ꝙ de dilectione mũdi quatenus a recta ratione exorbitat,eſt ſermo.nam diuina dilectio,ad mũ-
dum(hoc eſt vniuerſitatem rerum creatarum)ſe extendit:iuxta id quod ſcriptum eſt,miſereris
omniũ domine & nihil odiſti eorũ quę feciſti.Charitas ergo patris imitãda nobis præcipitur, nõ
abiicienda: vt intelligamus ꝙ illa prohibetur dilectio mundi quæ contrariatur dilectioni qua
deus diligit nos,hanc autẽ conſtat eſſe quum mundus diligitur in præiudicium diuinorum mã-
datorum. QVOniam omne quod eſt in mundo,concupiſcẽtia carnis eſt & concupiſcentia ocu- B
lorum & ſuperbia vitæ:quæ nõ eſt ex patre.)Non iacet ita in textu:ſed legendum eſt abſq; co-
pula verbali in medio,legendo ſic. QVOniam omne quod eſt in mundo,videlicet concupiſcẽ-
tia carnis & cõcupiſcentia oculorum & ſuperbia vitę,non eſt ex patre,ſed ex mundo eſt.)Ratio
redditur quare charitas patris cęleſtis nõ eſt in diligente mundũ, quia omne quod eſt in mũdo
&c.non eſt ex ipſo cęleſti patre ſed ex mundo:vt intelligamus ꝙ cæleſtis pater diligit ſua & non
mundi,mundus autem diligit ſua & nõ cęleſtis patris.Et ne ſit quęſtio de quibus exiſtentibus in
mundo Ioãnes loquitur,ipſemet explicat:dicẽdo videlicet cõcupiſcentia carnis & cõcupiſcentia
oculorum & ſuperbia vitæ,Res appetibiles deordinatas vt facilior eſſet intelligẽtia, denomina-
uit a noſtris deordinatis paſſionibus:vt ſic nõ ambigeres ꝙ de appetibilibus deordinatis loqui-
tur,mutuo enim ſibi correſpondent appetitiones deordinatę & appetibilia deordinata.¶Sub cõ
cupiſcentia itaq; carnis inordinata delectabilia ſecundũ ſenſum comprehenduntur: ſub concu- C
piſcentia autem oculorũ inordinata vtilia:ſub ſuperbia vero vitæ inordinata gloria, honor,fa-
ma & huiuſmodi. ¶Et hęc dicuntur nõ eſſe ex patre cęleſti, hoc eſt non conſtare ex diſpoſitione
cęleſtis patris.nõ enim deus diſpoſuit hęc quatenus inordinata.melius dicam nõ enim hęc qua-
tenus inordinata conſtant ex diuina diſpoſitione: quoniã diuina diſpoſitio participata in rebus,
non diſſonat a recta ratione morali.ſed ſunt ex mundo,hoc eſt conſtant ex mundo, id eſt ex mũ-
di diſpoſitione vt mundus exorbitat a deo.quod eſt dicere, conſtãt ex mundo relato ad peruer-
ſam rationẽ.hinc enim omnis deordinatio delectabilium ac vtiliũ prouenit. ¶ET mũdus tran-
ſit & concupiſcentia eius:qui autẽ facit voluntatẽ dei, manet in æternum.) Non ſufficit Ioanni
probaſſe mandatum nõ diligendi mũdum ex parte dei,ſed addit alterã rationem ex parte noſtri
diligentium deum.Et conſiſtit ratio in hoc ꝙ mundi & noſtrę contrarię ſunt conditiones. nam
mũdus cum ſua concupiſcentia tranſitorius eſt,nos autem diligentes deũ ſumus æterni.non de- D
bemus ergo nos æterni degenerare diligendo mundum tranſitorium.Vt dictum eſt,non de ſub-
ſtantia mundi eſt ſermo:ſed de ipſo quatenus exorbitat a recta ratione.Conſtat autem huiuſmo
di exorbitationem tranſitoriam eſſe.terminabitur enim in iudicio. Diligentes autem deum eſſe
æternos,conſtat ex eo ꝙ ipſa dilectio dei perſeuerabit in eis in æternum.

FILIOLI mei.)Superfluit mei. NOuiſſima hora eſt.) Declarata dilectione dei ex cõtrariis
(odio ſcilicet fraterno & dilectione mundi)conſequenter declarat ipſum ambulare in luce,
ex contrario:videlicet falſitate ſeu mendacio in iis quæ ſunt fidei.eſſe enim in luce eſt noſſe ve-
ritatem lucis diuinę:ac per hoc falſitas contraria diuinæ veritati,manifeſtat eſſe in luce. Proce-
dit autem a ſeductoribus ad ipſam falſitatem.Vnde quod dicit nouiſſima hora eſt, ſignificat ꝙ
eſt tempus ſeductionis.nam ſeductio appropriatur vltimo tẽpori. quod erit tempus Antichri-
ſti,qui antonomaſice eſt ſeductor.Et ꝓpter hũc ſenſum ſubiũgit. ET ſicut audiſtis quia. pro, E
ꝙ Antichriſtus venit.)Pręſentis tẽporis eſt venit. propter certitudinẽ enim prophetiæ futurũ
ſignificat in pręſenti. Acſi dixiſſet.nouiſſimã horã appello horã Antichriſti quo ad officium ſe-
ductionis. ET nunc Antichriſti multi facti ſunt.vnde ſcimus quia.pro,ꝙ,nouiſſima hora eſt.)
Manifeſtat quo ſenſu loquatur.quemadmodũ multi ſunt Antichriſti præueniẽtes illũ Antichri
ſtum,ita nouiſſima hora eſt:ſicut pręſentes Antichriſti officiũ exercẽt Antichriſti, ita præſens
hora exercet officiũ nouiſſimę horę. EX nobis exierũt,ſed non erãt ex nobis.) Pręſentes ſedu-
ctores Chriſtiani fuerũt,& ex nobis (Chriſtianis) exierũt, verũtamen nõ erãt ex nobis: hoc eſt
nõ cõſtabãt ex nobis.Pluries Ioãnes vtitur hoc loquẽdi modo,vnde & in Euãgelio,vos de mũdo
non eſtis:hoc eſt non conſtatis ex mundo.Ita hic ex nobis non erãt:hoc eſt conſtabant ſecũdum

F animum ex aliis affectibus ex aliis cogitationibus q̃ constemus nos,q̃ habuerint a nobis.¶Vnde
& subiungit. NAM si fuissent ex nobis.)hoc est habentes affectus & cogitatus quos acceperũt
a nobis. PERmansissent vtiq; nobiscũ.)Sequela manifesta est,mansissent vtiq; in vnitate ec-
clesiastica nobiscum. SED vt manifesti sint quoniam.pro,ꝙ,non sunt omnes ex nobis.) Dire-
cte est sermo de Christianis ꝙ non omnes qui sunt quãdoq; inter nos sunt ex nobis,hi enim fue
runt quandoq; inter nos & tamen non sunt ex nobis. ¶SED vos vnctionẽ habetis a sancto: &
nostis omnia.)Iam dixerat quibus scribit: & propterea ad illos vtpote in gratia constitutos di-
cit,sed vos vnctionẽ habetis a sancto.An significetur persona spiritus sancti(cui attribuitur in-
terna vnctio) an significetur persona Christi (qui nomen habet ab vnctione, a quo Christiani
omnes vnctionem habemus)parui refert: quoniam eandem vnctionem in anima nostra vterq;
efficit.¶Quod autem dicit & nostis omnia,intellige necessaria ad salutem. Aduersus seductio-
G nes hereticorum duo sunt remedia.Alterum externæ doctrinę:alterũ internę vnctionis.Igno-
rantibus opus est externa doctrina ne seducantur:scientibus autem sola vnctio interna sufficit:
quoniam illa docet eos refutare quicquid contrarium est veritati fidei.Et hanc sententiã Ioan-
nes modo diffuse prosequitur,dicendo.
NON scripsi vobis,quasi ignorantibus veritatem,sed quasi scientibus eam.)Et propterea dixi
ꝙ vnctionẽ habetis & nostis omnia. ET quoniam omne mendaciũ ex veritate non est.) ex ve-
ris enim non nisi verum proficiscitur. QVIS est mendax nisi is qui negat quoniã.pro,ꝙ,Iesus
est Christus?) Vniuersam fidem cõplectitur affirmatio ꝙ Iesus est Christus: & per oppositum
vniuersam fidẽ destruit negans ꝙ Iesus est Christus. & propterea is solus dicitur mendax in iis
quę sunt fidei,tanq̃ omnia circa fidem mendacia in hoc vno comprehendantur,quod est verum
virtualiter:Et dixit hoc scientibus,non ad docendũ aliquid quod nesciãt,sed summarie ante ocu
H los proponendo vniuersam doctrinam hereticorum. ¶HIC est Antichristus.) officio. QVI
negat patrem & filium.)Ecce Antichristi officium negare mysteriũ & trinitatis & incarnatio-
nis. OMnis qui negat filiũ nec patrem habet.)Manifestat quod dixerat: videlicet ꝙ negãs Ie-
sum esse Christum negat totũ. ex eo nanq; ꝙ negat filium dei,necessario sequitur ꝙ neget pa-
trem:immo plus infertur ꝙ non habet patrem tanq̃ in quo manet nec tanq̃ manentem in se.
QVI confitetur filiũ,& patrem habet.)Superfluunt hę sex dictiones. ¶VOS quod audistis ab
initio,in vobis permaneat.)Supplẽda est litera:vos sic estote vt quod audistis ab initio in vobis
permaneat,tam de mysterio trinitatis q̃ incarnationis.Et ratio subiungitur. QVIA si in vo-
bis permanserit quod audistis ab initio,& vos in filio & patre manebitis.)Ecce fructus: qui po-
test & in præsenti & in futura vita intelligi. Et si de futura vita est sermo, manere nos in patre
& filio,intelligitur tanq̃ videntes in visis, tanq̃ amantes in amatis, tanq̃ fruentes in rebus sum-
I me delectabilibus. Si vero de hac vita est sermo, intelligitur inchoatiue, per amorem infusum.
sic enim hic sumus in patre & filio non solum tanquã in contemplatis sed tanquam in amicis.
ET hęc est repromissio quam ipse pollicitus est nobis vitã æternã.) De vtroq; modo manere in
patre & filio,verificatur vita æterna.Et propterea vtrũuis intelligas,verificatur ꝙ hoc(scilicet
in patre & filio)est repromissio quam pollicitus est Iesus:& est appositiue vita æterna. hic qui-
dem inchoatiue,ibi vero perfecte. HAEC scripsi vobis de iis qui seducũt vos: & vnctio quam
vos accepistis ab eo,maneat.pro,manet,in vobis.)Vtrunq; habetis.nam a me estis in scriptis cõ
moniti de seductoribus:& intus manet in vobis vnctio quam accepistis ab eo Iesu Christo. ET
non necesse habetis vt aliquis doceat vos.)Recole ꝙ ad sciẽtes loquitur. SED sicut vnctio eius.
pro,ipsa,docet vos de omnibus.)Propriũ est gratię spiritus sancti quæ appellatur vnctio,incli-
nare intellectum ad assentiendum omnibus quę sunt fidei & ad dissentiendũ cõtrariis fidei,dũ-
K modo proponantur vt nota.Et propterea de scientibus(qui ignorantia non falluntur)plene ve-
rificatur ꝙ vnctio docet illos de omnibus quæ sunt fidei,tam acceptandis q̃ respuendis.Vnde &
subdit. ET verum est & non est mendacium.)quod ipsa vnctio docet verum & alienum a men
dacio.ipsa enim vnctio vtpote spiritus sancti actio,verax est & mẽtiri nequit. ET sicut docuit
vos manete in eo.)Iesu Christo.Monet Ioannes scientes ea quæ sunt fidei vt non recedãt ab in-
terna vnctione,vtpote omnino veraci:& sic sentiant de Christo Iesu quo ad intellectũ & sic ma
neant in ipso quo ad effectum quemadmodum vnctio docuit illos. Et significanter dicit docuit
in præterito, ne fallantur sub aliqua specie spiritualis affectus ad assentiendum alicui nouitati.
vult enim vt sequantur id quod iam docuit eos vnctio,nec noui aliquid admittãt sub specie no-
uæ inspirationis. ¶ET NVNC filioli manete in eo.) tanquam propria membra eius.

VT quum apparuerit, habeamus fiduciã & non confundamur. pro, pudefiamus, ab eo in aduentu eius.) Magna gratia habere fiduciam in aduentu Iesu quũ apparuerit tam terribilis: ad differentiam eorum qui pudefient ab eodem tunc, eo ꝙ nunc non sunt membra eius. A

CAPVT III.

I SCITIS quoniam. pro, ꝙ, iustus est.) Hic debet incipere tertiũ capitulum: quoniã hinc inchoat Ioãnes materiam tertii capituli. SCItote quoniã. pro, ꝙ, & omnis qui facit iustitiã ex ipso natus est.) Postq̃ dixit ꝙ societas nostra ad deũ & Iesum Christum ambulando in luce exigit tum seruationem pręceptorum tum charitatem, & charitatẽ declarauit ex contrariis & corruptiuis, modo ipsam societatem nostrã cum deo & Christo qualis sit aperit ex connexione cum iustitia operũ & charitate interna, vt nec in minimo recedat ab intẽto. iustitia enim est ipsa obseruatio pręceptorũ, Societatẽ itaq; nostrã ad deum & Christũ non qualitercunq; sed natiuitate ex deo contrahi declarat. Et propterea dicit ꝙ si scitis Christum esse iustũ, scitote cõsequẽter ꝙ omnis iustus natus est ex Christo. ita ꝙ nullus est iustus nisi natus ex Christo. Et est sermo de Christo quatenus est deus. ab ipso enim secundũ ꝙ deus, vniuersorum iustitia prouenit. ❡Significanter autem dicit natus est: vt intelligamus nullũ propriis viribus adipisci iustitiam, sed natiuitate ex Christo illã consequimur. constat enim nullũ nasci ex seipso. ❡Significãter quoq; dicit omnis qui facit iustitiã: ne putes ꝙ de aliqua ficta interius iustitia loquatur, sed intelligas ꝙ loquitur de iustitia quam facimus opere & veritate. ❡Fundatur autẽ sequela (si scitis ꝙ ille iustus est, scitote quoq; ꝙ omnis qui facit iustitiam ex illo natus est) super hoc ꝙ omne quod est tale per participationẽ nascitur a tali per essentiã: ac per hoc ab illo iusto per essentiam oportet nasci omnẽ qui iustus est participatiue. Ecce societas nostra cum Christo & deo, societas filialis secundum facere iustitiam. ❡VIdete qualem charitatem dedit nobis pater vt filii dei nominemur & simus.) Superfluit & simus. Parui refert an appellatione patris intelligas personam patris an deum ipsam trinitatẽ quam adoramus dicẽdo pater noster. De charitate autem actiua est sermo: quoniam causa explicatur huius effectus qui est nos nominari filios dei. Deus enim diligit omnia quæ fecit, sed non dilectione tali vt cõmunicet omnibus esse filios dei. sed dilectione tali prosequitur tãtũmodo electos: immo per hoc sunt electi quia sunt dilecti dilectione tali. Ex natiuitate igitur secundũ iustitiã monet considerandã qualitatem diuinæ dilectionis erga nos iustos: vt videlicet nominemur filii dei. ❡Iam dixerat iustos natos ex ipso. & propterea non oportuit repetere & simus: sed sat fuit explicare dignitatem nominis post explicatam natiuitatem. ❡Nec dixit vt filii Christi sed vt filii dei nominemur: non ꝙ maior sit deus Christo, sed vt a supremo naturę nomine nostram filiationem dignificaret. Perpende societatem ex vna & eadẽ re cum Christo & deo. Nati sum⁹ siquidẽ ex Christo iusto iusti. & hinc nominamur filii dei, proculdubio veri sed adoptiui. nõ enim falso talẽ filiationẽ diuina nobis cõcessit charitas. B C D

PROpter hoc mundus non nouit nos. pro, vos. quia nõ nouit eum.) Quãuis contextui quadret legere in prima persona nos: Ioannes tamen in modo loquẽdi vitans iactantiam scripsit in secũda persona vos. ❡Mirum apparet apud philosophos & sapientes mundi huius ꝙ tanta dignitate mẽbra Christi donata sint, & tamen ignota maneant. rationẽ reddit Ioannes quare mundus modo non nouit vos in tanta celsitudine constitutos. Et reddit rationem ex hoc quia non nouit eum: videlicet deum seu Christũ. Quod vt facile intelligas, pone ante mentis oculos statũ mundi a iudicio & deinceps futurum. tunc enim quia mũdus cognoscet deũ & Christum, cognoscet consequẽter celsitudinẽ electorũ: & per oppositũ quia nunc nõ nouit mundus deum & Christũ dilectorẽ & electorem iustorũ, ideo nõ nouit celsitudinẽ electorũ. Vnde ad hoc explanandũ subiungit. CHArissimi. pro, dilecti, nunc filii dei sumus & nondum apparuit quid erimus.) Acsi apertius dixisset. non ex defectu filiationis diuinę in nobis prouenit hęc mundi ignorantia: quia nunc in hoc mundi statu in quo despecti a mundo habemur, sumus filii dei. sed quo ad apparentiam est differentia, quia nondũ apparuit quid erimus. ❡Non dicit nondũ apparuit quid sumus sed quid erimus: ad significandũ futurã consummationẽ seu perfectionem eius quod modo sumus. Sumus enim filii dei, sed imperfecte, propter cognitionẽ ænigmaticã: tunc autẽ erimus perfecte filii, propter clarã visionẽ. Propter quod subiungit. SCImus quoniã. pro, ꝙ, quũ apparuerit, similes ei erimus: quoniã videbimus eum sicuti est.) Quod dicit quũ apparuerit, simplex contextus subintelligendũ exigit illud idem de quo dixit ꝙ nondũ apparuit: vt sit sensus. scimus ꝙ quũ apparuerit id quod erimus (hoc est quum venerit status ille in quo nõ latebit sed apparebit E

F quid erimus sicut modo latet quid sumus & quid erimus)tunc similes ei erimus &c. ℭAt si ꝓpter pronomē ei subintellexeris Christū(vt sit sensus, quum autē apparuerit Christus secundū vtranq; naturā)nō errasti. Prosequēdo tamē simplicē contextū, significatur ꝙ in statu illo similes erimus ei, proculdubio deo cuius sumus filii. & ratio similitudinis reddit quoniā videbimus eū sicuti est, & nō sicuti repręsentatur p creaturas. ℭProfunda valde est doctrina hęc, ex visione dei sicuti est rationē reddēs similitudinis nostrę ad deū. Nec fundatur ratio hęc sup hoc ꝙ visio fit per similitudinē rei quę videtur. cōiter enim a theologis speculatiuis negatur ibidem hmōi similitudo, vsq; adeo vt dicant ꝙ videre deū per similitudinē creatā non est videre ipsum. Et vere non est videre ipsum sicuti est, sed sicut repręsentatur p illā similitudinē. Sed fundatur hęc ratio sup hoc ꝙ oportet diuini ordinis esse omnē qui videt eū sicuti est. incōmunicabilis enim est visio dei cuicūq; creaturę tā factę ꝗ factibili, in suis naturalibus quantumcunq; excellētibus. &
G ꝓpterea oportet videntē deū assumptū esse ad cōmunionē diuini ordinis & similē deo effectū lumine glorię. & sic diuinę naturę facti cōsortes(quod est esse similes deo similitudine diuini ordinis)vident deū sicuti est. ℭSi hęc nō penetras lege theologiā speculatiuā. & bene aduerte quum dicitur videbimus eū sicuti est, aduerbiū sicuti nō determinare modū rei visę in seipsa: quoniam etiā modo quęlibet verax cognitio de deo cognoscit eū sicuti est: qm̄ nō cognoscit falsum, nō cognoscit sicuti nō est, sed hic nō est sensus intentus in litera. Aduerbium itaq; sicuti adiūgitur ad significandū modū rei visę quatenus visę: ad excludendū omnē visionē modificatā per repręsentans. Ita ꝙ germanus sensus est, videbimus eū non sicut repręsentatur, nō arctata nō modificata visione p aliquod repręsentās, sed sicuti est, sicut ipse offert seipsum. ℭET omnis qui habet hāc spem in eo, sanctificat, pro, purificat, se, sicut & ille sanctus, pro, purus, est.)Declaratis extremis(videlicet ꝙ modo sumus filii dei, & quid erimus) infert mediū per qđ ab hoc extremo itur
H ad illud. Omnis inquit qui habet spem hāc perueniēdi ad similitudinem dei & videndi eū sicuti est, purificat se, studet tollere a se oīm passionū affectionū & reliquorū hmōi īpuritates vt accedat ad similitudinē illius qui oīno purus est. nihil enim impurū intrabit in illū ordinē diuinum.

OMNIS qui facit peccatū, & iniquitatē facit.) Declarata societate nostra cum Christo & deo quo ad qualitatē ꝙ est filialis, & quo ad opus ꝙ est secundū facere iustitiam & purificare se, declarat cōsequenter nexū hmōi societatis cum facere iustitiā: & deinde cū charitate. Declarando autē connexionē huius societatis cum facere iustitiā, declarat illā a contrario: hoc est a facere peccatū. Et quoniā facere peccatū non sonat contrariū eius quod est facere iustitiam, ideo prędeclarat ꝙ facere peccatū est facere iniustitiā, & peccatū est iniustitia: vt sic postea libere procedat. Et propterea dicit ꝙ omnis qui facit peccatū, ipse idem facit iniquitatē. & subiungit. ET peccatū est iniquitas.)vt obiectū obiecto & actionē actioni adæquet. Quanuis peccatū latius se
I extēdat ꝗ iniquitas(quia peccatū etiā in naturalibus & in artificialibus inuenitur. mōstra enim sunt peccata naturę: & errores artificū sunt peccata in arte) peccatū tamē restrictū ad materiam moralē æquale est iniquitati, in omni enī peccato rectitudo aliqua violatur. & propterea vsurus Ioānes peccati nomine vt cōtrario iustitię, prius adęquauit ipsum iniquitati & ecōuerso. ℭET scitis ꝙ ille apparuit.)ꝓculdubio Iesus Christus in carne. VT peccata tolleret.)crucifixus vere agnus dei tollens peccata mūdi. ET peccatum in eo non est.)Mōstrata cōtrarietate peccati queadmodū & iniquitatis, incipit ꝓcedere ad inferendū ꝙ qui natus est ex Christo, peccatū non facit. & inchoat ab hoc ꝙ Christus apparuit in carne sine peccato ad tollendum peccata, tanꝗ sibi cōtraria. Et ꝓpterea optime infert. OMnis q in eo manet nō peccat.)hoc est oīs qui est mēbrū eius, qui manet in eo vt mēbrum in corpore, vt sic nō peccat. est enim sermo formalis, significās ꝙ mēbrum Christi quatenus mēbrū Christi nō peccat. Et per oppositū subiūgit. ET omnis qui
K peccat, nō vidit eū nec cognouit eū.)Et hic quoq; est sermo formalis. quicūq; enim peccat, quatenus peccat nō est in Christo. Et quū debuisset dicere nō est in eo, dixit nō vidit eū nec cognouit eū: vt intelligamus ꝙ hominē esse in Christo est videre eū & cognoscere eū. nō enī sumꝰ in Christo par esse substātiale, sed secundū mentē qua cognoscitur & videt. & est sermo de cognitione ac visione affectiua. Dicit autē nec vidit nec cognouit, ad significandū ꝙ nec notitiā euidentem nec notitiā verę fidei habuit de Christo: quoniā ex vera Christi notitia nō prouenit peccare. Mēbra autē Christi & cognoscūt eū notitia fidei & vidēt eū notitia euidētię sub ratione credibilis: & hinc regulātur ad nō peccandū. Vtitur autē pręterito ad significandū causalitatē notitiæ & visionis respectu actus peccādi vel nō peccādi. FIlioli nemo vos seducat.)Nititur Ioannes insinuare fidelibus ꝙ non solum Christus est sine peccato, sed tantę est efficacię ꝙ natus ex ipso seu

existens in ipso non peccat sed facit iustitiam, hoc est seruat mandata. Et nisi fuissent aliqui hę retici docentes Christum & peccata simul, non dixisset Ioannes, filioli nemo vos seducat. Dixit enim hæc propter Nicolaitas, qui Christum cum communitate vxorum prædicabant: & alios qui Christum simul cum aliquo illicito prædicant tanq̃ licito. QVI facit iustitiam iustus est, sicut & ille.) proculdubio Iesus Christus seu deus. IVstus est.) Facere iustitiam quod cõtraponit ad facere peccatum, iungit cũ similitudine dei iusti. Ita ꝙ sensus est. qui facit iustitiã assimilatur secundum esse iustũ deo iusto. Et per oppositũ. QVI facit peccatũ, ex diabolo est.) nõ secundũ substantiã sed secundũ affectũ & opus. Perpende prudens lector e regione posita hæc duo: qui facit iustitiam ex deo iusto est, qui facit peccatum ex diabolo est. Et ne in hoc membro similitudo desit, subiungitur. QVOniam ab initio diabolus peccat.) Quemadmodum de deo dixerat sicut & ille iustus est, ita proportionaliter modo dicit quia ab initio diabolus peccat. Et intellige ab initio peccati. ab initio siquidem quo fuit peccatum, diabolus perseuerat peccando. ante siquidem q̃ diabolus peccaret, nullus peccauerat. Et quia peccauit perseuerando, ideo dicit ꝙ ab initio peccat indesinenter. & propterea omnis homo peccans ex illo est imitatiue. A B

¶IN hoc apparuit filius dei vt dissoluat opera diaboli.) Peccatum vt iam monstratum est, est opus diaboli: filius autem dei ad hoc apparuit in carne vt dissoluat opera diaboli: ergo vt dissoluat peccata quibus ligatur homo. Vnde & amplius sequitur. OMnis qui natus est ex deo, peccatum nõ facit.) Intellige formaliter: hoc est quatenus natus est ex deo. Natiuitas enim ex deo, non dat peccare. QVOniam semen ipsius.) proculdubio dei. IN eo.) proculdubio nato ex deo. MAnet.) Ex hoc ꝙ semen oliuę manet in terra, non nascitur vitis: & ex hoc ꝙ semen humanũ est in vtero mulieris non nascitur inde aliud q̃ homo, multo magis ex eo ꝙ semen dei est in nato ex ipso, nõ ꝓficiscitur ab eo peccatũ: qđ iam declaratũ est esse contrariũ deo. Et quũ debuisset dicere quoniã natura ipsius manet in eo, dixit quoniã semen: ad significandũ ꝙ in nobis viatoribus natis ex deo diuina natura participata, potius habet rationem ac vim seminis diuini q̃ naturę diuinæ: qa cõmunicat nobis potius virtutẽ qua possimus viuere vita diuina (credẽdo, sperando, amãdo, operando) q̃ ipsum viuere diuina vita, quod futuræ fœlicitatis statui reseruatur. ET non potest peccare, quoniã ex deo natus est. Non solum peccare sed etiam posse peccare negat Ioãnes in natis ex deo. Et vtrunq̧ verissimũ est formaliter: quoniã nec peccare nec posse peccare prouenit a diuino semine & diuina natiuitate: sed vtrunq̧ ꝓuenit ex nobis. Et nõ est opus glossa, sed attẽtione quorsum hęc dicat Ioãnes. dicit enim hæc aduersus hæreticos, q ex eo quod a deo se habere ꝑdicabãt, & peccabãt & poterãt peccare. Aduersus hos docet Ioãnes ꝙ id gratiæ quod habemus ex deo, quo fimus & sumus filii dei, nec fert secum peccare nec fert secum posse peccare. Et hunc esse germanum sensum, manifestant subiuncta. IN hoc manifesti sunt filii dei & filii diaboli.) Discerne hinc hæreticos & hypocritas quoscunq̧, nam quicunq̧ diuinũ dicunt quod fert peccare aut posse peccare, filii sunt diaboli: quoniam filii dei constant ex eo qđ nec dat peccare nec dat posse peccare. q̃uis ex mea fragilitate peccem, & ex mea conditione possim peccare. Quicũq̧ ergo vt licita habent peccata (vtpote consona eorum dogmatibus) ii filii diaboli sunt, non dei. Et in hoc est differentia manifesta imitatorum dei & diaboli: quôd filii dei omne peccatum ex filiatione dei respuunt, filii autem diaboli peccatum admittunt: vtpote similes patri, vtpote conformes paternæ imitationi. C D

¶OMNIS qui non est iustus, non est ex deo: & qui non diligit fratrem suum.) Continuando iustitiam charitati, continuat non iustitiam non dilectioni: vt ex negatiuis manifestentur affirmatiua. Iungit ergo non iustum cum non diligente, vtrunq̧ dicens non esse ex deo: vt simul cõcludat solum iustum esse ex deo, & inchoet solum diligentem esse ex deo, eundemq̧ intelligamus esse iustum & diligentem ac ediuerso. vt ex non seruatione mandatorum cognoscamus & inferamus hominem talem non esse ex deo secundum affectũ: & similiter ex nõ dilectione fratris idẽ sciamus. ¶QVOniã hęc est annũciatio quã audistis ab initio, vt diligatis alterutrũ. pro, inuicẽ.) Expedito tractatu iustitiæ, inchoatũ tractatũ de dilectione ꝓsequitur ab authoritate quã ab initio fidei susceperũt. hinc enim probat ꝙ qui nõ diligit fratrẽ suũ non est ex deo. Authoritati aũt adiũgit exẽplũ. NON sicut Cain: q ex maligno. ꝓ, malo, erat, & occidit fratrẽ suum.) Vt prius diximus, malo masculini est generis cũ articulo: vt intelligamus diabolũ significari. Historia patet in principio Genesis. ¶ET propter quid occidit eũ? Interrogatiue legẽdũ est. QVOniam opera eius maligna. pro, mala, erant, fratris aũt eius bona. pro, iusta.) In Genesi non legitur quæ fuerint hæc mala opera Cain: sed ex diuina reprehensione apparet ipsum malefecisse. B

F Iusta autem opera Abel non nisi in oblatione scribuntur: videlicet ꝙ de primogenitis pecudum & ꝙ adipes carniũ offerebat. Veruntamen quanuis nesciamus quæ eorũ fuerint opera mala & iusta, sufficiat Ioãnis authoritas ad credendũ ꝙ Cain fuerũt opera mala, Abel auté iusta. Et hoc innuitur in Genesi dũ pręmittuntur nomina ꝑsonarũ: dicendo ad Abel & munera eius respexit, ad Cain & munera eius non respexit. personalia enim merita significantur rationes ꝙ deus respexerit ad munera vnius & nõ alterius: personalia autem merita ex operibus constant.

NOLITE mirari. pro, ne miremini, fratres. Deest, mei, si odit vos mundus.) Declarata mutua dilectione a contrario odio fraterno, eandem declarat etiam a contrario: odio scilicet mũdi. Et inducit hoc excludendo admirationẽ: vt intelligamus simili ratione a mundo nos odio haberi qua Abel odio habitus est a fratre: videlicet quia opera mundi sunt mala, opera autem electorum sunt bona. hæc enim ratio excludit admirationẽ. ¶NOS scimus quoniam. pro, ꝙ translati sumus de morte ad vitam quoniã diligimus fratres.) Proposuerat pręceptum de mutua dilectione: & declarauit iam ex contrario dilectionem, modo declarat eandem quo ad terminũ, videlicet fratres. Declarat autem ex fructu: qui est translatos nos esse de morte ad vitam, ex hoc ꝙ diligimus fratres. ita ꝙ dilectio fraterna tantæ est vis vt transferat de morte æterna ad vitam æternã. Et ꝙ hoc sit verũ, manifestat primo ex contradictorio. QVI non diligit, manet in morte.) Si affirmatio est causa affirmationis & negatio est causa negationis. diligere cõfert vitam, non diligere mortem. OMnis qui odit fratrem suum, homicida est.) De contradictorio (videlicet non diligere) affirmauit manere in morte: de contrario autem (videlicet odio) affirmat homicidium, quod est longe peius. ille enim non surgit a statu mortis in quo est: iste autem adiũgit crimen homicidii. ¶Homicidam autem intellige affectu, quanuis non actu. Et est indubie verum de eo qui odit hominem. Quod dictum sit ad differentiam eius qui odit diuitem seu principem & huiusmodi. homo enim constat ex sua vita: diues autem ex diuitiis, princeps ex principatu, & sic de aliis. Et propterea odio habens hominem, appetit illum priuari vita: odio autem habẽs diuitem, appetit illum priuari diuitiis: & sic de aliis. ET scitis quoniam. pro, ꝙ, omnis homicida non habet vitam ęternam in se manentem.) ergo de primo ad vltimum qui odit fratrem suum, non est translatus de morte ad vitam. Appellatur autem (vt sępe diximus) vita æterna in nobis ipsum viuere secundum diuinam gratiam.

G

H

¶IN hoc cognouimus charitatem dei.) Superfluit dei. QVOniam. pro, quòd, ille animã suam pro nobis posuit.) De Iesu Christo manifeste loquitur. & animæ nomine iuxta scripturæ consuetudinem, vitam significat corporalem. Ab exemplo Iesu Christi manifestat dilectionem fratrum. in hoc enim opere verissime cognouimus dilectionem ipsius, ꝙ ipse pro nobis vitam suã posuit. ET nos debemus pro fratribus animas ponere.) Non sufficit inquit Ioannes ꝙ diligamus fratres, sed oportet dilectionem comprobare opere: vt exemplo Christi ponamus & nos vitas nostras pro fratribus. ¶QVI habuerit substantiam huius mũdi, & viderit fratrem suum necessitatem patientem, & clauserit viscera sua ab eo, quomodo charitas dei manet in eo? Dixerat ꝙ non sufficit diligere fratrem, sed debitum est vt etiam vitam ponat quis pro fratre: quod erat dicere quòd nõ sufficit dilectio interna sed oportet dilectionem opere comprobare vsꝗ ad extremum opus, quod est ponere vitam. Et quoniam hoc valde arduum videtur, ideo simul probat necessitatem operis & tempus necessitatis manifestat. Et necessitatem quidem operis adiungendi dilectioni, probat ex opere eleemosynario satis clare. tempus autẽ quo oportet opus exterius adhibere (siue eleemosynæ siue etiam propriæ vitæ) manifestat esse tempus necessitatis, dicendo & viderit fratrem suum necessitatem patientem. ¶Est itaꝗ Ioannis doctrina ꝙ in articulo necessitatis quo proximus eget eleemosyna, debet qui potest & sciuerit, conferre illi eleemosynam. & similiter in articulo necessitatis quo frater est in periculo mortis animæ, debet qui scit & potest, illi subuenire etiam ponendo vitam propriam si opus est ad illius liberationem ab æterna morte: alioquin interna charitas dei non manet in eo. Et propterea concludit.

I

K

FIlioli mei non diligamus verbo neꝗ lingua, sed opere & veritate.) Ex his duobus (opere & veritate) insinuatur quo sensu dixerit non verbo neꝗ lingua. nam cõtra linguam fallacem dicit & veritate. & cõtra verba vana, dicit sed opere. Et alterũ est expositiuũ alterius. hoc est enĩ diligere in veritate, diligere opere. falsa enim est dilectio quæ opere non cõprobatur. IN hoc cognoscimus quoniam. pro, quòd, ex veritate sumus.) Pronomen hoc, dilectionem opere & veritate demonstrat. Dominus Iesus coram Pilato dixit, omnis qui est ex veritate audit vocẽ meam. Ioannes hoc in loco dicit quòd in hoc (scilicet in dilectione exhibẽte opus) cognoscimus ꝙ sumus ex

veritate. Ecce testimonium internæ nostræ natiuitatis, manifestatum ab ipso Ioāne quo quisq̧ potest seipsum scrutari. ET in conspectu eius suadebimus corda nostra. pro cordibus nostris.) Ex eo ꝙ non dicit quid suadebimus, subintelligenda est res cognita. Et est sensus. ꝙ diligendo opere non solum cognoscimus nos esse ex veritate: sed hoc ipsum quod est nos esse ex veritate, suadebimus cordibus nostris, non ficte non blandiendo sed in conspectu dei. Vnde apparet ꝙ non de notitia euidentiæ sed de notitia fidei dixit in hoc cognoscimus. ex illa enim oritur vt sua deamus intimis nostris coram deo ꝙ sumus ex veritate, ꝙ accendantur ad opera cumulanda, ad confitendum in deo. QVOniam. pro, ꝙ, si reprehenderit, pro, condemnet, nos cor nostrum, maior est deus corde nostro & nouit omnia.) Dixerat diligamus opere & veritate: & ostenderat duo bona interna quæ in nobis inde sequuntur. Monstrat modo idem ex opposito: ꝙ q̄uis lingua aut exteriora reliqua nos non accusent, si tamen cor nostrum condemnet nos: vt contingit in illis qui non habent animum promptum si articulus necessitatis accideret operandi quod debent ex dilectione fraterna. Hoc enim condemnari non potest ab iis quæ extra sunt. & propterea iudicium hoc reseruatur cordi proprio. Et dicitur ꝙ si cor nostrum condemnet nos de huiusmodi minus vero aut tepido amore, multo magis deus condemnabit nos: quum ipse & nouerit omnia intima, & sit longe maior corde nostro. A B

¶CHArissimi. pro, dilecti, si cor nostrum non repræhenderit. pro condemnet, nos, fiduciam habemus ad deum, & quicquid petierimus accipiemus ab eo: quoniam mandata eius custodimus, & ea quæ sunt placita coram eo, facimus.) In hac clara sententia aduerte ꝙ pro ratione quare cor nostrum non condemnet nos, reddit quoniā mādata eius custodimus &c. vt intelligas fundamentum interni iudicii cordis esse opera. Vanum est enim cordis testimonium nisi fundetur super opera: tum præcepta a deo: tum grata deo, etiam si præcepta non sint. ET hoc est mādatum eius.) Pronomen hoc, demonstrat præceptum fidei quod subiungitur: pronomen vero eius demonstrat deum. VT credamus in nomine filii eius Iesu Christi.) Vniuersum trinitatis & incarnationis mysterium, credendum in hoc compræhenditur præcepto. ET diligamus alterutrū. pro, inuicem, sicut dedit mādatum nobis.) Superfluit nobis. Mādato fidei adiūgit mādatū charitatis fraternę, modificatū sicut Iesus dedit nobis: dicendo hoc est mandatū meū vt diligatis inuicem sicut dilexi vos. Hoc mandatum hoc modo non tantū Iesus Christus homo sed deus dedit. ¶ET qui seruat mandata eius, in illo manet & ipse in eo.) Redit cōcludendo ad primo propositam societatem nostram cum deo: concludens ꝙ seruando mandata dei, manemus in deo & deus in nobis manet. in quo consistit societas nostra cum deo. Et seruans quidem mandata manet in deo tanq̄ credens in eo cui credit, tanq̄ confidens in eo in quo confidit, tanq̄ amicus in amico, studens & operans propter illum. Deus autem manet in eo non solum tanq̄ amicus in amico, sed etiam tanq̄ custodiens ab imminentibus periculis, in eo cuius curam ac protectionem specialem suscepit: gubernando, inspirando &c. ¶ET in hoc scimus quoniā. pro, ꝙ, manet in nobis, de spiritu. pro, ex spiritu, quem dedit nobis.) Resoluendo procedit Ioannes. quum enim societatem nostram cum deo in operibus & dilectione statuisset, & hæc reduxisset in natiuitatem ex deo, modo ipsam ex deo natiuitatem resoluit in spiritum: iuxta verbum domini nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu non potest videre regnum dei. Ad tractatum itaq̧ de spiritu progressurus, iungit spiritum societati nostræ cum deo. & dicit ꝙ in hoc cognoscimus ꝙ ipse deus manet in nobis. Et illud hoc explicādo dicit, ex spiritu quem dedit nobis. Vniuersa igitur tum societas tractata tum notitia societatis pendet ex spiritu quem dedit nobis. C D

CAPVT IIII.

HArissimi. pro, dilecti, nolite credere. pro, ne credatis, omni spiritui, sed probate spiritus si ex deo sint: quoniam multi pseudoprophetę exierunt in mundum.) Dixerat spiritum dei datum nobis manere in nobis: monet modo ad discernendum spiritus in hominibus manentes an ex deo sint. Et necessitatē explicat: quia multi pseudoprophetę exierunt in mundum, dicentes se habere spiritum dei. ¶IN hoc cognoscitur. pro, cognoscite, spiritus. pro, spiritum dei.) Docet signa discernendi spiritum dei in hominibus a non spiritu dei. Et pronomen hoc, demonstrat subiuncta signa. Primum itaq̧ signum spiritus dei spectat ad partem intellectiuā. OMNIS spiritus qui confitetur Iesum Christū in carne venisse, ex deo est.) Confessio mysterii incarnationis impleti in Iesu Galilęo ꝙ ipse venerit Mesias in carne, signum est diuini spiritus in homine. ET omnis spiritus qui soluit Iesum. pro, qui non cōfitetur Iesum Christum in car- E

F ne venisse,ex deo non est.) Sicut confessio attestatur spiritui diuino,ita non confessio attestatur spiritui non diuino.Et est sermo tam de confessione q̃ de non confessione ab intimis procedente. Hoc enim significat spiritus nomen,excludens tum fictam tum coactam confessionem. Simile quid dixit Paulus,ꝙ nemo potest dicere dominus Iesus nisi in spiritu sancto. ET hic est antichristus.pro,& hic est ille antichristi.)subauditur enim spiritus. Hic qui dicit Iesum non esse Christum,est ille spiritus antichristi:hoc est,est ille spiritus qui mouebit antichristum. Quem constat fore spiritum diabolicum. DE quo audistis quoniam.pro,ꝙ,venit.) Præsenti vtitur pro futuro propter certitudinem prophetiæ. ET nunc iam in mundo est.) non secundum personam sed secundum similitudinem spiritus.

VOS ex deo estis filioli.)Dixerat spiritum manentem in nobis quem dedit nobis: explicauit spiritum dei a confessione,& spiritum diabolicum a non confessione Iesu Christi. Applicat modo spiritum dei ad supra descriptos quibus scribit:hoc est ad membra Christi. Dicendo, vos ex deo estis. ET vicistis eum.pro,eos.)Ad pseudoprophetas antedictos refertur. QVOniã maior est qui in vobis est q̃ qui in mundo.)Ratio victoriæ redditur non ex parte nostri sed ex parte spiritus habitantis in nobis,quia maior est spiritus existens in membris Christi q̃ spiritus qui existit in mundo.¶IPSI de mundo.pro,ex mundo,sunt.Ideo de.pro, ex, mundo loquuntur & mundus eos audit.)Appellatione mundi quemadmodum & superius, non vniuersitas creaturæ absolute sed quatenus deordinata est moraliter,intelligitur.Et de pseudoprophetis dicitur ꝙ ipsi sunt ex mundo:hoc est ex huiusmodi deordinatione quo ad affectum.& ideo ex affectu mundano loquuntur,& mundani homines eos audiunt.¶NOS ex deo sumus.)Cõtra pseudoprophetas opponit nos,veros doctores & apostolos Christi. QVI nouit deum audit nos.) Quemadmodum contra prophetas qui ex mundo sunt opposuit nos ex deo sumus,ita cõtra mũdanos illos audientes opponit qui nouit deum audit nos:vt intelligamus mundum non solum deordinatum affectu sed etiam destitutum in intellectu,pro quanto priuatur notitia dei. ¶Et penetra ꝙ Ioannes iungit confitentem Iesum Christum in carne venisse, cum noscente deum: vt eundem intelligamus esse qui confitetur mysterium incarnationis Iesu Christi & cognoscẽtem mysterium dei,nec separari notitiam dei a fide Iesu Christi. Vnde eadem de noscẽte deum subiungit quæ de confitente Christum dixit. QVI non est ex deo,non audit nos.)Non secundum substantiam sed secundum intelligẽtiam & affectum,intellige differre eos qui sunt ex deo & qui sunt ex mundo:& eosdem intellige esse ex deo qui nouerunt deum,notitia veræ fidei.

H

¶IN hoc cognoscimus spiritum veritatis & spiritum erroris.)Primum signum ad discernendum spiritus docuit esse confessionem Iesu Christi:secundum autem docet esse ex mundo constare & loqui.Et primum quidem refertur ad fidem:secundum autem ad effectum seu mores.

I Qui enim ex spiritu dei sunt,omnia mundana transcendunt.ita ꝙ nullo trium supradictorum quæ sunt in mundo deprimuntur,nihil rectitudinis diuinorum præceptorum prætereunt. Et in hoc discernimus spiritũ veritatis & spiritũ erroris.Pseudoprophetę enim in aliquo horũ triũ errant:aut minus sentiẽdo de deo,aut de mysterio incarnationis, aut circa mores male affecti.

¶CHArissimi.pro,dilecti,diligamus nos inuicem:quia charitas ex deo est:& omnis qui diligit fratrem suum,ex deo natus est,& cognoscit deum.)Non saltat nec digreditur Ioannes,sed e regione affectuum omnium mũdanorum locat charitatem mutuam: vt hinc aperiat qui sunt ex deo & qui sunt ex mundo a propriis nobis operibus.¶Mutuam itaq; dilectionem definit esse illam qua filii dei discernuntur a filiis mundi.Et hoc probat,quia dilectio ex deo est.Et est sermo de dilectione qua homines diligimus relatiue ad deum & patriam cælestem. nã hæc est sola vera dilectio qua & nobisipsis & aliis volumus summum bonũ quod est vita æterna: reliquæ autẽ dilectiones non malę(puta qua volumus alicui sanitatem & reliqua huiusmodi bona temporalia)sunt dilectiones secundum quid.¶De dilectione itaq; simpliciter est sermo, ne oporteat idẽ sępe repetere.Et de hac specialiter dicitur ꝙ ex deo est:quoniam vere est infusa per gratiam(nõ congenita)a deo in nobis.Nec solum ipsa dilectio a deo proficiscitur,sed etiam omnis diligens fratrem suum natus dicitur ex deo:ac per hoc filius est dei.Et in hoc significatur ꝙ dilectio non qualitercunq; est ex deo,sed tanq̃ forma constitutiua filiorum dei,tanq̃ forma assimilatiua hominum deo vt filiorum patri.Et in hoc Ioannes confutat philosophorum dogmata, tradentiũ ꝙ penes scire,maxime attenditur similitudo hominum ad deum.Dilectio inquit Ioannes est ex deo sic ꝙ omnis qui diligit fratrem suum natus est ex deo. Non potes hæc verificare de aliis quæ sunt a deo.nõ potes vere dicere,sciẽtia est ex deo sic ꝙ omnis qui scit natus est ex deo:& sic

K

de aliis quę sunt ex deo. Sed de sola dilectione verificatur. & propterea sola dilectio diuidit inter filios dei & filios perditionis. ¶Et ne putares natum ex deo expertem esse notitiæ dei, dilectioni comitem iungit notitiam, dicendo & cognoscit deum. sed non est sermo de notitia scietifica, sed de notitia fidei qua nouit credendum esse mysterium trinitatis &c. ¶QVI non diligit, non nouit deum: quoniam deus charitas est. De notitia imitatoria est sermo, quum dicitur qui non diligit non nouit deum: adiūcta ratione quoniam deus charitas est. nam seclusa imitatiōe etiam qui nō diligit nouit deū: sed quia deus est charitas, nullus eū nouit imitādo nisi qui diligit. ipsa enim dilectio est imitatio diuinę charitatis. ¶Sed cur singulariter de dilectione hoc dicitur, quū similiter dici possit, qui nō scit nō nouit deum, quoniā deus sciētia est. & similiter qui nō sapit, nō nouit deū, quoniā deus sapientia est. & similiter qui nō potest, nō nouit deū, quoniā deus potētia est. ¶Solutio est ꝙ nō est hic sermo de deo absolute, sed de deo relato ad nos. Et est sensus, q nō diligit nō nouit imitatorie deū, qm̄ deus relatus ad nos est dilectio. Nō sic aūt est de sciētia, sapiētia & potētia. Primus enim & pręcipuus diuinus erga nos actus est dilectio qua in charitate perpetua dilexit nos. Et singulariter dicitur ꝙ qui nō diligit nō nouit deum imitando ipsum relatum ad nos, qm̄ ipse relatus ad nos est dilectio. ¶Vnde & effectū tātæ dilectiōis subiūgit. IN hoc apparuit charitas dei in nobis, qm̄. pro, ꝙ, filiū suū vnigenitū misit deus in mūdū vt viuamus p eū.) Eadē sentētia habet a dño Ioan. iii. vnde sentētia vt iā manifestata relinquatur. ¶IN hoc est charitas.) Exaggerat dilectionē dei erga nos, ex hoc ꝙ nō est ꝓuentus a nostra dilectiōe. NON quasi nos dilexerimus deū.) ad hoc vt mitteret filiū suū. SED qm̄. p, ꝙ, ipse prior dilexit nos.) Supfluit prior. Et ex hac dilectiōe. ET misit filiū suū ꝓpitiationē ꝑ pctīs nostris.) Qđ prius dixerat vt viuam⁹ p eū, mō explicat indigētiā nostrā dicēdo ꝓpitiationē ꝑ peccatis nostris. Et dilectionē exaggerat ex cruce in qua fuit propitiatio pro peccatis nostris.

CHArissimi. pro, dilecti, si deus.) Deest vna dictio. Legendū est. SI sic deus dilexit nos.) Videlicet pręueniēdo quo ad dilectionē, & dādo filiū suū in crucis patibulo ꝑ peccatis nostris vt p eū viuamus in æternū, cōsequens est ꝙ. ET nos debemus alterutrū. pro, inuicē, diligere.) Et tenet sequela: quia nos sumus inuicem similes, a deo aūt longe differimus. DEVM nemo vidit vnq̄.) Quum debuisset inferre, si sic deus dilexit nos & nos debemus deum diligere, tamen intulit & nos debemus inuicem diligere. Intendens declarare ꝙ in hac mutua dilectione perficitur dei dilectio, tanq̄ excusando declinationem (ꝙ videlicet a deo declinauit ad nos) dicit deum nemo vidit vnq̄. Acsi apertius dixisset. ideo non intuli & nos debemus deum diligere, quia deum nemo vidit vnq̄. Ipse quidem videt nos, nos autem non videmus eum: & propterea dilectionem dei non visi tanq̄ rem valde arduam, non intuli in seipsa sed in nostra mutua dilectione. Ioannes dicit deum nemo vidit vnquam. tu sectator doctorum credentium ꝙ Moyses & Paulus viderunt deum, vtere his verbis tanq̄ regula patiente exceptionem.

SI Diligimus inuicem, deus in nobis manet, & charitas eius in nobis perfecta est.) Consequēter reddit rationem quare intulit, si sic deus dilexit nos & nos debemus inuicem diligere. Et tangit duo puncta. alterum est ꝙ mutua dilectio confert deum manere in nobis. alterum est ꝙ mutua dilectio confert charitatem dei perfectam esse in nobis. Et vtrunq; declarat, inchoando a primo. IN hoc. pro, ex hoc, cognoscimus quoniam. pro, ꝙ, in eo manemus & ipse in nobis.) Ecce primum. cuius ratio subiungitur. QVOniam de spiritu sancto suo dedit nobis.) Superfluit sancto. Ioannes cum reliquis apostolis vere poterant affirmare se ex hoc clare cognoscere ꝙ in deo manebant & deus in eis quia de spiritu dei dederat eis. tum in die resurrectiōis, accipite spiritum sanctum. tum in die pentecostes. Vnde & de seipsis subdit. ET nos vidimus vt testificamur quoniam. pro, ꝙ, pater misit filium suum saluatorem mundi.) Vidimus in effectibus. viderunt enim apostoli mentis oculis in effectibus Iesum Christum esse saluatorem mundi missum a patre: videndo resuscitari mortuos & tot miracula ad testificandum hoc, suscipiendo intus diuinum lumen. Testificamur autem & verbo & scripto: & quum oportet etiam sanguine proprio. ¶QVISquis confessus fuerit quoniam. pro, ꝙ, Iesus est filius dei, deus in eo manet & ipse in deo.) Dixerat de seipsis quo ad notitiam: dicit modo vniuersaliter quo ad esse, ꝙ quicūq; habet integram fidem filii dei, deus in eo manet & ipse in deo. In principio huius capituli dixerat ꝙ habens integram fidem filii dei, ex deo est: hic autem dicit ꝙ manet in deo & deus in eo. Quod significatur per præpositionem ex, inter deum & nos non est mutuum. nos enim sumus ex deo, sed deus non est ex nobis. Quod autem significatur per præpositionem in, mutuum est. deus enim manet in nobis & nos manemus in deo. ¶Aliud itaq; ibi aliud hic significatur de cre

F dente mysterium filii dei. Hic enim aperitur proprius dilectionis effectus: qui est constituere amantem in amato. & si est dilectio amicitiæ, vtrunq; in altero constituit. Et quoniam de amore amicitiæ est sermo, ideo dicitur ꝙ deus est in eo & ipse in deo: vt superius declarauimus. Vnde & Ioannes ne hoc tanq̃ obscurum remaneret, ex ratione ipsius charitatis declarat, subiungendo. ET nos cognouimus & credidimus charitati. pro, charitatem, quam habet deus in nobis.) Dicit cognouimus & credidimus: eo ꝙ (vt pluries declarauimus) cognoscimus euidenter ꝙ credenda sunt & credimus. hinc enim in persona membrorum Christi Ioannes dicit. & nos cognouimus, subaudi credẽdam, & credidimus ipsam charitatem diuinam qua deus prosequitur nos. Et ex hac cognitione ac fide dicimus. DEVS charitas est: & qui manet in charitate, in deo manet & deus in eo.) Iam expositum est cur singulariter dicitur deus charitas est. de deo enim relato ad nos est sermo. Acsi apertius dixisset. deus erga nos consistit in dilectione. & propterea q

G manet in dilectione, in deo manet & deus in eo: vt expositum iam est. Et sic conclusit primum quod erat declarandum: videlicet ꝙ dilectio facit deum manere in nobis. hoc enim aperte conclusit dicendo, qui manet in dilectione in deo manet & deus in eo.

IN hoc perfecta est charitas nobiscũ.) Alterum declarãdum fuerat ꝙ dilectio mutua facit charitatem eius in nobis esse perfectam. & hoc est quod modo incipit declarare. Vbi aduerte ꝙ ꝓponẽdo dixit charitatem eius, proculdubio dei obiectiue: hoc est tanq̃ amati. modo autẽ declarando dicit absolute charitas, ad significãdum ꝙ charitas tam dei q̃ aliorum perfecta nobiscũ est in hoc quod subiunget. ¶Nec pretereas nobiscũ. Non enim dicit ꝙ charitas est perfecta, sed ꝙ est perfecta nobiscum: ad significandũ ꝙ perfecte nobiscũ agitur quo ad charitatẽ si hoc quod subiũgitur adest. VT fiduciã habeamus in die iudicii quia. pro, ꝙ, sicut ille est & nos sumus in mũdo hoc.) Relatiue ad deũ perfectionem charitatis definit: vtpote primũ & præcipue diligendũ.

H Definit autẽ relatiue ad deũ iudicẽ, vt non timeamus diẽ iudicii, sed tanq̃ securi fiduciã habeamus fundatã super hoc ꝙ sicut ille est dilectio erga nos ita & nos in hoc mundo sumus dilectio erga ipsum. Rursus sicut ille est faciens oriri solẽ suũ super bonos & malos, & pluens super iustos & iniustos, ita & nos in hoc mundo sumus diligentes & amicos & inimicos, benefacientes etiã iis qui persequuntur nos. Hæc itaq; fiducia fundata super istam similitudinem inter nos & deũ, perfectę est charitatis viatorũ. Perfectã autẽ nõ sic intellige qn possit augeri: qm̃ semper charitas vię augeri potest: & ꝑfecta charitas latitudinẽ intẽsiuã magnã habet. ¶TImor nõ est in charitate.) subaudi ꝑfecta: vt patet ex aduersatiua subiũcta. SED perfecta charitas foras mittit timorẽ.) Probat ad perfectã charitatẽ exigi antedictã fiduciã erga deũ iudicẽ, ex hoc ꝙ ꝑfecta charitas eiicit timorem iudicis. Et hoc probat. ¶QVOniam timor pœnam habet.) Timor siquidem cruciat animum: dilectio autem perfecta lætificat animum. Nec per hoc cõtradicit prophe

I tæ, dicenti timor domini sanctus permanet in seculum seculi: quoniã Ioannes de actu timẽdi loquitur, qui sicut non erit in patria ita non est in perfecta charitate vię. Propheta autem de effectu timoris filialis: qui est reuerenter se habere ad deũ & huiusmodi. Et hic effectus est & in patria (in qua tremunt potestates) & multo magis in via in iis q perfectę sunt charitatis. Vnde & de actu timendi subiungit. QVI autẽ timet, nõ est perfectus in charitate.) sed magis tendit ad perfectionem charitatis. ¶NOS ergo diligamus deũ.) Superfluit ergo:: & legendũ est in tẽpore præsenti sic. NOS diligimus eum, quoniã deus. pro, ipse, prior dilexit nos.) Qualitatẽ amoris nostri erga deum definit. & quẽadmodũ exclusit a perfecta charitate timorẽ mali, ita modo excludit amorem boni vtilis. Perfecta enim charitas sicut non timet puniri a deo, ita non mouet ad amandum deum vt det nobis bona. quod esset amare deum amore concupiscentiæ, quod non esset amare deum sed nosipsos. Excludit autem hoc assignando rationem amoris: & dicendo ꝙ

K nos diligimus eum quia ipse prior dilexit nos: hoc est nos diligimus deum ad hoc vt rependamus amorem amori. quod est diligere deum amore amicitiæ. Ecce perfecta charitas erga deum iam definita est. Qꝫ autem hæc iuncta necessario sit dilectioni fratrum (quod superius propositum fuerat) manifestat subiungendo. ¶SIQVIS dixerit quoniam. pro, ꝙ, diligo deum & fratrem suum oderit, mendax est.) Et hoc statim probat. QVI enim non diligit fratrem suum quem videt. pro, vidit, deum quem non videt. pro, vidit, quomodo potest diligere?) Argumentum clarum & efficax est, ex causa dilectionis procedens. Et nihilominus aliam adiũgit ad idem rationem. ET hoc mandatum habemus a deo. pro, ab eo, vt qui diligit deum diligat & fratrem suum.) propter deum. Fundatur ratio super hoc ꝙ qui spernit mandatum dei, mendax est dicendo ꝙ diligit deum. Et sententia clara est.

OMNIS qui credit quoniam.pro,ꝙ,Iesus est Christus,ex deo natus est.)Tertiam A
adiungit rationem ad idem:primo proponens minorem,& deinde maiorem.
ET omnis qui diligit eum qui genuit,diligit & eum qui natus est ex deo.pro,
eo.)Sub hac enim subsumit,sed omnis qui credit ꝙ Iesus est Christus est natus
ex deo:igitur omnis qui diligit deum diligit credentem ꝙ Iesus est Christus.qđ
erat intentū.nā huiusmodi credentes appellantur fratres. ¶IN hoc cognosci-
mus quoniam.pro,quòd,diligimus natos dei.)Non sufficit Ioanni resoluenti natum ex deo in
spiritum,monstrare hoc ex dilectione dei & dilectione fratrum,nisi simul his iungat seruationē
mandatorum dei.nam & discernendo spiritus in præcedenti capitulo inseruit differentiam in-
ter mundanos & eos qui sunt ex deo.Vnde illud tractans,modo dicit ꝙ in hoc cognoscimus ꝙ
diligimus natos ex deo.quod est medium inter dilectionem dei & opera. QVVM deum dili-
gamus.pro,diligimus & mādata eius facimus.) Ex his duobus extremis asserit cognosci me- B
diū.¶Et iungēdo extrema,subiūgit. HAEC est enim charitas dei vt mandata eius custodia-
mus.)Eadē est sententia Christi,si quis diligit me,sermonē meū seruabit.Charitas siquidē erga
deum,ratio est seruandi mandata eius. ET mādata eius grauia nō sunt.) Ne sarcinā operum
horreres,tollit ab eis ꝙ sint onerosa.Et rationē subiungit. QVOniam omne quod natū est ex
deo,vincit mundum.)Non est graue quod a quolibet nato ex deo superatur. Plus dicit: videli-
cet ꝙ vniuersus mundus vincitur a quolibet nato ex deo. ET hæc est victoria quæ vincit mū
dum,fides nostra.)Intellige de fide viua quæ spirat operat,non de fide sine operibus,quæ mor-
tua est.Et quum debuisset dicere,& hæc est victoria quę vincit mundum iustitia nostra , dixit
fides nostra:vt iusta opera intelligantur vincere quasi executiue , fides autem imperatiue . hoc
significatur enim attribuendo victoriam fidei,tanq̄ imperatori militantium virium & actionū.
¶QVIS est autem qui vincit mundum,nisi qui credit quoniam.pro,ꝙ, Iesus est filius dei?)Ne C
quemlibet in fide sua saluari putares & vincere mundum,explicauit fidem quæ vincit mūdum,
esse fidem qua credimus ꝙ Iesus est filius dei.Et hoc tam contra Iudęos q̄ contra hæreticos.

HIC est qui venit per aquam & sanguinem Iesus Christus.)Manifestata discretione spiri-
tuum ex fide Iesu Christi & dilectione dei ac fratrum & seruatione mandatorum dei,
ipsum officium spiritus manifestare intendit:inchoans a Iesu Christo credito,& afferens de eo
tres testes:videlicet aquam,sanguinem & spiritum.Et explanans quod dicit,subdit. NON in
aqua solum,sed in aqua & sanguine.)Ioannes baptista venit in aqua solū:vt ipsemet dixit,ego
baptizo vos aqua.& dominus,quia Ioannes quidem baptizauit aqua.Iesus autem venit ad con-
uertendum mundum in aqua baptismali,sed non in aqua solum (hoc est non in aqua pura) sed
in aqua & sanguine:hoc est in aqua habente virtutem sanctificatiuam ex eius sanguine , oblato
deo in ara crucis.quicunq; enim inquit apostolus baptizati sumus,in morte Christi baptizati su D
mus.¶ET spiritus est qui testificatur.)Ecce tertius testis,immo ecce ille qui est solus sufficiens
testis, ecce ille qui vere testificatur. aqua enim non loquitur neq; sanguis,sed spiritus est qui &
intelligit & omnia nouit & testificatur.Et propterea singulariter de solo spiritu dixit, & spiri-
tus est qui testificatur. QVOniam Christus.pro,spiritus,est veritas.)Ecce ratio testificatio-
nis appropriatę spiritui,quia spiritus est ipsa veritas.Ex hoc enim ꝙ est ipsa veritas, sufficiens
est ad testificandum:nec fallere potest nec falli.Quid autem testificetur,inferius explicabit.
¶QVOniam tres sunt qui testimonium dant in cælo:pater verbum & spiritus sanctus , & hi
tres vnum sunt.)Si hæc verba sunt de textu,afferuntur ad manifestandum quod dictum est ꝙ
spiritus est veritas.Dixi autem si sunt de textu: quoniam non inueniuntur in omnibus codicib9
Gręcis,sed in aliquibus.Vnde autem ista diuersitas processerit nescimus. ET tres sunt qui te-
stimonium dant in terra:spiritus,aqua & sanguis,& hi tres vnum sunt.) Non sic Gręce habet, E
sed sic. QVOniam tres sunt qui testificantur:spiritus,aqua & sanguis,& tres in vnum sunt.)
Ita ꝙ postq̄ dictum est quoniam spiritus est veritas,subiungitur quoniam tres sunt qui testifi-
cantur spiritus aqua & sanguis.Directe reddendo rationem propositorum:videlicet ꝙ Iesus ve
nit in aqua & sanguine,& spiritus est qui testificatur.Horum enim dictorum ratio redditur
ex hoc qm̄ hi tres(sāguis aqua & spūs)testificat̄ qdē,sed ī vnū coeūt:videlicet testimoniū spūs.
Spūs enī est q testificat̄:sāguis aūt & aq̄ sub spū testificant̄.imo ipe spūs testificat̄ & de sāguine
Christi oblato in cruce & de aq̄ baptismali.Ecce officiū spūs,qđ(vt dixim9) ītēdit manifestare.
SI testimoniū hominū accipimus,testimoniū dei maius est.Acceptabilitatē testimonii spiritus
manifestat ex cōparatione authoritatis humanę ad authoritatē diuinā.Si testimoniū hoīm tā-

F tę est authoritatis apud hoĩes ꝙ illud acceptamus, multo maioris authoritatis est testimonium dei. Et in hoc manifeste subintelligit̃ spiritũ sanctũ esse deũ: alioquin nõ de testimonio spũs dixisset, testimoniũ dei maius est. QVOniã hoc est testimoniũ dei quod maius est.) Superfluit quod maius est. QVOniã. pro, qđ, testificatus est de filio suo.) Et nõ est cõiunctio sed relatiuũ qđ. Ex materia itaqꝫ testimonii diuini reddit rationẽ dictorũ de Christo. Ita ꝙ ꝓnomen hoc demonstrat dictũ, hic est q venit per aquã & sanguinẽ &c. Et est sensus, hęc ita se habere quia hoc quod dictũ est, est illud testimoniũ dei quod testificatus est de filio suo. ¶Si quęris qñ aut quomodo fuerit huiusmodi testificatio, lege actus apostolorũ & inuenies ꝙ in die pẽtecostes spirit⁹ sanctus qui est ipsa veritas, testificatus est de Christo: vt verba apostolorũ testãtur, & illud idẽ testimoniũ est quod deus pater perhibuit de filio suo. Indiuisa enim sunt opera trinitatis ad extra. Pręter testimonia quę in euãgeliis legũtur: in baptismo, & in trãsfiguratione & in Hierusa

G lem ꝓpe passionẽ quum vox paterna intonuit & clarificaui & clarificabo. ¶QVI credit in filiũ dei, habet testimoniũ dei in se.) Superfluit dei. Protinus testimonii effectus ad quẽ directe tẽdit. est fides, est vt credatur, testimonii enim nõ est facere euidentiã sed credulitatẽ. Et ꝓpterea Ioannes explicata materia diuini testimonii, subiũgit primũ eius effectum: dicẽdo ꝙ qui credit in filiũ dei testificatũ a deo, habet testimoniũ secundũ propriũ illius effectũ in seipso credẽte. QVI vero nõ credit in filiũ. pro, q nõ credit deo.) Expectandũ siquidẽ cõsequenter videbat̃ vt subderet (vt latinus textus habet) qui vero nõ credit in filiũ: verũ Ioãnes nõ hoc subiunxit, sed q nõ credit deo, vt intelligamus eiusdẽ esse rationis nõ credere deo & non credere in filiũ dei: & vt ex hoc magis absurdo (videlicet q nõ credit deo) ostẽdat necessitatẽ credẽdi in filium dei. Vnde & subdit. MENdacem facit. pro, fecit, eum.) proculdubio deum. Et ratio mendacii subiungitur. QVIA nõ credit. pro, credidit, in testimonio. pro, testimoniũ, quod testificatus est deus de fi

H lio suo.) Ex natura facti ipsum nõ credere testimonio, redundat in testẽ mendacẽ actu vel potentia. Nisi enim putaretur testẽ posse mẽtiri, crederetur ꝓculdubio testimonio eius. Et hinc fit ꝙ nõ credẽs testimonio dei de Christo, quãtũ est ex natura facti facit deũ mẽdacẽ actu vel potẽtia.

ET hoc est testimoniũ quoniã, ꝑ, ꝙ, vitã æternã dedit nobis deus: & hæc vita in filio eius est.) Duplicẽ diuini testimonii materiã Ioãnes explicat. Alterã filiũ dei, & de hac dixit qui credit &c. Alteram in nobis: vitam scilicet æternam. Et prima quidem materia spectat ad intellectũ: cuius est credere, in quo est fides. hæc autẽ spectat ad affectũ, ad charitatẽ, ad voluntatẽ: cuius est diligere. Et ꝓpter alietatẽ materię repetit, & hoc est testimonium. Ac si apertius dixisset, diuinum testimonium nõ solum est hoc qđ testificatus est deus de filio suo, sed est etiã illud qđ testificatus est de dono nobis collato: videlicet ꝙ deus dedit nobis vitã æternã. Pluries expositũ est ꝙ vita ęterna hic habetur a nobis participatiue in eo ꝙ diligimus deum amore amicitię. Et subiun

I git ꝙ hęc vita in filio eius est: ne errares tanꝙ̃ disparata dona intelligẽdo hæc duo dona (videlicet ꝙ deus dedit nobis filium suũ & ꝙ deus dedit nobis vitã æternã) sed penetrares ꝙ vnũ est ratio alterius, ꝙ dando filium dedit vitã æternã: quia vita æterna est in ipso filio. Vnde ad hoc aperte manifestãdum subiũgit. QVI habet filium dei, habet vitã: qui non habet filium dei, vitam nõ habet.) Habere filium dei cõplectitur id qđ est virium oĩm: intellectus videlicet, voluntatis & operatiuæ potentiæ. nã & superius hæc tria (fidẽ dilectionẽ & opera) coexigi ad natum ex deo, ad manẽdũ in deo, ad habentẽ spiritũ dei definitum est. De habente itaqꝫ filiũ dei fide dilectione & opere, dicitur ꝙ habet vitã, proculdubio æternã participatiue. Et vere sic est: quoniã viuit vita diuina, eius cõuersatio in cęlis est: & viuit ipse iam nõ ipse, viuit autẽ in eo Christus.

HAEC scribo. ꝑ, scripsi, vobis.) Desunt hic multę dictiones. Græce enim subiũgitur. QVI creditis in noĩe filii dei vt sciatis ꝙ vitã æternã habetis.) Et hęc eadẽ habentur in textu latino,

K transposita tamen: sed subiũcta non inueniuntur in latino, videlicet. ET vt credatis in nomine filii dei.) Et hæc particula nisi referatur ad perseuerantiã, adiectitia apparet: quoniam iis qui credunt in nomine filii dei non quadrat scribi vt credatis in nomine filii dei, nisi vt dictum est hortando ad perseuerantiam, quod in euangelio dominus dicit, Ioannes hic explicat.

¶ET hęc est fiducia quã habemus ad deũ. pro, eum, quia. pro, ꝙ, quodcunqꝫ petierimus scđm voluntatẽ eius audit nos.) Tractato officio spiritus quod est testificari tã de filio dei ꝙ̃ de vita ęterna nobis data in ipso in pręsenti, tractat demũ aliud spiritus sancti officiũ: qđ est parere in nobis fiduciã obtinẽdi a deo quicqd ꝑtierimus secũdũ voluntatẽ dei. hęc eñ fiducia naturali seque la comitatur amicitiã inter deũ & nos. A veris nãqꝫ amicis cõfidimus obtinere quicqd ꝑtimus salua ratiõe honesti. ꝙ̃ relatiue ad deũ nõ potuit melius explicari ꝙ̃ dicẽdo scđm eius voluntatẽ.

Volūtas enim dei lex est omnis honesti, omnis rationabilis, omnis iusti &c. ET scimus. pro, & si scimus, quia. pro, ꝙ, audit nos quicquid petierimus, scimus quoniā. pro, ꝙ, habemus petitiones quas postulamus. pro, quas postulauimus, ab eo.) Consequēter infert ex prędicta fiducia assumpta cōditionali ꝙ si scimus nos audiri a deo in quacūq; petitione (subaudi secundū eius volūtatem) consequenter scimus ꝙ habemus petitiones quas postulauimus ab eo: hoc est consequēter scimus ꝙ sumus exauditi in iis quę postulauimus. ¶ Recole ꝙ docuit Paulus, hęc est volūtas dei sanctificatio vestra: & perspicies ꝙ petitiones nostrę quas indubie fecimus secundū voluntatem dei, sunt petitiones spectantes ad ea quę sunt vitæ æternę. Et de his dicit Ioannes ꝙ spiritus sanctus parit fiduciā obtinēdi quicquid petierimus: & ꝙ hęc fiducia parit scientiā præteritarū petitionū ꝙ habemus eas reseruatas vt suo tēpore adimpleātur. ¶ Nec sis solicitus de verbo scire: quoniā de scientia fidei esse sermonem, fiducia parens testatur. QVIS scit. pro, si quis scit, fratrem suū peccare nō ad mortē, petat & dabitur ei vita peccanti non ad mortē. pro, petet & dabit ei vitā, peccātibus non ad mortē.) Dixerat fiduciā in nobis esse impetrādi quicquid petierimus. & quo ad nosipsos quidem petentes pro nobisipsis explicauerat: modo eandem fiduciā explicat relatiue ad petitionē pro aliis. & temperat fiduciam penes differentiā peccati ad mortē vel non ad mortem. Docet enim ꝙ fiducia hęc se extendit ad petitiones quas pro aliorum vita (proculdubio spirituali) facimus, dūmodo illorū peccata non sint ad mortē. ¶ Et aduerte ꝙ textus sonat gratiā concedi petēti, effectū vero gratię (videlicet vitā petitā) dari peccātibus quorum peccata non erāt ad mortē. ait enim petet, nō ipse peccator sed ille qui viderit fratrē peccare, & deus dabit ei, petenti, vitā, non ei sed peccātibus non ad mortē pro quibus petet. EST peccatū ad mortem: nō pro illo dico vt roget quis. p, vt roges.) Ecce moderatio fiducię. nō audet Ioānes extendere fiduciā impetrādi vitā aliis peccātibus ad mortē. Nec tamē prohibet orari pro eis. nam nō dicit affirmatiue ꝓ illo dico vt non roges: sed a negatione incipit, non pro illo dico vt roges. Memini Bernardi adiungētis sed gemas, si forte gemitus penetret quo oratio nō pręsumit tēdere. ¶ OMnis iniquitas peccatum est: & est peccatū ad mortē.) Corruptus est textus. Legendū est negatione interiecta. ET est peccatū nō ad mortē.) Et est sensus ꝙ omnis iniquitas ex ꝓprio genere est peccatū, peccatū autem nō ad mortē: hoc est nulla iniquitas ex ꝓprio genere est peccatū ad mortē. Et ex hoc innuit ꝙ peccatū ad mortē non est species peccati, sed aliunde habet ꝙ sit ad mortē. Habet autem ex parte peccātis, si tam affectus sit ad peccatū aliquod (puta fornicationē, vsuram, tyrānidem &c.) vt velit ī eo perseuerare vsq; ad mortē. Acsi apertius dixisset ꝙ pro eo qui propositum habet perseuerandi in peccato vsq; ad mortē nō dico vt roges. hęc est enim pessima peccatoris conditio: & directe contrariatur tam venię q̄ petitioni alienę pro illius venia.

SCIMVS quoniā. pro, ꝙ, omnis qui natus est ex deo nō peccat.) Epilogat Ioānes. Et vere dicit scimus: quoniā euidētissimā notitiā habemus ꝙ omnis qui natus est ex deo, vt sic nō peccat. Cōtra hęreticos hypocritas & deceptos vt prędictū est dicit hęc Ioānes. Vtinā nostra ætate aduertissent hoc rectores muliercularū religiosarū. nā neq; purpura aut serico vestitas neq; anulum gestātes, neq; cū viris dormiētes in eodē lecto tolerassent: quoniā nullū peccatū tam ex suo genere q̄ ex circūstantia personę prouenit ex eo quod natū est ex deo. hoc enim est quod Ioannes totiens clamat ꝙ omnis qui natus est ex deo non peccat. Nō sunt hęc ex reuelatione aut inspiratione diuina quęcūq; sunt ex suo genere aut ex conditione personę peccata: immo quod plus est nullū indecens ꝓuenit ex eo quod natū est ex deo. SED generatio dei cōseruat eū: pro, sed genitus ex deo seruat seipsum: & malignus. pro, & malus, nō tanget. pro, tāgit eū.) Vide vsum spiritus suscepti per natiuitatē ex deo: ꝙ homo qui genitus est, vtitur illo sic ꝙ malus ille diabolus non tāgit eū, tactu qualitatiuo, nō alterat eū, non corrūpit eum. Et vere sic est ꝙ genitus ex deo vt sic vtitur spiritu quē suscepit: & diabolus nō maculat eū quādiu illo vtitur spū. Vnde vtēdo illo spiritu, nunq̄ peccat etiā venialiter. ¶ SCImus quoniā. pro, ꝙ ex deo sumus.) scientia experimentali cognoscimus ꝙ sumus ex deo. In psona nō solū Apostolorū (qui virtute dei vtentes miracula faciebāt) sed etiā in psona omniū electorū, verificatur scimus. diuersimode tamen: quoniā illi certa experiētia, reliqui autē electi cōiter certa fide. Et dicit hoc, ne natiuitatē Christianorū in baptismo humanā adinuētionē aliqui putent. ad hoc enim excludendū dicit scimus ꝙ ex deo sumus. ET mūdus totus in maligno. pro, in malo. positus est.) E regione Christianorū natorū ex deo, locat mundū: epilogando superius dicta, Christiani ex deo constant: mundus autē totus e regione Christianorū cōstitutus est in malo, triplici superius explicato. ET scimus quoniā. pro, ꝙ, filius dei venit.) proculdubio in carne in mundum. ET dedit nobis sensum. pro, mentem, vt

F cognoscamus verũ deũ.)Supfluit deũ. ET simus in vero filio eius.pro,& simus in vero,in filio eius Iesu Christo.)Ex his effectib⁹ liquet ꝙ mẽtis nomine nõ intelligitur substãtia mentis sed perfectio illius:quã nõ male antiquus interpres appellauit sensum. vnde & Lucas dicit ꝙ Iesus in die resurrectionis aperuit discipulis sensum vt intelligerẽt scripturas. ¶Dedit ergo p spiritũ sanctũ nobis mẽtis lumẽ ad duo.Alterũ est vt cognoscamus verũ.Et prȩponit̃ dictioni verũ articulus:ne intelligamus vt cognoscamus verũ in cõmuni, sed vt cognoscamus illũ verũ, illũ qui summe verus est:deũ scilicet.Alterũ est.& vt simus in illo,eodẽ vero deo, vt amãtes in amato, vt participes naturæ diuinȩ:quod est esse vt amatos in amãte deo.nec solũ simus in illo vero deo sed etiam simus in filio eius Iesu Christo,vt mẽbra eius.Ad hȩc enim duo dedit nobis dei filius intelligentiã.¶In quib⁹ aduerte epilogari superius dicta de fide,notitia & societate nostra cum deo & Iesu Christo. HIC est verus deus & vita æterna.) Hic est secũdus locus apud Ioannẽ in
G quo Iesus Christus affirmatur deus,cum articulo prȩposito in textu Grȩco ante illas dictiones verus deus:vt Arrianis nõ pateat locus fugȩ.Et ipse est vita ȩterna essentialiter,& est vita ȩterna nostra obiectiue. Filioli custodite vos a simulacris:amẽ.)Apertissimȩ affirmationi ꝙ Iesus Christus est verus deus adiungit exclusionem cultus simulacrorũ:vtpote non verorũ deorum. Ac si apertius dixisset.nos colendo Iesum Christum colimus verum deum,non hominẽ: & propterea cauete a cultu simulacrorum.Amen. Caietæ die.XIII.Augusti.M.D.XXIX.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI: IN PRIOREM Ioannis Senioris epistolam, Commentarii.

H SECVNda beati Ioãnis epistola.)Circa authorẽ tã huius q̃ sequentis epistolȩ,scito ꝙ Hiero. de viris illust. partim in Ioãne partim in Papia,manifestat authoritate ipsius Papiæ aliũ esse Ioannẽ Euangelistã & aliũ Ioannẽ seniorẽ qui scripsit has duas epistolas. Et propterea ambȩ minoris authoritatis sunt.Et primȩ quidẽ doctrina extracta est ex epistola beati Ioãnis Apostoli. Nec tam eget expositione q̃ correctione: quoniam in multis differt a textu Grȩco. Multa enim Latinus textus habet in secunda persona quæ Grȩcus habet in prima:vt patebit.

aduerte caietanũ in hoc errasse sequẽtem erasmũ nã pe istæ duæ epistolæ canonicæ sunt ut pʒ p concilĩu floren tinũ et tridentinũ ut asserit melchior cano lib. 2 de locis theolog. cap. ii. ad 10. arg.

I ENIOR electȩ dominȩ & natis eius, quos ego diligo in veritate (& non ego solus,sed & omnes qui cognouerũt veritatẽ) propter veritatẽ quȩ permanet in vobis & vobiscũ erit in æternũ,sit vobiscũ.pro, quȩ pmanet in nobis & nobiscum erit in æternũ,erit nobiscũ.)Et totũ sub vna constructione cõprehenditur. GRAtia,misericordia,pax a deo patre & a domino Iesu Christo filio patris in veritate & charitate.)Hȩc particula in veritate & charitate, potest referri ad immediate prȩcedentia.Et est sensus.& a Iesu Christo patris filio in veritate, vt significetur filiatio vera,& charitate, vt significetur filius dilectus a patre: iuxta illud, hic est filius meus dilectus.Potest & referri ad gratiã,misericordiam & pacem.Et est sensus.propter veritatẽ quȩ permanet in nobis erit nobiscum gratia misericordia & pax in veritate & charitate.

GAVISVS sum valde,ꝙ inueni de filiis tuis ambulãtes in veritate sicut mandatũ accepimus a patre. Et nũc rogo te domina(non tanq̃ mandatũ nouũ scribens tibi, sed quod habuimus ab initio)vt diligamus alterutrũ.pro,inuicẽ.Et hȩc est charitas,vt ambulemus secũdum prȩceptũ eius.Hoc est mãdatũ vt quẽadmodũ audiuistis ab initio,in eo ambuletis: quoniã mul
K ti seductores exierũt.pro,introierũt,in mundũ.Qui non confitẽtur Iesum Christũ venisse.pro, venturũ,in carne.)Est enĩ sermo de secundo aduẽtu. HIC est seductor & Antichristus. Videte vosipsos ne pdatis quȩ operati estis,sed vt mercedẽ plenã accipiatis.,p,ne perdamus quȩ operati sumus,sed vt mercedẽ plenã accipiamus.¶Oĩs qui recedit & nõ permanet.pro,omnis qui trãsgreditur & nõ manet,in doctrina Christi,deũ nõ habet.qui manet in doctrina Christi, hic & patrem & filiũ habet.¶Si quis venit ad vos,& hanc doctrinã non affert,ne recipiatis eũ in domũ, nec aue ei dixeritis.Qui enim dicit ei aue,cõicat operibus eius malignis.pro,malis.) Non cõtrariatur doctrina hȩc doctrinȩ Pauli,cõcedentis cœnare cũ infidelibus,immo prȩcipiẽtis vt benefaciamus infidelibus.Nã hic est sermo nõ de infidelibus absolute,sed de infidelibus doctoribus: qui videlicet veniũt ad docendũ,immo ad seducendũ.De his enim ad literã loquitur hic textus:

vt antecedētia testātur. Et hmōi doctores seu potius seductores prohibet hospitio recipi a Christianis, prohibet salutari a Christianis. Et subiuncta ratio quo ad hos optime quadrat. nā quicunq; seductoribus dicit aue (proculdubio gratiose) cōmunicat seductoribus: quod est cōmunicare operibus eorū malis, opera enim seductorū exercentiū officium seductorū mala sunt. ❡Apparet autē q; de solis hmōi doctoribus loquitur, ex hoc ipso q; dicit & hāc doctrinam non affert. Non dicit & hanc fidē non habet, sed hanc doctrinā non affert: vt intelligas q; de afferēte doctrinam, q; de seductore loquitur. ❡Et hęc sufficiāt etiā pro sequenti epistola. ECce prędixi vobis, vt in die domini nō confundamini.) Superfluunt hę nouē dictiones. ❡PLVra habēs vobis scribere nolui per chartam & atramentum. Spero enim me venturum ad vos, & ore ad os loqui: vt gaudium nostrum sit plenum. Salutant te filii sororis tuę electæ. Gratia tecum: amen. A

❡Tertia beati Ioānis epistola: per Thomā de vio Caietanū Cardinalē S. Xisti correcta. B

SENIOR Gaio charissimo, quē ego diligo in veritate. Charissime de omnib⁹ orationē facio prospere te ingredi & valere sicut prospere agit anima tua. Gauisus sum enim valde, veniētibus fratribus & testimoniū perhibētibus veritati tuæ sicut tu in veritate ambulas. Maiorē horum non habeo gratiā. pro, maius his non habeo gaudiū, q̄ vt audiā filios meos in veritate ambulare. ❡Charissime fideliter facis, quicquid operaris in fratres: & hoc in peregrinos, qui testimoniū reddiderunt charitati tuæ in cōspectu ecclesię. Quos benefacies, deducēs digne deo. pro, nomine enī eius profecti sunt, nihil accipiētes a Gentilibus. Nos ergo debemus suscipere hmōi: vt cooperatores simus veritatis. ❡Scripsissem forsitā ecclesię. pro, scripsi ecclesię.) Quoniā ignotæ sunt istæ personæ tres (Gaius, Diotrephes & Demetrius) ignoramus consequēter quæ sit ecclesia cui dicit se scripsisse. SED is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes, non recipit nos. Propter hoc si venero cōmoneam. pro, indicabo, eius opera quæ facit, verbis malignis garriens in nos. Et quasi ei ista non sufficiant, neq; ipse suscipit fratres, & eos qui suscipiunt prohibet, & de ecclesia eiicit. ❡Charissime noli æmulari malū, sed quod bonū est. Qui benefacit, ex deo est: qui autem malefacit, non videt deum. Demetrio testimoniū redditur ab omnibus, & ab ipsa veritate. sed & nos testimonium perhibemus: & nosti q; testimonium nostrum verū est. ❡Multa habui tibi scribere: sed nolui per atramentum & chartam scribere tibi. Spero autem protinus te videre: & ore ad os loquemur. Pax tibi. Salutant te amici. saluta amicos nominatim. C

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM IUDÆ APOSTOLI, COMMENTARII. D

❡Diui Iudæ Apostoli epistola.

IVDAS Iesu Christi seruus, frater autē Iacobi.) Hiero. in li. de viris illust. ait, Iudas frater Iacobi paruā quidē quę de septem canonicis est epistolam reliquit: & quia de libro Enoch (qui apocryphus est) in ea assumit testimoniū: a plerisq; reiicitur: tamē authoritatē vetustate iā & vsu meruit, & inter sāctas scripturas cōputat̄. Hęc ille. ❡Ex qb⁹ apparet minoris esse authoritatis hāc epistolā iis quę sunt certę scripturę sacrę. Et de Iacobo Alphęi q frater dñi appellat̄, est hic sermo. IIS qui sunt in deo patre dilecti. p, sanctificati.) hoc est mūdati. ET Christo Iesu cōseruatis & vocatis.) Supfluit &. Nec est participium sed nomen vocatis. Et est sensus. & vocatis (hoc est ascititiis) seruatis in Christo Iesu. ❡Meminit tū beneficii dei tū beneficii hoīs Christi. nā in fide dei ac Iesu Christi vocatio mūdatio & saluatio nr̄a est. Vniuersis igit̄ Christianis scribit. MIsericordia vobis & pax & charitas adimpleat̄. p, multiplicet̄.) Hęc est salutatio cōformis salutationi aliorū Apostolorū. CHARISsimi. pro, dilecti, omnē solicitudinē faciens scribēdi vobis de cōmuni vestra salute.) hoc est adhibēdo omne studium ad scribēdum vobis de vestra cōmuni salute. NEcesse ha-

hoc corrigit bene fr. mell. or cano. lib. 2 de locis theolog. cap. 11 ad ii arg.

F bui scribere vobis, deprecans supercertare semel traditę sanctis fidei.) Ex studio scribēdi de cō muni salute, necessitatē natam explicat scribēdi in specie de certamine assumēdo pro fide semel tradita sanctis. Et in hoc cōprehendit materiā totius epistolę. ℭEt appellat Christianā fidem traditam semel sanctis. Sanctis quidē, quoniā ad sanctitatē datur. semel autē, quoniā semel a Christo tradita est, nec est repetēda traditio sed successiue seruāda. Et rationem necessitatis subiūgit. SVBintroierunt enim quidam homines qui olim pręscripti erant in hoc iudicium impii, domini nostri. pro, dei nostri, gratiā transferētes in luxuriā, & solum dominatorē & dominū nostrum Iesum Christū negātes.) Ratio concertationis ex istis seductorib⁹ redditur. Qui describūtur tū impii, tum pręscripti in hāc condēnationē. tum trāsferentes gratiā libertatis diuinę in libertatē carnis, tum negantes dominū nostrū Iesum Christū solū dominū. ℭRecole ꝙ dictio exclusiua in mysterio trinitatis adiuncta tam essentialibus ꝗ cōmunibus relatiuis ad extra non excludit aliā

G personā. & ꝓpterea dicēdo de Iesu Christo ꝙ est solus dn̄s, nō excluditur pater aut sp̄us sanctus. ℭCOMmonere autē vos volo.) Propositis tractādis incipit tractare proposita: inchoās ab illa particula, qui olim pręscripti erāt in hoc iudiciū. SCientes semel oīa. pro, hoc, qm̄ Iesus. pro, ꝙ dn̄s.) Nō est hic sermo de aliquo homine, sed de deo. POpulū de terra Aegypti saluās, secundo eos qui nō crediderūt ꝑdidit.) Historia vtraꝗ clara est in libris Moysi, in quibus narratur & ꝙ deus eduxit populū de terra Aegypti saluādo ip̄m ab impetu Pharaonis, quē submersit in mari rubro: & rursus narratur ꝙ populū eundē murmurantē & toties nō credentē deo, puniuit sæpe in deserto. ANgelos vero qui nō seruauerūt suū principatū. pro, suā originē.) hoc est qui non seruauerūt seipsos in illo decore in quo cōditi sunt: vtpote maculātes seipsos ꝑccato. SED dereliquerunt suū domicilium.) In cęlo siquidē erat eorū domiciliū simul cū angelis qui ibi remāserunt. dereliquerūt autē meritorie ꝓpria culpa: executione autē eiecti. IN iudiciū magni dei.

H p, diei.) Et preponit̄ articulus diei: ad significandū illū terribilē diē vniuersalis iudicii. Et dicitur dies magnus, qm̄ cōprehendit merita vniuersorū discutienda. VINculis æternis sub caligine reseruauit.) Datiui casus est vinculis: & potest iūgi cū antecedētib⁹ vel cū sequētib⁹. Et si quidē pręcedētibus iūgitur, sensus est ꝙ reseruauit angelos in iudiciū magni diei ad ęterna vincula. Si vero iūgitur sequētibus, sensus est ꝙ reseruauit eos sub caligine ad vincula æterna ducendos in iudicium magni diei. ℭEt appellātur vincula sub caligine æterna, eo ꝙ adueniēte iudicio magni diei pœna vinculorū non cessabit. Nec intelligas corporeos laqueos: sed vim diuinę virtutis detinentem vires angelorū tum intellectiuas tum operatiuas. aufert enim ab eis libertatē tū motus tum faciēdi tum etiā intelligēdi quędā. ℭAppellatione autē caliginis, aer intelligitur cōmuni sensu. SIcut Sodoma & Gomorra & finitimę ciuitates simili modo exfornicatę & abeuntes post carnē alteram facti sunt exēplum. pro, propositi sunt exēplum, ignis æterni pœnā sustinen-

I tes.) Quęcūꝗ hactenus dixit de populo, de angelis & de Sodomitis, ad hoc dixit vt ab exemplo horū præscriptos in iudiciū istos impios suaderet. Historia subuersionis Sodomæ & Gomorræ in Genesi habetur. ℭQuod autē dicitur & abeuntes post carnē alterā seu alienam, caro aliena a concubitu significatur: qualis est caro masculina. prius enim ipsas ciuitates, deinde viros earum cōmemorat specificādo crimen, dicēdo & abeuntes post carnē alterā. & de his subiungit ꝙ propositi sunt in exemplū. ℭQuod vero adiungitur ignis æterni, potest cōstrui cum pręcedētibus. Et est sensus. propositi sunt exemplū ignis æterni, qui est paratus diabolo & angelis eius. Potest & cōstrui cū sequētibus. Et est sensus. sustinentes pœnā ignis æterni. Appellatur enim cōbustio illorū pœna ignis æterni. eo ꝙ irreparabilis est & ꝑseuerabit vsꝗ in finē mundi patria illa cōbusta. ℭSImiliter & hi.) Deficit. SOMniantes.) Demōstrat impios homines de quibus dixit subintroierunt &c. tractādo proposita superius eorū crimina. CARnem quidē maculant.) iu-

K xta id quod superius dixerat dei nostri gratiā transferētes in luxuriam. Maculant autē ꝑccato. DOminationē autē spernunt.) iuxta id quod superius dixerat, & solū dominatorem negantes. MAiestatem. pro, glorias, autē blasphemant.) iuxta id quod superius dixerat, & dominū nostrū Iesum Christū negantes. Dicit autē pluraliter glorias, ꝓpter duas Iesu Christi glorias: diuinā videlicet & humanā. Quanuis etiā glorię possint referri ad diuersas rationes gloriæ Christi: puta ratione miraculorū, ratione missi spiritus sancti, ratione doctrinę &c. QVVM Michael. p, Michael autē, archangelus quādo cum diabolo disputans altercabatur de corpore Moysi, nō est ausus iudiciū inferre blasphemiæ sed dixit. imperet. pro, increpet, tibi. p, te, deus.) Vltimo propositam particulā (glorias blasphemāt) prosequēs, arguit eos ex verbo Michaelis. Vnde autem Iudas hāc altercationē nouerit, nescitur. Nō desunt tamē qui ex apocryphis Hebręorū sumptā

dicatur. ¶Altercatio autẽ de corpore Moysi intelligitur facto potius q̃ verbo. Michael enĩ prin- A
ceps populi Israelis occultauit corpus Moysi ne populus idolatriã cõmitteret adorãdo Moysen:
diabolus autẽ nisus est educere corpus Moysi in publicũ. & hęc fuit altercatio secundũ facta. Et
quoniã Michaelis opus prçualuit, arguendo diabolum non maledica verba dixit, sed increpet te
deus: quę sunt verba iustitię. HI autẽ quęcunq; quidem ignorãt blasphemãt: quęcũq; autem
naturaliter tanq̃ muta animalia norũt, in his corrũpuntur.) Exaggerat crimen horũ extendẽdo
eorum blasphemias ad quęcũq; ignorant, proculdubio diuina. Et vt omni ex parte animo corru
ptos hos demõstret, adiungit qualiter se habeãt ad ea quę norũt: vt tam erga ignota q̃ erga no-
ta eos male se habere aperiat. Deprimit quoq; eorũ cognitionem, dicendo tanq̃ muta animalia.
significat enim eorũ cognitionẽ expertẽ esse rationis, quemadmodũ notitia animalium bruto-
rum. quę muta appellat, quia nõ loquũtur. In sensibilibus itaq; rebus quas vt animalia bruta no
uerunt, dicit ipsos corrumpi, proculdubio secundũ animum: affectu corrupto illis inhęrentes. B
VAE illis.) Tractat illã particulã olim prȩscripti, referẽdo figuras eorum. QVI. pro, quia, in
via Cain abierũt.) De eisdẽ seductoribus loquitur q̄ figurati sunt a Cain, imitantes irreligiosi-
tatem eius erga ea quę dei sunt. ET errore Balaam mercede. pro, mercedis, effusi sunt.) hoc est
& effusi in libertate peccãdi, errore seu deceptione mercedis Balaam. Auaritiã istorũ describit,
imitantiũ Balaã mercedis causa errantẽ ad maledicendũ populo dei. ET in cõtradictione Co-
re perierũt.) Ambitionẽ eorundem notat, imitantiũ Core & socios ambientes principatũ sacer-
dotii. Omnes hę historię in libris Moysi habẽtur, de Cain circa principiũ Geñ. de Balaam Nu.
xxii. & xxiii. de Core Nu. xvii. HI sunt in epulis suis. pro, in dilectionibus vestris, maculę conui-
uantes.) De eisdem dicit, hi sunt maculę conuiuantes in dilectionibus vestris. Appellat illos ma
culas, quia nõ solũ ipsi erãt maculati sed erãt etiã maculę aliorũ. Et dicit cõuiuantes in dilectio-
nibus vestris: hoc est in beneficiis a vobis susceptis cõuiuia faciẽtes ad maculandũ alios. abusum C
enim beneficiorũ, eorũ maculis ac cõuiuiis inserit. SIne timore. p, intrepide, semetipsos pascẽ-
tes.) vestrarũ siquidẽ dilectionũ beneficiis sed nõ vestri sancti timoris participes intrepide vacãt
ad hoc vt seipsos pascãt. NVbes sine aqua quę a vẽtis circũferuntur.) Assimilat istos nubibus
inutilibus & facile motis a variis vẽtis: vt vanitatẽ eorũ agitatã variis appetitibus glorię, adu-
lationibus & hmõi, describat circa excelsa versari. ARbores autũnales.) hoc est in autumno flo
rentes: quod est cõtra naturã arborũ: & propterea subiungit. INfructuosȩ.) arbores enim flo-
rẽtes in autũno infructuosę sunt. BIS mortuę.) Semel ante baptismũ & iterũ post baptismũ.
ERAdicatę.) a fide. Quo ad metaphorã vero arborũ dicuntur arbores bis mortuę, eo q̄ moriũ-
tur quo ad fructũ, & deinde quo ad ipsam arborẽ. Et hoc cõuenire dicitur arboribus florẽtibus
in extremo autũno. aiũt enim subsequi arboris mortẽ. Vnde & merito subditur eradicatę: quia
subsequit̃ eradicatio earũ. FLVctus feri, maris, despumantes suas cõfusiones.) Pluralis numeri D
est feri: & determinat fluctus. Assimilat siquidẽ eosdẽ fluctib⁹ feris despumãtibus sua dedecora.
Apparet enim fluctuosas maris vndas feras, propter terrorẽ, spumantes, cum spuma proferẽtes
ea quȩ minus decora sunt, quę sunt etiã fœda ad videndũ: vtpote immũditię. Et in hoc peccatũ
linguȩ istorũ tangit. proferũt enim dedecora sui cordis. SYdera errãtia.) Nõ intelligo stellas
erraticas quas planetas dicimus (quoniã regulares sunt earũ motus) sed impressiones igneas in
aere quarũ aliquas sydera volãtia appellamus: vt post assimilatos nubibus, arboribus, ac flucti-
bus, etiã ignibus errãtibus assimilauerit eos. ¶Et apte stellis errantibus etiã assimilãtur, vt mo-
mentanea & nõ solũ instabilis eorũ gloria significetur. Huiusmodi enim stellę, statim quũ fiunt
desinunt. QVIbus procella. pro, caligo, tenebrarũ seruata est in ȩternũ.) Ipsos homines refert
relatiuum quibus. his enim caligo tenebrarum infernalium seruatur pro domo in ȩternum.
¶PROphetauit autẽ de his septimus ab Adã Enoch, dicẽs.) Hic est locus vnde Hiero. refutari B
dicit a multis hanc epistolã. nec ab re: quoniã etsi citare apocrypha multo magis licet q̃ poetas,
authoritati tamen sacrȩ scripturȩ derogat vt apocrypha prophetia vt simpliciter & absolute
prophetia inducatur. Quod hic fieri clare apparet: dũ absolute dicitur, prophetauit autem &c.
ECce veniet. pro, venit.) pręsentis tẽporis. DOminus in sanctis milib⁹ suis.) Angeli significã-
tur. FAcere iudiciũ cõtra omnes.) subaudi iniquos. ET arguere omnes impios de oĩbus ope-
ribus impietatis eorũ quibus impie egerũt: & de omnibus duris quę locuti sunt contra deũ pec-
catores impii. Hi sunt murmuratores querulosi, secundũ desideria sua ambulantes.) Sententia
est clara. ET os illorum loquitur superbiam. pro, superba, mirantes personas quęstus gratia.)
Adulatores significat, per modum admirationis commendantes personas vtilitatis causa.

F VOS autem chariſſimi.pro,dilecti,memores eſtote verborũ quę prędicta ſunt ab Apoſtolis domini noſtri Ieſu Chriſti.)Non ſolũ figuris & prophetiis antiquis, ſed etiã prophetiis Apoſtolicis confirmat hos eſſe pręſcriptos. QVI dicebant vobis quoniã.pro,ꝙ,in nouiſſimis temporibus venient illuſores ſecundũ deſideria ſua ambulãtes in impietatibus.)Nouiſſima tẽpora appellantur tempora Euangelii. HI ſunt qui ſegregant ſemetipſos.) Superfluit ſemetipſos.Eoſdẽ deſcribit ab officio ſegregandi cõtrario officio Apoſtolico, cuius eſt congregare & adunare.hi enim ſegregant ab vnitate eccleſię homines.Et de eiſdẽ ſubdit. ANImales, ſpiritũ non habentes.)Vt intelligamus ꝙ animales cõtra ſpirituales diſtinguuntur,adiunxit ſpiritũ nõ habentes.Animales ſiquidẽ dicuntur quorũ ſtudium eſt ad ea quę ſunt vegetatiuę & ſenſitiuę partis.ſpirituales vero quorũ ſtudium eſt ad ea quę ſunt conformia rationi ac menti,ad ea quę ſunt ſpiritus ſancti.¶Vnde e regione ſubiungit. VOS autem chariſſimi. pro,dilecti,ſuperæ-

G dificantes voſmetipſos ſanctiſſimę noſtrę.pro,veſtrę,fidei.)hoc eſt ſtatum veſtrum & opera veſtra erigite ſuper fundamentũ ſanctiſſimę veſtræ fidei. IN ſpiritu ſancto orantes.) Operibus adiungit orationem:hoc eſt mentis eleuationẽ in deum. VOSmetipſos in dilectione dei ſeruate.)His enim duobus ſeruatur dilectio erga deũ. EXpectãtes miſericordiam domini noſtri Ieſu Chriſti in vitã æternam.)Ecce ſpes futurę fœlicitatis,adiuncta fidei & charitati. ¶ET hos quidem arguite iudicatos:illos vero ſaluate,de igne rapientes:aliis autem miſeremini in timore.)Trimembrem hanc diſtinctionem textus non habet,ſed bimembrem tantũ.& eſt legendum. ET hos quidem commiſeramini dum diiudicamini:illos vero in timore ſeruate, ex incendio rapientes.)Vbi clare patet ꝙ poſtq̃ inſtruxit illos quibus ſcribit de propria ipſorũ ſalute, inſtruit eoſdem de aliorum ſalute procuranda dupliciter relatiue ad diuerſos.Quibuſdã enim commiſerandũ eſſe docet,conſiderãdo propriam fragilitatẽ. propria enim fragilitas immo propria ſub-

H iectio ſignificatur dicendo dũ diiudicamini:hoc eſt dum vos quoq; iudicio ſubiecti eſtis, vtimini miſericordia erga illos qui fragilitate peccant.Erga illos vero qui liberius peccant,vtimini authoritate,ſeruantes eos in timore:vt ſic eos eripiatis de igne æterno. ODIentes eam quæ carnalis eſt.pro,quæ ex carne,maculatam tunicam.)vtrunq; autem officium efficite,non cum odio perſonarum ſed odio habentes maculatam tunicam quæ eſt ex carne.Sub metaphora maculatę tunicę ſordidatam vitiis conuerſationem,ſordida opera quæ ſunt tanq̃ indumenta animi ſignificat.& dicit maculatam ex carne tunicam,quoniam ex carnali affectu maculantur opera.

¶EI autem qui potens eſt vos.pro,illos,conſeruare ſine peccato, & conſtituere ante conſpectum gloriæ ſuę immaculatos in exultatione)in aduentu domini noſtri Ieſu Chriſti.)Superfluunt hæ ſex vltimæ dictiones. SOli deo.)Deeſt vna dictio.Legendum eſt. SOli ſapienti deo.) Sicut ſolus deus eſt bonus(quia reliqua mendicant bonitatẽ)ita ſolus deus eſt ſapiens,quia reliqua mẽ-

I dicant ſapientiam,ſicut & eſſe. SALuatori noſtro per Ieſum Chriſtũ dominum noſtrum.)Superfluit per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum. Saluatio noſtra non nobis ſed deo attribuitur, quoniã vere ab ipſo non a nobis eſt:iuxta illud Oſee.ſaluatio tua ex me,perditio autẽ tua ex te. GLOria & magnificentia.)factiua magnorum operum. ET imperium.)præcipiẽdi omnibus. ET poteſtas.) faciendi omnia. ANTE omnia ſecula & nunc.) Superfluunt quatuor dictiones:ante,omnia,ſecula,&.Legendum eſt. NVNC & in omnia ſecula: amen.)Et ſic finitur epiſtola Iudæ. & eſt finis Commentariorum noſtrorum ſuper nouum teſtamentum.

Caietę die.xvii.Auguſti.M.D.XXIX.ætatis autẽ proprię ſexageſimoprimo.¶Apocalypſim enim fateor me neſcire exponere iuxta ſenſum literalem: exponat cui deus conceſſerit.

¶Commentariorum Thomæ de Vio Caietani Cardinalis ſancti Xiſti in epiſtolas

K omnes Pauli & canonicas,per Ioannem Danielis.S.D.N.p̃p̃.pœnitentiarium & authoris operis familiarem ſummo ſtudio recognitorum: finis. Laus vni & trino.

Sub prelo Aſcenſiano,menſe Maio,Anno domini M. D. XXXII.

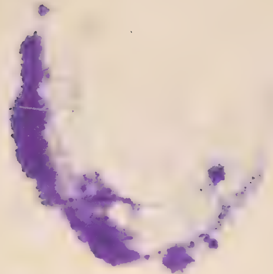

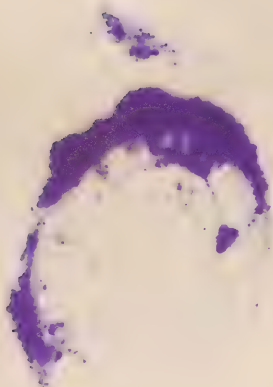

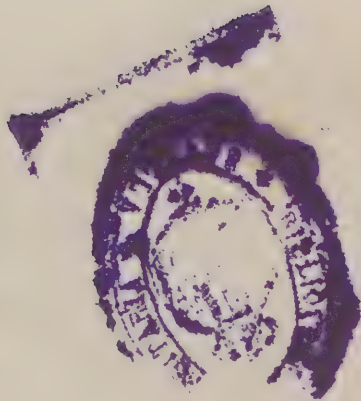

…itndc hanc
…i. V Timebit qui
…io. vi. eplin

colorchecker CLASSIC

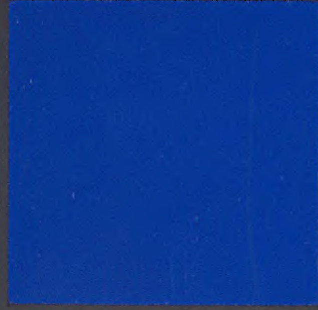

calibrite

mm